

## สารบัญขยายความ

(ตามลำดับนิเทศของภาค ทุกนิเทศ)

			หน้า
ภาคนำ	ว่าด้วย	ข้อความที่ควรทราบก่อนเกี่ยวกับจตุราริยสัง	๑ - ๑๔๐
	ตอน ๑	ว่าด้วย สัตว์โลกกับจตุราริยสัง	๓ - ๑๘
	ตอน ๒	ว่าด้วย ชีวิตมนุษย์กับจตุราริยสัง	๑๕ - ๔๕
	ตอน ๓	ว่าด้วย พระพุทธองค์กับจตุราริยสัง	๕๐ - ๗๑
	ตอน ๔	ว่าด้วย การรู้ริยสังไม่เป็นสิ่งสุควิสัย	๗๒ - ๙๔
	ตอน ๕	ว่าด้วย คุณค่าของอริยสัง	๙๕ - ๑๑๐
	ตอน ๖	ว่าด้วย เล้าโครงของอริยสัง	๑๑๑ - ๑๔๐
ภาค ๑	ว่าด้วย	ทุกขอริยสัง ความจริงอันประเสริฐคือทุกข์ ๑๔๕ - ๒๗๔	
	นิเทศ ๑	ว่าด้วย ประเภทและอาการแห่งทุกข์ตาม- หลักทั่วไป	๑๔๘ - ๑๕๓
	นิเทศ ๒	ว่าด้วย ทุกข์สรุปในปัญจอุปาทานชั้น	๑๕๔ - ๒๕๓
	นิเทศ ๓	ว่าด้วย หลักเบ็ดเตล็ดเกี่ยวกับความทุกข์	๒๕๔ - ๒๗๓
ภาค ๒	ว่าด้วย	สมุททยอริยสัง ความจริงอันประเสริฐคือ- เหตุให้เกิดทุกข์	๒๗๓ - ๔๐๓
	นิเทศ ๔	ว่าด้วย ลักษณะแห่งตัณหา	๒๘๐ - ๓๑๕
	นิเทศ ๕	ว่าด้วย ที่เกิดและการเกิดแห่งตัณหา	๓๒๐ - ๓๒๗
	นิเทศ ๖	ว่าด้วย อาการที่ตัณหาทำให้เกิดทุกข์	๓๒๘ - ๓๖๕

	หน้า
การละทักฎฐิตัวอยนุปีสสนาญานในอรณนัองทักฎฐิตันัน ๑ _____	๘๐๒
อนุสัยเจ็ดสลาย เมื้อขาดความยัดมั่นในอรณนัองแห่งปัญจสัญญา _____	๘๐๒
ลำดับปัจจัยแห่งการกระทำให้งัแงซึ่งนิพพาน _____	๘๐๓
วิธีการบ่มวิมุตติให้งัถึงที่สุด _____	๘๐๔
สติปัญญานบริบูรณั เพราะอานาปานสติบริบูรณั _____	๘๐๖
(หมวดกายานุปีสสนา) _____	๘๐๖
(หมวดเวทนานุปีสสนา) _____	๘๐๗
(หมวดจิตตานุปีสสนา) _____	๘๐๗
(หมวดชัมมานุปีสสนา) _____	๘๐๘
โพชฃงคัเจ็ดบริบูรณั เพราะสติปัญญานบริบูรณั _____	๘๐๕
(โพชฃงคัเจ็ด หมวดกายา๑) _____	๘๐๕
(โพชฃงคัเจ็ด หมวดเวทนา๑) _____	๘๑๑
(โพชฃงคัเจ็ด หมวดจิตตา๑) _____	๘๑๒
(โพชฃงคัเจ็ด หมวดชัมมา๑) _____	๘๑๓
วิชา-วิมุตติบริบูรณั เพราะโพชฃงคับริบูรณั _____	๘๑๓
นิโรธอริยสัถ (อิกนัยหนัอง) _____	๘๑๔
นิโรธอริยสัถ เป็นสัถที่ควรกระทำให้งัแง _____	๘๑๕

## ภาค ๔

### ว่าด้วยมัคคอรียสัง ความจริงอันประเสริฐคือมรรค

(มี ๑ อุทเทศ ๑๐ นิตเทศ ๓๕๘ เรื่อง)

อุทเทศแห่งมัคคอรียสัง ..... ๘๑๒

นิตเทศแห่งมัคคอรียสัง (๑๐ นิตเทศ : ๑๓-๒๒,

๓๕๕ เรื่อง) ๘๒๒ - ๑๔๘๘

นิตเทศ ๑๓ ว่าด้วย ข้อความนำเรื่องมรรค (๒๘ เรื่อง) ๘๒๒ - ๘๖๘

หมวด ก. ว่าด้วยอุทเทศ-นิตเทศของมรรค

อุทเทศแห่งทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอรียสัง ----- ๘๒๒

นิตเทศแห่งทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอรียสัง ----- ๘๒๒

หมวด ข. ว่าด้วยอันตะ ๒ จากมรรค

ข้าศึกของมัชฌมาปฏิปทา (อัญบังคิกมรรค) ----- ๘๒๕

อิกนัยหนึ่ง (ตามบลีอรณวิกังคสูตรมัชฌมินิกาย) -- ๘๒๖

อิกนัยหนึ่ง (ตามลาตี ติก. อ.) ----- ๘๒๘

ลักษณะอิกปริยายหนึ่ง แห่งกามสุขัลลิกานุโยค ---- ๘๓๑

สิ่งที่เรียกว่า กามคุณและกามสุข ----- ๘๓๓

สุขัลลิกานุโยค ๒ แบบ ----- ๘๓๔

ก. สุขัลลิกานุโยค ของมิฉาทิฎฐิ ----- ๘๓๔

ข. สุขัลลิกานุโยค ของสัมมาทิฎฐิ ----- ๘๓๕

ผลแห่งสุขัลลิกานุโยคของสัมมาทิฎฐิ ----- ๘๓๖

ตโปชิจุฉิวัตร เปรียบเสมือนการขี่ขอนสุคท่อนกลม-  
ข้ามแม่น้ำ ----- ๘๓๗

## หมวด ค. ว่าด้วยลักษณะของมรรค

อัฐังคิกมรรค ในฐานะเป็นทางแห่งอมตะ	-----	๘๓๕
อัฐังคิกมรรค มีกระแสไหลไปสู่นิพพาน	-----	๘๓๕
อัฐังคิกมรรค ในฐานะหนทางให้ถึงจุดหมาย	-----	๘๔๐
อัฐังคิกมรรค ทำหน้าที่เสมือนหนึ่งเสวียนรอง- ก้นหม้อ	-----	๘๔๒
อัฐังคิกมรรค เป็นยอดแห่งสังฆตธรรมทั้งปวง	-----	๘๔๒
อัฐังคิกมรรค คือหนทางเก่าที่ทรงพบใหม่	-----	๘๔๒
อัฐังคิกมรรค ในฐานะเป็นหนทางแห่งการ- กำหนดรู้ทุกข์	-----	๘๔๔
มัชฌมาปฎิบัติในฐานะเหตุให้เกิดจักขุและญาณเพื่อ- นิพพาน	-----	๘๔๕
มัชฌมาปฎิบัติ ๓ ลำดับ	-----	๘๔๖
ก. มัชฌมาปฎิบัติ (พื้นฐานทั่วไป)	-----	๘๔๖
ข. มัชฌมาปฎิบัติ (ในความหมายชั้นกว้าง)	-----	๘๔๗
ค. มัชฌมาปฎิบัติ (ในความหมายชั้นลึก)	-----	๘๔๘
ลักษณะหนทางแห่งความหมดจด	-----	๘๕๑
ลำดับการปฏิบัติ เพื่ออรหัตผล	-----	๘๕๒

## หมวด ง. ว่าด้วยเหตุปัจจัยของมรรค

ธรรมเป็นรุ่งอรุณแห่งอัฐังคิกมรรค	-----	๘๕๔
อัฐังคิกมรรค สำเร็จได้ด้วยอัปมาทยอดแห่ง กุศลธรรม	-----	๘๕๕

## หมวด จ. ว่าด้วยอานิสงส์ของมรรค

อัฐังคิกมรรค เป็นปฎิบัติเพื่อความเป็นอริยบุคคลสี่	-----	๘๕๗
อัฐังคิกมรรค ในฐานะธรรมเครื่องข้ามฝั่ง	-----	๘๕๘

หน้า

อัญจกิมรรค ในฐานะพรหมจรรย์ .....	๘๕๕
อริยอัญจกิมรรค เป็นกรรมอันเป็นที่สิ้นกรรม .....	๘๖๐
อานิสงส์พิเศษแห่งอัญจกิมรรค (ทำให้รู้จัก- พระศาสดาอย่างถูกต้อง) .....	๘๖๓

หมวด ฉ. ว่าด้วยปกิณณะ

อัญจกิมรรค กับนิพพาน .....	๘๖๔
โพชนงค์ ในฐานะเป็นมรรค .....	๘๖๕
ปรารภโพชนงค์แล้ว มรรคก็เป็นอันปรารภด้วย .....	๘๖๗
ปรารภสติปัญญาแล้ว มรรคก็เป็นอันปรารภด้วย .....	๘๖๘

อุทเทศ และ นิทเทศ แห่งอัญจกิมรรคแต่ละองค์ . . . . . ๘๗๑ - ๘๗๒

นิทเทศ ๑๔ ว่าด้วย สัมมาทิฎฐิ (๗๗) เรื่อง ๘๗๓ - ๑๐๒๘

หมวด ก. ว่าด้วยอุทเทศ-วิภาค ของสัมมาทิฎฐิ

อุทเทศแห่งสัมมาทิฎฐิ .....	๘๗๓
สัมมาทิฎฐิ โดยปริยายสองอย่าง (ลกีย - โลกุตตระ) .....	๘๗๓

หมวด ข. ว่าด้วยลักษณะ - อุปมา - ไวพจน์ ของสัมมาทิฎฐิ

ลักษณะของสัมมาทิฎฐิ .....	๘๗๕
ลักษณะของสัมมาทิฎฐิ (อีกปริยายหนึ่ง : ระดับสูงสุด) .....	๘๗๕
สัมมาทิฎฐิ โลกุตตระ นานาแบบ (ตามคำพระสารีบุตร) .....	๘๗๗

ก. หมวดเนื่องด้วยกุศล-อกุศล .....

ข. หมวดเนื่องด้วยอาหารสี่ .....

ค. มหาวคเนื่องด้วยอริยสัจสี่ .....

ง. หมวดเนื่องด้วยปฏิจสมุปปันนธรรมตามหลัก-  
ปฏิจสมุปบาท .....

ง. ๑ เกี่ยวกับชรามณะ .....

	หน้า
จ. ๒ เกี่ยวกับชาติ	๘๘๓
จ. ๓ เกี่ยวกับภพ	๘๘๔
จ. ๔ เกี่ยวกับอุปาทาน	๘๘๕
จ. ๕ เกี่ยวกับตัณหา	๘๘๖
จ. ๖ เกี่ยวกับเวทนา	๘๘๗
จ. ๗ เกี่ยวกับผัสสะ	๘๘๘
จ. ๘ เกี่ยวกับสภาพตนะ	๘๘๙
จ. ๙ เกี่ยวกับนามรูป	๘๙๐
จ. ๑๐ เกี่ยวกับวิญญาน	๘๙๑
จ. ๑๑ เกี่ยวกับสังขาร	๘๙๒
จ. ๑๒ เกี่ยวกับอวิชชา	๘๙๓
จ. ๑๓ เกี่ยวกับอาสวะ	๘๙๕
สัมมาทิฐิ เป็นรุ่งอรุณแห่งกุศลธรรม	๘๙๗
สัมมาทิฐิ เป็นรุ่งอรุณแห่งการรู้อริยสัจสี่	๘๙๗
สัมมาทิฐิ ควรจะรวมไปถึงการดำเนินกบฏ	๘๙๘
อริยสัจญาณ เป็นญาณประเภทยิ่งเร็ว	๘๙๙
ทิ้งเสียนั้นแหละ กลับจะเป็นประโยชน์	๙๐๑
ฆ่ากิเลส อย่างฆ่าคน	๙๐๒
วิชา เป็นตัวชักนำมาซึ่งองค์แปดแห่งสัมมาบรรค	๙๐๓
<i>หมวด ค. ว่าด้วยอุปกรรม-เหตุปัจจัย ของสัมมาทิฐิ</i>	
ความกลัว เป็นเหตุแห่งสัมมาทิฐิ (ชนิด โลกิยะ)	๙๐๔
อริยสัจสี่ เป็นอารมณ์แห่งนิพเพธิกปัญญา	๙๐๗
ธรรมเป็นเครื่องเจริญแห่งปัญญา ฯลฯ	๙๐๙
เหตุที่ทำให้แสวงหานิพพาน	๙๑๐
ฉาน (ที่มีสัญญา) ใช้เป็นฐานแห่งวิปัสสนาได้ลงตัวเอง	๙๑๑



	หน้า
อัสสาทะของเวทนา -----	๕๔๔
อาทีนวะของเวทนา -----	๕๔๖
นิสสรณะของเวทนา -----	๕๔๖
การทำให้เกิดสัมมาทิฏฐิ เมื่อมีปัญหาระหว่างลัทธิ -----	๕๔๗
การเห็นกายและเวทนา ในระดับแห่งผู้หลุดพ้น -----	๕๕๔
สัมมาทิฏฐิในการเจริญธรรมสาม เพื่อละธรรมสาม(อีกนัยหนึ่ง) _	๕๕๕
สัมมาทิฏฐิในการเจริญธรรมสาม เพื่อละธรรมสาม(อีกนัยหนึ่ง) _	๕๕๖
สัมมาทิฏฐิในการเจริญธรรมสาม เพื่อละธรรมสาม(อีกนัยหนึ่ง) _	๕๕๗
สัมมาทิฏฐิในการเจริญธรรมสาม เพื่อละธรรมสาม(อีกนัยหนึ่ง) _	๕๕๗
ข้อปฏิบัติเกี่ยวกับธาตุห้า -----	๕๕๘
สัมมาทิฏฐิในอานนชัสตปายปฏิบัติ -----	๕๖๓
ข้อที่หนึ่ง -----	๘๖๓
ข้อที่สอง -----	๘๖๔
ข้อที่สาม -----	๘๖๔
สัมมาทิฏฐิในอาภิกขัญญชยตนะสตปายปฏิบัติ -----	๕๖๕
ข้อที่หนึ่ง -----	๕๖๕
ข้อที่สอง -----	๕๖๖
ข้อที่สาม -----	๕๖๖
สัมมาทิฏฐิในเนวสัณญานาสัณญชยตนะสตปายปฏิบัติ -----	๕๖๗
สัมมาทิฏฐิ ต่อโอฆนิตถณะ -----	๕๖๘
อริยวิโมกข์ หรือ โอฆนิตถณะ -----	๕๖๙
วิธีพิจารณา เพื่อ “หมดปัญหา” เกี่ยวกับอาหาร -----	๘๗๑
วิธีพิจารณาธรรมในภายใน เพื่อความสิ้นทุกข์ -----	๕๗๕
การพิจารณา เพื่อความสิ้นแห่งแดนเกิดของทุกข์ -----	๕๗๗



<b>หมวด จ. ว่าด้วยอานิสงส์ของสัมมาทิฐิ</b>	
การเห็นชนิดที่ละมิจฉาทิฐิได้	๕๗๘
การเห็นชนิดที่ละสักกายทิฐิได้	๘๗๕
การเห็นชนิดที่ละอัตตานุทิฐิได้	๕๘๐
การเห็นชนิดที่ละมิจฉาทิฐิที่ปรารถนาคทาและโลก	๕๘๑
การเห็นไตรลักษณ์ เป็นทางแห่งความหลุดพ้น	๕๘๑
ก. ตามนัยแห่งอนัตตลักษณะสูตร	๕๘๑
ข. ตามนัยแห่งบาลีอนิจจวรรค สพายตนสังยุตต์	๕๘๒
ค. ตามนัยแห่งมัณฑปบาลี	๕๘๒
ความสะดวกสบายแก่การดับของกิเลส (นิพพาน)	๕๘๓
การรู้จักแสวงหาของมนุษย์	๕๘๖
ก. การแสวงหาที่ไม่ประเสริฐ	๕๘๖
ข. การแสวงหาที่ประเสริฐ	๕๘๕
อุปายเครื่องสิ้นตัณหา โดยสังเขป	๕๕๐
ความถูกต้องเกี่ยวกับความรู้นี้กว่าปฏิภูมหรือไม่ปฏิภูม	๕๕๑
ภิกษุมิได้เจริญภาวนา เพื่อได้รูปทิพย์เสียทิพย์	๕๕๓
การเห็นความปฏิภูมแห่งยศ - อาหาร - ความรัก -	
สุกะ - ฝัสสะ - อุปาทาน	๕๕๕
โลกุตตรผลมิได้ จากการตั้งจิตไว้ถูก	๕๕๖
ความแน่ใจหลักจากการปฏิบัติ เป็นเครื่องตัดสิ้นความผิด-ถูก	๕๕๗
สรุปอานิสงส์ของสัมมาทิฐิ	๑๐๐๐
<b>หมวด ฉ. ว่าด้วยโทษของการขาดสัมมาทิฐิ</b>	
โทษที่เกิดจากมิจฉาทิฐิในกาลกรพุด	๑๐๐๑
ทิฐิซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งการวิวาท (๓ จำพวก)	๑๐๐๒
มิจฉาทิฐิที่ว่า วิญญูณเป็นผู้ท่องเที่ยว	๑๐๐๖

	หน้า
โทษแห่งอัทคานิกทิกฐิสืบ -----	๑๐๐๘
อวิชา เป็นตัวชักนำมาซึ่งองค์แปดแห่งมิจนารรค -----	๑๐๐๙
<i>หมวด ช. ว่าด้วยปกิณณกะ</i>	
สัสตทิกฐิก็อยากอยู่ อูจนทิกฐิก็อยากไป สัมมาทิกฐิ ก็อยากดับ -----	๑๐๑๐
คนรวยก็มีธรรมชาติ (จิตนิยมและวัตถุนิยมก็อยู่ด้วยกันได้) -----	๑๐๑๒
การใช้ความทุกข์ให้เป็นประโยชน์แก่บุคคล -----	๑๐๑๓
ตรัสว่า ถ้าจะมีตัวตนกันบ้าง เอร่าร่างกายเป็นตัวตนดีกว่าจิต -----	๑๐๑๔
การทำความรู้จักกับกาย ซึ่งมีใจของเราหรือของใครอื่น -----	๑๐๑๖
อุปมาแห่งการคำนวณความเป็นอนิจจัง -----	๑๐๑๗
รู้จักเลือก : “สังฆทานดีกว่า !” -----	๑๐๒๐
อาการที่อวิชาทำให้มีการเกิดดับแห่งสังขาร -----	๑๐๒๒
รายละเอียดที่ควรเข้าใจให้ถูกต้องเกี่ยวกับเรื่องกรรม -----	๑๐๒๕
เห็นผิดจากธรรมชาติ ก็ไม่อาจทำให้แจ้งมรรคผล -----	๑๐๒๗
<b>นิเทศ ๑๕ ว่าด้วย สัมมาสังกัปปะ (๑๕ เรื่อง)</b>	<b>๑๐๒๙ - ๑๐๕๕</b>
<i>หมวด ก. ว่าด้วยอุทเทส-วิภาคของสัมมาสังกัปปะ</i>	
อุทเทสแห่งสัมมาสังกัปปะ -----	๑๐๒๙
สัมมาสังกัปปะ โดยปริยายสองอย่าง (โลกีย-โลกุตตระ) -----	๑๐๒๙
วิตกโดยปริยายสองอย่าง (เพื่อนิพพาน-ไม่เพื่อนิพพาน) -----	๑๐๓๐
บุคคลเกี่ยวกับเนกขัมมะ ๔ ประเภท -----	๑๐๓๑
<i>หมวด ข. ว่าด้วยลักษณะของสัมมาสังกัปปะ</i>	
อริยสังกัปปะ ในฐานะสัมมาสังกัปปะ -----	๑๐๓๒
อริยสังกัปปะ ในฐานะสัมมาสังกัปปะ -----	๑๐๓๓
<i>หมวด ค. ว่าด้วยอุปกรณ์ของสัมมาสังกัปปะ</i>	
สิ่งที่ควรทราบ เกี่ยวกับอุปกรณ์ของสัมมาสังกัปปะ -----	๑๐๓๕

สิ่งควรทราบ เกี่ยวกับกุศลสังกัปปะ .....	๑๐๓๖
เนกขัมมะแท้มีได้ เพราะได้รู้ของสิ่งที่ประเสริฐกว่ากามรส .....	๑๐๓๗
<b>หมวด ง. ว่าด้วยหลักการปฏิบัติของสัมมาสังกัปปะ</b>	
วิธีพิจารณา เพื่อเกิดสัมมาสังกัปปะ .....	๑๐๓๗
ก. โทษแห่งมิจฉาสังกัปปะ .....	๑๐๓๗
ข. คุณแห่งสัมมาสังกัปปะ .....	๑๐๔๐
อาการเกิดแห่งเนกขัมมสังกัปปะ .....	๑๐๔๑
วิธีพิจารณา เพื่อกำจัดอกุศลวิตก ตามลำดับ .....	๑๐๔๒
ประการที่ ๑ .....	๑๐๔๒
ประการที่ ๒ .....	๑๐๔๓
ประการที่ ๓ .....	๑๐๔๔
ประการที่ ๔ .....	๑๐๔๕
ประการที่ ๕ .....	๑๐๔๕
ผลสำเร็จแห่งการกำจัดอกุศลวิตก .....	๑๐๔๖
หน้าที่ที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อ “กาม” (เพื่อกำจัดกามวิตก) .....	๑๐๔๗
<b>หมวด จ. ว่าด้วยอานิสงส์ของสัมมาสังกัปปะ</b>	
การหลีกเลี่ยงกาม เป็นบวรภาคของพรหมจรรย์ .....	๑๐๕๐
อาการเกิดแห่งกุศลวิตก หรือสัมมาสังกัปปะ .....	๑๐๕๑
ก. กรณีเนกขัมมวิตก .....	๑๐๕๑
ข. กรณีอภัยปาทวิตก .....	๑๐๕๑
ค. กรณีวิหิงสาวิตก .....	๑๐๕๒
สัมมาสังกัปปะ ทำให้เกิดสังฆสามัคคี .....	๑๐๕๒
<b>หมวด ฉ. ว่าด้วยโทษของการขาดสัมมาสังกัปปะ</b>	
อาการเกิดแห่งอกุศลสังกัปปะ หรือมิจฉาสังกัปปะ .....	๑๐๕๔
ก. กรณีกามวิตก .....	๑๐๕๔

	หน้า
ข. กรณีทยาปาทวิตก -----	๑๐๕๕
ค. กรณีวิหิงสาวิตก -----	๑๐๕๕
<i>หมวด ช. ว่าด้วยปกิณณกะ</i>	
ธรรมชาติของกามแห่งกามวิตก -----	๑๐๕๖
ความไม่มีเนกขัมมวิตก ในจิตของสามัญสัตว์ -----	๑๐๕๗
<b>นิทเทศ ๑๖ ว่าด้วย สัมมาวาจา (๑๓ เรื่อง)</b>	<b>๑๐๖๐ - ๑๐๗๕</b>
<i>หมวด ก. ว่าด้วยอุทเทศ - วิชาของสัมมาวาจา</i>	
อุทเทศแห่งสัมมาวาจา -----	๑๐๖๐
หลักวิธีการพูดจาที่เป็น อริยะและอนริยะ -----	๑๐๖๐
สัมมาวาจา โดยปริยายสองอย่าง (โลกิยะ-โลกุตตระ) -----	๑๐๖๑
หลักวินัจฉัยวัจกรรม ๓ สถาน -----	๑๐๖๒
หมวดที่ ๑ : เมื่อจะกระทำ -----	๑๐๖๒
หมวดที่ ๒ : เมื่อกระทำอยู่ -----	๑๐๖๓
หมวดที่ ๓ : เมื่อกระทำแล้ว -----	๑๐๖๔
ข้อควรสรรเสริญหรือควรติ เกี่ยวกับสัมมาวาจา -----	๑๐๖๔
<i>หมวด ข. ว่าด้วยลักษณะของสัมมาวาจา</i>	
คำไปความของสัมมาวาจาดี -----	๑๐๖๖
สุภาสิตวาจา ในฐานะสัมมาวาจา -----	๑๐๖๗
สุภาสิตวาจา ในฐานะสัมมาวาจา (อีกนัยหนึ่ง) -----	๑๐๖๗
วาจาของสัตบุรุษและสัตบุรุษ -----	๑๐๖๘
๑. วาจาของอสัตบุรุษ -----	๑๐๖๘
๒. วาจาของสัตบุรุษ -----	๑๐๖๙
๓. วาจาของสะใภ้ใหม่-สะใภ้เก่า -----	๑๐๗๑
หลักเกณฑ์แห่งสัมมาวาจาชั้นสูงสุด -----	๑๐๗๒
สัมมาวาจาชั้นสูงสุด ระดับพระพุทธเจ้า -----	๑๐๗๒

หมวด ก. ว่าด้วยโทษของการขาดสัมมาวาจา

ตัวอย่างแห่งสัมพัปปลาปวาจาระดับครูบาอาจารย์	๑๐๗๓
ตัวอย่าง ประการที่หนึ่ง	๑๐๗๓
ตัวอย่าง ประการที่สอง	๑๐๗๕
ตัวอย่าง ประการที่สาม	๑๐๗๖
ตัวอย่าง ประการที่สี่	๑๐๗๗
ตัวอย่าง ประการที่ห้า	๑๐๗๗
วิปากแห่งมิฉฉาวาจา	๑๐๗๘

นิทเทศ ๑๗ ว่าด้วย สัมมากัมมันตะ (๘ เรื่อง)

๑๐๘๐ - ๑๐๘๘

หมวด ก. ว่าด้วยอุทเทศ-วิภาคของสัมมากัมมันตะ

อุทเทศแห่งสัมมากัมมันตะ	๑๐๘๐
หลักวินัยนัยกายกรรม ๓ สถาน	๑๐๘๑
หมวดที่ ๑ : เมื่อจะกระทำ	๑๐๘๑
หมวดที่ ๒ : เมื่อกระทำอยู่	๑๐๘๑
หมวดที่ ๓ : เมื่อกระทำแล้ว	๑๐๘๒
สัมมากัมมันตะ โดยปริยายสองอย่าง (โลกิยะ-โลกุตตระ)	๑๐๘๒

หมวด ข. ว่าด้วยลักษณะของสัมมากัมมันตะ

คำไขความของสัมมากัมมันตะ	๑๐๘๓
ลักษณะแลวิปาก แห่งสัมมากัมมันตะ	๑๐๘๔

หมวด ค. ว่าด้วยโทษและอนิสงค์ของสัมมากัมมันตะ

วิปากของมิฉฉากัมมันตะ	๑๐๘๖
กรรมที่เป็นเหตุให้ได้รับผลเป็นความไม่กระเสือกกระสน ๑๐๘๘	

นิทเทศ ๑๘ ว่าด้วย สัมมาอาชีวะ (๑๖ เรื่อง)

๑๐๙๐ - ๑๑๒๖

## หมวด ก. ว่าด้วยอุทเทศ - วิชาของสัมมาอาชีวะ

	หน้า
อุทเทศแห่งสัมมาอาชีวะ -----	๑๐๕๐
สัมมาอาชีวะ โดยปริยายสองอย่าง (โลกิยะ-โลกุตตระ) -----	๑๐๕๐
หมวด ข. ว่าด้วยลักษณะ-อุปมาของสัมมาอาชีวะ	
การดำรงชีพชอบ กินความไปถึงความสันโดษ -----	๑๐๕๑
แม้อยู่ป่า ก็ยังต่างกันหลายความหมาย -----	๑๐๕๒
การดำรงชีพชอบโดยทิศหก ของฌราวาส -----	๑๐๕๓
(หน้าที่ที่พึงปฏิบัติต่อทิศเบื้องหน้า) -----	๑๐๕๕
(หน้าที่ที่พึงปฏิบัติต่อทิศเบื้องขวา) -----	๑๐๕๕
(หน้าที่ที่พึงปฏิบัติต่อทิศเบื้องหลัง) -----	๑๐๕๖
(หน้าที่ที่พึงปฏิบัติต่อทิศเบื้องซ้าย) -----	๑๐๕๗
(หน้าที่ที่พึงปฏิบัติต่อทิศเบื้องต่ำ) -----	๑๐๕๗
(หน้าที่ที่พึงปฏิบัติต่อทิศเบื้องบน) -----	๑๐๕๘
(คาถาสรูปความ) -----	๑๐๕๙
การดำรงชีพชั้นเลิศ ของฌราวาส -----	๑๑๐๐
การดำรงชีพชั้นรองเลิศ ของฌราวาส -----	๑๑๐๑
การดำรงชีพชั้นธรรมดา ของฌราวาส -----	๑๑๐๑
หลักการดำรงชีพ เพื่อผลพร้อมกันทั้งสองโลก -----	๑๑๐๒
(หลักดำรงชีพเพื่อประโยชน์สุขในทิฏฐุธรรม) -----	๑๑๐๒
(อปายมุขและอายมุขที่เกี่ยวกับประโยชน์ในทิฏฐุธรรม) -----	๑๑๐๕
(หลักดำรงชีพเพื่อประโยชน์สุขในสัมปรายะ) -----	๑๑๐๖
การดำรงชีพชอบ ตามหลักอริยวงศ์ -----	๑๑๐๗
การดำรงชีพชอบ โดยหลักแห่งมหาปุริสวิตก (แปดอย่าง) -----	๑๑๑๐

(อานิสงส์แห่งการดำรงชีพชอบโดยหลักแห่ง มหาปริสวิตกแปด) -----	๑๑๑๑
(อานิสงส์ที่ครอบคลุมไปถึงความหมายแห่งปัจฉัยสี่) -----	๑๑๑๒
การดำรงชีพชอบ คือการลงทุนเพื่อนิพพาน -----	๑๑๑๔
หมวด ค. ว่าด้วยหลักการปฏิบัติของสัมมาอาชีวะ	
หลักการปฏิบัติเกี่ยวกับปัจฉัยสี่ -----	๑๑๒๐
ก. เกี่ยวกับจิวร -----	๑๑๒๐
ข. เกี่ยวกับบิณฑบาต -----	๑๑๒๐
ค. เกี่ยวกับเสนาสนะ -----	๑๑๒๑
ง. เกี่ยวกับคิลานเภสัช -----	๑๑๒๑
หมวด ง. ว่าด้วยอานิสงส์ของสัมมาอาชีวะ	
ผลสืบต่อของสัมมาอาชีวะ -----	๑๑๒๒
สัมมาอาชีวะสมบูรณ์แบบ สำหรับคฤหัสถ์ -----	๑๑๒๓
หมวด จ. ว่าด้วยปกิณณกะ	
การดำรงชีพสุจริต มิได้มีเฉพาะเรื่องปัจฉัยสี่ -----	๑๑๒๕
นิทเทศ ๑๕ ว่าด้วย สัมมาวายามะ (๒๖ เรื่อง) -----	๑๑๒๗ - ๑๑๓๕
หมวด ก. ว่าด้วยอุทเทศ-วสีภาคของสัมมาวายามะ	
อุทเทศแห่งสัมมาวายามะ -----	๑๑๒๗
ปธานสี่ ในฐานะแห่งสัมมาวายาโม -----	๑๑๒๗
หมวด ข. ว่าด้วยลักษณะ-ไวพจน์-อุปมาของสัมมาวายามะ	
ลักษณะของผู้มีความเพียรสี่อิริยาบถ -----	๑๑๒๙
ลักษณะของผู้มีความเพียรสี่อิริยาบถ (อีกนัยหนึ่ง) -----	๑๑๓๐
ไวพจน์ของสัมมาวายามะ คือสัมมัมปธาน -----	๑๑๓๒
ปธานสี่ ในฐานะสัมมัมปธาน -----	๑๑๓๒
การทำความเพียร คู่ผู้บำรุงรักษาป่า -----	๑๑๓๔

## หมวด ก. ว่าด้วยอุปกรรม - เหตุปัจจัยของสัมมาวายามะ

ความสังเวช เป็นเหตุให้ปรารถนาความเพียร	๑๑๓๕
บุพพภาคแห่งการทำความเพียรเพื่อความสิ้นอาสวะ	๑๑๓๗
บุพพภาคแห่งการทำความเพียรเพื่อความสิ้นอาสวะ (อีกนัยหนึ่ง)	๑๑๓๙
อินทริยสังวร เป็นอุปกรรมแก่สัมมาวายามะ	๑๑๔๑
เวทนาสามเกี่ยวกับความเพียรละอกุศลและเจริญกุศล	๑๑๔๒
การเสพที่เป็นอุปกรรมและไม่เป็นอุปกรรมแก่ความ เพียรละอกุศลและเจริญกุศล	๑๑๔๓
๑. การเสพกายสมาจาร	๑๑๔๓
๒. การเสพวจีสมาจาร	๑๑๔๔
๓. การเสพมโนสมาจาร	๑๑๔๖
๔. การเสพจิตตูปบาท	๑๑๔๗
๕. การเสพสัญญาปฏิลาภ	๑๑๔๘
๖. การเสพทัญญาปฏิลาภ	๑๑๔๘
๗. การเสพอรรถภาวปฏิลาภ	๑๑๔๙
๘. การเสพอารมณ์หก	๑๑๔๙
๙. การเสพปัจจัยสาม	๑๑๕๐
๑๐.-๑๓. การเสพกาม-นิคม-นคร-ชนบท	๑๑๕๐
๑๔. การเสพบุคคล	๑๑๕๑
ชาคริยานุโยค คือส่วนประกอบของความเพียร	๑๑๕๑
ศิลปะแห่งการปลุกเร้าความเพียร	๑๑๕๒
ผู้มีลักษณะควรประกอบความเพียร	๑๑๕๕
หมวด ง. ว่าด้วยหลักการปฏิบัติของสัมมาวายามะ	
เพียรละอกุศลแข่งกับความตาย	๑๑๕๖



หน้า

(สัญญา ๑๐) -----	๑๑๕๓
(สัญญา ๑๐ อีกปริยายหนึ่ง) -----	๑๑๕๔
การทำความเพียรแข่งกับอนาคตภิกขุ -----	๑๑๕๔
การทำความเพียรแข่งกับอนาคตภิกขุ (อีกนัยหนึ่ง) -----	๑๑๖๑
บทอธิษฐานจิต เพื่อทำความเพียร -----	๑๑๖๓
<b>หมวด จ. ว่าด้วยปกิณณกะ</b>	
อุปสรรคของการประกอบสัมมาวายามะ -----	๑๑๖๔
ก. เครื่องตรึงจิต ๕ อย่าง -----	๑๑๖๕
ข. เครื่องผูกพันจิต ๕ อย่าง -----	๑๑๖๖
ข้อแก้ตัว ของคนใจเกียจ -----	๑๑๖๘
สมัยที่ไม่เหมาะสมสำหรับการทำความเพียร -----	๑๑๗๑
ผู้อยู่อย่างคนมีทุกข์ ก็ทำกุศลธรรมให้เต็มเปี่ยมได้ -----	๑๑๗๓
ในการละกิเลสแม้ชั้นสูง ก็ยังมีการอยู่เป็นสุข -----	๑๑๗๓
เพียงแต่รู้ชัดอริยสัจ สัมมายามะยังไม่ใช่อะไรที่สุด -----	๑๑๗๔
<b>นิทเทศ ๒๑ ว่าด้วย สัมมาสติ (๔๑ เรื่อง)</b>	<b>๑๑๗๖ - ๑๒๓๗</b>
<b>หมวด ก. ว่าด้วยอุทเทส-วิภาคของสัมมาสติ</b>	
อุทเทสแห่งสัมมาสติ -----	๑๑๗๖
สติปัญฐานสี่ เป็นเอกายนมรรค -----	๑๑๗๖
<b>หมวด ข. ว่าด้วยลักษณะ-อุปมาของสัมมาสติ</b>	
ลักษณะแห่งความมีสติสัมปชัญญะของภิกษุ -----	๑๑๗๗
ลักษณะสัมปชัญญะ ระดับสูงสุด -----	๑๑๗๘
สัมมาสติ ในฐานะเครื่องทำตนให้เป็นที่พึง -----	๑๑๗๘
สติปัญฐานสี่ เป็น โจรสำหรับสมณะ -----	๑๑๘๐
สติปัญฐานสี่ ที่ส่งผลถึงวิชาและวิมุตติ -----	๑๑๘๐
แบบการเจริญอานาปานสติ ที่มีผลมาก -----	๑๑๘๑

	หน้า
(แบบที่ ๑) -----	๑๑๘๒
(แบบที่ ๒) -----	๑๑๘๔
การเจริญสติปัฏฐาน ของคนฉลาด -----	๑๑๘๕
<i>หมวด ค. ว่าด้วยอุปกรณ์-เหตุปัจจัยโดยอัตโนมัติของสัมมาสติ</i>	
ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งการเจริญสติ -----	๑๑๘๖
ธรรมเป็นอุปการะเฉพาะ แก่อานาปานสติภาวนา -----	๑๑๘๗
(นัยที่หนึ่ง) -----	๑๑๘๗
(นัยที่สอง) -----	๑๑๘๘
(นัยที่สาม) -----	๑๑๘๙
ฐานที่ตั้งแห่งความมีสัมปชัญญะ ๑๕ ฐาน -----	๑๑๙๐
สติปัฏฐานสี่บริบูรณ์ เมื่ออานาปานสติบริบูรณ์ -----	๑๑๙๘
สติปัฏฐานสี่บริบูรณ์ ย่อมทำโพชฌงค์ให้บริบูรณ์ -----	๑๒๐๑
โพชฌงค์บริบูรณ์ ย่อมทำวิชาและวิมุตติให้บริบูรณ์ -----	๑๒๐๗
<i>หมวด ง. ว่าด้วยหลักการปฏิบัติของสัมมาสติ</i>	
การทำสติในรูปแห่งกายานุปัสสนา -----	๑๒๐๘
๑. ตามนัยแห่งอานาปานสติสูตร -----	๑๒๐๘
๒. ตามนัยแห่งมหาสติปัฏฐานสูตร -----	๑๒๐๙
ก. หมวดลมหายใจเข้า-ออก (คือกาย) -----	๑๒๐๙
ข. หมวดอริยาบถ (คือกาย) -----	๑๒๑๐
ค. หมวดสัมปชัญญะ (ในกาย) -----	๑๒๑๑
ง. หมวดมนสิการในสิ่งปฏิกุศล (คือกาย) -----	๑๒๑๒
จ. หมวดมนสิการในธาตุ (ซึ่งเป็นกาย) -----	๑๒๑๓
ฉ. หมวดนิวาสัตถิภา (คือกาย) -----	๑๒๑๓
การทำสติในรูปแห่งเวทนานุปัสสนา -----	๑๒๑๘
๑. ตามนัยแห่งอานาปานสติสูตร -----	๑๒๑๘

หน้า

๒. ตามนัยแห่งมหาสติปัฏฐานสูตร	๑๒๑๕
การทำสติในรูปแห่งจิตตานุปัสสนา	๑๒๒๐
๑. ตามนัยแห่งอานาปานสติสูตร	๑๒๒๐
๒. ตามนัยแห่งสติปัฏฐานสูตร	๑๒๒๑
การทำสติในรูปแห่งธัมมานุปัสสนา	๑๒๒๓
๑. ตามนัยแห่งอานาปานสติสูตร	๑๒๒๓
๒. ตามนัยแห่งมหาสติปัฏฐานสูตร	๑๒๒๔
ก. หมวดนิวรรณ์ (คือธรรม)	๑๒๒๔
ข. หมวดขันธ (คือธรรม)	๑๒๒๕
ค. หมวดอายตนะ (คือธรรม)	๑๒๒๖
ง. หมวดโพชฌงค์ (คือธรรม)	๑๒๒๗
จ. หมวดอริยสัจ (คือธรรม)	๑๒๒๘
จ.-๑ : ทุกขอริยสัจ	๑๒๒๘
จ.-๒ : ทุกขสมุทฺทยอริยสัจ	๑๒๒๙
จ.-๓ : ทุกขนิโรธอริยสัจ	๑๒๒๙
จ.-๔ : ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ	๑๒๒๙
อุบายแห่งการดำรงจิตในสติปัฏฐาน	๑๒๓๐
ข้อควรระวัง ในการเจริญสติปัฏฐานสี่	๑๒๓๒
กายคตาสติ เป็นอุปกรณ์แก่นิทริยสังวร	๑๒๓๔
ก. โทษของการไม่มีกายคตาสติ	๑๒๓๔
ข. คุณของกายคตาสติ	๑๒๓๕
หลักสำคัญสำหรับผู้หลีกเลี่ยงการเจริญสติปัฏฐานอยู่ผู้เดียว	๑๒๓๖
ตรัสให้มีสติคู่กันไปกับสัมปชัญญะ	๑๒๓๘
การฝึกเพื่อความสมบูรณ์แห่งสติสัมปชัญญะ	๑๒๓๙
การฝึกเพื่อมีสติสัมปชัญญะ โดยอ้อมและโดยตรง	๑๒๓๙

โอวาทแห่งการทำสติ เมื่อถูกติหรือถูกชม	๑๒๔๒
ก. ฝ่ายถูกติ	๑๒๔๒
ข. ฝ่ายถูกชม	๑๒๔๓
ความมีสติเมื่อถูกประทุษร้าย	๑๒๔๔
ทรงขอให้มีสติเร็วเหมือนม้าอาชาไนย	๑๒๔๕
สติในการเผชิญโลกธรรม ของอริยสาวก	๑๒๔๕
หมวด จ. ว่าด้วยอานิสงส์ของสัมมสติ	
อานิสงส์ตามปกติ แห่งอานาปานสติ	๑๒๔๘
ก. อานิสงส์อย่างสังเขปที่สุด ๒ ประการ	๑๒๔๘
ข. อานิสงส์ตามปกติ ๗ ประการ	๑๒๔๘
ค. ทำสติปฏิฐานสี่-โพชฌงค์เจ็ด-วิชชาและ วิมุตติให้บริบูรณ์	๑๒๔๙
ง. อานิสงส์ตามที่เคยปรากฏแก่พระองค์เอง	๑๒๕๐
จ. ละความอันอาศัยเรือน	๑๒๕๐
ฉ. สามารถควบคุมความรู้สึกเกี่ยวกับ ความปฏิกูล	๑๒๕๑
ช. เป็นเหตุให้ได้รูปฌานทั้งสี่	๑๒๕๒
ญ. เป็นเหตุให้ได้รูปฌานทั้งสี่	๑๒๕๔
ฎ. เป็นเหตุให้ได้สัญญาเวทยิตนิโรธ	๑๒๕๖
ฏ. สามารถกำจัดบาปอกุศลทุกทิศทาง	๑๒๕๗
อานิสงส์พิเศษ แห่งอานาปานสติ	๑๒๕๗
ก. กายไม่โยกโคลง	๑๒๕๗
ข. รู้ต่อเวทนาทุกประการ	๑๒๕๙
ค. มีสุขวิหารอันสงบเย็น	๑๒๖๐
ง. เป็นสุขแล้วดำเนินไปในตัวเอง จนถึงอัสวะ	๑๒๖๒

จ. ควรแก่นามว่าอริยวิหาร – พรหมวิหาร –	
ตถาคตวิหาร -----	๑๒๖๓
ฉ. ทำสังโยชน์ให้สิ้น - กำจัดอนุสัย - รู้ทางไกล –	
สิ้นอาสวะ -----	๑๒๖๓
ช. รู้จักลมหายใจอันจักมีเป็นครั้งสุดท้ายแล้วดับจิต -----	๑๒๖๕
ญ. เหตุปัจจัยที่พระศาสนาจะตั้งอยู่นานภายหลัง-	
พุทธปรินิพพาน -----	๑๒๖๖
อานิสงส์ แห่งความไม่ประมาทคือสติ -----	๑๒๖๖
สติปัญญานสี่ เป็นเครื่องละอุปพันตอปรันต-	
สหคตทิฏฐินิสสัย -----	๑๒๖๗
การเจริญสติปัญญาน เป็นการอารักขาทั้งตนเองและผู้อื่น -----	๑๒๖๘
หมวด ฉ. ว่าด้วยโทษของการขาดสัมมาสติ	
จิตที่ปราศจากสติ ย่อมปรารถนาลาภ ได้ทั้งที่ชอบอยู่ป่า -----	๑๒๗๐
หมวด ช. ว่าด้วยปกิณณกะ	
ลักษณะของผู้อาจและไม่อาจเจริญสติปัญญานสี่ -----	๑๒๗๑
ทั้งนวกะ-เสขะ-อเสขะ ก็พึงเจริญสติปัญญาน -----	๑๒๗๒
(ก. พวกนวกะ) -----	๑๒๗๒
(ข. สำหรับพระเสขะ) -----	๑๒๗๓
(ค. สำหรับพระอเสขะ) -----	๑๒๗๓
สติปัญญานสี่ เหมาะสมทั้งแก่อเสขะ-เสขะ-	
และคฤหัสถ์ -----	๑๒๗๔
กองอกุศลและกองกุศล ชนิดแท้จริง -----	๑๒๗๖
ฉัมมสงเคราะห์ที่ทุกคนควรกระทำ -----	๑๒๗๗
นิตเทศ ๒๑ ว่าด้วย สัมมาสมาธิ (๕๑ เรื่อง) -----	๑๒๗๘ - ๑๓๖๗
หมวด ก. ว่าด้วยอุททเทศ-วิภาคของสัมมาสมาธิ	

	หน้า
อุททเทศแห่งสัมมาสมาธิ -----	๑๒๗๘
สมาธิภาวนา มีประเภทสี่ -----	๑๒๗๘
<i>หมวด ข. ว่าด้วยลักษณะ - อุปมาของสัมมาสมาธิ</i>	
ลักษณะแห่งสัมมาสมาธิชั้นเลิศ ๕ ประการ -----	๑๒๘๑
อริยสัมมาสมาธิ มีบริวารเจ็ด -----	๑๒๘๖
การทำหน้าที่สัมพันธ์กัน ของบริวารเจ็ด -----	๑๒๘๖
๑. กลุ่มสัมมาทิฐิ -----	๑๒๘๖
๒. กลุ่มสัมมาสังกัปปะ -----	๑๒๘๘
๓. กลุ่มสัมมาวาจา -----	๑๒๙๐
๔. กลุ่มสัมมากรรมันตะ -----	๑๒๙๒
๕. กลุ่มสัมมาอาชีวะ -----	๑๒๙๓
สัมมาทิฐิ เป็นผู้ดำเนินการละมิจัตตะ -----	๑๒๙๕
สัมมาสมาธิ ชนิดที่มีพรหมวิหารเป็นอารมณ์ -----	๑๒๙๘
วิโมกข์แปด -----	๑๒๙๙
รูปฌานและอรุณฌาน ยังมีใช้ธรรมชนที่เป็นเครื่องชูดกลา -----	๑๓๐๐
อุปมาแห่งจิตที่ปราศจากนิเวรห้า -----	๑๓๐๓
การบรรลุปฐมฌาน พร้อมทั้งอุปมา -----	๑๓๐๕
การบรรลุทุติยฌาน พร้อมทั้งอุปมา -----	๑๓๐๖
การบรรลุตติยฌาน พร้อมทั้งอุปมา -----	๑๓๐๗
การบรรลุจตุตถฌาน พร้อมทั้งอุปมา -----	๑๓๐๘
อาการที่อยู่ในฌาน เรียกว่าตถาคตไสยา -----	๑๓๐๘
<i>หมวด ค. ว่าด้วยอุปกรณ์-เหตุปัจจัยของสัมมาสมาธิ</i>	
ความรู้ที่ทำให้มีการอบรมจิต -----	๑๓๑๐
บริวารเจ็ด ของอริยสัมมาสมาธิ -----	๑๓๑๑
ธรรมเครื่องทำความเต็มเปี่ยมแห่งกำลังของสมาธิ -----	๑๓๑๑

หน้า

สมาธิจากการเดิน (จงกรม) ย่อมตั้งอยู่นาน .....	๑๓๑๒
ลักษณะของผู้ง่ายต่อการเข้าอยู่ในสมาธิ .....	๑๓๑๓
<b>หมวด ก. ว่าด้วยหลักการปฏิบัติของสัมมาสมาธิ</b>	
บุพพภาคแห่งการเจริญสมาธิ ๕ ชั้น .....	๑๓๑๓
ขั้นตอนอันจำกัดแห่งปัจจัยของสัมมาสมาธิ .....	๑๓๑๔
การกระทำที่ถูกต้องตามกาละ สำหรับสมาธินิมิต-	
ปีคานนิมิต - อุเบกขานิมิต .....	๑๓๑๖
สิ่งที่ต้องย้าวันละ ๓ วัน ในวงการสมาธิ .....	๑๓๑๗
อนุสติภาวนา เป็นสิ่งที่เจริญได้ในทุกอิริยาบถ .....	๑๓๑๘
สมาธิภาวนาแต่ละอย่าง ๆ อาจทำได้ถึง ๘ ระดับ .....	๑๓๒๐
(๑. หมวดตระเตรียม) .....	๑๓๒๑
(๒. หมวดพรหมวิหาร) .....	๑๓๒๑
(๓. หมวดสติปัญญา) .....	๑๓๒๒
(หมวดอานิสงส์) .....	๑๓๒๔
ญาณ เกิดจาสมาธิของผู้ที่มีสติปัญญารักษาตน .....	๑๓๒๔
การดำรงสมาธิจิต เมื่อถูกเบียดเบียนทั้งทาง	
วาจาและทางกาย .....	๑๓๒๖
(๑. อุปมาที่หนึ่ง) .....	๑๓๒๖
(๒. อุปมาที่สอง) .....	๑๓๒๗
(๓. อุปมาที่สาม) .....	๑๓๒๘
(๔. อุปมาที่สี่) .....	๑๓๒๙
(๕. อุปมาที่ห้า) .....	๑๓๓๐
สัญญาในสิ่งไม่เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือก็มีอยู่	
(โลกุตรสมาธิ) .....	๑๓๓๑
สมาธิที่เป็นอสังขตมนสิการ .....	๑๓๓๓

	หน้า
จากรูปมาณไปสู่อัสวัคขญาณโดยตรง	๑๓๓๕
<b>หมวด จ. ว่าด้วยอานิสงส์ของสัมมาสมาธิ</b>	
ประโยชน์ของการเจริญสมาธิ	๑๓๓๗
นัยที่ ๑ : เห็นความไม่เที่ยงของอายตนิกรรรม	๑๓๓๗
นัยที่ ๒ : เห็นความเกิดดับของเบญจขันธ์	๑๓๓๗
อานุภาพแห่งสมาธิ	๑๓๓๙
อานิสงส์ของการหลีกเร้น	๑๓๔๐
แม้เพียงปฐมฌาน ก็เชื่อว่าเป็นที่หลบพ้นภัยจากมาร	๑๓๔๑
แม้เพียงปฐมฌาน ก็บำบัดกิเลสอันเป็นเครื่องระคายใจได้	๑๓๔๒
เจโตสมาธิ ที่สามารถเพิ่มความผาสุกทางกาย	๑๓๔๔
ที่นั่ง - นอน - ยืน - เดิน อันเป็นทิพย์	๑๓๔๕
ธรรมที่ทำให้ความเป็นผู้มีอำนาจเหนือจิต	๑๓๔๖
ญาณระงับความรัก - เกลียดที่มีอยู่ตามธรรมชาติ	๑๓๔๗
ญาณในตถาคตพลญาณ มิได้เฉพาะแก่ผู้มีจิตตั้งมั่นเป็นสมาธิ	๑๓๔๙
ธรรมสัญญา ในฐานะแห่งธรรมโอสถโดยธรรมปีติ	๑๓๕๐
<b>หมวด ฉ. ว่าด้วยโทษของการขาดสัมมาสมาธิ</b>	
นิเวรณ-ข้าศึกแห่งสมาธิ	๑๓๕๖
นิเวรณ เป็นเครื่องทำกระเสจจิตไม่ให้รวมกำลัง	๑๓๕๗
จิตตระหนี่ เป็นสิ่งที่ต่ำเกินไปสำหรับการบรรลุฌาน	
และทำให้แจ้งมรรคผล	๑๓๕๘
<b>หมวด ช. ว่าด้วยปกิณณกะ</b>	
สนิมจิต เทียบสนิมทอง	๑๓๕๙
ซึ่งที่เป็นเสี้ยนหนามต่อกัน โดยธรรมชาติ	๑๓๖๐
การอยู่ป่ากับการเจริญสมาธิ สำหรับภิกษุบางรูป	๑๓๖๑
ลำดับพฤติจิต ของผู้ที่จะเป็นอยู่ด้วยความไม่ประมาท	๑๓๖๒



ถัจจัตถัญญาอันสุขุมยิ่งขึ้นไปตามลำดับ ในรูปฌานที่ _____	๑๓๖๓
[กรณีของปฐมฌาน] _____	๑๓๖๓
[กรณีของทุติยฌาน] _____	๑๓๖๓
[กรณีของตติยฌาน] _____	๑๓๖๔
[กรณีของจตุตถฌาน] _____	๑๓๖๔
จิตวิมุตติชนิดที่ยังมีอุปสรรค _____	๑๓๖๕
นิตเทศ ๒๒ ว่าด้วย ข้อความสรุปเรื่องมรรค (๗๕ เรื่อง) ๑๓๖๘ - ๑๔๘๓	
หมวด ก. ว่าด้วยไวพจน์	
อริยอัฏฐังคิกมัคคอริวจนะ (ไวพจน์แห่ง	
อริยอัฏฐังคิกมรรค) _____	๑๓๖๘
อัฏฐังคิกมรรค ในฐานะแห่งสัมมยานอันประเสริฐ _____	๑๓๖๘
อัฏฐังคิกมรรค เป็นสัมมาปฏิบัติ _____	๑๓๗๐
สัมมัตตะในนามว่า อริยมรรค _____	๑๓๗๑
ธรรมที่เป็นนิพพานคามิมัคคะ _____	๑๓๗๒
ทางโล่งอันแน่นอนไปสู่สัมมัตตนิยาม _____	๑๓๗๓
อริยมรรค ซึ่งมีโช่อริยอัฏฐังคิกมรรค _____	๑๓๗๕
หมวด ข. ว่าด้วยการสงเคราะห์องค์มรรค	
องค์แปดแห่งอริยมรรค สงเคราะห์ลงในสิกขาสาม _____	๑๓๗๕
ลักษณะแห่งสิกขาสาม โดยละเอียด _____	๑๓๗๖
๑. สีสันท์ โดยละเอียด _____	๑๓๗๖
๒. สมာธิสันท์ โดยละเอียด _____	๑๓๗๘
(บูรพภาคแห่งการเจริญสมาธิ) _____	๑๓๗๘
(การเจริญสมาธิ) _____	๑๓๘๐
๓. ปัญญาสันท์ โดยละเอียด _____	๑๓๘๐

	หน้า
ลึกลงสาม เป็นสิ่งที่ส่งเสริมกันตามลำดับ	๑๓๘๑
อธิลึกลง สาม	๑๓๘๒
อธิลึกลง สาม (อีกนัยหนึ่ง)	๑๓๘๒
ลักษณะความสมบูรณ์แห่งศีล	๑๓๘๔
เมื่อตีความคำบัญญัติผิด แม้ทาร์กอนอนเบาะ ก็มีศีลโดยอัตโนมัติ	๑๓๘๔
ธรรม - อธรรม - ธรรมดา - อนรรค ที่ควรทราบ	๑๓๘๖
<i>หมวด ค. ว่าด้วยคุณค่าของมรรค</i>	
อัฐังคิกมรรค ในฐานะแห่งตัวพรหมจรรย์	๑๓๘๗
ระบบพรหมจรรย์ ทรงแบ่งไว้เป็น ๒ แผนก	๑๓๘๘
ก. สำหรับผู้ถึงที่สุดแห่งทุกข์แล้ว	๑๓๘๘
ข. สำหรับผู้ยังไม่ถึงที่สุดแห่งทุกข์	๑๓๘๘
จุดมุ่งหมายแท้จริง ของพรหมจรรย์	๑๓๘๙
อัฐังคิกมรรค เป็นพรหมจรรย์เป็นไปเพื่อนิพพาน	๑๓๘๙
มรรคมือองค์แปด รวมอยู่ในพรหมจรรย์ตลอดสาย	๑๓๙๑
อัฐังคิกมรรคพรหมจรรย์ ให้ผลอย่างเครื่องจักร	๑๓๙๒
ความแตกต่างระหว่างคนเขลาและบัณฑิต ในการประพฤติพรหมจรรย์	๑๓๙๓
อานุภาพแห่งอัฐังคิกมรรค ในการทำให้เกิด :	
ก. เกิดความปรากฏแห่งตถาคต	๑๓๙๔
ข. เกิดสุคติวินัย	๑๓๙๕
อัฐังคิกมรรค เพื่อการรู้และการละซึ่งธรรม ที่ควรรู้และควรละ	๑๓๙๖
อัฐังคิกมรรค ช่วยระงับภัยที่แม่ลูกก็ช่วยกันไม่ได้	๑๓๙๗
อัฐังคิกมรรค ในฐานะเป็นกัมมนิโรธคามินีปฏิปทา	๑๓๙๙

อัฐจิ้งคิกมรรค เป็นอิทธิปาทภวานาคามินีปฏิบัติทา	๑๔๐๐
อัฐจิ้งคิกมรรค เป็นสัญลักษณ์ของพระศาสนา ที่มีความหลุดพ้น	๑๔๐๑
อัฐจิ้งคิกมรรค ใช้เป็นหลักจำแนกความเป็น สัตบุรุษ - อสัตบุรุษ	๑๔๐๒
อัฐจิ้งคิกมรรค ชนิดที่แน่นอนว่าป้องกันการแสวงหาผิด	๑๔๐๔
มัชฌิมาปฏิบัติ สำหรับธรรมกถึกแห่งยุค	๑๔๐๖
(๑. พอดัวทั้งเพื่อตนและผู้อื่น)	๑๔๐๖
(๒. พอดัวทั้งเพื่อตนและผู้อื่น [อีกนัยหนึ่ง])	๑๔๐๗
(๓. พอดัวเพื่อตน แต่ไม่พอดัวเพื่อผู้อื่น)	๑๔๐๗
(๔. พอดัวเพื่อผู้อื่น แต่ไม่พอดัวเพื่อตน)	๑๔๐๘
(๕. พอดัวเพื่อตน แต่ไม่พอดัวเพื่อผู้อื่น [อีกนัยหนึ่ง])	๑๔๐๘
(๖. พอดัวเพื่อผู้อื่น แต่ไม่พอดัวเพื่อตน [อีกนัยหนึ่ง])	๑๔๐๙
(๗. พอดัวเพื่อตน แต่ไม่พอดัวเพื่อผู้อื่น [อีกนัยหนึ่ง])	๑๔๐๙
(๘. พอดัวเพื่อผู้อื่น แต่ไม่พอดัวเพื่อตน [อีกนัยหนึ่ง])	๑๔๑๐
ธรรมอันเป็นที่สุดของสมณะปฏิบัติ	๑๔๑๐
ปฏิบัติเพื่อละ โอรัมภาคิยสัง โยชน์ ก็คือมรรค	๑๔๑๑
การเป็นอยู่ที่น้อม ไปเพื่อนิพพานอยู่ในตัว (มัชฌิมาปฏิบัติโดยอัตโนมัติ)	๑๔๑๖
<i>หมวด ง. ว่าด้วย การทำหน้าที่ของมรรค</i>	
อัฐจิ้งคิกมรรคชนิดที่เจริญแล้วทำกิจแห่ง อริยสังคีพร้อมกันไปในตัว	๑๔๑๗
อัฐจิ้งคิกมรรค ชนิดที่เจริญแล้วทำให้ โพธิปักขิยธรรมสมบูรณ์ไปในตัว	๑๔๑๙
การทำกิจของอินทรีย์ ในขณะที่บรรลุตระธรรม	๑๔๒๑

	หน้า
สัมมัตตะ เป็นเครื่องสิ้นอาสวะ -----	๑๔๒๓
หมวด จ. ว่าด้วยกรรมชื่ออื่น (ความหมายเกี่ยวมรรค)	
บทรกรรมเก่าที่อยู่ในรูปขององค์มรรค -----	๑๔๒๔
ข้อปฏิบัติที่เป็นสักกายนิโรธคามินีปฏิปทา -----	๑๔๒๕
อานิสงส์แห่งการปฏิบัติ โดยหลักพื้นฐาน (เช่นเดียวกับอานิสงส์แห่งมรรค) ___	๑๔๒๖
ปฏิปทาเพื่อสิ้นอาสวะ ๔ แบบ -----	๑๔๒๖
ก. แบบปฏิบัติลำบาก ประสพผลช้า -----	๑๔๒๗
ข. แบบปฏิบัติลำบาก ประสพผลเร็ว -----	๑๔๒๗
ค. แบบปฏิบัติสบาย ประสพผลช้า -----	๑๔๒๘
ง. แบบปฏิบัติสบาย ประสพผลเร็ว -----	๑๔๒๘
ปฏิปทาการอบรมอินทรีย์ ๓ ระดับ -----	๑๔๓๐
ก. ลักษณะแห่งอินทรีย์ภาวนาชั้นเลิศ -----	๑๔๓๐
ข. ลักษณะแห่งผู้เป็นเสขปาฏิบถ -----	๑๔๓๑
ค. ลักษณะแห่งผู้เจริญอินทรีย์ชั้นอริยะ -----	๑๔๓๒
ปฏิปทาเพื่อบรรลอรหัตตผลของคนเจ็บไข้ -----	๑๔๓๔
องค์สิบห้า เพื่อการทำลายกระเปาะของอวิชชา (มุ่งผลอย่างเดียวกับมัชฌิมาปฏิปทา) __	๑๔๓๕
สุขโสมนัสที่เป็นไปเพื่อสิ้นอาสวะ (มัชฌิมาปฏิปทาที่แสนสุข) -----	๑๔๓๖
ความเย็นที่ไม่มีอะไรเย็นยิ่งไปกว่า -----	๑๔๓๗
ก. พวกที่ไม่ทำความเย็น -----	๑๔๓๗
ข. พวกที่ทำความเย็น -----	๑๔๓๘
ปฏิปทา การบรรลอรหัตต์หรืออนาคามี ในภพปัจจุบัน -----	๑๔๓๘

หมวด ฉ. ว่าด้วยอุปมากรรมของมรรค

ระว่างมัคคภาวนา : มีทั้งผิดและถูก -----	๑๔๓๘
(ฝ่ายผิด) -----	๑๔๓๘
(ฝ่ายถูก) -----	๑๔๔๐
ภาวะแห่งความถูก-ผิด -----	๑๔๔๑
ภาวะแห่งความเป็นผิด-ถูก -----	๑๔๔๒
อเสขธรรมสิบ ในฐานะพิธีเครื่องชำระบาป -----	๑๔๔๒
อัญจังกิกรมรรค มีความหมายแห่งความเป็นกัลยาณมิตร -----	๑๔๔๓
นาบุญหรือนาบาป เนื่องอยู่กับองค์แห่งมรรค -----	๑๔๔๕
ก. นาบาป -----	๑๔๔๕
ข. นาบุญ -----	๑๔๔๖
พิธีลงบาป ด้วยสัมมัตตปฏิบัติ -----	๑๔๔๖

หมวด ช. ว่าด้วยอุปกรณ์การปฏิบัติมรรค

รายชื่อธรรมเป็นที่ตั้งแห่งการขุดเกล้า -----	๑๔๔๘
ก. จิตตูปปาทปริยาย -----	๑๔๕๐
ข. ปริกกมนปริยาย -----	๑๔๕๑
ค. อุปริภาวังกมนปริยาย -----	๑๔๕๑
ง. ปรีนิพพานปริยาย -----	๑๔๕๒
องค์คุณที่ทำให้เจริญงอกงามไพบูลย์ในพรหมจรรย์ (อุปกรณ์แห่งการปฏิบัติมรรค) -----	๑๔๕๒
พวกฐัฏฐรูป -----	๑๔๕๓
พวกฉลาดในลักษณะ -----	๑๔๕๔
พวกคอยเฉยไขว่ขวาง -----	๑๔๕๔
พวกปิดแผล -----	๑๔๕๔
พวกสุขมควัน -----	๑๔๕๕

	หน้า
พวกรู้จักทำที่ควรไป -----	๑๔๕๕
พวกที่รู้จักน้ำที่ควรดื่ม -----	๑๔๕๕
พวกรู้จักทางที่ควรเดิน -----	๑๔๕๖
พวกฉลาดในที่ที่ควรไป -----	๑๔๕๖
พวกโรค “นมโค” ให้มีส่วนเหลือ -----	๑๔๕๖
พวกบูชาผู้เฒ่า -----	๑๔๕๗
อภิวรรณิกมคคปฏิบัติ ต้องอาศัยที่ตั้งคือศีล -----	๑๔๕๗
หลักเกณฑ์การเลือกสถานที่และบุคคลที่ควรเสพไม่ควรเสพ (อันเป็นอุปกรณ์แห่งมรรค) -----	๑๔๕๘
การเลือกที่อยู่ในป่า (วนปัดถ์) -----	๑๔๕๘
อาการที่เรียกว่า อภิวรรณิกมรรคบริบูรณ์ได้โดยวิธีใด -----	๑๔๖๑
วิธีการสืบต่อความไม่ประมาทของอริยสาวก -----	๑๔๖๒
พึงทำความสมคุณของสมณะและวิปัสสนา -----	๑๔๖๔
การปฏิบัติเพื่อความสมคุณของสมณะและวิปัสสนา -----	๑๔๖๖
ความประสงค์สูงสุด มีได้เพราะสัมมัตตะ -----	๑๔๖๗
การให้ผลของมิจฉัตตะและสัมมัตตะ -----	๑๔๖๘
รีบปฏิบัติให้สุดเหวี่ยง แต่ไม่ต้องร้อนใจว่าจงสำเร็จ (นั่นแหละคือมัชฌิมาปฏิปทา) -----	๑๔๖๙
ภาวะบริสุทธิแห่งการประพัตตบะพรหมจรรย์ โดย ๑๖ ประการ -----	๑๔๗๑
(ก. ภาวะไม่บริสุทธิสำหรับเปรียบเทียบ) -----	๑๔๗๑
(ข. ภาวะบริสุทธิที่สำหรับถือเป็นหลัก) -----	๑๔๗๕
การต่อสู้ของผู้เกลียดกลัวความทุกข์ โดยละเอียด -----	๑๔๗๕
หมวด ๗. ว่าด้วยมรรคกับอาหุเนยยนบุคคล ดีกว่าดำเนินอยู่ในอภิวรรณิกมรรค ก็เป็นอาหุเนยยนบุคคลฯ แล้ว -----	๑๔๘๑

องค์แห่งมรรคที่เป็นเสขะของเสขบุคคล .....	๑๔๘๓
ประโยชน์อันสูงสุด ของสัมมัตตะสัพ	๑๔๘๔
หมวด ฌ. ว่าด้วยมรรคกับพระพุทธองค์	
อริยอัฏฐังคิกมรรค คือมัชฌิมาปฏิปทาที่ตรัสรู้เอง .....	๑๔๘๕
ทรงกำชับเรื่องการทำลายอหังการมมังการ .....	๑๔๘๖
อริยมรรค รวมอยู่ในพรหมจรรย์ที่ทรงฝากไว้กับพวกเรา .....	๑๔๘๗
อัฏฐังคิกมรรค ในฐานะกัลยณวัตรที่ทรงฝากไว้ .....	๑๔๘๘
ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เป็นสิ่งที่ควรทำให้เกิดมี .....	๑๔๘๙

## ภาคสรุป

### ว่าด้วยข้อความสรุปท้ายเกี่ยวกับจตุราริยสัง

(มี ๒๓ หัวข้อ)

ความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะ .....	๑๔๙๕
โอกาสแห่งโยคกรรมในการเห็นอริยสัง บัดนี้ถึงพร้อมแล้ว .....	๑๔๙๖
การเรียนรู้ปริยัติ มิใช่การรู้อริยสัง .....	๑๔๙๗
เห็นพระรัตนตรัยแท้จริง ก็ต่อเมื่อเห็นอริยสังและ หลุดพ้นจากอาสวะแล้ว .....	๑๔๙๘
ปฏิบัติเพื่อรู้อริยสัง ต้องเป็นธัมมาธิปไตย .....	๑๕๐๐
การแทงตลอดอริยสัง เป็นงานละเอียดอ่อนยิ่งกว่า การแทงทะลุขนทรายด้วยขนทราย .....	๑๕๐๑
การปฏิบัติอริยสัง ไม่มีทางที่จะขัดต่อหลักกาลามสูตร .....	๑๕๐๒
(ก. ฝ่ายอกุศล) .....	๑๕๐๓
(ข. ฝ่ายกุศล) .....	๑๕๐๖

	หน้า
บริษัทที่เกี่ยวกับอริยสัจ .....	๑๕๑๑
เมื่ออริยสัจสี่ ถูกแยกออกเป็นสองซีก .....	๑๕๑๒
หลักวิธีการศึกษาอริยสัจสี่ ใช้ได้กับหลักทั่วไป .....	๑๕๑๓
ตัวอย่าง ก. เกี่ยวกับอกุศลศีล .....	๑๕๑๓
ตัวอย่าง ข. เกี่ยวกับกุศลศีล .....	๑๕๑๔
ตัวอย่าง ค. เกี่ยวกับอกุศลสังกัปปะ .....	๑๕๑๔
ตัวอย่าง ง. เกี่ยวกับกุศลสังกัปปะ .....	๑๕๑๔
อริยสัจสี่ เป็นที่ตั้งแห่งการแสดงตัวของปัญญาอินทรีย์ .....	๑๕๑๕
อริยสัจสี่ เป็นวัตถุแห่งกิจของปัญญาอินทรีย์ .....	๑๕๑๖
เบญจพิชพรที่ทรงระบุไว้สำหรับภิกษุ (ไม่เกี่ยวกับค้นหาเหมือน จตุพิชพรของชาวบ้าน) .....	๑๕๑๗
การทำบุคคลให้รู้อริยสัจ จัดเป็นอนุศาสนีปาฏิหาริย์ .....	๑๕๑๘
อริยสัจ (หรือโลกสัจ) ทรงบัญญัติไว้ในกายที่ยังมี สัญญาและใจ .....	๑๕๒๒
อริยสัจ ทรงบัญญัติสำหรับสัตว์ที่อาจมีเวทนา .....	๑๕๒๓
เวทนาโดยปัจจัย ๔๑ ชนิด .....	๑๕๒๔
ผู้รู้อริยสัจ ไม่จำเป็นต้องแตกฉานอภิธรรมและรวยลาภ .....	๑๕๒๖
จงกระทำเหตุทั้งภายในและภายนอก .....	๑๕๒๘
ก. เหตุภายใน .....	๑๕๒๘
ข. เหตุภายนอก .....	๑๕๒๙
อัญจกิมรรค ในฐานะเพชรพลอยเม็ดหนึ่งแห่งพระศาสนา ..	๑๕๓๐
พระคุณของผู้ที่ทำให้รู้แจ้งอริยสัจสี่ .....	๑๕๓๐
ประมวลปัญหาอันจะพึงตอบเกี่ยวกับธรรมทั้งปวง (เกี่ยวกับ ใจความของอริยสัจโดยทั่วไป) .....	๑๕๓๑
การจบกิจแห่งอริยสัจ กำหนดด้วยความสมบูรณ์แห่งญาณสาม ..	๑๕๓๒



## ภาคผนวก

### ว่าด้วยเรื่องนำมาผนวกเพื่อความสะดวกแก่การอ้างอิง สำหรับเรื่องที่ตรัสซ้ำ ๆ บ่อย ๆ

(มี ๒ หัวข้อ)

ประมวลพระมหจรรย์ตลอดสาย (ที่แสดงไว้ด้วยชั้นสาม)	_____	๑๕๓๘
๑. ศิลป์ชั้น	.....	๑๕๓๘ - ๑๕๕๑
ตถาคตเกิดขึ้นในโลก แสดงธรรม	_____	๑๕๔๐
กฤษฏ์พึงธรรม ออกบวช	_____	๑๕๔๐
แนวปฏิบัติสำหรับผู้บวชใหม่	_____	๑๕๔๑
ก. อาการที่ถึงพร้อมด้วยศีล (ชั้นจุลศีล)	_____	๑๕๔๑
ข. อาการที่ถึงพร้อมด้วยศีล (ชั้นมัชฌิมศีล)	_____	๑๕๔๓
(หมวดพีชตามภูตคาม)	_____	๑๕๔๓
(หมวดการบริโภคนิสสัย)	_____	๑๕๔๓
(หมวดการเล่น)	_____	๑๕๔๓
(หมวดการพนัน)	_____	๑๕๔๔
(หมวดที่นั่งนอนสูงใหญ่)	_____	๑๕๔๔
(หมวดประดับตกแต่งกาย)	_____	๑๕๔๕
(หมวดศิริจรรย์นภ)	_____	๑๕๔๕
(หมวดชอบทำความขัดแย้ง)	_____	๑๕๔๖
(หมวดการรับใช้เป็นทนต์)	_____	๑๕๔๖
(หมวดโกหกหลอกลวงเพื่อลาภ)	_____	๑๕๔๗
ค. อาการที่ถึงพร้อมด้วยศีล (ชั้นมหาศีล)	_____	๑๕๔๗
(หมวดการทำพิธีรีตอง)	_____	๑๕๔๗

	หน้า
(หมวดทนายลักษณะ) -----	๑๕๔๘
(หมวดทนายฤกษ์การรบบฟุ้ง) -----	๑๕๔๘
(หมวดทนายโจรแห่งนักฆัตร) -----	๑๕๔๙
(หมวดทำนายข่าวยากหมากแพง) -----	๑๕๔๙
(หมวดฤกษ์ยามและเข้าทรง) -----	๑๕๕๐
(หมวดหมอผีหมอยา) -----	๑๕๕๐
<b>๒. สมาริขันธิ์</b> . . . . .	<b>๑๕๕๑ - ๑๕๕๘</b>
(หมวดอินทริยสังวร) -----	๑๕๕๑
(หมวดสติสัจัญญะ) -----	๑๕๕๒
(หมวดสัน โคช) -----	๑๕๕๒
(หมวดเสนาสนะสังค-ละนิวรณั์) -----	๑๕๕๓
(หมวดปฐมฌาน) -----	๑๕๕๕
(หมวดทุติยฌาน) -----	๑๕๕๖
(หมวดตติยฌาน) -----	๑๕๕๗
(หมวดจตุตถฌาน) -----	๑๕๕๗
<b>๓. ปัญญาขันธิ์</b> . . . . .	<b>๑๕๕๘ - ๑๕๖๔</b>
(หมวดญาณทัสสนะ) -----	๑๕๕๘
(หมวดมโนมยิทธิ) -----	๑๕๕๙
(หมวดอิทธิวิธิ์) -----	๑๕๖๐
(หมวดทิพพโสต) -----	๑๕๖๐
(หมวดเจโตปริยญาณ) -----	๑๕๖๑
(หมวดปุพเพนิวาसानุสสติญาณ) -----	๑๕๖๒
(หมวดจุตูปปาตญาณ) -----	๑๕๖๓
(หมวดอัสวักขญาณ) -----	๑๕๖๔
ลักษณะความสะอาด - ไม่สะอาด ในอริยวินัย -----	๑๕๖๕

หน้า

ก. ความไม่สะอาด -----	๑๕๖๕
ข. ความสะอาด -----	๑๕๖๘
ผู้ไม่สะอาด เป็นผู้ที่เหมือนกับผู้นำไปเก็บไว้ในนรก -----	๑๕๗๐
ผู้สะอาด เป็นผู้ที่เหมือนกับผู้นำตัวไปเก็บไว้ในสวรรค์ -----	๑๕๗๑
คำชี้แจงเพิ่มเติมเกี่ยวกับถ้อยคำและอักขรวิธี ฯลฯ ในหนังสือเล่มนี้ ...	๑๕๗๓
ตัวอย่างหลักธรรมล้ำลึก ที่หาพบได้จากหนังสือเล่มนี้ ..... ..	๑๕๗๕
คำชี้แจงวิธีการใช้หนังสือเล่มนี้ให้เป็นประโยชน์กว้างขวางออกไป ...	๑๕๘๕
ปทานุกรม เริ่มแต่หน้า ..... ..	๑๖๗๗
ลำดับหมวดธรรม เริ่มแต่หน้า ..... ..	๑๘๓๕

## คำอนุโมทนา

ขออนุโมทนา ในกุศลเจตนาครั้งนี้ เป็นอย่างยิ่ง ที่จะได้สร้างเหตุปัจจัย อันเป็นไปเพื่อความเจริญ และความมีอายุยืนยาวแห่งพุทธวงน ด้วยการสืบสาย ถ่ายทอดคำสอนที่ออกจากพระโอษฐ์ของพระองค์เอง ในส่วน อริยสัจสี่ อันเป็น ชั้นโลกุตตระ สู่วิถีเทคโนโลยีอนาคต สมดังพุทธประสงค์ ที่ต้องการให้มีผู้นำคำสอน ของพระองค์ไปศึกษาประพฤติปฏิบัติ เพ่งพิสูจน์ ช้อรรณช้อธรรม เพื่อให้เห็น แจ่มเป็นปัจเจกตัง และขยันในการถ่ายทอด บอกสอนกันรุ่นต่อรุ่น สืบ ๆ กันไป

ด้วยเหตุปัจจัย ที่คณะศิษย์งานธรรมทุก ๆ ท่านได้มุ่งมั่น ร่วมแรงร่วมใจ ตรวจแก้ ปรับปรุง ต่อยอดผลงานอันเป็นนอมตะงานธรรมการแปลพระไตรปิฎก จากพระบาลีเดิมโดยตรง เฉพาะในส่วนพุทธวงนที่ไม่ ปะปนความเห็นผู้ใด ซึ่ง ได้มาด้วยประสบการณ์จากการประพฤติปฏิบัติตามธรรมวินัยอย่างถูกต้องด้วยความ มานะบากบั่นที่ต่อเนื่องยาวนาน และ การศึกษาค้นคว้าอย่างละเอียดลออ ของ ท่านพุทธทาส ประกอบกับคณะสหายธรรมของท่านนั้น จึงขอให้คณะศิษย์ และ ผู้สนับสนุนทุนทรัพย์ อีกทั้ง ผู้ได้ศึกษาทุกท่าน ได้ดวงตาเห็นธรรม สำเร็จ ยังพระนิพพาน สมดังความปรารถนา ตามกำลังและเหตุปัจจัยที่ได้สร้างมา อย่างดีแล้ว ด้วยเทอญ.

พระคึกฤทธิ์ โสตถิผโล

มิถุนายน ๒๕๕๓

# คำปรารภ

# คำนำเมื่อพิมพ์ครั้งแรก

[พ.ศ.๒๕๐๒]

พระพุทธศาสนาทั้งแท่ง มียอดสุด คือ อริยสัจ ๔. หลักธรรมทุก ๆ อย่าง สงเคราะห์รวมลงได้ใน อริยสัจ ๔. ข้อปฏิบัติทุก ๆ ข้อ ก็มีเพื่อรู้ อริยสัจ ด้วยปัญญา. ครั้นรู้ อริยสัจ ด้วยปัญญาถึงที่สุด แล้วหลุดพ้นจากอสังขารกิเลส เป็นผู้ทำที่สุดแห่งความทุกข์ให้ปรากฏได้ และพ้นทุกข์อย่างเด็ดขาด ไม่กลับเป็นทุกข์อีกต่อไป เพราะจิตหลุดพ้นจากสิ่งที่เคยยึดถือ.

ผู้ที่รู้ อริยสัจ ได้ โดยตนเอง อย่างแตกฉาน และสอนผู้อื่นให้รู้ตามได้ด้วย เรียกว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า. ผู้ที่รู้เอง แตกฉานเฉพาะเท่าที่ทำตัวเองให้หลุดพ้นได้ แต่สอนผู้อื่นให้รู้ตามไม่ได้ เพราะไม่สามารถในการทรมานผู้ฟัง เรียกว่า พระปัจเจกพุทธเจ้า. ผู้ที่ได้ฟังจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แล้วรู้ตามได้ เรียกว่า พระอนุพุทธเจ้า หรือ พระอริยสาวก. ทั้ง ๓ จำพวกนี้ก็ล้วนแต่ เพราะรู้ อริยสัจ ๔ ด้วยปัญญา. อริยสัจ ๔ จึงคือ ยอดธรรม. การรู้ อริยสัจ ก็คือ ยอดแห่งพรหมจรรย์. และการประพฤติ เพื่อให้รู้ อริยสัจ ๔ ด้วยปัญญา ก็คือ ยอดแห่งการประพฤติทั้งหลาย.

ในโลกนี้ หรือในโลกไหน ๆ ก็พ้นโลกก็ตาม ไม่มีอะไรดีไปกว่า “ความพ้นทุกข์.” ความพ้นทุกข์ มิได้ เพราะรู้ อริยสัจ ทั้ง ๔ อย่างสมบูรณ์ คือ รู้จักทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ ความดับไม่เหลือของทุกข์ และทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ นั้นเอง. อริยสัจ ทั้ง ๔ อย่างนี้ จึงเป็นความรู้ที่ควรศึกษาสำหรับการมีชีวิตอยู่ ยิ่งกว่าความรู้อื่น ๆ ซึ่งเป็นเพียงการหลอกล่อให้ชีวิตเพลินไปวันหนึ่ง ๆ หาได้สำรอกทุกข์ พร้อมทั้งรากเชื้อของมันออกจากดวงจิตของมนุษย์ได้ไม่.

เจ้าหน้าที่กองตำราของคณะธรรมทาน ได้พยายามค้นเรื่องอริยสัจมาเป็นเวลานาน ด้วยความลำบากอย่างยิ่ง ในการค้นและการนำมาจัดเข้าลำดับให้ถูกต้องปะติดปะต่อกันจนตลอดเรื่องเป็น เรื่อง อริยสัจจากพระโอษฐ์ ฉบับที่สมบูรณ์. คณะธรรมทาน ได้เริ่มพิมพ์หนังสือเรื่องนี้ ตั้งแต่ต้นพ.ศ. ๒๕๐๐ จัดพิมพ์เล่มภาค ๑-๒ ไว้ตอนหนึ่งแล้ว. มาบัดนี้ภาค ๓ - นิโรธอริยสัจ เสร็จลง จึงได้จัดพิมพ์เล่มไว้อีกตอนหนึ่ง. ส่วนภาค ๔ - มรรคอริยสัจ และ ภาคสรุปท้าย จะได้จัดพิมพ์ต่อไป.

## หนังสือ พุทธวจน ๒

### อริยสัจจากพระโอษฐ์ (ภาคปลาย)

จัดทำขึ้นเพื่อเป็นการสร้างเหตุให้พระสัทธรรมตั้งมั่น  
ด้วยวิธีและรูปแบบที่ตรงตามพุทธประสงค์ ตรงตามพุทธบัญญัติ

นั่นคือ การที่ชาวพุทธทุกๆภาคส่วน ทั้งภิกษุสงฆ์ และฆราวาส  
พากันสนใจ ศึกษาเล่าเรียน เฉพาะในสิ่งที่ เป็นพุทธวจน เป็นพุทธภาษิต  
เป็นการกลับไปใช้มาตรฐานหลักเดียวอันเดิม ที่ใช้กันในครั้งพุทธกาล  
เพื่อรักษาความถูกต้องในหลักธรรมวินัย ที่ประกาศโดยพระพุทธเจ้า

ถือเป็นการอัญเชิญพระพุทธเจ้า ผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะกลับมาสู่จิตใจ  
ของชาวพุทธอีกครั้งหนึ่ง  
เพื่อเป็นพุทธบูชา และเพื่อประโยชน์สุข  
แก่มนุษย์และเทวดาทั้งหลายสืบไป

# ใจความสำคัญ

หลังจากทรงตั้งราชสมบัติ ทั้งโอกาสแห่งการเสพงามในระดับพระเจ้าจักรพรรดิ ผู้ครองแผ่นดินสุคนธ์มหาสมุทรทั้ง ๔ สมณโคดม (โคตม) ได้บำเพ็ญเพียรอันยากยิ่ง เพื่อการ บรรลุความรู้อันประเสริฐ อันเป็นทางหลุดพ้นจากห้วงทุกข์

ในที่สุด ทรงตรัสรู้อนัตตธรรมสัมมาสัมโพธิญาณ ได้ดวงไม้อัสสัถะ  
ในคืนวันเพ็ญเดือน ๖

เกิดแสงสว่างอันโอฬารมีอานุภาพประมาณ  
ยิ่งใหญ่กว่าอานุภาพของเทวดาทั้งหลายจะบันดาลขึ้นได้  
ความสว่างแห่งแสงนี้ แผ่ไปถึงทั่วทุกภพภูมิ  
ส่องสว่างถึงไม่วั้นแม้แต่โลกันตริกนรกอันมืดมิด

สิ่งที่ทรงตรัสรู้นั้น คือ ความจริงอันประเสริฐทั้ง ๔ (อริยสัจ ๔)  
อันได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค

และที่บรรจุอยู่ในหนังสือเล่มนี้ คือ อริยสัจ ๑ ข้อแรก  
โดยคัดแปลมาเฉพาะพุทธวจน เป็นตถาคตภาษิต  
คือที่ทรงตรัสไว้ด้วยพระองค์เอง

การจัดพิมพ์ครั้งนี้ มีการแก้ไขคำที่พิมพ์ผิด ปรับแก้เชิงอรรถที่ยังเป็นประเด็นข้อสงสัย หรือไม่สอดคล้องกับพุทธวจนและเพิ่มเติมพุทธวจนที่เพิ่งค้นพบใหม่ โดยยังคงรักษาเลขหน้า ไว้เหมือนเดิม เพื่อความสะดวกแก่ผู้ที่สนใจศึกษาเทียบเคียงกับต้นฉบับเดิมของท่านพุทธทาส และกองตำราคณะธรรมทาน ธรรมทานมูลนิธิ และเพื่อเปิดโอกาสให้ผู้ศึกษา ผู้รู้ด้านบาลี ได้ตรวจสอบเน้นย้ำความถูกต้อง เพื่อความสมบูรณ์ยิ่งขึ้นต่อไป



# พุทธวจน

๒

อริยสัจจากพระโอรุ

ภาคปลาย

[๖]

## อักษรย่อ

(เพื่อความสะดวกแก่ผู้ที่ยังไม่เข้าใจเรื่องอักษรย่อที่ใช้หมายแทนชื่อคัมภีร์ ซึ่งมีอยู่โดยมาก)

มหาวิ. วิ.	มหาวิภังค์	วินัยปิฎก.	ฉก. อ.	นิกกนิบาต	อังคุตตรนิกาย
ภิกขุณี. วิ.	ภิกขุณีวิภังค์	”	สตตก. อ.	สัตตกนิบาต	”
มหา. วิ.	มหาวัคค์	”	อฎฐก. อ.	อฎฐกนิบาต	”
จุลล. วิ.	จุลลวัคค์	”	นวก. อ.	นวกนิบาต	”
ปริวาร. วิ.	ปริวารวัคค์	”	ทสก. อ.	ทสกนิบาต	”
สี. ที.	สีลขันธวัคค์	ทีฆนิกาย	เอกาทสก. อ.	เอกาทสกนิบาต	”
มหา. ที.	มหาวัคค์	”	ขุ. ขุ.	ขุททกปาฐะ	ขุททกนิกาย
ปา. ที.	ปาฎิกวัคค์	”	ธ. ขุ.	ธัมมบท	”
มู. ม.	มูลปัณณาสก์	มัชฌิมนิกาย	อุ. ขุ.	อุทาน	”
ม. ม.	มัชฌิมปัณณาสก์	”	อิติวุ. ขุ.	อิติวุตตกะ	”
อุปริ. ม.	อุปริปัณณาสก์	”	สุ. ขุ.	สุตตนิบาต	”
สคา. ส.	สคาถวัคค์	สังยุตตนิกาย	วิมาน. ขุ.	วิมานวัตถุ	”
นิทาน. ส.	นิทานวัคค์	”	เปต. ขุ.	เปตวัตถุ	”
ขนฺธ. ส.	ขันธวารวัคค์	”	เถร. ขุ.	เถรคาถา	”
สพ. ส.	สพายนวัคค์	”	เถรี. ขุ.	เถรีคาถา	”
มหาวาร. ส.	มหาวารวัคค์	”	ชา. ขุ.	ชาดก	”
เอก. อ.	เอกนิบาต	อังคุตตรนิกาย	มหานิ. ขุ.	มหานิทเทศ	”
ทุก. อ.	ทุกนิบาต	”	จูพนิ. ขุ.	จูพนิทเทศ	”
ติก. อ.	ติคนิกาย	”	ปฎิสม. ขุ.	ปฎิสัมภิทามัคค์	”
จตุกก. อ.	จตุกกนิบาต	”	อปท. ขุ.	อปทาน	”
ปญจก. อ.	ปญจกนิบาต	”	พทุทว. ขุ.	พทุทวงส์	”
			จริยา. ขุ.	จริยาปิฎก	”

ตัวอย่างคำย่อ : ๑๔/๑๗๑/๒๔๕ ให้อ่านว่า ไตรปิฎก เล่ม ๑๔ หน้า ๑๗๑ ข้อที่ ๒๔๕

ไตรปิฎก = ไตรปิฎกฉบับบาลีสยามรัฐ

ฉบับอนุสรณ์รัชกาลที่ ๗ ชุดพิมพ์ครั้งแรก

วิ. อภิ. = วิภังค์ อภิธรรมปิฎก

ศุ. ม. ก. = สุขุมงคลวิลาสินี ภาค

พ. โอ. = พุทธประวัติจากพระโอษฐ์

ขุ. โอ. = ขุมทรัพย์จากพระโอษฐ์

อริย. โอ. = อริยสังจากพระโอษฐ์

ปฎิจจ. โอ. = ปฎิจจสมุปบาทจากพระโอษฐ์

อิทัป. = อิทัปปัจจยตา

น. = หน้า ท.=ทั้งหลาย

# สารบัญย่อ

(ตามลำดับภาค ทุกภาค)

หน้า

ภาคนำ	ว่าด้วย	ข้อความที่ควรทราบก่อนเกี่ยวกับจตุราริยสัง	๑ - ๑๔๐
ภาค ๑	ว่าด้วย	ทุกขอริยสังความจริงอันประเสริฐคือทุกข์	๑๔๕ - ๑๗๔
ภาค ๒	ว่าด้วย	สมุทขอริยสัง ความจริงอันประเสริฐ- คือเหตุให้เกิดทุกข์ _____	๒๓๓ - ๔๐๓
ภาค ๓	ว่าด้วย	นิโรธอริยสัง ความจริงอันประเสริฐ- คือความดับไม่เหลือของทุกข์ _ _ _ _	๔๐๓ - ๘๑๖
ภาค ๔	ว่าด้วย	มัคคอริยสัง ความจริงอันประเสริฐคือมรรค	๘๑๕ - ๑๔๕๐
ภาคสรุป	ว่าด้วย	ข้อความสรุปเกี่ยวกับจตุราริยสัง	๑๔๕๓ - ๑๕๓๔
ภาคผนวก	ว่าด้วย	เรื่องนำมาผนวกเพื่อความสะดวก- แก่การอ้างอิงฯ	๑๕๓๓ - ๑๕๓๒

## นิทเทศแห่งมัคคอริยสัจ

นิทเทศ ๑๓ ว่าด้วย ข้อความนำเรื่องมรรค

(มี ๒๕ เรื่อง)

หมวด ก. ว่าด้วยอุทเทศ-นิทเทศ ของมรรค

อุทเทศแห่งทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ

ภิกษุ ท. ! ความจริงอันประเสริฐ คือทางดำเนินให้ถึงความดับ ไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! หนทางอันประเสริฐ ประกอบด้วยองค์แปดประการนั่นเอง, ได้แก่สิ่งเหล่านี้คือ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ การพูดจาชอบ การทำกิจการงานชอบ การดำรงชีพชอบ ความพยายามชอบ ความระลึกรู้ชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ; อันนี้เราเรียกว่า ความจริงอันประเสริฐ คือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ .

- ตัก.อ. ๒๐/๒๒๘/๕๐๑.

นิทเทศแห่งทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ

ภิกษุ ท. ! ก็อริยสัจ คือหนทางเป็นเครื่องให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ นั้นเป็นอย่างไรเล่า ? คือ หนทางอันประกอบด้วยองค์แปด อันประเสริฐนี้เอง, องค์แปดคือ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ วาจาชอบ การงานชอบ อาชีวะชอบ ความเพียรชอบ ความระลึกรู้ชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ.

ภิกษุ ท. ! **ความเห็นชอบ** เป็นอย่างไร? ภิกษุ ท. ! ความรู้ ในทุกข์ ความรู้ในเหตุให้เกิดทุกข์ ความรู้ใน ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ ความรู้ในหนทาง เป็นเครื่องให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ อันใด, นี้เราเรียกว่า ความเห็นชอบ.

ภิกษุ ท. ! **ความดำริชอบ** เป็นอย่างไร? ภิกษุ ท. ! ความดำริในการ ออก(จากกาม) ความดำริในการ ไม่พยายาม ความดำริในการ ไม่เบียดเบียน, นี้ เราเรียกว่า ความดำริชอบ.

ภิกษุ ท. ! **วาจาชอบ** เป็นอย่างไร? ภิกษุ ท. ! การเว้นจากการ พูดเท็จ การเว้นจากการ พูดคุยให้แตกกัน การเว้นจากการ พูดหยาบ การเว้นจากการ พูดเพื่อเจ้อ, นี้เรียกว่า วาจาชอบ.

ภิกษุ ท. ! **การงานชอบ** เป็นอย่างไร ? ภิกษุ ท. ! การเว้นจากการฆ่าสัตว์ การเว้นจากการ ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ การเว้นจากการ ประพฤติผิดในกามทั้งหลาย ° นี้เราเรียกว่า การงานชอบ.

ภิกษุ ท. ! **อาชีวะชอบ** เป็นอย่างไร ? ภิกษุ ท. ! อริยสาวก ในนี้ ละมิจฉาชีพ เสีย สำเร็จความเป็นอยู่ด้วยสัมมาชีพ, นี้เราเรียกว่า อาชีวะชอบ.

ภิกษุ ท. ! **ความเพียรชอบ** เป็นอย่างไร? ภิกษุ ท. ! ภิกษุใน ศาสนานี้ย่อมปลุกความพอใจ ย่อมพยายาม ย่อมปรารภความเพียร ย่อมระครองจิต ย่อมตั้งจิตไว้ เพื่อความไม่บังเกิดขึ้นแห่งอกุศลธรรม ท. อันลามกที่ยังไม่ได้บังเกิด; ย่อมปลุกความพอใจ ย่อมพยายาม ย่อมปรารภความเพียร ย่อมระครองจิต ย่อมตั้งจิตไว้ เพื่อการละเสียซึ่งอกุศลธรรม ท. อันลามกที่บังเกิดขึ้นแล้ว;

๑. คำกล่าวนี้ เป็นคำกล่าวที่เป็นกลางๆทั่วไป. แต่ในบางกรณีซึ่งมีน้อยมากกล่าวว่าเป็น จากกรรมอันมิใช่ พรหมจรรย์ ก็มี ; เข้าใจว่าเป็นการกล่าวมุ่งหมายบรรพชิต. (มหาวาร. ส. ๑๕/๑๑/๓๗).

ย่อมปลุกความพอใจ ย่อมพยายาม ย่อมปรารถนาคความเพียร ย่อมระครองจิต ย่อมตั้งจิตไว้ เพื่อการบังเกิดขึ้นแห่งกุศลธรรม ท. ที่ยังไม่ได้บังเกิด; ย่อมปลุกความพอใจ ย่อมพยายาม ย่อมปรารถนาคความเพียร ย่อมระครองจิต ย่อมตั้งจิตไว้ เพื่อความยั่งยืน ความไม่เลอะเลือน ความงอกงามยิ่งขึ้น ความไพบูลย์ ความเจริญ ความเต็มรอบ แห่งกุศลธรรม ท. ที่บังเกิดขึ้นแล้ว. ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า ความเพียรชอบ.

ภิกษุ ท. ! **ความระลึกชอบ** เป็นอย่างไร? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในศาสนานี้เป็นผู้มีปกติพิจารณา เห็นกายในกาย อยู่, มีความเพียรเครื่องเผาบาป มีความรู้สึกตัวทั่วพร้อม มีสติ นำความพอใจและความไม่พอใจในโลกออกเสียได้; เป็นผู้มีปกติพิจารณา เห็นเวทนาในเวทนา ท. อยู่, มีความเพียรเครื่องเผาบาป มีความรู้สึกตัวทั่วพร้อม มีสติ นำความพอใจและความไม่พอใจในโลกออกเสียได้; เป็นผู้มีปกติพิจารณา เห็นจิตในจิต อยู่, มีความเพียรเครื่องเผาบาป มีความรู้สึกตัวทั่วพร้อม มีสติ นำความพอใจและความไม่พอใจในโลกออกเสียได้; เป็นผู้มีปกติพิจารณา เห็นธรรมในธรรม ท. อยู่, มีความเพียรเครื่องเผาบาป มีความรู้สึกตัวทั่วพร้อม มีสติ นำความพอใจและความไม่พอใจในโลกออกเสียได้. ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า สัมมาสติ.

ภิกษุ ท. ! **ความตั้งใจมั่นชอบ** เป็นอย่างไร? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในศาสนา นี้ เพราะสังัดจากกาม ท. เพราะสังัดจากอกุศลธรรม ท., ย่อมเข้าถึง ฌานที่หนึ่ง อันมีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุข อันเกิดแต่วิเวกแล้วแลอยู่. เพราะวิตกวิจารณ์ รำงับลง, เธอเข้าถึง ฌานที่สอง อันเป็นเครื่องพ่องไสแห่งใจในภายในให้สมาธิเป็นธรรมอันเอกผุดขึ้น ไม่มีวิตกไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิแล้วแลอยู่ เพราะปีติจางหายไป, เธอเป็นผู้เพ่งเฉยอยู่ได้ มีสติ มีความรู้สึกตัวทั่วพร้อม

และได้เสวยสุขด้วยนามกาย ย่อมเข้าถึง **ฌานที่สาม** อันเป็นฌานที่พระอรียเจ้าทั้งหลายกล่าวสรรเสริญผู้ได้บรรลุ ว่า “เป็นผู้เฉยอยู่ได้มีสติ มีความรู้สึกตัวทั่วพร้อม” แล้วแลอยู่. เพราะละสุขและทุกข์เสียได้ และเพราะความดับหายแห่ง โสมนัสและโทมนัสในกาลก่อน, เธอ่อมเข้าถึง **ฌานที่สี่** อันไม่ทุกข์และไม่สุข มีแต่สติอันบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่. ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า สัมมาสมาธิ.

ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า อริยสัจคือหนทางเป็นเครื่องให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์.

- มหา. ที . ๑๐/๓๔๘/๒๕๕.

หมวด ข. ว่าด้วย **อ้นตะ ๒** จากมรรค

### ข้อสี่ของมัชฌิมาปฏิปทา (อัญจกิมรรค)

ภิกษุ ท. ! มีสิ่งที่เล่นดิ่งไปสู่โต่ง (อนตฺตา) อยู่ ๒ อย่าง ที่ บรรพชิตไม่ควรข้องแวะด้วย. สิ่งที่เล่นดิ่งไปสู่โต่งนั้นคืออะไร ? คือ **การประกอบตนพัวพันอยู่ด้วยความใคร่ในกามทั้งหลาย (กามสุขัลลิกานุโยค)** อันเป็นการกระทำที่ยังต่ำ เป็นของชาวบ้าน เป็นของชั้นบุดูชน ไม่ใช่ของพระอรียเจ้า ไม่ประกอบด้วยประโยชน์, และ**การประกอบความเพียรในการทรมานตนให้ลำบาก (อัตตกิลมถานุโยค)** อันนำมาซึ่งความทุกข์ ไม่ใช่ของพระอรียเจ้า ไม่ประกอบด้วยประโยชน์, สองอย่างนี้แล.

ภิกษุ ท. ! ข้อปฏิบัติเป็นทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) ที่ไม่ดิ่งไปหาสิ่งสุดโต่งสองอย่างนั้น เป็นข้อปฏิบัติที่ตถาคตได้ตรัสรู้เฉพาะแล้ว เป็นข้อ

ปฏิบัติที่ตกาศได้ตรัสรู้เฉพาะแล้ว เป็นข้อปฏิบัติทำให้เกิดจักขุ เป็นข้อปฏิบัติทำให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ความรู้อันยิ่ง เพื่อความตรัสรู้พร้อม เพื่อนิพพาน.

ภิกษุ ท. ! ข้อปฏิบัติที่เป็นทางสายกลาง ที่ไม่ดิ่งไปหาที่สุดโต่ง สองอย่างนั้น เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ข้อปฏิบัติอันเป็นทางสายกลางนั้น คือ ข้อปฏิบัติอันเป็นหนทางอันประเสริฐ ประกอบด้วยองค์แปดประการ นี้เอง. แปดประการคืออะไรเล่า? คือ สัมมาทิฐิ (ความเห็นที่ถูกต้อง) สัมมาสังกัปปะ (ความดำริที่ถูกต้อง) สัมมาวาจา (การพูดจาที่ถูกต้อง) สัมมากัมมันตะ (การทำงานที่ถูกต้อง) สัมมาอาชีวะ (การดำรงชีพที่ถูกต้อง) สัมมาวายามะ (ความพากเพียรที่ถูกต้อง) สัมมาสติ (ความระลึกที่ถูกต้อง) สัมมาสมาธิ (ความตั้งใจมั่นคงที่ถูกต้อง).

ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร

- มหาวาร. ตี. ๑๘/๕๒๘/๑๖๖๔.

## อิกนัยหนึ่ง (ตามบาลีอรณวิภังคสูตรมัชฌิมนิคาย)

[ตอนอุทเทศ]

บุคคลไม่พึงตามประกอบซึ่ง **กามสุข** อันเป็นสุขที่ต่ำทราม เป็น ของชาวบ้านเป็นของชนชั้นบุถุชน มิใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ และไม่พึงตามประกอบซึ่ง **อัตตกิลมถานุโยค** อันนำมาซึ่งความทุกข์ มิใช่ของพระอริยะเจ้า ไม่ประกอบด้วยประโยชน์.

ส่วนข้อปฏิบัติเป็นทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) ที่ไม่ดิ่งไปหาที่สุดโต่ง สองอย่างนั้น เป็นข้อปฏิบัติที่ตกาศได้ตรัสรู้เฉพาะแล้ว เป็นข้อปฏิบัติทำให้เกิด



จักขุ เป็นข้อปฏิบัติทำให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้อันยิ่ง เพื่อความตรัสรู้พร้อม เพื่อนิพพาน กล่าวคือ.

ควรรู้จักการกระทำที่เป็นการเชิดชู (อุสุสาทน) และการกระทำ ที่เป็นการจับไล่ไสส่ง (อปสาทน). ครั้นรู้แล้ว ไม่พึงกระทำการแก่งเชิดชู ไม่พึงกระทำการจับไล่ไสส่ง พึงแสดงแต่ที่เป็นธรรมเท่านั้น. ควรรู้จักวินิจฉัยในกรณีแห่งความสุข, ครั้นรู้แล้ว พึงตามประกอบซึ่งความสุขในภายใน. ไม่ควรกล่าวรโหเวทะ (การกล่าวในที่ลับหลัง) ที่ไม่ควรกล่าว; ไม่ควรกล่าวอติชฌินวาท (การกล่าวใส่หน้า) ที่ไม่ควรกล่าว; ไม่ควรกล่าวอย่างรีบร้อนจนปากสั้นเสียงสั้น; ไม่พึงยึดถือภาษาพูดของชาวเมือง ไม่เพิกถอนโลกสมัญญา (ภาษาพูดของชาวโลก); ดังนี้.

นี่คือหัวข้อ (อุทฺเทศ) แห่งอรรถวิภังคะ (การแยกธรรมอันไม่เป็นข้าศึก ออกเสียจากธรรมที่เป็นข้าศึก).

### [ตอนนิทเทศ]

ธรรมใดซึ่งเป็นการตามประกอบซึ่งโสมนัส ของผู้มีสุขอันเนื่อง เฉพาะอยู่ด้วยกาม เป็นการกระทำต่ำทราม เป็นของชาวบ้าน เป็นของชั้นบุดูชน ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์, ธรรมนั้น **ประกอบด้วยทุกข์** ประกอบด้วยความคับแค้น ประกอบด้วยความแห่งผากในใจ ประกอบด้วยความเผาลน เป็นมิจฉาปฏิปทา (เป็นข้าศึกต่อมัชฌิมาปฏิปทา).

ธรรมใดไม่เป็นการตามประกอบ ซึ่งการตามประกอบด้วยโสมนัส ของผู้มีสุขอันเนื่องเฉพาะอยู่ด้วยกาม อันเป็นการประกอบด้วยโสมนัสซึ่งต่ำทรามเป็นของชาวบ้าน เป็นของคนชั้นบุดูชน ไม่ใช่พระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์, ธรรมนั้น **ไม่ประกอบด้วยทุกข์** ไม่ประกอบด้วยความคับแค้น ไม่ประกอบด้วย

ความแห้งผากในใจ ไม่ประกอบด้วยความเผาลน เป็นสัมมาปฏิบัติ (ไม่เป็นข้าศึกต่อมัชฌิมาปฏิบัติ).

ธรรมใด เป็นการตามประกอบในการทำตนให้ลำบาก (อตุตถิกลม ถานุโยค) อันเป็นการกระทำที่เป็นทุกข์ ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์, ธรรมนั้น ประกอบด้วยทุกข์ ประกอบด้วยความคับแค้น ประกอบด้วยความแห้งผากในใจ ประกอบด้วยความเผาลน เป็นมิฉฉาปฏิบัติ (เป็นข้าศึกต่อมัชฌิมาปฏิบัติ).

ธรรมใด ไม่เป็นการตามประกอบ ซึ่งการตามประกอบในการทำตนให้ลำบาก อันเป็นการตามประกอบที่เป็นทุกข์ ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์, ธรรมนั้น ไม่ประกอบด้วยทุกข์ ไม่ประกอบด้วยความคับแค้น ไม่ประกอบด้วยความแห้งผากในใจ ไม่ประกอบด้วยความเผาลน เป็นสัมมาปฏิบัติ (ไม่เป็นข้าศึกต่อมัชฌิมาปฏิบัติ).

คำใด ที่เรากล่าวแล้วว่า “บุคคลไม่พึงตามประกอบซึ่งกามสุข อันเป็นสุขที่ต่ำทราม เป็นของชาวบ้าน เป็นของคนชั้นบุดูชน มิใช่ของพระอริยะไม่ประกอบด้วยประโยชน์ และไม่พึงตามประกอบซึ่งอตุตถิกลม ถานุโยค อันนำมาซึ่งความทุกข์ ไม่ใช่ของพระอริยะเจ้า ไม่ประกอบด้วยประโยชน์” ดังนี้, คำนั้นเรา อาศัยเหตุผล (ดังกล่าวข้างบน) นี้ กล่าวแล้ว.

ก็คำที่เราว่าแล้วว่า “ต่อไปนี้เป็นข้อปฏิบัติเป็นทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิบัติ) ที่ไม่ดึงไปหาสิ่งสุดโต่งสองอย่างนั้น เป็นข้อปฏิบัติที่ตถาคตได้ตรัสรู้เฉพาะแล้ว เป็นข้อปฏิบัติทำให้เกิดจักขุ เป็นข้อปฏิบัติ

ทำให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้อันยิ่ง เพื่อความตรัสรู้พร้อม เพื่อนิพพาน” ดังนี้(คำว่ามัชฌิมาปฏิปทาในที่นี้) เรากล่าวแล้ว หมายถึงอะไร ? หมายถึง อริยอัฏฐังคิกมรรคนั้น นั้นเทียว กล่าวคือ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ....

ภิกษุ ท. ! มัชฌิมาปฏิปทานี้ โค. อันเป็นข้อปฏิบัติที่ตกาศได้ ตรัสรู้เฉพาะแล้ว เป็นข้อปฏิบัติทำให้เกิดจักขุ เป็นข้อปฏิบัติทำให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้อันยิ่ง เพื่อความตรัสรู้พร้อม เพื่อนิพพาน; ธรรม (มัชฌิมาปฏิปทา) นั้น เป็นธรรมไม่ประกอบด้วยทุกข์ ไม่ประกอบด้วยความคับแค้น ไม่ประกอบด้วยความแห้งผากในใจ ไม่ประกอบด้วยความเผาผลาญ เป็นสัมมาปฏิปทา เพราะเหตุนี้ ธรรมนั้นจึงชื่อว่า ธรรมไม่เป็นขำศึก(อรณ).

-อุปริ.ม.๑๔/๔๒๒ - ๔๒๔,๔๓๑/๖๕๔ - ๖๕๖,๖๖๕.

### อีกนัยหนึ่ง (ตามบาลี ตัก.อ.)

ภิกษุ ท. ! ปฏิปทา ๓ อย่างเหล่านี้ มีอยู่. สามอย่าง อย่างไม่ไรเล่า ? สามอย่างคือ อากาศหปฏิปทา (ปฏิปทาแยกแยะ), นิชฌามปฏิปทา (ปฏิปทาไหม้เกรียม), มัชฌิมาปฏิปทา.

ภิกษุ ท. ! อากาศหปฏิปทา เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! บุคคลบางคนในกรณีนี้ มีวาตะอย่างนี้ มีทิวี่อย่างนี้ ว่า “โทษในกามทั้งหลายไม่มี” ดังนี้ เขาย่อมถึงความจมอยู่ในกามทั้งหลาย : นี้เรียกว่า อากาศหปฏิปทา (มิใช่ มัชฌิมาปฏิปทา).

ภิกษุ ท. ! นิชฌามปฏิปทา เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! บุคคลบางคนในกรณีนี้ เป็นผู้ปฏิบัติเปลือยกาย มีมรรยาทอันปล่อยทิ้งเสียแล้วเป็นผู้ประพฤดิ์ผิดอุจจาระของตนด้วยมือ ถือเป็นผู้ไม่รับอาหารที่เขาร้องเชิญว่าท่านผู้เจริญจงมา ไม่รับอาหารที่เขาร้องนิมนต์.....ฯลฯ....(รายละเอียดต่อไปจากนี้ มีอีกมาก ดูจากข้อความในหนังสือพุทธประวัติจากพระโฆส ที่หัวข้อว่า “ทรงประพฤดิ์อติตถิกมถานุโยค” ที่หน้า ๕๖-๕๘ จนถึงคำว่า-----เราประกอบตามซึ่งความเพียรในการลงสู่น้ำเวลาเย็นเป็นครั้งที่สามบ้าง, เราประกอบตามซึ่งความเพียรในการทำ (กิลสในกายให้เหือดแห้ง ด้วยวิธีต่างๆ เช่นนี้ด้วยอาการนี้อยู่.) ภิกษุ ท. ! นี้เรียกว่า นิชฌามปฏิปทา (มิใช่มัชฌิมปฏิปทา).

ภิกษุ ท. ! มัชฌิมปฏิปทา เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ ย่อมเจริญสัมมาสังกัปปะ ย่อมเจริญสัมมาวาจา ย่อมเจริญสัมมากัมมันตะ ย่อมเจริญสัมมาอาชีวะ ย่อมเจริญสัมมาวายามะ ย่อมเจริญสัมมาสติ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ : นี้เรียกว่า มัชฌิมปฏิปทา.

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แลปฏิปทา ๓ อย่าง.

- ตัก.อ. ๒๐/๓๘๑ - ๓๘๒/๕๕๗.

(อาคาพปฏิปทาและ นิชฌามปฏิปทา สองอย่างนี้ แม้มีชื่อต่างจากกามสุขัลลิกานุโยค และอติตถิกมถานุโยค ก็ต่างกันสักว่าชื่อ ส่วนใจความเป็นอย่างเดียวกัน. ทั้งสองอย่างนี้เป็นปฏิปักษ์ต่อมัชฌิมปฏิปทา จึงนำมากล่าวไว้ในที่นี้ ในฐานะเป็นข้าศึกของมัชฌิมปฏิปทา).

## ลักษณะอีกปริยายหนึ่งแห่งกามสุขัลลิกานุโยค

พราหมณ์! ในกรณีนี้ ผู้ที่เรียกตนเองว่าสมณะหรือพราหมณ์ บางคน ปฏิญาณตัวว่าเป็นพรหมจารีโดยชอบ เขาไม่เสพเมถุนกับมาตุคามก็จริงแล **แต่ว่า เขายินดีการลูบคลำ การนวดพื้น การอาบ การถูตัว ที่ได้รับจากมาตุคาม. เขาปลาบปล้ำมยินดีด้วยการบำเรอเช่นนั้นจากมาตุคาม. ....เรากล่าวว่า ผู้นี้ ประพฤติพรหมจรรย์ไม่บริสุทธิ์ ยังประกอบกรเกี่ยวพันด้วยเมถุน....**

....บางคน.... ไม่เสพเมถุนกับมาตุคาม และไม่ยินดีการลูบคลำ การนวดพื้น เป็นต้น จากมาตุคาม **แต่เขายังพุดจาซิกซี้เล่นหัวสัพยอกกับมาตุคาม. เขา ปลาบปล้ำมยินดีด้วยการบำเรอเช่นนั้นจากมาตุคาม. .... เรากล่าวว่า ผู้นี้ ประพฤติพรหมจรรย์ไม่บริสุทธิ์ ยังประกอบกรเกี่ยวพันด้วยเมถุน. ...**

.....บางคน..... ไม่เสพเมถุนกับมาตุคาม และไม่ยินดีการลูบคลำ การนวดพื้น เป็นต้น จากมาตุคาม **ทั้งไม่ยินดีการพุดจาซิกซี้เล่นหัวสัพยอกกับมาตุคาม. แต่เขายังสบตาต่อตากับมาตุคาม แล้วปลาบปล้ำมยินดีด้วยการทำเช่นนั้น ....เรากล่าวว่า ผู้นี้ประพฤติพรหมจรรย์ไม่บริสุทธิ์ ยังประกอบกรเกี่ยวพันด้วยเมถุน....**

.....บางคน..... ไม่เสพเมถุนกับมาตุคาม และไม่ยินดีการลูบคลำ การนวดพื้น เป็นต้น จากมาตุคาม **ไม่ยินดีในการพุดจาซิกซี้เล่นหัวสัพยอกกับมาตุคาม ทั้งไม่ยินดีในการสบตาต่อตากับมาตุคาม แต่เขายังชอบเสียงของมาตุคาม ที่หัวเราะอยู่ที่ดี พุดจาอยู่ที่ดี ขับร้องอยู่ที่ดี ร้องไห้อยู่ที่ดี ข้างนอกฝาก็ตาม นอกกำแพงก็ตาม แล้วปลาบปล้ำมยินดีด้วยการฟังเสียง**

นั่น ...เรากล่าวว่า ผู้นี้ประพฤติพรหมจรรย์ไม่บริสุทธิ์ ยังประกอบเกี่ยวพันด้วยเมถุน.....

.....บางคน..... ไม่เสพเมถุนกับมาตุคาม และไม่ยินดีการลูบคลำ การนวดพื้น เป็นต้น จากมาตุคาม ไม่ยินดีในการพุดจาซิกซ์ที่เล่นหัวสัพยอกกับมาตุคาม ทั้งไม่ยินดีในการสบตาต่อตากับมาตุคาม ทั้งไม่ยินดีในการฟังเสียงของมาตุคาม แต่เขาชอบตามระลึกถึงเรื่องเก่า ที่เคยหัวเราะ เล้าโลม เล่นหัวกันกับมาตุคามแล้วก็ปลาทปล้อมยินดีด้วยการเฝ้าระลึกเช่นนั้น. ....เรากล่าวว่า ผู้นี้ประพฤติพรหมจรรย์ไม่บริสุทธิ์ ยังประกอบเกี่ยวพันด้วยเมถุน.....

.....บางคน..... ไม่เสพเมถุนกับมาตุคาม และไม่ยินดีการลูบคลำ การนวดพื้น เป็นต้น จากมาตุคาม ไม่ยินดีในการพุดจาซิกซ์ที่เล่นหัวสัพยอกกับมาตุคาม ทั้งไม่ยินดีในการสบตาต่อตากับมาตุคาม ทั้งไม่ยินดีในการฟังเสียงของมาตุคามและทั้งไม่ชอบตามระลึกถึงเรื่องเก่า ที่เคยหัวเราะ เล้าโลม เล่นหัวกันกับมาตุคาม แต่เขาเห็นพวกคบดีหรือบุตรคบดีอ้อมเียบด้วยกามคุณ ๒ ได้รับการบำเรออยู่ด้วยกามคุณ ก็ปลาทปล้อมยินดีด้วยการได้เห็นการกระทำเช่นนั้น ....เรากล่าวว่า ผู้นี้ประพฤติพรหมจรรย์ไม่บริสุทธิ์ ยังประกอบเกี่ยวพันด้วยเมถุน.....

.....บางคน..... ไม่เสพเมถุนกับมาตุคาม ไม่ยินดีการลูบคลำ การนวดพื้น เป็นต้น จากมาตุคาม ไม่ยินดีในการพุดจาซิกซ์ที่เล่นหัวสัพยอกกับมาตุคาม ไม่ยินดีในการสบตาต่อตากับมาตุคาม ไม่ยินดีในการฟังเสียงของมาตุคามไม่ชอบตามระลึกถึงเรื่องเก่าที่เคยหัวเราะเล้าโลมเล่นหัวกับมาตุคาม และทั้งไม่ยินดีที่จะเห็นพวกคบดีหรือบุตรคบดีอ้อมเียบด้วยกามคุณ แล้วตนพลอยนึกปล้อมใจด้วย

ก็ตาม แต่เขาประพฤติพรหมจรรย์โดยตั้งความปรารถนาเพื่อไปเป็น  
เทพยดาพวกใดพวกหนึ่ง ด้วยอธิฐานว่า “ด้วยศีล ด้วยวัตร ด้วยตบะ หรือด้วย  
พรหมจรรย์นี้ เราจักเป็นเทวดาองค์ใดองค์หนึ่ง” ดังนี้. ...เรากล่าวว่า ผู้นี้  
ประพฤติพรหมจรรย์ไม่บริสุทธิ์ ยังประกอบเกี่ยวพันด้วยเมถุน. ....

- สุตตก.อ. ๒๓/๕๖ - ๕๗/๔๗.

(การปฏิบัติ ๗ ประการนี้ เรียกโดยทั่วไปว่า เมถุนสังโยค แต่เพราะมีลักษณะเป็น กาม  
สุขัลลิกานุโยค จึงนำมาใส่ไว้ในหมวดนี้).

### สิ่งที่เรียกว่ากามคุณและกามสุข

อานนท์! กามคุณ ๕ อย่างเหล่านี้ มีอยู่ ห้าอย่างอย่างไรเล่า?  
ห้าอย่างคือ รูปอันพึงรู้แจ้งด้วยจักขุ .... เสียงอันพึงรู้แจ้งด้วยโสตตะ .... กลิ่นอัน  
พึงแจ้งด้วยฆานะ .... รสอันพึงรู้แจ้งด้วยชีวหา .... โผฏฐัพพะอันพึงรู้แจ้งด้วย  
กาย อันเป็นสิ่งที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก เป็นที่เข้าไป  
อาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด : เหล่านี้แล ชื่อว่า กามคุณ ๕.

อานนท์! สุขโสมนัสอันใด อาศัยกามคุณ ๕ เหล่านี้ เกิดขึ้น; สุข-  
โสมนัสอันนั้น เรียกว่า กามสุข.

- ม. ม. ๑๓/๕๖/๑๐๐.

(ความชุ่มอยู่ในกามสุข เรียวกว่ากามสุขัลลิกะ, การประกอบตนอยู่ในกามสุขัลลิกะ  
เรียกว่า กามสุขัลลิกานุโยค; จัดเป็นอันตะฝ่ายหนึ่ง ซึ่งเป็นข้าศึกแก่มัชฌิมาปฏิปทา).

## สุขัลลิกานุโยค ๒ แบบ

### ก. สุขัลลิกานุโยคของมิจฉาทิฏฐิ

จุนทะ ! อาจจะมีปริพาชกผู้เป็นลัทธิอื่นทั้งหลาย กล่าวกะพวก เธอ  
 อย่างนี้ ว่า “พวกสมณสากยปุตติย์ อยู่กันอย่างตามประกอบด้วยสุขัลลิกานุโยค (ประกอบตน  
 ให้ชุ่มอยู่ด้วยความสุข)” ดังนี้. จุนทะ ! เมื่อปริพาชกผู้เป็นลัทธิอื่นกล่าวอยู่อย่าง  
 นี้ พวกเธอพึงกล่าวกะเขาว่า “อาวุโส! สุขัลลิกานุโยคชนิดไหนกัน? ก็  
 สุขัลลิกานุโยคมีอยู่มาก หลายอย่างหลายประการ” ดังนี้.

จุนทะ! **สุขัลลิกานุโยค ๔ อย่าง** เหล่านี้ **เป็นการกระทำที่ต่ำทราม**  
 เป็นของชาวบ้าน เป็นของชนชั้นบุดูชน ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วย  
 ประโยชน์ ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย คลายกำหนด ไม่เป็นไปเพื่อความดับ  
 ความสงบระงับ ไม่เป็นไปเพื่อความรู้อย่าง ความรู้พร้อม ไม่เป็นไปเพื่อนิพพานสี่  
 อย่าง อย่างไม่รู้แล้ว? สี่อย่างคือ คนบางคนในกรณีนี้ **เป็นคนพาล ฆ่าสัตว์มีชีวิต  
 แล้ว เลี้ยงตัวเองให้เป็นสุขให้อิ่มหนำ** : นี่เป็นสุขัลลิกานุโยคข้อที่ ๑. จุนทะ!  
 ข้ออื่นยังมีอีก : คนบางคนในโลกนี้ **ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้แล้ว เลี้ยง  
 ตัวเองให้เป็นสุขให้อิ่มหนำ** : นี่เป็นสุขัลลิกานุโยค ข้อที่ ๒. จุนทะ! ข้ออื่น  
 ยังมีอีก : คนบางคนในกรณีนี้ **กล่าวเท็จแล้ว เลี้ยงตัวเองให้เป็นสุขให้อิ่มหนำ** :  
 นี่เป็นสุขัลลิกานุโยคข้อที่ ๓. จุนทะ! ข้ออื่นยังมีอีก : คนบางคนในกรณีนี้  
**อิมเอบเพียบพร้อมด้วยกามคุณทั้งห้า ให้เขาบำเรออยู่** : นี่เป็นสุขัลลิกานุโยค  
 ข้อที่ ๔”



### ข. สุขัลลิกานุโยคของสัมมาทิฏฐิ

จุนทะ! อาจจะมีปริพาชกผู้เป็นลัทธิอื่นทั้งหลาย กล่าวกะพวกเธออย่างนี้ ว่า “พวกสมณศากยปุตติย์ อยู่กันอย่างตามประกอบด้วยสุขัลลิกานุโยค ๔ อย่าง เหล่านั้น (เป็นแน่)” ดังนี้; พวกเธอฟังกล่าวกะเขาว่า หาใช่อย่างนั้นไม่. ปริพาชกเหล่านั้น ไม่ได้กล่าวแก่พวกเธอโดยชอบ แต่กล่าวตู่พวกเธอด้วยคำไม่จริงไม่แท้.

จุนทะ! สุขัลลิกานุโยค ๔ อย่าง เหล่านี้ เป็นไปเพื่อความหน่าย ความคลายกำหนัด เป็นไปเพื่อความดับ ความเข้าไปสงบรำงับ เป็นไปเพื่อความรู้อย่างยิ่ง เพื่อความรู้พร้อม เพื่อนิพพาน, โดยส่วนเดียว.

สี่อย่างเหล่าไหนเล่า? จุนทะ! สี่อย่างคือ ภิกษุในกรณีนี้ เพราะสังัดจากกามและอกุศลธรรม ท. จึง บรรลุฌานที่ ๑ อันมีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุข อันเกิดแต่วิเวก แล้วแลอยู่ : นี้เป็นสุขัลลิกานุโยคที่หนึ่ง; จุนทะ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุ เพราะสงบวิตกวิจารณ์เสียได้ จึง บรรลุฌานที่ ๒ เป็นเครื่องฟ่องใสแห่งใจในภายใน นำให้เกิดสมาธิมีอารมณ์อันเดียว ไม่มีวิตกวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ แล้วแลอยู่ : นี้เป็นสุขัลลิกานุโยคที่สอง; จุนทะ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุ เพราะความจางคลายไปแห่งปีติ จึงอยู่อุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ และย่อมเสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุฌานที่ ๓ อันเป็นฌานที่พระอรียเจ้ากล่าวว่ ผู้ได้ฌานนี้เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข, แล้วแลอยู่ : นี้เป็นสุขัลลิกานุโยคที่สาม; จุนทะ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุ เพราะละสุขและทุกข์เสียได้ เพราะความดับหายไปแห่งโสมนัส ท. ในกาลก่อนจึง บรรลุฌานที่ ๔ อันไม่ทุกข์ไม่สุข มีแต่ความมีสติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา

แล้วแลอยู่ : นี่เป็นสุขัลลิกานุโยคที่สี่ จุนทะ! สุขัลลิกานุโยค ๔ อย่างเหล่านี้ แล เป็นไปเพื่อความหน่าย ความคลายกำหนัด ...ฯลฯ... เพื่อนิพพาน, โดย ส่วนเดียว.

จุนทะ! นั้นแหละ คือฐานะที่มีอยู่ คือฐานะที่ปริพพาชกผู้เป็น ลัทธิอื่น ท. จะกล่าวอย่างนี้ ว่า “พวกสมณศากยบุตติยฺห์ อยู่กันอย่างประกอบด้วย สุขัลลิกานุโยค ๔ อย่างเหล่านี้” ดังนี้. พวกเธอฟังกล่าวกะเขาว่า อย่างนั้นถูกแล้ว ปริพพาชกเหล่านั้นกล่าวกะพวกเธออยู่อย่างถูกต้อง; จะกล่าวคู่พวกเธอด้วยคำไม่จริง ไม่แท้ ก็หาไม่ได้.

### ผลแห่งสุขัลลิกานุโยคของสัมมาทิฏฐิ

จุนทะ! อาจจะมี ปริพพาชก ผู้เป็นลัทธิอื่นทั้งหลาย กล่าวกะพวกเธออย่างนี้ ว่า “อาวุโส! เมื่อท่านทั้งหลาย ตามประกอบอยู่ซึ่งสุขัลลิกานุโยค ๔ อย่างเหล่านี้ ท่านหวังผลอะไร หวังอานิสงส์อะไร”. เมื่อพวกเขากล่าวอย่างนี้ เธอฟังกล่าวตอบเขาว่า “อาวุโส! พวกเราตามประกอบอยู่ซึ่งสุขัลลิกานุโยค ๔ อย่างเหล่านี้หวังผล ๔ อย่าง หวังอานิสงส์ ๔ อย่าง. ลืออย่าง อย่างไม่ไรเล่า? ลืออย่างในกรณีนี้ คือ ภิกษุ เพราะความสิ้นไปแห่งสังโยชน์สาม เป็น โสดาบัน มีอันไม่ตกต่ำ เป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงแท้ต่อนิพพาน มีการตรัสรู้พร้อมในเบื้องหน้า : นี่เป็นผลที่หนึ่ง เป็นอานิสงส์ที่หนึ่ง. อาวุโส! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุ เพราะความสิ้นไปแห่งสังโยชน์สาม และเพราะความที่ราคะโทสะโมหะเป็นธรรมชาติเบาบาง เป็น สกทาคามี มาสู่โลกนี้เพียงครั้งเดียว แล้วทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ : นี่เป็นผลที่สอง เป็นอานิสงส์ที่สอง. อาวุโส! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุ เพราะความสิ้นไปแห่งสังโยชน์ในเบื้องต่ำทั้งห้าอย่าง เป็น โอปปาติกะ(อนาคามี) มี

การปรินิพพานในภพนั้น ไม่เวียนกลับจากโลกนั้นเป็นธรรมดา : นี่เป็น ผลที่  
ตาม เป็นอานิสงส์ที่สาม. อาวุโส ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุ กระทำให้แจ้งซึ่ง เจโต  
วิมุตติปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย  
ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฐฐธรรมนี้ เข้าถึงแล้วแลอยู่ : นี่เป็น ผลที่ดี เป็น  
อานิสงส์ที่ดี. อาวุโส ! เราทั้งหลายตามประกอบซึ่งสุขัลลิกานุโยค ๔ อย่าง  
เหล่านี้อยู่ เพราะหวังผล ๔ อย่างเหล่านี้” ดังนี้.

- ปา. ที. ๑๑/๑๔๓ - ๑๔๕/๑๑๔ - ๑๑๖

(ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า คำว่า "กามสุขัลลิกานุโยค" กับคำว่า "สุขัลลิกานุโยค" มิใช่  
คำเดียวกัน และมีความหมายแคบกว่ากัน คือกามสุขัลลิกานุโยคนั้น มุ่งความสุขเกิดแต่กามอย่าง  
เดียว ส่วนสุขัลลิกานุโยคนั้น รวมเอาความสุขของคนบาปก็ได้ ของคนบริโศกกามก็ได้ ของคน  
มีความสุขเกิดจากฌานหรือสมาธิก็ได้. กล่าวได้ว่า มีความหมายกว้างกว่ากามสุขัลลิกานุโย  
คสามเท่าตัวเป็นอย่างน้อย).

## ตโปชิจุจฉัตต

### เปรียบเทียบการขี้อนสดท่อนกลมข้ามแม่น้ำ

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งบัญญัติการรื้อถอนซึ่งโอฆะ โดยข้อ  
ปฏิบัติซึ่งประกอบด้วยธรรม ๒ อย่าง คือ ด้วยศีลวิสุทธิตี และด้วยตโปชิจุจฉะ (การเกี่ยวกันบาป  
ด้วยตบะ). ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ในเรื่องนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่าอย่างไร?”.

สาพพะเอย ! เรากล่าวศีลวิสุทธิตีว่าเป็นองค์แห่งสามัญญปฏิบัติ  
องค์ใดองค์หนึ่ง ส่วนสมณพราหมณ์พวกที่เป็นตโปชิจุจฉาท (การสอนเกี่ยวกัน  
บาปด้วยตบะ) มีตโปชิจุจฉะเป็นสาระ เกือบก่ลัวพัวพันอยู่ในตโปชิจุจฉะ เป็น

พวกที่ไม่สมควรที่จะรื้อถอนซึ่งโสมะ; ถึงแม้สมณพราหมณ์พวกที่มีกายสมาจารไม่บริสุทธิ์ มีวจีสมาจารไม่บริสุทธิ์ มีมโนสมาจารไม่บริสุทธิ์ มีอาชีวะไม่บริสุทธิ์ พวกนั้นไม่ควรแก่ญาณทัสสนะ และแก่ความรู้พร้อมอันไม่มีอะไรยิ่งกว่า (อนุตตรสัมโพธ).

สาพหะ! เปรียบเหมือนบุรุษต้องการจะข้ามแม่น้ำ ถือขวานกุญฐาริเข้าไปสู่ป่า เห็นต้นสาละใหญ่ ลำต้นตรง ยังหนุ่ม ไม่มีส่วนน่ารังเกียจ เขาตัดต้นไม้นั้นที่โคน แล้วตัดที่ปลาย ริดกิ่งและใบออกหมดจด แล้วถากด้วยขวานกุญฐาริ แล้วถากด้วยมีด ขูดด้วยเครื่องขูด ขัดให้เกลี้ยงด้วยก้อนหินกลม แล้วปล่อยลงน้ำ. สาพหะ! เธอจะสำคัญความข้อนี้อะไร : บุรุษนั้นอาจจะข้ามแม่น้ำไปได้หรือหนอ? “ข้อนั้นหามิได้ พระเจ้าข้า!” ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! เพราะท่อนไม้สาละนั้น ทำบริกรรมถูกต้องแต่ภายนอก ภายในไม่ถูกต้อง (สำหรับความเป็นเรือ) เลย สิ่งที่บุรุษนั้นจะหวังได้คือ ท่อนไม้สาละนั้นจักจมลง บุรุษนั้นจักถึงความพินาศ พระเจ้าข้า!”

สาพหะ! ข้อนี้อีกฉันนั้น : สมณพราหมณ์พวกที่เป็นตโปชิวจฉวาท ก็ไม่อาจที่จะถอนซึ่งโสมะ; แม้พวกที่มีสมาจารไม่บริสุทธิ์ ก็ไม่ควรแก่ญาณทัสสนะ และแก่อนุตตรสัมโพธะ ฉะนั้นเหมือนกัน.

(ต่อไปได้ตรัสข้อความอันเป็นปฏิปกขนัย ฝ่ายตรงข้าม ซึ่งผู้อ่านอาจจะเปรียบเทียบได้เองจนตลอดเรื่อง).

หมวด ค. ว่าด้วย ลักษณะของมรรค

## อัฐังคิกมรรคในฐานะเป็นทางแห่งอมตะ

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! มีคำกล่าวกันอยู่ว่า . "อมตะ อมตะ (ความไม่ตายๆ)" ดังนี้ อมตะ เป็นอย่างไรเล่า พระเจ้าข้า? และหนทางให้ถึงซึ่งอมตะ(อมตคามิมกค)คืออะไร พระเจ้าข้า ?”

ภิกษุ ท. ! ความสิ้นแห่งราคะ ความสิ้นแห่งโทสะ ความสิ้นแห่งโมหะ : นี้เรียกว่า อมตะ. อริยอัฐังคิกมรรคนี้นั้นแหละ คือหนทางให้ถึงซึ่งอมตะ; ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ.

-มหาวาร. สั. ๑๕/๑๐/๓๒.

## อัฐังคิกมรรค มีกระแสไหลไปสู่นิพพาน

ภิกษุ ท. ! มหานทีใดๆเหล่านี้ คือแม่น้ำคงคา แม่น้ำยมนา แม่น้ำอิรวดี แม่น้ำสรภู แม่น้ำมที; แม่น้ำทั้งหมดนั้น ลาดไปทางปราจีนทิศ (ทิศตะวันออก) เอียงไปทางปราจีนทิศ เจ็อมไปทางปราจีนทิศ ฉันใด; ภิกษุ ท. ! ภิกษุ เจริญกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์แปดอยู่ ย่อมเป็นผู้มีความลาดไปทางนิพพาน เอียงไปทางนิพพาน เจ็อมไปทางนิพพาน ฉันนั้นเหมือนกัน.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุเจริญกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์แปดอยู่ อย่างไรเล่า จึงเป็นผู้มีความลาดไปทางนิพพาน เอียงไปทางนิพพาน เจ็อมไปทางนิพพาน? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฏฐิ ....สัมมาสังกัปปะ .... สัมมาวาจา .... สัมมากัมมันตะ .... สัมมาอาชีวะ .... สัมมาวายามะ ....

สัมมาสติ ...สัมมาสมาธิ ชนิดที่ อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ  
 น้อมไปเพื่อความลดลง ภิกษุ ท. ! ภิกษุเจริญกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคมี  
 องค์แปดอยู่ อย่างนี้แล จึงเป็นผู้มีความลาดไปทางนิพพาน เอียงไปทาง  
 นิพพาน เเง้อมไปทางนิพพาน.

- มหาวาร. ส. ๑๕/๔๕/๑๘๕-๑๘๐.

(คำว่า เจริญกระทำให้มากซึ่งองค์มรรค ชนิดที่อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ เป็นต้นดังที่กล่าว  
 ข้างบนนั้น ในบางสูตรตรัสว่า เจริญกระทำให้มากซึ่งองค์มรรคชนิดที่ มีการนำออกซึ่ง รากะ - โทสะ -  
 โมหะ เป็นปริโยสาน ดังนี้ก็มี -๑๕/๕๒/๒๐๕; ในบางสูตรตรัสว่า ชนิดที่ มีการหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็น  
 ที่ไปในเบื้องหน้า มีอมตะเป็นปริโยสาน ดังนี้ก็มี -๑๕/๕๕/๒๒๐; และในบางสูตรตรัสว่า ชนิดที่ ลาดไปสู่  
 นิพพาน เอียงไปสู่นิพพาน เเง้อมไปสู่นิพพาน ดังนี้ก็มี -๑๕/๕๘/๒๓๖

คำที่ว่า ลาด เอียง เเง้อม ไปทางทิศปราจีนนั้น ในบางสูตรทรงใช้คำว่า ลาด เอียง เเง้อม ไปสู่สมุทรมี - ๑๕/  
 ๕๐,๕๔,๕๗,๖๐/๑๕๗,๒๑๒,๒๒๗,๒๔๓).

## อภิวัจจกมรรคในฐานะหนทางให้ถึงจุดหมาย

ภิกษุ ท. ! ถ้าพวกปริพพาชกเคียดชังอื่น จะพึงถามเธอทั้ง หลายอย่าง  
 นี้ว่า “อาวุโส ท.! ท่านทั้งหลายอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในพระสมณ โคดม เพื่อ  
 ประโยชน์อะไรกัน?” ดังนี้. ภิกษุ ท. ! เมื่อถูกถามอย่างนี้แล้ว พวกเธอพึง  
 พยายามแก้เขาว่า “อาวุโส ท.! เราอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค  
 เพื่อประโยชน์แก่การ ล้ำออกซึ่งรากะ (รากวิราคตุถิ)”. [และยังมีในสูตรอื่นที่ตรัสว่า :-

เพื่อประโยชน์แก่การ	ละสังโยชน์	(สญจนปหานตุถิ)	ดังนี้ก็มี;
เพื่อประโยชน์แก่การ	ถอนอนุสัย	(อนุสยสมุคฺฆาตนตุถิ)	ดังนี้ก็มี;
เพื่อประโยชน์แก่การ	กำหนดรู้ความที่สัตว์	ต้องเดินทางไกลด้วย อวิชา	
(อทฺธานปริญญตุถิ)			ดังนี้ก็มี ;

เพื่อประโยชน์แก่ความ ลึนไปแห่งอาสวะทั้งหลาย (อาสวานัน ขยตุถ) ดังนี้  
ก็มี ;

เพื่อประโยชน์แก่การ ทำให้แจ้งซึ่งผลคือวิชาและวิมุตติ (วิชชาวิมุตติ  
ผลสัจฉิกิริยตุถ) ดังนี้ก็มี ;

เพื่อประโยชน์แก่การ รู้การเห็น (ญาณทสฺสนตุถ) ดังนี้ก็มี ;

เพื่อประโยชน์แก่การ ดับเย็นในทิวชรรณเพราะไม่ยึดมั่น (อนุปาทา ปริ  
นิพฺพานตุถ) ดังนี้ก็มี.

ภิกษุ ท. ! ถ้าพวกปริพพาชกเดิรถียอื่น จะพินถามพวกเธออย่างนี้  
ว่า “อาวุโส ท. ! มรรคมีหรือ ปฏิปทามีหรือ เพื่อการสำรอกซึ่งราคะ?” ภิกษุ ท. ! เมื่อถูก  
ถามอย่างนี้แล้ว พวกเธอพึงพยากรณ์ แก่เขาว่า มรรคมีอยู่ ปฏิปทามีอยู่เพื่อ  
การสำรอกซึ่งราคะ.

ภิกษุ ท. ! มรรคนั้นเป็นอย่างไร ปฏิปทานั้นเป็นอย่างไร เพื่อการ  
สำรอกซึ่งราคะ? อริยอัฏฐังคิกมรรคนั้นนั่นเอง, ได้แก่ สัมมาทิฎฐิ สัมมาสังกัปปะ  
สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ  
สัมมาสมาธิ : ภิกษุ ท. ! นี้แลมรรค นี้แลปฏิปทา เพื่อการสำรอกซึ่งราคะ.

(ข้อความสองย่อหน้าข้างบนนี้ มีต่อท้ายหลักธรรมที่เป็นจุดหมายของ พรหมจรรย์ตาม  
รายนามที่กล่าวไว้ข้างบนทุกๆข้อ เช่นชื่อว่า "เพื่อประโยชน์แก่การละสังโยชน์" เป็นต้นผู้ศึกษาพึง  
กำหนดเอาเอง).

## อัฐังคิกมรรคทำหน้าที่ เสมือนหนึ่งเสวียนรองกันหม้อ

ภิกษุ ท. ! หม้อ ที่ไม่มีเสวียนรองรับ ย่อมหมุนกลิ้งไปได้ง่าย, หม้อ ที่มีเสวียนรองรับ ย่อมหมุนกลิ้งไปได้ยาก, ซ้อนี่ฉันใด ; ภิกษุ ท. ! จิตที่ไม่มีเชิงรองรับ ย่อมหมุนไปได้ง่าย, จิตที่มีเชิงรองรับ ย่อมหมุนไปได้ยาก, ฉะนั้น เหมือนกัน.

ภิกษุ ท. ! **อะไร เป็นเชิงรองรับของจิต? อริยอัฐังคิกมรรค** นี้เอง กล่าวคือ สัมมาทิฎฐิ สัมมสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ **นี่คือ เชิงรองรับของจิต.**

- มหาวาร. ส. ๑๕/๒๕/๓๘ - ๓๕.

## อัฐังคิกมรรค เป็นยอดแห่งสังขตธรรมทั้งปวง

ภิกษุ ท. ! สังขตธรรมทั้งหลาย มีประมาณเท่าใด, **อริยอัฐังคิกมรรค** เรากล่าวว่า เป็นธรรมเลิศกว่าธรรมทั้งหลายเหล่านั้น.

ภิกษุ ท. ! ชนเหล่าใด เลื่อมใสแล้ว ในอริยอัฐังคิกมรรค ชนเหล่านั้น ชื่อว่า เลื่อมใสแล้วในธรรมอันเลิศ. วิบากที่เลิศ ย่อมมีแก่บุคคลผู้เลื่อมใสในธรรมอันเลิศ แล.

- จตุกก. อ. ๒๑/๔๔/๓๔.

## อัฐังคิกมรรค คือหนทางเก่าที่ทรงพบใหม่

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนบุรุษเที่ยวไปในป่าทึบ เกิดรอยทางซึ่ง เคยเป็นหนทางเก่า ที่มนุษย์แต่กาลก่อนเคยใช้เดินแล้ว. บุรุษนั้นจึงเดินตาม ทางนั้น



ไป เมื่อเดินไปตามทางนั้นอยู่ ได้พบซากนกรซึ่งเป็นราชธานีโบราณอันมนุษย์ทั้งหลายแต่กาลก่อนเคยอยู่อาศัยแล้ว เป็นที่อันสมบูรณ์ด้วยสวนสมบูรณ์ด้วยป่าไม้ สมบูรณ์ด้วยสระโบกขรณี มีซากกำแพงล้อม มีภูมิภาคน่ารื่นรมย์. ภิกษุท. ! ลำดับนั้น บุรุษนั้นเข้าไปกราบทูลแจ้งข่าวนี้แก่พระราชารหรือแถมหาอำมาตย์ของพระราชารว่า "ขอท้าวพระกรุณาจงทรงทราบเถิด : ข้าพระเจ้าเมื่อเที่ยวไปในป่าทึบ ได้เห็นรอยทางซึ่งเคยเป็นหนทางเก่า ที่มนุษย์แต่กาลก่อนเคยใช้เดินแล้ว. ข้าพระเจ้าได้เดินตามทางนั้นไป เมื่อเดินไปตามทางนั้นอยู่ ได้พบซากนกรซึ่งเป็นราชธานีโบราณ อันมนุษย์ท. แต่กาลก่อนเคยอยู่อาศัยแล้ว เป็นที่อันสมบูรณ์ด้วยสวน สมบูรณ์ด้วยป่าไม้ สมบูรณ์ด้วยสระโบกขรณี มีซากกำแพงล้อม มีภูมิภาคน่ารื่นรมย์. ขอพระองค์จงปรับปรุงสถานที่นั้นให้เป็นนครเถิด พระเจ้าข้า!" ดังนี้.

ภิกษุท. ! ลำดับนั้น พระราชารหรืออำมาตย์ของพระราชานั้น จึงปรับปรุงสถานที่นั้นขึ้นเป็นนคร. สมัยต่อมา นครนั้นได้กลายเป็นนครที่มั่งคั่งและรุ่งเรือง มีประชาชนมาก เคลื่อนกล่นด้วยมนุษย์ ถึงแล้วซึ่งความเจริญไพบูรณ์, นี้ฉันใด; ภิกษุท. ! ข้อนี้ก็ฉันนั้น : เราได้เห็นแล้วซึ่งรอยทางเก่าที่เคยเป็นหนทางเก่า อันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายในกาลก่อนเคยทรง ดำเนินแล้ว.

ภิกษุท. ! ก็รอยทางเก่า ที่เคยเป็นหนทางเก่า อันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายในกาลก่อนเคยทรงดำเนินแล้ว นั้นเป็นอย่างไรเล่า? นั่นคือ อริยอัฏฐังคิกมรรคนี้ฉันใด เทียว ได้แก่สิ่งเหล่านี้คือ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ. ภิกษุท. ! นี้แล รอยทางเก่าที่เป็นหนทางเก่า อันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย

ในกาลก่อนเคยทรงดำเนินแล้ว. เรานั้น เมื่อดำเนินไปตามแล้วซึ่งหนทางนั้นอยู่, เราได้รู้ยิ่งเฉพาะแล้วซึ่งชรามรณะ, ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งชรามรณะ, ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ, ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ลุถึงความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ;

(ข้อความต่อไปนี้ ได้ตรัสถึง ชาติ - ภพ - อุปาทาน - ตัณหา - เวทนา - ผัสสะ - สພายคณะ - นามรูป - วิญญาน - สุตตงเพิง - สังขาร (แต่ละอย่าง) โดยอาการทั้งสี่ ดังที่ได้ตรัสในกรณีแห่งชรามรณะ เหมือนกันทุกตัวอักษร เว้นแต่ชื่อของตัวปฏิบัติสมุปปีนธรรมนั้นๆเท่านั้น).

ภิกษุ ท. ! เรานั้น, ครั้นรู้ยิ่งเฉพาะแล้วซึ่งหนทางนั้น, ได้บอก แล้วแก่ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ทั้งหลาย.

ภิกษุ ท. ! พรหมจรรย์นี้ ที่เรากล่าวบอกแล้วนั้น ได้เป็น พรหมจรรย์ ตั้งมั่น และรุ่งเรืองแล้ว เป็นพรหมจรรย์แผ่ไพศาล เป็นที่รู้แห่งชนมากเป็น ปีกแผ่นแน่นหนา จนกระทั่งเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายสามารถประกาศได้ด้วยดีแล้ว, ดังนี้.

- นิทาน.ส.๑๖/๑๒๘/๒๕๓.

## อัญญัติกมรรค

### ในฐานะเป็นหนทางแห่งการกำหนดรู้ทุกข์

ภิกษุ ท. ! ถ้าปริพพาชกเดียรถีย์อื่นถามเธออย่างนี้ ว่า “มรรคมีไหม ปฏิปทามีไหม เพื่อกำหนดรู้ซึ่งทุกข์?” ; เมื่อถูกถามอย่างนี้ พวกเธอพึงตอบแก่ ปริพพาชกเดียรถีย์อื่นเหล่านั้น ว่ามรรคมีอยู่ ปฏิปทามีอยู่ เพื่อกำหนดรู้ซึ่งทุกข์นั้น.

ภิกษุ ท. ! มรรคเป็นอย่างไร ปฏิปทาเป็นอย่างไร เพื่อกำหนดรู้ ซึ่งทุกข์นั้น? มรรคมืองค์แปดอันประเสริฐนี้, กล่าวคือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ

สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ  
มีอยู่ ภิกษุ ท. ! นี่แลมรรค นี้แลปฏิบัติเพื่อกำหนดรู้ ซึ่งทุกข์นั้น.

ภิกษุ ท. ! เมื่อเธอถูกถามอย่างนั้นแล้ว ฟังพยากรณ์แก่ปริพพาชก  
เดียรถียอื่นเหล่านั้น อย่างนี้.

- มหาวาร.ส.๑๘/๘-๘/๒๓-๒๘.

## มัชฌิมาปฏิบัติ

### ในฐานะเหตุให้เกิดจักษุและญาณเพื่อนิพพาน

ภิกษุ ท. ! ข้อปฏิบัติเป็นทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิบัติ) อันเป็นข้อ  
ปฏิบัติที่ตถาคตได้ตรัสรู้เฉพาะแล้ว เป็นข้อปฏิบัติทำให้เกิดจักษุ เป็นข้อปฏิบัติ  
ทำให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้พร้อมเพื่อ  
นิพพาน นั้นเป็นอย่างไรรเล่า?

ภิกษุ ท. ! ข้อปฏิบัติเป็นทางสายกลางนั้น คือ ข้อปฏิบัติเป็นหน  
ทางอันประเสริฐ ประกอบด้วยองค์แปดประการนี้เอง; ได้แก่ สัมมาทิฐฐิ  
สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ  
สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ : ภิกษุ ท. ! นี้แล คือ ข้อปฏิบัติ  
ที่เป็นทางสายกลาง ที่ตถาคตได้ทรงตรัสรู้เฉพาะแล้ว เป็นข้อปฏิบัติ  
ทำให้เกิดจักษุ ทำให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อ  
ความตรัสรู้พร้อม เพื่อนิพพาน.

- มหาวาร.ส.๑๘/๕๒๘/๑๖๖๔.

## มัชฌิมาปฏิปทา ๓ ลำดับ

### ก. มัชฌิมาปฏิปทา (พื้นฐานทั่วไป)

ภิกษุ ท. ! มีสิ่งที่เล่นดังสุดโต่งอยู่สองอย่าง ที่บรรพชิตไม่ควร  
ข้องแวะด้วย สิ่งทีเล่นดังไปสุดโต่งนั้น คืออะไร? คือ **การประกอบตน  
พั้วพันอยู่ด้วยความใคร่ในกามทั้งหลาย (กามสุขัลลิกานุโยค)** อันเป็นการ  
กระทำที่ยังต่ำ เป็นของชาวบ้าน เป็นของคนชั้นบุดูชน ไม่ใช่ของพระอรุเจ้า  
ไม่ประกอบด้วยประโยชน์; และ **การประกอบความเพียรในการ ทรมาน  
ตนให้ลำบาก (อตัคคิลมถานุโยค)** อันนำมาซึ่งความทุกข์ ไม่ใช่ของพระ  
อรุเจ้า ไม่ประกอบด้วยประโยชน์.

ภิกษุ ท. ! มัชฌิมาปฏิปทา (ข้อปฏิบัติเป็นทางสายกลาง) ที่ไม่ดังไป หา  
สุดโต่งสองอย่างนั้น เป็นข้อปฏิบัติที่ตกาคตได้ตรัสรู้เฉพาะแล้ว เป็นข้อปฏิบัติทำ  
ให้เกิดจักขุ เป็นข้อปฏิบัติทำให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้อันยิ่ง  
เพื่อความตรัสรู้พร้อม เพื่อนิพพาน.

ภิกษุ ท. ! มัชฌิมาปฏิปทานั้น เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. !  
มัชฌิมาปฏิปทานั้น คือข้อปฏิบัติอันเป็นหนทางอันประเสริฐ ประกอบอยู่ด้วย  
องค์แปดประการ นี้แล; กล่าวคือ ความเห็นที่ถูกต้อง (สัมมาทิฐิ) ความดำริ  
ถูกต้อง (สัมมาสังกัปป) การพุดจาที่ถูกต้อง (สัมมาวาจา) การทำงานที่ถูกต้อง  
(สัมมากัมมันโต) การอาชีพที่ถูกต้อง (สัมมาอาชีโว) ความพากเพียรที่ถูกต้อง  
(สัมมาวาจาโม) ความรำลึกที่ถูกต้อง (สัมมาสติ) ความตั้งใจมั่นคงที่ถูกต้อง  
(สัมมาสมาธิ).

ภิกษุ ท. ! นี่แล มัชฌิมาปฏิปทานั้น.

- มหาวาร. ตี. ๑๕/๕๒๘/๑๖๖๔.

### ข. มัชฌิมาปฏิปทา(ในความหมายชั้นกว้าง)

...ภิกษุ ท. ! มัชฌิมาปฏิปทา เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมเป็นผู้มีปกติ ตามเห็นกายในกาย อยู่เป็นประจำ... มีปกติ ตามเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย อยู่เป็นประจำ... มีปกติ ตามเห็นจิตในจิต อยู่เป็นประจำ มีปกติ ตามเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย อยู่เป็นประจำ มีความเพียรเครื่องเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำความพอใจและความไม่พอใจในโลกออกเสียได้.

ภิกษุ ท. ! นี้เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมทำความพอใจให้เกิดขึ้น ย่อมพยายามปรารภความเพียร ประคองตั้งจิตไว้ เพื่อจะยังอกุศลธรรมอันเป็นบาปที่ยังไม่เกิด ไม่ให้เกิดขึ้น; ...เพื่อละอกุศลธรรมอันเป็นบาป ที่เกิดขึ้นแล้ว; ...เพื่อยังกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ให้เกิดขึ้น; ...เพื่อความตั้งอยู่ ความไม่เลอะเลือน ความงอกงามยิ่งขึ้น ความไพบูลย์ ความเจริญ ความเต็มรอบ แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว.

ภิกษุ ท. ! นี้เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อม เจริญอุททิบาท อันประกอบ พร้อมด้วยธรรมเครื่องปรุงแต่ง มีสมาธิอันอาศัยฉันทะเป็นประธานกิจ; ย่อมเจริญอุททิบาทอันประกอบพร้อมด้วยธรรมเครื่องปรุงแต่ง มีสมาธิอาศัยวิริยะเป็นประธาน

กิจ; ย่อมเจริญอิทธิบาทอันประกอบพร้อมด้วยธรรมเครื่องปรุงแต่ง มีสมาธิอาศัย  
จิตตะเป็นประธานกิจ; ย่อมเจริญอิทธิบาทอันประกอบพร้อมด้วยธรรมเครื่องปรุง  
แต่ง มีสมาธิอาศัยวิมังสาเป็นประธานกิจ ; (กิจในที่นี้คือ กิจเกี่ยวกับการระวัง การละ  
การทำให้เกิดมี และการรักษา).

ภิกษุ ท. !      นี่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา.

ภิกษุ ท. !      ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมเจริญสัทธินทรีย์ ย่อมเจริญวิริยอินทรีย์  
ย่อมเจริญสตินทรีย์ ย่อมเจริญสมาธิินทรีย์ ย่อมเจริญปัญญาอินทรีย์.

ภิกษุ ท. !      นี่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา.

ภิกษุ ท. !      ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมเจริญสัทธาพละ ย่อมเจริญวิริยพละ  
ย่อมเจริญสติพละ ย่อมเจริญสมาธิพละ ย่อมเจริญปัญญาพละ.

ภิกษุ ท. !      นี่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา.

ภิกษุ ท. !      ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์ ย่อมเจริญ  
สัมมวิจยสัมโพชฌงค์ ย่อมเจริญวิริยสัมโพชฌงค์ ย่อมเจริญปิติสัมโพชฌงค์  
ย่อมเจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ ย่อมเจริญสมาธิสัมโพชฌงค์ ย่อมเจริญ  
อุเบกขาสัมโพชฌงค์.

ภิกษุ ท. !      นี่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา.

ภิกษุ ท. !      ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐฐิ ย่อมเจริญสัมมา-  
สังกัปปะ ย่อมเจริญสัมมาวาจา ย่อมเจริญสัมமாகัมมันตะ ย่อมเจริญ  
สัมมาอาชีวะะ ย่อมเจริญสัมมาวายามะ ย่อมเจริญสัมมาสติ ย่อมเจริญ  
สัมมาสมาธิ.

## ภิกษุ ท. ! นี้เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา.

- ติก. อี ๒๐/๓๘๐ ๓๘๒/๕๕๖ - ๕๕๗.

(มัชฌิมาปฏิปทาตามที่ทรงแสดงไว้ในสูตรนี้ เห็นได้ว่า ทรงแสดงส่วนสุดสองข้างไว้ด้วยอาหปปฏิปทา คือความตกไปในกาม และนิชฌามปฏิปทา คือ วัตรปฏิบัติของอเจลกะซึ่งเรียกกันโดยทั่วไปว่า อัตตกิลมถานุโยค หรือตปัสสีวัตร ซึ่งมีรายละเอียดหาคว้าได้ในหนังสือ พุ. โอ. ที่หน้า ๕๖ - ๕๗. ในที่นี้จะเห็นได้ว่า โภธิปักขิยธรรมทั้งสามสิบเจ็ดข้อนั้นแหละคือมัชฌิมาปฏิปทา ; หรือถึงกับจะกล่าวได้ว่า ข้อปฏิบัติดีปฏิบัติชอบทั้งหมดในพระพุทธศาสนา ซึ่งรวมกันแล้วเรียกได้ว่า สีล สมาธิ ปัญญา หรือพรหมจรรย์ทั้งสิ้น, นั่นแหละคือ มัชฌิมาปฏิปทา).

### ค. มัชฌิมาปฏิปทา (ในความหมายชั้นลึก)

(หลักเกณฑ์นี้ อาศัยพระบาลีที่ตรัสโต้ตอบแก่บุคคลผู้มาทูลถาม ซึ่งส่วนมากเป็นพรหมณ์ ได้ถามเรื่องสิ่งตรงข้ามที่แยกกันเป็นคู่ๆ ; เช่นว่า สิ่งทั้งปวงมี หรือไม่มี; สิ่งทั้งปวงเหมือนกัน หรือต่างกัน; ตนเองหรือผู้อื่นเป็นผู้กระทำหรือเสวยผล; การกล่าวลงไปว่า สิ่งนั้นๆเป็นอย่างนั้นโดยส่วนเดียว หรือว่าเป็นอย่างอื่นจากความเป็นอย่างนั้นโดยส่วนเดียว; ดังนี้ เป็นต้น. พระองค์ ตรัสตอบโดยสายกลาง (มชฺเณน) ไม่ยอมรับฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง, โดยพระบาลีว่า "เอเต เต พุราหุณฺณ อุโก อนฺเต อนฺูปคมฺม มชฺเณน ตถาคโต ชมฺมํ เทเสติ ฯลฯ":- ).

พราหมณ์! ตถาคต ย่อม แสดงธรรมโดยสายกลาง (มชฺเณน) ไม่เข้าไปหาส่วนสุดทั้งสองนั้น คือตถาคตย่อมแสดงดังนี้ว่า :-

“เพราะมีวิชาเป็นปัจจัย	จึงมีสังขารทั้งหลาย;
เพราะมีสังขารเป็นปัจจัย	จึงมีวิญญาน ;
เพราะมีวิญญานเป็นปัจจัย	จึงมีนามรูป ;

เพราะมีนามรูปเป็นปัจจัย                      จึงมีสพายตนะ ;

เพราะมีสพายตนะเป็นปัจจัย                      จึงมีผัสสะ ;

เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย                      จึงมีเวทนา ;

เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย                      จึงมีตัณหา ;

เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัย                      จึงมีอุปาทาน ;

เพราะมีอุปาทานเป็นปัจจัย                      จึงมีภพ ;

เพราะมีภพเป็นปัจจัย                      จึงมีชาติ ;

เพราะมีชาติเป็นปัจจัย, ชรามรณะ โสกะปริเทวทุกขะโทมนัสสะ  
อุปายาสทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครบถ้วน : ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์  
ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.

เพราะความจางคลายดับไปโดยไม่เหลือ แห่งวิชชาที่นั่นนั่นเทียว,  
จึงมีความดับแห่งสังขาร ;

เพราะมีความดับแห่งสังขาร                      จึงมีความดับแห่งวิญญูณ ;

เพราะมีความดับแห่งวิญญูณ                      จึงมีความดับแห่งนามรูป ;

เพราะมีความดับแห่งนามรูป                      จึงมีความดับแห่งสพายตนะ ;

เพราะมีความดับแห่งสพายตนะ                      จึงมีความดับแห่งผัสสะ ;

เพราะมีความดับแห่งผัสสะ                      จึงมีความดับแห่งเวทนา ;

เพราะมีความดับแห่งเวทนา                      จึงมีความดับแห่งตัณหา ;

เพราะมีความดับแห่งตัณหา                      จึงมีความดับแห่งอุปาทาน ;



เพราะมีความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ ;

เพราะมีความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ ;

เพราะมีความดับแห่งชาตินั้นเอง, ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกจะ  
โทมนัสสะอุปายาสทั้งหลาย จึงดับสิ้น. : ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้  
ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้", ดังนี้.

- นิทาน. ที.๑๖/๕๑,๕๒,๕๐,๒๓,๒๔,๓๒ - ๓๔/๑๓๓,๑๓๖,๑๓๐,๕๕,๕๐,๑๒๕ - ๑๓๒.

(คำว่า มชฺฌน โดยพระบาลีข้างบนนี้ ก็คือคำว่า มัชฌิมาปฏิปทา นั้นเอง, มัชฌิมาปฏิปทาจึงได้แก่กระแสแห่งปฏิจจสมุปบาท ดังที่กล่าวไว้ในสูตรนี้ ซึ่งทำให้ไม่อาจกล่าวสิ่งใดๆโดยความเป็นอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยส่วนเดียว ที่เรียกว่าส่วนสุดข้างหนึ่งๆ. รายละเอียดเกี่ยวกับสูตรโต่งเป็นกลุ่มนี้ หาได้จากหนังสือ พุ. โอ. ตั้งแต่หน้า ๒๔๗ ถึงหน้า ๒๕๒.

อยากจะแนะว่า ในการศึกษาเรื่องมัชฌิมาปฏิปทานั้น ควรจะศึกษา มัชฌิมาปฏิปทา  
ชั้นพื้นฐานทั่วไปคืออัญจกิมรรค เป็นลำดับแรก. แล้วศึกษามัชฌิมาปฏิปทาในความหมาย  
ชั้นลึกคือปฏิจจสมุปบาท เป็นลำดับสุดท้าย ; มิฉะนั้นจะลำบาก).

### ลักษณะหนทางแห่งความหมดจด

ทางมีองค์แปด เป็นทางอันประเสริฐกว่าทางทั้งหลาย. บทแห่งอรียสัจสี่  
ประเสริฐกว่าบททั้งหลาย. วิราคธรรม ประเสริฐกว่าธรรมทั้งหลาย. ผู้มีพุทธ  
จักขุ ประเสริฐกว่าสัตว์สองเท้าทั้งหลาย. นี้แหละทางเพื่อความหมดจดแห่ง  
ทัสสนะ ทางอื่นมิได้มี.

เธอทั้งหลาย จงเดินตามทางนั้น อันเป็นที่หลงแห่งมาร; เธอทั้งหลาย  
เดินตามทางนั้นแล้ว จักกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้.

ทางเราบอกแล้วแก่เธอทั้งหลาย เพื่อการรู้จักการถอนซึ่งถูกตร; ความเพียรเป็นกิจอันเธอทั้งหลายพึงกระทำ ตถาคตทั้งหลายเป็นเพียงผู้บอก (วิธีแห่งการกระทำ). ผู้มุ่งปฏิบัติแล้วย่อมพ้นจากเครื่องผูกแห่งมาร.

เมื่อใด บุคคลเห็นด้วยปัญญาว่า “สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง”; เมื่อนั้น เขาย่อมเบื่อหน่ายในสิ่งที่เป็นทุกข์ : นั่นแหละเป็นทางแห่งความหมดจด.

เมื่อใด บุคคลเห็นด้วยปัญญาว่า “สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์”; เมื่อนั้น เขาย่อมเบื่อหน่ายในสิ่งที่เป็นทุกข์ : นั่นแหละเป็นทางแห่งความหมดจด.

เมื่อใด บุคคลเห็นด้วยปัญญาว่า “ธรรมทั้งหลายทั้งปวง เป็นอนัตตา”; เมื่อนั้น เขาย่อมเบื่อหน่ายในสิ่งที่เป็นทุกข์ : นั่นแหละเป็นทางแห่งความหมดจด.

- ฐ. ปุ. ๒๕/๕๑/๓๐.

## ลำดับการปฏิบัติเพื่ออรหัตตผล

ภิกษุ ท. ! เราจะไม่กล่าวการประสบความสำเร็จในอรหัตต ผล ด้วยการกระทำอันดับแรกเพียงอันดับเดียว. ภิกษุ ท. ! ก็แต่ว่า การประสบความสำเร็จในอรหัตตผล ย่อมมีได้เพราะการศึกษาโดยลำดับ เพราะการกระทำโดยลำดับ เพราะการปฏิบัติโดยลำดับ.

ภิกษุ ท. ! ก็การประสบความสำเร็จในอรหัตตผล ย่อมมีได้เพราะการศึกษาโดยลำดับ เพราะการกระทำโดยลำดับ เพราะการกระทำโดยลำดับ เพราะการปฏิบัติโดยลำดับ นั้นเป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท. ! บรูชบุคคลในกรณีนี้ :

เป็นผู้ มีสังขาร เกิดขึ้นแล้ว

ย่อม เข้าไปหา(สัพบุรุษ) ;

เมื่อเข้าไปหา

ย่อม เข้าไปนั่งใกล้ ;

เมื่อเข้าๆไปนั่งใกล้

ย่อม เจียโสตกลงสดับ ;

ผู้เจียโสตกลงสดับ

ย่อม ได้ฟังธรรม ;

ครั้นฟังแล้ว

ย่อม ทรงจำธรรมไว้, ย่อม

ใคร่ครวญพิจารณาซึ่งเนื้อความแห่งธรรม ทั้งหลายที่ตนทรงจำไว้ ;

เมื่อเขาใคร่ครวญพิจารณา

ซึ่งเนื้อความแห่งธรรมนั้นอยู่, ธรรม

ทั้งหลายย่อมทนต่อการเพ่งพิสูจน์ ;

เมื่อธรรมทนต่อการเพ่งพิสูจน์มีอยู่ นันทะ(ความพอใจ) ย่อมเกิด;

ผู้เกิดนันทะแล้ว

ย่อม มีอุตสาหะ ;

ครั้นมีอุตสาหะแล้ว

ย่อม ใช้ดุลยพินิจ (เพื่อหาความจริง);

ครั้นใช้ดุลยพินิจ(พบ)แล้ว

ย่อม ตั้งตนไว้ในธรรม นั้น;

ผู้มีตนส่งไปแล้วในธรรมนั้นอยู่

ย่อม กระทบทำให้แจ้ง ซึ่งบรมสัจจด้วย

นามกาย ด้วย, ย่อมเห็นแจ้งแทงตลอด ซึ่งบรมสัจจนั้นด้วยปัญญา ด้วย.

หมวด ง. ว่าด้วย เหตุปัจจัยของมรรค  
 ธรรมเป็นรุ่งอรุณแห่งอัญจกิกมรรค

ภิกษุ ท. ! เมื่อดวงอาทิตย์กำลังขึ้น สิ่งที่มาก่อน เป็น นิमितให้เห็นก่อน คือการขึ้นมาแห่งอรุณ ฉันทไค ; ภิกษุ ท. ! เมื่อมีการเกิดขึ้นแห่งอริยอัญจกิกมรรคของภิกษุ สิ่งที่มาก่อน เป็นนิमितให้เห็นก่อน คือ กัลยาณมิตรตา (ความเป็นผู้กัลยาณมิตร) ฉันทันนั้นเหมือนกัน. ภิกษุ ท. ! นี่คือการหวังของภิกษุผู้มีกัลยาณมิตร คือเธอจักเจริญอริยอัญจกิกมรรคได้ จักกระทำให้มากซึ่งอริยอัญจกิกมรรคได้.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุผู้มีกัลยาณมิตร ย่อมเจริญอริยอัญจกิกมรรค ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยอัญจกิกมรรคได้ ชนิดไหนกันเล่า? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฏฐิ .... สัมมาสังกัปปะ .... สัมมาวาจา .... สัมมากัมมันตะ .... สัมมาอาชีวะ .... สัมมาวายามะ .... สัมมาสติ .... สัมมาสมาธิ. ชนิดที่ อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปเพื่อความสลัดลง. ภิกษุ ท. ! ภิกษุผู้มีกัลยาณมิตร ย่อมเจริญอริยอัญจกิกมรรค ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยอัญจกิกมรรคได้ อย่างนี้แล.

- มหาวาร. ส. ๑๕/๓๖ - ๓๕/๑๒๕ - ๑๔๖.

[ในตำแหน่งแห่ง กัลยาณมิตรตา ในฐานะเป็นรุ่งอรุณแห่งอัญจกิกมรรค นั้นในสูตรอื่นทรงแสดงไว้ด้วยธรรมะชื่ออื่นอีกหลายชื่อคือ:-

**ศีลสัมปทา** (ความถึงพร้อมด้วยศีล) เป็นรุ่งอรุณ

**ฉันทสัมปทา** (ความถึงพร้อมด้วยฉันทะ - ความพอใจ) เป็นรุ่งอรุณ

**อัตตสัมปทา** (ความถึงพร้อมด้วยความเหมาะสมแห่งตน) เป็นรุ่งอรุณ

**ทิวฐิฐิสัมปทา** (ความถึงพร้อมด้วยทิวฐิฐิที่เป็นสัมมาทิวฐิ) เป็นรุ่งอรุณ

**อัปปมาทสัมปทา** (ความถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท) เป็นรุ่งอรุณ

**โยนิโสมนสิการสัมปทา** (ความถึงพร้อมด้วยการกระทำไว้ในใจโดยแบบคาย) เป็นรุ่งอรุณ (รวมเป็นเจ็ดอย่างทั้งกัลยาณมิตตา) และต่อท้ายด้วยคำว่าผู้มีกัลยาณมิตรเป็นต้น ย่อมเจริญกระทำให้มากซึ่งองค์แห่งมรรคชนิดอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะเป็นต้น ด้วยกันทั้งนั้น.

ในสูตรอื่น ผู้มีกัลยาณมิตรเป็นต้น นอกจากจะเจริญกระทำให้มาก ซึ่งองค์แห่งมรรคชนิดที่อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธนุ่มไปเพื่อความสลัดลง ได้แล้ว, ยังสามารถเจริญองค์มรรค ชนิดที่มีการนำออกซึ่งราคะ - โทสะ - โมหะ เป็นปริโยสาน ได้ ดังนี้ก็มี.

สำหรับคำว่า ธรรมที่เป็นรุ่งอรุณแห่งการเกิดขึ้นของอัญจกิมมรรค เจ็ด ประการข้างบนนั้น ในสูตรอื่นๆไม่เรียกว่า รุ่งอรุณ แต่เรียกว่า เป็น**ธรรมที่มีอุปการะมาก (พหุอุปการะมม)** เพื่อการเกิดขึ้นแห่งอัญจกิมมรรค (๑๕/๔๐-๔๒/๑๔๗ - ๑๖๔) ก็มี; และในสูตรอื่นๆ เรียกว่า เป็น**ธรรมะที่ให้อัญจกิมมรรคที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ทำอัญจกิมมรรคที่เกิดอยู่แล้วให้ถึงความเจริญบริบูรณ์** (๑๕/๔๔-๔๗/๑๖๕-๑๗๒) ก็มี; และตอนท้ายสูตร ก็มีต่อท้ายด้วยคำว่าผู้มีกัลยาณมิตรเป็นต้น ย่อมเจริญกระทำให้มากซึ่งองค์แห่งมรรค ชนิดอาศัยวิเวกเป็นต้น และชนิดที่มีการนำออกซึ่ง ราคะ - โทสะ - โมหะ เป็นปริโยสาน ด้วยกันทั้งนั้น].

## อัญจกิมมรรคสำเร็จได้ด้วยอัปมาทหยุดแห่งกุศลธรรม

ภิกษุ ท. ! สัตว์ทั้งหลายที่ไม่มีเท้า มีสองเท้า มีสี่เท้า มีมากเท้าก็ดี มีรูป ไม่มีรูป มีสัญญา ไม่มีสัญญา มีสัญญาก็หามิได้ไม่มีสัญญาก็หามิได้ก็ดี , มีประมาณเท่าใด ; ตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธะ ย่อมปรากฏว่าเลิศกว่าบรรดาสัตว์เหล่านั้น. ภิกษุ ท. ! กุศลธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่งบรรดามี กุศลธรรมทั้งหลายทั้งปวงนั้น มีความไม่ประมาทเป็นมูล มีความไม่ประมาทเป็นที่ประชุมลง. ความไม่ประมาท ย่อมปรากฏว่าเป็นเลิศกว่าบรรดากุศลธรรมเหล่านั้น ;

ฉันใดก็ฉันนั้น.

ภิกษุ ท. ! ข้อนี้เป็นสิ่งที่ภิกษุ ผู้ไม่ประมาทพึงหวังได้ คือ เชอจัก  
เจริญกระทำให้มากซึ่งอริยอัฏฐังคิกมรรค<sup>๑</sup>.

[ การที่ความไม่ประมาทเป็นยอดแห่งกุศลธรรมทั้งปวง ในสูตรนี้ทรงอุปมาด้วยพระตถาคต  
เป็นสัตว์เลิศกว่าสัตว์ทั้งปวง. ส่วนในสูตรอื่นอีกมากแห่ง :-

ทรงอุปมาด้วย รอยเท้าช้าง เลิศคือใหญ่กว่ารอยเท้าสัตว์ทั้งหลาย ดังนี้ก็มี ;

ทรงอุปมาด้วย ยอดเรือน เลิศคืออยู่เหนือไม้ไครงเรือนทั้งหลาย ดังนี้ก็มี ;

ทรงอุปมาด้วย รากไม้โกฏฐานุสาริยะ (กัถัมพัก?) เลิศกว่ารากไม้ หอมทั้งหลาย ดังนี้ก็มี ;

ทรงอุปมาด้วย แก่นจันทร์แดง เลิศกว่าไม้แก่นหอมทั้งหลาย ดังนี้ก็มี ;

ทรงอุปมาด้วย ดอกวัสติกะ (มะลิ?) เลิศกว่าดอกไม้หอมทั้งหลาย ดังนี้ก็มี

ทรงอุปมาด้วย ราชจักรพรรดิ เลิศกว่าพระราชามือขึ้นเมืองออกทั้งหลาย ดังนี้  
ก็มี ;

ทรงอุปมาด้วย แสงจันทร์ เลิศคือรุ่งเรืองกว่าแสงดาวทั้งหลาย ดังนี้ก็มี ;

ทรงอุปมาด้วย แสงอาทิตย์ ภายหลังฝนตกไม่มีเมฆในฤดูสารท แจ่มใสกว่า  
ความแจ่มใสทั้งปวงในอากาศ ดังนี้ก็มี ;

ทรงอุปมาด้วย ผ้าทาสี เลิศกว่าบรรดาผ้าทอด้วยเส้นด้ายทั้งหลาย ดังนี้ก็มี].

- มหาวาร. ตี. ๑๕/๖๒-๖๓/๒๕๔-๒๖๓.

๑. อริยอัฏฐังคิกมรรคมี ๔ รูปแบบ คือ ชนิดที่อาศัยวิเวก-วิราคะ-นิโรธ และเป็นโอสถคปริณามิ ๑; ชนิดที่มี  
การนำออกซึ่งราคะ - โทสะ - โมหะ เป็นปรีโยสาน ๑; ชนิดที่มีการหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มี  
อมตะเป็นปรีโยสาน ๑ ; และชนิดที่ลาดเอียงเงื่อมไปสู่ันิพพาน ๑.

หมวด จ. ว่าด้วย อานิสงส์ของมรรค

## อัฐังคิกมรรค เป็นปฏิปทาเพื่อความเป็นอริยบุคคลสี่

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ภิกษุทั้งหลาย ย่อมประพฤติ พรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค เพราะเหตุ เพื่อจะทำให้แจ้งซึ่งสมาธิภาวนา(อันเป็นอิทธิวิธีประการต่างๆ)เหล่านั้นเสียละกรรมัง?”

มหาเถร ! ภิกษุทั้งหลาย ย่อมประพฤติพรหมจรรย์ในเรา เพราะเหตุเพื่อจะทำให้แจ้งซึ่งสมาธิภาวนาเหล่านั้น ก็หามิได้; แต่ธรรมะเหล่าอื่นที่ยิ่งกว่า ประณีตกว่า กว่าสมาธิภาวนาเหล่านั้น ก็มีอยู่; และ ภิกษุทั้งหลายพากันประพฤติพรหมจรรย์ในเรา เพราะเหตุเพื่อจะทำให้แจ้ง ซึ่งธรรมทั้งหลายอันยิ่งกว่าประณีตกว่าเหล่านั้น.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ธรรมทั้งหลาย อันยิ่งกว่าประณีตกว่า เหล่านั้น เป็นอย่างไรเล่า?”

มหาเถร ! ภิกษุในกรณีนี้ เพราะความสิ้นไปแห่งสังโยชน์สาม เป็นโสดาบัน เป็นผู้มิอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงแท้ต่อนิพพาน มีการตรัสรู้พร้อมในเบื้องต้น. มหาเถร ! นี้แล ธรรมที่ยิ่งกว่าประณีตกว่า.

มหาเถร ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุ เพราะความสิ้นไปแห่งสังโยชน์สาม และเพราะความที่ระคะโทสะโมหะก็เบาบาง เป็น สกทาคามี มาสู่โลกนี้ อีกครั้งเดียว แล้วย่อมกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้. มหาเถร ! แม้นี้แล ก็เป็นธรรมที่ยิ่งกว่าประณีตกว่า.

มหาเถร ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุ เพราะความสิ้นไปแห่งสังโยชน์เบื้องต้นทั้งห้า เป็นโปปาติกะ (อนาคามี) มีการปรินิพพานในภพนั้น ไม่เวียน

กลับจากโลกนั้นเป็นธรรมดา. มหาล! แม่นี้แล ก็เป็นธรรมที่ยิ่งกว่าประณีตกว่า.

มหาล! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุกระทำให้งั่งซึ่ง เจโตวิมุตติปัญญา-  
วิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ด้วยปัญญา  
อันยิ่งเอง ในทิฏฐุธรรมเทียว เข้าถึงแล้วแลอยู่ มหาล! แม่นี้แล ก็เป็นธรรมที่  
ยิ่งกว่าประณีตกว่า.

มหาล! ธรรมทั้งหลายเหล่านี้แล เป็นธรรมยิ่งกว่าประณีตกว่า ที่  
ภิกษุทั้งหลายพากันประพฤติพรหมจรรย์ในเรา เพื่อกระทำให้งั่ง.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! มรรคมีอยู่หรือ ปฏิปทามีอยู่หรือ เพื่อกระทำให้งั่งซึ่งธรรม  
เหล่านี้?”

มหาล! มรรคมีอยู่ ปฏิปทามีอยู่ เพื่อกระทำให้งั่งซึ่งธรรมเหล่านี้.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! มรรคเป็นอย่างไร ปฏิปทาเป็นอย่างไร เพื่อกระทำให้งั่งซึ่งธรรม  
เหล่านี้?”

อริยอัฏฐังคิกมรรคนั้นแหละ ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ  
สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ.  
มหาล! นี้แลมรรค นี้แล ปฏิปทา เพื่อกระทำให้งั่งซึ่งธรรมเหล่านี้.



## อัฐังคิกมรรค ในฐานะธรรมเครื่องข้ามฝั่ง

ภิกษุ ท. ! ธรรม ๘ ประการเหล่านี้ อันบุคคลเจริญ กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อการไปจากที่มีไฉฝั่ง (วัฏฏสงสาร) สู่อันเป็นฝั่ง (นิพพาน).  
แปดประการ อย่างไรเล่า? แปดประการคือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ.  
ภิกษุ ท. ! ธรรม ๘ ประการเหล่านี้แล อันบุคคลเจริญ กระทำให้มากแล้วย่อมเป็นไปเพื่อการไปจากที่มีไฉฝั่ง (วัฏฏสงสาร) สู่อันเป็นฝั่ง (นิพพาน).

(คาถาผนวกท้ายพระสูตร)

ในหมู่มนุษย์ทั้งหลาย ผู้ที่ถึงฝั่งแห่งพระนิพพานมีน้อยนักหมู่มนุษย์  
นอกนั้น ย่อมวิ่งเลาะอยู่ตามฝั่งในนี้เอง.

ก็ชนเหล่าใดประพฤติธรรมสมควรแก่ธรรม ในธรรมที่ตรัสไว้ชอบแล้ว  
ชนเหล่านั้นจักถึงฝั่งแห่งพระนิพพานข้ามพ้นบ่วงแห่งมัจจุที่ข้ามได้ยากนัก.

จงเป็นบัณฑิตละธรรมดำเสีย แล้วเจริญธรรมขาว จงมาถึงที่ไม่มีน้ำ  
จากที่มีน้ำ จงละกามเสีย เป็นผู้ไม่มีความกังวล จงยินดีเฉพาะต่อพระนิพพาน  
อันเป็นที่สัจ ซึ่งสัตว์ยินดีได้โดยยาก.

บัณฑิตพึงชำระตนให้หมดจด จากกิเลสแห่งจิต เหมือนจิตของพวกที่  
อบรมดีแล้วโดยชอบ ในองค์แห่งปัญญาเครื่องตรัสรู้พร้อมทั้งหลาย.

ชนเหล่าใด ไม่ยึดมั่นแล้ว ยินดีในความสลัดคืนซึ่งความยึดมั่น ไม่มีอา  
สวะ มีความรุ่งเรืองด้วยปัญญา. ชนเหล่านั้นเป็นผู้ดับเย็น (ปรินิพพุตา) ในโลก.

- มหาวาร. ที. ๑๕/๒๕/๕๗ - ๕๘.

## อัฐังคิกมรรค ในฐานะพรหมจรรย์

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดงซึ่ง พรหมจรรย์ และ ผลแห่งพรหมจรรย์.

เธอทั้งหลายจงฟัง.

ภิกษุ ท. ! **พรหมจรรย์ เป็นอย่างไรเล่า?** คือ อริยอัฏฐังคิกมรรค  
นี้นั่นเอง ได้แก่ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ  
สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ ภิกษุ ท. ! นี้เรากล่าวว่า  
พรหมจรรย์.

ภิกษุ ท. ! **ผลแห่งพรหมจรรย์ เป็นอย่างไรเล่า?** คือ โสตาปัตติผล  
สกทาคามิผล อนาคามิผล อรหัตตผล. ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า ผลแห่ง  
พรหมจรรย์.

- มหาวาร. ตี . ๑๕/๓๑ - ๓๒/๑๑๑ - ๑๑๓.

## อริยอัฏฐังคิกมรรค เป็นกรรมที่สิ้นกรรม

(เรื่องคารดูประกอบเรื่องนี น.๑๓๕๕ ; ในปฏิจ. โอ. น.๒๗๖ ; ใน พุ. โอ.น. ๒๔๕ , ๒๖๕ , ๔๐๔ , ๔๗๑)

ภิกษุ ท. ! กรรม ๔ อย่างเหล่านี้ เรากระทำให้แจ้งด้วยปัญญาอัน ยิ่ง  
เองแล้ว ประกาศให้รู้ทั่วกัน.

กรรม ๔ อย่าง อย่างเป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! กรรมดำ มีวิบากดำ ก็มีอยู่.  
ภิกษุ ท. ! กรรมขาว มีวิบากขาว ก็มีอยู่. ภิกษุ ท. ! กรรมทั้งดำทั้งขาว มี  
วิบากทั้งดำทั้งขาว ก็มีอยู่. ภิกษุ ท. ! กรรมไม่ดำไม่ขาว มีวิบากไม่ดำไม่ขาว  
เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม ก็มีอยู่.

ภิกษุ ท. ! **กรรมดำ มีวิบากดำ เป็นอย่างไรเล่า?** ภิกษุ ท. ! บุคคล  
บางคนในกรณีนี้ ย่อมปรุ้งแต่ง กายสังขารอันเป็นไปกับด้วยความเบียดเบียน,

ยอมปรุ่่งแต่ง วจิสังขาร อันเป็นไปกับด้วยความเบียดเบียน, ย่อมปรุ่่งแต่ง มโนสังขาร อันเป็นไปกับด้วยความเบียดเบียน, ครัน้เขาปรุ่่งแต่งสังขาร (ทั้งสาม) ดังนั้แล้ว ย่อม เข้าถึงโลก อันเป็นไปกับด้วยความเบียดเบียน; ผัสสะทั้งหลาย อันเป็นไปกับด้วยความเบียดเบียน ย่อมถูค้ต้องเขาซึ่งเป็นผู้เข้าถึงโลกอันเป็นไปด้วยความเบียดเบียน; เขาอันผัสสะที่เป็นไปกับด้วยความเบียดเบียนถูค้ต้องแล้ว ย่อม เสวยเวทนา ที่เป็นไปด้วยความเบียดเบียน อัน เป็นทุกข้โดยส่วนเดียว, ดังเช่นพวกสัตว์นรก. ภิกษุ ท. ! นั้เรียกว่า กรรมดำ มีวิบากดำ.

ภิกษุ ท. ! กรรมขาว มีวิบากขาว เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! บุคคลบางคนในกรณีนี้ ย่อมปรุ่่งแต่ง กายสังขารอันไม่เป็นไปกับด้วยความเบียดเบียน, ย่อมปรุ่่งแต่ง วจิสังขาร อันไม่เป็นไปกับด้วยความเบียดเบียน, ย่อมปรุ่่งแต่ง มโนสังขาร อันไม่เป็นไปกับด้วยความเบียดเบียน, ครัน้เขาปรุ่่งแต่งสังขาร(ทั้งสาม) ดังนั้แล้ว ย่อม เข้าถึงโลก อันไม่เป็นไปกับด้วยความเบียดเบียน; ผัสสะทั้งหลาย ที่ไม่เป็นไปกับด้วยความเบียดเบียน ย่อมถูค้ต้องเขาผู้เข้าถึงโลกอันไม่เป็นไปกับด้วยความเบียดเบียน; เขาอันผัสสะที่ไม่เป็นไปกับด้วยความเบียดเบียนถูค้ต้องแล้ว ย่อม เสวยเวทนา ที่ไม่เป็นไปกับด้วยความเบียดเบียน อันเป็นสุขโดยส่วนเดียว, ดังเช่นพวกเทพสุกัณหา. ภิกษุ ท. ! นั้เรียกว่ากรรมขาว มีวิบากขาว.

ภิกษุ ท. ! กรรมทั้งดำทั้งขาว มีวิบากทั้งดำทั้งขาว เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! บุคคลบางคนในกรณีนี้ ย่อมปรุ่่งแต่ง กายสังขารอันเป็นไปกับด้วยความเบียดเบียนบ้าง ไม่เป็นไปด้วยความเบียดเบียนบ้าง, ย่อมปรุ่่งแต่ง วจิสังขารอันเป็นไปกับด้วยความเบียดเบียนบ้าง ไม่เป็นไปกับความเบียดเบียนบ้าง, ย่อมปรุ่่งแต่ง มโนสังขาร อันเป็นไปกับด้วยความเบียดเบียนบ้าง

ไม่เป็นไปกับด้วยความเบียดเบียนบ้าง, ครั้นเขาปรุงแต่งสังขาร (ทั้งสาม) ดังนี้แล้ว ย่อม เข้าถึงโลก อันเป็นไปกับด้วยความเบียดเบียนบ้าง ไม่เป็นไปด้วยความเบียดเบียนบ้าง; ผัสสะทั้งหลาย ที่เป็นไป กับด้วยความเบียดเบียนบ้าง ไม่เป็นไปด้วยความเบียดเบียนบ้าง ย่อมถูกต้องเขาผู้เข้าถึงโลกอันเป็นไปกับด้วยความเบียดเบียนบ้าง ไม่เป็นไปกับด้วยความเบียดเบียนบ้าง; เขาอันผัสสะที่เป็นไปกับด้วยความเบียดเบียนบ้าง ไม่เป็นไปด้วยความเบียดเบียนบ้าง ถูกต้องแล้ว ย่อม เสวยเวทนา ที่เป็นไป กับด้วยความเบียดเบียนบ้าง ไม่เป็นไปด้วยความเบียดเบียนบ้าง อัน เป็นเวทนาที่เป็นสุขและทุกข์เจือกัน, ดังเช่นพวกมนุษย์ พวกเทพบางพวก พวกวินิบาตบางพวก. ภิกษุ ท. ! นี้ เรียกว่า กรรมทั้งคำทั้งขาว มีวิบากทั้งคำทั้งขาว.

ภิกษุ ท. ! กรรมไม่คำไม่ขาว มีวิบากไม่คำไม่ขาว เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม นั้นเป็นอย่างไรเล่า? คือ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ ภิกษุ ท. ! นี้เรียกว่า กรรมไม่คำไม่ขาว มีวิบากไม่คำไม่ขาว เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม.

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล กรรม ๔ อย่าง ที่เราทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วประกาศให้รู้ทั่วกัน.

- จดทุก. อี. ๒๑/๓๒๐ - ๓๒๑/๒๓๗.

(ในสูตรนี้ ทรงแสดงกรรมไม่คำไม่ขาว เป็นที่สิ้นกรรมไว้ด้วยอริยมรรคมี องค์แปด; ในสูตรอื่นทรงแสดงไว้ด้วย โภชณังค์เจ็ด ก็มี -๒๑/๓๒๒/๒๓๘, แสดงไว้ด้วยเจตนาเป็น เครื่องละกรรมดำกรรมขาวและกรรมทั้งคำทั้งขาว ก็มี -๒๑/๓๑๘/๒๓๔).

## วิธีพิจารณาเพื่อเลือกศาสดาหรือแนวทางปฏิบัติ (เมื่อยังหาหลักที่จะปลงศรัทธาความเชื่อลงไปไม่ได้)

กัสสป! ข้ออื่น ที่เราจะต้องพูดกันอีก มีอยู่; คือวิญญูชนทั้งหลาย จงลองหยิบขึ้นมาแยกแยะ จงลองสอบสวน จงลองซักซ้อม เปรียบเทียบกัน ระหว่างศาสดากับศาสดา ระหว่างสาวกกับสาวก ว่า ในบรรดาธรรมทั้งหลายที่ ท่านผู้เจริญทั้งสองฝ่ายเหล่านี้ยอมรับตรงกัน ว่า เป็นกุศล นับเนื่องในกุศล, เป็นธรรมไม่มีโทษ นับเนื่องในธรรมไม่มีโทษ, เป็นธรรมที่ควรเสพ นับเนื่องในธรรมควรเสพ, เป็นธรรมควรแก้เอริยะ นับเนื่องในธรรมควรแก้เอริยะ, เป็นธรรมฝ่ายขาว นับเนื่องในธรรมฝ่ายขาว ดังนี้; ธรรมเหล่านี้ทั้งหมดนั้นคนพวก ไหนสมาทานประพฤติกุศลเหล่านั้นได้ครบถ้วนไม่มีเหลือ ก็จะเป็นพวกสาวกของพระสมณโคดม หรือจะเป็นพวกสาวกของคณาจารย์ผู้เจริญเหล่าอื่นเล่า?

กัสสป! ข้อนี้เป็นฐานะที่มีได้, คือเมื่อวิญญูชนทั้งหลาย ลองหยิบขึ้นมาแยกแยะ ลองสอบสวน ลองซักซ้อมดู ในธรรมทั้งหลายเหล่านั้นว่าจะ เป็นพวกไหนที่ประพฤติกุศลได้หมดจดไม่มีส่วนเหลือ ดังนี้แล้ว วิญญูชนเหล่านั้นก็พากันสรรเสริญพวกเราเป็นส่วนมาก ในข้อนั้น; เพราะว่า **หนทางมีอยู่ ปฏิปทามีอยู่** ซึ่งผู้ปฏิบัติแล้ว จักรู้ได้เองเห็นได้เอง ว่า “สมณโคดมเป็นผู้มีปรกติกถาวตามกาล (กาลวาที) กล่าวถูกต้องตามที่เป็นจริง (ภูตวาที) กล่าวโดยอรรถ (อตถวาที) กล่าวโดยธรรม (ธมมวาที) กล่าวโดยวินัย (วินยวาที)” ดังนี้.

กัสสป! หนทางนั้นเป็นอย่างไร? ปฏิปทานั้นเป็นอย่างไรเล่า? หนทางนั้นคือ **หนทางอันประเสริฐ** ประกอบด้วยองค์แปดประการ, ได้แก่สิ่ง

เหล่านี้คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ  
 สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ.

กัสสป! นี่แลเป็นหนทาง เป็นปฏิปทา ซึ่งผู้ปฏิบัติตามนั้นแล้ว จัก  
 รู้ได้เอง จักเห็นได้เองทีเดียว ว่าพระสมณโคดมเป็นผู้มีปกติกล่าวตามกาลกล่าว  
 ถูกต้องตามที่เป็นจริง กล่าวโดยอรรถ กล่าวโดยธรรม กล่าวโดยวินัย ดังนี้.

- ส.ที. ๕/๒๐๕/๒๖๕.

หมวด ๓. ว่าด้วย ปกิณณกะ

อัญจกิมรรคกัณนิพพาน

“พระโคดมผู้เจริญ ! ธรรมเท่าไรหนอ ที่บุคคลเจริญ กระทำ ให้มากแล้วมีนิพพานเป็นที่ไป  
 มีนิพพานเป็นเบื้องหน้า มีนิพพานเป็นที่สุดจบ ?”

นันทิยะ ! ธรรม ๘ ประการ เหล่านี้แล อันบุคคลเจริญ กระทำให้  
 มากแล้ว เป็นธรรม มีนิพพานเป็นที่ไป (นิพพานคม). มีนิพพานเป็นเบื้องหน้า  
 (นิพพานปรายน) มีนิพพานเป็นที่สุดจบ (นิพพานปริโยสาน). แปรประการ  
 อย่างไรเล่า? แปรประการ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา  
 สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ. นันทิยะ!  
 ธรรมแปดประการเหล่านี้แล อันบุคคลเจริญ กระทำให้มากแล้ว มีนิพพาน  
 เป็นที่ไป มีนิพพานเป็นเบื้องหน้า มีนิพพานเป็นที่สุดจบ.

- มหาวาร.ส.๑๕/๑๔/๔๕.

## โพชฌงค์ในฐานะเป็นมรรค

ภิกษุ ท. ! มรรคใด ปฏิปทาใด เป็นไปเพื่อความสิ้นแห่งตัณหา พวกเธอจงเจริญซึ่งมรรคนั้นปฏิบัติทานั้น.

ภิกษุ ท. ! มรรคนั้น ปฏิปทานั้น เป็นอย่างไรเล่า? นั่นคือ โพชฌงค์เจ็ด; กล่าวคือ สติสัมโพชฌงค์ ชัมมวิจยสัมโพชฌงค์ วิริยะสัมโพชฌงค์ ปิ-  
ติสัมโพชฌงค์ ปัสสัทธสัมโพชฌงค์ สมาธิสัมโพชฌงค์ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ .

(ประโยชน์แห่งมรรคและปฏิบัติในสูตรนี้ ทรงแสดงเป็น ความสิ้นแห่งตัณหา; ในสูตรอื่นทรงแสดงเป็น ความดับแห่งตัณหา ก็มี).

เมื่อครั้งดังนี้แล้ว ท่านพระอุทายิตูลถามว่า เจริญโพชฌงค์เจ็ดนั้น ด้วยวิธีอย่างไร?  
ตรัสว่า :-

อุทายี ! ภิกษุในกรณีนี้ เจริญสติสัมโพชฌงค์ ....ชัมม  
วิจยสัมโพชฌงค์ ....วิริยะสัมโพชฌงค์ ....ปิ-  
ติสัมโพชฌงค์ ....ปัสสัทธ  
สัมโพชฌงค์ ....สมาธิสัมโพชฌงค์ ....อุเบกขาสัมโพชฌงค์ ชนิดที่ อาศัยวิเวก  
อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ เป็นโพชฌงค์อันไพบุลย์ ถึงซึ่งคุณอันใหญ่ หา  
ประมาณมิได้ ไม่มีความลำบาก. เมื่อเจริญสติสัมโพชฌงค์ (เป็นต้น)  
อย่างนี้อยู่, ตัณหาย่อมละไป. เพราะตัณหาละไป กรรมก็ละไป; เพราะ  
กรรมละไปทุกข์ก็ละไป. อุทายี ! ด้วยอาการอย่างนี้แล ความสิ้นกรรมย่อมมี  
เพราะความสิ้นตัณหา ความสิ้นทุกข์ย่อมมีเพราะความ สิ้นกรรม แล.

(นอกจากจะทรงแสดงโพชฌงค์เจ็ดในฐานะเป็นมรรคปฏิบัติทาเพื่อ ความสิ้นตัณหา  
เพื่อความดับตัณหา ดังนี้แล้ว ยังทรงแสดงไว้โดยนัยอื่นอีก คือ :-).

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดงมรรคอันเป็นส่วนเจาะแทงกิเลส (นิพเพช-  
ภาคิย) ; เชอทั้งหลายจงฟังให้ดี. มรรคอันมีส่วนเจาะแทงกิเลส นั้นเป็นอย่างไร  
เล่า? คือสัมโพชฌงค์เจ็ด. เจ็ดคืออะไรเล่า? เจ็ดคือ สติสัมโพชฌงค์ ฌัมม  
วิยสัมโพชฌงค์ วิริยะสัมโพชฌงค์ ปิติสัมโพชฌงค์ ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์  
สมาธิสัมโพชฌงค์ อุเบกขาสัมโพชฌงค์.

ตรัสคังนี้แล้ว ท่านอุทายิได้ทูลถามว่า “การเจริญทำให้มาก ซึ่งโพชฌงค์เจ็ด อันมีส่วนแห่งการ  
เจาะแทงกิเลส นั้นเจริญอย่างชนิดไหนกันเล่า พระเจ้าข้า ?” ตรัสว่า :-

อุทายิ ! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์ .... ฌัมม  
วิยสัมโพชฌงค์ .... วิริยะสัมโพชฌงค์ .... ปิติสัมโพชฌงค์ .... ปัสสัทธ  
ิสัมโพชฌงค์ .... สมาธิสัมโพชฌงค์ .... อุเบกขาสัมโพชฌงค์ ชนิดที่ อาคัยวิเวก  
อาคัยวิราคะ อาคัยนิโรธ เป็นโพชฌงค์อันไพบูลย์ ถึงซึ่งคุณอันใหญ่ หาประมาณ  
มิได้ ไม่มีความลำบาก. ภิกษุ นั้น ด้วยจิตมีสติสัมโพชฌงค์ ..... ฌัมม  
วิยสัมโพชฌงค์ .... วิริยะสัมโพชฌงค์ .... ปิติสัมโพชฌงค์ .... ปัสสัทธ  
ิสัมโพชฌงค์ .... สมาธิสัมโพชฌงค์ .... อุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันเจริญแล้ว  
ย่อมเจาะแทง ย่อมทำลาย ซึ่งกองแห่งโลภะ อันยังไม่เคยเจาะแทง อันยัง  
ไม่เคยทำลาย; ย่อมเจาะแทง ย่อมทำลาย ซึ่งกองแห่งโทสะ อันยังไม่เคย  
เจาะแทง อันยังไม่เคยทำลาย; ย่อมเจาะแทง ย่อมทำลาย ซึ่งกองแห่งโมหะ  
อันยังไม่เคยเจาะแทง อันยังไม่เคยทำลาย.

อุทายิ ! โพชฌงค์เจ็ด เจริญอย่างนี้แล ทำให้มากอย่างนี้แล ย่อม  
เป็นไปเพื่อการเจาะแทงกิเลส แล.



## ปรารภโพชฌงค์แล้ว มรรคก็เป็นอันปรารภด้วย

ภิกษุ ท. ! โพชฌงค์ ๗ ประการ อันบุคคลใด ใครก็ตาม ปรารภ  
 พิดแล้ว, อริยมรรค อันเป็นทางให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ ของบุคคลเหล่านั้น  
 ก็เป็นอันปรารภพิดด้วย. ภิกษุ ท. ! โพชฌงค์ ๗ ประการ อันบุคคลใด ใคร  
 ก็ตาม ปรารภถูกต้องแล้ว, อริยมรรคอันเป็นทางให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ  
 ของบุคคลเหล่านั้น ก็เป็นอันปรารภถูกต้องแล้วด้วย.

โพชฌงค์เจ็ดประการ อย่างไรเล่า? เจ็ดประการ คือ สติสัมโพชฌงค์  
 ฌัมมวิจยสัมโพชฌงค์ วิริยะสัมโพชฌงค์ ปิติสัมโพชฌงค์ ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์  
 สมาธิสัมโพชฌงค์ อุเบกขาสัมโพชฌงค์.

ภิกษุ ท. ! โพชฌงค์ ๗ ประการ เหล่านี้ อันบุคคลใด ใครก็ตาม  
 ปรารภพิดแล้ว, อริยมรรค อันเป็นทางให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ ของ  
 บุคคลเหล่านั้น ก็เป็นอันปรารภพิดแล้วด้วย. ภิกษุ ท. ! โพชฌงค์ ๗  
 ประการเหล่านี้ อันบุคคลใด ใครก็ตาม ปรารภถูกต้องแล้ว, อริยมรรค อัน  
 เป็นทางให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ ของบุคคลเหล่านั้น ก็เป็นอันปรารภ  
 ถูกต้องแล้วด้วย.

ภิกษุ ท. ! โพชฌงค์ ๗ ประการเหล่านี้ อันบุคคลเจริญ กระทำ  
 ให้มากแล้ว เป็นธรรมเครื่องนำออกอันประเสริฐ ย่อมนำบุคคลผู้  
 ประพฤติโพชฌงค์นั้นไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ.

ภิกษุ ท. ! โภชณัง ๗ ประการเหล่านี้ อันบุคคลเจริญ กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปโดยส่วนเดียว เพื่อความเบื่อหน่าย ความคลายกำหนัด ความดับ ความเข้าไปประจับ ความรู้ยิ่ง ความรู้พร้อม เพื่อนิพพาน.

- มหาวาร.สํ. ๑๕/๑๑๓ - ๑๑๘/๔๓๑ - ๔๓๔.

## ปรารภสติปัฏฐานแล้ว มรรคก็เป็นอันปรารภด้วย

ภิกษุ ท. ! สติปัฏฐาน ๔ อย่าง อันบุคคลใดใครก็ตาม ปรารภผิดแล้ว, อริยอัฏฐังคิกมรรคอันเป็นทางให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบของบุคคลเหล่านั้น ก็เป็นอันปรารภถูกต้องแล้วด้วย. ภิกษุ ท. ! สติปัฏฐาน ๔ อย่าง อันบุคคลใดใครก็ตาม ปรารภถูกต้องแล้ว, อริยอัฏฐังคิกมรรคอันเป็นทางให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบของบุคคลเหล่านั้น ก็เป็นอันปรารภถูกต้องแล้วด้วย.

สติปัฏฐาน ๔ อย่าง อย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณี นี่ย่อมเป็นผู้มีปกติ ตามเห็นกายในกาย อยู่เป็นประจำ.... มีปกติ ตามเห็นเวทนาในเวทนา ทั้งหลายอยู่เป็นประจำ.... มีปกติ ตามเห็นจิตในจิต อยู่เป็นประจำ.... มีปกติ ตามเห็นธรรมในธรรม ทั้งหลายอยู่เป็นประจำ มีความเพียรเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำออกเสียได้ซึ่งอภิชณาและโทมนัสในโลก.

ภิกษุ ท. ! สติปัฏฐาน ๔ อย่าง เหล่านี้ อันบุคคลใดใครก็ตาม ปรารภผิดแล้ว, อริยอัฏฐังคิกมรรค อันเป็นทางให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบของบุคคลเหล่านั้น ก็เป็นอันปรารภผิดแล้วด้วย. ภิกษุ ท. ! สติปัฏฐาน ๔ อย่างเหล่านี้ อันบุคคลใดใครก็ตาม ปรารภถูกต้องแล้ว, อริยอัฏฐังคิกมรรค

อันเป็นทางให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบของบุคคลเหล่านั้น ก็เป็นอัน **ปรารถ**  
**ถูกต้องแล้วด้วย.**

- มหาวาร. ตี. ๑๕/๒๔๐/๘๐๑.

**นิทเทศ๑๓**

**ว่าด้วยข้อความนำเรื่องมรรค**

**จบ**



### อุทเทสและนิทเทสแห่งอัญญัฐิกมรรคแต่ละองค์

ภิกษุ ท. ! เราจัก แสดง จัก จำแนก ซึ่ง อริยอัญญัฐิกมรรค แก่เธอทั้งหลาย. เธอทั้งหลายจงฟังความข้อนั้น จงทำในใจให้สำเร็จประโยชน์เราจักกล่าว.

ภิกษุ ท. ! อริยอัญญัฐิกมรรค เป็นอย่างไรเล่า? อริยอัญญัฐิกมรรค ได้แก่สิ่งเหล่านี้คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ.

ภิกษุ ท. ! สัมมาทิฏฐิ เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ความรู้อันใดเป็นความรู้ในทุกข์ เป็นความรู้ในเหตุให้เกิดทุกข์ เป็นความรู้ในความดับแห่งทุกข์ เป็นความรู้ในทางดำเนินให้ถึงความดับแห่งทุกข์. ภิกษุ ท. ! อันนี้เรากล่าวว่า สัมมาทิฏฐิ.

ภิกษุ ท. ! สัมมาสังกัปปะ เป็นอย่างไรเล่า? ความดำริในการ ออกจากกาม ความดำริในการไม่มุงร้าย ความดำริในการไม่เบียดเบียน. ภิกษุ ท. ! อันนี้เรากล่าวว่า สัมมาสังกัปปะ.

ภิกษุ ท. ! สัมมาวาจา เป็นอย่างไรเล่า? เจตนาเป็นเครื่องเว้น จากการพูดไม่จริง เจตนาเป็นเครื่องเว้นจากการพูดต่อเสียด เจตนาเป็นเครื่องเว้นจากการพูดหยาบ เจตนาเป็นเครื่องเว้นจากการพูดเพื่อเจ้อ ภิกษุ ท. ! อันนี้เรากล่าวว่า สัมมาวาจา.

ภิกษุ ท. ! สัมมากัมมันตะ เป็นอย่างไรเล่า? เจตนาเป็น เครื่องเว้นจากการฆ่า เจตนาเป็นเครื่องเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้แล้วเจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากกรรมอันมิใช่พรหมจรรย์. ภิกษุ ท. ! อันนี้เรากล่าวว่า สัมมากัมมันตะ.

ภิกษุ ท. ! สัมมาอาชีวะ เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! สาวกของพระอริยเจ้าในภคินี การเลี้ยงชีวิตที่ผิดเสีย ย่อมสำเร็จความเป็นอยู่ด้วยการเลี้ยงชีวิตที่ชอบ. ภิกษุ ท. ! อันนี้เรากล่าวว่า สัมมาอาชีวะ.

ภิกษุ ท. ! สัมมาวายามะ เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ภิกษุใน ภคินี ย่อมทำความพอใจให้เกิดขึ้น ย่อมพยายาม ปรารภความเพียร ประคองตั้งจิตไว้ เพื่อจะยังอกุศลธรรม อันเป็นบาปที่ยังไม่เกิดไม่ให้เกิดขึ้น ; ย่อมทำความพอใจให้เกิดขึ้น ย่อมพยายาม ปรารภความเพียร ประคองตั้งจิตไว้ เพื่อจะละอกุศลธรรม อันเป็นบาป ที่

๑. ในบางแห่ง (มากแห่ง) ท่านใช้คำว่า “เว้นจากการประพฤติดีกในกามทั้งหลาย”.

เกิดขึ้นแล้ว ; ย่อมทำความพอใจให้เกิดขึ้นย่อมพยายาม ปรารถนาความเพียร ปรารถนาตั้งจิตไว้ เพื่อจะยังกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น; ย่อมทำความพอใจให้เกิดขึ้น ย่อมพยายาม ปรารถนาความเพียรปรารถนาตั้งจิตไว้ เพื่อความตั้งอยู่ ความไม่เลอะเลือน ความงอกงาม ยิ่งขึ้น ความไพบูรณ์ ความเจริญ ความเต็มรอบ แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว. ภิกษุ ท. ! อันนี้เรากล่าวว่า สัมมาวายามะ.

ภิกษุ ท. ! สัมมาสติ เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมเป็นผู้พิจารณาเห็นกายในกายอยู่เป็นประจำ มีความเพียรเครื่องเผากิเลส มีกิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ ถอนความพอใจและความไม่พอใจในโลกออกเสียได้; ย่อมเป็นผู้พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่เป็นประจำ มีความเพียรเครื่องเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ ถอนความพอใจและความไม่พอใจในโลกออกเสียได้; ย่อมเป็นผู้พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่เป็นประจำ มีความเพียรเครื่องเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ ถอนความพอใจและความไม่พอใจในโลกออกเสียได้; ย่อมเป็นผู้พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่เป็นประจำ มีความเพียรเครื่องเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ ถอนความพอใจและความไม่พอใจในโลกออกเสียได้; ภิกษุ ท. ! อันนี้เรากล่าวว่า สัมมาสติ.

ภิกษุ ท. ! สัมมาสมาธิ เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณี นี้ สงัดแล้วจากกามทั้งหลาย สงัดแล้วจากธรรมที่เป็นอกุศลทั้งหลาย เข้าถึงปฐมฌาน ประกอบด้วย วิตกวิจาร์ มีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวก แล้วแลอยู่; เพราะความที่วิตกวิจาร์ทั้งสองระงับลง เข้าถึงตติยฌาน เป็นเครื่องผ่อนไสแห่งใจในภายใน ให้สมาธิเป็นธรรมอันเอกผุดมีขึ้น ไม่มี วิตก ไม่มีวิจาร์ มีแต่ปีติและสุข อันเกิดจากสมาธิ แล้วแลอยู่; อนึ่ง เพราะความจางคลายไปแห่งปีติ ย่อมเป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติและสัมปชัญญะ และย่อมเสวยความสุขด้วยนามกาย ชนิดที่พระอริยเจ้าทั้งหลาย ย่อมสรรเสริญผู้นั้นว่า “เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติ อยู่เป็นปกติ สุข” ดังนี้ เข้าถึงตติยฌาน แล้วแลอยู่; เพราะละสุขเสียได้ และเพราะละทุกข์เสียได้ เพราะความดับไปแห่งโสมนัสและโทมนัสทั้งสอง ในกาลก่อน เข้าถึงจตุตถฌาน ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่. ภิกษุ ท. ! อันนี้เรากล่าวว่าสัมมาสมาธิ.

## นิเทศ ๑๔ ว่าด้วย สัมมาทิฏฐิ

(มี ๗๗ เรื่อง)

หมวด ก. ว่าด้วย อุทเทศ - ภูมิภาค ของสัมมาทิฏฐิ

### อุทเทศแห่งสัมมาทิฏฐิ

ภิกษุ ท. ! สัมมาทิฏฐิ เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ความรู้อันใด เป็นความรู้ในทุกข์ เป็นความรู้ในเหตุให้เกิดทุกข์ เป็นความรู้ในความดับแห่งทุกข์ เป็นความรู้ในทางดำเนินให้ถึงความดับแห่งทุกข์. ภิกษุ ท. ! อันนี้เรากล่าวว่าสัมมาทิฏฐิ.

- มหา. ที. ๑๐/๓๔๘/๒๕๕.

### สัมมาทิฏฐิโดยปริยายสองอย่าง

(โลกิยะ - โลกุตตระ)

ภิกษุ ท. ! สัมมาทิฏฐิ เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! เรากล่าวแม้สัมมาทิฏฐิว่ามีอยู่โดยส่วนสอง คือ สัมมาทิฏฐิ ที่ยังเป็นไปกับด้วยอาสวะ (สาสว)<sup>๑</sup> เป็นส่วนแห่งบุญ (บุญญาภากิย) มีอุปธิเป็นวิบาก(อุปธิเวกข) ก็มีอยู่, สัมมาทิฏฐิ อันเป็นอริยะ (อริย) ไม่มีอาสวะ (อนาสว) เป็นโลกุตตระ (โลกุตตร) เป็นองค์แห่งมรรค (มคฺคจฺก) ก็มีอยู่.

๑ คำแปลของคำบัญญัติอันลึกลับซึ่ง เช่นคำว่า สาสว เป็นต้น เหล่านี้ ในที่นี้แปลไว้อย่างย่อๆตามที่เคยแปลกัน บางทีก็แปลอย่างขยายความให้แจ่มแจ้งชัดเจนก็มี ผู้สนใจหาดูได้จากคำแปลของคำเหล่านี้ อันมีอยู่ในหัวข้อว่า "การทำหน้าที่สัมพันธ์กันของปริชาเร็ด" แห่งหมวดสัมมาสมาธิ แห่งหนังสือเล่มนี้ ที่หน้า ๑๒๘๗ บรรทัดที่แปล ไป.

ภิกษุ ท. ! สัมมาทิฏฐิ ที่ยังเป็นไปกับด้วยอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญมีอุปธิเป็นวิบาก นั้นเป็นอย่างไรเล่า? คือสัมมาทิฏฐิที่ว่า “ทานที่ให้แล้ว มี(ผล). ยัญที่บูชาแล้ว มี(ผล) การบูชาที่บูชาแล้วมี(ผล). ผลวิบากแห่งกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่ว มี. โลกนี้ มี. โลกอื่น มี. มารดา มี. บิดา มี. โอปปาติกะสัตว์ มี. สมณพราหมณ์ที่ไปแล้วปฏิบัติแล้วโดยชอบ ถึงกับกระทำให้แจ้งโลกนี้และโลกอื่น ด้วยปัญญาโดยชอบเอง และประกาศให้ผู้อื่นรู้ก็มีอยู่” ดังนี้.ภิกษุ ท. ! นี้คือ สัมมาทิฏฐิ ที่ยังเป็นไปกับด้วยอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ มีอุปธิเป็นวิบาก.

ภิกษุ ท. ! สัมมาทิฏฐิ อันเป็นอริยะ ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์แห่งมรรค นั้นเป็นอย่างไรเล่า? คือสัมมาทิฏฐิที่ได้แก่ ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ชัมมวิจยสัมโพชฌงค์ และสัมมาทิฏฐิที่เป็นองค์แห่งมรรคของผู้มีอริยจิต ของผู้มีอริยจิต ของผู้มีอนาสวจิต ของผู้เป็นอริยมัคคสมังคี ผู้เจริญอยู่ซึ่งอริยมรรค. ภิกษุ ท. ! นี้คือ สัมมาทิฏฐิ อันเป็นอริยะ ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์แห่งมรรค.

- อุปริ. ม. ๑๔/๑๘๑/๒๕๖ - ๒๕๗.

(ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า สัมมาทิฏฐิ ๆ ถ้าเดียวกันนี้ แยกออกไปได้ อย่างตรงกันข้ามคือพวกหนึ่งมีอาสวะ เป็นไปเพื่ออาสวะ มีส่วนแห่งบุญอันเป็นอุปธิ มีลักษณะเป็นตัวตน หรือเนื่องด้วยตัวตน ส่วนสัมมาทิฏฐิอีกชนิดหนึ่งนั้นตรงกันข้ามอย่างสิ้นเชิง ไม่มีลักษณะแห่งตัวตน ไม่เกี่ยวข้องกับบุญ แถมยังนำไปสู่โลกุตตระด้วย จึงแบ่งแยกเป็นโลกียสัมมาทิฏฐิและโลกุตตรสัมมาทิฏฐิ ไม่พียงนำไปปนกัน หรือใช้แทนกันอย่างที่พูดกันอย่างสะเพร่าหรือหละหลวมจนเข้าใจธรรมะในพระพุทธศาสนาไม่ได้ ขอให้ช่วยกันระวังให้มากที่สุด).



หมวด ข. ว่าด้วย ลักษณะ – อุปมา - โวพจน์ ของสัมมาทิฏฐิ

### ลักษณะของสัมมาทิฏฐิ

ภิกษุ ท. ! ภิกษุเห็น จักขุ อันไม่เที่ยงนั้นแล ว่าไม่เที่ยง ความเห็น  
เช่นนั้น เป็นสัมมาทิฏฐิ (การเห็นอยู่โดยถูกต้อง) ของภิกษุนั้น.

เมื่อเห็นอยู่โดยชอบ ย่อมเบื่อหน่าย;

เพราะความสิ้นไปแห่งนันทิ จึงมีความสิ้นไปแห่งราคะ;

เพราะความสิ้นไปแห่งราคะ จึงมีความสิ้นไปแห่งนันทิ;

เพราะความสิ้นไปแห่งนันทิและราคะ กล่าวได้ว่า "จิตหลุดพ้น แล้วด้วยดี"  
ดังนี้.

(ในกรณีแห่งอายตนะภายนอกในที่เหลืออีก ๕ คือ โสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ มโน และในกรณี  
แห่งอายตนะภายนอก ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ก็ตรัสอย่างเดียวกันกับใน  
กรณีแห่งจักขุ ทุกประการ).

- สพ. ส. ๑๘/๑๗๕/๒๔๕ - ๒๔๖.

### ลักษณะของสัมมาทิฏฐิ (อีกปริยายหนึ่ง)

(ระดับสูงสุด)

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! คำที่กล่าวกันว่า “สัมมาทิฏฐิ สัมมาทิฏฐิ” ดังนี้; สัมมาทิฏฐิ ย่อมมี  
ด้วยเหตุเพียงไร พระเจ้าข้า ?”

กัจจანะ ! สัตว์โลกนี้ อาศัยแล้วซึ่งส่วนสุดทั้งสอง โดยมาก คือ  
ส่วนสุดว่าสิ่งทั้งปวงมี (อตุถิตา) และ ส่วนสุดว่าสิ่งทั้งปวงไม่มี (นตุถิตา).

กัจจานะ ! เมื่อบุคคลเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามที่เป็นจริง ซึ่งธรรมเป็นแดนเกิดขึ้นแห่งโลก (โลกสมุทฺถ) อยู่, ทิฏฐิที่ว่าสิ่งทั้งปวงไม่มีในโลก ย่อมไม่มี.

กัจจานะ ! เมื่อบุคคลเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามที่เป็นจริง ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งโลก (โลกนิโรธ) อยู่, ทิฏฐิที่ว่าสิ่งทั้งปวงมีในโลก ย่อมไม่มี.

กัจจานะ ! สัตว์โลกนี้โดยมาก มีอุปายะ อุปาทานะ และอภินิเวส เป็นเครื่องผูกพัน<sup>๑</sup> ; ส่วนสัมมาทิฏฐินี้ ย่อมไม่เข้าไปหา ย่อมไม่ยึดมั่น ย่อมไม่ตั้งทับ ซึ่งอุปายะและอุปาทานทั้งสองนั้น ในฐานะเป็นที่ตั้งทับเป็นที่ตามนอนแห่งอภินิเวส ของจิตว่า “อัตตาของเรา” ดังนี้. “ทุกข์นั้นแหละ เมื่อเกิดย่อมเกิด ทุกข์นั้นแหละ เมื่อดับย่อมดับ” ดังนี้ เป็นสัจจะที่ผู้มีสัมมาทิฏฐิไม่สงสัยไม่ลังเล. ญาณตั้งนี้นั้น ย่อมมีแก่เขา ในกรณีนี้ โดยไม่มีผู้อื่นเป็นปัจจัยเพื่อความเชื่อ.

กัจจานะ ! สัมมาทิฏฐิ ย่อมมีด้วยเหตุเพียงเท่านั้นแล.

(สัมมาทิฏฐิ ชนิดนี้ เป็น สัมมาทิฏฐิระดับโลกุตตระ คือเป็นไปเพื่อ โลกุตตระ ไม่เป็นไปเพื่อ อาสวะ ไม่มีส่วนแห่งบุญ ไม่ค่อยผ่านสายตา ไม่ค่อยผ่านหูผู้ศึกษาทั่วไป).

- นิตาน. ส. ๑๖/๒๐ - ๒๑/๔๒ - ๔๓.

๑. คำนี้เป็นบาลีว่า อุปายูปาทานาภินิเวสวินิพฺนโร : อุปาย คือค้นหาเครื่องนำเข้าไป,อุปาทาน คืออุปทาน เครื่องยึดมั่น, อภินิเวส คืออนุสัยเป็นเครื่องนอนตาม.

## สัมมาทิฏฐิโลกุตตระ นานาแบบ

(ตามคำพระสารีบุตร)

๑. แม้จะเป็นสารีบุตรภิกษุ แต่ก็นำมาใส่ไว้ในที่นี้ด้วยเพื่อความสมบูรณ์แห่งการศึกษาเรื่องสัมมาทิฏฐิ
๒. เป็นตัวอย่างการพูดของสาวกที่ใช้คำพูดของพระพุทธเจ้ามาพูดบอกสอน อธิบาย
๓. ตัวอย่างการเห็นธรรมะแบบต่างๆ โดยใช้หลักอริยสังขลี้ จนเป็นเหตุให้ได้อริยบุคคลพ้นจากทุกข์)

### ก. หมวดเนื่องด้วยกุศล - อกุศลธรรม

“ท่านผู้มีอายุ ท. ! เมื่อใดแล อริยสาวก มารู้ชัดซึ่งอกุศลและ อกุศลมูลด้วย มารู้ชัดซึ่งกุศลและกุศลมูลด้วย; แม้ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ อริยสาวกนั้น ชื่อว่าเป็นผู้มีสัมมาทิฏฐิ ทิฏฐิของเขาดำเนินไปตรง เขาประกอบแล้วด้วยความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้”.

“ท่านผู้มีอายุ ท. ! สิ่ง que เรียกว่า อกุศล นั้น เป็นอย่างไรเล่า? ท่านผู้มีอายุ ท. ! การทำสัตว์มีชีวิตให้ตกลง เป็นอกุศล; การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ เป็นอกุศล; การประพฤตินอกในกาม เป็นอกุศล ; การกล่าวเท็จ เป็นอกุศล ; วาจาส่อเสียด เป็นอกุศล; วาจาหยาบ เป็นอกุศล; การกล่าวเพื่อจ้อ เป็นอกุศล; อภิขมา เป็นอกุศล; พยาบาท เป็นอกุศล; มิจฉาทิฏฐิ เป็นอกุศล. ท่านผู้มีอายุ ท. ! เหล่านี้ท่านกล่าวว่า เป็นอกุศล”.

“ท่านผู้มีอายุ ท. ! สิ่ง que เรียกว่า อกุศลมูล นั้น เป็นอย่างไรเล่า? โลกะ เป็นอกุศลมูล; โทสะ เป็นอกุศลมูล; โมหะ เป็นอกุศลมูล. ท่านผู้มีอายุ! เหล่านี้ท่านกล่าวว่า เป็นอกุศลมูล”.

“ท่านผู้มีอายุ ท.! สิ่งทีเรียกว่ กุศล นั้น เป็นอย่างไรเล่า? ท่านผู้มีอายุ ท.! เจตนาเว้นจากปาณาติบาต เป็นกุศล; เจตนาเว้นจากอทินนาทาน เป็นกุศล; เจตนาเว้นจากกาเมสุมิจจาร เป็นกุศล; เจตนาเว้นจากมูสาวาท เป็นกุศล; เจตนาเว้นจากปีสุฉาวาท เป็นกุศล; เจตนาเว้นจากพรุสาวาท เป็นกุศล ; เจตนาเว้นจากสั้มผัปปลาปวาท เป็นกุศล; อนภิชฉาเป็นกุศล; อัพยาบาท เป็นกุศล ; สั้มมาทิฏฐิ เป็นกุศล. ท่านผู้มีอายุ ท.! เหล่านี้ท่านกล่าวว่เป็นกุศล”.

“ท่านผู้มีอายุ ท.! สิ่งทีเรียกว่ กุศลมูล นั้น เป็นอย่างไรเล่า? อโลละ เป็นกุศลมูล; อโทละ เป็นกุศลมูล; อโมละ เป็นกุศลมูล. ท่านผู้มีอายุ ท.! เหล่านี้ท่านกล่าวว่ เป็นกุศลมูล”.

“ท่านผู้มีอายุ ท.! ในกาลใดแล อริยสาวกมารู้ซัฉซึ่งอกุศลอย่างนี้, รู้ซัฉซึ่งอกุศลมูลอย่างนี้, รู้ซัฉซึ่งกุศลอย่างนี้ รู้ซัฉซึ่งกุศลมูลอย่างนี้ อริย-สาวกนั้น ละราคานุสััย บรรเทาปฏิฆานุสััย ถอนอนุสััยแห่งทิฏฐิและมานะว่เรามีเราเป็น ใต้โดยประการทั้งปวง ละอวิชาแล้ว ทำวิชาให้เกิดขึ้น เธอกระทำที่สุคแห่งทุกขัได้ ในทิฏฐธรรมนี้มันเทียว ท่านผู้มีอายุ ท. ! แม้วด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล อริยสาวกนั้นซัฉว่เป็นผู้มีสั้มมาทิฏฐิ ทิฏฐิของเขาดำเนินไปตรง เขาประกอบแล้วด้วยความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในธรรม มาสู่พระสัทธิธรรมนี้”.

### ข. หมวดเนื่องด้วยอาหารสั

“ท่านผู้มีอายุ ! ก็ปரியายแม้อย่างอื่น ยังมีอยู่หรือ ทีจะทำให้อริยสาวกเป็นผู้มีสั้มมาทิฏฐิ ทิฏฐิของท่านดำเนินไปตรง ท่านประกอบแล้วด้วยความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในธรรม มาสู่พระสัทธิธรรมนี้ ?”

“มีอยู่ ท่านผู้มีอายุ ท. ! คือในกาลใดแล อริยสาวกมารู้ชัดซึ่ง อาหารซึ่ง เป็นแดนเกิดแห่งอาหาร ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งอาหาร ซึ่งข้อปฏิบัติให้ถึงซึ่ง ความดับไม่เหลือแห่งอาหาร. ท่านผู้มีอายุ ท. ! ด้วยเหตุแม้มีประมาณเท่านี้ อริย สาวกนั้น เชื่อว่าเป็นผู้มีสัมมาทิฐิ ทิฐิของเขาดำเนินไปตรง เขาประกอบแล้ว ด้วยความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้. ท่านผู้มีอายุ ท. ! อาหาร เป็นอย่างไรเล่า? เหตุเป็นแดนเกิดแห่งอาหาร เป็นอย่างไรเล่า? ความ ดับไม่เหลือแห่งอาหาร เป็นอย่างไรเล่า? ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือแห่ง อาหาร เป็นอย่างไรเล่า?

ท่านผู้มีอายุ ท. ! อาหาร ๔ อย่าง เหล่านี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความ ดำรง อยู่ของภูตสัตว์ทั้งหลาย หรือว่า เพื่ออนุเคราะห์แก่สัมภเวสีทั้งหลาย. อาหารสี่ อย่าง อย่างเป็นอย่างไรเล่า? สี่อย่างคือ กพพิการอาหาร ที่หยาบบ้าง ละเอียดบ้าง (เป็นที่ หนึ่ง). ผัสสาหาร เป็นที่สอง, มโนสัญเจตนาหาร เป็นที่สาม, วิญญาณาหาร เป็น ที่สี่.

ความก่อกำเนิดพร้อมแห่งอาหาร ย่อมมีเพราะความก่อกำเนิดพร้อมแห่ง ตัณหา.

ความดับไม่เหลือแห่งอาหาร ย่อมมีเพราะความดับไม่เหลือแห่ง ตัณหา.

มรรคอันประกอบด้วยองค์แปด อันประเสริฐนี้ นั่นเอง เป็น ข้อปฏิบัติให้ ถึงซึ่งความดับไม่เหลือแห่งอาหาร; ได้แก่สิ่งเหล่านี้คือ ความเห็นชอบ ความดำริ ชอบ การพูดจาชอบ การทำางานชอบ การเลี้ยงชีวิตชอบ ความพากเพียร ชอบ ความระลึกชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ”.

“ท่านผู้มีอายุ ท. ! เมื่อใดแล อริยสาวกมารู้ชัดซึ่งอาหาร อย่างนี้, รู้ชัดซึ่งเหตุเป็นแดนเกิดแห่งอาหาร อย่างนี้, รู้ชัดซึ่งความดับไม่เหลือแห่งอาหาร อย่างนี้, รู้ชัดซึ่งข้อปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งอาหาร อย่างนี้. อริยสาวกนั้น ละราคานุสัย บรรเทาปฏิกมานุสัย ถอนอนุสัยแห่งทิฏฐิและมานะว่าเรามีเรา เป็น ได้โดยประการทั้งปวง ละอวิชชาแล้ว ทำวิชชาให้เกิดขึ้น เธอกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ ในทิฏฐุธรรมนี้ นั่นเทียว. ท่านผู้มีอายุ ท. ! ด้วยเหตุแม่เพียงเท่านั้นแล อริยสาวกนั้น เชื่อว่าเป็นสัมมาทิฏฐิ ทิฏฐิของเขาดำเนินไปตรง เขาประกอบแล้วด้วยความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้.”

### ค. หมวดเนื่องด้วยอริยสังคี

“ท่านผู้มีอายุ ! ก็ปริยายแม้อย่างอื่น ยังมีอยู่หรือ ที่จะทำให้อริยสาวก เป็นผู้มีสัมมาทิฏฐิ ทิฏฐิของท่านดำเนินไปตรง ท่านประกอบแล้วด้วยความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้ ?”

“มีอยู่ ท่านผู้มีอายุ ท. ! คือในกาลใดแล อริยสาวกมารู้ชัดซึ่งทุกข์ ซึ่งเหตุเป็นแดนเกิดแห่งทุกข์ ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ ซึ่งข้อปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์. ท่านผู้มีอายุ ท. ! ด้วยเหตุแม่มีประมาณเท่านั้น อริยสาวกนั้น เชื่อว่าเป็นผู้มีสัมมาทิฏฐิ ทิฏฐิของเขาดำเนินไปตรง เขาประกอบแล้วด้วยความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้”.

“ท่านผู้มีอายุ ท. ! ทุกข์ เป็นอย่างไรเล่า? แม้ความเกิด ก็เป็นทุกข์. แม้ความแก่ ก็เป็นทุกข์. แม้ความตาย ก็เป็นทุกข์, แม้ความโศกความรำไรรำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ ก็เป็นทุกข์, การ

ประสบกับสิ่งไม่เป็นที่รักที่พอใจ ก็เป็นทุกข์, ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รักที่พอใจ ก็เป็นทุกข์, ปรรณาสังขใดไม่ได้สิ่งนั้น ก็เป็นทุกข์; กล่าวโดยย่อ อุปาทานขันธทั้งห้า เป็นทุกข์. ท่านผู้มีอายุ ท. ! นี้เรียกว่า ทุกข์”.

“ท่านผู้มีอายุ ท. ! **เหตุเป็นแดนเกิดแห่งทุกข์ เป็นอย่างไรเล่า?** ตัณหานี้ใด อันเป็นเครื่องทำให้มีภพใหม่ อันประกอบอยู่ด้วยความกำหนดด้วยอำนาจความเพลिन เป็นเครื่องทำให้เพลिनอย่างยิ่งในอารมณฺ์นั้นๆ, ได้แก่ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา. ท่านผู้มีอายุ ท. ! นี้เรียกว่า เหตุเป็นแดนเกิดแห่งทุกข์”.

“ท่านผู้มีอายุ ท. ! **ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างไรเล่า?** ความจางคลายดับไม่เหลือแห่งตัณหานี้ นั่นเอง เป็นความสละทิ้ง เป็นความสลัดคืน เป็นความปล่อย เป็นความทำให้ไม่มีที่อาศัย ซึ่งตัณหานี้ อันใด; ท่านผู้มีอายุ ท. ! อันนี้ เรียกว่า ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์”.

“ท่านผู้มีอายุ ท. ! **ข้อปฏิบัติให้ถึงซึ่งความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างไรเล่า?** มรรคอันประกอบด้วยองค์แปด อันประเสริฐ นี้ นั่นเอง ได้แก่ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ การพูดจาชอบ การทำางานชอบ การเลี้ยงชีวิตชอบ ความ پاکเพียรชอบ ความระลึกรชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ ท่านผู้มีอายุ ท. ! นี้เรียกว่า ข้อปฏิบัติให้ถึงซึ่งความดับไม่เหลือแห่งทุกข์”.

“ท่านผู้มีอายุ ท. ! เมื่อใดแล อริยสาวกมา รู้ชัดซึ่งทุกข์ อย่างนี้, รู้ชัดซึ่งเหตุเป็นแดนเกิดแห่งทุกข์ อย่างนี้, รู้ชัดซึ่งความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ อย่างนี้, รู้ชัดซึ่งข้อปฏิบัติให้ถึงซึ่งความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ อย่างนี้. อริย-

สาวกนั้น ละราคานุสัย บรรเทาปฏิกานุสัย ถอนอนุสัยแห่งทิฏฐิและมานะว่า  
เรามีเราเป็น ได้โดยประการทั้งปวง ละอวิชชาแล้ว ทำวิชาให้เกิดขึ้น เธอ  
กระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ ในทิฏฐุธรรมนี้ นั้นเทียว. ท่านผู้มีอายุ ท. ! ด้วยเหตุ  
แม้เพียงเท่านี้แล อริยสาวกนั้น ชื่อว่าเป็นผู้มีสัมมาทิฏฐิ ทิฏฐิของเขาดำเนินไป  
ตรง เขาประกอบแล้วด้วยความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในธรรม มาสู่พระสัทธรรม  
นี้.”

### ง. หมวดเนื่องด้วยปฏิเสธสมุปันนธรรมตามหลักแห่งปฏิเสธสมุปบาท

#### ง. ๑ เกี่ยวกับชรามรณะ

“ท่านผู้มีอายุ ! ก็ปริยายแม้อย่างอื่น ยังมีอยู่หรือ ที่จะทำให้อริยสาวกเป็นผู้มี  
สัมมาทิฏฐิ ทิฏฐิของท่านดำเนินไปตรง ท่านประกอบแล้วด้วยความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวใน  
ธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้ ?”

“มีอยู่ ท่านผู้มีอายุ ท. ! คือในกาลใดแล อริยสาวกมารู้ชัดซึ่งชรา  
มรณะ ซึ่งเหตุเป็นแดนเกิดแห่งชรามรณะ ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะซึ่ง  
ข้อปฏิบัติให้ถึงซึ่งความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ. ท่านผู้มีอายุ ท. ! ด้วยเหตุ  
แม้มีประมาณเท่านี้ อริยสาวกนั้น ชื่อว่าเป็นผู้มีสัมมาทิฏฐิ ทิฏฐิของเขาดำเนิน  
ไปตรง เขาประกอบแล้วด้วยความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในธรรม มาสู่พระ  
สัทธรรมนี้. ท่านผู้มีอายุ ท. ! ชรามรณะ เป็นอย่างไรเล่า? เหตุเป็นแดนเกิด  
แห่งชรามรณะ เป็นอย่างไรเล่า? ความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ เป็นอย่างไร  
เล่า? ข้อปฏิบัติให้ถึงซึ่งความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ เป็นอย่างไรเล่า? (ต่อไปนี้เป็น  
รายละเอียดเกี่ยวกับชรามรณะ โดยนัยแห่งอริยสังสี่ พึงดูได้จากหนังสือ ปฏิจ.โอ.ที่หน้า ๕๑๓



ตั้งแต่คำว่า ความแก่ ความคร่ำคร่า ความมีพินหลด.....ถึงคำว่า.... ความระลึกชอบ ความตั้งใจ  
มั่นชอบ).

“ท่านผู้มีอายุ ท. ! เมื่อใดแล อริยสาวกมา รู้ชัดซึ่งชรามรณะ อย่างนี้, รู้ชัดซึ่งเหตุเป็นแดนเกิดแห่งชรามรณะ อย่างนี้, รู้ชัดซึ่งความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ อย่างนี้, รู้ชัดซึ่งข้อปฏิบัติให้ถึงซึ่งความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ อย่างนี้. อริยสาวกนั้น ละราคานุสัย บรรเทาปฏิฆานุสัย..... (ข้อความต่อไปนี้ เหมือนกับข้อความในตอนท้ายแห่งหมวด ก. จนกระทั่งคำว่า)..... **ไม่หวั่นไหวในธรรมมาสู่พระสัทธรรมนี้”**.

## จ. ๒ เกี่ยวกับชาติ

“ท่านผู้มีอายุ ! ก็ปริยายแม้อย่างอื่น ยังมีหรือ ที่จะทำให้อริยสาวกเป็นผู้มีสัมมาทิฏฐิ  
ทิฏฐิของท่านดำเนินไปตรง ท่านประกอบแล้วด้วยความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในธรรม มาสู่  
พระสัทธรรมนี้ ?”

“มีอยู่ ท่านผู้มีอายุ ท. ! คือในกาลใดแล อริยสาวกมา รู้ชัดซึ่งชาติ ซึ่ง  
เหตุเป็นแดนเกิดแห่งชาติ ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งชาติ ซึ่งข้อปฏิบัติให้ถึงซึ่ง  
ความดับไม่เหลือแห่งชาติ. ท่านผู้มีอายุ ท. ! ด้วยเหตุแม้มีประมาณเท่านี้ อริย  
สาวกนั้น เชื่อว่าเป็นผู้มีสัมมาทิฏฐิ ทิฏฐิของเขาดำเนินไปตรง เขาประกอบแล้ว  
ด้วยความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้. ท่านผู้มีอายุ ท. !  
ชาติเป็นอย่างไรเล่า? เหตุเป็นแดนเกิดแห่งชาติ เป็นอย่างไรเล่า? ความดับไม่  
เหลือแห่งชาติ เป็นอย่างไรเล่า?” ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งชาติ  
เป็นอย่างไรเล่า? (ต่อไปนี้เป็นรายละเอียดเกี่ยวกับชาติ โดยนัยแห่งอริยสัจสี่ ฟังดูได้จากหนังสือ

ปฏิจจ. โอบุส ที่หน้า ๕๓๓ ตั้งแต่คำว่า การเกิด การกำเนิด การก้าวลง .... ถึงคำว่า .... ความระลึกชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ).

“ท่านผู้มีอายุ ท. ! เมื่อใดแล อริยสาวกมารู้ชัดซึ่งชาติ อย่างนี้, รู้ชัดซึ่งเหตุเป็นแดนเกิดแห่งชาติ อย่างนี้, รู้ชัดซึ่งความดับไม่เหลือแห่งชาติอย่างนี้, รู้ชัดซึ่งข้อปฏิบัติให้ถึงซึ่งความดับไม่เหลือแห่งชาติ อย่างนี้. อริยสาวกนั้น ละราคานุสัย บรรเทาปฏิกิณณานุสัย ...(ข้อความต่อไปนี้ เหมือนกับข้อความในตอนท้ายแห่งหมวด ก. จนกระทั่งถึงคำว่า)... **ไม่หวั่นไหวในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้.**”

### จ. ๓ เกี่ยวกับภพ

“ท่านผู้มีอายุ ! ก็ปริยายแม้อย่างอื่น ยังมีอยู่หรือ ที่จะทำให้อริยสาวกเป็นผู้มีสัมมาทิฏฐิ ทิฏฐิของท่านดำเนินไปตรง ท่านประกอบแล้วด้วยความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้ ?”

“มีอยู่ ท่านผู้มีอายุ ท. ! คือในกาลใดแล อริยสาวกมารู้ชัดซึ่งภพ ซึ่งเหตุเป็นแดนเกิดแห่งภพ ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งภพ ซึ่งข้อปฏิบัติให้ถึงซึ่งความดับไม่เหลือแห่งภพ. ท่านผู้มีอายุ ท. ! ด้วยเหตุแม้มีประมาณเท่านี้, อริยสาวก นั้น ชื่อว่าเป็นผู้มีสัมมาทิฏฐิ ทิฏฐิของเขาดำเนินไปตรง เขาประกอบแล้วด้วยความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้. ท่านผู้มีอายุ ท. ! ภพ เป็นอย่างไรเล่า? เหตุเป็นแดนเกิดแห่งภพ เป็นอย่างไรเล่า? ความดับไม่เหลือแห่งภพ เป็นอย่างไรเล่า? ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งภพ เป็นอย่างไรเล่า?” (ต่อไปนี้เป็นรายละเอียดเกี่ยวกับภพ โดยนัยแห่งอริยสัจสี่ ฟังดูได้จากหนังสือ ปฏิจจ.โอบุส ที่หน้า ๕๓๓ - ๕๓๔ ตั้งแต่คำว่า ภพทั้งหลาย ๓ อย่างเหล่านี้คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ ....ถึงคำว่า.... ความระลึกชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ).

“ท่านผู้มีอายุ ท. ! เมื่อใดแล อริยสาวกมารู้ชัดซึ่งภพ อย่างนี้, รู้ชัดซึ่งเหตุเป็นแดนเกิดแห่งภพ อย่างนี้, รู้ชัดซึ่งความดับไม่เหลือแห่งภพอย่างนี้, รู้ชัดซึ่งข้อปฏิบัติให้ถึงซึ่งความดับไม่เหลือแห่งภพ อย่างนี้. อริยสาวกนั้น ละราคนุสัย บรรเทาปฏิกมานุสัย ... (ข้อความต่อไปนี้ เหมือนกับข้อความในตอนท้ายแห่งหมวด ก. จนกระทั่งถึงคำว่า)... **ไม่หวั่นไหวในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้.**”

#### จ. ๔ เกี่ยวกับอุปาทาน

“ท่านผู้มีอายุ ! ก็ปรียายแม้อย่างอื่น ยังมีอยู่หรือ ที่จะทำให้อริยสาวกเป็นผู้มีสัมมาทิฐิ ทิฐิของท่านดำเนินไปตรง ท่านประกอบแล้วด้วยความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้?”

“มีอยู่ ท่านผู้มีอายุ ท. ! คือในกาลใดแล อริยสาวกมารู้ชัดซึ่งอุปาทาน ซึ่งเหตุเป็นแดนเกิดแห่งอุปาทาน ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งอุปาทาน ซึ่งข้อปฏิบัติให้ถึงซึ่งความดับไม่เหลือแห่งอุปาทาน. ท่านผู้มีอายุ ท. ! ด้วยเหตุแม้มีประมาณเท่านี้ อริยสาวกเชื่อว่าเป็นผู้มีสัมมาทิฐิ ทิฐิของเขาดำเนินไปตรง เขาประกอบแล้วด้วยความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้. ท่านผู้มีอายุ ท. ! อุปาทาน เป็นอย่างไรเล่า? เหตุเป็นแดนเกิดแห่งอุปาทาน เป็นอย่างไรเล่า? ความดับไม่เหลือแห่งอุปาทาน เป็นอย่างไรเล่า? ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งอุปาทาน เป็นอย่างไรเล่า?” (ต่อไปนี้เป็นรายละเอียดเกี่ยวกับอุปาทาน โดยนัยแห่งอริยสัจสี่ ฟังดูได้จากหนังสือ ปฏิจ. โอ. ที่หน้า ๕๑๔ ตั้งแต่คำว่าอุปาทานทั้งหลาย ๔ อย่างเหล่านี้คือ ...ถึงคำว่า.... ความระลึกชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ).

“ท่านผู้มีอายุ ท. ! เมื่อใดแล อริยสาวกมารู้ชัดซึ่งอุปาทาน อย่างนี้, รู้ชัดซึ่งเหตุเป็นแดนเกิดแห่งอุปาทาน อย่างนี้, รู้ชัดซึ่งความดับไม่เหลือแห่งอุปาทาน อย่างนี้, รู้ชัดซึ่งข้อปฏิบัติให้ถึงซึ่งความดับไม่เหลือแห่งอุปาทานอย่างนี้. อริยสาวกนั้น ละราคานุสัย บรรเทาปฏิฆานุสัย .... (ข้อความต่อไปนี้ เหมือนกับข้อความในตอนท้ายแห่งหมวด ก. จนกระทั่งถึงคำว่า) ...ไม่หวั่นไหวในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้.”

### ง. ๕ เกี่ยวกับตัณหา

“ท่านผู้มีอายุ ! ก็ปรียายแม้อย่างอื่น ยังมีอยู่หรือ ที่จะทำให้อริยสาวกเป็นผู้มีสัมมาทิฐิ ทิฐิของท่านดำเนินไปตรง ท่านประกอบแล้วด้วยความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้ ?”

“มีอยู่ ท่านผู้มีอายุ ท. ! คือในกาลใดแล อริยสาวกมารู้ชัดซึ่ง ตัณหา ซึ่งเหตุเป็นแดนเกิดแห่งตัณหา ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งตัณหา ซึ่งข้อปฏิบัติให้ถึงซึ่งความดับไม่เหลือแห่งตัณหา. ท่านผู้มีอายุ ท. ! ด้วยเหตุแม้มีประมาณเท่านี้ อริยสาวกนั้น ชื่อว่าเป็นผู้มีสัมมาทิฐิ ทิฐิของเขาดำเนินไปตรง เขาประกอบแล้วด้วยความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้. ท่านผู้มีอายุ ท. ! ตัณหา เป็นอย่างไรเล่า? เหตุเป็นแดนเกิดแห่งตัณหา เป็นอย่างไรเล่า? ความดับไม่เหลือแห่งตัณหา เป็นอย่างไรเล่า? ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งตัณหาเป็นอย่างไรเล่า?” (ต่อไปนี้เป็นรายละเอียดเกี่ยวกับตัณหาโดยนัยแห่งอริยสัจสี่ พึงดูได้จากหนังสือ ปฏิจจ. โอ. ที่หน้า ๕๑๔ ตั้งแต่คำว่า หมู่แห่งตัณหาทั้งหลาย ๖ หมู่ เหล่านี้คือ ... ถึงคำว่า ... ความระลึกชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ).

“ท่านผู้มีอายุ ท. ! เมื่อใดแล อริยสาวกมารู้ชัดซึ่งตัณหา อย่างนี้, รู้ชัดซึ่งเหตุเป็นแดนเกิดแห่งตัณหา อย่างนี้, รู้ชัดซึ่งความดับไม่เหลือแห่งตัณหา อย่างนี้, รู้ชัดซึ่งข้อปฏิบัติ ให้ถึงซึ่งความดับไม่เหลือแห่งตัณหา อย่างนี้. อริยสาวกนั้น ละราคานุสัย บรรเทาปฏิกมานุสัย ... (ข้อความต่อไปนี้ เหมือนกับข้อความในตอนท้ายแห่งหมวด ก. จนกระทั่งถึงคำว่า).... **ไม่หวั่นไหวในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้.**”

### ง. ๖ เกี่ยวกับเวทนา

“ท่านผู้มีอายุ ! ก็ปรียายแม้อย่างอื่น ยังมีอยู่หรือ ที่จะทำให้อริยสาวกเป็นผู้มีสัมมาทิฐิ ทิฐิของท่านดำเนินไปตรง ท่านประกอบแล้วด้วยความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้?”

“มีอยู่ ท่านผู้มีอายุ ท. ! คือในกาลใดแล อริยสาวกมารู้ชัดซึ่งเวทนา ซึ่งเหตุเป็นแดนเกิดแห่งเวทนา ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งเวทนา ซึ่งข้อปฏิบัติให้ถึงซึ่งความดับไม่เหลือแห่งเวทนา ท่านผู้มีอายุ ท. ! ด้วยเหตุแม้มีประมาณเท่านี้ อริยสาวกนั้น เชื่อว่าเป็นผู้มีสัมมาทิฐิ ทิฐิของเขาดำเนินไปตรง เขาประกอบแล้วด้วยความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้. ท่านผู้มีอายุ ท. ! เวทนา เป็นอย่างไรเล่า? เหตุเป็นแดนเกิดแห่งเวทนา เป็นอย่างไรเล่า? ความดับไม่เหลือแห่งเวทนาเป็นอย่างไรเล่า? ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งเวทนาเป็นอย่างไรเล่า?” (ต่อไปนี้เป็นรายละเอียดเกี่ยวกับเวทนา โดยนัยแห่งอริยสัจสี่ ฟังได้จากหนังสือ ปฏิจจ. โอ. ที่หน้า ๕๓๕ ตั้งแต่คำว่า หมู่แห่งเวทนาทั้งหลาย ๖ หมู่ เหล่านี้คือ .... ถึงคำว่า .... ความระลึกชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ).

“ท่านผู้มีอายุ ท. ! เมื่อใดแล อริยสาวกมารู้ชัดซึ่งเวทนา อย่างนี้, รู้ชัดซึ่งเหตุเป็นแดนเกิดแห่งเวทนา อย่างนี้, รู้ชัดซึ่งความดับไม่เหลือแห่งเวทนา

อย่างนี้, ฐัชัชซึ่งข้อปฏิบัติ ให้ถึงซึ่งความดับไม่เหลือแห่งเวทนา อย่างนี้. อริย-  
สาวกนั้น ละราคานุสัย บรรเทาปฏิฆานุสัย ....(ข้อความต่อไปนี้ เหมือนกับข้อความใน  
ตอนท้ายแห่งหมวด ก. จนกระทั่งถึงคำว่า)... ไม่หวั่นไหวในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้.”

### ง. ๗ เกี่ยวกับผัสสะ

“ท่านผู้มีอายุ ! ก็ปริยายเป็นอย่างอื่น ยังมีอยู่หรือ ที่จะทำให้อริยสาวกเป็นผู้มี  
สัมมาทิฐิ ทิฐิของเขาดำเนินไปตรง เขาประกอบแล้วด้วยความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวใน  
ธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้ ?”

“มีอยู่ ท่านผู้มีอายุ ท. ! คือในกาลใดแล อริยสาวกมารู้ชัดซึ่งผัสสะ ซึ่ง  
เหตุเป็นแดนเกิดแห่งผัสสะ ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งผัสสะ ซึ่งข้อปฏิบัติให้ถึงซึ่ง  
ความดับไม่เหลือแห่งผัสสะ. ท่านผู้มีอายุ ท. ! ด้วยเหตุแม้มีประมาณเท่านี้ อริย  
สาวกนั้น ชื่อว่าเป็นผู้มีสัมมาทิฐิ ทิฐิของเขาดำเนินไปตรง เขาประกอบ  
แล้วด้วยความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้. ท่านผู้มีอายุ  
ท. ! ผัสสะ เป็นอย่างไรเล่า? เหตุเป็นแดนเกิดแห่งผัสสะ เป็นอย่างไรเล่า?  
ความดับไม่เหลือแห่งผัสสะ เป็นอย่างไรเล่า? ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือ  
แห่ง ผัสสะเป็นอย่างไรเล่า?” (ต่อไปนี้เป็นรายละเอียดเกี่ยวกับผัสสะ โดยนัยแห่งอริยสังคี  
พึงดูได้จากหนังสือ ปฏิจ. โอบุ. ที่หน้า ๕๓๕ ตั้งแต่คำว่า หมู่มแห่งผัสสะทั้งหลาย ๖ หมู่  
เหล่านี้คือ .... ถึงคำว่า .... ความระลึกรชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ).

“ท่านผู้มีอายุ ท. ! เมื่อใดแล อริยสาวกมารู้ชัดซึ่งผัสสะ อย่างนี้, ฐัชัช  
ซึ่งเหตุเป็นแดนเกิดแห่งผัสสะ อย่างนี้, ฐัชัชซึ่งความดับไม่เหลือแห่งผัสสะ  
อย่างนี้, ฐัชัชซึ่งข้อปฏิบัติ ให้ถึงซึ่งความดับไม่เหลือแห่งผัสสะ อย่างนี้. อริย-

สาวกนั้น ละราคานุสัย บรรเทาปฏิฆานุสัย ....(ข้อความต่อไปนี้ เหมือนกับข้อความในตอนท้ายแห่งหมวด ก. จนกระทั่งถึงคำว่า)... **ไม่หวั่นไหวในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้."**

### ง. ๘ เกี่ยวกับ สพายตนะ

“ท่านผู้มีอายุ ! ก็ปริยายแม้อย่างอื่น ยังมีอยู่หรือ ที่จะทำให้อริยสาวกเป็นผู้มีสัมมาทิฐิ ทิฐิของท่านดำเนินไปตรง ท่านประกอบแล้วด้วยความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้?”

“มีอยู่ ท่านผู้มีอายุ ท. ! คือในกาลใดแล อริยสาวกมารู้ชัดซึ่งสพายตนะ ซึ่งเหตุเป็นแดนเกิดแห่งสพายตนะ ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งสพายตนะ ซึ่งข้อปฏิบัติให้ถึงซึ่งความดับไม่เหลือแห่งสพายตนะ. ท่านผู้มีอายุ ท. ! ด้วยเหตุแม้มีประมาณเท่านี้ อริยสาวกนั้น เชื่อว่าเป็นผู้มีสัมมาทิฐิ ทิฐิของเขาดำเนินไปตรง เขาประกอบแล้วด้วยความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้. ท่านผู้มีอายุ ท. ! สพายตนะ เป็นอย่างไรเล่า? เหตุเป็นแดนเกิดแห่งสพายตนะ เป็นอย่างไรเล่า? ความดับไม่เหลือแห่งสพายตนะ เป็นอย่างไรเล่า? ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งสพายตนะ เป็นอย่างไรเล่า?” (ต่อไปนี้เป็นรายละเอียดเกี่ยวกับสพายตนะ โดยนัยแห่งอริยสัจสี่ ฟังดูได้จากหนังสือ ปฏิจ. โอ. ที่หน้า ๕๓๕ ตั้งแต่คำว่า หมู่แห่งสพายตนะ ทั้งหลาย ๖ หมู่เหล่านี้คือ .... ถึงคำว่า .... ความระลึกชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ).

“ท่านผู้มีอายุ ท. ! เมื่อใดแล อริยสาวกมารู้ชัดซึ่งสพายตนะ อย่างนี้, รู้ชัดซึ่งเหตุเป็นแดนเกิดแห่งสพายตนะ อย่างนี้, รู้ชัดซึ่งความดับไม่เหลือแห่งสพายตนะ อย่างนี้, รู้ชัดซึ่งข้อปฏิบัติ ให้ถึงซึ่งความดับไม่เหลือแห่งสพายต

นะ อย่างนี้. อริยสาวกนั้น ละราคานุสัย บรรเทาปฏิมานุสัย ....(ข้อความต่อไปนี้ เหมือนกับข้อความในตอนท้ายแห่งหมวด ก. จนกระทั่งถึงคำว่า)... **ไม่หวั่นไหวในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้.**”

### จ. ๕ เกี่ยวกับนามรูป

“ท่านผู้มีอายุ ! ก็ปริยายแม้อย่างอื่น ยังมีอยู่หรือ ที่จะทำให้อริยสาวกเป็นผู้มีสัมมาทิฐิ ทิฐิของท่านดำเนินไปตรง ท่านประกอบแล้วด้วยความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้ ?”

“มีอยู่ ท่านผู้มีอายุ ท. ! คือในกาลใดแล อริยสาวกรู้ชัดซึ่งนามรูป ซึ่งเหตุเป็นแดนเกิดแห่งนามรูป ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งนามรูป ซึ่งข้อปฏิบัติให้ถึงซึ่งความดับไม่เหลือแห่งนามรูป. ท่านผู้มีอายุ ท. ! ด้วยเหตุแม้มีประมาณเท่านี้ อริยสาวกนั้น ชื่อว่าเป็นผู้มีสัมมาทิฐิ ทิฐิของเขาดำเนินไปตรง เขาประกอบแล้วด้วยความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้. ท่านผู้มีอายุ ท. ! นามรูป เป็นอย่างไรเล่า? เหตุเป็นแดนเกิดแห่งนามรูป เป็นอย่างไรเล่า? ความดับไม่เหลือแห่งนามรูป เป็นอย่างไรเล่า? ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งนามรูปเป็นอย่างไรเล่า?” (ต่อไปนี้เป็นรายละเอียดเกี่ยวกับนามรูปโดยนัยแห่งอริยสัจสี่ ฟังได้จากหนังสือ ปฏิจ. โอ. ที่หน้า ๕๓๖ ตั้งแต่คำว่า เวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ .... ถึงคำว่า .... ความระลึกชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ).

“ท่านผู้มีอายุ ท. ! เมื่อใดแล อริยสาวกรู้ชัดซึ่งนามรูป อย่างนี้, รู้ชัดซึ่งเหตุเป็นแดนเกิดแห่งนามรูป อย่างนี้, รู้ชัดซึ่งความดับไม่เหลือแห่งนามรูป อย่างนี้, รู้ชัดซึ่งข้อปฏิบัติ ให้ถึงซึ่งความดับไม่เหลือแห่งนามรูป อย่างนี้. อริย



สาวกนั้น ละราคานุสัย บรรเทาปฏิฆานุสัย ... (ข้อความต่อไปนี้ เหมือนกับข้อความในตอนท้ายแห่งหมวด ก. จนกระทั่งถึงคำว่า)... **ไม่หวั่นไหวในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้."**

### ง. ๑๐ เกี่ยวกับวิญญาณ

“ท่านผู้มีอายุ ! ก็ปริยายแม้อย่างอื่น ยังมีอยู่หรือ ที่จะทำให้อริยสาวกเป็นผู้มีสัมมาทิฐิ ทิฐิของท่านดำเนินไปตรง ท่านประกอบแล้วด้วยความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้?”

“มีอยู่ ท่านผู้มีอายุ ท. ! คือในกาลใดแล อริยสาวกมารู้ชัดซึ่งวิญญาณ ซึ่งเหตุเป็นแดนเกิดแห่งวิญญาณ ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งวิญญาณ ซึ่งข้อปฏิบัติให้ถึงซึ่งความดับไม่เหลือแห่งวิญญาณ. ท่านผู้มีอายุ ท. ! ด้วยเหตุแม้มีประมาณเท่านี้ อริยสาวกนั้น เชื่อว่าเป็นผู้มีสัมมาทิฐิ ทิฐิของเขาดำเนินไปตรง เขาประกอบแล้วด้วยความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้. ท่านผู้มีอายุ ท. ! วิญญาณ เป็นอย่างไรเล่า? เหตุเป็นแดนเกิดแห่งวิญญาณ เป็นอย่างไรเล่า? ความดับไม่เหลือแห่งวิญญาณ เป็นอย่างไรเล่า? ข้อปฏิบัติให้ถึงซึ่งความดับไม่เหลือแห่งวิญญาณ เป็นอย่างไรเล่า?” (ต่อไปนี้เป็นรายละเอียดเกี่ยวกับวิญญาณ โดยนัยแห่งอรียสัจสี่ ฟังดูได้จากหนังสือ ปฏิจจ. โอ. ที่หน้า ๕๓๖ ตั้งแต่คำว่า หมู่แห่งวิญญาณทั้งหลาย ๖ หมู่เหล่านี้คือ ... ถึงคำว่า.... ความระลึกชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ).

“ท่านผู้มีอายุ ท. ! เมื่อใดแล อริยสาวกมารู้ชัดซึ่ง วิญญาณอย่างนี้, รู้ชัดซึ่งเหตุเป็นแดนเกิดแห่งวิญญาณ อย่างนี้, รู้ชัดซึ่งความดับไม่เหลือแห่งวิญญาณ อย่างนี้, รู้ชัดซึ่งข้อปฏิบัติ ให้ถึงซึ่งความดับไม่เหลือแห่งวิญญาณ อย่าง

นี้. อริยสาวกนั้น ละราคานุสัย บรรเทาปฏิฆานุสัย ... (ข้อความต่อไปนี้ เหมือนกับข้อความในตอนท้ายแห่งหมวด ก. จนกระทั่งถึงคำว่า)... **ไม่หวั่นไหวในธรรมมาสู่พระสัทธรรมนี้.**”

### ง. ๑๑ เกี่ยวกับสังขาร

“ท่านผู้มีอายุ ท.! ก็ปริยายแม้อย่างอื่น ยังมีอยู่หรือ ที่จะทำให้อริยสาวกเป็นผู้มีสัมมาทิฐิ ทิฐิของเขาดำเนินไปตรง เขาประกอบแล้วด้วยความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้?”

“มีอยู่ ท่านผู้มีอายุ ท.! คือในกาลใดแล อริยสาวกมารู้ชัดซึ่งสังขาร ซึ่งเหตุเป็นแดนเกิดแห่งสังขาร ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งสังขาร ซึ่งข้อปฏิบัติให้ถึงซึ่งความดับไม่เหลือแห่งสังขาร. ท่านผู้มีอายุ ท.! ด้วยเหตุแม้มีประมาณเท่านี้ อริยสาวกนั้น ชื่อว่าเป็นผู้มีสัมมาทิฐิ ทิฐิของเขาดำเนินไปตรง เขาประกอบแล้วด้วยความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้. ท่านผู้มีอายุ ท.! สังขาร เป็นอย่างไรเล่า? เหตุเป็นแดนเกิดแห่งสังขาร เป็นอย่างไรเล่า? ความดับไม่เหลือแห่งสังขาร เป็นอย่างไรเล่า? ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งสังขารเป็นอย่างไรเล่า? (ต่อไปนี้เป็นรายละเอียดเกี่ยวกับสังขาร โศคนัยแห่งอริยสัจสี่ พึงดูได้จากหนังสือ ปฏิจ. โส. ที่หน้า ๕๓๗ ตั้งแต่คำว่า สังขารทั้งหลาย ๑ หมู่เหล่านี้คือ ... ถึงคำว่า ... ความระลึกชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ).

“ท่านผู้มีอายุ ท.! เมื่อใดแล อริยสาวกมารู้ชัดซึ่งสังขารอย่างนี้, รู้ชัดซึ่งเหตุเป็นแดนเกิดแห่งสังขาร อย่างนี้, รู้ชัดซึ่งความดับไม่เหลือแห่งสังขาร อย่างนี้, รู้ชัดซึ่งข้อปฏิบัติ ให้ถึงซึ่งความดับไม่เหลือแห่งสังขารอย่างนี้. อริย

สาวกนั้น ละราคานุสัย บรรเทาปฏิมานุสัย ....(ข้อความต่อไปนี้ เหมือนกับข้อความในตอนท้ายแห่งหมวด ก. จนกระทั่งถึงคำว่า)... **ไม่หวั่นไหวในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้."**

### ง. ๑๒ เกี่ยวกับ อวิชา

“ท่านผู้มีอายุ ท.! ก็ปริยายแม้อย่างอื่น ยังมีอยู่หรือ ที่จะทำให้อริยสาวกเป็นผู้มีสัมมาทิฐิ ทิฐิของท่านดำเนินไปตรง ท่านประกอบแล้วด้วยความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้?”

“มีอยู่ ท่านผู้มีอายุ ท. ! คือในกาลใดแล อริยสาวกมารู้จักซึ่งอวิชา อริยสาวกมารู้จัก อวิชา ซึ่งเหตุเป็นแดนเกิดแห่งอวิชา ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งอวิชา ซึ่งข้อปฏิบัติให้ถึงซึ่งความดับไม่เหลือแห่งอวิชา. ท่านผู้มีอายุ ท. ! ด้วยเหตุแม้มีประมาณเท่านี้ อริยสาวกนั้น ชื่อว่าเป็นผู้มีสัมมาทิฐิ ทิฐิของเขาดำเนินไปตรง เขาประกอบแล้วด้วยความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้. ท่านผู้มีอายุ ท. ! อวิชา เป็นอย่างไรเล่า? เหตุเป็นแดนเกิดแห่งอวิชา เป็นอย่างไรเล่า? ความดับไม่เหลือแห่งอวิชา เป็นอย่างไรเล่า? ข้อปฏิบัติให้ถึงซึ่งความดับไม่เหลือแห่งอวิชา เป็นอย่างไรเล่า?”

“ท่านผู้มีอายุ ท.! อวิชาคือ ความไม่รู้ในทุกข์ ความไม่รู้ใน เหตุเป็นแดนเกิดแห่งทุกข์ ความไม่รู้ในความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ ความไม่รู้ข้อปฏิบัติ ให้ถึงซึ่งความดับไม่เหลือแห่งทุกข์. ท่านผู้มีอายุ ท. ! นี้เรียกว่า อวิชา”.

ความก่อกำเนิดพร้อมแห่งอวิชา ย่อมมีเพราะ ความก่อกำเนิดพร้อมแห่ง อาสวะ.

ความดับไม่เหลือแห่งอวิชา ย่อมมีเพราะ ความดับไม่เหลือแห่ง  
 อาสวะ.

มรรคอันประกอบด้วยองค์แปดอันประเสริฐนี้ นั่นเอง เป็น ข้อปฏิบัติให้  
 ถึงซึ่งความดับไม่เหลือแห่งอวิชา; ได้แก่สิ่งเหล่านี้คือ ความเห็นชอบ ความ  
 ดำริชอบ การพูดจาชอบ การทำกรงานชอบ การเลี้ยงชีวิตชอบ ความ  
 พากเพียรชอบ ความระลึกรชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ.

“ท่านผู้มีอายุ ท. ! เมื่อใดแล อริยสาวกมารู้ชัดซึ่ง อวิชาอย่างนี้, รู้  
 ชัดซึ่งเหตุเป็นแดนเกิดแห่งอวิชา อย่างนี้, รู้ชัดซึ่งความดับไม่เหลือแห่งอวิชา  
 อย่างนี้, รู้ชัดซึ่งข้อปฏิบัติ ให้ถึงซึ่งความดับไม่เหลือแห่งอวิชา อย่างนี้. อริย  
 สาวกนั้น ละราคานุสัย บรรเทาปฏิฆานุสัย ....(ข้อความต่อไปนี้ เหมือนกับข้อความใน  
 ตอนท้ายแห่งหมวด ก. จนกระทั่งถึงคำว่า)... ไม่หวั่นไหวในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้.”

## ง. ๑๓ เกี่ยวกับ อาสวะ

“ท่านผู้มีอายุ ! ก็ปรียายแม้อย่างอื่น ยังมีอยู่หรือ ที่จะทำให้อริยสาวกเป็นผู้มีสัมมาทิฎฐิ ทิฎฐิของท่านดำเนินไปตรง ท่านประกอบแล้วด้วยความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้?”

“มีอยู่ ท่านผู้มีอายุ ท. ! คือในกาลใดแล อริยสาวกมารู้ชัดซึ่งอาสวะ ซึ่งเหตุเป็นแดนเกิดแห่งอาสวะ ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งอาสวะ ซึ่งข้อปฏิบัติให้ถึงซึ่งความดับไม่เหลือแห่งอาสวะ. ท่านผู้มีอายุ ท. ! ด้วยเหตุแม้มีประมาณเท่านี้ อริยสาวกนั้น เชื่อว่าเป็นผู้มีสัมมาทิฎฐิ ทิฎฐิของเขาดำเนินไปตรง เขาประกอบแล้วด้วยความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้. ท่านผู้มีอายุ ท. ! อาสวะ เป็นอย่างไรเล่า? เหตุเป็นแดนเกิดแห่งอาสวะ เป็นอย่างไรเล่า? ความดับไม่เหลือแห่งอาสวะ เป็นอย่างไรเล่า? ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งอาสวะ เป็นอย่างไรเล่า?”

“ท่านผู้มีอายุ ท. ! อาสวะ ๓ อย่างนี้ มีอยู่ คือ กามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ .

ความก่อกำเนิดพร้อมแห่งอาสวะ ย่อมมีเพราะ ความก่อกำเนิดพร้อมแห่งอวิชชา.

ความดับไม่เหลือแห่งอาสวะ ย่อมมีเพราะ ความดับไม่เหลือแห่งอวิชชา.

มรรคอันประกอบด้วยองค์แปดอันประเสริฐนี้นั่นเอง เป็น ข้อปฏิบัติให้ถึงซึ่งความดับไม่เหลือแห่งอาสวะ; ได้แก่สิ่งเหล่านี้คือ ความเห็นชอบ ความ

คำริชชอบ การพุดจาชอบ การทำกรงานชอบ การเลี้ยงชีวิตชอบ ความ  
พากเพียรชอบ ความระลึกรชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ.

“ท่านผู้มีอายุ ท. ! เมื่อใดแล อริยสาวกมารู้ชัดซึ่ง อวิชชาอย่างนี้, รู้  
ชัดซึ่งเหตุเป็นแดนเกิดแห่งอาสวะ อย่างนี้, รู้ชัดซึ่งความดับไม่เหลือแห่งอาสวะ  
อย่างนี้, รู้ชัดซึ่งข้อปฏิบัติ ให้ถึงซึ่งความดับไม่เหลือแห่งอาสวะ อย่างนี้. อริย  
สาวกนั้น ละราคานุสัย บรรเทาปฏิกขานุสัย ถอนอนุสัยแห่งทิฏฐิและมานะว่า  
เรามีเราเป็น ได้โดยประการทั้งปวง ละอวิชชาแล้ว ทำวิชาให้เกิดขึ้น เธอ  
กระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ ในทิฏฐิธรรมนี้ นั่นเทียว. ท่านผู้มีอายุ ท. ! ด้วยเหตุ  
แม้เพียงเท่านี้แล อริยสาวกนั้น ชื่อว่าผู้มีสัมมาทิฏฐิ ทิฏฐิของเขาดำเนินไปตรง  
เขาประกอบแล้วด้วยความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้.”

## สัมมาทิฏฐิเป็นรุ่งอรุณแห่งกุศลธรรม

ภิกษุ ท. ! เมื่อดวงอาทิตย์อุทัยขึ้นมา, นั่นเป็นสิ่งที่มาก่อน นั่นเป็น  
 นิमितล่วงหน้า กล่าวคือ รุ่งอรุณ. ภิกษุ ท. ! ข้อนี้ก็ฉนั้นนั่น : นั่นเป็นสิ่งที่มา  
 ก่อน นั่นเป็นนิमितล่วงหน้า แห่งกุศลธรรมทั้งหลาย สิ่งนั้นก็คือ สัมมาทิฏฐิ.  
 ภิกษุ ท. !

สัมมาสังกัปปะ	ย่อมมีอย่างเต็มที่	แก่ผู้มีสัมมาทิฏฐิ ;
สัมมาวาจา	ย่อมมีอย่างเต็มที่	แก่ผู้มีสัมมาสังกัปปะ ;
สัมมากัมมันตะ	ย่อมมีอย่างเต็มที่	แก่ผู้มีสัมมาวาจา ;
สัมมาอาชีวะ	ย่อมมีอย่างเต็มที่	แก่ผู้มีสัมมากัมมันตะ ;
สัมมาวายามะ	ย่อมมีอย่างเต็มที่	แก่ผู้มีสัมมาอาชีวะ ;
สัมมาสติ	ย่อมมีอย่างเต็มที่	แก่ผู้มีสัมมาวายามะ ;
สัมมาสมาธิ	ย่อมมีอย่างเต็มที่	แก่ผู้มีสัมมาสติ ;
สัมมาญาณะ	ย่อมมีอย่างเต็มที่	แก่ผู้มีสัมมาสมาธิ ;
สัมมาวิมุตติ	ย่อมมีอย่างเต็มที่	แก่ผู้มีสัมมาญาณะ.

- ทสก.อ. ๒๔/๒๕๔/๑๒๑.

## สัมมาทิฏฐิเป็นรุ่งอรุณแห่งการรู้ริยสัจสี่

ภิกษุ ท. ! เมื่อดวงอาทิตย์อุทัยขึ้นมา, นั่นเป็นสิ่งที่มาก่อน นั่นเป็น  
 นิमितล่วงหน้า กล่าวคือ รุ่งอรุณ. ภิกษุ ท. ! ข้อนี้ก็ฉนั้นนั่น : นั่นเป็นสิ่งที่มา  
 ก่อน นั่นเป็นนิमितล่วงหน้า เพื่อการรู้พร้อมอย่างยิ่งตามที่เป็จริงซึ่งอริยสัจทั้ง

สิ่งของภิกษุ สิ่งนั้นก็คือ สัมมาทิฐิ. ภิกษุ ท. ! สิ่งทีพึงหวังได้สำหรับภิกษุผู้มี สัมมาทิฐินั้น คือเธอจักรู้ซัดตามความเป็นจริง ว่า “นี่ ทุกข์.” รู้ซัดตามความเป็นจริงว่า “นี่ เหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์” รู้ซัดตามความเป็นจริงว่า. “นี่ ทางดำเนิน ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์” ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุ นั้น ในเรื่องนี้ เธอพึงประกอบโยคกรรมอัน เป็นเครื่องกระทำ ให้รู้ว่า “ทุกข์ เป็นอย่างนี้, เหตุให้เกิดทุกข์ เป็นอย่างนี้, ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์เป็น อย่างนี้, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้.” ดังนี้.

- มหาวาร. ตี. ๑๕/๕๕๒/๑๓๒๐.

## สัมมาทิฐิควรจะไปถึงการสำนึกบาป

“ไพบระนัก พระเจ้าข้า ! ไพบระนัก พระเจ้าข้า ! เปรียบเหมือนการหงายของที คว่า การเปิดของทีปิด การชี้ทางแก่คนหลงทาง หรือการตามประทีปไว้ในทีมืดเพื่อคนมีตา ยัง ดิจะให้เห็นรูป, ฉันใด ; ธรรมปริยายเป็นอันมาก ทีพระผู้มีพระภาคประกาศแล้ว ก็ฉันนั้น. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ข้าพระองค์ขอถึงพระผู้มีพระภาคทีเป็นที่พึง รวมทั้งพระธรรมและ พระภิกษุสงฆ์ ขอพระผู้มีพระภาค จงทรงจำข้าพระองค์ไว้ว่า เป็นอุบาสกผู้ถือเอาพระ รัตนตรัยเป็นสรณะ จนตลอดชีวิต จำเดิมแต่วันนี้ไป. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! โทษได้ท่วมทับ ข้าพระองค์แล้ว ตามทีเป็นคนพาล ตามทีเป็นคนหลง ตามทีมีจิตเป็นอกุศล คือข้อทีข้า พระองค์ได้ปลงพระชนม์พระบิดาผู้ประกอบด้วยธรรม เป็นธรรมราชา เสียจากชีวิต เพราะเหตุแห่งความต้องการเป็นใหญ่. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทรง รับซึ่งโทษโดยความเป็นโทษของข้าพระองค์ เพื่อความสำรวมระวังต่อไปเถิด พระเจ้าข้า !”

เอาละ มหาราช ! โทษได้ท่วมทับมหาบพิตร ตามทีเป็นคนพาล ตามที เป็นคนหลง ตามทีมีจิตเป็นอกุศล จนถึงกับปลงพระชนม์บิดาผู้ประกอบด้วย ธรรม เป็นธรรมราชา เสียจากชีวิต เพราะเหตุแห่งความต้องการเป็นใหญ่.



มหาราช ! แต่ เพราะเหตุที่มหาบพิตรเห็นโทษโดยความเป็นโทษแล้วทำ  
 คืบตามธรรม พวกเรายอมรับโทษนั้นของมหาบพิตร. มหาราช ! ผู้ใด  
 เห็นโทษโดยความเป็นโทษแล้วทำคืบตามธรรม ถึงความตำรวมต่อไป;  
 ข้อนี้เป็นความเจริญในอริยวินัย ของผู้นั้น.

- ส. ที. ๘/๑๑๒/๑๓๕.

## อริยสัจญาณ เป็นญาณประเภทยิ่งเร็ว

(กายวาจาถูกต้อง)

ภิกษุ ท. ! นักรบอาชีพที่ประกอบด้วยองค์ ๔ ประการ ย่อมเป็นผู้ ควร  
 แก่พระราช เป็นผู้ที่พระราชควรใช้สอย ถึงการนับว่าเป็นองค์อวัยวะของ  
 พระราชา. องค์สี่ประการ อย่างไรเล่า? สี่ประการคือ นักรบอาชีพในกรณีนี้เป็นผู้  
 ฉลาดในฐานที่ตั้ง เป็นผู้ยิงได้ไกล เป็นผู้ยิงได้เร็ว และเป็นผู้ทำลายกองทัพใหญ่ๆ  
 ได้.

(ใช้ปฏิบัติดับสัฏกายะ)

ภิกษุ ท. ! ภิกษุที่ประกอบด้วยธรรมสี่ประการ ก็ฉันทันเหมือนกัน  
 คือ เป็นอาหุเนยบุคคล ปาหุเนยบุคคล ทักขิณียบุคคล อัญชติกรณีบุคคล  
 เป็นนาบุญของโลกไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า. ธรรมสี่ประการ อย่างไรเล่า? สี่ประการ  
 คือ ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ฉลาดในฐานที่ตั้ง เป็นผู้ยิงได้ไกล เป็นผู้ยิงได้เร็ว  
 และเป็นผู้ทำลายกองทัพใหญ่ได้.

ภิกษุ ท. ! **ภิกษุที่เป็นผู้ฉลาดในฐานะที่ตั้ง เป็นอย่างไรเล่า?** คือ ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้มึศีล สำรวมด้วยปาติโมกขสังวร ถึงพร้อมด้วยมรรยาท และโคจร มีปกติเห็นเป็นภัยในโทษทั้งหลายแม้ว่าเป็นโทษเล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย. นี้แล ภิกษุผู้ฉลาดในฐานะที่ตั้ง.

ภิกษุ ท. ! **ภิกษุที่เป็นผู้ยิ่งได้ไกล เป็นอย่างไรเล่า?** คือภิกษุในกรณีนี้ ย่อมเห็นตามที่เป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบ ซึ่งรูปใดๆอันเป็นอดีตอนาคต และปัจจุบัน ที่เป็นภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีตมีในที่ใกล้หรือในที่ไกล อย่างนี้ว่า “รูปทั้งปวงนั้นไม่ใช่ของเรา ไม่เป็นเราไม่ใช่ตัวตนของเรา” ดังนี้. (ในกรณีแห่งเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ก็มีข้อความที่ตรัสไว้อย่างเดียวกัน). นี้แล ภิกษุผู้ยิ่งได้ไกล.

(เห็นอริยสัจ)

ภิกษุ ท. ! **ภิกษุที่เป็นผู้ยิ่งได้เร็ว เป็นอย่างไรเล่า?** คือ ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมรู้ชัดตามเป็นจริงว่า “นี้ทุกข์ นี้เหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ นี้ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ นี้ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์” ดังนี้. นี้แล ภิกษุผู้ยิ่งได้เร็ว.

(ดับอวิชชา)

ภิกษุ ท. ! **ภิกษุที่เป็นผู้ทำลายกองทัฬหะใหญ่ได้ เป็นอย่างไรเล่า?** คือ ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมทำลายกองอวิชชาใหญ่ได้. นี้แล ภิกษุผู้ทำลายกองทัฬหะใหญ่ได้.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุประกอบด้วยธรรมสี่ประการเหล่านี้แล ย่อมเป็น  
อาหุเนยบุคคล ปาหุเนยบุคคล ทักขิณียบุคคล อัญชติกรณียบุคคล เป็นนา  
บุญของโลกไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า.

- จตุกก. อ. ๒๑/๒๓๑/๑๘๑.

(การรู้อริยสัจทั้งสี่ ท่านจัดเป็นสัมมาทิฐิ แต่เป็นสัมมาทิฐิที่รวดเร็วกว่าสัมมาทิฐิ  
อื่นๆ ในการทำลายกิเลส บรรลุนิพพาน ดังนั้นจึงเรียกในที่นี้ว่า ญาณประเภทยิ่งเร็ว).

### ทิ้งเสียนั้นแหละกลับจะเป็นประโยชน์

ภิกษุ ท. ! สิ่งใด ไม่ใช่ของเธอ, สิ่งนั้น จงละมันเสีย ; สิ่งนั้น อัน  
เธอละเสียแล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์และความสุขแก่เธอ. ภิกษุ ท. ! อะไร  
เล่า ที่ไม่ใช่ของเธอ?

ภิกษุ ท. ! จักขุ ไม่ใช่ของเธอ เธอจงละมันเสีย ; จักขุนั้นอันเธอ  
ละเสียแล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์และความสุขแก่เธอ.

(ในกรณีแห่ง โสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ และมโน ก็ได้ตรัสต่อไปด้วยข้อความอย่าง  
เดียวกัน).

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือน อะไรๆ ในแคว้นนี้ ที่เป็นหญ้าเป็นไม้  
เป็นกิ่งไม้ เป็นใบไม้ ที่คนเขาขนไปทิ้ง หรือเผาเสีย หรือทำตามปัจจัย; พวก  
เขารู้สึกอย่างนี้บ้างหรือไม่ว่า คนเขาขนเราไป หรือเผาเรา หรือทำแก่เราตาม  
ปัจจัยของเขา? “ไม่รู้สึกอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า!” เพราะเหตุไรเล่า? “ข้าแต่พระองค์ผู้  
เจริญ ! เพราะเหตุไรเล่า? ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! เพราะเหตุว่า ความรู้สึกที่ว่าตัวตน (อตุตา)  
ของตน (อตุตนิยา) ของข้าพระองค์ไม่มีในสิ่งเหล่านั้น พระเจ้าข้า!”

ภิกษุ ท. ! ฉันทใดกัฉันทัน : จักขุ .... โสตะ .... ฆานะ .... ชิวหา ....  
 ภายะ .... มโน ไม่ใช่ของเธอ เธอจงละมันเสีย สิ่งเหล่านั้นอันเธอละเสียแล้ว จัก  
 เป็นไปเพื่อประโยชน์และความสุขแก่เธอ แล.

- สพา.สั. ๑๘/๑๖๑/๒๑๕.

[สำหรับสิ่งที่เรียกว่า “ไม่ใช่ของเธอ” นั้น ในสูตรอื่น (๑๘/๑๖๒ /๒๒๐) ทรงแสดง  
 ด้วย อาตนะภายนอกหก คือ รูปะ .... สัทตะ .... คันธะ .... รสะ .... โสณัฐพะพะ .... ฐัม  
 มารัมมณะ ดังนี้ก็มี ; ในสูตรอื่นอีก (๑๒/๒๗๕/๒๘๗; ๑๗/๔๒/๗๑-๗๒) ทรงแสดงด้วย  
 เบญจขันธ์ คือ รูป .... เวทนา .... สัญญา .... สังขาร .... วิญญาณ ดังนี้ก็มี; ในสูตรอื่นอีก  
 (๑๘/๑๐๐/๑๔๕) ทรงแสดงด้วย อายตนิกรรมห้าหมวด คืออายตนะภายในหก .... อายตนะ  
 ภายนอกหก .... วิญญาณหก .... สัมผัสหก .... เวทนาหก.... รวมเป็นสามสิบ ดังนี้ก็มี].

### ฆ่ากิเลสอย่างฆ่าคน

ท่านทั้งหลาย จงตัดป่าเถิด อย่าตัดต้นไม้ ; เพราะว่าภัยย่อมเกิด จากป่า  
 ต่างหาก. ภิกษุ ท. ! เธอทั้งหลาย จงตัดป่าและความรกแห่งป่าเสีย แล้วเป็นคนไม่  
 มีป่าเถิด.

เพราะว่า ตลอดเวลาที่กิเลสเพียงดังความรกของป่า ยังไม่ถูกตัดขาด  
 เหลืออยู่แก่นระแม่สักว่าอณูเดียว ในนารีทั้งหลาย ; ณะนั้น จักมีจิตปฏิพัทธ์ใน  
 นารีนั้น ตลอดกาลเพียงนั้น เหมือนลูกวัวที่ยังกินนมแม่ ติดพันแม่วัวอยู่ ฉันทใดกั  
 ฉันทัน.

ท่านจงถอนเยื่อแห่งจิตใจของตนเสีย เหมือนเขาถอนบัวสายใน สารทด้วย  
 มือ จงพอกพูนทางแห่งสันติเถิด เพราะวานิพพานเป็นสิ่งที่พระสุคตแสดงไว้  
 แล้ว.

- ฐ. ปุ. ๒๕/๕๒/๓๐.

## วิชาเป็นตัวชักนำมาซึ่งองค์แปดแห่งสัมมาบรรค

ภิกษุ ท. ! วิชา เป็นสิ่งที่มาล่วงหน้า เพื่อความถึงพร้อมแห่ง กุศล  
ธรรมทั้งหลาย อันติดตามมาด้วยหิริโอตตปปะ ภิกษุ ท. !

สัมมาทิฐฐิ	ย่อมน้อย่างเต็มที	แก่ผู้ถึงซึ่งวิชา มีความเห็นแจ้ง;
สัมมาสังกัปปะ	ย่อมน้อย่างเต็มที	แก่ผู้มีสัมมาทิฐฐิ;
สัมมาวาจา	ย่อมน้อย่างเต็มที	แก่ผู้มีสัมมาสังกัปปะ;
สัมมากัมมันตะ	ย่อมน้อย่างเต็มที	แก่ผู้มีสัมมาวาจา;
สัมมาอาชีวะ	ย่อมน้อย่างเต็มที	แก่ผู้มีสัมมากัมมันตะ;
สัมมาวายามะ	ย่อมน้อย่างเต็มที	แก่ผู้มีสัมมาอาชีวะ;
สัมมาสติ	ย่อมน้อย่างเต็มที	แก่ผู้สัมมาวายามะ;
สัมมาสมาธิ	ย่อมน้อย่างเต็มที	แก่ผู้มีสัมมาสติ.

(เป็นอันว่า องค์แปดแห่งสัมมาบรรคหรือสัมมัตตะ ย่อมมีครบบริบูรณ์. ในสูตรอื่น  
(๒๔/๒๒๘/๑๐๕) ได้ตรัสขยายออกไปอีก ๒ ข้อคือ :-)

สัมมาญาณะ	ย่อมน้อย่างเต็มที	แก่ผู้มีสัมมาสมาธิ;
สัมมาวิมุตติ	ย่อมน้อย่างเต็มที	แก่ผู้มีสัมมาญาณะ .

- มหาวาร. ส. ๑๕/๑/๓.

## ธรรมเป็นส่วนแห่งวิชา

ภิกษุ ท. ! ธรรม ๒ อย่างเหล่านี้ เป็นส่วนแห่งวิชา มีอยู่สองอย่าง  
อะไรเล่า? สองอย่างคือ สมณะและวิปัสสนา.

ภิกษุ ท. ! สมณะเมื่ออบรมแล้ว จะได้ประโยชน์อะไร? อบรมแล้ว จิตจะเจริญ. จิตเจริญแล้ว จะได้ประโยชน์อะไร? เจริญแล้ว จะ ระบายได้.

ภิกษุ ท. ! วิปัสสนา ถ้า เมื่อเจริญแล้ว จะได้ประโยชน์อะไร? เจริญแล้ว ปัญญาจะเจริญ. ปัญญาเจริญแล้ว จะได้ประโยชน์อะไร? เจริญแล้ว จะ ละอวิชชาได้ แล.

- ทุก.อ. ๒๐/๗๗/๒๕๗.

หมวด ค. ว่าด้วย อุปกรณ์-เหตุปัจจัย ของสัมมาทิฏฐิ

ความกลัวเป็นเหตุแห่งสัมมาทิฏฐิ (ชนิดโลกิยะ)

ภิกษุ ท. ! ความกลัว ๔ อย่าง เหล่านี้ มีอยู่. สี่อย่าง อย่างไรเล่า? สี่อย่างคือ ความกลัวต่อการติเตียนตนด้วยตน ความกลัวต่อการการติเตียนจากผู้อื่น ความกลัวต่ออาชญา ความกลัวต่อทุกคติ.

ภิกษุ ท. ! ความกลัวต่อการติเตียนตนด้วยตน เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ บุคคลบางคน ย่อมใคร่ครวญเห็นอย่างนี้ว่า “ถ้าเราประพฤติกายทุจริต วาจทุจริต, มโนทุจริต, เราจะไม่พึงติเตียนเราโดยศีลได้ อย่างไม่รู้กันเล่า?” ดังนี้. เขากลัวต่อภัยจากการติเตียนด้วยตนด้วยตนแล้วจึงละกายทุจริต เจริญกายสุจริต, ละวาจทุจริต เจริญวาจสุจริต, ละมโนทุจริต เจริญมโนสุจริต, บริหารตนให้บริสุทธิ์อยู่. ภิกษุ ท. ! นี้เรากล่าวว่า ความกลัวต่อการติเตียนตนด้วยตน.

ภิกษุ ท. ! **ความกลัวต่อการติเตียนจากผู้อื่น เป็นอย่างไรเล่า?**  
 ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ บุคคลบางคน ย่อมใคร่ครวญเห็นอย่างนี้ว่า “ถ้าเรา ประพฤติกายทุจริต วาจทุจริต มโนทุจริต, ชนเหล่าอื่นจะไม่พึงติเตียนเรา โดย ศีลได้อย่างไรกันเล่า.” ดังนี้ เขากลับต่อภัยจากการติเตียนจากผู้อื่นแล้วจึง ละ กายทุจริต เจริญกายสุจริต, ละวาจทุจริต เจริญวาจสุจริต, ละมโนทุจริต เจริญ มโนสุจริต บริหารตนให้บริสุทธิ์อยู่, ภิกษุ ท. ! **นี้เรากล่าวว่า ความกลัวต่อ การติเตียนจากผู้อื่น.**

ภิกษุ ท. ! **ความกลัวต่ออาชญา เป็นอย่างไรเล่า?** ภิกษุ ท. ! ใน กรณีนี้ บุคคลบางคน เห็นพระราชอาชญาผู้ประพฤติกัฏฐากรรมกระทำ การ ลงโทษโดยวิธีต่างๆ คือ โขยด้วยแส้บ้าง เข็มด้วยหวายบ้าง หวดด้วยเชือก หน้าง้าง ทูบด้วยท่อนไม้บ้าง ตัดมือเสียบ้าง ตัดเท้าเสียบ้าง ตัดเสียทั้งมือและ เท้าบ้าง ตัดหูบ้าง ตัดจมูกบ้าง ตัดเสียทั้งหูและจมูกบ้าง ย่อมกระทำความกรรมกรณ ชื่อ “หม้อเคี้ยวน้ำส้ม” บ้าง ย่อมกระทำความกรรมกรณชื่อ “ขอดสังข์” บ้าง ย่อม กระทำความกรรมกรณชื่อ “ปากราหู” บ้าง ย่อมกระทำความกรรมกรณชื่อ “มาลัยไฟ” บ้าง ย่อมกระทำความกรรมกรณชื่อ “มือคบเพลิง” บ้าง ย่อมกระทำความกรรมกรณชื่อ “ริ้วสาย” บ้าง ย่อมกระทำความกรรมกรณชื่อ “นุ่งเปลือกไม้” บ้าง ย่อมกระทำความกรรมกรณชื่อ “ยื่นกวาง” บ้าง ย่อมกระทำความกรรมกรณชื่อ “เกี่ยวเหยื่อเบ็ดบ้าง” บ้าง ย่อมกระทำ กรรมกรณชื่อ “เหรียญกษาปณ์” บ้าง ย่อมกระทำความกรรมกรณชื่อ “แปรงแสบ” บ้าง ย่อมกระทำความกรรมกรณชื่อ “เวียนหลัก” บ้าง ย่อมกระทำความกรรมกรณชื่อ “ตั้ง ฟาง” บ้าง ย่อมราดด้วยน้ำมันร้อนๆบ้าง ย่อมปล่อยให้สุนัขทิ้งบ้าง ย่อมให้ นอนหงายบนหลาวทั้งเป็นๆบ้าง ย่อมตัดศีรษะด้วยดาบบ้าง° เขามานึกขึ้นได้ว่า “เพราะเหตุแห่งการทำความกรรมอันลามกเช่นนี้ พระราชาจึงจับโจรอันชั่วร้ายมา

กระทำการลงโทษโดยวิธีต่างๆ เช่น โขยด้วยแส้บ้าง ....ฯลฯ.... ตัดศีรษะด้วยดาบบ้าง. ถ้าเราจะฟังกรรมอันลามกเช่นนั้น พระราชาก็จะจับแม่เราไปกระทำการลงโทษโดยวิธีต่างๆเช่นนั้นเหมือนกัน คือ โขยด้วยแส้บ้าง ....ฯลฯ.... ตัดศีรษะด้วยดาบบ้าง” ดังนี้ เขากลัวต่อภัยจากอาชญาแล้ว จึงไม่ประพฤติกิจการฉกชิงทรัพย์ของผู้อื่นอยู่ ภิกษุ ท. ! นี้เรากล่าวว่า ความกลัวต่ออาชญา.

ภิกษุ ท. ! **ความกลัวต่อทุกคติ เป็นอย่างไรเล่า?** ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ บุคคลบางคน ย่อมใคร่ครวญเห็นอย่างนี้ว่า “วิบากของกายทุจริตอันชั่วร้าย จักมีข้างหน้า, วิบากของวจีทุจริตอันชั่วร้าย จักมีข้างหน้า วิบากของมโนทุจริตอันชั่วร้าย จักมีข้างหน้า. ถ้าเราประพฤติกุศลด้วยกาย ประพฤติกุศลด้วยวาจา ประพฤติกุศลด้วยใจ แล้วจะต้องสงสัยอะไรกันอีกเล่าในข้อที่เราจะพึงถึง อบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ภายหลังแต่การตายเพราะการทำลายแห่งกาย” เขากลัวต่อภัยแห่งทุกคัตถิ์นี้แล้ว จึงละกายทุจริต เจริญกายสุจริต, ละวจีทุจริต เจริญวจีสุจริต, ละมโนทุจริต เจริญมโนสุจริต, บริหารตนให้บริสุทธิ์อยู่. ภิกษุ ท. ! นี้เรากล่าวว่า ความกลัวต่อ ทุกคติ.

ภิกษุท. ! เหล่านี้แลคือความกลัว ๔ อย่าง.

- จตุกก. อ.๒๑/๑๖๒ - ๑๖๔/๑๒๑.

(ความรู้ที่ทำให้รู้จักกลัวต่อสิ่งที่ควรกลัว จัดเป็นสัมมาทิฐฐิในขั้นต้นๆได้ จึงนำมาใส่ไว้ในที่นี้).

๑ .ดูรายละเอียดของการกระทำความกรรมเหล่านี้ ที่เชิงบรรณหน้า ๕๑๗ - ๕๑๘ แห่งหนังสือเล่มนี้ ที่หัวข้อว่า “อัสสาทะ -อาทีนวะ -นิสสรณะ ของกาม.”



## อรียสัจสี่ เป็นอารมณ์แห่งนิพเพทิกปัญญา

(ผู้ซึ่งว่ามีปัญญาย่อมพิจารณาอยู่ในกรอบแห่งอรียสัจสี่และความไม่เบียดเบียน)

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! มีคำที่กล่าวกันอยู่ว่า ‘เป็นพหูสูตผู้ทรงธรรมเป็นพหูสูตผู้ทรงธรรม’ ดังนี้ นั้นเป็นได้ด้วยเหตุเท่าไรหนอ พระเจ้าข้า ?”

ดีจริง ดีจริง ภิกษุ ! ปัญญาของเธอเฉียบแหลม ปฏิภาณงดงาม

คำถามสวยสสวย. ภิกษุ ! เธอถามเราว่า เป็นพหูสูต ทรงธรรม กันได้ด้วยเหตุเท่าไร ดังนี้หรือ? “อย่างนั้น พระเจ้าข้า !”

ภิกษุ ! เราแสดงธรรมแล้ว มากมายครบถ้วนขบวนการ เป็น สุตตะ เคยยะ เวຍยากรณ์ คาทา อุทาน อิติวุตตกะ ชาตกะ อัปภูตัมมัม เวทัลละ ภิกษุ ! ผู้รู้ธรรมรู้ธรรมแห่งคาทาแม้เพียงลึบท แล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม นั้นแหละควรจะเรียกว่า เป็น พหูสูตผู้ทรงธรรม. “สาธุ พระเจ้าข้า !”

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! มีคำที่กล่าวกันอยู่ว่า “ผู้มีการศึกษามีปัญญา เครื่องเจาะแทงกิเลส ผู้มีการศึกษามีปัญญาเครื่องเจาะแทงกิเลส” ดังนี้ นั้นเป็นได้ด้วยเหตุเท่าไรหนอ พระเจ้าข้า ?”

ดีจริง ดีจริง ภิกษุ ! ปัญญาของเธอเฉียบแหลม ปฏิภาณ งดงาม คำถามสวยสสวย. ภิกษุ ! เธอถามเราว่า ผู้มีการศึกษามีปัญญาเครื่องเจาะแทงกิเลส (นิพเพทิกปัญญา) เป็นกันได้ด้วยเหตุเท่าไร ดังนี้หรือ? “อย่างนั้นพระเจ้าข้า !”

ภิกษุ! ในกรณีนี้ ภิกษุ มีการศึกษาอยู่ว่า “อย่างนี้ เป็น ความทุกข์” ดังนี้ แล้วแทงตลอดซึ่งเนื้อความแห่งสัจจะนั้น เห็นด้วยปัญญาอยู่ ก็ดี; มีการศึกษาอยู่ว่า “อย่างนี้ เป็นเหตุเกิดขึ้นแห่งทุกข์” ดังนี้ แล้วแทงตลอดซึ่งเนื้อความแห่งสัจจะนั้น เห็นด้วยปัญญาอยู่ ก็ดี; มีการศึกษาอยู่ว่า “อย่างนี้ เป็นหนทางให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์” ดังนี้ แล้วแทงตลอดซึ่งเนื้อความแห่งสัจจะนั้นเห็นด้วยปัญญาอยู่ ก็ดี; มีการศึกษาอยู่ว่า “อย่างนี้ เป็นหนทางให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์” ดังนี้ แล้วแทงตลอดซึ่งเนื้อความแห่งสัจจะนั้นเห็นด้วยปัญญาอยู่ ก็ดี. ภิกษุ! อย่างนี้แล ชื่อว่า “ผู้มีการศึกษา มีปัญญาเครื่องเจาะแทงกิเลส.” “สาธุ พระเจ้าข้า!”

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! มีคำกล่าวกันอยู่ว่า “ผู้เป็นบัณฑิตมี ปัญญามาก ผู้เป็นบัณฑิตมีปัญญามาก” ดังนี้ นั้นเป็นได้ด้วยเหตุเท่าไรหนอ พระเจ้าข้า!”

ดีจริง ดีจริง ภิกษุ! ปัญญาของเธอเฉียบแหลม ปฏิภาณ งดงาม คำถามสวยสลวย. ภิกษุ! เธอถามเราว่า ผู้เป็นบัณฑิตมีปัญญามาก เป็นกัน ได้ด้วยเหตุเท่าไร ดังนั้นหรือ? “อย่างนั้น พระเจ้าข้า!”

ภิกษุ! ในกรณีนี้ ผู้เป็นบัณฑิตมีปัญญามาก ย่อมไม่คิดไปในทางทำตนเองให้ลำบากเลย ไม่คิดไปในทางทำผู้อื่นให้ลำบาก ไม่คิดไปในทางทำทั้งสองฝ่ายให้ลำบาก; เมื่อจะคิด ย่อมคิดอย่างเป็นประโยชน์ แก่กกุลแก่ตนเองเป็นประโยชน์แก่กกุลแก่ผู้อื่น เป็นประโยชน์แก่กกุลแก่ทั้งสองฝ่าย คือเป็นประโยชน์แก่กกุลแก่โลกทั้งปวงนั่นเอง. ภิกษุ! อย่างนี้แล ชื่อว่า ผู้เป็นบัณฑิตมีปัญญามาก.

- จตุกถ. อ. ๒๑/๒๔๑/๑๘๖.

(นิพเพชกรปัญญา ในที่นี้ เป็นคำแทนชื่อของ สัมมาทิฐิ จึงนำมาใส่ไว้ใน ที่นี้).

## ธรรมเป็นเครื่องเจริญแห่งปัญญา ฯลฯ

ภิกษุ ท. ! ธรรมทั้งหลาย ๔ ประการ เหล่านี้ เป็นไปพร้อมเพื่อความเจริญแห่งปัญญา (ปัญญาขุทธิ) ธรรม ๔ ประการ อย่างไรเล่า? สี่ประการ คือ :-

การคบหากับสัตบุรุษ	(สปรุริสตัเสว);
การฟังพระสัทธรรม	(สทฺธมฺมสุสฺวาน);
การทำใจโดยแยบคาย	(โยนิโสมนสิการ);
การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม	(ชฺมฺมานุชฺมฺมปฺปฏิปฺตฺติ).

ภิกษุ ท. ! ธรรม ๔ ประการ เหล่านี้แล เป็นไปพร้อมเพื่อความเจริญแห่งปัญญา.

- จตุกก. อ. ๒๑/๓๓๒/๒๔๘.

[ธรรม ๔ ประการเหล่านี้เป็นหลักธรรมที่สำคัญเพราะว่า นอกจากจะเป็นเครื่องเจริญแห่งปัญญาแล้ว ได้ครัสไว้ในบาลีแห่งอื่นอีกถึง 21 พระสูตร ดังนี้ :-

เป็นธรรมที่มีอุปการะมากแก่นุชย์ (มนุสฺสญุตฺพหุการ)	(๒๑/๓๓๒/๒๔๕);
เป็นองค์คุณเครื่องให้ถึงกระแสแห่งพระนิพพาน (โสตฺยาปฺตฺติยฺงค)	(๑๕/๓๓๒/๒๔๕);
เป็นเครื่องทำให้แจ้งซึ่งโสตฺยาปฺตฺติผล (โสตฺยาปฺตฺติผลสจฺจนิกิริยา)	(๑๕/๕๑๖/๑๖๓๔);
เป็นเครื่องทำให้แจ้งซึ่งสกฺทาคามิผล (สกฺทาคามิผลสจฺจนิกิริยา)	(๑๕/๕๑๗/๑๖๓๕);
เป็นเครื่องทำให้แจ้งซึ่งอนาคามิผล (อนาคามิผลสจฺจนิกิริยา)	(๑๕/๕๑๗/๑๖๓๖);
เป็นเครื่องทำให้แจ้งซึ่งอรหัตตผล (อรหตุตฺตผลสจฺจนิกิริยา)	(๑๕/๕๑๗/๑๖๓๗);
เป็นเครื่องให้ได้เฉพาะซึ่งปัญญา (ปญฺญาปฏฺิลาภ)	(๑๕/๕๑๗/๑๖๓๘);
เป็นเครื่องให้มีความไพบุลย์แห่งปัญญา (ปญฺญาเวปฺุลล)	(๑๕/๕๑๗/๑๖๔๐);

เป็นเครื่องให้มีปัญญาอันใหญ่หลวง (มหาปัญญาตา)	(๑๕/๕๑๘/๑๖๔๑);
เป็นเครื่องให้มีปัญญาอันหนาแน่น (ปุณฺณปัญญาตา)	(๑๕/๕๑๘/๑๖๔๒);
เป็นเครื่องให้มีปัญญาอันไพบุลย์ (วิปุลปัญญาตา)	(๑๕/๕๑๘/๑๖๔๓);
เป็นเครื่องให้มีปัญญาอันลึกซึ้ง (คมภีรปัญญาตา)	(๑๕/๕๑๘/๑๖๔๔);
เป็นเครื่องให้ปัญญาอันหาประมาณค่ามิได้ (อปรฺมตฺตปัญญาตา)	(๑๕/๕๑๘/๑๖๔๕);
เป็นเครื่องให้มีปัญญาเสมียนแผ่นดิน (ภฺริปัญญาตา)	(๑๕/๕๑๘/๑๖๔๖);
เป็นเครื่องให้เป็นผู้มากด้วยปัญญา (ปญฺญาพาหุลฺล)	(๑๕/๕๑๘/๑๖๔๗);
เป็นเครื่องให้เป็นผู้มีปัญญานับพัน (สํมปัญญาตา)	(๑๕/๕๑๘/๑๖๔๘);
เป็นเครื่องให้เป็นผู้มีปัญญาไว (ลหุปัญญาตา)	(๑๕/๕๑๘/๑๖๔๙);
เป็นเครื่องให้เป็นผู้มีปัญญาอันร่าเริง (หาสปัญญาตา)	(๑๕/๕๑๘/๑๖๕๐);
เป็นเครื่องให้เป็นผู้มีปัญญาเล่น (ชวณปัญญาตา)	(๑๕/๕๑๘/๑๖๕๑);
เป็นเครื่องให้เป็นผู้มีปัญญาคมกล้า (ตฺกขปัญญาตา)	(๑๕/๕๑๘/๑๖๕๒);
เป็นเครื่องให้เป็นผู้มีปัญญาเครื่องเจาะแทง(นิพฺเพทฺธิกปัญญาตา)	(๑๕/๕๑๘/๑๖๕๓).]

### เหตุที่ทำให้แสวงหานิพพาน

ภิกษุ ท. ! การแสวงหาอย่างประเสริฐ ๔ อย่างเหล่านี้ มีอยู่. ลืออย่างไรเล่า? ลืออย่างไร :-

ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ บุคคลบางคน ตนเองเป็นผู้มีความแก่เป็นธรรมดา อยู่ ก็รู้ชัดซึ่งโทษในความแก่เป็นธรรมดานั้น แล้วแสวงหานิพพานอันเป็นธรรมไม่มีความแก่ อันเป็นธรรมเกษมจากโยคะ ไม่มีอื่นยิ่งกว่า ;

บุคคลบางคน ตนเองเป็นผู้ มีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา อยู่ ก็รู้ชัดซึ่งโทษในความเจ็บไข้เป็นธรรมดานั้น แล้วแสวงหานิพพานอันเป็นธรรมไม่มีความ

เจ็บไข้ อันเป็นกรรมเกษมจากโยคะ ไม่มีอื่นยิ่งกว่า ;

บุคคลบางคน ตนเองเป็นผู้ มีความตายเป็นธรรมดา อยู่ ก็รู้ชัดซึ่งโทษ ในความตายเป็นธรรมดานั้น แล้วแสวงหานิพพานอันเป็นธรรมไม่มีความตาย อันเป็นกรรมเกษมจากโยคะ ไม่มีอื่นยิ่งกว่า ;

บุคคลบางคน ตนเองเป็นผู้ มีความเศร้าหมองเป็นธรรมดา อยู่ ก็รู้ชัด ซึ่งโทษในความเศร้าหมองเป็นธรรมดานั้น แล้วแสวงหานิพพาน อันเป็นธรรม ไม่มีความเศร้าหมอง อันเป็นกรรมเกษมจากโยคะ ไม่มีอื่นยิ่งกว่า.

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล การแสวงหาอย่างประเสริฐ ๔ อย่าง.

- จตุกก. อ. ๒๑/๓๓๔/๒๕๕.

**สมาธิ(สมาบัติ)ทุกชั้นตอนใช้เป็นบาทฐานในการเข้าวิมุตติได้ทั้งหมด**  
(เรื่องนี้ควรดูประกอบในเล่มนี้ น. ๕๒๖ , ๑๓๐๐ , ๑๓๔๑ , ๑๓๖๔ , ๑๔๑๒ , ๑๔๑๔ , ๑๔๔๘)

(เรื่องนี้เป็นประเด็นสำคัญมากในการปฏิบัติ เพราะสาเหตุคือ เคยได้ฟังพระเถระสาวกหลาย ท่านว่าต้องถึงฌานสี่เท่านั้น จึงจะสิ้นอาสวะได้ บางท่านว่าสมาบัติในชั้นรูปใช้ในการสิ้นอาสวะ ไม่ได้ หรือบางท่านว่าในฌานสี่ มีขันธไม่ครบ ๕ ซึ่งพระสูตรนี้จะต้องตอบข้อสงสัยเหล่านี้ได้ ทั้งหมด และจากการตรวจสอบโดยคอมพิวเตอร์ในบาลีสยามรัฐนั้น โดยพุทธวงจะไม่มีคำว่ารูป ฌานและอรุปฌาน แต่มีคำว่าสมาบัติที่ใช้ประกอบกับสมาธิทุกชั้นได้ คำว่าฌานนั้นใช้กับสมาบัติใน ส่วนรูป แต่ในสมาบัติในส่วนอรุปไม่ใช้คำว่าฌานเลย คำเรียกโดยรวมจึงควรใช้คำว่าสมาธิหรือสมาบัติแทน; ส่วนคำที่พระองค์เคยใช้ คือ รูปสัญญา กับ อรุปสัญญา ซึ่งเดิมเคยใช้ว่า รูปฌานกับอรุปฌาน).

ภิกษุ ท. ! เรากล่าวความสิ้นอาสวะ เพราะอาศัยปฐมฌานบ้าง; เพราะอาศัยทุติยฌานบ้าง; เพราะอาศัยตติยฌานบ้าง; เพราะอาศัยจตุตถฌานบ้าง; เพราะอาศัยอากาสนัญญาตนะบ้าง; เพราะอาศัยวิญญาณัญญาตนะ

บ้าง; เพราะอาศัยอากิญจัญญาตนะบ้าง; เพราะอาศัยเนวสัจญานาสัจญญาตนะบ้าง; เพราะอาศัยสัจญญาเวทยิตนิโรธบ้าง.

ภิกษุ ท. ! คำที่เรากล่าวแล้วว่า “ภิกษุ ท. ! เรากล่าวความสิ้นอาสวะ เพราะอาศัย ปฐมฌานบ้าง” ดังนี้ นั้น เราอาศัยอะไรกล่าวเล่า? ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ ภิกษุสงฆ์จากกามสังัดจากอกุศลธรรมเข้าถึงปฐมฌาน อันมีวิตกวิจารณ์ิบัติและสุขอันเกิดแต่วิเวก แล้วแลอยู่. ในปฐมฌานนั้นมีธรรมคือ รูป เวทนา สัจญญา สังขาร วิญญูณ (ที่กำลังทำหน้าที่อยู่); เธอเห็นตามเห็นซึ่งธรรมเหล่านั้น โดยความเป็นของไม่เที่ยง<sup>๑</sup> โดยความเป็นทุกข์<sup>๒</sup> เป็นโรค<sup>๓</sup> เป็นหัวฝี<sup>๔</sup> เป็นลูกศร<sup>๕</sup> เป็นความยากลำบาก<sup>๖</sup> เป็นอาพาธ<sup>๗</sup> เป็นดังผู้อื่น<sup>๘</sup> เป็นของแตกสลาย<sup>๙</sup> เป็นของว่าง<sup>๑๐</sup> เป็นของไม่ใช่ตน<sup>๑๑</sup>. เธอดำรงจิตด้วยธรรม (คือขันธทั้งห้า) เหล่านี้ (อันประกอบด้วยลักษณะ ๑๑ ประการ มีอนิจจลักษณะเป็นต้น) แล้วจึงน้อมจิตไปสู่อมตชาติ (คือนิพพาน) ด้วยการกำหนดว่า “นั่นสงบระงับ นั่นประณีต : นั่นคือธรรมชาติเป็นที่สงบระงับแห่งสังขารทั้งปวง เป็นที่สลัดคืนซึ่งอุปธิทั้งปวง เป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหา เป็นความจางคลาย เป็นความดับ เป็นนิพพาน” ดังนี้. เธอดำรงอยู่ในวิปัสสนาญาณมีปฐมฌานเป็นบาทนั้น ย่อมถึง ความสิ้นไปแห่งอาสวะ; ถ้าไม่ถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะ ก็เป็นโอปปาติกะ อนาคตามีผู้ปรินิพพาน ในภพนั้น มีการไม่เวียนกลับจากโลกนั้น เป็นธรรมดาเพราะความสิ้นไปแห่งสังโยชน์มีในเบื้องต่ำห้าประการ และเพราะอำนาจแห่ง **มัมราคะ** **มัมนันทิ** (อันเกิดจากการกำหนดจิตในอมตชาติ) นั้นๆ นั้นเอง.

๑. บาลีฉบับมอญ กล่าวลงเลขไปถึงว่า “เพราะอาศัยสัจญญาเวทยิตนิโรธบ้าง” ฉบับไทยเราหยุดเสียเพียงแค่เนวสัจญานาสัจญญาตนะนี้เท่านั้น เมื่อพิจารณาจากการปฏิบัติ และดูจากที่จิตพระสารีบุตรหลุดพ้นจากอาสวะ เพราะการเข้า-ออกจากสัจญญาเวทยิตนิโรธสมบัติตามที่พระองค์ตรัสไว้ (ในพ.โอ.น. ๓๔๓) จึงเห็นว่าบาลีฉบับมอญในส่วนนี้กล่าวไว้ถูกต้องโดยสอดคล้องและไม่ขัดกันกับหลักธรรมในพระสูตรอื่นๆ ตามหลักแห่งมหาปเทศที่ได้ทรงวางหลักพิจารณาความถูกต้องแห่งคำพูดของพระองค์เอาไว้.

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนนายขมังธนูหรือลูกมือของเขา ประกอบการฝึกอยู่กะรูปหุ่นคนที่ทำด้วยหญ้าบ้าง กะรูปหุ่นดินบ้าง; สมัยต่อมา เขาก็เป็นนายขมังธนูผู้ยิ่งไกล ยิ่งเร็ว ทำลายหมู่พลอันใหญ่ได้. ภิกษุ ท. ! ฉันทใดที่ฉันทนั้น ที่ภิกษุสงฆ์จากคาม สังคจากอกุศลธรรม เข้าถึงปฐมฌานอันมีวิตกวิจารณ์ปีติและสุขอันเกิดจากวิเวก แล้วแลอยู่ [เรอนั้นกำหนดเบญจขันธ์โดยลักษณะ ๑๑ ประการ มีอนิจจลักษณะเป็นต้น แล้วน้อมจิตไปสู่อมตธาตุคือนิพพาน และเมื่อดำรงอยู่ในวิปัสสนาญาณมีปฐมฌานเป็นบาทนั้นก็ย่อมเข้าถึงความสิ้นอาสวะ หรือมิฉะนั้นก็เป็นอนาคามี เพราะมีขัมมราคะ ขัมมนันทิในนิพพานนั้นคือพอใจ, เพลินในนิพพาน เหตุเพราะนันทิมืออยู่จึงยังความเป็นภพแห่งอนาคามีให้เกิดขึ้น : (ให้ดูในปฏิจ.โอ.หน้า ๔๒๑ ในคำว่า “ไม่เพลินอย่างยิ่งซึ่งนิพพาน” และ “นันทิเป็นมูลแห่งความทุกข์ ; เพราะมีภพจึงมีชาติ...” และดูในบาลีสยามรัฐ ชุดต้นตปีฎกเล่มนี้ ๒๓ ขุททกนิกายปฏิสัมภิทามรรคหน้า ๒๔๒-๒๔๓ ที่ตรัสพวกเชื่อแนในธรรมนี้ และพวกเชื่อแนในภพสุทธาวาสในธรรมนี้] ดังนี้. ภิกษุ ท. ! ข้อที่เรากล่าวแล้วว่า “ภิกษุ ท. ! เรากล่าวความสิ้นอาสวะ เพราะอาศัยปฐมฌานบ้าง” ดังนี้ นั้น เราอาศัยข้อนี้ก็กล่าวแล้ว.

(ในกรณีแห่งการสิ้นอาสวะ เพราะอาศัย ทุติยฌาน บ้าง เพราะอาศัย ตติยฌาน บ้าง เพราะอาศัย จตุตถฌาน บ้าง ก็มีคำอธิบายที่ตรัสไว้โดยทำนองเดียวกันกับในกรณีแห่งปฐมฌานข้างบนนี้ ทุกตัวคำพูดทั้งในส่วนอุปไมยและส่วนอุปมา ผิดกันแต่ชื่อแห่งฌานเท่านั้น ผู้ศึกษาอาจกำหนดรู้ได้เอง โดยอาศัยข้อความที่กล่าวแล้วข้างบนนี้ จะนำมาใส่ไว้เต็มข้อความนั้นก็ยิ่งยาวเกินไป จึงเว้นเสียสำหรับ ทุติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน; ต่อไปจะข้ามไปกล่าวถึงอรุปลัญญาในลำดับต่อไป :-).

ภิกษุ ท. ! คำที่เรากล่าวแล้วว่า “ภิกษุ ท. ! เรากล่าวความสิ้นอาสวะ เพราะอาศัย อากาธานัญญาตนะบ้าง” ดังนี้ นั้น เราอาศัยอะไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ ภิกษุ เพราะก้าวล่วงรูปสัญญาเสียได้โดยประการทั้งปวง เพราะความดับไปแห่งปฏิสมสัญญา เพราะการไม่ใส่ใจซึ่งนันทตสัญญา จึงเข้าถึงอากาธานัญญาตนะ อันมีการทำในใจว่า “อากาศไม่มีที่สิ้นสุด” ดังนี้ แล้วแลอยู่.

ในอากาสนัญจายตนะนั้น มีธรรมคือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ (ที่กำลังทำหน้าที่อยู่)° เชนั้น ตามเห็นซึ่งธรรมเหล่านั้น โดยความเป็นของไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ เป็นโรค เป็นหวัฬ เป็นลูกศร เป็นความยากลำบาก เป็นอาพาธ เป็นดังผู้อื่น (ให้ขี้มมา) เป็นของแตกสลาย เป็นของว่าง เป็นของไม่ใช่ตน. เธอดำรงจิตด้วยธรรม (คือขันธเพียงสี่) เหล่านั้น (อันประกอบด้วยลักษณะ ๑๑ ประการ มีอนิจจลักษณะเป็นต้น) แล้วจึงน้อมจิตไปสู่อมตธาตุ (คือนิพพาน) ด้วยการกำหนดว่า “นั่นสงบระงับ นั่นประณีต : นั่นคือธรรมชาติเป็นที่สงบระงับแห่งสังขารทั้งปวง เป็นที่สลัดคืนซึ่งอุปธิทั้งปวง เป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหา เป็นความจางคลาย เป็นความดับเป็นนิพพาน” ดังนี้. เธอดำรงอยู่ในวิปัสสนาญาณมีอากาสนัญจายตนะเป็นบาทนั้น ย่อมถึง ความสิ้นไปแห่งอาสวะ ; ถ้าไม่ถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะ ก็เป็นโอปปาติกะ อนาคามีผู้ปรินิพพานในภพนั้น มีการไม่เวียนกลับจากโลกนั้นเป็นธรรมดาเพราะความสิ้นไปแห่งสังโยชน์มีในเบื้องต่ำห้าประการ และเพราะอำนาจแห่ง ชัมมราคะ ชัมมนันทิ (อันเกิดจากความพอใจและความเพลินที่ยังละไม่ได้) นั้นๆ นั้นเอง.

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนนายขมังธนูหรือลูกมือของเขา ประกอบการฝึกอยู่กะรูปหุ่นคนที่ทำด้วยหญ้าบ้าง กะรูปหุ่นดินบ้าง; สมัยต่อมา เขาก็เป็นนายขมังธนูผู้ยิงไกล ยิ่งเร็ว ทำลายหมู่พลอันใหญ่ได้. ภิกษุ ท. ! ฉันทใดก็ฉันทนั้น ที่ภิกษุ เพราะก้าวล่วงซึ่งรูปสัญญาเสียได้โดยประการทั้งปวง เพราะความดับไปแห่งปฏิมสัญญา เพราะการไม่ทำไว้ในใจซึ่งนันทตสัญญา จึงเข้าถึงอากาสนัญจายตนะ อันมีการไม่ทำไว้ในใจว่า “อากาศไม่มีที่สุด” ดังนี้แล้วแลอยู่. (เธอนั้นกำหนดขันธเพียงสี่<sup>๑</sup> ว่าขันธแต่ละขันธประกอบด้วยลักษณะ ๑๑ ประการ มีอนิจจลักษณะ

๑. ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า ในสมาธิระดับ รูปสัญญา มีขันธครบห้า; ส่วนในสมาธิระดับ อรูปสัญญา มีขันธเพียงสี่ คือขาดรูปขันธไป.

๒. เพียงสี่ คือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่ประกอบอยู่ในอากาสนัญจายตนะ.



เป็นต้น แล้วน้อมจิตไปสู่สมตฺรหฺมคฺคือนิพพาน ถึงความสิ้นอาสวะเมื่อดำรงอยู่ในวิปัสสนาญาณมีอา  
 กาศาณญฺายตนะเป็นบาทนั้น หรือมิฉะนั้นก็เป็นอนาคามี เพราะมีธัมมราคะ ธัมมฉันทิในนิพพาน  
 นั้น) ดังนี้. ภิกษุ ท. ! ข้อที่เรากล่าวแล้วว่า “ภิกษุ ท. ! เรากล่าวความสิ้นอา  
 สวะ เพราะอาศัยปฐมฌานบ้าง” ดังนี้ นั้น เราอาศัยความข้อนี้กล่าวแล้ว.

(ในกรณีแห่งการสิ้นอาสวะ เพราะอาศัย วิญญาณญฺายตนะ บ้าง เพราะอาศัย อา  
 กิญจัญญายตนะ บ้าง ก็มีคำอธิบายที่ตรัสไว้โดยทำนองเดียวกันกับในกรณีแห่งอากาศาณญฺายตนะ  
 ข้างบนนี้ ทุกตัวคำพูดทั้งในส่วนอุปไมยและส่วนอุปมา ผิดกันแต่ชื่อแห่งสมาบัติเท่านั้น ผู้ศึกษา  
 อาจกำหนดรู้ได้เอง โดยอาศัยข้อความที่กล่าวข้างบนนี้ จะนำมาใส่ไว้เต็มข้อความนั้นก็ยิ่งยว  
 เกินไป จึงเว้นเสียสำหรับวิญญาณญฺายตนะและอากิญจัญญายตนะ จนกระทั่งถึงคำว่า .... เราอาศัย  
 ข้อความนี้กล่าวแล้ว อันเป็นคำสุดท้ายของข้อความในกรณีแห่งอากิญจัญญายตนะ. ครั้นตรัส  
 ข้อความในกรณีแห่งอากิญจัญญายตนะจบแล้ว ได้ตรัสข้อความนี้ ต่อไปว่า :-).

ภิกษุ ท. ! ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้ เป็นอันกล่าวได้ว่า **สัจญฺยสมาบัติ**  
 (สญฺญาสมาปตฺติ) มีประมาณเท่าใด **อัญญาปฏิวธ** [อญฺญาปฏิวโธ (การแทงตลอด  
 อรหัตตผล)\* ] ก็มีประมาณเท่านั้น.

ภิกษุ ท. ! ส่วนว่า **อายตนะอีก ๒ ประการ** กล่าวคือ **เนวสัจญฺยานา**  
**สัจญฺยตนสมาบัติ** และ **สัจญฺยเวทิตนโรธ** ซึ่งอาศัยสัจญฺยสมาบัติ (๑ประการ)  
 เหล่านั้น<sup>๒</sup> นั้นเรากล่าววว่า เป็นสิ่งที่ฌายีภิกษุผู้ฉลาดในการเข้าสมาบัติ ฉลาดใน

๑. ข้อความนี้หมายความว่า สัจญฺยสมาบัติเจ็ด คือ รูปสัจญฺยาสี อรูปสัจญฺยาสามข้างต้น รวมเป็นเจ็ดเรียกว่า สัจญฺยสมาบัติ  
 เพราะเป็นสมาบัติที่ยังมีสัจญฺยา. เมื่อสัจญฺยสมาบัติ มีเจ็ด อัญญาปฏิวธก็มีเจ็ดเท่ากัน คือการแทงตลอดอรหัตตผล  
 ในกรณีของรูปสัจญฺยาสี อรูปสัจญฺยาสามนั่นเอง จึงตรัสว่า “สัจญฺยสมาบัติมีประมาณเท่าใด อัญญาปฏิวธก็มีประมาณ  
 เท่านั้น”.

๒. ข้อความนี้หมายความว่า สัจญฺยสมาบัติ ๑ ประการ เกิดก่อนแล้วตั้งอยู่แล้ว จึงอาจจะเกิดสมาบัติที่ไม่มีสัจญฺยาสอง  
 ประการนี้ กล่าวคือ เนวสัจญฺยานาสัจญฺยตนสมาบัติและสัจญฺยเวทิตนโรธ ดังนั้นจึงตรัสว่า “อายตนะสองอย่าง  
 อาศัยสมาบัติ ๑ อย่าง”.

\* ฌาน = การเพ่ง ; ฌาย = การเพ่ง ; แต่จากการใช้กล่าวของพระองค์ จะใช้ฌายในมุมของบุคคลผู้เพ่งและมี  
 ความฉลาด ให้ดูจากพระสูตรนี้และอีกพระสูตรที่ตรัสแก่สันธะเรื่องการเพ่งอย่างภิกษุอาชาไนย ซึ่งจะใช้ “ฌาย”  
 เหมือนกันกับพระสูตรนี้คือใช้ “ฌายี” ไม่ใช่ “ฌาน”.

การออกจากสมาบัติ จะพึงเข้าสมาบัติ ออกจากสมาบัติ แล้วกล่าวว่าเป็นอะไร  
ได้เองโดยชอบ<sup>๑</sup> ดังนี้.

- นวก. อ. ๒๓/๔๓๘-๔๔๔/๒๔๐.

[สำหรับหัวข้อเรื่องที่ว่า "สมาธิ (สมาบัติ) ทุกชั้นตอนใช้เป็นมาตรฐานของการเข้าวิมุตติได้  
ทั้งหมด" ดังนี้ นั้นหมายความว่า ในสมาบัติที่ยังมีสัญญาอยู่นั้น มีทางที่จะกำหนดขั้นธรรมที่  
ปรากฏอยู่ในสมาบัตินั้นว่ามีลักษณะ เช่นอนิจจลักษณะ เป็นต้น ซึ่งเมื่อกำหนดเข้าแล้ว ก็ย่อมเกิด  
ปัญญาซึ่งเรียกว่า วิปัสสนา. ส่วนสมาบัติที่ไร้สัญญา คือ เนวสัญญานาสัญญายตนะ และสัญญา-  
เวทิตนโรธนั้น ไม่มีขั้นอื่นๆ ที่จะให้สังเกตเห็นการเกิดดับได้ เพราะเหลือแต่ความเป็นตัวองค์  
สมาบัติ (สมาธิ, ฌาน) เอง .... (ซึ่งประกอบด้วยวิญญาณและสังขารเพียง ๒ ขั้นที่ยังเหลืออยู่เพราะ  
ความเข้าใจดับเสียได้ซึ่งรูป, เวทนา, สัญญา นั่นเอง) ภิกษุผู้เพ่งอย่างฉลาด (ฌายีภิกษุ) จึงต้องอาศัย  
การเข้า-การออกจากสมาบัติให้บ่อยๆ ให้มากพอ (ซึ่งเป็นวิธีเดียวเพื่อเห็นโทษหรือเห็นอริยสังขความ  
จริงแห่งระบบสมมุติคือเกิด-ดับ) จนเห็นการเกิดดับของตัวเองแล้วปล่อยวางความเป็นตัวตนของ  
ตนเอง ซึ่งเหลืออยู่เพียง ๒ ขั้นเท่านั้น วิชาและวิมุตติจึงมีแก่ภิกษุนั้นได้].

## เหตุให้เกิดและเจริญ แห่งอาทิพรหมจรรย์ปัญญา

ภิกษุ ท. ! เหตุ ๘ ประการ บังจัย ๘ ประการ เหล่านี้ มีอยู่เพื่อ  
การได้เฉพาะซึ่งปัญญาอันเป็นอาทิพรหมจรรย์กา (ปัญญาที่ต้องมีในเบื้องต้นแห่ง  
พรหมจรรย์) ที่ยังไม่เคยได้, เป็นไปพร้อม เพื่อความงอกงามยิ่งขึ้น ความไพบุลย์  
ความทำให้เจริญ ความเต็มรอบ แห่งปัญญาอันเป็นอาทิพรหมจรรย์กาที่ได้แล้ว.

๑. ฌายีภิกษุ คือภิกษุผู้บำเพ็ญฌานอยู่ ครั้นเขาเข้าหรือออกจากเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติและสัญญาเวทิตนโรธแล้ว ก็มีความรู้ประจักษ์แก่ตนเอง ว่าเมื่ออาศัยสมาบัติทั้งสองนี้แล้ว จะมีการสิ้นอาสวะหรือไม่. ถ้าเป็นสมาบัติทั้งเจ็ดข้างคั้น ทรงยืนยันว่ามีความสิ้นอาสวะ ส่วนในสมาบัติสุดท้ายทั้งสองนี้ ทรงปล่อยให้ผู้ที่เข้าแล้ว ออกแล้ว เป็นผู้กล่าวเอง ว่ามีการสิ้นอาสวะหรือไม่ ซึ่งถ้าดูที่พระองค์อริยาบ การบรรลุอรหัตผลของพระสารีบุตร (ดูเพิ่มเติมพุทธประวัติฯ หน้า ๓๔๒ หรืออนุปทสูตร อุปรี. ม. ๑๔/๑๑๖/๑๕๔) ที่เข้าสมาธิทุกชั้นจนถึงสัญญาเวทิตนโรธแล้ว มีสติเข้าสมาธิ มีสติออกจากสมาธิ จนเห็นว่าสิ่งใดไม่เคยมีก็มีมา สิ่งใดมีมาแล้วก็ดับไป จิตจึงหลุดพ้นจากอาสวะได้ นั้นแสดงว่าในสมาบัติสุดท้ายทั้งสองนี้ ก็ใช้เพื่อการสิ้นอาสวะได้เช่นเดียวกัน.

แปดประการ อย่างไรเล่า ? แปดประการคือ :-

๑. ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ เข้าไปอาศัยซึ่งพระศาสดา หรือเพื่อนสหพรหมจารีผู้เป็นที่ตั้งแห่งความเคารพ รูปใดรูปหนึ่ง อันเป็นที่ซึ่งหิริและโอตตปัปะ ความรักและความเคารพ ของภิกษุนั้นจะตั้งอยู่อย่างแรงกล้า : ภิกษุ ท. ! นี้ เป็น เหตุปัจจัยประการที่หนึ่ง.

๒. ภิกษุนั้น ครั้นเข้าไปอาศัยซึ่งพระศาสดา หรือเพื่อนสหพรหมจารีผู้เป็นที่ตั้งแห่งความเคารพรูปใดรูปหนึ่ง จนกระทั่งหิริและโอตตปัปะ ความรักและความเคารพของภิกษุนั้น ตั้งอยู่อย่างแรงกล้าแล้ว เธอนั้น ก็เข้าไปชักใช้สอบถามปัญหา ตามกาละอันควร ว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ! ข้อนี้ เป็นอย่างไร ?” ความหมายแห่งข้อนี้เป็นอย่างไร ? ดังนี้. ท่านผู้มีอายุเหล่านั้น ย่อมเปิดเผยสิ่งที่ยังไม่เปิดเผย ย่อมทำให้ตื่นสิ่งที่ยังไม่ได้ทำให้ตื่น ย่อมบรรเทาความสงสัยในธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความสงสัยมีอย่างต่างๆ แก่ภิกษุนั้น : ภิกษุ ท. ! นี้ เป็น เหตุปัจจัยประการที่สอง.

๓. ภิกษุนั้น ครั้งฟังธรรมนั้นแล้ว ย่อมทำตนให้ถึงพร้อมด้วยการหลีกออก ๒ อย่าง คือหลีกออกทางกาย และหลีกออกทางจิต : ภิกษุ ท. ! นี้ เป็น เหตุปัจจัยประการที่สาม.

๔. ภิกษุนั้น เป็นผู้มึสติล ตำรวมด้วยปาติโมกขสังวร ถึงพร้อมด้วยมรรยาทและโคจร มีปกติเห็นเป็นภัยในโทษทั้งหลาย แม้ที่ถือว่าเป็นโทษเล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย : ภิกษุ ท. ! นี้เป็น เหตุปัจจัยประการที่สี่.

๕. ภิกษุ นั้น เป็นพหูสูต ทรงจำธรรมที่ฟังแล้ว สังสมธรรมที่ฟังแล้ว : ธรรมเหล่าใด มีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง มีความงามในที่สุด แสดงพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถพร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ บริบูรณ์ สิ้นเชิง, ธรรมเหล่านั้น อันเขอนั้นตั้งมานานแล้ว จำได้ ว่าได้คล่องแคล่วด้วยวาจา มองเห็นตามด้วยใจ เจาะแทงตลอดอย่างดีด้วยความเห็น : ภิกษุ ท. ! นี้ เป็น เหตุปัจจัยประการที่ห้า.

๖. ภิกษุ นั้น เป็นผู้ปรารถนาความเพียร เพื่อละอกุศลธรรมทั้งหลาย เพื่อความถึงพร้อมแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย เป็นผู้มีความกำลัง (จิต) มีความบากบั่น มั่นคง ไม่ทอดทิ้งธุระในกุศลธรรมทั้งหลายอยู่ : ภิกษุ ท. ! นี้เป็น เหตุปัจจัย ประการที่หก.

๗. ภิกษุ นั้น ไปสู่หมู่สงฆ์แล้ว ไม่พูดเรื่องนอกเรื่อง ไม่กล่าว ตีร้ายนกลา กล่าวธรรมเองบ้าง เชื่อเชิญผู้อื่นให้กล่าวบ้าง ไม่ดูหมิ่นความนิ่ง อย่างพระอริยเจ้า<sup>๑</sup> : ภิกษุ ท. ! นี้เป็น เหตุปัจจัยประการที่เจ็ด.

๘. ภิกษุ นั้น มีปกติตามความเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป ในอุปทานขันธทั้งห้า อยู่ว่า “รูป เป็นอย่างนี้, เหตุให้เกิดรูปเป็นอย่างนี้, ความ ตั้งอยู่ไม่ได้แห่งรูป เป็นอย่างนี้; เวทนา เป็นอย่างนี้, เหตุให้เกิดเวทนา เป็นอย่าง นี้, ความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งเวทนา เป็นอย่างนี้ สัตถุญา เป็นอย่างนี้, เหตุให้เกิด สัตถุญาเป็นอย่างนี้, ความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งสัตถุญาเป็นอย่างนี้ สังขาร เป็นอย่างนี้, เหตุให้เกิดสังขารเป็นอย่างนี้, ความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งสังขาร เป็นอย่างนี้ วิญญาณ เป็นอย่างนี้, เหตุให้เกิดวิญญาณเป็นอย่างนี้, ความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งวิญญาณ เป็น อย่างนี้ ดังนี้” : ภิกษุ ท. ! นี้เป็น เหตุปัจจัยประการที่แปด.

๑. คือพร้อมที่จะนิ่ง ยินดีที่จะนิ่ง ไม่จึงพูดพาล่ามเหมือนคนทั่วไปโดยเห็นว่าเป็นเกียรติ.

.... ภิกษุ ท. ! เหตุ ๘ ประการ ปัจจยแปดประการ เหล่านี้แลมีอยู่ เพื่อ  
 การได้เฉพาะซึ่งปัญญาอันเป็นอาทิพรหมจริยิกา (ปัญญาที่ต้องมีในเบื้องต้นแห่ง  
 พรหมจรรย์) ที่ยังไม่เคยได้, เป็นไปพร้อมเพื่อความงอกงามยิ่งขึ้น ความไพบุลย์  
 ความทำให้เจริญ ความเต็มรอบ แห่งปัญญาอันเป็นอาทิพรหมจริยิกาที่ได้แล้ว.

- อฎฐก. อ. ๒๓/๑๕๒ - ๑๕๖/๕๒.

## ขั้นตอนอันจำกัดแห่งปัจจัยของปัญญาขั้น

(ดูหน้า ๑๓๑๔ และ อริย.ต้น หน้า ๗๗๐ ประกอบ)

ภิกษุ ท. ! ภิกษุนั้นหนอ ไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรง มีความ  
 ประพฤติเข้ากันไม่ได้ ในเพื่อนสหพรหมจารีทั้งหลาย จักบำเพ็ญอภิสมาจาริก  
 ธรรมให้บริบูรณ์ได้ ดังนี้ นั่น นั่นไม่เป็นที่ฐานะที่จะมีได้; ครั้นไม่บำเพ็ญอภิสมา  
 จาริกธรรมให้บริบูรณ์แล้ว จักบำเพ็ญเสขธรรม (ธรรมที่ควรศึกษาสูงขึ้น) ให้  
 บริบูรณ์ได้ ดังนี้ นั่น นั่นไม่เป็นที่ฐานะที่จะมีได้; ครั้นไม่บำเพ็ญเสขธรรมให้  
 บริบูรณ์แล้ว จักบำเพ็ญศีลขั้นให้บริบูรณ์ได้ ดังนี้ นั่น นั่นไม่เป็นที่ฐานะที่จะมี  
 ได้; ครั้นไม่บำเพ็ญศีลขั้นให้บริบูรณ์แล้ว จักบำเพ็ญสมาธิขั้นให้บริบูรณ์ได้  
 ดังนี้ นั่น นั่นไม่เป็นที่ฐานะที่จะมีได้; ครั้นไม่บำเพ็ญสมาธิขั้นให้บริบูรณ์แล้ว จัก  
 บำเพ็ญปัญญาขั้นให้บริบูรณ์ได้ ดังนี้ นั่น นั่นไม่เป็นที่ฐานะที่จะมีได้.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุนั้นหนอ มีความเคารพ มีความยำเกรง มีความ  
 ประพฤติเข้ากันได้ ในเพื่อนสหพรหมจารีทั้งหลาย จักบำเพ็ญ อภิสมาจาริก-  
 ธรรม ให้บริบูรณ์ได้ ดังนี้ นั่น นั่นเป็นที่ฐานะที่จะมีได้; ครั้นบำเพ็ญอภิสมาจาริก  
 ธรรมให้บริบูรณ์แล้ว จักบำเพ็ญเสขธรรมให้บริบูรณ์ได้ ดังนี้ นั่น นั่นเป็นที่ฐานะ

๑. ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า อภิสมาจาริกธรรม กล่าวคือ การปฏิบัติวัตรหรือมรรยาทที่สาธุชนทั่วไป พึงปฏิบัติใน  
 บ้านเรือน เพื่อนพ้อง และสังคมทั่วไป นี้ไม่ใช่เรื่องเล็กน้อยในการปฏิบัติธรรมเพื่อบรรลุนิพพานในขั้นสูง.

ที่จะมีได้; ครั้นบำเพ็ญเสขธรรมให้บริบูรณ์แล้ว จักบำเพ็ญ สีสัจจ์ ให้บริบูรณ์ได้ ดังนี้ นั่นเป็นฐานะที่จะมีได้; ครั้นบำเพ็ญสีสัจจ์ให้บริบูรณ์แล้ว จักบำเพ็ญ สมာธิสัจจ์ ให้บริบูรณ์ได้ ดังนี้ นั่นเป็นฐานะที่จะมีได้; ครั้นบำเพ็ญสมာธิสัจจ์ให้บริบูรณ์แล้ว จักบำเพ็ญ ปัญญาสัจจ์ ให้บริบูรณ์ได้ ดังนี้ นั่นเป็นฐานะที่จะมีได้.

- ปลูก. อ. ๒๒/๑๖/๒๒.

### สังเคราะห์สัมมาทิฏฐิให้ออกผล

ภิกษุ ท. ! สัมมาทิฏฐิ อ้องค์ธรรม ๕ ประการอนุเคราะห์แล้ว ย่อมมีเจโตวิมุตติเป็นผล เป็นอานิสงส์ และมีปัญญาวิมุตติเป็นผล เป็นอานิสงส์.

ห้าประการเหล่าไหนเล่า? ห้าประการ คือ ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ :

๑. สัมมาทิฏฐิ เป็นธรรมอัน คีล อนุเคราะห์แล้ว;
๒. สัมมาทิฏฐิ เป็นธรรมอัน สูตร<sup>๑</sup> อนุเคราะห์แล้ว;
๓. สัมมาทิฏฐิ เป็นธรรมอัน สากัจฉา<sup>๒</sup> อนุเคราะห์แล้ว;
๔. สัมมาทิฏฐิ เป็นธรรมอัน สมณะ อนุเคราะห์แล้ว;
๕. สัมมาทิฏฐิ เป็นธรรมอัน วิปัสสนา อนุเคราะห์แล้ว .

ภิกษุ ท. ! สัมมาทิฏฐิ อ้องค์ธรรม ๕ ประการเหล่านี้แล อนุเคราะห์แล้ว ย่อมมีเจโตวิมุตติเป็นผล เป็นอานิสงส์ และมีปัญญาวิมุตติเป็นผล เป็นอานิสงส์.

- ปลูก. อ. ๒๒/๒๒/๒๕.

๑. สูตร มาจากบาลีว่า สูคฺค หมายถึงแนวธรรม หรือหลักธรรมที่จัดเป็นระบบหนึ่งๆ.

๒. สากัจฉา คือการสนทนาธรรมเพื่อตีความหมายแห่งธรรมให้ชัดเจนแจ่มแจ้ง.

## เหตุปัจจัยแห่งวิชาและวิมุตติ

ภิกษุ ท. ! การคบสัปปบุรุษ เป็นไปบริบูรณ์แล้ว ย่อมทำการฟัง  
สัทธรรมให้บริบูรณ์ ;

การฟังสัทธรรม บริบูรณ์แล้ว ย่อมทำสัทธาให้บริบูรณ์ ;

สัทธา บริบูรณ์แล้ว ย่อมทำโยนิโสมนสิการให้บริบูรณ์ ;

โยนิโสมนสิการ บริบูรณ์แล้ว ย่อมทำความเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะ ให้  
บริบูรณ์ ;

ความเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะ บริบูรณ์แล้ว ย่อมทำการสำรวม อินทรีย์ให้  
บริบูรณ์ ;

การสำรวมอินทรีย์ บริบูรณ์แล้ว ย่อมทำสุจริต ๓ ประการให้ บริบูรณ์ ;

สุจริต ๓ ประการ บริบูรณ์แล้ว ย่อมทำสติปัฏฐาน ๔ ประการให้  
บริบูรณ์ ;

สติปัฏฐาน ๔ ประการ บริบูรณ์แล้ว ย่อมทำโพชฌงค์ ๗ ประการ ให้  
บริบูรณ์ ;

โพชฌงค์ ๗ ประการ บริบูรณ์แล้ว ย่อมทำวิชาและวิมุตติให้ บริบูรณ์ .

ภิกษุ ท. ! อาหารแห่งวิชาและวิมุตตินี้ ย่อมมีได้ ด้วยอาการ อย่าง  
นี้ และ บริบูรณ์แล้ว ด้วยอาการอย่างนี้ .

(ต่อจากนี้ตรัสอุปมาด้วยฝนตกลงในที่สูงแล้วไหลลงมาในที่ต่ำ ย่อมทำให้เต็มบริบูรณ์ต่อกันลงตามลำดับ จนกระทั่งถึงทะเล).

- ทสก. อ. ๒๔/๑๒๓/๖๑.

## สัญญาเกิดก่อนญาณ

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! สัญญาเกิดก่อน ญาณเกิดทีหลัง, หรือว่าญาณเกิดก่อน สัญญาเกิดทีหลัง, หรือว่าสัญญาและญาณ เกิดไม่ก่อนไม่หลังกัน (พร้อมกัน)?”

ไปฏฐปาทะ ! สัญญา เกิดก่อน ญาณเกิดทีหลัง, เพราะมีการเกิด แห่งสัญญา จึงมีการเกิดแห่งญาณ ดังที่เขานั้น (แต่ละคนๆ) รู้สึกได้แบบนี้ ว่า “เพราะ (สัญญา) นี้เป็นปัจจัย ญาณจึงเกิดขึ้นแก่เรา” ดังนี้. ไปฏฐปาทะ ! เธอพึงทราบความข้อนี้ โดยนัยนี้ว่า “สัญญาเกิดก่อน ญาณเกิดทีหลัง อย่างไร, เพราะมีการเกิดขึ้นแห่งสัญญา จึงมีการเกิดขึ้นแห่งญาณ อย่างนั้น” ดังนี้.

- ส. ที. ๕/๒๓๐/๒๘๘.

(โดยหลักจิตวิทยาตามธรรมชาติทั่วไป แห่งจิตวิทยาสมัยปัจจุบัน ทุกคนพอจะมองเห็นได้เองว่า สัญญา (PERCEPTION) จะต้องเกิดก่อนความรู้ (KNOWLEDGE) หรือญาณ (WISDOM) เสมอ; คือเมื่อเรารู้จักหรือรู้สึกต่อสิ่งใดอย่างทั่วถึงแล้ว เราก็เกิดความรู้สึกว่าสิ่งนั้นมีเรื่องราว มีลักษณะ มีเหตุผล ฯลฯ เป็นอย่างไร, นี้สรุปว่า เมื่อเรารู้จักสิ่งนั้นแล้ว เราจึงจะมีความรู้เรื่องสิ่งนั้นโดยครบถ้วน. นี้คือ อาการที่สัญญาเกิดก่อนญาณ. ส่วนในทางธรรมะนั้น ต้องทำสัญญา (การกำหนด) ในสิ่งที่นำมาเป็นอารมณ์ของสมาธิหรือวิปัสสนานั้นเสียก่อนอย่างทั่วถึง แล้วก็จะเกิดความรู้เกี่ยวกับสิ่งนั้น เช่นรู้ว่าเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อย่างไร เป็นต้น ต่อภายหลัง ซึ่งเรียกว่าญาณ ; มีสัญญาและญาณเป็นคู่ๆดังนี้ เป็นลำดับๆขึ้นไป จนกระทั่งถึงสัญญาและญาณคู่สุดท้าย เช่น สัญญาในความหลุดพ้น ก็เกิดญาณว่าหลุดพ้นแล้วดังนี้ ซึ่งเป็นญาณสุดท้ายในทางธรรม).



## การทำสมาธิ มีเคล็ดลับเหมือนแม่โคปีนภูเขาลาดชัน

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนโคหากินตามภูเขา โง่งเงลา ไม่มีไหวพริบ ไม่รอบรู้ทิศทาง ไม่ฉลาดเพื่อจะเที่ยวไปตามภูเขาอันขรุขระ. มันได้คิดว่า “จะเที่ยวไปสู่ทิศทางที่ไม่เคยไป จะกินหญ้าที่ไม่เคยกิน จะดื่มน้ำที่ไม่เคยดื่ม” ดังนี้ มันวางเท้าหน้าอย่างไม่ถูกต้อง เมื่อยกเท้าหลัง (จึงพลาดล้ม) มันก็ไม่อาจไปถึงทิศทางที่ไม่เคยไป ไม่ได้กินหญ้าที่ไม่เคยกิน ไม่ได้ดื่มน้ำที่ไม่เคยดื่ม และทั้งไม่อาจกลับมาสู่ที่ที่มันเคยยืนคิดที่แรกโดยสวัสดิด้วย. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ข้อนั้นเพราะเหตุว่า โคตัวนั้นซึ่งหากินตามภูเขา เป็นโคโง่งเงลา ไม่มีไหวพริบ ไม่รอบรู้ทิศทาง ไม่ฉลาดเพื่อจะเที่ยวไปตามภูเขาอันขรุขระ, นี้ฉันใด;

ภิกษุ ท. ! ข้อนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน : ภิกษุบางรูป ในกรณีนี้ เป็นพาล ไม่มีไหวพริบ ไม่รอบรู้ทิศทาง ไม่ฉลาดเพื่อจะสังัดจากกาม สังัดจากอกุศลธรรม เข้าถึงปฐมฌานอันมีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุข อันเกิดแต่วิเวก แล้วแลอยู่. เธอ ไม่เสพออย่างทั่วถึง ไม่ทำให้เจริญ ไม่กระทำให้มาก ซึ่งนิมิตนั้น ไม่ตั้งทับซึ่งนิมิตนั้นให้เป็นนิมิตอันตนตั้งไว้ด้วยดี, เธอคิดว่า “ถ้ากระไรเพราะความเข้าไปสงบรำงับวิตกและวิจารณ์ เราพึงเข้าถึงทุติยฌาน อันเป็นเครื่องผ่อนไสแห่งใจในภายใน ให้สมาธิเป็นธรรมอันเอกคุณมีขึ้น ไม่มีวิตกไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ แล้วแลอยู่เถิด” ดังนี้; แต่เธอก็ไม่สามารถจะสงบระงับวิตกและวิจารณ์ เข้าถึงทุติยฌาน ... แล้วแลอยู่ได้ เธอคิดต่อไปว่า “ถ้ากระไร เราจะ (ย้อนกลับ) เข้าสู่ปฐมฌาน อันมีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เพราะสังัดจากกาม สังัดจากอกุศล เข้าถึงปฐมฌาน แล้วแลอยู่เถิด” ดังนี้ แต่เธอก็ไม่

สามารถจะสังัดจากกาม สังัดจากอกุศลธรรม เข้าถึงปฐมฌาน ... แล้วแลอยู่ได้. ภิกษุ ท. ! ภิกษุนี้ เรากล่าวว่า พังแล้วทั้งสองด้าน เสื่อมแล้วทั้งสองฝ่าย เช่นเดียวกับโคภุเขา อันโง่เขลา ไม่มีไหวพริบ ไม่รอบรู้ทิศทาง ไม่ฉลาดเพื่อจะเที่ยวไปตามภูเขานันขรุขระ ตัวนั้น.

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนโคภุเขา ที่ฉลาดเฉลียว มีไหวพริบ รอบรู้ทิศทาง ฉลาดเพื่อจะเที่ยวไปตามภูเขานันขรุขระ. มันได้คิดว่า “จะเที่ยวไปสู่ทิศทางที่ไม่เคยไป จะกินหญ้าที่ไม่เคยกิน. จะดื่มน้ำที่ไม่เคยดื่ม” ดังนี้ มันวางเท้าหน้าอย่างถูกต้อง แล้วจึงค่อยยกเท้าหลัง มันก็สามารถไปสู่ทิศทางที่ไม่เคยไป ได้กินหญ้าที่ไม่เคยกิน ดื่มน้ำที่ไม่เคยดื่ม และทั้งสามารถกลับมาสู่ที่ที่มันเคยยืนคิดที่แรกโดยสวัสดิ์ได้ด้วย. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ข้อนั้นเพราะเหตุว่า โคภุเขานั้นเป็นโคฉลาดเฉลียว มีไหวพริบรอบรู้ทิศทาง ฉลาดเพื่อจะเที่ยวไปตามภูเขานันขรุขระ, นี้ฉันใด;

ภิกษุ ท. ! ภิกษุบางรูป ในกรณีนี้ ก็ฉันนั้น : เธอเป็นบัณฑิตมี ไหวพริบ รอบรู้ทิศทาง ฉลาดเพื่อจะสังัดจากกาม สังัดจากอกุศลธรรม เข้าถึงปฐมฌาน อันมีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก แล้วแลอยู่, เธอเสพอย่างทั่วถึง ทำให้เจริญ ทำให้มาก ซึ่งนิมิตนั้น ตั้งทับซึ่งนิมิตนั้นให้เป็นนิมิตอันตั้งไว้ด้วยดี.

เธอคิดต่อไปว่า “ถ้ากระไร เพราะความเข้าไปสงบรำงับวิตกและวิจารณ์เสียได้เราพึงเข้าทุติยฌาน อันเป็นเครื่องพ่องไสแห่งใจในภายใน ให้สมาธิเป็นธรรมอันเอกผุดมีขึ้น ไม่มีวิตกไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิแล้ว

แลอยู่เถิด” ดังนี้. เธอนั้น เมื่อ ไม่ข้องขัดอยู่กะตติยฌาน ก็เข้าถึง ตติยฌาน อันเป็นเครื่องผ่อนไสแห่งใจในภายใน ให้สมาธิเป็นธรรมอันเอกคุณมีขึ้น ไม่มีวิตกไม่มีวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ เพราะความเข้าไปสงบระงับวิตกและวิจารณ์เสียได้ แล้วแลอยู่; เธอ เสพอย่างทั่วถึง ทำให้เจริญ ทำให้มาก ซึ่งนิมิตนั้น ตั้งทับซึ่งนิมิตนั้นให้เป็นนิมิตอันตั้งไว้ด้วยดี.

เธอคิดต่อไปว่า “ถ้ากระไร เพราะความจางคลายไปแห่งปีติ เราพึงเป็นผู้ อยู่อุเบกขา มีสติและสัมปชัญญา และพึงเสวยความสุขด้วยนามกาย เข้าถึงตติยฌานอันเป็นฌานที่พระอรียเจ้ากล่าวว่ “ผู้ได้ฌานนี้เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติอยู่เป็นปกติสุข” ดังนี้ แล้วแลอยู่เถิด” ดังนี้. เธอนั้น เมื่อ ไม่ข้องขัดอยู่กะตติยฌาน ก็เป็นผู้อยู่อุเบกขามีสติและสัมปชัญญะและพึงเสวยความสุขด้วยนามกาย เข้าถึง ตติยฌาน อันเป็นฌานที่พระอรียเจ้ากล่าวว่ “ผู้ได้ฌานนี้เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข” ดังนี้ เพราะความจางคลายไปแห่งปีติ แล้วแลอยู่; เธอ เสพอย่างทั่วถึง ทำให้เจริญ ทำให้มาก ซึ่งนิมิตนั้น ตั้งทับซึ่งนิมิตนั้นให้เป็นนิมิตอันตั้งไว้ด้วยดี.

เธอคิดต่อไปว่า “ถ้ากระไร เพราะละสุขและทุกข์เสียได้ เพราะความดับไปแห่งโสมนัสและโทมนัสในกาลก่อน เราพึงเข้าถึงจตุตถฌานอันไม่มีทุกข์และสุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่เถิด” ดังนี้. เธอนั้น เมื่อ ไม่ข้องขัดอยู่กะจตุตถฌาน ก็เข้าถึง จตุตถฌาน อันไม่มีทุกข์และสุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา เพราะละสุขและทุกข์เสียได้ เพราะความดับไปแห่งโสมนัสและโทมนัสในกาลก่อน แล้วแลอยู่; เธอ เสพอย่างทั่วถึง ทำให้เจริญ ทำให้มาก ซึ่งนิมิตนั้น ตั้งทับซึ่งนิมิต

นั้นให้เป็นนิมิตอันตั้งไว้ด้วยดี. [ดูหน้า ๕๑๑ และ ๑๔๔๗ ประกอบ และสังเกตคำว่า นิมิตในที่นี้ หมายถึง สมานิตแต่ละขั้นนั้นๆ].

เธอคิดต่อไปว่า “ถ้ากระไร เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งรูปสัญญา โดยประการทั้งปวง เพราะความดับแห่งปฏิสมสัญญา เพราะไม่ได้ทำในใจซึ่งนาคตสัญญา เราเพิ่งเข้าถึงอากาศานัญจายตนะ อันมีการกระทำในใจว่า “อากาศไม่มีที่สุด” ดังนี้ แล้วแลอยู่เถิด” ดังนี้. เธอนั้น เมื่อ ไม่ข้องขัดอยู่กะอากาศานัญจายตนะ ก็เข้าถึง อากาศานัญจายตนะ อันมีการกระทำในใจว่า “อากาศไม่มีที่สุด” ดังนี้ เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งรูปสัญญาโดยประการทั้งปวง เพราะความดับไปแห่งปฏิสมสัญญา เพราะไม่ได้ทำในใจซึ่งนาคตสัญญา แล้วแลอยู่ ; เธอเสพออย่างทั่วถึง ทำให้เจริญ ทำให้มาก ซึ่งนิมิตนั้น ตั้งทับซึ่งนิมิตนั้นให้เป็นนิมิตอันตั้งไว้ด้วยดี.

เธอคิดต่อไปว่า “ถ้ากระไร เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งอากาศานัญจายตนะโดยประการทั้งปวง เราเพิ่งเข้าถึงวิญญาณัญจายตนะอันมีการทำในใจว่า “วิญญาณไม่มีที่สุด” ดังนี้ แล้วแลอยู่เถิด” ดังนี้. เธอนั้น เมื่อ ไม่ข้องขัดอยู่กะวิญญาณัญจายตนะ ก็เข้าถึง วิญญาณัญจายตนะ อันมีการทำในใจว่า “วิญญาณไม่มีที่สุด” ดังนี้ เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่ง อากาศานัญจายตนะโดยประการทั้งปวง แล้วแลอยู่; เธอ เสพออย่างทั่วถึง ทำให้เจริญ ทำให้มาก ซึ่งนิมิตนั้น ตั้งทับซึ่งนิมิตนั้นให้เป็นนิมิตอันตั้งไว้ด้วยดี.

เธอคิดต่อไปว่า “ถ้ากระไร เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งวิญญาณัญจายตนะโดยประการทั้งปวง เราเพิ่งเข้าถึงอากิญจัญญายตนะอันมีการทำในใจว่า “อะไรๆไม่มี” ดังนี้ แล้วแลอยู่เถิด” ดังนี้. เธอนั้น เมื่อ ไม่ข้องขัดอยู่กะอ

กัญญาจัญญาตนะ ก็เข้าถึง อากัญญาจัญญาตนะ อันมีการทำในใจว่า “อะไรๆ ไม่มี” ดังนี้ เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่ง วิญญาณัญญาตนะโดยประการทั้งปวง แล้วแลอยู่; เธอ เสพอย่างทั่วถึง ทำให้เจริญ ทำให้มาก ซึ่งนิमितนั้น ตั้งทับซึ่งนิमितนั้นให้เป็นนิमितอันตั้งไว้ด้วยดี.

เธอคิดต่อไปว่า “ถ้ากระไร เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งอากัญญาจัญญาตนะโดยประการทั้งปวง เราพึงเข้าถึงเนวสัณญานาสัณญาตนะ แล้วแลอยู่เถิด” ดังนี้. เธอ นั้น เมื่อ ไม่ข้องขัดอยู่กะเนวสัณญานาสัณญาตนะ ก็เข้าถึง เนวสัณญานาสัณญาตนะ เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งอากัญญาจัญญาตนะโดยประการทั้งปวง แล้วแลอยู่; เธอ เสพอย่างทั่วถึง ทำให้เจริญ ทำให้มาก ซึ่งนิमितนั้น ตั้งทับซึ่งนิमितนั้นให้เป็นนิमितอันตั้งไว้ด้วยดี.

เธอคิดต่อไปว่า “ถ้ากระไร เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งเนวสัณญานาสัณญาตนะ โดยประการทั้งปวง เราพึงเข้าถึงสัณญาเวทิตนิโรธ แล้วแลอยู่เถิด” ดังนี้. เธอ นั้น เมื่อ ไม่ข้องขัดอยู่กะสัณญาเวทิตนิโรธ ก็เข้าถึง สัณญาเวทิตนิโรธ เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งเนวสัณญานาสัณญาตนะ โดยประการทั้งปวง แล้วแลอยู่.

- นวก. อ. ๒๓/๔๓๓ - ๔๓๓/๒๓๕.

(ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า โกฎเขาที่ฉลาดย่อมรู้จักจรดเท้าหน้าลงในที่ อันมั่นคงเสียก่อนแล้วจึงค่อยยกเท้าหลัง จึงจะไม่พลาดกลิ้งลงมา; เช่นเดียวกับภิกษุ ต้องมีความตั้งอยู่อย่างมั่นคงในสมาธิที่ถึงทับทีแรกเสียก่อน จึงค่อย “ยกเท้าหลัง” เพื่อก้าวไปสู่สมาธิอันสูงขึ้นไป. อุปมาข้อนี้เป็นอุปมาที่แยบคายแปลกกว่าที่เคยได้ยินได้ฟัง เป็นที่น่าสนใจอยู่ มีลักษณะแห่งสัมมาทิฐฐิเต็มบริบูรณ์ จึงนำมาใส่ไว้ในหมวดนี้).

## อนิจจสัญญาเป็นไปโดยสะดวก เมื่อผู้เจริญมุ่งอานิสงส์หกประการ

ภิกษุ ท. ! เมื่อภิกษุ หวังอยู่ซึ่งอานิสงส์ ๖ ประการ ย่อมสมควร โดยแท้ เพื่อจะเข้าไปตั้งซึ่ง อนิจจสัญญา ในสังขารทั้งปวงอย่างไม่จำกัดขอบเขต. หวังอยู่ซึ่งอานิสงส์ ๖ ประการ เหล่าไหนเล่า? หกประการคือ :-

สังขารทั้งปวง จักปรากฏโดยความเป็นของตั้งอยู่อย่างไม่มั่นคง ;  
 ใจของเรา จักไม่ยินดีในโลกทั้งปวง ;  
 ใจของเรา จักออกจากโลกทั้งปวง ;  
 ใจของเรา จักเป็นใจน้อมไปในนิพพาน ;  
 สัตยชนทั้งหลายของเรา จักถึงซึ่งการละขาด ; และ  
 เราจักเป็นผู้ประกอบด้วยสามัญญคุณอันยอดเยี่ยม.

ภิกษุ ท. ! เมื่อภิกษุหวังอยู่ซึ่งอานิสงส์ ๖ ประการเหล่านี้แล ย่อมสมควรโดยแท้ เพื่อจะเข้าไปตั้งไว้ซึ่งอนิจจสัญญา ในสังขารทั้งปวงอย่างไม่จำกัดขอบเขต.

## ทุกขสัญญาเป็นไปโดยสะดวก เมื่อผู้เจริญมุ่งอานิสงส์หกประการ

ภิกษุ ท. ! เมื่อภิกษุ หวังอยู่ซึ่งอานิสงส์ ๖ ประการ ย่อมสมควร โดยแท้ เพื่อจะเข้าไปตั้งไว้ซึ่ง ทุกขสัญญา ในสังขารทั้งปวงอย่างไม่จำกัด ขอบเขต. หวังอยู่ซึ่งอานิสงส์ ๖ ประการไหนเล่า? หกประการคือ :-

นิพพิทาสัญญา<sup>๑</sup> (สัญญาในความน่าเบื่อหน่าย) ของเรา ในสังขารทั้งปวง จักปรากฏ เหมือนมีเพชรฆาตเงือดาบอยู่ต่อหน้าเรา ; [ดูเพิ่มเติม อริย. ตัณ น.๗๖๘]

ใจของเรา จักออกจากโลกทั้งปวง ;

เราจักเป็นผู้เห็นสันติ (ความสงบระงับ) ในนิพพานอยู่เป็นประจำ ;

อนุสัยทั้งหลายของเรา จักถึงซึ่งการถูกลอนขึ้นจนหมดสิ้น ;

เราจักเป็นผู้กระทำกิจ (ในการทำที่สุตทุกข์) อยู่เป็นประจำ ; และ

พระศาสดาจักเป็นผู้ที่เราบำเรอแล้ว ด้วยวัตรอันประกอบด้วยเมตตา (ความรักอันประกอบด้วยธรรม).

ภิกษุ ท. ! เมื่อภิกษุหวังอยู่ซึ่งอานิสงส์ ๖ ประการ เหล่านี้แล ย่อมสมควร โดยแท้ เพื่อจะเข้าไปตั้งไว้ซึ่งทุกขสัญญา ในสังขารทั้งปวงอย่างไม่จำกัด ขอบเขต.

- ฎก. อี. ๒๒/๔๕๒/๓๗๔.

๑. นิพพิทาสัญญา คำนี้ บาลีพระไตรปิฎกฉบับไทยเป็น นิพพานสัญญา เห็นว่าไม่เข้าเค้าของเรื่องจึงถือเอาตามบาลีฉบับ มอญที่ว่า นิพพิทาสนญา.

## อนัตตัตถุญาเป็นไปโดยสะดวก เมื่อผู้เจริญมุ่งอานิสงส์หกประการ

ภิกษุ ท. ! เมื่อภิกษุ หวังอยู่ซึ่งอานิสงส์ ๖ ประการ ย่อมสมควร โดยแท้ เพื่อจะเข้าไปตั้งไว้ซึ่ง อนัตตัตถุญา ในธรรมทั้งปวงอย่างไม่จำกัด ขอบเขต. หวังอยู่ซึ่งอานิสงส์ ๖ ประการเหล่านี้ไหนเล่า? หกประการคือ :-

เราจักเป็นอตัมมโย<sup>๑</sup> ในโลกทั้งปวง ;

อหังการ<sup>๒</sup> ทั้งหลายของเราจักเข้าถึงการดับ ;

มมังการ<sup>๓</sup> ทั้งหลายของเราจักเข้าถึงการดับ ;

เราจักเป็นผู้ประกอบด้วยอสาธาณญาณ (ความรู้อันไม่ทั่วไปแก่ปุถุชน) ;

ธรรมอันเป็นเหตุ จักเป็นสิ่งที่เราเห็นแล้วด้วยดี ; และ

ธรรมทั้งหลายอันเกิดแต่เหตุ จักเป็นสิ่งที่เราเห็นแล้วด้วยดี.

ภิกษุ ท. ! เมื่อภิกษุหวังอยู่ซึ่งอานิสงส์ ๖ ประการเหล่านี้แล ย่อมสมควร โดยแท้ เพื่อจะเข้าไปตั้งไว้ซึ่งอนัตตัตถุญา ในธรรมทั้งปวงอย่างไม่จำกัดขอบเขต.

- นก. อ. ๒๒/๔๕๒/๓๗๕.

- 
๑. อตัมมโย คือผู้ไม่สำเร็จมาแต่ปัจเจกนั้นๆ กล่าวคือ ปัจเจกนั้นๆ ไม่อาจปรุงแต่งได้ หมายถึงผู้หลุดพ้นนั่นเอง.
๒. อหังการ คือการกระทำในใจด้วยความยึดถือว่าเรา ว่าตน.
๓. มมังการ คือ การกระทำในใจด้วยความยึดถือว่าของเรา ว่าของตน. ทั้งอหังการและมมังการ เป็นความรู้สึกที่มีอยู่ในสันดานของคนเรา เป็นกิเลสประเภทอนุสัย ทำงานร่วมกันทั้งสองอย่าง เรียกว่า อหังการมมังการะมานานุสัย ; ผู้ใดถอนเสียได้เด็ดขาด ผู้นั้นเป็นพระอรหันต์.



## สิ่งทั้งปวงที่ต้องรู้จัก เพื่อความสิ้นทุกข์

ภิกษุ ท. ! เมื่อไม่รู้ยิ่ง ไม่รอบรู้ ไม่คลายกำหนด ไม่ละขาด ซึ่งสิ่งทั้งปวง (สพฺพ) ก็เป็นผู้ไม่ควรแก่ความสิ้นไปแห่งทุกข์. ภิกษุ ท. ! สิ่งทั้งปวงนั้นคืออะไรเล่า? ภิกษุ ท. ! สิ่งทั้งปวงคือ :-

(อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ เวทนา ๖ : ทรงจำแนกที่ละหมวด และแยกอย่างในหมวดนั้นๆ ในที่นี้ยกมากล่าวคร่าวเดียวกัน เพราะเห็นว่าเป็นที่รู้จักกันดีแล้ว).

(ต่อจากนี้ ได้ตรัสข้อความป็นปฏิปกขนัย คือเมื่อรู้สิ่งทั้งปวงก็ควรแก่ความสิ้นไปแห่งทุกข์ อันผู้ศึกษาพึงเทียบเคียงได้ด้วยตนเอง).

- สฟา. สั. ๑๘/๒๑/๒๗-๒๘.

[ในสูตรถัดไป ทรงแสดงสิ่งทั้งปวงด้วยวิญญาตัพพธรรมทางจักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ และมนะ (๑๘/๒๒-๒๓/๒๕-๓๐).

อีกสูตรหนึ่ง ทรงแสดงสิ่งทั้งปวงด้วยขันธห้า (๑๗/๓๓/๕๖-๕๗)].

## ต้นเหตุแห่งมิจนาคิภูจฺฐิ - สัมมาทิภูจฺฐิ

### ก. แห่งมิจนาคิภูจฺฐิ

ภิกษุ ท. ! ปัจจัย ๒ อย่างเหล่านี้ เพื่อความเกิดขึ้นแห่งมิจนาคิภูจฺฐิ  
สองอย่างเหล่าไหนเล่า? สองอย่างคือ:-

การโฆษณาของคนเหล่าอื่น (ปรโต โฆโส).

การกระทำในใจโดยไม่แยบคาย (อโยนิโส มนสิกาโร).

ภิกษุ ท. ! ปัจจัยสองอย่างเหล่านี้แล เพื่อความเกิดขึ้นแห่งมิจนาคิภูจฺฐิ.

### ข. แห่งสัมมาทิภูจฺฐิ

ภิกษุ ท. ! ปัจจัย ๒ อย่างเหล่านี้ เพื่อความเกิดขึ้นแห่งสัมมาทิภูจฺฐิ  
สองอย่างเหล่าไหนเล่า? สองอย่างคือ:-

การโฆษณาของคนเหล่าอื่น (ปรโต โฆโส).

การกระทำในใจโดยแยบคาย (โยนิโส มนสิกาโร).

ภิกษุ ท. ! ปัจจัยสองอย่างเหล่านี้แล เพื่อความเกิดขึ้นแห่งสัมมาทิภูจฺฐิ.

- ฎก.ย. ๒๐/๑๐๕ - ๑๑๐/๓๗๐ - ๓๗๑.

หมวด ง. ว่าด้วย หลักการปฏิบัติ ของสัมมาทิภูจฺฐิ

รู้เวทนาเพื่อดับเสียได้ ดีกว่ารู้เพื่อเป็นปัจจัยแก้ตัณหา

ภิกษุ ท. ! .... สมณพหุหมณฺ์เหล่าใด เป็นปุพฺพพันตกัปปิกวาท<sup>๑</sup> (บัญญัติ  
ทิภูจฺฐิปรารภขันธที่มีแล้วในกาลก่อน) ก็ดี เป็นอปรันตกัปปิกวาท (บัญญัติทิภูจฺฐิปรารภขันธ

๑. สมณพหุหมณฺ์พวกปุพฺพพันตกัปปิวาทเป็นต้น ดูรายละเอียดได้จากหนังสือ ปฏิจ.โอ. ตอนว่าด้วยเรื่องทิภูจฺฐิ  
๖๒ ในหมวด ๑๑.

ที่มีในกาลเบื้องหน้า) ก็ดี เป็นปุพพันตาปรันตกัปปีกวัต (บัญญัติทิฏฐิปรารภขันธุ์ที่เป็น  
 ปุพพันตะอปรันตะ) ก็ดี ล้วนแต่เป็นผู้มีปุพพันตาปรันตานุทิฏฐิ (มีทิฏฐิไปตามขันธุ์ที่มี  
 ในกาลก่อนและในกาลเบื้องหน้า) เขาปรารภขันธุ์ที่เป็นปุพพันตะและอปรันตะแล้ว  
 กล่าวอริมุตติบท (ทางแห่งความน้อมใจเชื่อของสัตว์) มีอย่างต่าง ๆ กัน เป็นอเนก ด้วย  
 วัตถุ (ที่ตั้งแห่งทิฏฐิ) ๖๒ ประการ; สมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด รู้สึกสวดยเวทนา  
 ตามทิฏฐิเฉพาะอย่างๆ ของตนๆ ตามที่ถูกต้องแล้วๆ (ซึ่งอารมณ์) ด้วยผัส-  
 สายตนะหกประการ. เพราะเวทนา (อันเกิดจากสัมผัสนั้น) ของสมณพราหมณ์  
 ทั้งหลายเหล่านั้นเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา ; เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน;  
 เพราะมีอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ; เพราะมีภพเป็นปัจจัยจึงมีชาติ; เพราะมี  
 ชาติเป็นปัจจัยจึงมีชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกจะโทมนัสอุ-ปายาสทั้งหลาย  
 (แก่สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้น).

ภิกษุ ท. ! ในกาลใดแล ภิกษุย่อม รู้ชัดตามที่เป็นจริง ซึ่งความ  
 เกิดขึ้น (สมุทัย) ซึ่งความตั้งอยู่ไม่ได้ (อตัลลคมะ) ซึ่งรสอร่อย (อัสสาทะ)  
 ซึ่งโทษอันต่ำทราม (อาทีนวะ) ซึ่งอุบายเป็นเครื่องออกไปให้พ้น (นิสสรณะ)  
 แห่งผัสสายนะ ๖ ประการ ; ภิกษุนี้ ชื่อว่าย่อม รู้ชัด (ซึ่งเรื่องอันเกี่ยวกับผัส-  
 สายนะหกประการนั้น) ยิ่งกว่าสมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้นทั้งหมดนั้น  
 เทียว.

- ที.ที.๕/๕๓/๕๐.

### อัสสาทะ-อาทีนวะ-นิสสรณะของกาม

(ธรรมลักษณะ ๓ ประการของกาม : วัตถุแห่งสัมผัสมาทิฏฐิ)

ภิกษุ ท. ! อะไร เป็นอัสสาทะ (รสอร่อย) ของกามทั้งหลาย?

ภิกษุ ท. ! กามคุณ ๕ อย่างเหล่านี้ มีอยู่. ห้าอย่าง ใด? ห้าอย่างคือ รูป อันจะพึงรู้แจ้งด้วยตา เสียงอันจะพึงรู้แจ้งด้วยหู กลิ่นอันจะพึงรู้แจ้งด้วยจมูก รสอันจะพึงรู้แจ้งด้วยลิ้น โผฏฐัพพะอันจะพึงรู้แจ้งด้วยผิวกาย (แต่ละอย่างๆ) อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก เป็นที่เข้าไปอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด มีอยู่ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แลชื่อว่า กามคุณ (คุณค่าสำหรับกาม) ห้าอย่าง. ภิกษุ ท. ! สุขโสมนัสใด อาศัยกามคุณห้าเหล่านี้แล้วเกิดขึ้น, นี้เป็นอัสสาทะของกามทั้งหลาย.

ภิกษุ ท. ! อะไร เป็นอาทีนวะ (โทษอันต่ำทราม) ของกามทั้งหลาย?

(ก) ภิกษุ ท. ! กุลบุตรในโลกนี้ สำเร็จการเป็นอยู่ด้วยความพากเพียรในศิลปะ คือ ด้วยศิลปะแห่งการใช้สัญญาด้วยมือ ศิลปะแห่งการคำนวณ ศิลปะแห่งการนับ ด้วยกสิกรรม ด้วยวาณิชกรรม ด้วยโครัคขกรรม ด้วยศิลปะแห่งการใช้ศาสตรา ด้วยการเป็นราชบุรุษ หรือด้วยศิลปะอย่างใดอย่างหนึ่ง, ต้องเผชิญกับความหนาว เผชิญกับความร้อน ต้องลำบากอยู่ ด้วยสัมผัสอันเกิดจากเหลือบขยงลมแดดและสัตว์เลื้อยคลานทั้งหลาย อ่อนแรงอยู่ ด้วยความหิว กระจายเพราะการไม่ได้บริโภคนตามเวลา. ภิกษุ ท. ! ข้อนี้เป็นโทษแห่งกามเป็นกองแห่งทุกข์ อันบุคคลเห็นได้เอง ว่ามีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นต้นเค้า มีกามเป็นเครื่องบังคับให้กระทำ มีเหตุมาแต่กามนั้นเทียว.

(ข) ภิกษุ ท. ! แม้เมื่อกุลบุตรนั้นพากเพียรอยู่อย่างนั้น สืบต่อพยายามอยู่อย่างนั้น โภคะก็ยังไม่สำเร็จแก่เขา; เขาย่อมเสรำโศก ย่อมลำบากใจ ร่ำไรรำพัน ตีอกรำไห้ ถึงความคลั่งเพ้อว่า “ความพากเพียรของเราเป็น

โมฆะเสียแล้วหนอ ความพยายามของเราไม่มีผลหนอ” ดังนี้เป็นต้น. ภิกษุ ท.! แม้ข้อนี้ ก็เป็นโทษของกาม เป็นกองแห่งทุกข์ อันบุคคลเห็นได้เอง ว่ามีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นต้นเค้า มีกามเป็นเครื่องบังคับให้กระทำ มีเหตุมาแต่กามนั้นเทียว.

(ค) ภิกษุ ท.! ถึงแม้ว่าเมื่อกุลบุตรนั้น พากเพียรอยู่อย่างนั้นสืบ ต่อพยายามอยู่อย่างนั้น โภคะเกิดสำเร็จผลแก่เขาขึ้นมา. เขาก็ยังเสวยทุกข์โทมนัส เพราะการอารักขาโภคะเหล่านั้น โดยวิตกอยู่ว่า “ทำอย่างไรพระราชาก็จะไม่ริบทรัพย์ของเราไป โจรจะไม่ปล้นทรัพย์ของเราไป ไฟจะไม่ไหม้ น้ำจะไม่พัดพาเอาไป ทายาทอันไม่เป็นที่รักจะไม่แย่งเอาไป” ดังนี้เป็นต้น. เมื่อเขาอารักขาคุ้มครองอยู่อย่างนี้ พระราชาริบทรัพย์ของเขาไปบ้าง โจรปล้นเอาไปบ้าง ไฟไหม้เสียบ้าง น้ำพัดพาไปเสียบ้าง ทายาทไม่เป็นที่รักแย่งเอาไปเสียบ้าง, เขาย่อมเศร้าโศก ย่อมลำบากใจ ร่ำไรร่ำพัน ตีอกร่ำไห้ ถึงความคลั่งเพื่อว่า “สิ่งที่เคยมีแก่เรา จิบหายไปหมดแล้วหนอ” ดังนี้เป็นต้น. ภิกษุ ท.! แม้ข้อนี้ ก็เป็นโทษแห่งกาม เป็นกองแห่งทุกข์ อันบุคคลเห็นได้เอง ว่ามีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นต้นเค้า มีกามเป็นเครื่องบังคับให้กระทำ มีเหตุมาแต่กามนั้นเทียว.

(ง) ภิกษุ ท.! โทษอื่นยังมีอีก ที่มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นต้นเค้า มีกามเป็นเครื่องบังคับให้กระทำ มีเหตุมาแต่กามนั่นเอง; คือ ข้อที่ราชาวิวาทกับราชาบ้าง กษัตริย์วิวาทกับกษัตริย์บ้าง พราหมณ์วิวาทกับพราหมณ์บ้าง คหบดีวิวาทกับคหบดีบ้าง มารดาวิวาทแม่กับบุตร บุตรวิวาทแม่กับมารดา บิดาวิวาทแม่กับบุตร บุตรวิวาทแม่กับบิดา พี่น้องชายกับพี่น้องชาย พี่น้องหญิงกับพี่น้องหญิง แม้สหายกับสหายก็ยังวิวาทกัน, เขาเหล่านั้น ถึงการทะเลาะแ่งแย่งวิวาทกัน ในที่นั้นๆ, ทำร้ายกันและกันด้วยฝ่ามือบ้าง ด้วยก้อนดินบ้าง ด้วยท่อนไม้

บ้าง ด้วยศาสตราบ้าง ถึงความตายบ้าง ได้รับทุกข์เจียนตายบ้าง ในที่นั้นๆ ภิภษุ ท. ! แม้ข้อนี้ ก็เป็นโทษของกาม เป็นกองแห่งทุกข์ อันบุคคลเห็นได้เอง ว่ามีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นต้นเค้า มีกามเป็นเครื่องบังคับให้กระทำ มีเหตุมาแต่กามนั้นเทียว.

(จ) ภิภษุ ท. ! โทษอื่นยังมีอีก ที่มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นต้นเค้า มีกามเป็นเครื่องบังคับให้กระทำ มีเหตุมาแต่กามนั้นเอง; คือ ข้อคนที่คนทั้งหลายถือดาบและโล่หนัง ผูกสอดธนูและแล่งศร เล่นเข้าไปสู่สงครามอันตั้งขึ้นเป็นกองทัพสองฝ่าย ยิงศรอยู่บ้าง ซัดหอกอยู่บ้าง กวาดแกว่งดาบอยู่บ้าง, คนเหล่านั้น ถูกศรแทงบ้าง ถูกหอกแทงบ้าง ถูกดาบตัดศีรษะบ้าง ถึงความตายบ้าง ได้รับทุกข์เจียนตายบ้าง อยู่ในที่นั้นๆ. ภิภษุ ท. ! แม้ข้อนี้ ก็เป็นโทษของกาม เป็นกองแห่งทุกข์ อันบุคคลเห็นได้เอง ว่ามีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นต้นเค้า มีกามเป็นเครื่องบังคับให้กระทำ มีเหตุมาแต่กามนั้นเทียว.

(ฉ) ภิภษุ ท. ! โทษอื่นยังมีอีก ที่มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นต้นเค้า มีกามเป็นเครื่องบังคับให้กระทำ มีเหตุมาแต่กามนั้นเอง; คือ ข้อที่คนทั้งหลายถือดาบและโล่หนัง ผูกสอดธนูและแล่งศร เล่นเข้าประชิดเชิงเทินอันกระทำขึ้นด้วยวิธีที่เรียกว่าอัญญาเวลปนา<sup>๑</sup> เมื่อมีการยิงลูกศรอยู่บ้าง ซัดหอกอยู่บ้าง กวาดแกว่งดาบอยู่บ้าง คนเหล่านั้นก็ถูกลูกศรแทงบ้าง ถูกหอกแทงบ้าง ถูกรดอยู่ด้วยเถ่าถ่านโคมัยอันร้อนบ้าง ปล่อยของหนักให้ตกลงทับทีเดียวตายทั้งหมู่บ้าง ถูกตัดศีรษะด้วยดาบบ้าง ถึงความตายบ้าง ได้รับทุกข์เจียนตายบ้าง อยู่ในที่นั้นๆ. ภิภษุ ท. ! แม้ข้อนี้ ก็เป็นโทษของกาม เป็นกองแห่งทุกข์อันบุคคลเห็นได้เอง ว่ามีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นต้นเค้า มีกามเป็นเครื่องบังคับให้กระทำ มีเหตุมาแต่กามนั้นเทียว.

๑. ดินกำแพงที่ทำให้ขรุขระไว้ด้วยของมีคม ยากแก่การที่เข้าศึกจะเข้าไป หรือปืนกำแพงได้.

(ข) ภิกษุ ท. ! โทษอื่นยังมีอีก ที่มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นต้นเค้า มีกามเป็นเครื่องบังคับให้กระทำ มีเหตุมาแต่กามนั่นเอง; คือ ข้อที่คนบางพวก ย่อมตัดช่อง ย่องเบา ปล้นสะดมในเรือนหลังเดียว คอยดักทำร้ายในที่เปลี่ยว และล่วงภรรยาผู้อื่น. พระราชาจับคนเหล่านั้นมาแล้ว ให้กระทำกรรมกรรมวิธีการ ลงโทษหลายวิธีด้วยกัน เช่น เข็มย่นด้วยหวายบ้าง หวดด้วยเชือกหนังบ้าง ทบด้วยท่อนไม้บ้าง ตัดมือเสียบ้าง ตัดเท้าเสียบ้าง ตัดเสียทั้งมือและเท้าบ้าง ตัดหู บ้าง ตัดจมูกบ้าง ตัดเสียทั้งหูและจมูกบ้าง ย่อมกระทำกรรมกรรมชื่อ “หม้อเคี้ยว น้ำส้ม (พิลฺงคถาลิกมฺปิ)”<sup>๑</sup> บ้าง ย่อมกระทำกรรมกรรมชื่อ “ขอดสังข์ (สงฺขมฺมฺพท กมฺปิ)”<sup>๒</sup> บ้าง ย่อมกระทำกรรมกรรมชื่อ “ปากราหู (ราหุํขมฺปิ)”<sup>๓</sup> บ้าง ย่อมกระทำกรรมกรรมชื่อ “มาลัยไฟ (โชติมาลิกมฺปิ)”<sup>๔</sup> บ้าง ย่อมกระทำกรรมกรรมชื่อ “มือคบเพลิงบ้าง (หตุถปฺชโชติกมฺปิ)”<sup>๕</sup> บ้าง ย่อมกระทำกรรมกรรมชื่อ “ริ้วสาย (เอรกวัตติกมฺปิ)”<sup>๖</sup> บ้าง ย่อมกระทำกรรมกรรมชื่อ “นุ่งเปลือกไม้ (จิริก วาลิกมฺปิ)”<sup>๗</sup> บ้าง ย่อมกระทำกรรมกรรมชื่อ “ยื่นกว้าง (เอณฺเวยฺยกมฺปิ)”<sup>๘</sup> บ้าง

๑. “หม้อเคี้ยว น้ำส้ม” คือต๋อยหัวขอมองแยกออก แล้วใช้เข็มคียบก้อนเหล็กที่ลูกแดงใส่ลงไป ให้มันสมองเดือดพลุ่งขึ้น เหมือนน้ำส้มเดือดคั้นหม้อ.
๒. “ขอดสังข์” คือตัดหนังควั่นไปให้รอบจนหูทั้งสองข้าง และหลุมคอ แล้วรวบรวมทั้งหมดขมวดไว้ ใช้ไม้สอดหมุน ยกขึ้น ให้หนังหลุดติดขึ้นมาพร้อมกับผมแล้วใช้ทรายหยาบขัดกะโหลกศีรษะล้างให้ขาว ดั่งสังข์.
๓. “ปากราหู” คือใช้ขอเหล็กง้างปากให้อ้าแล้วจุดไฟในปาก. อีกอย่างหนึ่ง ใช้ลิ้นดอกเจาะตั้งแต่จนหูเข้าไปจนถึงปาก ให้โลหิตไหลออกมาเต็มปาก คูปากอ้า ดั่งปากราหู.
๔. “มาลัยไฟ” คือใช้ผ้าชุบน้ำมันพันจนทั่วตัวแล้วจุดไฟ.
๕. “มือคบเพลิง” คือใช้ผ้าชุบน้ำมันพันมือทั้งสองข้างจนทั่ว แล้วจุดไฟ.
๖. “ริ้วสาย” คือเชือดหนังลอกออกเป็นริ้วๆ ตั้งแต่คอไปจนถึงข้อเท้าแล้วเอาเชือกผูกจุกคร่าไป นักโทษเดินเหยียบ หนังคิ้วล้มลูกคลุกคลานไปจนกว่าจะตาย.
๗. “นุ่งเปลือกไม้” คือเชือดหนังเป็นริ้วๆอย่างบทก่อน แต่ทำเป็นสองตอน ตั้งแต่คอจนถึงเอวตอนหนึ่ง ตั้งแต่เอวจนถึงข้อเท้าตอนหนึ่ง ริ้วหนังคอนบนห้อยคลุมลงมาปิดกายตอนล่าง คูดั่งนุ่งเปลือกไม้.
๘. “ยื่นกว้าง” คือใช้หวงเหล็กรัดข้อศอกทั้งสอง และเข้าทั้งสอง ครึงติดไว้กับหลักเหล็กสี่หลักบนพื้นดิน คูดั่ง กวางถูกตรึง แล้วก่อไฟล้อมจนกว่าจะตาย.

ย่อมกระทำกรรมกรรมชื่อ “เกี่ยวเหยื่อเบ็ด (พลีสัมสิกมฺปิ)”<sup>๙</sup> บ้าง ย่อมกระทำกรรมกรรมชื่อ “เหริยญุทสาปณ์ (กหาปณกมฺปิ)”<sup>๑๐</sup> บ้าง ย่อมกระทำกรรมกรรมชื่อ “ทาเกลือ” บ้าง ย่อมกระทำกรรมกรรมชื่อ “แปรงแสบ (ขาราปฏิจฺจนกมฺปิ)”<sup>๑๑</sup> บ้าง ย่อมกระทำกรรมกรรมชื่อ “เวียนหลัก (ปลิมปวิวัตติกมฺปิ)”<sup>๑๒</sup> บ้าง ย่อมกระทำกรรมกรรมชื่อ “ตั้งฟาง (ปลาลปีจกมฺปิ)”<sup>๑๓</sup> บ้าง ราดด้วยน้ำมันร้อนๆ (ตตฺเตนปีเตเลน โอสถฺยจฺนติ) บ้าง ย่อมปล่อยให้ “สุนัขทิ้ง (สุนฺเขหิปี ขาทาเปนฺติ)”<sup>๑๔</sup> บ้าง ย่อมให้นอนหงายบนหลาวทั้งเป็นๆ บ้าง ย่อมตัดศีรษะด้วยดาบ บ้าง; เขาเหล่านั้น ย่อมถึงซึ่งความตาย บ้าง ได้รับทุกข์เจียนตาย บ้าง อยู่ในที่นั้นๆ. ภิกษุท. ! แม้ข้อนี้ ก็เป็นโทษของกาม เป็นกองแห่งทุกข์ อันบุคคลเห็นได้เอง ว่ามีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นต้นเค้า มีกามเป็นเครื่องบังคับให้กระทำ มีเหตุมาแต่กามนั้นเทียว.

- นัยแห่งอรรถกถาแลพระไตรปิฎกแปลของ ม. อ่ำไพจิตร.

(ญ) ภิกษุ ท. ! โทษอื่นยังมีอีก ที่มีกามเป็นต้นเค้า มีกามเป็นเครื่องบังคับให้กระทำ มีเหตุมาแต่กามนั่นเอง; คือข้อที่คนทั้งหลายประพฤตินุจริตด้วยกาย ด้วยวาจา และด้วยใจ, ครั้น **ประพฤตินุจริตด้วยกาย ด้วยวาจา และด้วยใจ**

๙. “เกี่ยวเหยื่อเบ็ด” คือใช้เบ็ดมีเงี่ยงสองข้าง เกี่ยวตัวดึงเอาหนังเนื้อและเอ็นออกมาให้หมด.

๑๐. “เหริยญุทสาปณ์” คือใช้มีดคมเชือดหนังออกเป็นแฉ่นๆ ขนาดเท่าเงินเหริยญุทกว่าจะตาย.

๑๑. “แปรงแสบ” คือฟันสับเสียดให้ยับทั่วกายแล้วใช้แปรงชุบน้ำแสบ (มีน้ำเกลือเป็นต้น) ถูครูดสีไปมาให้เนื้อเอ็นขาดหลุดออกมา เหลือแต่กระดูก.

๑๒. “เวียนหลัก” คือให้นอนตะแคง แล้วใช้หลาวเหล็กตอกเข้าช่องหูให้ทะลุ ลงไปค้ำแน่นอยู่กับดิน แล้วจับเท้าทั้งสองเดินเวียน.

๑๓. “ตั้งฟาง” คือใช้ลูกหินบดทับตัว บดให้กระดูกแตกละเอียด แต่ไม่ให้หนังขาด แล้วจับผมรวบขึ้นเขย่าๆ ให้เนื้อรวมเข้าเป็นกอง แล้วใช้ผมนั้นแหละพันตะล่อมวางไว้ เหมือนตั้งที่ทำด้วยฟางสำหรับเช็ดเท้า.

๑๔. “ให้สุนัขทิ้ง” คือขังฝูงสุนัขให้อดหิวโซหลายวัน แล้วปล่อยให้ออกมา รุมทิ้ง พักเดียวเหลือแต่กระดูก.



แล้ว, เขาเหล่านั้น ย่อม เข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก เบื้องหน้าแต่การตาย เพราะการแตกสลายแห่งกาย. ภิกษุ ท. ! แม้ข้อนี้ ก็เป็นโทษของกาม เป็นกองแห่งทุกข์ อันบุคคลเห็นได้เอง ว่ามีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นต้นเค้า มีกามเป็นเครื่องบังคับให้กระทำ มีเหตุมาแต่กามนั้นเทียว.

ภิกษุ ท. ! อะไร เป็นนิสสรณะ (อุบายเป็นเครื่องออก) จากกามทั้งหลาย? ภิกษุ ท. ! การนำออกเสียได้ซึ่งฉันทราคะ การละเสียได้ซึ่งฉันทราคะ ในกามทั้งหลาย อันใด, อันนั้น เป็นนิสสรณะจากกามทั้งหลาย.

ภิกษุ ท. ! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด ไม่รู้ซัดตามเป็นจริง ซึ่งอัสสาทะแห่งกามทั้งหลายโดยความเป็นอัสสาทะด้วย ซึ่งอาทีนวะโดยความเป็นอาทีนวะด้วย ซึ่งนิสสรณะโดยความเป็นนิสสรณะด้วย โดยอาการเหล่านี้ อยู่; สมณะพราหมณ์เหล่านั้นนะหรือ จักรู้อบซึ่งกามทั้งหลายด้วยตนเอง หรือว่าจักชักชวนผู้อื่นให้รอบรู้ซึ่งกามเหมือนผู้ที่เคยปฏิบัติแล้ว ดังนี้ นั้น : นั้นไม่เป็นฐานะที่มีได้.

ภิกษุ ท. ! ส่วน สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด รู้ซัดตามเป็นจริง ซึ่งอัสสาทะแห่งกามทั้งหลายโดยความเป็นอัสสาทะด้วย ซึ่งอาทีนวะโดยความเป็นอาทีนวะด้วย ซึ่งนิสสรณะโดยความเป็นนิสสรณะด้วย โดยอาการอย่างนี้; สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นนั้นแหละ จักรอบรู้ซึ่งกามทั้งหลายด้วยตนเอง หรือว่าจักชักชวนผู้อื่นให้รอบรู้ซึ่งกามเหมือนผู้ที่เคยปฏิบัติแล้ว ดังนี้ นั้น : นั้นเป็นฐานะที่มีได้.

- มุ.ม. ๑๒/๑๖๘ - ๑๓๓/๑๕๗ - ๒๐๐.

(ความรู้ดังกล่าวนี้สงเคราะห์ลงในสัมมาทิฐิ ดังนั้นจึงนำมารวมไว้ในที่นี้).

## อัสสาทะ-อาทีนวะ-นิสสรณะของรูปกาย

(ธรรมลักษณะ ๓ ประการของรูป : วัตถุแห่งสัมมาทิฏฐิ)

ภิกษุ ท. ! อะไรวะ เป็นอัสสาทะ (รสอร่อย) ของรูป? ภิกษุ ท. ! เหมือนอย่างว่านางสาวน้อยแห่งกษัตริย์ก็ดี นางสาวน้อยแห่งพราหมณ์ก็ดี หรือนางสาวน้อยแห่งคหบดีก็ดี ที่แสดงลักษณะว่ามีอายุสิบห้าปีก็ดี หรือสิบหกปีก็ดี ซึ่งมีทรวดทรงไม่สูงนัก ไม่ตํานัก ไม่พอมนัก ไม่อ้วนนัก ไม่คํานัก ไม่ขาวนัก ภิกษุ ท. ! ในสมัยนั้น สีสรรวรรณะแห่งหญิงนั้น ย่อมงดงามอย่างยิ่ง มิใช่หรือ? “อย่างนั้น พระเจ้าข้า!” ภิกษุ ท. ! สุขโสมนัสที่อาศัยีสรรวรรณะอันงดงามแล้วบังเกิดขึ้น อันใด, อันนั้น เป็นอัสสาทะของรูป.

ภิกษุ ท. ! อะไรวะ เป็นอาทีนวะ (โทษอันตำทราวม) ของรูป?

(ก) ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ บุคคล จะได้เห็นน้องสาว (ของตนเอง) นั้นแหละ โดยกาลต่อมา มีอายุได้ ๘๐ ปีบ้าง ๕๐ ปีบ้าง ชราทรุดโทรมแล้ว มีหลังงอเหมือนโคปานลีแห่งหลังคา<sup>๑</sup> มีกายคดไปคดมา มีไม้เท้ายันไปในเบื้องหน้า เดินตัวลั่นทม กระสับกระส่าย ผ่านวัยอันแข็งแรงไปแล้ว มีฟันหักแล้ว มีผมหงอกแล้ว มีผมตัดสั้นอย่างลวกๆ มีผิวหนังหย่อนยานและมีตัวเต็มไปด้วยจุด. ภิกษุ ท. ! พวกเขาเข้าใจความข้อนี้อย่างไร : สีสรรวรรณะอันงดงามที่มีมาแต่เดิม อันตราธานไปแล้ว, โทษปรากฏชัดแล้วมิใช่หรือ? “อย่างนั้น พระเจ้าข้า!” ภิกษุ ท. ! นั่นคือ อาทีนวะของรูป.

๑. คำนี้เคยแปลกันว่า กลอนหรือจันทน์ แต่ไม่สมเหตุผลผลคือไม่ได้โค้ง. รูปเรือนโบราณที่ปรากฏอยู่ในศิลาสลักของโบราณ เห็นโค้งอยู่แต่ส่วนที่เรียกว่าป้านลม โค้งงอเป็นรูปดอกบัว พอที่จะเปรียบกับหลังโกงได้. หรือมิฉะนั้น ก็ต้องเป็นเรือนที่มีหลังคาเป็นรูปประทุนเรือจันทน์หรือกลอนจึงจะโค้งงอได้, ทำให้ไม่แน่ใจว่าแปลคำนี้ว่าอะไรดี จึงไม่แปลและคงไว้ตามเดิมว่า โคปานลี.

(ข) ภิกษุ ท. ! โทษอย่างอื่นยังมีอีก : บุคคล จะได้เห็นน้องสาว (ของตนเอง) นั้นแหละ อาพาธลง ได้รับทุกข์ทรมาน เป็นไข้หนัก นอนกลิ้ง เกลือกอยู่ในมูตรและคูถของตนเอง อันบุคคลต้องช่วยพยุงให้ลุกและนอน. ภิกษุ ท. ! พวกเธอเข้าใจข้อความนี้ว่าอย่างไร : สีสรรวรรณะอันงดงามที่มีแต่ เดิม อันตรธานไปแล้ว, โทษปรากฏชัดแล้ว มิใช่หรือ? “อย่างนั้น พระเจ้าข้า!”

ภิกษุ ท. ! แม่นั้น ก็คืออาทีนวะของรูป.

(ค) ภิกษุ ท. ! โทษอย่างอื่นยังมีอีก : บุคคล จะได้เห็นน้องสาว (ของตนเอง) นั้นแหละ บัดนี้เป็นสรีระร่างอันเขาทิ้งแล้ว ในป่าช้าเป็นที่ทิ้งศพ ตายแล้ววันหนึ่ง บ้าง ตายแล้วสองวัน บ้าง ตายแล้วสามวัน บ้าง กำลังขึ้นพอง บ้าง มีสีเขียว บ้าง มีหนองไหล บ้าง. ภิกษุ ท. ! พวกเธอจะเข้าใจความหมายนี้ อย่างไร : สีสันวรรณะอันงดงามที่มีแต่เดิม อันตรธานไปแล้ว, โทษปรากฏชัด แล้ว มิใช่หรือ? “อย่างนั้น พระเจ้าข้า!”

ภิกษุ ท. ! แม่นั้น ก็คืออาทีนวะ ของรูป.

(ง) ภิกษุ ท. ! โทษอย่างอื่นยังมีอีก : บุคคล จะได้เห็นน้องสาว (ของตนเอง) นั้นแหละ บัดนี้เป็นสรีระร่างอันเขาทิ้งแล้ว ในป่าช้าเป็นที่ทิ้งศพ ผุงกาจิกกินอยู่ บ้าง อัน ผุงแรงแจกกินอยู่ บ้าง อัน ผุงตะกรุมจิกกินอยู่ บ้าง อัน ผุงสุนัขกัดกินอยู่ บ้าง อัน ผุงสุนัขจิ้งจอกกัดกินอยู่ บ้าง และอัน หมูหนอน ต่างชนิดบ่อนกินอยู่ บ้าง. ภิกษุ ท. ! พวกเธอจะเข้าใจความข้อนี้อาไร : สีสรรวรรณะอันงดงามที่มีแต่เดิม อันตรธานไปแล้ว, โทษปรากฏชัดแล้ว มิใช่ หรือ? “อย่างนั้น พระเจ้าข้า!”

ภิกษุ ท. ! แม่นั้น ก็คืออาทีนวะของรูป.

(จ) ภิกษุ ท. ! โทษอย่างอื่นยังมีอีก : บุคคล จะได้เห็นน้องสาว (ของตนเอง) นั้นแหละ บัดนี้เป็นสรีระร่างอันเขาทิ้งแล้ว ในป่าช้าเป็นที่ทิ้งศพ

เป็นร่างกระดูก ยังมีเนื้อและเลือด และยังมีเอ็นเป็นเครื่องรัดอยู่ บ้าง เป็นร่างกระดูกที่ปราศจากเนื้อ แต่ยังมีเลือดเปื้อนอยู่ และยังมีเอ็นเป็นเครื่องรัดไว้บ้าง เป็นร่างกระดูกที่ปราศจากเนื้อและเลือด แต่ยังมีเอ็นเป็นเครื่องรัดไว้บ้าง เป็นท่อนกระดูกที่ปราศจากเอ็นเป็นเครื่องรัด กระจายกระจายไปคนละทิศละทาง คือกระดูกมือไปทางหนึ่ง กระดูกเท้าไปทางหนึ่ง กระดูกแข้งไปทางหนึ่ง กระดูกขาไปทางหนึ่ง กระดูกสะเอวไปทางหนึ่ง กระดูกข้อสันหลังไปทางหนึ่ง กระดูกซี่ข้างไปทางหนึ่ง กระดูกหน้าอกไปทางหนึ่ง กระดูกแขนไปทางหนึ่ง กระดูกไหล่ไปทางหนึ่ง กระดูกคอไปทางหนึ่ง กระดูกคางไปทางหนึ่ง ฟันไปทางหนึ่ง กระโหลกศีรษะไปทางหนึ่งบ้าง. ภิกษุ ท. ! พวกเธอจะเข้าใจความข้อนี้อย่างไร : สีสรรวรรณะอันงดงามที่มีแต่เดิม อันตรธานไปแล้ว, โทษปรากฏชัดแล้ว มิใช่หรือ? “อย่างนั้น พระเจ้าข้า !” ภิกษุ ท. ! แม้นั้นก็คืออาทีนวะของรูป.

(จ) ภิกษุ ท โทษอย่างอื่นยังมีอีก : บุคคล จะได้เห็นน้องสาว (ของตนเอง) นั้นแหละ บัดนี้เป็นสรีระร่างอันเขาทิ้งแล้ว ในป่าช้าเป็นที่ทิ้งศพ เป็นชิ้นกระดูก มีสีเขาดังสีสังข์ บ้าง เป็นชิ้นกระดูก กองเรียวยาวอยู่นานเกินกว่าปีหนึ่งไปแล้ว บ้าง เป็นกระดูก เปื่อยผงละเอียดไปแล้ว บ้าง ภิกษุ ท. ! พวกเธอจะเข้าใจความข้อนี้อย่างไร : สีสรรวรรณะอันงดงามที่มีแต่เดิม อันตรธานไปแล้ว, โทษปรากฏชัดแล้ว มิใช่หรือ? “อย่างนั้น พระเจ้าข้า !” ภิกษุ ท. ! แม้นั้นก็คืออาทีนวะของรูป.

ภิกษุ ท. ! อะไรวะ เป็นนิสสรณะ (อุบายเครื่องออก) จากรูป? ภิกษุ ท. ! การนำออกเสียได้ซึ่งฉันทราคะ การละเสียได้ซึ่งฉันทราคะ ในรูปอันใด, อันนั้น เป็นนิสสรณะของรูป.

ภิกษุ ท. ! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด ไม่รู้ชัดตามเป็นจริง ซึ่งอัสสาทะแห่งรูปโดยความเป็นอัสสาทะด้วย ซึ่งอาทีนวะโดยความเป็นอาทีนวะด้วย ซึ่งนิสสรณะโดยความเป็นนิสสรณะด้วย โดยอาการอย่างนี้ อยู่; สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นนะหรือ จักรอบรู้ซึ่งรูปด้วยตนเอง หรือว่าจักชวนผู้อื่นให้รอบรู้ซึ่งรูปเหมือนผู้ที่เคยปฏิบัติแล้ว ดังนี้ นั้น : นั้นไม่เป็นฐานะที่มีได้.

ภิกษุ ท. ! ส่วนสมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด รู้ชัดตามความเป็นจริง ซึ่งอัสสาทะแห่งรูปโดยความเป็นอัสสาทะด้วย ซึ่งอาทีนวะโดยความเป็นอาทีนวะด้วย ซึ่งนิสสรณะโดยความเป็นนิสสรณะด้วย โดยอาการอย่างนี้ อยู่ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น จักรอบรู้ซึ่งรูปด้วยตนเอง หรือว่าจักชวนผู้อื่นให้รอบรู้ซึ่งรูปเหมือนผู้ที่เคยปฏิบัติแล้ว ดังนี้ นั้น : นั้นเป็นฐานะที่มีได้.

- มุ. ม. ๑๒/๑๓๓ - ๑๓๕/๒๐๑ - ๒๐๔.

(ความรู้ดังกล่าวนี้สงเคราะห์ลงในสัมมาทิฐิ ดังนั้นจึงนำมารวมไว้ในที่นี้).

## อัสสาทะ-อาทีนวะ-นิสสรณะของเวทนา

(ธรรมลักษณะ ๓ ประการของเวทนา : วัตถุแห่งสัมมาทิฏฐิ)

ภิกษุ ท. ! อะไรวะ เป็นอัสสาทะ (รสร้อย) ของเวทนาทั้งหลาย?

(ก) ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ ภิกษุ เพราะสังัดจากกามและสังัดจากอกุศลธรรมทั้งหลาย ย่อมบรรลु ฌานที่หนึ่ง ซึ่งมีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวกแล้วแลอยู่. ภิกษุ ท. ! ในสมัยใด ภิกษุ เพราะสังัดจากกามและสังัดจากอกุศลธรรมทั้งหลาย ย่อมบรรลุ ฌานที่หนึ่ง .... นั้นแล้วแลอยู่. ในสมัยนั้น เธอย่อมไม่คิดแม้ในทางที่จะให้เกิดความเดือดร้อนแก่ตนเอง, ย่อมไม่คิดแม้ในทางที่จะให้เกิดความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น, และย่อมไม่คิดแม้ในทางที่จะให้เกิดความเดือดร้อนแก่ตนเองและผู้อื่นทั้งสองฝ่าย. ในสมัยนั้น (ขณะนั้น) เธอย่อมเสวยเวทนา อันไม่ทำความเดือดร้อนแต่อย่างใดเลย. ภิกษุ ท. ! เรากล่าว อัสสาทะ (รสร้อย) ของเวทนาทั้งหลาย ว่า มีการไม่ทำความเดือดร้อนแก่ผู้ใดเป็นอย่างยิ่ง. [ดู น.๑๓๔๗ ประกอบ คือ เมื่อขณะอยู่ในฌานทั้ง ๔ อารมณฺ์รัก .... เกลียด .... จะดับไป แต่เมื่อฌานดับไป อารมณฺ์รัก .... เกลียด .... หรือความคิดในการทำ ความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น ย่อมเกิดขึ้นได้].

(ข) ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุ เพราะสงบวิตกวิจารณ์เสียได้ ย่อมบรรลุ ฌานที่สอง อันเป็นเครื่องฟ่องใสในภายใน นำให้เกิดสมาธิมีอารมณ์อันเดียวแห่งใจ ไม่มีวิตกวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ แล้วแลอยู่. ภิกษุ ท. ! ในสมัยใด ภิกษุ เพราะสงบวิตกวิจารณ์เสียได้ ย่อมบรรลุ ฌานที่สอง .... นั้นแล้วแลอยู่. ในสมัยนั้น เธอย่อมไม่คิดแม้ในทางที่จะให้เกิดความเดือดร้อนแก่ตนเอง, ย่อมไม่คิดแม้ในทางที่จะให้เกิดความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น,

และยอมไม่คิดแม้ในทางที่จะให้เกิดความเดือดร้อนแก่ตนเองและผู้อื่นทั้งสองฝ่าย. ในสมัยนั้น เธอยอม เสวยเวทนา อันไม่ทำความเดือดร้อนแต่อย่างใดเลย. ภิกษุ ท. ! เรากล่าว อัสสาทะ (รสอร่อย) ของเวทนาทั้งหลาย ว่า มีการไม่ทำความเดือดร้อนแก่ผู้ใดเป็นอย่างยิ่ง.

(ค) ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุ เพราะความจางคลายไปแห่งปีติ เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย ย่อมบรรลु ฌานที่สาม อันเป็นฌานที่พระอรียเจ้าทั้งหลายกล่าวว่า “ผู้ได้บรรลุฌานฌานนี้ เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติ อยู่เป็นปกติสุข” ดังนี้ แล้วแลอยู่. ภิกษุ ท. ! ในสมัยใด ภิกษุ เพราะความจางคลายไปแห่งปีติ เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย ย่อมบรรลุ ฌานที่สาม .... นั้นแล้วแลอยู่. ในสมัยนั้น เธอยอมไม่คิดแม้ในทางที่จะให้เกิดความเดือดร้อนแก่ตนเอง, ย่อมไม่คิดแม้ในทางที่จะให้เกิดความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น, และยอมไม่คิดแม้ในทางที่จะให้เกิดความเดือดร้อนแก่ตนเองและผู้อื่นทั้งสองฝ่าย. ในสมัยนั้น เธอยอมเสวย เวทนา อันไม่ทำความเดือดร้อนแต่อย่างใดเลย. ภิกษุ ท. ! เรากล่าวอัสสาทะ (รสอร่อย) ของเวทนาทั้งหลาย ว่า มีการไม่ทำความเดือดร้อนแก่ผู้ใดเป็นอย่างยิ่ง.

(ง) ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุ เพราะละสุขเสียได้ และเพราะละทุกข์เสียได้ เพราะความดับหายไปแห่งโสมนัสและโทมนัสในกาลก่อน ย่อมบรรลุ ฌานที่สี่ อันไม่ทุกข์ไม่สุข มีแต่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์ เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่. ภิกษุ ท. ! ในสมัยใด ภิกษุ เพราะละสุขเสียได้ และเพราะละทุกข์เสียได้ เพราะความดับหายไปแห่งโสมนัสและโทมนัสในกาลก่อน ย่อมบรรลุ ฌานที่สี่ .... นั้นแล้วแลอยู่. ในสมัยนั้น เธอยอมไม่คิดแม้ในทาง

ที่จะให้เกิดความเดือดร้อนแก่ตนเอง, ย่อมไม่คิดแม้ในทางที่จะให้เกิดความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น, ย่อมไม่คิดแม้ในทางที่จะให้เกิดความเดือดร้อนแก่ตนเองและผู้อื่นทั้งสองฝ่าย. ในสมัยนั้น เธอย่อมสวย เวทนา อันไม่ทำความเดือดร้อนแต่อย่างใดเลย. ภิกษุ ท. ! เรากล่าว อัสสาทะ (รสอร่อย) ของเวทนาทั้งหลายว่า มีการไม่ทำความเดือดร้อนแก่ผู้ใดเป็นอย่างยิ่ง.

ภิกษุ ท. ! อะไร เป็นอาทีนวะ (โทษอันตำหนิ) ของเวทนาทั้งหลาย? ภิกษุ ท. ! เวทนาไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดาอันใด, อันนั้น เป็นอาทีนวะของเวทนาทั้งหลาย.

ภิกษุ ท. ! อะไร เป็นนิสสรณะ (อุบายเครื่องออก) จากเวทนาทั้งหลาย? ภิกษุ ท. ! การนำออกเสียได้ซึ่งฉันทราคะ การละเสียได้ซึ่งฉันทราคะในเวทนาทั้งหลาย อันใด, อันนั้น เป็นนิสสรณะจากเวทนาทั้งหลาย.

ภิกษุ ท. ! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด ไม่รู้ชัดตามเป็นจริง ซึ่งอัสสาทะแห่งเวทนาทั้งหลายโดยความเป็นอัสสาทะด้วย ซึ่งอาทีนวะโดยความเป็นอาทีนวะด้วย ซึ่งนิสสรณะโดยความเป็นนิสสรณะด้วย โดยอาการอย่างนี้ อยู่; สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นนะหรือ จักรอบรู้ซึ่งเวทนาทั้งหลายด้วยตนเอง หรือว่าจักชวนผู้อื่นให้รอบรู้ซึ่งเวทนาทั้งหลายเหมือนผู้ที่เคยปฏิบัติแล้ว ดังนี้ : นั้นไม่เป็นฐานะที่มีได้.

ภิกษุ ท. ! ส่วน สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด รู้ชัดตามเป็นจริง ซึ่งอัสสาทะแห่งเวทนาทั้งหลายโดยความเป็นอัสสาทะด้วย ซึ่งอาทีนวะโดยความเป็นอาทีนวะด้วย ซึ่งนิสสรณะโดยความเป็นนิสสรณะด้วย โดยอาการอย่าง



นี้ อยู่; สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นนะแหละ จักรอบรู้ซึ่งเวทนาทั้งหลายด้วยตนเอง หรือว่าจักชักชวนผู้อื่นให้รอบรู้ซึ่งเวทนาทั้งหลายเหมือนผู้ที่เคยปฏิบัติแล้ว ดังนี้ นั้น : นั้นเป็นฐานะที่มีได้.

- มุ. ม. ๑๒/๑๗๖ - ๑๗๗/๒๐๕ - ๒๐๘.

## การทำให้เกิดสัมมาทิฏฐิเมื่อมีปัญหาระหว่างลัทธิ

(นัตถิก - อัตถิกวาท, อภิรีย - กิริยวาท, อเหตุก - เหตุกวาท, อรูปวาท, ภาวนีโรชวาท)

(พราหมณ์และคหบดีชาวบ้านชาวสาเลยยกะ ได้ยินเสียงเล่าลือว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นพระอรหันต์ รู้แจ้งโลกทั้งปวง แสดงธรรมงดงามบริบูรณ์ ประกาศพรหมจรรย์บริสุทธิ์ ก็พากันไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เสด็จมาถึงหมู่บ้านนี้แล้ว จนถึงที่ประทับ. บางพวกแสดงความเคารพ บางพวกไม่แสดงความเคารพ นั่งอยู่. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสแก่ชาวบ้านชาวสาเลยยกะเหล่านั้น ว่า :-)

คหบดี ท.! มีอยู่ใหม่ ศาสดาใดๆ ซึ่งเป็นที่พอใจของท่าน จนถึงกับท่านปลงสัทธาไปแล้วอย่างมีเหตุผล?

“ยังไม่มี พระเจ้าข้า!”

คหบดี ท.! สำหรับพวกท่านที่ยังไม่มีศาสดาอันเป็นที่พอใจ ธรรมะอันผิดไม่ได้ (อปัจฉนธรรม) นี้ มีอยู่ สำหรับพวกท่านสมาทานแล้วปฏิบัติ. คหบดี ท.! ธรรมะอันผิดไม่ได้นั้น เมื่อท่านสมาทานเต็มเปี่ยมแล้ว จักเป็นไปเพื่อहितสุขแก่พวกท่านตลอดกาลนาน. คหบดี ท.! ธรรมะอันผิดไม่ได้นั้น เป็นอย่างไรเล่า?

คหบดี ท.! มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีวาทามีทิฏฐิอย่างนี้ว่า “ท่านที่ให้แล้ว ไม่มี (ผล), ยัญที่บูชาแล้ว ไม่มี (ผล), การบูชาที่บูชาแล้ว ไม่มี (ผล), ผลวิบากแห่งกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่ว ไม่มี, โลกนี้ ไม่มี, โลกอื่น ไม่

มี,มารดา ไม่มี, บิดา ไม่มี, โอปปาทิกะสัตว์ ไม่มี, สมณพราหมณ์ที่ไปแล้ว ปฏิบัติแล้วโดยชอบ ถึงกับกระทำให้แจ้งโลกนี้และโลกอื่น ด้วยปัญญาโดยชอบเอง แล้วประกาศให้ผู้อื่นรู้ ก็ไม่มี” ดังนี้.

คหบดี ท.! ยังมีสมณพราหมณ์อีกพวกหนึ่ง ซึ่งมีวาตะเป็นข้าศึก โดยตรงต่อสมณพราหมณ์เหล่านั้น กล่าวอยู่อย่างนี้ว่า “ทานที่ให้แล้ว มี (ผล), ยัญที่บูชาแล้ว มี (ผล), การบูชาที่บูชาแล้ว มี (ผล), ผลวิบากแห่งกรรมที่สัตว์ ทำดีทำชั่ว มี, โลกนี้ มี, โลกอื่น มี, มารดา มี, บิดา มี, โอปปาทิกะสัตว์ มี, สมณพราหมณ์ที่ไปแล้วปฏิบัติแล้วโดยชอบ ถึงกับกระทำให้แจ้งโลกนี้และโลกอื่น โดยปัญญาโดยชอบเอง แล้วประกาศให้ผู้อื่นรู้ ก็มี” ดังนี้. คหบดี ท.! ท่านจะสำคัญข้อความนี้อย่างไร : สมณพราหมณ์สองพวกนี้ เป็นผู้มิวาทะเป็นข้าศึกโดยตรงต่อกันและกัน มิใช่หรือ?

“อย่างนั้น พระเจ้าข้า!”

คหบดี ท.! ในบรรดาสมณพราหมณ์ทั้งสองพวกนั้น สมณพราหมณ์พวกใดมิวาทะมีทิกฐิว่า “ทานที่ให้แล้ว ไม่มี, ยัญที่บูชาแล้ว ไม่มี, ... ฯลฯ... ผู้ทำให้แจ้งโลกนี้และโลกอื่น ด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว ประกาศให้ผู้อื่นรู้ ก็ไม่มี” ดังนี้ นั้น พวกเขาพึงหวังได้ในข้อนี้ คือเลิกละกุศลธรรมสามประการนี้ กล่าวคือ กายสุจริต วิจิสุจริต มโนสุจริต เสีย แล้วสมาทานประพฤติกุศลธรรมสามประการ กล่าวคือ กายทุจริต วิจิทุจริต มโนทุจริต เป็นแน่นอน. ข้อนี้ เพราะเหตุไร? เพราะเหตุว่า สมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น ไม่มองเห็นโทษอันต่ำทรามเศร้าหมองของอกุศลธรรม และไม่มองเห็นอนิสงส์ในเนกขัมมะอันเป็นธรรมขาว่องฝ่ายกุศลธรรมทั้งหลาย เสียเลย. ทิกฐิของเขา ต่อโลกอื่นซึ่งมีอยู่แท้ๆ กลับไปเห็นเสียว่าโลกอื่นไม่มี ทิกฐิของเขานั้นจึงเป็นมิจฉาทิกฐิ โลก

อื่นซึ่งมีอยู่แท้ๆ เขาตำริไปว่า โลกอื่นไม่มี ความตำรินั้นของเขาจึงเป็นมิจฉา  
 สังกัปปะ. เขากล่าวซึ่งโลกอื่นอันมีอยู่แท้ๆ ว่าโลกอื่นไม่มี วาจา<sup>๑</sup>นั้นของเขา จึง  
 เป็นมิจฉาวาจา. เขากล่าวซึ่งโลกอื่นอันมีอยู่แท้ๆ ว่าโลกอื่นไม่มี เช่นนี้ชื่อว่าเขา  
 ทำตนเป็นข้าศึกต่อพระอรหันต์ทั้งหลายผู้รู้แจ้งโลกอื่น. โลกอื่นมีอยู่แท้ๆ เขาทำ  
 ให้ผู้อื่นสำคัญว่าโลกอื่นไม่มี การกระทำของเขานั้น จึงเป็นอสังฆมัตถัญญัตติ<sup>๒</sup> (ทำ  
 ให้ผู้อื่นหมายมั่นในอสังฆกรรม) และด้วยอสังฆมัตถัญญัตติ<sup>๒</sup> ของเขานั้นเอง เขายกตน  
 ข่มผู้อื่น. ด้วยการกระทำอย่างนี้ ชื่อว่า เขาละปกติภาวะอันดีงามในกาลก่อนของ  
 เขาเสีย มาตั้งอยู่ในปกติภาวะอันเลวทราม คือมิจฉาทิฎฐิ มิจฉาสังกัปปะ มิจฉา  
 วาจา ความเป็นข้าศึกต่อพระอรียเจ้า อสังฆมัตถัญญัตติ การยกตน และการข่ม  
 ผู้อื่น. ด้วยอาการอย่างนี้ อกุศลธรรมอันลามกเป็นอนอกเหล่านั้น ย่อมเกิดแก่  
 เขา เพราะมีมิจฉาทิฎฐิเป็นปัจจัย.

คหบดี ท.! ในบรรดาทิฎฐิทั้งสองอย่างนั้น บุรุษผู้วิญญูชน ย่อม  
 ใคร่ครวญเห็นอย่างนี้ว่า ถ้าโลกอื่นไม่มี บุรุษผู้เจริญ (ผู้ถืออยู่ว่าโลกอื่นไม่มี) นี้  
 หลังจากการตายเพราะการทำลายแห่งกาย จักทำความสวัสดิให้แก่ตนได้ เพราะ  
 เหตุ<sup>๓</sup>นั้น ก็จริงอยู่; แต่ถ้าโลกอื่นไม่มี บุรุษผู้เจริญนี้ หลังจากการตายเพราะการ  
 ทำลายแห่งกาย จักเข้าถึงอบายทุกคติวิบาตนรก เพราะเหตุ<sup>๓</sup>นั้น เป็นแน่แท้. เขา  
 ละ เป็นอันว่าโลกอื่นก็อย่ามี คำจริงของสมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น ก็ไม่ต้อง  
 เอมากล่าวอ้าง; ถึงกระนั้น บุรุษผู้เจริญนั้น ก็ยังจะถูกวิญญูชนติเตียนในทิฎฐิ  
 ธรรมนี้แหละ ว่าเป็นคนทุศีล เป็นมิจฉาทิฎฐิ เป็น นัตถิกวาท ดังนี้อยู่นั่นเอง.  
 ถ้าว่าโลกอื่นเกิดมีขึ้นมาจริงๆแล้ว การได้รับ<sup>๔</sup>กระสิ<sup>๕</sup> ทั้งสองฝ่าย ย่อมมีแก่บุรุษผู้

๑. คำว่า กระสิ (ในบทว่า กลิกฺคาโห) เป็นคำที่แปลเป็นไทยได้ยาก หมายถึงความชั่วร้ายที่มาจากผิชนิดหนึ่ง ในที่นี้ จึง  
 แปลทับศัพท์ว่า "กระสิ" ซึ่งแม้จะแปลว่า ความชั่ว ความเลว ความพ่ายแพ้ ฯลฯ ก็ไม่มีความหมายเพิ่มเติมตาม  
 ความหมายเดิมของคำคำนี้.

เจริญนั้น กล่าวคือ ในทิวฏฐิธรรมนี้ก็ถูกวิญญูชนติเตียน และหลังจากการตาย เพราะการทำลายร่างกาย ก็เข้าถึงอบายทุกตวินิบาตนรก. นี้แหละ คืออปัณณกกรรม (กรรมอันผิดไม่ได้) นี้ ที่ทุกคนนี้ถือเอาผิดโดยสิ้นเชิงยอมแพ้ไปโดยทำเดี๋ยว ตั้งอยู่อย่างลึครอนซึ่งรากฐานแห่งกุศล.

คหบดี ท.! ในบรรดาสมณพราหมณ์ทั้งสองพวกนั้น สมณพราหมณ์พวกใด มีวาทมะมีทิวฏฐิอย่างนี้ว่า “ทานที่ให้แล้ว มี(ผล), ยัญที่บูชาแล้ว มี(ผล), ... ฯลฯ ... ผู้ทำให้แจ้งโลกนี้และโลกอื่น ด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว ประกาศให้ผู้อื่นรู้ก็มี” ดังนี้ นั้น พวกเขาพึงหวังได้ในข้อนี้ คือเลิกละอกุศลธรรมสามประการ กล่าวคือ กายทุจริต วาจทุจริต มโนทุจริต เสีย แล้วสมาทานประพฤติกุศลธรรมสามประการ กล่าวคือ กายสุจริต วาจสุจริต มโนสุจริต เป็นแน่นอน. ข้อนี้เพราะเหตุไร? เพราะเหตุว่าสมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น มองเห็นโทษอันต่ำทราม เสรีาหมอง ของอกุศลธรรม และมองเห็นอนานิสงส์ในเนกขัมมะ อันเป็นธรรม ขาวผ่องฝ่ายกุศลธรรมทั้งหลาย. ทิวฏฐิของเขา ต่อโลกอื่นซึ่งมีอยู่นั้นเทียว ก็เป็นทิวฏฐิที่เห็นว่าโลกอื่นมีอยู่ ทิวฏฐินั้นของเขาจึงเป็นสัมมาทิวฏฐิ โลกอื่นซึ่งมีอยู่นั้นเทียว เขาก็ดำริว่าโลกอื่นมีอยู่ ความดำรินั้นของเขา จึงเป็นสัมมาสังกัปปะ. เขากล่าวซึ่งโลกอื่นอันมีอยู่นั้นเทียวว่าโลกอื่นมีอยู่ วาจานั้นของเขา จึงเป็นสัมมาวาจา. เขากล่าวซึ่งโลกอื่นอันมีอยู่นั้นเทียว ว่าโลกอื่นมีอยู่ เช่นนี้ชื่อว่าเขาทำตนไม่เป็นข้าศึกต่อพระอรหันต์ทั้งหลายผู้รู้แจ้งโลกอื่น. โลกอื่นมีอยู่นั้นเทียว เขาทำให้ผู้อื่นสำคัญว่าโลกอื่นมีอยู่ การกระทำของเขานั้น จึงเป็นสัทธัมมัตถุญัตติ (ทำให้ผู้อื่นหมายมั่นในสัทธรรม) และด้วยสัทธัมมัตถุญัตติของเขา นั้นเอง เขาย่อมไม่ยกตนข่มผู้อื่น. ด้วยการกระทำอย่างนี้ ชื่อว่า เขาละปกติ ภาวะอันเลวทรามในกาลก่อนของเขาเสีย มาตั้งอยู่ในภาวะอันดีงาม คือ

สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา ความไม่เป็นข้าศึกต่อพระอรียเจ้า  
 สัทธัมมสังญัญตตี การไม่ยกตัว และการไม่ข่มผู้อื่น. ด้วยอาการอย่างนี้ กุศล  
 ธรรมอนอกเหล่านั้น ย่อมเกิดแก่เขาเพราะมีสัมมาทิฐิ เป็นปัจจัย.

คหบดี ท.! ในบรรดาทิฐิตั้งสองอย่างนั้น บุรุษผู้วิญญูชน ย่อม  
 ใคร่ครวญเห็นอย่างนี้ว่า ถ้าโลกอื่นมีอยู่ บุรุษผู้เจริญนี้ หลังจากการตายเพราะ  
 การทำลายแห่งกาย จักเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เพราะเหตุนี้. เขาละ เป็นอันว่า  
 โลกอื่นก็อย่ามีกันเลย คำจริงของสมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น ก็ไม่ต้องเอามา  
 กล่าวอ้าง; ถึงกระนั้น บุรุษผู้เจริญนั้น ก็ยังจะเป็นผู้อันวิญญูชนสรรเสริญ  
 ในทิฐิธรรมนี้แหละ ว่าเป็นคนมีศีล เป็นสัมมาทิฐิ เป็น อตถิกวาท ดังนี้ อยู่  
 นั่นเอง. ถ้าว่าโลกอื่นเกิดมีขึ้นมาจริงๆแล้ว การถือเอาซึ่งความสำเร็จทั้งสอง  
 ฝ่าย ย่อมมีแก่บุรุษผู้เจริญนั้น กล่าวคือ ในทิฐิธรรมนี้ก็เป็นผู้อันวิญญูชน  
 สรรเสริญ และหลังจากการตายเพราะการทำลายแห่งกายก็เข้าถึงสุคติโลก  
 สวรรค์. นี้แหละคืออปัญญากรรม (ธรรมอันคิดไม่ได้) นี้ ที่บุคคลนี้ถือเอาถูกโดย  
 สิ้นเชิง ย่อมแผ่ไปโดยส่วนทั้งสอง ตั้งอยู่อย่างลิดรอนซึ่งรากฐานแห่งกุศล.

- ม.ม. ๑๓/๑๐๑ - ๑๐๕/๑๐๔ - ๑๐๕.

(สัมมาทิฐิแห่งพระบาลีนี้ ยังเป็นประเภท โลภียสัมมาทิฐิ คือยังมีอาสวะ มีความ  
 ยึดมั่นว่าสัตว์ว่าบุคคล มีความดีความชั่ว มีนรกสวรรค์ เป็นต้น ซึ่งแบ่งได้เป็นสองฝ่าย.

เมื่อมีปัญหาเกิดขึ้น ในลักษณะที่เป็นทิฐิ คือเป็นเพียงความเห็น ไม่มีประจักษ์พยานที่  
 เป็นวัตถุสิ่งของมาแสดงให้เห็นชัดได้ ก็มีความจำเป็นอย่างยิ่ง ที่จะต้องสร้างทิฐิขึ้นมาใน  
 ลักษณะที่เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขโดยส่วนเดียว. ตัวอย่างปัญหาเกิดขึ้นมาว่า โลกอื่นมี หรือไม่มี  
 เราจะต้องถือเอาข้างฝ่ายทิฐิที่ทำให้เกิดประโยชน์โดยส่วนเดียว ซึ่งในที่นี้ได้แก่ทิฐิที่ถือว่าโลก  
 อื่นมี ซึ่งเป็นเหตุให้ชวนชวนบำเพ็ญประโยชน์อันเป็นไปเพื่อโลกอื่น และได้รับประโยชน์สุขใน  
 โลกอื่น; ถ้าเผชิญโลกอื่นไม่มี คนก็ไม่เสียประโยชน์อะไร การกระทำเพื่อประโยชน์โลกอื่นก็ไม่เสีย

เปล่า คือเป็นความดีที่ได้รับการสรรเสริญจากวิญญูชนในโลกนี้ และได้รับประโยชน์สุขในโลกนี้ อย่างเต็มที่. ดังนั้นจึงสรุปว่า การมีทฤษฎีว่าโลกอื่นมี ย่อมถือเอาได้ซึ่งประโยชน์โดยส่วนสอง คือ แม้โลกอื่นจะไม่มีก็ยังไม่ได้รับประโยชน์ ยิ่งโลกอื่นมีก็ยิ่งได้รับประโยชน์จึง เรียกทฤษฎีชนิดนี้ว่าเป็น **อปัลณกรรม** คือธรรมที่ผิดไม่ได้ทั้งสองฝ่าย เป็นสัมมาทฤษฎีที่ตัดปัญหาออกไปเสียได้โดยประการทั้งปวง ในเมื่อเกิดปัญหาที่แย้งกันอย่างตรงข้ามเป็นสองฝ่าย ดังที่กล่าวไว้ในพระบาลีนี้. เรา จึงถือว่า สัมมาทฤษฎี ชนิดนี้ระงับผลร้ายเสียได้ในเมื่อเกิดการขัดแย้งในระหว่างลัทธิ.

ในความขัดแย้งระหว่างทฤษฎีอื่นๆ เช่นทฤษฎีว่า การกระทำไม่เชื่อว่าเป็นอันกระทำหรือการกระทำเชื่อว่าเป็นอันกระทำ (ทำบุญทำบาปไม่เชื่อว่าเป็นอันกระทำ หรือทำบุญทำบาปเชื่อว่าเป็นอันกระทำ) เกิดเป็นปัญหาขัดแย้งกันขึ้นมาแล้ว พึงเลือกถือเอาทฤษฎีข้างฝ่ายที่จะผิดไม่ได้ก็อย่างเดียวกัน คือทฤษฎีที่ว่า การกระทำเชื่อว่าเป็นอันกระทำและเลือกกระทำแต่ฝ่ายข้างดี; แม้สมมุติว่าการกระทำนั้นจะไม่เป็นการกระทำ เขาก็ยังได้รับผลของการกระทำ คือเป็นที่สรรเสริญแห่งวิญญูชน และผู้นั้นก็ได้รับประโยชน์สุขอยู่นั่นเอง. นี้เป็น สัมมาทฤษฎีที่ควรมี หรือถือเป็นหลักในเมื่อเกิดการขัดแย้งขึ้นเกี่ยวกับลัทธิที่ต่างกันชนิดหนึ่ง. - ม. ม. ๑๓/๑๐๕-๑๑๐ / ๑๑๐-๑๑๔.

สำหรับทฤษฎีที่ว่า **มีเหตุหรือไม่มีเหตุแห่งความเศร้าหมองหรือความบริสุทธิ์ของสัตว์** นั้น ก็มีหลักเกณฑ์ทำนองเดียวกัน คือถ้า ถือว่า มีเหตุ ก็จะเป็นความปลอดภัยกว่าการถือว่าไม่มีเหตุ. ผู้ที่ถือว่ามีเหตุ ย่อมกระทำการกระทำที่เป็นการสร้างเหตุดีเว้นเหตุชั่ว; สมมุติว่าสิ่งทั้งหลายจะเป็นสิ่งที่ไม่มีเหตุขึ้นมา การกระทำของเขาก็ยังเป็นความดีทั้งสองสถาน คือวิญญูชนสรรเสริญ และเขาก็ได้รับผลดีแห่งการกระทำของเขา คือเป็นสุขทั้งโลกนี้และโลกอื่น. แม้นี้ก็ถือ **สัมมาทฤษฎี** ที่ควรสร้างขึ้น เมื่อมีการขัดแย้งระหว่างลัทธิ ด้วยเหมือนกัน. - ม. ม. ๑๓/๑๑๑ - ๑๑๕ / ๑๑๕-๑๑๙.

สำหรับทฤษฎีที่ว่า **อารูปธรรม (คุณสมบัติที่เป็นสภาวะไม่มีรูป) เป็นสิ่งที่ มีอยู่หรือไม่ได้มีอยู่** นั้น วิญญูชนจะเลือกถือเอาข้างที่ว่า มีอยู่ และปฏิบัติเพื่อให้ได้ซึ่งคุณธรรมประเภทที่ไม่มีรูปนั้น เขาก็จะได้รับประโยชน์ทั้งสองฝ่าย; คือสมมุติว่าถ้าอารูปธรรมเป็นสิ่งที่มิได้มีอยู่ เขาก็ยังได้รับประโยชน์ที่รองลงมา คือ รูปธรรม (คุณสมบัติหรือคุณค่าที่มีรูป). ถ้าหากว่าอารูปธรรมมีจริง เขาก็จะได้รับคุณค่าหรือประโยชน์ชั้นที่เป็นอารูปธรรมนั้นตามความมุ่งหมาย. ดังนั้น การที่ถือว่า อารูปธรรมเป็นสิ่งที่มิได้อยู่ นั้น จัดเป็นสัมมาทฤษฎีที่ไม่อาจจะผิดได้ ในเมื่อเกิดการขัดแย้งกันขึ้นใน

ระหว่างลัทธิ. อนึ่ง ถ้าอธิบายตามแบบเก่าๆ อย่างในอรรถกถา ก็คือให้ถือว่า อรูปพรหมมีอยู่แล้ว ปฏิบัติเพื่ออรูปพรหมนั้น ถ้าสมมุติว่าอรูปพรหมไม่มี ก็ยังได้รับผลเป็นรูปพรหมที่รองลงมา แต่ถ้าอรูปพรหมมีก็จะได้รับผลเต็มตามความหมายของอรูปพรหม จึงถือว่าเป็นทิวฏฐิที่ถูกต้อง. อีกอย่างหนึ่ง ถ้ากล่าวสำหรับผู้มีการศึกษาแห่งยุคปัจจุบัน ก็ต้องกล่าวว่า คุณค่าหรือคุณสมบัติซึ่งไม่ต้องมีสถานะเป็นรูปธรรม (คือไม่เป็นวัตถุนิยม) นั้นก็มีอยู่และมีผลเป็นความสะอาดกว่า สบายกว่า เป็นสุขสงบกว่า ประเสริฐกว่า เพราะไม่ต้องมีการกระทบกระทั่งฝ่ายรูปธรรม เช่นการทะเลาะวิวาทหรือป่วยไข้ทางร่างกาย เป็นต้น. - ม. ม. ๑๓/๑๑๕/๑๒๐.

สำหรับทิวฏฐิว่า ความดับแห่งภพโดยประการทั้งปวง เป็นสิ่งที่มีอยู่หรือไม่มี นั้น วิญญูชนจะถือเอาข้างฝ่ายที่ถือว่า มีความดับแห่งภพ แล้วก็ปฏิบัติเพื่อความดับแห่งภพ เขาก็จะได้รับผลเป็นปรินิพพานในทิวฏฐิธรรมนี้; ส่วนพวกที่ถือว่า ความดับแห่งภพโดยประการทั้งปวงไม่มีนั้น เขาก็จะไปติดตันตายด้านอยู่เพียงแต่รูปภพอันเป็นภพสูงสุด. ดังนั้น การถือว่า ความดับแห่งภพโดยประการทั้งปวงมีอยู่ นั้นเป็นสัมมาทิวฏฐิที่ไม่มีทางจะผิดได้ ในเมื่อมีการมีการทุ่มเถียงขัดแย้งกันระหว่างลัทธิ. - ม. ม. ๑๓/๑๑๗/๑๒๑.

สรุปความว่า ปัญหาทางลัทธิ นั้น คือปัญหาเกี่ยวกับสิ่งที่ไม่อาจมองเห็นตัว หรือได้ยินเสียงโดยตรง จนถึงกับเรากล่าวว่ามันเป็นอย่างใ้ๆ ได้ ดังนั้น จึงต้องตั้งขึ้นเป็นลัทธิชนิดที่เป็นสัมมาทิวฏฐิ คือทำให้ได้รับประโยชน์โดยส่วนเดียวเกี่ยวกับสิ่งที่เขามองไม่เห็นหรือฟังเสียงโดยตรงไม่ได้มันๆ เราจึงต้องจัดทำหรือต้องมีอย่างถูกต้องชนิดผิดไม่ได้ ดังที่กล่าวไว้ในหัวข้อธรรมะเหล่านี้).

## การเห็นกายและเวทนาในระดับแห่งผู้หลุดพ้น

อัคริเวสสนะ ! กายนี้ มีรูป ประกอบด้วยมหาภูตสี่ มีมารดาบิดา เป็นแดนเกิด เจริญขึ้นด้วยข้าวสุกและขนมสด ทั้งที่มีการขัดสีนวดฟั่นอยู่ก็ยังมี การแตกสลายกระจายจัดกระจายเพราะความไม่เที่ยงนั่นเองเป็นธรรมดา อันบุคคล ควรตามเห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ เป็นโรค เป็นหวัฬ เป็นลูกศร เป็นความยากลำบาก เป็นอาพาธ เป็นดังผู้อื่น(ให้ยืมมา) เป็นของ แตกสลาย เป็นของว่าง เป็นของไม่ใช่ตน. เมื่อบุคคลนั้น ตามเห็นอยู่ซึ่งกายนี้ โดยความเป็นของไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ เป็นโรค เป็นหวัฬ เป็นลูกศร เป็น ความยากลำบาก เป็นอาพาธ เป็นดังผู้อื่น(ให้ยืมมา) เป็นของแตกสลาย เป็น ของว่าง เป็นของไม่ใช่ตน, ความพอใจในกาย ความลิเนหาในกาย ความตกอยู่ ในอำนาจของกาย ที่มีอยู่ในกาย เขาย่อมละเสียได้.

อัคริเวสสนะ ! เวทนาสามอย่าง เหล่านี้ มีอยู่ คือสุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา. อัคริเวสสนะ ! สมัยใด บุคคลเสวยสุขเวทนา, สมัยนั้นไม่ได้เสวยทุกขเวทนา ไม่ได้เสวยอทุกขมสุขเวทนา, สมัยนั้นคงเสวย แต่สุขเวทนาเท่านั้น. อัคริเวสสนะ ! สมัยใด บุคคลเสวยทุกขเวทนา, สมัยนั้น ไม่ได้เสวยสุขเวทนา ไม่ได้เสวยอทุกขมสุขเวทนา, สมัยนั้นคงเสวยแต่ ทุกขเวทนาเท่านั้น. อัคริเวสสนะ ! สมัยใด บุคคลเสวยอทุกขมสุขเวทนา, สมัย นั้นไม่ได้เสวยสุขเวทนา ไม่ได้เสวยทุกขเวทนา, สมัยนั้นคงเสวยแต่ อทุกขม สุขเวทนาเท่านั้น.

อัคริเวสสนะ ! สุขเวทนา เป็นของไม่เที่ยง (อนิจจา) เป็น ของปรุ้งแตง (สงขตา) เป็นของอาศัยกันเกิดขึ้น (ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนา) มีความสิ้น ไปเป็นธรรมดา (ขยธมฺมา) มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา (วยธมฺมา) มีความจาง



กลายเป็นธรรมดา (วิราคะตมา) มีความดับไปเป็นธรรมดา (นิโรธะตมา).  
 อัคคิเวสสะนะ ! แม้ทุกขเวทนา ก็เป็นของไม่เที่ยง เป็นของปรุงแต่ง เป็นของ  
 อาศัยกันเกิดขึ้น มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มี  
 ความจางกลายเป็นธรรมดา มีความดับไปเป็นธรรมดา. อัคคิเวสสะนะ ! แม้  
 อทุกขมสุขเวทนา ก็เป็นของไม่เที่ยง เป็นของปรุงแต่ง เป็นของอาศัยกันเกิดขึ้น  
 มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความจางกลายเป็น  
 ธรรมดา มีความดับไปเป็นธรรมดา.

อัคคิเวสสะนะ ! อริยสาวกผู้มีการสดับ เมื่อเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อ  
 หน่ายแม้ในสุขเวทนา แม้ในทุกขเวทนา แม้ในอทุกขมสุขเวทนา; เมื่อเบื่อ  
 หน่ายย่อมคลายกำหนด; เพราะคลายกำหนด ย่อมหลุดพ้น; เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อม  
 มีญาณหยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว. อริยสาวกนั้น ย่อมรู้ชัดว่า “ชาติสิ้นแล้ว  
 พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจอย่างอื่นที่จะต้องทำ  
 เพื่อความหลุดพ้นอย่างนี้ มิได้มีอีก” ดังนี้.

อัคคิเวสสะนะ ! ภิกษุผู้มีจิตหลุดพ้นแล้วอย่างนี้แล ย่อมไม่กล่าวคำ  
 ประจบใครๆ ย่อมไม่กล่าวคำขัดแย้งใครๆ และโหวงใจที่เขากล่าวกันอยู่ในโลก  
 เธอก็กล่าวโดยโหวงใจนั้น ไม่ยึดมั่นความหมายใดๆ อยู่.

(เมื่อจบพระพุทธดำรัสนี้ พระสารีบุตรผู้ถวายงานพักอยู่เบื้องหลัง ได้บรรลุพระอรหันต์.)

- ม.ม. ๑๓/๒๖๖ - ๒๖๗/๒๗๒ - ๒๗๓.

## สัมมาทิฏฐิในการเจริญธรรมสาม เพื่อละธรรมสาม

ภิกษุ ท. ! ธรรม ๓ อย่าง เหล่านี้ มีอยู่. สามอย่าง อย่างไม่ไรเล่า?  
 สามอย่าง คือ รากะ โทสะ โมหะ. ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล ธรรม ๓ อย่างนั้น.

ภิกษุ ท. ! เพื่อละเสียซึ่งกรรมสามอย่างเหล่านี้ ควรเจริญซึ่งกรรม  
๓ อย่าง. กรรมสามอย่าง อย่างไรเล่า? สามอย่างคือ :-

เจริญ อสุภะ เพื่อละเสียซึ่ง รากะ;  
เจริญ เมตตา เพื่อละเสียซึ่ง โทสะ;  
เจริญ ปัญญา เพื่อละเสียซึ่ง โมหะ.

ภิกษุ ท. ! กรรม ๓ อย่าง เหล่านี้ อันบุคคลควรเจริญเพื่อละเสีย ซึ่ง  
กรรมสามอย่างเหล่านี้แล.

- นกก. อ. ๒๒/๔๕๕/๓๗๘.

### สัมมาทิฏฐิในการเจริญกรรมสามเพื่อละกรรมสาม (อิกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! กรรม ๓ อย่าง เหล่านี้ มีอยู่. สามอย่าง อย่างไรเล่า?  
สามอย่าง คือ กามสังขยา พยาบาทสังขยา วิหิงสาสังขยา. ภิกษุ ท. !  
เหล่านี้แล กรรม ๓ อย่างนั้น.

ภิกษุ ท. ! เพื่อละเสียซึ่งกรรมสามอย่างเหล่านี้ ควรเจริญซึ่งกรรม  
๓ อย่าง. กรรมสามอย่าง อย่างไรเล่า? สามอย่างคือ :-

เจริญ เนกขัมมสังขยา เพื่อละเสียซึ่ง กามสังขยา;  
เจริญ อัพยาบาทสังขยา เพื่อละเสียซึ่ง พยาบาทสังขยา;  
เจริญ อวิหิงสาสังขยา เพื่อละเสียซึ่ง วิหิงสาสังขยา.

ภิกษุ ท. ! กรรม ๓ อย่าง เหล่านี้ อันบุคคลควรเจริญเพื่อละเสีย  
ซึ่งกรรมสามอย่างเหล่านี้แล.

- นกก. อ. ๒๒/๔๕๖/๓๗๙.

## สัมมาทิฏฐิในการเจริญกรรมสามเพื่อละกรรมสาม (อีกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! กรรม ๓ อย่าง เหล่านี้ มีอยู่. สามอย่าง อย่างไรเล่า? สามอย่าง คือ กามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก. ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล กรรม ๓ อย่างนั้น.

ภิกษุ ท. ! เพื่อละเสียซึ่งกรรมสามอย่างเหล่านี้ ควรเจริญกรรม ๓ อย่าง. กรรมสามอย่าง อย่างไรเล่า? สามอย่างคือ :-

เจริญ เนกขัมมวิตก เพื่อละเสียซึ่ง กามวิตก;

เจริญ อัพยาบาทสังขญา เพื่อละเสียซึ่ง พยาบาทวิตก;

เจริญ อวิหิงสาวิตก เพื่อละเสียซึ่ง วิหิงสาวิตก.

ภิกษุ ท. ! กรรม ๓ อย่าง เหล่านี้ อันบุคคลควรเจริญเพื่อละเสียซึ่ง กรรมสามอย่างเหล่านี้โน้นแล.

- มกก. อ. ๒๒/๔๕๕/๓๘๐.

## สัมมาทิฏฐิในการเจริญกรรมสามเพื่อละกรรมสาม (อีกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! กรรม ๓ อย่างเหล่านี้ มีอยู่. สามอย่าง อย่างไรเล่า? สามอย่าง คือ กามธาตุ พยาบาทธาตุ วิหิงสาธาตุ. ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล กรรม ๓ อย่างนั้น.

ภิกษุ ท. ! เพื่อละเสียซึ่งกรรมสามอย่างเหล่านี้ ควรเจริญซึ่งกรรม ๓ อย่าง. กรรมสามอย่าง อย่างไรเล่า? สามอย่างคือ :-

เจริญ เนกขัมมชาตุ เพื่อละเสียซึ่ง กามชาตุ;  
 เจริญ อัปฺยาปาทสัณฺญา เพื่อละเสียซึ่ง พยาปาทวิตก;  
 เจริญ อวิหิงสาธาตุ เพื่อละเสียซึ่ง วิหิงสาธาตุ.

ภิกษุ ท. ! ธรรม ๓ อย่าง เหล่านี้ อันบุคคลควรเจริญเพื่อละเสีย ซึ่ง  
 ธรรมสามอย่างเหล่านี้แล.

- ฎก. อี ๒๒/๔๕๖/๓๘๒.

### ข้อปฏิบัติเกี่ยวกับธาตุห้า

ราหุล ! รูป อย่างใดอย่างหนึ่ง อันเป็นภายใน เฉพาะตน เป็น  
 ของหยาบ มีลักษณะแข็งแข็ง อันอุปาทาน (ของคนหรือสัตว์) เข้าไปถือเอา  
 แล้ว. ตัวอย่างเช่น ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก  
 ไต หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด ลำไส้ ลำไส้เล็ก อาหารในกระเพาะ อูจจาระ;  
 หรือจะยังมีรูปแม่อื่น อันเป็นภายใน เฉพาะตน เป็นของหยาบ มีลักษณะ  
 แข็งแข็ง อันอุปาทาน (ของคนหรือสัตว์) เข้าไปถือเอาแล้ว อย่างเดียวกันนี้.  
 ราหุล ! นี้ เรียกว่า ปฐฺวีธาตุ อันเป็นภายใน. ปฐฺวีธาตุอันใด อันเป็นภายใน  
 ด้วย ปฐฺวีธาตุอันเป็นภายนอกด้วย นั่นก็เป็น สักว่าปฐฺวีธาตุ เสมอกัน. ใครๆ  
 พึงเห็นปฐฺวีธาตุนั้นด้วยปัญญาอันชอบตามเป็นจริง อย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของ  
 เรา นั่นไม่ใช่เป็นเรา นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา; ครั้นเห็นปฐฺวีธาตุนั้นด้วยปัญญา  
 อันชอบตามเป็นจริง อย่างนี้แล้ว จิตย่อมเบื่อหน่ายต่อปฐฺวีธาตุ ย่อมคลาย  
 กำหนดจากปฐฺวีธาตุ.

ราหุล ! เจริญอบรมจิตให้เสมอด้วยแผ่นดิน (ปฐฺวี) เติ. เมื่อเธอ  
 จงอบรมจิตให้เสมอด้วยแผ่นดิน อยู่, ผัสสะทั้งหลายที่น่าพอใจและไม่น่าพอใจ

อันเกิดขึ้นแล้ว จักไม่กลุ้มรมุจิตตั้งอยู่. ราหุล ! เปรียบเหมือนเมื่อคนเขาทิ้งของสะอาดบ้าง ไม่สะอาดบ้าง ทิ้งคูบ้าง ทิ้งมูตรบ้าง ทิ้งน้ำลายบ้าง หนองบ้าง โลหิตบ้าง ลงบนแผ่นดิน แผ่นดินก็ไม่วู้สึกอึดอัดระอารังเกียจ ด้วยสิ่งเหล่านั้น, นี่ฉันใด; ราหุล ! เธอจงอบรมจิตให้เสมอด้วยแผ่นดินเถิด. เมื่อเธออบรมจิตให้เสมอด้วยแผ่นดินอยู่, ผัสสะทั้งหลายที่น่าพอใจและไม่น่าพอใจอันเกิดขึ้นแล้ว จักไม่กลุ้มรมุจิตตั้งอยู่ ฉันนั้นเหมือนกัน.

ราหุล ! **อาโปธาตุ** เป็นอย่างไรเล่า? อาโปธาตุมีทั้งที่เป็นภายในและเป็นภายนอก. ราหุล! อาโปธาตุที่เป็นภายใน เป็นอย่างไรเล่า? อาโปธาตุอันใด อันเป็นภายใน เฉพาะตน เป็นของเหลว อันอุปาทาน (ของคณหรือของสัตว์) เข้าไปถือเอาแล้ว, ตัวอย่างเช่น น้ำดี เสดด หนอง โลหิต เหงื่อ มัน น้ำตา น้ำเหลือง น้ำลาย น้ำเมือก น้ำหล่อลื่นข้อ น้ำมูตร นี้ก็ดี; หรือจะยังมีอาโปธาตุ อันเป็นภายใน เฉพาะตน เป็นของเหลว อันอุปาทานเข้าไปถือเอาแล้ว ไร้อื่นนอกไปจากนี้ อันใดก็ดี. ราหุล! อาโปธาตุทั้งสองประเภทนี้เรียกว่า อาโปธาตุ อันเป็นภายใน. อาโปธาตุอันเป็นภายในด้วย อาโปธาตุอันเป็นภายนอกด้วย นั่นก็เป็น ลักว่าอาโปธาตุ เท่านั้น. ใครๆ พึงเห็นอาโปธาตุ นั้นด้วยปัญญาอันชอบตามเป็นจริง อย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่ใช่เป็นเรา นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา; ครั้นเห็นอาโปธาตุนั้นด้วยปัญญาอันชอบตามเป็นจริงอย่างนี้แล้ว จิตย่อมเบื่อหน่ายต่ออาโปธาตุ ย่อมคลายกำหนดจากอาโปธาตุ.

ราหุล ! **เธอจงอบรมจิตให้เสมอด้วยน้ำ (อาโป) เถิด.** เมื่อเธออบรมจิตให้เสมอด้วยน้ำอยู่, ผัสสะทั้งหลายที่น่าพอใจและไม่น่าพอใจอันเกิดขึ้นแล้ว จักไม่กลุ้มรมุจิตตั้งอยู่. [ข้อความต่อไปจากนี้ ตรัสถึงการที่น้ำไม่ยึดอัดระอาต่อสิ่งปฏิบัติ

กุศลและไม่ปฏิภูณานาชนิค (ดังที่กล่าวมาแล้วในตอนที่ว่าด้วยธาตุดิน) ที่เขาล้างลงไปใต้น้ำ, อันเป็นอุปมาของจิตที่อบรมแล้วเสมอด้วยน้ำ ฉันทใดก็ฉันทนั้น].

ราหุล ! **เตโชธาตุ** เป็นอย่างไรเล่า? เตโชธาตุมีทั้งที่เป็นภายใน และเป็นภายนอก. ราหุล ! **เตโชธาตุ**ที่เป็นภายใน เป็นอย่างไรเล่า? เตโชธาตุอันใด อันเป็นภายใน เฉพาะตน เป็นของเผาผลาญ อันอุปาทานเข้าไปถือเอาแล้ว, ตัวอย่างเช่น ไฟที่ยังกายให้อบอุ่น ไฟที่ยังกายให้ทรุดโทรม ไฟที่ยังกายให้กระวนกระวาย และไฟที่เผาอาหารอันกินแล้ว ดื่มแล้ว เคี้ยวแล้ว ลืมแล้ว ให้แปรไปโดยชอบ นี้ก็ดี; หรือจะยังมีเตโชธาตุ อันเป็นภายใน เฉพาะตน เป็นของเผาผลาญ อันอุปาทานเข้าไปถือเอาแล้ว ไร้อื่นนอกไปจากนี้ อันใดก็ดี. ราหุล ! **เตโชธาตุ**ทั้งสองประเภทนี้ เรียกว่า **เตโชธาตุ**อันเป็นภายใน. **เตโชธาตุ**อันเป็นภายนอกด้วย นั่นก็เป็น **ลักว่าเตโชธาตุ** เท่านั้น. ใครๆ พึงเห็น**เตโชธาตุ**นั้นด้วยปัญญาอันชอบตามเป็นจริง อย่างนี้ว่า **นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่ใช่เป็นเรา นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา**; ครั้นเห็น**เตโชธาตุ**นั้นด้วยปัญญาอันชอบตามเป็นจริงอย่างนี้แล้ว จิตย่อมเบื่อหน่ายต่อ**เตโชธาตุ** ย่อมคลายกำหนดจาก**เตโชธาตุ**.

ราหุล ! **เธอจงอบรมจิตให้เสมอด้วยไฟ (เตโช) เกิด**. เมื่อเธออบรมจิตให้เสมอด้วยไฟอยู่, ผัสสะทั้งหลายที่น่าพอใจและไม่น่าพอใจ อันเกิดขึ้นแล้ว จักไม่ก่อกุศลจิตตั้งอยู่. [ข้อความต่อไปจากนี้ ตรีตถึงการที่ไฟไม่ยึดอัคระอาตอลิ่งปฏิภูณและ ไม่ปฏิภูณานาชนิค (ดังที่กล่าวมาแล้วในตอนที่ว่าด้วยธาตุดิน) ที่เขาล้างลงไปให้มันไหม้, อันเป็นอุปมาของจิตที่อบรมแล้วเสมอด้วยไฟ ฉันทใดก็ฉันทนั้น].

ราหุล! **วาโยธาตุ** เป็นอย่างไรเล่า? วาโยธาตุมีทั้งที่เป็นภายใน และเป็นภายนอก. ราหุล! วาโยธาตุที่เป็นภายใน เป็นอย่างไรเล่า? วาโยธาตุอันใด อันเป็นภายใน เฉพาะตน เป็นของพัดไปมา อันอุปาทาน เข้าไปถือเอาแล้ว, ตัวอย่างเช่น ลมพัดขึ้นเบื้องบน ลมพัดลงเบื้องต่ำ ลมในท้อง ลมในไส้ ลมแล่นไปตามอวัยวะน้อยใหญ่ ลมหายใจเข้า ลมหายใจออก นี่ก็ดี; หรือจะยังมีวาโยธาตุ อันเป็นภายใน เฉพาะตน เป็นของพัดไปมา อันอุปาทาน เข้าไปถือเอาแล้ว ไร้อื่นนอกไปจากนี้ อันใดก็ดี. ราหุล! วาโยธาตุทั้งสองประเภทนี้ เรียกว่าวาโยธาตุอันเป็นภายใน. วาโยธาตุอันเป็นภายในด้วย วาโยธาตุอันเป็นภายนอกด้วย นั่นก็เป็น **สักว่าวาโยธาตุ** เท่านั้น. ใครๆพึงเห็นวาโยธาตุนั้น ด้วยปัญญาอันชอบตามเป็นจริง อย่างนี้ว่า **นั่นไม่ใช่ของเรา** **นั่นไม่ใช่เป็นเรา** **นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา**; ครั้นเห็นวาโยธาตุนั้นด้วยปัญญาอันชอบตามเป็นจริงอย่างนี้แล้ว จิตย่อมเบื่อหน่ายต่อวาโยธาตุ ย่อมคลายกำหนดจากวาโยธาตุ.

ราหุล! **เธอจงอบรมจิตให้เสมอด้วยลม (วาโย) เติบ** เมื่อเธออบรมจิตให้เสมอด้วยลมอยู่, ผัสสะทั้งหลายที่น่าพอใจและไม่น่าพอใจ อันเกิดขึ้นแล้ว จักไม่ก่กรรมจิตตั้งอยู่. [ข้อความต่อไปจากนี้ ครั้นถึงเวลาที่ลมไม่อีกอัคระอาต่อสิ่งปฏิภูมและ ไม่ปฏิภูมมานานาชนิด (ดังที่กล่าวมาแล้วในตอนที่ว่าด้วยธาตุดิน) ที่ลมพัดผ่านเข้าไป, อันเป็นอุปมาของจิตที่อบรมแล้วเสมอด้วยลม นั้นใดก็ฉันนั้น].

ราหุล! **อากาศธาตุ** เป็นอย่างไรเล่า? อากาศธาตุมีทั้งที่เป็นภายในและเป็นภายนอก. ราหุล! **อากาศธาตุที่เป็นภายใน** เป็นอย่างไรเล่า? อากาศธาตุอันใด อันเป็นภายใน เฉพาะตน เป็นของแสดงลักษณะแห่งความว่าง อันอุปาทาน เข้าไปถือเอาแล้ว, ตัวอย่างเช่น ช่องหู ช่องจมูก ช่องปาก ที่

ว่างที่อาหารอันกินแล้ว คืมแล้ว เคี้ยวแล้ว ลิ้มแล้ว ผ่านไป ที่ว่างที่อาหารอันกินแล้ว คืมแล้ว เคี้ยวแล้ว ลิ้มแล้ว ตั้งอยู่ ช่องที่อาหารอันกินแล้ว คืมแล้ว เคี้ยวแล้ว ลิ้มแล้ว ออกสู่เบื้องล่าง นี้ก็ดี; หรือจะยังมีอากาศธาตุ อันเป็นภายในเฉพาะตน เป็นของแสดงลักษณะแห่งความว่าง ไร้อื่นนอกไปจากนี้ ซึ่งไม่ตัน มีลักษณะไม่ตัน เป็นของเปิด มีลักษณะเปิด อันเนื้อและเลือดไม่เข้าไปบรรจุอยู่ อันเป็นภายใน อันอุปาทาน เข้าไปถือเอาแล้ว อันใดก็ดี. ราหุล! อากาศธาตุทั้งสองประเภทนี้ เรียกว่าอากาศธาตุอันเป็นภายใน. อากาศธาตุอันเป็นภายในด้วย อากาศธาตุอันเป็นภายนอกด้วย นั่นก็เป็น ลักว่าอากาศธาตุ เท่านั้น. ใครๆ พึงเห็นอากาศธาตุนั้นด้วยปัญญาอันชอบตามเป็นจริง อย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่ใช่เป็นเรา นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา; ครั้นเห็นอากาศธาตุนั้นด้วยปัญญาอันชอบตามเป็นจริง อย่างนี้แล้ว จิตย่อมเบื่อหน่ายต่ออากาศธาตุ ย่อมคลายกำหนดจากอากาศธาตุ.

ราหุล! **เธอจงอบรมจิตให้เสมอด้วยอากาศเถิด.** เมื่อเธออบรมจิตให้เสมอด้วยอากาศอยู่, ผัสสะทั้งหลายที่น่าพอใจและไม่น่าพอใจอันเกิดขึ้นแล้ว จักไม่ก่อกุศลรมจิตตั้งอยู่. ราหุล! เปรียบเหมือนอากาศ เป็นสิ่งมิได้ตั้งอยู่เฉพาะในที่ใดๆ, นี้ฉันใด; ราหุล! **เธอจงอบรมจิตให้เสมอด้วยอากาศเถิด.** เมื่อเธออบรมจิตให้เสมอด้วยอากาศอยู่, ผัสสะทั้งหลายที่น่าพอใจและไม่น่าพอใจอันเกิดขึ้นแล้ว จักไม่ก่อกุศลรมจิตตั้งอยู่, ฉันนั้นเหมือนกัน.



## สัมมาทิฏฐิ ในอานนุชัลปายปฏิบัติ

ข้อที่หนึ่ง

ภิกษุ ท. ! ในข้อที่กามเป็นอันตรายแก่อริยสาวกผู้ศึกษาอยู่ในธรรมวินัยนี้ อริยสาวกย่อมพิจารณาเห็นโดยประจักษ์ ดังนี้ว่า “กามและกามตัณญาอันเป็นไปในทิฏฐุธรรม (ภพนี้) และเป็นไปในสัมปรายะ (ภพอื่น) ทั้งสองอย่างนั้นเป็นบ่วงมาร เป็นวิสัยแห่งมาร เป็นเหยื่อแห่งมาร เป็นที่เกี่ยวแห่งมาร. ในบ่วงแห่งมารนี้ บาปอกุศลทางใจเหล่านี้ เป็นอภิชฌาบัง เป็นพยาบาทบัง เป็นสารัมภะ (ความแ่งดี) บ้าง ย่อมเป็นไป; บาปอกุศลเหล่านั้น ย่อมมีเพื่อเป็นอันตรายแก่อริยสาวกผู้ตามศึกษาอยู่ในธรรมวินัยนี้. ถ้าอย่างไร เราพึงมีจิตเป็นมหัคคตะอันไพบูลย์ อธิษฐานจิตครอบงำโลก อยู่เถิด; เมื่อเรามีจิตเป็นมหัคคตะอันไพบูลย์ อธิษฐานจิตครอบงำโลกอยู่, บาปอกุศลทางใจเป็นอภิชฌาบัง เป็นพยาบาทบัง เป็นสารัมภะบัง เหล่านั้น จักไม่มี; เพราะละบาปอกุศลเหล่านั้นเสียได้ จิตของเราจักเป็นจิตมีคุณไม่เล็กน้อย เป็นจิตไม่มีประมาณเป็นจิตอันอบรมดีแล้ว” ดังนี้.

เมื่ออริยสาวกนั้น ปฏิบัติแล้วอย่างนี้ เป็นผู้มากด้วยการปฏิบัติอย่างนี้ อยู่, จิตย่อมเลื่อมใสในอายตนะ<sup>๑</sup> เมื่อจิตเลื่อมใสสมบูรณ์ เขาก็จะเข้าถึง

๑. คำว่า อายตนะ ในที่นี้ ไม่หมายถึงนิพพาน อันเป็นอายตนะสูงสุด ซึ่งเป็นที่รู้จักกันทั่วไป แต่หมายถึงอายตนะคือภาวะแห่งรูปสัญญาทั้งสี่ คือ อากาสาัญญาอายตนะ ฯลฯ เนวสัญญานาสัญญาอายตนะ โดยเฉพาะ เพราะไม่มีรูปหรือสัญญาในรูปอันเป็นที่ตั้งแห่งความหวั่นไหว, แต่บางมติหมายต่ำลงมาถึงจุดตถมานอันเป็นอานนุชชะในขั้นริเริ่ม ซึ่งยังไม่สมบูรณ์เพราะยังอาศัยสิ่งซึ่งมีรูป ซึ่งยังไม่สมบูรณ์เพราะยังอาศัยสิ่งซึ่งมีรูปหรือรูปสัญญาอยู่. เพราะข้อปฏิบัติดังกล่าวแล้วข้างต้น ทำให้ง่ายและสะดวกแก่การดูถึงภพประเภทนี้ จึงได้ชื่อว่า อานนุชัลปายปฏิบัติ. ข้อปฏิบัติเหล่านี้เป็นฝ่ายสมณะ ซึ่งเป็นปัจจัยแก่เจโตวิมุตติโดยตรง แต่ก็เป็นปัจจัยแก่วิปัสสนาได้ด้วย ดังนั้นท่านจึงกล่าวอานิสงส์ของคำนี้ว่า เพื่อเข้าถึงอานนุชชะหรือน้อมไปเพื่อปัญญาก็ได้.

อานนฺช (สมาบัติ) ในกาลนั้นหรือน้อมไปเพื่อปัญญา. ภายหลังแต่การตาย เพราะการทำลายแห่งกาย ฐานะที่พึงมีได้ก็คือ วิญญานที่เป็นไป ก็จะเป็น วิญญานที่เข้าถึงซึ่งภพในระดับอานนฺชชะ.

ภิกษุ ท. ! นี้เรากล่าวว่า เป็น อานนฺชสัปปายปฏิบัติทาข้อที่หนึ่ง.

#### ข้อที่สอง

ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก : อริยสาวก ย่อมพิจารณาเห็นโทษโดย ประจักษ์ ดังนี้ว่า “กามและกามตัณญาอันเป็นไปในทิฏฐุธรรมและเป็นไปใน สัมปรายะ อันเป็นรูปอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งหมดนั้นเป็นเพียงสักว่ารูป คือเป็น เพียงมหาภูตรูปสี่ และรูปอาศัยมหาภูตรูปสี่นั้นอยู่ เท่านั้น” ดังนี้.

เมื่ออริยสาวกนั้น ปฏิบัติแล้วอย่างนี้ เป็นผู้มากด้วยการปฏิบัติอย่างนี้ อยู่, จิตย่อมเสื่อมใสในอายตนะ. เมื่อมีจิตเสื่อมใสสมบุรณ์ เขาก็จะเข้าถึงอานนฺช (สมาบัติ) ในกาลนั้น หรือน้อมไปเพื่อปัญญา ภายหลังแต่การตายเพราะการ ทำลายแห่งกาย ฐานะที่พึงมีได้ก็คือ วิญญานที่เป็นไป ก็จะเป็นวิญญานที่เข้าถึง ซึ่งภพในระดับอานนฺชชะ.

ภิกษุ ท. ! นี้เรากล่าวว่า เป็น อานนฺชสัปปายปฏิบัติทาข้อที่สอง.

#### ข้อที่สาม

ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก : อริยสาวก ย่อมพิจารณาเห็นโดยประจักษ์ ดังนี้ว่า “กามและกามตัณญา อันเป็นไปในทิฏฐุธรรมและเป็นไปในสัมปรายะก็ ดี รูปและรูปตัณญาอันเป็นไปในสัมปรายะ ก็ดี ทั้งสองอย่างนั้น เป็นอนิจจัง

สิ่งใดเป็นอนิจจัง สิ่งนั้นไม่ควรเพื่อจะผลิตเพลิน พรำสรรเสริญ สยบมัวเมา”  
ดังนี้.

เมื่ออริยสาวกนั้น ปฏิบัติแล้วอย่างนี้ เป็นผู้มากด้วยการปฏิบัติอย่างนี้อยู่, จิตย่อมเลื่อมใสในอายตนะ. เมื่อมีจิตเลื่อมใสสมบุรณ์ เขาก็จะเข้าถึงอานนฺช (สมาบัติ) ในกาลนั้น หรือน้อมไปเพื่อปัญญา. ภายหลังแต่การตายเพราะการทำลายแห่งกาย ฐานะที่พึงมีได้ก็คือ วิญญานที่เป็นไป ก็จะเป็นวิญญานที่เข้าถึงซึ่งภพในระดับอานนฺชชะ.

ภิกษุ ท. ! นี้เรากล่าวว่าเป็น อานนฺชสัปปายปฏิบัติที่สาม.

- อุปริ. ม. ๑๔/๓๕ - ๓๕/๘๒ - ๘๔.

### สัมมาทิฏฐิในอากิญจัญญายตนสัปปายปฏิบัติ

ข้อที่หนึ่ง

ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก : อริยสาวก ย่อมพิจารณาเห็นโดยประจักษ์ดังนี้ว่า “กามและกามสัญญา อันเป็นไปในทิฏฐุธรรมและเป็นไปในสัมปราชะกัตี รูปและรูปสัญญา อันเป็นไปในทิฏฐุธรรมและเป็นไปในสัมปราชะกัตี อานนฺชสัญญา กัตี สัญญาทั้งหมดนั้น ดับไม่มีส่วนเหลือ ในธรรมใด ธรรมนั้นสงบ ธรรมนั้นประณีต กล่าวคืออากิญจัญญายตนะ” ดังนี้.

เมื่ออริยสาวกนั้น ปฏิบัติแล้วอย่างนี้ เป็นผู้มากด้วยการปฏิบัติอย่างนี้อยู่, จิตย่อมเลื่อมใสในอายตนะ. เมื่อมีจิตเลื่อมใสสมบุรณ์ เขาก็จะเข้าถึงอากิญจัญญายตนะ (สมาบัติ) ในกาลนั้น หรือน้อมไปเพื่อปัญญา. ภายหลังแต่การตายเพราะการทำลายแห่งกาย ฐานะที่พึงมีได้ก็คือ วิญญานที่เป็นไป ก็จะเป็นวิญญานที่เข้าถึงอากิญจัญญายตนะ.

ภิกษุ ท. !      นี้เรากล่าวว่า เป็น อากิญจัญญายตนะสัปปายปฏิบัติปทาข้อที่  
หนึ่ง.

ข้อที่สอง

ภิกษุ ท. !      ข้ออื่นยังมีอีก : อริยสาวกไปแล้วสู่ป่าก็ตาม สู่โคนไม้ก็  
ตาม สู่เรือนว่างก็ตาม ย่อมพิจารณาเห็นโดยประจักษ์ ดังนี้ว่า “อายตนะนี้ว่าง  
จากอตฺตา ว่างจากอตฺตนิยา” ดังนี้.

เมื่ออริยสาวกนั้น ปฏิบัติแล้วอย่างนี้ เป็นผู้มากด้วยการปฏิบัติอย่างนี้ อยู่,  
จิตย่อมเสื่อมใสในอายตนะ. เมื่อมีจิตเสื่อมใสสมบุรณ์ เขาก็จะเข้าถึงอา  
กิญจัญญายตนะ (สมาบัติ) ในกาลนั้น หรือน้อมไปเพื่อปัญญา. ภายหลังแต่การ  
ตายเพราะการทำลายแห่งกาย ฐานะที่พึงมีได้ก็คือ วิญญาณที่เป็นไป ก็จะเป็น  
วิญญาณที่เข้าถึงอากิญจัญญายตนะ.

ภิกษุ ท. !      นี้เรากล่าวว่า เป็น อากิญจัญญายตนะสัปปายปฏิบัติปทาข้อ  
ที่สอง.

ข้อที่สาม

ภิกษุ ท. !      ข้ออื่นยังมีอีก : อริยสาวกไปแล้วสู่ป่าก็ตาม สู่โคนไม้ก็  
ตาม สู่เรือนว่างก็ตาม ย่อมพิจารณาเห็นโดยประจักษ์ ว่า “ไม่มีอะไรที่เป็นตัว  
เรา, ความกังวลต่อสิ่งใด หรือในอะไรๆว่าเป็นตัวเราก็ไม่มี; และไม่มีอะไรที่เป็น  
ของเรา, ความกังวลในสิ่งใดๆว่าเป็นของเราก็ไม่มี” ดังนี้.

เมื่ออริยสาวกนั้น ปฏิบัติแล้วอย่างนี้ เป็นผู้มากด้วยการปฏิบัติอย่างนี้ อยู่, จิตย่อมเสื่อมใสในอายตนะ. เมื่อมีจิตเสื่อมใสสมบุรณ์ เขาก็จะเข้าถึงอากิญจัญญายตนะ (สมาบัติ) ในกาลนั้น หรือน้อมไปเพื่อปัญญา. ภายหลังแต่การตายเพราะการทำลายแห่งกาย ฐานะที่พึงมีได้ก็คือ วิญญาณที่เป็นไป ก็จะเป็นวิญญาณที่เข้าถึงอากิญจัญญายตนะ.

ภิกษุ ท. ! นี่เรากล่าวว่า เป็น อากิญจัญญายตนะสัพปายปฏิบัติทาข้อที่สาม.

- อุปริ. ม. ๑๔/๗๖ - ๗๗/๘๕ - ๘๗.

[คำว่า อากิญจัญญายตนะ คำนี้ เป็นคำแปลกและกำกวม เคยใช้ให้มีความหมายเป็นนิพพาน มาแต่ก่อนพุทธศาสนา หรือนอกพุทธศาสนา เช่นในสำนักของพาวรีพราหมณ์ (ที่เป็นต้นเหตุให้เกิดโสฬสปัญหา) นั้นเขาถือว่าเป็นนิพพาน จึงมาทูลขอให้พระองค์ทรงแสดงอากิญจัญญายตนะ ตามแบบของพระองค์ ในฐานะที่เป็นนิพพาน ดังนั้นในสูตรนี้ จึงมีบทพิจารณาทำนองเดียวกับนิพพาน เช่นคำว่า นั้นว่างจากอิตตาวางจากอิตตนิยา หรือว่านั่นสงบ นั่นประณีต ดังนี้ เป็นต้น ผู้ศึกษาจะต้องมีความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง อย่าให้ปะปนกันเสีย จะมีความเข้าใจผิดอย่างใหญ่หลวง].

## สัมมาทิฏฐิในเนวสัจญานาสัจญายตนะสัพปายปฏิบัติทา

ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก : อริยสาวกย่อมพิจารณาเห็นโดยประจักษ์ ดังนี้ว่า “กามและกามสัจญะ อันเป็นไปในทิฏฐุธรรมและเป็นไปในสัมปรายะก็ดี รูปและรูปสัจญะ อันเป็นไปในทิฏฐุธรรมและเป็นไปในสัมปรายะ ก็ดี อานนฺชสัจญะ ก็ดี อากิญจัญญายตนะสัจญะ ก็ดี สัจญะทั้งหมดนั้น ดับไม่มีส่วนเหลือในธรรมใด ธรรมนั้นประณีต กล่าวคือ เนวสัจญานาสัจญายตนะ”.

เมื่ออริยสาวกนั้น ปฏิบัติแล้วอย่างนี้ เป็นผู้มากด้วยการปฏิบัติอย่างนี้ อยู่, จิตย่อมเสื่อมใสในอายตนะ. เมื่อมีจิตเสื่อมใสสมบุรณ์ เขาก็จะเข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนะ(สมาบัติ) ในกาลนั้น หรือน้อมไปเพื่อปัญญา. ภายหลังแต่การตายเพราะการทำลายแห่งกาย ฐานะที่พึงมีได้ก็คือ วิญญาณที่เป็นไป ก็จะเป็น วิญญาณที่เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนะ.

ภิกษุ ท. ! นี้เรากล่าวว่า เป็น เนวสัญญานาสัญญายตนะสัพพายปฏิบัติ.

- อุปริ. ม. ๑๔/๗๗/๘๘.

### สัมมาทิฏฐิ ต่อโฆมนิตถรณะ

อานนท์! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ปฏิบัติ (ในปฏิบัติอันเป็นที่สบาย (สัพพายปฏิบัติ) แก่อาเนญชามาตามลำดับๆ) อย่างนี้แล้ว ย่อมได้เฉพาะซึ่งอุเบกขา (ความเข้าไปเพ่งอยู่) ว่า “ถ้า (ปัจจัย) ไม่เคยมี (ผล) ก็ต้องไม่มีอยู่แก่เรา; ถ้า (ปัจจัย เพื่ออนาคต) จักไม่มีอยู่ (ผลในอนาคต) ก็ต้องไม่มีแก่เรา. สิ่งใดมีอยู่ สิ่งใดเป็นแล้ว เราย่อมจะได้ซึ่งสิ่งนั้น” ดังนี้. ภิกษุนั้น ย่อมไม่เพลิดเพลिनไม่พรั่าสรรเสริญ ไม่สยบมัวเมา ซึ่งอุเบกขานั้น ดำรงอยู่. เมื่อภิกษุนั้น ไม่เพลิดเพลिनไม่พรั่าสรรเสริญ ไม่สยบมัวเมา ซึ่งอุเบกขานั้น ดำรงอยู่, วิญญาณนั้นเป็น วิญญาณอันค้นหาไม่อาศัยแล้ว นั่นคือภาวะไม่มีอุปาทาน. อานนท์! ภิกษุผู้ไม่มีอุปาทาน ย่อมปรินิพพาน (ดับเย็น).

“นำอัครรรย์ พระเจ้าข้า! ไม่เคยมีแล้ว พระเจ้าข้า! ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ได้ทราบมาว่า พระผู้มีพระภาคทรงอาศัยแล้ว ทรงอาศัยแล้ว (ซึ่งปฏิบัติอันทรงแสดงมาแล้วตามลำดับ) ตรัสบอกซึ่งโฆมนิตถรณะ(การถอนตนขึ้นจากโฆมะ) แก่ข้าพระองค์ทั้งหลายแล้ว”.

- อุปริ. ม. ๑๔/๓๕/๕๑.

(คำว่า โขมนิตถรณะ ในที่นี้ คือ การถอนตนขึ้นจากโอมะ (ความตกจมอยู่ในกิเลสและความทุกข์ ด้วยกาม - ทิฏฐิ - ภพ - อวิชชา) เป็นสิ่งที่มีได้ในภพปัจจุบัน กล่าวคือไม่ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นทั้งหลาย อันมีเนวสัจญานาสัจญายตนะเป็นสิ่งที่สูงสุดสำหรับการยึดมั่นถือมั่น และไม่ยึดมั่นแม้แต่ในการบรรลุธรรมของตน; เมื่อไม่ยึดมั่นถือมั่นก็ดับเย็น เป็นปรินิพพาน นี้เรียกว่า โขมนิตถรณะ หรือ อริยวิโมกข์ ก็เรียก (ดูได้ในหัวข้อหรือเรื่องถัดไป) เป็นสิ่งที่มีได้ในภพปัจจุบัน).

## อริยวิโมกข์ หรือ โขมนิตถรณะ

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! อริยวิโมกข์ (ความพ้นพิเศษอันประเสริฐ) เป็นอย่างไรเล่า ?”

อานนท์ ! อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นโทษโดยประจักษ์ดังนี้ว่า “กามทั้งหลายที่เป็นไปในภพปัจจุบันนี้ เหล่าใดด้วย, กามทั้งหลายที่เป็นไปในภพเบื้องหน้า เหล่าใดด้วย, กามสัจญาที่เป็นไปในภพปัจจุบันนี้ เหล่าใดด้วย, กามสัจญาที่เป็นไปในภพเบื้องหน้า เหล่าใดด้วย, รูปทั้งหลายที่เป็นไปในภพปัจจุบันนี้ เหล่าใดด้วย, รูปทั้งหลายที่เป็นไปในภพเบื้องหน้า เหล่าใดด้วย, รูปสัจญาทั้งหลายที่เป็นไปในภพปัจจุบันนี้ เหล่าใดด้วย, รูปสัจญาทั้งหลายที่เป็นไปในภพเบื้องหน้า เหล่าใดด้วย, อานัญชสัจญา เหล่าใดด้วย, อากิญจัญญายตนะสัจญา เหล่าใดด้วย, เนวสัจญานาสัจญายตนะสัจญา เหล่าใดด้วย, นั่นล้วนแต่เป็นสักกายะ เป็นแต่เพียงสักกายะ (เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือด้วยอุปาทาน); ส่วนอมตธรรมนั้น ได้แก่วิโมกข์แห่งจิต เพราะไม่มีอุปาทานในสักกายะนั้นๆนี้เอง”.

อานนท์! ด้วยเหตุนี้แหละ เป็นอันว่า อานนชสัพพายปฏิบัติ เราได้แสดงแล้ว, อากิญจัญญายตนสัพพายปฏิบัติ เราก้ได้แสดงแล้ว, เนวสัจญญาณาสัจญญายตนสัพพายปฏิบัติ เราก้ได้แสดงแล้ว, การอาศัยปฏิปทานั้นๆ ตามลำดับๆแล้วข้ามโอฆะเสียได้ เราได้แสดงแล้ว, นั่นแหละคืออริยวิโมกข์.

อานนท์! กิจอันใด ที่ศาสดาผู้เอ็นดู แสวงหาประโยชน์เกื้อกูล อาศัยความเอ็นดูแล้ว จะพึงทำแก่สาวกทั้งหลาย, กิจอันนั้นเราได้ทำแล้วแก่พวกเธอทั้งหลาย.

อานนท์! นั่นโคนไม้ทั้งหลาย, นั่น เรือนว่างทั้งหลาย.

อานนท์! พวกเธอทั้งหลายจงเพียรเผากิเลส, อย่าได้ประมาท. พวกเธอทั้งหลาย อย่าได้เป็นผู้ที่ต้องร้อนใจ ในภายหลังเลย.

นี่แหละ เป็นวาจาเครื่องพร่ำสอนแก่พวกเธอทั้งหลายของเรา.

- อุปริม.ม. ๑๔/๗๕/๕๐ - ๕๒.

## วิธีพิจารณา เพื่อ “หมดปัญหา” เกี่ยวกับอาหาร

ภิกษุ ท. ! กพพิการาหาร เป็นสิ่งที่บุคคลควรเห็นอย่างไร? ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนภรรยาสามีสองคน ถือเอาสะพานสำหรับเดินทางเล็กน้อย เดินไปสู่หนทางอันกันดาร. สองภรรยาสามีนั้น มีบุตรน้อยคนเดียวผู้นำรักนำเอ็นดูอยู่คนหนึ่ง. เมื่อขณะเขาทั้งสองกำลังเดินไปตามทางอันกันดารอยู่นั้น สะพานสำหรับเดินทางที่เขาอยู่เพียงเล็กน้อยนั้น ได้หมดสิ้นไปหนทางอันกันดารนั้นยังเหลืออยู่ เขาทั้งสองนั้นยังไม่เดินข้ามหนทางอันกันดารนั้นไปได้. ครั้งนั้นแล สองภรรยาสามีนั้นได้คิดกันว่า “เสียบึงสำหรับเดินทางของเราทั้ง



สองที่มีอยู่เพียงเล็กน้อยนี้ ได้หมดสิ้นลงแล้ว หนทางอันกัณคารนี้ยังเหลืออยู่ ทั้งเราก็ยังไม่เดินข้ามหนทางอันกัณคารนั้นไปได้; อย่างกระนั้นเลยเราทั้งสองจึง ฆ่าบุตรน้อยคนเดียวผู้นำรักนำเอ็นดูนี้เสีย แล้วทำให้เป็นเนื้อเค็มและเนื้อย่าง บริโภคเนื้อบุตรนี้แหละ เดินข้ามหนทางอันกัณคารที่ยังเหลืออยู่นี้กันเถิด เพราะ ถ้าไม่ทำเช่นนั้น พวกเราทั้งสามคนจะต้องพากันพินาศหมดแน่” ดังนี้. ครั้งนั้น แล ภรรยาสามีทั้งสองนั้น จึงฆ่าบุตรน้อยคนเดียวผู้นำรักนำเอ็นดูนั้น แล้วทำให้ เป็นเนื้อเค็มและเนื้อย่าง บริโภคเนื้อบุตรนั้นเที่ยวเดินข้ามหนทางอันกัณคารที่ยัง เหลืออยู่นั้น. สองภรรยาสามีนั้น บริโภคเนื้อบุตรไปพลางพร้อมกับช้อนออกไป พลาง รำพันว่า “บุตรน้อยคนเดียวของเราไปไหนเสีย บุตรน้อยคนเดียวของเรา ไปไหนเสีย” ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! เธอจะสำคัญความข้อนี้อย่างไร : สองภรรยาสามีนั้น จะพึงบริโภคเนื้อบุตรเป็นอาหาร เพื่อความเพลิดเพลินสนุกสนานบ้าง เพื่อ ความมัวเมาบ้าง เพื่อความประดับประดาบ้าง หรือเพื่อตบแต่ง (ร่างกาย) บ้าง, หรือหนอ? “ข้อนั้นหาเป็นเช่นนั้นไม่ พระเจ้าข้า!” ถ้าอย่างนั้น สองภรรยาสามีนั้นจะ พึงบริโภคเนื้อบุตรเป็นอาหาร เพียงเพื่อ (อาศัย) เดินข้ามหนทางอันกัณคาร เท่านั้น ไซ้ไหม? “ใช่ พระเจ้าข้า!” ถ้าอย่างนั้น ภิกษุ ท. ! ข้อนี้อุปมาฉันใด; เรากล่าวว่ากพพิการาหารอันอริยสาวกควรเห็น (ว่ามีอุปมาเหมือนเนื้อบุตร) ฉะนั้น. ภิกษุ ท. ! กพพิการาหารอันอริยสาวกกำหนดรู้ได้แล้ว; ราคะ (ความกำหนด) ที่มีเบญจกามคุณเป็นแดนเกิด ย่อมเป็นสิ่งที่อริยสาวกนั้นกำหนดรู้ได้แล้วด้วย. เมื่อราคะที่มีเบญจกามคุณเป็นแดนเกิด เป็นสิ่งที่อริยสาวกนั้นกำหนดรู้ได้แล้ว,

สังโยชน์ชนิดที่อริยสาวกประกอบเข้าแล้ว จะพึงเป็นเหตุให้มาสู่โลกนี้ได้อีก  
ย่อมไม่มี.

ภิกษุ ท. ! **ผัสสาหาร** เป็นสิ่งที่บุคคลควรเห็นอย่างไร? ภิกษุ ท. !  
เปรียบเหมือนแม่โคนมที่ปราศจากหนังห่อหุ้ม : ถ้าแม่โคนมนั้นพึงยืนพึงฝายอยู่  
ไชรี, มันก็จะพึงถูกพวกสัตว์ที่อาศัยฝายเกาะกิน; ถ้าแม่โคนมนั้นพึงยืนพึง  
ต้นไม้อยู่ไชรี, มันก็จะพึงถูกพวกสัตว์ชนิดอาศัยต้นไม้อะไรกิน; ถ้าหากแม่โคนม  
นั้นพึงลงไปแช่น้ำอยู่ไชรี, มันก็จะพึงถูกพวกสัตว์ที่อาศัยน้ำตอดกันกิน; ถ้าหาก  
แม่โคนมนั้นจะพึงยืนอาศัยอยู่ในที่โล่งแจ้งไชรี, มันก็จะพึงถูกพวกสัตว์ที่อาศัย  
อยู่ในอากาศเกาะกัดจิกกิน. ภิกษุ ท. ! แม่โคนมที่ปราศจากหนังห่อหุ้มจะพึง  
อาศัยอยู่สถานที่ใด ๆ ก็ตาม มันก็จะพึงถูกจำพวกสัตว์ที่อาศัยอยู่ในสถานที่  
นั้นๆ กัดกินอยู่รำไป, ข้อนี้มีอุปมาฉันใด ; ภิกษุ ท. ! เราย่อมกล่าวว่า  
**ผัสสาหาร** อันอริยสาวกควรเห็น (ว่ามีอุปมาเหมือนแม่โคนมที่ปราศจากหนัง  
ห่อหุ้ม) ฉะนั้น. ภิกษุ ท. ! เมื่อผัสสาหารอันอริยสาวกกำหนดรู้ได้แล้ว  
เวทนาทั้งสาม ย่อมเป็นสิ่งที่อริยสาวกนั้นกำหนดรู้ได้แล้วด้วย, เมื่อเวทนาทั้งสาม  
เป็นสิ่งที่อริยสาวกกำหนดรู้ได้แล้ว เราย่อมกล่าวว่า “สิ่งไร ๆ ที่ควรกระทำให้  
ยิ่งขึ้นไป (กว่านี้) ย่อมไม่มีแก่อริยสาวกนั้น” ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! **มโนสัญเจตนาหาร** เป็นสิ่งที่บุคคลควรเห็นอย่างไร? ภิกษุ  
ท. ! เปรียบเหมือนหลุมถ่านเพลิง ลึกเกินกว่าชั้วบรุษหนึ่ง เต็มด้วยถ่านเพลิงที่  
ปราศจากเปลวและปราศจากควัน มีอยู่. ครั้งนั้น บรุษผู้หนึ่งผู้ต้องการเป็นอยู่ ไม่  
อยากตาย รักสุข เกลียดทุกข์ มาสู่ที่นั่น. และมีบรุษที่มีกำลังกล้าแข็งอีกสองคน  
จับบรุษนั้นที่แขนแต่ละข้าง แล้วลุดคร่าไปยังหลุมถ่านเพลิงนั้น. ภิกษุ ท. !

ครั้งนั้นแล บุรุษนั้นมีความคิด ความปรารถนา ความตั้งใจ ที่จะให้ห่างไกล หลุมถ่านเพลิงนั้น. ซ้อนั้นเพราะเหตุใดเล่า? ภิกษุ ท. ! ซ้อนั้นเพราะเหตุว่า บุรุษนั้นยอมรู้ว่า “ถ้าเราจะตกลงไปยังหลุมถ่านเพลิงไซ้ เราพึงถึงความตาย หรือได้รับทุกข์เจียนตาย เพราะซ้อนนั้นเป็นเหตุ” ดังนี้, ซ้อนี้อุปมาฉันใด; ภิกษุ ท. ! เราข่อมกล่าวว่า มโนสัจเจตนาหารอันอริยสาวกควรเห็น (ว่ามีอุปมาเหมือนหลุมถ่านเพลิง) ฉนั้น. ภิกษุ ท. ! เมื่อมโนสัจเจตนาหารอันอริยสาวก กำหนดรู้ได้แล้ว, ตัณหาทั้งสาม ย่อมเป็นสิ่งที่อริยสาวกนั้นกำหนดรู้ได้แล้วด้วย; เมื่อตัณหาทั้งสามเป็นสิ่งที่อริยสาวกกำหนดรู้ได้แล้ว, เราข่อมกล่าวว่า "สิ่งใดๆ ที่ควรกระทำให้ยิ่งขึ้นไป (กว่านี้) ย่อมไม่มีแก่อริยสาวกนั้น" ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! วิญญาณาหารเป็นสิ่งที่บุคคลเห็นอย่างไร? ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนพวกเจ้าหน้าที่จับโจรผู้ประพฤติหยาบช้าได้แล้ว แสดงแก่ พระราชาว่า “ข้าแต่สมมติเทพ ! บุรุษนี้เป็นโจรประพฤติหยาบช้าต่อใต้ฝ่าพระบาท ขอใต้ฝ่าพระบาทจงโปรดให้ลงโทษโจรผู้นี้ตามประสงค์เถิด พระเจ้าข้า!” พระราชามีกระแสรับสั่งอย่างนี้ว่า “ท่านผู้เจริญทั้งหลาย! ท่านทั้งหลายจงไป ประหารบุรุษนั้น ด้วยหอกร้อยเล่มในเวลาเช้านี้” เจ้าหน้าที่เหล่านั้นจึงประหาร นักโทษนั้นด้วยหอกร้อยเล่ม ในเวลาเช้า. ต่อมา ในเวลาเที่ยงวันพระราชาทรง ชักถามพวกเจ้าหน้าที่นั้นว่า “ท่านผู้เจริญทั้งหลาย! บุรุษนั้นเป็นอย่างไรบ้าง?”. พวกเขากราบทูลว่า “ข้าแต่สมมติเทพ ! นักโทษนั้นยังมีชีวิตอยู่ พระเจ้าข้า !”. พระราชาทรงมีกระแสรับสั่งอย่างนี้ว่า “ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ! ท่านทั้งหลายจงไปประหารบุรุษนั้น ด้วยหอกร้อยเล่ม ในเวลาเที่ยง”. พวกเจ้าหน้าที่เหล่านั้น จึงประหารนักโทษนั้นด้วยหอกร้อยเล่ม ในเวลาเที่ยง. ต่อมา ในเวลา

เย็น พระราชาทรงซักถามเจ้าหน้าที่เหล่านั้นอีกว่า “ท่านผู้เจริญทั้งหลาย! บุรุษนั้น เป็นอย่างไรบ้าง?”. พวกเขากราบทูลว่า “ยังมีชีวิตอยู่ พระเจ้าข้า!”. พระราชาทรงมีพระกระแสรับสั่งอีกว่า “ท่านผู้เจริญทั้งหลาย! ท่านทั้งหลายจงไปประหารบุรุษนั้น ด้วยหอกร้อยเล่ม ในเวลาเย็น” ดังนี้. พวกเจ้าหน้าที่เหล่านั้น จึงประหารนักโทษนั้นด้วยหอกร้อยเล่ม ในเวลาเย็น.

ภิกษุ ท. ! พวกเธอจะสำคัญความข้อนี้อะไร : บุรุษนักโทษนั้น ถูกเจ้าหน้าที่ประหารอยู่ด้วยหอกสามร้อยเล่ม ตลอดทั้งวัน เขาจะพึงเสวยแต่ทุกข์โทมนัสที่มีข้อนั้นเป็นเหตุ มิใช่หรือ? ภิกษุ ท. ! บุรุษนักโทษนั้น ถูกพวกเจ้าหน้าที่ประหารด้วยหอกเพียงเล่มเดียว ก็พึงเสวยทุกข์โทมนัสที่มีข้อนั้นเป็นเหตุ (มากอยู่แล้ว) ก็จะกล่าวไปไยถึงการที่บุรุษนักโทษนั้นถูกประหารด้วยหอกสามร้อยเล่มเล่า, ข้อนี้อุปมาฉันใด; ภิกษุ ท. ! เราย่อมกล่าวว่า วิญญาณอาหารอันอริยสาวกควรเห็น (ว่ามีอุปมาเหมือนนักโทษถูกประหารนั้น) ฉะนั้น. ภิกษุ ท. ! เมื่อวิญญาณอาหารอันอริยสาวกกำหนดรู้ได้แล้ว, นามรูปย่อมเป็นสิ่งที้อริยสาวกนั้นกำหนดรู้ได้แล้วด้วย; เมื่อนามรูปเป็นสิ่งที้อริยสาวกกำหนดรู้ได้แล้ว, เราย่อมกล่าวว่า “สิ่งไร ๆ ที่ควรกระทำให้ยิ่งขึ้นไป (กว่านี้) ย่อมไม่มีแก่อริยสาวกนั้น”, ดังนี้แล.

- นิทาน.สํ. ๑๖/๑๑๕-๑๒๑/๒๔๑ - ๒๔๔.

(คำข้าว เรียกว่าอาหาร เพราะหล่อเลี้ยงร่างกาย; ผัสสะเรียกว่าอาหาร เพราะทำให้เกิดเวทนา ; มโนสัญเจตนา เรียกว่าอาหาร เพราะทำให้เกิดกรรม; วิญญาณเรียกว่าอาหาร เพราะทำให้เกิดนามรูป. ถ้าบุคคลพิจารณาเห็นโทษแห่งอาหารแต่ละอย่างๆ ดังที่ตรัสไว้โดยอุปมาในข้อความหมายนั้นๆ ได้, จะดับทุกข์ได้ถึงขั้นเป็นพระอรหันต์).

## วิธีพิจารณาในภายใน เพื่อความสิ้นทุกข์

ภิกษุ ท. ! เธอทั้งหลายพิจารณากันบ้างหรือไม่ ชนิดที่เป็นการพิจารณาในภายใน?

ภิกษุรูปหนึ่งกราบทูลว่า “ข้าพระองค์ย่อมพิจารณา ชนิดที่เป็นการพิจารณาในภายในอยู่ พระเจ้าข้า!”

ภิกษุ ท. ! เธอ ย่อมพิจารณา ชนิดที่เป็นการพิจารณาในภายในอยู่อย่างไรเล่า?

(ภิกษุนั้นกราบทูลให้ทรงทราบแล้ว ก็ไม่ทรงพอพระทัย พระอนนทจึงทูลขอร้องให้พระองค์ทรงแสดง ภิกษุได้ฟังแล้วจักทรงจำไว้, ตรัสให้ภิกษุทั้งหลายตั้งใจฟัง แล้วตรัสว่า :-)

ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ ภิกษุเมื่อพิจารณา ย่อม พิจารณาชนิดที่เป็นการพิจารณาในภายใน ว่า “ทุกข์มีอย่างมีใช้น้อย นานาประการ ย่อมเกิดขึ้นในโลก กล่าวคือชรามรณะ ไคเล; ทุกข์นี้หนอ มีอะไรเป็นเหตุให้เกิด มีอะไรเป็นเครื่องก่อให้เกิด มีอะไรเป็นเครื่องกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด? เพราะอะไรมีชรามรณะจึงมี?” ดังนี้. ภิกษุนั้น พิจารณาอยู่ ย่อมรู้ อย่างนี้ว่า “ทุกข์มีอย่างมีใช้น้อยนานาประการ ย่อมเกิดขึ้นในโลก กล่าวคือชรามรณะไคเล; ทุกข์นี้หนอ มีอุปธิเป็นเหตุให้เกิด มีอุปธิเป็นเครื่องก่อให้เกิด มีอุปธิเป็นเครื่องกำเนิด มีอุปธิเป็นแดนเกิด; เพราะอุปธิมี ชรามรณะจึงมี เพราะอุปธิไม่มี ชรามรณะจึงไม่มี;” ดังนี้. ภิกษุนั้น ย่อมรู้ชัด ซึ่งชรามรณะด้วย ซึ่งเหตุที่เกิดขึ้นแห่งชรามรณะด้วย ซึ่งความดับไม่เหลือชรามรณะด้วย ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ลุถึงซึ่งธรรมอันสมควรแก่ความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะด้วย และเป็นผู้ปฏิบัติแล้วอย่างสมควรแก่ธรรมด้วย. ภิกษุ ท. ! ภิกษุนี้เราเรียกว่า เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อ

ความสิ้นทุกข์โดยชอบ กล่าวคือเพื่อความดับไม่เหลือแห่งขรามณะ โดย  
ประการทั้งปวง.

ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุเมื่อพิจารณา ย่อม พิจารณาชนิด  
เป็นการพิจารณาในภายใน ว่า “ก็อุปธินี้ มีอะไรเป็นเหตุให้เกิด มีอะไรเป็นเครื่อง  
ก่อให้เกิด มีอะไรเป็นเครื่องกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด? เพราะอะไรมีอุปธิจึงมี  
เพราะอะไรไม่มี อุปธิจึงไม่มี?” ดังนี้. ภิกษุนั้น พิจารณาอยู่ ย่อมรู้อย่างนี้ว่า  
“อุปธินี้ มีต้นเหตุเป็นเหตุให้เกิด มีต้นเหตุเป็นเครื่องก่อให้เกิด มีต้นเหตุเป็น  
เครื่องกำเนิด มีต้นเหตุเป็นแดนเกิด; เมื่อต้นเหตุมีอุปธิจึงมี เมื่อต้นเหตุไม่มี  
อุปธิจึงไม่มี;” ดังนี้. ภิกษุนั้น ย่อมรู้ชัด ซึ่งอุปธิด้วย ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่ง  
อุปธิด้วย ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งอุปธิด้วย ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ลุถึงซึ่ง  
ธรรมอันสมควรแก่ความดับไม่เหลือแห่งอุปธิด้วย และเป็นผู้ปฏิบัติแล้วอย่าง  
สมควรแก่ธรรมด้วย. ภิกษุ ท. ! ภิกษุนี้ เราเรียกว่า เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความสิ้น  
ทุกข์โดยชอบ กล่าวคือเพื่อความดับไม่เหลือแห่งอุปธิ โดยประการทั้งปวง.

ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุเมื่อพิจารณา ย่อม พิจารณาชนิดที่  
เป็นการพิจารณาในภายใน ว่า “ก็ตัณหานี้ เมื่อจะเกิดย่อมเกิดขึ้น ณ ที่ไหน?  
เมื่อจะเข้าไปตั้งอยู่ ย่อมเข้าไปตั้งอยู่ ณ ที่ไหน?” ดังนี้. ภิกษุนั้น พิจารณาอยู่  
ย่อมรู้อย่างนี้ว่า สิ่งใดมีภาวะเป็นที่รักเป็นที่ยินดี (ปิยรูปสาตรูป) ในโลก;  
ตัณหานี้ เมื่อจะเกิดย่อมเกิดขึ้น ในสิ่งนั้น, เมื่อจะเข้าไปตั้งอยู่ ย่อมเข้าไปตั้งอยู่  
ในสิ่งนั้น. ก็สิ่งใดเล่า มีภาวะเป็นที่รักเป็นที่ยินดีในโลก? จักขุ มีภาวะเป็นที่รัก  
เป็นที่ยินดีในโลก. โสตะ .... ฆานะ .... ชิวหา .... กายะ .... มนะ มีภาวะเป็นที่รัก  
เป็นที่ยินดีในโลก. ตัณหานี้ เมื่อจะเกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นในธรรมมีภาวะน่ารัก

ยินดีเหล่านี้, เมื่อจะเข้าไปตั้งอยู่ ย่อมเข้าไปตั้งอยู่ในธรรม มีภวามนารักนำยินดีเหล่านี้.

(ต่อจากนี้ ได้ตรัสถึงบุคคลบางพวกในอดีต อนาคต และปัจจุบัน เห็นปิยรูป สัตรูป โดยความเป็นของเที่ยง ของสุขเป็นต้น แล้วทำค้นหาให้เจริญ ทำอุปธิให้เจริญ เท่ากับทำทุกข์ให้เจริญ ไม่พ้นจากทุกข์ไปได้; และได้ตรัสฝ่ายตรงข้ามโดยปฏิบัติขณัยไว้เป็นคู่กัน.

สำหรับปิยรูปสัตรูปนั้น ในที่อื่นกล่าวไว้เป็นสิบหมวด ตามนัยแห่งมหาสติปัฏฐานสูตร รวมกันเป็น ๖๐ อย่าง; ในที่นี้กล่าวไว้เพียง ๖ อย่าง ตามจำนวนแห่งอายตนะภายใน, แม้กระนั้นก็จะอาจจะขยายออกไปได้เป็น ๖๐ อย่าง เช่นเดียวกัน; ผู้สนใจพึงหาอ่านดูได้ จากมหาสติปัฏฐานสูตรเป็นต้น เองเถิด).

- นิทาน.ต้. ๑๖/๑๓๐- ๑๓๕/๒๕๔ - ๒๖๒.

## การพิจารณาเพื่อความสิ้นแห่งแดนเกิดของทุกขสมุทัย

ภิกษุ ท. ! ภิกษุพึงพิจารณาใคร่ครวญ โดยประการที่เมื่อพิจารณาใคร่ครวญอยู่ วิญญาณ (จิต) ของเธอ อันเป็นวิญญาณซึ่งไม่ฟุ้งไป ไม่ชานไปในภายนอก และไปตั้งสยบอยู่ในภายใน แล้ว ก็จะไม่สะดุ้งเพราะมีธรรมเป็นที่ยึดมั่น.

ภิกษุ ท. ! เมื่อวิญญาณไม่ฟุ้งไป ไม่ชานไปในภายนอก และไม่ตั้งสยบอยู่ในภายใน เป็นวิญญาณไม่สะดุ้งเพราะไม่มีธรรมเป็นที่ยึดมั่นอยู่ ดังนี้แล้ว, ธรรมเป็นแดนเกิดขึ้นแห่งทุกข์กล่าวคือชาติขรามรณะ ย่อมไม่มีอีกต่อไป.

(ครั้นตรัสแต่โดยย่อดังนี้แล้ว เสด็จเข้าไปในวิหาร ภิกษุไม่เข้าใจเนื้อความนั้นโดยพิสดาร ได้เข้าไปขอคำอธิบายจากพระมหากัจจายนะ ท่านได้อธิบายในข้อที่ว่า วิญญาณฟุ้ง

ไปในภายนอกคืออะไร สยบอยู่ในภายในคืออย่างไร สะดุ้งนั่นคืออย่างไร ดังนี้ เป็นต้น; หากดูรายละเอียดได้จากหนังสือ ปฏิจจ.โอ. หน้า ๒๕๕ - ๓๐๕).

- อุปริ.ม.๑๔/๔๑๑ - ๔๒๒/๖๓๕ - ๖๕๒.

## หมวด จ. ว่าด้วยอานิสงส์ของสัมมาทิฐิ

### การเห็นชนิดที่ละมิจฉาทิฐิได้

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! เมื่อบุคคลรู้ที่อยู่อย่างไร เห็นอยู่อย่างไร มิจฉาทิฐิ ย่อมละไป พระเจ้าข้า ?”

ภิกษุ ท. ! เมื่อบุคคลรู้ที่อยู่เห็นอยู่ ซึ่ง จักขุ โดยความเป็นของไม่เที่ยงมิจฉาทิฐิย่อมละไป. เมื่อบุคคลรู้ที่อยู่เห็นอยู่ ซึ่ง รูป ท. โดยความเป็นของไม่เที่ยง มิจฉาทิฐิย่อมละไป เมื่อบุคคลรู้ที่อยู่เห็นอยู่ ซึ่ง จักขุวิญญาณ โดยความเป็นของไม่เที่ยง มิจฉาทิฐิย่อมละไป เมื่อบุคคลรู้ที่อยู่เห็นอยู่ ซึ่ง จักขุ สัมผัส โดยความเป็นของไม่เที่ยง มิจฉาทิฐิย่อมละไป เมื่อบุคคลรู้ที่อยู่เห็นอยู่ ซึ่ง เวทนา อันเป็นสุขก็ตาม อันเป็นทุกข์ก็ตาม อันเป็นอทุกข์ขมสุขก็ตาม ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย โดยความเป็นของไม่เที่ยง มิจฉาทิฐิย่อมละไป.

(ในกรณีแห่ง आयตนิกธรรมอีก ๕ หมวดถัดไป คือหมวดโสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ และ มนะ ก็มีข้อความที่ตรัสไว้ด้วยข้อความอย่างเดียวกันกับข้างบนนี้ ต่างแต่ชื่อธรรมที่ต้องเปลี่ยนไปตามหมวดนั้นๆเท่านั้น; รวมเป็นธรรมที่ถูกรู้เห็นโดยความเป็นอนิจจัง ทั้งหมด ๓๐ อย่าง).



ภิกษุ ท. ! เมื่อบุคคล รู้้อย่างนี้ เห็นอย่างนี้แล มิจฉาทิฏฐิย่อมลະไป.

- สฟา.สั. ๑๘/๑๘๕/๒๕๔.

### การเห็นชนิดที่ละสักกายทิฏฐิได้

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! เมื่อบุคคลรู้้อย่างไร เห็นอย่างไร สักกายทิฏฐิย่อมลະไป พระเจ้าข้า?”

ภิกษุ ท. ! เมื่อบุคคลรู้้อยู่เห็นอยู่ ซึ่ง จักขุ โดยความเป็นทุกข์ สักกายทิฏฐิย่อมลະไป เมื่อบุคคลรู้้อยู่เห็นอยู่ ซึ่ง รูป ท. โดยความเป็นทุกข์ สักกายทิฏฐิย่อมลະไป เมื่อบุคคลรู้้อยู่เห็นอยู่ ซึ่ง จักขุวิญญูญาณ โดยความเป็นทุกข์ สักกายทิฏฐิย่อมลະไป เมื่อบุคคลรู้้อยู่เห็นอยู่ ซึ่ง จักขุสัมผัส โดยความเป็นทุกข์ สักกายทิฏฐิย่อมลະไป เมื่อบุคคลรู้้อยู่เห็นอยู่ ซึ่ง เวทนา อันเป็นสุขก็ตาม อันเป็นทุกข์ก็ตาม อันเป็นอกุศลสุขก็ตาม ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย โดยความเป็นทุกข์ สักกายทิฏฐิย่อมลະไป.

ภิกษุ ท. ! เมื่อบุคคล รู้้อย่างนี้ เห็นอย่างนี้แล สักกายทิฏฐิย่อมลະไป.

(ในกรณีแห่ง อายตนิภธรรมอีก ๕ หมวดถัดไป คือ หมวดโสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ และมนะ ก็มีข้อความอย่างเดียวกันกับข้างบนนี้ ต่างแต่ชื่อธรรมที่ต้องเปลี่ยนไปตามหมวดนั้นๆ เท่านั้น; รวมเป็นธรรมที่ถูกรู้เห็น โดยความเป็นทุกขัง ทั้งหมด ๓๐ อย่าง).

- สฟา.สั. ๑๘/๑๘๕/๒๕๕.

## การเห็นชนิดละอัตตานุทิฏฐิได้

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! เมื่อบุคคลรู้อยู่อย่างไร เห็นอยู่อย่างไร อัตตานุทิฏฐิยอม  
ละไป พระเจ้าข้า ?”

ภิกษุ ท. ! เมื่อบุคคลรู้<sup>๑</sup>อยู่เห็นอยู่<sup>๒</sup> ซึ่ง จักขุ โดยความเป็นอนัตตา  
อัตตานุทิฏฐิยอมละไป. เมื่อบุคคลรู้<sup>๑</sup>อยู่เห็นอยู่<sup>๒</sup> ซึ่ง รูป ท. โดยความเป็นอนัตตา  
อัตตานุทิฏฐิยอมละไป. เมื่อบุคคลรู้<sup>๑</sup>อยู่เห็นอยู่<sup>๒</sup> ซึ่ง จักขุวิญญาณ โดยความเป็น  
อนัตตา อัตตานุทิฏฐิยอมละไป. เมื่อบุคคลรู้<sup>๑</sup>อยู่เห็นอยู่<sup>๒</sup> ซึ่ง จักขุสัมผัส โดย  
ความเป็นอนัตตา อัตตานุทิฏฐิยอมละไป. เมื่อบุคคลรู้<sup>๑</sup>อยู่เห็นอยู่<sup>๒</sup> ซึ่ง เวทนา อัน  
เป็นสุขก็ตาม อันเป็นทุกข์ก็ตาม อันเป็นอทุกขมสุขก็ตาม ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุ  
สัมผัสเป็นปัจจัย โดยความเป็นอนัตตา อัตตานุทิฏฐิยอมละไป.

(ในกรณีแห่ง आयตนิกรรมอีก ๕ หมวดถัดไป คือ หมวดโสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ และ  
মনะ ก็มีข้อความอย่างเดียวกันกับข้างบนนี้ ต่างแต่ชื่อธรรมที่ต้องเปลี่ยนไปตามหมวดนั้นๆ เท่านั้น;  
รวมเป็นธรรมที่ถูกรู้เห็นโดยความเป็นอนัตตา ทั้งหมด ๓๐ อย่าง).

ภิกษุ ท. ! เมื่อบุคคล<sup>๑</sup> รู้<sup>๑</sup>อยู่<sup>๒</sup>อย่าง<sup>๓</sup>นี้ เห็นอยู่<sup>๒</sup>อย่าง<sup>๓</sup>นี้แล อัตตานุทิฏฐิ  
ยอมละไป.

- สพา.ส. ๑๘/๑๘๖/๒๕๖.

(การพิจารณาเห็นอายตนิกรรม โดยลักษณะทั้งสาม คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา  
ดังกล่าวมาใน ๓ หัวข้อข้างบนนี้ ก็จัดเป็นสัมมาทิฏฐิแบบหนึ่ง จึงนำมาใส่ไว้ในหมวดนี้).

## การเห็นชนิดที่ละมิจฉาทิฏฐิที่ปรารถตาและโลก

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! บรรดาทิฏฐิที่ประกอบด้วยวาทะว่า ตน หรือประกอบด้วยวาทะว่า โลก เกิดขึ้นในโลกมีอยู่. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ภิกษุ จะตั้งต้นกระทำในใจอย่างไร จึงจะละทิฏฐิเหล่านั้นได้ จึงจะสลัดคืนทิฏฐิเหล่านั้นได้ พระเจ้าข้า?”

จนทะ ! บรรดาทิฏฐิที่ประกอบด้วยวาทะว่าตน หรือประกอบด้วยวาทะว่าโลก เกิดขึ้นในโลก มีอยู่ มันเกิดขึ้นในอารมณ์ใด นอนตามอยู่ในอารมณ์ใด เรียกร้องอยู่ในอารมณ์ใด, เมื่อภิกษุเห็นอยู่ด้วยปัญญาโดยชอบตามที่เป็นจริง ซึ่งอารมณ์เหล่านั้นอย่างนี้ว่า “นั่นมิใช่ของเรา นั่นมิใช่เรา นั่นมิใช่อัตตาของเรา” ดังนี้, การละซึ่งทิฏฐิเหล่านั้น การสลัดคืนซึ่งทิฏฐิเหล่านั้นที่เกิดขึ้นแล้วอย่างนี้ ก็ย่อมมี.

- ม. ม. ๑๒/๓๒/๑๐๐-๑๐๑.

## การเห็นไตรลักษณ์ เป็นทางแห่งความหลุดพ้น

### ก. ตามนัยแห่งอนัตตลักษณะสูตร

ภิกษุ ท. ! รูป .... เวทนา .... สัญญา .... สังขาร .... วิญญาณ อย่างใดอย่างหนึ่ง อันเป็นอดีต อนาคต หรือปัจจุบัน มีในภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือใกล้ก็ตาม; รูป .... เวทนา .... สัญญา .... สังขาร .... วิญญาณนั้นทั้งหมดบุคคลพึงเห็นด้วยญาณุตสัมมปัญญา อย่างนี้ว่า “นั่นไม่ใช่ของเรา, นั่นไม่ใช่เป็นเรา, นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา” ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! อริยสาวกผู้มีการสดับ เมื่อเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่าย ทั้งในรูป ... เวทนา ... สัญญา ... สังขาร ... วิญญาณ; เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด; เพราะคลายกำหนัด ย่อมหลุดพ้น; เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว. อริยสาวกนั้น ย่อมรู้ชัดว่า “ชาติสิ้นแล้วพรหมจรรย์อยู่จบแล้ว. กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความหลุดพ้นอย่างนี้มิได้มีอีก” ดังนี้.

- ขนฺธ. ตี. ๑๓/๘๒ - ๘๔/๑๒๓ - ๑๓๐.

### ข. ตามนัยแห่งบาลีอนิจจวรรคสพายตนสังยุตต์

(พระบาลีนี้ แทนที่จะแสดงวัตถุแห่งการพิจารณา โดยนัยแห่งขั้นห้า แต่แสดงโดยอายตนะภายในหก อายตนะภายนอกหก มีหลักแห่งวิธีพิจารณาอย่างเดียวกับนัยบาลีอนัตตลักษณะสูตรข้างบน. - สพา. ตี. ๑๘/๑ - ๓/๑-๖).

### ค. ตามนัยแห่งมัมปทบาลี

เมื่อใด บุคคลเห็นด้วยปัญญาว่า “สังขารทั้งปวง ไม่เที่ยง”; เมื่อ นั้น เขาย่อมเบื่อหน่ายในสิ่งที่เป็นทุกข์ที่ตนหลง; นั่นแหละเป็นทางแห่งพระนิพพานอันเป็นธรรมหมดจด.

เมื่อใด บุคคลเห็นด้วยปัญญาว่า “สังขารทั้งปวง เป็นทุกข์”; เมื่อ นั้น เขาย่อมเบื่อหน่ายในสิ่งที่เป็นทุกข์ที่ตนหลง; นั่นแหละเป็นทางแห่งพระนิพพานอันเป็นธรรมหมดจด.

เมื่อใด บุคคลเห็นด้วยปัญญาว่า “ธรรมทั้งปวง เป็นอนัตตา”; เมื่อนั้น เขาย่อมเบื่อหน่ายในสิ่งที่เป็นทุกข์ที่ตนหลง; นั่นแหละเป็นทางแห่งพระนิพพานอันเป็นธรรมหมดจด.

- ฐ.พ. ๒๕/๕๑/๓๐.

### ความสะดวกสบายแก่การดับของกิเลส (นิพพาน)

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดง ปฏิปทาเป็นที่สบายแก่การบรรลุนิพพาน แก่พวกเธอ. พวกเธอจงฟัง จงทำในใจให้ดี เราจักกล่าว. ภิกษุ ท. ! ปฏิปทาเป็นที่สบายแก่การลุดนิพพานนั้น เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อม เห็นซึ่ง จักขุว่า ไม่เที่ยง; ย่อมเห็นซึ่ง รูป ทั้งหลายว่า ไม่เที่ยง; ย่อมเห็นซึ่ง จักขุวิญญาณ ว่า ไม่เที่ยง; ย่อมเห็นซึ่ง จักขุสัมผัสว่า ไม่เที่ยง; ย่อมเห็นซึ่ง เวทนา อันเป็นสุข เป็นทุกข์ หรือเป็นอทุกข์มสุข ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัยว่า ไม่เที่ยง.

(ในกรณีแห่ง โสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ และมนะ ก็ได้ตรัสต่อไปด้วยข้อความอย่างเดียวกัน ทุกตัวอักษร ต่างกันแต่ชื่อเท่านั้น).

ภิกษุ ท. ! นี้แล คือปฏิปทาเป็นที่สบายแก่การบรรลุนิพพาน นั้น.

- สฟา.ส. ๑๘/๑๖๗/๒๓๒.

(อีกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดง ปฏิปทาเป็นที่สบายแก่การบรรลุนิพพาน แก่พวกเธอ. พวกเธอจงฟัง จงทำในใจให้ดี เราจักกล่าว. ภิกษุ ท. ! ปฏิปทาเป็นที่สบายแก่การบรรลุนิพพานนั้น เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมเห็นซึ่งจักขุว่า เป็นทุกข์; ย่อมเห็นซึ่ง รูป ทั้งหลายว่า เป็นทุกข์; ย่อมเห็นซึ่ง จักขุวิญญูญาณ ว่า เป็นทุกข์; ย่อมเห็นซึ่ง จักขุสัมผัส ว่า เป็นทุกข์; ย่อมเห็นซึ่ง เวทนา อันเป็นสุข เป็นทุกข์ หรือเป็นอทุกขมสุข ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย ว่า เป็นทุกข์.

(ในกรณีแห่ง โสตะ ฆานะ จิวหา กายะ และมนะ ก็ได้ตรัสต่อไปด้วยชื่อ ความอย่างเดียวกัน ทุกตัวอักษร ต่างกันแต่ชื่อเท่านั้น).

ภิกษุ ท. ! นี้แล คือปฏิปทาเป็นที่สบายแก่การบรรลุนิพพาน นั้น.

- สพา.ที. ๑๘/๑๖๘/๒๓๓.

### (อีกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดง ปฏิปทาเป็นที่สบายแก่การบรรลุนิพพาน แก่พวกเธอ พวกเธอจงฟัง จงทำในใจให้ดี เราจักกล่าว. ภิกษุ ท. ! ปฏิปทาเป็นที่สบายแก่การบรรลุนิพพานนั้น เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมเห็นซึ่งจักขุว่า เป็นอนัตตา; ย่อมเห็นซึ่ง รูป ทั้งหลายว่า เป็นอนัตตา; ย่อมเห็นซึ่ง จักขุวิญญูญาณ ว่า เป็นอนัตตา; ย่อมเห็นซึ่ง จักขุสัมผัส ว่า เป็นอนัตตา; ย่อมเห็นซึ่ง เวทนา อันเป็นสุข เป็นทุกข์ หรือเป็นอทุกขมสุข ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย ว่า เป็นอนัตตา.

(ในกรณีแห่ง โสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ และมณะ ก็ได้ตรัสต่อไปด้วยข้อความ  
อย่างเดียวกัน ทุกตัวอักษร ต่างกันแต่ชื่อเท่านั้น).

ภิกษุ ท. ! นี่แล คือปฏิบัติเป็นที่สบายแก่การบรรลุนิพพาน นั้น.

- สพา.สั. ๑๘/๑๖๘/๒๓๔.

### (อีกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดง ปฏิบัติเป็นที่สบายแก่การบรรลุนิพพาน แก่  
เธอทั้งหลาย. พวกเธอจงฟัง จงทำในใจให้ดี เราจักกล่าว. ภิกษุ ท. ! ปฏิบัติ  
เป็นที่สบายแก่การบรรลุนิพพานนั้น เป็นอย่างไรเล่า? นั้น เป็นอย่างไร คือ :-

ภิกษุ ท. ! พวกเธอจะสำคัญความข้อนี้อะไร : จักขุ เทียงหรือ  
ไม่เทียง? “ไม่เทียง พระเจ้าข้า!” สิ่งใดไม่เทียง, สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือสุขเล่า? “เป็น  
ทุกข์ พระเจ้าข้า!” สิ่งใดไม่เทียง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา,  
ควรหรือหนอที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า “นั่นของเรา, นั่นเป็นเรา, นั่นเป็นอัตตา  
ของเรา” ดังนี้? “ไม่ควรตามเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า!”

(ต่อไป ได้ตรัสถามและภิกษุตอบ เกี่ยวกับ รูป .... จักขุวิญญาณ .... จักขุสัมผัส ....  
จักขุสัมผัสสชาเวทนา, ซึ่งมีข้อความอย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งจักขุนั้นทุกประการต่างกัน  
แต่ชื่อเท่านั้น).

เมื่อตรัสข้อความในกรณีแห่งอายตนิกรรรมหมวดจักขุ จบลงดังนี้แล้ว ได้ตรัส  
ข้อความในกรณีแห่ง อายตนิกรรรมหมวดโสตะ หมวดฆานะ หมวดชิวหา หมวดกายะ และ  
หมวดมณะ ต่อไปอีก, ซึ่งมีข้อความที่ตรัสอย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งอายตนิกรรรมหมวด  
จักขุนั้นทุกประการ ต่างกันแต่เพียงชื่อเท่านั้น, ผู้ศึกษาพึงเทียบเคียงได้เอง).

ภิกษุ ท. ! อริยสาวกผู้มีการสดับ เมื่อเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่าย  
แม้ในจักขุ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ใน รูป ย่อมเบื่อหน่ายแม้ใน จักขุวิญญาณ ย่อม

เบื่อหน่ายแม้ใน จักขุสัมผัส ย่อมเบื่อหน่ายใน เวทนา อันเป็นสุข เป็นทุกข์ หรือเป็นอนุทุกขมสุข ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย; (ในกรณีแห่ง आयตนิกรรมหมวดโสตะ - ฆานะ - ชิวหา - กายะ - มนะ ก็ได้ตรัสต่อไปอีก โดยนัยอย่างเดียวกันกับกรณีแห่งอายตนิกรรมหมวดจักขุนี้); เมื่อเบื่อหน่าย ย่อม คลายกำหนด; เพราะคลายกำหนด ย่อม หลุดพ้น; เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมี ญาณหยั่งรู้ ว่าหลุดพ้นแล้ว. อริยสาวกนั้น ย่อม รู้ชัด ว่า “ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความหลุดพ้นอย่างนี้ มิได้มีอีก”.

ภิกษุ ท. ! นี่แล คือปฏิบัติเป็นที่สบายแก่การบรรลุนิพพาน นั้น.

- สฟา.ส. ๑๘/๑๖๕/๒๓๕.

## การรู้จักแสวงหาของมนุษย์

### ก. การแสวงหาที่ไม่ประเสริฐ

ภิกษุ ท. ! การแสวงหาที่ไม่ประเสริฐ (อนริยปริเยสนา) เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท. ! บุคคลบางพวกในกรณีนี้ ตนเอง มีความเกิด เป็นธรรมดาอยู่แล้ว ก็ยัง มัวหลงแสวงหาสิ่งที่มีความเกิด เป็นธรรมดาอยู่นั่นเอง. ตนเองมีความแก่เป็นธรรมดาอยู่แล้ว ก็ยัง มัวหลงแสวงหาสิ่งที่มีความแก่ เป็นธรรมดาอยู่นั่นเอง, ตนเอง มีความเจ็บไข้ เป็นธรรมดาอยู่แล้ว ก็ยัง มัวหลงแสวงหาสิ่งที่มีความเจ็บไข้ เป็นธรรมดาอยู่นั่นเอง, ตนเอง มีความตาย เป็นธรรมดาอยู่แล้ว ก็ยัง มัวหลงแสวงหาสิ่งที่มีความตาย เป็นธรรมดาอยู่นั่นเอง, ตนเอง มีความโศก เป็นธรรมดาอยู่แล้ว ก็ยัง มัวหลงแสวงหาสิ่งที่มีความโศก เป็นธรรมดาอยู่



นั่นเอง, ตนเอง มีความเศร้าหมองโดยรอบด้าน เป็นธรรมดาอยู่แล้ว ก็ยัง มัวหลงแสวงหาสิ่งที่มีความเศร้าหมองรอบด้าน เป็นธรรมดาอยู่นั่นเอง.

ภิกษุ ท. ! ควรจะกล่าวซึ่งอะไรเล่า ว่ามีความเกิดเป็นธรรมดา?

ภิกษุ ท. ! ควรจะกล่าวซึ่งบุตรภรรยา ทาสหญิงทาสชาย แพะแกะ ไก่สุกร ช้าง โคม้าลา ทองเงิน ว่ามีความเกิดเป็นธรรมดา. ภิกษุ ท. ! สิ่งที่มีความเกิดเป็นธรรมดาเหล่านั้น เป็นของหนัก (อุปธิ); บุคคลในโลกนี้ พากันจมติดอยู่ พากันมัวเมาอยู่ พากันสยบอยู่ ในของหนักเหล่านั้น จึงทำให้ตนทั้งที่มีความเกิดเป็นธรรมดาอยู่เองแล้ว ก็ยังมัวหลงแสวงหาสิ่งที่มีความเกิดเป็นธรรมดาอยู่นั่นเอง อีก.

ภิกษุ ท. ! ควรจะกล่าวซึ่งอะไรเล่า ว่ามีความแก่เป็นธรรมดา?

ภิกษุ ท. ! ควรจะกล่าวซึ่งบุตรภรรยา ทาสหญิงทาสชาย แพะแกะ ไก่สุกร ช้าง โคม้าลา ทองเงิน ว่ามีความแก่เป็นธรรมดา. ภิกษุ ท. ! สิ่งที่มีความแก่เป็นธรรมดาเหล่านั้น เป็นของหนัก; บุคคลในโลกนี้ พากันจมติดอยู่ พากันมัวเมาอยู่ พากันสยบอยู่ ในของหนักเหล่านั้น จึงทำให้ตนทั้งที่มีความแก่เป็นธรรมดาอยู่เองแล้ว ก็ยังมัวหลงแสวงหาสิ่งที่มีความแก่เป็นธรรมดาอยู่นั่นเอง อีก.

ภิกษุ ท. ! ควรจะกล่าวซึ่งอะไรเล่า ว่ามีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา?

ภิกษุ ท. ! ควรจะกล่าวซึ่งบุตรภรรยา ทาสหญิงทาสชาย แพะแกะ ไก่สุกร ช้าง โคม้าลา ทองเงิน ว่ามีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา. ภิกษุ ท. ! สิ่งที่มีความเจ็บไข้เป็นธรรมดาเหล่านั้น เป็นของหนัก; บุคคลในโลกนี้ พากันจมติดอยู่ พากันมัวเมาอยู่ พากันสยบอยู่ ในของหนักเหล่านั้น จึงทำให้ตนทั้งที่มีความเจ็บ

ไข้เป็นธรรมดาอยู่เองแล้ว ก็ยังมัวหลงแสวงหาสิ่งที่มีความเจ็บไข้เป็นธรรมดาอยู่  
นั้นเอง อีก.

ภิกษุ ท. ! **ควรจะกล่าวซึ่งอะไรเล่า ว่ามีความตายเป็นธรรมดา?**  
ภิกษุ ท. ! ควรจะกล่าวซึ่งบุตรภรรยา ทาสหญิงทาสชาย แพะแกะ ไก่สุกร  
ช้าง โคม้าลา ทองเงิน ว่ามีความตายเป็นธรรมดา. ภิกษุ ท. ! สิ่งที่มีความตาย  
เป็นธรรมดาเหล่านั้น เป็นของหนัก; บุคคลในโลกนี้ พากันจมติดอยู่ พากันมัว  
เมาอยู่ พากันสยบอยู่ ในของหนักเหล่านั้น จึงทำให้ตนทั้งที่มีความตายเป็น  
ธรรมดาอยู่เองแล้ว ก็ยังมัวหลงแสวงหาสิ่งที่มีความตายเป็นธรรมดาอยู่นั้นเอง  
อีก.

ภิกษุ ท. ! **ควรจะกล่าวซึ่งอะไรเล่า ว่ามีความโสภเป็นธรรมดา?**  
ภิกษุ ท. ! ควรจะกล่าวซึ่งบุตรภรรยา ทาสหญิงทาสชาย แพะแกะ ไก่สุกร  
ช้าง โคม้าลา ทองเงิน ว่ามีความโสภเป็นธรรมดา. ภิกษุ ท. ! สิ่งที่มีความ  
โสภเป็นธรรมดาเหล่านั้น เป็นของหนัก; บุคคลในโลกนี้ พากันจมติดอยู่ พากัน  
มัวเมาอยู่ พากันสยบอยู่ ในของหนักเหล่านั้น จึงทำให้ตนทั้งที่มีความโสภเป็น  
ธรรมดาอยู่เองแล้ว ก็ยังมัวหลงแสวงหาสิ่งที่มีความโสภเป็นธรรมดาอยู่นั้นเอง  
อีก.

ภิกษุ ท. ! **ควรจะกล่าวซึ่งอะไรเล่า ว่ามีความเศร้าหมองโดยรอบ  
ด้านเป็นธรรมดา?** ภิกษุ ท. ! ควรจะกล่าวซึ่งบุตรภรรยา ทาสหญิงทาสชาย  
แพะแกะ ไก่สุกร ช้าง โคม้าลา ทองเงิน ว่ามีความเศร้าหมองโดยรอบด้านเป็น  
ธรรมดา. ภิกษุ ท. ! สิ่งที่มีความเกิดเป็นธรรมดาเหล่านั้น เป็นของหนัก;  
บุคคลในโลกนี้ พากันจมติดอยู่ พากันมัวเมาอยู่ พากันสยบอยู่ ในของหนัก  
เหล่านั้น จึงทำให้ตนทั้งที่มีความเศร้าหมองโดยรอบด้านเป็นธรรมดาอยู่เองแล้ว

ก็ยังมีหลงแสวงหาสิ่งที่มีความเศร้าหมองโดยรอบด้านเป็นธรรมดาอยู่นั่นเอง  
อีก.

ภิกษุ ท. !      นี่คือ      การแสวงหาที่ไม่ประเสริฐ.

### ข. การแสวงหาที่ประเสริฐ

ภิกษุ ท. !      การแสวงหาที่ประเสริฐ (อริยปริยสนา) เป็นอย่างไรเล่า?  
ภิกษุ ท. !      บุคคลบางคนในกรณีนี้ ตนเองมีความเกิดเป็นธรรมดา ก็รู้จักโทษ  
ในสิ่งที่มีความเกิดเป็นธรรมดา แล้ว แสวงหานิพพานอันเป็นธรรมดาไม่เกิด  
(อชาต) เป็นธรรมดาเกษมจากโยคะไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า, ตนเองมีความแก่เป็น  
ธรรมดา ก็รู้จักโทษในสิ่งที่มีความแก่เป็นธรรมดา แล้ว แสวงหานิพพานอัน  
เป็นธรรมดาไม่แก่ (อชร) เป็นธรรมดาเกษมจากโยคะไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า, ตนเองมี  
ความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ก็รู้จักโทษในสิ่งที่มีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา แล้ว  
แสวงหานิพพานอันเป็นธรรมดาไม่เจ็บไข้ (อพฺยาธิ) เป็นธรรมดาเกษมจากโยคะไม่มี  
ธรรมอื่นยิ่งกว่า, ตนเองมีความตายเป็นธรรมดา ก็รู้จักโทษในสิ่งที่มีความตาย  
เป็นธรรมดา แล้ว แสวงหานิพพานอันเป็นธรรมดาไม่ตาย (อมต) เป็นธรรมดาเกษม  
จากโยคะไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า, ตนเองมีความโศกเป็นธรรมดา ก็รู้จักโทษในสิ่ง  
ที่มีความโศกเป็นธรรมดา แล้ว แสวงหานิพพานอันเป็นธรรมดาไม่โศก (อโศก)  
เป็นธรรมดาเกษมจากโยคะไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า, ตนเองมีความเศร้าหมองโดยรอบ  
ด้านเป็นธรรมดา ก็รู้จักโทษในสิ่งที่มีความเศร้าหมองโดยรอบด้านเป็นธรรมดา  
แล้ว แสวงหานิพพานอันเป็นธรรมดาไม่เศร้าหมองโดยรอบด้าน(อถักฺกิลฺกฐ) เป็น  
ธรรมดาเกษมจากโยคะไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า,

ภิกษุ ท. ! นี้คือ การแสวงหาที่ประเสริฐ.

- มุ.ม.๑๒/๓๑๖/๓๑๕.

## อุบายเครื่องล้นค้นหาโดยสังเขป

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ว่าโดยสังเขป, ด้วยข้อปฏิบัติเพียงเท่าใด ภิกษุจึงเป็นผู้พ้นวิเศษ แล้วเพราะความสิ้นไปแห่งค้นหา มีความสำเร็จถึงที่สุดยิ่ง เกษมจากโยคะถึงที่สุดยิ่ง มีพรหมจรรย์ถึงที่สุดยิ่ง จบกิจถึงที่สุดยิ่ง เป็นผู้ประเสริฐกว่าเทพและมนุษย์ทั้งหลาย?"

ท่านผู้จอมเทพ ! หลักธรรมอันภิกษุในธรรมวินัยนี้ได้สดับแล้ว ย่อมมีอยู่ว่า "สิ่งทั้งปวงอันใครๆไม่ควรเข้าไปยึดมั่นถือมั่น (ว่าเป็นตัวเรา - ของเรา)" ดังนี้. เมื่อเธอได้สดับดังนี้แล้ว ย่อมรู้ยิ่งซึ่งธรรมทั้งปวง, ครั้นรู้ยิ่งแล้ว ก็ รอบรู้ซึ่งธรรมทั้งปวง, ครั้นรู้ยิ่งแล้ว ก็ รอบรู้ซึ่งธรรมทั้งปวง, ครั้นรอบรู้แล้ว ได้รู้ลึกความรู้สึกอันใดอันหนึ่ง จะเป็นสุข หรือทุกข์ หรือไม่ทุกข์ไม่สุขก็ตาม เธอย่อมมองเห็นความไม่เที่ยงแท้ ในความรู้สึก (เวทนา) ทั้งหลายเหล่านั้น มองเห็นความคลายกำหนด มองเห็นความดับไม่เหลือ มองเห็นความสลัดคืน อยู่ เมื่อเธอมองเห็นความไม่เที่ยงแท้ในเวทนาทั้งหลายเหล่านั้น มองเห็น (คือรู้สึก) ความคลายกำหนด มองเห็นความดับไม่เหลือ มองเห็นความสลัดคืน (ของตน) อยู่เนืองนิจ ก็ ไม่ยึดถือด้วยใจ ซึ่งอะไรๆในโลก, เมื่อไม่ยึดถือก็ไม่สะดุ้งใจ, เมื่อไม่สะดุ้งใจชื่อว่า ดับสนิทรอบในภายใน นั่นเทียว, เธอย่อมรู้สึกตนชัดว่า "ชาติสิ้นแล้วพรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มีอีก" ดังนี้.

ท่านผู้จอมเทพ ! ว่าโดยสังเขปด้วยข้อปฏิบัติเพียงเท่านี้แล ภิกษุ ชื่อว่า พ้นวิเศษแล้วเพราะความสิ้นค้นหา มีความสำเร็จถึงที่สุดยิ่ง เกษมจากโยคะ

ถึงที่สุดยิ่ง มีพรหมจรรย์ถึงที่สุดยิ่ง จบกิจถึงที่สุดยิ่ง เป็นผู้ประเสริฐกว่าเทพ และมนุษย์ทั้งหลาย.

- ม.ม. ๑๒/๔๖๔/๔๓๔.

## ความถูกต้องเกี่ยวกับความรู้สึกว่าปฏิบัติหรือไม่ปฏิบัติ

ภิกษุ ท. ! ๑. ภิกษุ เป็นผู้ มีสัญญาว่าปฏิบัติ ในสิ่งไม่ปฏิบัติ ตาม กาลอันควรอยู่ เป็นความถูกต้อง. ๒. ภิกษุ เป็นผู้ มีสัญญาว่าไม่ปฏิบัติ ในสิ่งปฏิบัติ ตามกาลอันควรอยู่ เป็นความถูกต้อง. ๓. ภิกษุ เป็นผู้ มีสัญญาว่าปฏิบัติ ทั้งในสิ่งที่ไม่ปฏิบัติและสิ่งปฏิบัติ ตามกาลอันควรอยู่ ก็เป็นความถูกต้อง. ๔. ภิกษุ เป็นผู้ มีสัญญาว่าไม่ปฏิบัติ ทั้งในสิ่งปฏิบัติและสิ่งไม่ปฏิบัติ ตามกาลอันควรอยู่ เป็นความถูกต้อง. ๕. ภิกษุ เว้นขาดจากความรู้สึกว่า สิ่งไม่ปฏิบัติและสิ่งปฏิบัติ เสียทั้งสองอย่าง เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ ตามกาลอันควรอยู่ ก็เป็นความถูกต้อง.

๑. ภิกษุ ท. ! เพราะอาศัยอำนาจประโยชน์อะไรเล่า ภิกษุจึง เป็นผู้ มีสัญญาว่าปฏิบัติในสิ่งไม่ปฏิบัติอยู่? ภิกษุ ท. ! เพราะอาศัยอำนาจประโยชน์ข้อนี้ว่า “ราคะอย่าบังเกิดขึ้นแก่เรา ในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งราคะ” ดังนี้ ภิกษุจึง เป็นผู้ มีสัญญาว่าปฏิบัติในสิ่งไม่ปฏิบัติอยู่.

๒. ภิกษุ ท. ! เพราะอาศัยอำนาจประโยชน์อะไรเล่า ภิกษุจึง เป็นผู้ มีสัญญาว่าปฏิบัติในสิ่งปฏิบัติและสิ่งปฏิบัติอยู่? ภิกษุ ท. ! เพราะอาศัยอำนาจประโยชน์ข้อนี้ว่า “โทสะอย่าบังเกิดขึ้นแก่เรา ในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งโทสะ” ดังนี้ ภิกษุจึง เป็นผู้ มีสัญญาว่าไม่ปฏิบัติในสิ่งปฏิบัติอยู่.

๓. ภิกษุ ท. ! เพราะอาศัยอำนาจประโยชน์อะไรเล่า ภิกษุจึง เป็นผู้ มี  
 สัตยญาณว่าปฏิภูถในสิ่งไม่ปฏิภูถและปฏิภูถอยู่? ภิกษุ ท. ! เพราะอาศัยอำนาจ  
 ประโยชน์ข้อนี้ว่า “ราคะอย่าบังเกิดขึ้นแก่เรา ในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งราคะ  
 โทสะก็อย่าบังเกิดขึ้นแก่เรา ในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งโทสะ” ดังนี้ ภิกษุจึงเป็นผู้มี  
 สัตยญาณว่าไม่ปฏิภูถทั้งในสิ่งปฏิภูถและไม่ปฏิภูถอยู่.

๔. ภิกษุ ท. ! เพราะอาศัยอำนาจประโยชน์อะไรเล่า ภิกษุจึง เป็นผู้ มี  
 สัตยญาณว่าไม่ปฏิภูถทั้งในสิ่งปฏิภูถและสิ่งไม่ปฏิภูถอยู่? ภิกษุ ท. ! เพราะอาศัย  
 อำนาจประโยชน์ข้อนี้ว่า “โทสะอย่าบังเกิดขึ้นแก่เรา ในธรรมเป็นที่ตั้งแห่ง  
 โทสะ. ราคะก็อย่าบังเกิดขึ้นแก่เรา ในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งราคะ” ดังนี้ ภิกษุจึง  
 เป็นผู้ มีสัตยญาณว่าไม่ปฏิภูถทั้งในสิ่งปฏิภูถและสิ่งไม่ปฏิภูถอยู่.

๕. ภิกษุ ท. ! เพราะอาศัยอำนาจประโยชน์อะไรเล่า ภิกษุจึงเว้นขาด  
 ความรู้สึกว่สิ่งไม่ปฏิภูถและสิ่งปฏิภูถเสียทั้งสองอย่าง เป็นผู้ อยู่อุเบกขามี  
 สติสัมปชัญญะ อยู่? ภิกษุ ท. ! เพราะอาศัยอำนาจประโยชน์ข้อนี้ว่า “ราคะอย่า  
 บังเกิดขึ้นแก่เรา ในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งราคะ ในส่วนไหนๆในที่ใดๆ ชนิดใดๆ.  
 โทสะก็อย่าบังเกิดขึ้นแก่เรา ในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งโทสะ ในส่วนไหนๆ ในที่  
 ใดๆ ชนิดใดๆ โมหะก็อย่าบังเกิดขึ้นแก่เรา ในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งโมหะ ใน  
 ส่วนไหนๆในที่ใดๆชนิดใดๆ” ดังนี้ ภิกษุจึงเว้นขาดจากความรู้สึกว่สิ่งไม่  
 ปฏิภูถและสิ่งปฏิภูถเสียทั้งสองอย่าง เป็นผู้ อยู่อุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่, ดังนี้  
 แล.

## ภิกษุมิได้เจริญภาวนาเพื่อได้รูปทิพย์เสียงทิพย์

(เมื่อพระผู้มีพระภาค ได้ตรัสคำชักใช้ไล่เสียง ของมหาลิจฉวิบุตร เกี่ยวกับ สมภาวิภาวนาเพื่อการเห็นรูปทิพย์และการฟังเสียงทิพย์ จนเป็นที่เข้าใจแจ่มแจ้ง ทุกแง่ทุกมุมแล้ว, มหาลิจฉวิบุตร ได้กราบทูลถามว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ประพฤติพรหมจรรย์กัน เพื่อให้แจ้งซึ่งสมภาวิภาวนาเหล่านั้นหรือ, ได้ตรัสตอบว่า :-)

มหาลิจฉวิ ! ภิกษุทั้งหลาย จะประพฤติพรหมจรรย์ในเรา เพื่อการทำให้แจ้งซึ่งสมภาวิภาวนาเหล่านั้น ก็หามิได้. มหาลิจฉวิ ! ธรรมเหล่านั้น อันยิ่งกว่าอันประณีตกว่า ที่ภิกษุพากันประพฤติพรหมจรรย์ในเราเพื่อการทำให้แจ้งธรรมเหล่านั้น ก็มีอยู่.

"ธรรมเหล่านั้นนั้น เป็นอย่างไร พระเจ้าข้า!"

มหาลิจฉวิ ! ในกรณีนี้ ภิกษุ เพราะความสิ้นไปแห่งสังโยชน์สาม เป็นโสดาบัน มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงแท้ต่อพระนิพพาน มีการตรัสรู้พร้อมในเบื้องต้น. มหาลิจฉวิ ! นี้แล ธรรมอันยิ่งกว่าประณีตกว่า ที่ภิกษุพากันประพฤติพรหมจรรย์ในเราเพื่อการทำให้แจ้ง.

มหาลิจฉวิ ! ข้ออื่นยังมีอีก : เพราะความสิ้นไปแห่งสังโยชน์สามและเพราะความที่ระคะโทสะโมหะเบาบาง เป็น สกทาคามี มาสู่โลกนี้เพียงครั้งเดียว แล้วจักทำที่สุดแห่งทุกข์ได้. มหาลิจฉวิ ! แม้นี้แล ก็เป็นธรรมอันยิ่งกว่าประณีตกว่า ที่ภิกษุพากันประพฤติพรหมจรรย์ในเราเพื่อการทำให้แจ้ง.

มหาลิจฉวิ ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุ เพราะความสิ้นไปแห่งสังโยชน์เบื้องต้นห้า เป็น โอปปาทิกะ (อนาคามี) มีการปรินิพพานในภพนั้น ไม่

เวียนกลับจากโลกนั้นเป็นธรรมดา. มหาล ! แม่นี้แล ก็เป็นธรรมอันยิ่งกว่า ประณีตกว่า ที่ภิกษุพากันประพฤติพรหมจรรย์ในเรา เพื่อการทำให้แจ้ง.

มหาล ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุ กระทำให้แจ้งซึ่ง เจโตวิมุตติ-  
ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ด้วย  
ปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐธรรมนี้ เข้าถึงแล้วแลอยู่. มหาล ! แม่นี้แล ก็เป็น  
ธรรมอันยิ่งกว่าประณีตกว่า ที่ภิกษุพากันประพฤติพรหมจรรย์ในเรา เพื่อการ  
ทำให้แจ้ง.

มหาล ! เหล่านี้แล ธรรมทั้งหลายอันยิ่งกว่าประณีตกว่า ที่ภิกษุพา  
กันประพฤติพรหมจรรย์ในเราเพื่อการทำให้แจ้ง.

- ส. ที. ๘/๑๔๔-๒๐๐/๒๕๐-๒๕๓.

(ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า ภิกษุผู้ตั้งอยู่ในสัมมาทิฏฐิ ย่อมไม่ประพฤติพรหมจรรย์  
เพื่อสมานิภาวนาอันนำมาซึ่งการได้เห็นรูปทิพย์ ฟังเสียงทิพย์ จึงเป็นสาวกอันแท้จริงของ  
พระผู้มีพระภาคเจ้า).



## การเห็นความปฏิภูมแห่งยศ - อาหาร - ความรัก -

### อสุภ - ผัสสะ - อุปาทาน

นาคิตะ ! เราอย่าต้องเกี่ยวข้องกับยศเลย; ยศก็อย่ามาเกี่ยวข้องกับเราเลย. นาคิตะ ! ผู้ใดเป็นผู้ไม่ได้ตามปรารถนา ไม่ได้โดยง่าย ไม่ได้โดยสะดวก ซึ่งเนกขัมมสุข ปวิเวกสุข อุปสมสุข สัมโพธิสุข เหมือนอย่างที่เราได้อยู่ตามปรารถนา ได้โดยง่าย ได้โดยสะดวกแล้ว เขาผู้นั้นก็จะพึงยินดีอยู่กะ *มิพหุสุข*<sup>๑</sup> *มิทฐุสุข*<sup>๒</sup> และ *สุขอันเกิดจากลาภสักการะและเสียงสรรเสริญ*.

นาคิตะ ! อูจจาระปัสสาวะ เป็นผลของสิ่งที่บุคคลกินแล้ว ดื่มแล้ว เคี้ยวแล้ว ลิ้มแล้ว; นั่นแหละ คือผลไหลออกของสิ่งนั้น.

นาคิตะ ! สกะปริเทวะโทมนัสสะอุปายาสะ ย่อมเกิดขึ้นจาก ความแปรปรวนเป็นอย่างอื่นของสิ่งอันเป็นที่รัก : นั่นแหละผลไหลออกของสิ่งนั้น.

นาคิตะ ! ความเป็นของปฏิภูม<sup>๓</sup> ในนิमितอันสวयงาม ย่อมปรากฏขึ้น แก่บุคคลผู้ตามประกอบซึ่ง ความเพียรในอสุภนิमित : นั่นแหละผลไหลออกแห่งการกระทำเช่นนั้น.

นาคิตะ ! ความเป็นของปฏิภูมในผัสสะ ย่อมปรากฏขึ้น แก่บุคคลผู้ตามเห็นอยู่ซึ่ง ความไม่เที่ยงในผัสสายตนะหก : นั่นแหละเป็นผลแห่งการกระทำเช่นนั้น.

๑. คือสุขอาศัยท้อปัสสาวะ.

๒. คือสุขของคนนอนสยบบนสิ่งอสุจิปฏิภูม.

๓. คำว่าปฏิภูม ทั้ง ๓ คำนี้ เป็นภาษาธรรม หมายถึงภาวะแห่งความน่าเกลียดน่าชัง ที่จะต้องดูด้วยสติปัญญา ไม่ใช่ดูด้วยตาอย่างภาวะปฏิภูมในภาษาคน.

นาคิตะ ! ความเป็นของปฏิภูมในอุปาทาน ย่อมปรากฏขึ้น แก่บุคคลผู้ตามเห็นอยู่ซึ่ง ความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปในอุปาทานชั้นทั้งห้า อยู่ : นั้นแหละเป็นผลไหลออกแห่งการกระทำเช่นนั้น.

- ปญจก.อ. ๒๒/๓๒/๓๐.

## โลกุตตรผลมีได้จากการตั้งจิตไว้ถูก

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนเคื่อยเม็ดข้าวสาลี หรือเคื่อยเม็ดข้าววะที่มันตั้งอยู่ในลักษณะผิดปกติ ถูกย่ำด้วยมือหรือเท้าแล้ว จักดำมือหรือเท้าที่ย่ำลงไป หรือจักทำโลหิตให้ห้อขึ้นมาได้ นี้ไม่เป็นฐานะที่มีได้. เพราะเหตุไรเล่า? เพราะเหตุว่าเคื่อยแห่งเม็ดข้าวสาลีนั้นตั้งอยู่ผิดลักษณะ. ภิกษุ ท. ! ฉันทใดกัฉันทนั้น : ภิกษุมิจิตตั้งไว้ผิด จักทำลายอวิชา จักทำวิชาให้เกิดขึ้น หรือจักกระทำนิพพานให้แจ้งได้ นั้นไม่เป็นฐานะที่มีได้. เพราะเหตุไรเล่า? เพราะความที่จิตตั้งไว้ผิด แล.

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนเคื่อยเม็ดข้าวสาลี หรือเคื่อยเม็ดข้าววะที่มันตั้งอยู่ถูกลักษณะ ถูกย่ำด้วยมือหรือด้วยเท้าแล้ว จักดำมือหรือเท้าที่ย่ำลงไป หรือจักทำโลหิตให้ห้อขึ้นมาได้ นี้เป็นฐานะที่มีได้ เพราะเหตุไรเล่า? เพราะเหตุว่าเคื่อยแห่งเม็ดข้าวสาลีนั้นตั้งอยู่ถูกลักษณะ. ภิกษุ ท. ! ฉันทใดกัฉันทนั้น : ภิกษุมิจิตตั้งไว้ถูก จักทำลายอวิชา จักทำวิชาให้เกิดขึ้น หรือจักกระทำนิพพานให้แจ้งได้ นั้นเป็นฐานะที่มีได้. เพราะเหตุไรเล่า? เพราะความที่จิตตั้งไว้ถูก แล.

- เอก.อ. ๒๐/๕/๔๒ - ๔๓.

## ความเข้าใจหลังจากการปฏิบัติ เป็นเครื่องตัดสินความผิด - ถูก

(นายบ้านชื่อปาฏลียะ แห่งโกพิยนิคม ชื่อ อุตตระ มาเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้ากราบทูลเรื่องที่เขาได้ฟังสมณพราหมณ์ศาสดาต่างๆ ๔ พวก : จำพวกที่ ๑ แสดงทฤษฎีว่า การให้ไม่มีผล การบูชาไม่มีผล กรรมดีกรรมชั่วไม่มีผล โลกนี้โลกอื่นไม่มี บิдамารดาไม่มี โอปาคติสัตว์ไม่มี สมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติชอบ รู้แจ้งโลกนี้โลกอื่นแล้วประกาศก็ไม่มี; สมณพราหมณ์ศาสดาพวกที่ ๒ แสดงทฤษฎีอย่างตรงกันข้าม ว่าสิ่งเหล่านี้ล้วนแต่มี; สมณพราหมณ์ศาสดาพวกที่ ๓ แสดงทฤษฎีว่า การกระทำทั้งหลายไม่เป็นอันกระทำ แม้จะกระทำบาปเช่นฆ่าสัตว์มีเนื้อกองเต็มแผ่นดิน ก็ไม่มีบาป ทำบุญเต็มฝั่งแม่น้ำคงคาก็ไม่มีบุญ; ส่วนสมณพราหมณ์ศาสดาพวกที่ ๔ แสดงทฤษฎีอย่างตรงข้ามจากพวกที่สาม คือแสดงว่าการกระทำเป็นอันกระทำ คือทำบาปมีผลบาป ทำบุญมีผลบุญ; แล้วกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าต่อไปว่า :-)

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! กังขาและวิจิกิจฉา ได้เกิดขึ้นแก่ข้าพระองค์ว่า ในบรรดาสมณพราหมณ์ศาสดาเหล่านั้น สมณพราหมณ์พวกไหนพูดจริง พวกไหนพูดมุสา"

คามณิ! ควรแล้วที่ท่านจะมีกังขามีวิจิกิจฉา วิจิกิจฉาได้เกิดขึ้นแล้วในฐานะที่ควรกังขา.

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ข้าพระองค์เลื่อมใสแล้วในพระผู้มีพระภาคอย่างนี้ว่า พระผู้มีพระภาคสามารถที่จะแสดงธรรม เพื่อข้าพระองค์จะละธรรมเป็นที่กังขานั้นเสียได้".

คามณิ! ัหมมสมาธิ มีอยู่. ถ้าท่านได้จิตตสมาธิในัหมมสมาธินั้นแล้ว ท่านก็จะละธรรมเป็นที่กังขานั้นเสียได้. คามณิ! ัหมมสมาธินั้น เป็นอย่างไรเล่า?

คามณิ ! **ธัมมสมาธิ** ในกรณีนี้คือ อริยสาวก ละขาดเว้นขาดจาก ปาณาติบาต ละขาดเว้นขาดจากอทินนาทาน ละขาดเว้นขาดจาก กามเมสุมิจนจาร ละขาดเว้นขาดจากมุสาวาท ละขาดเว้นขาดจากปิสุณวาท ละขาดเว้นขาดจากผรุสวาท ละขาดเว้นขาดจากสัมผัปปลาปวาท ละอภิขมา แล้ว เป็นผู้ไม่มีอภิขมา ละโทษคือพยาบาทแล้ว เป็นผู้มีจิตไม่พยาบาท ละมิจนาทิฏฐิแล้ว เป็นผู้มีสัมมาทิฏฐิ.

คามณิ ! อริยสาวกนั้น ปราศจากอภิขมา ปราศจากพยาบาท เป็นผู้ไม่หลง มีสัมปชัญญะ มีสติ อย่างนี้แล้ว มีจิตสหระคตด้วย เมตตา แผ่ไปสู่ ทิศที่หนึ่ง แล้วแลอยู่, ในทิศที่สองก็อย่างเดียวกัน, ทิศที่สามก็อย่างเดียวกัน, ทิศที่สี่ก็อย่างเดียวกัน; คือมีจิตสหระคตด้วยเมตตา เป็นจิตอันไพบุลย์ เป็นมหัคคตจิต ไม่มีประมาณ ไม่มีเวร ไม่มีพยาบาท แผ่ไปแล้วสู่โลกมีที่สุด ในทิศทั้งปวง เพราะการแผ่ไปสู่ที่ทั้งปวงในทิศทั้งปวง ทั้งโดยเบื้องบน เบื้องต่ำ เบื้องขวาง แล้วแลอยู่. (ในตอนที่กำลังกล่าวถึงการแผ่จิตอันสหระคตด้วย กรุณา มุทิตา และอุเบกขา ในตอนต่อไป ก็ได้ตรัสโดยข้อความทำนองเดียวกันนี้) อริยสาวกนั้นย่อมใคร่ครวญเห็นอยู่ ว่า “แม้จะมีศาสดาผู้มีวาทะมีทิฏฐิ ว่า ‘ทานที่ให้แล้วไม่มี(ผล), ยัญที่บูชาแล้ว ไม่มี(ผล), การบูชาที่บูชาแล้วไม่มี(ผล), ผลวิบากแห่งกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่ว ไม่มี, โลกนี้ ไม่มี, โลกอื่น ไม่มี, มารดา ไม่มี, บิดา ไม่มี, โอปปาติกสัตว์ ไม่มี, สมณพราหมณ์ที่ไปแล้วปฏิบัติแล้ว โดยชอบถึงกับกระทำให้แจ้งโลกนี้และโลกอื่น ด้วยปัญญาโดยชอบเอง แล้วประกาศให้ผู้อื่นรู้ ก็ไม่มี’ ดังนี้อยู่ก็ตาม; แม้คำของศาสดานั้น เป็นคำจริง ความผิดก็มีได้มีแก่เรา (ผู้ปฏิบัติอยู่อย่างนี้) ผู้มิได้เบียดเบียนใครๆ ทั้งที่เป็นสัตว์สะดุ้งหวั่นไหวและสัตว์ที่มั่นคงไม่สะดุ้งหวั่นไหว และเราเป็นผู้ถือเอาได้ซึ่งความสำเร็จประโยชน์ทั้งสองฝ่าย ในกรณีนี้คือ เป็นผู้

สำรวมแล้วด้วยกายด้วยวาจาด้วยใจด้วย และจักเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เบื้องหน้าแต่การตายเพราะการทำลายแห่งกาย ด้วย” ดังนี้. (ครั้นพิจารณาเห็นอย่างนี้แล้ว) ความปรามิทย่อมเกิดแก่อริยสาวกนั้น ปิตีย่อมเกิดแก่ผู้ปรามิทยแล้ว กายของผู้มีใจปิติแล้วย่อมรับ ผู้มีกายสงบรับ แล้วย่อมเสวยสุข จิตของผู้มีสุขย่อมตั้งมั่น. ความฉะเอิบ ! นี่แหละ คือ ธรรมสมาธิ ละ. ถ้าท่านได้จิตตสมาธิในธรรมสมาธินั้นแล้ว ท่านก็จะละเสียได้ซึ่งธรรมเป็นที่กังขานั้น.

(ต่อไปนี้ได้ตรัสปรารภทฤษฎีของสมณพราหมณ์ ศาสดาจำพวกที่สอง ซึ่งกล่าว อตถิกทฤษฎี, และปรารภ ศาสดาจำพวกที่สาม ซึ่งกล่าว อภิกรียทฤษฎี, แล้วตรัสปรารภ ศาสดาจำพวกที่สี่ ซึ่งกล่าว กิริยทฤษฎี, โดยข้อความทำนองเดียวกันทั้งสี่พวก; หมายความว่าศาสนานั้นๆ จะกล่าวอย่างไรก็ตามใจ อริยสาวกนี้ยังคงมีธรรมสมาธิ ไม่มีความผิดใดๆเกี่ยวกับทฤษฎีเหล่านั้น แลยังได้รับความสำเร็จประโยชน์ทั้งสองฝ่าย ทั้งในโลกนี้และโลกอื่นดังที่กล่าวแล้วข้างต้น. นี่แสดงว่าอริยสาวกนั้น รู้ความผิด - ถูกของทฤษฎีนั้นๆ ได้ด้วยตนเอง หลังจากที่ได้ปฏิบัติธรรมสมาธิ จนได้รับผลปรากฏแก่ใจของตน; เราจึงถือว่า ความแน่ใจหลังจากการได้รับผลแห่งการปฏิบัติ เป็นเครื่องตัดสินความผิด - ถูกของธรรมอันเป็นเครื่องกัฏขาทั้งปวงได้.

ต่อจากนี้ ขอได้ตรัสข้อความที่ปรารภ การแผ่จิต อันสหรรคด้วยกรุณา ด้วยมุทิตา ด้วยอุเบกขา โดยทำนองเดียวกันกับในกรณีแห่งเมตตา จนครบถ้วนทั้งสี่พรหมวิหารธรรมในที่สุดแห่งเทศนา นายบ้านชื่อปาฏลียะ ได้สรรเสริญพระธรรมเทศนา และประกาศตนเป็นอุบาสกในพระพุทธศาสนา).

- สฟา. ส. ๑๘/๔๒๓ - ๔๒๕/๖๖๔ - ๖๗๓.

(สัมมาทฤษฎีแห่งพระบาลีนี้ เป็นสัมมาทฤษฎีที่เป็นสันทฤษฎี ก็คือเห็นได้ด้วยตนเอง เป็นอย่างยิ่ง จึงทำให้ตัดสินความผิด - ถูกได้ด้วยตนเอง).

## สรุปอนิสงส์ของสัมมาทิฐิ

ภิกษุ ท. ! เราไม่มองเห็นธรรมอื่นแม้สักอย่างหนึ่ง ที่เป็นเหตุให้ กุศลธรรมที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือกุศลธรรมที่เกิดอยู่แล้วยอมเป็นไปเพื่อความ เจริญไพบูลย์โดยยิ่ง, เหมือน สัมมาทิฐิ นี้. ภิกษุ ท. ! เมื่อบุคคลมีสัมมาทิฐิ แล้ว กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น และกุศลธรรมที่เกิดอยู่แล้ว ก็เป็นไปเพื่อความ เจริญ ไพบูลย์ โดยยิ่ง.

- เอก. อ. ๒๐/๔๐/๑๘๒.

(ในสูตรอื่นแสดงอนิสงส์แห่งสัมมาทิฐิ ว่าทำให้ อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดไม่เกิดขึ้น อกุศลธรรมที่เกิดอยู่แล้วเสื่อมสิ้นไป. - ๒๐/๔๑/๑๘๔.

ในสูตรอื่นทรงแสดงว่า เป็นเหตุทำให้ ผู้ที่สมาทานประพฤติบริบูรณ์ มีกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม เจตนา ปัตถนา ปณิธิ และสังขาร ที่ล้วนแต่เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล และความสุขที่น่าปรารถนารักใคร่พอใจ. - ๒๐/๔๓/๑๕๐.

ในสูตรอื่นทรงแสดงว่า เป็นเหตุให้หลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง. - ๒๑/๓๘/๔๕.)

## หมวด ฉ. ว่าด้วย โทษของการขาดสัมมาทิฐิ

### โทษที่เกิดจากมิจฉาทิฐิในการพูด

โลหิจจะ ! ผู้ใดกล่าวว่า “โลหิจพราหมณ์ปกครองบ้านสาลาวตีกคาม ผลประโยชน์ใดเกิดขึ้นทวีขึ้นในบ้านสาลาวตีกคาม โลหิจพราหมณ์ผู้เดียวพึงบริโภคผลประโยชน์นั้น ไม่พึงให้แก่ชนเหล่าอื่นเลย” ดังนี้. ผู้กล่าวอยู่อย่างนี้นั้น ชื่อว่าเป็นผู้กระทำอันตราย แก่หมู่ชนที่อาศัยโลหิจพราหมณ์นั้นเป็นอยู่ (คือทำลายสิทธิอันชอบธรรมที่ประชาชนเหล่านั้นจะพึงได้รับ); เมื่อเป็นผู้กระทำอันตรายอยู่ ชื่อว่าเป็นผู้ไม่เอ็นดู ด้วยประโยชน์เกื้อกูล เมื่อไม่เอ็นดูด้วยประโยชน์เกื้อกูล ชื่อว่าเข้าไปตั้งไว้ซึ่งจิตอันเป็นข้าศึก; เมื่อเข้าไปตั้งไว้ซึ่งจิตอันเป็นข้าศึก ชื่อว่าเป็นผู้มีมิจฉาทิฐิ; นี้ ฉันใด;

โลหิจจะ ! ข้อนี้ก็เป็นอย่างนั้น คือ ผู้ใดกล่าวว่า “สมณะหรือพราหมณ์ ในโลกนี้ ถึงทัฬหซึ่งธรรมอันเป็นกุศล ครั้นถึงทัฬหซึ่งธรรมอันเป็นกุศล แล้วไม่พึงบอกแก่ผู้อื่น เพราะใครอื่นจักทำอะไรให้แก่ใครได้, เปรียบเหมือนบุรุษตัดเครื่องจองจำอันเก่าแล้ว ไม่พึงกระทำเครื่องจองจำอันอื่นขึ้นมาใหม่. ข้าพเจ้ากล่าวสัมปทาอย่างนี้ นี้ ว่าเป็นกรรมอันลามก คือสิ่งที่กระทำด้วยความโลภ, เพราะใครอื่นจักทำอะไรให้แก่ใครได้” ดังนี้. (ข้อนี้ผู้กล่าวหมายความว่า เป็นการเลือกไปกระทำสิ่งนอกหน้าที่ด้วยความโลภ แล้วทำความผูกพันใหม่ให้แก่ตน). บุคคลผู้กล่าวอยู่อย่างนี้นั้น ชื่อว่าเป็นผู้ทำอันตราย แก่บรรดากุลบุตรผู้อาศัยธรรมวินัยอันตถาคตประกาศไว้แล้วถึงทัฬหซึ่งคุณวิเศษอันโอฬารมีอย่างนี้เป็นรูป, คือการกระทำให้แจ้งซึ่งโศดาปัตติผลบ้าง กระทำให้แจ้งซึ่งสกทาคามิผลบ้าง กระทำให้แจ้งซึ่งอนาคามิผลบ้าง กระทำให้แจ้งซึ่งอรหัตตผลบ้าง รวมกระทั่งถึงคนจำพวกที่

สะสมกรรมเพื่อกรรมอันเป็นทิพย์ เพื่อบังเกิดในภพอันเป็นทิพย์ทั้งหลายเข้าไปด้วยกัน. เมื่อเป็นผู้กระทำอันตรายอยู่ ชื่อว่าเป็นผู้ไม่เอ็นดูด้วยประโยชน์เกื้อกูล; เมื่อไม่เอ็นดูด้วยประโยชน์เกื้อกูล ชื่อว่าเข้าไปตั้งไว้ซึ่งจิตอันเป็นข้าศึก; เมื่อเข้าไปตั้งไว้ซึ่งจิตอันเป็นข้าศึก ชื่อว่าเป็นผู้มีมิจฉาทิฎฐิ.

โลหิจจะเอ๋ย! เรากล่าวคติอย่างหนึ่ง ในบรรดาคติสองอย่าง คือ นรก หรือ กำเนิดเดรัจฉาน ว่าเป็นคติสำหรับบุคคลผู้มีมิจฉาทิฎฐินั้น.<sup>๑</sup>

- ส. ที. ๘/๒๘๘/๓๕๘.

## ทิฎฐิซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งการวิวาท

(สามจำพวก)

“ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! ข้าพเจ้ามีวาทะมีความเห็นอย่างนี้ว่า **สิ่งทั้งปวงไม่ควรแก่ข้าพเจ้า**”.

อัคคิเวสสนะ ! (ถ้าอย่างนั้น) ความเห็นของท่านเองที่ว่า **“สิ่งทั้งปวงไม่ควรแก่ข้าพเจ้า”** ดังนี้ นั่นก็ต้องไม่ควรแก่ท่าน (ด้วยเหมือนกัน).

“ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! ความเห็นแม้โน้นของข้าพเจ้า ต้องควรแก่ข้าพเจ้า ว่า ความเห็นของข้าพเจ้านั้นเป็นเช่นนั้นทีเดียว, ความเห็นของข้าพเจ้านั้น เป็นเช่นนั้นทีเดียว (คือถูกต้อง) ดังนี้”.

๑. ข้อนี้หมายความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าสามารถทำประโยชน์ให้แก่บุคคลอื่น จนได้บรรลุมรรคผลหรือเข้าสู่โลกอันเป็นทิพย์ได้ ทำให้มีมิจฉาทิฎฐิกล่าวว่า ใครอื่นจักทำอะไรให้แก่ใครได้; ผู้กล่าวเช่นนั้น จึงชื่อว่าเป็นผู้ทำอันตรายต่อบุคคลอื่น จึงจัดว่าเป็นมิจฉาทิฎฐิควรแก่คติอย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดาคติทั้งสอง, นี้เรียกว่า โทษที่เกิดจากมิจฉาทิฎฐิในการพูด.



อัคริเวสสนะเอ๋ย ! มันมีมากกว่ามาก กว่านี้่นัก ในโลกนี้ คือพวกที่กล่าวอยู่ว่า “ความเห็นของข้าพเจ้านั้น เป็นเช่นนั้นทีเดียว ความเห็นของข้าพเจ้านั้น เป็นเช่นนั้นทีเดียว(คือถูกต้อง)” แล้วเขาไม่ละความเห็นนั้นเสีย แต่ไปทำความเห็นอื่นให้เกิดขึ้นอีก. อัคริเวสสนะเอ๋ย ! มันมีน้อยกว่าน้อย กว่านี้่นัก ในโลกนี้ คือพวกที่กล่าวอยู่ว่า “ความเห็นของข้าพเจ้านั้น เป็นเช่นนั้นทีเดียว, ความเห็นของข้าพเจ้านั้น เป็นเช่นนั้นทีเดียว (คือถูกต้อง)” แล้วเขาละความเห็นนั้นเสียได้ และไม่ทำความเห็นอื่นให้เกิดขึ้นอีก.

อัคริเวสสนะ ! มีสมณพราหมณ์ พวกหนึ่ง มีวาตะมีความเห็นอย่างนี้ว่า “**สิ่งทั้งปวง ควรแก่ข้าพเจ้า**” ดังนี้ก็มี. มีสมณพราหมณ์ พวกหนึ่ง มีวาตะมีความเห็นอย่างนี้ว่า “**สิ่งทั้งปวง ไม่ควรแก่ข้าพเจ้า**” ดังนี้ก็มี. มี สมณพราหมณ์ พวกหนึ่ง มีวาตะมีความเห็นอย่างนี้ว่า “**สิ่งบางสิ่งควรแก่ข้าพเจ้า สิ่งบางสิ่งไม่ควรแก่ข้าพเจ้า**” ดังนี้ก็มี.

อัคริเวสสนะ ! ในบรรดาสมณพราหมณ์สามพวกนั้น ติกุฐิของสมณพราหมณ์พวกที่มีวาตะมีความเห็นว่าเป็นว่า “**สิ่งทั้งปวง ควรแก่ข้าพเจ้า**” ดังนี้ นั้น เป็นติกุฐิที่กระเด็นไปในทางมีความกำหนัดข้อมใจ กระเด็นไปในทางประกอบตน (อยู่ในภพ) กระเด็นไปในทางเพลิดเพลิน (ต่อสิ่งเป็นที่ตั้งแห่งความเพลิน) กระเด็นไปในทางสยบมัวเมา และกระเด็นไปในทางเข้าไปยึดมั่นถือมั่น.

อัคริเวสสนะ ! ในบรรดาสมณพราหมณ์สามพวกนั้น ติกุฐิของสมณพราหมณ์พวกที่มีวาตะมีความเห็นว่าเป็นว่า “**สิ่งทั้งปวง ไม่ควรแก่ข้าพเจ้า**” ดังนี้ นั้น เป็นติกุฐิที่กระเด็นไปในทางไม่มีความกำหนัดข้อมใจ กระเด็นไป

ในทางไม่ประกอบตน (อยู่ในภพ) กระเด็ดไปในทางไม่เพลิดเพลिन (ต่อสิ่งเป็นที่ตั้งแห่งความเพลिन) กระเด็ดไปในทางไม่สยบมัวเมา และกระเด็ดไปในทางไม่เข้าไปยึดมั่นถือมั่น.

พอพระผู้มีพระภาคตรัสดังนี้เท่านั้น ทิมนจะปริพพาชกได้ร้องขึ้นเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคว่า “พระโคตมสนับสนุนความเห็นของข้าพเจ้า. พระโคตมเชิดชูความเห็นของข้าพเจ้า.”

อัคคิเวสสนะ ! ในบรรดาสมณพราหมณ์สามพวกนั้น ทิฏฐิของสมณพราหมณ์พวกที่มีวาทีมีความเห็นว่า “บางสิ่งควรแก่ข้าพเจ้า บางสิ่งไม่ควรแก่ข้าพเจ้า” ดังนี้ นั้น ทิฏฐิใดที่ว่า บางอย่างควรแก่เขาเหล่านั้น ทิฏฐินั้น กระเด็ดไปในทางมีความกำหนัดข้อมใจ กระเด็ดไปในทางประกอบตน (อยู่ในภพ) กระเด็ดไปในทางเพลิดเพลिन (ต่อสิ่งเป็นที่ตั้งแห่งความเพลिन) กระเด็ดไปในทางสยบมัวเมา และกระเด็ดไปในทางเข้าไปยึดมั่นถือมั่น. ทิฏฐิใดที่ว่า บางอย่างไม่ควรแก่เขาเหล่านั้น ทิฏฐินั้น ก็กระเด็ดไปในทางไม่มีความกำหนัดข้อมใจ กระเด็ดไปในทางไม่ประกอบตน(อยู่ในภพ) กระเด็ดไปในทางไม่เพลิดเพลिन (ต่อสิ่งเป็นที่ตั้งแห่งความเพลिन) กระเด็ดไปในทางไม่สยบมัวเมา และกระเด็ดไปในทางไม่เข้าไปยึดมั่นถือมั่น.

อัคคิเวสสนะ ! ในบรรดาสมณพราหมณ์สามพวกนั้น สมณพราหมณ์พวกใด มีวาทีมีความเห็นว่า ‘สิ่งทั้งปวงควรแก่เรา’ ดังนี้ มีอยู่. ในสมณพราหมณ์พวกนั้น บุรุษผู้วิญญูชน ย่อมใคร่ครวญเห็นอย่างนี้ว่า ถ้าเราถือเอาทิฏฐิของพวกที่ถือว่า ‘สิ่งทั้งปวงควรแก่เรา’ ดังนี้ มากล่าวยืนยันอยู่อย่างแข็งแรง ว่า ‘นี่เท่านั้นจริง อื่นเปล่า’ ดังนี้ ไซ้ การถือเอาอย่างขัดแย้งกันต่อสมณพราหมณ์อีกสองพวก ก็จะพึงมีแก่เรา คือขัดแย้งกับพวกที่มีวาทีมี

ความเห็นว่าเป็นว่า **‘สิ่งทั้งปวงไม่ควรแก่เรา’** และกับพวกที่มีวาหะมีความเห็นว่าเป็นว่า **‘บางสิ่งควรแก่เรา บางสิ่งไม่ควรแก่เรา’**. การถือเอาอย่างขัดแย้งกันต่อสมณพราหมณ์สองพวกเหล่านี้ ก็มีแก่เราด้วยอาการอย่างนี้. เมื่อการถือเอาอย่างขัดแย้งกันมีอยู่ การวิวาทกันก็ย่อมมี, เมื่อการวิวาทกันมี การพิฆาตกันก็ย่อมมี, เมื่อการพิฆาตกันมี การเบียดเบียนกันก็ต้องมี, ด้วยอาการอย่างนี้. บุรุษวิญญูชนนั้น เห็นอยู่ซึ่งการถือเอาอย่างขัดแย้งกัน การวิวาทกัน การพิฆาตกัน และการเบียดเบียนกัน อันจะเกิดขึ้นในตน อยู่ดังนี้ เขาก็ละทิฐิอันเสีย และไม่ถือเอาทิฐิอื่นขึ้นมาอีก. การละเสีย การสลัดคืนเสียซึ่งทิฐิเหล่านั้น ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.

อัคคีเวสสนะ ! ในบรรดาสมณพราหมณ์สามพวกนั้น สมณพราหมณ์พวกใด มีวาหะมีความเห็นว่าเป็นว่า **‘สิ่งทั้งปวงไม่ควรแก่เรา’** ดังนี้ มีอยู่. ในสมณพราหมณ์พวกนั้น บุรุษผู้วิญญูชน ย่อมใคร่ครวญเห็นอย่างนี้ว่า ถ้าเราถือเอาทิฐิของพวกที่ถือว่าเป็นว่า **‘สิ่งทั้งปวงไม่ควรแก่เรา’** ดังนี้ มากล่าวยืนยันอยู่อย่างแข็งแรง ว่า **‘นี่เท่านั้นจริง อันเปล่า’** ดังนี้ไซ้ การถือเอาอย่างขัดแย้งกันต่อสมณพราหมณ์อีกสองพวก ก็จะพึงมีแก่เรา คือขัดแย้งกับพวกที่มีวาหะมีความเห็นว่าเป็นว่า **‘สิ่งทั้งปวงควรแก่เรา’** และกับพวกที่มีวาหะมีความเห็นว่าเป็นว่า **‘บางสิ่งควรแก่เรา บางสิ่งไม่ควรแก่เรา’**. การถือเอาอย่างขัดแย้งกันต่อสมณพราหมณ์สองพวกเหล่านี้ ก็มีแก่เราด้วยอาการอย่างนี้. เมื่อการถือเอาอย่างขัดแย้งกันมีอยู่ การวิวาทกันก็ย่อมมี, เมื่อการวิวาทกันมี การพิฆาตกันก็ย่อมมี, เมื่อการพิฆาตกันมี การเบียดเบียนกันก็ต้องมี. ด้วยอาการอย่างนี้. บุรุษวิญญูชนนั้น เห็นอยู่ซึ่งการถือเอาอย่างขัดแย้งกัน การวิวาทกัน การพิฆาตกัน และการเบียดเบียนกัน อันจะเกิดขึ้นในตน อยู่ดังนี้ เขาก็ละทิฐิอันเสีย และไม่ถือเอาทิฐิอื่นขึ้นมาอีก. การละเสีย การสลัดคืนเสียซึ่งทิฐิเหล่านั้น ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.

อัคคิเวสสนะ ! ในบรรดาสมณพราหมณ์สามพวกนั้น สมณพราหมณ์พวกใด มีวาทีมีความเห็นว่า ‘บางสิ่งควรแก่เรา บางสิ่งไม่ควรแก่เรา’ ดังนี้ มีอยู่. ในสมณพราหมณ์พวกนั้น บุรุษผู้วิญญูชน ย่อมใคร่ครวญเห็นอย่างนี้ว่า ถ้าเราถือเอาทฤษฎีของพวกที่ถือว่า ‘บางสิ่งควรแก่เรา บางสิ่งไม่ควรแก่เรา’ ดังนี้ มากล่าวยืนยันอย่างแข็งแรง ว่า ‘นี่เท่านั้นจริง อื่นเปล่า’ ดังนี้ไซ้ การถือเอาอย่างขัดแย้งกันต่อสมณพราหมณ์อีกสองพวก ก็จะพึงมีแก่เรา คือขัดแย้งกับพวกที่มีวาทีมีความเห็นว่า ‘สิ่งทั้งปวงควรแก่เรา’ และกับพวกที่ที่มีวาทีมีความเห็นว่า ‘สิ่งทั้งปวงไม่ควรแก่เรา’. การถือเอาอย่างขัดแย้งกันต่อสมณพราหมณ์สองพวกเหล่านี้ ก็มีแก่เราด้วยอาการอย่างนี้. เมื่อการถือเอาอย่างขัดแย้งกันมีอยู่ การวิวาทกันก็ย่อมมี, เมื่อการวิวาทกันมี การพิฆาตกันก็ย่อมมี, เมื่อการพิฆาตกันมี การเบียดเบียนกันก็ต้องมี. ด้วยอาการอย่างนี้. บุรุษวิญญูชนนั้น เห็นอยู่ซึ่งการถือเอาอย่างขัดแย้งกัน การวิวาทกัน การพิฆาตกัน และการเบียดเบียนกัน อันจะเกิดขึ้นในตน อยู่ดังนี้ เขาก็ละทฤษฎีนั้นเสีย และไม่ถือเอาทฤษฎีอื่นขึ้นมาอีก. การละเสีย การสลัดคืนเสียซึ่งทฤษฎีเหล่านั้น ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.

- ม. ม.๑๓/๒๖๓ - ๒๖๖/๒๖๕ - ๒๗๑.

## มิจนาทฤษฎีที่ว่าวิญญูณเป็นผู้ท่องเที่ยว

สาตี ! จริงหรือ ตามที่ได้ยินว่า เธอมี **ทฤษฎีอันลามก** เกิดขึ้นแล้วอย่าง นี้ว่า “เราย่อมรู้ทั่วถึงกรรม ตามที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้วว่า วิญญูณนี่นี้แหละ ย่อมเล่นไป ย่อมท่องเที่ยวไป, หาใช้สิ่งอื่นไม่” ดังนี้?

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ข้าพระองค์ย่อมรู้ทั่วถึงธรรม ตามที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้ว เช่นนั้นว่า "วิญญูณนี่แหละ ย่อมเล่นไป ย่อมท่องเที่ยวไป, หาใช้สิ่งอื่นไม่" ดังนี้".

สาตี ! วิญญูณนั้น เป็นอย่างไร?

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! นั่นคือสภาพที่เป็นผู้พูด ผู้รู้สึก (ต่อเวทนา) ซึ่ง เสวยวิบากแห่งกรรมดี กรรมชั่ว ท. ในภพนั้นๆ".

โมฆบุรุษ ! เธอรู้ทั่วถึงธรรมที่เราแสดงแล้วอย่างนี้ เมื่อแสดงแก่ใครเล่า. โมฆบุรุษ ! เรา กล่าววิญญูณ ว่าเป็นปฏิจจสมุปปັນนธรรม (สิ่งที่อาศัยปัจจัยแล้วเกิดขึ้น) โดยปริยายเป็นอันมาก; ถ้าเว้นจากปัจจัยแล้ว ความเกิดแห่งวิญญูณ มิได้มี ดังนี้มิใช่หรือ. โมฆบุรุษ ! เมื่อเป็นอย่างนั้น เธอชื่อว่า ย่อมกล่าวต่อเรา ด้วยถ้อยคำที่ตนเองถือเอาผิดด้วย ย่อมขุดตนเองด้วย ย่อมประสบสิ่งมิใช่บุญ เป็นอันมากด้วย; โมฆบุรุษ ! ข้อนั้นแหละ จักเป็นไปเพื่อความทุกข์ ไม่เกื้อกูลแก่เธอตลอดกาลนาน ดังนี้.

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกภิกษุ ท. แล้วตรัสว่า :-

ภิกษุ ท. ! พวกเธอจะสำคัญความข้อนี้อะไร : ภิกษุสาติเกวัฏฏ-  
บุตรนี้ ยังจะพอนับว่าเป็นพระสงฆ์ ในธรรมวินัยนี้ได้บ้างไหม?

"จะเป็นได้อย่างไร พระเจ้าข้า ! หามิได้เลย พระเจ้าข้า !"

เมื่อภิกษุ ท. ! ทูลอย่างนี้แล้ว ภิกษุสาติเกวัฏฏบุตร ก็เงิบเสียง เก้อเจิน คอดก ก้มหน้า ชบเขา ไม่มีปฏิภาณ นิ่งอยู่. พระผู้มีพระภาคทอดพระเนตรเห็นดังนั้นแล้ว ได้ตรัสว่า :-

โมฆบุรุษ ! เธอจักปรากฏด้วยทิวฐิอันลามกนั้นของตนเองแล; เราจักสอบถามภิกษุ ท. ในที่นี้. (แล้วทรงสอบถามภิกษุ ท. จนเป็นที่ปรากฏว่า พระองค์มิได้ทรง

แสดงธรรมดั่งที่สาคติภิกษุกล่าว แล้วทรงแสดง การเกิดขึ้น แห่งวิญญาณ โดยอาการแห่ง ปฏิจจสมุปบาท ครบทั้ง ๖ आयตนะ).

- ม.ม .๑๒/๔๓๕ - ๔๓๓/๔๔๒ - ๔๔๔.

## โทษแห่งอันทคาคิกทิกฐิติบ

วัจฉะ ! ทิกฐิติมือยู่ว่ “โลกเทียง” ดั่งนี้ นั้น เป็นการจับยึดด้วย ทิกฐิติ (ทิกฐิติคหณ) เป็นความลำบากด้วยทิกฐิติ (ทิกฐิติกนตาร) เป็นข้าศึกด้วยทิกฐิติ (ทิกฐิติสูก) เป็นความโยกโคลงด้วยทิกฐิติ (ทิกฐิติวิปฬนทิต) เป็นความริงรัดด้วยทิกฐิติ (ทิกฐิติสลโยชน) เป็นไปกับด้วยทุกข (สทุกข) เป็นไปกับด้วยความยากลำบาก (สวิฆาต) เป็นไปกับด้วยความคับแค้น (สอุปายาส) เป็นไปกับด้วย ความเร้าร้อน (สปริพาห) ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย ความคลายกำหนด ไม่เป็นไปเพื่อความดับ ความสงบรำงับ ไม่เป็นไปด้วยความรู้ยิ่ง ความรู้พร้อม ไม่เป็นไปเพื่อ นิพพาน เอาเสียเลย.

(ในกรณีแห่งทิกฐิติที่เหลือนอกจากนี้ ก็ตรัสไว้ด้วยข้อความอย่างเดียวกัน กันทุกตัวอักษร กล่าวคือ :-)

วัจฉะ ! ทิกฐิติมือยู่ว่ “โลกไม่เทียง” ....๑ล๑ ....

วัจฉะ ! ทิกฐิติมือยู่ว่ “โลกมีที่สุด” ....๑ล๑ ....

วัจฉะ ! ทิกฐิติมือยู่ว่ “โลกไม่มีที่สุด” ....๑ล๑ ....

วัจฉะ ! ทิกฐิติมือยู่ว่ “ชีวะก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น” .... ๑ล๑ ....

วัจฉะ ! ทิกฐิติมือยู่ว่ “ชีวะก็อันอื่น สรีระก็อันอื่น” ....๑ล๑ ....

วัจฉะ ! ทิกฐิติมือยู่ว่ “ตถาคคภายหลังแต่การตาย ย่อมมีอีก” ....

๑ล๑ ....

วัจนะ ! ทิฏฐิที่มีอยู่ว่า “ตถาคตภายหลังแต่การตาย ย่อมไม่มีอีก”  
....ฯลฯ ....

วัจนะ ! ทิฏฐิที่มีอยู่ว่า “ตถาคตภายหลังแต่การตาย ย่อมมีอีกก็มีไม่  
มีอีกก็มี” ....ฯลฯ ....

วัจนะ ! ทิฏฐิที่มีอยู่ว่า “ตถาคตภายหลังแต่การตาย ย่อมมีอีกก็หา  
มิได้ไม่มีอีกก็หามิได้” ดังนี้ นั้น เป็นการจับยึดด้วยทิฏฐิ เป็นความลำบาก  
ด้วยทิฏฐิ เป็นข้าศึกด้วยทิฏฐิ เป็นความโยกโคลงด้วยทิฏฐิ เป็นความรังรัด  
ด้วยทิฏฐิ เป็นไปกับด้วยทุกข์ เป็นไปกับด้วยความยากลำบาก เป็นไปด้วยความ  
คับแค้น เป็นไปกับด้วยความเร่าร้อน ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย ความคลาย  
กำหนด ไม่เป็นไปเพื่อความดับ ความสงบรำงับ ไม่เป็นไปเพื่อความรู้อย่าง  
ความรู้พร้อม ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน เอาเสียเลย.

วัจนะ ! เราเห็นอยู่ซึ่งโทษนี้ แล จึงไม่เข้าถึงทิฏฐิที่มีอยู่เหล่านี้  
โดย ประการทั้งปวง.

- ม. ม. ๑๓/๒๔๓/๒๔๓.

## อวิชาเป็นตัวชักนำซึ่งองค์แปดแห่งมิจจามรรค

ภิกษุ ท. ! อวิชา เป็นสิ่งที่มาล่วงหน้า เพื่อความถึงพร้อมแห่ง  
อกุศลธรรมทั้งหลาย อันติดตามมาด้วยขอริกะและอโนตตปปะ. ภิกษุ ท. ! :-

มิจจาทิฏฐิ ย่อมมีอย่างเต็มที่ แก่ผู้ถึงซึ่งอวิชา ไม่มีความเห็นแจ้ง;  
มิจจาสังกัปปะ ย่อมมีอย่างเต็มที่ แก่ผู้มีมิจจาทิฏฐิ;

มิจฉาวาจา      ย่อมมีอย่างเต็มที่      แก่ผู้มีมิจฉาสังกัปปะ;  
 มิจฉากัมมันตะ      ย่อมมีอย่างเต็มที่      แก่ผู้มีมิจฉาวาจา;  
 มิจฉาอาชีวะะ      ย่อมมีอย่างเต็มที่      แก่ผู้มีมิจฉากัมมันตะ;  
 มิจฉาวายามะ      ย่อมมีอย่างเต็มที่      แก่ผู้มีมิจฉาอาชีวะะ;  
 มิจฉาสติ      ย่อมมีอย่างเต็มที่      แก่ผู้มีมิจฉาวายามะ;  
 มิจฉาสมาธิ      ย่อมมีอย่างเต็มที่      แก่ผู้มีมิจฉาสติ.

(เป็นอันว่า องค์แปดแห่งมิจฉามรรคหรือมิจฉัตตะ ย่อมมีครบบริบูรณ์. ในสูตรอื่น (๒๔/  
 ๒๒๘/๑๐๕) ได้ตรัสขยายออกไปอีก ๒ ข้อคือ :-)

มิจฉาญาณะ      ย่อมมีอย่างเต็มที่      แก่ผู้มีมิจฉาสมาธิ  
 มิจฉาวิมุตติ      ย่อมมีอย่างเต็มที่      แก่ผู้มีมิจฉาญาณะ).

- มหาวาร. ส. ๑๕/๑/๒.

หมวด ข. ว่าด้วย ปกิณกะ

สัตตททิกฐิกก็อยากอยู่ อุงเนททิกฐิกก็อยากไป

สัมมาททิกฐิกก็อยากดับ

ภิกษุ ท. !      เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย      อันททิกฐิกสองอย่างห่อหุ้มแล้ว  
 บางพวก      ทรุกลงอยู่ตรงนั้น      บางพวก      แล่นเตลิดไป      ส่วน      พวกที่มีจักขุ      ย่อม  
 เห็น      (ตามที่เป็นจริง).

ภิกษุ ท. !      เทวดาและมนุษย์พวกที่ทรุกลงอยู่ที่ตรงนั้น      เป็น      อย่างไร  
 เล่า?      ภิกษุ ท. !      คือเทวดาและมนุษย์      พวกที่มีภพเป็นที่มายินดี      ยินดีแล้วใน



ภพ เพลิดเพลินในภพ, เมื่อบุคคลแสดงธรรมเพื่อความดับไม่เหลือแห่งภพแก่ เทวดาและมนุษย์พวกนั้นอยู่, จิตของเขาก็ไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ไม่ น้อมไป. ภิกษุ ท.! อย่างนี้เรียกว่า พวกที่ทรุดลงอยู่ที่ตรงนั้น.

ภิกษุ ท.! **เทวดาและมนุษย์พวกที่เล่นเตลิดไป เป็นอย่างไรเล่า?** คือพวกที่อึดอัดอยู่ เอื่อมระอาอยู่ เกลียดอยู่ ด้วยภพ (แต่) เพลิดเพลินอย่างยิ่ง อยู่กะวิภพ (ภาวะปราศจากภพ) ด้วยคิดว่า “ท่านผู้เจริญทั้งหลายเอ๋ย! ได้ยินว่าอัตตานิ ภายหลังจากการตาย เพราะการทำลายแห่งกาย ย่อมขาดสูญ ย่อมวินาศ มิได้มีอยู่ภายหลังจาก การตาย : นั้นแหละเป็นภาวะสงบระงับ นั้นแหละ เป็นภาวะประณีต นั้นแหละ เป็นภาวะ แน่นอนตายตัว” ดังนี้. ภิกษุ ท.! อย่างนี้เรียกว่า พวกที่เล่นเตลิดไป.

ภิกษุ ท.! ส่วน **พวกที่มีจักขุ ย่อมเห็น (ตามที่เป็นจริง) เป็นอย่างไร เล่า?** คือภิกษุในกรณีนี้ ย่อมเห็นธรรมที่เกิดแล้วเป็นแล้ว โดยความเป็นสิ่งที่เกิด แล้วเป็นแล้ว แล้วก็เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย ความคลายกำหนัด ความดับ ไม่เหลือ แห่งธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว. ภิกษุ ท.! อย่างนี้แลเรียกว่า พวกที่มีจักขุ ย่อมเห็น (ตามเป็นจริง).

- อิติวุ.ป. ๒๕/๒๖๓/๒๒๗.

(โดยพระบาลี ทำให้เกิดความเข้าใจว่า พวกที่ทรุดลงอยู่ตรงนั้น คือพวก **สัตตทิกฺขุ** พวกที่เล่นเตลิดเลยไปนั้น คือพวก **อูจเจททิกฺขุ** ส่วนพวกที่เห็นตามที่เป็นจริง คือพวก **สัมมา ทิกฺขุ**, ต่างกันอยู่ดังนี้เป็นสามพวก ทั้งที่มีมูลมาจากเหตุอย่างเดียวกัน คือมีทิกฺขุสองอย่างห่อหุ้มแล้ว ด้วยกัน).

## คนรวยก็มีธรรมะได้ (จิตนิยมและวัตถุนิยมก็อยู่ด้วยกันได้)

ภิกษุ ท. ! อริยสาวก เจริญอยู่ด้วยความเจริญ ๑๐ อย่าง ชื่อว่า ย่อมเจริญด้วย ความเจริญของพระอริยเจ้า ด้วย และเป็นผู้ถือเอาแก่นสารและความประเสริฐทางฝ่ายกาย (วัตถุ) ได้ด้วย. สิบอย่าง อย่างไรเล่า? สิบอย่างคือ :-

- ย่อมเจริญด้วยนาและสวน,
- ย่อมเจริญด้วยทรัพย์และข้าวเปลือก,
- ย่อมเจริญด้วยบุตรและภรรยา,
- ย่อมเจริญด้วยทาสและกรรมกรที่เต็มขนาดแห่งบุรุษ,
- ย่อมเจริญด้วยสัตว์สี่เท้า,
- ย่อมเจริญด้วยสัตว์,
- ย่อมเจริญด้วยศีล,
- ย่อมเจริญด้วยสุตะ,
- ย่อมเจริญด้วยจาคะ,
- ย่อมเจริญด้วยปัญญา.

ภิกษุ ท. ! อริยสาวก เจริญอยู่ด้วยความเจริญ ๑๐ อย่างเหล่านี้แล ชื่อว่า ย่อมเจริญด้วยความเจริญของพระอริยเจ้าด้วย และเป็นผู้ถือเอาแก่นสารและความประเสริฐทางฝ่ายกายได้ด้วย.

## (คาถาผนวกท้ายพระสูตร)

บุคคลใดในโลกนี้ ย่อมเจริญด้วยทรัพย์ ข้าวเปลือก บุตร ภรรยา และสัตว์สี่เท้า, บุคคลนั้น ย่อมเป็นผู้มีโชค มียศ เป็นที่บูชาของญาติมิตรและแม่ของพระราชา.

บุคคลใดในโลกนี้ ย่อมเจริญด้วยสัทธา ศีล ปัญญา จาคะ สุตตะ อันเป็นความเจริญทั้งสองฝ่าย, บุคคลเช่นนั้น เป็นสัตบุรุษ มีปัญญาเห็นโดยประจักษ์ ย่อมเจริญด้วยความเจริญทั้งสองฝ่ายในทิฏฐุธรรมนี้, ดังนี้แล.

- ทสก.อ. ๒๔/๑๔๖/๗๔.

(พระบาลีนี้แสดงให้เห็นว่า คนเราสามารถเจริญพร้อมกันไปได้ทั้งฝ่ายโลกและฝ่ายธรรม ไม่ควรถูกล้อว่าขนมปังแผ่นเดียวทานแยกทั้งสองหน้า ซึ่งเป็นความเข้าใจผิดของบุคคลผู้รู้จักชีวิตแต่เพียงด้านเดียว จนกระทั่งพูดกันว่าถ้ารวยแล้วเป็นต้องโกง ไม่อาจมีธรรมะได้ หรือถ้ามีธรรมะแล้วจะรวยไม่ได้. พระบาลีนี้แสดงให้เห็นว่า ความเจริญ ๕ อย่าง ข้างต้นเป็นความเจริญทางโลกหรือทางวัตถุ ความเจริญ ๕ อย่างตอนหลังเป็นความเจริญทางธรรม ทางจิต ทางวิญญาณ ซึ่งมีทางที่จะสูงขึ้นไปได้ จนถึงการบรรลุมรรคผล หรืออย่างน้อยก็เป็นอริยบุคคลซึ่งเที่ยงแท้ต่อการบรรลุมรรคผล).

## การใช้ความทุกข์ให้เป็นประโยชน์แก่บุดูชน

ภิกษุ ท. ! เพราะอาศัยอำนาจประโยชน์อะไรเล่า สตรี บุรุษ กฤหัสถ์ หรือบรรพชิต จึงควรพิจารณาให้เห็นชัดอยู่เนืองๆว่า “เรามีความแก่เป็นธรรมดาไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้” ดังนี้?

ภิกษุ ท. ! ความมัวเมาในความหนุ่ม มีอยู่แก่สัตว์ทั้งหลาย อันเป็นเหตุให้ประพฤติกายทุจริต วาจทุจริต มโนทุจริต, เมื่อเขามองเห็นชัดในข้อนี้อยู่เนืองๆ เขาย่อมละความมัวเมาในความหนุ่มโดยประการทั้งปวง หรือว่าบรรเทาลงได้. เพราะอาศัยอำนาจประโยชน์ข้อนี้แล สตรี บุรุษ คฤหัสถ์ หรือบรรพชิต จึงควรพิจารณาเห็นชัดในข้อนี้อยู่เนืองๆว่า “เรามีความแก่เป็นธรรมดาไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้” ดังนี้.

(ในกรณีแห่งความ มัวเมาในความไม่มีโรค ก็ดี มัวเมาในชีวิต ก็ดี ความ มีฉันทราคะ ในสิ่งเป็นที่รัก ก็ดี ความที่ไม่รู้ว่ามีกรรมเป็นของตัว ก็ดี แล้วประกอบทุจริตโดยทวารทั้งสาม ก็ได้ตรัสไว้โดยข้อความที่มีหลักเกณฑ์อย่างเดียวกัน. ข้อความนี้แสดงว่าพิจารณาทุกข์ให้เป็นประโยชน์แก่บุรุษ.

สำหรับอริยสาวกนั้น เมื่อพิจารณาเห็นอย่างนี้แล้ว มรรคย่อมเกิด, เขาเสพเจริญ ทำให้มากซึ่งมรรคนั้นแล้ว ย่อมละสังโยชน์ได้ อนุสัยก็สิ้นไป).

- ปลูก. อ. ๒๒/๘๒/๕๗.

## ตรัสว่า ถ้าจะมีตัวตนกันบ้าง เอร่างกายเป็นตัวตนดีกว่าจิต

ภิกษุ ท. ! บุรุษผู้ไม่ได้มีการสดับ จะพึงเบื่อหน่ายได้บ้าง พึงคลายกำหนดได้บ้าง พึงปล่อยวางได้บ้าง ในกายอันเป็นที่ประชุมแห่งมหาภูตทั้งสี่นี้. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ข้อนั้นเพราะเหตุว่า การก่อสร้างก็ดี การสลายลงก็ดี การถูกยึดครองก็ดี การทอดทิ้งซากไว้ก็ดี แห่งกายอันเป็นที่ประชุมแห่งมหาภูตทั้งสี่นี้ ย่อมปรากฏอยู่. เพราะเหตุนั้น บุรุษผู้ไม่ได้มีการสดับ จึงเบื่อหน่ายได้บ้าง จึงคลายกำหนดได้บ้าง จึงปล่อยวางได้บ้างในกายนั้น. ภิกษุ ท. ! ส่วนที่เรียกกันว่า “จิต” ก็ดี ว่า “มโน” ก็ดี ว่า “วิญญูณ” ก็ดี

บุรุษผู้ไม่ได้มีการสดับ ไม่อาจจะเบื่อหน่าย ไม่อาจจะคลายกำหนด ไม่อาจจะปล่อยวาง ซึ่งจิตนั้น. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ข้อนั้นเพราะเหตุว่าสิ่งที่เรียกว่าจิตเป็นต้นนี้ เป็นสิ่งที่บุรุษผู้ไม่ได้มีการสดับได้ถึงดับแล้วด้วยค้นหา ได้ยึดถือแล้วด้วยทิวฏฐิโดยความเป็นตัวตน มาตลอดกาลช้านานว่า “นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา” ดังนี้; เพราะเหตุนั้น บุรุษผู้ไม่ได้มีการสดับ จึงไม่อาจจะเบื่อหน่าย ไม่อาจจะคลายกำหนด ไม่อาจจะปล่อยวางซึ่งสิ่งที่เรียกว่าจิตเป็นต้นนั้น.

ภิกษุ ท. ! บุรุษผู้ไม่ได้มีการสดับ จะพึงเข้าไปยึดถือเอากายอันเป็นที่ประชุมแห่งมหาภูตทั้งสี่นี้ โดยความเป็นตัวตน ยังดีกว่า แต่จะเข้าไปยึดถือเอาจิตโดยความเป็นตัวตน ไม่ดีเลย. ข้อนี้เป็นเพราะเหตุใดเล่า? ภิกษุ ท. ! ข้อนั้นเพราะเหตุว่า กายอันเป็นที่ประชุมแห่งมหาภูตทั้งสี่นี้ ดำรงอยู่ปีหนึ่งบ้าง สองปีบ้าง สามปีบ้าง สี่ปีบ้าง ห้าปีบ้าง สิบปีบ้าง ยี่สิบปีบ้าง สามสิบปีบ้าง สี่สิบปีบ้าง ห้าสิบปีบ้าง ร้อยปีบ้าง เกินกว่าร้อยปีบ้าง ปราภฏอยู่ ภิกษุ ท. ! ส่วนสิ่งที่เรียกกันว่า “จิต” ก็ดี ว่า “มโน” ก็ดี ว่า “วิญญูณ” ก็ดี นั้นดวงหนึ่งเกิดขึ้น ดวงหนึ่งดับไป ตลอดวัน ตลอดคืน.

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือน วานร เมื่อเที่ยวไปอยู่ในป่าใหญ่ ย่อมจับกิ่งไม้ : ปล่อยกิ่งนั้น จับกิ่งอื่น ปล่อยกิ่งที่จับเดิม เหนี่ยวกิ่งอื่น เช่นนี้เรื่อยๆไป, ข้อนี้ฉันใด; ภิกษุ ท. ! สิ่งทีเรียกกันว่า “จิต” ก็ดี ว่า “มโน” ก็ดี ว่า “วิญญูณ” ก็ดี ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ดวงหนึ่งเกิดขึ้น ดวงหนึ่งดับไป ตลอดวัน ตลอดคืน.

(ความรู้จักพิจารณาว่า ถ้าจะมีตัวตนกันบ้าง เอากายเป็นตัวตนดีกว่าเอาจิตเป็นตัวตน เป็นสัมมาทิฏฐิในข้อที่ว่ารู้จักเลือก, แต่ในทีนี้มีได้หมายความว่า กายนั้นเป็นตัวตนอันแท้จริง แต่ประการใด เป็นเพียงสัมมาทิฏฐิในการรู้จักแยกแยะและเลือกเท่านั้น).

## การทำความรู้จักกับกาย ซึ่งมีใจของเราหรือของใครอื่น

ภิกษุ ท. ! กายนี้ ไม้ใจของเธอทั้งหลาย และทั้งไม้ใจของบุคคล เหล่าอื่น. ภิกษุ ท. ! กรรมเก่า (กาย) นี้ อันเธอทั้งหลาย พึงเห็นว่าเป็นสิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งขึ้น (อภิสงขต), เป็นสิ่งที่ปัจจัยทำให้เกิดความรู้สึกขึ้น (อภิสมุเจตยิต), เป็นสิ่งที่มีความรู้สึกต่ออารมณ์ได้ (เวทนีย).

ภิกษุ ท. ! ในกรณีของกายนั้น อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว ย่อม ทำไว้ในใจโดยแยบคายเป็นอย่างดี ซึ่งปฏิจจนูปบาท นั้นเทียว ดังนี้ว่า “ด้วยอาการอย่างนี้ : **เพราะสิ่งนี้มี, สิ่งนี้จึงมี;** เพราะความเกิดขึ้นแห่งสิ่งนี้, สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น. เพราะสิ่งนี้ไม่มี, สิ่งนี้จึงไม่มี; เพราะความดับไปแห่งสิ่งนี้, สิ่งนี้จึงดับไป : ข้อนี้ได้แก่สิ่งเหล่านี้คือ **เพราะมีอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขารทั้งหลาย;** เพราะมีสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ; .... ฯลฯ .... ฯลฯ .... เพราะมีชาติเป็นปัจจัย, ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสสะอุปายาสทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครบถ้วน : ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

เพราะความจางคลายดับไปโดยไม่เหลือแห่งวิชชานั้น นั้นเทียว, จึงมีความดับแห่งสังขาร, เพราะมีความดับแห่งสังขาร จึงมีความดับแห่งวิญญาณ; .... ฯลฯ .... เพราะมีความดับแห่งชาตินั้นแล ชรามรณะ โสกะ

ปรีทวะทุกขะโทมนัสสะอุปายาสทั้งหลาย จึงดับสิ้น : ความดับลงแห่งกองทุกข์  
ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้”, ดังนี้แล.

- นิทาน.สํ ๑๖/๗๗/๑๔๓.

## อุปมาแห่งการคำนวณความเป็นอนิจจัง

ภิกษุ ท. ! สังขารทั้งหลาย ไม่เที่ยง (อนิจฺจ); ภิกษุ ท. ! สังขาร  
ทั้งหลาย ไม่ยั่งยืน (อชฺว); ภิกษุ ท. ! สังขารทั้งหลาย เป็นสิ่งที่หวังอะไร  
ไม่ได้ (อนสฺสาตฺถิ). ภิกษุ ท. ! เพียงเท่านี้ก็พอแล้วเพื่อจะเบื่อหน่ายในสังขาร  
ทั้งปวง พอแล้วเพื่อจะคลายกำหนด พอแล้วเพื่อจะปล่อยวาง.

ภิกษุ ท. ! ขุนเขาสิเนรุ โดยยาว ๘๔,๐๐๐ โยชน์ โดยกว้าง ๘๔,๐๐๐  
โยชน์ หยั่งลงในมหาสมุทร ๘๔,๐๐๐ โยชน์ สูงขึ้นจากผิวพื้นสมุทร  
๘๔,๐๐๐ โยชน์ :-

ภิกษุ ท. ! มีสมัยซึ่งล่วงไปหลายปี หลายร้อยปี หลายพันปี หลาย  
แสนปี ที่ฝนไม่ตกเลย. เมื่อฝนไม่ตก (ตลอดเวลาเท่านี้). ป่าใหญ่อัน  
ประกอบด้วยพืชมกฏคามไม้หูกยาและหญ้าทั้งหลาย ย่อมเฉา ย่อมเหี่ยวแห้ง  
มีอยู่ไม่ได้ (นี้ฉันใด); ภิกษุ ท. ! สังขารทั้งหลาย ไม่เที่ยง ฉะนั้น, สังขาร  
ทั้งหลาย ไม่ยั่งยืน ฉะนั้น, สังขารทั้งหลาย เป็นสิ่งที่หวังอะไรไม่ได้ ฉะนั้น.ภิกษุ  
ท. ! เพียงเท่านี้ก็พอแล้วเพื่อจะเบื่อหน่ายในสังขารทั้งปวง พอแล้วเพื่อจะคลาย  
กำหนด พอแล้วเพื่อจะปล่อยวาง.

ภิกษุ ท. ! มีสมัยซึ่งในกาลบางครั้งบางคราว โดยการล่วงไปแห่งกาลนานไกล อาทิตยดวงที่สอง ย่อมปรากฏ. เมื่อดวงอาทิตยดวงที่สองปรากฏ, แม่น้ำน้อย หนอง บึง ทั้งหมดก็งวดแห้งไป ไม่มีอยู่ (นี่ฉันใด); ภิกษุ ท. ! สังขารทั้งหลาย ไม่เที่ยง ฉะนั้น, สังขารทั้งหลาย ไม่ยั่งยืนฉะนั้น, สังขารทั้งหลาย เป็นสิ่งหวังอะไรไม่ได้ ฉะนั้น. ภิกษุ ท. ! เพียงเท่านี้ก็พอแล้วเพื่อจะเบื่อหน่ายในสังขารทั้งปวง พอแล้วเพื่อจะคลายกำหนด พอแล้วเพื่อจะปล่อยวาง.

ภิกษุ ท. ! มีสมัยซึ่งในกาลบางครั้งบางคราว โดยการล่วงไปแห่งกาลนานไกล อาทิตยดวงที่สาม ย่อมปรากฏ. เมื่อดวงอาทิตยดวงที่สามปรากฏ, แม่น้ำสายใหญ่ๆ เช่นแม่น้ำคงคา ยมูนา อจิรวดี สรรภู มหิ ทั้งหมดก็งวดแห้งไป ไม่มีอยู่ (นี่ฉันใด); ภิกษุ ท. ! สังขารทั้งหลาย ไม่เที่ยง ฉะนั้น, สังขารทั้งหลาย ไม่ยั่งยืนฉะนั้น, สังขารทั้งหลาย เป็นสิ่งหวังอะไรไม่ได้ ฉะนั้น. ภิกษุ ท. ! เพียงเท่านี้ก็พอแล้วเพื่อจะเบื่อหน่ายในสังขารทั้งปวง พอแล้วเพื่อจะคลายกำหนด พอแล้วเพื่อจะปล่อยวาง.

ภิกษุ ท. ! มีสมัยซึ่งในกาลบางครั้งบางคราว โดยการล่วงไปแห่งกาลนานไกล อาทิตยดวงที่สี่ ย่อมปรากฏ. เมื่อดวงอาทิตยดวงที่สี่ปรากฏ, มหาสระทั้งหลาย อันเป็นที่เกิดแห่งแม่น้ำใหญ่ๆ เช่นแม่น้ำคงคา ยมูนา อจิรวดี สรรภู มหิ มหาสระเหล่านั้นทั้งหมดก็งวดแห้งไป ไม่มีอยู่ (นี่ฉันใด); ภิกษุ ท. ! สังขารทั้งหลาย ไม่เที่ยง ฉะนั้น, สังขารทั้งหลาย ไม่ยั่งยืนฉะนั้น, สังขารทั้งหลาย เป็นสิ่งหวังอะไรไม่ได้ ฉะนั้น. ภิกษุ ท. ! เพียงเท่านี้ก็พอแล้วเพื่อจะเบื่อหน่ายในสังขารทั้งปวง พอแล้วเพื่อจะคลายกำหนด พอแล้วเพื่อจะปล่อยวาง.



ภิกษุ ท. ! มีสมัยซึ่งในกาลบางครั้งบางคราว โดยการล่องไปแห่งกาลนานไกล อาทิตยดวงที่ห้า ย่อมปรากฏ. เมื่อดวงอาทิตยดวงที่ห้าปรากฏ, น้ำในมหาสมุทรอันลึกร้อยโยชน์ ก็งวดลง น้ำในมหาสมุทรอันลึก สอง - สาม - สี่ - ห้า - หก - เจ็ดร้อยโยชน์ก็งวดลง เหลืออยู่เพียงเจ็ดชั่วต้นตาล ก็มี เหลืออยู่เพียงหก - ห้า - สี่ - สาม - สอง กระทั่งหนึ่งชั่วต้นตาล ก็มี งวดลง เหลืออยู่เพียงเจ็ดชั่วบุรุษ ก็มี เหลืออยู่เพียง หก - ห้า - สี่ - สาม - สอง - หนึ่ง กระทั่งครึ่งชั่วบุรุษ ก็มี งวดลง เหลืออยู่เพียงแค่สะเอว เพียง แค่เข่า เพียง แค่ข้อเท้า กระทั่งเหลืออยู่ ลึกเท่าน้ำในรอยเท้าโค ในที่นั้นๆเช่นเดียวกับน้ำในรอยเท้าโคเมื่อฝนเม็ดใหญ่เริ่มตกในฤดูสารท ลงมาในที่นั้นๆ. ภิกษุ ท. ! เพราะการปรากฏแห่งอาทิตยดวงที่ห้า น้ำในมหาสมุทรไม่มีอยู่แม้สักว่าองคฺลีเดียว. (นี่ฉันใด); ภิกษุ ท. ! สังขารทั้งหลาย ไม่เที่ยง ฉะนั้น, สังขารทั้งหลาย ไม่ยั่งยืนฉะนั้น, สังขารทั้งหลาย เป็นสิ่งหวังอะไรไม่ได้ ฉะนั้น. ภิกษุ ท. ! เพียงเท่านี้ก็พอแล้วเพื่อจะเบือนหายในสังขารทั้งปวง พอแล้วเพื่อจะคลายกำหนด พอแล้วเพื่อจะปล่อยวาง.

ภิกษุ ท. ! มีสมัยซึ่งในกาลบางครั้งบางคราว โดยการล่องไปแห่งกาลนานไกล อาทิตยดวงที่หก ย่อมปรากฏ. เพราะความปรากฏแห่งอาทิตยดวงที่หก, มหาปฐพีนี้และขุนเขาสิเนรุ ก็มีวันขึ้น ยิ่งขึ้นและยิ่งขึ้น เปรียบเหมือนเตาเผาหม้อ อันนายช่างหม้อสุ่มไฟแล้ว ย่อมมีควันขึ้นโขมง ยิ่งขึ้นและยิ่งขึ้น ฉะนั้น (นี่ฉันใด); ภิกษุ ท. ! สังขารทั้งหลาย ไม่เที่ยง ฉะนั้น, สังขารทั้งหลาย ไม่ยั่งยืนฉะนั้น, สังขารทั้งหลาย เป็นสิ่งหวังอะไรไม่ได้ ฉะนั้น. ภิกษุ ท. ! เพียงเท่านี้ก็พอแล้วเพื่อจะเบือนหายในสังขารทั้งปวง พอแล้วเพื่อจะคลายกำหนด พอแล้วเพื่อจะปล่อยวาง.

ภิกษุ ท. ! มีสมัยซึ่งในกาลบางครั้งบางคราว โดยการล่องไปแห่ง กาลนานไกล อาทิตยดวงที่เจ็ด ย่อมปรากฏ. เพราะความปรากฏแห่ง อาทิตย ดวงที่เจ็ด, มหาปฐพีนี้และขุนเขาสิเนรุ ย่อมมีไฟลุก โพลงๆ มีเปลวเป็นอัน เดียวกัน. เมื่อมหาปฐพีนี้และขุนเขาสิเนรุ อันไฟเผาอยู่ ไหม้อยู่อย่างนี้ เปลว ไฟถูกลมพัดขึ้นไป จนถึงพรหมโลก. ภิกษุ ท. ! เมื่อขุนเขาสิเนรุถูกไฟเผาอยู่ ไหม้อยู่ วินาศอยู่ อันกองไฟท่วมทับแล้ว, ยอดทั้งหลายอันสูงร้อยโยชน์บ้าง สอง - สาม - สี่ - ห้าร้อยโยชน์บ้าง ก็พังทำลายไป. ภิกษุ ท. ! เมื่อมหาปฐพีนี้ และขุนเขาสิเนรุอันไฟเผาอยู่ ไหม้อยู่, จี๊เถ้าและเขม่าย่อมไม่ปรากฏ เหมือนเมื่อ เนยใส หรือน้ำมันถูกเผา จี๊เถ้าและเขม่าย่อมไม่ปรากฏ ฉะนั้น (นี่ฉันใด); ภิกษุ ท. ! สังขารทั้งหลาย ไม่เที่ยง ฉะนั้น, สังขารทั้งหลาย ไม่ยั่งยืนฉะนั้น, สังขารทั้งหลาย เป็นสิ่งหวังอะไรไม่ได้ ฉะนั้น. ภิกษุ ท. ! เพียงเท่านี้ก็พอแล้ว เพื่อจะเบือนหายในสังขารทั้งปวง พอแล้วเพื่อจะคลายกำหนด พอแล้วเพื่อจะ ปล่อยวาง.

ภิกษุ ท. ! ในข้อความนั้น ใครจะคิด ใครจะเชื่อ ว่า “ปฐพีนี้และ ขุนเขาสิเนรุ จักถูกไฟไหม้ จักวินาศ จักสูญสิ้นไปได้” นอกเสียจาก พวกมึบทอัน เห็นแล้ว.

- สุตตก. อัม ๒๓/๑๐๒ - ๑๐๕/๖๓.

### รู้จักเลือก : “สังฆทานดีกว่า !”

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ทานประจำสกุลวงศ์ข้าพระองค์ยังให้อยู่ แต่ว่าทานนั้นข้า พระองค์ให้เฉพาะหมู่ภิกษุผู้เป็นอรหันต์ หรือปฏิบัติอรหัตตมรรค ที่อยู่ป่า ที่ถ้ำบิณฑบาต ที่ถือผ้าสุกุล เป็นวัตร".

คหบดี! ชื่อที่จะรู้ว่าคนเหล่านี้เป็นพระอรหันต์หรือปฏิบัติอรหัตตมรรคนั้น เป็นสิ่งที่รู้ได้ยากสำหรับท่านผู้เป็นคฤหัสถ์ผู้บริโภคกาม ผู้ยังมีการนอนเบียดบุตร บริโภคใช้สอยกระแจะจันทน์และผ้าจากเมืองกาสิ ทัดทรงมาลา และเครื่องกลั่นและเครื่องผิดทา ยินดีอยู่ด้วยทองและเงิน.

คหบดี! ถึงแม้ภิกษุจะเป็นผู้ อยู่ป่าเป็นวัตร ถ้าเป็นผู้ ฟุ้งซ่าน ถือตัว กลับกโลก พุดมาก มีวาจาไม่แน่นอน มีสติเสื่อมลง ปราศจากสัมปชัญญะ ไม่มีสมาธิ มีจิตหมุนไปผิด มีอินทรีย์อันปล่อยแล้ว : ด้วยอาการอย่างนี้ ภิกษุนั้น ควรถูกติเตียนด้วยองค์นั้นๆ.

คหบดี! ถึงแม้ภิกษุจะเป็นผู้ อยู่ป่าเป็นวัตร ถ้าเป็นผู้ ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่ถือตัว ไม่กลับกโลก ไม่พุดมาก มีวาจาแน่นอน มีสติตั้งมั่น มีสัมปชัญญะ มีสมาธิ มีเอกัคคตาจิต สारวมอินทรีย์ : ด้วยอาการอย่างนี้ ภิกษุนั้นอันใครๆ ควรสรรเสริญด้วยองค์นั้นๆ.

คหบดี! ถึงแม้ภิกษุจะเป็นผู้ อยู่ใกล้บ้าน ก็ดี .... บิณฑบาตเป็นวัตร ก็ดี .... ฉันทในที่นิมนต์ ก็ดี .... ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ก็ดี ... นุ่งห่มคหบดีจีวร ก็ดี ถ้าเป็นผู้ ฟุ้งซ่าน ถือตัว กลับกโลก พุดมาก มีวาจาไม่แน่นอน มีสติเสื่อมลง ปราศจากสัมปชัญญะ ไม่มีสมาธิ มีจิตหมุนไปผิด มีอินทรีย์อันปล่อยแล้ว : ด้วยอาการอย่างนี้ ภิกษุนั้น ควรถูกติเตียนด้วยองค์นั้นๆ.

คหบดี! ถึงแม้ภิกษุจะเป็นผู้ อยู่ใกล้บ้าน ก็ดี .... บิณฑบาตเป็นวัตร ก็ดี .... ฉันทในที่นิมนต์ ก็ดี .... ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ก็ดี ... นุ่งห่มคหบดีจีวร ก็ดี ถ้าเป็นผู้ ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่ถือตัว ไม่กลับกโลก ไม่พุดมาก มีวาจาแน่นอน มี

สติตั้งมั่น มีสัมปชัญญะ มีสมาธิ มีเอกัคคตาจิต ดำรวมอินทรีย์ : ด้วยอาการ  
 อย่างนี้ ภิกษุอื่นอันใครๆ ควรสรรเสริญด้วยองค์นั้นๆ.

เอาละ คหบดี ! ท่านจงถวายทานในสงฆ์เถิด เมื่อท่านถวายทานใน  
 สงฆ์อยู่, จิตจักเสื่อมใส; ท่านเป็นผู้มีจิตอันเสื่อมใสแล้ว ภายหลังจากการตาย  
 เพราะการทำลายร่างกาย จักเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! จำเดิมแต่วันนี้ไป ข้าพระองค์จะถวายทานในสงฆ์”

- น.ก.อ. ๒๒/๔๓๖ - ๔๓๘/๓๓๐.

(ข้อความทั้งหมดนี้แสดงว่า พระองค์ทรงแนะนำให้ถวายทานด้วยตั้งใจว่า ถวายแก่สงฆ์ คือ  
 ถวายเป็น “สังฆทาน” อย่าไปเห็นว่าถวายแก่พระบ้านหรือพระป่า พระบิณฑบาตฉันหรือพระฉัน  
 ในที่นิมนต์ พระจิวรคำ หรือพระจิวรเหลือง; และไม่อยู่ในวิสัยที่คฤหัสถ์สามารถตัดสินเอาว่า องค์  
 ไหนเป็นพระอรหันต์ องค์ไหนไม่เป็น; ดังนั้น จึงทรงแนะนำให้ทำในใจว่า “ถวายแก่สงฆ์” เป็น  
 สังฆทาน ดีกว่า).

## อาการที่อวิชาทำให้มีการเกิดดับแห่งสังขาร

ภิกษุ ท. ! เมื่อกาย (กายทวารที่ทำหน้าที่อยู่ด้วยอวิชา) มีอยู่, สุข และทุกข์  
 อันเป็นภายในย่อมเกิดขึ้น เพราะกายสัญญาเจตนา (ความจงใจที่เป็นไปทางกาย) เป็น  
 เหตุ; ภิกษุ ท. ! หรือว่า เมื่อวาจา (วจิตทวารที่ทำหน้าที่อยู่ด้วยอวิชา) มีอยู่, สุขและ  
 ทุกข์อันเป็นภายในย่อมเกิดขึ้น เพราะวาจาสัญญาเจตนา (ความจงใจที่เป็นไปทางวาจา) เป็น  
 เหตุ; ภิกษุ ท. ! หรือว่า เมื่อมโน (มโนทวารที่ทำหน้าที่อยู่ด้วยอวิชา) มีอยู่, สุขและ  
 ทุกข์อันเป็นภายในย่อมเกิดขึ้น เพราะมโนสัญญาเจตนา (ความจงใจที่เป็นไปทางใจ)  
 เป็นเหตุ .

ภิกษุ ท. ! อนึ่ง เพราะมีวิชาเป็นปัจจัย นั้นแหละ บุคคลย่อม  
 ประดูแต่ง กายสังขาร (อำนาจที่ทำให้เกิดการประดูแต่งทางกาย) อันเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์  
 ที่เป็นภายในเกิดขึ้นแก่ตน ด้วยตนเอง ก็มี; หรือว่า เหตุปัจจัยอะไรอื่นเป็นเหตุ  
 ให้บุคคลประดูแต่งกายสังขาร อันเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์ที่เป็นภายในเกิดขึ้นแก่  
 เขาอยู่ก็มี; หรือว่า บุคคล รู้เรื่อง (เกี่ยวกับบุญบาป ดีชั่ว) นั้นๆอยู่ย่อมประดูแต่ง  
 กายสังขาร อันเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์ที่เป็นภายในเกิดขึ้นแก่ตนอยู่ก็มี; หรือ  
 ว่า บุคคล ไม่มีความรู้เรื่อง (เกี่ยวกับบุญบาป ดีชั่ว) นั้นๆ อยู่ย่อมประดูแต่งกาย  
 สังขาร อันเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์ที่เป็นภายในเกิดขึ้นแก่ตนอยู่ก็มี.

ภิกษุ ท. ! หรือว่า เพราะมีวิชาเป็นปัจจัย นั้นแหละ บุคคลย่อม  
 ประดูแต่งวจีสังขาร (อำนาจที่ทำให้เกิดการประดูแต่งทางวาจา) อันเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์ที่  
 เป็นภายในเกิดขึ้นแก่ตน ด้วยตนเอง ก็มี; หรือว่า เหตุปัจจัยอะไรอื่น เป็นเหตุ  
 ให้บุคคลประดูแต่งวจีสังขาร อันเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์ที่เป็นภายในเกิดขึ้นแก่  
 เขา อยู่ก็มี; หรือว่า บุคคล รู้เรื่อง (เกี่ยวกับบุญบาป ดีชั่ว) นั้นๆอยู่ ย่อมประดูแต่ง  
 วจีสังขาร อันเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์ที่เป็นภายในเกิดขึ้นแก่ตน อยู่ก็มี; หรือว่า  
 บุคคล ไม่มีความรู้เรื่อง (เกี่ยวกับบุญบาป ดีชั่ว) นั้นๆอยู่ ย่อมประดูแต่งวจีสังขาร  
 อันเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์ที่เป็นภายในเกิดขึ้นแก่ตน อยู่ก็มี.

ภิกษุ ท. ! หรือว่า เพราะมีวิชาเป็นปัจจัย นั้นแหละ บุคคลย่อม  
 ประดูแต่ง มโนสังขาร (อำนาจที่ทำให้เกิดการประดูแต่งทางวาจา) อันเป็นปัจจัยให้สุขและ  
 ทุกข์ที่เป็นภายในเกิดขึ้นแก่ตน ด้วยตนเอง ก็มี; หรือว่า เหตุปัจจัยอะไรอื่น เป็น  
 เหตุให้บุคคลประดูแต่งมโนสังขาร อันเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์ที่เป็นภายใน  
 เกิดขึ้นแก่เขา อยู่ก็มี; หรือว่า บุคคล รู้เรื่อง (เกี่ยวกับบุญบาป ดีชั่ว) นั้นๆอยู่ย่อม

ปรุ่่งแต่่งมโนสังขาร อันเป็นปัจจัยให้สุ่ขและทุกข์ที่่เป็นภายในเกิดขึ้นแก่ตน อยู่ก็มิ; หรือว่า บุคคล ี่ม่มีความรู้เรื่อง (เกี่ยวกับบุญบาป ดีชั่ว) นั้นๆอยู่ ย่อมปรุ่่งแต่่งมโนสังขาร อันเป็นปัจจัยให้สุ่ขและทุกข์ที่่เป็นภายในเกิดขึ้นแก่ตน อยู่ก็มี.

ภิกษุ ท. ! อวิชา เป็นตัวการที่่แทรกแซงอยู่ในธรรมทั้งหลาย (ทั้งสิบสองประการ) เหล่านี้. (คือหมวด กายสังขารสี่ หมวดวจีสังขารสี่ และหมวด มโนสังขารสี่ ดังที่กล่าวแล้ว).

ภิกษุ ท. ! เพราะความจางคลายดับม่เหลือแห่งอวิชา นั้น นั้น เทียว กาย (กายทวารที่ทำหน้าที่อยู่ด้วยอวิชา) นั้น ก็ม่มีเพื่อความ่เป็นปัจจัย ให้สุ่ขและทุกข์อันเป็นภายในเกิดขึ้นแก่เขา; วาจา (วจีทวารที่ทำหน้าที่อยู่ด้วยอวิชา) นั้น ก็ม่มีเพื่อความ่เป็นปัจจัย ให้สุ่ขและทุกข์อันเป็นภายในเกิดขึ้นแก่เขา; มโน (มโนทวารที่ทำหน้าที่อยู่ด้วยอวิชา) นั้น ก็ม่มีเพื่อความ่เป็นปัจจัย ให้สุ่ขและทุกข์อันเป็นภายในเกิดขึ้นแก่เขา; เขตต์ (กรรมที่่เปรียบเสมือนเน้อนาสำหรับงอก) ก็ม่มีเพื่อความ่เป็นปัจจัย ให้สุ่ขและทุกข์อันเป็นภายในเกิดขึ้นแก่เขา ; วัตถุ (พืชเพื่อการงอก) ก็ม่มีเพื่อความ่เป็นปัจจัย ให้สุ่ขและทุกข์อันเป็นภายในเกิดขึ้นแก่เขา; อายตนะ (การสัมผัสเพื่อให้เกิดการงอก) ก็ม่มีเพื่อความ่เป็นปัจจัย ให้สุ่ขและทุกข์อันเป็นภายในเกิดขึ้นแก่เขา; อธิกรณะ (กรรมเป็นเครื่องกระทำให้เกิดการงอก) ก็ม่มีเพื่อความ่เป็นปัจจัย ให้สุ่ขและทุกข์อันเป็นภายในเกิดขึ้นแก่เขา .

## รายละเอียดที่ควรเข้าใจให้ถูกต้องเกี่ยวกับเรื่องกรรม

ภิกษุ ท. ! กรรม เป็นสิ่งที่บุคคลควรทราบ, นิทานสัมภวะ (เหตุเป็นแดนเกิดพร้อม) แห่งกรรม เป็นสิ่งที่บุคคลควรทราบ. เวมัตตตา (ความมีประมาณต่าง ๆ) แห่งกรรม เป็นสิ่งที่บุคคลควรทราบ, วิบาก (ผลสุกพิเศษ) แห่งกรรม เป็นสิ่งที่บุคคลควรทราบ, กัมมนิโรธ (ความดับไม่เหลือแห่งกรรม) เป็นสิ่งที่บุคคลควรทราบ, กัมมนิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งกรรม) เป็นสิ่งที่บุคคลควรทราบ. .... คำที่เรากล่าวแล้วดั่งนี้นั้น เราอาศัยอะไรกล่าวเล่า?

ภิกษุ ท. ! เรากล่าวซึ่งเจตนา ว่าเป็นกรรม เพราะว่าบุคคลเจตนาแล้ว ย่อมกระทำซึ่งกรรมด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ.

ภิกษุ ท. ! นิทานสัมภวะแห่งกรรมทั้งหลาย เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! นิทานสัมภวะแห่งกรรมทั้งหลาย คือผัสสะ.

ภิกษุ ท. ! เวมัตตตาแห่งกรรมทั้งหลาย เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! กรรมที่ทำให้เสวยในนรก มีอยู่, กรรมที่ทำให้สัตว์เสวยเวทนาในกำเนิดเรขจัน มีอยู่, กรรมที่ทำให้สัตว์เสวยเวทนาในปรตวิสัย มีอยู่, กรรมที่ทำให้สัตว์เสวยในมนุษยโลก มีอยู่, กรรมที่ทำให้สัตว์เสวยในเทวโลก มีอยู่, ภิกษุ ท. ! นี้เรากล่าวว่า เวมัตตตาแห่งกรรมทั้งหลาย.

ภิกษุ ท. ! วิบากแห่งกรรมทั้งหลาย เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! เรากล่าววิบากแห่งกรรมทั้งหลายว่ามีอยู่ ๓ อย่าง คือ วิบากในทัญญุธรรม (คือทันควัน) หรือว่า วิบากในอุปะปัชชะ (คือในเวลาต่อมา) หรือว่า วิบากในอปรปริยายะ (คือในเวลาต่อมาอีก). ภิกษุ ท. ! นี้เรากล่าวว่า วิบากแห่งกรรมทั้งหลาย.

ภิกษุ ท. ! กัมมนิโรธ เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ความดับแห่งกรรม ย่อมมีเพราะความดับแห่งผัสสะ<sup>๑</sup> .

อริยอัฏฐังคิกมรรค นี้แน่นอน เป็นกัมมนิโรธคามินีปฏิปทา; ได้แก่ สิ่งเหล่านี้คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ.

ภิกษุ ท. ! เมื่อใด อริยสาวก ย่อมรู้ชัดซึ่งกรรม อย่างนี้, รู้ชัด ซึ่งนิทานสัมภาวะแห่งกรรม อย่างนี้, รู้ชัดซึ่งเวมัตตตาแห่งกรรม อย่างนี้, รู้ชัดซึ่งวิบากแห่งกรรม อย่างนี้, รู้ชัดซึ่งกัมมนิโรธ อย่างนี้, รู้ชัดซึ่งกัมมนิโรธคามินีปฏิปทา อย่างนี้; อริยสาวกนั้น ย่อม รู้ชัดซึ่งพรหมจรรย์นี้ว่าเป็นเครื่องเจาะแทงกิเลส เป็นที่ดับไม่เหลือแห่งกรรม.

ภิกษุ ท. ! ข้อที่เรากล่าวแล้วว่า “กรรม เป็นสิ่งที่บุคคลควรทราบ, นิทานสัมภาวะแห่งกรรม เป็นสิ่งที่บุคคลควรทราบ, เวมัตตตาแห่งกรรม เป็นสิ่งที่บุคคลควรทราบ, วิบากแห่งกรรม เป็นสิ่งที่บุคคลควรทราบ, กัมมนิโรธ เป็นสิ่งที่บุคคลควรทราบ, กัมมนิโรธคามินีปฏิปทา เป็นสิ่งที่บุคคลควรทราบ” ดังนี้ นั้น เราอาศัยความข้อนี้อีกแล้ว.

- ญก. อ. ๒๒/๔๕๘, ๔๖๓ - ๔๖๔/๓๓๔.

(ความรู้เรื่องกรรม มีลักษณะเป็นสัมมาทิฏฐิ ดังนั้นจึงนำมารวมไว้ในที่นี้).

๑. ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นใจความสำคัญที่สุด ในตอนนี้ ที่ตรัสว่า แดนเกิดแห่งกรรมคือผัสสะ แดนดับแห่งกรรม ก็คือผัสสะ ซึ่งแสดงว่า กรรมเกิดและดับ ในอรรถภาพนี้ อยู่ซ้ำๆ ซากๆ; ดังนั้น วิบากแห่งกรรม จึงมีได้ในอรรถภาพนี้ อย่างซ้ำๆ ซากๆ ไม่ว่าจะป็นชนิดทิวฐุธรรมหรืออุปะปัชชะ หรืออปปริ-ยาเย ซึ่งมักจะเข้าใจกันไปว่า สองชนิด หลังนั้นจะมีต่อตายเข้าโลงไปแล้วเท่านั้น, ความถูกต้องในเรื่องนี้ จะเป็นอย่างไร ขอจงพิจารณาตุเกิด.



## เห็นผิดจากธรรมชาติ ก็ ไม่อาจทำให้แจ้งมรรคผล

ภิกษุ ท. ! ภิกษุนั้นหนอ เมื่อ ตามเห็นสังขารใดๆโดยความเป็นของ  
เที่ยง อยู่ จักเป็นผู้ประกอบพร้อมด้วยอนุโลมิกขันติ (ความสมควรแก่อนุโลมิกญาณ)  
ดังนี้ นั้น : นั้นไม่เป็นฐานะที่จะมีได้ ;

ผู้ไม่ประกอบพร้อมด้วยอนุโลมิกขันติ จักหยั่งลงสู่สัมมัตตนิยาม (ระเบียบ  
แห่งความถูกต้อง) ดังนี้ นั้น : นั้นไม่เป็นฐานะที่จะมีได้ ;

เมื่อไม่หยั่งลงสู่สัมมัตตนิยามอยู่ จักกระทำให้แจ้งซึ่งโศดาปัตติผล  
หรือสกทาคามิผล อนาคามิผล อรหัตตผล ดังนี้ นั้น : นั้นไม่เป็นฐานะที่จะมี  
ได้ ;

## (ปฏิบัติภิกษุ - ฝ่ายตรงกันข้าม)

ภิกษุ ท. ! ภิกษุนั้นหนอ เมื่อ ตามเห็นสังขารทั้งปวงโดยความเป็น  
ของไม่เที่ยง อยู่ จักเป็นผู้ประกอบด้วยอนุโลมิกขันติ ดังนี้ นั้น : นั้นเป็นฐานะ  
ที่จะมีได้ ;

ผู้ประกอบพร้อมด้วยอนุโลมิกขันติ จักหยั่งลงสู่สัมมัตตนิยาม ดังนี้  
นั้น : นั้นเป็นฐานะที่จะมีได้ ;

เมื่อหยั่งลงสู่สัมมัตตนิยามอยู่ จักกระทำให้แจ้งซึ่งโศดาปัตติผล หรือ  
สกทาคามิผล อนาคามิผล อรหัตตผล ดังนี้ นั้น : นั้นเป็นฐานะที่จะมีได้ .

(ในกรณีแห่ง การ เห็นสังขารเป็นสุข – เป็นทุกข์ เห็นธรรมเป็น อัตตา - เป็นอนัตตา ก็มีข้อความที่ตรัสไว้ในสูตรถัดๆไป โดยนัยอย่างเดียวกัน.

การเห็นสังขารเป็นของเที่ยงเป็นสุข เห็นธรรมเป็นอัตตา นั้นเรียกว่า เห็น ผิดจากธรรมชาติ, ส่วนการเห็นโดยนัยตรงกันข้ามเรียกว่า เห็นถูกตามธรรมชาติ. ความสมควรแก่อนุโลมิกญาณ คือความสมควรแก่การที่จะเห็นแจ้งอริยสัจสี่ ตามที่เป็นจริง. ระเบียบแห่งความถูกต้อง คือความถูกต้องตามสัมมัตตะ ๑๐ ประการ ซึ่งเป็นองค์ประกอบแห่งการบรรลุมรรคผล).

### นิทเทศ๑๔

ว่าด้วยสัมมาทิฏฐิ

จบ

# นิเทศ ๑๕ ว่าด้วยสัมมาสังกัปปะ

(มี๑๕เรื่อง)

หมวด ก. ว่าด้วย อุทเทศ-วิภาค ของสัมมาสังกัปปะ

## อุทเทศแห่งสัมมาสังกัปปะ

ภิกษุ ท. ! สัมมาสังกัปปะ เป็นอย่างไรเล่า? ความดำริในการออกจากกาม ความดำริในการไม่มุงร้าย ความดำริในการไม่เบียดเบียน. ภิกษุ ท. ! อันนี้เรากล่าวว่า สัมมาสังกัปปะ.

- มห.ที. ๑๐/๓๔๘/๒๕๕.

## สัมมาสังกัปปะโดยปริยายสองอย่าง

(โลกียะ - โลกุตตระ)

ภิกษุ ท. ! สัมมาสังกัปปะ เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! เรากล่าวแม่สัมมาสังกัปปะว่ามีอยู่โดยส่วนสอง คือ สัมมาสังกัปปะที่ยังเป็นไปด้วยอาสวะ (สาสว) เป็นส่วนแห่งบุญ (บุญญภาคิย) มีอุปธิเป็นวิบาก (อุปธิเวปกก) ที่มีอยู่, สัมมาสังกัปปะอันเป็นอริยะ (อริย) ไม่มีอาสวะ (อานาสว) เป็นโลกุตตระ (โลกุตตร) เป็นองค์แห่งมรรค (มคฺคจฺจ) ก็มีอยู่.

ภิกษุ ท. ! สัมมาสังกัปปะ ที่ยังเป็นไปด้วยอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ มีอุปธิเป็นวิบาก นั้นเป็นอย่างไรเล่า? คือเนกขัมมสังกัปปะ อภัยปาทสังกัปปะ อวิหิงสาสังกัปปะ ภิกษุ ท. ! นี้คือ สัมมาสังกัปปะที่ยังเป็นไปด้วยอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ มีอุปธิเป็นวิบาก.

ภิกษุ ท. ! สัมมาสังกัปปะอันเป็นอริยะ ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์แห่งมรรค นั้นเป็นอย่างไรเล่า? คือ ตักกะ<sup>๑</sup> วิตักกะ สังกัปปะ อัปปนา พยัปปนา เจตโสภณินโรปนา และวชิสังขาร<sup>๑</sup> ของผู้มีอริยจิต ของผู้มีอนาสวจิต ของผู้มีอริยมัคคสมังคี ผู้เจริญอยู่ซึ่งอริยมรรค. ภิกษุ ท. ! นี้คือสัมมาสังกัปปะอันเป็นอริยะ ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์แห่งมรรค.

- อุปริ.ม. ๑๔/๑๘๒/๓๖๑ - ๒๖๓.

### วิตกโดยปริยายสองอย่าง (เพื่อนิพพาน - ไม่นิพพาน)

ภิกษุ ท. ! อกุศลวิตก ๓ อย่าง เหล่านี้ เป็นเครื่องกระทำให้มีติดบอด ไม่เป็นเครื่องกระทำให้เกิดจักขุ ไม่เป็นเครื่องกระทำให้เกิดญาณ กระทำซึ่งความดับแห่งปัญญา เป็นฝักฝ่ายแห่งความคับแค้น ไม่นิพพาน. สามอย่างอย่างไรเล่า? สามอย่างคือ กามวิตก พยาปาทวิตก วิหิงสาวิตก. ภิกษุ ท. ! อกุศลวิตก ๓ อย่าง เหล่านี้แล เป็นเครื่องกระทำให้มีติดบอด ไม่เป็นเครื่องกระทำให้เกิดจักขุ ไม่เป็นเครื่องกระทำให้เกิดญาณ กระทำซึ่งความดับแห่งปัญญา เป็นฝักฝ่ายแห่งความคับแค้น ไม่นิพพาน.

ภิกษุ ท. ! กุศลวิตก ๓ อย่าง เหล่านี้ ไม่นิพพานเป็นเครื่องกระทำให้มีติดบอด เป็นเครื่องกระทำให้เกิดจักขุ เป็นเครื่องกระทำให้เกิดญาณ กระทำซึ่ง

๑-๑. คำเหล่านี้ทุกคำ มีความหมายเป็นความแน่วแน่แห่งจิตในอารมณ์ที่จิตกำหนดในรูปแห่งความคิดอย่างใดอย่างหนึ่ง และทำหน้าที่ปรุงแต่งการพูดด้วย คือ ตักกะ = ตริตริก, วิตักกะ = วิตก, สังกัปปะ = คำริ, อัปปนา = แน่วแน่ พยัปปนา=อย่างวิเศษ, เจตโสภณินโรปนา = งอกงามแห่งความคิดถึงที่สุดของจิต, วชิสังขาร = สิ่งปรุงแต่งการพูด.

ความเจริญแห่งปัญญา ไม่เป็นฝักฝ่ายแห่งความคับแค้น เป็นไปเพื่อนิพพาน. สามอย่าง อย่างไรเล่า? สามอย่างคือ เนกขัมมวิตก อภัยปาทวิตก อวิหิงสาวิตก. ภิกษุ ท.! กุศลวิตก ๓ อย่าง เหล่านี้แล ไม่เป็นเครื่องกระทำให้มีติดบอด เป็นเครื่องกระทำให้เกิดจักขุ เป็นเครื่องกระทำให้เกิดญาณ กระทำซึ่งความเจริญแห่งปัญญา ไม่เป็นฝักฝ่ายแห่งความคับแค้น เป็นไปเพื่อนิพพาน.

(คาถาผนวกท้ายพระสูตร)

พึงวิตกกุศลวิตก ๓ ประการ ไม่พึงทำอกุศลวิตก ๓ ประการ  
ให้เกิดขึ้น, ท่านระงับวิตกอันแผ่ซ่านเสียได้ เหมือนฝนระงับฝุ่นอัน  
ฟุ้งขึ้น. ท่านมีจิตอันสงบจากวิตก ถึงทับสันตติบทในโลกนี้ที่เดียว.

- อิติวุ.ญ ๒๔/๒๕๓ - ๒๕๔/๒๖๖ - ๒๖๗.

### บุคคลเกี่ยวกับเนกขัมมะ ๔ ประเภท

ภิกษุ ท.! บุคคล ๔ จำพวก เหล่านี้ มีอยู่ หาได้อยู่ ในโลก. สี่  
จำพวก อย่างไรเล่า? สี่จำพวก คือ กายออกแต่จิตไม่ออก กายไม่ออกแต่จิต  
ออก กายก็ไม่ออกจิตก็ไม่ออก กายก็ออกจิตก็ออก.

ภิกษุ ท.! บุคคลที่ชื่อว่า กายก็ออกแต่จิตไม่ออก เป็นอย่างไรเล่า?  
ภิกษุ ท.! ในกรณีนี้ บุคคลบางคน เสพเสนาสนะอันสงัด คือป่าและป่าทึบ,  
ในที่นั้นๆ เขา วิตกซึ่งกามวิตกบ้าง ซึ่งพยาปาทวิตกบ้าง ซึ่งวิหิงสาวิตกบ้าง.  
ภิกษุ ท.! อย่างนี้แล บุคคลที่กายออกแต่จิตยังไม่ออก.

ภิกษุ ท. ! บุคคลที่ชื่อว่า กายไม่ออกแต่จิตออก เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ บุคคลบางคน ไม่ได้เสพเสนาสนะอันสงัด คือป่าและป่าทึบ, ในที่นั้นๆ เขา วิตกซึ่งเนกขัมมวิตกบ้าง ซึ่งอัปยาปาทวิตกบ้าง ซึ่ง อวิหิงสาวิตกบ้าง. ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล บุคคลที่กายไม่ออกแต่จิตออก.

ภิกษุ ท. ! บุคคลที่ชื่อว่า กายก็ไม่ออกจิตก็ไม่ออก เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ บุคคลบางคน ไม่ได้เสพเสนาสนะอันสงัด คือป่าและป่าทึบ, ในที่นั้นๆ เขา วิตกซึ่งกามวิตกบ้าง ซึ่งพยาปาทวิตกบ้าง ซึ่ง วิหิงสาวิตกบ้าง. ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล บุคคลที่กายก็ไม่ออกจิตก็ยังไม่ออก.

ภิกษุ ท. ! บุคคลที่ชื่อว่า กายก็ออกจิตก็ออก เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ บุคคลบางคน เสพเสนาสนะอันสงัด คือป่าและป่าทึบ, ในที่นั้นๆ เขา วิตกซึ่งเนกขัมมวิตกบ้าง ซึ่งอัปยาปาทวิตกบ้าง ซึ่งอวิหิงสาวิตกบ้าง. ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล บุคคลที่กายก็ออกจิตก็ออก.

ภิกษุ ท. ! บุคคล ๔ จำพวกเหล่านี้แล มีอยู่ หาได้อยู่ ในโลก.

- จตุกก. อ. ๒๑/๑๘๕/๑๓๘.

หมวด ข. ว่าด้วย ลักษณะของสัมมาสังกัปปะ

## อริยสัจจวิตก

### ในฐานะสัมมาสังกัปปะ

ภิกษุ ท. ! เธอทั้งหลาย อย่าวิตกถึงอกุศลวิตกทั้งหลายอันเป็นบาป กล่าวคือ กามวิตก พยาปาทวิตก วิหิงสาวิตก. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? ภิกษุ

ท. ! เพราะเหตุว่า วิตกเหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เป็นอาทิพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย คลายกำหนด ไม่เป็นไปเพื่อความดับ ความสงบรำงับ ไม่เป็นไปเพื่อความรู้อย่าง ความรู้พร้อม ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน.

ภิกษุ ท. ! เธอทั้งหลาย เมื่อจะวิตก พึงกระทำวิตกต่อสัจจะที่ว่า "นี่ คือ ทุกข์, นี่ คือ เหตุให้เกิดทุกข์, นี่ คือ ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี่ คือ ทางให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์" ดังนี้. ข้อนี้เป็นเพราะเหตุไรเล่า? ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุว่า วิตกเหล่านี้ ประกอบด้วยประโยชน์ วิตกเหล่านี้เป็นอาทิพรหมจรรย์ วิตกเหล่านี้ เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย ความคลายกำหนด เพื่อความดับ ความสงบรำงับ เพื่อความรู้อย่าง ความรู้พร้อม เป็นไปเพื่อนิพพาน.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในเรื่องนี้ เธอทั้งหลาย พึงประกอบโยคกรรมอันเป็นเครื่องกระทำให้รู้ว่า "ทุกข์ เป็นอย่างนี้, เหตุให้เกิดทุกข์ เป็นอย่างนี้, ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้" ดังนี้.

- มหาวาร. ส. ๑๕/๕๒๓/๑๖๖๐.

## อรียสัจจินตนา

### ในฐานะสัมมาสังกัปปะ

ภิกษุ ท. ! เธอทั้งหลาย อย่ากระทำจินตนาซึ่งความคิดอันเป็นบาป อุกุศลว่า โลกเที่ยง หรือว่าโลกไม่เที่ยง, ว่าโลกมีที่สุด หรือว่า โลกไม่มีที่สุด, ว่าชีวะก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น หรือว่า ชีวะก็อันอื่น สรีระก็อันอื่น, ว่าตลาคตภายหลังแต่การตาย ย่อมมีอีก หรือว่า ตลาคตภายหลังแต่การตาย ย่อมไม่มี

มีอีก, ว่า ตถาคตภายหลังแต่การตาย ย่อมมีอีกก็มีไม่มีอีกก็มี หรือว่า ตถาคต ภายหลังแต่การตาย ย่อมมีอีกก็หาไม่ได้ไม่มีอีกก็หาไม่ได้, ดังนี้. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุว่า จินดาเหล่านี้ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เป็นอาทิพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย คลายกำหนด ไม่เป็นไปเพื่อความดับ ความสงบรำงับ ไม่เป็นไปเพื่อความรู้อย่าง ความรู้พร้อม ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน.

ภิกษุ ท. ! เธอทั้งหลาย เมื่อจะทำจินตนา พึงกระทำจินตนาต่อ สัจจะที่ว่า “นี่ คือ ทุกข์, นี่ คือ เหตุให้เกิดทุกข์, นี่ คือ ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี่ คือ ทางให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์” ดังนี้. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุว่า จินดาเหล่านี้ ประกอบด้วยประโยชน์ จินดาเหล่านี้ เป็นอาทิพรหมจรรย์ จินดาเหล่านี้ เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย ความคลาย กำหนด เพื่อความดับ ความสงบรำงับ เพื่อความรู้อย่าง ความรู้พร้อม เป็นไปเพื่อ นิพพาน.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุ นั้น เธอทั้งหลาย พึงประกอบโยคกรรมอัน เป็นเครื่องกระทำให้รู้ว่า “ทุกข์ เป็นอย่างนี้, เหตุให้เกิดทุกข์ เป็นอย่างนี้, ความ ดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้” ดังนี้.



หมวด ค. ว่าด้วย อุปกรณ์ของสัมมาสังกัปปะ

### สังวรทราบเกี่ยวกับอกุศลสังกัปปะ

อุก่อนถปติ ! อกุศลสังกัปปะ เป็นอย่างไรเล่า ? กามสังกัปปะ พยาบาทสังกัปปะ วิหิงสาสังกัปปะ : เหล่านี้ เรากล่าวว่า อกุศลสังกัปปะ.

ถปติ ! อกุศลสังกัปปะเหล่านี้ มีอะไรเป็นสมุฏฐาน (ที่สำหรับตั้งขึ้น) ? สมุฏฐานแห่งอกุศลสังกัปปะเหล่านั้น เป็นสิ่งที่เขากล่าวกันไว้แล้ว; เป็นสิ่งที่ควรจะกล่าวว่า มีสติปัญญาเป็นสมุฏฐาน.

สติปัญญา เป็นอย่างไรเล่า? แม้สติปัญญา ก็มีมาก มิใช่ออย่างเดียว มีนานาประการ อกุศลสังกัปปะทั้งหลาย มีสมุฏฐานมาจากกามสติปัญญา จากพยาบาทสติปัญญา จากวิหิงสาสติปัญญา.

ถปติ ! อกุศลสังกัปปะเหล่านี้ จะดับไม่มีส่วนเหลือ ในที่ไหน? ความดับแห่งอกุศลสังกัปปะเหล่านั้น เป็นสิ่งที่เขากล่าวกันไว้แล้ว.

ถปติ ! ในกรณีนี้ ภิกษุ สัจจจากกามสังัดจากอกุศลธรรม เข้าถึงปฐมฌานอันมีวิตกและวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวก แล้วแลอยู่. อกุศลสังกัปปะเหล่านี้ ย่อมดับไปไม่มีส่วนเหลือ ในปฐมฌานนั้น.

ถปติ ! ผู้ปฏิบัติอย่างไร ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความดับไม่เหลือแห่งอกุศลสังกัปปะทั้งหลาย? ถปติ ! ในกรณีนี้ ภิกษุยอมทำความพอใจให้เกิดขึ้น ย่อมพยายาม บรรเทาความเพียร ประคองจิต ตั้งจิตไว้ เพื่อจะยังอกุศลธรรมอันเป็นบาปที่ยังไม่เกิดไม่ให้เกิดขึ้น เพื่อละอกุศลธรรมอันเป็นบาปที่

เกิดขึ้นแล้ว เพื่อจะยังกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น เพื่อความตั้งอยู่ ความไม่  
เลอะเลือน ความงอกงามยิ่งขึ้น ความไพบูลย์ ความเจริญ ความเต็มรอบ แห่ง  
กุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว. อปติ ! ผู้ปฏิบัติอย่างนี้แล ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความ  
ดับไม่เหลือแห่งอกุศลสังกัปปะทั้งหลาย.

- ม.ม. ๑๓/๓๔๕/๓๖๔.

## สังวรทราบเกี่ยวกับกุศลสังกัปปะ

ดูก่อนอปติ ! กุศลสังกัปปะ เป็นอย่างไรเล่า? เนกขัมมสังกัปปะ  
อัปฺยาปาทสังกัปปะ อวิหิงสาสังกัปปะ : เหล่านี้เรากล่าวว่า กุศลสังกัปปะ.

อปติ ! กุศลสังกัปปะเหล่านี้ มีอะไรเป็นสมุฏฐาน (ที่สำหรับ  
ตั้งขึ้น)? สมุฏฐานแห่งกุศลสังกัปปะเหล่านั้น เป็นสิ่งที่เขากล่าวกันไว้แล้ว; เป็น  
สิ่งที่ควรจะกล่าวว่า มีสัตตัญญาเป็นสมุฏฐาน.

สัตตัญญา เป็นอย่างไรเล่า? แม้สัตตัญญา ก็มีมาก มิใช่อย่างเดียว มี  
นานาประการ กุศลสังกัปปะทั้งหลาย มีสมุฏฐานมาจากเนกขัมมสัตตัญญา อัปฺ  
ยาปาทสัตตัญญา อวิหิงสาสัตตัญญา.

อปติ ! กุศลสังกัปปะเหล่านี้ จะดับไปไม่มีส่วนเหลือ ในที่  
ไหน? ความดับไม่เหลือแห่งกุศลสังกัปปะเหล่านั้น เป็นสิ่งที่เขากล่าวกันไว้  
แล้ว. อปติ! ในกรณีนี้ ภิกษุ เพราะความเข้าไปสงบรำงับแห่งวิตกวิจารณ์เสียได้  
เข้าถึงทุติยฌาน เป็นเครื่องส่องใสแห่งใจในภายใน ให้สมาธิเป็นธรรมอันเอกผุด  
มีขึ้นไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุข อันเกิดจากสมาธิ แล้วแลอยู่. กุศล  
สังกัปปะเหล่านี้ ย่อมดับไปไม่มีส่วนเหลือในทุติยฌานนั้น.

ถปติ ! ผู้ปฏิบัติอย่างไร ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความดับไม่เหลือแห่งกุศลสังกัปปะทั้งหลาย? ถปติ ! ในกรณีนี้ ภิกษุ ย่อมทำความพอใจให้เกิดขึ้น ย่อมพยายาม прารภความเพียร ประคองจิต ตั้งจิตไว้ เพื่อจะยังอกุศลธรรมอันเป็นบาปที่ยังไม่เกิดไม่ให้เกิดขึ้น เพื่อละอกุศลอันเป็นบาปที่เกิดขึ้นแล้ว เพื่อจะยังกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น เพื่อความตั้งอยู่ ความไม่เลอะเลือน ความงอกงามยิ่งขึ้น ความไพบุลย์ ความเจริญ ความเต็มรอบ แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว. ถปติ ! ผู้ปฏิบัติอย่างนี้ แล ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความดับไม่เหลือแห่งกุศลสังกัปปะทั้งหลาย.

- ม.ม. ๑๓/๓๕๐/๓๖๕.

### เนกขัมมะแท้มีได้

#### เพราะได้รู้รสของสิ่งที่ประเสริฐกว่ากามรส

มหานาม ! กามทั้งหลาย ให้เกิดความยินดีน้อย มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก, โทษในเพราะกามนั้นมีเป็นอย่างยิ่ง; แม้ข้อนี้จะเป็นสิ่งที่อริยสาวกเห็นแล้วด้วยดีด้วยปัญญาอันชอบตามที่ เป็นจริงก็ตาม, แต่เขายังไม่ (เคย) ถึงทัฬหีและสุขอันเว้นจากกาม อันเว้นจากอกุศลธรรมทั้งหลาย หรือไม่ถึง ทัฬหีความสุขอย่างอื่นที่สงบระงับกว่ากามนั้น แล้ว เขาจะเป็นผู้ไม่เวียนกลับไปสู่ กามทั้งหลายนั้น ยังเป็นไปไม่ได้

มหานาม ! ถ้าเมื่อใด อริยสาวก เห็นด้วยดีด้วยปัญญาอันชอบตามที่ เป็นจริง ในข้อนั้น ว่า กามทั้งหลาย ให้เกิดความยินดีน้อย มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก โทษในเพราะกามนั้นมีเป็นอย่างยิ่ง ดังนี้ด้วย, และเธอ

ก็ (ได้) ถึง ทับปิติและสุขอันเว้นจากกาม อันเว้นจากอกุศลทั้งหลาย หรือ ถึงทับความสุขอย่างอื่นที่สงบระงับกว่ากามนั้น ด้วย; เมื่อนั้น เชนั้น ก็จะไม่เวียนกลับไปสู่กามทั้งหลายอีก.

(ต่อจากนี้ ได้ตรัสเล่าถึงเหตุการณ์ทำนองนี้ ที่เกิดแก่พระองค์ในระยะก่อนการตรัสรู้ เป็นการยืนยันอีกครั้งหนึ่ง).

- มุ. ม. ๑๒/๑๘๐/๒๑๑.

### หมวด ง. ว่าด้วย หลักการปฏิบัติ ของสัมมาสังกัปปะ วิธีพิจารณาเพื่อเกิดสัมมาสังกัปปะ

ภิกษุ ท. ! ครั้งก่อนแต่การตรัสรู้ เมื่อเรายังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็น โภธิสัตว์อยู่, ได้เกิดความรู้สึกอันนี้ขึ้นว่า เราพึงทำวิตกทั้งหลายให้เป็นสองส่วน เกิด. ภิกษุ ท. ! เราได้ทำ กามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก สามอย่างนี้ ให้เป็นอีกส่วนหนึ่ง, ได้ทำ เนกขัมมวิตก อัพยาบาทวิตก อวิหิงสาวิตก สามอย่างนี้ ให้เป็นอีกส่วนหนึ่งแล้ว.

#### ก. โทษแห่งมิจฉาสังกัปปะ

ภิกษุ ท. ! เมื่อเราเป็นผู้ไม่ประมาท มีเพียร มีตนส่งไปอยู่อย่างนี้ กามวิตก เกิดขึ้น เราก็รู้ชัดอย่างนี้ว่า กามวิตกเกิดแก่เราแล้ว, กามวิตกนั้นย่อมเป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนบ้าง เบียดเบียนผู้อื่นบ้าง เบียดเบียนทั้งสองฝ่าย (คือทั้งตนและผู้อื่น) บ้าง, เป็นไปเพื่อความดับแห่งปัญญา เป็นฝักฝ่ายแห่งความคับแค้น ไม่เป็นไปพร้อมเพื่อนิพพาน. ภิกษุ ท. ! เมื่อเราพิจารณาเห็นอยู่ .... ฯลฯ.... อย่างนี้ กามวิตกย่อมถึงซึ่งอันตั้งอยู่ไม่ได้. ภิกษุ ท. ! เราได้ละและ

๑. เห็นอย่างนี้ คือเห็นอย่างว่ามาแล้ว เช่นมีการเบียดเบียนตนเป็นต้น.

บรรเทาการวิตกอันบังเกิดขึ้นแล้วและบังเกิดแล้ว กระทำให้สิ้นสุดได้แล้ว (ในกรณีแห่ง พยาบาทวิตก และวิหิงสาวิตก ก็มีแนวทางการพิจารณาอย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งการวิตก ไปจนกระทั่งถึงคำว่า ..... กระทำให้สิ้นสุดได้แล้ว.).

ภิกษุ ท. ! ภิกษุตรีกตามตรองตามถึงอารมณ์ใดๆมาก จิตย่อมโน้มไปโดยอาการอย่างนั้นๆ : ถ้าภิกษุตรีกตามตรองตามถึง การวิตก มาก ก็เป็นอันว่าละเนกขัมมวิตกเสีย กระทำแล้วอย่างมากซึ่งการวิตก; จิตของเธอนั้นย่อมโน้มไปเพื่อความตรีกในกาม (การวิตก). ถ้าภิกษุตรีกตามตรองตามถึง พยาบาทวิตก มาก ก็เป็นอันว่า ละอัพยาบาทวิตกเสีย กระทำแล้วอย่างมากซึ่ง พยาบาทวิตก; จิตของเธอนั้นย่อมโน้มไปเพื่อความตรีกในการพยาบาท (พยาบาทวิตก). ถ้าภิกษุตรีกตามตรองตามถึง วิหิงสาวิตก มาก ก็เป็นอันว่าละอวิหิงสาวิตกเสีย กระทำแล้วอย่างมากซึ่งวิหิงสาวิตก; จิตของเธอนั้นย่อมโน้มไปเพื่อความตรีกในการทำสัตว์ให้ลำบาก (วิหิงสาวิตก).

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนในคราวฤดูสารท คือ เดือนสุดท้ายแห่งฤดูฝน คนเลี้ยงโคต้องเลี้ยงฝูงโคในที่แคบเพราะเต็มไปด้วยข้าวกล้า เขาต้องตีค้อนห้ามกั้นฝูงโคจากข้าวกล้านั้นด้วยท่อนไม้ เพราะเขาเห็นโทษคือการถูกระหายนการถูกจับกุม การถูกปรับไหม การตีเตียน เพราะมีข้าวกล้านั้นเป็นเหตุ, ข้อนี้ฉันใด; ภิกษุ ท. ! ถึงเราก็คงฉันนั้น ได้เห็นแล้วซึ่งโทษความเลวทราม เศร้าหมองแห่งอกุศลธรรมทั้งหลาย, เห็นอนิสงส์ในการออกจากกาม ความเป็นฝักฝ่ายของความพองแผ้วแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย.

#### ข. คุณแห่งสัมมาสังกัปปะ

ภิกษุ ท. ! เมื่อเราเป็นผู้ไม่ประมาท มีเพียร มีตนส่งไปอยู่อย่างนี้

เนกขัมมวิตก ย่อมเกิดขึ้น ....<sup>๑</sup> อัปฺยาปาทวิตก ย่อมเกิดขึ้น .... อวิหิงสาวิตก ย่อมเกิดขึ้น. เราย่อมรู้แจ้งชัดว่า อวิหิงสาวิตกเกิดขึ้นแก่เราแล้ว, ก็อวิหิงสา-วิตกนั้น ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตน เบียดเบียนผู้อื่น หรือเบียดเบียนทั้งสองฝ่าย, แต่เป็นไปพร้อมเพื่อความเจริญแห่งปัญญา ไม่เป็นฝักฝ่ายแห่งความคับแค้น เป็นไปพร้อมเพื่อนิพพาน. แม้เราจะตรึกตามตรงตามถึงอวิหิงสาวิตกนั้นตลอดคืน, ก็มองไม่เห็นภัยที่จะเกิดขึ้นเพราะอวิหิงสาวิตกนั้นเป็นเหตุ. แม้เราจะตรึกตามตรงตามถึงอวิหิงสาวิตกนั้น ตลอดวัน, หรือตลอดทั้งกลางคืนกลางวัน ก็มองไม่เห็นภัยอันจะเกิดขึ้นเพราะอวิหิงสาวิตกนั้นเป็นเหตุ.

ภิกษุ ท. ! ก็แต่ว่า เมื่อเราตรึกตามตรงตามนานเกินไ้ไปนัก ภายก็เมื่อยล้า, เมื่อกายเมื่อยล้า จิตก็อ่อนเพลีย, เมื่อจิตอ่อนเพลีย จิตก็ห่างจากสมาธิ, เพราะเหตุนี้ เราจึงดำรงจิตให้หยุดอยู่ในภายใน กระทำให้มีอารมณ์อันเดียวตั้งมั่นไว้. ข้อนี้เพราะเหตุไรเล่า ? เพราะเราประสงค์อยู่ว่าจิตของเราอย่าฟุ้งขึ้นเลย ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุตรึกตามตรงตามถึงอารมณ์ใดๆมาก จิตย่อมโน้มไปโดยอาการอย่างนั้นๆ : ถ้าภิกษุตรึกตรงตามถึง เนกขัมมวิตก มาก ก็เป็นอันว่าละกามวิตกเสีย กระทำแล้วอย่างมากซึ่งเนกขัมมวิตก; จิตของเธอนั้นย่อมโน้มไปเพื่อความตรึกในการออกจากกาม (เนกขัมมวิตก). ถ้าภิกษุตรึกตรงตามถึงอัปฺยาปาทวิตก มาก ก็เป็นอันว่าละพฺยาปาทวิตกเสีย กระทำแล้วอย่างมากในอัปฺยาปาทวิตก; จิตของเธอนั้นย่อมโน้มไปเพื่อความตรึกในการไม่พยาบาท (อัปฺยา

๑. ที่ละด้วยจุดนี้ หมายความว่าตรัสทีละวิตก แต่คำตรัสเหมือนกันหมด ผิดแต่ชื่อเท่านั้น, ทุกๆวิตกมีเนื้อความอย่างเดียวกัน, จะใส่เต็มเฉพาะอวิหิงสาวิตก ซึ่งเป็นวิตกข้อสุดท้ายเท่านั้น, สำหรับสองวิตกข้างต้น ก็มีแนวแห่งการพิจารณาและรู้สึกลักษณะเดียวกันกับในกรณีแห่งอวิหิงสาวิตก.

ปาทวิตก) ถ้าภิกษุตรีกตรองตามถึง อวิหิงสาวิตก มาก ก็เป็นอันว่าละวิหิงสาวิตกเสีย กระทำแล้วอย่างมากในอวิหิงสาวิตก; จิตของเขอนั้นย่อมน้อมไปเพื่อความตรีกในการไม่ยังสัตว์ให้ลำบาก (อวิหิงสาวิตก)

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนในเดือนสุดท้ายแห่งฤดูร้อน ข้าวกล้าทั้งหมด เขาขนนำไปในบ้านเสร็จแล้ว คนเลี้ยงโคฟังเลี้ยงโคได้. เมื่อเขาไปพักไ้ร่มไม้ หรือไปกลางทุ่งแจ่มๆ ฟังทำแต่ความกำหนดว่า นั้นฝูงโคดังนี้ (ก็พอแล้ว) ฉนั้นใด; ภิกษุ ท. ! ถึงภิกษุก็เพียงแต่ทำความระลึกว่า นั้นธรรมทั้งหลายดังนี้ (ก็พอแล้ว) ฉนั้นนั้นเหมือนกัน.

- ม.ม. ๑๒/๒๓๒ - ๒๓๖/๒๕๒.

## อาการเกิดแห่งเนกขัมมลังกัปปะ

ตถาคตนั้น แสดงธรรมไพเราะในเบื้องต้น ไพเราะในท่ามกลาง ไพเราะในที่สุด, ประกาศพรหมจรรย์บริสุทธิบริบูรณ์สิ้นเชิง พร้อมทั้งอรรถะพร้อมทั้งพยัญชนะ.

คฤหบดี หรือว่าคฤหบดีบุตร หรือบุคคลผู้เกิดแล้วในตระกูลใดตระกูลหนึ่ง ในภายหลัง ย่อมได้ฟังซึ่งธรรมนั้น. บุคคลนั้นๆ ครั้นได้ฟังแล้วย่อมได้ซึ่งสัทธาใน ตถาคต, มาตามพร้อมแล้วด้วยการได้สัทธาในตถาคตแล้ว ย่อมพิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า “ฆราวาสคับแคบ เป็นทางมาแห่งธุลี, บรรพชาเป็นโอกาสว่าง ; มิใช่เป็นการง่าย ที่จะอยู่ครองเรือนแล้วประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ โดยส่วนเดียวดุจสังข์อันขัดดีแล้ว, ถ้ากระไร เราจะฟังปลงผมและหนวด นุ่งห่ม

ฟ้ากาสายะแล้ว ออกจากรือนบวชสู่ความไม่มีเรือนเถิด” ดังนี้บุคคลนั้น ครั้นถึงสมัยอื่น ละภคะน้อยใหญ่ ละวงศ์ญาติน้อยใหญ่ ปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสายะแล้ว ออกบวชจากรือนสู่ความไม่มีเรือน.

ภิกษุ นั้น ผู้บวชแล้วอย่างนี้ สำรวมแล้วด้วยความสำรวมในปาติโมกข์ถึงพร้อมด้วยมรรยาทและโคจร, มีปรกติเห็นเป็นภัยในโทษแม้มีประมาณน้อย สมาทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย, มาตามพร้อมแล้วด้วยกายกรรมวจีกรรมอันเป็นกุศล, มีอาชีวะบริสุทธิ์, ถึงพร้อมด้วยศีล, มีทวารอันคุ้มครองแล้วในอินทรีย์ทั้งหลาย, ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ, มีความสันโดษ.

- ส.ที. ๘/๘๒/๑๐๒.

## วิธีพิจารณาเพื่อกำจัดอกุศลวิตกตามลำดับ

ภิกษุ ท. ! ภิกษุผู้ประกอบฝึกฝนเพื่อบรรลุอุชิต พึงกระทำในใจ ถึงนิमित ๕ ประการ ตามเวลาอันสมควร. ห้าประการ อย่างไรเล่า? ห้าประการ คือ :-

### ประการที่ ๑

ภิกษุ ท. ! เมื่อภิกษุในกรณีนี้ อาศัยนิमितใด กระทำในใจซึ่งนิमितใดอยู่ อกุศลวิตกอันเป็นบาปที่ประกอบอยู่ด้วยฉันทะบ้าง ประกอบอยู่ด้วยโทสะบ้าง ประกอบอยู่ด้วยโมหะบ้าง ได้บังเกิดขึ้น, ภิกษุ นั้น พึง ละนิमितนั้นเสียกระทำในใจซึ่งนิमितอื่นอันประกอบอยู่ด้วยกุศล. เมื่อภิกษุ นั้น กระทำในใจถึงนิमितอื่นนอกไปจากนิमितนั้น อันประกอบอยู่ด้วยกุศลอยู่, อกุศลวิตกอันเป็นบาปที่



ประกอบอยู่ด้วยฉันทะบ้าง ประกอบอยู่ด้วยโทสะบ้าง ประกอบอยู่ด้วยโมหะบ้าง เหล่านี้ ย่อมละไป ย่อมถึงซึ่งการตั้งอยู่ไม่ได้. เพราะละเสียได้ซึ่งอกุศลวิตก เหล่านี้ จิตของเธอก็ตั้งอยู่ด้วยดี สงบรำงับอยู่ด้วยดี เป็นธรรมเอกผุดมีขึ้น เป็นสมาธิอยู่ ในภายในนั้นเทียว.

ภิกษุ ท. !      **เปรียบเหมือนช่างทำแผ่นไม้กระดาน หรือลูกมือของเขาผู้ฉลาด** ตอก โยก ถอนลิ่มอันใหญ่ออกเสียได้ ด้วยลิ่มอันเล็ก นี่ฉันใด; ภิกษุ ท. !      **ข้อนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน** (ภิกษุนี้ อาศัยนิมิตแห่งกุศล เพื่อละเสียซึ่งนิมิตแห่งอกุศล ทำจิตให้เป็นสมาธิได้).

## ประการที่ ๒

ภิกษุ ท. !      **ถ้าแม้ภิกษุนี้ ละนิมิตนั้นแล้ว** กระทำในใจซึ่งนิมิตอื่น อันประกอบด้วยกุศลอยู่ อกุศลวิตกอันเป็นบาป ซึ่งประกอบอยู่ด้วยฉันทะบ้าง ด้วยโทสะบ้าง ด้วยโมหะบ้าง ก็ยังเกิดขึ้นแก่ภิกษุนี้เอง ดั่งนี้แล้วไฉไร, ภิกษุนี้ พึง **เข้าไปใคร่ครวญซึ่งโทษแห่งอกุศลวิตกเหล่านี้** ว่า “วิตกเหล่านี้ เป็นอกุศล” ดั่งนี้บ้าง “วิตกเหล่านี้ ประกอบไปด้วยโทษ” ดั่งนี้บ้าง “วิตกเหล่านี้ มีทุกข์เป็นวิบาก” ดั่งนี้บ้าง. เมื่อภิกษุนี้ใคร่ครวญซึ่งโทษแห่งอกุศล วิตกเหล่านี้ อยู่, อกุศลวิตกอันเป็นบาปที่ประกอบอยู่ด้วยฉันทะบ้าง ด้วยโทสะบ้าง ด้วยโมหะบ้าง เหล่านี้ ย่อมละไป ย่อมถึงซึ่งการตั้งอยู่ไม่ได้ เพราะการละเสียได้ซึ่งอกุศลวิตกเหล่านี้ จิตของเธอก็ตั้งอยู่ด้วยดี สงบรำงับอยู่ด้วยดี เป็นธรรมเอกผุดมีขึ้น เป็นสมาธิอยู่ ในภายในนั้นเทียว.

ภิกษุ ท. !      **เปรียบเหมือนหญิงสาวหรือชายหนุ่ม** ชอบการประดับ ตกแต่ง เมื่อถูกเขาเอาซากงู ซากสุนัข หรือซากคน มาแขวนเข้าที่คอ ก็จะรู้สึก

อิดอัด ระอา ขยะแขยง นี้นั้นใด; ภิกษุ ท. ! ข้อนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน (ที่ภิกษุนั้นอิด  
อัด ระอา ขยะแขยง ต่อโทษของอกุศลวิตกอยู่).

### ประการที่ ๓

ภิกษุ ท. ! ถ้าแม่ภิกษุนั้น ใคร่ครวญซึ่งโทษแห่งอกุศลวิตกเหล่านั้น  
อยู่อย่างนี้ อกุศลวิตกอันเป็นบาป ที่ประกอบอยู่ด้วยฉันทะบ้าง ด้วยโทสะบ้าง  
ด้วยโมหะบ้าง ก็ยังเกิดขึ้นแก่ภิกษุนั้นอยู่นั่นเอง ดังนี้แล้วไซ้, ภิกษุนั้น อย่า  
พึงระลึกถึง อย่าพึงกระทำไว้ในใจซึ่งอกุศลวิตกเหล่านั้น. เมื่อภิกษุนั้นไม่ระลึก  
ถึง ไม่กระทำไว้ในใจซึ่งอกุศลวิตกเหล่านั้น อยู่, อกุศลวิตกอันเป็นบาปที่  
ประกอบอยู่ด้วยฉันทะบ้าง ด้วยโทสะบ้าง ด้วยโมหะบ้าง เหล่านั้น ย่อมละไป  
ย่อมถึงซึ่งการตั้งอยู่ไม่ได้ เพราะละเสียได้ซึ่งอกุศลวิตกเหล่านั้น จิตของเธอ  
ตั้งอยู่ด้วยดี สงบราบอยู่ด้วยดี เป็นธรรมเอกพุดมีขึ้น เป็นสมาธิอยู่ ในภายใน  
นั้นเทียว.

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนบุรุษมีตา แต่ไม่ต้องการจะเห็นรูปอันมา สู่  
คลองแห่งจักขุ เขาก็จะหลับตาเสีย หรือจะเหลียวมองไปทางอื่นเสีย นี้นั้นใด;  
ภิกษุ ท. ! ข้อนี้ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน (ที่ภิกษุนั้นจะไม่ทำการระลึกถึง ไม่กระทำไว้  
ในใจถึงอกุศลวิตกเหล่านั้น).

## ประการที่ ๔

ภิกษุ ท. ! ถ้าแม่ภิกษุ นั้น ไม่ระลึกถึง ไม่กระทำไว้ในใจซึ่งอกุศลวิตกเหล่านั้นอยู่อย่างนี้ อกุศลวิตกอันเป็นบาป ซึ่งประกอบอยู่ด้วยฉันทะบ้าง ด้วยโทสะบ้าง ด้วยโมหะบ้าง ก็ยังเกิดขึ้นแก่ภิกษุ นั้นอยู่นั่นเอง ดังนี้แล้ว ไชรี, ภิกษุ นั้น ฟัง กระทำในใจซึ่งรูปพรรณสัณฐานแห่งการปรุงแต่งแห่งวิตกของอกุศลวิตกทั้งหลายเหล่านั้น. เมื่อภิกษุ นั้น กระทำในใจซึ่งรูปพรรณสัณฐานแห่งการปรุงแต่งแห่งวิตก ของอกุศลวิตกทั้งหลายเหล่านั้นอยู่, อกุศลวิตกอันเป็นบาปที่ประกอบอยู่ด้วยฉันทะบ้าง ด้วยโทสะบ้าง ด้วยโมหะบ้าง เหล่านั้น ย่อมละไป ย่อมถึงซึ่งการตั้งอยู่ไม่ได้. เพราะละเสียได้ซึ่งอกุศลวิตกเหล่านั้น จิตของเธอก็ตั้งอยู่ด้วยดี สงบรำงับอยู่ด้วยดี เป็นธรรมเอกผุคมีขึ้น เป็นสมาธิอยู่ ในภายในนั้นเทียว.

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนบุรุษเดินเร็วๆ แล้วนึกคิดว่า เราจะเดินเร็วๆ ไปทำไม เดินค่อยๆ ดีกว่า เขาก็เดินค่อยๆ แล้วนึกคิดว่า จะเดินค่อยๆ ไปทำไม ยืนเสียดีกว่า เขาก็ยืน แล้วนึกคิดว่า จะยืนไปทำไม นั่งลงเสียดีกว่า เขาก็นั่งลง แล้วก็คิดว่า จะนั่งอยู่ทำไม นอนเสียดีกว่า เขาก็นอน : ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แหละที่บุรุษนั้นเปลี่ยนอิริยาบถหายาๆ มาเป็นอิริยาบถละเอียดๆ นี้ฉันใด ; ภิกษุ ท. ! ข้อนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน (ที่ภิกษุ นั้น พิจารณารูปพรรณสัณฐานแห่งการปรุงแต่งแห่งวิตกไปตามลำดับๆ).

## ประการที่ ๕

ภิกษุ ท. ! ถ้าแม่ภิกษุ นั้น กระทำในใจซึ่งรูปพรรณสัณฐานแห่งการปรุงแต่งแห่งวิตก ของอกุศลวิตกทั้งหลายเหล่านั้นอยู่อย่างนี้ อกุศลวิตกอันเป็นบาปที่ประกอบอยู่ด้วยฉันทะบ้าง ด้วยโทสะบ้าง ด้วยโมหะบ้าง ก็ยังเกิดขึ้น

แก่ภิกษุณั้่นอยู่นั้่นเอง ดั่งนี้แล้วไซ้ร้, ภิกษุณั้่น พึง ขบพันด้วยพัน จรดเพดาน ด้วยลิ้น ข่มจีจิดด้วยจิต บีบบังคับจิตด้วยจิต เผาจิตด้วยจิต ให้เป็นอยั้่งยั้่ง. เมื่อภิกษุณั้่นกระทำอยั้่งดั่งนี้ อกุศลวิตกอันเป็นบาปที่ประกอบอยั้่งด้วยฉันทะบั้ง ด้วยโทสะบั้ง ด้วยโมหะบั้ง เหล่านั้่นย่อมละไป ย่อมถึงซึ่งการตั้งอยั้่งไม่ได้. เพราะละเสี่ยได้ซึ่งอกุศลวิตกเหล่านั้่น จิตของเธอที่ตั้งอยั้่งด้วยดี สงบรั้งบอด้ด้วยดี เป็นธรรมเอกผุดมีขั้้น เป็นสมาธิอยั้่ง ในภายในนั้่นเทียว.

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนบุรุษแข็งแรง จับบุรุษอ่อนแอที่ศีรษะที่คอ หรือที่ลำตัว แล้วข่มจี บีบคั้้น ทำให้เร้าร้อนเป็นอยั้่งยั้่ง นี้ ฉันใจ; ภิกษุ ท. ! ขั้่นนี้ ก็ฉันนั้่นเหมือนกัน (ที่ภิกษุณั้่น ข่มจีจิดด้วยจิต บีบบังคับจิตด้วยจิต เผาจิตด้วยจิต ให้เป็นอยั้่งยั้่ง).

### ผลสำเร็จแห่งการกำจัดอกุศลวิตก

ภิกษุ ท. ! ในกาลใดแล เมื่อภิกษุอาศัยนิมิตใด กระทำในใจซึ่ง นิมิตใดอยั้่ง อกุศลวิตกอันเป็นบาปที่ประกอบอยั้่งด้วยฉันทะบั้ง ประกอบอยั้่งด้วยโทสะบั้ง ประกอบอยั้่งด้วยโมหะบั้ง ได้บังเกิดขั้้น. เมื่อภิกษุณั้่นละนิมิตนั้่นกระทำในใจซึ่งนิมิตอื่นอันประกอบด้วยกุศลอยั้่ง, อกุศลวิตกอันเป็นบาปที่ประกอบอยั้่งด้วยฉันทะบั้ง ด้วยโทสะบั้ง ด้วยโมหะบั้ง เหล่านั้่นย่อมละไป ย่อมถึงซึ่งการตั้งอยั้่งไม่ได้. เพราะละเสี่ยได้ซึ่งอกุศลวิตกเหล่านั้่น จิตของเธอที่ตั้งอยั้่งด้วยดี สงบรั้งบอด้ด้วยดี เป็นธรรมเอกผุดมีขั้้น เป็นสมาธิอยั้่ง ในภายใน นั้่นเทียว.

เมื่อภิกษุณั้่น ใคร่ครวญซึ่งโทษแห่งอกุศลวิตกเหล่านั้่นอยั้่ง, อกุศลวิตกอันเป็นบาปที่ประกอบอยั้่งด้วยฉันทะบั้ง ด้วยโทสะบั้ง ด้วยโมหะบั้ง เหล่านั้่นย่อมละไป ย่อมถึงซึ่งการตั้งอยั้่งไม่ได้. เพราะการละเสี่ยได้ซึ่งอกุศลวิตกเหล่านั้่น

จิตของเธอก็ตั้งอยู่ด้วยดี สงบรำงับอยู่ด้วยดี เป็นธรรมเอกมุคมีขึ้นเป็นสมาธิอยู่ในภายในนั้นเทียว.

เมื่อภิกษุ นั้น โคร่ครวญซึ่งโทษแห่งอกุศลวิตกเหล่านั้นอยู่, อกุศลวิตกอันเป็นปายที่ประกอบอยู่ด้วยฉันทะบ้าง ด้วยโทสะบ้าง ด้วยโมหะบ้างเหล่านั้น ย่อมละไป ย่อมถึงซึ่งการตั้งอยู่ไม่ได้. เพราะละเสียได้ซึ่งอกุศลวิตกเหล่านั้น จิตของเธอก็ตั้งอยู่ด้วยดี สงบรำงับอยู่ด้วยดี เป็นธรรมเอกมุคมีขึ้นเป็นสมาธิอยู่ในภายในนั้นเทียว.

เมื่อภิกษุ นั้น ไม่ระลึกถึง ไม่กระทำไว้ในใจ ซึ่งอกุศลวิตกเหล่านั้นอยู่, อกุศลวิตกอันเป็นบาปที่ประกอบอยู่ด้วยฉันทะบ้าง ด้วยโทสะบ้าง ด้วยโมหะบ้างเหล่านั้น ย่อมละไป ย่อมถึงซึ่งการตั้งอยู่ไม่ได้. เพราะละเสียได้ซึ่งอกุศลวิตกเหล่านั้น จิตของเธอก็ตั้งอยู่ด้วยดี สงบรำงับอยู่ด้วยดี เป็นธรรมเอกมุคมีขึ้นเป็นสมาธิอยู่ในภายในนั้นเทียว.

เมื่อภิกษุ นั้น กระทำในใจซึ่งรูปพรรณสัณฐานแห่งการปรุงแต่งแห่งวิตกของอกุศลวิตกเหล่านั้นอยู่, อกุศลวิตกอันเป็นบาปที่ประกอบอยู่ด้วยฉันทะบ้าง ด้วยโทสะบ้าง ด้วยโมหะบ้าง เหล่านั้น ย่อมละไป ย่อมถึงซึ่งการตั้งอยู่ไม่ได้ เพราะละเสียได้ซึ่งอกุศลวิตกเหล่านั้น จิตของเธอก็ตั้งอยู่ด้วยดี สงบรำงับอยู่ด้วยดี เป็นธรรมเอกมุคมีขึ้น เป็นสมาธิอยู่ในภายในนั้นเทียว.

เมื่อภิกษุ นั้น ขบฟันด้วยฟัน จรดเพดานด้วยลิ้น ข่มจีจิตด้วยจิต บีบบังคับจิตด้วยจิต เผาจิตด้วยจิต ให้เป็นอย่างยิ่งอยู่, อกุศลวิตกอันเป็นบาปที่ประกอบอยู่ด้วยฉันทะบ้าง ด้วยโทสะบ้าง ด้วยโมหะบ้าง เหล่านั้น ย่อมละไป ย่อมถึงซึ่งการตั้งอยู่ไม่ได้. เพราะละเสียได้ซึ่งอกุศลวิตกเหล่านั้น จิตของเธอก็

ตั้งอยู่ด้วยดี สงบราบรื่นอยู่ด้วยดี เป็นธรรมเอกคุณมีขึ้น เป็นสมาธิอยู่ในภายในนั้นเทียว.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุนี้ เรากล่าวว่า เป็นผู้ที่มีอำนาจในคลองแห่งชนิดต่างๆ ของวิตก : เธอประสงค์จะตรีกถึงวิตกใด ก็ตรีกถึงวิตกนั้นได้ ไม่ประสงค์จะตรีกถึงวิตกใด ก็ไม่ตรีกถึงวิตกนั้นได้ เธอ นั้น ได้ตัดตัณหาขาดแล้ว รื้อถอนสังโยชน์แล้ว ได้กระทำที่สุดแห่งทุกข์แล้วเพราะรู้เฉพาะซึ่งมานะโดยชอบ แล.

- ม.ม. ๑๒/๒๔๑ - ๒๔๖/๒๕๓ - ๒๖๒.

## หน้าที่ที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อ “กาม”

(เพื่อกำจัดกามวิตก)

ภิกษุ ท. ! การเข้าถึงซึ่งกาม ๓ อย่าง เหล่านี้ มีอยู่. สามอย่างอย่างไรเล่า ? สามอย่างคือ ผู้มีกามอันตนเข้าไปดำรงอยู่ ผู้ยินดีในกามอันตนนิรมิตเอง ผู้ใช้อำนาจให้เป็นไปในกามที่ผู้อื่นนิรมิตให้. ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แลเป็นการเข้าถึงกาม ๓ อย่าง.

### (คาถาผนวกท้ายพระสูตร)

พวกชนผู้มีกามอันตนเข้าไปดำรงอยู่ เทพยดาผู้ใช้อำนาจให้เป็นไปในกามที่ผู้อื่นนิรมิตให้ เทพยดาผู้ยินดีในกามอันตนนิรมิตเอง และผู้บริโศกกามเหล่าอื่นก็ดี ล้วนแต่ตั้งอยู่แล้ว ใน การบริโศกกาม ทั้งชนิดนี้และชนิดอื่น.

บุคคลพึงเว้นซึ่งกามทั้งปวงเสีย ทั้งที่เป็นของทิพย์และของมนุษย์ พึงตัดซึ่งกระแสแห่งกามอันหยั่งลงในปิยรูปและสาต-

รูป อันเป็นกระแสที่ก้าวล่วงได้ยาก แล้วย่อมปรินิพพานไม่มีส่วน  
เหลือ ก้าวล่วงทุกขที่ไม่มีส่วนเหลือ เป็นบัณฑิต เห็นธรรมอัน  
ประเสริฐ ถึงเวทด้วยปัญญาอันชอบ, ไม่ถึงซึ่งความมีภพใหม่  
เพราะรู้ยิ่งซึ่งความสิ้นไปแห่งชาติ.

- อิติวุ.พ. ๒๕/๓๐๒/๒๗๕.

ภิกษุ ท. ! บุคคลผู้ ประกอบด้วยกามโยคะ และประกอบด้วยภวโยคะ  
ย่อมเป็น อากามิ คือผู้มาสู่ความเป็นอย่างนี้ (ความเป็นมนุษย์ผู้บริโศกคาม).

ภิกษุ ท. ! บุคคลผู้ ปราศจากกามโยคะ แต่ยังประกอบด้วยภวโยคะ  
ย่อมเป็น อนากามิ คือผู้ไม่มาสู่ความเป็นอย่างนี้.

ภิกษุ ท. ! บุคคลผู้ ปราศจากกามโยคะ และปราศจากภวโยคะ  
ย่อมเป็น อรหันต์สิ้นอาสวะ. ดังนี้.

(คาถาผนวกท้ายพระสูตร)

สัตว์ทั้งหลาย ผู้ประกอบด้วยกามโยคะและภวโยคะทั้งสอง  
อย่าง ย่อม ไปสู่สังสาระ อันเป็นเครื่องให้ถึงซึ่งชาติและมรณะ.

ส่วนสัตว์ผู้ละกามแล้ว แต่ยังไม่ถึงความสิ้นอาสวะ ยัง  
ประกอบอยู่ด้วยภวโยคะนี้เรียกว่า อนากามิ.

ส่วนพวกที่ตัดความสงสัยได้แล้ว สิ้นมานะและภพใหม่ก็  
ถึงฝั่งนอกแห่งโลก คือถึงความสิ้นอาสวะ.

- อิติวุ.พ. ๒๕/๓๐๓/๒๗๖

หมวด จ. ว่าด้วย อานิสงส์ ของสัมมาสังกัปปะ

### การหลีกจากกามเป็นบุรพภาคของพรหมจรรย์

ราชกุมาร ! อุปมาข้อสาม ที่เป็นอัศจรรย์อันเราไม่เคยได้ยินมาแล้ว มาแจ่มแจ้งแก่เรา, ราชกุมาร ! อุปมาว่าไม้แห้งสนิท ทั้งวางไว้บนบก ไกลจากน้ำ, หากบุรุษตั้งใจว่าเราจักนำไม้สีไฟอันบนมาสีกับไม้นั้น ให้ไฟเกิดปรากฏขึ้นดังนี้, ราชกุมาร ! ท่านจะเข้าใจว่าอย่างไร บุรุษนั้นจักนำไม้สีไฟอันบนมาสีกับไม้นั้นให้ไฟเกิดปรากฏขึ้นได้หรือไม่ ? “พระองค์ผู้เจริญ ! ได้โดยแท้, เพราะเหตุว่าโน้นเป็นไม้แห้งเกราะ ทั้งอยู่บนบกไกลน้ำด้วย”. ราชกุมาร ! ฉันทิดก็ฉันทันนั้น : สมณะหรือพรหมณ์พวกใด มีกายละจากวัตถุกามแล้ว ทั้งใจก็ไม่ระคนอยู่ด้วยกิเลสกาม อันทำความพอใจ ความเยื่อใย ความเมามก ความกระหาย ความรุ่มร้อน ในวัตถุกามทั้งหลาย, เขาเป็นผู้ละได้ ระงับได้ซึ่งกิเลสกามอันเป็นภายใน เหล่านั้น. สมณะหรือพรหมณ์เหล่านั้น จะได้เสวยทุกขเวทนาอันกล้าแข็งเผ็ดร้อนเพราะทำความเพียรที่ดี หรือไม่ได้เสวยก็ดี ย่อมควรเพื่อเกิดปัญญาารู้เห็นอันไม่มีปัญญาอื่นยิ่งไปกว่า ได้. ราชกุมาร ! นี่เป็นอุปมาที่สามที่เป็นอัศจรรย์อันเราไม่เคยได้ยินมาแล้วแต่ก่อน ได้มาแจ่มแจ้งกะเราแล้ว.

- มุ.ม. ๑๒/๔๔๕/๔๑๖.

(สำหรับอุปมาที่หนึ่ง และอุปมาที่สอง ที่กล่าวถึงความไม่ประสบความสำเร็จในพรหมจรรย์ เพราะจมติดอยู่ในกาม โดยกายบ้าง โดยใจบ้าง, หาอ่านได้จากหนังสือพุทธประวัติจากพระโฆษฐ์ ที่หัวข้อว่า “อุปมาปรากฏแจ่มแจ้ง” ที่หน้า ๖๑).



## อาการเกิดแห่งกุศลวิตก หรือสัมมาสังกัปปะ

ภิกษุ ท. ! เนกขัมมวิตก ย่อมเกิดอย่างมีเหตุให้เกิด (นิทาน) ไม่ใช่เกิดอย่างไม่มีเหตุให้เกิด. อัปฺยาปาทวิตก ย่อมเกิดอย่างมีเหตุให้เกิด ไม่ใช่เกิดอย่างไม่มีเหตุให้เกิด. อวิหิงสาวิตก ย่อมเกิดอย่างมีเหตุให้เกิด ไม่ใช่เกิดอย่างไม่มีเหตุให้เกิด.

### ก. กรณีเนกขัมมวิตก

ภิกษุ ท. ! เนกขัมมวิตก [ความตริตริกในเนกขัมมะ (ออกจากกาม)] ย่อมเกิดอย่างมีเหตุให้เกิด ไม่ใช่เกิดอย่างไม่มีเหตุให้เกิด; นั้นเป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท. ! เพราะอาศัยเนกขัมมธาตุ จึงเกิดเนกขัมมสังกัปปะ;

เพราะอาศัยเนกขัมมสังกัปปะ จึงเกิดเนกขัมมฉันทะ;

เพราะอาศัยเนกขัมมฉันทะ จึงเกิดเนกขัมมปริพาหะ -

เพราะอาศัยเนกขัมมปริพาหะ -

(ความเร่าร้อนเพื่อจะได้เนกขัมมะ);

เพราะอาศัยเนกขัมมปริพาหะ จึงเกิดเนกขัมมปริเยสนา

ภิกษุ ท. ! อริยสาวกผู้มีการสดับ เมื่อแสวงหาอยู่อย่างแสวงหา เนกขัมมะ ย่อมปฏิบัติถูกโดยฐานะสาม คือโดยกาย โดยวาจา โดยใจ.

### ข. กรณีอัปฺยาปาทวิตก

ภิกษุ ท. ! อัปฺยาปาทวิตก (ความตริตริกในอัปฺยาบาท) ย่อมเกิดอย่างมีเหตุให้เกิด ไม่ใช่เกิดอย่างไม่มีเหตุให้เกิด; นั้นเป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท. ! เพราะอาศัยอัปฺยาปาทธาตุ จึงเกิดอัปฺยาปาทสังกัปปะ;

เพราะอาศัยอัปฺยาปาทสังกัปปะ จึงเกิดอัปฺยาปาทฉันทะ;

เพราะอาศัยอภัยบาทสังกัปปะ                                 จึงเกิดอภัยบาทนันทะ;  
 เพราะอาศัยอภัยบาทนันทะ   จึงเกิดอภัยบาทปริพาหะ  
 (ความเร่าร้อนเพื่อจะได้อภัยบาท);  
 เพราะอาศัยอภัยบาทปริพาหะ   จึงเกิดอภัยบาทปริเยสนา.  
 ภิกษุ ท. !      อริยสาวกผู้มีการสดับ                     เมื่อแสวงหาอยู่อย่างแสวงหา  
 อภัยบาท ย่อมปฏิบัติถูกโดยฐานะสาม คือ โดยกาย โดยวาจา โดยใจ.

### ค. กรณีอวิชสาวิตก

ภิกษุ ท. !      อวิชสาวิตก (ความตรึงตรึงในอวิชสา) ย่อมเกิดอย่างมี เหตุ  
 ให้เกิด ไม่ใช่เกิดอย่างไม่มีเหตุให้เกิด; นั้นเป็นอย่างไรเล่า?  
 ภิกษุท. !      เพราะอาศัยอวิชสาธาตุ                             จึงเกิดอวิชสาสัตถุญา;  
 เพราะอาศัยอวิชสาสัตถุญา   จึงเกิดอวิชสาสังกัปปะ;  
 เพราะอาศัยอวิชสาสังกัปปะ   จึงเกิดอวิชสานันทะ;  
 เพราะอาศัยอวิชสานันทะ   จึงเกิดอวิชสาปริพาหะ  
 (ความเร่าร้อนเพื่อจะได้อวิชสา);  
 เพราะอาศัยอวิชสาปริพาหะ   จึงเกิดอวิชสาปริเยสนา  
 ภิกษุ ท. !      อริยสาวกผู้มีการสดับ                     เมื่อแสวงหาอยู่อย่างแสวงหา  
 อวิชสา ย่อมปฏิบัติถูกโดยฐานะสาม คือ โดยกาย โดยวาจา โดยใจ.

- นิตาน. ส. ๑๖/๑๘๒ - ๑๘๓/๓๕๘ - ๓๕๘.

### สัมมาสังกัปปะทำให้เกิดสังฆสามัคคี

ภิกษุ ท. !      ในทิศใดพวกภิกษุ มีความพร้อมเพรียงกัน มีความ  
 บันเทิงต่อกันและกัน ไม่ทะเลาะวิวาทกัน เข้ากันได้สนิทเหมือนน้ำมัน

กับนำมองดูกันด้วยสายตาแห่งความรัก อยู่; ภิกษุ ท. ! ทิศนั้น เป็นที่  
 ฆาตุกแก่เรา แม้ต้องเดินไป (อย่างเหน็ดเหนื่อย) จะป่วยการกล่าวไปไปถึงการที่  
 เพียงแต่นึกถึง. ในกรณีนี้ เราเชื่อแน่ว่า เป็นเพราะภิกษุเหล่านั้น ได้ละทิ้ง  
 ธรรมสามอย่างเสียแล้ว และพากันมาถือกระทำให้มากในธรรมสามอย่าง. ธรรม  
 สามอย่างอะไรบ้างเล่าที่เธอละทิ้งเสียแล้ว? สามอย่างคือ :-

๑. กามวิตก ความตรึกในกาม

๒. พหยาปาทวิตก ความตรึกในทางมุ่งร้าย

๓. วิหิงสาวิตก ความตรึกที่ก่อให้เกิดความลำบากทั้งแก่ตนและผู้อื่น.  
 ธรรม ๓ อย่างเหล่านี้แล ที่พวกภิกษุเหล่านั้นละทิ้งเสียแล้ว.

ก็ธรรมสามอย่างอย่างไรเล่า ที่พวกภิกษุเหล่านั้นพากันมาถือ กระทำ  
 เพิ่มพูนให้มาก? สามอย่างคือ:-

๑. เนกขัมมวิตก ความตรึกในการหลีกเลี่ยงจากความพัวพันในกาม

๒. อัปยาปาทวิตก ความตรึกในการไม่ทำความมุ่งร้าย

๓. อวิหิงสาวิตก ความตรึกในการไม่ทำตนและผู้อื่นให้ลำบาก.

ธรรม ๓ อย่างเหล่านี้แล ที่พวกภิกษุเหล่านั้นพากันมาถือ ทำเพิ่มพูนให้มาก.

ภิกษุ ท. ! ในทิศใด พวกภิกษุ มีความพร้อมเพรียงกัน มีความบันเทิง  
 ต่อกันและกัน ไม่ทะเลาะวิวาทกัน เข้ากันและกันได้สนิทเหมือนน้ำนมกับน้ำ  
 มองดูกันและกันด้วยสายตาแห่งความรัก อยู่; ภิกษุ ท. ! ทิศนั้นเป็นที่ฆาตุกแก่  
 เรา แม้ต้องเดินไป (อย่างเหน็ดเหนื่อย) จะป่วยการกล่าวไปไปถึงการที่เพียงแต่นึกถึง.  
 ในกรณีนี้ เราเชื่อแน่ว่า เป็นเพราะพวกภิกษุเหล่านั้น ได้ละทิ้งธรรมสาม

อย่างเหล่านี้เสียแล้ว และพากันมาถือ กระทำให้มากในธรรมสามอย่าง เหล่านี้แทน.

- ติก. อ. ๒๗/๑๕๕/๕๖๔.

(นี่เป็นเครื่องแสดงว่า สังฆสามัคคีนั้นเป็นพุทธประสงค์และเป็นที่สพพระอชยาศัย).

หมวด ๓. ว่าด้วย โทษของการขาดสัมมาสังกัปปะ

### อาการเกิดแห่งอกุศลวิตกหรือมิจฉาสังกัปปะ

ภิกษุ ท. ! กามวิตก ย่อมเกิดอย่างมีเหตุให้เกิด (นิทาน) ไม่ใช่เกิดอย่างไม่มีเหตุให้เกิด. พยาบาทวิตก ย่อมเกิดอย่างมีเหตุให้เกิด ไม่ใช่เกิดอย่างไม่มีเหตุให้เกิด. วิหิงสาวิตก ย่อมเกิดอย่างมีเหตุให้เกิด ไม่ใช่เกิดอย่างไม่มีเหตุให้เกิด.

#### ก. กรณีกามวิตก

ภิกษุ ท. ! กามวิตก (ความตริตรีกในกาม) ย่อมเกิดอย่างมีเหตุให้เกิด ไม่ใช่เกิดอย่างไม่มีเหตุให้เกิด; นั้นเป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุท.!	เพราะอาศัยกามธาตุ	จึงเกิดกามสังกัปปะ;
	เพราะอาศัยกามสังกัปปะ	จึงเกิดกามฉันทะ;
	เพราะอาศัยกามฉันทะ	จึงเกิดกามปรีพาหะ (ความเร่าร้อน เพื่อจะได้กาม);



(ความร่ำร้อนเพื่อจะได้ทำการพยายาม);

เพราะอาศัยภัยปาทปริพาหะ                          จึงเกิดภัยปาทปริเยสนา.

ภิกษุ ท. !    บุคคลผู้ไม่มีการดับ                          เมื่อแสวงหาอย่างแสวงหา  
พยายาม ย่อมปฏิบัติผิดโดยฐานะสาม คือ โดยกาย โดยวาจา โดยใจ.

- นิตาน.สั.๑๖/๑๘๑/๓๕๕ - ๓๕๖.

หมวด ช. ว่าด้วย ปกิณณกะ

### ธรรมชาติของกามแห่งกามวิตก

ภิกษุ ท. !    ถูกแล้วๆ    ที่พวกเขาทั้งหลายเข้าใจธรรมที่เราแสดงแล้ว  
อย่างนั้น. ภิกษุ ท. !    ธรรมที่ทำอันตรายทั้งหลาย เราได้กล่าวไว้แล้วโดยอเนก  
ปริยาย แก่พวกเขา และธรรมเหล่านั้นก็สามารถที่จะทำอันตรายแก่ผู้ล่วงเสพ  
ไปได้จริง. กามทั้งหลาย เรากล่าวแล้วว่ามีรสอร่อยน้อย มีทุกข์มาก มีความคับ  
แค้นมาก โทษในกามนั้นยิ่งนัก.

เรากล่าวกามทั้งหลาย    ว่าควรเปรียบด้วย ท่อนกระดูก มีทุกข์มาก มี  
ความคับแค้นมาก โทษในกามนั้นยิ่งนัก.

เรากล่าวกามทั้งหลาย    ว่าควรเปรียบด้วย ชื้นเนื้อ มีทุกข์มาก มีความ  
คับแค้นมาก โทษในกามนั้นยิ่งนัก.

เรากล่าวกามทั้งหลาย    ว่าควรเปรียบด้วย คบเพลิงทำด้วยหญ้า มีทุกข์  
มาก มีความคับแค้นมาก โทษในกามนั้นยิ่งนัก.

เรากล่าวกามทั้งหลาย    ว่าควรเปรียบด้วย หลุมถ่านเพลิง มีทุกข์มาก มี  
ความคับแค้นมาก โทษในกามนั้นยิ่งนัก.

เรากล่าวกามทั้งหลาย ว่าควรเปรียบด้วย ของในความฝัน มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก โทษในกามนั้นยิ่งนัก.

เรากล่าวกามทั้งหลาย ว่าควรเปรียบด้วย ของยืมเขามา มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก โทษในกามนั้นยิ่งนัก.

เรากล่าวกามทั้งหลาย ว่าควรเปรียบด้วย ผลไม้ที่ฆ่าต้น มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก โทษในกามนั้นยิ่งนัก.

เรากล่าวกามทั้งหลาย ว่าควรเปรียบด้วย เขียงรองสับเนื้อ มีทุกข์ มาก มีความคับแค้นมาก โทษในกามนั้นยิ่งนัก.

เรากล่าวกามทั้งหลาย ว่าควรเปรียบด้วย หอกและหาว มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก โทษในกามนั้นยิ่งนัก.

เรากล่าวกามทั้งหลาย ว่าควรเปรียบด้วย หัวงู มีทุกข์มาก มีความ คับแค้น มาก โทษในกามนั้นยิ่งนัก ....

ภิกษุ ท. ! โมฆบุรุษนั้นหนอ จักเสพกามโดยเว้นจากกาม (กิเลส) เว้น จากกามสัญญา เว้นจากกามวิตก ดังนี้ นั้น มิใช่ฐานะที่จะมีได้.

- มู. ม. ๑๒/๒๖๗/๒๗๗.

### ความไม่มีเนกขัมมวิตกในจิตของสามัญญัตว์

วาเสฏฐะ ! เปรียบเหมือนแม่น้ำอจิรวดีนี้ มีน้ำเต็มเปี่ยม กายินดื่มได้. ครั้งนั้น มีบุรุษคนหนึ่งมาถึงเข้า เขามีประโยชน์ที่ฝั่งโน้น แสวงหาฝั่งโน้น มีการไปสู่อันโน้น ประสงค์จะข้ามไปสู่อันโน้น แต่เขาผูกมัดตนอย่างเหนียวแน่น ด้วยเชือกอันมั่นคง ให้มีแขนไหล่หลังอยู่ริมฝั่งนี้ วาเสฏฐะ ! ท่านจะสำคัญ

ความขื่อนี้ว่าอย่างไร : บุรุษนั้น จะไปจากฝั่งนี้สู่ฝั่งโน้นแห่งแม่น้ำอจิรวดี ได้หรือ  
 นอ ? “ไม่ได้แน่ ท่านพระโคตม !”

วาเสฏฐะ ! ขื่อนี้ก็ฉันทันเหมือนกัน : กามคุณ ๕ อย่าง เหล่านี้เรียก  
 กันในอริยวินัยว่า “จ้อคา” บ้าง ว่า “เครื่องจองจำ” บ้าง. ห้าอย่างอย่างไรเล่า ?  
 ห้าอย่างคือ รูปที่พึงรู้แจ้งด้วยจักขุ .... เสียงที่พึงรู้แจ้งด้วยหู .... กลิ่นที่พึงรู้แจ้ง  
 ด้วยจมูก .... รสที่พึงรู้แจ้งด้วยลิ้น .... โผฏฐัพพะที่พึงรู้แจ้งด้วยกาย (แต่ละอย่างๆ)  
 อันเป็นสิ่งที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก เป็นที่เข้าไปตั้ง  
 อาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด ย่อมใจ. วาเสฏฐะ ! กามคุณ  
 ๕ อย่าง เหล่านี้แล ซึ่งเรียกกันในอริยวินัยว่า “จ้อคา” บ้าง ว่า “เครื่องจองจำ”  
 บ้าง.

วาเสฏฐะ ! พรหมณ์ ไตรเพททั้งหลาย หยั่งลงอยู่ สยบอยู่ เมามก  
 อยู่ ไม่มองเห็นโทษดำทราวม ไม่มีปัญญาเครื่องสลัดออก บริโภคอยู่ ซึ่งกาม  
 คุณทั้งห้าเหล่านี้. วาเสฏฐะ ! พรหมณ์ไตรเพทเหล่านั้น ละธรรมที่ทำความเป็น  
 พรหมณ์เสีย สมาทานธรรมะที่ไม่ทำความเป็นพรหมณ์ ดำรงชีวิตให้เป็นไปอยู่  
 บริโภคกามคุณทั้งห้าอย่างจมดิกอยู่ สยบอยู่ เมามกอยู่ ไม่มองเห็นโทษดำ  
 ทราวมไม่มีปัญญาเครื่องสลัดออก มีกามฉันทะผูกมัดแล้ว จักเป็นผู้เข้าถึงความ  
 เป็นสหายแห่งพรหม ภายหลังแต่การตายเพราะทำลายแห่งกาย ดังนี้ : นั้น  
 ไม่ใช่ฐานะที่จะเป็นไปได้.

วาเสฏฐะ ! เปรียบเหมือนแม่น้ำอจิรวดีนี้ มีน้ำเต็มเปี่ยม กายินดื่มได้.  
 ครั้งนั้น มีบุรุษคนหนึ่งมาถึงเข้า เขามีประโยชน์ที่ฝั่งโน้น แสวงหาฝั่งโน้น มี  
 การไปสู่ฝั่งโน้น ประสงค์จะข้ามไปสู่ฝั่งโน้น แต่เขา นอนคลุมศีรษะของตนอยู่



ที่ริมฝั่งนี้. วาเสฏฐะ ! ท่านจะสำคัญความขื่อนี้ว่าอย่างไร : บุรุษนั้นจะไปจากฝั่งนี้สู่ฝั่งโน้นแห่งแม่น้ำอจิรวดี ได้หรือหนอ ? "ไม่ได้แน่ท่านพระโคตม!"

วาเสฏฐะ ! ขื่อนี้ก็คั่นนั้นเหมือนกัน : นิ वर्ณ ๕ อย่าง เหล่านี้เรียกกันในอริยวินัยว่า “เครื่องปิด” บ้าง ว่า “เครื่องกั้น” บ้าง ว่า “เครื่องคลุม” บ้าง ว่า “เครื่องร้อยรัด” บ้าง ทำอย่างอย่างไรเล่า ? ทำอย่างคือ กามฉันทนิ वर्ณ พยาบาทนิ वर्ณ ถีนมิทชนิ वर्ณ อุทซัจจกุกกัจจนิ वर्ณ วิจิกิจฉานิ वर्ณ วาเสฏฐะ ! นิ वर्ณ ๕ อย่างเหล่านี้แล ซึ่งเรียกกันในอริยวินัยว่า “เครื่องปิด” บ้าง “เครื่องกั้น” บ้าง ว่า “เครื่องคลุม” บ้าง ว่า “เครื่องร้อยรัด” บ้าง

วาเสฏฐะ ! พราหมณ์ไตรเพททั้งหลาย ถูกนิ वर्ณ ๕ อย่าง เหล่านี้ปิดแล้ว กั้นแล้ว คลุมแล้ว ร้อยรัดแล้ว. วาเสฏฐะ ! พราหมณ์ไตรเพทเหล่านั้น ละธรรมที่ทำให้ความเป็นพราหมณ์เสีย สมาทานธรรมะที่ไม่ทำให้ความเป็นพราหมณ์ ดำรงชีวิตให้เป็นไปอยู่ อันนิ वर्ณ ทั้ง ๕ อย่างปิดแล้ว กั้นแล้ว คลุมแล้ว ร้อยรัดแล้ว จักเป็นผู้เข้าถึงความเป็นสหายแห่งพรหม ภายหลังจากแต่การตาย เพราะการทำลายแห่งกาย ดั่งนี้นั้น : นั้นไม่ใช่ฐานะที่จะเป็นไปได้.

- ที.ที. ๘/๓๐๕ - ๓๑๘.

## นิทเทศ๑๕

ว่าด้วย สัมมาสังกัปปะ

จบ

## นิตเทศ ๑๖ ว่าด้วย สัมมาวาจา

(มี ๑๓ เรื่อง)

หมวด ก. ว่าด้วย อุทเทศ - วิภาค ของสัมมาวาจา

### อุทเทศแห่งสัมมาวาจา

ภิกษุ ท. ! สัมมาวาจา เป็นอย่างไรเล่า ? เจตนาเป็นเครื่อง เว้นจากการพูดไม่จริง เจตนาเป็นเครื่อง เว้นจากการพูดส่อเสียด เจตนาเป็นเครื่อง เว้นจากการพูดหยาบ เจตนาเป็นเครื่อง เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ. ภิกษุ ท. ! อันนี้เรากล่าวว่า สัมมาวาจา.

- มหา.ที. ๑๐/๓๔๘/๒๕๕.

### หลักวิธีการพูดจาที่เป็น อริยะและอนริยะ

ภิกษุ ท. ! อนริยโวรหาร (โวรหารพูดที่มีไซ่อริยะ แต่เป็นของคนพาล) ๘ ประการ เหล่านี้ มีอยู่ แปรประการ อย่งไรเล่า? แปรประการคือ :-

คนมักกล่าวว่	ได้เห็นในสิ่งที่มีได้เห็น;
คนมักกล่าวว่	ได้ฟังในสิ่งที่มีได้ฟัง;
คนมักกล่าวว่	ได้รู้สึกในสิ่งที่มีได้รู้สึก;
คนมักกล่าวว่	ได้รู้แจ้งในสิ่งที่มีได้รู้แจ้ง;
คนมักกล่าวว่	มิได้เห็นในสิ่งที่เห็น;

คนมักกล่าวว่่า      มีได้ฟังในสิ่งที่ได้ฟัง;  
 คนมักกล่าวว่่า      มีได้รู้สึกในสิ่งที่ได้รู้สึก;  
 คนมักกล่าวว่่า      มีได้รู้แจ้งในสิ่งที่ได้รู้แจ้ง ;

ภิกษุ ท. !      อนริยโวรหรร ๘ ประการ เหล่านี้ แล.

ภิกษุ ท. !      อริยโวรหรร (โวรหรรพุดที่เป็นอริยะ ไม่ใช่ของคณพาล) ๘ ประการ  
 เหล่านี้ มีอยู่. แปรประการ อย่างไรเล่า? แปรประการ คือ :-

คนมักกล่าวว่่า      มีได้เห็นในสิ่งที่มีได้เห็น;  
 คนมักกล่าวว่่า      มีได้ฟังในสิ่งที่มีได้ฟัง;  
 คนมักกล่าวว่่า      มีได้รู้สึกในสิ่งที่มีได้รู้สึก;  
 คนมักกล่าวว่่า      มีได้รู้แจ้งในสิ่งที่มีได้รู้แจ้ง;  
 คนมักกล่าวว่่า      ได้เห็นในสิ่งทีเห็น;  
 คนมักกล่าวว่่า      ได้ฟังในสิ่งทีได้ฟัง;  
 คนมักกล่าวว่่า      ได้รู้สึกในสิ่งทีได้รู้สึก;  
 คนมักกล่าวว่่า      ได้รู้แจ้งในสิ่งทีได้รู้แจ้ง ;

ภิกษุ ท. !      อริยโวรหรร ๘ ประการ เหล่านี้ แล.

- อฎฐก.อ.๒๓/๓๑๖/๑๖๔ - ๑๖๕.

## สัมมววจาโดยปริยายสองอย่าง (โลกียะ - โลกุตตระ)

ภิกษุ ท. !      สัมมววจา เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. !      เรากล่าวแม่  
 สัมมววจาว่ามีโดยส่วนสอง คือ สัมมววจาที่ยังเป็นไปกับด้วยอัสวะ (สาสวา)

เป็นส่วนแห่งบุญ (บุญญาภคิย) มีอุปธิเป็นวิบาก (อุปธิเวปกก) ก็มีอยู่; สัมมาวาจา อันเป็นอริยะ (อริย) ไม่มีอาสวะ (อนาสว) เป็นโลกุตตระ (โลกุตฺตร) เป็นองค์แห่งมรรค (มกฺคจฺจ) ก็มีอยู่.

ภิกษุ ท. ! สัมมาวาจาที่ยังเป็นไปกับด้วยอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ มีอุปธิเป็นวิบาก นั้นเป็นอย่างไรเล่า ? เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากมุสาวาท (คำเท็จ) เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากปิสุณวาท (คำส่อเสียด) เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากผรุสวาท (คำหยาบ) เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากสัมผัปปลาบาท (คำเพื่อเจ้อ) ภิกษุ ท. ! นี้คือ สัมมาวาจาที่ยังเป็นไปกับด้วยอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ มีอุปธิเป็นวิบาก.

ภิกษุ ท. ! สัมมาวาจาอันเป็นอริยะ ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์แห่งมรรค นั้นเป็นอย่างไรเล่า? คือการงด (อารติ) การเว้น (วิริติ) การเว้นขาด (ปฎิวิริติ) และเจตนาเป็นเครื่องเว้น (เวรมณิ) จากวจีทุจริตทั้งสี่ (ตามที่กล่าวแล้วข้างบน) ของผู้มีอริยจิต ของผู้มีอนาสวจิต ของผู้เป็นอริยมัคคสมังคีผู้เจริญอยู่ซึ่งอริยมรรค. ภิกษุ ท. ! นี้คือ สัมมาวาจาอันเป็นอริยะ ไม่มีอาสวะเป็นโลกุตตระ เป็นองค์แห่งมรรค.

- อุปริ. ม.๑๔/๑๘๓-๑๘๔/๒๖๖-๒๖๘.

## หลักวินิจัยวัจกรรม ๓ สถาน

### หมวดที่ ๑ : เมื่อจะกระทำ

ราหุล ! เธอใคร่จะทำกรรมใดด้วยวาจา พึงพิจารณากรรมนั้นเสียก่อนว่า “วัจกรรมที่เราใคร่จะกระทำนี้ เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนเองบ้าง

เบียดเบียนผู้อื่นบ้าง เบียดเบียนทั้งสองฝ่ายบ้าง เป็นวัจกรรมที่เป็นอกุศล มีทุกข์เป็นกำไร มีทุกข์เป็นวิบาก หรือไม่หนอ ?” ดังนี้, ราชูล ! ถ้าเธอพิจารณา รู้สึกอยู่ดังนี้ไฉร้, เธอ ไม่พึงกระทำวัจกรรมชนิดนั้นโดยถ่ายเดียว.

ราชูล ! ถ้าเธอพิจารณา รู้สึกดังนี้ว่า “วัจกรรมที่เราใคร่จะกระทำนี้ ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนเองบ้าง ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนผู้อื่นบ้าง ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนทั้งสองฝ่ายบ้าง เป็นวัจกรรมที่เป็นกุศล มีสุขเป็นกำไร มีสุขเป็นวิบาก” ดังนี้ไฉร้, ราชูล ! เธอพึงกระทำวัจกรรมชนิดนั้น.

### หมวดที่ ๒ เมื่อกระทำอยู่

ราชูล ! เมื่อเธอกระทำกรรมใดด้วยวาจาอยู่ พึงพิจารณากรรมนั้นว่า “วัจกรรมที่เรากำลังกระทำอยู่นี้ เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนเองบ้าง เบียดเบียนผู้อื่นบ้าง เบียดเบียนทั้งสองฝ่ายบ้าง เป็นวัจกรรมที่เป็นอกุศล มีทุกข์เป็นกำไร มีทุกข์เป็นวิบาก หรือไม่หนอ ?” ดังนี้, ราชูล ! ถ้าเธอพิจารณา รู้สึกอยู่ดังนี้ไฉร้, เธอ พึงเลิกละวัจกรรมชนิดนั้นเสีย.

ราชูล ! ถ้าเธอพิจารณา รู้สึกอยู่ดังนี้ว่า “วัจกรรมที่เรากำลังกระทำอยู่นี้ ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนเองบ้าง ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนผู้อื่นบ้าง ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนทั้งสองฝ่ายบ้าง เป็นวัจกรรมที่เป็นกุศล มีสุขเป็นกำไร มีสุขเป็นวิบาก” ดังนี้ไฉร้, ราชูล ! เธอ พึงเร่งเพิ่มการกระทำวัจกรรมชนิดนั้น.

### หมวดที่ ๓ เมื่อกระทำแล้ว

ราहुล ! เมื่อเธอกระทำความผิดด้วยวาจาแล้ว พึงพิจารณากรรมนั้น ว่า “วจีกรรมที่เรากระทำแล้วนี้ เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนเองบ้าง เบียดเบียนผู้อื่นบ้าง เบียดเบียนทั้งสองฝ่ายบ้าง เป็นวจีกรรมที่เป็นอกุศล มีทุกข์เป็นกำไร มีทุกข์เป็นวิบาก หรือไม่หนอ ?” ดังนี้, ราहुล ! ถ้าเธอพิจารณา รู้สึกอยู่ดังนี้ ไชรั, เธอพึงแสดง พึงเปิดเผย พึงกระทำให้เป็นของหงาย ซึ่งวจีกรรมนั้น ในพระศาสนา หรือในเพื่อนสหพรหมจารีผู้เป็นวิญญูชนทั้งหลาย, ครั้นแสดง ครั้นเปิดเผย ครั้นกระทำให้เป็นของหงายแล้ว พึงถึงซึ่งความระวังสังวรต่อไป.

ราहुล ! ถ้าเธอพิจารณา รู้สึกอยู่ดังนี้ว่า “วจีกรรมที่เรากระทำแล้วนี้ ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนเองบ้าง ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนผู้อื่นบ้าง ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนทั้งสองฝ่ายบ้าง เป็นวจีกรรมที่เป็นกุศล มีสุขเป็นกำไร มีสุขเป็นวิบาก” ดังนี้ไชรั, ราहुล ! เธอ พึงอยู่ด้วยปีติและปราโมทย์ ตามศึกษาในกุศลธรรมทั้งหลายอยู่ ทั้งกลางวันและกลางคืนเถิด.

- ม.ม.๑๓/๑๒๘/๑๓๐.

### ข้อควรสรรเสริญหรือควรติเตียนเกี่ยวกับสัมมาวาจา

โปตลียะ ! บุคคล ๔ จำพวกเหล่านี้ มีอยู่ หาได้อยู่ ในโลก. สี่จำพวก เหล่าไหนเล่า? สี่จำพวก คือ :-

โปตลียะ ! บุคคลบางคนในกรณีนี้ กล่าวติเตียน บุคคลที่ควรติเตียน ตามที่เป็นจริง โดยกาลอันควร แต่ไม่กล่าวสรรเสริญ บุคคลที่ควรสรรเสริญ ตามที่เป็นจริง โดยกาลอันควร.

ไปตลียะ ! บุคคลบางคนในกรณีนี้ กล่าวสรรเสริญ บุคคลที่ควรสรรเสริญตามที่เป็นจริง โดยกาลอันควร แต่ไม่กล่าวติเตียน บุคคลที่ควรติเตียนตามที่เป็นจริง โดยกาลอันควร.

ไปตลียะ ! บุคคลบางคนในกรณีนี้ ไม่กล่าวติเตียน บุคคลที่ควรติเตียนตามที่เป็นจริง โดยกาลอันควร และไม่กล่าวสรรเสริญ บุคคลที่ควรสรรเสริญตามที่เป็นจริง โดยกาลอันควร.

ไปตลียะ ! บุคคลบางคนในกรณีนี้ กล่าวติเตียน บุคคลที่ควรติเตียนตามที่เป็นจริง โดยกาลอันควร และกล่าวสรรเสริญ บุคคลที่ควรสรรเสริญตามที่เป็นจริง โดยกาลอันควร.

ไปตลียะ ! บุคคลสี่จำพวกเหล่านี้ แล มีอยู่ หาได้อยู่ในโลก. ไปตลียะเอ๋ย ! ในบรรดาบุคคลสี่จำพวกนี้ บุคคลจำพวกไหนเล่า ควรจะเป็นบุคคลที่งดงามกว่า ประณีตกว่า สำหรับท่าน.

"ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ! ในบรรดาบุคคลสี่จำพวกเหล่านั้น บุคคลจำพวกที่ไม่กล่าวติเตียนบุคคลที่ควรติเตียนตามที่เป็นจริง โดยกาลอันควร และไม่กล่าวสรรเสริญบุคคลที่ควรสรรเสริญตามที่เป็นจริง โดยกาลอันควร, บุคคลจำพวกนี้ แลควรจะเป็นบุคคลที่งดงามกว่า ประณีตกว่า สำหรับข้าพระองค์. ชื่อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? เพราะเหตุว่า นั้นงดงามยิ่งด้วยอุเบกขา".

ไปตลียะ ! ในบรรดาบุคคลสี่จำพวกเหล่านั้น บุคคลจำพวกใด กล่าวติเตียนบุคคลที่ควรติเตียนตามที่เป็นจริง โดยกาลอันควร และกล่าวสรรเสริญบุคคลที่ควรสรรเสริญตามที่เป็นจริง โดยกาลอันควร; บุคคลจำพวกนี้ เป็นบุคคล

พวกที่งมงายกว่า ประณีตกว่า ในบรรดาบุคคลสี่จำพวกเหล่านั้น. ชื่อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? โปตลียะ! นั่น งมงายเพราะความเป็นผู้รู้กาละในกรณีนั้นๆ.

- จตุกก. อ. ๒๑/๑๓๑/๑๐๐.

หมวด ข. ว่าด้วย ลักษณะ ของสัมมาวาจา

### คำไขความของสัมมาวาจาสี่

(อมุสาวาท) เธอนั้น ละมุสาวาท เว้นขาดจากมุสาวาท พุแต่ความ จริงรักษาความสัตย์ มั่งคงในคำพูด มีคำพูดควรเชื่อถือได้ ไม่แก้งกล่าวให้ผิดต่อโลก.

(อปีสุณวาท) เธอนั้น ละคำต่อเสียด เว้นขาดจากคำต่อเสียด ได้ฟังจากฝ่ายนี้แล้ว ไม่เก็บไปบอกแก่ฝ่ายโน้น เพื่อแตกจากฝ่ายนี้; หรือได้ฟังจากฝ่ายโน้นแล้ว ไม่เก็บมาบอกแก่ฝ่ายนี้ เพื่อแตกจากฝ่ายโน้น; แต่จะสมานคนที่แตกกันแล้วให้กลับพร้อมเพรียงกัน อุดหนุนคนที่พร้อมเพรียงกันอยู่ให้พร้อมเพรียงกันยิ่งขึ้น; เป็นคนชอบในการพร้อมเพรียง เป็นคนยินดีในการพร้อมเพรียง เป็นคนพอใจในการพร้อมเพรียง กล่าวแต่วาจาที่ทำให้พร้อมเพรียงกัน.

(อพรุสาวาท) เธอนั้น ละการกล่าวคำหยาบเสียด เว้นขาดจากการกล่าว คำหยาบ กล่าวแต่วาจาที่ไม่มีโทษ เสนาะโสต ให้เกิดความรัก เป็นคำฟูใจ เป็นคำสุภาพที่ชาวเมืองเขาพูดกัน เป็นที่ใคร่ที่พอใจของมหาชน กล่าวแต่วาจาเช่นนั้นอยู่.

(อสัมผัปปลาวาท) เธอนั้น ละคำพูดเพื่อเจ้อ เว้นขาดจากคำพูดเพื่อเจ้อ กล่าวแต่ในเวลาอันสมควร กล่าวแต่คำจริง เป็นประโยชน์ เป็นธรรม เป็นวินัย



กล่าวแต่ว่ามีที่ตั้ง มีหลักฐานที่อ้างอิง มีเวลาจบ ประกอบด้วยประโยชน์สมควรแก่เวลา.

- ส.ที. ๕/๘๓/๑๐๓.

## สุภาสิตวาจา ในฐานะสัมมาวาจา

ภิกษุ ท. ! วาจาอันประกอบด้วยองค์ ๕ ประการ เป็นวาจาสุภาสิต ไม่เป็นวาจาทุพภาสิต เป็นวาจาไม่มีโทษและวิญญูชนไม่ติเตียน. องค์ห้าประการอย่างไรเล่า? ห้าประการ คือ :-

กล่าวแล้วควรแก่เวลา	(กาเลน ภาสิตา โหติ),
กล่าวแล้วตามสัจจริง	(สจฺจา ภาสิตา โหติ),
กล่าวแล้วอย่างอ่อนหวาน	(สมฺนฺหา ภาสิตา โหติ),
กล่าวแล้วอย่างประกอบด้วยประโยชน์	(อตุถสฺสฺหิตา ภาสิตา โหติ),
กล่าวแล้วด้วยเมตตาจิต	(เมตฺตจิตฺเตน ภาสิตา โหติ).

ภิกษุ ท. ! วาจา อันประกอบด้วยองค์ ๕ ประการเหล่านี้แล เป็นวาจาสุภาสิต ไม่เป็นวาจาทุพภาสิต เป็นวาจาไม่มีโทษและวิญญูชนไม่ติเตียน.

- ปญจก.อ ๒๒/๒๗๑/๑๕๘

## สุภาสิตวาจา ในฐานะสัมมาวาจา

(อีกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! วาจาอันประกอบด้วยองค์ ๔ ประการ เป็นวาจาสุภาสิต ไม่เป็นวาจาทุพภาสิต เป็นวาจาไม่มีโทษและวิญญูชนไม่ติเตียน. องค์สี่ประการอย่างไรเล่า? สี่ประการ คือ :-

กล่าวเป็นสุภามิตเท่านั้น ไม่กล่าวเป็นทุพภามิต;

กล่าวเป็นธรรมเท่านั้น ไม่กล่าวเป็นอธรรม;

กล่าววาจาน่ารัก (แก่ผู้ฟัง) เท่านั้น ไม่กล่าววาจาไม่น่ารัก (แก่ผู้ฟัง);

กล่าววาจาสัจจ์เท่านั้น ไม่กล่าววาจาหละหละ.

ภิกษุ ท. ! วาจา อันประกอบด้วยองค์ ๔ ประการเหล่านี้แล เป็น วาจาสุภามิต ไม่เป็นวาจาทุพภามิต เป็นวาจาไม่มีโทษและวิญญูชนไม่ติเตียน.

- สุตต. ปุ. ๒๕/๔๑๑/๓๕๖.

## วาจาของอสังขและอสสังข

### ๑. วาจาของอสังข

ภิกษุ ท. ! บุคคลประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ เป็นที่รู้จักว่าเป็นอสังข. สี่ประการ อย่างไรเล่า? สี่ประการ คือ :-

ภิกษุ ท. ! อสังขในกรณีนี้ แม้ไม่มีใครถามถึง ความไม่ดีของบุคคลอื่น ก็นำมาเปิดเผยให้ปรากฏ ไม่ต้องกล่าวถึงเมื่อถูกใครถาม; ก็เมื่อถูกใครถามถึงความไม่ดีของบุคคลอื่น ก็นำเอาปัญหาไปทำให้ไม่มีทางหลีกเลี่ยงลดหย่อน แล้วกล่าวความไม่ดีของผู้อื่นอย่างเต็มที่โดยพิสดาร. ภิกษุ ท. ! ข้อนี้พึงรู้กันเถิดว่า คนคนนี้เป็น อสังข.

ภิกษุ ท. ! อสังขอย่างอื่นยังมีอีก คือ แม้ถูกใครถามอยู่ถึงความดีของบุคคลอื่น ก็ไม่เปิดเผยให้ปรากฏ ไม่ต้องกล่าวถึงเมื่อไม่ถูก

ใครถาม; ก็เมื่อถูกใครถามถึงความดีของบุคคลอื่น ก็นำเอาปัญหาไปทำให้ลดหย่อนไขว้เขวแล้วกล่าวความดีของผู้อื่นอย่างไม่พิสดารเต็มที่. ภิกษุ ท. ! ข้อนี้พึงรู้กันเถิดว่า คนคนนี้เป็น อสัตบุรุษ.

ภิกษุ ท. ! อสัตบุรุษอย่างอื่นยังมีอีก คือ แม้ถูกใครถามถึงความไม่ดีของตน ก็ปกปิดไม่เปิดเผยให้ปรากฏ ไม่ต้องกล่าวถึงเมื่อไม่ถูกใครถาม; ก็เมื่อถูกใครถามถึงความไม่ดีของตน ก็นำเอาปัญหาไปทำให้ลดหย่อนไขว้เขว แล้วกล่าวความไม่ดีของตนอย่างไม่พิสดารเต็มที่. ภิกษุ ท. ! ข้อนี้พึงรู้กันเถิดว่า คนคนนี้เป็น อสัตบุรุษ.

ภิกษุ ท. ! อสัตบุรุษอย่างอื่นยังมีอีก คือ แม้ไม่มีใครถามถึงความดีของตน ก็นำมาโอ้อวดเปิดเผย จะต้องกล่าวทำไมถึงเมื่อถูกใครถาม; ก็เมื่อถูกใครถามถึงความดีของตน ก็นำเอาปัญหาไปทำให้ไม่ลดหย่อนหลีกเลี้ยว กล่าวความดีของตนอย่างเต็มที่โดยพิสดาร. ภิกษุ ท. ! ข้อนี้พึงรู้กันเถิดว่า คนคนนี้เป็น อสัตบุรุษ.

ภิกษุ ท. ! บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการเหล่านี้ แล เป็นที่รู้กันว่าเป็นอสัตบุรุษ.

## ๒. วาจาของสัตบุรุษ

ภิกษุ ท. ! บุคคลประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ เป็นที่รู้กันว่าเป็นสัตบุรุษ. สี่ประการ อย่างไรเล่า? สี่ประการ คือ :-

ภิกษุ ท. ! สัตบุรุษในกรณีนี้ แม้มีใครถามถึงความไม่ดีของบุคคลอื่น ก็ไม่เปิดเผยให้ปรากฏ จะกล่าวทำไมถึงเมื่อไม่ถูกใครถาม; ก็

เมื่อถูกใครถามถึงความไม่ดีของบุคคลอื่น ก็นำเอาปัญหาไปทำให้หลีกเลี่ยงลดหย่อนลง กล่าวความไม่ดีของผู้อื่นอย่างไม่พิสดารเต็มที่. ภิกษุท. ! ข้อนี้พึงรู้กันเถิดว่า คนคนนี้เป็น สัตบุรุษ.

ภิกษุท. ! สัตบุรุษอย่างอื่นยังมีอีก คือ แม้ไม่ถูกใครถามถึงความดีของบุคคลอื่น ก็ยังนำมาเปิดเผยให้ปรากฏ จะต้องกล่าวทำไมถึงเมื่อถูกใครถาม; ก็เมื่อถูกใครถามถึงความดีของบุคคลอื่น ก็นำเอาปัญหาไปทำให้ไม่หลีกเลี่ยงลดหย่อน กล่าวความดีของผู้อื่นโดยพิสดารบริบูรณ์. ภิกษุท. ! ข้อนี้พึงรู้กันเถิดว่า คนคนนี้เป็น สัตบุรุษ.

ภิกษุท. ! สัตบุรุษอย่างอื่นยังมีอีก คือ แม้ไม่มีใครถามถึงความดีของตน ก็ยังนำเปิดเผยทำให้ปรากฏทำไมจะต้องกล่าวถึงเมื่อถูกถามเล่า; ก็เมื่อถูกใครถามถึงความดีของตน ก็ไม่นำเอาปัญหาไปทำให้ลดหย่อนบิดพลิ้ว แต่กล่าวความดีของตนอย่างโดยพิสดารเต็มที่. ภิกษุท. ! ข้อนี้พึงรู้กันเถิดว่า คนคนนี้เป็น สัตบุรุษ.

ภิกษุท. ! สัตบุรุษอย่างอื่นยังมีอีก คือ แม้มีใครถามถึงความดีของตน ก็ไม่เปิดเผยให้ปรากฏ ทำไมจะต้องกล่าวถึงเมื่อไม่ถูกใครถามเล่า; ก็เมื่อถูกใครถามถึงความดีของตน ก็นำเอาปัญหาไปกระทำให้ลดหย่อนหลีกเลี่ยงเสีย กล่าวความดีของตนโดยไม่พิสดารเต็มที่. ภิกษุท. ! ข้อนี้พึงรู้กันเถิดว่า คนคนนี้เป็น สัตบุรุษ

ภิกษุท. ! บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการเหล่านี้ แล เป็นที่รู้กันว่าเป็นสัตบุรุษ.

## ๓. วาจาของสะใภ้ใหม่ - สะใภ้เก่า

ภิกษุ ท. ! **เปรียบเหมือนหญิงสะใภ้ใหม่** อันเขาเพิ่งนำมาชั่วคืนชั่ววัน ตลอดเวลาเท่านั้นก็ยังมีความละเอียดและความกลัวที่ดำรงไว้ได้อย่างเข้มแข็ง ในแม่พี่บ้าง ในพ่อพี่บ้าง ในสามีบ้าง แม้ที่สุดแต่ในทาสกรรมกรคนใช้.

ครั้นล่วงไปโดยสมัยอื่น เพราะอาศัยความคุ้นเคยกัน หญิงสะใภ้ นั้น ก็ตวาดแม่พี่บ้าง พ่อพี่บ้าง แม้แต่กะสามี ว่า ‘หลีกไปๆ พวกแกจะรู้อะไร’ ดังนี้, นี้ฉันใด;

ภิกษุ ท. ! **ข้อนี้ก็ฉันนั้น** : ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ ออกบวชจากเรือน เป็นผู้ไม่มีเรือนได้ชั่วคืนชั่ววัน ตลอดเวลาเพียงเท่านั้น หิริและโอตตปปะของเธอนั้นยังดำรงอยู่อย่างเข้มแข็ง ในภิกษุ ในภิกษุณี ในอุบาสก ในอุบาสิกา แม้ที่สุดแต่ในคนวัดและสามเณร.

ครั้นล่วงไปโดยสมัยอื่น เพราะอาศัยความคุ้นเคยกัน เธอก็กล่าว ตวาดอาจารย์บ้าง อุปัชฌาย์บ้าง ว่า ‘หลีกไปๆ พวกท่านจะรู้อะไร’ ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนี้ ในเรื่องนี้ เธอทั้งหลายพึงทำการศึกษาลำเนียง อย่างนี้ว่า “เราจักอยู่อย่างมีจิตเสมอกันกับหญิงสะใภ้ใหม่ผู้มาแล้วไม่นาน” ดังนี้. ภิกษุ ท. ! พวกเธอทั้งหลาย พึงทำการศึกษาลำเนียงอย่างนี้แล.

## หลักเกณฑ์แห่งสัมมาวาจาขั้นสูงสุด

ราชกุมาร ! ตถาคตรู้ชัดซึ่ง วาจาใด อันไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบ ด้วยประโยชน์ และไม่เป็นที่รักที่พึงใจของผู้อื่น ตถาคตย่อม ไม่กล่าววาจา นั้น.

ตถาคตรู้ชัดซึ่ง วาจาใด อันจริง อันแท้ แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ และ ไม่เป็นที่รักที่พึงใจของผู้อื่น ตถาคตย่อม ไม่กล่าววาจานั้น.

ตถาคตรู้ชัดซึ่ง วาจาใด อันจริง อันแท้ ประกอบด้วยประโยชน์ แต่ ไม่เป็นที่รักที่พึงใจของผู้อื่น ตถาคตย่อม เลือกให้เหมาะสมกาล เพื่อกล่าววาจา นั้น.

ตถาคตรู้ชัดซึ่ง วาจาใด อันไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ แต่ไม่เป็นที่รักที่พึงใจของผู้อื่น ตถาคตย่อม ไม่กล่าววาจานั้น.

ตถาคตรู้ชัดซึ่ง วาจาใด อันจริง อันแท้ แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ แต่ก็เป็นเป็นที่รักที่พึงใจของผู้อื่น ตถาคตย่อม ไม่กล่าววาจานั้น.

ตถาคตรู้ชัดซึ่ง วาจาใด อันจริง อันแท้ ประกอบด้วยประโยชน์ และ เป็นเป็นที่รักที่พึงใจของผู้อื่น ตถาคตย่อมเป็นผู้ รู้จักกาลที่เหมาะสม เพื่อ กล่าววาจานั้น.

- ม. ม. ๑๓/๕๑/๕๔

## สัมมาวาจาขั้นสูงสุด (ระดับพระพุทธรเจ้า)

ทัณฑปาณีสักกะได้ทูลถามพระภาคเจ้าว่า "พระสมณะมีถ้อยคำอย่างไร มีการกล่าวอย่างไร อยู่เป็นประจำ?"

เพื่อนเอ๋ย ! คนเรามีการกล่าวอย่างไรแล้ว ไม่เกิดการทะเลาะวิวาทกับใครๆในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณ-พราหมณ์ พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์อยู่ ก็ดี, อีกอย่างหนึ่ง คนเรามีปกติกกล่าวอย่างไรแล้ว สัญญา (เรื่องราวก่อนๆ) ไม่มาติดตามอยู่ในใจผู้นั้น ซึ่ง (บัดนี้) เป็นผู้หมดบาป ไม่ประกอบตนอยู่ด้วยกาม ไม่ต้องกล่าวด้วยความสงสัยว่าอะไรเป็นอย่างไรอีกต่อไป มีความรำคาญทางกายและทางใจอันตนตัดขาดแล้วปราศจากค้นหาในภพไหนๆอยู่ที่ดี; เพื่อนเอ๋ย ! เรามีถ้อยคำอย่างนี้ มีการกล่าวอย่างนี้ อยู่เป็นประจำ, ดังนี้

- ม.ม. ๑๒/๒๒๐/๒๔๓.

หมวด ค. ว่าด้วย โทษของการขาดสัมมาวาจา

ตัวอย่างแห่งสัมพัปปลาวากระดับครูบาอาจารย์

ตัวอย่างประการที่ ๑

"พระโคตมผู้เจริญ ! ในเรื่องทางหรือมิใช่ทางนั้น แม้พราหมณ์ทั้งหลาย จะบัญญัติไว้ต่างๆ กัน คือพวกอัทธรียพราหมณ์ก็บัญญัติ พวกคิตติรียพราหมณ์ก็บัญญัติ พวกฉันทิกพราหมณ์ก็บัญญัติ พวกพัทธิชาพราหมณ์ก็บัญญัติ แต่ทางทั้งหมดนั้นก็ล้วนแต่เป็นทางนำออก สามารถนำผู้ปฏิบัติตามทางนั้นไปสู่ความเป็นสหายแห่งพรหมได้ เปรียบเสมือนทางต่างๆมีเป็นอันมากใกล้บ้านใกล้เมือง ก็ล้วนแต่ไปประชุมกันที่บ้านแห่งหนึ่งทุกๆทาง ฉันทิกก็ฉันทิกนั้น".

วาเสฏฐะ ! ในบรรดาพราหมณ์ใดรพททั้งหลายเหล่านั้น มีพราหมณ์สักคนหนึ่งใหม่ ที่ได้เห็นพรหมโดยประจักษ์ ?

"ผู้นั้น หามีไม่ พระโคตม!"

วาเสฏฐะ ! ถ้าอย่างนั้น มีอาจารย์สักคนหนึ่งใหม่ ของพราหมณ์ไตรเพทเหล่านั้น ที่ได้เห็นพรหมโดยประจักษ์?

“ซื่อนั้น หามีไม่ พระโคตม!”

วาเสฏฐะ ! ถ้าอย่างนั้น มีประธานอาจารย์แห่งอาจารย์สักคนหนึ่ง ของพราหมณ์ไตรเพทเหล่านั้นใหม่ ที่ได้เห็นพรหมโดยประจักษ์?

“ซื่อนั้น หามีไม่ พระโคตม!”

วาเสฏฐะ ! มีอาจารย์ที่สืบกันมาถึงเจ็ดชั่ว ของพราหมณ์ไตรเพทเหล่านั้น สักคนหนึ่งใหม่ ที่ได้เห็นพรหมโดยประจักษ์?

“ซื่อนั้น หามีไม่ พระโคตม!”

วาเสฏฐะ ! ในบรรดาฤๅษีเก่าแก่ทั้งหลาย คือ ฤๅษีอัญฐกะ ฤๅษีวามกะ ฤๅษีวามกะ ฤๅษีวามเทวะ ฤๅษีเวสสามิตตะ ฤๅษีมัตถกิ ฤๅษีอังคีระสะ ฤๅษีภารทวาชะ ฤๅษีวาเสฏฐะ ฤๅษีกัสสปะ ฤๅษีภคุ ผู้ได้ประกอบมนต์ขึ้น บอกกล่าวแก่พราหมณ์ไตรเพททั้งหลาย ให้จับตาม ให้กล่าวตาม ให้สวดตาม ให้บอกตาม กันสืบๆมาจนกระทั่งกาลนี้ เหล่านี้ มีฤๅษีสักคนหนึ่งใหม่ในบรรดาฤๅษีเหล่านั้น ที่กล่าวยืนยันอยู่ว่า เราดูเราเห็น ว่าพรหมอยู่ที่ไหน ด้วยอาการอย่างไร ณ ที่ใด ดังนี้?

“ซื่อนั้น หามีไม่ พระโคตม!”

วาเสฏฐะ ! เมื่อไม่มีพราหมณ์ อาจารย์ของพราหมณ์ หรือฤๅษีผู้บอกมนต์แก่พราหมณ์ แม้สักคนหนึ่งที่เคยเห็นพรหมโดยประจักษ์ แล้วมาแสดงหนทางไปสู่ความเป็นสหายแห่งพรหม อยู่ดังนี้ ท่านจะสำคัญความข้อนี้อย่างไร : คำกล่าวของพราหมณ์ไตรเพทเหล่านั้น ย่อมถึงความเป็นคำกล่าวที่ไม่ประกอบด้วยปาฏิหาริย์<sup>๑</sup> (อปฺปาฏิหิริกตฺ) มิใช่หรือ ?

๑. ไม่ประกอบด้วยปาฏิหาริย์ คือไม่มีเหตุผลที่แสดงให้ผู้ฟังเห็นได้ว่าเป็นจริงตามที่เขากล่าว จนกระทั่งยอมเชื่อ.



ถูกแล้ว, วาเสฏฐะ ! ข้อที่พราหมณ์ทั้งหลายไม่รู้ไม่เห็นพรหมจะมากล่าวแสดงหนทางไปสู่ความเป็นสหายกับพรหม ดังนี้ นั้น ไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้. วาเสฏฐะ! เปรียบเหมือนแถวคนตาบอดเกาะหลังกัน คนต้นแถวก็ไม่เห็นอะไร คนกลางแถวก็ไม่เห็นอะไร คนปลายแถวก็ไม่เห็นอะไร นี่ฉันใด; วาเสฏฐะ! คำกล่าวของพราหมณ์ไตรเพททั้งหลาย ก็มีอุปมาเหมือนแถวคนตาบอด ฉะนั้นแหละ คือผู้กล่าวพวกแรกก็ไม่เห็นพรหม ผู้กล่าวพวกต่อมาก็ไม่เห็นพรหม ผู้กล่าวพวกสุดท้ายก็ไม่เห็นพรหม; ดังนั้นคำกล่าวของพวกเขากถึงซึ่งความเป็นคำกล่าวที่น่าหัว (หตุสฺส) คำกล่าวที่ต่ำต้อย (นามก) คำกล่าวเปล่าๆปลีๆ (ริตฺตก) คำกล่าวเหลวไหล (ตุจฺจน).

(นี่เป็นตัวอย่างแห่งสัมปปลาปวาทระดับสูงชนิดที่หนึ่ง)

## ตัวอย่างประการที่ ๒

วาเสฏฐะ ! ท่านจะสำคัญความข้อนี้อะไร : พราหมณ์ไตรเพททั้งหลาย ก็มองเห็นดวงจันทร์ดวงอาทิตย์อยู่ ชนเหล่าอื่นเป็นอันมาก ก็มองเห็นดวงจันทร์ดวงอาทิตย์อยู่, ว่าดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ขึ้นมาจากทิศไหนตกลงไปทางทิศไหน พวกอื่นอ่อนวอนอยู่ ชมเชยอยู่ ประนมมือนมัสการเดินเวียนรอบๆอยู่

"แน่แล้ว พระโคดม ! เมื่อเป็นเช่นนั้น คำกล่าวของพราหมณ์ไตรเพทเหล่านั้นย่อมถึงความ เป็นคำกล่าวที่ไม่ประกอบด้วยปาฏิหาริย์"

ด้วยกันทั้งสองพวก มิใช่หรือ ?

"อย่างนี้แหละ พระโคดม !"

วาเสฏฐะ ! ท่านจะสำคัญความข้อนี้อะไร : เมื่อพวกพราหมณ์ไตรเพทก็เห็น พวกชนเหล่าอื่นเป็นอันมากก็เห็น ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ด้วยกัน

ทั้งสองพวก อยู่ดังนี้ พวกพราหมณ์ไตรเพทสามารถแสดงหนทางไปสู่ความเป็นอันเดียวกันกับดวงจันทร์ดวงอาทิตย์อยู่หรือ ?

“ข้อนั้น หามิได้ พระโคตม!”

วาเสฏฐะ ! ก็เมื่อพวกพราหมณ์ไตรเพท และชนเป็นอันมากเห็นดวงจันทร์ดวงอาทิตย์อยู่ โดยประจักษ์ ก็ยังไม่สามารถแสดงหนทางไปสู่ความเป็นอันเดียวกันกับดวงจันทร์ดวงอาทิตย์อยู่ ดังนี้แล้ว พวกพราหมณ์ พวกอาจารย์ของพราหมณ์ และพวกฤาษีผู้บอกมนต์แก่พราหมณ์ ซึ่งล้วนแต่ไม่เคยเห็นพรหมโดยประจักษ์เลย แล้วจะมาแสดงหนทางไปสู่ความเป็นสหายกับพรหม ดังนี้ นั่นท่านจะสำคัญความข้อนี้ว่าอย่างไร : คำกล่าวของพราหมณ์ไตรเพทเหล่านั้นย่อมถึงความเป็นคำกล่าวที่ไม่ประกอบด้วยปาฏิหาริย์ มิใช่หรือ ?

“แน่แล้ว, พระโคตม! เมื่อเป็นเช่นนั้น คำกล่าวของพราหมณ์ไตรเพทเหล่านั้น ย่อมถึงความ เป็นคำกล่าวที่ไม่ประกอบด้วยปาฏิหาริย์”

ถูกแล้ว, วาเสฏฐะ ! ข้อที่พราหมณ์ทั้งหลายผู้ไม่รู้ไม่เห็นพรหม จะมากล่าวแสดงหนทางไปสู่ความเป็นสหายกับพรหม ดังนี้ นั่น นั่นไม่เป็นฐานะที่จะมีได้.

### ตัวอย่างประการที่ ๓

วาเสฏฐะ ! เปรียบเหมือน มีบุรุษกล่าวอยู่ว่า **“ข้าพเจ้าปราธนาใครจะได้นางชนบทกัลยาณีในชนบทนี้”** ดังนี้. คนทั้งหลายถามเขาว่า ‘บุรุษผู้เจริญ! ท่านรู้จักนางชนบทกัลยาณีที่ท่านปราธนานั้นไหม ว่าเป็นนางกษัตริย์หรือนางพราหมณ์ หรือเป็นนางในวรรณะแพศย์ หรือนางในวรรณะศูทร?’ เขาตอบว่า ‘ไม่รู้จัก’. คนเหล่านั้นถามอีกว่า ‘นางชนบทกัลยาณีที่ท่านประสงค์จะได้นั้น

มีชื่ออะไร มีโคตรอะไร สูงหรือต่ำ หรือปานกลาง ผิวดำ หรือผิวคล้ำ หรือผิวสีทอง อยู่ในหมู่บ้านโน้น อยู่ในนิคมหรือในนครเล่า?’ เขาตอบว่า ‘ไม่ทราบเลย ท่าน!’ คนเหล่านั้นถามอีกว่า ‘บุรุษผู้เจริญ! ท่านปรารถนาใครจะได้ผู้ที่ท่านไม่เคยรู้จัก ไม่เคยเห็น กระนั้นหรือ?’ เขาตอบว่า ‘ถูกแล้ว ท่าน!’ วาเสฏฐะ! ท่านจะสำคัญความข้อนี้อย่างไร : คำกล่าวของบุรุษนี้ ย่อมถึงความเป็นคำกล่าวที่ไม่ประกอบด้วยปาฏิหาริย์ มิใช่หรือ?

“แน่แล้ว, พระโคตม!”

#### ตัวอย่างประการที่ ๔

วาเสฏฐะ! เปรียบเหมือน บุรุษทำบันไดสำหรับจะพาดขึ้นสู่ปราสาท นำมาที่ถนนใหญ่สี่แพร่ง. คนทั้งหลายถามเขาว่า ‘บุรุษผู้เจริญ! ท่านทำบันไดมาเพื่อจะพาดขึ้นสู่ปราสาท ท่านรู้จักปราสาทนั้นไหม ว่าอยู่ที่ทิศตะวันออกหรือทิศใต้ ทางทิศตะวันตกหรือทิศเหนือ สูงหรือต่ำ หรือขนาดกลาง?’ บุรุษนั้นตอบว่า ‘ไม่รู้จักเลย ท่าน!’ คนเหล่านั้นถามต่อไปว่า ‘บุรุษผู้เจริญ! ท่านทำบันไดมาเพื่อจะพาดขึ้นสู่ปราสาทที่ท่านไม่เคยรู้จัก ไม่เคยเห็น กระนั้นหรือ?’ เขาตอบว่า ‘ถูกแล้ว ท่าน!’ วาเสฏฐะ! ท่านจะสำคัญความข้อนี้อย่างไร : คำกล่าวของบุรุษนี้ ย่อมถึงความเป็นคำกล่าวที่ไม่ประกอบด้วยปาฏิหาริย์ มิใช่หรือ?

“แน่แล้ว, พระโคตม!”

#### ตัวอย่างประการที่ ๕

วาเสฏฐะ! เปรียบเหมือน แม่น้ำอจิรวดี นี้ มีน้ำเต็มเปี่ยม กายินดื่มได้. ครั้งนั้น มีบุรุษคนหนึ่งมาถึงเข้า เขามีประโยชน์ที่ฝั่งโน้น แสวงหาฝั่งโน้น มี

การไปสู่ฝั่งโน้น ประสงค์จะข้ามไปฝั่งโน้น เขายืนอยู่ที่ฝั่งนี้ร้องเรียกฝั่งโน้น ว่า ‘ฝั่งโน้นจงมา ฝั่งโน้นจงมา’ ดังนี้. วาเสฏฐะ! ท่านจะสำคัญความข้อนี้อะไร : ฝั่งโน้นแห่งแม่น้ำอจิรวดี จะมาสู่ฝั่งนี้ เพราะเหตุแห่งการร้องเรียก เพราะเหตุแห่งการขอ เพราะเหตุแห่งความปรารถนา หรือเพราะเหตุแห่งความพอใจ ของบุรุษนั้น ได้หรือหนอ?

“พระโคตมผู้เจริญ! ข้อนั้นเป็นไปไม่ได้เลย”.

- สී.ที. ๘/๒๕๓ - ๓๐๔/๓๖๘ - ๓๓๖.

(คำพูดที่ไม่ประกอบด้วยปาฏิหาริย์ และไร้ความหมาย เช่นคำพูดในตัวอย่าง เหล่านี้เป็นตัวอย่างแห่งสัมผัสปลาวัตระดับครูบาอาจารย์).

## วิบากแห่งมิจฉาวาจา

ภิกษุ ท. ! มุสาวาท ที่เสพทั่วแล้ว เจริญแล้ว ทำให้มากแล้วย่อมเป็นไปเพื่อนรก เป็นไปเพื่อกำเนิดดิรัจฉาน เป็นไปเพื่อเปรตวิสัย. วิบากแห่งมุสาวาทของผู้เป็นมนุษย์ที่เบากว่าวิบากทั้งปวง คือวิบากที่เป็นไปเพื่อ การถูกกล่าวคู่ด้วยคำไม่จริง.

ภิกษุ ท. ! ปิสฺสูณวาท (คำขยงให้แตกกัน) ที่เสพทั่วแล้ว เจริญแล้วทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อนรก เป็นไปเพื่อกำเนิดดิรัจฉาน เป็นไปเพื่อเปรตวิสัย. วิบากแห่งปิสฺสูณวาทของผู้เป็นมนุษย์ที่เบากว่าวิบากทั้งปวง คือวิบากที่เป็นไปเพื่อ การแตกจากมิตร.

ภิกษุ ท. ! **ผรุสวาท** (คำหยาบ) ที่เสพทั่วแล้ว เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อนรก เป็นไปเพื่อกำเนิดดิรัจฉาน เป็นไปเพื่อเปรตวิสัย **วิบาก** แห่งผรุสวาทของผู้เป็นมนุษย์ที่เบาว่าวิบากทั้งปวง คือวิบากที่เป็นไปเพื่อ การได้ฟังเสียงที่ไม่น่าพอใจ.

ภิกษุ ท. ! **สัมผัสปลาวาท** (คำเพื่อเจ้า) ที่เสพทั่วแล้ว เจริญแล้วทำให้ มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อนรก เป็นไปเพื่อกำเนิดดิรัจฉาน เป็นไปเพื่อเปรต วิสัย. **วิบาก** แห่งผรุสวาทของผู้เป็นมนุษย์ที่เบาว่าวิบากทั้งปวง คือวิบากที่ เป็นไปเพื่อ วาจาที่ไม่มีใครเชื่อถือ.

- อฎฐก. อี. ๒๓/๒๕๒/๑๓๐.

## นิทเทศ๑๖

ว่าด้วย สัมมาวาจา

จบ

## นิทเทศ ๑๗ ว่าด้วย สัมมากัมมันตะ

(มี ๘ เรื่อง)

หมวด ก. ว่าด้วย อุทเทศ-วิภาค ของสัมมากัมมันตะ

### อุทเทศแห่งสัมมากัมมันตะ

ภิกษุ ท. ! สัมมากัมมันตะ เป็นอย่างไรเล่า ? เจตนาเป็นเครื่องเว้นจากการฆ่า เจตนาเป็นเครื่องเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้แล้ว เจตนาเป็นเครื่อง เว้นจากการประพฤติดิในกามทั้งหลาย. ภิกษุ ท. ! อันนี้เรากล่าวว่า สัมมากัมมันตะ.

- มหา.ที ๑๐/๓๔๘/๒๕๕.

(บาลีแห่งอื่น มีข้อความแตกต่างออกไปว่า :-)

ภิกษุ ท. ! สัมมากัมมันตะ เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! การเว้นจากการฆ่าสัตว์ การเว้นจากการถือสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ การเว้นจากกรรมอันมิใช่พรหมจรรย์ : นี้เราเรียกว่า สัมมากัมมันตะ

- มหาวาร.ส.๑๕/๑๑/๓๗.

(บาลีสูตรบนแสดงด้วย กามสมุจจาจาร บาลีสูตรล่างแสดงด้วย อพรหมจริยา เข้าใจว่า สูตรบนแสดงสำหรับฆราวาส สูตรล่างแสดงสำหรับบรรพชิต; โดยทั่วไปแสดงอย่างสูตรบน เพราะแสดงอย่างสูตรล่างมีน้อยมาก).

## หลักวินิจัยกายกรรม ๓ สถาน

### หมวดที่ ๑ : เมื่อจะกระทำ

ราहुล ! เธอใคร่จะทำกรรมใดด้วยกาย พึงพิจารณากรรมนั้นเสียก่อนว่า “กายกรรมที่เราใคร่จะกระทำนี้ เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนเองบ้าง เบียดเบียนผู้อื่นบ้าง เบียดเบียนทั้งสองฝ่ายบ้าง เป็นกายกรรมที่เป็นอกุศล มีทุกข์เป็นกำไร มีทุกข์เป็นวิบาก หรือไม่หนอ ?” ดังนี้ ราहुล ! ถ้าเธอพิจารณา รู้สึกอยู่ดั่งนั้นไซ้, เธอ ไม่พึงกระทำกายกรรมชนิดนั้นโดยถ่ายเดียว.

ราहुล ! ถ้าเธอพิจารณา รู้สึกอยู่ดั่งนี้ว่า “กายกรรมที่เราใคร่จะกระทำนี้ ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนเองบ้าง ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนผู้อื่นบ้าง ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนทั้งสองฝ่ายบ้าง เป็นกายกรรมอันเป็นกุศล มีสุขเป็นกำไร มีสุขเป็นวิบาก” ดังนี้ ไซ้, ราहुล ! เธอ พึงกระทำกายกรรมชนิดนั้น

### หมวด ๒ : เมื่อกระทำอยู่

ราहुล ! เมื่อเธอกระทำกรรมใดด้วยกายอยู่ พึงพิจารณากรรมนั้นว่า “กายกรรมที่เรากำลังกระทำอยู่นี้ เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนเองบ้าง เบียดเบียนผู้อื่นบ้าง เบียดเบียนทั้งสองฝ่ายบ้าง เป็นกายกรรมที่เป็นอกุศลมีทุกข์เป็นกำไร มีทุกข์เป็นวิบาก หรือไม่หนอ ?” ดังนี้ ราहुล ! ถ้าเธอพิจารณา รู้สึกอยู่ดั่งนั้น ไซ้, เธอ พึงเลิกละกายกรรมชนิดนั้นเสีย.

ราहुล ! ถ้าเธอพิจารณา รู้สึกอยู่ดั่งนี้ว่า “กายกรรมที่เรากำลังกระทำอยู่นี้ ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนเองบ้าง ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนผู้อื่นบ้าง ไม่เป็นไปเพื่อ เบียดเบียนทั้งสองฝ่ายบ้าง เป็นกายกรรมอันเป็นกุศล มีสุขเป็นกำไร มีสุขเป็นวิบาก” ดังนี้ ไซ้, ราहुล ! เธอ พึงเร่งเพิ่มการกระทำกายกรรมชนิดนั้น.

### หมวดที่ ๓ : เมื่อกระทำแล้ว

ราहुล! เมื่อกระทำความผิดด้วยกายแล้ว ฟังพิจารณากรรมนั้นว่า “กายกรรมที่เรากระทำแล้วนี้ เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนเองบ้างเบียดเบียนผู้อื่นบ้าง เบียดเบียนทั้งสองฝ่ายบ้าง เป็นกายกรรมที่เป็นอกุศลมีทุกข์เป็นกำไร มีทุกข์เป็นวิบาก หรือไม่หนอ?” ดังนี้ ราहुล! ถ้าเธอพิจารณา รู้สึ้อยู่ดั่งนั้น ไชรี, เธอ ฟังแสดง ฟังเปิดเผย ฟังกระทำให้เป็นของหงาย ซึ่งกายกรรมนั้น ในพระศาสนา หรือในเพื่อนสหพรหมจารีผู้เป็นวิญญูชนทั้งหลาย, ครั้นแสดง ครั้นเปิดเผย ครั้นกระทำให้เป็นของหงายแล้ว ฟังถึงซึ่งความระวังสังวรต่อไป.

ราहुล! ถ้าเธอพิจารณา รู้สึ้อยู่ดั่งนี้ว่า “กายกรรมที่เรากระทำแล้วนี้ ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนเองบ้าง ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนผู้อื่นบ้าง ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนทั้งสองฝ่ายบ้าง เป็นกายกรรมอันเป็นกุศล มีสุขเป็นกำไร มีสุขเป็นวิบาก” ดังนี้ ไชรี, ราहुล! เธอ ฟังอยู่ด้วยปีติและปราโมทย์ ตามศึกษาในกุศลธรรมทั้งหลายอยู่ ทั้งกลางวันและกลางคืนเถิด.

- ม.ม. ๑๓/๑๒๖/๑๒๘.

### สัมมากัมมันตะโดยปริยายสองอย่าง

#### (โลกียะ - โลกุตตระ)

ภิกษุ ท. ! สัมมากัมมันตะ เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! เรากล่าว แม่ สัมมากัมมันตะว่ามีโดยส่วนสอง คือ สัมมากัมมันตะ ที่ยังเป็นไปกับด้วยอ้าวะ (สาสว) เป็นส่วนแห่งบุญ (บุญญาภิชย) มีอุปธิเป็นวิบาก (อุปธิเวปกุ) ก็มีอยู่;



สัมมากัมมันตะอันเป็นอรียะ (อรีย) ไม่มีอาสวะ (อนาสว) เป็นโลกุตตระ (โลกุตฺตร) เป็นองค์แห่งมรรค (มคฺค) ก็มีอยู่.

ภิกษุ ท. ! สัมมากัมมันตะ ที่ยังเป็นไปกับด้วยอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ มีอุปธิเป็นวิบาก นั้นเป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! เจตนาเป็นเครื่องเว้นจากการทำสัตว์มีชีวิตให้ตกลงไป เจตนาเป็นเครื่องเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ เจตนาเป็นเครื่องเว้นจากการประพฤติดิในกามทั้งหลาย มีอยู่ ภิกษุ ท. ! นี้คือ สัมมากัมมันตะที่ยังเป็นไปกับด้วยอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญมีอุปธิเป็นวิบาก.

ภิกษุ ท. ! สัมมากัมมันตะ อันเป็นอรียะ ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์แห่งมรรค นั้นเป็นอย่างไรเล่า ? คือ การงด การเว้น การเว้นขาด เจตนาเป็นเครื่องเว้น จากกายทุจริตทั้งสาม (ตามที่กล่าวแล้วข้างบน) ของผู้มีอริยจิต ของผู้มีอนาสวจิต ของผู้เป็นอรียมัคคสมังคี ผู้เจริญอยู่ซึ่งอริยมรรค. ภิกษุ ท. ! นี้คือ สัมมากัมมันตะอันเป็นอรียะ ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์แห่งมรรค.

- อุปริ.ม.๑๔/๑๘๔/๒๓๑-๒๓๓.

หมวด ข. ว่าด้วย ลักษณะ ของสัมมากัมมันตะ

### คำไขความของสัมมากัมมันตะ

(ปาณาติปาตา เวรมณี) เชนั้น ละปาณาติบาต เว้นขาดจาก ปาณาติบาตวางท่อนไม้และศัสตราเสียแล้ว มีความละอายเป็นความเอ็นดูกรุณา หวังประโยชน์แก่กุลในบรรดาสัตว์ทั้งหลาย อยู่.

(อทินนาทานา เวรมณี) เชนั้น ละอทินนาทาน เว้นขาดจาก อทินนาทาน ถือเอาแต่ของที่เขาให้แล้ว หวังอยู่แต่ของที่เขาให้ ไม่เป็นขโมย มีตนเป็นคนสะอาดเป็นอยู่.

(กามesu มิจจาจารา เวรมณี - สำหรับฆราวาส) เชนั้น ละการประพฤตินอกในกาม เว้นขาดจากการประพฤตินอกในกาม (คือเว้นขาดจากการประพฤตินอก) ในหญิงซึ่ง มารดารักษา บิดารักษา พี่น้องชาย พี่น้องหญิง หรือญาติ รักษา อันธรรมรักษา เป็นหญิงมีสามี หญิงอยู่ในสินไหม โดยที่สุดแม้หญิงอันเขาหมั้นไว้ (ด้วยการคล้องพวงมาลัย) ไม่เป็นผู้ประพฤตินอกจารีตในรูปแบบเหล่านั้น.

(อพรหมจริยา เวรมณี - สำหรับบรรพชิต) เชนั้น ละกรรมอันไม่ใช่พรหมจรรย์ ประพฤติพรหมจรรย์โดยปกติ ประพฤติห่างไกล เว้นขาดจากการเสพเมถุนอัน เป็นของชาวบ้าน.

- ส.ที.๕/๘๓/๑๐๓.

- ที่มาเฉพาะข้อกามาฯ : - ทสก. อ.๒๔/๒๘๗ - ๒๘๘/๑๖๕.

### ลักษณะและวิบาก แห่งสัมมากัมมันตะ

ภิกษุ ท. ! อริยสาวก ในกรณีนี้ ละปาณาติบาต เว้นขาดจาก ปาณาติบาต. ภิกษุ ท. ! อริยสาวกเว้นขาดจากปาณาติบาตแล้ว ย่อมชื่อว่า ให้ อภัยทาน อเวรทาน อภัยปัชฌทาน แก่สัตว์ทั้งหลายมากไม่มีประมาณ; ครั้นให้ อภัยทาน อเวรทาน อภัยปัชฌทาน แก่สัตว์ทั้งหลายมากไม่มีประมาณแล้ว ย่อม เป็นผู้ มีส่วนแห่งความไม่มีภัย ไม่มีเวร ไม่มีคามเบียดเบียน อันไม่มีประมาณ.

ภิกษุ ท. ! นี่เป็น (อภัย) ทานชั้นปฐม เป็นมหาทาน รู้จักกันว่าเป็นของเลิศ เป็นของมีมานาน เป็นของประพาศสืบกันมาแต่โบราณไม่ถูกทอดทิ้งเลย ไม่เคยถูกทอดทิ้งในอดีต ไม่ถูกทอดทิ้งอยู่ในปัจจุบัน และจักไม่ถูกทอดทิ้งในอนาคต อันสมณพราหมณ์ผู้รู้ไม่คัดค้าน. ภิกษุ ท. ! ข้อนี้เป็นทอธารแห่งบุญ (อันดับที่สี่) เป็นที่ไหลออกแห่งกุศล นำมาซึ่งสุข เป็นไปเพื่อยอดสุดอันดี มีสุขเป็นวิบาก เป็นไปเพื่อสวรรค์ เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขอันพึงปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ.

ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก : อริยสาวก ละอทินนาทาน เว้นขาด จากอทินนาทาน. ภิกษุ ท. ! อริยสาวกเว้นขาดจากอทินนาทานแล้ว ย่อมชื่อว่า ให้ อภัยทาน อเวรทาน อภัยปัจฉาทาน แก่สัตว์ทั้งหลายมากไม่มีประมาณ; ครั้น ให้ อภัยทาน อเวรทาน อภัยปัจฉาทาน แก่สัตว์ทั้งหลายมากไม่มีประมาณแล้ว ย่อมเป็นผู้ มีส่วนแห่งความไม่มีภัย ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน อันไม่มีประมาณ. ภิกษุ ท. ! นี่เป็น (อภัย) ทานอันดับที่สอง เป็นมหาทาน รู้จักกันว่าเป็นของเลิศ เป็นของมีมานาน เป็นของประพาศสืบกันมาแต่โบราณไม่ถูกทอดทิ้งเลย ไม่เคยถูกทอดทิ้งในอดีต ไม่ถูกทอดทิ้งอยู่ในปัจจุบัน และจักไม่ถูกทอดทิ้งในอนาคต อันสมณพราหมณ์ผู้รู้ไม่คัดค้าน. ภิกษุ ท. ! ข้อนี้เป็นทอธารแห่งบุญ (อันดับที่ห้า) เป็นที่ไหลออกแห่งกุศล นำมาซึ่งสุข เป็นไปเพื่อยอดสุดอันดี มีสุขเป็นวิบาก เป็นไปเพื่อสวรรค์ เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขอันพึงปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ.

ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก : อริยสาวก ละกามเมสุมิจณาจาร เว้นขาดจากกามเมสุมิจณาจาร. ภิกษุ ท. ! อริยสาวกเว้นขาดจากกามเมสุมิจณาจารแล้วย่อมชื่อ

ว่า ให้อภัยทาน อเวรทาน อภัยปัจฉทาน แก่สัตว์ทั้งหลายมากไม่มีประมาณ; ครั้นให้อภัยทาน อเวรทาน อภัยปัจฉทาน แก่สัตว์ทั้งหลายมากไม่มีประมาณ แล้ว ย่อมเป็นผู้ มีส่วนแห่งความไม่มีภัย ไม่มีเวร ไม่มีคามเบียดเบียน อันไม่มีประมาณ. ภิกษุ ท. ! นี่เป็น (อภัย) ทานอันดับที่สาม เป็นมหาทาน รู้จักกันว่า เป็นของเลิศ เป็นของมีมานาน เป็นของประพฤติสืบกันมาแต่โบราณ ไม่ถูกทอดทิ้งเลย ไม่เคยถูกทอดทิ้งในอดีต ไม่ถูกทอดทิ้งอยู่ในปัจจุบัน และจักไม่ถูกทอดทิ้งในอนาคต อันสมณพราหมณ์ผู้รู้ไม่คัดค้าน. ภิกษุ ท. ! ข้อนี้เป็นท้อธารแห่งบุญ (อันดับที่หก) เป็นที่ไหลออกแห่งกุศล นำมาซึ่งสุข เป็นไปเพื่อยอดสุดอันดี มีสุขเป็นวิบาก เป็นไปเพื่อสวรรค์ เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความ สุขอันพึงปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ.

- อฎฐก. อ. ๒๓/๒๕๐/๑๒๕.

หมวด ค. ว่าด้วย โทษและอานิสงส์ ของสัมมากัมมันตะ

### วิบากของมิจฉากัมมันตะ

ภิกษุ ท. ! ปาณาติบาต ที่เสพทั่วแล้ว เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อนรก เป็นไปเพื่อกำเนิดดิรัจฉาน เป็นไปเพื่อเปรตวิสัย. วิบากแห่งปาณาติบาตของผู้เป็นมนุษย์ที่เบาว่าวิบากทั้งปวง คือวิบากที่เป็นไปเพื่อยุติสิ้น.

ภิกษุ ท. ! อทินนาทาน ที่เสพทั่วแล้ว เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อนรก เป็นไปเพื่อกำเนิดดิรัจฉาน เป็นไปเพื่อเปรตวิสัย วิบากแห่ง

อธิษฐานของผู้เป็นมนุษย์ที่เบากว่าวิบากทั้งปวง คือวิบากที่เป็นไปเพื่อ ความ  
เสื่อมแห่งโลกะ.

ภิกษุ ท. ! กามสุมิจฉาจาร ที่เสพทั่วแล้ว เจริญแล้ว ทำให้มาก  
แล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อนรก เป็นไปเพื่อกำเนิดดิรัจฉาน เป็นไปเพื่อเปรตวิสัย.  
วิบากแห่งกามสุมิจฉาจารของผู้เป็นมนุษย์ที่เบากว่าวิบากทั้งปวง คือวิบากที่  
เป็นไปเพื่อ ก่อเวรด้วยศัตรู.

- อฏฐก.อ. ๒๓/๒๕๑/๑๓๐.

### กรรมที่เป็นเหตุให้ได้รับผลเป็นความกระเสือกกระสน

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดงธรรมปริยาย อันแสดงความกระเสือกกระสน  
ไปตามกรรม (ของหมู่สัตว์) แก่พวกเธอ. เธอทั้งหลายจงตั้งใจฟังให้ดี. ธรรม  
ปริยายอันแสดงความกระเสือกกระสนไปตามกรรม (ของหมู่สัตว์) เป็นอย่างไร  
เล่า ?

ภิกษุ ท. ! สัตว์ทั้งหลาย เป็นผู้มึกรรมเป็นของตน เป็นทายาทแห่ง  
กรรม มึกรรมเป็นกำเนิด มึกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มึกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กระทำ  
กรรมใดไว้ดีก็ตามชั่วก็ตาม จักเป็นผู้รับผลกรรมนั้น.

ภิกษุ ท. ! คนบางคนในกรณีนี้ เป็นผู้ มีปกติทำปาณาติบาต  
หยาบซ้ำ มีฝ่ามือเปื้อนด้วยโลหิต มีแต่การฆ่าและการทุบตี ไม่มีความเอ็นดูใน  
สัตว์มีชีวิต. เขากระเสือกกระสนด้วย (กรรมทาง) กาย กระเสือกกระสนด้วย

(กรรมทาง) วาจา กระเสือกกระสนด้วย (กรรมทาง) ใจ; กายกรรมของเขาคด วจีกรรมของเขาคด มโนกรรมของเขาคด ; คติของเขาคด อุปบัติของเขาคด. ภิกษุ ท. ! สำหรับผู้มีกตัตถิ มีอุปตัตถินั้น เรากล่าวคตัตถิอย่างใดอย่างหนึ่งใน บรรดาคตัตถิสองอย่าง แก่เขา คือ เหล่า สัตว์นรกผู้มีทุกข์โดยส่วนเดียว, หรือว่า สัตว์เดรัจฉานผู้มีกำเนิดกระเสือกกระสน ได้แก่ ภู แมลงป่อง ตะขาบ พังพอน แมว หนู นกเค้า หรือสัตว์เดรัจฉานเหล่าอื่น ที่เห็นมนุษย์แล้วกระเสือก กระสน. ภิกษุ ท. ! ภูตสัตว์ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้ คือ อุปบัติ (การเข้าถึงภพ) ย่อมมีแก่ภูตสัตว์, เขาทำกรรมใดไว้ เขาย่อมอุปบัติด้วยกรรมนั้น, ผัสสะ ทั้งหลายย่อมถูกต้องภูตสัตว์นั้นผู้อุปบัติแล้ว. ภิกษุ ท. ! เรากล่าวว่าสัตว์ ทั้งหลายเป็นทายาทแห่งกรรม ด้วยอาการอย่างนี้ ดังนี้.

- ทสก.อ. ๒๔/๓๐๕/๑๕๓.

(ในกรณีแห่งบุคคลผู้ กระทำอทินนาทาน กามสุมิฉาจาร ก็ได้ตรัสไว้ด้วย ข้อความ อย่างเดียวกันกับในกรณีของผู้กระทำปาณาติบาตดังกล่าวมาแล้วข้างบนทุกประการ; และยังได้ ตรัสเลยไปถึง วจีทุจริตสี่ มโนทุจริตสาม ด้วยข้อความอย่างเดียวกันอีกด้วย.

ต่อไปนี้ ได้ตรัสข้อความฝ่ายกุศล :-)

### กรรมที่เป็นเหตุให้ได้รับผลเป็นความไม่กระเสือกกระสน

ภิกษุ ท. ! สัตว์ทั้งหลาย เป็นผู้ที่มีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทแห่ง กรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กระทำ กรรมใดไว้ดีก็ตามชั่วก็ตาม จักเป็นผู้รับผลแห่งกรรมนั้น.

ภิกษุ ท. ! บุคคลบางคนในกรณีนี้ ละปาณาติบาต เว้นขาดจาก ปาณาติบาต วางท่อนไม้ วางศัสตรา มีความละอาย ถึงความเอ็นดูกรุณาแก่กกุล

แก่สัตว์ทั้งหลาย. เขาไม่กระเลื่อกระสนด้วย (กรรมทาง) กาย ไม่กระเลื่อกระสนด้วย (กรรมทาง) วาจา ไม่กระเลื่อกระสนด้วย (กรรมทาง) ใจ; กายกรรมของเขาตรง วาจากรรมของเขาตรง มโนกรรมของเขาตรง : คติของเขาตรงอุปบัติของเขาตรง. ภิกษุ ท. ! สำหรับผู้มีคติตรง มีอุปบัติตรงนั้น เรากล่าวคติดังใดอย่างหนึ่งในบรรดาคติสองอย่าง แก่เขา คือเหล่า **สัตว์ผู้มีสุขโดยส่วนเดียว**<sup>๑</sup> หรือว่า **ตระกูลอันสูง** **ตระกูลขัตติยมหาศาล** **ตระกูลพราหมณ์มหาศาล**หรือ**ตระกูลคหบดีมหาศาลอันมั่งคั่ง** มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก มีทองและเงินมาก มีอุปกรณ์แห่งทรัพย์มาก. ภิกษุ ท. ! ภูตสัตว์ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้ คืออุปบัติ (การเข้าถึงภพ) ย่อมมีแก่ภูตสัตว์, เขาทำกรรมใดไว้ เขาย่อมอุปบัติด้วยกรรมนั้น, ผัสสะทั้งหลายย่อมถูกต้องภูตสัตว์นั้นผู้อุปบัติแล้ว. ภิกษุ ท. ! เรากล่าวว่า **สัตว์ทั้งหลาย เป็นทายาทแห่งกรรม ด้วยอาการอย่างนี้** ดังนี้.

(ในกรณีแห่งบุคคลผู้ไม่กระทำอทินนาทาน ไม่กระทำกาเมสุมิจนจาร ก็ได้ ตรีสไว้ด้วยข้อความอย่างเดียวกันกับในกรณีของผู้ไม่กระทำปาณาติบาต ดังกล่าวมาแล้วข้างบนทุกประการ; และยังได้ตรีสเลยไปถึง **วจีสจริตตี มโนสุจริตตาม** ด้วยข้อความอย่างเดียวกันอีกด้วย)

ภิกษุ ท. ! นี้แล คือธรรมปริยาย อันแสดงความกระเลื่อกระสนไปตามกรรม (ของหมู่สัตว์)

- ทสก. อ. ๒๔/๓๑๑/๑๕๓.

## นิทเทศ๑๗

ว่าด้วยสัมமாகัมมันตะ

### จบ

๑. คำนี้พระบาลีฉบับมอญและฉบับยุโรป ว่า สวรรค์อันมีสุขโดยส่วนเดียว.

## นิทเทศ ๑๘ ว่าด้วย สัมมาอาชีวะ

(มี ๑๖ เรื่อง)

หมวด ก. ว่าด้วย อุทเทศ - วิภาค ของสัมมาอาชีวะ

### อุทเทศแห่งสัมมาอาชีวะ

ภิกษุ ท. ! สัมมาอาชีวะ เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! สาวกของ พระอริยเจ้า ในกรณีนี้ ละการเลี้ยงชีวิตที่ผิดเสีย ย่อมสำเร็จความเป็นอยู่ด้วยการเลี้ยงชีวิตที่ชอบ. ภิกษุ ท. ! อันนี้เราเรียกว่า สัมมาอาชีวะ.

- มหา.ที. ๑๐/๓๔๘/๒๕๕.

### สัมมาอาชีวะโดยปริยายสองอย่าง

(โลกียะ - โลกุตตระ)

ภิกษุ ท. ! สัมมาอาชีวะ เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! เรากล่าวแม่ สัมมาอาชีวะ ว่ามีโดยส่วนสอง คือ สัมมาอาชีวะที่ยังเป็นไปกับด้วยอาสวะ (าสวะ) เป็นส่วนแห่งบุญ (บุญญภาคิย) มีอุปธิเป็นวิบาก (อุปธิเวปกก) ก็มีอยู่ สัมมาอาชีวะ อันเป็นอริยะ (อริย) ไม่มีอาสวะ (อนาสว) เป็นโลกุตตระ (โลกุตตร); เป็นองค์แห่งมรรค (มจกค) ก็มีอยู่.

ภิกษุ ท. ! สัมมาอาชีวะที่ยังเป็นไปกับด้วยอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ มีอุปธิเป็นวิบาก นั้นเป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ อริยสาวกละเสีย



ซึ่งการเลี้ยงชีวิตที่ผิด สำเร็จการเป็นอยู่ด้วยการเลี้ยงชีวิตที่ชอบ ภิกษุ ท. ! นี้คือ สัมมาอาชีวะที่ยังเป็นไปกับด้วยอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ มีอุปธิเป็นวิบาก.

ภิกษุ ท. ! สัมมาอาชีวะอันเป็นอริยะ ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์แห่งมรรค นั้นเป็นอย่างไรเล่า ? คือ การงด การเว้น การงดเว้นเจตนา เป็นเครื่องเว้น จากการเลี้ยงชีวิตที่ผิด (มิจฉาอาชีวะ)<sup>๑</sup> ของผู้มีอริยจิต ของผู้มีนาสวจิต ของผู้เป็นอริยมังคสมังคี ผู้เจริญอยู่ซึ่งอริยมรรค. ภิกษุ ท. ! นี้คือ สัมมาอาชีวะอันเป็นอริยะ ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์แห่งมรรค.

- อุปริ.ม ๑๔/๑๘๖/๒๓๖ - ๒๓๘.

หมวด ข. ว่าด้วย ลักษณะ-อุปมา ของสัมมาอาชีวะ

### การดำรงชีพชอบ กินความไปถึงความสันโดษ

มหาราช ! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้สันโดษ (ยินดีตามที่มีอยู่) ด้วยจิรวเป็นเครื่องบริหารกาย สันโดษด้วยบิณฑบาตเป็นเครื่องบริหารท้อง; ภิกษุนั้น จะหลีกไปโดยทิศใดๆ ย่อมถือเอาบาตรและจีวรนั้นหลีกไปได้, โดยทิศนั้นๆ

มหาราช ! เปรียบเสมือนนกมีปีก จะบินไปโดยทิศใดๆ มีปีกอย่างเดียวเป็นภาระบินไป ฉันท; ภิกษุก็ฉันทนั้น : เป็นผู้สันโดษด้วยจิรวเป็นเครื่องบริหารกาย ด้วยบิณฑบาตเป็นเครื่องบริหารท้อง ถือเอาแล้วหลีกไปโดยทิศใดๆได้.

๑. มิจฉาอาชีวะในกรณีของภิกษุ มีตรัสไว้โดยละเอียด ในบาลีสามัญญผลสูตร (ส.ที.๕/๘๕-๕๒/๑๑๔-๑๒๐) เป็นต้น มีอยู่หลายหมวดด้วยกัน ผู้ศึกษาพึงหาจากพระบาลีนั้นหรือจากหนังสือเล่มนี้ ที่หัวข้อว่า "ประมวลพระมหัจจรรยัตถลอสาย" ที่ภาคผนวก; หรือจากหนังสือขุมทรัพย์จากพระโอษฐ์.

มหาราช ! ภิกษุเป็นผู้สันโดษ อย่างนี้แล.

- ส.ท. ๘/๕๔/๑๒๔.

(เมื่อขยายความหมายของคำว่าอาชีวะกว้างออกไปเป็นการดำรงชีพชอบ ความสันโดษในปัจจุบันเครื่องอาศัยของชีวิต ก็มีลักษณะแห่งการดำรงชีพชอบด้วยเหมือนกัน, ผู้รวบรวมเรื่องนี้ จึงนำเรื่องความสันโดษมาใส่ไว้ในหมวดนี้ด้วย).

### แม้อยู่ป่า ก็ยังต่างกันหลายความหมาย

ภิกษุ ท. ! ภิกษุผู้ถือ การอยู่ป่าเป็นวัตร ๕ จำพวกเหล่านี้ มีอยู่. ห้าจำพวก อย่างไรเล่า ? ห้าจำพวกคือ อยู่ป่าเพราะความงัว เพราะความหลง ๑ อยู่ป่าเพราะเป็นผู้ปรารถนาลามก ถูกความปรารถนาคอบงำ ๑ อยู่ป่าเพราะจิตฟุ้งซ่านจนหลงใหล ๑ อยู่ป่าเพราะคิดว่า พระพุทธเจ้าและสาวกของพระพุทธเจ้าสรรเสริญ ๑ เป็นผู้อยู่ป่าเพราะอาศัยความปรารถนาล้นโดยตรง เพราะอาศัยความสันโดษโดยตรง เพราะอาศัยความขัดเกลากิเลสโดยตรง เพราะอาศัยปวิเวกโดยตรง เพราะอาศัยความต้องการเช่นนั้นโดยตรง ๑. ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล ภิกษุผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร ๕ จำพวก.

ภิกษุ ท. ! ในบรรดาภิกษุผู้ถือการอยู่ป่า ๕ จำพวกเหล่านี้ พวกที่อยู่ป่าเพราะอาศัยความปรารถนาล้นโดยตรง เพราะอาศัยความสันโดษโดยตรง เพราะอาศัยความขัดเกลากิเลสโดยตรง เพราะอาศัยปวิเวกโดยตรง เพราะอาศัยความต้องการเช่นนั้นโดยตรง นี้เป็นพวกที่เลิศ ประเสริฐ เด่น สูงสุด ประเสริฐ

กว่าทั้งหมด แห่งภิกษุผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร ๕ จำพวกเหล่านี้. เปรียบเหมือนนมสดได้มาจากแม่โค นมส้มได้มาจากนมสด เนยข้นได้มาจากนมส้ม เนยใสได้มาจากเนยข้น หัวเนยใสได้มาจากเนยใส. ในบรรดาสกเกิดแต่แม่โคทั้งหลายเหล่านั้น หัวเนยใสปรากฏว่าเป็นของเลิศ, ฉันทใดก็ฉันทนั้น.

(ต่อจากนี้ ได้ตรัสถึงธุดงค์วัตรข้ออื่นๆ เช่น การถือผ้าบังสกุล อยู่โคนไม้ อยู่ป่าช้า อยู่กลางแจ้ง ไม่นอน อยู่ในเสนาสนะที่เขาจัดให้ ฉันทหนึ่งเดียว ไม่ฉันอาหารที่นำมาถวายเมื่อลงมือฉันทแล้ว และการบิณฑบาตเป็นวัตร ว่ามีทั้งชนิดงมฉาย หลอกกลวง และบริสุทธ์ ครบทั้งห้าจำพวกด้วยกันทั้งนั้น; ผู้ที่นับถือบูชาแก่ภิกษุผู้ถือธุดงค์พึงสังวรไว้ โดยนัยนี้).

- ปลูกจก. อ. ๒๒/๒๔๕ - ๒๔๗/๑๘๑ - ๑๕๐.

## การดำรงชีพขอโดยทศหก ของฆราวาส

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ในอริยวินัย มีการนอบน้อมทศทั้งหกอย่างไร พระเจ้าข้า! ขอพระองค์จงทรงแสดงธรรมที่เป็นการนอบน้อมทศทั้งหกในอริยวินัยเถิด"

คหบดีบุตร! เมื่อใด อริยสาวก ละเสียได้ซึ่งกรรมกิเลส ๔ ประการไม่กระทำการอันเป็นบาปโดยฐานะทั้งสี่ และไม่เสพทางเลื่อม (อบายมุข) แห่งภกคะ ๖ ทาง, เมื่อนั้น เขาเชื่อว่าเป็นผู้ปราศจากกรรมอันเป็นบาปรวม ๑๔ อย่าง เป็นผู้ปิดกั้นทศทั้งหกโดยเฉพาแล้ว; ด้วยอาการอย่างนี้ เชื่อว่า เขาปฏิบัติแล้วเพื่อชนะโลกทั้งสอง, ทั้งโลกนี้และโลกอื่น เป็นอันเขาปรารถนาระงับแล้ว (อารทุโธ), เขาเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ภายหลังแต่การตายเพราะการทำลายแห่งกาย, ดังนี้.

กรรมกิเลส ๔ ประการอันอริยสาวกนั้น ละเสียได้แล้ว เป็นอย่างไรเล่า ?  
 คหบดีบุตร ! *ปาณาติบาต* เป็นกรรมกิเลส, *อทินนาทาน* เป็นกรรมกิเลส,  
*กามตุมิฉฉาจาร* เป็นกรรมกิเลส, *มุสาวาท* เป็นกรรมกิเลส กรรมกิเลส ๔  
 ประการเหล่านี้ เป็นกรรมอันอริยสาวกนั้นละขาดแล้ว.

อริยสาวกไม่กระทำความอันเป็นบาปโดยฐานะทั้งสี่ เป็นอย่างไรเล่า ? ผู้  
 ถึงซึ่ง *ฉันทาคติ* ชื่อว่ากระทำความอันเป็นบาป, ผู้ถึงซึ่ง *โทสาคติ* ชื่อว่ากระทำ  
 กรรมอันเป็นบาป, ผู้ถึงซึ่ง *โมหาคติ* ชื่อว่ากระทำความอันเป็นบาป, ผู้ถึงซึ่ง  
*ภยากติ* ชื่อว่ากระทำอันเป็นบาป. คหบดีบุตร ! เมื่อใด อริยสาวกไม่ถึงซึ่ง  
 ฉันทาคติ ไม่ถึงซึ่งโทสาคติ ไม่ถึงซึ่งโมหาคติ ไม่ถึงซึ่งภยากติ; เมื่อนั้น ชื่อ  
 ว่า ไม่กระทำความอันเป็นบาปโดยฐานะทั้งสี่เหล่านี้, ดังนี้.

อริยสาวก ไม่เสพทางเสื่อมแห่งโภคะ ๖ ทาง เป็นอย่างไรเล่า ? คหบดี  
 บุตร ! *การตามประกอบในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทเนื่องด้วยของเมา*  
*คือสุราและเมรัย* เป็นทางเสื่อมแห่งโภคะ, *การตามประกอบในการเที่ยวตาม*  
*ตรอกซอกในเวลาวิกาล* เป็นทางเสื่อมแห่งโภคะ, *การเที่ยวไปในที่ชุมนุมแห่ง*  
*ความเมา (สมชุชาภิจรณ)* เป็นทางเสื่อมแห่งโภคะ, *การตามประกอบในธรรมเป็น*  
*ที่ตั้งแห่งความประมาทคือการพนัน* เป็นทางเสื่อมแห่งโภคะ, *การตามประกอบ*  
*ในบาปมิตร* เป็นทางเสื่อมแห่งโภคะ, *การตามประกอบในความเกียจคร้าน*  
 เป็นทางเสื่อมแห่งโภคะ.

(ต่อไปนี้ ได้ตรัสโทษแห่งอบายมุขทั้งหก และลักษณะแห่งมิตรแท้มิตรเทียม โดย  
 รายละเอียด, ผู้ประสงค์ฟังหาได้จากหนังสือนวโกวาท หลักรัฐธรรมนูญชั้นตรี ซึ่งมีอยู่ทุกวัด  
 วาอาราม).

คหบดีบุตร ! อริยสาวก เป็นผู้ปิดกั้นทิศทั้งหกโดยเฉพาะแล้ว เป็นอย่างไรเล่า? คหบดีบุตร ! ฟังทราบว่า ทิศทั้งหกเหล่านี้ มีอยู่ คือฟังทราบว่า มารดาบิดา เป็นปรัตถิมทิศ (ทิศเบื้องหน้า). ฟังทราบว่า อาจารย์ เป็นทักษิณทิศ (ทิศเบื้องขวา), ฟังทราบว่า บุตรภรรยา เป็นปัจฉิมทิศ (ทิศเบื้องหลัง), ฟังทราบว่า มิตรสหาย เป็นอุตตรทิศ (ทิศเบื้องซ้าย), ฟังทราบว่า ทาสกรรมกร เป็นเหนือภูมิทิศ (ทิศเบื้องต่ำ), ฟังทราบว่า สมณพราหมณ์ เป็นอุपरิมทิศ (ทิศเบื้องบน).

### (หน้าที่ที่ฟังปฏิบัติต่อทิศเบื้องหน้า)

คหบดีบุตร ! ทิศเบื้องหน้า คือ มารดาบิดา อันบุตรฟังปฏิบัติต่อโดยฐานะ ๕ ประการ ดังนี้ว่า ท่านเลี้ยงเราแล้ว เราจักเลี้ยงท่าน ๑ เราจักทำกิจของท่าน ๑ เราจักดำรงวงศ์สกุล ๑ เราจักปฏิบัติตนเป็นทายาท ๑ เมื่อท่านทำกาละล่วงลับไปแล้ว เราจักกระทำทักษิณาทูทิศท่าน ๑.

คหบดีบุตร ! ทิศเบื้องหน้าคือมารดาบิดา อันบุตรฟังปฏิบัติต่อโดยฐานะ ๕ ประการเหล่านี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์บุตรโดยฐานะ ๕ ประการ คือ ห้ามเสียจากบาป ๑ ให้ตั้งอยู่ในความดี ๑ ให้ศึกษาศิลปะ ๑ ให้มีคู่ครองที่สมควร ๑ มอบมรดกให้ตามเวลา ๑.

เมื่อเป็นดังนี้ ทิศเบื้องหน้านั้น เป็นอันว่ากุลบุตรนั้นปิดกั้นแล้ว เป็นทิศเกษม ไม่มีภัยเกิดขึ้น.

### (หน้าที่ที่ฟังปฏิบัติต่อทิศเบื้องขวา)

คหบดีบุตร ! ทิศเบื้องขวา คือ อาจารย์ อันศิษย์ฟังปฏิบัติต่อโดยฐานะ ๕ ประการ คือ ด้วยการลุกขึ้นยืนรับ ๑ ด้วยการเข้าไปยืนคอยรับใช้ ๑

ด้วยการเชื่อฟังอย่างยิ่ง ๑ ด้วยการปรนนิบัติ ๑ ด้วยการศึกษาศิลปวิทยาโดย  
เคารพ ๑.

คหบดีบุตร ! ทิศเบื้องขวาคืออาจารย์ อันศิษย์ปฏิบัติต่อโดยฐานะ ๕  
ประการเหล่านี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์ศิษย์โดยฐานะ ๕ ประการ คือ แนะนำดี ๑  
ให้ศึกษาดี ๑ บอกศิลปวิทยาสั้นเชิง ๑ ทำให้รู้จักในมิตรสหาย ๑ ทำการ  
คุ้มครองไว้ในทิศทั้งปวง ๑.

เมื่อเป็นดังนี้ ทิศเบื้องขวานั้น เป็นอันว่ากุลบุตรนั้นปิดกั้นแล้ว เป็นทิศ  
เกษม ไม่มีภัยเกิดขึ้น.

(หน้าที่ที่ฟังปฏิบัติต่อทิศเบื้องหลัง)

คหบดีบุตร ! ทิศเบื้องหลัง คือ ภรรยา อันสามีฟังปฏิบัติต่อโดยฐานะ  
๕ ประการ คือ ด้วยการยกย่อง ๑ ด้วยการไม่ดูหมิ่น ๑ ด้วยการไม่ประพฤตินอกใจ ๑  
ด้วยการมอบความเป็นใหญ่ในหน้าที่ให้ ๑ ด้วยการให้  
เครื่องประดับ ๑

คหบดีบุตร ! ทิศเบื้องหลังคือภรรยา อันสามีปฏิบัติต่อโดยฐานะ ๕  
ประการเหล่านี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์สามีโดยฐานะ ๕ ประการ คือ จัดแจงการ  
งานดี ๑ สงเคราะห์คนข้างเคียงดี ๑ ไม่ประพฤตินอกใจ ๑ ตามรักษาทรัพย์  
ที่มีอยู่ ๑ ขยันขันแข็งในการทำงานทั้งปวง ๑.

เมื่อเป็นดังนี้ ทิศเบื้องหลังนั้น เป็นอันว่ากุลบุตรนั้นปิดกั้นแล้ว เป็นทิศ  
เกษม ไม่มีภัยเกิดขึ้น.

## (หน้าที่ที่พึงปฏิบัติต่อทิศเบื้องซ้าย)

คหบดีบุตร! ทิศเบื้องซ้าย คือ มิตรสหาย อันกุลบุตรพึงปฏิบัติต่อ โดยฐานะ ๕ ประการ คือ ด้วยการให้ปัน ๑ ด้วยการพุดจาไพเราะ ๑ ด้วยการประพุดติประโยชน์ ๑ ด้วยการวางตนเสมอกัน ๑ ด้วยการไม่กล่าวคำอัน เป็นเครื่องให้แตกกัน ๑.

คหบดีบุตร! ทิศเบื้องซ้ายคือมิตรสหาย อันกุลบุตรปฏิบัติต่อโดย ฐานะ ๕ ประการเหล่านี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์สามิโดยฐานะ ๕ ประการ คือ รักสามิตรผู้ประมาทแล้ว ๑ รักษาทรัพย์ของมิตรผู้ประมาทแล้ว ๑ เป็นที่พึ่งแก่ มิตรเมื่อมีภัย ๑ ไม่ทอดทิ้งในยามมีอันตราย ๑ นับถือสมาชิกในวงศ์ของมิตร ๑.

เมื่อเป็นดังนี้ ทิศเบื้องซ้ายนั้น เป็นอันว่ากุลบุตรนั้นปิดกันแล้ว เป็นทิศ เกษม ไม่มีภัยเกิดขึ้น.

## (หน้าที่ที่พึงปฏิบัติต่อทิศเบื้องต่ำ)

คหบดีบุตร! ทิศเบื้องต่ำ คือ ทาสกรรมกร อันนายพึงปฏิบัติต่อโดย ฐานะ ๕ ประการ คือ ด้วยให้ทำการงานตามกำลัง ๑ ด้วยการให้อาหารและ รางวัล ๑ ด้วยการรักษาพยาบาลยามเจ็บไข้ ๑ ด้วยการแบ่งของมีรสประหลาด ให้ ๑ ด้วยการปล่อยให้อิสระตามสมัย ๑.

คหบดีบุตร! ทิศเบื้องต่ำคือทาสกรรมกร อันนายปฏิบัติต่อโดยฐานะ ๕ ประการเหล่านี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์นายโดยฐานะ ๕ ประการ คือ เป็นผู้ลุกขึ้น ทำงานก่อนนาย ๑ เลิกงานที่หลังนาย ๑ ถือเอาแต่ของที่นายให้ ๑ กระทำการ งานให้ดีที่สุด ๑ นำเกียรติคุณของนายไปรำลือ ๑.

เมื่อเป็นดังนี้ ทิศเบื้องต่ำนั้น เป็นอันว่ากุศลบุตรนั้นปิดกั้นแล้ว เป็นทิศ  
เกษม ไม่มีภัยเกิดขึ้น.

(หน้าที่ที่พึงปฏิบัติต่อทิศเบื้องบน)

คหบดีบุตร ! ทิศเบื้องบน คือ สมณพราหมณ์ อัญกุลบุตรพึงปฏิบัติต่อ  
โดยฐานะ ๕ ประการ คือ ด้วยเมตตากายกรรม ๑ ด้วยเมตตาวจีกรรม ๑ ด้วย  
เมตตามโนกรรม ๑ ด้วยการไม่ปิดประตู (คือยินดีต้อนรับ) ๑ ด้วยการถวายอามิส  
ทาน ๑.

คหบดีบุตร ! ทิศเบื้องบนคือสมณพราหมณ์ อัญกุลบุตรปฏิบัติต่อโดย  
ฐานะ ๕ ประการเหล่านี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรโดยฐานะ ๖ ประการ คือ  
ห้ามเสียจากบาป ๑ ให้ตั้งอยู่ในความดี ๑ อนุเคราะห์ด้วยใจอันงดงาม ๑ ให้  
ฟังในสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง ๑ ทำสิ่งที่ได้ฟังแล้วให้แจ่มแจ้งถึงที่สุด ๑ บอกทาง  
สวรรค์ให้ ๑.

เมื่อเป็นดังนี้ ทิศเบื้องบนนั้น เป็นอันว่ากุศลบุตรนั้นปิดกั้นแล้ว เป็นทิศ  
เกษม ไม่มีภัยเกิดขึ้น.



## (คาถาสรูปความ)

มารดาเป็นทิศเบื้องหน้า	ครูอาจารย์เป็นทิศเบื้องขวา
บุตรภรรยาเป็นทิศเบื้องหลัง	มิตรสหายเป็นทิศเบื้องซ้าย
ทาสกรรมกรเป็นทิศเบื้องต่ำ	สมณพราหมณ์เป็นทิศเบื้องบน
คฤหัสถ์ผู้สามารถในการครองเรือน	พึงนอบน้อมทิศ ท. เหล่านี้.
บัณฑิตผู้ถึงพร้อมด้วยศีล	มีวาจาละเอียดอ่อนมีปฏิภาณ
มีความประพฤติถ่อมตัวไม่กระด้าง	เช่นนี้แล้ว ย่อมได้รับการบูชา
ผู้ขยันลุกขึ้น ไม่เกียจคร้าน	ไม่หวั่นไหวในอันตรายใดๆ
ประพฤติตนไม่มีช่องโหว่ มีปัญญา	เช่นนี้แล้ว ย่อมได้รับการบูชา

ผู้ชอบสงเคราะห์สร้างสรรคัมมิตรภาพ รู้ความหมายแห่งถ้อยคำไม่ตระหนี่  
เป็นผู้นำ - นำวิเศษ - นำไม่ขาดสาย เช่นนี้แล้ว ย่อมได้รับการบูชา.

การให้ทาน, การพูดจาไพเราะ, การประพฤติประโยชน์ใดๆ เมื่อควร  
ประพฤติ, ความวางตนเสมอกันในกิจกรรม ท. ตามสมควรในกรณีนั้นๆ, สั  
อย่างนี้ เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวโลก ดุจดุมฤตสลักยึดโยงรถที่กำลังแล่นอยู่.

ถ้าไม่มีเครื่องยึดเหนี่ยวเหล่านี้แล้ว มารดาก็จะไม่ได้รับอะไรจากบุตร  
จะเป็นการนับถือ หรือการบูชาก็ตาม บิดาก็จะไม่ได้รับอะไรจากบุตร.  
เพราะเหตุที่เครื่องยึดเหนี่ยวเหล่านี้ เป็นสิ่งที่บัณฑิตมุ่งกระทำ  
ดังนั้น เขาจึงถึงซึ่งคุณอันใหญ่ มีความสรรเสริญ ท. เกิดขึ้นแก่เขา.

- ปา. ที. ๑๑/๑๕๕ - ๒๐๖/๑๗๔ - ๒๐๕

(ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า ความหมายของคำว่า สัมมาอาชีวะ ซึ่งเคยแปลกันแต่เพียงว่า  
เลี้ยงชีวิตชอบ นั้น ที่แท้แล้วอาจจะขยายความออกไปได้ถึงคำว่า “การดำรงชีพชอบ” ซึ่งมี  
ความหมายตั้งแต่ต่ำสุด ซึ่งเป็นเรื่องของฆราวาส สูงขึ้นไปตามลำดับๆ จนถึงการดำรงอยู่เพื่อการ  
บรรลุมรรคผลนิพพานทีเดียว; ดังนั้นคำอธิบายในหมวดนี้ จึงมีตั้งแต่ชั้นต่ำสุด เช่นการปฏิบัติปิด

กัณฑ์ศกทั้งหก ซึ่งเป็นเรื่องของขรราวาส ดังที่ได้ยกมาใส่ไว้ในที่นี้ อยู่ในหมวดเดียวกันกับการปฏิบัติ  
ชั้นสูงอันมีผลถึงความสิ้นอาสวะที่เรียกว่า “โฆหารสมุจเฉโท” เป็นต้นทีเดียวในบางกรณีก็มีการคาบ  
เกี่ยวกันไปถึงความหมายของคำว่า สัมมาวาจา - วาจาชอบ สัมมากัมมันโต - การงานชอบ เพราะ  
หลักธรรมเหล่านี้คาบเกี่ยวกันอยู่ โยงถึงกันอยู่เป็นธรรมดา).

### การดำรงชีพชั้นเลิศ ของขรราวาส

คหบดี! ในบรรดากามภคิเหล่านั้น กามภคิผู้ใด แสวงหาภค  
ทรัพย์โดยธรรม โดยไม่เคียดครัด (เกินไปจนทรมาณตน) ด้วย, ครั้นแสวงหา  
ภคทรัพย์โดยธรรม โดยไม่เคียดครัดแล้ว ทำตนให้เป็นสุข ให้อิ่มหน้าด้วย,  
แบ่งปันภคทรัพย์บำเพ็ญบุญด้วย, ไม่กำหนด ไม่มัวเมา ไม่ลุ่มหลง มีปกติเห็น  
โทษ มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก บริภคภคทรัพย์เหล่านั้นอยู่ด้วย;

คหบดี! กามภคิผู้นี้ ควรสรรเสริญโดยฐานะทั้งสี่ คือ ควร  
สรรเสริญโดย ฐานะที่หนึ่ง ในข้อที่เขา แสวงหาภคทรัพย์โดยธรรม โดยไม่  
เคียดครัด, ควรสรรเสริญโดย ฐานะที่สอง ในข้อที่เขา ทำตนให้เป็นสุข ให้อิ่ม  
หน้า, ควรสรรเสริญโดย ฐานะที่สาม ในข้อที่เขา แบ่งปันภคทรัพย์บำเพ็ญ  
บุญ, ควรสรรเสริญโดย ฐานะที่สี่ ในข้อที่เขา ไม่กำหนด ไม่มัวเมา ไม่ลุ่มหลง  
มีปกติเห็นโทษ มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก บริภคภคทรัพย์เหล่านั้น.  
คหบดี! กามภคิผู้นี้ ควรสรรเสริญโดยฐานะทั้งสี่เหล่านี้.

คหบดี! กามภคิจำพวกนี้ เป็นกามภคิชั้นเลิศ ชั้นประเสริฐ ชั้น  
หัวหน้า ชั้นสูงสุด ชั้นบวร กว่ากามภคิทั้งหลาย, เปรียบเสมือนนมสดเกิด  
จากแม่โค นมส้มเกิดจากนมสด เนยข้นเกิดจากนมส้ม เนยใสเกิดจากเนยข้น  
หัวเนยใสเกิดจากเนยใส; หัวเนยใสปรากฏว่าเลิศกว่าบรรดาสอนเกิดจากโค  
ทั้งหลายเหล่านั้น, ข้อนี้ฉันใด; กามภคิจำพวกนี้ ก็ปรากฏว่าเลิศกว่าบรรดา  
กามภคิทั้งหลายเหล่านั้น ฉะนั้น แล.

## การดำรงชีพขั้นรองเลิศ ของฆราวาส

คหบดี ! ในบรรดากามโภคีเหล่านั้น กามโภคีผู้ใด แสวงหาโภคทรัพย์โดยธรรม โดยไม่เคียดครัด, ครั้นแสวงหาโภคทรัพย์โดยธรรม โดยไม่เคียดครัดแล้ว ทำตนให้เป็นสุข ให้อิ่มหนำ, แบ่งปันโภคทรัพย์ บำเพ็ญบุญ; แต่เขา กำหนด มัวเมา ลุ่มหลง ไม่มีปกติเห็นโทษ ไม่มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก บริโภคทรัพย์เหล่านั้น;

คหบดี ! กามโภคีผู้นี้ ควรสรรเสริญโดยฐานะสาม ควรติเตียนโดยฐานะหนึ่ง; คือ ควรสรรเสริญ โดย ฐานะที่หนึ่ง ในข้อที่เขา แสวงหาโภคทรัพย์โดยธรรมโดยไม่เคียดครัด, ควรสรรเสริญโดย ฐานะที่สอง ในข้อที่เขา ทำตนให้เป็นสุข ให้อิ่มหนำ, ควรสรรเสริญโดย ฐานะที่สาม ในข้อที่เขาแบ่งปันโภคทรัพย์บำเพ็ญบุญ; แต่ ควรติเตียน โดยฐานะหนึ่ง ในข้อที่เขา กำหนด มัวเมา ลุ่มหลง ไม่มีปกติเห็นโทษ ไม่มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก บริโภคโภคทรัพย์เหล่านั้น. คหบดี ! กามโภคีผู้นี้ ควรสรรเสริญโดยฐานะสามเหล่านี้ควรติเตียนโดยฐานะหนึ่งนี้.

- ทสก.อ. ๒๔/๑๕๓/๕๑.

## การดำรงชีพขั้นธรรมดา ของฆราวาส

คหบดี ! ในบรรดากามโภคีเหล่านั้น กามโภคีผู้ใด แสวงหาโภคทรัพย์โดยธรรม โดยไม่เคียดครัด, ครั้นแสวงหาโภคทรัพย์โดยไม่เคียดครัดแล้ว ทำตนให้เป็นสุข ให้อิ่มหนำ แต่ ไม่แบ่งปันโภคทรัพย์ ไม่บำเพ็ญบุญ;

คหบดี! กามโกคิผู้นี้ ควรสรรเสริญโดยฐานะสอง ควรติเตียนโดยฐานะหนึ่ง; คือ ควรสรรเสริญ โดย ฐานะที่หนึ่ง ในข้อที่เขา แสวงหาทรัพย์โดยธรรม โดยไม่เครียดครัด, ควรสรรเสริญโดย ฐานะที่สอง ในข้อที่เขา ทำตนให้เป็นสุข ให้อิ่มหนำ; แต่ ควรติเตียน โดยฐานะที่หนึ่ง ในข้อที่เขาไม่แบ่งปันโภคทรัพย์ ไม่บำเพ็ญบุญ. คหบดี! กามโกคิผู้นี้ ควรสรรเสริญโดยฐานะสองเหล่านี้ ควรติเตียนโดยฐานะหนึ่งนี้.

- ทสก. อ. ๒๔/๑๕๓/๕๑.

## หลักการดำรงชีพ เพื่อผลพร้อมกันทั้งสองโลก

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! พวกข้าพระองค์เป็นคฤหัสถ์ บริโภคกาม แอ้ออยู่ด้วยบุตรครองเรือน ใช้สอยจันทน์จากแคว้นกาสิ ทัดทรงพวงดอกไม้ของหอมเครื่องลูบไล้ยินดีทองและเงินอยู่. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ขอพระผู้มีพระภาค จงทรงแสดงธรรมที่เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข ทั้งในภวิจธรรมและในสัมปรายะ แก่พวกข้าพระองค์ผู้อยู่ในสถานะเช่นนี้เถิด พระเจ้าข้า!"

### (หลักดำรงชีพเพื่อประโยชน์สูงสุดในภวิจธรรม)

พัยคัมปัชชะ! ธรรม ๔ ประการ เหล่านี้ เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข แก่กุลบุตร ในภวิจธรรม. สี่ประการ อย่างไรเล่า? สี่ประการ คือ อุฏฐานสัมปทา (ถึงพร้อมด้วยความขยัน) อารักขสัมปทา (ถึงพร้อมด้วยการรักษา) กัลยาณมิตรตตา (ความมีมิตรดี) สมนชีวิตา (ความเลี้ยงชีพอย่างสม่าเสมอ).

พัยคัมปัชชะ ! **อุฏฐานสัมปทา เป็นอย่างไรเล่า ?** พัยคัมปัชชะ !  
 กุลบุตรในกรณีนี้ สำเร็จการเป็นอยู่ด้วยการลุกขึ้นกระทำการงาน ก็ด้วย  
 กสิกรรม หรือวานิชกรรม โครักขกรรม อาชีพผู้ถืออาวุธ อาชีพราชบุรุษ  
 หรือด้วยศิลปะอย่างใดอย่างหนึ่ง. ในอาชีพนั้นๆ เขาเป็นผู้เชี่ยวชาญ ไม่เกียจ  
 คร้าน ประกอบด้วยการสอคล้องในอุบายนั้นๆ สามารถกระทำ สามารถจัดให้  
 กระทำ. พัยคัมปัชชะ ! นี้เรียกว่า อุฏฐานสัมปทา (ถึงพร้อมด้วยความขยัน).

พัยคัมปัชชะ ! **อารักขสัมปทา เป็นอย่างไรเล่า ?** พัยคัมปัชชะ !  
 กุลบุตรในกรณีนี้, โภคะอันกุลบุตรหาได้มาด้วยความเพียรเป็นเครื่องลุกขึ้น  
 รวบรวมมาด้วยกำลังแขน มีตัวชุ่มด้วยเหงื่อ เป็นโภคะทรัพย์ประกอบด้วยธรรม  
 ได้มาโดยธรรม, เขารักษาคุ้มครองอย่างเต็มที่ ด้วยหวังว่า “อย่างไรเสียพระราช  
 จะไม่ริบทรัพย์ของเราไป โจรจะไม่ปล้นเอาไป ไฟจะไม่ไหม้ น้ำจะไม่พัดพา  
 ไป ทายาทอันไม่รักใคร่เรา จะไม่ยื้อแย่งเอาไป” ดังนี้. พัยคัมปัชชะ ! นี้เรา  
 เรียกว่า อารักขสัมปทา (ถึงพร้อมด้วยการรักษา).

พัยคัมปัชชะ ! **กัลยาณมิตตตา เป็นอย่างไรเล่า ?** พัยคัมปัชชะ !  
 กุลบุตรในกรณีนี้ อยู่อาศัยในบ้านหรือนิคมใด, ถ้ามีบุคคลใดๆ ในบ้านหรือ  
 นิคมนั้น เป็นคนหบดีหรือบุตรคนหบดีที่ดี เป็นหนุ่มที่เจริญด้วยศีล หรือเป็นคนแก่ที่  
 เจริญด้วยศีลที่ดี ล้วนแต่ถึงพร้อมด้วยสัทธา ถึงพร้อมด้วยศีล ถึงพร้อมด้วย  
 จาคะ ถึงพร้อมด้วยปัญญา อยู่แล้วไซ้, กุลบุตรนั้นก็ดำรงตนร่วม พุจฉาร่วม  
 สากัจฉาร่วม กับชนเหล่านั้น เขาติดตามศึกษาความถึงพร้อมด้วยสัทธา โดย  
 อนุรูปแก่บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยสัทธา เขาติดตามศึกษาความถึงพร้อมด้วยศีล โดย  
 อนุรูปแก่บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยศีล เขาติดตามศึกษาความถึงพร้อมด้วยจาคะ โดย

อนุรูปแก่บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยจาคะ เขาติดตามศึกษาความถึงพร้อมด้วยปัญญา โดยอนุรูปแก่บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญา อยู่ในที่นั้นๆ. พยัคฆปัชชะ ! นี้เรียกว่า กัลยาณมิตตา (ความมีมิตรดี).

พยัคฆปัชชะ ! สมชีวิตา เป็นอย่างไรเล่า ? พยัคฆปัชชะ !  
 กุลบุตรในกรณีนี้ รู้จักความได้มาแห่งโลกทรัพย์ รู้จักความสิ้นไปแห่งโลกทรัพย์แล้วดำรงชีวิตอยู่อย่างสม่าเสมอ ไม่ฟุ่มเฟือยนัก ไม่ฝืดเคืองนัก โดยมีหลักว่า “รายได้ของเราจักท่วมรายจ่าย และรายจ่ายของเราจักไม่ท่วมรายรับ ด้วยอาการอย่างนี้” พยัคฆปัชชะ ! เปรียบเหมือนคนถือตาชั่ง หรือลูกมือของเขา ยกตาชั่งขึ้นแล้ว ก็รู้ว่า “ยังขาดอยู่เท่านี้” หรือเกินไปแล้วเท่านี้” ดังนี้ฉันใด; กุลบุตรนี้ ก็ฉันนั้น : เขารู้จักความได้มาแห่งโลกทรัพย์ รู้จักความสิ้นสิ้นไปแห่งโลกทรัพย์ แล้วดำรงชีวิตอยู่อย่างสม่าเสมอ ไม่ฟุ่มเฟือยนัก ไม่ฝืดเคืองนัก โดยมีหลักว่า “รายได้ของเราจักท่วมรายจ่าย และรายจ่ายของเราจักไม่ท่วมรายรับ ด้วยอาการอย่างนี้” ดังนี้. พยัคฆปัชชะ ! ถ้ากุลบุตรนี้เป็นผู้มีรายได้น้อย แต่สำเร็จการเป็นอยู่อย่างฟุ่มเฟือยแล้วไซ้ร้ ก็จะมีผู้กล่าวว่า กุลบุตรนี้ใช้จ่ายโลกทรัพย์ (อย่างสุรุ่ยสุร่าย) เหมือนคนกินผลมะเดื่อ ฉันใดก็ฉันนั้น พยัคฆปัชชะ ! แต่ถ้ากุลบุตร เป็นผู้มีรายได้มหาศาล แต่สำเร็จการเป็นอยู่อย่างเร้นแค้นแล้วไซ้ร้ ก็จะมีผู้กล่าวว่า กุลบุตรนี้จักตายอดตายอยากอย่างคนอนาถา. พยัคฆปัชชะ ! เมื่อใด กุลบุตรนี้ รู้จักความได้มาแห่งโลกทรัพย์ รู้จักความสิ้นไปแห่งโลกทรัพย์ แล้วดำรงชีวิตอยู่อย่างสม่าเสมอ ไม่ฟุ่มเฟือยนัก ไม่ฝืดเคืองนัก โดยมีหลักว่า "รายได้ของเราจักท่วมรายจ่าย และรายจ่ายของเราจักไม่ท่วมรายรับ ด้วยอาการอย่างนี้" ดังนี้; พยัคฆปัชชะ ! นี้เราเรียกว่า สมชีวิตา (ความเลี้ยงชีวิตอย่างสม่าเสมอ).

## (อปายมุขและอายมุขที่เกี่ยวกับประโยชน์ในทิฏฐุฏฐธรรม)

พัยคฆปัชชะ ! ปากแห่งความเลื่อม ๔ ประการ ของโภคะที่เกิดขึ้นพร้อมแล้วอย่างนี้ มีอยู่ คือ ความเป็นนักเลงหญิง นักเลงสุรา นักเลงการพนัน และมีมิตรสหายเพื่อนฝูงเลวทราม. พัยคฆปัชชะ ! เปรียบเหมือนทางน้ำเข้า ๔ ทาง ทางน้ำออก ๔ ทาง ของบึงใหญ่ มีอยู่. บुरुขเปิดทางน้ำเข้าเหล่านั้นเสีย และเปิดทางน้ำออกเหล่านั้นด้วย ทั้งฝนก็ไม่ตกลงมาตามสมควร. พัยคฆปัชชะ ! เมื่อเป็นอย่างนั้น ความเหือดแห้งเท่านั้นที่หวังได้สำหรับบึงใหญ่นั้น ความเต็มเปี่ยมไม่มีทางที่จะหวังได้ นี่ฉันใด; พัยคฆปัชชะ ! ผลที่จะเกิดขึ้นก็ฉนั้น สำหรับโภคะที่เกิดขึ้นพร้อมแล้วอย่างนี้ ที่มีปากทางแห่งความเลื่อม ๔ ประการ คือ ความเป็นนักเลงหญิง นักเลงสุรา นักเลงการพนัน และมีมิตรสหายเพื่อนฝูงเลวทราม.

พัยคฆปัชชะ ! ปากแห่งความเจริญ ๔ ประการ ของโภคะที่เกิดขึ้นพร้อมแล้วอย่างนี้ มีอยู่ คือ ความไม่เป็นนักเลงหญิง ไม่เป็นนักเลงสุรา ไม่เป็นนักเลงการพนัน และมีมิตรสหายเพื่อนฝูงที่ดีงาม. พัยคฆปัชชะ ! เปรียบเหมือนทางน้ำเข้า ๔ ทาง ทางน้ำออก ๔ ทาง ของบึงใหญ่ มีอยู่, บुरुขเปิดทางน้ำเข้าเหล่านั้นด้วย และปิดทางน้ำออกเหล่านั้นเสีย ทั้งฝนก็ตกลงมาตามสมควร พัยคฆปัชชะ ! เมื่อเป็นอย่างนั้น ความเต็มเปี่ยมเท่านั้นที่หวังได้สำหรับบึงใหญ่นั้น ความเหือดแห้งเป็นอันไม่ต้องหวัง นี่ฉันใด; พัยคฆปัชชะ ! ผลที่จะเกิดขึ้นก็ฉนั้น สำหรับโภคะที่เกิดขึ้นพร้อมแล้วอย่างนี้ ที่มีปากทางแห่งความเจริญ ๔ ประการ คือ ความไม่เป็นนักเลงหญิง ไม่เป็นนักเลงสุรา ไม่เป็นนักเลงการพนัน และมีมิตรสหายเพื่อนฝูงที่ดีงาม.

พัชฌิมปัชชะ ! ธรรม ๔ ประการ (ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น อันเว้นเสียจาก อปายมุขสี่ และประกอบด้วยอปายมุขสี่) เหล่านี้แล เป็นธรรมเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข ของกุลบุตร ในทิฏฐุธรรม.

(หลักดำรงชีพเพื่อประโยชน์ สุขในสัมปรายะ)

พัชฌิมปัชชะ ! ธรรม ๔ ประการเหล่านี้ เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข ของกุลบุตร ในสัมปรายะ. สี่ประการ อย่าวไรเล่า ? สี่ประการ คือ สัทธาสัมปทา สीलสัมปทา จาคสัมปทา ปัญญาสัมปทา.

พัชฌิมปัชชะ ! สัทธาสัมปทา เป็นอย่างไรเล่า ? พัชฌิมปัชชะ ! กุลบุตรในกรณีนี้ เป็นผู้มีสัทธา เชื่อในการตรัสรู้ของตถาคตว่า "เพราะเหตุ อย่างนี้ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เป็นผู้ไกลจากกิเลส เป็นผู้ตรัสรู้ชอบได้โดย พระองค์เอง เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เป็นผู้ไปแล้วด้วยดี เป็นผู้รู้ โลกอย่างแจ่มแจ้ง เป็นผู้สามารถฝึกบรุษที่สมควรฝึกได้อย่างไม่มีใครยิ่งกว่า เป็น ครูผู้สอน ของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบานด้วยธรรม เป็นผู้มีความจำเริญ จำแนกธรรมสั่งสอนสัตว์" ดังนี้. พัชฌิมปัชชะ ! นี้เรียกว่า สัทธาสัมปทา.

พัชฌิมปัชชะ ! สीलสัมปทา เป็นอย่างไรเล่า ? พัชฌิมปัชชะ ! กุลบุตร ในกรณีนี้ เป็นผู้เว้นขาดจากปาณาติบาต เป็นผู้เว้นขาดจากอทินนาทาน เป็นผู้เว้นขาดจากกาเมสุมิฉณาจาร เป็นผู้เว้นขาดจากมุสาวาท เป็นผู้เว้นขาดจาก สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐาน. พัชฌิมปัชชะ ! นี้เราเรียกว่า สीलสัมปทา.

พัชฌิมปัชชะ ! จาคสัมปทา เป็นอย่างไรเล่า ? พัชฌิมปัชชะ !



กุลบุตรในกรณีนี้ มีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทิน อยู่ครองเรือน มีจาคะอันปล่อยอยู่เป็นประจำ มีฝ่ามืออันชุ่มเป็นปกติ ยินดีแล้วในการสละ ควรแก่การขอ ยินดีแล้วในการจำแนกทาน. พยัคฆปัชชะ ! นี้เรียกว่า จาคสัมปทา.

พยัคฆปัชชะ ! **ปัญญาสัมปทา เป็นอย่างไรเล่า ? พยัคฆปัชชะ !** กุลบุตรในกรณีนี้ เป็นผู้มียัญญา ประกอบด้วยปัญญาเครื่องให้ถึงสัจจะแห่งการเกิดดับ เป็นเครื่องไปจากข้าศึก เป็นเครื่องเจาะแทงกิเลส เป็นเครื่องถึงซึ่งความสิ้นไปแห่งทุกข์โดยชอบ. พยัคฆปัชชะ ! นี้เราเรียกว่า ปัญญาสัมปทา.

พยัคฆปัชชะ ! ธรรม ๔ ประการเหล่านี้แล เป็นธรรมเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความสุขของกุลบุตร ในสัมปรายะ.

- อฎฐก.อ. ๒๓/๒๘๘ - ๒๘๙/๑๔๔.

### การดำรงชีพชอบ ตามหลักอริยวงศ์

ภิกษุ ท. ! อริยวงศ์ (ธรรมที่เป็นเชื้อสายของพระอริยเจ้า) ลืออย่าง เหล่านี้ปรากฏว่า เป็นธรรมอันเลิศ ยั่งยืน เป็นแบบแผนมาแต่ก่อน ไม่ถูกทอดทิ้งแล้ว ไม่เคยถูกทอดทิ้งเลย ไม่ถูกทอดทิ้งอยู่ จักไม่ถูกทอดทิ้ง เป็นธรรมอันสมณพราหมณ์ทั้งหลายที่เป็นผู้รู้ไม่คัดค้านแล้ว. อริยวงศ์ลืออย่าง อะไรบ้างเล่า ? ลืออย่าง คือ :-

(๑) ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ สันโดษด้วยจีวรตามมีตามได้ และ เป็นผู้สรรเสริญความสันโดษด้วยจีวรตามมีตามได้, ไม่ทำอเนสนา (การแสวงหาไม่สมควร) เพราะจีวรเป็นเหตุ, ไม่ได้จีวรก็ไม่ทุรนทุราย, ได้จีวรแล้วก็ไม่ยินดีเมาหมกพัวพัน, เห็นส่วนที่เป็นโทษแห่งสังสารวัฏฏ์, มีปัญญาในอุบายที่จะถอนตัว

ออกอยู่เสมอ, นุ่งห่มจีวรนั้น. อนึ่ง ไม่ยกตนไม่ข่มผู้อื่น เพราะความสันโดษด้วยจีวรตามมีตามได้นั้น. ก็ภิกษุใดเป็นผู้ฉลาด ไม่เกียจคร้านมีสัมปชัญญะ มีสติมั่น ในความสันโดษด้วยจีวรตามมีตามได้นั้น เราเรียกภิกษุนี้ว่า ผู้สถิตอยู่ในอริยวงศ์ อันปรากฏว่าเป็นธรรมเลิศมาแต่เก่าก่อน.

(๒) อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเป็นผู้ สันโดษด้วยบิณฑบาตตามมีตามได้ และเป็นผู้สรรเสริญความสันโดษด้วยบิณฑบาตตามมีตามได้, ไม่ทำอเนสนา (การแสวงหาไม่สมควร) เพราะบิณฑบาตเป็นเหตุ, ไม่ได้บิณฑบาตก็ไม่ทรมนทรมาย, ได้บิณฑบาตแล้วก็ไม่ยินดีเฝ้าหมกพัวพัน, เห็นส่วนที่เป็นโทษแห่งสังสารวัฏฏ์, มีปัญญาในอุบายที่จะถอนตัวออกอยู่เสมอ, บริโภคบิณฑบาตนั้น. อนึ่ง ไม่ยกตนไม่ข่มผู้อื่น เพราะความสันโดษด้วยบิณฑบาตตามมีตามได้นั้น. ก็ภิกษุใดเป็นผู้ฉลาด ไม่เกียจคร้านมีสัมปชัญญะ มีสติมั่น ในความสันโดษด้วยบิณฑบาตตามมีตามได้นั้น เราเรียกภิกษุนี้ว่า ผู้สถิตอยู่ในอริยวงศ์ อันปรากฏว่าเป็นธรรมเลิศมาแต่เก่าก่อน.

(๓) อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเป็นผู้ สันโดษด้วยเสนาสนะตามมีตามได้ และเป็นผู้สรรเสริญความสันโดษด้วยเสนาสนะตามมีตามได้, ไม่ทำอเนสนา (การแสวงหาไม่สมควร) เพราะเสนาสนะเป็นเหตุ, ไม่ได้เสนาสนะก็ไม่ทรมนทรมาย, ได้เสนาสนะแล้วก็ไม่ยินดีเฝ้าหมกพัวพัน, เห็นส่วนที่เป็นโทษแห่งสังสารวัฏฏ์, มีปัญญาในอุบายที่จะถอนตัวออกอยู่เสมอ, ใช้สอยเสนาสนะนั้น. อนึ่ง ไม่ยกตนไม่ข่มผู้อื่น เพราะความสันโดษด้วยเสนาสนะตามมีตามได้นั้น. ก็ภิกษุใดเป็นผู้ฉลาด ไม่เกียจคร้านมีสัมปชัญญะ มีสติมั่น ในความสันโดษด้วยเสนาสนะตามมีตามได้นั้น เราเรียกภิกษุนี้ว่า ผู้สถิตอยู่ในอริยวงศ์ อันปรากฏว่าเป็นธรรมเลิศมาแต่เก่าก่อน.

(๔) อีกอย่างหนึ่ง, ภิกษุ เป็นผู้ที่มีใจยินดีในการบำเพ็ญสิ่งที่ควร บำเพ็ญ ยินดีแล้วในการบำเพ็ญสิ่งที่ควรบำเพ็ญ, เป็นผู้ที่มีใจยินดีในการละสิ่งที่ควรละ ยินดีแล้วในการละสิ่งที่ควรละ. อนึ่ง ไม่ยกตนไม่ข่มผู้อื่น เพราะเหตุดังกล่าว นั้น. ก็ภิกษุใดเป็นผู้ฉลาด ไม่เกียจคร้าน มีสัมปชัญญะ มีสติมั่นในการ บำเพ็ญสิ่งที่ควรบำเพ็ญและการละสิ่งที่ควรละนั้น เราเรียกภิกษุนี้ว่า ผู้สถิตอยู่ใน อริยวงศ์ อันปรากฏว่าเป็นธรรมเลิศมาแต่เก่าก่อน.

ภิกษุ ท. ! อริยวงศ์สี่อย่างเหล่านี้แล ปรากฏว่า เป็นธรรมเลิศยั่งยืน เป็นแบบแผนมาแต่เก่าก่อน ไม่ถูกทอดทิ้งแล้ว ไม่เคยถูกทอดทิ้งเลย ไม่ถูก ทอดทิ้งอยู่ จักไม่ถูกทอดทิ้ง เป็นธรรมอันสมณพราหมณ์ทั้งหลายที่เป็นผู้รู้ไม่ คัดค้านแล้ว.

ภิกษุ ท. ! ก็แลภิกษุผู้ประกอบพร้อมแล้วด้วยอริยวงศ์สี่อย่างเหล่านี้ แม้หากอยู่ในทิศตะวันออก .... ทิศตะวันตก .... ทิศเหนือ .... ทิศใต้ เธอย่อมยำยิ ความไม่ยินดีเสียได้ข้างเดียว ความไม่ยินดีหาย่ายิเธอได้ไม่. ที่เป็นเช่นนั้น เพราะ อะไร ? เพราะเหตุว่า ภิกษุผู้มีปัญญา ย่อมเป็นผู้ยำยิเสียได้ ทั้งความไม่ยินดีและ ความยินดี, ดังนี้.

## การดำรงชีพชอบโดยหลักแห่งมหาปุริสวิตก (แปดอย่าง)

(หรือการดำรงชีพชอบของพระอริยเจ้า)

ดีละ ดีละ อนรุทชะ! ดีละ ที่เธอตรึกแล้ว ซึ่งมหาปุริสวิตก ว่า :-

“ ๑. ธรรมะนี้ สำหรับผู้มีความปรารถนาน้อย, ธรรมะนี้ มิใช่สำหรับผู้ปรารถนาใหญ่.

๒. ธรรมะนี้ สำหรับผู้สันโดษ, ธรรมะนี้ มิใช่สำหรับผู้ไม่สันโดษ.

๓. ธรรมะนี้ สำหรับผู้สงบสัจ, ธรรมะนี้ มิใช่สำหรับสำหรับผู้นินดีด้วยการคลุกคลีในหมู่.

๔. ธรรมะนี้ สำหรับผู้ปรารถนาคือเพียร, ธรรมะนี้ มิใช่สำหรับผู้เกียจคร้าน.

๕. ธรรมะนี้ สำหรับผู้มีสติอันเข้าไปตั้งไว้, ธรรมะนี้ มิใช่สำหรับสำหรับผู้มีสติอันหลงลืม.

๖. ธรรมะนี้ สำหรับผู้มีจิตตั้งมั่น, ธรรมะนี้ มิใช่สำหรับสำหรับผู้มีจิตไม่ตั้งมั่น.

๗. ธรรมะนี้ สำหรับผู้มีปัญญา, ธรรมะนี้ มิใช่สำหรับสำหรับผู้ทรมปัญญา ดังนี้.

อนรุทชะ! แต่เธอควรจะตรึกมหาปุริสวิตกข้อที่ ๘ นี้ด้วยว่า :-

๘. ธรรมะนี้ สำหรับผู้พอใจในความไม่เนิ่นช้า, ผู้นินดีในความไม่เนิ่นช้า, ธรรมะนี้ มิใช่สำหรับสำหรับผู้พอใจในความเนิ่นช้า ผู้นินดีในความเนิ่นช้า ดังนี้.

๑. ธรรมที่ทำความเนิ่นช้าแก่การบรรลุนิพพาน คือคันทา มานะ ทิฎฐิ. เขาเป็นผู้นินดีพอใจในความปราศจากคันทา มานะ ทิฎฐิ.

## (อานิสงส์แห่งการดำรงชีพชอบ โดยหลักแห่งมหาปุริสวิตกแปด)

๑. อนุรุธะ ! เมื่อใด เธอจักตรีกซึ่งมหาปุริสวิตกทั้ง ๘ ประการ เหล่านี้, เมื่อนั้น เธอจักหวังได้ ซึ่งความเป็นผู้สังัดแล้วจากกาม สังัดแล้วจาก อกุศลธรรมทั้งหลาย เข้าถึงซึ่ง ปฐมฌาน อันประกอบด้วยวิตกวิจารณ์ มีปีติและ สุขอันเกิดจากวิเวกแล้วแลอยู่ ตามที่เธอหวัง.

๒. อนุรุธะ ! เมื่อใด เธอจักตรีกซึ่งมหาปุริสวิตกทั้ง ๘ ประการ เหล่านี้, เมื่อนั้น เธอจักหวังได้ ซึ่งความเป็นผู้เข้าถึงซึ่ง ทุตติยฌาน อันเป็นเครื่อง ฟ่องใสแห่งใจในภายใน เป็นธรรมอันเอกคุณมีขึ้น มีปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิ ไม่ประกอบด้วยวิตก ไม่ประกอบด้วยวิจารณ์ เพราะความรำบไปแห่งวิตกและ วิจารณ์ทั้งหลาย แล้วแลอยู่ ตามที่เธอหวัง.

๓. อนุรุธะ ! เมื่อใด เธอจักตรีกซึ่งมหาปุริสวิตกทั้ง ๘ ประการ เหล่านี้, เมื่อนั้น เธอจักหวังได้ ซึ่งความเป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติ และสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย เพราะความจางคลายแห่งปีติ เข้าถึง ตติย-ฌาน อันเป็น ฌาน ที่พระอริยเจ้ากล่าวว่า “ผู้ได้ฌานนี้เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติอยู่เป็นปกติสุข” ดังนี้แล้วแลอยู่ ตามที่เธอหวัง.

๔. อนุรุธะ ! เมื่อใด เธอจักตรีกซึ่งมหาปุริสวิตกทั้ง ๘ ประการ เหล่านี้, เมื่อนั้น เธอจักหวังได้ ซึ่งความเป็นผู้เข้าถึงซึ่ง จตุตถฌาน อันไม่มีความทุกข์และความสุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา เพราะละเสียได้ซึ่งสุขและเพราะละเสียได้ซึ่งทุกข์ เพราะความดับไปแห่งโสมนัส และโทมนัสในกาลก่อน แล้วแลอยู่ ตามที่เธอหวัง.

## (อานิสงส์ที่ครอบคลุมไปถึงความหมายแห่งปัจจัยสี่)

๑. อนุรุธะ ! เมื่อใด เธอจักตรีกซึ่งมหาปุริสวิตกทั้งแปด ประการเหล่านี้ ด้วย และ จักเป็นผู้ได้ตามปรารถนา ได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบาก ซึ่งฉนอันเป็นเครื่องอยู่เป็นสุข ในทิฏฐธรรมประกอบด้วยจิตอันยิ่ง ทั้งสี่เหล่านี้ ด้วย ดังนี้แล้ว; อนุรุธะ ! เมื่อนั้น ผ้าบังสุกุลจีวรจักปรากฏแก่เธอ ผู้สันโดษ เป็นอยู่ด้วยความยินดี ด้วยความไม่สะดุ้ง ด้วยผาสุกวิหารอันก้าวลงสู่นิพพาน เหมือนกับผ้าที่เต็มอยู่ในหีบผ้าที่ย้อมด้วยสีต่างๆ ของคหบดีหรือคหบดีบุตร (เป็นที่น่ายินดีอย่างยิ่ง), ฉนั้นใดก็ฉนั้นนั่น.

๒. อนุรุธะ ! เมื่อใด เธอจักตรีกซึ่งมหาปุริสวิตกทั้งแปด ประการเหล่านี้ ด้วย และ จักเป็นผู้ได้ตามปรารถนาได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบาก ซึ่งฉนอันเป็นเครื่องอยู่เป็นสุข ในทิฏฐธรรมประกอบด้วยจิตอันยิ่ง ทั้งสี่เหล่านี้ด้วย ดังนี้แล้ว; อนุรุธะ ! เมื่อนั้น ก้อนข้าวที่เธอได้มาด้วยลำแข้ง จักปรากฏแก่เธอ ผู้สันโดษ เป็นอยู่ด้วยความยินดี ด้วยความไม่สะดุ้ง ด้วยผาสุกวิหารอันก้าวลงสู่นิพพาน เหมือนกับข้าวสุกแห่งข้าวสาตีไม่มีเม็ดดำ มีแกงและกับเป็นอันมาก ของคหบดีหรือคหบดีบุตร (เป็นที่น่ายินดีอย่างยิ่ง), ฉนั้นใดก็ฉนั้นนั่น.

๓. อนุรุธะ ! เมื่อใด เธอจักตรีกซึ่งมหาปุริสวิตกทั้งแปด ประการเหล่านี้ ด้วย และ จักเป็นผู้ได้ตามปรารถนาได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบาก ซึ่งฉนอันเป็นเครื่องอยู่เป็นสุข ในทิฏฐธรรมประกอบด้วยจิตอันยิ่ง ทั้งสี่เหล่านี้ด้วย ดังนี้แล้ว; อนุรุธะ ! เมื่อนั้น รุกขมูลเสนาสนะจัก

ปรากฏแก่เธอ ผู้สันโดษ เป็นอยู่ด้วยความยินดี ด้วยความไม่สะดุ้ง ด้วยผาสุกวิหารอันก้าวลงสู่นิพพาน เหมือนกับเรือนยอด ของคหบดีหรือคหบดีบุตร อันเป็นเรือนยอดที่ฉาบขึ้นฉาบลงดีแล้ว ลมผ่านไม่ได้ มีลิมสลักแน่นหนา มีหน้าต่างปิดได้สนิท (เป็นที่น่ายินดีอย่างยิ่ง), ฉันทใจก็ฉันทนั้น.

๔. อนรุทชะ ! เมื่อใด เธอจักตรีกซึ่งมหาปุริสวิตกทั้งแปด ประการเหล่านี้ ด้วย และจักเป็นผู้ได้ตามปรารถนาได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบาก ซึ่งฉมาน อันเป็นเครื่องอยู่เป็นสุข ในทิฏฐธรรมประกอบด้วยจิตอันยิ่ง ทั้งสี่เหล่านี้ด้วย ดังนี้แล้ว; อนรุทชะ ! เมื่อนั้น ที่นั่งที่นอนอันทำด้วยหญ้าจักปรากฏแก่เธอ ผู้สันโดษ เป็นอยู่ด้วยความยินดี ด้วยความไม่สะดุ้ง ด้วยผาสุกวิหารอันก้าวลงสู่นิพพาน เหมือนกับบัลลังก์ ของคหบดีหรือคหบดีบุตร อันลาดด้วยผ้าโกเชาว์ขนยาว ลาดด้วยขนแกะสีขาว ลาดด้วยผ้าสังฆานเป็นช่อ ดอกไม้ มีเครื่องลาดอย่างดีอันทำด้วยหนังชะมด มีเพดานข้างบน มีหมอนข้าง แดงสองข้าง (เป็นที่น่ายินดีอย่างยิ่ง), ฉันทใจก็ฉันทนั้น.

๕. อนรุทชะ ! เมื่อใด เธอจักตรีกซึ่งมหาปุริสวิตกทั้งแปด ประการเหล่านี้ ด้วย และ จักเป็นผู้ได้ตามปรารถนาได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบาก ซึ่งฉมาน อันเป็นเครื่องอยู่เป็นสุข ในทิฏฐธรรมประกอบด้วยจิตอันยิ่ง ทั้งสี่เหล่านี้ด้วย ดังนี้แล้ว; อนรุทชะ ! เมื่อนั้น ปุติมุตตเกสัช (ขาดองค้ำ น้ามูตรเน่า) จักปรากฏแก่เธอ ผู้สันโดษ เป็นอยู่ด้วยความยินดี ด้วยความไม่สะดุ้ง ด้วยผาสุกวิหารอันก้าวลงสู่นิพพาน เหมือนกับเกสัชชานาชนิด ของคหบดีหรือคหบดีบุตร อันได้แก่ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย (เป็นที่น่ายินดีอย่างยิ่ง), ฉันทใจก็ฉันทนั้น.

## การดำรงชีพชอบ คือการลงทุนเพื่อนิพพาน

(พระผู้มีพระภาคเสร็จการบิณฑบาตในย่านตลาดแห่งอังคตตราปนิกม แล้วเสด็จเข้าไปประทับเพื่อทิวาวิหาร ในพนาสมณท์โกสันนิคมนั้น ประทับนั่งอยู่ ณ โคนต้นไม้แห่งหนึ่ง. คฤหบดีคนหนึ่งชื่อโปตลียะผู้อาศัยอยู่ในนิคมนี้ ซึ่งได้จัดตัวเองไว้ในฐานะเป็นผู้สำเร็จกิจแห่งชีวิต พ้นจากข้อผูกพันของฆราวาส ยกทรัพย์สินสมบัติให้ลูกหลานหมดแล้ว ดำรงชีวิตอย่างคนหลุดพ้น ตามที่เขาสมมติกัน นุ่งห่มอย่างคนที่ถือกันว่าหลุดพ้นแล้ว มีร่ม มีรองเท้า เดินเที่ยวหาความพักผ่อนตามราวป่า ได้เข้าไปสู่พนาสมณท์ที่พระองค์กำลังประทับอยู่ ทักทายให้เกิดความคุ้นเคยกันแล้ว ยืนอยู่ ณ ที่ข้างหนึ่ง. พระผู้มีพระภาคได้ตรัสแก่โปตลียะคฤหบดีผู้นั้นอย่างนั้นว่า :-)

ท่านคฤหบดี! ที่นั่งนี้ก็มีอยู่ เชิญท่านนั่งตามประสงค์.

(โปตลียะคฤหบดี โกรธ ไม่พอใจ ในข้อที่พระพุทธองค์ตรัสเรียกเขาว่าเป็นคฤหบดี ในเมื่อเขาจัดตัวเองว่าเป็นผู้พ้นจากความเป็นผู้ประกอบกิจอย่างฆราวาส ซึ่งเป็นเสมือนหนึ่งการดูหมิ่นเขาอย่างมาก เขาก็ยืนเฉยเสียไม่นั่งลง; แม้พระผู้มีพระภาคจะตรัสเชื้อเชิญเขาเป็นครั้งที่สอง ด้วยถ้อยคำอย่างเดียวกัน เขาก็โกรธไม่พอใจ ยืนเฉยเสีย ไม่นั่งลง; ครั้นพระองค์ตรัสเชื้อเชิญเขาให้นั่งลงเป็นครั้งที่สาม ด้วยถ้อยคำอย่างเดียวกันอีก, เขาก็กล่าวตอบด้วยความโกรธไม่พอใจว่า :-)

“ท่านโคดมเอ๋ย! นั้นไม่ถูก นั้นไม่สมควร ในการที่ท่านจะมาเรียกข้าพเจ้า ว่า คฤหบดี”.

ท่านคฤหบดีเอ๋ย! ก็กิริยาอาการ ลักษณะ ทำทางของท่าน แสดงว่าเป็นคฤหบดีนี่.

“ท่านโคดม ! การงานต่างๆข้าพเจ้าเลิกหมดแล้ว; โวหาร (การลงทุนเพื่อผลกำไร)ต่างๆ ข้าพเจ้าตัดขาดแล้ว”.

ท่านคฤหบดี! ท่านเลิกการงานต่างๆ ตัดขาดการลงทุนต่างๆ หมดสิ้นแล้วอย่างไรกันเล่า?”



“ท่านโคดม ! ในเรื่องนี้นะหรือ; ทรัพย์ใดๆมีอยู่, ข้าวเปลือก เงินทองมีอยู่; ทั้งหมดนั้นข้าพเจ้าได้มอบให้บุตรทั้งหลายไปหมดสิ้นแล้ว. ข้าพเจ้าไม่สั่งสอนบ่นว่าใครอีกต่อไปในที่นั้นๆ, ต้องการเพียงข้าวกินและเสื้อผ้าบ้างเป็นอย่างยิ่ง อยู่ดังนี้. ท่านโคดมเอ๋ย ! นี้แหละคือการทำงานต่างๆที่ข้าพเจ้าเลิกหมดแล้ว; การลงทุนต่างๆข้าพเจ้าตัดขาดแล้ว”.

ท่านคฤหบดี ! การเลิกละโวหาร (การลงทุน) ตามที่ท่านกล่าวนั้นมันเป็นอย่างหนึ่ง ; การเลิกละโวหาร (การลงทุน) ในอริยวินัยนั้น มันเป็นอย่างอื่น.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ” การเลิกละโวหาร (การลงทุน) ในอริยวินัย นั้น เป็นอย่างไรเล่า? ดังข้าพระองค์ขอโอกาส ขอพระผู้มีพระภาคจงแสดงธรรมเรื่องการเลิกละโวหาร (การลงทุน) ในอริยวินัยเถิด”

คฤหบดี ! ถ้าอย่างนั้นท่านจงฟัง จงทำในใจให้ดี เราจักกล่าว.

คฤหบดี ! ธรรมทั้งหลาย ๘ ประการ เหล่านี้ เป็นไปเพื่อการตัดขาด ซึ่งโวหาร (การลงทุนเพื่อกำไรอย่างใดอย่างหนึ่ง) ในอริยวินัย. แปรประการอย่างไรเล่า? แปรประการ คือ :-

๑. อาศัยกรรมอันไม่เป็นปาณาติบาต ละเสียซึ่งกรรมอันเป็นปาณาติบาต
๒. อาศัยการถือเอาแต่สิ่งที่เขาให้ ละเสียซึ่งการถือเอาสิ่งซึ่งเขาไม่ได้ให้
๓. อาศัยวาจาสัตย์ ละเสียซึ่งมุสาวาท
๔. อาศัยอุปสุณวาจา ละเสียซึ่งปิสุณวาจา
๕. อาศัยความไม่โลภด้วยความกำหนัด ละเสียซึ่งความโลภด้วยความกำหนัด

---

๑. ฟังสังเกตว่า ต่อจากนี้ไป เขาเปลี่ยนคำพูดที่ไม่แสดงความเคารพ มาเป็นคำพูดแสดงความเคารพ คือ แทนที่จะใช้คำว่า “พระโคดม!” ซึ่งไม่เป็นการแสดงความเคารพ ก็เปลี่ยนมาเป็นใช้คำว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้า” หรือ “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ!” ดังนี้ ซึ่งเป็นการแสดงความเคารพ.

๖. อาศัยความไม่มีโทษเพราะอุกนิทา ละเสียซึ่งโทษเพราะอุกนิทา  
 ๗. อาศัยความไม่คับแค้นเพราะความโกรธ ละเสียซึ่งความคับแค้นเพราะ  
 ความโกรธ  
 ๘. อาศัยความไม่ดูหมิ่นท่าน ละเสียซึ่งความดูหมิ่นท่าน.

คฤหบดี ! ธรรม ๘ ประการ เหล่านี้แล อันเรากล่าวแล้วโดยย่อ  
 ไม่ได้จำแนกโดยพิสดาร แต่ก็เข้าไปเพื่อการตัดโฆหาร (การลงทุนเพื่อกำไร) ในอริย  
 วินัย.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ธรรม ๘ ประการที่พระผู้มีพระภาคตรัสแล้วแต่โดยย่อ  
 มิได้จำแนกแล้วโดยพิสดาร ก็ยังเป็นไปเพื่อการตัดขาดโฆหาร (การลงทุนเพื่อกำไร) ในอริย  
 วินัย นั้น, ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า จงจำแนกธรรม ๘ ประการเหล่านี้ โดยพิสดารเพราะ  
 อาศัยความเอ็นดูแก่ข้าพระองค์เถิด”

คฤหบดี ! ถ้าอย่างนั้นท่านจงฟัง จงทำในใจให้ดี เราจักกล่าว.

คฤหบดี ! ข้อที่เรากล่าวว่า "อาศัยกรรมอันไม่เป็นปาณาติบาตละ  
 เสียซึ่งกรรมอันเป็นปาณาติบาต" ดังนี้ นั้น เรากล่าวเพราะอาศัยเหตุผลดังนี้ว่า  
 อริยสาวกในกรณีนี้ ย่อมใคร่ครวญเห็นดังนี้ว่า เราปฏิบัติแล้วดังนี้เพื่อละเสียเพื่อ  
 ตัดขาดเสีย ซึ่งสังโยชน์อันเป็นเหตุให้เรากระทำปาณาติบาต. อนึ่ง เมื่อเรา  
 ประกอบกรรมอันเป็นปาณาติบาตอยู่ แม้เราเองก็ตำหนิตนเองได้เพราะ  
 ปาณาติบาตเป็นปัจจัย, วิญญูชนใคร่ครวญแล้วก็ติเตียนเราได้เพราะปาณาติบาต  
 เป็นปัจจัย, ภายหลังแต่การตายเพราะการทำลายแห่งกาย ทุกคติก็หวังได้เพราะ  
 ปาณาติบาตเป็นปัจจัย. ปาณาติบาตนั้นแหละเป็นสังโยชน์ ปาณาติบาตนั้น  
 แหละ เป็นนิวรณ. อนึ่ง อาสวะเหล่าใดอันเป็นเครื่องกระทำ ความคับแค้นและ

เราร้อน เกิดขึ้นเพราะปาณาติบาตเป็นปัจจัย; ครั้นเว้นขาดจากปาณาติบาตเสียแล้ว อาสวะอันเป็นเครื่องกระทำความคับแค้นและเราร้อนเช่นนั้นเหล่านั้น ย่อมไม่มี ดังนั้น พึงอาศัยกรรมอันไม่เป็นปาณาติบาต ละกรรมอันเป็นปาณาติบาตเสีย, ดังนี้.

(สำหรับหัวข้อธรรมที่ว่า อาศัยการถือเอาแต่สิ่งที่เขาให้ ละอทินนาทานเสีย ก็ดี อาศัยสังฆวาจา ละมุสาวาทเสีย ก็ดี อาศัยยอปิสุณวาจา ละปิสุณวาจาเสีย ก็ดี อาศัยยอกิทธิโลกะกิทธิโลกะเสีย ก็ดี อาศัยยอนินทาโทษ ละนินทาโทษเสีย ก็ดี อาศัยยอโกธูปายาส ละโกธูปายาสเสีย ก็ดี อาศัยยอนติมานะ ละอนติมานะเสีย ก็ดี ซึ่งมีคำแปลและความหมายดังที่กล่าวแล้วข้างต้นก็ได้ทรงอธิบายด้วยข้อความทำนองเดียวกันกับคำอธิบายของหัวข้อธรรมที่ว่า "อาศัยปาณาติบาตละปาณาติบาตเสีย" ดังที่กล่าวแล้วข้างบนนี้; คือ อริยสาวกพิจารณาเห็นว่า มีสังโยชน์เป็นเหตุให้กระทำ ครั้นทำแล้วตนเองก็กำหนดตนเองได้ ผู้รู้ใคร่ครวญก็คิดเทียบได้ ตายแล้วไปสู่ทุกคติจึงจัดการกระทำนั้นๆว่า เป็นสังโยชน์ เป็นนิเวศน์ ครั้งละการกระทำนั้นๆเสียก็ไม่มีอาสวะอันเป็นเครื่องคับแค้นเดือดร้อน (ระดับนั้น) อีกต่อไป; แล้วได้ตรัสข้อความนี้สืบต่อไป ว่า :-)

คฤหบดี ! ธรรมทั้งหลาย ๘ ประการ เหล่านี้ (อันเรากล่าวแล้วแม้ อย่างนี้ ก็ยังเป็นการ) กล่าวแล้วโดยสังเขป ไม่ได้จำแนกโดยพิสดาร (แม้จะ) เป็นไปเพื่อการตัดขาดโหวหาร (การลงทุนเพื่อกำไร) ในอริยวินัย ก็จริง แต่ยังไม่ได้เป็นการตัดขาดซึ่งโหวหารกรรมนั้นๆทั้งหมดทั้งสิ้น โดยประการทั้งปวงในอริยวินัย นี้ก่อน

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า จงทรงแสดงซึ่งกรรมอัน เป็นการตัดขาดซึ่งโหวหารกรรมนั้นๆทั้งหมดทั้งสิ้น โดยประการทั้งปวงในอริยวินัย แก่ข้าพระองค์เถิด"

คฤหบดี ! ถ้าอย่างนั้นท่านจงฟัง จงทำในใจให้ดี เราจักกล่าว.

(ต่อจากนี้ พระผู้มีพระภาค ได้ตรัสถึง กามและโทษอันเลวร้ายของกาม ซึ่ง เปรียบด้วยท่อนกระดูกไม่สามารถสนองความหิวของสุนัขหิว ขึ้นเนื้อในปากนกมึนอีกอันแย่ง จุกคอบเพลิงถือทวนลม หลุมถ่านเพลิงอันน่ากลัว ของในฝันซึ่งตื่นแล้วก็หายไป ของยืมซึ่งต้องคืนเจ้าของและ

เปรียบด้วยผลไม้ที่สุกแล้ว ย่อมฆ่าต้นของมันเอง (มีรายละเอียดหาคว้าได้ที่หน้า ๓๐๐ แห่งหนังสือเล่มนี้ โดยหัวข้อว่า "กามเปรียบด้วยท่อนกระดูก" เป็นต้นไป) อันอริยสาวกใคร่ครวญเห็นโทษทุกข์อุปายาสอันยิ่ง ด้วยปัญญาอันชอบตามที่เป็นจริง แล้วละอุเบกขามีอารมณ์ต่างๆเสียได้ แล้วเจริญอุเบกขามีอารมณ์เดียวอันเป็นที่ดับอุปาทานในโลกามิสโดยไม่มีส่วนเหลือ.

อริยสาวกนั้น อาศัยสติอันบริสุทธิ์เพราะอุเบกขามีอารมณ์เดียวอันไม่มีอื่นยิ่งกว่านี้แล้ว ระลึกได้ซึ่ง ปุพเพนิวาสานุสสติญาณมีอย่างเป็นอนเอก และมีจักขุทิพย์เห็นสัตว์จุติอุบัติไปตามกรรมของตน และในที่สุด ได้กระทำให้แจ้ง ซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะในทิฏฐธรรม ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง แล้วแลอยู่; แล้วตรัสต่อไปว่า :- )

คฤหบดี ! ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล ชื่อว่ามี การตัดขาดโฆหารกรรม (การลงทุนเพื่อกำไร) นั้นๆทั้งหมดทั้งสิ้น โดยประการทั้งปวง ในอริยวินัยนี้. คฤหบดี ! ท่านจะสำคัญความข้อนี้อย่างไร : ท่านได้มองเห็นการตัดขาดซึ่งโฆหารกรรมอย่างนี้เหล่านี้ ว่ามีอยู่ในท่านบ้างไหม ?

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! จะมีอะไรกันเล่าสำหรับข้าพระองค์ ข้าพระองค์ก็ยังห่างไกลจากการตัดขาดโฆหารกรรมอย่างนี้ เหล่านี้ ในอริยวินัยนั้น.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ในกาลก่อน ข้าพระองค์ได้สำคัญพวกปริพาชก เดียรถีย์เหล่าอื่น ซึ่งไม่ใช่ผู้รู้ทั่วถึง ว่าเป็นผู้รู้ทั่วถึง ได้คบพวกปริพาชกเดียรถีย์เหล่าอื่น ผู้ไม่รู้ทั่วถึง ในฐานะเป็นการคบผู้รู้ทั่วถึง ได้ตั้งผู้ไม่รู้ทั่วถึงไว้ในฐานะแห่งผู้รู้ทั่วถึง. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ข้าพระองค์ได้สำคัญภิกษุทั้งหลายผู้รู้ทั่วถึง ว่าเป็นผู้ไม่รู้ทั่วถึง ได้คบภิกษุผู้รู้ทั่วถึง ในฐานะเป็นการคบผู้ไม่รู้ทั่วถึง ได้ตั้งผู้ไม่รู้ทั่วถึงไว้ในฐานะแห่งผู้ไม่รู้ทั่วถึง

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! บัดนี้ ข้าพระองค์รู้จักพวกปริพาชกเดียรถีย์เหล่าอื่น ซึ่งไม่ใช่ผู้รู้ทั่วถึง ว่าเป็นผู้ไม่รู้ทั่วถึง จักคบผู้ไม่รู้ทั่วถึงในฐานะเป็นการคบผู้ไม่รู้ทั่วถึง จักตั้งผู้ไม่รู้ทั่วถึงไว้ในฐานะแห่งผู้ไม่รู้ทั่วถึง. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ข้าพระองค์จักรู้จักภิกษุทั้งหลายผู้รู้ทั่วถึง ว่าเป็นผู้รู้ทั่วถึง จักคบผู้รู้ทั่วถึงในฐานะเป็นการคบผู้รู้ทั่วถึง จักตั้งผู้ไม่รู้ทั่วถึงไว้ในฐานะแห่งผู้ไม่รู้ทั่วถึง.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! พระผู้มีพระภาคได้ทรงยังความรักสมณะของข้าพระองค์ให้เกิดขึ้นในหมู่สมณะ ยังความเลื่อมใสสมณะของข้าพระองค์ให้เกิดขึ้นในหมู่สมณะ ยังความเคารพสมณะของข้าพระองค์ให้เกิดขึ้นในหมู่สมณะ แล้ว.

ไพเราะนัก พระเจ้าข้า! ไพเราะนัก พระเจ้าข้า! เปรียบเหมือน การหายของทีที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง หรือตั้งประทีปน้ำมันไว้ในที่มืด เพื่อว่าคนมีตาจะได้ เห็นรูป ดังนี้” (ต่อจากนี้ไป เขาได้แสดงตนเป็นอุบาสก).

- ม.ม. ๑๓/๓๓ - ๔๗/๓๖ - ๕๕

(คำว่า “โหวหาร” ในที่นี้ คงจะเป็นคำแปลกประหลาดสำหรับผู้อ่านที่ไม่เคยทราบ ว่า คำคำนี้ได้แปลได้หลายอย่าง คือแปลว่า คำพูด ก็ได้ สำนวน วิธีพูด ก็ได้ อรรถคดีในโรศาต ก็ได้ การซื้อขาย ก็ได้ การลงทุน หากำไร ก็ได้ และความหมายอื่นๆอีก, ในพระบาลีนี้ หมายถึงการเป็นอยู่อย่างขรวาสที่ทำหน้าที่ของคนจนถึงระดับสุดท้าย ซึ่งถือว่าเป็นผู้เสร็จกิจในหน้าที่ของมนุษย์คนหนึ่งๆ. ดังนั้น อาจจะได้ว่า การดำรงชีวิตของคนให้ดี จนกระทั่งบรรลุพระนิพพานนั้น ก็เป็น “โหวหาร” ได้อย่างหนึ่งเหมือนกัน. แม้จะกล่าวตามธรรมชาติล้วนๆ ชีวิตทุกชีวิต ย่อมเป็นการลงทุนอยู่ในตัวมันเอง เพื่อผลอย่างหนึ่ง คือจุดหมายปลายทางของชีวิต. พุทธบริษัททั่วไป ควรสนใจข้อความแห่งพระบาลีสสูตรนี้เป็นอย่างยิ่ง เพื่อจะได้จัดให้ชีวิตของตน เป็นการลงทุนที่ประเสริฐที่สุด ไม่เสียทีที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์และพบพระพุทธศาสนา.

การดำรงชีพชอบเพื่อบรรลุนิพพานนี้ มีความหมายแห่งสัมมาอาชีโว แม้จะเป็นสัมมาอาชีโวที่สูงเกินไป ก็ยังจัดว่าเป็นสัมมาอาชีโวอยู่นั่นเอง จึงนำข้อความนี้ มารวมไว้ในหมวดนี้ แห่งหนังสือนี้).

หมวด ค. ว่าด้วย หลักการปฏิบัติ ของสัมมาอาชีวะ

## หลักการปฏิบัติเกี่ยวกับปัจจัยสี่

### ก. เกี่ยวกับจีวร

ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ ภิกษุพิจารณาโดยแยกกายแล้ว จึง นุ่งห่มจีวร เพียงเพื่อบำบัดความหนาว เพื่อบำบัดความร้อน เพื่อบำบัดสัมผัสทั้งหลายอันเกิดจากเหลือบ ยุง ลม แดด สัตว์เลื้อยคลานทั้งหลาย เพียงเพื่อปกปิดอวัยวะที่ให้ความละอายกำเริบ.

- น.ก.ก. อ ๒๒/๔๓๔/๓๒๕

### ข. เกี่ยวกับบิณฑบาต

ภิกษุ ท. ! เราย่อมฉันโภชนะแต่ในที่นั่งแห่งเดียว (คือฉันหนเดียวลุกขึ้นแล้วไม่ฉันอีกในวันนั้น). ภิกษุ ท. ! เมื่อเราฉันโภชนะแต่ในที่นั่งแห่งเดียวอยู่ ย่อมรู้สึกว่าเป็นผู้มีอาพาธน้อย มีโรคน้อย มีความเบากาย กระปรี้กระเปร่ามีกำลัง และมีความผาสุกด้วย.

ภิกษุ ท. ! มาเถิด แม่พวกเธอทั้งหลาย ก็จงฉันโภชนะแต่ในที่นั่งแห่งเดียว ภิกษุ ท. ! พวกเธอทั้งหลาย เมื่อนั่งอยู่ซึ่งโภชนะแต่ในที่นั่งแห่งเดียว จักรู้สึกความเป็นผู้มีอาพาธน้อย มีโรคน้อย มีความเบากาย กระปรี้กระเปร่า มีกำลัง และมีความผาสุกด้วย.

- ม.ม. ๑๓/๑๖๓/๑๖๐.

เธอพิจารณาโดยแยกกายแล้ว จึง บริโภคบิณฑบาต ไม่ใช่เพื่อเล่น ไม่ใช่เพื่อมัวเมา ไม่ใช่เพื่อประดับ ไม่ใช่เพื่อตกแต่ง, แต่บริโภคเพียงเพื่อให้กายนี้ตั้งอยู่ได้ เพื่อให้ชีวิตเป็นไป เพื่อป้องกันความลำบาก เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์,

ด้วยคิดว่า เราจักกำจัดเวทนาเก่า (คือหิว) เสียได้ ไม่ทำเวทนาใหม่ (คืออิมจนอีคอัด) ให้เกิดขึ้น, ความที่อายุดำเนินไปได้ ความไม่มีโทษเพราะอาหาร และความอยู่ผาสุกสำราญ จักมีแก่เรา.

### ค. เกี่ยวกับเสนาสนะ

เธอพิจารณาโดยแยกกายแล้ว จึง ใช้สอยเสนาสนะ เพียงเพื่อบำบัดความหนาว เพื่อบำบัดความร้อน เพื่อบำบัดสัมผัสทั้งหลายอันเกิดจากเหลือบยุง ลม แดด สัตว์เสือกกลานทั้งหลาย เพียงเพื่อบรรเทาอันตรายอันเกิดแต่ฤดู และเพื่อความเป็นผู้ยินดีในการหลีกเร้นอยู่.

### ง. เกี่ยวกับคิลานเภสัช

เธอพิจารณาโดยแยกกายแล้ว จึง บริโภคเภสัชซึ่งเป็นปัจจัยเกื้อกูลแก่คนไข้ เพียงเพื่อบำบัดทุกขเวทนาอันเกิดจากอาหารต่างๆ และเพียงเพื่อความเป็นผู้ไม่ต้องทนทุกข์เป็นอย่างยิ่ง.

- นกฏ. อี. ๒๒/๔๓๔/๓๒๕.

(ข้อความนี้ ตรัสสำหรับบรรพชิต แต่หลักเกณฑ์นี้คฤหัสถ์ก็นำไปปฏิบัติได้ตามควร).

## หมวด ๖. ว่าด้วย อานิสงส์ ของสัมมาอาชีวะ

### ผลสืบต่อของสัมมาอาชีวะ

มหาราช ! สัตบุรุษได้โศกะอันโอฬารแล้ว ย่อมทำตน ให้เป็นสุขอิม  
 หน่า ทำมารดาบิดา ให้เป็นสุข อิมหน่า ทำบุตรภรรยา ให้เป็นสุขอิมหน่า  
 ทำทาสกรรมกร ให้เป็นสุขอิมหน่า ทำมิตรอำมาตย์ ให้เป็นสุข อิมหน่า; ย่อมตั้ง  
 ไว้ซึ่งทักษิณา อันอุทิศแก่สมณพราหมณ์ทั้งหลาย เป็นทักษิณาทานมีผลเลิศใน  
 เบื้องบน เป็นฝักฝ่ายดี มีสุขเป็นผลตอบแทน เป็นไปพร้อมเพื่อสวรรค์. เมื่อเขา  
 บริโภคโศกะเหล่านั้น โดยชอบอยู่อย่างนี้ พระราชาก็ไม่ริบโศกะเหล่านั้นไป  
 ใจก็ไม่นำไปได้ ไฟก็ไม่ไหม้ได้ น้ำก็ไม่พัดไปได้ ทายาทอันไม่เป็นที่รักก็ไม่  
 ยื้อแย่งไปได้. มหาราช ! โศกะเหล่านั้น อันเขาบริโภคอยู่โดยชอบอย่างนี้  
 ย่อมถึงซึ่งการได้บริโภคใช้สอย, ไม่สูญเปล่า.

มหาราช ! เปรียบเหมือนในที่ที่ไม่ไกลจากบ้านหรือนิคม มีสระ  
 โบกขรณีนี้นำใส เย็น น่าดื่ม สะอาด มีท่าจั่นลงดี น่ารื่นรมย์. คนเขานำ  
 นั้นไปบ้าง ดื่มน้ำบ้าง อาบบ้าง ทำตามต้องการบ้าง. มหาราช ! น้ำนั้นอันเขา  
 บริโภคใช้สอยอยู่โดยชอบอย่างนี้ ย่อมถึงซึ่งการได้บริโภคใช้สอยไม่สูญเปล่า,  
 นี้ฉันใด; มหาราช ! สัตบุรุษได้โศกะอันโอฬารแล้ว ย่อมทำตนให้เป็นสุข  
 อิมหน่า ทำมารดาบิดาให้เป็นสุข อิมหน่า ทำบุตรภรรยาให้เป็นสุข อิมหน่า  
 ทำทาสกรรมกรให้เป็นสุข อิมหน่า ทำมิตรอำมาตย์ให้เป็นสุข อิมหน่า; ย่อมตั้ง  
 ไว้ซึ่งทักษิณา อันอุทิศแก่สมณพราหมณ์ทั้งหลาย เป็นทักษิณาทานมีผลเลิศใน  
 เบื้องบน เป็นฝักฝ่ายดี มีสุขเป็นผลตอบแทน เป็นไปพร้อมเพื่อสวรรค์. เมื่อเขา  
 บริโภคโศกะเหล่านั้น โดยชอบอยู่อย่างนี้ พระราชาก็ไม่ริบโศกะเหล่านั้นไป



ได้ใจก็ไม่นำไปได้ ไฟก็ไม่ไหม้ได้ น้ำก็ไม่พัดไปได้ ทายาทอันไม่เป็นที่รักก็ไม่  
 ยื้อแย่งไปได้. มหาราช ! โภคะเหล่านั้น อันเขาบริโภคอยู่โดยชอบอย่างนี้ ย่อม  
 ถึงซึ่งการได้บริโภคใช้สอย ไม่สูญเปล่า. ฉะนั้นเหมือนกัน.

- สกท.ส. ๑๕/๑๓๑/๓๘๘.

### สัมมาอาชีวะ สมบูรณ์แบบสำหรับคฤหัสถ์

คหบดี ! อริยสาวก นั้น ใช้โภคทรัพย์ ที่ค้นหาได้มาด้วยความเพียร  
 เป็นเครื่องลูกชิ้น รวบรวมมาด้วยกำลังแขน มีตัวชุ่มด้วยเหงื่อ เป็นโภคทรัพย์  
 ประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรม เพื่อกระทำความในหน้าที่ ๔ ประการ สี่  
 ประการอย่างไรเล่า? คหบดี ! สี่ประการในกรณีนี้คือ :-

๑. อริยสาวกนั้น ใช้โภคทรัพย์อันค้นหาได้มาโดยชอบธรรม (ดังที่  
 กล่าวมาแล้วข้างต้น) ในการ เลี้ยงตน ให้เป็นสุข อิ่มหนำ บริหารตนให้อยู่เป็น  
 สุขโดยถูกต้อง, ในการ เลี้ยงมารดาและบิดา ให้เป็นสุข อิ่มหนำ บริหารท่านทั้ง  
 สองให้อยู่เป็นสุขโดยถูกต้อง, ในการ เลี้ยงบุตร ภรรยา ทาสและกรรมกรชาย  
 หญิง ให้เป็นสุข อิ่มหนำ บริหารให้อยู่กันอย่างเป็นสุขโดยถูกต้อง, ในการเลี้ยง  
 มิตรอำมาตย์ ให้เป็นสุข อิ่มหนำ บริหารให้อยู่เป็นสุขโดยถูกต้อง นี่เป็นการ  
 บริโภคทรัพย์ ฐานที่ ๑ อันอริยสาวกนั้นถึงแล้ว บรรลุแล้ว บริโภคแล้วโดยชอบ  
 ด้วยเหตุผล (อายุตนโต). คหบดี ! ข้ออื่นยังมีอีก :

๒. อริยสาวกนั้น ใช้โภคทรัพย์อันค้นหาได้มาโดยชอบธรรม (ดังที่  
 กล่าวแล้วข้างต้น) ในการ ปิดกั้นอันตราย ทั้งหลาย ทำตนให้สวัสดิจากอันตราย

ทั้งหลาย ที่เกิดจากไฟ จากน้ำ จากพระราช จากโจร หรือจากทายาทที่ไม่เป็นที่รัก นั้นๆ. นี่เป็นการบริโศกทรัพย์ **ฐานที่ ๒** อันอริยสาวกนั้นถึงแล้วบรรลุแล้ว บริโศกแล้วโดยชอบด้วยเหตุผล. คหบดี! ข้ออื่นยังมีอีก :

๓. อริยสาวกนั้น ใช้โศกทรัพย์อันตนหาได้มาโดยชอบธรรม (ดังที่กล่าวแล้วข้างต้น) ในการ **กระทำพลีกรรม ๕ ประการ** คือ ญาติพลี (สงเคราะห์ญาติ) อดีติพลี (สงเคราะห์แขก) ปุพฺพเปตพลี (สงเคราะห์ผู้ล่วงลับไปแล้ว) ราชพลี (ช่วยชาติ) เทวตพลี (บูชาเทวดา). นี่เป็นการบริโศกทรัพย์ **ฐานที่ ๓** อันอริยสาวกนั้นถึงแล้ว บรรลุแล้ว บริโศกแล้วโดยชอบด้วยเหตุผล. คหบดี! ข้ออื่นยังมีอีก :

๔. อริยสาวกนั้น ใช้โศกทรัพย์อันตนหาได้มาโดยชอบธรรม (ดังที่กล่าวแล้วข้างต้น) ในการ **ตั้งไว้ซึ่งทักษิณา** อุทิศแก่สมณพราหมณ์ทั้งหลายผู้งดเว้นแล้วจากความประมาทมัวเมา ผู้ตั้งมั่นอยู่ในขันติและโสรจจะ ผู้ฝึกฝน ทำความสงบ ทำความดับเย็น แก่ตนเอง อันเป็นทักษิณาทานที่มีผลเลิศในเบื้องต้น เป็นฝ่ายดี มีสุขเป็นผลตอบแทน เป็นไปพร้อมเพื่อสวรรค์ นี่เป็นการบริโศกทรัพย์ **ฐานที่ ๔** อันอริยสาวกนั้นถึงแล้ว บรรลุแล้ว บริโศกแล้วโดยชอบด้วยเหตุผล.

คหบดี! อริยสาวกนั้น ย่อมใช้โศกทรัพย์ที่ตนหาได้มาด้วยความเพียรเป็นเครื่องลูกขึ้น รวบรวมมาด้วยกำลังแขน มีตัวชุ่มด้วยเหงื่อ เป็นโศกทรัพย์ประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรม เพื่อกระทำกรรมในหน้าที่ ๔ ประการเหล่านี้.

คหบดี ! โภคทรัพย์ทั้งหลายของบุคคลใด ถึงความหมดสิ้นไป โดย  
เว้นจากกรรมในหน้าที่ ๔ ประการ ดังกล่าวแล้วนี้ โภคทรัพย์เหล่านั้น เรากล่าวว่าเป็น  
เป็นโภคะอันบุคคลนั้นไม่ถึงแล้วโดยฐานะ ไม่บรรลุลแล้ว ไม่บริโภคะแล้วโดยชอบ  
ด้วยเหตุผล.

คหบดี ! โภคทรัพย์ทั้งหลายของบุคคลใด ถึงความหมดสิ้นไป โดย  
กรรมในหน้าที่ ๔ ประการ ดังกล่าวแล้วนี้ โภคทรัพย์เหล่านั้น เรากล่าวว่าเป็น  
โภคะอันบุคคลนั้นถึงแล้วโดยฐานะ บรรลุลแล้ว บริโภคะแล้วโดยชอบด้วยเหตุผล.

- จตุกก. อ. ๒๑/๘๘ - ๘๙/๖๑.

หมวด จ. ว่าด้วย ปกิณณกะ

### การดำรงชีพสุจริต มิได้มีเฉพาะเรื่องปัจจัยสี่

ภิกษุ ท. ! ภิกษุบางรูป ในกรณีนี้ เป็นผู้สงบเสงี่ยมเต็มที่อยู่ได้ อ่อน  
น้อมถ่อมตนเต็มที่อยู่ได้ เยือกเย็นเต็มที่อยู่ได้ เพียงชั่วเวลาที่ถ้อยคำอันไม่น่า  
พอใจมากระทบเท่านั้น ก็ เมื่อใด ถ้อยคำอันไม่น่าพอใจมากระทบอยู่ ก็ยังสงบ  
เสงี่ยมอยู่ได้ นั่นแหละจึงเป็นที่รู้จักกันว่าสงบเสงี่ยมจริง, ยังอ่อนน้อมถ่อมตน  
อยู่ได้ จึงจะอ่อนน้อมถ่อมตนจริง, ยังเยือกเย็นอยู่ได้ จึงจะว่าเยือกเย็นจริง.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุใด เป็นผู้ว่าง่าย หรือถึงความเป็นผู้ว่าง่าย เพราะ  
เหตุเพื่อจะได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานเภสัช เราไม่กล่าวภิกษุนั้น  
ว่าเป็นผู้ว่าง่ายเลย. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า ? ข้อนั้นเพราะเหตุว่า ภิกษุนั้นเมื่อ

ไม่ได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานเภสัช อยู่ ก็จะไม่เป็นผู้ว่าง่าย ไม่ถึงความเป็นผู้ว่าง่าย.

ภิกษุ ท. ! ส่วนภิกษุใด สักการะธรรมะอยู่ เคารพธรรมะอยู่ นอบน้อมธรรมะอยู่ เป็นผู้ว่าง่าย ถึงความเป็นผู้ว่าง่าย อยู่ : นั้นแหละเรากล่าวว่าผู้ว่าง่ายแท้จริง. ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้นในเรื่องนี้ เธอทั้งหลาย พึงทำการศึกษาดำเนินยกอย่างนี้ว่า “เราจักเป็นผู้สักการะธรรมะอยู่ เคารพธรรมะอยู่ นอบน้อมธรรมะอยู่ เป็นผู้ว่าง่าย ถึงความเป็นผู้ว่าง่าย” ดังนี้.

- มุ. ม. ๑๒/๒๕๔/๒๖๖.

## นิทเทศ๑๘

ว่าด้วยสัมมาอาชีวะ

จบ

## นิทเทศ ๑๕ ว่าด้วย สัมมาวายามะ

(มี ๒๖ เรื่อง)

หมวด ก. ว่าด้วย อุทเทศ-วิภาค ของสัมมาวายามะ

### อุทเทศแห่งสัมมาวายามะ

ภิกษุ ท. ! สัมมาวายามะ เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุใน  
กรณีนี้ ย่อมทำความพอใจให้เกิดขึ้น ย่อมพยายาม ปรารภความเพียร  
ระครองจิต ตั้งจิตไว้ เพื่อจะยังอกุศลธรรมอันเป็นบาปที่ยังไม่เกิด ไม่ให้  
เกิดขึ้น; ย่อมทำความพอใจให้เกิดขึ้น ย่อมพยายาม ปรารภความเพียร  
ระครองจิตตั้งจิตไว้ เพื่อละอกุศลอันเป็นบาป ที่เกิดขึ้นแล้ว; ย่อมทำความ  
พอใจให้เกิดขึ้น ย่อมพยายาม ปรารภความเพียร ระครองจิต ตั้งจิตไว้ เพื่อ  
จะยังกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ให้เกิดขึ้น; ย่อมทำความพอใจให้เกิดขึ้น ย่อม  
พยายาม ปรารภความเพียร ระครองจิต ตั้งจิตไว้ เพื่อความตั้งอยู่ ความไม่  
เลอะเลือน ความงอกงามยิ่งขึ้น ความไพบูลย์ ความเจริญ ความเต็มรอบ  
แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว. ภิกษุ ท. ! อันนี้เรากล่าวว่า สัมมาวายามะ.

- มหา.ที่ ๑๐/๓๘๔/๒๕๕.

### ประธานสี่ในฐานะแห่งสัมมาวายามะ

ภิกษุ ท. ! ประธาน ๔ อย่าง เหล่านี้ มีอยู่. สี่อย่าง อย่างไรเล่า ? สี่  
อย่าง คือ สังวรประธาน ปหานประธาน ภavanaประธาน อหฺรฺกขณาประธาน.

ภิกษุ ท. ! สัจวรปธาน เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมทำความพอใจให้เกิดขึ้น ย่อมพยายาม ปรารภความเพียร ปรคองจิต ตั้งจิตไว้ เพื่อจะยังอกุศลธรรมอันเป็นบาปที่ยังไม่เกิด ไม่ให้เกิดขึ้น. ภิกษุ ท. ! นี้เรียกว่า สัจวรปธาน

ภิกษุ ท. ! ปหานปธาน เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมทำความพอใจให้เกิดขึ้น ย่อมพยายาม ปรารภความเพียร ปรคองจิต ตั้งจิตไว้ เพื่อจะละอกุศลธรรมอันเป็นบาปที่บังเกิดขึ้นแล้ว. ภิกษุ ท. ! นี้เรียกว่า ปหานปธาน

ภิกษุ ท. ! ภาวนापธาน เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมทำความพอใจให้เกิดขึ้น ย่อมพยายาม ปรารภความเพียร ปรคองจิต ตั้งจิตไว้ เพื่อยังกุศลธรรมทั้งหลายที่ยังไม่เกิด ให้เกิดขึ้น. ภิกษุ ท. ! นี้เรียกว่า ภาวนापธาน.

ภิกษุ ท. ! อนุรักษนาปธาน เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมทำความพอใจให้เกิดขึ้น ย่อมพยายาม ปรารภความเพียร ปรคองจิต ตั้งจิตไว้ เพื่อความตั้งอยู่ ความไม่เลอะเลือน ความงอกงามยิ่งขึ้น ความไพบุลย์ ความเจริญ ความเต็มรอบ แห่งกุศลธรรมทั้งหลายที่บังเกิดขึ้นแล้ว. ภิกษุ ท. ! นี้เรียกว่า อนุรักษนาปธาน.

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล ปธาน ๔ อย่าง

หมวด ข. ว่าด้วย ลักษณะ-ไวพจน์-อุปมา ของสัมมาวายามะ

### ลักษณะของผู้มีความเพียรสี่อริยาบถ

ภิกษุ ท. ! เมื่อภิกษุ เดินอยู่ ถ้า เกิดมีกามวิตก หรือ พยาบาทวิตก หรือวิหิงสาวิตก จันมา และภิกษุนั้นก็ ไม่รับเอาวิตกเหล่านั้นไว้ แต่สละทิ้งไป ถ่ายถอนออก ทำให้สิ้นสุดลงไปจนไม่มีเหลือ. ภิกษุที่เป็นเช่นนี้ แม้เดินอยู่ก็เรียกว่า เป็นผู้ทำความเพียรเผากิเลส รู้สึกกลัว(ต่อสิ่งลามก) เป็นผู้ปรารถนาความเพียร อุทิศตนในการเผากิเลส อยู่เนื่องนิจ.

ภิกษุ ท. ! เมื่อภิกษุ ยืนอยู่ ถ้า เกิดมีกามวิตก หรือ พยาบาทวิตก หรือวิหิงสาวิตก จันมา และภิกษุนั้นก็ ไม่รับเอาวิตกเหล่านั้นไว้ แต่สละทิ้งไป ถ่ายถอนออก ทำให้สิ้นสุดลงไปจนไม่มีเหลือ. ภิกษุที่เป็นเช่นนี้ แม้ยืนอยู่ก็เรียกว่า เป็นผู้ทำความเพียรเผากิเลส รู้สึกกลัว(ต่อสิ่งลามก) เป็นผู้ปรารถนาความเพียร อุทิศตนในการเผากิเลส อยู่เนื่องนิจ.

ภิกษุ ท. ! เมื่อภิกษุ นั่งอยู่ ถ้า เกิดมีกามวิตกหรือ พยาบาทวิตก หรือวิหิงสาวิตก จันมา และภิกษุนั้นก็ ไม่รับเอาวิตกเหล่านั้นไว้ แต่สละทิ้งไป ถ่ายถอนออก ทำให้สิ้นสุดลงไปจนไม่มีเหลือ. ภิกษุที่เป็นเช่นนี้ แม้ นั่งอยู่ก็เรียกว่า เป็นผู้ทำความเพียรเผากิเลส รู้สึกกลัว(ต่อสิ่งลามก) เป็นผู้ปรารถนาความเพียร อุทิศตนในการเผากิเลส อยู่เนื่องนิจ.

ภิกษุ ท. ! เมื่อภิกษุ นอนตื้นอยู่ ถ้า เกิดมีกามวิตก หรือ พยาบาท- วิตก หรือวิหิงสาวิตก จันมา และภิกษุนั้นก็ ไม่รับเอาวิตกเหล่านั้นไว้ แต่สละ

ทิ้งไป ถ่ายถอนออก ทำให้สิ้นสุดลงไปจนไม่มีเหลือ. ภิกษุที่เป็นเช่นนี้ แม้นอนตื่นอยู่ก็เรียกว่า เป็นผู้ทำความเพียรเผากิเลส รู้สึกกลัว(ต่อสิ่งลามก) เป็นผู้ปรารถนาคความเพียร อุทิศตนในการเผากิเลส อยู่เนื่องนิจ.

- จตุกก. อ. ๒๑/๑๗/๑๑

### ลักษณะของผู้มีความเพียรสี่อริยาบถ (อิกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! เมื่อเธอทั้งหลายมีศีลถึงพร้อมแล้ว มีปาติโมกข์พร้อมแล้ว สำรวมด้วยการสำรวมในปาติโมกข์ ถึงพร้อมด้วยมารยาทและโคจร มีปรกติเห็นภัยในโทษทั้งหลายแม้มีประมาณน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย อยู่ดังนี้แล้ว ยังมีกิจอะไรที่เธอทั้งหลายต้องทำให้ยิ่งขึ้นไปอีกเล่า ?

ภิกษุ ท. ! ถ้าภิกษุแม่ เดินอยู่ เป็นผู้ปราศจากอภิชฌา, ปราศจากพหยาบาท, ถีนมิทระ อุทัจจกุกกุจะ วิจิกิจฉา ก็เป็นนิวรณที่เธอละขาดแล้ว, ความเพียรเป็นธรรมที่เธอปรารถแล้วไม่ย่อหย่อน, สติเป็นธรรมอันเธอเข้าไปตั้งไว้แล้วไม่ลืมหง, กายสงบราบแล้วไม่กระวนกระวาย, จิตตั้งมั่นแล้วเป็นอารมณ์เดียว. ภิกษุ ท. ! ภิกษุที่เป็นเช่นนี้ แม้เดินอยู่ ก็เรียกว่า ผู้ทำความเพียรเผากิเลส ผู้กลัว (ต่อความเป็นทาสของกิเลส) เป็นผู้ปรารถนาคความเพียรอุทิศตนในการเผากิเลสอยู่เนื่องนิจ.

ภิกษุ ท. ! ถ้าภิกษุแม่ ยืนอยู่ เป็นผู้ปราศจากอภิชฌา, ปราศจากพหยาบาท, ถีนมิทระ อุทัจจกุกกุจะ วิจิกิจฉา ก็เป็นนิวรณที่เธอละขาดแล้ว,



ความเพียรเป็นธรรมที่เธอปรารถแล้วไม่ย่อหย่อน, สติเป็นธรรมอันเธอเข้าไปตั้งไว้แล้วไม่ลืมหง, กายสงบรับแล้วไม่กระวนกระวาย, จิตตั้งมั่นแล้วเป็นอารมณ์เดียว. ภิกษุ ท. ! ภิกษุที่เป็นเช่นนี้ แม้นั่งอยู่ ก็เรียกว่า ผู้ทำความเพียรเผากิเลส ผู้กลัว (ต่อความเป็นโทษของกิเลส) เป็นผู้ปรารถนาคความเพียรอุทิศตนในการเผากิเลสอยู่เนื่องนิจ.

ภิกษุ ท. ! ถ้าภิกษุแม่ นั่งอยู่ เป็นผู้ปราศจากอภิชฌา, ปราศจากพยาบาท, ถีนมิทระ อุทัจจกุกกุจะ วิจิกิจฉา ก็เป็นนิวรณที่เธอละขาดแล้ว, ความเพียรเป็นธรรมที่เธอปรารถแล้วไม่ย่อหย่อน, สติเป็นธรรมอันเธอเข้าไปตั้งไว้แล้วไม่ลืมหง, กายสงบรับแล้วไม่กระวนกระวาย, จิตตั้งมั่นแล้วเป็นอารมณ์เดียว. ภิกษุ ท. ! ภิกษุที่เป็นเช่นนี้ แม้นั่งอยู่ ก็เรียกว่า ผู้ทำความเพียรเผากิเลส ผู้กลัว (ต่อความเป็นโทษของกิเลส) เป็นผู้ปรารถนาคความเพียรอุทิศตนในการเผากิเลสอยู่เนื่องนิจ.

ภิกษุ ท. ! ถ้าภิกษุแม่ นอนตื่นอยู่ เป็นผู้ปราศจากอภิชฌา, ปราศจากพยาบาท, ถีนมิทระ อุทัจจกุกกุจะ วิจิกิจฉา ก็เป็นนิวรณที่เธอละขาดแล้ว, ความเพียรเป็นธรรมที่เธอปรารถแล้วไม่ย่อหย่อน, สติเป็นธรรมอันเธอเข้าไปตั้งไว้แล้วไม่ลืมหง, กายสงบรับแล้วไม่กระวนกระวาย, จิตตั้งมั่นแล้วเป็นอารมณ์เดียว. ภิกษุ ท. ! ภิกษุที่เป็นเช่นนี้ แม้นอนตื่นอยู่ ก็เรียกว่า ผู้ทำความเพียรเผากิเลส ผู้กลัว (ต่อความเป็นโทษของกิเลส) เป็นผู้ปรารถนาคความเพียรอุทิศตนในการเผากิเลสอยู่เนื่องนิจ.

## ไวพจน์ของลัมมวายามะ คือลัมมปฺปชาน

ภิกษุ ท. ! ลัมมปฺปชาน ๔ อย่าง เหล่านี้ มีอยู่ ลืออย่าง อยางไรเล่า ?  
ลืออย่างคือ ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ :-

๑. ย่อม ทำความพอใจให้เกิดขึ้น ย่อมพยายาม ปรารภความเพียร  
ระครองจิต ตั้งจิตไว้ เพื่อจะ ยังอกุศลธรรมอันเป็นบาปที่ยังไม่เกิด ไม่ให้เกิดขึ้น.

๒. ย่อม ทำความพอใจให้เกิดขึ้น ย่อมพยายาม ปรารภความเพียร  
ระครองจิต ตั้งจิตไว้ เพื่อ ละอกุศลธรรมอันเป็นบาปที่เกิดขึ้นแล้ว.

๓. ย่อม ทำความพอใจให้เกิดขึ้น ย่อมพยายาม ปรารภความเพียร  
ระครองจิต ตั้งจิตไว้ เพื่อ ยังกุศลธรรมทั้งหลายที่ยังไม่เกิด ให้เกิดขึ้น.

๔. ย่อม ทำความพอใจให้เกิดขึ้น ย่อมพยายาม ปรารภความเพียร  
ระครองจิต ตั้งจิตไว้ เพื่อ ความตั้งอยู่ ความไม่เลอะเลือน ความงอกงามยิ่งขึ้น  
ความไพบุลย์ ความเจริญ ความเต็มรอบ แห่งกุศลธรรม ท. ที่บังเกิดขึ้นแล้ว.

- จตุกก. อี ๒๑/๑๕/๑๓.

## ปชานลึ ในฐานะลัมมปฺปชาน

ภิกษุ ท. ! ปชาน ๔ อย่าง เหล่านี้ มีอยู่ ลืออย่าง อยางไรเล่า ? ลือ  
อย่างคือ ลังวรปชาน ปหานปชาน ภาวนาปชาน อนุรักษนาปชาน.

ภิกษุ ท. ! ลังวรปชาน เป็นอยางไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุใน กรณี  
นี้ เห็นรูปด้วยตา แล้ว ไม่เป็นผู้ถือเอาในลักษณะที่เป็นการรวบถือเอาทั้งหมด

(รวมเป็นภาพเดียว) ไม่เป็นผู้ถือเอาในลักษณะที่เป็นการถือเอาโดยแยกเป็นส่วนๆ; อกุศลธรรมอันลามก คือ อภิชฌาและโทมนัส จะพึงไหลไปตามบุคคลผู้ไม่สำรวมอยู่ซึ่งอินทรีย์อันเป็นต้นเหตุคือตา ใจ, เขื่อย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมซึ่งอินทรีย์นั้น, ย่อมรักษาอินทรีย์คือตา ย่อมถึงการสำรวมในอินทรีย์คือตา (ในกรณีแห่งอินทรีย์คือ หู อินทรีย์คือ จมูก อินทรีย์คือ ลิ้น อินทรีย์คือ กาย และอินทรีย์คือ ใจ ก็มีข้อความที่ได้ตรัสไว้ทำนองเดียวกัน). ภิกษุ ท. ! นี้เรากล่าวว่า **สังวรปธาน**.

ภิกษุ ท. ! **ปหานปธาน** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ ไม่รับเอาไว้ สละทิ้งไป ถ่ายถอนออก ทำให้สิ้นสุดเสีย ทำให้ถึงความไม่มีซึ่ง**กามวิตก** ที่เกิดขึ้นแล้ว.... ซึ่ง**พหยาบาทวิตก** ที่เกิดขึ้นแล้ว .... ซึ่ง**วิหิงสาวิตก** ที่เกิดขึ้นแล้ว .... ซึ่ง**อกุศลธรรมอันลามกทั้งหลาย** ที่บังเกิดขึ้นแล้วๆ. ภิกษุ ท. ! นี้เรากล่าวว่า **ปหานปธาน**.

ภิกษุ ท. ! **ภาวนापธาน** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมเจริญซึ่ง **สติสัมโพชฌงค์** .... ซึ่ง**ฉมมวิจยสัมโพชฌงค์** .... ซึ่ง **วิริยสัมโพชฌงค์** .... ซึ่ง **ปีติสัมโพชฌงค์** .... ซึ่ง **ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์** ....ซึ่ง **สมาธิสัมโพชฌงค์** .... ซึ่ง**อุเบกขาสัมโพชฌงค์** อัน (แต่ละอย่างๆ) อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปเพื่อความปล่อยวาง. ภิกษุ ท. ! นี้เรากล่าวว่า **ภาวนापธาน**.

ภิกษุ ท. ! **อนุรักษนาปธาน** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมตามรักษาซึ่ง**สมาธินิमितอันเจริญ** ที่เกิดขึ้นแล้ว (คือรักษาความสำคัญรู้ในภาวะของซากศพต่างๆกัน ๖ ชนิด) คือ **อัญญิกัตถัญญา** **ปุพวกัตถัญญา** **วินิโลกัตถัญญา**

วิบุพพกัตถัญญา วิฉิททกัตถัญญา อุทฐมาตกัตถัญญา.<sup>๑</sup> ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า  
อนุรักษนาปธาน.

ภิกษุ ท. ! ปธาน ๔ อย่าง เหล่านี้ แล.

- จตุกก. อี ๒๑/๒๐/๑๔

### การทำความเพียรของผู้บำรุงรักษาป่า

ภิกษุ ท. ! เธอทั้งหลาย จงละอกุศลเสีย จงทำการประกอบความ  
เพียรอย่างทั่วถึงในกุศลธรรมทั้งหลาย. ด้วยการกระทำอย่างนี้ เธอทั้งหลายจัก  
ถึงความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ ในธรรมวินัยนี้.

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนที่ไม่ไกลจากบ้านหรือนิคม มีป่าสาละใหญ่  
ภูมิภาคปกคลุมไปด้วยต้นเอลัณฑะ. เกิดมีบุรุษคนใดคนหนึ่ง หวังประโยชน์  
เกื้อกูล ความปลอดภัย แก่ป่าสาละนั้น, เขาได้ตัดต้นสาละเล็กๆคดๆงอๆที่คอย  
แย่งอาหารออกไปทิ้งเสียภายนอก ชำระบริเวณภายในให้ราบเตียน บำรุงรักษา  
ต้นสาละเล็กๆที่ตรง ที่งอกงามดี เป็นอย่างดี. ภิกษุ ท. ! ด้วยอาการอย่างนี้  
โดยสมัยอื่น ป่าสาละนั้น ก็ถึงซึ่งความเจริญงอกงาม ไพบูลย์, ขื่อนี้ฉันใด;  
ภิกษุ ท. ! ขื่อนี้ก็ฉันนั้น : เธอทั้งหลาย จงละอกุศลเสีย จงทำการประกอบ  
ความเพียรอย่างทั่วถึงในกุศลธรรมทั้งหลาย. ด้วยการกระทำอย่างนี้ เธอ  
ทั้งหลายจักถึงความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ ในธรรมวินัยนี้.

- ม.ม. ๑๒/๒๕๒/๒๖๕.

๑. อัญญิก คือสพมีแต่กระดุก, ปุพวก คือสพมีแต่หนอน, วินิลก คือสพขึ้นเขียว, วิบุพพก คือสพมีหนองไหล, วิฉิททก  
คือสพขาดเป็นจีนเป็นท่อน, อุทฐมาตค คือสพขึ้นพอง.

หมวด ค. ว่าด้วย อุปกรณ์-เหตุปัจจัย ของสัมมาวายามะ

### ความสังเวชเป็นเหตุให้ปรารถนาความเพียร

ภิกษุ ท. ! บุรุษอาชาไนยผู้เจริญ ๔ จำพวก เหล่านี้ มีอยู่ หาได้ อยู่ในโลก. สี่จำพวก เหล่าไหนเล่า? สี่จำพวก คือ :-

๑. ภิกษุ ท. ! บุรุษอาชาไนยผู้เจริญบางคน ในกรณีนี้ ได้ยินว่า "ในบ้านหรือนิคมโน้น มีหญิงหรือชายผู้ถึงความทุกข์ หรือทำกาลกิริยา" ดังนี้ แล้ว เขาก็สังเวช ถึงความสลดใจเพราะเหตุนั้น; ครั้นสลดใจแล้ว ก็เริ่มตั้งความเพียรโดยแยบคาย มีตนส่งไปในแนวธรรมะ ย่อมทำให้แจ้งซึ่งปรมัตตสัจจะด้วยนามกาย และเห็นแจ้งแทงตลอดด้วยปัญญา. ภิกษุ ท. ! เรากล่าว บุรุษอาชาไนยผู้เจริญชนิดนี้ ว่ามีอุปมาเหมือนม้าอาชาไนยตัวเจริญที่พอเห็นเงาของปฏักก็สังเวชถึงความสลดใจ ฉะนั้น.

๒. ภิกษุ ท. ! จำพวกอื่นยังมีอีก : บุรุษอาชาไนยผู้เจริญบางคนในกรณีนี้ ไม่ได้ยินว่า ในบ้านหรือนิคมโน้น มีหญิงหรือชายผู้ถึงความทุกข์หรือทำกาลกิริยา, แต่เขาได้เห็นหญิงหรือชายผู้ถึงความทุกข์หรือทำกาลกิริยาด้วยตนเอง เขาก็สังเวชถึงความสลดใจเพราะเหตุนี้ ; ครั้นสลดใจแล้ว ก็เริ่มตั้งความเพียรโดยแยบคาย มีตนส่งไปในแนวธรรมะ ย่อมทำให้แจ้งซึ่งปรมัตตสัจจะด้วยนามกาย และเห็นแจ้งแทงตลอดด้วยปัญญา. ภิกษุ ท. ! เรากล่าวบุรุษอาชาไนยผู้เจริญชนิดนี้ ว่ามีอุปมาเหมือนม้าอาชาไนยตัวเจริญที่ถูกเขาแทงด้วยปฏักที่ขุมขนแล้ว ก็สังเวชถึงความสลดใจ ฉะนั้น.

๓. ภิกษุ ท. ! จำพวกอื่นยังมีอีก : บุรุษอาชาไนยผู้เจริญบางคนในกรณีนี้ ไม่ได้ยินว่า ในบ้านหรือนิคมโน้น มีหญิงหรือชายผู้ถึงความทุกข์หรือทำกาลกิริยา, ทั้งเขาไม่เห็นหญิงหรือชายผู้ถึงความทุกข์หรือทำกาลกิริยาด้วยตนเอง, แต่ญาติหรือสาโลहितของเขาเป็นผู้ถึงความทุกข์หรือทำกาลกิริยา เขาก็สังเวชถึงความสลดใจเพราะเหตุนั้น; ครั้นสลดใจแล้ว ก็เริ่มตั้งความเพียรโดยแยบคาย มีตนส่งไปในแนวธรรมะ ย่อมทำให้แจ้งซึ่งปรมัตตสัจจะด้วยนามกาย และเห็นแจ้งแทงตลอดด้วยปัญญา. ภิกษุ ท. ! เรากล่าวบุรุษอาชาไนยผู้เจริญชนิดนี้ ว่ามีอุปมาเหมือนม้าอาชาไนยตัวเจริญที่ถูกเขาแทงด้วยปฏักที่หนังก็สังเวชถึงความสลดใจ ฉะนั้น.

๔. ภิกษุ ท. ! จำพวกอื่นยังมีอีก : บุรุษอาชาไนยผู้เจริญบางคนในกรณีนี้ ไม่ได้ยินว่า ในบ้านหรือนิคมโน้น มีหญิงหรือชายผู้ถึงความทุกข์หรือทำกาลกิริยา และเขาไม่เห็นหญิงหรือชายผู้ถึงความทุกข์หรือทำกาลกิริยาด้วยตนเอง, ทั้งญาติหรือสาโลहितของเขาเป็นผู้ถึงความทุกข์หรือทำกาลกิริยา แต่ว่าเขาเองถูกต้องแล้วด้วยทุกขเวทนาที่เป็นไปในสรีระ ซึ่งกล้าแข็ง แสบเผ็ดไม่น่ายินดี ไม่น่าพอใจ แทบจะนำชีวิตไปเสีย เขาก็สังเวชถึงความสลดใจเพราะเหตุนั้น; ครั้นสลดใจแล้ว ก็เริ่มตั้งความเพียรโดยแยบคาย มีตนส่งไปในแนวธรรมะ ย่อมทำให้แจ้งซึ่งปรมัตตสัจจะด้วยนามกาย และเห็นแจ้งแทงตลอดด้วยปัญญา. ภิกษุ ท. ! เรากล่าวบุรุษอาชาไนยผู้เจริญชนิดนี้ ว่ามีอุปมาเหมือนม้าอาชาไนยตัวเจริญที่ถูกเขาแทงด้วยปฏักถึงกระดูก ก็สังเวชถึงความสลดใจ ฉะนั้น.

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล บุรุษอาชาไนยผู้เจริญ ๔ จำพวก ซึ่งมีอยู่หาได้ อยู่ในโลก.

(ข้อความข้างบนนี้แสดงให้เห็นว่า ยังมีความสลดสังเวชในเหตุการณ์ที่เป็นที่ตั้งแห่งความสลดสังเวช มากเท่าไร ก็ยังมีกำลังใจเพื่อจะทำความเพียรมากขึ้นเท่านั้น).

## บุพพภาคแห่งการทำความเพียรเพื่อความสิ้นอาสวะ

ภิกษุ ท. ! ถ้าภิกษุไม่เป็นผู้ฉลาดในวาระจิตของผู้อื่น ไชริ้, เมื่อเป็นเช่นนั้น เธอพึงทำความสำเหนียกว่า "เรายังเป็นผู้ฉลาดในวาระจิตแห่งตน" ดังนี้เถิด.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุเป็นผู้ฉลาดในวาระจิตแห่งตน เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนชายหนุ่มหญิงสาว ที่ชอบแต่งตัว ส่องดูเงาหน้าของตนที่แว่นส่องหน้า หรือที่ภาชนะน้ำอันบริสุทธิ์หมดจดใสสะอาด ถ้าเห็นรูปหรือต่อมที่หน้า ก็พยายามนำรูปหรือต่อมนั้นออกเสีย ถ้าไม่เห็นรูปหรือต่อม ก็ยินดีพอใจว่าเป็นลาภหนอ บริสุทธิ์ดีแล้วหนอ, ข้อนี้ฉันใด; ภิกษุ ท. ! การพิจารณาของภิกษุ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ก็จะมีอุปการะมากในกุศลธรรมทั้งหลายในเมื่อเธอพิจารณาว่า :-

“เรามีชีวิตอยู่โดยมาก โดย มือภิชณา หรือไม่มีมือภิชณา;

เรามีชีวิตอยู่โดยมาก โดย มีจิตพยาบาท หรือไม่มีจิตพยาบาท;

เรามีชีวิตอยู่โดยมาก โดย มีถิ่นมัทธะกลุ่มรุมอยู่ หรือปราศจากถิ่นมัทธะ;

เรามีชีวิตอยู่โดยมาก โดย มีความฟุ้งซ่านหรือไม่ฟุ้งซ่าน;

เรามีชีวิตอยู่โดยมาก โดย มีวิจิกิจฉา หรือหมดวิจิกิจฉา;

เรามีชีวิตอยู่โดยมาก โดย เป็นผู้มักโกรธ หรือไม่มักโกรธ;

เรามีชีวิตอยู่โดยมาก โดย มีจิตเศร้าหมอง หรือไม่มีจิตเศร้าหมอง;  
 เรามีชีวิตอยู่โดยมาก โดย มีกายอันเครียดครัดในการปฏิบัติธรรม  
 หรือมีกายไม่เครียดครัด;

เรามีชีวิตอยู่โดยมาก โดย เป็นผู้เกียจคร้าน หรือเป็นผู้ปรารถนา  
 ความเพียร;

เรามีชีวิตอยู่โดยมาก โดย มีจิตตั้งมั่น หรือไม่มีจิตตั้งมั่น” ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! ถ้าภิกษุพิจารณาอยู่ รู้สึกว่า “เราอยู่โดยมาก โดยความ  
 เป็นผู้มากด้วยอภิชฌา มีจิตพยาบาท ถีนมิตตะกัณฐัม รุม ฟุ้งซ่าน มีวิกิจจนา  
 มักโกรธ มีจิตเศร้าหมอง มีกายเครียดครัด เกียจคร้าน มีจิตไม่ตั้งมั่น” ดังนี้แล้ว,  
 ภิกษุนั้น พึงกระทำซึ่งฉันทะ วายามะ อุตสาหะ อุตโสฬหิ อปฺปฏิวานิ สติ และ  
 สัมปชัญญะ อย่างแรงกล้า เพื่อละเสียซึ่งกรรมอันเป็นบาปอกุศลเหล่านั้น  
 เช่นเดียวกับบุคคลผู้มีเสื้อผ้าหรือศิระษะอันไฟลุกโพลงแล้ว จะพึงกระทำฉันทะ  
 วายามะ อุตสาหะ อุตโสฬหิ อปฺปฏิวานิ สติ และสัมปชัญญะ อันแรงกล้า  
 เพื่อจะดับไฟที่เสื้อผ้าหรือที่ศิระษะนั้นเสีย, ฉนั้นใดก็ฉนั้น.

ภิกษุ ท. ! ถ้าภิกษุพิจารณาอยู่ รู้สึกว่า “เราอยู่โดยมาก โดยความ  
 เป็นผู้ไม่มีอภิชฌา มีจิตไม่พยาบาท ปราศจากถีนมิตตะกัณฐัม ไม่ฟุ้งซ่าน หมด  
 วิกิจจนา ไม่มีมักโกรธ มีจิตไม่เศร้าหมอง มีกายไม่เครียดครัด ปรารถนาความเพียร  
 มีจิตตั้งมั่น” ดังนี้แล้ว, ภิกษุนั้น พึงตั้งอยู่ในกุศลธรรมเหล่านั้นแหละ แล้ว  
 ประกอบโยคกรรม<sup>๑</sup> เพื่อความสิ้นอาสวะทั้งหลายให้ยิ่งขึ้นไป.

- ทสก. อ๋ ๒๔/๕๗/๕๑.

๑. โยคกรรม คือ การกระทำความเพียรอย่างมีระบบ อย่างแข็งขันเต็มที่ ในรูปแบบหนึ่งๆ เพื่อให้สำเร็จ  
 ประโยชน์ตามความมุ่งหมาย เรียกกันง่ายๆ ว่า โยคะ; เป็นคำกลางใช้กันได้ในระหว่างศาสนาทุกศาสนา.



## บุพภาคแห่งการทำความเพียรเพื่อความสิ้นอาสวะ (อิกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! ถ้าภิกษุไม่เป็นผู้ฉลาดในวาระจิตของผู้อื่นไซ้, เมื่อเป็นเช่นนั้น เธอพึงทำความสำเหนียกว่า “เราจักเป็นผู้ฉลาดในวาระจิตแห่งตน” ดังนี้เถิด.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุเป็นผู้ฉลาดในวาระจิตแห่งตน เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนชายหนุ่มหญิงสาว ที่ชอบแต่งตัว ส่องดูเงาหน้าของตนที่แว่นส่องหน้า หรือที่ภาชนะน้ำอันบริสุทธิ์หมดจดใสสะอาด ถ้าเห็นรูปหรือต่อมที่หน้า ก็พยายามนำรูปหรือต่อมนั้นออกเสีย ถ้าไม่เห็นรูปหรือต่อม ก็ยินดีพอใจว่า เป็นลาภหนอ บริสุทธิ์ดีแล้วหนอ, ข้อนี้ฉันใด; ภิกษุ ท. ! การพิจารณาของภิกษุ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ก็จะมีอุปการะมากในกุศลธรรมทั้งหลายในเมื่อเธอพิจารณาว่า :-

“เราเป็นผู้ได้เจโตสมณะในภายใน” หรือหนอ;

หรือว่า ไม่ได้เจโตสมณะในภายใน.

เราเป็นผู้ได้ธัมมวิปัสสนา<sup>๑</sup> หรือหนอ;

หรือว่า ไม่ได้ธัมมวิปัสสนา.” ดังนี้.

- 
๑. คำนี้ หมายถึงความสงบแห่งจิตด้วยอำนาจของสมาธิ ที่เป็นไปถึงที่สุดแห่งขั้นตอนที่อาจใช้เป็นรากฐานแห่งวิปัสสนาได้ เพราะเป็นเรื่องของจิตจึงเรียกว่า เป็นไปในภายใน.
  ๒. การเห็นแจ้งในธรรมด้วยอำนาจปัญญาอันยิ่ง ถึงขนาดเห็นความจริงในขั้นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา แห่งสิ่งนั้นๆ.

ภิกษุ ท. ! ถ้าภิกษุพิจารณาอยู่ รู้สึกว่า "เราเป็นผู้ได้เจโตสมณะในภายใน แต่ยังไม่ได้อธิปญญาธัมมวิปัสสนา" ดังนี้แล้ว. ภิกษุนั้น พึงตั้งอยู่ในเจโตสมณะในภายใน แล้วประกอบโยคกรรมเพื่อการได้อธิปญญาธัมมวิปัสสนา. ภิกษุนั้น ครั้นสมัยอื่น ก็เป็นผู้ได้เจโตสมณะในภายในด้วย ได้อธิปญญาธัมมวิปัสสนาคด้วย.

ภิกษุ ท. ! ถ้าภิกษุพิจารณาอยู่ รู้สึกว่า "เราเป็นผู้ได้อธิปญญาธัมมวิปัสสนาในภายใน แต่ยังไม่ได้เจโตสมณะในภายใน" ดังนี้แล้ว. ภิกษุนั้น พึงตั้งอยู่ในอธิปญญาธัมมวิปัสสนา แล้วประกอบโยคกรรมเพื่อการได้เจโตสมณะในภายใน. ภิกษุนั้น ครั้นสมัยอื่น ก็เป็นผู้ได้อธิปญญาธัมมวิปัสสนาคด้วย ได้เจโตสมณะในภายในด้วย.

ภิกษุ ท. ! ถ้าภิกษุพิจารณาอยู่ รู้สึกว่า "เรายังไม่ได้เจโตสมณะในภายใน ยังไม่ได้อธิปญญาธัมมวิปัสสนา" ดังนี้แล้ว. ภิกษุนั้น พึงกระทำซึ่งฉันทะ วายามะ อุตสาหะ อุตโสฬหิ อปฺปฎิวานิ สติ และสัมปชัญญะ อย่างแรงกล้า เพื่อได้เฉพาะซึ่งกุศลธรรมทั้งหลายเหล่านั้น นั้นเทียว เช่นเดียวกับบุคคลผู้มีเสื้อผ้าหรือศิระษะอันไฟลุกโพลงแล้ว จะพึงกระทำฉันทะ วายามะ อุตสาหะ อุตโสฬหิ อปฺปฎิวานิ สติ และสัมปชัญญะ อันแรงกล้า เพื่อจะดับไฟที่เสื้อผ้าหรือที่ศิระษะนั้น, ฉันทะก็ฉันทะนั้น, ภิกษุนั้น ครั้นสมัยอื่นอีก ก็เป็นผู้ได้เจโตสมณะในภายในด้วย ได้อธิปญญาธัมมวิปัสสนาคด้วย.

ภิกษุ ท. ! ถ้าภิกษุพิจารณาอยู่ รู้สึกว่า "เราเป็นผู้ได้เจโตสมณะในภายใน ได้อธิปญญาธัมมวิปัสสนา" ดังนี้แล้ว, ภิกษุนั้น พึงตั้งอยู่ในกุศล

ธรรมเหล่านั้นนั้นแหละ แล้วประกอบโยคกรรมเพื่อความตื่นอาสวะทั้งหลายให้  
ยิ่งขึ้นไป.

- ทสก.อ. ๒๔/๑๐๔/๕๔.

## อินทรีสังวรเป็นอุปกรณแก่สัมมาวายามะ

(ส่วนที่เป็นการพากเพียรปิดกั้นการเกิดอกุศล)

มหาราช! ภิกษุในกรณีนี้ เห็นรูปด้วยตา แล้ว ไม่เป็นผู้ถือเอาใน  
ลักษณะที่เป็นการรวบรวมถือเอาทั้งหมด (รวมเป็นภาพเดียว) ไม่เป็นผู้ถือเอาในลักษณะ  
ที่เป็นการถือเอาโดยแยกเป็นส่วนๆ; อกุศลธรรมอันลามก คือ อภิชฌาและ  
โทมนัส จะพึงไหลไปตามบุคคลผู้ไม่สำรวมอยู่ซึ่ง อินทรีอันเป็นต้นเหตุคือตา  
ใด เธอย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมซึ่งอินทรีนั้น ย่อมรักษาอินทรีคือตา ย่อมถึง  
การสำรวมในอินทรีคือตา.

(ในกรณีแห่ง อินทรีคือหู อินทรีคือจมูก อินทรีคือลิ้น อินทรีคือกาย และอินทรี คือ  
ใจ ก็มีข้อความที่ได้ตรัสไว้ทำนองเดียวกัน).

- ส. ที. ๘/๕๓/๑๒๒.

## เวทนาสามเกี่ยวกับความเพียรละอกุศลและเจริญกุศล

ท่านผู้จอมเทพ ! เรา กล่าวโสมนัสว่ามีสอง อย่างคือ โสมนัสที่ควร  
เสพ และโสมนัสที่ไม่ควรเสพ. กล่าว โทมนัสว่ามีสอง อย่างคือ โทมนัสที่ควร  
เสพ และโทมนัสที่ไม่ควรเสพ. กล่าว อุเบกขาว่ามีสอง อย่างคือ อุเบกขาที่  
ควรเสพ และอุเบกขาที่ไม่ควรเสพ.

บุคคลรู้โสมนัสได้ว่าเมื่อเสพอยู่ อกุศลธรรมเจริญ กุศลธรรมเสื่อม ดังนี้  
แล้ว โสมนัสอย่างนี้ไม่ควรเสพ. บุคคลรู้โสมนัสได้ว่าเมื่อเสพอยู่ อกุศลเสื่อม  
กุศลเจริญ ดังนี้แล้ว โสมนัสอย่างนี้ควรเสพ. ในบรรดาโสมนัสที่ควรที่ควร  
เสพนั้น มีทั้งโสมนัสที่มีวิตกมีวิจารณ์ และโสมนัสที่ไม่มีวิตกไม่มีวิจารณ์; โสมนัส  
ที่ไม่มีวิตกไม่มีวิจารณ์ เป็นโสมนัสที่ประณีตกว่า. ท่านผู้จอมเทพ ! เรากล่าว  
โสมนัสว่ามีสองอย่างคือ ควรเสพก็มี ไม่ควรเสพก็มี ดังนี้.

(ในกรณีแห่ง โทมนัส และอุเบกขา ก็มีหลักเกณฑ์ที่ตรัสไว้อย่างเดียวกันกับ ในกรณีแห่ง  
โสมนัส. ที่กล่าวว่า ‘ไม่ควรเสพเพราะทำให้อกุศลเจริญ’ นั้นหมายถึงเวทนาที่เกิดจากการครองเรือน.  
ที่กล่าวว่า ‘ควรเสพเพราะทำให้อกุศลเจริญ’ นั้น หมายถึง เวทนาที่อาศัยเนกขัมมะ ไม่เกี่ยวข้องกับ  
เรือน. ที่กล่าวว่า ‘มีวิตกวิจารณ์’ นั้น หมายถึงเวทนาที่เกิดจากการปฏิบัตินับตั้งแต่ปฐมฌานลงมา. ที่  
กล่าวว่า ‘ไม่มีวิตกไม่มีวิจารณ์’ นั้น หมายถึง เวทนาที่เกิดจากการปฏิบัตินับตั้งแต่ทุติยฌานขึ้นไป. ถ้า  
บุคคลเกี่ยวข้องกับเวทนาทั้งสามนี้อย่างถูกต้อง การทำความเพียรเพื่อละอกุศล และเจริญกุศล จัก  
เป็นไปได้โดยง่าย).

## การเสพที่เป็นอุปกรณและไม่เป็นอุปกรณ

### แก้ความเพียรละอกุศลและเจริญกุศล

#### ๑. การเสพกายสมาจาร

สารีบุตร ! เมื่อบุคคลเสพอยู่ซึ่งกายสมาจาร (การประพฤติประจำทางกาย) ชนิดใด อกุศลธรรมเจริญ กุศลธรรมเสื่อม, กายสมาจารชนิดนี้บุคคลไม่ควรเสพ. สารีบุตร ! เมื่อบุคคลเสพอยู่ซึ่งกายสมาจารชนิดใด อกุศลธรรมเสื่อม กุศลธรรมเจริญ, กายสมาจารชนิดนี้บุคคลควรเสพ.

สารีบุตร ! อกุศลธรรมย่อมนเจริญ กุศลธรรมย่อมนเสื่อม แก่บุคคลผู้เสพอยู่ซึ่ง กายสมาจาร ชนิดไหนเล่า ? สารีบุตร ! บุคคลบางคนในกรณีนี้เป็นผู้มี **ปามาติบาท** เป็นพราน มีมือเปื้อนเลือด วุ่นอยู่แต่การประหัตประหาร ไม่มีความเอ็นดูในสัตว์มีชีวิต, และเป็นผู้ **ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้** ถือเอาทรัพย์และอุปกรณแห่งทรัพย์อันเจ้าของไม่ได้ให้ ในบ้านก็ดี ในป่าก็ดี ด้วยอาการแห่งขโมย, และเป็นผู้ **ประพฤติผิดในกามทั้งหลาย** คือประพฤติผิดในหญิงทั้งหลาย ที่มีมารดา รักษา บิดา รักษา มารดาและบิดา รักษา พี่น้องชายรักษา พี่น้องหญิงรักษา ญาติรักษา หญิงมีสามี หญิงมีสินไหม แม้ที่สุดแต่หญิงที่มีผู้สวมมาลาหมั้นไว้. สารีบุตร ! เมื่อเสพกายสมาจารชนิดนี้แล อกุศลธรรมย่อมนเจริญ กุศลธรรมย่อมนเสื่อม.

สารีบุตร ! อกุศลธรรมย่อมนเสื่อม กุศลธรรมย่อมนเจริญ แก่บุคคลผู้เสพอยู่ซึ่ง กายสมาจาร ชนิดไหนเล่า ? สารีบุตร ! บุคคลบางคนในกรณีนี้

เป็นผู้ **ละปาณาติบาต** เว้นขาดจากปาณาติบาต วางท่อนไม้และศาสตราเสียบแล้วมีความละอาย ถึงความเอ็นดูกรุณาหวังประโยชน์เกื้อกูลในบรรดาสัตว์ทั้งหลาย, และเป็นผู้ **ละอทินนาทาน** เว้นขาดจากจกาทินนาทาน ไม่ถือเอาทรัพย์และอุปกรณ์แห่งทรัพย์ อันเจ้าของไม่ได้ให้ ในบ้านก็ดี ในป่าก็ดี ด้วยอาการแห่งขโมย, และเป็นผู้ **ละกามเมสุมิจนจาร** เว้นขาดจากกามเมสุมิจนจาร คือไม่ประพฤตินิโคตติในหญิงทั้งหลายที่มีมารดา รักษา บิดารักษา มารดาและบิดารักษา พี่น้องชายรักษา พี่น้องหญิงรักษา ญาติรักษา หญิงมีสามี หญิงมีสินไหม แม้สุดแต่หญิงที่มีสวมาลาหมั้นไว้. **สารีบุตร ! เมื่อเสพกายสมาจารชนิดนี้แล อกุศลธรรมย่อมเสื่อม กุศลธรรมย่อมเจริญ.**

## ๒. การเสพวจีสมาจาร

สารีบุตร ! **อกุศลธรรมย่อมเจริญ กุศลธรรมย่อมเสื่อม** แก่บุคคลผู้เสพอยู่ **ซึ่งวจีสมาจาร** (การประพฤติประจำทางวาจา) **ชนิดไหนเล่า ?** สารีบุตร ! บุคคลบางคนในกรณีนี้ เป็นผู้**มีปกติก้าวเท็จ** ไปในสภาก็ดี ไปในที่ประชุมก็ดี ไปในหมู่ญาติก็ดี ไปในท่ามกลางคนหมู่มากก็ดี ไปในท่ามกลางราชสกุลก็ดี เจานำไปเป็นพยาน ถามว่า “ท่านผู้เจริญ ! ท่านรู้ได้อย่างไร ว่าไปอย่างนั้น” บุรุษนั้นเมื่อไม่รู้ก็บอกว่ารู้ เมื่อรู้ก็บอกว่าไม่รู้ ไม่เห็นก็บอกว่าเห็น เห็นก็บอกว่าไม่เห็น ดังนี้ **กล่าวเท็จทั้งรู้**อยู่ เพราะเหตุแห่งตนบ้าง เพราะเหตุแห่งผู้อื่นบ้าง เพราะเหตุเห็นแก่อำภิสติน้าง้าง, และเป็นผู้**กล่าวคำส่อเสียด** ได้ฟังจากฝ่ายนี้แล้ว เก็บไปบอกฝ่ายโน้น เพื่อแตกจากฝ่ายนี้ หรือได้ฟังจากฝ่ายโน้นแล้ว เก็บมาบอกฝ่ายนี้ เพื่อแตกจากฝ่ายโน้น ทำคนที่พร้อมเพรียงกันอยู่ให้แตกจากกัน อุคหนุนส่งเสริมคนที่แตกกันอยู่แล้วให้แตกจากกันยิ่งขึ้น เป็นคนชอบในการ

เป็นพวกยินดีในการเป็นพวก, เป็นคนพอใจในการเป็นพวก กล่าวแต่่ว่าจาที่ทำ ให้เป็นพวก และเป็นผู้กล่าววาทาหยาบ เป็นวาทาทิมแทง กักขพะ เผ็ดร้อน จัด ใจผู้อื่น กลัดกลุ้มอยู่ด้วยความโกรธ ไม่เป็นไปด้วยสมาธิ, และเป็นผู้กล่าววาทา เพื่อเจ้า ไม่กล่าวตามกาลอันควร ไม่กล่าวตามเป็นจริง ไม่กล่าวโดยอรรถ ไม่ กล่าวโดยธรรม ไม่กล่าวโดยวินัย กล่าววาทาไม่มีที่ตั้งอาศัย ไม่ถูกกาละไม่ถูก เทศะ ไม่มีที่จบ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์. สารีบุตร! เมื่อเสพวจีสมาจาร ชนิดนี้แล อกุศลธรรมย่อมเจริญ กุศลธรรมย่อมเสื่อม.

สารีบุตร! อกุศลธรรมย่อมเสื่อม กุศลธรรมย่อมเจริญ แก่บุคคลผู้ เสพอยู่ซึ่ง วจีสมาจาร ชนิดไหนเล่า? สารีบุตร! บุคคลบางคนในกรณีนี้ เป็นผู้ ละมูสาวาท เว้นขาดจากมูสาวาท ไปในสภาก็ดี ไปในที่ประชุมก็ดี ไป ในหมู่ญาติก็ดี ไปในท่ามกลางคนหมู่มากก็ดี ไปในท่ามกลางราชสกุลก็ดี เขา นำไปเป็นพยาน ถามว่า “ท่านผู้เจริญ! ท่านรู้อย่างไร ว่าไปอย่างนั้น” เขานั้น เมื่อรู้ก็บอกว่ารู้ เมื่อไม่รู้ก็บอกว่าไม่รู้ เห็นก็บอกว่าเห็น ไม่เห็นก็บอกว่าไม่ เห็น ดังนี้ ไม่กล่าวเท็จทั้งรู้ที่อยู่ เพราะเหตุแห่งตนบ้าง เพราะเหตุแห่งผู้อื่นบ้าง เพราะเหตุเห็นแก่อำภิสติน้างบ้าง, และเป็นผู้ ละปีสุณวาทา เว้นขาดจากปีสุณ วาทา ได้เว้นขาดจากปีสุณวาทา ได้ฟังจากฝ่ายนี้แล้ว ไม่เก็บไปบอกฝ่ายโน้น เพื่อแตกจากฝ่ายนี้ หรือได้ฟังจากฝ่ายโน้นแล้ว ไม่เก็บมาบอกแก่ฝ่ายนี้ เพื่อ แตกจากฝ่ายโน้น แต่จะสมานคนที่แตกกันแล้วให้กลับพร้อมเพรียงกัน อุดหนุน คนที่พร้อมเพรียงกันอยู่ให้พร้อมเพรียงกันยิ่งขึ้น เป็นคนชอบในการพร้อม เพรียง ยินดีในการพร้อมเพรียง พอใจในการพร้อมเพรียง กล่าวแต่่ว่าจาที่ทำ

ให้พร้อมเพรียงกัน, และเป็นผู้ ละพรุสวาจา เว้นขาดจากพรุสวาจา กล่าวแต่วาจา  
ที่ไม่มีโทษ เสนาะโสต ให้เกิดความรัก เป็นคำฟูใจ เป็นคำสุภาพที่ชาวเมือง  
เขาพูดกัน เป็นที่ใคร่ที่พอใจของมหาชน กล่าวแต่วาจาเช่นนั้นอยู่, และเป็นผู้ ละ  
สัมผัปปลาบาท เว้นขาดจากสัมผัปปลาบาท กล่าวแต่ในเวลาอันสมควร กล่าวแต่  
คำจริง เป็นประโยชน์ เป็นธรรม เป็นวินัย กล่าวแต่วาจาที่มีที่ตั้ง มีหลักฐานที่  
อ้างอิง มีเวลาจบ ประกอบด้วยประโยชน์สมควรแก่เวลา. สารีบุตร ! เมื่อเสพ  
วจีสมาจารชนิดนี้ แล อกุศลธรรมย่อมเสื่อม กุศลธรรมย่อมเจริญ.

### ๓. การเสพนโมสมาจาร

สารีบุตร ! อกุศลธรรมย่อมเจริญ กุศลธรรมย่อมเสื่อม แก่บุคคลผู้  
เสพอยู่ ซึ่งมโนสมาจาร (การประพฤดีประจำทางใจ) ชนิดไหนเล่า ? สารีบุตร !  
บุคคลบางคนในกรณีนี้ เป็นผู้มากด้วยอภิขมา เฟ่งต่อทรัพย์และอุปกรณ์แห่ง  
ทรัพย์ของผู้อื่น ว่า “ทรัพย์ใดของใคร จงมาเป็นของเรา” ดังนี้, และเป็นผู้มีจิต  
พยาบาท มีความดำริแห่งใจเป็นไปในทางประทุษร้าย ว่า “ขอสัตว์เหล่านี้จงถูก  
ฆ่า จงถูกทำลาย จงขาดสูญ จงวินาศ อย่าได้มีอยู่” ดังนี้ สารีบุตร ! เมื่อเสพ  
มโนสมาจารชนิดนี้แล อกุศลธรรมย่อมเจริญ กุศลธรรมย่อมเสื่อม.

สารีบุตร ! อกุศลธรรมย่อมเสื่อม กุศลธรรมย่อมเจริญ แก่บุคคลผู้  
เสพอยู่ซึ่ง มโนสมาจาร ชนิดไหนเล่า ? สารีบุตร ! บุคคลบางคนในกรณีนี้  
เป็นผู้ไม่มากด้วยอภิขมา ไม่เฟ่งต่อทรัพย์และอุปกรณ์แห่งทรัพย์ของผู้อื่น ว่า  
“ทรัพย์ใดของใคร จงมาเป็นของเรา” ดังนี้, และเป็นผู้ ไม่มีจิตพยาบาท ไม่มี



ความดำริแห่งใจเป็นไปในทางประทุษร้าย โดยมีความรู้สึกอยู่ว่า “ขอสัตว์ทั้งหลายเหล่านี้ จงไม่มีความเบียดเบียน ไม่มีความลำบาก จงมีสุข บริหารตนอยู่เถิด” ดังนี้. สารีบุตร ! เมื่อเสพนโณสมาจารชนิดนี้แล อกุศลธรรมย่อมเสื่อมกุศลธรรมย่อมเจริญ.

#### ๔. การเสพจิตตูปบาท

สารีบุตร ! อกุศลธรรมย่อมเจริญ กุศลธรรมย่อมเสื่อม แก่บุคคลผู้เสพอยู่ซึ่ง จิตตูปบาท (ความมักเกิดขึ้นแห่งจิต) ชนิดไหนเล่า ? สารีบุตร ! บุคคลบางคนในกรณีนี้ เป็นผู้มากด้วยอภิขมา มีจิตสหระคตด้วยอภิขมาอยู่, เป็นผู้ มีพยาบาท มีจิตสหระคตด้วยพยาบาทอยู่, เป็นผู้ มีวิหิงสา มีจิตสหระคตด้วยวิหิงสาอยู่, สารีบุตร ! เมื่อเสพจิตตูปบาทชนิดนี้แล อกุศลธรรมย่อมเจริญ กุศลธรรมย่อมเสื่อม.

สารีบุตร ! อกุศลธรรมย่อมเสื่อม กุศลธรรมย่อมเจริญ แก่บุคคลผู้เสพอยู่ ซึ่งจิตตูปบาท ชนิดไหนเล่า? สารีบุตร ! บุคคลบางคนในกรณีนี้ ไม่เป็นผู้มากด้วยอภิขมา มีจิตไม่สหระคตด้วยอภิขมาอยู่, เป็นผู้ไม่มีพยาบาท มีจิตไม่สหระคตด้วยพยาบาทอยู่, เป็นผู้ไม่มีวิหิงสา มีจิตไม่สหระคตด้วยวิหิงสาอยู่, สารีบุตร ! เมื่อเสพจิตตูปบาทชนิดนี้ แล อกุศลธรรมย่อมเสื่อม กุศลธรรมย่อมเจริญ.

### ๕. การเสพสัตถุญาปฏิลาภ

สารีบุตร ! อกุศลธรรมย่อมนเจริญ กุศลธรรมย่อมนเสื่อม แก่บุคคลผู้เสพอยู่ ซึ่ง สัตถุญาปฏิลาภ (การได้ความหมายมั่นเฉพาะเรื่อง) ชนิดไหนเล่า? สารีบุตร ! บุคคลบางคนในกรณีนี้ เป็นผู้มากด้วยอภิขมา อยู่ด้วยสัตถุญาอันสหระคตด้วยอภิขมา, เป็นผู้ มีพยาบาท อยู่ด้วยด้วยสัตถุญาอันสหระคตด้วยพยาบาท, เป็นผู้ มีวิหิงสา อยู่ด้วยสัตถุญาอันสหระคตด้วยวิหิงสา, สารีบุตร ! เมื่อเสพสัตถุญาปฏิลาภชนิดนี้ แล อกุศลธรรมย่อมนเจริญ กุศลธรรมย่อมนเสื่อม.

สารีบุตร ! อกุศลธรรมย่อมนเสื่อม กุศลธรรมย่อมนเจริญ แก่บุคคลผู้เสพอยู่ ซึ่งสัตถุญาปฏิลาภ ชนิดไหนเล่า? สารีบุตร ! บุคคลบางคนในกรณีนี้ ไม่เป็นผู้มากด้วยอภิขมา มีสัตถุญาไม่สหระคตด้วยอภิขมาอยู่, เป็นผู้ไม่มีพยาบาท มีสัตถุญาไม่สหระคตด้วยพยาบาทอยู่, เป็นผู้ไม่มีวิหิงสา มีสัตถุญาไม่สหระคตด้วยวิหิงสาอยู่. สารีบุตร ! เมื่อเสพสัตถุญาปฏิลาภชนิดนี้แล อกุศลธรรมย่อมนเสื่อม กุศลธรรมย่อมนเจริญ.

### ๖. การเสพทิฏฐิปฏิลาภ

สารีบุตร ! อกุศลธรรมย่อมนเจริญ กุศลธรรมย่อมนเสื่อม แก่บุคคลผู้เสพอยู่ ซึ่ง ทิฏฐิปฏิลาภ (การได้ทิฏฐิเฉพาะเรื่อง) ชนิดไหนเล่า ? สารีบุตร ! บุคคลบางคนในกรณีนี้ เป็นผู้มีทิฏฐิอย่างนี้ ว่า “ทานที่ให้แล้ว ไม่มี (ผล), ยัญที่บูชาแล้ว ไม่มี (ผล), การบูชาที่บูชาแล้ว ไม่มี (ผล), ผลวิบากแห่งกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่ว ไม่มี, โลกนี้ ไม่มี, โลกอื่น ไม่มี, มารดา ไม่มี, บิดา ไม่มี, โอปปาติกะสัตว์ ไม่มี, สมณพราหมณ์ที่ไปแล้วปฏิบัติแล้วโดยชอบถึงกับกระทำให้แจ้งโลกนี้และโลกอื่น ด้วยปัญญาโดยชอบเอง แล้วประกาศให้ผู้อื่นรู้ ก็ไม่มี” ดังนี้. สารีบุตร ! เมื่อเสพทิฏฐิปฏิลาภชนิดนี้แล อกุศลธรรมย่อมนเจริญ กุศลธรรมย่อมนเสื่อม.

สารีบุตร ! อกุศลธรรมย่อมเสื่อม กุศลธรรมย่อมเจริญ แก่บุคคลผู้  
 เสพอยู่ ซึ่ง ทิฏฐิปฏิลาภ ชนิดไหนเล่า ? สารีบุตร ! บุคคลบางคนในกรณีนี้  
 เป็นผู้มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า “ทานที่ให้แล้ว มี (ผล), ษัตถ์ที่บูชาแล้ว มี (ผล), การบูชา  
 ที่บูชาแล้ว มี (ผล), ผลวิบากแห่งกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่ว มี, โลกนี้ มี, โลกอื่น  
 มี, มารดา มี, บิดา มี, โอปปาติกะสัตว์ มี, สมณพราหมณ์ที่ไปแล้วปฏิบัติแล้ว  
 โดยชอบ ถึงกับกระทำให้แจ้งโลกนี้และโลกอื่น ด้วยปัญญาโดยชอบเอง แล้ว  
 ประกาศให้ผู้อื่นรู้ ก็มี” ดังนี้. สารีบุตร ! เมื่อเสพทิฏฐิปฏิลาภชนิดนี้แล  
 อกุศลธรรมย่อมเสื่อม กุศลธรรมย่อมเจริญ.

### ๓. การเสพอัตตภาพปฏิลาภ

สารีบุตร ! อกุศลธรรมย่อมเจริญ กุศลธรรมย่อมเสื่อม แก่บุคคลผู้  
 เสพอยู่ ซึ่ง อัตตภาพปฏิลาภ (การได้อัตตภาพเฉพาะชนิด) ชนิดไหนเล่า ? สารีบุตร !  
 เมื่อบุคคลเกิดด้วยการได้อัตตภาพที่ยังประกอบด้วยทุกข์ เพราะภพของเขายังไม่  
 สิ้นไป อกุศลธรรมย่อมเจริญ กุศลธรรมย่อมเสื่อม

สารีบุตร ! อกุศลธรรมย่อมเสื่อม กุศลธรรมย่อมเจริญ แก่บุคคลผู้  
 เสพอยู่ ซึ่ง อัตตภาพปฏิลาภชนิดไหนเล่า ? สารีบุตร ! เมื่อบุคคลเกิดด้วยการ  
 ได้อัตตภาพที่ไม่ประกอบด้วยทุกข์ เพราะภพของเขาสิ้นไป อกุศลธรรมย่อม  
 เสื่อม กุศลธรรมย่อมเจริญ.

### ๔. การเสพอารมณ์หก

สารีบุตร ! เมื่อบุคคล เสพอยู่ ซึ่งรูป ที่จะพึงรู้แจ้งด้วยจักขุชนิดไร  
 อกุศลธรรมเจริญ กุศลธรรมเสื่อม, รูปที่จะพึงรู้แจ้งด้วยจักขุชนิดนี้ เป็นรูปอัน  
 บุคคลไม่ควรเสพ.

สารีบุตร ! เมื่อบุคคล เสพอยู่ ซึ่งรูป ที่จะพึงรู้แจ้งด้วยจักขุชนิดไร  
อกุศลธรรมเสื่อม อกุศลธรรมเจริญ, รูปที่จะพึงรู้แจ้งด้วยจักขุชนิดนี้ เป็นรูปอัน  
บุคคล ควรเสพ.

(ในกรณีแห่งอารมณ์ห้าที่เหลือ คือเสียง ที่จะพึงรู้แจ้งด้วยหู กลิ่น ที่จะพึงรู้แจ้ง ด้วยจมูก  
รส ที่จะพึงรู้แจ้งด้วยลิ้น โผฏฐัพพะ ที่จะพึงรู้แจ้งด้วยผิวกาย และธรรมารมณ์ที่จะพึงรู้แจ้งด้วยใจ ก็  
มีหลักเกณฑ์ที่ได้ตรัสไว้ทำนองเดียวกันกับในกรณีแห่ง รูปที่จะพึงรู้แจ้งด้วยจักขุข้างบนนี้).

### ๕. การเสพปัจจัยสาม

สารีบุตร ! เมื่อบุคคลเสพอยู่ ซึ่งจิวร ชนิดไร อกุศลธรรมเจริญ อกุศล  
ธรรมเสื่อม, จิวรชนิดนี้ เป็นจิวรอันบุคคล ไม่ควรเสพ.

สารีบุตร ! เมื่อบุคคลเสพอยู่ ซึ่งจิวร ชนิดไร อกุศลธรรมเสื่อม อกุศล  
ธรรมเจริญ, จิวรชนิดนี้ เป็นจิวรอันบุคคล ควรเสพ.

(ในกรณีแห่งปัจจัย คือ บิณฑบาต และเสนาสนะ ก็มีหลักเกณฑ์ที่ ได้ตรัสไว้ทำนอง  
เดียวกันกับในกรณีแห่ง จิวร ข้างบนนี้).

### ๑๐.-๑๓ การเสพคาม – นิคม - นคร - ชนบท

สารีบุตร ! เมื่อบุคคลเสพอยู่ ซึ่งคาม (หมู่บ้าน) ชนิดไร อกุศลธรรม  
เจริญ อกุศลธรรมเสื่อม, คามชนิดนี้ เป็นคามอันบุคคล ไม่ควรเสพ.

สารีบุตร ! เมื่อบุคคลเสพอยู่ ซึ่งคาม ชนิดไร อกุศลธรรมเสื่อม อกุศล  
ธรรมเจริญ, คามชนิดนี้ เป็นคามอันบุคคล ควรเสพ.

(ในกรณีแห่งปัจจัย คือ นิคม - นคร - ชนบท ก็มีหลักเกณฑ์ที่ได้ตรัสไว้ ทำนองเดียวกันกับ  
ในกรณีแห่ง คาม ข้างบนนี้).

## ๑๔. การเสพบุคคล

สารีบุตร ! เมื่อบุคคลเสพอยู่ ซึ่ง บุคคล ชนิดใด อกุศลธรรมเจริญ  
กุศลธรรมเสื่อม, บุคคลชนิดนี้ เป็นบุคคลอันบุคคล ไม่ควรเสพ.

สารีบุตร ! เมื่อบุคคลเสพอยู่ ซึ่ง บุคคล ชนิดใด อกุศลธรรมเสื่อม  
กุศลธรรมเจริญ, บุคคลชนิดนี้ เป็นบุคคลอันบุคคล ควรเสพ.

- อุปริ.ม.๑๔/๑๕๕,๑๕๗-๑๕๘,๑๖๐-๑๖๑,๑๖๓-๑๖๔/๒๒๑,๒๒๔-๒๒๖,๒๒๘,๒๓๒.

## ชาคริยานุโยคคือส่วนประกอบของความเพียร

ภิกษุ ท. ! ภิกษุเป็นผู้ตามประกอบในธรรมเป็นเครื่องตั้ง เป็น  
อย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมชำระจิตให้หมดจดสิ้นเชิงจาก  
อวารณียธรรม (กิเลสที่กั้นจิต) ด้วยการเดินจงกรม ด้วยการนั่ง ตลอดวันยังคำไป  
จนตื่นยามแรกแห่งราตรี, ครั้นยามกลางแห่งราตรี นอนอย่างราชสีห์ (คือ) ตะแคง  
ข้างขวา เท้าเหลื่อมเท้า มีสติสัมปชัญญะในการลุกขึ้น, ครั้นยามสุดท้ายแห่งราตรี  
ลุกขึ้นแล้ว ชำระจิตให้หมดจดสิ้นเชิงจากอวารณียธรรม ด้วยการเดินจงกรม  
และการนั่ง อีก.

ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล ชื่อว่าภิกษุเป็นผู้ตามประกอบในธรรมเป็น  
เครื่องตั้ง.

- สฬา. ตี. ๑๘/๒๒๑/๓๑๘.

## ศิลปะแห่งการปลุกเร้าความเพียร

ภิกษุ ท. ! อารัพวัตถุ (ที่ตั้งแห่งการปรารภความเพียร) ๘ อย่าง เหล่านี้มีอยู่. แปลอย่างไร อย่างไรเล่า? แปลอย่างไร :-

๑. ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ การงานอันภิกษุจะต้องทำมีอยู่. ภิกษุนั้นมีความคิดอย่างนี้ว่า “การงานเป็นสิ่งที่เราต้องกระทำ แต่เมื่อกระทำการงานอยู่นั้นไม่เป็นการง่าย ที่จะกระทำในใจ ซึ่งคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า. เอาเถิด ถ้ากระไรเราจักรีบปรารภความเพียร เพื่อบรรลุสิ่งที่ยังไม่บรรลุ เพื่อถึงทัฬหะสิ่งที่ยังไม่ถึงทัฬหะ เพื่อกระทำให้แจ้งสิ่งที่ยังไม่กระทำให้แจ้ง” ดังนี้. เธอนั้นจึงปรารภความเพียร เพื่อบรรลุสิ่งที่ยังไม่บรรลุ เพื่อถึงทัฬหะสิ่งที่ยังไม่ถึงทัฬหะ เพื่อกระทำให้แจ้งสิ่งที่ยังไม่กระทำให้แจ้ง. ภิกษุ ท. ! นี้เป็น อารัพวัตถุข้อที่ ๑.

๒. ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก : การงานอันภิกษุกระทำเสร็จแล้วมีอยู่. ภิกษุนั้นมีความคิดว่า “เราได้กระทำการงานแล้ว ก็เมื่อเราทำการงานอยู่นั้น เราไม่สามารถกระทำในใจ ซึ่งคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า. เอาเถิด ถ้ากระไรเราจักรีบปรารภความเพียร เพื่อบรรลุสิ่งที่ยังไม่บรรลุ เพื่อถึงทัฬหะสิ่งที่ยังไม่ถึงทัฬหะ เพื่อกระทำให้แจ้งสิ่งที่ยังไม่กระทำให้แจ้ง” ดังนี้. เธอนั้นจึงปรารภความเพียร เพื่อบรรลุสิ่งที่ยังไม่บรรลุ เพื่อถึงทัฬหะสิ่งที่ยังไม่ถึงทัฬหะ เพื่อกระทำให้แจ้งสิ่งที่ยังไม่กระทำให้แจ้ง. ภิกษุ ท. ! นี้เป็น อารัพวัตถุข้อที่ ๒.

๓. ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก : หนทางอันภิกษุต้องเดิน มีอยู่. ภิกษุนั้นมีความคิดว่า “หนทางเป็นสิ่งที่เราจักต้องเดิน แต่เมื่อเราเดินทางอยู่นั้นไม่เป็นการง่าย ที่จะกระทำในใจ ซึ่งคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า. เอาเถิด ถ้า

อะไรเราจักรีบปรารภความเพียร เพื่อบรรลุสิ่งที่ยังไม่บรรลุ เพื่อถึงทับสิ่งที่ยังไม่ถึงทับ เพื่อกระทำให้แจ้งสิ่งที่ยังไม่กระทำให้แจ้ง” ดังนี้. เธอนั้นจึงปรารภความเพียร เพื่อบรรลุสิ่งที่ยังไม่บรรลุ เพื่อถึงทับสิ่งที่ยังไม่ถึงทับ เพื่อกระทำให้แจ้งสิ่งที่ยังไม่กระทำให้แจ้ง. ภิกษุ ท. ! นี่เป็น อารัมภวัตถุข้อที่ ๓ .

๔. ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก : หนทางอันภิกษุเดินแล้ว มีอยู่. ภิกษุ นั้นมีความคิดว่า “เราได้เดินทางแล้ว ก็เมื่อเราเดินทางอยู่ เราไม่สามารถกระทำในใจ ซึ่งคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า. เอาเถิด ถ้าอะไรเราจักรีบปรารภความเพียร เพื่อบรรลุสิ่งที่ยังไม่บรรลุ เพื่อถึงทับสิ่งที่ยังไม่ถึงทับ เพื่อกระทำให้แจ้งสิ่งที่ยังไม่กระทำให้แจ้ง” ดังนี้. เธอนั้นจึงปรารภความเพียร เพื่อบรรลุสิ่งที่ยังไม่บรรลุ เพื่อถึงทับสิ่งที่ยังไม่ถึงทับ เพื่อกระทำให้แจ้งสิ่งที่ยังไม่กระทำให้แจ้ง. ภิกษุ ท. ! นี่เป็น อารัมภวัตถุข้อที่ ๔.

๕. ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุเที่ยววิณฑบาตในบ้านหรือนิคม ไม่ได้โภชนะเลวหรือประณีตเต็มตามที่ต้องการ. ภิกษุ นั้นมีความคิดอย่างนี้ว่า “เมื่อเราเที่ยววิณฑบาตในบ้านหรือนิคม ไม่ได้โภชนะเลวหรือประณีตเต็มตามที่ต้องการ แต่กายของเรากลับเป็นกายที่เบา ควรแก่การงาน. เอาเถิด ถ้าอะไรเราจักอาศัยกายที่เบาควรแก่การประกอบกรงานนั้นๆ รีบปรารภความเพียร เพื่อบรรลุสิ่งที่ยังไม่บรรลุ เพื่อถึงทับสิ่งที่ยังไม่ถึงทับ เพื่อกระทำให้แจ้งสิ่งที่ยังไม่กระทำให้แจ้ง” ดังนี้. เธอนั้นจึงปรารภความเพียร เพื่อบรรลุสิ่งที่ยังไม่บรรลุ เพื่อถึงทับสิ่งที่ยังไม่ถึงทับ เพื่อกระทำให้แจ้งสิ่งที่ยังไม่กระทำให้แจ้ง. ภิกษุ ท. ! นี่เป็น อารัมภวัตถุข้อที่ ๕.

๖. ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุที่**ยิว**วิณฑบาทในบ้านหรือนิคม ได้โภชนะเลวหรือประณีตเต็มตามที่ต้องการ. ภิกษุนั้นมีความคิดอย่างนี้ว่า “เมื่อเราที่**ยิว**วิณฑบาทในบ้านหรือนิคม ได้โภชนะเลวหรือประณีตเต็มตามที่ต้องการ แต่กายของเราก็ยังเป็นกายที่เบา ควรแก่การงานอยู่. เอาเถิด ถ้ากระไรเราจักอาศัยกายที่เบาควรแก่การประกอบกรงานนั้นๆ รีบปรารภความเพียร เพื่อบรรลุสิ่งที่ยังไม่บรรลุ เพื่อถึงทัฬหะที่ยังไม่ถึงทัฬหะ เพื่อกระทำให้แจ้งสิ่งที่ยังไม่กระทำให้แจ้ง” ดังนี้. เธอนั้นจึงปรารภความเพียร เพื่อบรรลุสิ่งที่ยังไม่บรรลุ เพื่อถึงทัฬหะที่ยังไม่ถึงทัฬหะ เพื่อกระทำให้แจ้งสิ่งที่ยังไม่กระทำให้แจ้ง. ภิกษุ ท. ! นี้เป็น อารัพวัตตุดข้อที่ ๖.

๗. ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก : อาพาธเล็กน้อยที่เกิดขึ้นแล้วแก่ภิกษุ**มี**อยู่. ภิกษุนั้นมีความคิดอย่างนี้ว่า “อาพาธเล็กน้อยนี้เกิดขึ้นแล้วแก่เราแต่มันอาจเป็นไปได้ว่า อาพาธนั้นจักลุกลาม. เอาเถิด ถ้ากระไรเราจักรีบปรารภความเพียร เพื่อบรรลุสิ่งที่ยังไม่บรรลุ เพื่อถึงทัฬหะที่ยังไม่ถึงทัฬหะ เพื่อกระทำให้แจ้งสิ่งที่ยังไม่กระทำให้แจ้ง” ดังนี้. เธอนั้นจึงปรารภความเพียร เพื่อบรรลุสิ่งที่ยังไม่บรรลุ เพื่อถึงทัฬหะที่ยังไม่ถึงทัฬหะ เพื่อกระทำให้แจ้งสิ่งที่ยังไม่กระทำให้แจ้ง. ภิกษุ ท. ! นี้เป็น อารัพวัตตุดข้อที่ ๗.

๘. ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุเป็นผู้**หาย**จากความเจ็บไข้แล้วไม่นาน **มี**อยู่. ภิกษุนั้นมีความคิดอย่างนี้ว่า “เราหายจากความเจ็บไข้แล้วไม่นาน แต่มันอาจเป็นไปได้ว่า อาพาธนั้นจักหวนกลับมาอีก. เอาเถิด ถ้ากระไรเราจักรีบปรารภความเพียร เพื่อบรรลุสิ่งที่ยังไม่บรรลุ เพื่อถึงทัฬหะที่ยังไม่ถึงทัฬหะ เพื่อกระทำให้แจ้งสิ่งที่ยังไม่กระทำให้แจ้ง” ดังนี้. เธอนั้นจึงปรารภความ



เพียร เพื่อบรรลุสิ่งที่ยังไม่บรรลุ เพื่อถึงทัບสิ่งที่ยังไม่ถึงทับ เพื่อกระทำให้แจ้ง  
สิ่งที่ยังไม่กระทำให้แจ้ง. ภิกษุ ท.! นี่เป็น อารัพวัตตุดข้อที่ ๘.

ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล อารัพวัตตุด (ที่ตั้งแห่งการปรารภความเพียร) แปด  
อย่าง.

- อฎฐก. อ.๒๓/๓๔๕/๑๘๖.

### ผู้มีลักษณะควรประกอบความเพียร

ภิกษุ ท.! **ปรานียังคะ** (องค์แห่งผู้สมควรประกอบความเพียร) ๕ อย่าง  
เหล่านี้ มีอยู่. ทำอย่างไรเล่า? ทำอย่างไรคือ ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ :-

๑. เป็นผู้ **มีศรัทธา** ย่อมเชื่อความตรัสรู้ของตถาคต ว่า “แม้เพราะเหตุ  
นี้ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ชอบเอง สมบูรณ์ด้วย  
วิชาและจรณะ ดำเนินไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถิฝีกคนควรฝีก อย่างไม่มีใคร  
ยิ่งไปกว่า เป็นครูของเทวดาและมนุษย์ เป็นผู้เบิกบานแล้ว จำแนกธรรมออก  
สอนสัตว์” ดังนี้.

๒. เป็นผู้ **มีอาพาธน้อย** มีโรคน้อย มีไฟธาตุสำหรับย่อยอาหารที่ย่อย ได้  
สม่ำเสมอ ปานกลาง ไม่ร้อนเกิน ไม่เย็นเกิน พอควรแก่การบำเพ็ญเพียร.

๓. เป็นผู้ **ไม่โอ้อวด** ไม่มีมารยา เป็นผู้เปิดเผยตนเองตามที่เป็นจริงใน พระ  
ศาสนา, หรือในเพื่อนสหพรหมจารีผู้รู้ทั้งหลาย ก็ตาม.

๔. เป็นผู้ **ปรารภความเพียร** เพื่อการละสิ่งอันเป็นอกุศล เพื่อถึง พร้อม  
ด้วยสิ่งอันเป็นกุศล มีกำลัง มีความบากบั่น หนักแน่น ไม่ทอดทิ้งธุระในสิ่ง  
ทั้งหลายอันเป็นกุศล.

๕. เป็นผู้ มีปัญญา ประกอบด้วยปัญญาซึ่งสามารถกำหนดความเกิดขึ้น และความดับหายไป เป็นปัญญาอันประเสริฐ เป็นเครื่องเจาะแทงกิเลส เป็นเครื่องให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ.

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล ปธานียังคะ ๕ อย่าง.

- ปญจก. อ. ๒๒/๗๔/๕๓.

หมวด ง. ว่าด้วย หลักการปฏิบัติ ของสัมมาวายามะ

### เพียรละอกุศลแข่งกับความตาย

ภิกษุ ท. ! มรณสติ อันบุคคลเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมมีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่ เป็นธรรมหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นปรโยสาน.

ภิกษุ ท. ! มรณสติ (อันบุคคลเจริญเห็นปานนั้น) เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ ผ่านกลางวันมาถึงกลางคืนแล้ว ย่อมพิจารณาเห็นว่า “ปัจจัยแห่งความตายของเรามีมาก คืองูจกเรา แมลงป่อง<sup>๑</sup> ต่อยเรา หรือตะขาบ<sup>๑</sup> กัดเรา, หรือว่าเราเดินพลาดล้มลง อาหารไม่ย่อย ดีกำเริบ เสมหะกำเริบ หรือลมสัต์ถกวางตกำเริบ, หรือว่าพวกมนุษย์หรืออมมนุษย์ทำร้ายเรา, ความตายก็จะมีแก่เรา : นั่นเป็นอันตรายของเรา” ดังนี้. ภิกษุนั้น พึงพิจารณาสืบไปว่า “มีอยู่หรือไม่หนอ บาปอกุศลธรรมที่เรายังละไม่ได้ แล้วเป็นอันตรายแก่เรา ผู้กระทำกาละลงไปในคืนนี้” ดังนี้. ภิกษุ ท. ! ถ้าภิกษุพิจารณาอยู่ รู้สึกรู้ว่า บาปอกุศลธรรมอย่างนั้นมีอยู่, ภิกษุนั้น พึงกระทำซึ่ง

๑. ศัพท์ว่า วิจจิกขา เคยแปลกันว่าแมลงป่อง ศัพท์ว่า สดปที เคยแปลกันว่าตะขาบ จะเป็นปัจจัยแห่งความตายได้อย่างไรนั้น ผู้ศึกษาพึงพิจารณาตนเอง.

ฉันทะ วายามะ อุตสาหะ อุตโสฬหี อัมปปฏิวานี สติ และสัมปชัญญะ อย่างแรงกล้า เพื่อละเสียซึ่งบาปอกุศลกรรมเหล่านั้น (โดยด่วน) เช่นเดียวกับบุคคลผู้มีเสื้อผ้าหรือศิระษอันไฟลุกโพลงแล้ว จะพึงกระทำฉันทะ วายามะ อุตสาหะ อุตโสฬหี อัมปปฏิวานี สติ และสัมปชัญญะอันแรงกล้า เพื่อจะดับไฟที่เสื้อผ้าหรือที่ศิระษนั้นเสีย, ฉันทใดกัฉันทนั้น. ภิกษุ ท. ! ถ้าภิกษุพิจารณาอยู่ รู้สึกว่า บาปอกุศลกรรมอย่างนั้นไม่มีอยู่, ภิกษุนั้น พึงอยู่ด้วยปีติปราโมทย์นั้นนั้นแหละ ตามศึกษาอยู่ทั้งกลางวันและกลางคืน ในกุศลธรรมทั้งหลาย.

(ในกรณีแห่งภิกษุผู้ ผ่านกลางคืนมาถึงกลางวัน ก็มีข้อความที่ตรัสไว้ให้ปฏิบัติอย่างเดียวกัน, ผิดกันแต่เวลานั้น).

ภิกษุ ท. ! มรณสติ อันบุคคลเจริญทำให้มากแล้ว อย่างนี้แล ย่อมมีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่ เป็นธรรมหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นปริโยสาน.

- อฎฐก. อี. ๒๓/๓๓๑/๑๓๑.

(ธรรมที่มีอมโตคะเป็นอานิสงส์นั้น ในสูตรอื่นแสดงไว้ด้วย สัจญญาสิบ ก็มี :-)

ภิกษุ ท. ! สัจญญา ๑๐ ประการเหล่านี้ อันบุคคลเจริญ กระทำให้ มากแล้ว ย่อมมีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่ หยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นปริโยสาน.

สิบประการอย่างไรเล่า ? สิบประการ คือ อสุภสัจญญา (ความสำคัญรู้ในความไม่งาม) มรณสัจญญา (ความสำคัญรู้ในความตาย) อาหารเรปฏิกูลสัจญญา (ความสำคัญรู้ในปฏิภูลแห่งอาหาร) สัพพโลเกอนภิตสัจญญา (ความสำคัญรู้ในความไม่ยินดีในโลกทั้งปวง) อนิจจสัจญญา (ความสำคัญรู้ในความไม่เที่ยง) อนิจเจทุกขสัจญญา (ความสำคัญรู้ในความเป็นทุกข์แห่งความไม่เที่ยง) ทุกเขอนัตตสัจญญา (ความสำคัญรู้ในความเป็นอนัตตาในทุกข์) ปหานสัจญญา (ความสำคัญรู้ในการละเสีย) วิศวคสัจญญา (ความสำคัญรู้ในความคลายกำหนด) นิโรธสัจญญา (ความสำคัญรู้ในความดับไม่เหลือ).

ภิกษุ ท. ! สัตถุญา ๑๐ ประการเหล่านี้แล อันบุคคลเจริญ กระทำให้  
มากแล้ว ย่อมมีอานิสงส์ใหญ่ หยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นปริโยสาน.

- ทสก.อ. ๒๔/๑๑๒/๕๖.

### (สัตถุญาสิบ อีกปริยายหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! สัตถุญา ๑๐ ประการเหล่านี้ อันบุคคลเจริญ กระทำให้  
มากแล้ว ย่อมมีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่ หยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นปริโยสาน.

สิบประการอย่างไรเล่า ? สิบประการ คือ อนิจจสัตถุญา อนัตตสัตถุญา  
มรณสัตถุญา อาหารเรปฏิกูลสัตถุญา สัพพะโลเกอนภิตตสัตถุญา อัฏฐิกสัตถุญา  
(ความสำคัญรู้ในศพนีแต่กระดูก) ปุพุกทกสัตถุญา (ความสำคัญรู้ในศพนีแต่หนอน) วินีลก-  
สัตถุญา(ความสำคัญรู้ในศพขึ้นเขียว) วิจนิทกสัตถุญา (ความสำคัญรู้ในศพเป็นชิ้นๆก่อนๆ)  
อุทฐมาตกสัตถุญา (ความสำคัญรู้ในศพขึ้นพอง).

ภิกษุ ท. ! สัตถุญา ๑๐ ประการเหล่านี้แล อันบุคคลเจริญ กระทำให้  
มากแล้ว ย่อมมีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่ หยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นปริโย  
สาน.

- ทสก. อ. ๒๔/๑๑๒ - ๑๑๓/๕๗.

### การทำความเพียรแข่งกับอนาคตภัย

ภิกษุ ท. ! ภัยในอนาคตเหล่านี้ มีอยู่ ๕ ประการ ซึ่งภิกษุผู้มองเห็น  
อยู่ ควรแท้ที่จะเป็นผู้ไม่ประมาท มีเพียรเผากิเลส มีตนส่งไปแล้วในการทำ  
เช่นนั้น อยู่ตลอดไป, เพื่อถึงสิ่งที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุน้ำที่ยังไม่บรรลุน้ำ เพื่อทำให้

แจ้งสิ่งที่ยังไม่ทำให้แจ้งเสียโดยเร็ว ภัยในอนาคต ๕ ประการนั้น คืออะไรบ้างเล่า? ห้าประการคือ :-

๑. ภิกษุในกรณีนี้ พิจารณาเห็นชัดแจ้งว่า “บัดนี้ เรายังหนุ่ม ยังเยาว์วัย ยังรุ่นคะนอง มีผมยังดำสนิท ตั้งอยู่ในวัยกำลังเจริญ คือปฐมวัย; แต่จะมีสักคราวหนึ่งที่ ความแก่ จะมาถึงร่างกายนี้, ก็คนแก่ถูกความชราครอบงำแล้ว จะมนสิการถึงคำสอนของท่านผู้รู้ทั้งหลายนั้น ไม่ทำได้สะดวกเลย; และจะเสพเสนาสนะอันเจียมสังค ซึ่งเป็นป่าช้า ก็ไม่ทำได้ง่ายๆเลย. ก่อนแต่สิ่งอันไม่เป็นที่ต้องการ ไม่น่าใคร่ ไม่น่าชอบใจ (คือความแก่) นั้นจะมาถึงเรา เราจะรีบทำความเพียร เพื่อถึงสิ่งที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุสิ่งที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งสิ่งที่ยังไม่ทำให้แจ้งเสียโดยเร็ว ซึ่งเป็นสิ่งที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งสิ่งที่ยังไม่ทำให้แจ้งเสียโดยเร็ว ซึ่งเป็นสิ่งที่ทำให้ผู้ถึงแล้ว แม้จะแก่เฒ่าก็จักอยู่เป็นผาสุก” ดังนี้.

๒. ภิกษุ ท.! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุ พิจารณาเห็นชัดแจ้งว่า “บัดนี้ เรามีอาพาธน้อย มีโรคน้อย มีไฟธาตุให้ความอบอุ่นสม่ำเสมอ ไม่เย็นนัก ไม่ร้อนนัก พอปานกลาง ควรแก่การทำความเพียร; แต่จะมีสักคราวหนึ่งที่ ความเจ็บไข้ จะมาถึงร่างกายนี้, ก็คนที่เจ็บไข้ถูกพยาธิครอบงำแล้ว จะมนสิการถึงคำสอนของท่านผู้รู้ทั้งหลายนั้น ไม่ทำได้สะดวกเลย; และจะเสพเสนาสนะอันเจียมสังค ซึ่งเป็นป่าช้าก็ไม่ทำได้ง่ายๆเลย. ก่อนแต่สิ่งอันไม่เป็นที่ต้องการ ไม่น่าใคร่ ไม่น่าชอบใจ (คือความเจ็บไข้) นั้นจะมาถึงเรา เราจะรีบทำความเพียร เพื่อถึงสิ่งที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุสิ่งที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งสิ่งที่ยังไม่ทำให้แจ้งเสียโดยเร็ว ซึ่งเป็นสิ่งที่ทำให้ผู้ถึงแล้ว แม้จะเจ็บไข้ ก็จักอยู่เป็นผาสุก” ดังนี้.

๓. ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุพิจารณาเห็นชัดแจ้งว่า “บัดนี้ ข้าวกำลังงามดี บิณฑะ(ก้อนข้าว) หาได้ง่าย เป็นการสะดวกที่จะยังชีวิตให้เป็นไปด้วยความพยายามแสวงหาบิณฑะ; แต่จะมีสักคราวหนึ่งที่ ภิกษาหายาก ข้าวกล้าเสียหาย บิณฑะหาได้ยาก ไม่เป็นการสะดวกที่จะยังชีวิตให้เป็นไปด้วยความพยายามแสวงหาบิณฑะ, เมื่อภิกษาหายาก ที่ใดภิกษาหาง่าย คนทั้งหลายก็อพยพกันไป ที่นั่น, เมื่อเป็นเช่นนั้น ความอยู่คลุกคลีปะปนกันในหมู่คนก็จะมีขึ้น เมื่อมีการคลุกคลีปะปนกันในหมู่คน จะมนสิการถึงคำสอนของท่านผู้รู้ทั้งหลายนั้น ไม่ทำได้สะดวกเลย; และจะเสพเสนาสนะอันเจียบสัจด์ ซึ่งเป็นป่าชฎก็ไม่ได้ง่าย ๆ เลย ก่อนแต่สิ่งอันไม่เป็นที่ต้องการ ไม่น่าใคร่ ไม่น่าชอบใจ (คือภิกษาหายาก) นั้นจะมาถึงเรา เราจะรีบทำความเพียร เพื่อถึงสิ่งที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุสิ่งที่ยังไม่บรรลุ เพื่อให้แจ้งสิ่งที่ไม่ทำให้แจ้งเสียโดยเร็ว ซึ่งเป็นสิ่งที่ทำให้ผู้ถึงแล้ว จักอยู่เป็นผาสุก แม้ในคราวที่เกิดทุพภิกขภัย” ดังนี้.

๔. ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุพิจารณาเห็นชัดแจ้งว่า “บัดนี้ คนทั้งหลายสมัครสมานขึ้นบานต่อกัน ไม่วิวาทกัน เข้ากันได้คู่คั่งนมผสมกับน้ำมองแลกันด้วยสายตาแห่งคนที่รักใคร่กัน เป็นอยู่; แต่จะมีสักคราวหนึ่งที่ ภัย คือโจรป่ากำเริบ ชาวชนบทผู้ขึ้นอยู่ในอาณาจักรแตกกระจัดกระจายแยกย้ายกันไป, เมื่อมีภัยเช่นนี้ ที่ใดปลอดภัย คนทั้งหลายก็อพยพกันไป ที่นั่น, เมื่อเป็นเช่นนั้น ความอยู่คลุกคลีปะปนกันในหมู่คนก็จะมีขึ้น เมื่อมีการอยู่คลุกคลีปะปนกันในหมู่คน จะมนสิการถึงคำสอนของท่านผู้รู้ทั้งหลายนั้น ไม่ทำได้สะดวกเลย ; ก่อนแต่สิ่งอันไม่เป็นที่ต้องการ ไม่น่าใคร่ ไม่น่าชอบใจ (คือโจรภัย) นั้นจะมาถึงเรา เราจะรีบทำความเพียร เพื่อถึงสิ่งที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุสิ่งที่

ยังไม่บรรลุ เพื่อให้แจ้งสิ่งที่ไม่ทำให้แจ้งเสียโดยเร็ว ซึ่งเป็นสิ่งที่ทำให้ผู้ถึงแล้ว จักอยู่เป็นผาสุก แม้ในคราวที่เกิดโรภย” ดังนี้.

๕. ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุพิจารณาเห็นชัดแจ้งว่า “บัดนี้ สงฆ์สามัคคีปรองดองกัน ไม่วิวาทกัน มีอุเทศเดียวกัน อยู่เป็นผาสุก; แต่จะมีสักคราวหนึ่งที่ สงฆ์แตกกัน, เมื่อสงฆ์แตกกันแล้ว จะมนสิการถึงคำสอนของท่านผู้รู้ทั้งหลายนั้น ไม่ได้สะดวกเลย ; ก่อนแต่สิ่งอันไม่เป็นที่ต้องการ ไม่น่าใคร ไม่น่าชอบใจ (คือสงฆ์แตกกัน) นั้นจะมาถึงเรา เราจะรีบทำความเพียร เพื่อถึงสิ่งที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุสิ่งที่ยังไม่บรรลุ เพื่อให้แจ้งสิ่งที่ไม่ทำให้แจ้งเสียโดยเร็ว ซึ่งเป็นสิ่งที่ทำให้ผู้ถึงแล้ว จักอยู่เป็นผาสุก แม้ในคราวเมื่อสงฆ์แตกกัน” ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! ภัยในอนาคต ๕ ประการเหล่านี้แล ซึ่งภิกษุผู้มองเห็นอยู่ ควรแท้ที่จะเป็นผู้ไม่ประมาท มีเพียรเผากิเลส มีตนส่งไปแล้วในการทำเช่นนั้นอยู่ตลอดไป, เพื่อถึงสิ่งที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุสิ่งที่ยังไม่บรรลุ เพื่อให้แจ้งสิ่งที่ยังไม่ทำให้แจ้งเสียโดยเร็ว.

- ปญจก. อ. ๒๒/๑๑๗/๗๘.

## การทำความเพียรแข่งกับอนาคตภัย

(อิกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! ภัยในอนาคตเหล่านี้ มีอยู่ ๕ ประการ ซึ่งภิกษุผู้อยู่ป่ามองเห็นอยู่ ควรแท้ที่จะเป็นผู้ไม่ประมาท มีเพียรเผากิเลส มีตนส่งไปแล้วในการทำเช่นนั้นอยู่ตลอดไป, เพื่อถึงสิ่งที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุสิ่งที่ยังไม่บรรลุเพื่อทำ

ให้แจ้งสิ่งที่ยังไม่ทำให้แจ้งเสียโดยเร็ว. ภัยในอนาคต ๕ ประการนั้น คืออะไรบ้างเล่า? ห้าประการคือ :-

๑. ภิกษุผู้อยู่ป่าในกรณีนี้ พิจารณาเห็นชัดแจ้งว่า “บัดนี้ เราอยู่ผู้เดียวในป่า ฐุพิษ หรือ แมลงป่อง หรือตะขาบ จะพึงขบกัดเราผู้อยู่ผู้เดียว ในป่า, กาลกิริยาของเราจะพึงมีได้เพราะเหตุนี้, อันตรายอันนั้นจะพึงมีแก่เรา, เราจะรีบทำความเพียร เพื่อถึงสิ่งที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุสิ่งที่ยังไม่บรรลุ เพื่อให้แจ้งสิ่งที่ยังไม่ทำให้แจ้งเสีย” ดังนี้.

๒. ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุผู้อยู่ป่า พิจารณาเห็นชัดแจ้งว่า “บัดนี้ เราอยู่ผู้เดียวในป่า ก็เมื่อเราอยู่ผู้เดียวในป่า เราจะพึงพลาดตกหกล้มบ้าง อาหารที่เราบริโภคแล้ว จะพึงเกิดเป็นพิษบ้าง น้ำดื่มของเรากำเริบบ้าง เสมหะของเรากำเริบบ้าง ลมสัตถกวัตของเรากำเริบบ้าง, กาลกิริยาของเราจะพึงมีได้เพราะเหตุนี้, อันตรายอันนั้นจะพึงมีแก่เรา, เราจะรีบทำความเพียรเพื่อถึงสิ่งที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุสิ่งที่ยังไม่บรรลุ เพื่อให้แจ้งสิ่งที่ยังไม่ทำให้แจ้งเสีย” ดังนี้.

๓. ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุผู้อยู่ป่า พิจารณาเห็นชัดแจ้งว่า “บัดนี้ เราอยู่ผู้เดียวในป่า ก็เมื่อเราอยู่ผู้เดียวในป่า จะพึง มาร่วมทางกันด้วยสัตว์ทั้งหลาย มีสิงห์ เสือโคร่ง เสือโคร่ง เสือเหลือง หมี หรือเสือดาว, สัตว์ร้ายเหล่านั้นจะพึงปลิดชีพเราเสีย, กาลกิริยาของเราจะพึงมีได้เพราะเหตุนี้, อันตรายอันนั้นจะพึงมีแก่เรา, เราจะรีบทำความเพียร เพื่อถึงสิ่งที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุสิ่งที่ยังไม่บรรลุ เพื่อให้แจ้งสิ่งที่ยังไม่ทำให้แจ้งเสีย” ดังนี้.

๔. ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุผู้อยู่ป่า พิจารณาเห็นชัดแจ้งว่า “บัดนี้ เราอยู่ผู้เดียวในป่า ก็เมื่อเราอยู่ผู้เดียวในป่า จะพึง มาร่วมทางกันด้วยพวก



คนร้าย ซึ่งทำโจรกรรมมาแล้วหรือยังไม่ได้ทำ (แต่เตรียมการจะไปทำ) ก็ตาม, พวกคนร้ายเหล่านั้นจะพึงปลิดชีพเราเสีย, กาลกิริยาของเราจะพึงมีได้เพราะเหตุ นั้น, อันตรายอันนั้นจะพึงมีแก่เรา, เราจะรีบทำความเพียร เพื่อถึงสิ่งที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุสิ่งที่ยังไม่บรรลุ เพื่อให้แจ้งสิ่งที่ยังไม่ทำให้แจ้งเสีย” ดังนี้.

๕. ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุผู้อยู่ป่า พิจารณาเห็นชัดแจ้งว่า “บัดนี้ เราอยู่ผู้เดียวในป่า พวกมนุษย์ดุร้ายก็มีอยู่ในป่า พวกมันจะพึงปลิดชีพ เราเสีย, กาลกิริยาของเราจะพึงมีได้เพราะเหตุ นั้น, อันตรายอันนั้นจะพึงมีแก่เรา, เราจะรีบทำความเพียรเพื่อถึงสิ่งที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุสิ่งที่ยังไม่บรรลุ เพื่อให้แจ้งสิ่งที่ยังไม่ทำให้แจ้งเสีย” ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! ภัยในอนาคต ๕ ประการเหล่านี้ แล ซึ่งภิกษุผู้อยู่ป่ามองเห็นอยู่ ควรแท้ที่จะเป็นผู้ไม่ประมาท มีเพียรเผากิเลส มีตนส่งไปแล้วในการทำ เช่นนั้นตลอดไป, เพื่อถึงสิ่งที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุสิ่งที่ยังไม่บรรลุ เพื่อให้แจ้งสิ่งที่ยังไม่ทำให้แจ้งเสียโดยเร็ว.

- ปญจก. อ. ๒๒/๑๑๕/๗๗.

### บทอธิษฐานจิตเพื่อทำความเพียร

ภิกษุ ท. ! เรายังรู้สึกได้อยู่ซึ่งธรรม ๒ อย่าง คือ ความไม่รู้จักอิม จักพอ (สันโดษ) ในกุศลธรรมทั้งหลาย และ ความเป็นผู้ไม่ถอยกลับ (อัปปฏิวานี) ในการทำความเพียร.

ภิกษุ ท. ! เราขอมตั้งไว้ซึ่งความเพียรอันไม่ถอยกลับ (ด้วยการอธิษฐานจิต) ว่า “จงเหลืออยู่แต่หนึ่ง เอ็น กระดูกเท่านั้น, เนื้อและเลือดใน

สรีระจงเหือดแห้งไป; ประโยชน์ใด อันบุคคลจะบรรลุได้ด้วยกำลัง ด้วยความเพียร ด้วยความบากบั่น ของบุรุษ, ยังไม่บรรลุประโยชน์นั้นแล้ว จักหยุดความเพียรเสีย เป็นไม่มี” ดังนี้. ภิกษุ ท. ! การตรัสรู้เป็นสิ่งที่เราถึงทับแล้วด้วยความไม่ประมาท อนุตตรโยคักเขมธรรม ก็เป็นสิ่งที่เราถึงทับแล้วด้วยความไม่ประมาท.

ภิกษุ ท. ! ถ้าแม่พวกเธอ ฟังตั้งไว้ซึ่งความเพียรอันไม่ถอยกลับ (ด้วยการอธิฐานจิต) ว่า “จงเหลืออยู่แต่หนึ่ง เอ็น กระดูกเท่านั้น, เนื้อและเลือดในสรีระจงเหือดแห้งไป; ประโยชน์ใด อันบุคคลจะบรรลุได้ด้วยกำลัง ด้วยความเพียร ด้วยความบากบั่น ของบุรุษ, ยังไม่บรรลุประโยชน์นั้นแล้วจักหยุดความเพียรเสีย เป็นไม่มี” ดังนี้ แล้วไซ้; ภิกษุ ท. ! พวกเธอ ก็จักกระทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ซึ่งที่สุดแห่งพรหมจรรย์ อันไม่มีอะไรอื่นยิ่งกว่า อันเป็นประโยชน์ที่ความต้องการของกุลบุตรผู้ออกบวชจากเรือนเป็นผู้ไม่มีเรือนโดยชอบ, ได้ต่อกาลไม่นานในทิวาธรรม เข้าถึงแล้วแลอยู่ เป็นแน่นอน.

- ทูก. อ. ๒๐/๖๔/๒๕๑.

หมวด จ. ว่าด้วย ปกิณณกะ

### อุปสรรคของการประกอบสัมมาวายามะ

ภิกษุ ท. ! ภิกษุใด ยังละเครื่องตรึงจิตห้าอย่างไม่ได้ ยังตัดเครื่องผูกพันจิตห้าอย่างไม่ได้; ภิกษุนั้นหนอ จักถึงความเจริญ งามงาม ไพบูลย์ ในธรรมวินัยนี้ : นั้นไม่เป็นฐานะที่จะมีได้.

## ก. เครื่องตรึงจิต ๕ อย่าง

เครื่องตรึงจิตที่ที่ภิกษุ นั้นยังละไม่ได้ ๕ อย่างนั้น เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ ภิกษุ ยังสงสัย เคลือบแคลง ไม่ปลงใจเชื่อ ไม่เลื่อมใส ในพระศาสดา. ภิกษุใด เป็นดังกล่าวนี จิตของภิกษุนั้น ย่อมไม่น้อมไป เพื่อทำความเพียรเครื่องเผากิเลส เครื่องตามประกอบ เครื่องกระทำอย่างติดต่อกันไม่ขาดสาย (คือไม่เป็นไปเพื่อสัมมาวายามะ) : อย่างนี้แล เครื่องตรึงจิตอย่างหนึ่งที่เธอ นั้นยังละไม่ได้.

ภิกษุ ท. ! อย่างอื่นยังมีอีก : ภิกษุ ยังสงสัย เคลือบแคลง ไม่ปลงใจเชื่อ ไม่เลื่อมใส ในพระธรรม. ภิกษุใด เป็นดังกล่าวนี จิตของภิกษุนั้น ย่อมไม่น้อมไป เพื่อทำความเพียรเครื่องเผากิเลส เครื่องตามประกอบ เครื่องกระทำอย่างติดต่อกันไม่ขาดสาย (คือไม่เป็นไปเพื่อสัมมาวายามะ) : อย่างนี้แล เครื่องตรึงจิตอย่างที่สอง ที่เธอ นั้นยังละไม่ได้.

ภิกษุ ท. ! อย่างอื่นยังมีอีก : ภิกษุ ยังสงสัย เคลือบแคลง ไม่ปลงใจเชื่อ ไม่เลื่อมใส ในพระสงฆ์. ภิกษุใด เป็นดังกล่าวนี จิตของภิกษุนั้น ย่อมไม่น้อมไป เพื่อทำความเพียรเครื่องเผากิเลส เครื่องตามประกอบ เครื่องกระทำอย่างติดต่อกันไม่ขาดสาย (คือไม่เป็นไปเพื่อสัมมาวายามะ) : อย่างนี้แล เครื่องตรึงจิตอย่าง ที่สาม ที่เธอ นั้นยังละไม่ได้.

ภิกษุ ท. ! อย่างอื่นยังมีอีก : ภิกษุ ยังสงสัย เคลือบแคลง ไม่ปลงใจเชื่อ ไม่เลื่อมใส ใน สิกขา. ภิกษุใด เป็นดังกล่าวนี จิตของภิกษุนั้น ย่อมไม่น้อมไป เพื่อทำความเพียรเครื่องเผากิเลส เครื่องตามประกอบ เครื่องกระทำ

อย่างติดต่อไม่ขาดสาย (คือไม่เป็นไปเพื่อสัมมวายามะ) : อย่างนี้แล เครื่องตรึงจิตอย่าง  
ที่สี่ ที่เขอนั้นยังละไม่ได้.

ภิกษุ ท. ! อย่างอื่นยังมีอีก : ภิกษุ ยังเป็นผู้โกรธกรุ่นอยู่ในเพื่อน  
พรหมจารี ไม่ชอบใจ มีจิตอันโทสะกระทบแล้ว มีเครื่องตรึงจิตเกิดแล้ว.  
ภิกษุใด เป็นดังกล่าวนี จิตของภิกษุนั้น ย่อมไม่น้อมไปเพื่อความเพียรเครื่องเผา  
กิเลส เครื่องตามประกอบ เครื่องกระทำอย่างติดต่อไม่ขาดสาย (คือไม่เป็นไปเพื่อ  
สัมมวายามะ) อย่างนี้แล เครื่องตรึงจิตอย่างที่ทำ ที่เขอนั้นยังละไม่ได้.

เครื่องตรึงจิตห้าอย่างนี้แล ของภิกษุนั้น อันเขายังละไม่ได้.

#### ข. เครื่องผูกพันจิต ๕ อย่าง

**เครื่องผูกพันจิต ๕ อย่างที่ภิกษุนั้นยังตัดขาดไม่ได้ เป็นอย่างไรเล่า ?**

ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ ภิกษุเป็นผู้ ไม่ปราศจากราคะ ไม่ปราศจาก  
ฉันทะ ไม่ปราศจากความรัก ไม่ปราศจากความกระหาย ไม่ปราศจาก  
ความเร้าร้อน ไม่ปราศจากตัณหา ในกาม. ภิกษุใด เป็นดังกล่าวนี จิตของ  
ภิกษุนั้น ย่อมไม่น้อมไปเพื่อความเพียรเครื่องเผาภิเลส เครื่องตามประกอบ  
เครื่องกระทำอย่างติดต่อไม่ขาดสาย (คือไม่เป็นไปเพื่อสัมมวายามะ) : อย่างนี้แล เป็น  
เครื่องผูกพันจิตอย่างหนึ่งที่หนึ่ง ที่เขอนั้นยังตัดให้ขาดไม่ได้.

ภิกษุ ท. ! อย่างอื่นยังมีอีก : ภิกษุเป็นผู้ ไม่ปราศจากราคะ ไม่  
ปราศจาก ฉันทะ ไม่ปราศจากความรัก ไม่ปราศจากความกระหาย ไม่  
ปราศจากความเร้าร้อน ไม่ปราศจากตัณหา ในกาย. ภิกษุใด เป็นดังกล่าวนี

จิตของภิกษุ นั้น ย่อมไม่น้อมไปเพื่อความเพียรเครื่องเผากิเลส เครื่องตาม  
ประกอบ เครื่องกระทำอย่างติดต่อไม่ขาดสาย (คือไม่เป็นไปเพื่อสัมมาวายามะ) : อย่าง  
นี้แล เป็น เครื่องผูกพันจิตอย่างที่สอง ที่เรอนั้นยังตัดให้ขาดไม่ได้.

ภิกษุ ท. ! อย่างอื่นยังมีอีก : ภิกษุเป็นผู้ ไม่ปราศจากราคะ ไม่  
ปราศจาก ฉันทะ ไม่ปราศจากความรัก ไม่ปราศจากความกระหาย ไม่  
ปราศจากความร่ำร้อน ไม่ปราศจากตัณหา ในรูป. ภิกษุใด เป็นดังกล่าวนี  
จิตของภิกษุ นั้น ย่อมไม่น้อมไปเพื่อความเพียรเครื่องเผากิเลส เครื่องตาม  
ประกอบ เครื่องกระทำอย่างติดต่อไม่ขาดสาย (คือไม่เป็นไปเพื่อสัมมาวายามะ) :  
อย่างนี้แล เป็น เครื่องผูกพันจิตอย่างหนึ่ง ที่เรอนั้นยังตัดให้ขาดไม่ได้.

ภิกษุ ท. ! อย่างอื่นยังมีอีก : ภิกษุ ฉันทอาหารอิ่มท้องแล้ว ตาม  
ประกอบ ความสุขในการนอน สุขในการเอน สุขในการชบเซาอยู่. ภิกษุใด  
เป็นดังกล่าวนี จิตของภิกษุ นั้น ย่อมไม่น้อมไปเพื่อความเพียรเครื่องเผากิเลส  
เครื่องตามประกอบ เครื่องกระทำอย่างติดต่อไม่ขาดสาย (คือไม่เป็นไปเพื่อ  
สัมมาวายามะ) : อย่างนี้แล เป็น เครื่องผูกพันจิตอย่างที่ดี ที่เรอนั้นยังตัดให้ขาด  
ไม่ได้.

ภิกษุ ท. ! อย่างอื่นยังมีอีก : ภิกษุ ประพฤติพรหมจรรย์ โดยหวัง  
เข้าสู่เทพนิกาย พวกใดพวกหนึ่ง ว่า “ด้วยศีลนี้ วัตรนี้ ตบะนี้ พรหมจรรย์นี้  
เราจักเป็นเทพเจ้า หรือเป็นเทพยดาอย่างใดอย่างหนึ่ง” ดังนี้. ภิกษุใด เป็น  
ดังกล่าวนี จิตของภิกษุ นั้น ย่อมไม่น้อมไปเพื่อความเพียรเครื่องเผากิเลส เครื่อง  
ตามประกอบ เครื่องกระทำอย่างติดต่อไม่ขาดสาย (คือไม่เป็นไปเพื่อสัมมาวายามะ) :  
อย่างนี้แล เป็น เครื่องผูกพันจิตอย่างที่ย่ำ ที่เรอนั้นยังตัดให้ขาดไม่ได้.

เครื่องผูกพันจิต ๕ อย่าง เหล่านี้แล ของภิกษุ นั้น อันเขายังตัดให้ขาดไม่ได้.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุใด ยังละเครื่องตรึงจิตห้าอย่างเหล่านี้ไม่ได้ ยังตัดเครื่องผูกพันจิตห้าอย่างเหล่านี้ไม่ได้, แล้ว; ภิกษุนั้นหนอ จักถึงความเจริญอกงาม ไพบูลย์ ในธรรมวินัยนี้ : นั้นไม่เป็นฐานะที่จะมีได้.

(ยังมีการตรัสโดย ปฏิบัตกขนัยฝ่ายตรงกันข้าม ซึ่งเป็นการส่งเสริมการประกอบความเพียร ผู้ศึกษาพึงเทียบเคียงได้ด้วยตนเอง ไม่จำเป็นต้องนำมาใส่ไว้ในที่นี้.)

- มุ.ม. ๑๒/๒๐๔- ๒๑๐/๒๒๓ - ๒๓๒

### ข้อแก้ตัวของคนขี้เกียจ

ภิกษุ ท. ! กุสืตวัตถุ (ที่ตั้งแห่งความเกียจคร้าน) ๘ อย่าง เหล่านี้ มีอยู่แปดอย่าง อย่างไรเล่า? แปดอย่างคือ :-

๑. ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ การงานอันภิกษุจะต้องทำมีอยู่. ภิกษุนั้นมีความคิดอย่างนี้ว่า “การงานเป็นสิ่งที่เราจักต้องกระทำ แต่เมื่อกระทำการงานอยู่ กายจักเหน็ดเหนื่อย เอาเถิด ถ้ากระไรเราจะนอนเสีย” ดังนี้; เขอนั้นก็นอนเสีย ไม่ปรารภความเพียร เพื่อบรรลุสิ่งที่ยังไม่บรรลุ เพื่อถึงทาบสิ่งที่ยังไม่ถึงทาบ เพื่อกระทำให้แจ้งสิ่งที่ยังไม่กระทำให้แจ้ง. ภิกษุ ท. ! นี้เป็น กุสืตวัตถุ ข้อที่ ๑.

๒. ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก : การงานอันภิกษุกระทำเสร็จแล้วมีอยู่. ภิกษุนั้นมีความคิดอย่างนี้ว่า “เราได้กระทำการงานแล้ว ก็เมื่อเรากระทำการงานอยู่นั้น กายก็เหน็ดเหนื่อย เอาเถิด ถ้ากระไรเราจะนอนเสีย” ดังนี้; เขอ

นั่นก็นอนเสีย ไม่ปรารถนาความเพียร เพื่อบรรลุสิ่งที่ยังไม่บรรลุ เพื่อถึงทับสิ่งที่ยังไม่ถึงทับ เพื่อกระทำให้แจ้งสิ่งที่ยังไม่กระทำให้แจ้ง. ภิกษุ ท. ! นี่เป็น กุสืตวัตถุ ข้อที่ ๒.

๓. ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก : หนทางอันภิกษุต้องเดิน มีอยู่. ภิกษุ นั้นมีความคิดอย่างนี้ว่า “หนทางเป็นสิ่งที่เราจักต้องเดิน แต่เมื่อเราเดินทางอยู่ ภายจักเหน็ดเหนื่อย เอาเถิด ถ้ากระไรเราจะนอนเสีย” ดังนี้; เชนั้นก็นอนเสีย ไม่ปรารถนาความเพียร เพื่อบรรลุสิ่งที่ยังไม่บรรลุ เพื่อถึงทับสิ่งที่ยังไม่ถึงทับ เพื่อกระทำให้แจ้งสิ่งที่ยังไม่กระทำให้แจ้ง. ภิกษุ ท. ! นี่เป็น กุสืตวัตถุ ข้อที่ ๓.

๔. ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก : หนทางอันภิกษุเดินแล้ว มีอยู่. ภิกษุ นั้น มีความคิดอย่างนี้ว่า “เราได้เดินทางแล้ว ก็เมื่อเราเดินทางอยู่ ภายจักเหน็ดเหนื่อย เอาเถิด ถ้ากระไรเราจะนอนเสีย” ดังนี้; เชนั้นก็นอนเสีย ไม่ปรารถนาความเพียร เพื่อบรรลุสิ่งที่ยังไม่บรรลุ เพื่อถึงทับสิ่งที่ยังไม่ถึงทับ เพื่อกระทำให้แจ้งสิ่งที่ยังไม่กระทำให้แจ้ง. ภิกษุ ท. ! นี่เป็น กุสืตวัตถุ ข้อที่ ๔.

๕. ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุ เทียววิณฑบาทในบ้านหรือนิคม ไม่ได้โภชนะเลวหรือประณีตเต็มตามที่ต้องการ. ภิกษุ นั้นมีความคิดอย่างนี้ว่า “เมื่อเราเทียววิณฑบาทในบ้านหรือนิคม ไม่ได้โภชนะเลวหรือประณีตเต็มตามที่ต้องการ ภายของเราจักเหน็ดเหนื่อย ทำอะไรไม่ได้ เอาเถิดถ้ากระไรเราจะนอนเสีย” ดังนี้; เชนั้นก็นอนเสีย ไม่ปรารถนาความเพียร เพื่อบรรลุสิ่งที่ยังไม่บรรลุ เพื่อถึงทับสิ่งที่ยังไม่ถึงทับ เพื่อกระทำให้แจ้งสิ่งที่ยังไม่กระทำให้แจ้ง. ภิกษุ ท. ! นี่เป็น กุสืตวัตถุ ข้อที่ ๕.

๖. ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุ เทียววิณฑบาทในบ้านหรือนิคม ได้โทษนะเลวหรือประณีตเต็มตามที่ต้องการ. ภิกษุนั้นมีความคิดอย่างนี้ว่า “เมื่อเราเทียววิณฑบาทในบ้านหรือนิคม ไม่ได้โทษนะเลวหรือประณีตเต็มตามที่ต้องการ กายของเราก็เป็นกายหนัก เหมือนเม็ควั่วถูกแช่น้ำพอง ทำอะไรไม่ได้ เอาเถิดถ้ากระไรเราจะนอนเสีย” ดังนี้; เชนั่นก็นอนเสีย ไม่ปรารภความเพียร เพื่อบรรลุสิ่งที่ยังไม่บรรลุ เพื่อถึงทัฬหะที่ยังไม่ถึงทัฬหะ เพื่อกระทำให้แจ้งสิ่งที่ยังไม่กระทำให้แจ้ง. ภิกษุ ท. ! นี้เป็น กุสิตวัตถุ ข้อที่ ๖.

๗. ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก : อาพาธเล็กน้อยที่เกิดขึ้นแล้วแก่ภิกษุ มีอยู่. ภิกษุนั้นมีความคิดอย่างนี้ “อาพาธเล็กน้อยนี้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา มีข้ออ้างเพื่อจะนอน มีเหตุผลควรที่จะนอน เอาเถิดถ้ากระไรเราจะนอนเสีย” ดังนี้; เชนั่นก็นอนเสีย ไม่ปรารภความเพียร เพื่อบรรลุสิ่งที่ยังไม่บรรลุเพื่อถึงทัฬหะที่ยังไม่ถึงทัฬหะ เพื่อกระทำให้แจ้งสิ่งที่ยังไม่กระทำให้แจ้ง. ภิกษุ ท. ! นี้เป็น กุสิตวัตถุ ข้อที่ ๗.

๘. ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุได้หายจากความเจ็บไข้แล้วไม่นาน มีอยู่. ภิกษุนั้นมีความคิดอย่างนี้ว่า “เราหายจากความเจ็บไข้แล้วไม่นาน กายของเรายังอ่อนเพลีย ยังไม่ควรจะทำอะไร เอาเถิดถ้ากระไรเราจะนอนเสีย” ดังนี้; เชนั่นก็นอนเสีย ไม่ปรารภความเพียร เพื่อบรรลุสิ่งที่ยังไม่บรรลุ เพื่อถึงทัฬหะที่ยังไม่ถึงทัฬหะ เพื่อกระทำให้แจ้งสิ่งที่ยังไม่กระทำให้แจ้ง. ภิกษุ ท. ! นี้เป็น กุสิตวัตถุ ข้อที่ ๘.

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล กุสิตวัตถุ (ที่ตั้งแห่งความเกียจคร้าน) แปลอย่าง



## สมัยที่ไม่เหมาะสมสำหรับการทำความเพียร

ภิกษุ ท. ! สมัยที่ไม่สมควรแก่การทำความเพียร ๕ อย่าง เหล่านี้มีอยู่. ห้าอย่าง อย่างไรเล่า? ห้าอย่างคือ :-

๑. ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ ภิกษุเป็นผู้ ชรา ถูกความชราครอบงำแล้ว. ภิกษุ ท. ! นี่เป็น สมัยที่ ๑ ที่ไม่สมควรทำความเพียร.

๒. ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุเป็นผู้ เจ็บไข้ ถูกความเจ็บไข้ครอบงำแล้ว. ภิกษุ ท. ! นี่เป็น สมัยที่ ๒ ที่ไม่สมควรทำความเพียร.

๓. ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก : เป็นสมัย ทุพภิกขภัย ข้าวกล้าเสียหาย บิณฑชะ (ก้อนข้าว) หาได้ยาก ไม่เป็นการสะดวกที่จะเป็นอยู่ตามสบาย. ภิกษุ ท. ! นี่เป็น สมัยที่ ๓ ที่ไม่สมควรทำความเพียร.

๔. ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก : เป็นสมัยที่มีภัย มีการกำเริบในป่าดง ประชาชนขึ้นลื้อเลื่อนหนีไป. ภิกษุ ท. ! นี่เป็น สมัยที่ ๔ ที่ไม่สมควรทำความเพียร.

๕. ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก : เป็นสมัยที่ สงฆ์แตกกัน เมื่อสงฆ์แตกกันก็มีการด่ากันและกัน บริภาษกันและกัน ใส้ความกันและกัน ทอดทิ้งกันและกัน. ในที่นั้นๆผู้ที่ยังไม่เลื่อมใสก็ไม่เลื่อมใส ผู้ที่เคยเลื่อมใสก็เปลี่ยนไปโดยประการอื่น. ภิกษุ ท. ! นี่เป็น สมัยที่ ๕ ที่ไม่สมควรทำความเพียร.

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล เป็นสมัยที่ไม่สมควรทำความเพียร ๕ อย่าง.

ภิกษุ ท. ! สมัยที่สมควรกระทำความเพียร ๕ อย่าง เหล่านี้ มีอยู่. ห่าอย่าง อย่างไม่ไรเล่า? ห่าอย่างคือ :-

๑. ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ ภิกษุเป็นผู้ หนักแน่นกำยำ มีมดำสนิท ประกอบด้วยความหนักแน่นอันเจริญปฐมวัย. ภิกษุ ท. ! นี่เป็น สมัยที่หนึ่ง ที่สมควรกระทำความเพียร.

๒. ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุเป็นผู้มีอาหารน้อย มีโรคน้อย มีไฟธาตุสำหรับย่อยอาหารที่ย่อยได้สมำเสมอ ปานกลาง ไม่ร้อนเกิน ไม่เย็นเกิน พอควรแก่การบำเพ็ญเพียร. ภิกษุ ท. ! นี่เป็น สมัยที่สอง ที่สมควรกระทำความเพียร.

๓. ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก : เป็นสมัยที่ ภิษาหาง่าย ข้ำวกล้าไม่เสียหาย บิดงะ (ก้อนข้ำว) หาได้ง่าย เป็นการสะดวกที่จะเป็นอยู่ตามสบาย. ภิกษุ ท. ! นี่เป็น สมัยที่สาม ที่สมควรกระทำความเพียร.

๔. ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก : มนุษย์ทั้งหลายสมัคสมานขึ้นบานต่อกัน ไม่วิวาทกัน เข้ากันได้ดุจคั้งนมผสมกับน้ำ มองดูกันและกันด้วยสายตาแห่งคนที่รักใคร่กัน เป็นอยู่. ภิกษุ ท. ! นี่เป็น สมัยที่สี่ ที่สมควรกระทำความเพียร.

๕. ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก : สงฆ์สามัคคี ปรองดองกัน ไม่วิวาทกัน มีอุเทศเดียวกัน อยู่เป็นผาสุก; เมื่อสงฆ์สามัคคีกันก็ไม่มีการค้ากันและกัน ไม่มีบริภาษกันและกัน ไม่ใส่ความกันและกัน ไม่ทอดทิ้งกันและกันในที่นั้นๆ ผู้ที่ยังไม่เลื่อมใสก็เลื่อมใส ผู้ที่เคยเลื่อมใสก็มีความเลื่อมใสยิ่งขึ้นไป. ภิกษุ ท. ! นี่เป็น สมัยที่ห้า ที่สมควรกระทำความเพียร.

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล สมัยที่สมควรกระทำความเพียรห่าอย่าง.

- ปญจก.อ.๒๒/๗๕/๕๔.

### ผู้อยู่อย่างคนมีทุกข์ก็ทำกุศลธรรมให้เต็มเปี่ยมได้

ภิกษุ ท. ! .... ภิกษุ พิจารณาเห็นอยู่ ดังนี้ว่า “เมื่อเราอยู่ตามสบาย อกุศลธรรมยิ่งเจริญ กุศลธรรมเสื่อมไป; เมื่อเราดำรงตนอยู่ในความลำบาก อกุศลธรรมย่อมเสื่อมไป กุศลธรรมย่อมเจริญยิ่ง; ถ้ากระไรเราดำรงตนอยู่ในความลำบากเถิด”. ภิกษุนั้น ดำรงตนอยู่ในความลำบาก; เมื่อดำรงตนอยู่ในความลำบาก อยู่, อกุศลธรรม ก็เสื่อมไป กุศลธรรมก็เจริญยิ่ง. สมัยต่อมา ภิกษุนั้น ไม่ต้องดำรงตนอยู่ในความลำบากอีก เพราะเหตุว่าประโยชน์ที่เขोजำงหวังนั้นสำเร็จแล้วตามที่เขอประสงค์. เปรียบเสมือนลูกศรที่ช่างศรตนและคัดจนตรงใช้การได้แล้ว ไม่ต้องมีความด้วยการตนและคัดอีกต่อไปจะนั้น....

ภิกษุ ท. ! ความบากบั่น ความพากเพียร จะมีผลขึ้นมาได้ แม้ด้วยอาการอย่างนี้แล.

- อุปร.ม. ๑๔/๑๖/๑๕.

### ในการละกิเลสแม้ชั้นสูง ก็ยังมีการอยู่เป็นสุข

โปฏฐุปาทะ ! เราย่อมแสดงธรรม เพื่อการละการได้ซึ่ง อัตตาแม้ชนิดหยาบ ซึ่งเมื่อท่านทั้งหลายปฏิบัติตามธรรมนั้นแล้ว สังกิเลสิกธรรมทั้งหลายจักละไป โวทานิยธรรมทั้งหลายจักเจริญโดยยิ่ง จักกระทำให้งั่งซึ่งความบริบูรณ์ไพบุลย์แห่งปัญญา ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐุธรรมนี้ เข้าถึงแล้วแลอยู่.

ไปฏฐปาทะ ! ความคิดอาจจะเกิดขึ้นแก่ท่าน อย่างนี้ว่า “การที่สังกิลิสิกธรรมทั้งหลายจักละไป โวทานิยธรรมทั้งหลายจักเจริญโดยยิ่ง จักกระทำให้แจ้งซึ่งความบริบูรณ์ไพบูลย์แห่งปัญญาได้ ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิวฐธรรมนี้ เข้าถึงแล้วแลอยู่นั้น แต่การอยู่นั้นจักเป็นทุกข์ลำบาก” ดังนี้ ก็ได้. ไปฏฐปาทะเอ๋ย ! ข้อนี้ท่านอย่าเห็นอย่างนั้นเลย : สังกิลิสิกธรรมทั้งหลายก็จักละได้ด้วย โวทานิยธรรมทั้งหลายก็จักเจริญโดยยิ่งด้วย จักกระทำให้แจ้งซึ่งความบริบูรณ์ไพบูลย์แห่งปัญญาได้ ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิวฐธรรมนี้ เข้าถึงแล้วแลอยู่ด้วย ปราโมทย์ ปิติ ปัสสัทธิ สติ สัมปชัญญะ ก็จักมี และการอยู่นั้นก็เป็นสุขด้วย.

(ต่อไปนี้ได้ทรงแสดงธรรมเพื่อการละเสียซึ่งการได้ อตตอันเป็นมโนมยะ และอตตอันเป็นอรูปี และทรงยืนยันว่าการปฏิบัติเพื่อการละนั้น ไม่เป็นการอยู่ที่เป็นทุกข์ แต่เป็นการอยู่ที่เป็นสุขเช่นเดียวกัน. พวกเราในบัดนี้มักจะเข้าใจไปว่า การปฏิบัติธรรมจะต้องเกิดเป็นความทุกข์ลำบากเสมอ).

- สี. ที. ๕/๒๔๑-๒๔๓/๓๐๓-๓๐๕.

## เพียงแต่รู้ซัดอริยสัจ สัมมาวายามะยังไม่ไฉถึงที่สุด

ภิกษุ ท. ! บุคคล ๓ จำพวกเหล่านี้ มีอยู่ หาได้อยู่ ในโลก. สามจำพวก เหล่าไหนเล่า ? สามจำพวกคือ คนมีจิตเหมือนแมลงกัดหนอง คนมีจิตเหมือนฟ้าแลบ คนมีจิตเหมือนเพชร.

๑. ภิกษุ ท. ! คนมีจิตเหมือนแมลงกัดหนอง เป็นอย่างไรเล่า ?  
 ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ บุคคลบางคนเป็นผู้ **มักโกรธ** มากด้วยความคับแค้น ถูกเขาว่ากล่าวเพียงเล็กน้อยก็ขัดใจมาก ก็โกรธ พยาบาท จึงเคียด กระทบความ

โทษความขัดเคืองให้ปรากฏมากกว่าเหตุ เปรียบเหมือนแผลกลัดหนอง ถูกกระทบด้วยขี้ไม้หรือกระเบื้อง ย่อมมีหนองไหลออกเกินประมาณ ฉันทใดก็ฉันทนั้น. ภิกษุ ท. ! นี่แล บุคคลผู้มีจิตเหมือนแผลกลัดหนอง.

๒. ภิกษุ ท. ! คนมีจิตเหมือนฟ้าแลบ เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ บุคคลบางคน ย่อม รู้ชัดตามเป็นจริงว่า “นี่ ทุกข์, นี่ ทุกขสมุทัย, นี่ ทุกขนิโรธ, นี่ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา” ดังนี้ ชั่วขณะ เหมือนบุรุษมีตาตามปกติ เห็นรูปทั้งหลายชั่วขณะฟ้าแลบในราตรีอันมืดมิด ฉันทใดก็ฉันทนั้น. ภิกษุ ท. ! นี่แล บุคคลผู้มีจิตเหมือนฟ้าแลบ.

๓. ภิกษุ ท. ! คนมีจิตเหมือนเพชร เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ บุคคลบางคน กระทำให้แจ้งได้ซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฐฐธรรมนี้ เข้าถึงแล้วแลอยู่ (อาสวะใดๆ เหล่าไหน ที่วิมุตติของท่านจะพึงทำลายไม่ได้ นั่นไม่มี) เปรียบเหมือนแก้วมณีหรือหินใดๆ ที่เพชรจะพึงทำลายไม่ได้ นั่นไม่มี ฉันทใดก็ฉันทนั้น. ภิกษุ ท. ! นี่แล บุคคลผู้มีจิตเหมือนเพชร.

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล บุคคล ๓ จำพวก ที่มีอยู่ หาได้อยู่ ในโลก.

- คติ.อ. ๒๐/๑๕๕/๔๖๔.

## นิทเทศ ๑๕

ว่าด้วยสัมมาวายามะ

จบ

## นิตเทศ ๒๐ ว่าด้วย สัมมาสติ

(มี ๔๑ เรื่อง)

หมวด ก. ว่าด้วยอุทเทศ-วิภาค ของสัมมาสติ

### อุทเทศแห่งสัมมาสติ

ภิกษุ ท. ! สัมมาสติ เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมเป็นผู้พิจารณาเห็นกายในกายอยู่เป็นประจำ มีความเพียรเครื่องเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ ถอนความพอใจและความไม่พอใจ ในโลกออกเสียได้; ย่อมเป็นผู้พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่เป็นประจำ มีความเพียรเครื่องเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ ถอนความพอใจและความไม่พอใจ ในโลกออกเสียได้; ย่อมเป็นผู้พิจารณาเห็นจิตในจิตทั้งหลายอยู่เป็นประจำ มีความเพียรเครื่องเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ ถอนความพอใจและความไม่พอใจ ในโลกออกเสียได้; ย่อมเป็นผู้พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่เป็นประจำ มีความเพียรเครื่องเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ ถอนความพอใจและความไม่พอใจ ในโลกออกเสียได้. ภิกษุ ท. ! อันนี้เรากล่าวว่า สัมมาสติ.

- มหา.ที. ๑๐/๓๔๘/๒๘๘.

### สติปัฏฐานสี่ เป็นเอกายนมรรค

ภิกษุ ท. ! หนทางนี้ เป็นหนทางเครื่องไปอันเอกทางเดียว เพื่อความบริสุทธิ์หมดจดของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อก้าวล่วงเสียซึ่งโสกะและปริเทวะ เพื่อความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งทุกข์และโทมนัส เพื่อถึงทับซึ่งญาณธรรม เพื่อ ทำ

พระนิพพานให้แจ้ง; หนทางนี้คือ สติปัฏฐานสี่. สี่อย่างไรเล่า? สี่คือ ภิกษุ ท. !  
ในกรณีนี้ ภิกษุ :-

๑. เป็นผู้ ตามเห็นกายในกาย อยู่เป็นประจำ มีความเพียรเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำอภิชฌาและโทมนัสในโลก ออกเสียได้.

๒. เป็นผู้ ตามเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย อยู่เป็นประจำ มีความเพียรเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำอภิชฌาและโทมนัสในโลก ออกเสียได้.

๓. เป็นผู้ ตามเห็นจิตในจิตทั้งหลาย อยู่เป็นประจำ มีความเพียรเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำอภิชฌาและโทมนัสในโลก ออกเสียได้.

๔. เป็นผู้ ตามเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย อยู่เป็นประจำ มีความเพียรเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำอภิชฌาและโทมนัสในโลก ออกเสียได้.

- มหา. ที.๑๐/๓๒๕/๒๓๓.

หมวด ข. ว่าด้วย ลักษณะ-อุปมา ของสัมมาสติ

### ลักษณะแห่งความมีสติสัมปชัญญะของภิกษุ

มหาราช! ภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะเป็นอย่างไรเล่า?

มหาราช! ในกรณีนี้ ภิกษุ เป็นผู้ กระทำความรู้ตัวรอบคอบ ในการก้าวไปข้างหน้า การถอยกลับไปข้างหลัง, การแลดู การเหลียวดู, การรู้การเหยียด, การทรงสังฆาฏิบาตรจีวร, การฉัน การค้ำ การเคี้ยว การลิ้ม, การถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ, เป็นผู้กระทำความรู้ตัวรอบคอบในการไปการหยุด, การนั่ง การนอน, การหลับ การตื่น, การพูด การนิ่ง.

มหาราช! อย่างนี้แล ภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ.

- สติ.ที.๘/๕๔/๑๒๓.

## ลักษณะสัมปชัญญะระดับสูงสุด

ภิกษุ ท. ! ภิกษุเป็นผู้มีสัมปชัญญะ เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ (อาการที่ ) เวทนา เกิดขึ้นก็แจ่มแจ้ง (วิตก) แก่  
ภิกษุ, (อาการที่) เวทนาเข้าไปตั้งอยู่ก็แจ่มแจ้ง, (อาการที่) เวทนาดับลงก็แจ่มแจ้ง.

(อาการที่) วิตก เกิดขึ้นก็แจ่มแจ้งแก่ภิกษุ, (อาการที่) วิตกเข้าไปตั้งอยู่ก็  
แจ่มแจ้ง, (อาการที่) วิตกดับลงก็แจ่มแจ้ง

(อาการที่) สัญญา เกิดขึ้นก็แจ่มแจ้งแก่ภิกษุ, (อาการที่) สัญญาเข้าไปตั้งอยู่  
ก็แจ่มแจ้ง, (อาการที่) สัญญาดับลงก็แจ่มแจ้ง

ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล ชื่อว่าภิกษุเป็นผู้มีสัมปชัญญะ.

- มหาวาร.ส. ๑๕/๒๔๒/๘๐๔.

(สัมปชัญญะในบาลีทั่วไป เป็นระดับธรรมดา ซึ่งหมายถึงการรู้สึกตัวอยู่ในการ  
เปลี่ยนแปลงอิริยาบถหนึ่งๆ ดังข้อความที่กล่าวไว้ในหน้า ๑๘๘ แห่งหนังสือเล่มนี้. ส่วน  
สัมปชัญญะในกรณีนี้ เป็นระดับสูงสุด คือรู้สึกอย่างแจ่มแจ้งในเมื่อ เวทนา สัญญา และวิตก  
เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป, มีผลในทางให้เกิดความสิ้นอาสวะได้มากกว่า).

## สัมมาสติ ในฐานะเครื่องทำตนให้เป็นที่พึง

อานนท์ ! เธอทั้งหลายจงเป็นผู้มีตนเป็นประทีป มีตนเป็นสรณะไม่  
มีสิ่งอื่นเป็นสรณะ : มีธรรมเป็นประทีป มีธรรมเป็นสรณะ ไม่มีสิ่งอื่นเป็น  
สรณะ อยู่เถิด.



อานนท์! อย่างไรก็ตามแล้ว เรียกว่าภิกษุผู้มีตนเป็นประทีป มีตนเป็น  
 ธรรมดา ไม่มีสิ่งอื่นเป็นธรรมดา : มีธรรมเป็นประทีป มีธรรมเป็นธรรมดา ไม่มี  
 สิ่งอื่นเป็นธรรมดา เป็นอยู่?

อานนท์! ในกรณีนี้ ภิกษุเป็นผู้ ตามเห็นซึ่งกายในกาย อยู่เป็น  
 ประจํา มีความเพียรเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำออกเสียได้ซึ่งอภิชฌา  
 และโทมนัสในโลก; เป็นผู้ ตามเห็นซึ่งเวทนาในเวทนาทั้งหลาย อยู่เป็นประจํา มี  
 ความเพียรเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำออกเสียได้ซึ่งอภิชฌาและโทมนัสใน  
 โลก; เป็นผู้ ตามเห็นซึ่งจิตในจิต อยู่เป็นประจํา มีความเพียรเผากิเลส มี  
 สัมปชัญญะ มีสติ นำออกเสียได้ซึ่งอภิชฌาและโทมนัสในโลก; เป็นผู้ ตามเห็น  
 ซึ่งธรรมในธรรมทั้งหลาย อยู่เป็นประจํา มีความเพียรเผากิเลส มีสัมปชัญญะ  
 มีสติ นำออกเสียได้ซึ่งอภิชฌาและโทมนัสในโลก.

อานนท์! อย่างนี้แล ภิกษุ ชื่อว่ามีตนเป็นประทีป มีตนเป็นธรรมดา  
 ไม่มีสิ่งอื่นเป็นธรรมดา : มีธรรมเป็นประทีป มีธรรมเป็นธรรมดา ไม่มีสิ่งอื่นเป็น  
 ธรรมดา เป็นอยู่.

อานนท์! ในกาลนี้ก็ดี ในกาลล่วงไปแล้วแห่งเราก็ดี ใครก็ตามจัก  
 เป็นผู้ที่มีตนเป็นประทีป มีตนเป็นธรรมดา ไม่มีสิ่งอื่นเป็นธรรมดา : มีธรรมเป็น  
 ประทีป มีธรรมเป็นธรรมดา ไม่มีสิ่งอื่นเป็นธรรมดา เป็นอยู่. คนเหล่านั้น จัก  
 เป็นภิกษุผู้อยู่ในสถานะอันเลิศที่สุด; ได้แก่พวกที่มีความใคร่ในสิกขา.

## สติปัฏฐานสี่ เป็นโคจรสำหรับสมณะ

ภิกษุ ท. ! พวกเธอทั้งหลาย จงเที่ยวไปในที่ที่ควรเที่ยวไป ซึ่งเป็นวิสัยแห่งบิดาตนเถิด เมื่อเธอเที่ยวไปในที่ที่ควรเที่ยวไป ซึ่งเป็นวิสัยแห่งบิดาตน, มารจักไม่ได้ช่องทาง และไม่ได้โอกาสที่จะทำตามอำเภอใจของมัน. ภิกษุ ท. ! ที่ที่ควรเที่ยวไปซึ่งเป็นวิสัยแห่งบิดาตน คืออะไรเล่า ? คือสติปัฏฐานสี่. สี่อย่างไรเล่า ? สี่คือ ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ ภิกษุ :-

๑. เป็นผู้ ตามเห็นกายในกาย อยู่เป็นประจำ มีความเพียรเพากิเลส มีสัมปะชัญญะ มีสติ นำอภิชฌาและโทมนัสในโลกออกเสียได้.

๒. เป็นผู้ ตามเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย อยู่เป็นประจำ มีความเพียรเพากิเลส มีสัมปะชัญญะ มีสติ นำอภิชฌาและโทมนัสในโลกออกเสียได้.

๓. เป็นผู้ ตามเห็นจิตในจิต อยู่เป็นประจำ มีความเพียรเพากิเลส มีสัมปะชัญญะ มีสติ นำอภิชฌาและโทมนัสในโลกออกเสียได้.

๔. เป็นผู้ ตามเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย อยู่เป็นประจำ มีความเพียรเพากิเลส มีสัมปะชัญญะ มีสติ นำอภิชฌาและโทมนัสในโลกออกเสียได้.

ภิกษุ ท. ! นี้แล ที่ที่ควรเที่ยวไป ซึ่งเป็นวิสัยแห่งบิดาตน.

- มหาวาร.ส. ๑๕/๑๕๘/๓๐๐.

## สติปัฏฐานสี่ ที่ส่งผลถึงวิชาและวิมุตติ

กุณฑลียะ ! สติปัฏฐานสี่ อันบุคคลเจริญ กระทำให้มากแล้ว อย่างไรเล่า จึงทำโพชฌงค์ทั้งเจ็ดให้บริบูรณ์ ?

คุณทลียะ ! ในกรณีนี้ ภิกษุเป็นผู้ ตามเห็นกายในกาย อยู่เป็นประจำ มีความเพียรเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำออกเสียได้ซึ่งอภิชณาและโทมนัสในโลก; (ในกรณีแห่ง เวทนา จิต และธรรม ก็มีข้อความที่ตรัสอย่างเดียวกัน).

คุณทลียะ ! สติปัญญาอัน อันทุคคลเจริญุ กระทำให้มากแล้วอย่างนี้ แล ย่อมทำโพชฌงค์ทั้งเจ็ดให้บริบูรณ์.

คุณทลียะ ! โพชฌงค์ทั้งเจ็ด อันทุคคลเจริญุ กระทำให้มากแล้วอย่างไรเล่า จึงทำวิชาและวิมุตติให้บริบูรณ์ ?

คุณทลียะ ! ในกรณีนี้ ภิกษุย่อมเจริญุ สติสัมโพชฌงค์ อานาปานวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปเพื่อความสลัดลง; (ในกรณีแห่งชัมมวิจยสัม - โพชฌงค์ วิริยสัมโพชฌงค์ ปิติสัมโพชฌงค์ ปัสสัทธสัมโพชฌงค์ สมาริสัมโพชฌงค์ และอุเบกขาสัมโพชฌงค์ ก็มีข้อความที่ตรัสอย่างเดียวกัน).

คุณทลียะ ! โพชฌงค์ทั้งเจ็ด อันทุคคลเจริญุ กระทำให้มากแล้วอย่างนี้ แล ย่อมทำวิชาและวิมุตติให้บริบูรณ์.

- มหาวาร. ส. ๑๕/๑๐๗ - ๑๐๘/ ๓๕๘-๓๕๙.

## แบบการเจริญุอานาปานสติที่มีผลมาก

ภิกษุ ท. ! ธรรมอันเอก อันทุคคลเจริญุ กระทำให้มากแล้ว ย่อมมีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่. ธรรมอันเอกนั้น คืออะไรเล่า ? คือ อานาปานสติ.

ภิกษุ ท. ! อานาปานสติ อันทุคคลเจริญุแล้วอย่างไร กระทำให้มากแล้วอย่างไร จึงมีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่ ?

## (แบบที่หนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ ภิกษุไปแล้วสู่ป่า หรือโคนไม้ หรือเรือนว่าง ก็ตาม นั่งคู้ขาเข้ามาโดยรอบ (นั่งขัดสมาธิ) ตั้งกายตรงดำรงสติเฉพาะหน้า. เธอ นั้น มีสติหายใจเข้า มีสติหายใจออก :

เมื่อหายใจเข้ายาว ก็รู้สึกตัวทั่วถึงว่าเราหายใจเข้ายาว, หรือเมื่อหายใจออกยาว ก็รู้สึกตัวทั่วถึงว่าเราหายใจออกยาว;

หรือว่า เมื่อหายใจเข้าสั้น ก็รู้สึกตัวทั่วถึงว่าเราหายใจเข้าสั้น, หรือเมื่อหายใจออกสั้น ก็รู้สึกตัวทั่วถึงว่าเราหายใจออกสั้น;

ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งกายทั้งปวง จักหายใจเข้า ดังนี้, ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งกายทั้งปวงจักหายใจออก ดังนี้ ;

ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ ทำกายสังขารให้รับอยู่ จักหายใจเข้า ดังนี้, ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ทำกายสังขารให้รับอยู่ จักหายใจออก ดังนี้ ;

ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งปิติ จักหายใจเข้า ดังนี้, ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งปิติ จักหายใจออก ดังนี้;

ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งสุข จักหายใจเข้า ดังนี้, ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งสุข จักหายใจออก ดังนี้;

ยอมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งจิตตสังขาร จักหายใจเข้า ดังนี้, ยอมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งจิตตสังขาร จักหายใจออก ดังนี้;

ยอมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งจิตตสังขารให้ร่างกายอยู่ จักหายใจเข้า ดังนี้, ยอมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ทำจิตตสังขารให้ร่างกายอยู่ จักหายใจออก ดังนี้;

ยอมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งจิต จักหายใจเข้า ดังนี้, ยอมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งจิต จักหายใจออก ดังนี้;

ยอมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ ทำจิตให้ปราโมทย์ยังอยู่ จักหายใจเข้า ดังนี้, ยอมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ทำจิตให้ปราโมทย์ยังอยู่ จักหายใจออก ดังนี้;

ยอมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ ทำจิตให้ตั้งมั่นอยู่ จักหายใจเข้า ดังนี้, ยอมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ทำจิตให้ตั้งมั่นอยู่ จักหายใจออก ดังนี้;

ยอมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ ทำจิตให้ปล่อยอยู่ จักหายใจเข้า ดังนี้, ยอมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ทำจิตให้ปล่อยอยู่ จักหายใจออก ดังนี้;

ยอมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ ตามเห็นซึ่งความไม่เที่ยงอยู่เป็นประจำ จักหายใจเข้า ดังนี้, ยอมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ตามเห็นซึ่งความไม่เที่ยงอยู่เป็นประจำ จักหายใจออก ดังนี้;

ยอมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ ตามเห็นซึ่งความจางคลายอยู่เป็นประจำ จักหายใจเข้า ดังนี้, ยอมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ตามเห็นซึ่งความจางคลายอยู่เป็นประจำ จักหายใจออก ดังนี้;

ยอมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ ตามเห็นซึ่งความดับไม่เหลืออยู่เป็น  
ประจำ จักหายใจเข้า ดังนี้, ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ตามเห็นซึ่งความดับ  
ไม่เหลืออยู่เป็นประจำ จักหายใจออก ดังนี้;

ยอมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ ตามเห็นซึ่งความสลัดคืนอยู่เป็นประจำ  
จักหายใจเข้า ดังนี้, ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ตามเห็นซึ่งความสลัดคืน  
อยู่เป็นประจำ จักหายใจออก ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! อานาปานสติ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว  
อย่างนี้แล ย่อมมีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่.

- มหาวาร.ส.๑๙/๓๙๔/๑๓๐๕-๑๓๐๖.

### (แบบที่สอง)

ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ ภิกษุ ย่อมเจริญ สติสัมโพชฌงค์ อันสหรรค  
ด้วยอานาปานสติ อันเป็นสัมโพชฌงค์ที่อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธน้อม  
ไปเพื่อไวสลักคะ(ความสลัดลง); ย่อมเจริญ รัชมวิจยสัมโพชฌงค์ อันสหรรคด้วย  
อานาปานสติ อันเป็นสัมโพชฌงค์ที่อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธน้อมไป  
เพื่อไวสลักคะ; ย่อมเจริญ วิริยสัมโพชฌงค์ อันสหรรคด้วยอานาปานสติ อัน  
เป็นสัมโพชฌงค์ที่อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธน้อมไปเพื่อ ไวสลักคะ  
ยอมเจริญ ปิติสัมโพชฌงค์ อันสหรรคด้วยอานาปานสติ อันเป็น สัมโพชฌงค์ที่  
อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธน้อมไปเพื่อไวสลักคะ; ย่อมเจริญ ปัสสทธิ  
สัมโพชฌงค์ อันสหรรคด้วยอานาปานสติ อันเป็นสัมโพชฌงค์ที่อาศัยวิเวก  
อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธน้อมไปเพื่อไวสลักคะ; ย่อมเจริญ สมာธิสัมโพชฌงค์

อันสทรคตด้วยอานาปานสติ อันเป็นสัมโพชฌงค์ที่อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปเพื่อโอสถัคคะ; ย่อมเจริญ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันสทรคตด้วยอานาปานสติ อันเป็นสัมโพชฌงค์ที่อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปเพื่อโอสถัคคะ.

ภิกษุ ท. ! อานาปานสติ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว อย่างนี้แล ย่อมมีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่.

- มหาวาร.ส.๑๕/๓๕๕/๑๓๐๘.

### การเจริญสติปัฏฐานของคนฉลาด

ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ ภิกษุบางรูป เป็นคนเขลา ไม่เฉียบแหลม ไม่ฉลาด เป็นผู้ตามเห็นกายในกาย มีความเพียรเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำออกซึ่งอภิขมาและโทมนัสในโลกอยู่. เมื่อเธอนั้นตามเห็นกายในกายอยู่ (เพราะความเขลาแห่งตน) ก็ทำจิตให้ตั้งมั่นไม่ได้ ทำอุปกิเลสให้ละไปไม่ได้กำหนดนิมิตนั้นไม่ได้. (ในกรณีแห่ง เวทนา จิต และธรรม ก็มีข้อความที่ตรัสอย่างเดียวกัน).

ภิกษุ ท. ! ภิกษุซึ่งเป็นคนเขลา ไม่เฉียบแหลม ไม่ฉลาด นั้น จึงเป็นผู้ไม่ได้สุขวิหารในทิฐฐธรรมเลย ไม่ได้สติสัมปชัญญะ ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ข้อนั้นเพราะเหตุว่า ภิกษุ ท. ! ข้อนั้นเพราะเหตุว่า ภิกษุนั้นเป็นคนเขลา ไม่เฉียบแหลม ไม่ฉลาด กำหนดนิมิตแห่งจิตของตนไม่ได้.

ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ ภิกษุบางรูป เป็นบัณฑิต เฉียบแหลม ฉลาด เป็นผู้ตามเห็นกายในกาย มีความเพียรเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำออกซึ่งอภิขมาและโทมนัสในโลก อยู่. เมื่อเธอนั้นตามเห็นกายในกาย อยู่ (เพราะ

ความฉลาดของตน) ก็ทำจิตให้ตั้งมั่นได้ ทำอุปกิเลสให้ละไปได้ กำหนดนิมิตนั้นได้. (ในกรณีแห่ง เวทนา จิต และ ธรรม ก็มีข้อความที่ตรัสอย่างเดียวกัน).

ภิกษุ ท. ! ภิกษุซึ่งเป็นบัณฑิต เนียบแหลม ฉลาด นั้น จึงเป็นผู้ได้สุขวิหารในทิฏฐุธรรมเทียว ได้สติสัมปชัญญะ. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ข้อนั้นเพราะเหตุว่า ภิกษุนั้นเป็นบัณฑิต เนียบแหลม ฉลาด กำหนดนิมิตแห่งจิตของตนได้.

- มหาวาร.ถ. ๑๕/๒๐๑,๒๐๒/๓๐๕,๓๐๗.

### หมวด ค. ว่าด้วย อุปกรณ์-เหตุปัจจัยโดยอัตโนมัตติ ของสัมมาสติ ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งการเจริญสติ

ภิกษุ ท. ! ความไม่ประมาทอันเป็นธรรมเครื่องรักษาจิตด้วยสติ อันบุคคลพึงกระทำโดยอนุปรูปแก่ตน ในฐานะ ๔ อย่าง. สี่อย่าง อย่างไรเล่า ? สี่อย่างคือ :-

๑. ความไม่ประมาทอันเป็นธรรมเครื่องรักษาจิตด้วยสติ อันบุคคลพึงกระทำโดยอนุปรูปแก่ตน ว่า “จิตของเราอย่ากำหนดแล้ว ในธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนดทั้งหลาย” ดังนี้.

๒. ความไม่ประมาทอันเป็นธรรมเครื่องรักษาจิตด้วยสติ อันบุคคล พึงกระทำโดยอนุปรูปแก่ตน ว่า “จิตของเราอย่าขัดเคืองแล้ว ในธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความขัดเคืองทั้งหลาย” ดังนี้.



๓. ความไม่ประมาทอันเป็นธรรมเครื่องรักษาจิตด้วยสติ อันบุคคลพึงกระทำโดยอนุรูปแก่ตน ว่า “จิตของเราอย่าหลงแล้ว ในธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความหลงทั้งหลาย” ดังนี้.

๔. ความไม่ประมาทอันเป็นธรรมเครื่องรักษาจิตด้วยสติ อันบุคคล พึงกระทำโดยอนุรูปแก่ตน ว่า “จิตของเราอย่ามัวเมาแล้ว ในธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมาทั้งหลาย” ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! ในกาลใดแล จิตของภิกษุไม่กำหนดในธรรมอันเป็นที่ ตั้งแห่งความกำหนดทั้งหลาย เพราะปราศจากราคะ, จิตไม่ขัดเคืองในธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความขัดเคืองทั้งหลาย เพราะปราศจากโมหะ, จิตไม่มัวเมาในธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมาทั้งหลาย เพราะปราศจากโทสะ, จิตไม่หลงในธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความหลงทั้งหลาย เพราะปราศจากความมัวเมา, ดังนี้แล้ว; ในกาลนั้น ภิกษุนั้น ย่อมไม่หวาดเสียว ไม่หวั่นไหว ไม่หวาดหวั่น ไม่ถึงความสะดุ้ง และก็มีใจถึงธรรมนี้แม้เพราะเหตุแห่งคำของสมณะ (แต่เป็นเพราะการตามรักษาจิตอย่างถูกต้อง ในฐานะทั้งสี่).

- จตุกก. อ. ๒๑/๑๖๑/๑๑๗.

## ธรรมเป็นอุปการะเฉพาะ แก่อาณาปานสติภาวนา

(นัยที่หนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! ภิกษุผู้ มุ่งประพฤติกระทำอาณาปานสติ ซึ่งประกอบด้วย ธรรม ๕ ประการ ย่อมแทงตลอด อรูปธรรม (สมุจเฉทวิมุตติ) ได้ต่อกาลไม่นาน เทียว. ห้าประการอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ห้าประการคือ ในกรณีนี้ ภิกษุ:

เป็นผู้ มีความต้องการน้อย มีกิจน้อย เลี้ยงง่าย สันโดษในบริกขาร แห่ง  
ชีวิต ๑ ;

เป็นผู้ มีอาหารน้อย ประกอบตนอยู่ในความเป็นผู้มีท้องอันพร่อง ๑ ;

เป็นผู้ ไม่มีความมีนขา ประกอบตนอยู่ในความตื่น ๑ ;

เป็นผู้ มีสุตะมาก ทรงสุตะ สัมสมสุตะ คือ ธรรมเหล่าใดอันงดงามใน  
เบื้องต้น งดงามในท่ามกลาง งดงามในที่สุด แสดงอยู่ซึ่งพรหมจรรย์อันบริสุทธิ์  
บริบูรณ์สิ้นเชิง พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ ธรรมมีลักษณะเห็นปานนั้น เป็น  
ธรรมที่เธอสดับแล้วมาก ทรงจำไว้ จึ้นใจ แทงตลอดด้วยดีด้วยทิวฐิ ๑ ;

พิจารณาเห็นเฉพาะอยู่ซึ่งจิตอันหลุดพ้นแล้ว (ตามลำดับ) อย่างไร ๑.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุผู้มุ่งประพฤติกะทำอานาปานสติ ซึ่งประกอบด้วย  
ธรรม ๕ ประการเหล่านี้แล ย่อมแทงตลอดอกุปปิธรรมได้ต่อกาลไม่นานเทียว.

- ปญจก.อ. ๒๒/๑๓๕/๕๖.

### (นัยที่สอง)

ภิกษุ ท. ! ภิกษุผู้ เจริญอานาปานสติ ซึ่งประกอบด้วยธรรม ๕  
ประการ ย่อมแทงตลอดอกุปปิธรรม (สมุจเจทวิมุตติ) ได้ต่อกาลไม่นานเทียว. ห้า  
ประการ อย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ห้าประการคือ ในกรณีนี้ ภิกษุ :

เป็นผู้ มีความต้องการน้อย มีกิจน้อย เลี้ยงง่าย สันโดษในบริกขารแห่ง  
ชีวิต ๑ ;

เป็นผู้ มีอาหารน้อย ประกอบตนอยู่ในความเป็นผู้มีท้องอันพร่อง ๑ ;

เป็นผู้ไม่มีความมีนชา ประกอบตนอยู่ในความตื่น ๑ ;

เป็นผู้ได้ตามปรารถนา ได้โดยไม่ยาก ไม่ลำบาก ซึ่งกดอันเป็นไปเพื่อการ  
ขัดเกลาจิตใจ เป็นที่สบายแก่ธรรมเป็นเครื่องเปิดโล่งแห่งจิต กล่าวคือ อปัปี  
จกกา สันตุฏฐิกกา ปรีเวกกา อสังสัคคกา วิริยารัมภกา สีลาภาสกา สมาธิ  
ภา ปญญาภา วิมุตติญาณทัสสนกา ๑ ;

พิจารณาเห็นเฉพาะอยู่ซึ่งจิตอันหลุดพ้นแล้ว (ตามลำดับ) อย่างไร ๑.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุผู้เจริญอานาปานสติ ซึ่งประกอบด้วยธรรม ๕  
ประการ เหล่านี้แล ย่อมแทงตลอดอกุปปธรรมได้ ต่อกาลไม่นานเทียว.

- ปญจก. อ. ๒๒/๑๓๖/๕๗.

### (นัยที่สาม)

ภิกษุ ท. ! ภิกษุผู้ กระทำให้มากซึ่งอานาปานสติ ซึ่งประกอบด้วย  
ธรรม ๕ ประการ ย่อมแทงตลอด อกุปปธรรม (สมุจเฉทวิมุตติ) ได้ต่อกาลไม่นาน  
เทียว. ห้าประการอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ห้าประการคือ ในกรณีนี้ภิกษุ :

เป็นผู้มีความต้องการน้อย มีกิจน้อย เลี้ยงง่าย สันโดษในบริกขารแห่ง  
ชีวิต ๑ ;

เป็นผู้มีอาหารน้อย ประกอบตนอยู่ในความเป็นผู้มีที่องอันพร้อม ๑ ;

เป็นผู้ไม่มีความมีนชา ประกอบตนอยู่ในความตื่น ๑ ;

เป็นผู้อยู่ป่า มีเสนาสนะอันสงัด ๑ ;

พิจารณาเห็นเฉพาะอยู่ซึ่งจิตอันหลุดพ้นแล้ว (ตามลำดับ) อย่างไร ๑.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุผู้กระทำใ้มากซึ่งอานาปานสติ ซึ่งประกอบด้วย  
กรรม ๕ ประการเหล่านี้แล ย่อมแทงตลอดคอกุปกรรม ได้ต่อกาลไม่นานเทียว.

- ปญจก. อ. ๒๒/๑๓๖/๕๘.

### ฐานที่ตั้งแห่งความมีสัมปชัญญะ ๑๕ ฐาน

อานนท์! อย่างไรก็ตาม เชื่อว่า ภิกษุกระทำจิตในภายในนั้นแหละ  
ให้เป็นจิตตั้งอยู่อย่างสม่ำเสมอ ให้เป็นจิตหยุดพัก ให้เป็นจิตมีอารมณ์  
เดียว ให้เป็นจิตตั้งมั่น ? อานนท์! ในกรณีนี้ ภิกษุ เพราะสังัดจากกามสังัด  
จากอกุศลธรรมจึง เข้าถึงปฐมฌาน .... ทุติยฌาน .... ตติยฌาน .... จตุตถฌาน  
แล้วแลอยู่. อานนท์! อย่างนี้แล เชื่อว่าภิกษุกระทำจิตในภายในนั้นแหละ ให้  
เป็นจิตตั้งอยู่อย่างสม่ำเสมอ ให้เป็นจิตหยุดพัก ให้เป็นจิตมีอารมณ์เดียว ให้เป็น  
จิตตั้งมั่น. ภิกษุนั้น ย่อมกระทำในใจซึ่ง สุธัญญาอันเป็นภายใน.

เมื่อเธอกระทำในใจซึ่งสุธัญญาอันเป็นภายในอยู่, จิตไม่แล่นไปเพื่อ สุธัญญา  
ตาอันเป็นภายใน ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ ไม่น้อมไป. อานนท์! เมื่อเป็นอย่างนี้  
ภิกษุนั้นย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า “เมื่อเรากระทำในใจซึ่งสุธัญญาอันเป็นภายใน  
อยู่, จิตไม่แล่นไปเพื่อสุธัญญาอันเป็นภายใน ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ไม่  
น้อมไป” ดังนี้ : ในกรณีอย่างนี้ นี้ ภิกษุนั้น เชื่อว่าเป็นผู้รู้สึกตัวทั่วพร้อม  
(สมบูรณ์) ในกรณีที่จิตไม่น้อมไปสู่สุธัญญาอันเป็นภายในนั้น.(นี้เป็น  
ฐานที่ตั้งแห่งสัมปชัญญะ ฐานที่หนึ่ง).

ภิกษุนั้น ย่อมกระทำในใจซึ่ง สุธัญญาอันเป็นภายนอก. เมื่อเธอ  
กระทำในใจซึ่งสุธัญญาอันเป็นภายนอกอยู่, จิตไม่แล่นไปเพื่อสุธัญญาอันเป็น  
ภายนอก ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ ไม่น้อมไป. อานนท์! เมื่อเป็นอย่างนี้ ภิกษุ

นั้นย่อม รู้ชัดอย่างนี้ว่า “เมื่อเรากระทำในใจซึ่งสุญญตาอันเป็นภายนอก อยู่, จิตไม่แล่นไปเพื่อสุญญตาอันเป็นภายนอก ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ ไม่น้อมไป” ดังนี้ : ในกรณีอย่างนี้ นี้ ภิกษุ นั้น เชื่อว่าเป็นผู้รู้สึกตัวทั่วพร้อมในกรณีที่จิตไม่น้อมไปสู่สุญญตาอันเป็นภายนอกนั้น. (นี่เป็นฐานที่ตั้งแห่งสัมปชัญญะ ฐานที่สอง).

ภิกษุ นั้น ย่อมกระทำในใจซึ่ง สุญญตาอันเป็นทั้งภายในและภายนอก. เมื่อเธอกระทำในใจซึ่งสุญญตาอันเป็นภายในและภายนอกอยู่, จิตไม่แล่นไปเพื่อสุญญตาอันเป็นทั้งภายในและภายนอก ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ ไม่น้อมไป. อานนท์ ! เมื่อเป็นอย่างนี้ ภิกษุ นั้นย่อม รู้ชัดอย่างนี้ว่า “เมื่อเรากระทำในใจซึ่งสุญญตาอันเป็นทั้งภายในและภายนอกอยู่, จิตไม่แล่นไปเพื่อสุญญตาอันเป็นทั้งภายในและภายนอก ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ ไม่น้อมไป” ดังนี้ ในกรณีอย่างนี้ นี้ ภิกษุ นั้น เชื่อว่าเป็นผู้รู้สึกตัวทั่วพร้อมในกรณีที่จิตไม่น้อมไปสู่สุญญตาอันเป็นทั้งภายในและภายนอกนั้น. (นี่เป็นฐานที่ตั้งแห่งสัมปชัญญะ ฐานที่สาม).

ภิกษุ นั้น ย่อมกระทำในใจซึ่ง อานนุชชะ. เมื่อเธอกระทำในใจซึ่ง อานนุชชะอยู่, จิตไม่แล่นไปเพื่ออานนุชชะ ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ ไม่น้อมไป. อานนท์ ! เมื่อเป็นอย่างนี้ ภิกษุ นั้นย่อม รู้ชัดอย่างนี้ว่า “เมื่อเรากระทำในใจซึ่ง อานนุชชะอยู่, จิตไม่แล่นไปเพื่ออานนุชชะ ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ ไม่น้อมไป” ดังนี้ : ในกรณีอย่างนี้ นี้ ภิกษุ นั้น เชื่อว่า เป็นผู้มีความรู้สึกตัวทั่วพร้อมในกรณีที่จิตไม่น้อมไปสู่อานนุชชะนั้น. (นี่เป็นฐานที่ตั้งแห่งสัมปชัญญะ ฐานที่สี่).

อานนท์ ! ภิกษุ นั้น พึงกระทำจิตในภายในนั้นแหละให้ตั้งมั่นอยู่อย่างสม่ำเสมอ ในสมาธินิมิตที่เคยมีมาแล้วในกาลก่อน (คือในรูปฌานสี่ที่กล่าวแล้ว

ข้างต้น) นั้น นั้นเทียว ฟังให้เป็นจิตหยุดพัก ฟังให้เป็นจิตมีอารมณ์เดียว ฟังให้เป็นจิตตั้งมั่น.

ภิกษุ นั้น กระทำในใจซึ่ง สุธมฺมตาอันเป็นภายใน (ในรูปฌานทั้งสี่). เมื่อ เธอกระทำในใจซึ่งสุธมฺมตาอันเป็นภายในอยู่, จิตก็เล่นไปเพื่อสุธมฺมตาอันเป็นภายใน ย่อมเลื่อมใส ย่อมตั้งอยู่ ย่อมหลุดพ้น. อานนท์! เมื่อเป็นอย่างนี้ ภิกษุ นั้นย่อม รู้ชัดอย่างนี้ว่า “เมื่อเรากระทำในใจซึ่งสุธมฺมตาอันเป็นภายในอยู่, จิตก็เล่นไปเพื่อสุธมฺมตาอันเป็นภายใน ย่อมเลื่อมใส ย่อมตั้งอยู่ ย่อมหลุดพ้น” ดังนี้ : ในกรณีอย่างนี้ นี้ ภิกษุ นั้น ชื่อว่า เป็นผู้มีความรู้สึกทั่วพร้อมในกรณี ที่จิตน้อมไปสู่สุธมฺมตาอันเป็นภายในนั้น. (นี่เป็นฐานที่ตั้งแห่งสัมปชัญญะ ฐานที่ห้า).

ภิกษุ นั้น กระทำในใจซึ่ง สุธมฺมตาอันเป็นภายนอก. เมื่อเธอกระทำในใจซึ่งสุธมฺมตาอันเป็นภายนอกอยู่, จิตก็เล่นไปเพื่อสุธมฺมตาอันเป็นภายนอก ย่อมเลื่อมใส ย่อมตั้งอยู่ ย่อมหลุดพ้น. อานนท์! เมื่อเป็นอย่างนี้ ภิกษุ นั้นย่อม รู้ชัดอย่างนี้ว่า “เมื่อเรากระทำในใจซึ่งสุธมฺมตาอันเป็นภายนอกอยู่, จิตก็เล่นไปเพื่อสุธมฺมตาอันเป็นภายนอก ย่อมเลื่อมใส ย่อมตั้งอยู่ ย่อมหลุดพ้น” ดังนี้ : ในกรณีอย่างนี้ นี้ ภิกษุ นั้น ชื่อว่า เป็นผู้มีความรู้สึกทั่วพร้อมในกรณีที่จิตน้อมไปสู่สุธมฺมตาอันเป็นภายนอกนั้น. (นี่เป็นฐานที่ตั้งแห่งสัมปชัญญะ ฐานที่หก).

ภิกษุ นั้น กระทำในใจซึ่ง สุธมฺมตาอันเป็นทั้งภายในภายนอก. เมื่อเธอกระทำในใจซึ่งสุธมฺมตาอันเป็นทั้งภายในภายนอกอยู่, จิตก็เล่นไปเพื่อสุธมฺม

ตาอันเป็นทั้งภายในและภายนอก ย่อมเลื่อมใส ย่อมตั้งอยู่ ย่อมหลุดพ้น. อานนท์! เมื่อเป็นอย่างนี้ ภิกษุณั้นย่อม รู้ชัดอย่างนี้ว่า “เมื่อเรากระทำในใจซึ่ง สุธมฺมตาอันเป็นทั้งภายในและภายนอกอยู่, จิตก็แล่นไปเพื่อสุธมฺมตาอันเป็นทั้ง ภายในและภายนอก ย่อมเลื่อมใส ย่อมตั้งอยู่ ย่อมหลุดพ้น” ดังนี้ : ในกรณี อย่างนี้ นี้ ภิกษุณั้น ชื่อว่า เป็นผู้มีความรู้สึกตัวทั่วพร้อมในกรณีที่จิตน้อมไปสู่ สุธมฺมตาอันเป็นทั้งภายในและภายนอกนั้น. (นี่เป็นฐานที่ตั้งแห่งสัมปชัญญะฐาน ที่เจ็ด)

ภิกษุณั้น กระทำในใจซึ่ง อานนฺธุชะ เมื่อเธอกระทำในใจซึ่งอานนฺธุ ชะอยู่, จิตก็แล่นไปเพื่ออานนฺธุชะ. เมื่อเธอกระทำในใจซึ่งอานนฺธุชะอยู่, จิตก็แล่น ไปเพื่ออานนฺธุชะ ย่อมเลื่อมใส ย่อมตั้งอยู่ ย่อมหลุดพ้น. อานนท์! เมื่อเป็น อย่างนี้ ภิกษุณั้นย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า “เมื่อเรากระทำในใจซึ่งอานนฺธุชะอยู่, จิตก็ แล่นไปเพื่ออานนฺธุชะ ย่อมเลื่อมใส ย่อมตั้งอยู่ย่อมหลุดพ้น” ดังนี้ : ในกรณี อย่างนี้ นี้ ภิกษุณั้น ชื่อว่าเป็นผู้มีความรู้สึกตัวทั่วพร้อมในกรณีที่จิตน้อมไปสู่ อานนฺธุชะนั้น. (นี่เป็นฐานที่ตั้งแห่งสัมปชัญญะ ฐานที่แปด).

อานนท์! ถ้าเมื่อภิกษุณั้นอยู่ด้วยวิหารธรรมนี้ จิตน้อมไปเพื่อ การ เดิน; เธอก็ เดินด้วยการตั้งจิตว่า “บาปอกุศลธรรมทั้งหลาย กล่าวคือ อภิชฌา และโทมนัส จักไม่ไหลไปตามเราผู้เดินอยู่ ด้วยอาการอย่างนี้” ดังนี้ : ในกรณี อย่างนี้ นี้ ภิกษุณั้น ชื่อว่าเป็นผู้มีความรู้สึกตัวทั่วพร้อมในกรณีแห่งการเดินนั้น. (นี่เป็นฐานที่ตั้งแห่งสัมปชัญญะ ฐานที่เก้า).

อานนท์! ถ้าเมื่อภิกษุณั้นอยู่ด้วยวิหารธรรมนี้ จิตน้อมไปเพื่อ การ ยืน; เธอก็ ยืนด้วยการตั้งใจว่า “บาปอกุศลธรรมทั้งหลาย กล่าวคือ อภิชฌาและ

โทมนัส จักไม่ไหลไปตามเราผู้นั่งอยู่ ด้วยอาการอย่างนี้” ดังนี้ : ในกรณีอย่างนี้ นี้ ภิกษุ นั้น เชื่อว่าเป็นผู้มีความรู้สึกร่วมในกรณีแห่งการนั่งนั้น (นี้เป็นฐานที่ตั้งแห่งสัมปชัญญะ ฐานที่สิบ).

อานนท์! ถ้าเมื่อภิกษุ นั้นอยู่ด้วยวิหารธรรมนี้ จิตน้อมไปเพื่อ การนั่ง; เธอก็ นั่งด้วยการตั้งใจว่า “บาปอกุศลธรรมทั้งหลาย กล่าวคืออภิชฌา และโทมนัส จักไม่ไหลไปตามเราผู้นั่งอยู่ ด้วยอาการอย่างนี้” ดังนี้ : ในกรณีอย่างนี้ นี้ ภิกษุ นั้น เชื่อว่าเป็นผู้มีความรู้สึกร่วมในกรณีแห่งการนั่งนั้น.(นี้เป็นฐานที่ตั้งแห่งสัมปชัญญะ ฐานที่สิบเอ็ด).

อานนท์! ถ้าเมื่อภิกษุ นั้นอยู่ด้วยวิหารธรรมนี้ จิตน้อมไปเพื่อ การนอน , เธอก็ นอนด้วยการตั้งใจว่า “บาปอกุศลธรรมทั้งหลาย กล่าวคืออภิชฌาและโทมนัส จักไม่ไหลไปตามเราผู้นอนอยู่ ด้วยอาการอย่างนี้” ดังนี้ : ในกรณีอย่างนี้ นี้ ภิกษุ นั้น เชื่อว่าเป็นผู้มีความรู้สึกร่วมในกรณีแห่งการนอนนั้น.(นี้เป็นฐานที่ตั้งแห่งสัมปชัญญะ ฐานที่สิบสอง).

อานนท์! ถ้าเมื่อภิกษุ นั้นอยู่ด้วยวิหารธรรมนี้ จิตน้อมไปเพื่อ การพูด ; เธอก็ ตั้งจิตว่า “เราจักไม่พูดเรื่องเลวทราม เรื่องของชาวบ้าน เรื่องของบุคคลชน ไม่ใช่เรื่องของพระอริยเจ้า ไม่ใช่เรื่องประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียน คลายกำหนด เพื่อดับ ไม่เป็นไปเพื่อสงบรับ เพื่อรู้ยิ่งรู้พร้อม เพื่อนิพพาน เห็นปานนั้น; เช่นเรื่องพระราชา เรื่องโจร เรื่องมหาอำมาตย์ เรื่องกองทัพ เรื่องนากิ้ว เรื่องการรบพุ่ง เรื่องข้าว น้ำ ฝ้า ที่นอน ระเบียบ ดอกไม้ ของหอม ญาติ ยานพาหนะ หมู่บ้าน จังหวัด เมืองหลวง บ้านนอก



เรื่องหญิงชาย เรื่องคนกล้า เรื่องตรอกทางเดิน เรื่องทำน้ำเรื่องคนที่ตายไปแล้ว เรื่องต่าง ๆ นานา เรื่องโลก เรื่องมหาสมุทร เรื่องความรุ่งเรือง เรื่องความทรุดโทรม ดังนี้ : ในกรณีอย่างนี้ นี้ ภิกษุ นั้น ชื่อว่าเป็นผู้มีความรู้สึกตัวทั่วพร้อมในกรณีแห่งเรื่องไม่ควรพูดนั้น. (นี่เป็นฐานที่ตั้งแห่งสัมปชัญญะ ฐานที่สิบสาม).

แต่ถ้า กถาใด เป็นเรื่องขูดเกลากิเลสอย่างยิ่ง เป็นที่สบายแก่การวิจารณ์ญาณแห่งจิต เป็นไปเพื่อหน่ายโดยส่วนเดียว เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อรู้พร้อม เพื่อนิพพาน, กล่าวคือ อับปิจจกถา สันตุฏฐิกถา ปวิเวกกถา อสังสัคคกถา วิริยารัมภกถา สีลกถา สมาธิกถา ปัญญาภกถา วิมุตติกถา วิมุตติญาณทัสสนกถา ดังนี้; เธอ ตั้งจิตคิดว่า “เราจักกล่าวกถาเห็นปานนั้น” ดังนี้ : ในกรณีอย่างนี้ นี้ ภิกษุ นั้น ชื่อว่าเป็นผู้มีความรู้สึกตัวทั่วพร้อมในกรณีแห่งกถาที่ควรพูดนั้น. (นี่เป็นฐานที่ตั้งแห่งสัมปชัญญะ ฐานที่สิบสี่).

อานนท์! ถ้าเมื่อภิกษุ นั้นอยู่ด้วยวิหารธรรมนี้ จิตน้อมไปใน การตริก; เธอก็ ตั้งจิตว่า “วิตกเหล่านี้ใด ซึ่งเลวทราม เป็นของชาวบ้าน ของบุรุษชน ไม่ใช่ของพระอรียเจ้า ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย คลายกำหนด เพื่อดับ ไม่เป็นไปเพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง รู้พร้อม เพื่อนิพพาน, กล่าวคือ กามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก; เราจักไม่ตริกในวิตกเห็นปานนั้น” ดังนี้ : ในกรณีอย่างนี้ นี้ ภิกษุ นั้น ชื่อว่าเป็นผู้มีความรู้สึกตัวทั่วพร้อมในกรณีแห่งวิตกอันไม่ควรตริกนั้น. (นี่เป็นฐานที่ตั้งแห่งสัมปชัญญะ ฐานที่สิบห้า).

แต่ถ้า **วิตกเหล่าใด** ซึ่งเป็นของพระอริยเจ้า เป็นเครื่องนำออก ย่อมนำ ออก เพื่อความพ้นทุกข์โดยชอบแก่ผู้กระทำตามวิตกนั้น, กล่าวคือ เนกขัมมวิตก อภัยปาทวิตก อวิหิงสาวิตก; เธอ **ตั้งจิตคิดว่า** “เราจักตรึกในวิตกเห็นปาน นั้น” ดังนี้ : ในกรณีอย่างนี้ นี้ ภิกษุ นั้น **ชื่อว่าเป็นผู้มีความรู้สึกตัวทั่วพร้อม**ในกรณีแห่งวิตกอันควรตรึกนั้น. (นี่เป็นฐานที่ตั้งแห่งสัมปชัญญะ ฐานที่ **ลิบหก**)

อานนท์! กามคุณ ๕ อย่างเหล่านี้ มีอยู่. ห้าอย่าง อย่างไรเล่า ? ห้าอย่างคือ รูป ท. อันจะพึงรู้แจ้งด้วยจักขุ .... เสียง ท. อันจะพึงรู้แจ้งด้วยโสตะ .... กลิ่น ท. อันพึงรู้แจ้งด้วยฆานะ .... รส ท. อันจะพึงรู้แจ้งด้วยชีวหา .... โผฏฐัพพะ ท. อันจะพึงรู้แจ้งด้วยกายะ อันเป็นสิ่งที่ปรารถนานำรักใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยอยู่แห่งความใคร่เป็นที่ตั้งแห่งความ กำหนด : เหล่านี้แล คือ กามคุณ ๕ อย่าง; ซึ่งในกามคุณเหล่านั้นภิกษุพึงพิจารณา จิตของตนอยู่เนืองๆว่า “มีอยู่แก่เราหรือไม่หนอ ที่ความกำเริบแห่งจิตเกิดขึ้นใน กามคุณทั้งห้าเหล่านี้ หรือว่าในอายตนะอย่างใดอย่างหนึ่ง” ดังนี้. อานนท์ ! ถ้า ภิกษุเมื่อพิจารณาอยู่ ย่อม **รู้ชัดอย่างนี้ว่า** “มีอยู่แก่เราแล ที่ความกำเริบแห่งจิต เกิดขึ้นในกามคุณทั้งห้าเหล่านี้ หรือว่าในอายตนะอย่างใดอย่างหนึ่ง” ดังนี้; อานนท์ ! เมื่อเป็นอย่างนี้ ภิกษุ นั้นย่อม **รู้ชัดอย่างนี้ว่า** “ฉันทระคะในกาม คุณทั้งห้าเหล่านี้ เรายังละไม่ได้” ดังนี้ : ในกรณีอย่างนี้ นี้ ภิกษุ นั้น **ชื่อว่าเป็นผู้ มีความรู้สึกตัวทั่วพร้อม**ในกรณีแห่งฉันทระคะในกามคุณที่ตนยังละมันไม่ได้ นั้น. (นี่เป็นฐานที่ตั้งแห่งสัมปชัญญะ ฐานที่ **ลิบเจ็ด**)

อานนท์! แต่ถ้าว่าภิกษุ เมื่อพิจารณาอยู่ ย่อม **รู้ชัดอย่างนี้ว่า** “ไม่มีอยู่แก่เราเลย ที่ความกำเริบแห่งจิตเกิดขึ้นในกามคุณทั้งห้า หรือว่าใน

อายตนะอย่างใดอย่างหนึ่ง” ดังนี้; อานนท์! เมื่อเป็นอย่างนี้ ภิกษุนั้นย่อม รู้ชัดอย่างนี้ว่า “ฉันทราคะในกามคุณทั้งห้าเหล่านี้ เราละได้แล้ว” ดังนี้; ในกรณีอย่างนี้ นี้ ภิกษุนั้น เชื่อว่าเป็นผู้มีความรู้สึกรู้ตัวทั่วพร้อมในกรณีแห่งฉันทราคะในกามคุณห้าที่ตนละได้แล้วนั้น. (นี้เป็นฐานที่ตั้งแห่งสัมปชัญญะ ฐานที่สิบแปด).

อานนท์! อุปาทานชั้น ๕ เหล่านี้แล มีอยู่; ซึ่งในอุปาทานชั้นห้าเหล่านี้ ภิกษุพึงเป็นผู้มีปกติตามเห็นซึ่งความตั้งขึ้นและความเสื่อมไปอยู่ ดังนี้ว่า “รูป .... เวทนา .... สัญญา .... สังขาร .... วิญญาณ เป็นอย่างนี้, ความเกิดขึ้นแห่งรูป .... เวทนา .... สัญญา .... สังขาร .... วิญญาณ เป็นอย่างนี้, ความดับแห่งรูป .... เวทนา .... สัญญา .... สังขาร .... วิญญาณ เป็นอย่างนี้, ดังนี้. เมื่อภิกษุนั้นมีปกติตามเห็นซึ่งความตั้งขึ้นและความเสื่อมไปในอุปาทานชั้นห้าเหล่านี้อยู่, อัสมิมานะในอุปาทานชั้นทั้งห้า อันเรอย่อมละได้ อานนท์! เมื่อเป็นอย่างนี้ ภิกษุนั้นย่อม รู้ชัดอย่างนี้ว่า “อัสมิมานะของเราในอุปาทานชั้นทั้งห้า, อันเราละได้แล้ว” ดังนี้ : ในกรณีอย่างนี้ นี้ ภิกษุนั้น เชื่อว่าเป็นผู้มีความรู้สึกรู้ตัวทั่วพร้อมในกรณีแห่งอัสมิมานะในปัญจอุปาทานชั้นอันตนละได้แล้วนั้น. (นี้เป็นฐานที่ตั้งแห่งสัมปชัญญะ ฐานที่สิบเก้า)

อานนท์! ธรรมทั้งหลาย (อันเป็นที่ตั้งแห่งสัมปชัญญะ ๑๕ อย่าง) เหล่านี้แล เป็นไปเพื่อกุศลโดยส่วนเดียว เป็นของพระอริยเจ้า เป็นโลกุตระ อันมารผู้มีบาปหยังลงไม่ได้.

(ที่ตั้งแห่งสัมปชัญญะ มีจำนวนนับได้ถึง ๑๕ อย่างเช่นนี้ โดยถือเอาตามหลักเกณฑ์ในบาลีฉบับมอญและยุโรป; ถ้าถือเอาตามที่ปรากฏอยู่ในบาลีฉบับไทย จะได้เพียง ๑๘ อย่างเท่านั้น. ทั้งหมดนี้ เป็นการแสดงลักษณะแห่งผู้มีสัมปชัญญะอย่างลึกซึ้งที่สุดละเอียดละออ กว่าที่แสดงไว้ในบาลีแห่งอื่น เท่าที่ผู้รวบรวมเคยพบมา. ยังมีข้อข้อความบางอย่างที่ควรศึกษาแปลกออกไปอีกบางประการ ที่หัวข้อว่า "จิตยังลงสู่อมตะเมื่อประกอบด้วยสัญญาอันเหมาะสม" ที่หน้า ๗๖๖ แห่งหนังสือเล่มนี้ ; และฟังดูที่หัวข้อว่า "ลักษณะสัมปชัญญะระดับสูงสุด" ที่หน้า ๑๑๗๘ ด้วย).

## สติปัฏฐานสี่บริบูรณ์ เมื่ออานาปานสติบริบูรณ์

ภิกษุ ท. ! ก็อานาปานสติ อันบุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้วอย่างไรเล่า จึงทำสติปัฏฐานทั้ง ๔ ให้บริบูรณ์ได้ ?

ภิกษุ ท. ! สมัยใด ภิกษุ(๑) เมื่อหายใจเข้ายาว ก็รู้สึกตัวทั่วถึงว่า เราหายใจเข้ายาว; หรือ เมื่อหายใจออกยาว ก็รู้สึกตัวทั่วถึง ว่าเราหายใจออกยาว ดังนี้ก็ดี; (๒) เมื่อหายใจเข้าสั้นก็รู้สึกตัวทั่วถึง ว่าเราหายใจเข้าสั้น; หรือ เมื่อหายใจออกสั้น ก็รู้สึกตัวทั่วถึง ว่าเราหายใจออกสั้น ดังนี้ก็ดี; (๓) ย่อมทำบทศึกษาว่า เราเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งกายทั้งปวง จักหายใจเข้า จักหายใจออก ดังนี้ก็ดี; (๔) ย่อมทำบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ทำกายสังขารให้ราบอยู่ จักหายใจเข้า จักหายใจออก ดังนี้ก็ดี; ภิกษุ ท. ! สมัยนั้น ภิกษุนั้น เชื่อว่าเป็นผู้ ตามเห็นกายในกายอยู่เป็นประจำ เป็นผู้มีความเพียรเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำอภิขณาและโทมนัสในโลกออกเสียได้. ภิกษุ ท. ! เราย่อมกล่าวลมหายใจเข้า และลมหายใจออก ว่าเป็นกายอย่างหนึ่งในบรรดากายทั้งหลาย. ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนี้ในกรณีนี้ ภิกษุนั้น ย่อมชื่อว่า เป็นผู้ตามเห็นกายในกายอยู่เป็นประจำ.

(ขื่อนี้อธิบายว่า การกำหนดลมหายใจทั้ง ๔ ชั้นนั้น ชื่อว่ากายในกายเพราะ พระองค์ทรงเรียก ลมหายใจว่ากาย เมื่อกำหนดและพิจารณาลมหายใจอยู่ ก็ชื่อว่ากำหนดและพิจารณากายอยู่ ใน บรรดากายทั้งหลาย อันนี้เรียกว่า กายานุปัตสนาสติปัญฐานจัดเป็นสติปัญฐานที่หนึ่ง).

ภิกษุ ท. ! สมัยใด ภิกษุ (๕) ย่อมทำบทธศึกษาว่า เราเป็นผู้รู้พร้อม เฉพาะซึ่งปิติ จักหายใจเข้า จักหายใจออก ดังนี้ก็ดี; (๖) ย่อมทำในบทธศึกษาว่า เรา เป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งสุข จักหายใจเข้า จักหายใจออก ดังนี้ก็ดี; (๗) ย่อมทำใน บทธศึกษาว่า เราเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งจิตตสังขาร จักหายใจเข้า จักหายใจออก ดังนี้ก็ดี; (๘) ย่อมทำในบทธศึกษาว่า เราเป็นผู้ทำจิตตสังขารให้รำงับอยู่ จัก หายใจเข้า จักหายใจออก ดังนี้ก็ดี; ภิกษุ ท. ! สมัยนั้น ภิกษุนั้น ชื่อว่าเป็นผู้ ตามเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่เป็นประจำ เป็นผู้มีความเพียรเผากิเลส มี สัมปชัญญะ มีสติ นำอภิชฌาและโทมนัสในโลกออกเสียได้. ภิกษุ ท. ! เรา ย่อมกล่าวว่า การทำในใจเป็นอย่างดี ถึงลมหายใจเข้า และลมหายใจออก ว่า นั้นเป็นเวทนาอย่างหนึ่งๆในบรรดาเวทนาทั้งหลาย. ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในกรณีนี้ ภิกษุนั้น ย่อมชื่อว่า เป็นผู้ตามเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่เป็น ประจำ.

(ขื่อนี้อธิบายว่า ความรู้สึกในใจต่างๆ ที่เกิดขึ้นมาจากการกำหนดลมหายใจ นั้นแหละเรียกว่า เวทนา ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ ฉะนั้นการกำหนดต่อความรู้สึกเหล่านั้นได้ชื่อว่าเป็นการ กำหนดเวทนา และเรียกโดยบาลีว่า เวทนานุปัตสนาสติปัญฐาน จัดเป็นสติปัญฐานที่สอง).

ภิกษุ ท. ! สมัยใด ภิกษุ (๙) ย่อมทำบทธศึกษาว่า เราเป็นผู้รู้พร้อม เฉพาะซึ่งจิต จักหายใจเข้า จักหายใจออก ดังนี้ก็ดี; (๑๐) ย่อมทำบทธศึกษาว่า เรา เป็นผู้ทำจิตให้ปราโมทย์ยังอยู่ จักหายใจเข้า จักหายใจออก ดังนี้ก็ดี; (๑๑) ย่อมทำ บทธศึกษาว่า เราเป็นผู้ทำจิตให้ตั้งมั่นอยู่ จักหายใจเข้า จักหายใจออก ดังนี้ก็ดี; (๑๒) ย่อมทำบทธศึกษาว่า เราเป็นผู้ทำจิตให้ปล่อยอยู่ จักหายใจเข้า จักหายใจ

ออก ดั่งนี้ก็ดี; ภิกษุ ท. ! สมัยนั้น ภิกษุนั้นชื่อว่า เป็นผู้ ตามเห็นจิตในจิตอยู่ เป็นประจำ เป็นผู้มีความเพียรเพากิเลสมีสัมปชัญญะ มีสติ นำอภิชฌาและ โทมนัสในโลกออกเสียได้. ภิกษุ ท. ! เราไม่กล่าวว่าอานาปานสติเป็นสิ่งที่มิได้ แก่บุคคลผู้มีสติอันลึมหลแล้ว ผู้ไม่มีสัมปชัญญะ. ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนี้ ในกรณีนี้ ภิกษุนั้น ย่อมเชื่อว่าเป็นผู้ตามเห็นจิตในจิตอยู่เป็นประจำ.

(ขื่อนี้อธิบายว่า ผู้มีสติลึมหลหรือไม่มีสัมปชัญญะ เชื่อว่าไม่มีจิต ย่อมไม่สามารถกำหนด อานาปานสติ ซึ่งเป็นการกำหนดด้วยสติหรือจิต ซึ่งเรียกเป็นบาลีว่า จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน จัดเป็นสติปัฏฐานที่สาม.)

ภิกษุ ท. ! สมัยใด ภิกษุ (๑๓) ย่อมทำบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ตามเห็น ความไม่เที่ยงอยู่เป็นประจำ จักหายใจเข้า จักหายใจออก ดั่งนี้ก็ดี; (๑๔) ย่อม ทำบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ตามเห็นความจางคลายอยู่เป็นประจำ จักหายใจเข้า จัก หายใจออก ดั่งนี้ก็ดี; (๑๕) ย่อมทำบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ตามเห็นความดับไม่ เหลืออยู่เป็นประจำ จักหายใจเข้า จักหายใจออก ดั่งนี้ก็ดี; (๑๖) ย่อมทำบทศึกษา ว่า เราเป็นผู้ตามเห็นความสลัดคืนอยู่เป็นประจำ จักหายใจเข้า จักหายใจออก ดั่งนี้ก็ดี; ภิกษุ ท. ! สมัยนั้น ภิกษุนั้นชื่อว่า เป็นผู้ ตามเห็นธรรมในธรรม ทั้งหลายอยู่เป็นประจำ เป็นผู้มีความเพียรเพากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำ อภิชฌาและโทมนัสในโลกออกเสียได้. ภิกษุ ท. ! ภิกษุนั้น เป็นผู้เข้าไปเพ่ง เฉพาะเป็นอย่างดีแล้ว เพราะเธอเห็นการละอภิชฌาและโทมนัสทั้งหลายของเธอนั้นด้วยปัญญา. ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนี้ในกรณีนี้ภิกษุนั้น ย่อมเชื่อว่าเป็นผู้ตาม เห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่เป็นประจำ

(ขื่อนี้อธิบายว่า ลักษณะแห่งความไม่เที่ยง ความจางคลาย ความดับไม่เหลือและความ สลัดคืนก็ดี ลักษณะแห่งอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา หรือสุญญตาที่ดี ตลอดถึงลักษณะแห่งความ หลุดพ้นจากกิเลส อันเป็นผลสุดท้ายที่เนื่องมาจากการเห็นลักษณะทั้งหลายข้างต้นก็ดี ล้วนแต่เรียกว่า

ธรรมในกรณีนี้ด้วยกันทั้งนั้น. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเล็งถึงผลแห่งการปฏิบัติหมวดนี้ว่าเป็นธรรม จึงได้ตรัสเอาการละอภิชฌาและโทมนัสเสียได้ ว่าเป็นสิ่งที่ภิกษุนั้นตามเห็นอยู่ในกรณีนี้ และทรงบัญญัติว่านั่นเป็นการเห็นธรรมในบรรดาธรรมทั้งหลาย ซึ่งเรียกโดยบาลีว่า ชัมมานุสติปฏิฐาน จัดเป็นสติปฏิฐานที่สี่.)

ภิกษุ ท. ! อานาปานสติ อันบุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้วอย่าง นี้แล ย่อมทำสติปฏิฐานทั้ง ๔ ให้บริบูรณ์.

- อุปริ. ม.๑๔/๑๕๕- ๑๕๗/๒๘๘.

ทั้งหมดนี้ เป็นการแสดงให้เห็นว่า ในอานาปานสติทั้ง ๑๖ วัตถุ นั้น มีสติปฏิฐาน ๔ รวมอยู่ด้วยในตัว หรือว่าเป็นสติปฏิฐาน ๔ อยู่ในตัวพร้อมกันไปในคราวเดียวกันโดยลักษณะอย่างไร. ต่อไป เป็นพระพุทธานุสสติที่แสดงว่า สติปฏิฐาน ๔ นั้น จะกระทำโพชฌงค์ทั้ง ๗ ให้บริบูรณ์ได้อย่างไรสืบไป :-

### สติปฏิฐานสี่บริบูรณ์ ย่อมทำโพชฌงค์ให้บริบูรณ์

ภิกษุ ท. ! ก็สติปฏิฐานทั้ง ๔ อันบุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว อย่างไรเล่า จึงทำให้โพชฌงค์ทั้ง ๗ ให้บริบูรณ์ได้ ?

ภิกษุ ท. ! สมัยใด ภิกษุเป็นผู้ ตามเห็นกายในกาย อยู่เป็นประจำก็ดี; เป็นผู้ ตามเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย อยู่เป็นประจำก็ดี; เป็นผู้ ตามเห็นจิตในจิต อยู่เป็นประจำก็ดี; เป็นผู้ ตามเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย อยู่เป็นประจำก็ดี; มีความเพียรเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำอภิชฌาและโทมนัสในโลกออกเสียได้; สมัยนั้น สติที่ภิกษุเข้าไปตั้งไว้แล้ว ก็เป็นธรรมชาติไม่ลี้มหลง สมัยนั้น สติสัมโพชฌงค์ ก็เป็นอันว่าภิกษุนั้นปรารภแล้ว; สมัยนั้นภิกษุเชื่อว่า ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์; สมัยนั้น สติสัมโพชฌงค์ของภิกษุนั้นชื่อว่าถึงความเต็มรอบ

แห่งการเจริญ; ภิกษุ นั้น เมื่อเป็นผู้มีสติเช่นนั้นอยู่เชื่อว่ายอมทำการเลือก ย่อมทำการเพื่อน ย่อมทำการใคร่ครวญ ซึ่งกรรมนั้นด้วยปัญญา.

(ขื่อนี้อธิบายว่า เมื่อมีการตามเห็นกาย ตามเห็นเวทนา ตามเห็นจิต ตามเห็น ธรรมอยู่ โดยนัยแห่งจุดกะทั้ง ๔ แล้ว ก็ยอมมีการกำหนดสติในสิ่งเหล่านั้นอยู่ สติที่เป็นการกำหนดนั่นเอง ชื่อว่าสติสัมโพชฌงค์ในที่นี้. สรุปความสั้นๆว่า เมื่อมีการเจริญอานาปานสติมีวิัตถุ ๑๖ อยู่ ก็ยอมมีสติสัมโพชฌงค์หรือเป็นสติสัมโพชฌงค์อยู่ในตัว. ถ้าการเจริญอานาปานสติถึงที่สุดแล้ว การเจริญสติสัมโพชฌงค์ ก็เป็นอันว่าถึงที่สุดด้วย นี้อย่างหนึ่ง; อีกอย่างหนึ่ง เมื่อมีสติสัมโพชฌงค์อยู่ด้วยอาการเช่นนั้น ย่อมเชื่อว่า มีการเลือกเพื่อนใคร่ครวญซึ่งกรรมนั้นด้วยปัญญา ดังจะเห็นได้ชัดในการพิจารณาองค์ฌานขั้นปิติและสุขเป็นต้น หรือพิจารณาในฐานะที่เป็นเวทนาจก็ตาม โดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาคือดี โดยที่เวทนานั้น มีเหตุปัจจัยอะไรปรุงแต่งก็ดี หรือโดยที่เวทนานั้นปรุงแต่งสิ่งอื่นสืบไปก็ดี หรือแม้ที่สุดแต่การสโมธานมาซึ่งกรรม การรู้โคจรแห่งกรรมนั้นๆ และการแทงตลอดสมัตถะแห่งกรรมนั้นๆก็ดี มีรายละเอียดดังที่กล่าวแล้วในอานาปานสติขั้นที่ ๕; (ดูหนังสืออานาปานสติภาวนาชุดธรรมโฆษณ์ของพุทธทาส ที่หน้า ๒๔๐ ไป) นั่นแหละ คือการเลือกเพื่อน ใคร่ครวญกรรม ซึ่งเป็นสิ่งที่มีอยู่โดยสมบูรณ์แล้ว ในการเจริญอานาปานสติ หรือในขณะที่เรียกว่ามีสติสัมโพชฌงค์ ดังที่กล่าวแล้ว. สรุปความว่า เมื่อมีสติสัมโพชฌงค์โดยอาการของอานาปานสติ ก็ยอมมีการใคร่ครวญกรรม เพราะสติที่สมบูรณ์ยอมทำการกำหนดในเบื้องต้น แล้วทำการพิจารณาในฐานะเป็นอนุปัสสนาญาณในลำดับถัดมา อย่างที่เรียกว่าเนื่องกันไปในตัว. การกำหนดชื่อสติ การพิจารณาชื่อว่าการเลือกเพื่อนใคร่ครวญในที่นี้. เพราะฉะนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า “ภิกษุ นั้น เมื่อเป็นผู้มีสติเช่นนั้นอยู่ ย่อมทำการเลือก ย่อมทำการเพื่อน ย่อมทำการใคร่ครวญอยู่ ซึ่งกรรมนั้นด้วยปัญญา” ดังที่กล่าวแล้ว)

ภิกษุ ท. ! สมัยใด ภิกษุเป็นผู้มีสติเช่นนั้นอยู่ ทำการเลือกเพื่อน ทำการใคร่ครวญ ซึ่งกรรมนั้นอยู่ด้วยปัญญา สมัยนั้น ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ ก็เป็นอันว่าภิกษุ นั้นปรารถแล้ว; สมัยนั้น ภิกษุ นั้นเชื่อว่ายอมเจริญกรรมวิจยสัมโพชฌงค์; สมัยนั้น ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ของภิกษุ นั้นเชื่อว่าถึงความเต็มรอบแห่งการเจริญ. ภิกษุ นั้น เมื่อเลือกเพื่อน ใคร่ครวญ ซึ่งกรรมนั้นด้วยปัญญาอยู่ ความเพียรอันไม่ย่อหย่อน ก็เชื่อว่าเป็นกรรมอันภิกษุปรารถแล้ว



(ข้อนี้อธิบายว่า เมื่อมีการเจริญอานาปานสติมีวัตถุ ๑๖ อยู่ โดย ลักษณะที่เป็นสติสัมโพชฌงค์ และธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ ดังที่กล่าวแล้วข้างต้น ก็ย่อมเห็นได้ว่า เป็นสิ่งที่ต้องกระทำอย่างขยันขันแข็ง ด้วยความบากบั่นเต็มที่เพียงไร. ข้อนี้ย่อมคำนวณดูได้จากความเพียรที่ใช้ไปในการเจริญอานาปานสติทั้ง ๑๖ วัตถุ ดังที่วินิจฉัยกันมาแล้วข้างต้น. เพราะฉะนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า “ภิกษุ นั้น เมื่อเลือกเฟ้นใคร่ครวญซึ่งธรรมนั้นด้วยปัญญาอยู่ความเพียรอันไม่ย่อหย่อน ชื่อว่าเป็นธรรมอันภิกษุ นั้นปรารถแล้ว” ดังนี้.).

ภิกษุ ท. ! สมัยใด ความเพียรอันไม่ย่อหย่อน อันภิกษุเลือกเฟ้นใคร่ครวญธรรมด้วยปัญญา ได้ปรารถแล้ว; สมัยนั้น ภิกษุ นั้น วิริยสัมโพชฌงค์ ก็เป็นอันว่าภิกษุ นั้นปรารถแล้ว; สมัยนั้น ภิกษุ นั้น ได้ชื่อว่าเจริญวิริยสัมโพชฌงค์; สมัยนั้น วิริยสัมโพชฌงค์ของภิกษุ นั้นก็เต็มรอบแห่งการเจริญ. ภิกษุ นั้น เมื่อมีความเพียรอันปรารถแล้วเช่นนั้น ปิตอันเป็นนिरามิสก็เกิดขึ้น.

(ข้อนี้อธิบายว่า ในการเจริญอานาปานสติมีวัตถุ ๑๖ ที่เป็นไปด้วยดี นั้น ย่อมมี สติ - ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์อยู่ในตัว โดยนัยดังที่กล่าวแล้ว จากวิริยสัมโพชฌงค์นั่นเอง ปิตย่อมเกิดขึ้นด้วยอำนาจธรรมนั้นทะ ธรรมนั้นทิ กล่าวคือความพอใจในการกระทำของตน หรือในการประสบความสำเร็จแห่งการปฏิบัติธรรมชั้นหนึ่งๆ โดยอาการดังที่กล่าวในตอนที่ว่าด้วยการเกิดของปิต ในอานาปานสติ ชั้นที่ ๕ เป็นต้น. (ดูหนังสืออานาปานสติภาวนา ชุดธรรมโฆษณของพุทธทาส ที่หน้า ๒๔๐ ไป) ปิตในที่นี้ชื่อว่าเป็นนिरามิส หมายความว่าไม่เจ้อด้วยอามิสกล่าวคือรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส แต่เป็นปิตที่ประกอบด้วยเนกขัมมะ คือการเว้นจากกามโดยสิ้นเชิงและเป็นปิตอศัยธรรมหรือความเป็นธรรมเกิดขึ้น เพราะเหตุฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า “ภิกษุ นั้น เมื่อมีความเพียรอันปรารถแล้ว ปิตอันเป็นนिरามิสก็เกิดขึ้น” ดังนี้).

ภิกษุ ท. ! สมัยใด ปิตอันเป็นนिरามิส เกิดขึ้นแก่ภิกษุผู้มีความเพียรอันปรารถแล้ว; สมัยนั้น ปิตสัมโพชฌงค์ ก็เป็นอันว่าภิกษุ นั้นปรารถแล้ว; สมัยนั้น ภิกษุ นั้นชื่อว่ายอมเจริญปิตสัมโพชฌงค์; สมัยนั้น ปิตสัมโพชฌงค์ของภิกษุ นั้นชื่อว่าถึงความเต็มรอบแห่งการเจริญ. ภิกษุ นั้นเมื่อมีใจประกอบ ด้วยปิต แม้กายก็ร้างบ แม้จิตก็ร้างบ.

(ข้อนี้อธิบายว่า การเจริญอานาปานสติมีวัตถุ ๑๖ เป็นโพชนงค์อยู่ในตัว เป็นลำดับมาตั้งแต่สติสัมโพชนงค์ ธรรมวิจยสัมโพชนงค์ วิริยสัมโพชนงค์ และปีติสัมโพชนงค์. โดยนัยดังที่กล่าวแล้ว ด้วยอำนาจของปีตินั่นเอง ย่อมเกิดความสงบรำงับ ดังที่กล่าวแล้วในอานาปานสติ ขั้นที่ ๔ โดยนัยว่าปีติเกิดขึ้น ลมหายใจยังละเอียดลง ซึ่งหมายถึงอาการแห่งการรำงับโดยลักษณะแห่งสมณะนี้อย่างหนึ่ง และเมื่อมีการพิจารณาธรรม จนความเห็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาปรากฏขึ้นแล้วปีติเกิดขึ้น เพราะเหตุนี้ ทำลมหายใจให้ละเอียดยิ่งขึ้น ซึ่งเป็นอาการแห่งความรำงับนั่นเอง แต่เป็นความรำงับตามนัยแห่งวิปัสสนา. เมื่อรวมเข้าด้วยกัน ทั้งความรำงับโดยนัยแห่งสมณะและโดยนัยแห่งวิปัสสนา ย่อมชื่อว่าความรำงับถึงที่สุด และเป็นความรำงับที่เกิดมาจากปีติโดยตรง เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสได้ว่า “ภิกษุ! เมื่อมีใจประกอบด้วยปีติ แม้กายก็รำงับ แม้จิตก็รำงับ” ดังนี้).

ภิกษุ ท. ! สมัยใด ทั้งกายและทั้งจิตของภิกษุผู้มีใจประกอบด้วย ปีติ ย่อมรำงับ; สมัยนั้น **ปีติสัมโพชนงค์** ก็เป็นอันว่าภิกษุนั้นปรารภแล้ว; สมัยนั้น ภิกษุนั้น ย่อมชื่อว่าเจริญปีติสัมโพชนงค์; สมัยนั้น **ปีติสัมโพชนงค์** ของภิกษุนั้น ชื่อว่าถึงความเต็มรอบแห่งการเจริญ. ภิกษุนั้นเมื่อมีกายอันรำงับแล้ว มีความสุขอยู่ จิตย่อมตั้งมั่นเป็นสมาธิ.

(ข้อนี้อธิบายว่า ในการเจริญอานาปานสติมีวัตถุ ๑๖ ย่อมประกอบ อยู่ด้วยความเป็นสัมโพชนงค์ต่างๆ โดยนัยดังที่กล่าวแล้วข้างต้น จนกระทั่งถึงปีติสัมโพชนงค์กล่าวคือความรำงับทั้งกายและจิต สิ่งที่เรียกว่าความสุขมีรวมอยู่ด้วย ในความรำงับนั้น ไม่จำเป็นจะต้องแยกออกมาเป็นโพชนงค์อีกต่างหาก. เมื่อกายรำงับ ก็สุขกาย เมื่อใจรำงับ ก็สุขใจ ฉะนั้นความสุขจึงถูกนับรวมอยู่ด้วย ในความรำงับ ; ครั้นมีความรำงับแล้วจิตย่อมมีความตั้งมั่นซึ่งเรียกว่าสมาธิ. ความรำงับที่เป็นองค์มาน หมายถึงปีติและสุข ทำให้จิตตั้งมั่นอย่างสมณะ, ความรำงับที่เกิดมาจากความเห็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ย่อมทำให้จิตตั้งมั่น โดยนัยแห่งวิปัสสนา ; เมื่อรวมกันทั้งความตั้งมั่น โดยนัยแห่งสมณะ และโดยนัยแห่งวิปัสสนา ย่อมเป็นความตั้งมั่นที่สมบูรณ์ ซึ่งเรียกว่าความตั้งมั่นในที่นี้. อานาปานสติขั้นที่หนึ่งถึงที่สี่ มีความตั้งมั่นโดยนัยแห่งสมณะอานาปานสติขั้นที่ ๕ ขึ้นไป (ดูหนังสืออานาปานสติ ภาวนา ชุทธธรรมโฆษณ์ ของพุทธทาส ที่หน้า ๒๔๐ ไป) มีความตั้งมั่นโดยนัยแห่งวิปัสสนา เพราะทุกขั้นทำให้เกิดความรำงับ เพราะเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า “ภิกษุ! เมื่อมีกายอันรำงับแล้ว มีความสุขอยู่ จิตย่อมตั้งมั่น” ดังนี้).

ภิกษุ ท. ! สมัยใด จิตของภิกษุผู้มีกายอันรับแล้ว มีความสุขอยู่ ย่อมเป็นจิตตั้งมั่น; สมัยนั้น สมาธิสัมโพชฌงค์ ก็เป็นอันว่าภิกษุนั้นปรารภแล้ว; สมัยนั้น ภิกษุนั้น ชื่อว่าย่อมเจริญสมาธิสัมโพชฌงค์; สมัยนั้นสมาธิสัมโพชฌงค์ของภิกษุนั้น ชื่อว่าเต็มรอบแห่งการเจริญ. ภิกษุนั้นย่อมเป็นผู้เข้าไปเพ่งเฉพาะซึ่งจิตอันตั้งมั่นแล้วอย่างนั้น เป็นอย่างดี.

(ขื่อนี้อธิบายว่า อานาปานสติมีวัตถุ ๑๖ ย่อมทำให้เกิดสัมโพชฌงค์ต่างๆ กระทั่งสมาธิสัมโพชฌงค์ คือความที่จิตตั้งมั่นทั้งโดยนัยแห่งสมถะและวิปัสสนา. ความตั้งมั่นโดยนัยแห่งสมถะเป็นความสงบรับ ทำให้มีกำลังหนุนเนื่องอยู่ตลอดไป ; ส่วนความตั้งมั่นโดยนัยแห่งวิปัสสนา นั้นเป็นความตั้งมั่นในการเห็นธรรม ทำให้กิเลสสร้างบง ด้วยอำนาจความรู้แจ้งเห็นแจ้ง ซึ่งมีความตั้งมั่นด้วยดีเหมือนกัน. การเพ่งต่อความตั้งมั่นทั้ง ๒ อย่างนี้ มีขึ้นต่อเมื่อมีความตั้งมั่นแล้วจริงๆ แล้วคุมความตั้งมั่นให้แน่วแน่นอยู่ตลอดเวลา จนกว่าจะมีการบรรลุธรรมในเบื้องสูง. การคุมความตั้งมั่นไว้นั้นเอง เรียกว่า การเข้าไปเพ่งเฉพาะซึ่งจิตอันตั้งมั่นแล้วโดยอุปมาที่ได้กล่าวแล้วหลายครั้งหลายหนว่าเหมือนนายสารถีที่เพียงแต่คุมบังเหียนเฉยอยู่ ในเมื่อม้าและรถ และสิ่งต่างๆ ได้เป็นไปอย่างเรียบร้อยแล้ว ในอานาปานสติขั้นที่ ๕ และอานาปานสติขั้นที่ ๑๑ และขั้นอื่นๆอีกโดยปริยาย. (ดูหนังสือ อานาปานสติ ภาวนา ชุทธธรรมโมษณ์ ของพุทธทาส หน้า ๒๔๐ ไป และหน้า ๓๔๐ ไป). เมื่อจิตตั้งมั่นนั้น ให้เป็นไปอย่างนั้นอยู่ตลอดเวลา เป็นการเผากิเลสอยู่ในตัวเรื่อยไป จนกว่าจะสิ้นสุด เพราะฉะนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า "ภิกษุนั้น ย่อมเป็นผู้เข้าไปเพ่งเฉพาะซึ่งจิตอันตั้งมั่นแล้วอย่างนั้นเป็นอย่างดี" ดังนี้).

ภิกษุ ท. ! สมัยใด ภิกษุเป็นผู้เข้าไปเพ่งเฉพาะ ซึ่งจิตอันตั้งมั่น แล้วอย่างนั้น เป็นอย่างดี; สมัยนั้น อุเบกขาสัมโพชฌงค์ เป็นอันว่า ภิกษุนั้นปรารภแล้ว; สมัยนั้น ภิกษุนั้นชื่อว่า ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์; สมัยนั้นปรารภแล้ว; สมัยนั้นชื่อว่า ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์; สมัยนั้น อุเบกขาสัมโพชฌงค์ของภิกษุนั้น ชื่อว่าถึงความเต็มรอบแห่งการเจริญ.

(ข้อนี้อธิบายว่า อานาปานสติมีวัตถุ ๑๖ สมบูรณ์แล้ว เมื่อมีการเข้าไปเพ่งซึ่ง จิตอันเป็นขึ้นมาแล้ว ในร่องรอยแห่งสมณะและวิปัสสนา แล้วควบคุมความเป็นอย่างนั้นอยู่ตลอดเวลา เราเรียกว่าความเพ่งในที่นี้ หรือเรียกโดยบาลีว่า อุเบกขา ซึ่งแปลว่า เข้าไปเพ่งหรือเข้าไปคูดอยู่ตลอดเวลา ที่ความตั้งมั่นนั้นแปลนกิเลส และขณะที่กิเลสสูญสิ้นไปแล้ว ในที่สุดก็เพ่งความที่กิเลสสิ้นไปนั่นเอง เป็นอารมณ์ของสติ ซึ่งมีในอานาปานสติจตุกกะที่ ๔ ชั้นท้ายๆ คือชั้นที่ ๑๔ - ๑๕ - ๑๖ อันเป็นชั้นที่สัมโพชฌงค์ทั้งหลาย ได้เป็นไปสมบูรณ์ถึงที่สุดจริงๆ.(ดูหนังสือ อานาปานสติภาวนา ชุดธรรมโมษณ์ ของพุทธทาส หน้า ๓๕๒ - ๔๒๐). เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสเพียงการเต็มรอบ ของอุเบกขาสัมโพชฌงค์ ในฐานะที่เป็นการปฏิบัติขั้นสุดท้าย).

ภิกษุ ท. ! สติปัฏฐานทั้ง ๔ อันบุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้วอย่างนี้แล ย่อมทำโพชฌงค์ทั้ง ๗ ให้บริบูรณ์ได้.

(ข้อนี้อธิบายว่า เมื่อมีการเจริญอานาปานสติวัตถุ ๑๖ อย่างเต็มที่ ก็ชื่อว่ามี การเจริญสติปัฏฐานทั้ง ๔ อย่างเต็มที่ เมื่อมีการเจริญสติปัฏฐานทั้ง ๔ อย่างเต็มที่ ก็เป็นการเจริญโพชฌงค์ทั้ง ๗ อย่างเต็มที่ เป็นอันว่าในสิ่งทั้ง ๓ นี้ โดยพหุตินัย เมื่อกล่าวถึงสิ่งใด ก็เป็นอันกล่าวถึงสิ่งที่กล่าวแล้วทั้ง ๒ ที่เหลือด้วย โดยไม่มีทางที่จะหลีกเลี่ยงได้).

- อุปริ. ม. ๑๔/๑๕๗ - ๒๐๑/๒๕๐.

เมื่อโพชฌงค์ทั้ง ๗ บริบูรณ์แล้ว ย่อมเป็นการง่าย ที่จะทำวิชาและวิมุติให้บริบูรณ์ ; หากแต่ว่า การเจริญโพชฌงค์นั้น จำต้องเป็นไปโดยถูกวิธีอย่างยิ่ง ซึ่งท่านจำกัดความไว้ว่า โพชฌงค์ที่เจริญนั้น ต้องอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ ซึ่งทั้ง ๓ อย่างนั้น น้อมไปเพื่อโอสถคคะ กล่าวคือ การสละหรือการสลัด สิ่งซึ่งที่เคยยึดถือไว้ด้วยอุปทานโดยประการทั้งปวงเท่านั้น. อานาปานสติขั้นที่ ๑๖ เป็นไปเพื่อสิ่งเหล่านี้โดยตรง เพราะฉะนั้น โพชฌงค์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นด้วยการเจริญอานาปานสติ จึงเป็นโพชฌงค์ที่ตรงตามวัตถุประสงค์ ในการที่จะทำวิชาและวิมุติให้บริบูรณ์ ดังที่พระพุทธภาษิตตรัสไว้สืบไป :-

## โพชฌงค์บริบูรณ์ ย่อมทำวิชาและวิมุตติให้บริบูรณ์

ภิกษุ ท. ! โพชฌงค์ทั้ง ๗ อันบุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว  
อย่างไรเล่า จึงจะทำวิชาและวิมุตติให้บริบูรณ์ ?

ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมเจริญ สติสัมโพชฌงค์ อันอาศัย  
วิเวก อันอาศัยวิราคะ อันอาศัยนิโรธ อันน้อมไปเพื่อโอสถัคคะ;

ย่อมเจริญ ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อันอาศัยวิราคะ อัน อาศัย  
นิโรธ อันน้อมไปเพื่อโอสถัคคะ.

ย่อมเจริญ วิริยสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อันอาศัยวิราคะ อันอาศัย  
นิโรธ อันน้อมไปเพื่อโอสถัคคะ.

ย่อมเจริญ ปิติสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อันอาศัยวิราคะ อันอาศัย  
นิโรธ อันน้อมไปเพื่อโอสถัคคะ.

ย่อมเจริญ ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อันอาศัยวิราคะ อันอาศัย  
นิโรธ อันน้อมไปเพื่อโอสถัคคะ.

ย่อมเจริญ สมာธิสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อันอาศัยวิราคะ อันอาศัย  
นิโรธ อันน้อมไปเพื่อโอสถัคคะ.

ย่อมเจริญ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อันอาศัยวิราคะ อันอาศัย  
นิโรธ อันน้อมไปเพื่อโอสถัคคะ.

ภิกษุ ท. ! โพชฌงค์ทั้ง ๗ อันบุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้วอย่าง  
นี้แล ย่อมทำวิชาและวิมุตติให้บริบูรณ์ได้ ดังนี้.

## หมวด ง. ว่าด้วย หลักการปฏิบัติ ของสัมมาสติ

### การทำสติในรูปแห่งกายานุปัสสนา

#### ๑. ตามนัยแห่งอานาปานสติสูตร

ภิกษุ ท. ! สมัยใด ภิกษุ (๑) เมื่อหายใจเข้ายาว ก็รู้สึกตัวทั่วถึง ว่าเราหายใจเข้ายาว ดังนี้, หรือว่า เมื่อหายใจออกยาว ก็รู้สึกตัวทั่วถึง ว่าเราหายใจออกยาว ดังนี้ก็ดี; (๒) เมื่อหายใจเข้าสั้น ก็รู้สึกตัวทั่วถึง ว่าเราหายใจเข้าสั้น ดังนี้, หรือว่า เมื่อหายใจออกสั้น ก็รู้สึกตัวทั่วถึง ว่าเราหายใจออกสั้น ดังนี้ก็ดี; (๓) ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งกายทั้งปวง จักหายใจเข้า ดังนี้; ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งกายทั้งปวง จักหายใจออก ดังนี้; (๔) ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ ทำกายสังขารให้รำงับอยู่ จักหายใจเข้า ดังนี้; ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ทำกายสังขารให้รำงับอยู่ จักหายใจออก ดังนี้; ภิกษุ ท. ! สมัยนั้นภิกษุชื่อว่าเป็นผู้ ตามเห็นกายในกาย<sup>๑</sup> อยู่เป็นประจำ มีความเพียรเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำอภิชฌาและโทมนัสในโลก ออกเสียได้.

ภิกษุ ท. ! เราย่อมกล่าวลมหายใจเข้าและลมหายใจออก ว่าเป็นกายอันหนึ่งๆ ในกายทั้งหลาย. ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้นในเรื่องนี้ ภิกษุนั้นย่อมชื่อว่า เป็นผู้ตามเห็นกายในกายอยู่เป็นประจำ มีความเพียรเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำอภิชฌาและโทมนัสในโลก ออกเสียได้ ในสมัยนั้น.

๑. เห็นกายในกาย หมายถึงเห็นความจริงของกาย ที่กายนั่นเอง และเห็นทุกๆส่วนของกายที่เป็นกายส่วนย่อย ในกายส่วนรวมคือทั้งหมด. ลมหายใจ ก็คือกายอย่างหนึ่ง และปรุงแต่งร่างกายทั้งหมด ดังนี้เป็นต้น, จนกระทั่งความสุข ทางนามกาย ในขณะแห่งฉานเป็นต้น ; เห็นโดยความเป็นของปรุงแต่งอยู่ ดังนี้.

## ๒. ตามนัยแห่งมหาสติปัฏฐานสูตร

ภิกษุ ท. ! ภิกษุเป็นผู้มีปกติพิจารณาเห็นภายในภายในอยู่ นั้นเป็น  
อย่างไรเล่า ?

### ก. หมวดลมหายใจเข้า - ออก (คือกาย)

ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ ภิกษุไปแล้วสู่ป่า หรือโคนไม้ หรือเรือนว่างก็  
ตาม, ย่อมนั่งงู้าเข้ามาโดยรอบ (ขัดสมาธิ) ตั้งกายตรง ดำรงสติเฉพาะหน้า, เธอผู้  
มีสตินั้นเที่ยว หายใจเข้า มีสติหายใจออก (๑) เมื่อหายใจเข้ายาว ก็รู้ชัด ว่าเรา  
หายใจเข้ายาว, หรือเมื่อหายใจออกยาว ก็รู้ชัดว่าเราหายใจออกยาว; หรือว่า  
(๒) เมื่อหายใจเข้าสั้น ก็รู้ชัด ว่าเราหายใจเข้าสั้น, หรือเมื่อหายใจออกสั้น ก็รู้ชัด  
ว่าเราหายใจออกสั้น, (๓) เธอย่อมทำบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งกาย  
ทั้งปวง จักหายใจเข้า, เราเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งกายทั้งปวง จักหายใจออก, (๔)  
เธอย่อมทำบทศึกษาว่า เรา ทำกายสังขาร (คือลมหายใจเข้าออก) ให้รับอยู่ จัก  
หายใจเข้า, เราทำกายสังขารให้รับอยู่ จักหายใจเข้าจักหายใจออก,  
เช่นเดียวกับนายช่างกลึงหรือลูกมือของนายช่างกลึงผู้ชำนาญ เมื่อเขาชักเชือก  
กลึงยาว ก็รู้ชัดว่าเราชักเชือกกลึงยาว, เมื่อชักเชือกกลึงสั้นก็รู้ชัดว่าเราชักเชือก  
กลึงสั้น, ฉันทใดก็ฉันทนั้น.

ด้วยอาการอย่าง (กล่าวมา) นี้แล ที่ภิกษุเป็นผู้ มีปกติพิจารณาเห็นภายใน  
ภายในอันเป็นภายใน (คือของตน) อยู่ บ้าง, ในภายในอันเป็นภายนอก (คือของ  
ผู้อื่น) อยู่ บ้าง, ในกายทั้งภายในและภายนอกอยู่ บ้าง; และเป็นผู้มีปกติพิจารณา  
เห็นธรรมอันเป็นเหตุเกิดขึ้น (แห่งกาย) ในกาย (นี้) อยู่ บ้าง, เห็นธรรมเป็นเหตุ

เสื่อมไป (แห่งกาย) ในกาย (นี้) อยู่ บ้าง, เห็นทั้งธรรมเป็นเหตุเกิดขึ้นและเสื่อมไป (แห่งกาย) ในกาย (นี้) อยู่ บ้าง, ก็แหละ สติ (คือความระลึก) ว่า “กายมีอยู่” ดังนี้ของเธอนั้น เป็นสติที่เธอดำรงไว้เพียงเพื่อความรู้<sup>๑</sup> เพียงเพื่ออาศัยระลึก, ที่แท้เธอเป็นผู้ที่ค้นหาและทวิฐฐุอาศัยไม่ได้และเธอไม่ยึดมั่นอะไรๆ ในโลกนี้.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุเชื่อว่าเป็นผู้มีปกติพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ แม้ด้วยอาการอย่างนี้.

### ข. หมวดอิริยาบถ (คือกาย)

ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุ (๑) เมื่อเดินอยู่ ย่อมรู้ชัด ว่า “เราเดินอยู่”, (๒) เมื่อยืน ย่อมรู้ชัด ว่า “เรายืนอยู่”, (๓) เมื่อนั่ง ย่อมรู้ชัด ว่า “เรานั่งอยู่”, (๔) เมื่อนอน ย่อมรู้ชัด ว่า “เรานอนอยู่”; เธอ ตั้งกายไว้ด้วยอาการอย่างใดๆ ย่อมรู้ทั่วถึงกายนั้น ด้วยอาการอย่างนั้นๆ.

ด้วยอาการอย่างนี้แล ที่ภิกษุเป็นผู้มีปกติพิจารณาเห็นกาย ในกายอันเป็นภายในอยู่ บ้าง, ในกายอันเป็นภายนอกอยู่ บ้าง, .... ฯลฯ .... (คำที่ละไว้ต่อไปนี้ เหมือนตอนท้ายของหมวด ก. อันว่าด้วยลมหายใจเข้า - ออก ตั้งแต่คำว่า “ในกายอันเป็นภายนอก (คือของผู้อื่น) อยู่ บ้าง,” ไปจนถึงคำว่า “เห็นกายในกายอยู่ แม้ด้วยอาการอย่างนี้”).

๑. เพียงเพื่อความรู้ คือระลึกยึดเอากายขึ้นเป็นอารมณ์สำหรับพิจารณาหาความรู้, ไม่ได้เข้าใจหรือยึดมั่นว่า กายเป็นธรรมชาติที่มีตัวตนอันจะเข้ายึดถือเป็นของตนได้. แม้ในเวทนา จิตธรรม ก็เหมือนกัน.



### ก. หมวดสัมปชัญญะ (ในกาย)

ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก : (๑) ภิกษุยอมเป็นผู้ มีปกติ<sup>๑</sup> ทำความ รู้สึกตัวทั่วพร้อม ในการก้าวไปข้างหน้า ในการถอยกลับข้างหลัง. (๒) เป็นผู้มี ปกติทำความรู้สึกตัวทั่วพร้อม ในการแลดู ในการเหลียวดู. (๓) เป็นผู้มีปกติ ความรู้สึกตัวทั่วพร้อม ในการคู้ ในการเหยียด(อวัยวะ). (๔) เป็นผู้มีปกติทำความ รู้สึกตัวทั่วพร้อม ในการทรงสังขมาภิ ภาตกร จีวร<sup>๒</sup>. (๕) เป็นผู้มีปกติทำความ รู้สึกตัวทั่วพร้อม ในการกิน การดื่ม การเคี้ยว การลิ้ม<sup>๔</sup>. (๖) เป็นผู้มีปกติทำ ความรู้สึกตัวทั่วพร้อม ในการถ่ายอุจจาระปัสสาวะ. (๗) เป็นผู้มีปกติทำความ รู้สึกตัวทั่วพร้อม ในการไป การหยุด การนั่ง การนอน การหลับ การตื่น การ พุด การนิ่ง.

ด้วยอาการอย่างนี้แล ที่ภิกษุเป็นผู้ มีปกติพิจารณาเห็นกาย ในกาย อัน เป็นภายในอยู่ บ้าง, ในกายอันเป็นภายนอกอยู่ บ้าง, .... ฯลฯ .... (คำที่ละไว้ต่อไปนี้ เหมือนตอนท้ายของหมวด ก. อันว่าด้วยลมหายใจเข้า - ออก ตั้งแต่คำว่า “ในกายอันเป็นภายนอก (คือของผู้อื่น) อยู่บ้าง,” ไปจนถึงคำว่า “เห็นกายในกายอยู่แม้ด้วยอาการอย่างนี้”).

๑. รู้ว่าเดินด้วยอนัตตานุปัสสนาญาณโดยปรมาตถ คือประชุมแห่งนามรูปเคลื่อนไหวไปอยู่ หาใช้สัตว์เดิน บุคคลเดิน เหมือนเสียงที่กล่าวที่กล่าวกันไม่, นั่ง นอน ยืน ก็อย่างเดียวกัน.
๒. คำว่ามีปกติ คือมีการทำอย่างนั้นๆ เป็นประจำไม่มีขาดระยะ ได้แก่ทำเสมอ, คำนี้ ท่านหมายความว่าความหนักยิ่ง กว่าคำว่าทำงานเคยชิน ทำชินแล้วอาจไม่ทำก็ได้ ส่วนคำนี้เป็นการทำเรื่อย อย่างที่เรียกว่าติดสันดานจนถึง ดับลมหายใจ.
๓. ถ้าผู้ศึกษาเป็นคฤหัสถ์ เปลี่ยนเป็นการนุ่งห่มผ้าห่ม และใช้สอยภาชนะอันใดก็ได้ ในข้ออื่น ก็พึงรู้ ความหมายอย่างเดียวกัน.
๔. กินคือกินอาหารมือประจำวัน เคี้ยวคือกินของกินเล่นจิบจิบ ดื่มน้ำกับดื่มน้ำเย็นเดียวกัน

### ง. หมวดมนตการในลิ่งปฏิภูด (ค็อกาย)

ภิกษุ ท. ! ชื่ออื่นยังมีอีก : ภิกษุ พิจารณาเห็นกายนี้แล จากพื้นเท้าขึ้นไปสู่เบื้องบน จากปลายผมลงมาในเบื้องต่ำ อันมีหนังหุ้มอยู่โดยรอบเต็มไปด้วยของไม่สะอาดมีประการต่างๆว่า : ในกายนี้มีผม ท. ขน ท. เล็บ ท. ฟัน ท. หนัง เนื้อ เอ็น ท. กระดูก ท. เยื่อในกระดูก ไต หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด ลำไส้ ลำไส้สุด อาหารในกระเพาะ อุจจาระ น้ำดี เสลด หนอง โลหิต เหงื่อ มัน น้ำตา น้ำเหลือง น้ำลาย น้ำเมือก น้ำหล่อซ็อ น้ำมูตร<sup>๑</sup> ดังนี้; เช่นเดียวกับไถ<sup>๒</sup> มีปากสองข้าง เต็มไปด้วยธัญญาชาติมีอย่างต่างๆคือ ข้าว สาลี ข้าวเปลือก ถั่วเขียว ถั่วราชมาส งา ข้าวสาร. บุรุษผู้มีตาคี(ไม่บอด) แก่ไถ<sup>๑</sup> นั้นออกแล้ว พิจารณาเห็นได้ว่า พวกนี้ข้าวสาลี พวกนี้ข้าวเปลือก พวกนี้ถั่วเขียว พวกนี้ถั่วราชมาส พวกนี้งา พวกนี้ข้าวสาร, ฉันใดก็ฉันนั้น.

ด้วยอาการอย่างนี้แล ที่ภิกษุเป็นผู้ มีปกติพิจารณาเห็นกาย ในกายอันเป็นภายในอยู่ บ้าง, ในกายอันเป็นภายนอกอยู่ บ้าง, .... ฯลฯ (คำที่ละไว้ต่อไปนี้ เหมือนตอนท้ายของหมวด ก. อันว่าด้วยลมหายใจเข้า - ออก ตั้งแต่คำว่า “ในกายอันเป็นภายนอก(ค็อของผู้อื่น) อยู่ บ้าง,” ไปจนถึงคำว่า “เห็นกายในกายอยู่ แม้ด้วยอาหารอย่างนี้”).

๑. จำนวนที่เราถือกันว่า ๓๒ อย่างนั้น เป็นการนับทำนองอรรถกถา หรือปกรณัมรุ่นหลัง โดยท่านแยกให้มีเนื้อเยื่อสมองกระดูก(มันสมอง) ต่อท้ายเข้าอีกอันหนึ่ง จึงเป็น ๓๒. ส่วนในบาลีนับเยื่อในสมองนี้รวมในเยื่อในกระดูกเสียจึงมีเพียง๓๑.

๒. อุซชนิดมีปากกรูดได้สองข้าง ไม่นิยมว่าข้างไหนเป็นกันเป็นปาก.

### จ. หมวดมนตฺติการในธาตุ (ซึ่งเป็นกาย)

ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุย่อม พิจารณาเห็นกายอันตั้งอยู่ ดำรงอยู่ ตามปกตินี้แล โดยความเป็นธาตุ ว่า “ในกายนี้ มีปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ” ดังนี้; เช่นเดียวกับคนฆ่าโคหรือลูกมือของคนฆ่าโคผู้ ชำนาญ ฆ่าโคแล้วนั่งแบ่งออกเป็นส่วนๆ ที่หนทางสี่แยก, ฉันใดก็ฉันนั้น.

ด้วยอาการอย่างนี้แล ที่ภิกษุเป็นผู้ มีปกติพิจารณาเห็นกาย ในกายอันเป็น กายในอยู่ บ้าง, ในกายอันเป็นภายนอกอยู่ บ้าง, .... ฯลฯ.... (คำที่ละไว้ ต่อไปนี้ เหมือนตอนท้ายของหมวด ก. อันว่าด้วยลม หายใจเข้าออก ตั้งแต่คำว่า “ในกายอันเป็นภายนอก (คือของผู้อื่น) อยู่ บ้าง,” ไปจนถึงคำว่า “เห็นกายในกายอยู่ แม้ด้วยอาการอย่างนี้”).

### ฉ. หมวดนวลีวธิกา (คือกาย)

ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก : (๑) ภิกษุพึง เห็นซากศพ ที่เขาทิ้งไว้ใน ป่าช้าที่ทิ้งศพ ตายแล้ววันหนึ่งบ้าง ตายแล้วสองวันบ้าง ตายแล้วสามวันบ้าง กำลังขึ้นพอง มีสีเขียวน่าเกลียด มีหนองไหลน่าเกลียด ฉันใด, เธอพึงน้อมเข้าไปเปรียบกับกายนี้ฉันนั้นว่า “แม้กายนี้แล ก็มีธรรมดาเป็นอย่างนี้ มีภาวะเป็นอย่างนี้ ไม่ล่วงพ้นความเป็นอย่างนี้ไปได้” ดังนี้. ด้วยอาการอย่างนี้แลที่ภิกษุ เป็นผู้ มีปกติพิจารณาเห็นกาย ในกายอันเป็นกายในอยู่ บ้าง, ในกายอันเป็น ภายนอกอยู่ บ้าง, .... ฯลฯ.... (คำที่ละไว้ต่อไป นี้ เหมือนตอนท้ายของหมวด ก. อันว่าด้วยลม หายใจเข้า - ออก ตั้งแต่คำว่า “ในกายอันเป็นภายนอก (คือของผู้อื่น) อยู่ บ้าง” ไปจนถึงคำว่า “เห็นกายในกายอยู่ แม้ด้วยอาการ อย่างนี้”).

(๒) ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุพึง เห็นซากศพ ที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้าที่ทิ้งศพ อันฝูงกาบ้าง เจาะกินอยู่, อันฝูงนกกตะกรุมบ้าง จิกกินอยู่, อันฝูงแร้งบ้าง เจาะกินอยู่, อัยฝูงสุนัขบ้าง กัดกินอยู่, อันฝูงสุนัขจิ้งจอกบ้าง กัดกินอยู่, อันหมู่หนอนต่างชนิดบ้าง บ่อนกินอยู่ ฉนใด, เธอก็พึงน้อมเข้าไปเปรียบกับกายนี้ ฉนนันว่า “แม่่กายนี้แล ก็มีธรรมดาเป็นอย่างนี้ มีภาวะเป็นอย่างนี้ ไม่ล่วงพ้นความเป็นอย่างนี้ไปได้” ดังนี้. ด้วยอาการอย่างนี้แลที่ภิกษุเป็นผู้ มีปกติพิจารณาเห็นกาย ในกายอันเป็นภายในอยู่ บ้าง, ในกายอันเป็นภายนอกอยู่ บ้าง, ....๑๑๑.... (คำที่ละไว้ต่อไปนี้ เหมือนตอนท้ายของหมวด ก. อันว่าด้วยลมหายใจเข้า - ออก ตั้งแต่คำว่า “ในกายอันเป็นภายนอก (คือของผู้อื่น) อยู่ บ้าง.” ไปจนถึงคำว่า “เห็นกายในกายอยู่ แม่่ด้วยอาการอย่างนี้”).

(๓) ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุพึง เห็นซากศพ ที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้าเป็นที่ทิ้งศพ เป็นร่างกระดูกมีเนื้อและเลือด ยังมีเอ็นเป็นเครื่องรัด ฉนใด, เธอก็พึงน้อมเข้าไปเปรียบกับกายนี้ ฉนนันว่า “แม่่กายนี้แล ก็มีธรรมดาเป็นอย่างนี้ มีภาวะเป็นอย่างนี้ ไม่ล่วงพ้นจากความเป็นอย่างนี้ไปได้” ดังนี้. ด้วยอาการอย่างนี้แล ที่ภิกษุเป็นผู้ มีปกติพิจารณาเห็นกาย ในกายอันเป็นภายในอยู่ บ้าง, ในกายอันเป็นภายนอกอยู่ บ้าง, ....๑๑๑.... (คำที่ละไว้ต่อไปนี้ เหมือนตอนท้ายของหมวด ก. อันว่าด้วยลมหายใจเข้า - ออก ตั้งแต่คำว่า “ในกายอันเป็นภายนอก(คือของผู้อื่น)อยู่ บ้าง” ไปจนถึงคำว่า “เห็นกายในกายอยู่ แม่่ด้วยอาการอย่างนี้”).

(๔) ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุพึง เห็นซากศพ ที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้าเป็นที่ทิ้งศพ เป็นร่างกระดูกปราศจากเนื้อ แต่ยังมีน้ำเลือดเปื้อนอยู่ยังมีเอ็นเป็นเครื่องรัด ฉนใด, เธอก็พึงน้อมเข้าไปเปรียบกับกายนี้ ฉนนันว่า “แม่่กายนี้แล ก็มีธรรมดาเป็นอย่างนี้ มีภาวะเป็นอย่างนี้ ไม่ล่วงพ้นจากความเป็นอย่างนี้ไป

ได้” ดังนี้. ด้วยอาการอย่างนี้แล ที่ภิกษุเป็นผู้ มีปกติพิจารณาเห็นกาย ในกาย อันเป็นภายในอยู่ บ้าง, ในกายอันเป็นภายนอกอยู่ บ้าง, ... ฯลฯ.... (คำที่ละไว้ต่อไปนี้ เหมือนตอนท้ายของหมวด ก. อันว่าด้วยลมหายใจเข้า - ออก ตั้งแต่คำว่า “ในกายอันเป็นภายนอก (คือของผู้อื่น) อยู่ บ้าง” ไปจนถึงคำว่า “เห็นกายในกายอยู่ แม้ด้วยอาการอย่างนี้”).

(๕) ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุพึง เห็นซากศพ ที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้าเป็นที่ทิ้งศพ เป็นร่างกระดูกปราศจากเนื้อและเลือด แต่ยังมีเอ็นเป็นเครื่องรัดรัด ฉันทไค, เธอพึงน้อมเข้าไปเปรียบกับกายนี้ ฉันทันนั้นว่า “แม้กายนี้แล ก็มีธรรมดาเป็นอย่างนี้ มีภาวะเป็นอย่างนี้ ไม่ล่วงพ้นจากความเป็นอย่างนี้ไปได้” ดังนี้. ด้วยอาการอย่างนี้แล ที่ภิกษุเป็นผู้ มีปกติพิจารณาเห็นกาย ในกายอันเป็นภายในอยู่ บ้าง, ในกายอันเป็นภายนอกอยู่ บ้าง, ... ฯลฯ.... (คำที่ละไว้ต่อไปนี้ เหมือนตอนท้ายของหมวด ก. อันว่าด้วยลมหายใจเข้า - ออก ตั้งแต่คำว่า “ในกายอันเป็นภายนอก (คือของผู้อื่น) อยู่ บ้าง,” ไปจนถึงคำว่า “เห็นกายในกายอยู่ แม้ด้วยอาการอย่างนี้”).

(๖) ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุพึง เห็นซากศพ ที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้าเป็นที่ทิ้งศพ เป็นร่างกระดูกไม่มีเอ็นเป็นเครื่องรัดรัด กระจัดกระจายไปทิศต่างๆ กระดูกมือไปทาง กระดูกเท้าไปทาง กระดูกแข้งไปทาง กระดูกขาไปทาง กระดูกสะเอวไปทาง กระดูกหลังไปทาง<sup>๑</sup> กระดูกข้อสันหลังไปทาง<sup>๑</sup> กระดูกซี่โครงไปทาง กระดูกหน้าอกไปทาง กระดูกไหล่ไปทาง กระดูกแขนไปทาง<sup>๒</sup> กระดูกคอไปทาง กระดูกคางไปทาง กระดูกฟันไปทาง กระโหลกศีรษะไปทาง ฉันทไค, เธอพึงน้อมเข้าไปเปรียบกับกายนี้ ฉันทันนั้นว่า “แม้กายนี้แล ก็มีธรรมดาเป็นอย่างนี้ มีภาวะเป็นอย่างนี้ ไม่ล่วงพ้นจากความเป็นอย่างนี้ไป

๑. นี่เป็นการแยกคงไว้ตามฉบับพระไตรปิฎก, ส่วนสวดมนต์ฉบับหลวง และฉบับหลักสูตรนิกธรรมเอกรวมเป็นศัพท์เดียวกัน แปลว่ากระดูกสันหลังเลย.

๒. ฉบับสวดมนต์ยกเอากระดูกแขนไปไว้หน้ากระดูกไหล่.

ได้” ดังนี้. ด้วยอาการอย่างนี้แล ที่ภิกษุเป็นผู้ มีปกติพิจารณาเห็นกาย ในกายอันเป็นภายในอยู่ บ้าง, ในกายอันเป็นภายนอกอยู่ บ้าง, .....๑๓๑.... (คำที่ละไว้ต่อไปนี้ เหมือนตอนท้ายของหมวด ก. อันว่าด้วยลมหายใจเข้า - ออก ตั้งแต่คำว่า “ในกายอันเป็นภายนอก (คือของผู้อื่น) อยู่ บ้าง,” ไปจนถึงคำว่า “เห็นกายในกายอยู่ แม้ด้วยอาการอย่างนี้”).

(๗) ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุพึง เห็นซากศพ ที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้าเป็นที่ทิ้งศพ เป็นชิ้นกระดูกทั้งหลาย มีสีขาวเปรียบด้วยสีสังข์ ฉันไค, เธอพึงน้อมเข้าไปเปรียบกับกายนี้ ฉันนั้นว่า “แม้กายนี้แล ก็มีธรรมดาเป็นอย่างนี้มีภาวะเป็นอย่างนี้ ไม่ล่วงพ้นจากความเป็นอย่างนี้ไปได้” ดังนี้. ด้วยอาการอย่าง นี้แล ที่ภิกษุเป็นผู้ มีปกติพิจารณาเห็นกาย ในกายอันเป็นภายในอยู่บ้าง, ในกายอันเป็นภายนอกอยู่ บ้าง, .....๑๓๑ .... (คำที่ละไว้ต่อไปนี้ เหมือนตอนท้ายของหมวด ก. อันว่าด้วยลมหายใจเข้า - ออก ตั้งแต่คำว่า “ในกายอันเป็นภายนอก (คือของผู้อื่น) อยู่ บ้าง,” ไปจนถึงคำว่า “เห็นกายในกายอยู่ แม้ด้วยอาการอย่างนี้”).

(๘) ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุพึง เห็นซากศพ ที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้าเป็นที่ทิ้งศพ เป็นชิ้นกระดูกทั้งหลาย เป็นกองๆเรียวยาวอยู่นานเกินกว่าปีหนึ่ง ฉันไค, เธอพึงน้อมเข้าไปเปรียบกับกายนี้ ฉันนั้นว่า “แม้กายนี้แล ก็มีธรรมดาเป็นอย่างนี้ มีภาวะเป็นอย่างนี้ ไม่ล่วงพ้นจากความเป็นอย่างนี้ไปได้” ดังนี้. ด้วยอาการอย่างนี้แล ที่ภิกษุเป็นผู้ มีปกติพิจารณาเห็นกาย ในกายอันเป็นภายในอยู่ บ้าง, ในกายอันเป็นภายนอกอยู่บ้าง, .....๑๓๑.... (คำที่ละไว้ต่อไปนี้ เหมือนตอนท้ายของหมวด ก. อันว่าด้วยลมหายใจเข้า - ออก ตั้งแต่คำว่า “ในกายอันเป็นภายนอก (คือของผู้อื่น) อยู่ บ้าง,” ไปจนถึงคำว่า “เห็นกายในกายอยู่ แม้ด้วยอาการอย่างนี้”).

(๙) ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุพึง เห็นซากศพ ที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้าเป็นที่ทิ้งศพ เป็นกระดูกทั้งหลาย เปื่อยเป็นผงละเอียด ฉันไค, เธอพึงน้อม

เข้าไปเปรียบกับกายนี้ ฉะนั้นว่า “แม้กายนี้แล ก็มีธรรมดาเป็นอย่างนี้ มีภาวะเป็นอย่างนี้ ไม่ล่วงพ้นจากความเป็นอย่างนี้ไปได้” ดังนี้. ด้วยอาการอย่างนี้แล ที่ภิกษุเป็นผู้ มีปกติพิจารณาเห็นกาย ในกายอันเป็นภายในอยู่ บ้าง, ในกายอันเป็นภายนอกอยู่ บ้าง, ในกายอันเป็นภายในและภายนอกอยู่ บ้าง; และเป็นผู้มีปกติพิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุเกิดขึ้น (แห่งกาย) ในกาย (นี้) อยู่ บ้าง, เห็นธรรมเป็นเหตุเสื่อมไป (แห่งกาย) ในกาย(นี้) อยู่ บ้าง. เห็นทั้งธรรมเป็นเหตุเกิดขึ้นและเสื่อมไป (แห่งกาย) ในกาย (นี้) อยู่ บ้าง ก็แหละสติ (คือความระลึก) ว่า “กายมีอยู่” ดังนี้ของเธอนั้น เป็นสติที่เธอดำรงไว้เพียงเพื่อความรู้ เพียงเพื่ออาศัยระลึก ที่แท้เธอเป็นผู้ที่ค้นหาและทวิฏฐิอาศัยไม่ได้และเธอไม่ยึดมั่นอะไรๆ ในโลกนี้. ภิกษุ ท. ! ภิกษุเชื่อว่าเป็นผู้มีปกติพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ แม้ด้วยอาการอย่างนี้.

- นัยแห่งอานาปานสติสูตร:๑๔/๑๕๕/๒๘๕.

- นัยแห่งมหาสติปัฏฐานสูตร :๑๐/๓๒๕ - ๓๓๒/๒๗๔ - ๒๘๗.

## การทำสติในรูปแห่งเวทนาอุปัสสนา

### ๑. ตามนัยแห่งอานาปานสติสูตร

ภิกษุ ท. ! สมัยใด ภิกษุ (๑) ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งปีติ จักหายใจเข้า ดังนี้, ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งปีติ จักหายใจออก ดังนี้ (๒) ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งสุข จักหายใจเข้า ดังนี้, ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งสุข จักหายใจออก ดังนี้ (๓) ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งจิต-สังขาร จักหายใจเข้า ดังนี้, ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งจิตสังขาร จักหายใจออก ดังนี้ (๔) ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ ทำจิตสังขารให้รำงับอยู่ จักหายใจเข้า ดังนี้, ย่อมทำในบทศึกษาว่าเราเป็นผู้ทำจิตสังขารให้รำงับ จักหายใจออก ดังนี้; ภิกษุ ท. ! สมัยนั้น ภิกษุชื่อว่า เป็นผู้ตามเห็นเวทนาในเวทนา<sup>๑</sup> ทั้งหลาย อยู่เป็นประจำมีความเพียรเพากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำอภิชฌาและโทมนัสในโลกออกเสียได้.

ภิกษุ ท. ! เราย่อมกล่าวการทำในใจเป็นอย่างดีต่อลมหายใจเข้า และลมหายใจออกทั้งหลาย ว่าเป็นเวทนาอันหนึ่งๆ ในเวทนาทั้งหลาย. ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้นในเรื่องนี้ ภิกษุนั้น ย่อมชื่อว่าเป็นผู้ตามเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่เป็นประจำ มีความเพียรเพากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำอภิชฌาและโทมนัสในโลกออกเสียได้ ในสมัยนั้น.

๑. เห็นโดยวิธีเดียวกับการเห็นกายในกาย ดังที่กล่าวแล้วข้างต้น หากแต่ในที่นี้ เห็นเวทนาคือปีติและสุข.



## ๒. ตามนัยแห่งมหาสติปัฏฐานสูตร

ภิกษุ ท. ! ภิกษุเป็นผู้มีปกติพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา ท. อยู่ นั้น เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ : (๑) เมื่อเสวยเวทนาอันเป็นสุขก็ตาม ย่อมรู้ชัดว่า “เราเสวยเวทนาอันเป็นสุข”, (๒) เมื่อเสวยเวทนาอันเป็นทุกข์ก็ตาม ย่อมรู้ชัดว่า “เราเสวยเวทนาอันเป็นทุกข์”, (๓) เมื่อเสวยเวทนาอันไม่ใช่ทุกข์ ไม่ใช่สุขก็ตาม ย่อมรู้ชัดว่า “เราเสวยเวทนาอันไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข”, (๔) เมื่อเสวยเวทนาอันเป็นสุขเป็นไปกับด้วยอามิสก็ตาม ย่อมรู้ชัดว่า “เราเสวยเวทนาอันเป็นสุขเป็นไปกับด้วยอามิส”, (๕) เมื่อเสวยเวทนาอันเป็นสุขปราศจากอามิสก็ตาม ย่อมรู้ชัดว่า “เราเสวยเวทนาอันเป็นสุขปราศจากอามิส”, (๖) เมื่อเสวยเวทนาอันเป็นทุกข์เป็นไปกับด้วยอามิสก็ตาม ย่อมรู้ชัดว่า “เราเสวยเวทนาอันเป็นทุกข์เป็นไปกับด้วยอามิส”, (๗) เมื่อเสวยเวทนาอันเป็นทุกข์ปราศจากอามิสก็ตาม ย่อมรู้ชัดว่า “เราเสวยทุกข์เวทนาอันปราศจากอามิส”, (๘) เมื่อเสวยเวทนาอันไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข อันเป็นไปกับด้วยอามิสก็ตาม ย่อมรู้ชัดว่า “เราเสวยทุกข์สุขเวทนาเป็นไปกับด้วยอามิส”, (๙) เมื่อเสวยเวทนาอันไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข อันปราศจากอามิสก็ตาม ย่อมรู้ชัดว่า “เราเสวยทุกข์สุขเวทนาอันปราศจากอามิส”.

ด้วยอาการอย่างนี้แล ที่ภิกษุเป็นผู้ มีปกติพิจารณาเห็นเวทนา ในเวทนา ท. อันเป็นภายในอยู่ บ้าง, ในเวทนา ท. อันเป็นภายนอกอยู่ บ้าง, ในเวทนา ท. ทั้งภายในและภายนอกอยู่ บ้าง; และเป็นผู้มีปกติพิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุเกิดขึ้น (แห่งเวทนา) ในเวทนา ท. (นี้) อยู่ บ้าง, เห็นธรรมเป็นเหตุเสื่อมไป (แห่ง

เวทนา) ในเวทนา ท. (นี้) อยู่ บ้าง, เห็นทั้งธรรมอันเป็นเหตุเกิดขึ้นและเสื่อมไป (แห่งเวทนา) ในเวทนา ท. (นี้) อยู่ บ้าง. ก็แหละสติ (คือความระลึก) ว่า “เวทนา ท.มีอยู่” ดังนี้ของเธอนั้น เป็นสติที่เธอดำรงไว้เพียงเพื่อความรู้ เพียงเพื่ออาศัย ระลึก. ที่แท้เธอเป็นผู้ที่ค้นหาและทิวฐิอาศัยไม่ได้ และเธอไม่ยึดมั่นอะไรๆ ใน โลกนี้. ภิกษุ ท. ! ภิกษุเชื่อว่าเป็นผู้มีปรกติเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่ แม้ ด้วยอาการอย่างนี้.

- นัยแห่งอานาปานสติสูตร:๑๔/๑๕๖/๒๘๕.

- นัยแห่งมหาสติปัฏฐานสูตร : ๑๐/๓๓๒/๒๘๘.

## การทำสติในรูปแห่งจิตตานุปัสสนา

### ๑. ตามนัยแห่งอานาปานสติสูตร

ภิกษุ ท. ! สมัยใด ภิกษุ (๑) ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งจิต จักหายใจเข้า ดังนี้, ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งจิต จักหายใจออก ดังนี้; (๒) ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ ทำจิตให้ปรามอทยังอยู่ จักหายใจเข้า ดังนี้, ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ทำจิตให้ปรามอทยังอยู่ จักหายใจออก ดังนี้; (๓) ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ ทำจิตให้ตั้งมั่นอยู่ จักหายใจเข้า ดังนี้, ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ทำจิตให้ตั้งมั่นอยู่ จักหายใจออก ดังนี้; (๔) ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ ทำจิตให้ปล่อยอยู่ จักหายใจเข้า ดังนี้, ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ทำจิตให้ปล่อยอยู่ จักหายใจออก ดังนี้; ภิกษุ ท. ! สมัยนั้น ภิกษุเชื่อว่าเป็นผู้ ตามเห็นจิตในจิต<sup>๑</sup> อยู่เป็นประจำ มีความเพียรเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำอภิชณาและโทมนัส

๑. เห็นโดยวิธีเดียวกับการเห็นกายในกาย ดังที่กล่าวแล้วข้างต้น หากแต่ในที่นี้ เห็นจิต.

ในโลกออกเสียได้.

ภิกษุ ท. ! เราไม่กล่าวอานาปานสติ ว่าเป็นสิ่งที่มีได้แก่บุคคลผู้มีสติอันลึมหลางแล้ว ไม่มีสัมปชัญญะ. ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้นในเรื่องนี้ ภิกษุนั้นย่อมเชื่อว่าเป็นผู้ตามเห็นจิตในจิตอยู่เป็นประจำ มีความเพียรเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำอภิขมาและโทมนัสในโลกออกเสียได้ ในสมัยนั้น.

## ๒. ตามนัยแห่งมหาสติปัญญาสูตร

ภิกษุ ท. ! ภิกษุเป็นผู้มีปรกติพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ นั้นเป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ (๑) รู้ชัดซึ่งจิตอันมีราคะ ว่า “จิตมีราคะ”, (๒) รู้ชัดซึ่งจิตอันปราศจากราคะ ว่า “จิตปราศจากราคะ”, (๓) รู้ชัดซึ่งจิตอันมีโทสะ ว่า “จิตมีโทสะ” (๔) รู้ชัดซึ่งจิตอันปราศจากโทสะ ว่า “จิตปราศจากโทสะ” (๕) รู้ชัดซึ่งจิตอันมีโมหะ ว่า “จิตมีโมหะ” (๖) รู้ชัดซึ่งจิตอันปราศจากโมหะ ว่า “จิตปราศจากโมหะ” (๗) รู้ชัดซึ่งจิตอันหคหุ่ ว่า “จิตหคหุ่” (๘) รู้ชัดซึ่งจิตอันฟุ้งซ่าน ว่า “จิตฟุ้งซ่าน” (๙) รู้ชัดซึ่งจิตอันถึงความเป็นจิตใหญ่<sup>๑</sup> ว่า “จิตถึงแล้วซึ่งความเป็นจิตใหญ่” (๑๐) รู้ชัดซึ่งจิตอันไม่ถึงความเป็นจิตใหญ่ ว่า “จิตไม่ถึงแล้ว ซึ่งความเป็นจิตใหญ่” (๑๑) รู้ชัดซึ่งจิตอันยังมีจิตอื่นยิ่งกว่า ว่า “จิตยังมีจิตอื่นยิ่งกว่า” (๑๒) รู้ชัดซึ่งจิตอันไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า ว่า “จิตไม่มีจิตอื่น

๑. จิตถึงความเป็นจิตใหญ่คือ จิตตั้งอยู่ในรูปฌานและอรุณฌาน. ที่ไม่ถึงความเป็นจิตใหญ่ได้แก่จิตอันยังอยู่ในกาม

ยิ่งกว่า” (๑๓) รู้ชัดซึ่งจิตอันตั้งมั่น ว่า “จิตตั้งมั่น” (๑๔) รู้ชัดซึ่งจิตอันไม่ตั้งมั่น ว่า “จิตไม่ตั้งมั่น” (๑๕) รู้ชัดซึ่งจิตอันหลุดพ้นแล้ว ว่า “จิตหลุดพ้นแล้ว” (๑๖) รู้ชัดซึ่งจิตอันยังไม่หลุดพ้น ว่า “จิตยังไม่หลุดพ้น”.

ด้วยอาการอย่างนี้แล ที่ภิกษุเป็นผู้ มีปกติพิจารณาเห็นจิต ในจิตอัน เป็นภายในอยู่ บ้าง, ในจิตอันเป็นภายนอกอยู่ บ้าง, ในจิตทั้งภายในและภายนอกอยู่ บ้าง; และเป็นผู้มีปกติพิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุเกิดขึ้น (แห่งจิต) ในจิต (นี้) อยู่ บ้าง, เห็นธรรมเป็นเหตุเสื่อมไป (แห่งจิต) ในจิต (นี้) อยู่บ้าง. ก็แหละสติ (คือ ความระลึก) ว่า “จิตมีอยู่” ดังนี้ของเธอนั้น เป็นสติที่เธอดำรงไว้เพียงเพื่อความรู้ เพียงเพื่อความอาศัยระลึก. ที่แท้เธอเป็นผู้ที่ค้นหาและทวิญญูอาศัยไม่ได้ และเธอไม่ยึดมั่นอะไรๆ ในโลกนี้. ภิกษุ ท. ! ภิกษุเชื่อว่าเป็นผู้มีปกติตามเห็นจิตในจิต อยู่ แม้ด้วยอาการอย่างนี้.

- นัยแห่งอานาปานสติสูตร:๑๔/๑๕๖/๒๘๕.

- นัยแห่งมหาสติปัฏฐานสูตร : ๑๐/๓๓๔/๒๘๕.

## การทำสติในรูปแห่งธัมมานุปัสสนา

### ๑. ตามนัยแห่งอานาปานสติสูตร

ภิกษุ ท. ! สมัยใด ภิกษุ (๑) ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ ตามเห็นซึ่งความไม่เที่ยง อยู่เป็นประจำ จักหายใจเข้า ดังนี้, ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ตามเห็นซึ่งความไม่เที่ยง อยู่เป็นประจำ จักหายใจออก ดังนี้; (๒) ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ ตามเห็นซึ่งความจางคลาย อยู่เป็นประจำ จักหายใจเข้า ดังนี้, ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ตามเห็นซึ่งความจางคลาย อยู่เป็นประจำ จักหายใจออก ดังนี้; (๓) ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ ตามเห็นซึ่งความดับไม่เหลือ อยู่เป็นประจำ จักหายใจเข้า ดังนี้, ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ตามเห็นซึ่งความดับไม่เหลือ อยู่เป็นประจำ จักหายใจออก ดังนี้; (๔) ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ ตามเห็นซึ่งความสลัดคืน อยู่เป็นประจำ จักหายใจเข้า ดังนี้, ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ตามเห็นซึ่งความสลัดคืน อยู่เป็นประจำ จักหายใจออก ดังนี้; ภิกษุ ท. ! สมัยนั้น ภิกษุชื่อว่าเป็นผู้ ตามเห็นธรรมในธรรม<sup>๑</sup>ทั้งหลาย อยู่เป็นประจำ มีความเพียรเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำอภิชณาและโทมนัสในโลกออกเสียได้.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุนั้น เป็นผู้เข้าไปเพ่งเฉพาะเป็นอย่างดีแล้ว เพราะ เธอเห็นการละอภิชณาและโทมนัสทั้งหลายของเธอนั้นด้วยปัญญา. ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้นในเรื่องนี้ ภิกษุนั้นย่อมชื่อว่าเป็นผู้ตามเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่เป็นประจำ มีความเพียรเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำอภิชณาและโทมนัสในโลกออกเสียได้ ในสมัยนั้น.

๑. เห็นความจริงของธรรม ในธรรมทั้งหลาย จนไม่ยึดมั่นธรรมใดๆ, ตั้งแต่ต่ำที่สุด จนถึงสูงสุด มีนิพพานเป็นต้น.

## ๒. ตามนัยแห่งมหาสติปัฏฐานสูตร

ภิกษุ ท. ! ภิกษุ เป็นผู้มีปกติพิจารณาเห็นธรรมในธรรม ท. อยู่ นั้น  
เป็นอย่างไรเล่า ?

## ก. หมวดนิรวรณ (คือธรรม)

ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ ภิกษุเป็นผู้ มีปกติพิจารณาเห็นธรรมใน  
ธรรมทั้งหลาย คือนิรวรณ ๕ อย่าง อยู่. ภิกษุ ท. ! ภิกษุเป็นผู้มีปกติ  
พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายคือนิรวรณห้าอย่างอยู่ นั้นเป็นอย่างไรเล่า?  
ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ ภิกษุ :-

รู้ชัดซึ่ง กามฉันทะ อันมีอยู่ในภายใน	ว่า มีอยู่;
รู้ชัดซึ่งกามฉันทะอันไม่มีอยู่ในภายใน	ว่า ไม่มีอยู่;
รู้ชัดซึ่งการเกิดขึ้นแห่งกามฉันทะที่ยังไม่เกิดขึ้น	ว่า เกิดขึ้นอย่างไร;
รู้ชัดซึ่งการละกามฉันทะที่เกิดขึ้นแล้ว	ว่า ละไปแล้วอย่างไร;
รู้ชัดซึ่งการไม่เกิดขึ้นอีกแห่งกามฉันทะที่ละแล้ว	ว่า ไม่เกิดขึ้นอีกอย่างไร.

(ในกรณีแห่งนิรวรณคือ พยาบาท ถีนมิทระ อุทธัจจกุกกุจจะ และวิจิจฉา ก็มีข้อความ  
ที่ตรัสว่า ภิกษุรู้ชัดทำนองเดียวกันกับในกรณีแห่งกามฉันทนิรวรณข้างบนนี้).

ด้วยอาการอย่างนี้แล ที่ภิกษุเป็นผู้ มีปกติพิจารณาเห็นธรรม ในธรรม ท.  
อันเป็นภายในอยู่ บ้าง, ในธรรม ท. อันเป็นภายนอกอยู่ บ้าง, ในธรรม ท. อัน  
เป็นทั้งภายในภายนอกอยู่ บ้าง; และเป็นผู้มีปกติพิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุ  
เกิดขึ้น (แห่งธรรม) ในธรรม ท. (นี้) อยู่ บ้าง เห็นธรรมเป็นเหตุเสื่อมไป (แห่ง  
ธรรม) ในธรรม ท. (นี้) อยู่ บ้าง, เห็นทั้งธรรมเป็นเหตุเกิดขึ้นและเสื่อมไป (แห่ง

ธรรม) ในธรรม ท. (นี้) อยู่ บ้าง. ก็แหละสติ (คือความระลึก) ว่า “ธรรม ท. มีอยู่”  
 ดังนี้ของเธอนั้น เป็นสติที่เธอดำรงไว้เพียงเพื่อความรู้ เพียงเพื่ออาศัยระลึก, ที่แท้  
 เธอเป็นผู้ที่ค้นหาและทวิญญาอาศัยไม่ได้ และเธอไม่ยึดมั่นอะไรรายใน โลกนี้. ภิกษุ  
 ท. ! ภิกษุชื่อว่าเป็นผู้มีปกติพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายคือนิวรรณ์ห้า  
 อย่าง แม้ด้วยอาการอย่างนี้.

### ข. หมวดขั้น (คือธรรม)

ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุเป็นผู้ มีปกติพิจารณาเห็นธรรม  
 ในธรรมทั้งหลาย คืออุปาทานขั้น ๕ อย่าง อยู่. ภิกษุ ท. ! ภิกษุเป็นผู้มีปกติ  
 พิจารณาเห็นธรรมในธรรมคืออุปาทานขั้นห้าอย่างอยู่ นั้นเป็นอย่างไรเล่า?  
 ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ ภิกษุยอมพิจารณาเห็น ว่า “รูป เป็นอย่างนี้, เหตุให้เกิด  
 รูปเป็นอย่างนี้, ความสลายแห่งรูปเป็นอย่างนี้. เวทนา เป็นอย่างนี้, เหตุให้เกิด  
 เวทนาเป็นอย่างนี้, ความสลายแห่งเวทนาเป็นอย่างนี้. สัญญา เป็นอย่างนี้, เหตุให้  
 เกิดสัญญาเป็นอย่างนี้, ความสลายแห่งสัญญาเป็นอย่างนี้. สังขาร ท. เป็นอย่างนี้,  
 เหตุให้เกิดสังขาร ท. เป็นอย่างนี้, ความสลายแห่งสังขาร ท. เป็นอย่างนี้.  
 วิญญาณ เป็นอย่างนี้, เหตุให้เกิดวิญญาณเป็นอย่างนี้, ความสลายแห่งวิญญาณ  
 เป็นอย่างนี้.” ดังนี้.

ด้วยอาการอย่างนี้แล ที่ภิกษุเป็นผู้ มีปกติพิจารณาเห็นธรรม ในธรรม  
 ทั้งหลายอันเป็นภายในอยู่ บ้าง, ในธรรมทั้งหลายอันเป็นภายนอกอยู่ บ้าง, ....  
 ฯลฯ.... (คำที่ละไว้ต่อไปนี้ เหมือนตอนท้ายของหมวด ก. อันว่าด้วยนิวรรณ์ ตั้งแต่คำว่า “ในธรรม  
 ทั้งหลายอันเป็นภายนอกอยู่ บ้าง” ไปจนถึงคำว่า “ไม่ยึดมั่นอะไรรายใน โลกนี้”). ภิกษุ ท. ! ภิกษุ

ชื่อว่าเป็นผู้มีปกติพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คืออุปาทานจันท์ห้าอย่าง  
อยู่ แม้ด้วยอาการอย่างนี้.

### ค. หมวดอายตนะ (คือธรรม)

ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุเป็นผู้ มีปกติพิจารณาเห็นธรรมใน  
ธรรมทั้งหลาย คืออายตนะภายในและภายนอก ๖ อย่าง อยู่. ภิกษุ ท. ! ภิกษุ  
เป็นผู้มีปกติพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คืออายตนะภายในและ  
ภายนอกหกอย่างอยู่ นั้นเป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ ภิกษุ :-

รู้ชัดซึ่ง จักขุ;

รู้ชัดซึ่งรูปทั้งหลาย;

รู้ชัดซึ่งสัญญา โณชน (คือกิเลสเป็นเครื่องผูก) อันอาศัยจักขุและรูปทั้งสองอย่างแล้ว  
เกิดขึ้น;

รู้ชัดซึ่งการเกิดขึ้นแห่งสัญญา โณชนที่ยังไม่เกิดขึ้น ว่า เกิดขึ้นอย่างไร;

รู้ชัดซึ่งการละสัญญา โณชนที่เกิดขึ้นแล้ว ว่า ละไปแล้วอย่างไร;

รู้ชัดซึ่งการไม่เกิดขึ้นอีกแห่งสัญญา โณชนที่ละแล้ว ว่า ไม่เกิดขึ้นอีกอย่างไร.

(ในกรณีแห่งอายตนะหมวด โสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ และ มนะ ก็มีข้อความ ที่ตรัสว่า ภิกษุ  
รู้ชัดทำนองเดียวกันกับในกรณีแห่งอายตนะหมวดจักขุ ข้างบนนี้).

ด้วยอาการอย่างนี้แล ที่ภิกษุเป็นผู้ มีปกติพิจารณาเห็นธรรม ในธรรม  
ทั้งหลายอันเป็นภายในอยู่ บ้าง. ในธรรมทั้งหลายอันเป็นภายนอกอยู่ บ้าง, ....  
๑๗๑.... (คำที่ละไว้ต่อไปนี้ เหมือนตอนท้ายของหมวด ก. อันว่าด้วยนิวรรณ์ ตั้งแต่คำว่า "ในธรรม  
ทั้งหลายอันเป็นภายนอกอยู่ บ้าง," ไปจนถึงคำว่า "ไม่ยึดมั่นอะไรๆในโลกนี้.") ภิกษุ ท. ! ภิกษุ



ชื่อว่าเป็นผู้มีปกติพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คืออายตนะภายในและ  
ภายนอกหกอย่างอยู่ แม้ด้วยอาการอย่างนี้.

### ง. หมวดโพชฌงค์ (คือธรรม)

ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุเป็นผู้ มีปกติพิจารณาเห็นธรรมใน  
ธรรมทั้งหลาย คือโพชฌงค์ ๗ อย่าง อยู่. ภิกษุ ท. ! ภิกษุเป็นผู้มีปกติ  
พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายคือโพชฌงค์เจ็ดอย่างอยู่ นั้นเป็นอย่างไร  
เล่า? ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ ภิกษุ :-

รู้ชัดซึ่ง สติสัมโพชฌงค์ อันมีอยู่ในภายใน ว่า มีอยู่;  
รู้ชัดซึ่งสติสัมโพชฌงค์อัน ไม่มีอยู่ในภายใน ว่า ไม่มีอยู่;  
รู้ชัดซึ่งการเกิดขึ้นแห่งสติสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดขึ้น ว่า เกิดขึ้นอย่างไร;  
รู้ชัดซึ่งการเจริญเต็มรอบแห่งสติสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้ว ว่า เจริญเต็มรอบ  
แล้วอย่างไร.

(ในกรณีแห่งโพชฌงค์คือ ฌัมมวิจยสัมโพชฌงค์ วิริยสัมโพชฌงค์ ปิตติสัมโพชฌงค์ ปัสสัทธิ  
สัมโพชฌงค์ และอุเบกขาสัมโพชฌงค์ ก็มีข้อความที่ตรัสว่าภิกษุรู้ชัดอย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งสติ  
สัมโพชฌงค์ ข้างบนนี้).

ด้วยอาการอย่างนี้แล ที่ภิกษุเป็นผู้ มีปกติพิจารณาเห็นธรรม ในธรรม  
ทั้งหลายอันเป็นภายในอยู่ บ้าง, ในธรรมทั้งหลายอันเป็นภายนอกอยู่ บ้าง, ....  
๗๑๗.... (คำที่ละไว้ต่อไปนี้ เหมือนตอนท้ายของหมวด ก. อันว่าด้วยนิวรรณ์ ตั้งแต่คำว่า “ในธรรม  
ทั้งหลายอันเป็นภายนอกอยู่ บ้าง,” ไปจนถึงคำว่า “ไม่ยึดมั่นอะไรๆในโลกนี้”). ภิกษุ ท. ! ภิกษุ  
ชื่อว่าเป็นผู้มีปกติพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คือ โพชฌงค์เจ็ดอย่างอยู่  
แม้ด้วยอาการอย่างนี้.

## จ. หมวดอริยสัง (คือธรรม)

ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุเป็นผู้ มีปกติพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คืออริยสัง ๔ อย่าง อยู่. ภิกษุ ท. ! ภิกษุเป็นผู้มีปกติพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายคืออริยสังสี่อย่างอยู่ นั้นเป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ ภิกษุยอม รู้ชัดตามเป็นจริงว่า “นี่คือทุกข์”, ย่อมรู้ชัดตามเป็นจริง ว่า “นี่คือเหตุให้เกิดทุกข์”, ย่อมรู้ชัดตามเป็นจริง ว่า “นี่คือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์”, ย่อมรู้ชัดตามเป็นจริง ว่า “นี่คือหนทางเป็นเครื่องให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์”.

## จ. -๑ : ทุกขอริยสัง

ภิกษุ ท. ! ก็ อริยสังคือทุกข์ นั้นเป็นอย่างไรเล่า ? ความเกิดก็เป็นทุกข์, ความแก่ก็เป็นทุกข์, ความตายก็เป็นทุกข์, ความโศก ความรำไรรำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ ก็เป็นทุกข์, ความระคนด้วยสิ่งไม่เป็นที่รัก ก็เป็นทุกข์, ความพลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รัก ก็เป็นทุกข์, ความที่ตนปรารถนาแล้วไม่ได้สิ่งนั้นสมหวัง ก็เป็นทุกข์, กล่าวโดยย่อ ชั้นอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือทั้ง ๕ เป็นทุกข์.

ภิกษุ ท. ! ความเกิด เป็นอย่างไรเล่า ? ....๗๑๗.... [ข้อความพิสดาร ต่อไปนี้ ดูที่หน้า ๑๒๕ แห่งหนังสือเล่มนี้ หัวข้อว่า “อริยสังสี่ที่ทรงแสดงโดยพิสดาร (นัยที่หนึ่ง)”].

## จ. - ๒ : ทุกขสมุททยอรียสัจ

ภิกษุ ท. ! ก็ อรียสัจ คือเหตุให้เกิดทุกข์ นั้นเป็นอย่างไรเล่า? ตัณหา นี้ใด ทำความเกิดใหม่เป็นปรกติ เป็นไปกับด้วยความกำหนดเพราะความเพลिन มักเพลिनยิ่งในอารมณ์นั้นๆ, นี้คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา.

ภิกษุ ท. ! ก็ตัณหานั้น เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดในที่ไหน? เมื่อจะเข้าไป ตั้งอยู่ ย่อมเข้าไปตั้งอยู่ในที่ไหน? สิ่งใดในโลกมีภาวะเป็นที่รัก มีภาวะเป็นที่ ยินดี; ตัณหานั้น เมื่อจะเกิดย่อมเกิดในสิ่งนั้น, ...ฯลฯ.... [ข้อความพิสดารต่อไปนี้ ดูที่ หน้า ๑๒๘ ถึงหน้า ๑๓๒ แห่งหนังสือเล่มนี้ หัวข้อว่า “อรียสัจสี่ที่ทรงแสดงโดยพิสดาร (นัยที่หนึ่ง)”].

## จ. - ๓ : ทุกขนิโรธอรียสัจ

ภิกษุ ท. ! ก็ อรียสัจคือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ นั้นเป็นอย่างไร เล่า ? คือความคลายคืนโดยไม่มีเหลือและความดับไม่เหลือ ความละวาง ความ สลัดคืน ความผ่านพ้น ความไม่อาลัย ซึ่งตัณหานั้น นั้นเทียว.

ภิกษุ ท. ! ก็ตัณหานั้น เมื่อบุคคลจะละได้ ย่อมละได้ในที่ไหน ? เมื่อจะดับ ย่อมดับได้ในที่ไหน? สิ่งใดมีภาวะเป็นที่รัก มีภาวะเป็นที่ยินดีในโลก; ตัณหานั้น เมื่อบุคคลจะละ ย่อมละได้ในสิ่งนั้น ....ฯลฯ.... [ข้อความพิสดารต่อไปนี้ ดู ที่หน้า ๑๓๒ ถึงหน้า ๑๓๔ แห่งหนังสือเล่มนี้ หัวข้อว่า “อรียสัจสี่ที่ทรงแสดงโดยพิสดาร (นัยที่ หนึ่ง)”].

## จ. - ๔ : ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอรียสัจ

ภิกษุ ท. ! ก็ อรียสัจคือหนทางเป็นเครื่องให้ถึงความดับไม่เหลือแห่ง ทุกข์ นั้นเป็นอย่างไรเล่า? คือ หนทางอันประเสริฐ ประกอบด้วยองค์แปดนี้

เอง, อก์แปลคือ ความเห็นชอบ ความคำริชอบ วาจาชอบ การงานชอบ อาชีวะชอบ ความเพียรชอบ ความระลึกรชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ.

ภิกษุ ท. ! ความเห็นชอบ เป็นอย่างไร? ภิกษุ ท. ! ความรู้ในทุกข์ ความรู้ในเหตุให้เกิดทุกข์ ....ฯลฯ.... [ข้อความพิสดารต่อไปนี้ ดูที่หน้า ๑๑๕ ถึงหน้า ๑๓๗ แห่งหนังสือเล่มนี้ หัวข้อว่า “อริยสัจสี่ที่ทรงแสดงโดยพิสดาร (นัยที่หนึ่ง)”].

ด้วยอาการอย่างนี้แล ที่ภิกษุเป็นผู้ มีปกติพิจารณาเห็นธรรม ในธรรม ท. อันเป็นภายในอยู่ บ้าง, ในธรรม ท. อันเป็นภายนอกอยู่ บ้าง ในธรรม ท. ทั้งภายในและภายนอกอยู่ บ้าง; และเป็นผู้มีปกติพิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุเกิดขึ้น (แห่งธรรม) ในธรรม ท. (นี้) อยู่ บ้าง, เห็นธรรมเป็นเหตุเสื่อมไป (แห่งธรรม) ในธรรม ท. (นี้) อยู่ บ้าง, เห็นธรรมเป็นเหตุเกิดขึ้นและเสื่อมไป (แห่งธรรม) ในธรรม ท. (นี้) อยู่ บ้าง. ก็แหละสติ (คือความระลึก) ว่า “ธรรม ท. มีอยู่” ดังนี้ของเธอนั้น เป็นสติที่เธอดำรงไว้เพียงเพื่อความรู้ เพียงเพื่ออาศัยระลึก, ที่แท้เธอเป็นผู้ที่ค้นหาและทวิญญูอาศัยไม่ได้ และเธอไม่ยึดมั่นอะไรๆ ในโลกนี้. ภิกษุ ท. ! ภิกษุชื่อว่าเป็นผู้มีปกติพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายคืออริยสัจสี่อย่างอยู่ แม้ด้วยอาการอย่างนี้.

- นัยแห่งอานาปานสติสูตร: ๑๔/๑๕๗/๒๘๕.

- นัยแห่งมหาสติปัฏฐานสูตร : ๑๐/๓๓๕ - ๓๔๘/๒๕๐-๒๕๕.

## อุบายแห่งการดำรงจิตในสติปัฏฐาน

อานนท์ ! ข้อนั้นเป็นอย่างที่เธอกล่าว. อานนท์ ! ข้อนั้นเป็นอย่างที่เธอกล่าว อานนท์ ! ภิกษุหรือภิกษุณีรูปใด มีจิตตั้งมั่นดีแล้วในสติปัฏฐานทั้งสี่

อยู่, ข้อที่ภิกษุหรือภิกษุณีนั้น จะพึงหวังได้ก็คือ จักบรรลุคุณวิเศษอันโอฬารยิ่งกว่าที่บรรลุอยู่ก่อน. สติปัญฐานสี่อย่าง อย่างไม่ไรเล่า? สี่อย่าง คือ :-

อานนท์! ในกรณีนี้ ภิกษุเป็นผู้ มีปกติตามเห็นกายในกาย มีความเพียรเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำออกซึ่งอภิขมาและโทมนัสในโลกอยู่ เมื่อนั้นเธอตามเห็นกายในกายอยู่, ความเร่าร้อนมีอารมณ์ทางกายเกิดขึ้นในกายก็ดี ความหดหู่แห่งจิตเกิดขึ้นก็ดี จิตพุ่งไปในภายนอกก็ดี อานนท์! ภิกษุ นั้น พึงตั้งจิตไว้ในนิมิตอันเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใสอย่างใดอย่างหนึ่ง. เมื่อเธอนั้น ตั้งจิตไว้ในนิมิต อันเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใสอย่างใดอย่างหนึ่ง อยู่, ปราโมทย์ ย่อมเกิด; ปิตีย่อมเกิดแก่ผู้มีจิตปราโมทย์; กายของผู้มีใจปิติ ย่อมระงับ; ผู้มีกายระงับ ย่อมเสวยสุข; จิตของผู้มีสุข ย่อมตั้งมั่น.

ภิกษุ นั้น ย่อมพิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า “เราตั้งไว้ซึ่งจิตเพื่อประโยชน์ใด ประโยชน์นั้นสำเร็จแล้วแก่เรา, ถ้ากระไร บัดนี้เราจะเพิกถอน (ซึ่งจิตอันตั้งไว้ในนิมิตอันเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใส)” ดังนี้. ภิกษุ นั้น จึงเพิกถอนคือไม่กระทำซึ่งวิตก ไม่กระทำซึ่งวิจารณ์ รู้ชัดว่า “บัดนี้ เราเป็นผู้ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีสติเป็นสุขอยู่ในภายใน” ดังนี้.

(ในกรณีแห่งเวทนาจีติ จิตกัถิ และธรรมกัถิ ก็มีข้อความที่ตรัสอย่างเดียวกัน).

อานนท์! อย่างนี้แล ชื่อว่า ภาวนาย่อมมีด้วยการดำรงจิตไว้.

## ข้อควรระวัง ในการเจริญสติปัฏฐานสี่

อัคคีเวสณะ! ... ครั้นภิกษุประกอบพร้อมด้วยสติสัมปชัญญะแล้ว ตถาคต ย่อมแนะนำเธอให้ยิ่งขึ้นไปว่า “มาเถิดภิกษุ! เธอจง เสดพเสนาสนะอันสงัด คือ ป่าละเมาะ โคนไม้ ภูเขา ซอกห้วย ท้องถ้ำ ป่าช้า ป่าชฎู ที่แจ้ง หรือลอมฟาง เถิด” ดังนี้. ภิกษุนั้นย่อมเสพเสนาสนะอันสงัด, ครั้นก้าวกลับจากบิณฑบาตใน กาลเป็นปัจฉิมภัต นั่งคู้บัลลังก์ตั้งกายตรง ดำรงสติเฉพาะหน้า, เธอย่อม ละ อภิชฌา ในโลก มีจิตปราศจากอภิชฌา คอยชำระจิตจากอภิชฌาอยู่, ละ พยาบาท มีจิตปราศจากพยาบาท เป็นผู้กรุณามีจิตหวังความเกื้อกูลในสัตว์ ทั้งหลาย คอยชำระจิตจากพยาบาทอยู่, ละ ถีนมิตฺตะ มีจิตปราศจากถีนมิตฺตะ มุ่งอยู่แต่ความสว่างในใจ มีสติสัมปชัญญะ คอยชำระจิตจากถีนมิตฺตะอยู่, ละ อุตฺถจกุกุกุจะ ไม่ฟุ้งซ่าน มีจิตสงบอยู่ในภายใน คอยชำระจิตจากอุตฺถจกุกุกุจะอยู่, ละ วิจิกิจจา ข้ามล่วงวิจิกิจจาเสียได้ ไม่ต้องกล่าวถามว่า “นี่อะไร นี้อย่างไร” ในกุศลธรรมทั้งหลาย คอยชำระจิตจากวิจิกิจจาอยู่.

ภิกษุนั้น ครั้งละนิรวัณ ๕ ประการ อันเป็นเครื่องเศร้าหมองจิตทำ ปัญญาให้ถอยกำลังเหล่านี้ได้แล้ว, เธอ เป็นผู้ที่มีปกติ ตามเห็นกาย ในกาย อยู่ ... มีปกติ ตามเห็นเวทนาในเวทนา ท. อยู่ ... มีปกติ ตามเห็นจิต ในจิต อยู่ ... มีปกติ ตามเห็นธรรม ในธรรม ท. อยู่ มีความเพียรเผากิเลส มี สัมปชัญญะ มีสติ นำออกเสียได้ซึ่งอภิชฌาและโทมนัสในโลก.

ตถาคต ย่อมแนะนำเธอนั้นให้ยิ่งขึ้นไปว่า :-

“มาเถิด ภิกษุ! เธอจงเป็นผู้มีปรกติ ตามเห็นกายในกาย อยู่ แต่อย่าตริ๊ก ซึ่งวิตกอันเข้าไปประกอบอยู่กับกายเลย (มา จ กายุปสฺสวหิตํ วิตกกํ วิตกเกสฺส);

มาเถิด ภิกษุ! เธอจงเป็นผู้มีปรกติ ตามเห็นเวทนาในเวทนา ท. อยู่ แต่อย่าตริ๊กซึ่งวิตกอันเข้าไปประกอบอยู่กับเวทนาเลย;

มาเถิด ภิกษุ! เธอจงเป็นผู้มีปรกติ ตามเห็นจิตในจิต อยู่ แต่อย่าตริ๊ก ซึ่งวิตกอันเข้าไปประกอบอยู่กับจิตเลย;

มาเถิด ภิกษุ! เธอจงเป็นผู้มีปรกติ ตามเห็นธรรมในธรรม ท. อยู่ แต่อย่าตริ๊กซึ่งวิตกอันเข้าไปประกอบอยู่กับธรรมเลย” ดังนี้.

ภิกษุนั้น เพราะเข้าไปสงบระงับเสียได้ซึ่งวิตกและวิจารณ์ จึงเข้าถึง ทุติยฌาน อันเป็นเครื่องส่องใสแห่งใจในภายใน นำให้สมาธิเป็นธรรมอันเอกผุดมี ขึ้น ไม่มีวิตกไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิ แล้วแลอยู่. (... แล้ว ได้ตรัสถึง ตติยฌาน .... จตุตถฌาน .... ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ .... จุตูปปาตญาณ .... อาสวักขยญาณ จนกระทั่ง วิมุตติญาณ ตามหลักที่มีกล่าวอยู่ในบาลีต่างๆ ไปที่กล่าวถึงเรื่องนี้).

- อุปร.ม. ๑๔/๒๖๘-๒๗๐/๓๕๖ - ๔๐๑.

(ที่ว่า มีข้อที่ควรระวังในการเจริญสติปัฏฐานสี่ ก็คือ อย่าเอาอารมณ์แห่งสติปัฏฐานสี่ เช่น กายเป็นต้น มาทำให้เป็นอารมณ์ของวิตกอันเป็นองค์ฌานที่หนึ่งแห่งองค์ฌานทั้งห้า เพราะว่าจะต้องละสิ่งที่เรียกว่าวิตก จึงจะเลื่อนจากปฐมฌานเป็นทุติยฌาน หรือฌานที่สูงขึ้นไป อันไม่มีวิตก ได้; ถ้าเอากายเป็นต้นมาเป็นอารมณ์แห่งวิตก มันก็จะเลื่อนลำดับแห่งฌานไม่ได้; เพราะกายเป็นสิ่งที่ต้องพิจารณาอยู่ตลอดไป จึงควรพิจารณาภายในฐานะเป็นอารมณ์แห่งวิปัสสนาอย่าเอามาเป็นอารมณ์แห่งวิตก การเจริญภาวนาจึงจะเป็นไปได้ตามที่ตรัสไว้ในพระบาลีนี้ ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับการเจริญสติปัฏฐานสี่โดยตรง).

## กายคตาสติ เป็นอุปกรณ์แก้อินทรียสังวร

### ก. โทษของการไม่มีกายคตาสติ

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนบุรุษจับสัตว์หกชนิด อันมีที่อยู่อาศัยต่างกัน มีที่เกี่ยวหากินต่างกัน มาผูกรวมกันด้วยเชือกอันมั่นคง; คือเขาจับงูมาผูกด้วยเชือกเหนียวเส้นหนึ่ง, จับจระเข้, จับนก, จับสุนัขบ้าน, จับสุนัขจิ้งจอก, จับลิง, มาผูกด้วยเชือกเหนียวเส้นหนึ่งๆ แล้วผูกรวมเข้าด้วยกันเป็นปมเดียวในท่ามกลาง ปล่อยแล้ว. ภิกษุ ท. ! ครั้งนั้น สัตว์เหล่านั้นทั้งหกชนิด มีที่อาศัยและที่เกี่ยวต่างๆกัน ก็ยื้อแย่งฉุดดึงกัน เพื่อจะไปสู่ที่อาศัยที่เกี่ยวของตนๆ : งูจะเข้าจอมปลวก, จระเข้จะลงน้ำ, นกจะบินขึ้นไปในอากาศ, สุนัขจะเข้าบ้าน, สุนัขจิ้งจอกจะไปป่าช้า, ลิงก็จะไปป่า. ครั้งเหนี่ยวล้ากันทั้งหกสัตว์แล้ว สัตว์ใดมีกำลังกว่า สัตว์นอกนั้นก็ต้องถูกลากติดตามไปตามอำนาจของสัตว์นั้น. ข้อนี้ฉันใด;

ภิกษุ ท. ! ภิกษุใดไม่อบรมทำให้มากในกายคตาสติแล้ว ตา ก็จะฉุดเอาภิกษุนั้นไปหารูปที่น่าพอใจ, รูปที่ไม่น่าพอใจก็กลายเป็นสิ่งที่เรารู้สึกอึดอัดขยะแขยง; หู ก็จะฉุดเอาภิกษุนั้นไปหาเสียงที่น่าฟัง, เสียงที่ไม่น่าฟังก็กลายเป็นสิ่งที่เรารู้สึกอึดอัดขยะแขยง; จมูก ก็จะฉุดเอาภิกษุนั้นไปหากลิ่นที่น่าสูดดม, กลิ่นที่ไม่น่าสูดดมก็กลายเป็นสิ่งที่เรารู้สึกอึดอัดขยะแขยง; ลิ้น ก็จะฉุดเอาภิกษุนั้นไปหารสที่พอใจ, รสที่ไม่พอใจก็กลายเป็นสิ่งที่เรารู้สึกอึดอัดขยะแขยง; กาย ก็จะฉุดเอาภิกษุนั้นไปหาสัมผัสที่ยั่ววนใจ, สัมผัสที่ไม่ยั่ววนใจก็กลายเป็นสิ่งที่เรารู้สึกอึดอัดขยะแขยง; และ ใจ ก็จะฉุดเอาภิกษุนั้นไปหาธรรมารมณ์ที่ถูกต้อง, ธรรมารมณ์ที่ไม่ถูกต้องก็กลายเป็นสิ่งที่เรารู้สึกอึดอัดขยะแขยง; ข้อนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน.



## ข. คุณสมบัติของกายคตาสติ

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนบุรุษจับสัตว์หกชนิด อันมีที่อยู่อาศัยต่างกัน มีที่เกี่ยวหากินต่างกัน มาผูกรวมกันด้วยเชือกอันมั่นคง คือ เขาจับงูมาผูกด้วยเชือกเหนียวเส้นหนึ่ง, จับจระเข้, จับนก, จับสุนัขบ้าน, จับสุนัขจิ้งจอก และจับลิง, มาผูกด้วยเชือกเหนียวเส้นหนึ่งๆ ครั้นแล้ว นำไปผูกไว้กับเสาเขื่อนหรือเสาหลักอีกต่อหนึ่ง ภิกษุ ท. ! ครั้งนั้น สัตว์ทั้งหกชนิดเหล่านั้น มีที่อาศัยและที่เกี่ยวต่างๆ กัน ก็ยื้อแย่งจุดดึงกัน เพื่อจะไปสู่ที่อาศัยที่เกี่ยวของตนๆ : งูจะเข้าจอมปลวก, จระเข้จะลงน้ำ, นกจะบินขึ้นไปในอากาศ, สุนัขจะเข้าบ้าน, สุนัขจิ้งจอกจะไปป่าช้า, ลิงก็จะไปป่า. ภิกษุ ท. ! ในกาลใดแล ความเป็นไปภายในของสัตว์ทั้งหกชนิดเหล่านั้น มีแต่ความเมื่อยล้าแล้ว; ในกาลนั้น มันทั้งหลายก็จะพึงเข้าไปยืนเจ้า นั่งเจ้า นอนเจ้า อยู่ข้างเสาเขื่อนหรือเสาหลักนั่นเอง. ข้อนี้ฉันใด,

ภิกษุ ท. ! ภิกษุใดได้อบรมทำให้มากในกายคตาสติแล้ว ตา ก็จะ ไม่จุดเอาภิกษุ นั้นไปหารูปที่น่าพอใจ, รูปที่ไม่น่าพอใจ ก็ไม่เป็นสิ่งที่เธอรู้สึกอึดอัดขยะแขยง; หู ก็จะ ไม่จุดเอาภิกษุ นั้นไปหาเสียงที่น่าฟัง, เสียงที่ไม่น่าฟัง ก็ไม่เป็นสิ่งที่เธอรู้สึกอึดอัดขยะแขยง; จมูก ก็จะ ไม่จุดเอาภิกษุ นั้นไปหากลิ่นที่น่าสูดดม, กลิ่นที่ไม่น่าสูดดม ก็ไม่เป็นสิ่งที่เธอรู้สึกอึดอัดขยะแขยง; ลิ้น ก็จะ ไม่จุดเอาภิกษุ นั้นไปหารสที่ชชอบใจ, รสที่ไม่ชชอบใจ ก็ไม่เป็นสิ่งที่เธอรู้สึกอึดอัดขยะแขยง; กาย ก็จะ ไม่จุดเอาภิกษุ นั้นไปหาสัมผัสที่ยั่ววนใจ, สัมผัสที่ไม่ยั่ววนใจ ก็ไม่เป็นสิ่งที่เธอรู้สึกอึดอัดขยะแขยง; และ ใจ ก็จะ ไม่จุดเอาภิกษุ นั้นไปหาธรรมารมณ์ที่ถูกต้องใจ, ธรรมารมณ์ที่ไม่ถูกต้องใจ ก็ไม่เป็นสิ่งที่เธอรู้สึกอึดอัดขยะแขยง; ข้อนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน.

ภิกษุ ท. ! คำว่า “เสาเขื่อน หรือเสาหลัก” นี้เป็นคำเรียกแทนชื่อ แห่ง  
กายคตาสติ.

ภิกษุ ท. ! เพราะฉะนั้น ในเรื่องนี้ พวกเธอทั้งหลายพึงสำเหนียกใจ  
ไว้ว่า “กายคตาสติของเราทั้งหลาย จักเป็นสิ่งที่เราอบรม กระทำให้มาก กระทำ  
ให้เป็นยานเครื่องนำไป กระทำให้เป็นของที่อาศัยได้ เพียงตั้งไว้เนืองๆ เพียร  
เสริมสร้างโดยรอบคอบ เพียรปรารภสม่ำเสมอด้วยดี” ดังนี้. ภิกษุ ท. ! พวกเธอ  
ทั้งหลาย พึงสำเหนียกใจไว้ด้วยอาการอย่างนี้แล.

- สฟา.ส.๑๘/๒๔๖,๒๔๘/๓๔๘,๓๕๐.

### หลักสำคัญสำหรับผู้หลีกออกเจริญสติปัฏฐานอยู่ผู้เดียว

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ข้าพระองค์ขอโอกาส ขอพระผู้มีพระภาค จงทรงแสดง  
ธรรมนั้นโดยย่อ อันเป็นธรรมที่เมื่อข้าพระองค์ฟังแล้ว จะเป็นผู้เดียวออกไปสู่ที่สงบเป็น  
ผู้ไม่ประมาท มีความเพียรเพิกกิเลส มีตนส่งไปแล้วในธรรมเบื้องบน แล้วแลอยู่เถิดพระเจ้า  
ข้า !"

ก็เรื่องอย่างเดียวกันนี้แหละ โมฆบุรุษบางพวกขอร้องให้เรากล่าวธรรม  
อย่างที่เธอถาม ครั้นเรากล่าวธรรมนั้นแล้วเขาก็ยังสำคัญแต่ในอันที่จะติดตาม  
เราเท่านั้น (ไม่สนใจที่จะหลีกออกอยู่ปฏิบัติผู้เดียว).

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงแสดงธรรมโดยย่อแก่ข้าพระองค์  
ขอพระสุคตจงทรงแสดงธรรมโดยย่อแก่ข้าพระองค์ ในลักษณะที่ข้าพระองค์จะเข้าใจ  
เนื้อความแห่งภยิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า จะเป็นทนายาท(ผู้รับมรดกกรรม) แห่งภยิต  
ของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น".

ภิกษุ ท. ! ถ้าอย่างนั้น ในกรณีนี้ เธอจงชำระธรรมอันเป็นเบื้องต้น  
 อย่างยิ่งในบรรดาคุณธรรมทั้งหลาย. ก็อะไรเล่าเป็นเบื้องต้นแห่งคุณธรรม  
 ทั้งหมด? ธรรมอันเป็นเบื้องต้นแห่งคุณธรรมทั้งหมดคือ ศีลอันบริสุทธิ์หมด  
 จด ๑ , ทิฏฐิอันเป็นไปตรง ๑. ภิกษุ ท. ! เมื่อศีลของเธอบริสุทธิ์หมดจด ทิฏฐิ  
 ของเธอไปตรงแล้ว, เธอจงอาศัยศีลตั้งอยู่ในศีล แล้วจง เจริญสติปัญญาฐานทั้งสี่  
 โดย วิธีทั้งสาม เกิด. เจริญสติปัญญาฐานทั้งสี่โดยวิธีทั้งสาม นั้นเป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ เธอจงเป็นผู้ มีปกติตามเห็นกายในกาย อันเป็น  
 ภายใน อยู่เป็นประจำ มีความเพียรเพากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำออกซึ่ง  
 อภิชฌาและโทมนัสในโลก อยู่เกิด; และจงเป็นผู้มีปกติตามเห็นกายในกาย อัน  
 เป็นภายนอก อยู่เป็นประจำ มีความเพียรเพากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำออก  
 ซึ่งอภิชฌาและโทมนัสในโลก อยู่เกิด. และจงเป็นผู้มีปกติตามเห็นกายในกาย ทั้ง  
 ภายในและภายนอก อยู่เป็นประจำ มีความเพียรเพากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ  
 นำออกซึ่งอภิชฌาและโทมนัสในโลก อยู่เกิด.

(ในกรณีแห่งเวทนา จิต และธรรม ก็มีข้อความที่ตรัสอย่างเดียวกัน).

ภิกษุ ท. ! เมื่อเธออาศัยศีลตั้งอยู่ในศีล แล้วเจริญสติปัญญาฐานทั้งสี่  
 โดยวิธีทั้งสาม อย่างนี้แล้ว ความเจริญในคุณธรรมทั้งหลายเท่านั้น เป็นสิ่งที่  
 เธอหวังได้ ตลอดคืนหรือวันอันจักมาถึง หากความเลื่อมมิได้เลย.

ภิกษุ นั้น ยินดีรับพระพุทธภาษิต ลุกจากอาสนะ ถวายอภิวัต กระทำประทักษิณ  
 หลีกไปแล้ว เป็นผู้ผู้เดียวหลีกออกไปสู่ที่สงัด ไม่ประมาท มีความเพียรเพากิเลส มีตนส่งไป  
 แล้วในธรรมเบื้องสูงอยู่ ไม่นานนักก็กระทำให้แจ้งได้ ซึ่งที่สุดแห่งพรหมจรรย์อันไม่มี  
 อะไรยิ่งกว่า ในทิฏฐุธรรมนี้ ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงแล้วแลอยู่ อันเป็นประโยชน์ที่พึง  
 ประสงค์ของกุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นผู้ไม่มีเรือน ดังนี้แล.

## ตรัสให้มีสติคู่กันไปกับสัมปชัญญะ

ภิกษุ ท. ! ภิกษุ พึงเป็นผู้ มีสติอยู่ อย่างมีสัมปชัญญะ : นี้เป็นอนุสาสนีของเราแก่พวกเธอทั้งหลาย.

ภิกษุ ท. ! **ภิกษุเป็นผู้สติ เป็นอย่างไรเล่า ?** ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ตามเห็นกายในกายอยู่เป็นประจำ มีความเพียรเพากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำออกเสียได้ซึ่งอภิชฌาและโทมนัสในโลก; เป็นผู้ตามเห็นเวทนาในเวทนาอยู่เป็นประจำ มีความเพียรเพากิเลสมีสัมปชัญญะ มีสติ นำออกเสียได้ซึ่งอภิชฌาและโทมนัสในโลก; เป็นผู้ตามเห็นจิตในจิตอยู่เป็นประจำ มีความเพียรเพากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำออกเสียได้ซึ่งอภิชฌาและโทมนัสในโลก; เป็นผู้ตามเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่เป็นประจำ มีความเพียรเพากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำออกเสียได้ซึ่งอภิชฌาและโทมนัสในโลก. ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล เรียกว่า ภิกษุเป็นผู้มีสติ.

ภิกษุ ท. ! **ภิกษุเป็นผู้มีสัมปชัญญะ เป็นอย่างไรเล่า ?** ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้รู้ตัวรอบคอบในการก้าวไปข้างหน้า การถอยกลับไปข้างหลัง, การแลดู การเหลียวดู, การคู้ การเหยียด, การทรงสังฆาฏี บาตร จีวร, การนั้ง การค้ม การเคี้ยว การลิ้ม, การถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ, การไป การหยุด การนั่ง การนอน การหลับ การตื่น การพูด การนิ่ง. ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล เรียกว่า ภิกษุเป็นผู้มีสัมปชัญญะ.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุ พึงเป็นผู้มีสติอยู่ อย่างมีสัมปชัญญะ : นี้เป็นอนุสาสนีของเราแก่พวกเธอทั้งหลาย.

## การฝึกเพื่อความสมบูรณ์แห่งสติสัมปชัญญะ

ภิกษุ ท. ! สมာธิภาวนา อันเจริญกระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อสติสัมปชัญญะ นั้นเป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ เวทนาเกิดขึ้น (หรือ) ตั้งอยู่ (หรือ) ดับไป ก็เป็นที่แจ่มแจ้งแก่ภิกษุ; สัญญาเกิดขึ้น (หรือ) ตั้งอยู่ (หรือ) ดับไป ก็เป็นที่แจ่มแจ้งแก่ภิกษุ; วิตกเกิดขึ้น (หรือ) ตั้งอยู่ (หรือ) ดับไป ก็เป็นที่แจ่มแจ้งแก่ภิกษุ. ภิกษุ ท. ! นี่คือ สมာธิภาวนาอันเจริญกระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อสติสัมปชัญญะ.

- จตุกก.อ. ๒๑/๕๘/๔๑.

## การฝึกเพื่อมีสติสัมปชัญญะโดยอ้อมและโดยตรง

อานนท์! ฐานะที่ตั้งแห่งอนุสสติ มีเท่าไร?

“มีห้าอย่าง พระเจ้าข้า!”

ห้าอย่าง อย่างไรเล่า?

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ภิกษุในกรณีนี้ สงัดแล้วจากกาม สงัดแล้วจากอกุศลธรรม เข้าถึงปฐมฌาน .... เข้าถึง ทุตติยฌาน .... เข้าถึง ตติยฌาน แล้วแลอยู่. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! นี่เป็นฐานะที่ตั้งแห่งอนุสสติ ซึ่งเมื่อบุคคลเจริญกระทำให้มากแล้ว ย่อม เป็นไปเพื่อความอยู่เป็นสุขในทิฏฐธรรม.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุ กระทำไว้ในใจซึ่ง อาโลกสัญญา อธิษฐานทิวาสัญญา ว่า กลางวันฉันใด กลางคืนฉันนั้น, กลางคืนฉันใด กลางวันฉันนั้น, เธอมีจิตอันเปิดแล้ว ด้วยอาการอย่างนี้ไม่มีอะไรห่อหุ้ม

ยังจิตที่มีแสงสว่างทั่วพร้อมให้เจริญอยู่. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! นี่เป็นฐานะที่ตั้งแห่งอนุสสติ ซึ่งเมื่อบุคคลเจริญกระทำให้มากแล้ว ย่อม เป็นไปเพื่อการได้เฉพาะซึ่งญาณทัสสนะ.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุ ย่อมพิจารณาเห็นกายนี้จากพื้นเท้าขึ้นไปสู่เบื้องบน จากปลายผมลงมาในเบื้องต่ำ อันมีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ เต็มไปด้วยของไม่สะอาดมีประการต่างๆ ว่า : ในกายนี้มี ผม ท. ขน ท. เล็บ ท. ฟัน ท. หนัง เนื้อ เอ็น ท. กระดูก ท. เยื่อในกระดูก ไต หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด ลำไส้ ลำไส้สุด อาหารในกระเพาะ อูจจาระ น้ำดี เสดกหนอง โลหิต เหงื่อ มัน น้ำตา น้ำเหลือง น้ำลาย น้ำเมือก น้ำลื่นหล่อซ้อ น้ำมูตร ดังนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! นี่เป็นฐานะที่ตั้งแห่งอนุสสติ ซึ่งเมื่อบุคคลเจริญกระทำให้มากแล้ว ย่อม เป็นไปเพื่อการละซึ่งกามราคะ.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุ พึง เห็นซากศพ ที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้าที่ทิ้งศพ ตายแล้ววันหนึ่ง บ้าง ตายแล้ว สองวัน บ้าง ตายแล้ว สามวัน บ้าง กำลังขึ้นพอง มีสีเขียวน่าเกลียด มีหนองไหลน่าเกลียด ฉันไค, เธอ นั้น พึงน้อมเข้าไปเปรียบกับกายนี้ฉันนั้น ว่า แม้กายนี้ ก็มีธรรมดาเป็นอย่างนี้มีภาวะเป็นอย่างนี้ ไม่ล่วงพ้นความเป็นอย่างนี้ไปได้ ดังนี้; หรือว่าภิกษุ พึง เห็นซากศพ ที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้าที่ทิ้งศพ อันฝูงกาบ้าง จิกกินอยู่ อันฝูงนกตะกรุมบ้าง จิกกินอยู่ อันฝูงแร้งบ้าง เจาะกินอยู่ อันฝูงสุนัขบ้าง กัดกินอยู่ อันฝูงสุนัขจิ้งจอกบ้าง กัดกินอยู่ อันหมู่หนอนต่างชนิดบ้าง บ่อนกินอยู่ ฉันไค, เธอ นั้น ก็พึงน้อมเข้าไปเปรียบกับกายนี้ ฉันนั้น ว่า แม้กายนี้ ก็มีธรรมดาเป็นอย่างนี้ มีภาวะเป็นอย่างนี้ ไม่ล่วงพ้นความเป็นอย่างนี้ไปได้ ดังนี้; หรือว่า

ภิกษุพึง เห็นซากศพ ที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้าเป็นที่ทิ้งศพ เป็นร่างกระดูกมีเนื้อและเลือด ยังมีเอ็นเป็นเครื่องรัด, เป็นร่างกระดูก ปราศจากเนื้อ แต่ยังมีน้ำเลือดเปื้อนอยู่ ยังมีเอ็นเป็นเครื่องรัด, เป็นร่างกระดูก ปราศจากเนื้อและเลือด แต่ยังมีเอ็นรัด, เป็นท่อนกระดูกทั้งหลาย ไม่มีเอ็นรัด กระจัดกระจายไปในทิศต่างๆ กระดูกมือไปทาง กระดูกเท้าไปทาง กระดูกแข้งไปทาง กระดูกขาไปทาง กระดูกสะเอวไปทาง กระดูกสันหลังไปทาง กระโหลกศีรษะไปทาง, ฉันท, เรอนั้นก็พึงน้อมเข้าไปเปรียบกับกายนี้ ฉันทนั้นว่า แม้กายนี้ก็มีธรรมดาเป็นอย่างนี้ มีภาวะเป็นอย่างนี้ ไม่ล่วงพ้นความเป็นอย่างนี้ไปได้ดังนี้; หรือว่า ภิกษุ พึงเห็นซากศพ ที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้าเป็นที่ทิ้งศพ เป็นชิ้นกระดูกทั้งหลาย มีสีขาวเปรียบด้วยสีสังข์, เป็น ชิ้นกระดูกทั้งหลาย เป็นกองๆเรียวยาวนานเกินกว่าปีหนึ่ง เป็น กระดูกทั้งหลาย เปื่อยเป็นผงละเอียด, ฉันท, เรอนั้นก็พึงน้อมเข้าไปเปรียบกับกายนี้ ฉันทนั้นว่า แม้กายนี้ ก็มีธรรมดาเป็นอย่างนี้ มีภาวะเป็นอย่างนี้ ไม่ล่วงพ้นความเป็นอย่างนี้ไปได้ ดังนี้. ภิกษุ ท. ! นี้เป็นที่ตั้งแห่งอนุสสติ ซึ่งเมื่อบุคคลเจริญกระทำให้มากแล้ว ย่อม เป็นไปเพื่อถอนจันซึ่งอัสมิมานะ.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุ เพราะละสุขเสียได้และเพราะละทุกข์เสียได้ เพราะความดับไปแห่งโสมนัสและโทมนัสทั้งสองในกาลก่อน เข้าถึงจุดตถุธรรม ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์ เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! นี้เป็นฐานะที่ตั้งแห่งอนุสสติ ซึ่งเมื่อบุคคลเจริญกระทำให้มากแล้ว ย่อม เป็นไปเพื่อการแทงตลอดซึ่งธาตุเป็นอนก.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! เหล่านี้แล ฐานะที่ตั้งแห่งอนุสสติ ๕ อย่าง.

ดีละ ดีละ อานนท์ ! อานนท์ ! ถ้าอย่างนั้น เธอจงทรงจำ ฐานะที่ตั้งแห่งอนุสสติที่หก นี้ไว้ คือ ภิกษุในกรณีนี้ มีสติก้าวไป มีสติถอยกลับ มีสติยืนอยู่ มีสตินั่งอยู่ มีสติสำเร็จการนอนอยู่ มีสติอธิษฐานการทำงาน. อานนท์ ! นี้เป็นฐานะที่ตั้งแห่งอนุสสติ ซึ่งเมื่อบุคคลเจริญกระทำให้มากแล้ว ย่อม เป็นไปเพื่อสติสัมปชัญญะ.

- มกก. อ. ๒๒/๓๖๐ - ๓๖๒/๓๐๐.

(ฐานะแห่งอนุสสติ ๕ ข้อ ข้างต้น เป็นสติสัมปชัญญะโดยอ้อม แม้จะเป็นสาวกภายิต แต่ก็ เป็นคำกล่าวแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า จนพระองค์ทรงรับรอง ถือว่ามีน้ำหนักเท่ากับพระพุทธรายิต จึงนำมาใส่ไว้ในที่นี้. ส่วนสติสัมปชัญญะโดยตรงนั้น ได้แก่ อนุสสติฐานะที่หก มีความหมายชัดแจ้ง อยู่ในพุทธรายิตนั้นแล้ว).

## โอวาทแห่งการทำสติ เมื่อถูกติหรือถูกชม

### ก. ฝ่ายถูกติ

ภิกษุ ท. ! จะพึงมีฝ่ายตรงข้ามติเตียนเรา ติเตียนธรรม ติเตียนสงฆ์, ในกรณีเช่นนี้ เธอทั้งหลายไม่พึงทำความอาฆาต เกลียดชัง เจ็บใจ ในชนเหล่านั้น.

ภิกษุ ท. ! จะพึงมีฝ่ายตรงข้ามกล่าวติเตียนเรา ติเตียนธรรม ติเตียนสงฆ์, ในกรณีเช่นนั้น ถ้าเธอทั้งหลายจักโกรธ ไม่พอใจ ในชนเหล่านั้นแล้วไซ้ อันตรายจะมีแก่เธอเพราะเหตุนั้น.

ภิกษุ ท. ! จะพึงมีฝ่ายตรงข้ามกล่าวติเตียนเรา ติเตียนธรรม ติเตียนสงฆ์, ในกรณีเช่นนั้น ถ้าเธอทั้งหลายจักโกรธ ไม่พอใจ ในชนเหล่านั้นแล้ว



ไซรั เธอจะรู้ได้ใหม่ว่า คำกล่าวของเขานั้นเป็นสุภายิตหรือทุภายิต ? “ไม่มีทางที่จะรู้ได้เลย พระเจ้าข้า!”

ภิกษุ ท. ! จะพึงมีฝ่ายตรงข้ามกล่าวติเตียนเรา ติเตียนธรรม ติเตียนสงฆ์, ในกรณีเช่นนั้น เธอพึงแสดงให้เห็นเรื่องไม่จริง โดยความเป็นเรื่องไม่จริงว่า “นี่ไม่จริงเพราะเหตุนี้ๆ นี่ไม่ใช่อย่างนั้นเพราะเหตุนี้ๆ สิ่งอย่างนี้ไม่มีในพวกเรา สิ่งชนิดนั้นหาไม่ได้ในพวกเรา” ดังนี้.

### ข. ฝ่ายอุกขม

ภิกษุ ท. ! หรือว่า จะมีฝ่ายตรงข้ามกล่าวสรรเสริญเรา สรรเสริญธรรม สรรเสริญสงฆ์, ในกรณีเช่นนั้น เธอทั้งหลายไม่พึงกระทำความเพลิดเพลिन ยินดี ไม่พึงกระทำความตื่นเต้นแห่งใจ ในคำกล่าวสรรเสริญนั้น.

ภิกษุ ท. ! จะมีฝ่ายตรงข้ามกล่าวสรรเสริญเรา สรรเสริญธรรม สรรเสริญสงฆ์, ในกรณีเช่นนั้น ถ้าเธอทั้งหลายจักทำความเพลิดเพลिन ยินดีมีความตื่นเต้นแห่งใจ แล้วไซรั อันตรายจะมีแก่เธอเพราะเหตุนั้น.

ภิกษุ ท. ! จะมีฝ่ายตรงข้ามกล่าวสรรเสริญเรา สรรเสริญธรรม สรรเสริญสงฆ์, ในกรณีเช่นนั้น เธอพึงกระทำให้เขาทราบเรื่องจริงโดยความเป็นเรื่องจริงว่า “นี่จริงเพราะเหตุนี้ๆ นี่เป็นอย่างนั้นเพราะเหตุนี้ๆ สิ่งอย่างนี้มีอยู่ในพวกเรา สิ่งชนิดนั้นหาได้ในพวกเรา” ดังนี้.

## ความมีสติเมื่อถูกประทุษร้าย

ผิดคุณะ ! ถ้ามีใครกล่าวติเตียนเธอต่อหน้า; ผิดคุณะ ! ในกรณีเช่นนั้น เธอพึงละฉันทะและวิตกชนิดที่เป็นวิสัยแห่งชาวบ้านเสีย. ผิดคุณะ ! ในกรณีเช่นนั้น เธอพึงทำความสำเหนียกอย่างนี้ว่า “จิตของเราจักไม่วิปริต เราจักไม่เปล่งวาจาชั่วหยาบ และเราจักยังคงเป็นผู้มีความเอ็นดูเกื้อกูล มีเมตตาจิต ไม่มีโทษอยู่ในภายใน” ดังนี้. ผิดคุณะ ! เธอพึงสำเหนียกอย่างนี้.

ผิดคุณะ ! ถ้ามีใครประหารเธอด้วยฝ่ามือ ด้วยก้อนหิน ด้วยท่อนไม้ หรือด้วยศาสตรา; ผิดคุณะ ! ในกรณีเช่นนั้น เธอพึงละฉันทะและวิตกชนิดที่เป็นวิสัยแห่งชาวบ้านเสีย. ผิดคุณะ ! ในกรณีเช่นนั้น เธอพึงทำความสำเหนียกอย่างนี้ว่า “จิตของเราจักไม่วิปริต เราจักไม่เปล่งวาจาชั่วหยาบ และเราจักยังคงเป็นผู้มีความเอ็นดูเกื้อกูล มีเมตตาจิต ไม่มีโทษอยู่ในภายใน” ดังนี้. ผิดคุณะ ! เธอพึงทำการสำเหนียกอย่างนี้ แล.

- มุ. ม. ๑๒/๒๕๐/๒๖๔.

(ฉันทะและวิตกที่เป็นวิสัยแห่งชาวบ้านเมื่อถูกประทุษร้ายนั้น คือพอใจที่จะแก้แค้นคิดที่จะแก้แค้น; ส่วนที่เป็นวิสัยแห่งบรรพชิตนั้น กลับทำอย่างที่ตรัสไว้ในพระบาลีนี้ ซึ่งจัดว่าเป็นความมีสติด้วยเหมือนกัน).

## ทรงขอให้มัสติเร็วเหมือนม้าอาชาไนย

ภิกษุ ท. ! อนุสาสนี เป็นสิ่งที่เราไม่ต้องกระทำในภิกษุเหล่านั้น อีกแล้ว เพราะว่า กิจที่ต้องกระทำด้วยการเกิดขึ้นแห่งสติ ได้มีอยู่แล้วในภิกษุเหล่านั้น.

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือน รถเทียมด้วยม้าอาชาไนยที่ฝึกดีแล้ว ผู้เครื่องผูกครบถ้วนแล้ว เป็นรถที่จอดอยู่ที่หนทางสี่แพร่ง มีภูมิภาคอันดี สารดี ผู้เชี่ยวชาญในการฝึกม้า เป็นชั้นอาจารย์ ขยันขันแข็ง ขึ้นสู่รถนั้นแล้ว จับเชือกด้วยมือซ้าย จับปฏักด้วยมือขวา เพียงแต่ยกปฏักขึ้นเป็นสัญญาณ ก็สามารถให้ม้าพารถไปข้างหน้า หรือให้ถอยกลับไปข้างหลัง ได้ตามที่ตนปรารถนา, นี้ฉันใด, ภิกษุ ท. ! อนุสาสนีเป็นสิ่งที่เราไม่ต้องกระทำในภิกษุเหล่านั้นอีกแล้ว เพราะว่ากิจที่ต้องกระทำด้วยการเกิดขึ้นแห่งสติ ได้มีอยู่แล้วในภิกษุเหล่านั้น ฉันนั้นเหมือนกัน. ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในกรณีนี้ เธอทั้งหลายพึงละอกุศลเสีย พึงกระทำความเพียรอย่างทั่วถึงในกุศลธรรมทั้งหลายเถิด : ด้วยการกระทำอย่างนี้ เธอทั้งหลายจักถึงซึ่งความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ ในธรรมวินัยนี้.

- ม.ม. ๑๒/๒๕๑/๒๖๕.

## สติในการเผชิญโลกธรรมของอริยสาวก

ภิกษุ ท. ! ลากเกิดขึ้นแก่บุรุษผู้ไม่มีการดับ เขาไม่พิจารณาเห็นโดยประจักษ์ จึงไม่รู้ชัดตามเป็นจริงว่า “ลาภนี้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา แต่มันไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา” ดังนี้. (ในกรณีแห่ง ความเสื่อมลาภ ยศ ความเสื่อมยศ นินทา สรรเสริญ สุข และทุกข์ ก็มีข้อความที่ตรัสไว้อย่างเดียวกัน).

ลาภ ก็ครอบงำจิตของเขาดังอยู่; ความเลื่อมลาภ ก็ครอบงำจิตของเขาดังอยู่;

ยศ ก็ครอบงำจิตของเขาดังอยู่; ความเลื่อมยศ ก็ครอบงำจิตของเขาดังอยู่;

นินทา ก็ครอบงำจิตของเขาดังอยู่; สรรเสริญ ก็ครอบงำจิตของเขาดังอยู่;

สุข ก็ครอบงำจิตของเขาดังอยู่; ทุกข์ ก็ครอบงำจิตของเขาดังอยู่.

บุคลุชนั้น ย่อมยินดีในลาภ ย่อมยินร้ายใน ความเลื่อมลาภ อันเกิดขึ้นแล้ว;

ย่อมยินดีใน ยศ ย่อมยินร้ายใน ความเลื่อมยศ อันเกิดขึ้นแล้ว;

ย่อมยินดีใน สรรเสริญ ย่อมยินร้ายใน นินทา อันเกิดขึ้นแล้ว;

ย่อมยินดีใน สุข ย่อมยินร้ายใน ทุกข์ อันเกิดขึ้นแล้ว.

เขาถึงพร้อมด้วยความยินดียินร้าย อยู่ดังนี้ ย่อมไม่พ้นจากชาติ ชรามรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาสทั้งหลาย, เรากล่าวว่า “เขาไม่หลุดพ้นจากทุกข์” ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! ลาภเกิดขึ้นแก่อริยสาวกผู้มีการดับ เขาพิจารณาเห็นโดยประจักษ์ จึงรู้ชัดตามเป็นจริง ว่า “ลาภนี้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา แต่มันไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา” ดังนี้. (ในกรณีแห่ง ความเลื่อมลาภ ยศ ความเลื่อมยศ นินทา สรรเสริญ สุข และทุกข์ ก็มีข้อความที่ตรัสไว้อย่างเดียวกัน).

ลาภก็ไม่ครอบงำจิตของเขาดังอยู่; ความเลื่อมลาภ ก็ไม่ครอบงำจิตของเขาดังอยู่;

ยศ ก็ไม่ครอบงำจิตของเขาดังอยู่; ความเลื่อมยศ ก็ไม่ครอบงำจิตของเขาดังอยู่;

ตั้งอยู่;

นินทา ก็ไม่ครอบงำจิตของเขาตั้งอยู่; สรรเสริญ ก็ไม่ครอบงำจิตของเขาตั้งอยู่;

สุข ก็ไม่ครอบงำจิตของเขาตั้งอยู่; ทุกข์ ก็ไม่ครอบงำจิตของเขาตั้งอยู่.  
 อริยสาวกนั้น ย่อมไม่ยินดีในลาภ ย่อมไม่ยินดีใน ร่ำรวยใน ความเสื่อมลาภ อันเกิดขึ้นแล้ว;

ย่อมไม่ยินดีใน ยศ ย่อมไม่ยินดีใน ร่ำรวยใน ความเสื่อมยศ อันเกิดขึ้นแล้ว;

ย่อมไม่ยินดีใน สรรเสริญ ย่อมไม่ยินดีใน นินทา อันเกิดขึ้นแล้ว;

ย่อมไม่ยินดีใน สุข ย่อมไม่ยินดีใน ร่ำรวยใน ทุกข์ อันเกิดขึ้นแล้ว.

เขามีความยินดีและยินดีอันละได้แล้ว อยู่ดังนี้ ย่อมหลุดพ้นจากชาติ ชรามรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาสทั้งหลาย, เรากล่าวว่า “เขาหลุดพ้นได้จากทุกข์” ดังนี้.

(คาถาผนวกท้ายพระสูตร)

มีลาภ เสื่อมลาภ มียศ เสื่อมยศ นินทา สรรเสริญ สุข และ  
 ทุกข์ แปรดอย่างนี้ เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยงในหมู่มนุษย์ ไม่ยั่งยืน มีความ  
 แปรปรวนเป็นธรรมดา.

ผู้มีปัญญา มีสติ รู้ความข้อนี้อแล้ว ย่อมเพ่งอยู่ในความแปรปรวน  
 เป็นธรรมดาของโลกธรรมนั้น.

## หมวด จ. ว่าด้วย อานิสงส์ ของสัมมาสติ

### อานิสงส์ตามปกติ แห่งอานาปานสติ

#### ก. อานิสงส์อย่างตั้งเขปที่สุด ๒ ประการ

(เมื่อได้ตรัสการกระทำอานาปานสติตามลำดับครบ ๑๖ ชั้น ดังที่ กล่าวไว้ที่หน้า ๑๑๘๑ ถึง ๑๑๘๔ บรรทัดที่แปด แห่งหนังสือนี้ หัวข้อว่า “แบบการเจริญอานาปานสติที่มีผลมาก” ดังนี้แล้ว ได้ตรัสอานิสงส์แห่งอานาปานสตินี้ว่า :-)

ภิกษุ ท. ! เมื่ออานาปานสติ อ้นบุคคลเจริญทำให้มากแล้วอยู่อย่างนี้ ผลอานิสงส์อย่างใดอย่างหนึ่ง ในบรรดาผล ๒ ประการ เป็นสิ่งที่หวังได้; คือ **อรหัตตผลในทิกุฐุธรรม** เทียว หรือว่าถ้ายังมีอุปาทิเหลืออยู่ ก็จักเป็น **อนาคามี**.

- มหาวาร.ส. ๑๕/๓๕๖ - ๓๕๗/๑๓๑๑ - ๑๓๑๓.

#### ข. อานิสงส์ตามปกติ ๗ ประการ

(เมื่อได้ตรัสการกระทำอานาปานสติตามลำดับครบ ๑๖ ชั้น ดังที่ กล่าวไว้ที่หน้า ๑๑๘๑ - ๔ แห่งหนังสือนี้ หัวข้อว่า “แบบการเจริญอานาปานสติที่มีผลมาก” ดังนี้แล้ว ได้ตรัสอานิสงส์แห่งอานาปานสตินี้ว่า :-)

ภิกษุ ท. ! เมื่ออานาปานสติ อ้นบุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว อยู่อย่างนี้ ผลอานิสงส์ ๗ ประการ ย่อมเป็นสิ่งที่หวังได้. ผลอานิสงส์ ๗ ประการ เป็นอย่างไรเล่า? ผลอานิสงส์ ๗ ประการ คือ :-

๑. การบรรลุด **อรหัตตผลทันที** ในทิกุฐุธรรมนี้.
๒. ถ้าไม่เช่นนั้น ย่อมบรรลุด **อรหัตตผล** ในกาลแห่งมรณะ.
๓. ถ้าไม่เช่นนั้น เพราะสิ้น **โอรัมภาคิยัญญุชัญ** ๕ ย่อมเป็น **อันตราปรินิพพายี**.

๔. ถ้าไม่เช่นนั้น เพราะสิ้นโอรัมภากิยสัจญโญชน์ ๕ ย่อมเป็น  
อุปหัจจปรินิพพายี.

๕. ถ้าไม่เช่นนั้น เพราะสิ้นโอรัมภากิยสัจญโญชน์ ๕ ย่อมเป็น  
อสังขารปรินิพพายี.

๖. ถ้าไม่เช่นนั้น เพราะสิ้นโอรัมภากิยสัจญโญชน์ ๕ ย่อมเป็น  
สสังขารปรินิพพายี.

๗. ถ้าไม่เช่นนั้น เพราะสิ้นโอรัมภากิยสัจญโญชน์ ๕ ย่อมเป็น  
อุทธังโธโตอกนิฏฐคามิ.

ภิกษุ ท. ! อานาปานสติ อันบุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้วอย่างนี้ แล  
ผลอานิสงส์ ๗ ประการเหล่านี้ ย่อมหวังไว้ดังนี้.

- มหาวาร.สํ. ๑๕/๓๕๗/๑๓๑๔ - ๑๓๑๖.

### ค. ทำสติปัฏฐานสี่ - โพชฌงค์เจ็ด - วิชชาและวิมุตติให้บริบูรณ์

ภิกษุ ท. ! ธรรมอันเอกนั้นมิอยู่ ซึ่งเมื่อบุคคลเจริญแล้ว ทำให้มาก  
แล้ว ย่อมทำกรรมทั้ง ๔ ให้บริบูรณ์; ครั้นกรรมทั้ง ๔ นั้น อันบุคคลเจริญแล้ว  
ทำให้มากแล้ว ย่อมทำกรรมทั้ง ๗ ให้บริบูรณ์; ครั้นกรรมทั้ง ๗ นั้น อันบุคคล  
เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมทำกรรมทั้ง ๒ ให้บริบูรณ์ได้.

ภิกษุ ท. ! อานาปานสติสมาธินี้แล เป็นธรรมอันเอกซึ่งเมื่อบุคคล  
เจริญแล้วทำให้มากแล้ว ย่อมทำสติปัฏฐานทั้ง ๔ ให้บริบูรณ์; สติปัฏฐาน ๔ อัน  
บุคคลเจริญแล้วทำให้มากแล้ว ย่อมทำโพชฌงค์ทั้ง ๗ ให้บริบูรณ์; โพชฌงค์ทั้ง ๗  
อันบุคคลเจริญแล้วทำให้มากแล้ว ย่อมทำวิชาและวิมุตติให้บริบูรณ์ได้. (เนื้อเรื่อง  
ต่อไปนี้ดูรายละเอียดที่หน้า ๑๑๕๘ ถึงหน้า ๑๒๐๘ แห่งหนังสือเล่มนี้ หัวข้อว่า “สติปัฏฐานสี่

บริบูรณ์ เมื่ออานาปานสติบริบูรณ์” “สติปัญญาอันบริบูรณ์ ย่อมทำโพชฌงค์ให้บริบูรณ์”. “โพชฌงค์บริบูรณ์ ย่อมทำวิชาและวิมุตติให้บริบูรณ์”).

- มหาวาร.ส. ๑๕/๔๒๔/๑๔๐๒ - ๑๔๐๓.

### ง. อานิสงส์ตามที่เคยปรากฏแก่พระองค์เอง

(เมื่อได้ตรัสการกระทำอานาปานสติตามลำดับครบ ๑๖ ชั้น ดังที่ กล่าวไว้ที่หน้า ๑๑๘๑ - ๔ แห่งหนังสือนี้ หัวข้อว่า “แบบการเจริญอานาปานสติที่มีผลมาก” ดังนี้แล้ว ได้ตรัสอานิสงส์แห่งอานาปานสตินี้ว่า :-)

ภิกษุ ท. ! แม้เราเอง เมื่อยังไม่ตรัสรู้ ก่อนการตรัสรู้ยังเป็น โพรฐิตัวอยู่ ย่อมอยู่ด้วยวิหารธรรมนี้เป็นอันมาก. ภิกษุ ท. ! เมื่อเราอยู่ด้วย วิหารธรรมนี้เป็นอันมาก กายก็ไม่ลำบาก ตาก็ไม่ลำบาก และจิตของเราก็หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถ่มด้วยอุปาทาน.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในเรื่องนี้ ถ้าภิกษุปรารธนาว่า “กายของเราไม่เพียงลำบาก ตาของเราไม่เพียงลำบาก และจิตของเราเพียงหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถ่มด้วยอุปาทาน” ดังนี้แล้วไซ้; อานาปานสติสมาธินี้แหละ อันภิกษุนั้นพึงทำไว้ในใจให้เป็นอย่างดี.

(ข้อนี้หมายความว่า การปฏิบัติอานาปานสติไม่ทำร่างกายให้ลำบาก เหมือนกัมมัฏฐานอื่น บางอย่าง เช่นไม่มีความรบกวนทางตา ไม่ต้องใช้สายตาเหมือนการเพ่งกลีณ เป็นต้น; แล้วยังสามารถทำจิตให้หลุดพ้นได้ด้วย).

### จ. ละความดำริอันอาศัยเรือน

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในเรื่องนี้ ถ้าภิกษุปรารธนาว่า “ความระลึกและดำริอันอาศัยเรือนเหล่าใดของเรามีอยู่ ความระลึกและความดำริเหล่านั้นพึง



สิ้นไป” ดังนี้แล้วไซ้; อานาปานสติสมาธินี้แหละ อันภิกษุนั้นพึงทำไว้ในใจให้เป็นอย่างดี.

(ข้อนี้หมายความว่า อานาปานสติป้องกันการดำริที่น้อมไปในทางกาม มีแต่ที่จะให้น้อมไปในทางเนกขัมมะ).

### ฉ. สามารถควบคุมความรู้สึกเกี่ยวกับความปฏิกูล

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้นในเรื่องนี้ ถ้าภิกษุปรารถนาว่า “เราพึงเป็นผู้มีสติปัญญาว่าปฏิกูลในสิ่งที่ไม่เป็นปฏิกูลอยู่เถิด” ดังนี้แล้วไซ้; อานาปานสติสมาธินี้แหละ อันภิกษุนั้นพึงทำไว้ในใจให้เป็นอย่างดี.

(ข้อนี้หมายความว่า การเจริญอานาปานสติช่วยให้พิจารณาเห็นสังขารที่ไม่เป็นปฏิกูลโดยสีและกลิ่นเป็นต้น แต่มีความเป็นปฏิกูลโดยความเป็นมายา ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา และปรุงแต่งให้เกิดทุกข์ ดังนี้เป็นต้น).

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในเรื่องนี้ ถ้าภิกษุปรารถนาว่า “เราพึงเป็นผู้มีสติปัญญาว่า ไม่ปฏิกูลในสิ่งที่ปฏิกูลอยู่เถิด” ดังนี้แล้วไซ้; อานาปานสติสมาธินี้แหละ อันภิกษุนั้นพึงทำไว้ในใจให้เป็นอย่างดี.

(ข้อนี้หมายความว่า อานาปานสติ ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องว่าการปฏิกูลนั้น ที่แท้ไม่ใช่ปฏิกูลเพราะกลิ่นและสีน่าเกลียด หากแต่ว่าเป็นปฏิกูลตรงที่เป็นมายา และทำให้เกิดทุกข์ ฉะนั้น สิ่งที่มีสีและกลิ่นอันน่าเกลียด ถ้ามิได้เป็นเหตุให้เกิดกิเลสหรือเกิดทุกข์แล้ว ก็หาใช่สิ่งที่ปฏิกูลไม่).

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้นในเรื่องนี้ ถ้าภิกษุปรารถนาว่า “เราพึงเป็นผู้มีสติปัญญาว่า ปฏิกูลทั้งในสิ่งที่ไม่ปฏิกูล และทั้งในสิ่งที่ปฏิกูลอยู่เถิด” ดังนี้แล้วไซ้; อานาปานสติสมาธินี้แหละ อันภิกษุนั้นพึงทำไว้ในใจให้เป็นอย่างดี.

(ข้อนี้หมายความว่า สติและญาณ ในอานาปานสติสามารถทำให้เห็นความน่าขยะแขยง เพราะทำให้เกิดความทุกข์ทรมาน ว่ามีอยู่ทั้งในสิ่งที่ตามธรรมดาถือกันว่าปฏิกูลและไม่ปฏิกูลหรือ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็ได้ว่า ไม่ควรถือเป็นตัวเป็นตนหรือของตน ทั้งในสิ่งที่ปฏิกูลและในสิ่งที่ไม่ปฏิกูล).

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในเรื่องนี้ ถ้าภิกษุปรารธนาว่า “เราพึงเป็นผู้มีสัญญาว่า ไม่ปฏิกูลทั้งในสิ่งที่ปฏิกูลและในสิ่งไม่ปฏิกูลอยู่เถิด” ดังนี้แล้ว ไชรั; อานาปานสติสมาธินี้แหละ อันภิกษุนั้นพึงทำไว้ในใจให้เป็นอย่างดี.

(ข้อนี้หมายความว่า สติและญาณในอานาปานสติขั้นสูง ที่สามารถทำให้เห็นสูญญตาย่อมสามารถทำให้วางเฉยได้ทั้งในสิ่งที่ปฏิกูล และสิ่งที่ไม่ปฏิกูลอยู่โดยเสมอกัน).

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในเรื่องนี้ ถ้าภิกษุปรารธนาว่า “เราพึงเป็นผู้เว้นขาดจากความรู้สึกว่าปฏิกูล และความรู้สึกว่าไม่เป็นปฏิกูลทั้ง ๒ อย่างเสียโดยเด็ดขาดแล้ว เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่เถิด” ดังนี้แล้ว ไชรั; อานาปานสติสมาธินี้แหละ อันภิกษุนั้นพึงทำไว้ในใจให้เป็นอย่างดี.

(ข้อนี้หมายความว่า ในขั้นที่มีสติสัมปชัญญะสมบูรณ์ และอยู่ด้วยอุเบกขาจริงๆนั้น ย่อมไม่มีความรู้สึกว่าเป็นปฏิกูลและไม่ปฏิกูลทั้ง ๒ อย่าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นผลของอานาปานสติขั้นสูง กล่าวคือจตุกกะที่ ๔ ที่ทำให้เห็นความว่างจากตัวตน หรือว่างจากความหมายอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ โดยประการทั้งปวงจริงๆแล้ว).

### ช. เป็นเหตุให้ได้รูปฌานทั้งสี่

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในเรื่องนี้ ถ้าภิกษุปรารธนาว่า “เราพึงเป็นผู้สังัดจากกามทั้งหลาย สังัดจากอกุศลธรรมทั้งหลาย เข้าถึง ปฐมฌาน อันมี

วิตกวิจารณ์ มีปีติและสุข อันเกิดจากวิเวกแล้ว แลอยู่เถิด” ดังนี้แล้วไซ้; อานาปานสตินั้นแหละ อันภิกษุ นั้นพึงทำไว้ในใจให้เป็นอย่างดี.

(ข้อนี้หมายความว่า อานาปานสติ สามารถอำนวยให้เกิดปฐมฌานได้ตามความปรารถนา).

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุ นั้น ในเรื่องนี้ ถ้าภิกษุปรารถนาว่า “เพราะวิตกวิจารณ์ระงับไป เราพึงเข้าถึง ตติยฌาน อันเป็นเครื่องผ่องใสแห่งจิตในภายใน เพราะธรรมอันเอก คือสมาธิหุดมีขึ้น ไม่มีวิตกไม่มีวิจารณ์ มีปีติและสุข อันเกิดจากสมาธิ แล้วแลอยู่เถิด” ดังนี้แล้วไซ้; อานาปานสตินั้นแหละ อันภิกษุ นั้นพึงทำไว้ในใจให้เป็นอย่างดี.

(ข้อนี้หมายความว่า อานาปานสติ สามารถอำนวยให้เกิดตติยฌานได้ ตามความปรารถนา).

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุ นั้น ในเรื่องนี้ ถ้าภิกษุ ปรารถนาว่า “เพราะความจางคลายไปแห่งปีติ เราพึงเป็นผู้ที่อยู่อุเบกขา มีสติสัมปชัญญะเสวยสุขด้วยนามกาย ชนิดที่พระอรียเจ้ากล่าวว่าเป็นผู้ที่อยู่อุเบกขา มีสติ มีการอยู่เป็นสุข, เข้าถึง ตติยฌาน แล้วแลอยู่เถิด” ดังนี้แล้วไซ้; อานาปานสติสมาธินี้แหละ อันภิกษุ นั้นพึงทำไว้ในใจให้เป็นอย่างดี.

(ข้อนี้หมายความว่า อานาปานสติ สามารถอำนวยให้เกิดตติยฌานได้ ตามความปรารถนา).

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุ นั้น ในเรื่องนี้ ถ้าภิกษุปรารถนาว่า “เพราะละสุขและทุกข์เสียได้ เพราะความดับไปแห่งโสมนัสและโทมนัสในกาลก่อน เรา

พืงเข้าถึง จตุตถมาน อันไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีแต่ความบริสุทธิ์แห่งสติเพราะอุเบกขาแล้วแลอยู่เกิด” ดังนี้แล้วไชร้; อานาปานสติสมาธินี้แหละ อันภิกษุณั้ พืงทำไว้ในใจให้เป็นอย่างดี.

(ข้อนี้หมายความว่า อานาปานสติ สามารถอำนวยการให้เกิดจตุตถมานได้ตาม ความปรารถนา).

### ญ. เป็นเหตุให้ได้รูปสมบัติทั้งสี่

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุณั้ ในเรื่องนี ถ้าภิกษุปรารถนาว่า “เพราะก้าวล่วงรูปสัณญาเสียบโดยประการทั้งปวง เพราะความดับไปแห่งปฐิมสัณญาทั้งหลาย เพราะการไม่กระทำในใจ ซึ่งนานัตตสัณญามีประการต่างๆ เราพืงเข้าถึง อากาสนัญจายตนะ อันมีการทำในใจว่าอากาศไม่มีที่สุด ดังนี้ แล้วแลอยู่เกิด” ดังนี้แล้วไชร้; อานาปานสติสมาธินี้แหละ อันภิกษุณั้ พืงทำไว้ในใจให้เป็นอย่างดี.

(ข้อนี้หมายความว่า อานาปานสติสมาธิ สามารถอำนวยการให้เกิดอากาสนัญจายตนะได้ โดยเมื่อทำรูปฌานให้เกิดขึ้นแล้ว กำหนดนิมิตคือลมหายใจ โดยประจักษ์แล้ว ทำการเพิกถอนลมหายใจออกไปเสียบจากนิมิตเหลือความว่างอยู่แทน และความว่างนั้น ตั้งอยู่ในฐานะเป็นอารมณ์รูปสมบัติขั้นที่หนึ่งในที่นี้ แม้ทำอย่างนี้ ก็กล่าวได้ว่าอากาสนัญจายตนะนั้น สืบเนื่องมาจากอานาปานสตินี้โดยตรง. ถ้าจำเป็นจะต้องสงเคราะห์รูปสมบัติเข้าในอานาปานสติอันมีวัตถุ ๑๖ แล้ว พืงสงเคราะห์เข้าในอานาปานสติขั้นที่ ๔ คือการทำกายสังขารให้รำงับ. เท่าที่กล่าวมาแล้วข้างต้น (ในหนังสืออานาปานสติชุดธรรมโฆษณ์ของพุทธทาส) ไม่มีการกล่าวถึงรูปสมบัติ ก็เพราะไม่เป็นที่มุ่งหมายโดยตรงของการทำอานาปานสติที่เป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะโดยเฉพาะ).

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในเรื่องนี้ ถ้าภิกษุปรารธนาว่า “เราพึงก้าวล่วงอากาศาณัญญาตนะโดยประการทั้งปวงเสียแล้ว พึงเข้าถึง วิญญาณัญญาตนะ อันมีการทำในใจว่า วิญญาณไม่มีที่สุด ดังนี้แล้วแลอยู่เถิด” ดังนี้แล้ว ไชรั; อานาปานสติสมาธินี้แหละ อันภิกษุนั้นพึงทำไว้ในใจให้เป็นอย่างดี.

(ข้อนี้หมายความว่า ต้องมีการทำอากาศาณัญญาตนะ ดังที่กล่าวแล้ว ในข้อบนให้เกิดขึ้นอย่างมั่นคงเสียก่อน แล้วจึงเพิกถอนการกำหนดอากาศาณัญญาตนะตามความหมายถึง วิญญาณธาตุที่ไม่มีรูปร่างซึ่งจัดเป็นนามธาตุที่ไม่มีรูปร่างซึ่งจัดเป็นนามธาตุหรือนามธรรม; เนื่องจากทำสืบต่อมาจากอานาปานสติ จึงกล่าวว่าสำเร็จมาจากอานาปานสติ จึงกล่าวว่าสำเร็จมาจากอานาปานสติ.)

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในเรื่องนี้ ถ้าภิกษุปรารธนาว่า “เราพึงก้าวล่วงวิญญาณัญญาตนะเสียโดยประการทั้งปวง เข้าถึง อากิญจัญญาตนะ อันมีการทำในใจว่าไม่มีอะไร แล้วแลอยู่เถิด” ดังนี้แล้ว ไชรั; อานาปานสติสมาธินี้แหละ อันภิกษุนั้นพึงทำไว้ในใจให้เป็นอย่างดี.

(ข้อนี้หมายความว่า เมื่อทำวิญญาณัญญาตนะให้เกิดขึ้นอย่างมั่นคงแล้ว เพิกถอนการกำหนดอารมณ์ว่าวิญญาณไม่มีที่สุดเสีย มากำหนดความไม่มีอะไรเลยเป็นอารมณ์. เนื่องจากมีอานาปานสติเป็นมูล จึงกล่าวว่าสำเร็จมาจากอานาปานสติ).

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในเรื่องนี้ ถ้าภิกษุปรารธนาว่า “เราพึงก้าวล่วงอากิญจัญญาตนะเสียโดยประการทั้งปวง เข้าถึง เนวตัณณานาตัณญาตนะ แล้วแลอยู่เถิด” ดังนี้แล้ว ไชรั; อานาปานสติสมาธินี้แหละ อันภิกษุนั้นพึงทำไว้ในใจให้เป็นอย่างดี.

(ข้อนี้หมายความว่า ได้มีการทำอากิญจัญญาตนะให้เกิดขึ้นแล้วอย่างมั่นคง แล้วเพิกถอนการกำหนดความไม่มีอะไรเป็นอารมณ์นั้นเสีย หน่วงเอาความรำับที่ประณีตยิ่งขึ้นไป คือความไม่ทำความรู้สึกอะไรเลย แต่ก็ไม่ใช่สลบหรือตาย จึงเรียกว่า เนวตัณณานา

สัญญาตนะซึ่งหมายความว่า จะว่ามีสัญญาอยู่ที่ไม่ใช่ จะว่าไม่มีสัญญาเลยก็ไม่ใช่. เพราะมี อานาปานสติเป็นมูลในขั้นต้นด้วยกันทั้ง ๔ ขั้น จึงเรียกว่าสำเร็จมาแต่อานาปานสติ อีกอย่างหนึ่งอาจจะกล่าวได้ว่าในขณะแห่งรูปฌานแม้ไม่มีการหายใจอยู่โดยตรง ก็ต้องถือว่า มีการหายใจอยู่โดยอ้อมคือ ไม่รู้สึกขณะนั้นเป็นอันกล่าวสืบไปว่า เพราะมีความชำนาญ หรือความเคยชินในการกำหนดสิ่งใดสิ่งหนึ่งอยู่ทุกลมหายใจเข้า - ออกมาแล้วแต่ในขั้นก่อน ในขั้นนี้ย่อมมีการกำหนดอารมณ์แห่งอรุปสมาบัติและความสงบอันเกิดจากอรุปสมาบัติ ตลอดถึงการพิจารณาหรือปัจจเวกขณะในอาการทั้งหลายแห่งอรุปสมาบัติ อยู่ทุกลมหายใจเข้า - ออก ทั้งโดยมีความรู้สึกตัวและไม่มีความรู้สึกตัว คือทั้งโดยตรงและโดยอ้อมอีกนั่นเอง).

### ฎ. เป็นเหตุให้ได้สัญญาเวทิตนโรธ

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในเรื่องนี้ ถ้าภิกษุปรารถนาว่า “เราพึงก้าวล่วงซึ่งแนวสัญญาสัญญาตนะเสียได้โดยประการทั้งปวง เข้าถึง สัญญาเวทิตนโรธ แล้วแลอยู่เถิด” ดังนี้แล้วไซ้; อานาปานสติสมาธินั้นแหละ อันภิกษุนั้นพึงทำไว้ในใจให้เป็นอย่างดี.

(ข้อนี้หมายความว่า มีการทำแนวสัญญานาสัญญาตนะให้เกิดขึ้นได้อย่างมั่นคง แล้วละความรู้สึกที่เป็นแนวสัญญานาสัญญาตนะนั้นเสีย น้อมจิตไปสู่ความรำบ ที่ยิ่งไปกว่านั้นอีกคือการดับสัญญาและเวทนาเสีย ด้วยการทำให้เจตสิกชื่อสัญญาและเจตสิกชื่อเวทนาได้ทำหน้าที่ของตนตามปรกติแต่ประการใดเลย. ความรู้สึกที่เป็นสัญญาและเวทนาตามปรกติธรรมดาจึงไม่ปรากฏ. เรียกว่าเป็นสัญญาเวทิตนโรธ คือความดับไปแห่งสัญญาและเวทนา ตลอดเวลาเหล่านั้น ซึ่งเรียกกันสั้นๆว่าเข้าสู่นิโรธสมาบัติ หรือเรียกสั้นจนถึงกับว่าเข้านิโรธเฉยๆ. การกระทำอันนี้ตั้งต้นขึ้นด้วยอานาปานสติสมาธิ ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าสำเร็จมาจากอานาปานสติ.)

ทั้งหมดนี้เป็นการแสดงว่า อานาปานสติภาวนานั้น นอกจากจะใช้เป็นเครื่องมือสำหรับปฏิบัติเพื่อทำอัสวะให้สิ้นโดยตรงแล้ว ยังสามารถใช้เป็นเครื่องมือ เพื่อการปฏิบัติที่ดำเนินไปในทางฝ่ายจิต หรือฝ่ายสมณะโดยส่วนเดียว จนกระทั่งถึง สัญญาเวทิตนโรธ ได้ด้วยอาการอย่างนี้ และพร้อมกันนั้นซึ่งไม่

จำเป็นต้องกล่าวว่าเป็นไปในทางไหน แต่เป็นประโยชน์ทั่วไปสำหรับการปฏิบัติ  
ทุกแนวก็คือ การอยู่ด้วยอานาปานสตินั้นไม่ลำบากกาย และไม่ลำบากตาซึ่ง  
นับว่าเป็นการพักผ่อนอยู่ในตัวเองเป็นอย่างดีอยู่แล้ว นับว่าเป็นอานิสงส์พิเศษ  
ส่วนหนึ่งของอานาปานสติ.

- มหาวาร. ส. ๑๙/๔๐๐ - ๔๐๔/๑๓๒๓ - ๑๓๔๕.

### ฉ. สามารถกำจัดบาปอกุศลทุกทิศทาง

อานนท์! เปรียบเหมือนกองฝุ่นใหญ่มีอยู่ที่หนทางใหญ่ ๔ แพร่ง  
ถ้าเกวียนหรือรถมาจากทิศตะวันออก ก็บดขยี้กองฝุ่นนั้น, ถ้าเกวียนหรือรถมา  
จากทางทิศตะวันตก ก็บดขยี้กองฝุ่นนั้น ถ้าเกวียนหรือรถมาจากทางทิศเหนือ ก็  
บดขยี้กองฝุ่นนั้น ถ้าเกวียนหรือรถมาจากทางทิศใต้ ก็บดขยี้กองฝุ่นนั้น นี่ฉันใด;  
อานนท์! เมื่อบุคคลมีปกติ ตามเห็นกายในกาย อยู่เป็นประจำ ย่อม กำจัดบาป  
อกุศลธรรมทั้งหลาย โดยแท้, เมื่อบุคคลมีปกติ ตามเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย  
อยู่เป็นประจำ ย่อม กำจัดบาปอกุศลธรรมทั้งหลาย โดยแท้, เมื่อบุคคลมีปกติ  
ตามเห็นจิตในจิต อยู่เป็นประจำ ย่อม กำจัดบาปอกุศลธรรมทั้งหลาย โดยแท้,  
เมื่อบุคคลมีปกติ ตามเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย อยู่เป็นประจำ ย่อมกำจัดบาป  
อกุศลธรรมทั้งหลาย โดยแท้, ฉะนั้นเหมือนกัน.

- มหาวาร. ส. ๑๙/๔๑๑/๑๓๖๒.

## อานิสงส์พิเศษ แห่งอานาปานสติ

### ก. กายไม่โยกโคลง

(ครั้งหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทอดพระเนตรเห็นพระมหากัปปินะ ผู้มีกายไม่โยกโคลง  
แล้วได้ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า :-)

ภิกษุ ท. ! พวกเธอเห็นความห้วนไหว หรือความโยกโคลงแห่งกายของมหาอัปปีนะบ้างหรือไม่?

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! เวลาใดที่ข้าพระองค์ทั้งหลาย เห็นท่านผู้มีอายุนั่งในท่ามกลางสงฆ์ก็ดี นั่งในที่ลับคนเดียวก็ดี ในเวลานั้นๆ ข้าพระองค์ทั้งหลายไม่ได้เห็นความห้วนไหว หรือความโยกโคลงแห่งกายของท่านผู้มีอายุรูปนั้นเลย พระเจ้าข้า!”

ภิกษุ ท. ! ความห้วนไหวโยกโคลงแห่งกายก็ตาม ความห้วนไหวโยกโคลงแห่งจิตก็ตาม มีขึ้นไม่ได้เพราะการเจริญทำให้มากซึ่งสมาธิใด; ภิกษุมหาอัปปีนะนั้น เป็นผู้ได้ตามปรารถนา ได้ไม่ยาก ได้ไม่ลำบาก ซึ่งสมาธินั้น.

ภิกษุ ท. ! ความห้วนไหวโยกโคลงแห่งกายก็ตาม ความห้วนไหวโยกโคลงแห่งจิตก็ตาม มีขึ้นไม่ได้เพราะการเจริญทำให้มากซึ่งสมาธิเหล่าไหนเล่า? ภิกษุ ท. ! ความห้วนไหวโยกโคลงแห่งกายก็ตาม ความห้วนไหวโยกโคลงแห่งจิตก็ตาม ย่อมมีไม่ได้เพราะการเจริญทำให้มากซึ่งอานาปานสติสมาธิ.

ภิกษุ ท. ! เมื่ออานาปานสติสมาธิ อันบุคคลเจริญทำให้มากแล้วอย่างไรเล่า ความห้วนไหวโยกโคลงแห่งกายก็ตาม ความห้วนไหวโยกโคลงแห่งจิตก็ตาม จึงไม่มี?

ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ ไปแล้วสู่ป่าก็ตาม ไปแล้วสู่โคนไม้ก็ตาม ไปแล้วสู่เรือนว่างก็ตาม นั่งคู้ขาเข้ามาโดยรอบแล้ว ตั้งกายตรง ดำรงสติมั่น; ภิกษุนั้น มีสติอยู่นั้นเทียว หายใจเข้า มีสติอยู่ หายใจออก : เมื่อหายใจเข้ายาวก็รู้สึกตัวทั่วถึงว่าหายใจเข้ายาว, ....ฯลฯ .... (ตรัสอานาปานสติ อันมีวัตถุ ๑๖ ดังที่ปรากฏที่หน้า ๑๑๘๑ แห่งหนังสือเล่มนี้ หัวข้อว่า “แบบการเจริญอานาปานสติที่มีผลมาก” ตั้งแต่หน้า ๑๑๘๒ ถึงหน้า ๑๑๘๔) .... เห็นความสลัดคืนอยู่เป็นประจำ จักหายใจออกดังนี้.



ภิกษุ ท. ! เมื่ออานาปานสติสมาธิ อันบุคคลเจริญทำให้มากแล้ว  
 อย่างนี้แล ความหวั่นไหวโยกโคลงแห่งกายก็ตาม ความหวั่นไหวโยกโคลง  
 แห่งจิตก็ตาม ย่อมมีไม่ได้ ดังนี้.

- มหาวาร.ส. ๑๕/๓๕๕ - ๔๐๐/๑๓๒๒ - ๑๓๒๖.

### ข. รู้ต่อเวทนาทุกประการ

ภิกษุ ท. ! เมื่ออานาปานสติสมาธิ อันภิกษุเจริญแล้ว ทำให้มาก  
 แล้วอยู่อย่างนี้ ;

ถ้าภิกษุนั้นเสวย เวทนาอันเป็นสุข เธอย่อมรู้ตัวว่า เวทนานั้นไม่เที่ยง เธอ  
 ย่อมรู้ตัวว่าเวทนานั้น อันเราไม่สยบมัวเมาแล้ว ย่อมรู้ตัวว่าเวทนานั้น อันเรา  
 ไม่เพติดเพตินเฉพาะแล้ว ดังนี้.

ถ้าภิกษุนั้นเสวย เวทนาอันเป็นทุกข์ เธอย่อมรู้ตัวว่า เวทนานั้นไม่ เที่ยง  
 เธอย่อมรู้ตัวว่าเวทนานั้น อันเราไม่สยบมัวเมาแล้ว ย่อมรู้ตัวว่าเวทนานั้น อัน  
 เราไม่เพติดเพตินเฉพาะแล้ว ดังนี้.

ถ้าภิกษุนั้นเสวย เวทนาอันเป็นอทุกขมสุข เธอย่อมรู้ตัวว่า เวทนานั้น  
 ไม่เที่ยง เธอย่อมรู้ตัวว่าเวทนานั้น อันเราไม่สยบมัวเมาแล้ว ย่อมรู้ตัวว่าเวทนา  
 นั้น อันเราไม่เพติดเพตินเฉพาะแล้ว ดังนี้.

ภิกษุนั้น ถ้าเสวย เวทนาอันเป็นสุข ก็เป็นผู้ไม่ติดใจพัวพันเสวย  
 เวทนานั้น; ถ้าเสวย เวทนาอันเป็นทุกข์ ก็เป็นผู้ไม่ติดใจพัวพันเสวยเวทนานั้น; ถ้า  
 เสวย เวทนาอันเป็นอทุกขมสุข ก็เป็นผู้ไม่ติดใจพัวพันเสวยเวทนานั้น.

ภิกษุ นั้น เมื่อเสวย เวทนาอันเป็นที่สุครอบแห่งกาย เธอย่อมรู้ตัวว่า เรา เสวยเวทนาอันเป็นที่สุครอบแห่งกาย ดังนี้. เมื่อเสวย เวทนาอันเป็นที่สุครอบแห่งชีวิต เธอย่อมรู้ตัวว่าเราเสวยเวทนา อันเป็นที่สุครอบแห่งชีวิต ดังนี้; จนกระทั่งการทำลายแห่งกาย ในที่สุดแห่งการถือเอารอบซึ่งชีวิต เธอย่อมรู้ตัวว่า เวทนาทั้งปวง อันเราไม่ผลิตผลิตินเฉพาะแล้ว จักเป็นของดับเย็นในที่นี้นั้น เทียว ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! ประทีปน้ำมันลุกอยู่ได้เพราะอาศัยน้ำมันด้วย เพราะอาศัยไฟด้วย เมื่อหมดน้ำมันหมดไฟ ก็เป็นประทีปที่หมดเชื้อดับไป, ข้อนี้นั้นใด; ภิกษุ นั้น ก็ฉันนั้น กล่าวคือเมื่อเสวยเวทนาอันเป็นที่สุครอบแห่งกายย่อมรู้ตัวว่า เราเสวยเวทนาอันเป็นที่สุครอบแห่งกาย; เมื่อเสวยเวทนาอันเป็นที่สุครอบแห่งชีวิต ย่อมรู้ตัวว่าเราเสวยเวทนา อันเป็นที่สุครอบแห่งชีวิต; จนกระทั่งการทำลายแห่งกาย ในที่สุดแห่งการถือเอารอบซึ่งชีวิต เธอย่อมรู้ตัวว่าเวทนาทั้งปวง อันเราไม่ผลิตผลิตินเฉพาะแล้ว จักเป็นของดับเย็นในที่นี้นั้นเทียว ดังนี้.

- มหาวาร.ส. ๑๕/๔๐๔/๑๓๔๖ - ๑๓๔๗.

### ค. มีสุขวิหารอันสงบเย็น

ภิกษุ ท. ! อานาปานสติสมาธินี้แล อันบุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นของรำงับ เป็นของประณีต เป็นของเย็น เป็นสุขวิหาร และย่อมยังอกุศลธรรมอันลามก อันเกิดขึ้นแล้ว และเกิดขึ้นแล้ว ให้อันตรธานไป ให้รำงับไป โดยควรแก่ฐานะ.

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนฝุ่นธุลีฟุ้งขึ้นแห่งเดือนสุดท้ายของฤดูร้อน ฝนหนักที่พัดถูดตกลงมา ย่อมทำฝุ่นธุลีเหล่านั้นให้อันตรธานไป ให้อันตรธานไป โดยควรแก่ฐานะ, ซื่อนี้ฉันใด ; ภิกษุ ท. ! อานาปานสติสมาธิ อันบุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ก็เป็นของประณีต เป็นของเย็น เป็นสุขวิหาร และ ย่อมยังอกุศลธรรมอันลามก ที่เกิดขึ้นแล้ว และเกิดขึ้นแล้ว ให้อันตรธานไป โดยควรแก่ฐานะได้ ฉะนั้น

ภิกษุ ท. ! ก็อานาปานสติสมาธิ อันบุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว อย่างไรเล่า? ที่เป็นของรำงับ เป็นของประณีต เป็นของเย็น เป็นสุขวิหารและย่อม ยังอกุศลธรรมอันลามกที่เกิดขึ้นแล้ว และเกิดขึ้นแล้ว ให้อันตรธานไปโดยควร แก่ฐานะได้.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ ไปแล้วสู่ป่าก็ตาม ไปแล้วสู่โคนไม้ก็ตาม ไปแล้วสู่เรือนว่างก็ตาม นั่งคู้ขาเข้ามาโดยรอบแล้ว ตั้งกายตรง ดำรงสติมั่น. ภิกษุ นั้น ....๑๗๑.... (ตรัสอานาปานสติ อันมีวัตถุ ๑๖ ดังที่ปรากฏที่หน้า ๑๑๘๑ แห่งหนังสือเล่มนี้ หัวข้อว่า “แบบการเจริญอานาปานสติที่มีผลมาก” ตั้งแต่หน้า ๑๑๘๒ ถึงหน้า ๑๑๘๔) .... เห็น ความสลัดคืนอยู่เป็นประจำ จักหายใจออก ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! อานาปานสติสมาธิ อันบุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ด้วยอาการอย่างนี้ ย่อมเป็นของรำงับ เป็นของประณีต เป็นของเย็น เป็นสุข- วิหาร และย่อมยังอกุศลธรรมอันลามก ที่เกิดขึ้นแล้ว และเกิดขึ้นแล้ว ให้อันตรธานไป โดยควรแก่ฐานะ ดังนี้ แล.

(ข้อนี้สรุปความว่า อานาปานสติ เป็นเครื่องทำให้เกิดความเย็นใจ หรือสุขวิหาร สำหรับบุคคลผู้มีความกระวนกระวาย หรือความฟุ้งซ่านรำคาญ ไม่พอใจในการเป็นอยู่หรือ

ชีวิตประจำวันของตน อันเกิดมาแต่ความเบ็ระอาสิ่งต่างๆ หรือความไม่ประสบความสำเร็จ ในสิ่งที่ตนกระทำ เป็นต้น).

- มหาวาร. ตี. ๑๘/๔๐๓/๑๓๕๒ - ๑๓๕๔.

### ง. เป็นสุขแล้วดำเนินไปในตัวเอง จนสิ้นอาสวะ

ภิกษุ ท. ! ถ้าพวกปริพาชกเค็ยรดิษฐ์ลัทธิอื่นถามพวกเธอว่า สมณ-  
โคคมอยู่ตลอดพรรษากาลเป็นอันมาก ด้วยวิหารธรรมอย่างไหนดังนี้แล้วพวก  
เธอพึงตอบว่า “ดูก่อนท่านผู้มีอายุ! พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงอยู่ตลอด  
พรรษากาลเป็นอันมาก ด้วยอานาปานสติสมาธิ”.

ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ เราเป็นผู้มีสติหายใจเข้า มีสติหายใจออก :  
เมื่อหายใจเข้ายาว ก็รู้ว่าหายใจเข้ายาว; หรือเมื่อหายใจออกยาว ก็รู้ว่าหายใจ  
ออกยาว .... ฯลฯ ....

(ตรัสอานาปานสติ อันมีวัตถุ ๑๖ ดังที่มีปรากฏที่หน้า ๑๑๘๑ แห่งหนังสือเล่มนี้หัวข้อว่า  
"แบบการเจริญอานาปานสติที่มีผลมาก" ตั้งแต่หน้า ๑๑๘๒ ถึงหน้า ๑๑๘๔).

ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ตามเห็นความสลัดคืนอยู่เป็นประจำ จัก  
หายใจออก ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! เมื่อใครผู้ใด จะกล่าวสิ่งใดให้ถูกต้องชอบธรรม ว่าเป็น  
อริยวิหารก็ดี ว่าเป็นพรหมวิหารก็ดี ว่าเป็นตถาคตวิหารก็ดี เขาพึงกล่าว อ  
านาปานสติสมาธินี้แหละ ว่าเป็นอริยวิหาร ว่าเป็นพรหมวิหาร ว่าเป็นตถาคต  
วิหาร.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุเหล่าใดยังเป็น เสาะ ยังไม่ลู่ถึงธรรมที่ต้องประสงค์  
แห่งใจ ปรารถนาอยู่ซึ่งโยคเขมธรรมอันไม่มีอะไรยิ่งกว่า; ภิกษุเหล่านั้น เมื่อ  
เจริญทำให้มากแล้ว ซึ่งอานาปานสติสมาธิ ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นไปแห่งอา  
สวะทั้งหลาย.

ส่วนภิกษุทั้งหลายเหล่าใด เป็น อรหันต์ สิ้นอาสวะแล้ว มีพรหมจรรย์อยู่  
จบแล้ว มีสิ่งที่ต้องทำเสร็จแล้ว มีภาระอันปลงลงแล้ว มีประโยชน์ตนอันลู่ถึง  
แล้ว มีสัจฉญาณในภพทั้งหลายสิ้นรอบแล้ว เป็นผู้หลุดแล้วเพราะรู้โดยชอบ;  
ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น เมื่อเจริญทำให้มากแล้ว ซึ่งอานาปานสติสมาธิ ย่อมเป็น  
สุขวิหารในทิวาสธรรมนี้ด้วย เพื่อความสมบูรณ์แห่งสติสัมปชัญญะ ด้วย.

- มหาวาร. ส. ๑๕/๔๑๒/๑๓๖๔ - ๑๓๖๗.

#### จ. ควรแก่นามว่า อริยวิหาร-พรหมวิหาร-ตถาคตวิหาร

ภิกษุ ท. ! ฉะนั้น เมื่อใครจะกล่าวสิ่งใดให้ถูกต้องชอบธรรม ว่าเป็น  
อริยวิหาร ก็ดี ว่าเป็นพรหมวิหาร ก็ดี ว่าเป็นตถาคตวิหาร ก็ดี เขาพึงกล่าว  
อานาปานสติสมาธิ นี้แหละ ว่าเป็น อริยวิหาร ว่าเป็น พรหมวิหาร ว่าเป็น ตถาคต  
วิหาร ดังนี้.

- มหาวาร. ส. ๑๕/๔๑๓/๑๓๖๘.

#### ฉ. ทำสังโยชน์ให้สิ้น - กำจัดอนุสัย - รู้ทางไกล - สิ้นอาสวะ

ภิกษุ ท. ! อานาปานสติสมาธิ อันบุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว  
เป็นไปเพื่อการละ สัจฉโยชน์ ทั้งหลาย.

ภิกษุ ท. ! อานาปานสติสมาธิ อันบุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว  
อย่างไรเล่า จึงเป็นไปเพื่อการละสังขโยชน์ทั้งหลาย?

ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ ไปแล้วสู่ป่าก็ตาม ไปแล้วสู่โคนไม้ก็ตาม  
ไปแล้วสู่เรือนว่างก็ตาม นั่งคู้ขาเข้ามาโดยรอบแล้ว ตั้งกายตรง ดำรงสติมั่น;  
ภิกษุนั้นมีสติอยู่นั้นเทียว หายใจเข้า มีสติอยู่นั้นเทียว หายใจออก . . . . (มี  
รายละเอียดแห่งอานาปานสติ ๑๖ ชั้น ดังที่เคยกล่าวให้ดูเนื้อความเต็มแล้วในข้อ ก. เป็นต้น  
จนกระทั่งถึงคำว่า) .... ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ตามเห็นซึ่งความสลัดคืนอยู่  
เป็นประจำ จักหายใจออก ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! อานาปานสติสมาธิ อันบุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว  
อย่างนี้แล ย่อมเป็นไปเพื่อการละสังขโยชน์ทั้งหลาย.

ภิกษุ ท. ! อานาปานสติสมาธิ อันบุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว  
ย่อมเป็นไปเพื่อการ กำจัดเสียซึ่งอนุสัย .... (มีใจความเต็มเหมือนข้อสังขโยชน์).

ภิกษุ ท. ! อานาปานสติสมาธิ อันบุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว  
ย่อมเป็นไปเพื่อความ รอบรู้ซึ่งทางไกล (อวิชชา) .... (มีใจความเต็มเหมือนข้อ  
สังขโยชน์).

ภิกษุ ท. ! อานาปานสติสมาธิ อันบุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว  
ย่อมเป็นไปเพื่อความ ล้นไปแห่งอาสวะ ทั้งหลาย .... (มีใจความเต็มเหมือนข้อ  
สังขโยชน์).

(ข้อความทั้งหมดนี้ แสดงให้เห็นโดยสรุปว่า อานาปานสติ มีผลทำให้ละสังขโยชน์ได้,  
ทำให้กำจัดอนุสัยได้, ทำให้รอบรู้ซึ่งทางไกลคืออวิชชา เหตุให้เกิดอวิชชา ความดับไม่เหลือแห่ง

อวิชา และทางปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งอวิชา, ในที่สุดยอมทำอาสวะให้สิ้นไป; ซึ่งโดยใจความแล้ว ก็มีความหมายอย่างเดียวกัน คือการดับกิเลสสิ้นเชิงนั่นเอง. ทั้งนี้เพราะอานาปานสติภาวนา ทำสติปัฏฐาน ๔ ให้สมบูรณ์; สติปัฏฐาน ๔ สมบูรณ์แล้ว ย่อมทำโพชฌงค์ ๗ ให้สมบูรณ์; โพชฌงค์ ๗ สมบูรณ์แล้ว ย่อมทำวิชาและวิมุตติให้สมบูรณ์; ดังมีพุทธภาษิตตรัสไว้ ซึ่งนำมาใส่ไว้ในหนังสือเล่มนี้ โดยหัวข้อว่า “อานิสงส์ตามปกติแห่งอานาปานสติ” ข้อ ค. ที่หน้า ๑๒๔๕, และหัวข้อว่า “สติปัฏฐานสี่สมบูรณ์ เมื่ออานาปานสติบริบูรณ์”, โพชฌงค์บริบูรณ์ ย่อมทำให้วิชาและวิมุตติบริบูรณ์” ที่หน้า ๑๒๕๘ ถึงหน้า ๑๒๖๘).

- มหาวาร. ส. ๑๕/๔๒๕ - ๔๒๖/๑๔๐๖ - ๑๔๑๐.

### ข. รู้จักลมหายใจอันจักมีเป็นครั้งสุดท้ายแล้วดับจิต

(เมื่อได้ตรัสการกระทำอานาปานสติตามลำดับครบ ๑๖ ขึ้น ดังที่กล่าวไว้ในหน้า ๑๑๘๑ ถึง ๑๑๘๔ บรรทัดที่แปด แห่งหนังสือนี้ หัวข้อว่า “แบบการเจริญอานาปานสติที่มีผลมาก” ดังนี้แล้ว ได้ตรัสอานิสงส์แห่งอานาปานสตินี้ ว่า:-)

ราหุล ! เมื่อบุคคลเจริญกระทำให้มากซึ่งอานาปานสติอย่างนี้แล้ว ลมอัสสาสะปัสสาสะอันจะมีเป็นครั้งสุดท้ายเมื่อจะดับจิตนั้น จะเป็นสิ่งที่เขารู้แจ้งแล้วดับไป หาใช่เป็นสิ่งที่เขาไม่รู้แจ้งไม่ ดังนี้. (รายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องนี้ ดูได้จากหนังสืออานาปานสติ (ชุดธรรมโฆษณ์ของพุทธทาส) หน้า ๕๑๕).

- ม.ม. ๑๓/๑๔๐ - ๑๔๒/๑๔๖.

## ญ. เหตุปัจจัยที่พระศาสนาจะตั้งอยู่นานภายหลังพุทธปรินิพพาน

“ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! อะไรเป็นเหตุ อะไรเป็นปัจจัย ที่เมื่อพระตถาคตปรินิพพานแล้ว พระสังฆกรรมจะไม่ตั้งอยู่นาน ? ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! อะไรเป็นเหตุ อะไรเป็นปัจจัย ที่เมื่อพระตถาคตปรินิพพานแล้ว พระสังฆกรรมจะตั้งอยู่นาน พระเจ้าข้า !”

พราหมณ์ ! เพราะไม่มีการทำให้เจริญ เพราะไม่มีการกระทำให้มาก ซึ่งสติปัญญานทั้งสิ้น ในเมื่อตถาคตปรินิพพานแล้ว สังฆกรรมย่อมไม่ตั้งอยู่นาน.

แต่ พราหมณ์เอ๋ย ! เพราะมีการกระทำให้เจริญ เพราะมีการกระทำให้มาก ซึ่งสติปัญญานทั้งสิ้น ในเมื่อตถาคตปรินิพพานแล้ว สังฆกรรมย่อมตั้งอยู่นาน. สติปัญญานคืออะไรเล่า? พราหมณ์ ! ภิกษุในกรณีนี้เป็นผู้มีปกติตามเห็นภายในกายอยู่เป็นประจำ (ข้อความต่อจากนี้ไป ก็เหมือนกับข้อความที่ตรัสไว้ในที่อื่นๆ).

- มหาวาร.ส. ๑๕/๒๓๒/๓๓๘ - ๓๓๙.

## อานิสงส์ แห่งความไม่ประมาทคือสติ

ภิกษุ ท. ! เราไม่มองเห็นธรรมอื่นแม้สักอย่างหนึ่ง ที่เป็นเหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือกุศลธรรมที่เกิดอยู่แล้ว ย่อมเสื่อมสิ้นไป, เหมือนความไม่ประมาท นี้. ภิกษุ ท. ! เมื่อบุคคลไม่ประมาทแล้ว, กุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ก็เกิดขึ้น และอกุศลธรรมที่เกิดอยู่แล้ว ก็เสื่อมสิ้นไป.

- เอกก.อ. ๒๐/๑๓/๖๐.

(ในสูตรอื่นทรงแสดงอานิสงส์แห่งความไม่ประมาท ว่าทำให้เป็นไปเพื่อประโยชน์อันใหญ่หลวง (มหโต อุตถาย สิวตตติ). - ๒๐/๑๘/๘๔.



ในสูตรอื่นทรงแสดงว่า เป็นสิ่งที่เป็นไปได้เพื่อความตั้งอยู่ความไม่เลอะเลือนความไม่สูญหายแห่งพระสัทธรรม (สพฺพมมสฺส จิตฺติยา อสมฺโมสยา อนนฺตรธานาย สํวตฺตติ). - ๒๐/๒๓/๑๑๖.

ในสูตรอื่นทรงแสดงว่า เป็นเหตุให้เกิดประโยชน์อันใหญ่หลวงชนิดที่เป็นไปในภายใน. - ๒๐/๒๑/๑๐๐).

## สติปัฏฐานสี่เป็นเครื่องละอุปพันตอปรัณตสหคตทิกฺขณิสสัย

จุนทะ ! สติปัฏฐาน ๔ ประการ เราแสดงแล้วบัญญัติแล้วอย่างนี้เพื่อละเสีย เพื่อก้าวล่วงเสีย ซึ่งทิกฺขณิสสัยทั้งหลาย ทั้งประเภทที่สหคตด้วยอุปพันตจันท์ และประเภทที่สหคตด้วยอปรัณตจันท์<sup>๑</sup> เหล่านั้น.

สติปัฏฐาน ๔ ประการ เหล่าไหนเล่า ? จุนทะ ! สี่ประการคือภิกษุในกรณีนี้เป็นผู้มีปกติ ตามเห็นกายในกาย อยู่ มีความเพียรเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกออกเสียได้; เป็นผู้มีปกติ ตามเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย อยู่ มีความเพียรเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัด อภิชฌาและโทมนัสในโลกออกเสียได้; เป็นผู้มีปกติ ตามเห็นจิตในจิต อยู่ มีความเพียรเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกออกเสียได้; เป็นผู้มีปกติ ตามเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย อยู่ มีความเพียรเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกออกเสียได้.

๑. คำว่า “ทิกฺขณิสสัยที่สหคตด้วยอุปพันตจันท์” และ “ทิกฺขณิสสัยที่สหคตด้วยอปรัณตจันท์” ดูรายละเอียดในข้อความตอนที่ว่า [หมวด ๑ ปุคพันตกัปปิกาวา ๑๘ ประการ] และข้อความตอนที่ว่า [หมวด ๒ อปรันตกัปปิกาวา ๔๔ ประการ] ในหนังสือ ปฏิจ. โอ.ที่หน้า ๗๑๒ - ๗๔๗ และที่หน้า ๗๕๐ - ๗๖๕.

จุนทะ ! สติปัญญา ๔ ประการเหล่านี้แล อันเราแสดงแล้ว บัญญัติแล้ว เพื่อละเสีย เพื่อก้าวล่วงเสีย ซึ่งทิวฏฐินิสสัยทั้งหลาย ทั้งประเภทที่สหรรคด้วยปุพพัตตขันธ์ และประเภทที่สหรรคด้วยอปรรตขันธ์ เหล่านี้ด้วยอาการอย่างนี้.

- ปา.ที. ๑๑/๑๕๕/๑๒๘.

(ภิกษุผู้มีสติปัญญาทั้งสี่อยู่ ย่อมไม่มีความรู้สึกว่ามีสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา; ดังนั้น จึงไม่มีทางที่จะเกิดความเห็นว่า อัตตาและโลกเป็นของเที่ยง ดังนี้เป็นต้น ซึ่งทำให้เกิดทิวฏฐิวาอัฏฐามิในภพก่อน อัฏฐามิในภพหลัง).

### การเจริญสติปัญญา เป็นการอารักขาทั้งตนเองและผู้อื่น

ภิกษุ ท. ! เรื่องเคยมีมาแล้วในกาลก่อน : บรูษัจฉณฑาลวังสิกะ<sup>๑</sup> ยกไม้ฉณฑาลวังสะตั้งขึ้นแล้ว ร้องสั่งผู้ช่วยซึ่งทำหน้าที่ถือถาดน้ำมันของเขา ด้วยคำว่า “เพื่อนถาดน้ำมัน ! จงมา, จงขึ้นไปสู่ไม้ฉณฑาลวังสะ แล้วทรงตัวอยู่ในเบื้องบนแห่งลำตัวของเรา” ดังนี้. ภิกษุ ท. ! บรูษเมทกถาลิกะผู้ช่วยของเขารับคำว่า “ขอรับอาจารย์” แล้วขึ้นไปสู่ไม้ฉณฑาลวังสะ ดำรงตัวอยู่เบื้องบนแห่งลำตัวของอาจารย์.

ภิกษุ ท. ! ลำดับนั้น ฉณฑาลวังสิกะบรูษผู้เป็นอาจารย์ ได้กล่าวแก่เมทกถาลิกะบรูษซึ่งเป็นผู้ช่วยของเขาว่า “สหาย เมทกถาลิกะเอ๋ย ! ท่านจงรักษาซึ่งเรา เราก็จักรักษาซึ่งท่าน; เราคุ้มครองรักษาซึ่งกันและกันอยู่อย่างนี้ จักได้แสดงซึ่งศิลปะด้วย จักได้ลากด้วย และจักลงจากไม้ฉณฑาลวังสะ ได้โดยสวัสดิด้วย”.

๑. นักแสดงกายกรรมด้วยการยกไม้ไผ่ตั้งขึ้น โคนไม้จดศีรษะหรืออกตามที่ตนต้องการแสดง แล้วมีบรูษถือถาดน้ำมันไปทรงตัวอยู่บนปลายไม้; เป็นศิลปะหาเลี้ยงชีพของคนนอกวรรณะหรือวรรณะต่ำ ซึ่งเรียกกันว่าพวกฉณฑาล.

ภิกษุ ท. ! เมตทเถลิกบรูชซึ่งเป็นผู้ช่วยได้ฟังดังนั้นแล้ว ได้กล่าวกะ  
 จัณฑาลวังสติกบรูชผู้เป็นหัวหน้าของเขาว่า “ทำอย่างนั้นไม่ได้ดอก ท่าน  
 อาจารย์ ! ท่านอาจารย์จงรักษาตัวเอง ผมก็จักรักษาตัวผม; เมื่อเราต่างฝ่าย  
 ต่างคุ้มครองรักษาทนของตนอยู่อย่างนี้ จึงจักแสดงศิลปะได้ด้วย จักได้ลาภด้วย  
 จักลงจากไม้จัณฑาลวังสะได้โดยสวัสดิ์ด้วย”.

นี่คือ เกล็ดอันเป็นใจความสำคัญของเรื่องที่เราจักต้องเข้าใจ คือพระผู้มีพระภาคได้กล่าว  
 เช่นเดียวกับที่เมตทเถลิกบรูชซึ่งเป็นผู้ช่วยได้กล่าวกะอาจารย์ของเขา; คือได้ตรัสว่า :-

ภิกษุ ท. ! เธอพึงเจริญสติปัญญาด้วยคิดว่า ‘เราจักรักษาซึ่งตน’; เธอ  
 พึงเจริญสติปัญญาด้วยคิดว่า ‘เราจักรักษาซึ่งผู้อื่น’. ภิกษุ ท. ! เมื่อรักษาทน  
 ก็คือรักษาผู้อื่น : เมื่อรักษาผู้อื่นก็คือรักษาทน<sup>๑</sup>.

ภิกษุ ท. ! เมื่อรักษาทนก็คือรักษาผู้อื่น นั้นเป็นอย่างไรเล่า ? ข้อนี้  
 หมายความว่า รักษาทนด้วยการเสพธรรมะ ด้วยการเจริญธรรมะ ด้วยการทำ  
 ให้มากซึ่งธรรมะ. นี้แหละคือ เมื่อรักษาทนอยู่ จะมีผลเป็นการรักษาผู้อื่น.

ภิกษุ ท. ! เมื่อรักษาผู้อื่นก็คือรักษาทน นั้นเป็นอย่างไรเล่า ? ข้อนี้  
 หมายความว่า รักษาผู้อื่นด้วยการอดทน ด้วยการไม่เบียดเบียน ด้วยเมตตาจิต  
 ด้วยความรักใคร่เอ็นดู. นี้แหละคือ เมื่อรักษาผู้อื่นอยู่ จะมีผลเป็นการรักษาทน  
 ด้วย.

ภิกษุ ท. ! เมื่อคิดว่าเราจักรักษาทน ก็จงเจริญสติปัญญาเถิด, เมื่อคิด  
 ว่าเราจักรักษาผู้อื่น ก็จงเจริญสติปัญญาเถิด; เพราะว่าเมื่อเจริญสติปัญญาเพื่อ

๑. คำนี้หมายความว่า เมื่อเจริญสติปัญญาเพื่อประโยชน์แก่ตน ก็จักมีประโยชน์ถึงผู้อื่นเนื่องกันไปในตัวด้วย  
 เหมือนกับที่บรูชผู้รักษาโคนไม้กับบรูชผู้อยู่ปลายไม้ ต่างฝ่ายต่างมุ่งรักษาคอนไม้แล้วก็จะเป็นการรักษาซึ่ง  
 กันและกันให้ไม่พลาดพลั้งลงไป, ฉันทใดก็ฉันทนั้น.

รักษาดน ก็เป็นการรักษาผู้อื่น : เมื่อเจริญสติปัญญาเพื่อรักษาผู้อื่นก็เป็นการรักษาดนด้วย; อย่างนี้แล. (ข้อนี้หมายความว่า การทำให้เกิดสติปัญญาชื่อว่ารักษาดน. ในสติปัญญานั้นมีการระลึกด้วยพรหมวิหาร จึงถือว่ามีการรักษาผู้อื่นด้วย).

- มหาวาร.ศ. ๑๕/๒๒๔ - ๒๒๕/๓๕๘ - ๓๖๒.

หมวด ๓. ว่าด้วย โทษของการขาดสัมมาสติ

### จิตที่ปราศจากสติ ย่อมปรารถนาลาภได้ทั้งที่ชอบอยู่ป่า

ภิกษุ ท. ! บุคคล ๘ จำพวกเหล่านี้มีอยู่ หาได้อยู่ในโลก. แปรจำพวก อย่างไรเล่า? แปรจำพวก คือ :-

ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ เมื่อภิกษุอยู่อย่างผู้สัจ แต่ไม่ประพฤติสำรวมอย่างติดต่อ ความปรารถนาลาภก็เกิดขึ้น เธอหมั่นเพียรพยายามเพื่อลาภอยู่ ลาก็ไม่เกิดขึ้น เพราะไม่ได้ลาภ เธอก็เศร้าโศก ลำบากใจ คร่ำครวญ ตีอก ร่ำไห้ หลงไหล. ภิกษุ ท. ! นี้เรียกว่า ภิกษุผู้ปรารถนาลาภ หมั่นเพียรพยายามเพื่อลาภอยู่ ไม่ได้ลาภ เศร้าโศก คร่ำครวญ และเคลื่อนจากศีลธรรม.

ภิกษุ ท. ! อนึ่ง เมื่อภิกษุอยู่อย่างผู้สัจ แต่ไม่ประพฤติสำรวมอย่างติดต่อ ความปรารถนาลาภก็เกิดขึ้น เธอหมั่นเพียรพยายามเพื่อลาภอยู่ ลาก็เกิดขึ้น เพราะได้ลาภ เธอก็มัวเมา ประมาท ถึงความประมาทเต็มที. ภิกษุ ท. ! นี้เรียกว่า ภิกษุผู้ปรารถนาลาภ หมั่นเพียรพยายามเพื่อลาภอยู่ ได้ลาภ มัวเมา ประมาท และเคลื่อนจากศีลธรรม (ด้วยเหมือนกัน).

ภิกษุ ท. ! อนึ่ง เมื่อภิกษุอยู่อย่างผู้สัจ แต่ไม่ประพฤติสำรวมอย่างติดต่อ ความปรารถนาลาภก็เกิดขึ้น เธอไม่หมั่นเพียรพยายามเพื่อลาภอยู่ ลาก็ไม่

เกิดขึ้น เพราะไม่ได้ลาภ เธอก็เศร้าโศก ลำบากใจ คร่ำครวญ ตีอก ร่ำไห้ หลงใหล. ภิกษุ ท. ! นี้เรียกว่า ภิกษุผู้ปรารถนาลาภ ไม่หมั่นเพียรพยายามเพื่อลาภอยู่ ไม่ได้ลาภ เศร้าโศก คร่ำครวญ และเคลื่อนจากสัทธรรม (ด้วยเหมือนกัน).

ภิกษุ ท. ! อนึ่ง เมื่อภิกษุอยู่อย่างผู้สัจ แต่ไม่ประพฤติสำรวมอย่างติดต่อกับ ความปรารถนาลาภก็เกิดขึ้น เธอไม่หมั่นเพียรพยายามเพื่อลาภอยู่ แต่ลาภก็เกิดขึ้น เพราะได้ลาภ เธอก็มัวเมา ประมาท ถึงความประมาทเต็มที. ภิกษุ ท. ! นี้เรียกว่า ภิกษุผู้ปรารถนาลาภ ไม่หมั่นเพียรพยายามเพื่อลาภอยู่ แต่มีลาภ มัวเมา ประมาท และเคลื่อนจากสัทธรรม (ด้วยเหมือนกัน).

(ต่อไปได้ตรัสถึง ภิกษุ ๔ จำพวก โดยปฏิบัติกษณัย เป็นผู้อยู่ในที่สัจ ปรารถนาลาภ ได้ลาภหรือไม่ได้ลาภ ก็ไม่ประมาทมัวเมา หรือไม่โศกเศร้าคร่ำครวญเป็นทุกข์ และไม่เคลื่อนจากสัทธรรม ทั้ง ๔ จำพวก).

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล บุคคล ๘ จำพวก ที่มีอยู่ หาได้อยู่ในโลก (แม้อยู่ในที่สัจก็ยังไม่ปรารถนาลาภ).

- อฎฐก.อ. ๒๓/๓๐๒ - ๓๐๔/๑๕๑.

หมวด ข. ว่าด้วย ปกิณณกะ

### ลักษณะของผู้อาจและไม่อาจเจริญสติปัฏฐานสี่

ภิกษุ ท. ! บุคคลไม่อาจเพื่อเป็นผู้ มีปกติตามเห็นกายในกาย อยู่ เพราะเขาไม่ละธรรม ๖ อย่าง. หกอย่าง อย่างไรเล่า? หกอย่างคือ ความเป็นผู้ยืดยางในการทำงาน ความเป็นผู้ยืดยางในการคุยฟัง ความเป็นผู้ยืดยางในการหลับ ความเป็นผู้ยืดยางในการคลุกคลีกันเป็นหมู่ ความเป็นผู้ไม่คุ้มครอง

ทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย ความเป็นผู้ไม่รู้ประมาณในการบริโภค. ภิกษุ ท. ! เพราะไม่ละกรรม ๖ อย่าง เหล่านี้แล บุคคลจึงเป็นผู้ไม่อาจเพื่อเป็นผู้มีปกติตามเห็นกายในกาย อยู่.

(ในกรณีที่ไม่อาจเป็นผู้ มีปกติตามเห็นกายในกายในภายใน - ในภายนอก - ในภายในและภายนอก และเป็นผู้ไม่อาจเป็นผู้ มีปกติตามเห็นเวทนาในเวทนา ตามเห็นจิตในจิต - ตามเห็นธรรมในธรรม ก็ดี ล้วนแต่มีข้อความที่ตรัสไว้อย่างเดียวกัน).

ภิกษุ ท. ! บุคคลอาจเพื่อเป็นผู้ มีปกติตามเห็นกายในกาย อยู่ เพราะเขาละกรรม ๖ อย่าง. หกอย่าง อย่างไรเล่า? หกอย่างคือ ความเป็นผู้ยินดีในการงาน ความเป็นผู้ยินดีในการคู้ฟุ้ง ความเป็นผู้ยินดีในการหลับ ความเป็นผู้ยินดีในการคลุกคลีกันเป็นหมู่ ความเป็นผู้ไม่คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย ความเป็นผู้ไม่รู้ประมาณในการบริโภค. ภิกษุ ท. ! เพราะละกรรม ๖ อย่าง เหล่านี้แล บุคคลจึงเป็นผู้ไม่อาจเพื่อเป็นผู้มีปกติตามเห็นกายในกาย อยู่.

(ในกรณีที่ไม่อาจเป็นผู้ มีปกติตามเห็นกายในกายในภายใน - ในภายนอก - ในภายในและภายนอก และเป็นผู้ไม่อาจเป็นผู้ มีปกติตามเห็นเวทนาในเวทนา - ตามเห็นจิตในจิต - ตามเห็นธรรมในธรรม ก็ดี ล้วนแต่มีข้อความที่ตรัสไว้อย่างเดียวกัน).

- จกฏ.อ. ๒๒/๔๕๕ - ๕๐๐/๓๘๘ - ๓๕๔.

## ทั้งนวกะ - เสขะ - อเสขะ ก็พึงเจริญสติปัฏฐาน

(ก.พวกนวกะ)

ภิกษุ ท. ! ภิกษุเหล่าใด เป็นผู้บวชใหม่บวชแล้วไม่นาน เพิ่งมาสู่ธรรมวินัยนี้. ภิกษุเหล่านั้นอันเธอทั้งหลายพึงชักชวน พึงให้เข้าอยู่ พึงให้ตั้งมั่นในการเจริญซึ่งสติปัฏฐานสี่. ลืออย่างไรเล่า? (พึงชักชวนว่า :-)

มาเถิดท่านผู้มีอายุ ท.! จงเป็นผู้ มีปกติตามเห็นกายในกาย อยู่เถิด เป็นผู้มีคามเพียรเครื่องเผากิเลส มีสัมปชัญญะ ให้สมาธิเป็นธรรมเอกมุคขึ้น มีจิตผ่องใส มีจิตตั้งมั่น เป็นจิตมีอารมณ์เดียว เพื่อรู้ตามเป็นจริงซึ่งกาย; (ในกรณีแห่ง เวทนา จิต และ ธรรม ก็มีข้อความที่ตรัสอย่างเดียวกัน).

(ข. สำหรับพระเสขะ)

ภิกษุ ท.! ภิกษุเหล่าใด เป็นเสขะ มีความประสงค์แห่งใจอันยังไม่บรรลุลแล้ว ปรารถนาอยู่ซึ่งธรรมอันเกษมจากโยคะไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า อยู่; ถึงแม้ภิกษุเหล่านั้น ก็ยังจะเป็นผู้ มีปกติตามเห็นกายในกาย อยู่ เป็นผู้มีคามเพียรเครื่องเผากิเลส มีสัมปชัญญะ ให้สมาธิเป็นธรรมเอกมุคขึ้น มีจิตผ่องใส มีจิตตั้งมั่น เป็นจิตมีอารมณ์เดียว เพื่อรอบรู้ซึ่งกาย; (ในกรณีแห่ง เวทนา จิต และ ธรรม ก็มีข้อความที่ตรัสอย่างเดียวกัน).

(ค. สำหรับพระอเสขะ)

ภิกษุ ท.! ภิกษุเหล่าใด เป็นอรหัตตจีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์ มีกิจที่ควรทำกระทำเสร็จแล้ว มีภาระปลงลงแล้ว มีประโยชน์แห่งตนอันตามบรรลุลแล้ว มีสัญญาโยชน์ในภพสิ้นไปรอบแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ; ถึงแม้ภิกษุเหล่านั้น ก็ยังจะเป็นผู้ มีปกติตามเห็นกายในกาย อยู่ เป็นผู้อยู่อย่างมีความเพียรเครื่องเผากิเลส มีสัมปชัญญะ ให้สมาธิเป็นธรรมเอกมุคขึ้น มีจิตผ่องใส มีจิตตั้งมั่น เป็นจิตมีอารมณ์เดียว (เพื่อความเป็น) ผู้ไม่เกี่ยวข้องอยู่ด้วยกาย; (ในกรณีแห่ง เวทนา จิต และ ธรรม ก็มีข้อความที่ตรัสอย่างเดียวกัน).

(พุทธบริษัทพึงทราบถึงหลักการพิเศษที่มีอยู่ว่า แม้เป็นพระอรหันต์แล้วก็ยังปฏิบัติธรรมที่ทำความเป็นพระอรหันต์ ที่ตนเคยปฏิบัติอยู่เพื่อความเป็นพระอรหันต์ ก่อนการบรรลุความเป็นพระอรหันต์; การทำเช่นนั้นก็เพื่อเป็นตัวอย่าง หรือกำลังใจ แก่ผู้ที่ยังไม่บรรลุความเป็นพระอรหันต์บ้าง เพื่อความอยู่เป็นสุขของตนเองบ้าง. ส่วนในกรณีแห่งสูตรนี้ เพื่อมีชีวิตอยู่อย่างแยกตัวห่างจากสิ่งซึ่งเคยเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นถือมั่น หรือแห่งอภิขมาและโทมนัส ดังนี้แล้ว นับประสาอะไรกับผู้ที่ยังไม่บรรลุความเป็นพระอรหันต์ จะไม่พึงจะมักเขม้นในการปฏิบัติเพื่อบรรลุความเป็นพระอรหันต์ด้วยเล่า. และพึงมองเห็นความนำอัสจรรยแห่งพระธรรมที่มีลักษณะอย่างนี้).

### สติปัญญาอันเหมาะสมทั้งแก่เสขะ - เสขะ - กฤหัสถ์

กัณฑกะ ! ข้อนั้นเป็นอย่างนั้นจริง. กัณฑกะ ! ข้อนั้นเป็นอย่างนั้นจริง. พระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย ได้มีแล้วในอดีตกาลนานไกล; พระผู้มีพระภาคเหล่านั้น ทรงยังภิกษุสงฆ์ให้ดำเนินไปชอบอย่างยิ่งเพียงเท่านั้น เหมือนภิกษุสงฆ์ที่เราให้ดำเนินไปชอบในบัดนี้. กัณฑกะ ! พระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย จักมีอยู่ในอนาคตกาลนานไกล; พระผู้มีพระภาคเจ้าเหล่านั้น ก็จักทรงยังภิกษุสงฆ์ให้ดำเนินไปชอบอย่างยิ่งเพียงเท่านั้นเหมือนภิกษุสงฆ์ที่เราให้ดำเนินไปชอบในบัดนี้.

กัณฑกะ ! ในภิกษุสงฆ์หมื่นนี้ มี ภิกษุที่เป็นพระอรหันต์จีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์ มีกิจที่ควรทำอันกระทำแล้ว มีภาระอันปลดลงแล้ว มีประโยชน์แห่งตนอันตามถึงแล้ว มีสัจญ์ในภพสิ้นรอบแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ. กัณฑกะ ! อนึ่ง ในภิกษุสงฆ์หมื่นนี้ มี ภิกษุผู้เป็นเสขะ (กำลังปฏิบัติเพื่อความเป็นพระอรหันต์) มีศีลไม่ขาดสาย มีความประพฤติไม่ขาดสาย มีปัญญาเครื่องรักษา



ตน มีความประพฤติเป็นไปด้วยปัญญาเครื่องรักษาตน. ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น<sup>๑</sup> เป็นผู้มิจิตตั้งไว้เฉพาะด้วยดีในสติปัญฐานทั้งสี่ อยู่. สืออย่างไรเล่า? สือคือ ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้มี่ปกติดตามเห็นกายในกาย .... มีปกติดตามเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย .... มีปกติดตามเห็นจิตในจิต .... มีปกติดตามเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย มีความเพียรเครื่องเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำออกเสียได้ซึ่งอภิชมาและโสมนัสในโลกอยู่.

(เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้ นายเปสสหัตถาโรหบุตร กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า :-)

“น้าอัสจรรย พระเจ้าข้า ! ไม่เคยมี พระเจ้าข้า ! คือข้อที่สติปัญฐานสี่เหล่านี้พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้ดีแล้ว เพื่อความหมกจดแห่งสัตว์ทั้งหลาย เพื่อก้าวล่วงโสกะปริเทวะ เพื่อความดับแห่งทุกข์โทมนัส เพื่อถึงทัฬหซึ่งฉวยธรรม เพื่อการกระทำให้แจ้งซึ่งนิพพาน. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! มีพวกข้าพเจ้าทั้งหลายผู้เป็นคฤหัสถ์นุ่งขาว ก็มีจิตตั้งไว้ดีแล้วในสติปัญฐานสี่เหล่านี้ ตลอดกาลอันควรอยู่; คือข้าพเจ้าทั้งหลายเป็นผู้มี่ปกติดตามเห็นกายในกาย .... มีปกติดตามเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย .... มีปกติดตามเห็นจิตในจิต .... มีปกติดตามเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย มีความเพียรเครื่องเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำออกเสียได้ซึ่งอภิชมาและโสมนัสในโลกอยู่. น้าอัสจรรย พระเจ้าข้า ! ไม่เคยมี พระเจ้าข้า ! คือข้อที่เมื่อมนุษย์เป็นสัตว์ไม่เปิดเผย เมื่อมนุษย์เป็นสัตว์เคนกากเมื่อมนุษย์เป็นสัตว์ไอ้อวดเป็นไปอยู่ พระผู้มีพระภาคทรงทราบสิ่งอันเป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลาย (ทุกจำพวก) ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! สัตว์ลึกลับคือพวกมนุษย์ สัตว์เปิดเผย คือพวกปลูสัตว์ ....

- ม.ม. ๑๓/๒ - ๓/๒ - ๓.

- 
๑. นี้หมายความว่า ภิกษุทั้งหมดทั้งที่เป็นพระอรหันต์และยังเป็นเสขะ ล้วนแต่เจริญสติปัญฐานสี่ คำถามอาจจะมิว่าเป็นพระอรหันต์แล้ว เจริญสติปัญฐานไปทำไมกัน? คำตอบคือ เพื่อความอยู่เป็นผาสุกของท่าน เช่นนั่นเอง.

(ข้อนี้เป็นหลักการที่ยอมรับได้ว่า แม้ฆราวาสก็สมควรเจริญสติปัฏฐานทั้งสี่ ดังที่บรรพบุรุษชาวไทยได้เคยกระทำกันมาแต่ก่อน).

### กองอกุศลและกองกุศลชนิดแท้จริง

ภิกษุ ท. ! ผู้ที่กล่าวอยู่ว่านิวรรณ์ทั้งห้า คืออกุศลราสี (กองอกุศล) นั้นแหละคือผู้ที่กล่าวอยู่โดยถูกต้อง. ภิกษุ ท. ! อกุศลราสีทั้งกองนี้ ได้แก่ นิวรรณ์ทั้งห้า. ห่าอย่างไรกันเล่า? ห่าคือ กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ วิจิกิฉา.

ภิกษุ ท. ! ผู้ที่กล่าวอยู่ว่าสติปัฏฐานทั้งสี่ คือกุศลราสี (กองกุศล) นั้นแหละคือผู้ที่กล่าวอยู่โดยถูกต้อง. ภิกษุ ท. ! กุศลราสีทั้งกองนี้ ได้แก่สติปัฏฐานทั้งสี่. สี่อย่างไรกันเล่า? สี่ ในกรณีนี้ คือ ภิกษุเป็นผู้มีปกติ ตามเห็นกายในกาย อยู่เป็นประจำ มีความเพียรเครื่องเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำออกซึ่งอภิขมาและโทมนัสในโลก อยู่. (ในกรณีแห่ง เวทนา จิต และธรรม ก็มีข้อความที่ตรงอย่างเดียวกัน).

- มหาวาร.ส. ๑๕/๑๕๖/๖๕๖ - ๖๕๗.

(ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า เมื่อกล่าวถึงกองอกุศล คนทั่วไปก็เล็งถึงการฆ่าสัตว์ ตัดชีวิต น้อ โกง เป็นต้นต่างๆ นานา; และเมื่อกล่าวถึงกองกุศล คนทั่วไปก็พากันเล็งไปยัง การทำบุญสุนทาน ทอดกฐินผ้าป่า เป็นต้นต่าง ๆ นานา. ส่วนในกรณีนี้ ตรีสระบุให้เห็นว่านิวรรณ์ที่รบกวนอยู่ในจิตของแต่ละคนแต่ละวันนั้นแหละเป็นกองอกุศล; และว่าการเจริญสติปัฏฐานสี่เป็นกองกุศล และที่น่าสนใจในหัวข้อที่ว่ากองกุศลชนิดนี้ ไม่ต้องใช้เบียดเบียนเงินทอง แม้แต่สักเบียดเดียว, ขอช่วยกันพิจารณาด้วย).

## สัมมตงเคราะห์ที่ทุกคนควรกระทำ

ภิกษุ ท. ! เมื่อเธอคิดจะสงเคราะห์ชนเหล่าใด ซึ่งเป็นผู้สำคัญเธอว่า เป็นผู้ที่เขาควรเชื่อฟัง จะเป็นมิตร อำมาตย์ ญาติสาโลหิต ก็ตาม ภิกษุ ท. ! เธอพึงสงเคราะห์ชนเหล่านั้นด้วยการชักชวน ให้เข้าไปตั้งอยู่เฉพาะ ในการเจริญสติปัฏฐานสี่ เถิด. สี่อย่างไรเล่า? สี่ ในกรณีนี้ ก็เป็นผู้ ตามเห็นภายใน กาย อยู่เป็นประจำ มีความเพียรเครื่องเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำออกซึ่ง อภิชฌาและโทมนัสในโลก; เป็นผู้ ตามเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย อยู่เป็นประจำ มีความเพียรเครื่องเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำออกซึ่งอภิชฌาและ โทมนัสในโลก; เป็นผู้ ตามเห็นจิตในจิต อยู่เป็นประจำ มีความเพียรเครื่องเผา กิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำออกซึ่งอภิชฌาและโทมนัสในโลก; เป็นผู้ ตาม เห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย อยู่เป็นประจำ มีความเพียรเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำออกซึ่งอภิชฌาและโทมนัสในโลก.

ภิกษุ ท. ! นี่แหละคือข้อที่ ถ้าเธอคิดจะสงเคราะห์ชนเหล่าใด ซึ่งเป็นผู้สำคัญเธอว่าเป็นผู้ที่เขาควรเชื่อฟัง จะเป็นมิตร อำมาตย์ ญาติสาโลหิต ก็ ตาม เธอพึงสงเคราะห์ชนเหล่านั้น ด้วยการชักชวนให้เข้าไปตั้งอยู่เฉพาะใน การเจริญสติปัฏฐานทั้งสี่ ดังนี้.

- มหาวาร. ส. ๑๕/๒๕๑/๘๓๔.

(โดยทั่วไป เราคิดจะสงเคราะห์กันแต่ด้วยวัตถุสิ่งของเงินทอง ญาติมิตรสหายของเรา จึงยังจมอยู่ในกองทุกข์. ถ้าอย่างไร เราจะคิดสงเคราะห์กันด้วยธรรมสงเคราะห์อย่างนี้บ้าง โลกนี้ก็จะมีความสุขยิ่งขึ้น).

นิทเทศ ๒๐

ว่าด้วยสัมมาสติ

จบ

## นิทเทศ ๒๑ ว่าด้วย สัมมาสมาธิ

(มี ๕๑ เรื่อง)

หมวด ก. ว่าด้วยอุทเทศ - วิชาของสัมมาสมาธิ

### อุทเทศแห่งสัมมาสมาธิ

ภิกษุ ท. ! สัมมาสมาธิ เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้  
 สัจแล้วจากกามทั้งหลาย สัจแล้วจากกรรมที่เป็นอกุศลทั้งหลาย เข้าถึง  
 ปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวก แล้วแลอยู่;  
 เพราะความที่วิตกวิจารณ์ทั้งสองระงับลง เข้าถึงตติยฌาน เป็นเครื่องส่องใสแห่ง  
 ใจในภายใน ให้สมาธิเป็นธรรมอันเอกผุดมีขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปีติ  
 และสุขอันเกิดจากสมาธิ แล้วแลอยู่; อนึ่ง เพราะความจางคลายไปแห่งปีติ  
 ย่อมเป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติและสัมปชัญญะ และย่อมเสวยความสุขด้วยนามกาย  
 ชนิดที่พระอริยเจ้าทั้งหลาย ย่อมกล่าวสรรเสริญผู้นั้นว่า “ป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติ  
 อยู่เป็นปรกติสุข” ดังนี้ เข้าถึงตติยฌาน แล้วแลอยู่; เพราะละสุขเสียได้ และ  
 เพราะละทุกข์เสียได้ เพราะความดับไปแห่งโสมนัสและโทมนัสทั้งสองในกาล  
 ก่อน เข้าถึงจตุตถฌาน ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์  
 เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่. ภิกษุ ท. ! อันนี้เรากล่าวว่า สัมมาสมาธิ.

- มหา.ที. ๑๐/๓๔๕/๒๕๕.

### สมาธิภาวนา มีประเภทสี่

ภิกษุ ท. ! สมาธิภาวนา ๔ อย่างเหล่านี้ มีอยู่. สี่อย่าง ใดอย่างไรเล่า ?  
 สี่อย่างคือ ภิกษุ ท. ! มี สมาธิภาวนา อันบุคคลเจริญกระทำให้มากแล้ว ย่อม

เป็นไป เพื่อความอยู่เป็นสุขในทิฏฐุธรรม (ทิฏฐุธรรมสุขวิหาร). ภิกษุ ท. ! มีสมาธิภาวนา อันบุคคลเจริญกระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไป เพื่อการได้เฉพาะซึ่งญาณทัสสนะ (ญาณทัสสนปฏิลาภ). ภิกษุ ท. ! มีสมาธิภาวนา อันบุคคลเจริญกระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไป เพื่อสติสัมปชัญญะ (สติสมฺปชญฺญ) ภิกษุ ท. ! มีสมาธิภาวนา อันบุคคลเจริญกระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไป เพื่อความสิ้นแห่งอาสวะ (อาสวกุขย).

ภิกษุ ท. ! สมาธิภาวนา อันเจริญกระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความอยู่เป็นสุขในทิฏฐุธรรม; นั้นเป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ สังกัดแล้วจากกามทั้งหลาย สังกัดแล้วจากกรรมที่เป็นอกุศลทั้งหลาย เข้าถึงปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตกวิจารณ์ ปิบัติและสุขอันเกิดจากวิเวก แล้วแลอยู่; เพราะความที่วิตกวิจารณ์ทั้งสองระงับลง เข้าถึง ทุตติยฌาน เป็นเครื่องผ่อนคลายใจในภายใน ให้สมาธิเป็นธรรมอันเอกคุณมีขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิ แล้วแลอยู่; อนึ่งเพราะความจางคลายไปแห่งปีติ ย่อมเป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติและสัมปชัญญะ และย่อมเสวยสุขด้วยนามกาย ชนิดที่พระอรียเจ้าทั้งหลาย ย่อมกล่าวสรรเสริญผู้นั้นว่า “เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติ อยู่เป็นปกติสุข” ดังนี้ เข้าถึง ตุตติยฌาน แล้วแลอยู่; เพราะละสุขเสียได้ และเพราะละทุกข์เสียได้ เพราะความดับไปแห่งโสมนัสและโทมนัสทั้งสองในกาลก่อน เข้าถึง จตุตถฌาน ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่. ภิกษุ ท. ! นี้คือสมาธิภาวนา อันเจริญกระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความอยู่เป็นสุขในทิฏฐุธรรม.

ภิกษุ ท. ! สมาธิภาวนา อันเจริญกระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อการได้เฉพาะซึ่งญาณทัสสนะ; นั้นเป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ กระทำไว้ในใจซึ่งอาโลกสัญญา อธิษฐานทิวาสัญญา ว่ากลางวันฉันใด กลางคืน

ฉันทัน, กลางคืนฉันทิด กลางวันฉันทัน, เธอมีจิตอันเปิดแล้วด้วยอาการอย่างนี้ ไม่มีอะไรห่อหุ้ม ยังจิตที่มีแสงสว่างทั่วพร้อมให้เจริญอยู่. ภิกษุ ท. ! นี่คือสมาธิภาวนา อันเจริญกระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อการได้เฉพาะซึ่งญาณทัสสนะ.

ภิกษุ ท. ! สมาธิภาวนา อันเจริญกระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อสติสัมปชัญญะ ; นั้นเป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ เวทนาเกิดขึ้น (หรือ) ตั้งอยู่ (หรือ) ดับไป ก็เป็นที่แจ่มแจ้งแก่ภิกษุ; สัญญาเกิดขึ้น (หรือ) ตั้งอยู่ (หรือ) ดับไป ก็เป็นที่แจ่มแจ้งแก่ภิกษุ; วิตกเกิดขึ้น (หรือ) ตั้งอยู่ (หรือ) ดับไป ก็เป็นที่แจ่มแจ้งแก่ภิกษุ. ภิกษุ ท. ! นี่คือสมาธิภาวนา อันเจริญกระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อสติสัมปชัญญะ.

ภิกษุ ท. ! สมาธิภาวนา อันเจริญกระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นแห่งอาสวะ; นั้นเป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ มีปกติตามเห็นความตั้งขึ้นและเสื่อมไป ในอุปทานขันธทั้งห้า ว่า “รูป เป็นอย่างนี้ ความเกิดขึ้นแห่งรูป เป็นอย่างนี้ ความดับไปแห่งรูป เป็นอย่างนี้; เวทนา เป็นอย่างนี้ ความเกิดขึ้นแห่งเวทนา เป็นอย่างนี้ ความดับไปแห่งเวทนา เป็นอย่างนี้; สัญญา เป็นอย่างนี้ ความเกิดขึ้นแห่งสัญญา เป็นอย่างนี้ ความดับไปแห่งสัญญา เป็นอย่างนี้; สังขาร เป็นอย่างนี้ ความเกิดขึ้นแห่งสังขาร เป็นอย่างนี้ ความดับไปแห่งสังขาร เป็นอย่างนี้; วิญญาณ เป็นอย่างนี้ ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณ เป็นอย่างนี้ ความดับไปแห่งวิญญาณ เป็นอย่างนี้; ดังนี้. ภิกษุ ท. ! นี่คือ สมาธิภาวนา อันเจริญกระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นแห่งอาสวะ.

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล คือ สมภาวนา ๔ อย่าง.

- จตุกก.อ. ๒๑/๕๗/๔๑.

หมวด ข. ว่าด้วย ลักษณะ - อุปมา ของสัมมาสมาธิ

### ลักษณะแห่งสัมมาสมาธิชั้นเลิศ ๕ ประการ

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดงการเจริญสัมมาสมาธิที่ประกอบด้วยองค์ห้า อันเป็นอริยะ. ภิกษุ ท. ! การเจริญสัมมาสมาธิที่ประกอบด้วยองค์ห้า อันเป็นอริยะ นั้นเป็นอย่างไรเล่า?

๑. ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ ภิกษุ เพราะสังัดจากกามและสังัดจากอกุศลธรรมทั้งหลาย จึงบรรลุนิพพานที่หนึ่ง ซึ่งมีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก แล้วแลอยู่. เธอ ประพรมกายนี้ทำให้ชุ่มทั่ว ชุ่มรอบ เต็มรอบ ด้วยปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก นั้น, ส่วนใดส่วนหนึ่งของกายเธอทั่วทั้งตัว ที่ปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวกนั้น ไม่ถูกต้องแล้ว มิได้มี.

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือน นายช่างอาบ กี้ดี หรือลูกมือของเขาก็ดี เป็นคนฉลาด ropyngที่ใช้สำหรับถูตัวในเวลาอาบน้ำลงในขันสำริด แล้วพรมน้ำหมักไว้, ครั้นเวลาเย็น ก้อนผงออกยางเข้ากัน ซึมทั่วกันแล้ว จับกันทั้งภายในภายนอก ไม่ไหลหยด ฉันท; ภิกษุ ท. ! ภิกษุนั้น ประพรมกายนี้ทำให้ชุ่มทั่ว ชุ่มรอบ เต็มรอบ ด้วยปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก, ส่วนใดส่วนหนึ่งของกายเธอ ที่ปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก ไม่ถูกต้องแล้ว มิได้มี, ฉันทัน

เหมือนกัน. ภิกษุ ท. ! นี่คือการเจริญสัมมาสมาธิ ที่ประกอบด้วยองค์ห้าอัน เป็นอริยะ ประการที่หนึ่ง.

๒. ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุ เพราะสงบวิตกพิจารณาเสียได้จึง บรรลุ ฌานที่สอง อันเป็นเครื่องฟ่องใสแห่งใจในภายใน นำให้เกิดสมาธิมี อารมณ์อันเดียว ไม่มีวิตกพิจารณา มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ แล้วแลอยู่. เธอ ประพรมกายนี้ทำให้ชุ่มทั่ว ชุ่มรอบ เต็มรอบ ด้วยปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ, ส่วนใดส่วนหนึ่งของกายเธอทั่วทั้งตัว ที่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิไม่ถูกต้อง แล้ว มิได้มี.

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือน ห้วงน้ำอันลึก มีน้ำพลุ่งขึ้น ไม่มีปากทางน้ำ เข้าทางทิศตะวันออก ทิศตะวันตก ทิศเหนือ ทิศใต้ แห่งห้วงน้ำนั้น และฝนก็ไม่ตกตามฤดูกาล แต่ขณะนั้นท่อน้ำเย็นพลุ่งขึ้นจากห้วงน้ำนั้น ไหลทับไหลท่วม แผ่ทั่วเต็มไปหมดซึ่งห้วงน้ำนั้นเอง ด้วยน้ำอันเย็น, ส่วนไหนๆ ของห้วงน้ำนั้น ที่น้ำเย็นไม่ถูกต้องแล้ว มิได้มี, ข้อนี้ฉันใด; ภิกษุ ท. ! ภิกษุประพรมกายนี้ทำให้ชุ่มทั่ว ชุ่มรอบ เต็มรอบ ด้วยปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ, ส่วนใดส่วนหนึ่งในกายเธอ ที่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ ไม่ถูกต้องแล้ว มิได้มี, ฉะนั้น เหมือนกัน. ภิกษุ ท. ! นี่คือการเจริญสัมมาสมาธิ ที่ประกอบด้วยองค์ห้า อัน เป็นอริยะ ประการที่สอง.

๓. ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุ เพราะความจางคลายไปแห่งปีติ เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยด้วยนามกาย จึงบรรลุ ฌานที่ สาม อันเป็นฌานที่พระอริยเจ้ากล่าวว่า “ผู้ได้บรรลุฌานนี้ เป็นผู้อยู่อุเบกขา



มีสติอยู่เป็นสุข” ดังนี้ แล้วแลอยู่. เธอ ประพรมกายนี้ทำให้ชุ่มทั่ว ชุ่มรอบ เต็มรอบ ด้วยสุขาปฏิบัติมิได้, ส่วนใดส่วนหนึ่งของกายเธอทั่วทั้งตัว ที่สุขาปฏิบัติมิได้ ไม่ถูกต้องแล้ว มิได้มี.

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนใน หนองบัวอุบล หนองบัวปทุม หนองบัวบุณฑริก มีดอกอุบล ดอกปทุม ดอกบุณฑริก บางเหล่าที่เกิดอยู่ในน้ำ เจริญอยู่ในน้ำ ยังขึ้นไม่พ้นน้ำ จมอยู่ภายใต้อันน้ำเลี้ยงไว้, ดอกบัวเหล่านั้นถูกน้ำเย็นแช่ชุ่ม ถูกต้องตั้งแต่ยอดตลอดราก, ส่วนไหนๆ ของดอกบัวเหล่านั้นทั่วทั้งดอก ที่น้ำเย็นไม่ถูกต้องแล้ว มิได้มี. ข้อนี้เป็นฉันใด; ภิกษุ ท. ! ภิกษุ ประพรมกายนี้ทำให้ชุ่มทั่ว ชุ่มรอบ เต็มรอบ ด้วยสุขาปฏิบัติมิได้, ส่วนใดส่วนหนึ่งในกายเธอ ที่สุขาปฏิบัติมิได้ ไม่ถูกต้องแล้ว มิได้มี, ฉะนั้นเหมือนกัน. ภิกษุ ท. ! นี้คือ การเจริญสัมมาสมาธิ ที่ประกอบด้วยองค์ห้า อันเป็นอริยะ ประการที่สาม.

๔. ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุ, เพราะละสุขและละทุกข์เสียได้, เพราะความดับหายไปแห่งโสมนัสและโทมนัสในกาลก่อน, จึงบรรลु ฌานที่สี่ อันไม่ทุกข์ไม่สุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่. เธอนั้น นั่งแผ่ไปตลอดกายนี้ ด้วยใจอันบริสุทธิ์ผ่องใส, ส่วนใดส่วนหนึ่งของกายเธอทั่วทั้งตัว ที่ใจอันบริสุทธิ์ผ่องใส ไม่ถูกต้องแล้ว มิได้มี.

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือน ชายคนหนึ่ง นั่งคลุมตัว ด้วยผ้าขาวตลอดศีรษะ, ส่วนไหนๆ ในกายเธอทั่วทั้งตัว ที่ผ้าขาวไม่ถูกต้องแล้ว (คือไม่คลุมแล้ว) มิได้มี ข้อนี้เป็นฉันใด; ภิกษุ ท. ! ภิกษุ นั่งแผ่ใจอันบริสุทธิ์ผ่องใสไปตลอดกายนี้, ส่วนใดส่วนหนึ่งในกายเธอทั่วทั้งตัว ที่ใจอันบริสุทธิ์ผ่องใส ไม่ถูกต้องแล้ว

มิได้มี, ฉะนั้นเหมือนกัน. ภิกษุ ท. ! นี่คือการเจริญสัมมาสมาธิ ที่ประกอบด้วยองค์ห้า อันเป็นอริยะ ประการที่สี่.

๕. ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก : ปัจจเวกขณนิมิต เป็นสิ่งที่ภิกษุนั้นถือเอาแล้วด้วยดี กระทำในใจแล้วด้วยดี เข้าไปทรงไว้ดีแล้ว แتงตลอดดีแล้ว ด้วยปัญญา (ชัดเจน) เปรียบเหมือน คนคนหนึ่ง เห็นคนอีกคนหนึ่ง หรือว่าเหมือนคนยืน เห็นคนนั่ง หรือว่าเหมือน คนนั่ง เห็นคนนอน, ฉะนั้นก็ฉะนั้นที่ปัจจเวกขณนิมิต เป็นสิ่งที่ภิกษุนั้นถือเอาแล้วด้วยดี กระทำในใจแล้วด้วยดี เข้าไปทรงไว้ดีแล้ว แตงตลอดดีแล้ว ด้วยปัญญา. ภิกษุ ท. ! นี่คือการเจริญสัมมาสมาธิ ที่ประกอบด้วยองค์ห้า อันเป็นอริยะ ประการที่ห้า.

ภิกษุ ท. ! เมื่อสัมมาสมาธิที่ประกอบด้วยองค์ห้า อันเป็นอริยะ อันภิกษุ เจริญกระทำให้มากแล้ว อย่างนี้ ภิกษุย่อมน้อมจิตไปเพื่อกระทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่ง ซึ่งธรรมใดๆที่ควรกระทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งอยู่ ในธรรมอันควรกระทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งนั้นๆนั้นแหละ เธอผู้นั้นย่อมลู่ถึงซึ่งความสามารถทำได้จนเป็นสักขีพยาน ในเมื่ออายตนะยังมีอยู่. ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือน หม้อน้ำมีหูจับ ตั้งอยู่บนเชิงรอง เต็มด้วยน้ำเสมอขอบปาก กาค้มได้ บุรุษมีกำลังจับหม้อน้ำนั้นหมุนไปทางใดๆ น้ำย่อมกระฉอกไปทางนั้นๆ มิใช่หรือ ? “อย่างนั้น พระเจ้าข้า !” ภิกษุ ท. ! ฉะนั้นก็ฉะนั้น ที่เมื่อสัมมาสมาธิที่ประกอบด้วยองค์ห้า อันเป็นอริยะ อันภิกษุ เจริญทำให้มากแล้ว อย่างนี้ ภิกษุย่อมน้อมจิตไปเพื่อกระทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่ง ซึ่งธรรมใดๆที่ควรกระทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งอยู่ ในธรรมอันควรกระทำให้แจ้งด้วยปัญญา

อันยั้งนั้นๆนั้นแหละ เธอ นั้นย่อมลู่ถึงซึ่งความสามารถทำได้จนเป็นสักขีพยาน ในเมื่ออายตนะยังมีอยู่ๆ.

ภิกษุ ท. ! หรือเปรียบเหมือน สระโบกขรณี สี่เหลี่ยม กั้นไว้ด้วย ขอบคัน เต็มด้วยน้ำเสมอขอบปาก กาค้มได้ มีบุรุษผู้มีกำลังมาเจาะขอบคันที่ ใดๆ น้ำย่อมไหลออกมาโดยที่นั้นๆ มิใช่หรือ ? “อย่างนั้น พระเจ้าข้า !” ภิกษุ ท. ! ฉนั้นใดก็ฉนั้นนั้น ที่เมื่อสัมมาสมาธิที่ประกอบด้วยองค์ห้า อันเป็นอริยะ อันภิกษุ เจริญ กระทำให้มากแล้ว อย่างนี้ ภิกษุย่อมน้อมจิตไปเพื่อกระทำให้แจ้งด้วย ปัญญาอันยิ่ง ซึ่งธรรมใดๆ ที่ควรกระทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งอยู่ ในธรรม อันควรกระทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งนั้นๆนั้นแหละ เธอ นั้นย่อมลู่ถึงซึ่ง ความสามารถทำได้จนเป็นสักขีพยาน ในเมื่ออายตนะยังมีอยู่ๆ.

ภิกษุ ท. ! หรือเปรียบเหมือน รถเทียมด้วยม้าอาชาไนยที่ฝึกดีแล้ว ผูก เครื่องผูกครบถ้วนแล้ว เป็นรถที่จอดอยู่หนทางสี่แพร่ง มีภูมิภาคอันดีสารถิ ผู้เชี่ยวชาญในการฝึกม้า เป็นชั้นอาจารย์ ขยันขันแข็ง จิ้นสู้รถนั้นแล้วจับเชือก ด้วยมือซ้าย จับพนักด้วยมือขวา เพียงแต่ยกพนักขึ้นเป็นสัญญาณ ก็สามารถให้ ม้าพารถไปข้างหน้า หรือให้ถอยหลัง ได้ตามที่ตนปรารถนา, นี้ฉนั้นใด; ภิกษุ ท. ! ข้อนี้ก็ฉนั้นนั้นเหมือนกัน คือเมื่อสัมมาสมาธิที่ประกอบด้วยองค์ห้า อัน เป็นอริยะ อันภิกษุเจริญ กระทำให้มากแล้ว อย่างนี้ ภิกษุย่อมน้อมจิตไปเพื่อ กระทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่ง ซึ่งธรรมใดๆ ที่ควรกระทำให้แจ้งด้วยปัญญา อันยิ่งอยู่ ในธรรมอันควรกระทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งนั้นๆ นั้นแหละ เธอ นั้นย่อมลู่ถึงซึ่งความสามารถทำได้จนเป็นสักขีพยาน ในเมื่ออายตนะยังมีอยู่ๆ.

## อริยสัจมาสมาธิมีบริหารเจ็ด

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดง อริยสัจมาสมาธิที่มีที่ตั้งอาศัย ที่มีบริหาร. เธอจงฟังซึ่งธรรมนั้น จงทำในใจให้สำเร็จประโยชน์ เราจักกล่าว.

ภิกษุ ท. ! อริยสัจมาสมาธิที่มีที่ตั้งอาศัย ที่มีบริหาร เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! องค์แห่งมรรคเหล่านี้คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ เหล่าใด อันเป็นองค์ ๗ ประการ ที่แวดล้อมเอกัคคตาจิตอยู่; เอกัคคตาจิตชนิดนี้ เราเรียกว่า เป็นอริยสัจมาสมาธิที่มีที่ตั้งอาศัย ดังนี้บ้าง ที่มีบริหาร ดังนี้บ้าง.

- อุปริ.ม. ๑๔/๑๘๐/๒๕๒ - ๒๕๓.

## การทำหน้าที่สัมพันธ์กันของบริหารเจ็ด

### ๑. กลุ่มสัมมาทิฏฐิ

ภิกษุ ท. ! ในบรรดาองค์เจ็ดแห่งอริยสัจมาสมาธินั้น สัมมาทิฏฐิเป็น ธรรมนำหน้า. นำหน้าอย่างไรเล่า ? คือ เขารู้มิจฉาทิฏฐิ ว่าเป็นมิจฉาทิฏฐิ รู้ สัมมาทิฏฐิ ว่าเป็นสัมมาทิฏฐิ; ความรู้ของเขานั้น เป็น สัมมาทิฏฐิ.

ภิกษุ ท. ! มิจฉาทิฏฐิเป็น อย่างไรเล่า ? นั่นคือทิฏฐิที่เห็นว่า “ทาน ที่ให้แล้ว ไม่มี (ผล), ยัญที่บูชาแล้ว ไม่มี (ผล), การบูชาที่บูชาแล้ว ไม่มี (ผล) ผล, วิบากแห่งกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่ว ไม่มี, โลกนี้ ไม่มี, โลกอื่น ไม่มี, มารดา ไม่มี, บิดา ไม่มี, โอปปาติกะสัตว์ ไม่มี, สมณพราหมณ์ที่ไปแล้วปฏิบัติ

แล้วโดยชอบ ถึงกับกระทำให้แจ้งโลกนี้และโลกอื่นด้วยปัญญาโดยชอบเอง แล้วประกาศให้ผู้อื่นรู้ ก็ไม่มีอยู่” ดังนี้. ภิกษุ ท. ! นี่คือ มัจฉาทิฏฐิ.

ภิกษุ ท. ! สัมมาทิฏฐิ เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! เรากล่าวแม่ สัมมาทิฏฐิว่ามีอยู่ ๒ ชนิด คือ สัมมาทิฏฐิ ที่ยังเป็นไปด้วยอาสวะ (สาสว) เป็นส่วนแห่งบุญ (บุญญภาคิย) มีผลเนื่องอยู่กับของหนัก (อุปธิเวปกุก) ก็มีอยู่; สัมมาทิฏฐิ อันเป็นอริยะ (อริย) ไม่เป็นไปด้วยอาสวะ (อนาสว) นำขึ้นสู่ระดับเหนือโลก (โลกุตตร) เป็นองค์ประกอบแห่งหนทางเพื่อนิพพาน (มกฺกจฺก) ก็มีอยู่.

ภิกษุ ท. ! สัมมาทิฏฐิ ที่ยังเป็นไปด้วยอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ มีผลเนื่องอยู่กับของหนัก นั้นเป็นอย่างไรเล่า? นั่นคือสัมมาทิฏฐิที่ว่า “ทาน ที่ให้แล้ว มี (ผล), ภัยที่บูชาแล้ว มี (ผล), การบูชาที่บูชาแล้ว มี (ผล), ผลวิบากแห่งกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่ว มี, โลกนี้ มี, โลกอื่น มี, มารดา มี, บิดา มี, โอปปาติกะสัตว์ มี, สมณพราหมณ์ที่ไปแล้วปฏิบัติแล้วโดยชอบ ถึงกับกระทำให้แจ้งโลกนี้และโลกอื่น ด้วยปัญญาโดยชอบเอง แล้วประกาศให้ผู้อื่นรู้ ก็มีอยู่” ดังนี้. ภิกษุ ท. ! นี่คือ สัมมาทิฏฐิที่ยังเป็นไปด้วยอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ มีผลเนื่องอยู่กับของหนัก.

ภิกษุ ท. ! สัมมาทิฏฐิ อันเป็นอริยะ ไม่เป็นไปด้วยอาสวะ นำขึ้นสู่ระดับเหนือโลก เป็นองค์ประกอบแห่งหนทางเพื่อนิพพาน นั้นเป็นอย่างไรเล่า ? นั่นคือสัมมาทิฏฐิที่ได้แก่ ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ สัมมาทิฏฐิที่เป็นองค์แห่งมรรค ของผู้มีอริยจิต ของผู้มี อนาสวจิต ของผู้เป็น

อริยมัคคสมังคี ผู้เจริญอยู่ซึ่งอริยมรรค ไฉไล; ภิกษุ ท. ! **นี่คือ สัมมาทิฐิอันเป็นอริยะ** ไม่เป็นไปด้วยอาสวะ นำขึ้นสู่ระดับเหนือโลก เป็นองค์ประกอบแห่งหนทางเพื่อนิพพาน.

เขานั้น เพียรพยายามเพื่อละเสียซึ่งมิจฉาทิฐิ เพื่อทำสัมมาทิฐิให้ถึงพร้อม; การกระทำของเขานั้น เป็น สัมมาวายามะ. เขามีสติละเสียซึ่งมิจฉาทิฐิ มีสติทำสัมมาทิฐิให้ถึงพร้อม แล้วแลอยู่; สติของเขานั้นเป็น สัมมาสติ.

ด้วยอาการอย่างนี้ เป็นอันว่า **ธรรม ๓ อย่าง** นั้น ย่อม ติดตามแวดล้อมซึ่งสัมมาทิฐิ; สามอย่างนั้นได้แก่ สัมมาทิฐิ สัมมาวายามะ สัมมาสติ.

## ๒. กลุ่มสัมมาสังกัปปะ

ภิกษุ ท. ! ในบรรดาองค์เจ็ดแห่งอริยสัมมาสมาธินั้น **สัมมาทิฐิเป็นธรรมนำหน้า**. นำหน้าอย่างไร? คือเขารู้มิจฉาสังกัปปะ ว่าเป็นมิจฉาสังกัปปะ, รู้สัมมาสังกัปปะ ว่าเป็นสัมมาสังกัปปะ; ความรู้ของเขานั้นเป็น สัมมาทิฐิ.

ภิกษุ ท. ! **มิจฉาสังกัปปะ เป็นอย่างไรเล่า?** กามสังกัปปะ พยาบาทสังกัปปะ วิหิงสาสังกัปปะ. ภิกษุ ท. ! **นี่คือ มิจฉาสังกัปปะ.**

ภิกษุ ท. ! **สัมมาสังกัปปะ เป็นอย่างไรเล่า?** ภิกษุ ท. ! เรากล่าวแม่สัมมาสังกัปปะว่ามี ๒ ชนิด คือ สัมมาสังกัปปะ ที่ยังเป็นไปด้วยอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ มีผลเนื่องอยู่กับของหนัก ก็มีอยู่; สัมมาสังกัปปะ

๑. คำกล่าวที่ว่า ธรรม ๓ อย่าง มีสัมมาทิฐิรวมอยู่ด้วย ติดตามแวดล้อมสัมมาทิฐิ นั้นหมายความว่า มีสัมมาทิฐิพื้นฐานเป็นการเริ่มต้น ช่วยให้เกิดสัมมาทิฐิสมบูรณ์แบบ เต็มตามความหมายของคำคำนั้น.

อันเป็นอริยะ ไม่เป็นไปด้วยอสวะ นำขึ้นสู่ระดับเหนือโลก เป็นองค์ประกอบแห่งหนทางเพื่อนิพพาน ก็มีอยู่.

ภิกษุ ท. ! สัมมาสังกัปปะ ที่ยังเป็นไปด้วยอสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ มีผลเนื่องอยู่กับของหนัก นั้นเป็นอย่างไรเล่า ? นั่นคือ เนกขัมมสังกัปปะ อัปยาปาทสังกัปปะ อวิหิงสาสังกัปปะ. ภิกษุ ท. ! นี่คือ สัมมาสังกัปปะ ที่ยังเป็นไปด้วยอสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ มีผลเนื่องอยู่กับของหนัก.

ภิกษุ ท. ! สัมมาสังกัปปะ อันเป็นอริยะ ไม่เป็นไปด้วยอสวะ นำขึ้นสู่ระดับเหนือโลก เป็นองค์ประกอบแห่งหนทางเพื่อนิพพาน นั้นเป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ธรรมคือ ความตริก (วิตกฺก) ความตรอง (วตกฺก) ความดำริ (สงฺกปฺป) ความคิดแน่วแน่ (อปฺปนา) ความคิดแน่วแน่ถึงที่สุด (พฺยุปฺปนา) การรอกงามแห่งความคิดถึงที่สุดของจิต (เจตโส อภินิโรปนา) และเจตสิกธรรมเครื่องปรุงแต่งการพุดจา (วีสงฺขาโร) ของผู้มีอริยจิต ของผู้มีนาสวจิต ของผู้เป็นอริยมัคคสมังคี ผู้เจริญอยู่ซึ่งอริยมรรค ไฉแล; ภิกษุ ท. ! นี่คือ สัมมาสังกัปปะ อันเป็นอริยะ ไม่เป็นไปด้วยอสวะ นำขึ้นสู่ระดับเหนือโลก เป็นองค์ประกอบแห่งหนทางเพื่อนิพพาน.

เขานั้น เพียรพยายามเพื่อละเสียซึ่งมิจลาสังกัปปะ เพื่อทำสัมมาสังกัปปะให้ถึงพร้อม; ความเพียรพยายามของเขานั้น เป็น สัมมาวายามะ. เขามีสติละเสียซึ่งมิจลาสังกัปปะ มีสติทำสัมมาสังกัปปะให้ถึงพร้อม แล้วแลอยู่; สติเขานั้นเป็น สัมมาสติ.

ด้วยอาการอย่างนี้ เป็นอันว่า **ธรรม ๓** อย่าง นั้น ย่อม **ติดตาม** **แวดล้อมซึ่งสัมมาสังกัปปะ**; สามอย่างนั้นได้แก่ **สัมมาทิฏฐิ** **สัมมาวายามะ** **สัมมาสติ**.

### ๓. กลุ่มสัมมาวาจา

ภิกษุ ท. ! ในบรรดาองค์เจ็ดแห่งอริยสัมมาสมาธินั้น **สัมมาทิฏฐิ** เป็น **ธรรมนำหน้า**. นำหน้าอย่างไร? คือ เขา<sup>รู้</sup>มิจฉาวาจา **ว่าเป็น**มิจฉาวาจา, <sup>รู้</sup> **สัมมาวาจา** **ว่าเป็น**สัมมาวาจา; ความ<sup>รู้</sup>ของเขานั้น เป็น **สัมมาทิฏฐิ**.

ภิกษุ ท. ! **มิจฉาวาจา** เป็นอย่างไรเล่า ? มุสาวาท ปิสุณวาท ผรุสวาท สัมผัสปลาทวาท. ภิกษุ ท. ! **นี่คือ** มิจฉาวาจา.

ภิกษุ ท. ! **สัมมาวาจา** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! เรากล่าวแม่ **สัมมาวาจา**ว่ามีอยู่ ๒ ชนิด คือ **สัมมาวาจา**ที่ยังเป็นไปด้วยอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ มีผลเนื่องอยู่กับของหนัก ก็มีอยู่; **สัมมาวาจา** อันเป็นอริยะ ไม่เป็นไปด้วยอาสวะ นำขึ้นสู่ระดับเหนือโลก เป็นองค์ประกอบแห่งหนทางเพื่อนิพพาน ก็มีอยู่.

ภิกษุ ท. ! **สัมมาวาจา** ที่ยังเป็นไปด้วยอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ มีผลเนื่องอยู่กับของหนัก **นั้นเป็นอย่างไรเล่า ?** นั่นคือ เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากมุสาวาท เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากปิสุณวาท เจตนาเป็นเครื่องงดเว้น



จากพรุสวาท เจตนาเป็นเครื่องเว้นจากสัมผัสปลาวัต. ภิกษุ ท. ! **นี่คือ สัมมาวาจา** ที่ยังเป็นไปด้วยอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ มีผลเนื่องอยู่กับของหนัก.

ภิกษุ ท. ! **สัมมาวาจา อันเป็นอริยะ** ไม่เป็นไปด้วยอาสวะ นำขึ้นสู่ระดับเหนือโลก เป็นองค์ประกอบแห่งหนทางเพื่อนิพพาน **นั่นเป็นอย่างไรเล่า ?** ภิกษุ ท. ! **ธรรมคือ** การงด (อารติ) การเว้นขาด (ปฎิวีรติ) และเจตนาเป็นเครื่องเว้น (เวรมณี) จากวจิตุจริตทั้งสี่ (ตามที่กล่าวแล้วข้างบน) ของผู้มีอริยจิต ของผู้มีอนาสวจิต ของผู้เป็นอริยมัคคสมังคี ผู้เจริญอยู่ซึ่งอริยมรรค ไคแล; ภิกษุ ท. ! **นี่คือ สัมมาวาจา อันเป็นอริยะ** ไม่เป็นไปด้วยอาสวะนำขึ้นสู่ระดับเหนือโลก เป็นองค์ประกอบแห่งหนทางเพื่อนิพพาน.

เขานั้น เพียรพยายามเพื่อละเสียซึ่งมิจฉาวาจา เพื่อทำสัมมาวาจาให้ถึงพร้อม; ความเพียรพยายามของเขานั้น เป็น **สัมมาวายามะ**. เขามีสติละเสียซึ่งมิจฉาวาจา มีสติทำสัมมาวาจาให้ถึงพร้อม แล้วแลอยู่; สติของเขานั้นเป็น **สัมมาสติ**.

ด้วยอาการอย่างนี้ เป็นอันว่า **ธรรม ๓ อย่าง** นั้น ย่อม **ติดตามแวดล้อม** ซึ่งสัมมาวาจา; สามอย่างนั้นได้แก่ **สัมมาทิฐิ สัมมาวายามะ สัมมาสติ**.

## ๔. กลุ่มสัมมากัมมันตะ

ภิกษุ ท. ! ในบรรดาองค์เจ็ดแห่งอริยสัมมาสมาธินั้น สัมมาทิฏฐิเป็น  
ธรรมนำหน้า. นำหน้าอย่างไร? คือเขารู้มิจฉากัมมันตะ ว่าเป็นมิจฉากัมมันตะ,  
รู้สัมมากัมมันตะ ว่าเป็นสัมมากัมมันตะ; ความรู้ของเขานั้น เป็น สัมมาทิฏฐิ.

ภิกษุ ท. ! มิจฉากัมมันตะ เป็นอย่างไรเล่า? ปาณาติบาต อทิน-  
นาทานกามเมสุมิจฉาจาร. ภิกษุ ท. ! นี้คือ มิจฉากัมมันตะ.

ภิกษุ ท. ! สัมมากัมมันตะ เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! เรา  
กล่าวแม้สัมมากัมมันตะว่ามีอยู่ ๒ ชนิด คือ สัมมากัมมันตะ ที่ยังเป็นไปด้วย  
อาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ มีผลเนื่องอยู่กับของหนัก ก็มีอยู่; สัมมากัมมันตะ  
อันเป็นอริยะ ไม่เป็นไปด้วยอาสวะ นำขึ้นสู่ระดับเหนือโลก เป็นองค์ประกอบ  
แห่งหนทางเพื่อนิพพาน ก็มีอยู่.

ภิกษุ ท. ! สัมมากัมมันตะ ที่ยังเป็นไปด้วยอาสวะ เป็นส่วน  
แห่งบุญมีผลเนื่องอยู่กับของหนัก นั้นเป็นอย่างไรเล่า? นั่นคือ เจตนาเป็น  
เครื่องงดเว้นจากปาณาติบาต เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากอทินนาทาน เจตนา  
เป็นเครื่องงดเว้นจากกามเมสุมิจฉาจาร. ภิกษุ ท. ! นี้คือ สัมมากัมมันตะ ที่ยัง  
เป็นไปด้วยอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ มีผลเนื่องอยู่กับของหนัก.

ภิกษุ ท. ! สัมมากัมมันตะ อันเป็นอริยะ ไม่เป็นไปด้วยอาสวะ  
นำขึ้นสู่ระดับเหนือโลก เป็นองค์ประกอบแห่งหนทางเพื่อนิพพาน นั่นเป็น

อย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ธรรมคือ การงด การเว้น การเว้นขาด และเจตนา เป็นเครื่องเว้น จากกายทุจริตทั้งสาม (ตามที่กล่าวแล้วข้างบน) ของผู้มีอริยจิต ของผู้มีนาสวจิต ของผู้เป็นอริยมัคคสมังคี ผู้เจริญอยู่ซึ่งอริยมรรค ไคเล; ภิกษุ ท. ! นี่คือ สัมมากัมมันตะ อันเป็นอริยะ ไม่เป็นไปด้วยอาสวะ นำขึ้นสู่ระดับเหนือโลก เป็นองค์ประกอบแห่งหนทางเพื่อนิพพาน.

เขานั้น เพียรพยายามเพื่อละเสียซึ่งมิจฉากัมมันตะ เพื่อทำสัมมากัมมันตะ ให้ถึงพร้อม ความเพียรพยายามของเขานั้น เป็น สัมมาวายามะ. เขามีสติละเสียซึ่งมิจฉากัมมันตะ มีสติทำสัมมากัมมันตะให้ถึงพร้อม แล้วแลอยู่; สติของเขานั้น เป็น สัมมาสติ.

ด้วยอาการอย่างนี้ เป็นอันว่า ธรรม ๓ อย่าง นั้น ย่อม ติดตามแวดล้อมซึ่ง สัมมากัมมันตะ; สามอย่างนั้น ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ สัมมาวายามะ สัมมาสติ.

### ๕. กลุ่มสัมมาอาชีวะ

ภิกษุ ท. ! ในบรรดาองค์เจ็ดแห่งอริยสัมมาสมาริสนั้น สัมมาทิฏฐิเป็น ธรรมนำหน้า. นำหน้าอย่างไร ? คือ เขารู้มิจฉาอาชีวะ ว่าเป็นมิจฉาอาชีวะ รู้ สัมมาอาชีวะ ว่าเป็นสัมมาอาชีวะ; ความรู้ของเขานั้น เป็น สัมมาทิฏฐิ.

ภิกษุ ท. ! มิจฉาอาชีวะ เป็นอย่างไรเล่า ? การพูดโกหก (กุหนา) การพูดหลอกลวง (ลปนา) การพูดหว่านล้อม (เนमितฺตกตา) การพูดทำให้เจ็บใจ จนต้องยอมตกลง (นิปฺเปสิกตา) การล่อลวงด้วยลาภ (ลาเภณลาภฺชิคิสนตา). ภิกษุ ท. ! นี่คือ มิจฉาอาชีวะ.

ภิกษุ ท. ! สัมมาอาชีวะ เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! เรากล่าว  
แม่สัมมาอาชีวะว่ามีอยู่ ๒ ชนิด คือ สัมมาอาชีวะ ที่ยังเป็นไปด้วยอาสวะ เป็น  
ส่วนแห่งบุญ มีผลเนื่องอยู่กับของหนัก ก็มีอยู่; สัมมาอาชีวะอันเป็นอริยะ ไม่  
เป็นไปด้วยอาสวะ นำขึ้นไปสู่ระดับเหนือโลก เป็นองค์ประกอบแห่งหนทาง  
เพื่อนิพพาน ก็มีอยู่.

ภิกษุ ท. ! สัมมาอาชีวะ ที่ยังเป็นไปด้วยอาสวะ เป็นส่วนแห่ง  
บุญมีผลเนื่องอยู่กับของหนัก นั้นเป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! อริยสาวกใน  
ภคณีสระมิจฉาอาชีวะแล้ว สำเร็จการเป็นอยู่ด้วยสัมมาอาชีวะ. ภิกษุ ท. ! นี้  
คือ สัมมาอาชีวะ ที่ยังเป็นไปด้วยอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ มีผลเนื่องอยู่กับ  
ของหนัก.

ภิกษุ ท. ! สัมมาอาชีวะ อันเป็นอริยะ ไม่เป็นไปด้วยอาสวะ นำ  
ขึ้นไปสู่ระดับเหนือโลก เป็นองค์ประกอบแห่งหนทางเพื่อนิพพาน นั้นเป็น  
อย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ธรรมคือ การงด การเว้น การเว้นขาด และเจตนา  
เป็นเครื่องเว้นจากมิจฉาอาชีวะ ของผู้มีอริยจิต ของผู้มีอานาสวจิต ของผู้เป็น  
อริยมัคคสมัคคี ผู้เจริญอยู่ซึ่งอริยมรรค ไฉไล; ภิกษุ ท. ! นี้คือ สัมมาอาชีวะ  
อันเป็นอริยะ ไม่เป็นไปด้วยอาสวะ นำขึ้นไปสู่ระดับเหนือโลก เป็นองค์ประกอบ  
แห่งหนทางเพื่อนิพพาน.

เขานั้น เพียรพยายามเพื่อละเสียซึ่งมิจฉาอาชีวะ เพื่อทำสัมมาอาชีวะให้ถึง  
พร้อม; ความเพียรพยายามของเขานั้น เป็น สัมมาวายามะ. เขามีสติละเสียซึ่ง  
มิจฉาอาชีวะ มีสติทำสัมมาอาชีวะให้ถึงพร้อม แล้วแลอยู่; สติของเขานั้นเป็น  
สัมมาสติ.

ด้วยอาการอย่างนี้ เป็นอันว่า ธรรม ๓ อย่าง นั้น ย่อม ติดตามแวดล้อม ซึ่งสัมมาอาชีวะ; สามอย่างนั้นได้แก่ สัมมาทิฏฐิ สัมมาวายามะ สัมมาสติ.

- อุปริ. ม. ๑๔/๑๘๑ - ๑๘๖/๒๕๔ - ๒๗๘.

(ผู้ศึกษาพึงสังเกตเห็นความสัมพันธ์กันอย่างสลับซับซ้อน ว่าองค์มรรคเจ็ดองค์ข้างต้น ถูกจัดให้เป็นบริวารขององค์สุดท้ายคือ สัมมาสมาธิ แล้วทำให้สัมมาสมาธินั้นได้นามสูงขึ้นไปว่าอริยสัมมาสมาธิ. องค์ห้าองค์ข้างต้น คือสัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ ถูกจัดให้แวดล้อมด้วย สัมมาทิฏฐิ สัมมาวายามะ สัมมาสติ. โดยเหตุที่สัมมาวายามะและ สัมมาสติไปทำหน้าที่แวดล้อมองค์ห้าองค์ข้างต้นเสีย จึงไม่ถูกยกขึ้นมาจัดเป็นกลุ่มเฉพาะของตน จึงไม่มีกลุ่มที่หกที่เจ็ด. ส่วนสัมมาทิฏฐินั้น มีความสำคัญจนจัดเป็นกลุ่ม ๆ กลุ่มหนึ่งของตัวเอง แล้ว ยังไปทำหน้าที่เป็นผู้แวดล้อมในกลุ่มทั้งห้าอีกด้วยทุกกลุ่ม. ส่วนสัมมาวายามะก็ดี สัมมาสติก็ดี ซึ่งไม่มีกลุ่มของตน เพราะเข้าไปแทรกทำหน้าที่อยู่ในกลุ่มนั้น ๆ ทุกกลุ่ม เพื่อให้หน้าที่ในกลุ่มนั้น ๆ สมบูรณ์ ราวกะว่าซ่อนตัวอยู่อย่างลึกลับ แต่ก็ไม่ได้หายไปไหน. สัมมาทิฏฐิได้ชื่อว่าเป็นผู้นำหน้าของทุกกลุ่ม เพราะเข้าไปรู้ลักษณะองค์ธรรมอันเป็นชื่อประจำกลุ่มนั้น ๆ ซึ่งได้ทรงจำแนกไว้ทั้งสองประเภท คือประเภทเป็นไปกับด้วยอาสวะ และประเภทที่ไม่เป็นไปกับด้วยอาสวะ และยั่งรู้ถึงฝ่ายตรงกันข้าม คือเป็นฝ่าย “มิฉลา” หรือฝ่ายคิด อย่างครบถ้วนอีกด้วย จึงทำให้สัมมาวายามะและ สัมมาสติแห่งกลุ่มนั้น ๆ ดำเนินไปโดยถูกต้อง ดังนั้น จึงได้ชื่อว่าเป็น “ผู้นำหน้า”.

ผู้ศึกษาพึงสังเกตจนเข้าใจความสัมพันธ์กันดังกล่าวนี้อย่างแจ่มแจ้งแล้ว จนเป็นเหตุให้ท่านทราบ ว่า กิจแห่งองค์มรรคทั้งหลาย สัมพันธ์กันด้วยดีอย่างไร มรรคจึงจะเป็นไปถึงขนาดที่ดับทุกข์ได้ โดยไม่เหลือ).

## สัมมาทิฏฐิเป็นผู้นำในการละมิจฉัตตะ

ภิกษุ ท. ! ในบรรดา องค์แห่งมรรคเหล่านั้น สัมมาทิฏฐิเป็นองค์ นำหน้า นำหน้าอย่างไร ? ภิกษุ ท. !

สัมมาสังกัปปะ ย่อมมีเพียงพอ แก่ผู้มี สัมมาทิฏฐิ;

สัมมาวาจา	ย่อมนมีเพียงพอ	แก่ผู้มี	สัมมาสังกัปปะ;
สัมมากัมมันตะ	ย่อมนมีเพียงพอ	แก่ผู้มี	สัมมาวาจา;
สัมมาอาชีวะ	ย่อมนมีเพียงพอ	แก่ผู้มี	สัมมากัมมันตะ;
สัมมาวายามะ	ย่อมนมีเพียงพอ	แก่ผู้มี	สัมมาอาชีวะ;
สัมมาสติ	ย่อมนมีเพียงพอ	แก่ผู้มี	สัมมาวายามะ;
สัมมาสมาธิ	ย่อมนมีเพียงพอ	แก่ผู้มี	สัมมาสติ;
สัมมาญาณะ	ย่อมนมีเพียงพอ	แก่ผู้มี	สัมมาสมาธิ;
สัมมาวิมุตติ	ย่อมนมีเพียงพอ	แก่ผู้มี	สัมมาญาณะ.

ภิกษุ ท. ! ด้วยอาการอย่างนี้แล พระเสขะผู้ประกอบด้วยองค์แปด  
ย่อมนเป็นพระอรหันต์ผู้ประกอบด้วยองค์สิบ.

ภิกษุ ท. ! ในบรรดา องค์แห่งมรรคเหล่านั้น สัมมาทิฏฐิเป็นองค์  
นำหน้า. นำหน้าอย่างไร?

ภิกษุ ท. ! มิจฉาทิฏฐิ ของผู้มีสัมมาทิฏฐิ ย่อมสลายไปไม่มีเหลือ;  
และ บาปอกุศลธรรม ทั้งหลายเป็นอเนกที่เกิดมีขึ้นเพราะมิจฉาทิฏฐิเป็นปัจจัย  
ของผู้นั้น ก็พลอยสลายไปไม่มีเหลือด้วย; และ กุศลธรรม ทั้งหลายเป็นอเนก ที่มี  
สัมมาทิฏฐิเป็นปัจจัย ก็จะได้ซึ่งความเต็มรอบแห่งการงอกงามขึ้นมาด้วย.

(ในกรณีที่เกี่ยวข้องกับ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ  
สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ ก็ตรัสไว้ด้วยความทำนองเดียวกัน จนกระทั่งถึง :-)

ภิกษุ ท. ! **มิจฉาญาณะ** ของผู้มีสัมมาญาณะ ย่อมสลายไปไม่มีเหลือ; และ **บาปอกุศลธรรม** ทั้งหลายเป็นอเนกที่เกิดมีขึ้นเพราะมิจฉาญาณะเป็นปัจจัย ของผู้นั้น ก็พลอยสลายไปไม่มีเหลือด้วย; และ **กุศลธรรม** ทั้งหลายเป็นอเนก ที่มีสัมมาญาณะเป็นปัจจัย ก็จะถึงซึ่งความเต็มรอบแห่งการงอกงามขึ้นมาด้วย.

ภิกษุ ท. ! **มิจฉาวิมุตติ** ของผู้มีสัมมาวิมุตติ ย่อมสลายไปไม่มีเหลือ; และ **บาปอกุศลธรรม** ทั้งหลายเป็นอเนกที่เกิดมีขึ้นเพราะมิจฉาวิมุตติเป็นปัจจัย ของผู้นั้น ก็พลอยสลายไปไม่มีเหลือด้วย; และ **กุศลธรรม** ทั้งหลายเป็นอเนก ที่มีสัมมาวิมุตติเป็นปัจจัย ก็จะถึงซึ่งความเต็มรอบแห่งการงอกงามขึ้นมาด้วย.

ภิกษุ ท. ! ด้วยอาการอย่างนี้แล **ธรรมเป็นฝักฝ่ายแห่งกุศล** มี ปริมาณยี่สิบ, **ธรรมเป็นฝักฝ่ายแห่งกุศล** มีปริมาณยี่สิบ **ธรรมเป็นฝักฝ่ายแห่ง อกุศล** มีปริมาณยี่สิบ : **ธรรมปริยายมีปริมาณสี่สิบ** **อันกว้างขวาง** เป็นธรรม ปริยายอันเราให้หมุนไปแล้ว **อันสมณะหรือพราหมณ์ หรือเทพ หรือมาร หรือ พรหม หรือใคร ๆ ในโลก ให้หมุนกลับไม่ได้.**

- อุปรี .ม. ๑๔/๑๘๗/๒๗๕ - ๒๘๐.

(ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า **อัญจกิมรรคมีองค์แปด** ครั้นเดิมเข้าอีกสององค์คือ **สัมมาญาณะ** แล **สัมมาวิมุตติ** กลายเป็นสัมมัตตะมีองค์สิบ ตลอดทั้งสายนี้ มีสัมมาทิฏฐิเป็นองค์ นำหน้า องค์ที่เป็น “มิจฉา” ไต ๆ ก็ตาม จะกลายเป็น “สัมมา” ขึ้นมาได้ ก็ล้วนแต่ต้องอาศัยสัมมาทิฏฐิ เป็นธรรมนำหน้าด้วยกันทั้งนั้น **องค์แปดเป็นธรรมสำหรับพระเสนาะ** **องค์สิบเป็นธรรมสำหรับ พระอรหันต์** เป็นหลักที่ผู้ศึกษาควรกำหนดไว้ให้ดี).

## สัมมาสมาธิชนิดที่มีพรหมวิหารเป็นอารมณ์

วาเสฏฐะ ! เมื่อภิกษุณั้นมองเห็นนิรุตต์ทั้งห้าเหล่านี้ ที่ตนละได้แล้ว อยู่ ปราโมทย์ย่อมเกิด; เมื่อปราโมทย์เกิด ปีติย่อมเกิด; กายของผู้มีใจปีติย่อมสงบรำงับ; ผู้มีกายสงบรำงับย่อมเสวยสุข; จิตของผู้มีสุข ย่อมเป็นสมาธิ. เธอ นั้น ด้วยจิตอันเป็นไปกับด้วยเมตตา ย่อมแผ่ไปสู่ทิศที่หนึ่ง และทิศที่สอง ที่สาม ที่สี่ ก็เหมือนอย่างนั้น, เธอแผ่ไปตลอดโลกทั้งหมดทั้งสิ้น ในที่ทั้งปวงทั้งเบื้องบนเบื้องต่ำและเบื้องขวาง ด้วยจิตอันเป็นไปกับด้วย เมตตา เป็นจิตไม่มีเวร ไม่มีพยาบาท กว้างขวาง ประกอบด้วยคุณอันใหญ่หลวง ไม่มีขีดจำกัด แล้ว แลอยู่. วาเสฏฐะ ! เปรียบเหมือนคนเป่าสังข์ผู้มีกำลัง ย่อมเป่าสังข์ให้ได้ยินได้ ทั้งสี่ทิศโดยไม่ยาก ฉันทใด; ในเมตตาเจโตวิมุตติ<sup>๑</sup> ที่เจริญแล้ว อย่าง (ข้างบน) นี้ กรรมชนิดที่ทำอย่างมีขีดจำกัด<sup>๒</sup> ย่อมไม่มีเหลืออยู่ ไม่ตั้งอยู่ใน (เมตตาเจโตวิมุตติอันเป็นกรรมที่ไม่มีขีดจำกัด) นั้น, ก็ฉันทนั้น. วาเสฏฐะ ! นี้เป็นทางเพื่อความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพรหมทั้งหลาย.

(ต่อไปนี้ ทรงแสดงข้อ กรุณา, มุทิตา, อุเบกขา, อิก โดยเนื้อความอย่างเดียวกัน. ทุก ๆ ข้อเป็นหนทางเหมือนกัน ในพระบาลีว่า แม่นี้ ๆ ก็เป็นหนทางเพื่อความอยู่ร่วมกับพรหมทั้งหลาย).

- ส.ที. ๕/๓๑๐/๓๘๓-๓๘๔

๑ เมตตาเจโตวิมุตติ คือ อัปนาสมาธิ ที่ประกอบด้วยเมตตา.

๒. ที่มีขีดจำกัด หมายถึง เมตตาที่จำกัดที่, และยังเป็นกามาวจรกุศล, ยังไม่เป็นรูปาวจรกุศลเหมือนที่กล่าวมา.  
ศุมง. ๑/๔๖๓.



## วิโมกข์ แปล

ภิกษุ ท. ! วิโมกข์แปลเหล่านี้ มีอยู่. แปลเหล่านี้ไหนเล่า ? แปลเหล่านี้คือ :-

(๑) ผู้มีรูป (ซึ่งเป็นอารมณ์ของสมาธิ) ย่อมเห็นรูปทั้งหลาย (อันเป็นสมาธินิमितเหล่านี้) : นี่คือ วิโมกข์ที่หนึ่ง.

(ย่อมมีวิโมกข์ คือพ้นจากอิทธิพลของนิเวศน์ทั้งหลาย).

(๒) ผู้ไม่มีสัญญาในรูปซึ่งเป็นภายใน (เพื่อเป็นอารมณ์ของสมาธิ) ย่อมเป็นรูปทั้งหลายอันเป็นภายนอก (เพื่อเป็นอารมณ์ของสมาธิ) : นี่คือ วิโมกข์ที่สอง.

(ย่อมมีวิโมกข์ คือพ้นจากอิทธิพลของนิเวศน์ทั้งหลาย).

(๓) เป็นผู้โน้มใจ (ไปในรูปนิमितแห่งสมาธิ) ด้วยความรู้สึกว่า “งาม” เท่านั้น : นี่คือ วิโมกข์ที่สาม.

(ย่อมมีวิโมกข์ คือพ้นจากอิทธิพลของนิเวศน์ทั้งหลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากการรบกวนของความรู้สึกว่าเป็นปฏิคุณในสิ่งที่เป็นปฏิคุณ).

(๔) เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งรูปสัญญาทั้งหลายโดยประการทั้งปวง เพราะความดับไปแห่งปฏิสมสัญญาทั้งหลาย เพราะไม่ใส่ใจนานัตตสัญญาทั้งหลายเป็นผู้เข้าถึงอากาสนัญจายตนะ อันมีการทำในใจว่า “อากาศไม่มีที่สุด” ดังนี้ แล้วแลอยู่ : นี่คือวิโมกข์ที่สี่.

(ย่อมมีวิโมกข์ คือพ้นจากอิทธิพลของรูปสัญญา ซึ่งทำความผูกพันอยู่ในรูปทั้งหลายอันให้เกิดการกระทบกระทั่งกับสิ่งที่เป็นรูปนั่นเอง).

(๕) เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งอากาสนัญจายตนะโดยประการทั้งปวง เป็นผู้เข้าถึงวิญญาณัญจายตนะ อันมีการทำในใจว่า “วิญญาณไม่มีที่สุด” ดังนี้ แล้วแลอยู่ : นี่คือ วิโมกข์ที่ห้า.

(ย่อมมีวิโมกข์ คือพ้นจากอิทธิพลของอากาศานัญญาตนสัญญา ซึ่งทำความผูกพันอยู่ในรูปประเภทแรกคืออากาศานัญญาตนะนั้นเอง).

(๖) เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งวิญญาณ์ัญญาตนะโดยประการทั้งปวง เป็นผู้เข้าถึงอากิญจัญญาตนะ อันมีการทำในใจว่า “อะไร ๆ ไม่มี” ดังนี้ แล้วแลอยู่ : นี้คือ วิโมกข์ที่หก.

(ย่อมมีวิโมกข์ คือพ้นจากอิทธิพลของวิญญาณ์ัญญาตนสัญญา ซึ่งทำความผูกพันอยู่ในรูปประเภทที่สองคือวิญญาณ์ัญญาตนะนั้นเอง).

(๗) เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งอากิญจัญญาตนะ โดยประการทั้งปวง เป็นผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญาตนะ แล้วแลอยู่ : นี้คือ วิโมกข์ที่เจ็ด.

(ย่อมมีวิโมกข์ คือพ้นจากอิทธิพลของอากิญจัญญาตนสัญญา ซึ่งทำความผูกพันอยู่ในรูปประเภทที่สามคืออากิญจัญญาตนะนั้นเอง).

(๘) เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งเนวสัญญานาสัญญาตนะ โดยประการทั้งปวง เป็นผู้เข้าถึงสัญญาเวทิตนโรธ แล้วแลอยู่ : นี้คือ วิโมกข์ที่แปด.

(ย่อมมีวิโมกข์ คือนพ้นจากอิทธิพลของเนวสัญญานาสัญญาตนสัญญา ซึ่งทำความผูกพันอยู่ในรูปประเภทที่สี่คือเนวสัญญานาสัญญาตนะนั้นเอง).

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล วิโมกข์แปดนั้น.

- อฎฐก.อ ๒๓/๓๑๕/๑๖๓.

## รูปฌานและอรุสสมาบัติ ยังมีไช้ธรรมชั้นที่เป็นเครื่องขุดเกลา

จุนทะ ! ข้อนี้เป็นฐานะที่มีได้ คือ ภิกษุบางรูปในกรณีนี้ เพราะสังัดแล้วจากกามทั้งหลาย สังัดแล้วจากธรรมที่เป็นอกุศลทั้งหลาย เข้าถึงปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตกวิจารณ์ปีติและสุขอันเกิดจากวิเวก แล้วแลอยู่.

ความคิดอาจจะมีแก่เธอ นั้น อย่างนี้ว่า “เราอยู่ด้วยธรรมเป็นเครื่องชูดกลา”  
 ดังนี้. จุนทะ ! แต่ธรรมคือ ปฐมณานนี้ เรายังไม่กล่าวว่าเป็นธรรมเครื่องชูด  
 กลา ในอริยวินัย ก่อน; กล่าวแต่เพียงว่า เป็นธรรม เครื่องอยู่เป็นสุขใน  
 ทิฏฐุธรรม ในอริยวินัย.

จุนทะ ! อนึ่ง ข้อนี้เป็นฐานะที่มีได้ คือ ภิกษุบางรูปในกรณีนี้  
 เพราะความที่วิตกวิจารณ์ทั้งสองระงับลง เข้าถึง ทุตติยาน เป็นเครื่องฟ่องใสแห่ง  
 ใจในภายใน ให้สมาธิเป็นธรรมอันเอกคุณมีขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปีติ  
 และสุขอันเกิดจากสมาธิ แล้วแลอยู่. ความคิดอาจจะมีแก่เธอ นั้น อย่างนี้ว่า  
 “เราอยู่ด้วยธรรมเครื่องชูดกลา” ดังนี้. จุนทะ ! แต่ธรรมคือ ทุตติยานนี้ เรายัง  
 ไม่กล่าวว่าเป็นธรรมเครื่องชูดกลา ในอริยวินัย ก่อน; กล่าวแต่เพียงว่า เป็น  
 ธรรม เครื่องอยู่เป็นสุขในทิฏฐุธรรม ในอริยวินัย.

จุนทะ ! อนึ่ง ข้อนี้เป็นฐานะที่มีได้ คือ ภิกษุบางรูปในกรณีนี้  
 เพราะความจางคลายไปแห่งปีติ ย่อมเป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติและสัมปชัญญะ  
 และย่อมเสวยความสุขด้วยนามกาย ชนิดที่พระอริยเจ้าทั้งหลาย ย่อมกล่าว  
 สรรเสริญผู้นั้นว่า “เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติ อยู่เป็นปกติสุข” ดังนี้. เข้าถึง  
 ตติย-ณาน แล้วแลอยู่. ความคิดอาจจะมีแก่เธอ นั้น อย่างนี้ว่า “เราอยู่ด้วยธรรม  
 เครื่องชูดกลา” ดังนี้. จุนทะ ! แต่ธรรมคือ ตติยณานนี้ เรายังไม่กล่าวว่าเป็น  
 ธรรมเครื่องชูดกลา ในอริยวินัย ก่อน; กล่าวแต่เพียงว่า เป็นธรรม เครื่องอยู่  
 เป็นสุขในทิฏฐุธรรม ในอริยวินัย.

จุนทะ ! อนึ่ง ข้อนี้เป็นฐานะที่มีได้ คือ ภิกษุบางรูปในกรณีนี้  
 เพราะละสุขเสียได้ และเพราะละทุกข์เสียได้ เพราะความดับไปแห่งโสมนัส

และโทมนัสทั้งสองในกาลก่อน เข้าถึง จตุตถฌาน ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่. ความคิดอาจจะมีแก่เช่นนั้น อย่างนี้ว่า “เราอยู่ด้วยธรรมเครื่องชุกเกล้า” ดังนี้. จุนทะ ! แต่ธรรมคือจตุตถฌานนี้ เรายังไม่กล่าวว่าเป็นธรรมเครื่องชุกเกล้าในอริยวินัย ก่อน; กล่าวแต่เพียงว่า เป็นธรรม เครื่องอยู่เป็นสุขในทิฏฐธรรม ในอริยวินัย.

จุนทะ ! อนึ่ง ข้อนี้เป็นฐานะที่มีได้ คือ ภิกษุบางรูปในกรณีนี้ เพราะผ่านพ้นรูปสัญญาโดยประการทั้งปวง, เพราะความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งปฏิภมสัญญา, เพราะไม่ได้ทำความในใจซึ่งความกำหนดหมายในภาวะต่างๆ, พึงบรรลุนิพพานโดยอานัญญาจนะ อันมีการทำในใจว่า “อากาศไม่มีที่สิ้นสุด” แล้วแลอยู่. ความคิดอาจจะมีแก่เช่นนั้น อย่างนี้ว่า “เราอยู่ด้วยธรรมเครื่องชุกเกล้า” ดังนี้. จุนทะ ! แต่ธรรมคือ อานัญญาจนะนี้ เรายังไม่กล่าวว่าเป็นธรรมเครื่องชุกเกล้าในอริยวินัย ก่อน; กล่าวแต่เพียงว่า เป็นธรรม เครื่องอยู่สงบ ในอริยวินัย.

จุนทะ ! อนึ่ง ข้อนี้เป็นฐานะที่มีได้ คือ ภิกษุบางรูปในกรณีนี้ เพราะผ่านพ้นอานัญญาจนะโดยประการทั้งปวงเสียแล้ว พึงบรรลุนิพพานโดยวิญญาณัญญาจนะ อันมีการทำในใจว่า “วิญญาณไม่มีที่สิ้นสุด” แล้วแลอยู่. ความคิดอาจจะมีแก่เช่นนั้น อย่างนี้ว่า “เราอยู่ด้วยธรรมเครื่องชุกเกล้า” ดังนี้. จุนทะ ! แต่ธรรมคือวิญญาณัญญาจนะ นี้เรายังไม่กล่าวว่าเป็นธรรมเครื่องชุกเกล้าในอริยวินัย ก่อน; กล่าวแต่เพียงว่า เป็นธรรม เครื่องอยู่สงบ ในอริยวินัย.

จุนทะ ! อนึ่ง ข้อนี้เป็นฐานะที่มีได้ คือ ภิกษุบางรูปในกรณีนี้ เพราะผ่านพ้นวิญญาณัญญาจนะโดยประการทั้งปวงเสียแล้ว พึงบรรลุนิพพานโดยอภิญญาจนะ อันมีการทำในใจว่า “อะไรๆ ไม่มี” แล้วแลอยู่. ความคิด

อาจจะม่แก่เชอนั้น อย่างนี้ว่า “เราอยู่ด้วยกรรมเครื่องชูดเกลา” ดังนี้. จุนทะ ! แต่กรรมคือ อากัญญัญญาตนะนี้ เรายังม่กล่าวว่าเป็นกรรมเครื่องชูดเกลา ใน อริยวินัย ก่อน; กล่าวแต่เพียงว่าเป็นกรรม เครื่องอยู่สงบ ในอริยวินัย.

จุนทะ ! อนึ่ง ข้อนี้เป็นฐานะที่มีได้ คือ ภิกษุบางรูปในกรณีนี้ เพราะผ่านพ้นนอากัญญัญญาตนะโดยประการทั้งปวงเสียแล้ว พึงบรรลุ เนวสัญญานา สัญญาตนะ แล้วแลอยู่ ความคิดอาจจะม่แก่เชอนั้น อย่างนี้ว่า “เราอยู่ด้วยกรรมเครื่องชูดเกลา” ดังนี้. จุนทะ ! แต่กรรมคือ เนวสัญญานาสัญญาตนะนี้ เรายังม่กล่าวว่าเป็นกรรมเครื่องชูดเกลา ในอริยวินัย ก่อน; กล่าวแต่เพียงว่าเป็นกรรม เครื่องอยู่สงบ ในอริยวินัย.

- ม.ม. ๑๒/๗๒ - ๗๔/๑๐๒ - ๑๐๓.

## อุปมาแห่งจิตที่ปราศจากนิวรรณห้า

มหาราช ! เปรียบเทียบชายผู้หนึ่ง กู้หนี้เขา ไปทำางานสำเร็จผล ใช้หนี้ต้นทุนเดิมหมดแล้ว กำไรยังเหลือพอเลี้ยงภรรยาได้ถมไป; เขาคงคะนึ่งถึง โชคลากว่า “เมื่อก่อนเรากู้หนี้เขาไปทำางานสำเร็จผล ใช้หนี้ต้นทุนเดิมหมดแล้ว กำไรยังเหลือพอเลี้ยงภรรยาได้ถมไป” ดังนี้, เขาย่อมปราโมทย์บันเทิงใจโสมนัสเพราะข้อนี้เป็นเหตุ จันใด, (นึ่งอย่างหนึ่ง).

มหาราช ! เปรียบเหมือนชายอีกผู้หนึ่ง ป่วยไข้หนัก ทนทุกข์อาหารไม่ตก กำลึ่งน้อย. ครันเวลาอื่นเขาหายจากไข้นั้น อาหารก็ตั้ง กำลึ่งก็มี; เขาต้องนึกถึงกาลเก่าว่า “เมื่อก่อน เราป่วยไข้หนัก ทนทุกข์ อาหารก็ไม่ตก กำลึ่งน้อยลง บัดนี้เราหายจากไข้นั้น อาหารก็ตั้ง กำลึ่งก็มีมา” ดังนี้, เขาย่อมปราโมทย์บันเทิงใจโสมนัสเพราะข้อนั้นเป็นเหตุ จันใด, (นึ่งอีกอย่างหนึ่ง).

มหาราช! เปรียบเหมือนชายอีกผู้หนึ่ง **ติดเรือนจำ** ครั้นเวลาอื่นเขา หลุดจากเรือนจำโดยสะดวก ไม่มีภัย ไม่เสียทรัพย์; เขาต้องนึกถึงกาลเก่าอย่างนี้ ว่า “เมื่อก่อน เราติดเรือนจำ บัดนี้เราหลุดมาได้โดยสะดวก ไม่มีภัย ไม่เสียทรัพย์” ดังนี้, เขาย่อมปราโมทย์บันเทิงใจโสมนัสเพราะข้อนั้นเป็นเหตุ **จันใด**, (นี่อีกอย่างหนึ่ง).

มหาราช! เปรียบเหมือนชายอีกผู้หนึ่ง **เป็นทาสเขา** ฟังตัวเองไม่ได้ ต้องฟังผู้อื่น เทียบตามอำเภอใจไม่ได้. ครั้นถึงสมัยอื่น เขาพ้นจากการเป็นทาส ฟังตนเองได้ ไม่ต้องฟังผู้อื่น เทียบตามอำเภอใจได้; เขาต้องนึกถึงกาลเก่าอย่างนี้ว่า “เมื่อก่อนเราเป็นทาส ฟังตัวเองไม่ได้ ต้องฟังผู้อื่น เทียบตามอำเภอใจไม่ได้ ครั้นถึงสมัยอื่น เราพ้นจากการเป็นทาส ฟังตัวเองได้ ไม่ต้องฟังผู้อื่น เทียบตามอำเภอใจได้” ดังนี้, เขาย่อมปราโมทย์บันเทิงใจโสมนัสเพราะข้อนั้นเป็นเหตุ **จันใด**, (นี่อีกอย่างหนึ่ง).

มหาราช! เปรียบเหมือนชายอีกผู้หนึ่ง **นำทรัพย์เดินทางไกล** อัน กันดาร ภิคาหายาก ประกอบด้วยภัย. ครั้นสมัยอื่น พ้นทางกันดารได้ โดยสะดวก ลุถึงหมู่บ้านอันเกษม ไม่มีภัย (ไม่ต้องเสียโภคทรัพย์); เขาต้องนึกถึงกาลเก่าอย่างนี้ว่า “เมื่อก่อน เรานำทรัพย์เดินทางไกลอันกันดาร ภิคาหา ยาก ประกอบด้วยภัย ครั้นบัดนี้ เราพ้นทางกันดารได้โดยสะดวก ลุถึง หมู่บ้านอันเกษม ไม่มีภัย” ดังนี้, เขาย่อมปราโมทย์บันเทิงใจโสมนัสเพราะ ข้อนั้นเป็นเหตุ **จันใด**, (นี่อีกอย่างหนึ่ง).

มหาราช! ภิกษุ พิจารณาเห็นนิรวรณ ๕ ประการ ที่ตนยังละไม่ได้ว่า เป็นเช่นกับการกู่หนี่ เช่นกับการเป็นโรค เช่นกับการติดเรือนจำ เช่นกับการเป็น

ทาส และการนำทรัพย์ข้ามทางกันดาร. และเธอพิจารณาเห็นนิวรรณ์ ๕ ประการที่  
 ละเสียได้แล้วในตนเอง เป็นเช่นกับการหมดหนี้ การหมดโรค การหลุดจาก  
 เรือนจำ การพ้นจากทาส การบรรลุถึงที่พ้นภัย ฉะนั้นเหมือนกันแล.

- สี่.ที. ๘/๘๖ - ๘๗/๑๒๖

## การบรรลุปฐมฌานพร้อมทั้งอุปมา

มหาราช! เมื่อภิกษุ นั้น มองเห็นนิวรรณ์ทั้งห้าเหล่านี้ ที่ตนละได้  
 แล้ว อยู่ ปราโมทย์ย่อมเกิด; เมื่อปราโมทย์เกิด ปิตีย่อมเกิด; กายของผู้มีใจปิติ  
 ย่อมสงบรำงับ; ผู้มีกายสงบรำงับ ย่อมเสวยสุข; จิตของผู้มีสุขย่อมตั้งมั่น.  
 ภิกษุ นั้น เพราะสังัดจากกามและสังัดจากอกุศลธรรมทั้งหลาย จึง บรรลุฌานที่  
 หนึ่ง ซึ่งมีวิตกวิจารณ์ มีปิติและสุขอันเกิดแต่วิเวก แล้วแลอยู่. เธอประพรมกาย  
 นี้ทำให้ชุ่มทั่ว ชุ่มรอบ เต็มรอบ ด้วยปิติและสุขอันเกิดแต่วิเวกนั้น, ส่วนใดส่วน  
 หนึ่งของกายเธอทั่วทั้งตัว ที่ปิติและสุขอันเกิดแต่วิเวกนั้น ไม่ถูกต้องแล้ว มิได้มี.

มหาราช! เปรียบเหมือน นายช่างอาบ กี้ดี หรือ ลูกมือของเขา กี้ดี  
 เป็นคนฉลาด ropyngที่ใช้สำหรับถูตัวในเวลาอาบนำลงในขันสำริด แล้วพรม  
 น้ำหมักไว้, ครั้นเวลาเย็น ก้อนผงออกยางเข้ากัน ชิมทั่วกันแล้ว จับกันทั้ง  
 ภายในภายนอก ไม่ไหลหยด ฉันท; มหาราช! ภิกษุ ประพรมกายนี้ ทำให้  
 ชุ่มทั่ว ชุ่มรอบ เต็มรอบ ด้วยปิติและสุขอันเกิดแต่วิเวก ส่วนใดส่วนหนึ่งของ  
 กายเธอ ที่ปิติและสุขอันเกิดแต่วิเวก ไม่ถูกต้องแล้ว มิได้มี, ฉันท  
 เหมือนกัน.

- สี่.ที. ๘/๘๘/๑๒๗.

## การบรรลุทุติยฌานพร้อมทั้งอุปมา

มหาราช! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุ เพราะสงบวิตกวิจารณ์เสียได้ จึงบรรลุฌานที่สอง อันเป็นเครื่องผ่อนคลายแห่งใจในภายใน นำให้เกิดสมาธิมีอารมณ์อันเดียว ไม่มีวิตกวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ แล้วแลอยู่. เธอ ประพรมกายนี้ทำให้ชุ่มทั่ว ชุ่มรอบ เต็มรอบ ด้วยปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ, ส่วนใดส่วนหนึ่งของกายเธอทั่วทั้งตัว ที่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิไม่ถูกต้องแล้ว มิได้มี.

มหาราช! เปรียบเหมือน ห้วงน้ำอันลึก มีน้ำอันพลุ่ง ไม่มีปากทางน้ำ เข้าทางทิศตะวันออก ทิศใต้ ทิศตะวันตก ทิศเหนือ และฝนก็ไม่ตก<sup>๑</sup> เพิ่มน้ำ ให้แก่ห้วงน้ำนั้น ตลอดกาลโดยกาล, ท่อน้ำเย็นพลุ่งขึ้นจากห้วงน้ำ ประพรมทำให้ชุ่มถูกต้องห้วงน้ำนั้นเอง, ส่วนไหนๆของห้วงน้ำนั้นที่น้ำเย็นไม่ถูกต้องแล้ว มิได้มี. ข้อนี้เป็นฉันใด; มหาราช! ภิกษุประพรมกายนี้ทำให้ชุ่มทั่ว ชุ่มรอบ เต็มรอบ ด้วยปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ, ส่วนใดส่วนหนึ่งในกายเธอ ที่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ ไม่ถูกต้องแล้ว มิได้มี, ฉะนั้นเหมือนกัน.

- ส.ท. ๘/๕๘/๑๒๘.

๑. บาลีคำนี้ว่า อนุปปเวจเจย (อนุปปเวจเจย ก็มี - ม.ม. ๑๒ น. ๕๐๖); โดยอาศัยหลักบาลีแห่งอื่นที่มีข้อความอย่างเดียวกัน ซึ่งใช้คำว่า นานุปปเวจเจย เป็นหลัก จึงแปลว่า ไม่ตก (-ปญจก.อ. ๒๒/๒๓/๒๘).



## การบรรลุตติยฌานพร้อมทั้งอุปมา

มหาราช! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุ เพราะความจางคลายไปแห่งปิติ เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย จึง บรรลุฌานที่สาม อันเป็นฌานที่พระอรียเจ้ากล่าวว่ “ผู้ได้บรรลุฌานนี้ เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข” ดังนี้ แล้วแลอยู่. เธอ ประพรมกายนี้ทำให้ชุ่มทั่ว ชุ่มรอบ เต็มรอบ ด้วยสุขหาปิติมิได้, ส่วนใดส่วนหนึ่งของกายเธอทั่วทั้งตัว ที่สุขหาปิติมิได้ ไม่ถูกต้องแล้ว มิได้มี.

มหาราช! เปรียบเหมือน ในหนองบัวอุบล หนองบัวปทุม หนองบัวบุณฑริก มีดอกอุบล ดอกปทุม ดอกบุณฑริก บางเหล่าที่เกิดอยู่ในน้ำ เจริญอยู่ในน้ำ ยังขึ้นไม่พ้นน้ำ จมอยู่ภายใต้้นน้ำเลี้ยงไว้, ดอกบัวเหล่านั้นถูกน้ำเย็นแช่ชุ่ม ถูกต้องตั้งแต่ยอดตลอดราก, ส่วนไหนๆของดอกบัวเหล่านั้นทั่วทั้งดอก ที่น้ำเย็นไม่ถูกต้องแล้ว มิได้มี. ข้อนี้เป็นฉันใด; มหาราช! ภิกษุประพรมกายนี้ทำให้ชุ่มทั่ว ชุ่มรอบ เต็มรอบ ด้วยสุขหาปิติมิได้, ส่วนใดส่วนหนึ่งในกายเธอ ที่สุขหาปิติมิได้ ไม่ถูกต้องแล้ว มิได้มี, ฉะนั้นเหมือนกัน.

## การบรรลุจุดตถนิานพร้อมทั้งอุปมา

มหาราช! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุ เพราะละสุขและทุกข์เสียได้ เพราะความดับหายไปแห่งโสมนัสและโทมนัสในกาลก่อน, จึง บรรลุจุดตถนิานที่สิ้นไม่ทุกข์ไม่สุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่. เชนั้น นั่งแผ่ไปตลอดกาลนี้ ด้วยใจอันบริสุทธิ์ผ่องใส, ส่วนใดส่วนหนึ่งของกายเธอทั่วทั้งตัว ที่ใจอันบริสุทธิ์ผ่องใส ไม่ถูกต้องแล้ว มิได้มี.

มหาราช! เปรียบเหมือน ชายคนหนึ่ง นั่งคลุมตัวด้วยผ้าขาวตลอดศีรษะ, ส่วนไหน ๆ ในกายเธอทั่วทั้งตัว ที่ผ้าขาวไม่ถูกต้องแล้ว (คือไม่คลุมแล้ว) มิได้มี. ข้อนี้เป็นฉันท; : มหาราช! ภิกษุ นั่งแผ่ใจอันบริสุทธิ์ผ่องใสไปตลอดกาลนี้, ส่วนใดส่วนหนึ่งในกายเธอทั่วทั้งตัว ที่ใจอันบริสุทธิ์ผ่องใส ไม่ถูกต้องแล้ว มิได้มี, ฉันทนั้นเหมือนกัน.

- ส.ที. ๕/๑๐๐/๑๓๐.

## อาการที่อยู่ในนิาน เรียกว่าตถาคตไสยา

ภิกษุ ท. ! การนอน ๔ อย่าง เหล่านี้ มีอยู่. สี่อย่าง อย่งไรเล่า? สี่อย่างคือ เปตไสยา กามภคิไสยา สีสไสยา ตถาคตไสยา.

ภิกษุ ท. ! เปตไสยา (นอนอย่งเปรต) เป็นอย่งไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! โดยมาก พวกเปรต ย่อมนอนหงาย. นี้เรียกว่า เปตไสยา.

ภิกษุ ท. ! **กามโภคิไสยา** (นอนอย่างคนบริโศคกาม) เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! โดยมาก คนบริโศคกาม ย่อมนอนตะแคงโดยข้างเบื้องซ้าย. นี้เรียกว่า กามโภคิไสยา.

ภิกษุ ท. ! **สีหไสยา** (นอนอย่างสีหะ) เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! สีหะเป็นพญาสัตว์ ย่อมสำเร็จการนอนโดยข้างเบื้องขวา เท้าเหลื่อมเท้า สอดหางไว้ที่ระหว่างเหง้าขา. สีหะนั้นครั้นตื่นขึ้น ย่อมชะง่อนกายตอนหน้าขึ้น สังกศกายตอนท้าย ถ้าเห็นความคืดเคลื่อนที่ของกาย (ในขณะหลับ) ย่อมมีความเสียใจเพราะข้อนั้น. ถ้าไม่เห็น ย่อมมีความดีใจ. นี้เรียกว่า สีหไสยา.

ภิกษุ ท. ! **ตถาคตไสยา** (นอนอย่างตถาคต) เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ ภิกษุ สงัดแล้วจากกาม สงัดแล้วจากอกุศลธรรมทั้งหลาย เข้าถึง **ฌานที่ ๑** ซึ่งมีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก แล้วแลอยู่. เพราะวิตกวิจารณ์รำบไป เธอเข้าถึง **ฌานที่ ๒** อันเป็นเครื่องผ่อนคลายแห่งใจในภายใน สามารถให้สมาธิผุดขึ้นเป็นธรรมชาติ ไม่มีวิตกวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ แล้วแลอยู่. เพราะปีติจางหายไป เธอเป็นผู้เพ่งเฉยอยู่ได้ มีสติ มีความรู้สึกตัวทั่วพร้อม และได้เสวยสุขด้วยนามกาย เข้าถึง **ฌานที่ ๓** อันเป็นฌานที่พระอรียเจ้าทั้งหลาย กล่าวสรรเสริญผู้ได้บรรลุว่า “เป็นผู้เฉยอยู่ได้ มีสติอยู่เป็นสุข” แล้วแลอยู่. เพราะละสุขและทุกข์เสียได้ เพราะความดับหายไปแห่งโสมนัสและโทมนัสในกาลก่อน เธอเข้าถึง **ฌานที่ ๔** อันไม่ทุกข์และไม่สุขมีแต่สติอันบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่. นี้เรียกว่า ตถาคตไสยา.

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้ แล การนอน ๔ อย่าง.

(ผู้ศึกษาพึงสังเกตความผิดแผกแตกต่างกันอย่างมาก ระหว่างการนอนทั้งสี่อย่างนี้ ก็จะเข้าใจได้ว่าวิญญานหรือหัวใจของธรรมะมุ่งหมายอย่างไร สูงกว่าธรรมชาติเพียงใด จนกระทั่งว่า การอยู่ในฌานก็เรียกว่าการนอนอย่างหนึ่งด้วย เป็นการนอนทางวิญญาน แม้กำลังอยู่ในอิริยาบถอื่นซึ่งมิใช่อิริยาบถนอน ดังที่กล่าวอยู่ในหัวข้อว่า “ที่นั่ง - นอน - ยืน - เดิน อันเป็นทิพย์” ที่หน้า๑๓๔๕ แห่งหนังสือเล่มนี้).

หมวด ค. ว่าด้วย อุปกรณ์ - เหตุปัจจัย ของสัมมาสมาธิ

### ความรู้ที่ทำให้มีการอบรมจิต

ภิกษุ ท. ! จิตนี้ เป็นธรรมชาติประภัสสร แต่จิต (ที่มีธรรมชาติประภัสสร) นั้นแล เข้าถึงความเศร้าหมองแล้ว เพราะอุปกิเลสอันเป็นอาคันตุกะจรมา เรากล่าวว่า บุคคลผู้ไม่มีการสดับ ย่อมไม่รู้ชัดตามที่เป็นจริง ซึ่งความจริงข้อนั้น เพราะเหตุนี้ จิตตภาวนา ย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้ไม่มีการสดับ ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! จิตนี้ เป็นธรรมชาติประภัสสร แต่จิต (ที่มีธรรมชาติประภัสสร) นั้นแล เป็นจิตพ้นวิเศษจากอุปกิเลสอันเป็นอาคันตุกะจรมานั้นได้. เรากล่าวว่าอริยสาวกผู้มีการสดับ ย่อมรู้ชัดตามที่เป็นจริงซึ่งความจริงข้อนั้น เพราะเหตุนี้ จิตตภาวนา ย่อมมีแก่อริยสาวกผู้มีการสดับ ดังนี้.

- เอก. อ. ๒๐/๑๑ - ๑๒/๕๒ - ๕๓

(พระพุทธภาษิตนี้ มีความหมายลึกอยู่บางประการ จนทำให้ผู้เข้าใจผิดไปว่า ถ้าจิตมีความเป็นประภัสสรตามธรรมชาติแล้ว ทำไมจึงเศร้าหมองได้เพราะอุปกิเลส; และว่า ถ้าจิตพ้นจากอุปกิเลสกลับไปสู่ความเป็นจิตประภัสสรอย่างเดิมแล้ว มันก็จะกลับเป็นจิตเศร้าหมองเพราะอุปกิเลสได้อีกในภายหลัง สลับกันไปไม่รู้สิ้นสุด ดังนี้. แต่ความจริงมีอยู่ว่า ประภัสสรตามธรรมชาตินั้น ถูกครอบงำด้วยอุปกิเลสได้ จึงต้องทำการภาวนา คืออบรมจิตให้เปลี่ยนสภาพเป็นประภัสสรสมุจเฉท ซึ่งอุปกิเลสจะครอบงำไม่ได้อีกต่อไป. เพราะเหตุนี้จึงตรัสว่า ผู้รู้ความจริงเรื่องนี้เท่านั้น จึงประสงค์การเจริญภาวนาอบรมจิต และอบรมจิตได้ตามประสงค์).

## บริหารเจ็ดของอริยสัมมาสมาธิ

ภิกษุ ท. ! สมาธิบริหาร ๗ ประการ เหล่านี้ มีอยู่. เจ็ดประการอย่างไรเล่า? เจ็ดประการ คือ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมัตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ.

ภิกษุ ท. ! เอกัคคตาจิตที่เวดล้อมอยู่ด้วยองค์เจ็ดประการเหล่านี้ เราเรียกว่า อริยสัมมาสมาธิ ที่มีที่ตั้งอาศัย บ้าง ที่มีบริหาร บ้าง ดังนี้.

- สดุดก. อ. ๒๓/๔๒/๔๒.

(ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า การที่พระองค์ทรงจัดให้องค์มรรคทั้งเจ็ดข้างต้น ตั้งอยู่ในฐานะเป็นบริวารขององค์สุดท้ายคือสัมมาสมาธิ นี้มีความหมายลึกซึ้ง เป็นเคล็ดลับของการปฏิบัติธรรมอย่างยิ่ง ผู้ศึกษาพึงศึกษาจากหัวข้อว่า “อริยสัมมาสมาธิมีบริหารเจ็ด”, “การทำหน้าที่สัมพันธ์กันของบริหารเจ็ด” ที่หน้า ๑๒๘๖ - ๑๒๘๕ แห่งหนังสือเล่มนี้เป็นเครื่องประกอบด้วย).

## ธรรมเครื่องทำความเต็มเปี่ยมแห่งกำลังของสมาธิ

ภิกษุ ท. ! ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๖ ประการแล้ว เป็นผู้ไม่ควรเพื่อจะถึงความมีกำลังในสมาธิ. หกประการอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! หกประการในกรณีนี้ คือ :-

๑. ภิกษุ ไม่เป็นผู้ฉลาดในการเข้าสู่สมาธิ;
๒. ภิกษุ ไม่เป็นผู้ฉลาดในการดำรงอยู่ในสมาธิ;
๓. ภิกษุ ไม่เป็นผู้ฉลาดในการออกจากสมาธิ;
๔. ภิกษุ ไม่เป็นผู้มีปกติกระทำ (สมาธิ) โดยเอื้อเฟื้อ;
๕. ภิกษุ ไม่เป็นผู้มีปกติกระทำ (สมาธิ) โดยติดต่อก;
๖. ภิกษุ ไม่เป็นผู้มีปกติกระทำด้วยธรรมเป็นที่สบาย (แก่สมาธิ).

ภิกษุ ท. ! ภิกษุประกอบแล้วด้วยกรรม ๖ ประการเหล่านี้แล เป็นผู้  
ไม่ควรเพื่อจะถึงความมีกำลังในสมาธิ.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุประกอบด้วยกรรม ๖ ประการ แล้ว เป็นผู้ ควรเพื่อ  
จะถึงความมีกำลังในสมาธิ. หกประการอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! หกประการ  
ในกรณีนี้ คือ :-

๑. ภิกษุ เป็นผู้ ฉลาดในการเข้าสู่สมาธิ;
๒. ภิกษุ เป็นผู้ ฉลาดในการดำรงอยู่ในสมาธิ;
๓. ภิกษุ เป็นผู้ ฉลาดในการออกจากสมาธิ;
๔. ภิกษุ เป็นผู้ มีปกติกระทำ (สมาธิ) โดยเอื้อเฟื้อ;
๕. ภิกษุ เป็นผู้ มีปกติกระทำ (สมาธิ) โดยติดต่อกัน;
๖. ภิกษุ เป็นผู้ มีปกติกระทำด้วยกรรมเป็นที่สบาย (แก่สมาธิ).

ภิกษุ ท. ! ภิกษุประกอบแล้วด้วยกรรม ๖ ประการเหล่านี้แล เป็นผู้  
ควรเพื่อจะถึงความมีกำลังในสมาธิ.

- นก. อ. ๒๒/๔๗๗/๓๔๓.

### สมาธิจากการเดิน (จงกรม) ย่อมตั้งอยู่นาน

ภิกษุ ท. ! อานิสงส์ในการเดิน (จงกรม) ๕ อย่าง เหล่านี้ มีอยู่. ห้าอย่าง  
อย่างไรเล่า? ห้าอย่าง คือ เป็นผู้อดทนต่อการเดินทางไกล ๑, เป็นผู้อดทนต่อ  
การกระทำความเพียร ๑, เป็นผู้มีอาหารน้อย ๑, สิ่งที่กินแล้ว คឹมแล้ว ลឹมแล้ว  
ย่อมถึงการย่อยด้วยดี ๑, สมาธิที่ได้ในขณะที่แห่งการเดิน ย่อมตั้งอยู่ได้นาน ๑.

ภิกษุ ท. ! อานิสงส์ในการเดิน ห้าอย่างเหล่านี้ แล.

- ปญจก. อ. ๒๒/๓๑/๒๕.

## ลักษณะของผู้ง่ายต่อการเข้าอยู่ในสมาธิ

ภิกษุ ท. ! ภิกษุที่ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ เป็นผู้ไม่ควรเพื่อเข้าถึงสัมมาสมาธิ แล้วแลอยู่. ห้าประการ อย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ห้าประการ คือ ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ไม่อดทนต่อรูปทั้งหลาย ๑, ไม่อดทนต่อเสียงทั้งหลาย ๑, ไม่อดทนต่อกลิ่นทั้งหลาย ๑, ไม่อดทนต่อรสทั้งหลาย ๑, ไม่อดทนต่อโผฏฐัพพะทั้งหลาย ๑. ภิกษุ ท. ! ภิกษุที่ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการเหล่านี้แล เป็นผู้ ไม่ควรเพื่อเข้าถึงสัมมาสมาธิ แล้วแลอยู่.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุที่ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ เป็นผู้ควรเพื่อเข้าถึงสัมมาสมาธิ แล้วแลอยู่. ห้าประการ อย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ห้าประการ คือ ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ อดทนต่อรูป ทั้งหลาย ๑, อดทนต่อเสียง ทั้งหลาย ๑, อดทนต่อกลิ่น ทั้งหลาย ๑, อดทนต่อรส ทั้งหลาย ๑, อดทนต่อโผฏฐัพพะ ทั้งหลาย ๑. ภิกษุ ท. ! ภิกษุที่ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการเหล่านี้แล เป็นผู้ ควรเพื่อเข้าถึงสัมมาสมาธิ แล้วแลอยู่.

- ปญจก.อ. ๒๒/๑๕๕ /๑๓๓.

## หมวด ง. ว่าด้วย หลักการปฏิบัติ ของสัมมาสมาธิ

### บุพพภาคแห่งการเจริญสมาธิ ๕ ชั้น

มหาราช ! ภิกษุนั้น (๑) ประกอบแล้วด้วย สีลขันธอันเป็นอริยะ นี้ด้วย (๒) ประกอบแล้วด้วย อินทริยสังวรอันเป็นอริยะ นี้ด้วย (๓) ประกอบด้วย สติสัมปชัญญะอันเป็นอริยะ นี้ด้วย (๔) ประกอบแล้วด้วย สันโดษอันเป็นอริยะ

นี้ด้วย (๕) เสพเสนาสนะอันสัจด์ คือป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกห้วย ท้องถ้ำ ป่า  
 ช้า ป่าชฎู ที่แจ้ง ลอมฟาง. เชนั้น ในเวลาภายหลังอาหาร กลับจากบิณฑบาต  
 แล้ว นั่งคู้บัลลังก์ (จัดสมาธิ) ตั้งกายตรง ดำรงสติเฉพาะหน้า, เชนละ **อภิขมา** ใน  
 โลก มีจิตปราศจากอภิขมา คอยชำระจิตจากอภิขมา อยู่; ละ **พยาบาทเครื่อง  
 ประทุษร้าย** มีจิตปราศจากพยาบาท เป็นผู้กรุณามีจิตหวังความเกื้อกูลในสัตว์  
 ทั้งหลาย คอยชำระจิตจากพยาบาทเครื่องประทุษร้ายอยู่; ละ **ถีนมิทระ** มุ่งอยู่  
 แต่ความสว่างในใจ มีจิตปราศจากถีนมิทระ มีสติมีสัมปชัญญะรู้สึกตัวคอยชำระ  
 จิตจากถีนมิทระ อยู่; ละ **อุทธัจจกุกกุงจะ** ไม่ฟุ้งซ่าน มีจิตสงบอยู่ในภายใน  
 คอยชำระจิตจากอุทธัจจกุกกุงจะอยู่; ละ **วิจิกิจฉา** ข้ามล่วงวิจิกิจฉาเสียได้ ไม่  
 ต้องกล่าวว่านี้จะไร่นี้อย่างไร ในกุศลธรรมทั้งหลาย (เพราะความสงสัย) คอย  
 ชำระจิตจากวิจิกิจฉา อยู่.

- สี.ที. ๕/๕๕/๑๒๕.

## ขั้นตอนอันจำกัดแห่งปัจจัยของสัมมาสมาธิ

ภิกษุ ท. ! ภิกษุนั้นหนอ ไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรง ไม่  
 ประพฤติความเสมอกัน ในเพื่อนสพรหมจารีทั้งหลายแล้ว จักทำอาภิสมาจาริก-  
 ธรรมให้บริบูรณ์ ดังนี้ : นั้น ไม่เป็นฐานะที่จะมีได้;<sup>๑</sup>

ครั้งไม่ทำอาภิสมาจาริกธรรมให้บริบูรณ์แล้ว จักทำเสขธรรม (ธรรมที่ควร

- 
๑. ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า อาภิสมาจาริกธรรม กล่าวคือการปฏิบัติวัตรหรือมรรยาทที่สาธุชนทั่วไป จะ  
 พึงปฏิบัติในบ้านเรือน เพื่อนพ้อง และสังคมทั่วไป นี้ไม่ใช่สิ่งเล็กน้อยในการปฏิบัติธรรมเพื่อบรรลุธรรม  
 ในขั้นสูง; กล่าวสรุปสั้น ๆ ก็ว่า ไม่กระทำให้เกิดความเหมาะสมในการที่จะเป็นนักศึกษา. ขอให้ทุกคน  
 ทำการชำระสะสางอาภิสมาจาริกธรรมของตน ๆ ให้ดีที่สุดเท่าที่จะทำได้เป็นเรื่องแรกเสียก่อน.



ศึกษาสูงขึ้นไป) ให้บริบูรณ์ ดังนี้ : นั้นไม่เป็นอย่างที่จะมีได้;

ครั้นไม่ทำเสขกรรมให้บริบูรณ์แล้ว จักทำศีลทั้งหลายให้บริบูรณ์ดังนี้  
นั้น : นั้นไม่เป็นอย่างที่จะมีได้;

ครั้นไม่ทำศีลทั้งหลายให้บริบูรณ์แล้ว จักทำสัมมาทิฐิให้บริบูรณ์ดังนี้  
นั้น : นั้นไม่เป็นอย่างที่จะมีได้;

ครั้นไม่ทำสัมมาทิฐิให้บริบูรณ์แล้ว จักทำสมาสมาธิให้บริบูรณ์ดังนี้  
นั้น : นั้นไม่เป็นอย่างที่จะมีได้.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุ นั้นหนอ มีความเคารพ มีความยำเกรง ประพฤติ  
ความเสมอกัน ในเพื่อนสหพรหมจารีทั้งหลายแล้ว จักทำอาภิสมาจาริกกรรมให้  
บริบูรณ์ ดังนี้ : นั้นเป็นอย่างที่จะมีได้;

ครั้นทำอาภิสมาจาริกกรรมให้บริบูรณ์แล้ว จักทำเสขกรรมให้บริบูรณ์  
ดังนี้ : นั้นเป็นอย่างที่จะมีได้.

ครั้นทำเสขกรรมให้บริบูรณ์แล้ว จักทำศีลทั้งหลายให้บริบูรณ์ ดังนี้ :  
นั้นเป็นอย่างที่จะมีได้;

ครั้นทำศีลทั้งหลายให้บริบูรณ์แล้ว จักทำสัมมาทิฐิให้บริบูรณ์ดังนี้ :  
นั้นเป็นอย่างที่จะมีได้;

ครั้นทำสัมมาทิฐิให้บริบูรณ์แล้ว จักทำสมาสมาธิให้บริบูรณ์ดังนี้ :  
นั้นเป็นอย่างที่จะมีได้.

## การกระทำที่ถูกต้องตามกาละ

### สำหรับสมาธินิมิต - ปักคานิมิต - อุเบกขานิมิต

ภิกษุ ท. ! ภิกษุ ผู้ตามประกอบในอริจิต พึงทำในใจซึ่งนิมิตทั้งสามโดยกาลอันควร คือ :-

พึงทำในใจซึ่ง สมาธินิมิต โดยกาลอันควร

พึงทำในใจซึ่ง ปักคานิมิต โดยกาลอันควร

พึงทำในใจซึ่ง อุเบกขานิมิต โดยกาลอันควร.

ภิกษุ ท. ! ถ้าภิกษุผู้ตามประกอบในอริจิต พึงกระทำในใจแต่เพียงสมาธินิมิตโดยส่วนเดียว เท่านั้นไซ้, ฐานะเช่นนั้น จะทำให้เป็นไปเพื่อความเกียจคร้าน.

ภิกษุ ท. ! ถ้าภิกษุผู้ตามประกอบในอริจิต พึงกระทำในใจแต่เพียงปักคานิมิตโดยส่วนเดียว เท่านั้นไซ้, ฐานะเช่นนั้น จะทำจิตให้เป็นไปเพื่อความฟุ้งซ่าน.

ภิกษุ ท. ! ถ้าภิกษุผู้ตามประกอบในอริจิต พึงกระทำในใจแต่เพียงอุเบกขานิมิตโดยส่วนเดียว เท่านั้นไซ้, ฐานะเช่นนั้น จะไม่ทำจิตให้ตั้งมั่นโดยชอบ เพื่อความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย.

ภิกษุ ท. ! ในกาลใดแล ภิกษุผู้ตามประกอบในอริจิต กระทำในใจซึ่งสมาธินิมิต โดยกาลอันควร, กระทำในใจซึ่งปักคานิมิต โดยกาลอันควร, กระทำ

ในใจซึ่งอุปกขาณิมิต โดยกาลอันควร; ในกาลนั้น จิตนั้น ย่อมเป็นจิตอันโยน  
 ควรแก่การงาน เป็นจิตประภัสสร ไม่รวนเร ย่อมตั้งมั่นโดยชอบเพื่อความสิ้น  
 ไปแห่งอาสวะทั้งหลาย.

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนช่างทองหรือลูกมือของช่างทอง ประกอบ  
 ตัวเบ้าแล้วฉาบปากเบ้า แล้วจับแท่งทองด้วยคีม วางที่ปากเบ้า แล้วสูบลมโดย  
 กาลอันควร พรมน้ำโดยกาลอันควร ตรวจดูโดยกาลอันควร. ภิกษุ ท. ! ถ้า  
 ช่างทองหรือลูกมือของช่างทอง จะพึง สูบลมตะพืดไปโดยส่วนเดียว กะทองนั้น  
 ฐานะเช่นนั้น ก็ จะทำทองให้ไหม้ (สุกเกิน); ถ้า พรมน้ำตะพืดไป กะทองนั้น  
 ฐานะเช่นนั้น ก็ จะทำทองนั้นให้เย็น<sup>๑</sup> (อยู่เช่นเดิม); ถ้า ตรวจดูตะพืดโดยส่วนเดียว  
 กะทองนั้น ฐานะเช่นนั้น ก็ จะทำให้ทองนั้นไม่ถึงซึ่งความสุกอย่างพอดี. ภิกษุ  
 ท. ! ในกาลใด ช่างทองหรือลูกมือของช่างทอง สูบลมโดยกาลอันควรกะทอง  
 นั้น, พรมน้ำโดยกาลอันควรกะทองนั้น, ตรวจดูโดยกาลอันควรกะทองนั้น; ใน  
 กาลนั้น ทองนั้น ย่อมเป็นทองมีเนื้ออ่อน ควรแก่การงานของช่างทอง มีรัศมี  
 เนื้อไม่รวน และเหมาะสมแก่การกระทำของช่างทอง. ถ้าใครปรารถนาจะกระทำ  
 เครื่องประดับต่าง ๆ เช่น ตาบ ต้มหู สร้อยคอ หรือสุวรรณมาลา ก็ตาม ก็สำเร็จ  
 ประโยชน์แก่เจ้านั้น, นี้ฉันใด;

ภิกษุ ท. ! ภิกษุผู้ตามประกอบในอธิจิต พึงทำในใจซึ่งนิมิตทั้งสาม  
 โดยกาลอันควร คือ พึงทำในใจซึ่งสมาธินิมิต โดยกาลอันควร พึงทำในใจ  
 ซึ่งปักคานิมิต โดยกาลอันควร พึงทำในใจซึ่งอุปกขาณิมิต โดยกาลอันควร,  
 ฉะนั้นเหมือนกัน .... ฯลฯ .... ถ้าภิกษุน้อมจิตไปเพื่อกระทำให้แจ้งด้วย  
 ปัญญาอันยิ่ง ซึ่งธรรมที่ควรกระทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่ง ใด ๆ เขาย่อมลูถึง

ซึ่งความสามารถทำได้จนเป็นสักขีพยาน ในธรรมนั้น ๆ นั้นเที่ยว ในเมื่อ  
อายตนะยังมีอยู่ ๆ.

- ดิก. อ. ๒๐/๓๒๘ - ๓๓๑/๕๔๒.

## สิ่งที่ต้องย้าวันละ ๓ หน ในวงการสมาธิ

ภิกษุ ท. ! ชาวร้านตลาดที่ประกอบด้วยองค์ ๓ ประการ เป็นผู้ควร  
เพื่อจะได้ผลกำไรที่ยังไม่ได้ หรือเพื่อทำผลกำไรที่ได้รับอยู่แล้วให้งอกงาม  
ออกไป. สามประการ อย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! สามประการ คือ ชาวร้าน  
ตลาด ในกรณีนี้ ย่อมจัดยอมทำกิจการงานอย่างดีที่สุด ในเวลาเช้า; ย่อมจัด  
ยอมทำกิจการงานอย่างดีที่สุด ในเวลากลางวัน; ย่อมจัดยอมทำกิจการงานอย่างดี  
ที่สุดในเวลาเย็น ภิกษุ ท. ! ชาวร้านตลาดที่ประกอบด้วยองค์ ๓ ประการเหล่านี้  
แล เป็นผู้ควรเพื่อจะได้ผลกำไรที่ยังไม่ได้ หรือเพื่อทำผลกำไรที่ได้รับอยู่แล้วให้  
งอกงามออกไป. นี้ฉันใด;

ภิกษุ ท. ! ข้อนี้ก็ฉันเหมือนกัน : ภิกษุที่ ประกอบด้วยธรรม ๓  
ประการ เป็นผู้ควรเพื่อจะบรรลुकุศลธรรมที่ยังไม่บรรลุ หรือเพื่อทำกุศล  
ธรรมที่บรรลุแล้วให้งอกงามยิ่งขึ้นไป. สามประการ อย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. !  
สามประการ คือ ภิกษุในกรณีนี้ ย่อม กำหนดสมาธิเนมิตโดยเอื้อเพื่อ ในเวลา  
เช้า; ย่อม กำหนดสมาธิเนมิตโดยเอื้อเพื่อ ในเวลากลางวัน ; ย่อมกำหนดสมาธิ  
เนมิตโดยเอื้อเพื่อ ในเวลาเย็น. ภิกษุ ท. ! ภิกษุที่ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ  
เหล่านี้แล ย่อมเป็นผู้ควรเพื่อจะบรรลुकุศลธรรมที่ยังไม่บรรลุ หรือเพื่อทำกุศล

๑. คำว่าเย็นคำนี้ คำบาลีว่า นิพพาน (ชาดรูป นิพพาเปยฺย) ของผู้ที่ไม่ทราบว่าเป็นนิพพานแปลว่า เย็น พึงทราบเสีย  
ในที่นี้ด้วย - ดิก. อ. ๒๐/๓๓๐/๕๔๒.

ธรรมที่บรรลุลแล้วให้งอกงามยิ่งขึ้นไป.

- ดิก. อ. ๒๐/๑๔๕/๔๕๘.

## อนุสติภาวนา เป็นสิ่งที่เจริญได้ในทุกอิริยาบถ

มหานาม! เธอ พึงตามระลึกถึงตถาคต ว่า “แม่เพราะเหตุอย่างนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เป็นผู้ไกลจากกิเลส เป็นผู้ตรัสรู้ชอบได้โดยพระองค์เอง เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เป็นผู้ไปแล้วด้วยดี เป็นผู้รู้โลกอย่างแจ่มแจ้ง เป็นผู้สามารถฝึกบุรุษที่สมควรฝึกได้อย่างไม่มีใครยิ่งกว่า เป็นครูผู้สอนของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบานด้วยธรรม เป็นผู้มีความจำเริญ จำแนกธรรมสั่งสอนสัตว์” ดังนี้.

มหานาม! สมัยใด อริยสาวกตามระลึกถึงตถาคตอยู่; สมัยนั้นจิตของอริยสาวกนั้น ไม่มีราคะกลุ่มรุม ไม่มีโทสะกลุ่มรุม ไม่มีโมหะกลุ่มรุม, สมัยนั้นจิตของเธอนั้น เป็นจิตดำเนินไปตรงทีเดียว. มหานาม! อริยสาวกผู้มีจิตดำเนินไปตรงเพราะปรารถนตถาคต ย่อมได้ความรู้ลึกต่ออรรถ (อตุลเวท) ย่อมได้ความรู้ลึกต่อธรรม (ธมฺมเวท) ย่อมได้ปราโมทย์อันประกอบด้วยธรรม. เมื่อปราโมทย์แล้ว ปิตีย่อมเกิด; เมื่อใจมีปิติ กายย่อมรำงับ; ผู้มีกายรำงับ ย่อมเสวยสุข; เมื่อมีสุข จิตย่อมเป็นสมาธิ.

มหานาม! เธอ พึงเจริญพุทธานุสสตินี้ แม่ เมื่อเดินอยู่ พึงเจริญแม่เมื่อยืนอยู่ พึงเจริญ แม่เมื่อนั่งอยู่ พึงเจริญแม่ เมื่อนอนอยู่ พึงเจริญแม่ เมื่อกำลังทำงานอยู่ พึงเจริญ แม่เมื่อนอนเบียดบุตรอยู่บนที่นอน.

- เอกาทสก. อ. ๒๔/๓๖๑/๒๑๕.

(ในกรณีแห่งการเจริญชั้มนานุสสติ สังฆานุสสติ สีถานุสสติ จาคานุสสติ และเทวนุสสติ ก็มีข้อความที่ตรัสไว้อย่างเดียวกัน ผู้ปรารถนาโดยรายละเอียด ฟังดูจากที่มาแห่งกรณีนั้นๆ.

สิ่งซึ่งอาจจะเป็นที่ประหลาดใจแก่พวกเรา ในที่นี้ ก็คือข้อที่ว่า อนุสสติภาวนานั้นเป็นสิ่งที่อาจเจริญได้ในทุกอิริยาบถ แม้ในขณะที่ผู้ที่เป็นพ่อแม่บนอกกูกอยู่).

## สมาธิภาวนาแต่ละอย่าง ๆ อาจทำได้ถึง ๗ ระดับ

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ข้าพระองค์ขอโอกาส ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงแสดงธรรมนั้นโดยย่อ อันเป็นธรรมที่เมื่อข้าพระองค์ฟังแล้ว จะเป็นผู้ผู้เดียวหลีกเลี่ยงออกไปสู่ที่สงัด เป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรเผากิเลส มีคนส่งไปแล้วในธรรมเบื้องสูง แล้วแลอยู่เถิดพระเจ้าข้า !”

ก็เรื่องอย่างเดียวกันนี้แหละ โยมบุรุษบางพวกขอร้องให้เรากล่าวธรรมอย่างที่เขาถาม ครั้นเรากล่าวธรรมนั้นแล้วเขาก็ยังสำคัญแต่ในอันที่จะติดตามเราเท่านั้น (ไม่สนใจที่จะหลีกเลี่ยงอยู่ปฏิบัติผู้เดียว).

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ขอพระผู้มีพระภาคจงแสดงธรรมโดยย่อแก่ข้าพระองค์ ขอพระสุคตจงแสดงธรรมโดยย่อแก่ข้าพระองค์ ในลักษณะที่ข้าพระองค์จะเข้าใจ เนื้อความแห่งภษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า จะเป็นทายาท (ผู้รับมรดกธรรม) แห่งภษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเถิด พระเจ้าข้า !”.

ภิกษุ ! เพราะเหตุนั้น ในเรื่องนี้ เธอพึงทำการสำเหนียกอย่างนี้ว่า :-

## (๑ หมวดตระเตรียม)

“จิตของเรา จักเป็นจิตตั้งอยู่ ดำรงอยู่ด้วยดี ในภายใน; และบาปอกุศล  
กรรมทั้งหลาย จักไม่เกิดขึ้นครอบงำจิตตั้งอยู่” ดังนี้. ภิกษุ! เธอพึงทำการ  
สำเหนียกอย่างนี้แล.

## (๒ หมวดพรหมวิหาร)

ภิกษุ! ในกาลใดแล จิตของเธอ เป็นจิตตั้งอยู่ ดำรงอยู่ด้วยดีใน  
ภายใน และบาปอกุศลกรรมทั้งหลาย ไม่เกิดขึ้นครอบงำจิตตั้งอยู่; ในกาลนั้น  
เธอพึงทำการสำเหนียกอย่างนี้ว่า “เราจักเจริญ เมตตาเจโตวิมุตติ จักกระทำใ้  
มาก ทำให้เป็นดูจยาน ทำให้มีที่ตั้งอาศัย ไม่ให้หยุดชะงัก ให้สั่งสมรอบแล้ว  
ให้ตั้งมั่น แล้วด้วยดี” ดังนี้. ภิกษุ! เธอพึงทำการสำเหนียกอย่างนี้แล.

ภิกษุ! ในกาลใดแล สมาธินี้ เป็นธรรมอันเธอเจริญ กระทำให้  
มากแล้ว อย่างนี้; .ในกาลนั้น เธอ พึงเจริญซึ่งสมาธินี้ :-

๑. ให้เป็นธรรมมีวิตกมีวิจารณ์ บ้าง;
๒. พึงเจริญให้เป็นธรรมไม่มีวิตกมีแต่เพียงวิจารณ์ บ้าง;
๓. พึงเจริญให้เป็นธรรมไม่มีวิตกไม่มีวิจารณ์ บ้าง;
๔. พึงเจริญให้เป็นธรรมเป็นไปกับด้วยปีติ บ้าง;
๕. พึงเจริญให้เป็นธรรมไม่มีปีติ บ้าง;
๖. พึงเจริญให้เป็นธรรมสหระคตด้วยความยินดี บ้าง;
๗. พึงเจริญให้เป็นธรรมสหระคตด้วยอุเบกขา บ้าง .

ภิกษุ! ในกาลใดแล สมาธินี้ เป็นธรรมอันเธอเจริญ เจริญด้วยดีแล้วอย่างนี้; ในกาลนั้น เธอพึงทำการสำเหนียกอย่างนี้ว่า “เราจักเจริญ กรุณาเจโตวิมุตติ จักกระทำให้มาก ทำให้เป็นคฺจฺยาน ทำให้มีที่ตั้งอาศัย ไม่ให้ หยุดชะงักให้ส่งสมรอบแล้ว ให้ตั้งมั่นแล้วด้วยดี” ดังนี้. ภิกษุ! เธอพึงทำการสำเหนียกอย่างนี้แล.

ภิกษุ! ในกาลใดแล สมาธินี้ เป็นธรรมอันเธอเจริญ กระทำให้มากแล้ว อย่างนี้; ในกาลนั้น เธอพึง เจริญซึ่งสมาธินี้:-

- ให้เป็นธรรมมีวิตกมีวิจารณ์ บ้าง;
- พึงเจริญให้เป็นธรรมไม่มีวิตกมีแต่เพียงวิจารณ์ บ้าง;
- พึงเจริญให้เป็นธรรมไม่มีวิตกไม่มีวิจารณ์ บ้าง;
- พึงเจริญให้เป็นธรรมเป็นไปกับด้วยปีติ บ้าง;
- พึงเจริญให้เป็นธรรมไม่มีปีติ บ้าง;
- พึงเจริญให้เป็นธรรมสหระคตด้วยความยินดี บ้าง;
- พึงเจริญให้เป็นธรรมสหระคตด้วยอุเบกขา บ้าง .

(ในกรณีแห่ง มุทิตาเจโตวิมุตติ และ อุเบกขาเจโตวิมุตติ ก็มีข้อความที่ตรัสไว้มีลำดับ ๗ อย่าง อย่างเดียวกันกับข้างบนนี้).

### (๓ หมวดสติปัญญา)

ภิกษุ! ในกาลใดแล สมาธินี้ (ในพรหมวิหารทั้งสี่ ดังที่กล่าวมาแล้วนี้) อันเธอเจริญ เจริญแล้วด้วยดีอย่างนี้; ในกาลนั้น เธอพึงทำการสำเหนียกอย่างนี้ว่า “เราจักเป็นผู้มีปกติ ตามเห็นกายในกาย อยู่เป็นประจำ มี



ความเพียรเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำออกซึ่งอภิขมาและโทมนัสในโลกอยู่” ดังนี้. ภิกษุ! เธอพึงทำการสำเหนียกอย่างนี้แล.

ภิกษุ! ในกาลใดแล สมาธินี้ อันเธอเจริญ กระทำให้มากแล้วอย่างนี้; ในกาลนั้น เธอ พึงเจริญซึ่งสมาธินี้ :-

ให้เป็นธรรมมีวิตกมีวิจารณ์ บ้าง;

พึงเจริญให้เป็นธรรมไม่มีวิตกมีแต่เพียงวิจารณ์ บ้าง;

พึงเจริญให้เป็นธรรมไม่มีวิตกไม่มีวิจารณ์ บ้าง;

พึงเจริญให้เป็นธรรมเป็นไปกับด้วยปีติ บ้าง;

พึงเจริญให้เป็นธรรมไม่มีปีติ บ้าง;

พึงเจริญให้เป็นธรรมสหระคตด้วยความยินดี บ้าง;

พึงเจริญให้เป็นธรรมสหระคตด้วยอุเบกขา บ้าง.

ภิกษุ! ในกาลใดแล สมาธินี้ อันเธอเจริญ เจริญด้วยดีแล้วอย่างนี้; ในกาลนั้นเธอพึงทำการสำเหนียกอย่างนี้ว่า “เราจักเป็นผู้มีปกติ ตามเห็นเวทนาในเวทนา ทั้งหลายอย่างเป็นประจำ มีความเพียรเครื่องเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำออกซึ่งอภิขมาและโทมนัสในโลกอยู่” ดังนี้. ภิกษุ! เธอพึงทำการสำเหนียกอย่างนี้แล.

ภิกษุ! ในกาลใดแล สมาธินี้ อันเธอเจริญ กระทำให้มากแล้วอย่างนี้; ในกาลนี้ เธอ พึงเจริญซึ่งสมาธินี้ :-

ให้เป็นธรรมมีวิตกมีวิจารณ์ บ้าง;

พึงเจริญให้เป็นธรรมไม่มีวิตกมีแต่เพียงวิจารณ์ บ้าง;

พึงเจริญให้เป็นธรรมไม่มีวิตกไม่มีวิจารณ์ บ้าง;

ฟังเจริญให้เป็นธรรมเป็นไปกับด้วยปีติ บ้าง;

ฟังเจริญให้เป็นธรรมไม่มีปีติ บ้าง;

ฟังเจริญให้เป็นธรรมสหระคด้วยความยินดี บ้าง;

ฟังเจริญให้เป็นธรรมสหระคด้วยอุเบกขา บ้าง.

(ในกรณีแห่ง จิตตานุปัตสนาสติปัญญา และ ธรรมานุปัตสนาสติปัญญา ก็มีข้อความที่ตรัสไว้ มีลำดับ ๗ อย่าง อย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งกายา-เวทนานุปัตสนาสติปัญญา).

### (หมวดอานิสงส์)

ภิกษุ! ในกาลใดแล สมาธินี้ อันเธอเจริญ เจริญด้วยดีแล้วอย่างนี้; ในกาลนั้น เธอจักไปโดยทิสภาภาคใด ๆ ก็จักไปเป็นผาสุก; จักยืนในที่ใด ๆ ก็จักยืนเป็นผาสุก; จักนั่งในที่ใด ๆ ก็จักนั่งเป็นผาสุก; จักสำเร็จการนอนในที่ใด ๆ ก็จักสำเร็จการนอนเป็นผาสุก แล.

- อฎฐก. อ. ๒๓/๓๐๘๓๑๐/๑๖๐.

(ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า สมาธิภาวนาอย่างหนึ่ง ๆ สามารถเจริญให้สมบูรณ์ออกไปได้ถึง ๗ ระดับ ดังที่แสดงไว้ในสูตรนี้ เป็นที่น่าสนใจอย่างยิ่ง. อีกอย่างหนึ่ง พึงสังเกตให้เห็นว่า สมาธิที่มีนิमितเป็นนามธรรม เช่น การเจริญเมตตา ก็ดี และที่มีลักษณะเป็นวิปัสสนาเช่นกายนุปัตสนาสติปัญญา ก็ดี สามารถนำมาเจริญในรูปแบบของสมาธิที่มีลักษณะแบ่งได้เป็น ๗ ระดับ อยู่ในสูตรนี้; ข้อนี้แสดงให้เห็นว่า ตั้งต้นเจริญภาวนาในรูปแบบของวิปัสสนา แล้วอาจจะย่ำให้แน่นลงไปโดยอาการแห่งสมณะ ๗ ระดับนี้; อาจจะเรียกได้ว่ามีวิปัสสนานาน้ำสมณะได้กระมัง).

### ญาณ เกิดจากสมาธิของผู้ที่มีสติปัญญารักษาทน

ภิกษุ ท. ! พวกเธอจงเจริญสมาธิมีคุณอันไม่มีประมาณ เป็นผู้มี

ปัญญาธรรมาวัฏฏะ มีสติเฉพาะหน้า อยู่เกิด. เมื่อเธอเจริญสมาธิมีคุณอันไม่มีประมาณ เป็นผู้มียุติปัญญาธรรมาวัฏฏะ มีสติเฉพาะหน้าอยู่, ญาณ ๕ ประการย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตนนั้นเทียว. ห้าประการอย่างไรเล่า? ห้าประการ คือ :-

ญาณ ย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตนนั้นเทียว ดังนี้ ว่า “สมาธินี้ ให้เกิดสุขในปัจจุบันด้วย มีสุขเป็นวิบากต่อไปด้วย”;

ญาณ ย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตนนั้นเทียว ดังนี้ ว่า “สมาธินี้ เป็นธรรมอันประเสริฐ ปราศจากอามิส”;

ญาณ ย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตนนั้นเทียว ดังนี้ ว่า “สมาธินี้ คนชั่วคนถ้อยเสพไม่ได้”;

ญาณ ย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตนนั้นเทียว ดังนี้ ว่า “สมาธินี้ รั้งรับประณีต ได้แล้วด้วยปฏิปัตตัตถิ ถึงทับแล้วด้วยเอโกทิกภาวะ (ความที่จิตมีธรรมอันเอก) ไม่ใช่บรรลุได้เพราะการข่มขู่และการห้ามด้วยสังขารธรรม (เครื่องปรุงแต่ง);

ญาณ ย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตนนั้นเทียว ดังนี้ ว่า “เรามีสติเข้าถึงสมาธินี้มีสติออกจากสมาธินี้”.

ภิกษุ ท. ! พวกเธอจงเจริญสมาธิมีคุณอันไม่มีประมาณ เป็นผู้มียุติปัญญาธรรมาวัฏฏะ มีสติเฉพาะหน้า เมื่อเธอเจริญสมาธิมีคุณอันไม่มีประมาณ เป็นผู้มียุติปัญญาธรรมาวัฏฏะ มีสติเฉพาะหน้าอยู่, ญาณ ๕ ประการเหล่านี้ ย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตนนั้นเทียว อย่างนี้แล.

## การดำรงสมาธิจิต เมื่อถูกเบียดเบียนทั้งทางวาจาและทางกาย

ภิกษุ ท. ! ทางแห่งถ้อยคำที่บุคคลอื่นจะฟังกล่าวหาเธอ ๕ อย่างเหล่านี้ มีอยู่ คือ ๑. กล่าวโดยกาลหรือโดยมิใช่กาล ๒. กล่าวโดยเรื่องจริงหรือโดยเรื่องไม่จริง ๓. กล่าวโดยอ่อนหวานหรือโดยหยาบคาย ๔. กล่าวด้วยเรื่องมีประโยชน์หรือไม่มีประโยชน์ ๕. กล่าวด้วยมีจิตเมตตาหรือมิโทสะในภายใน.

ภิกษุ ท. ! เมื่อเขากล่าวอยู่อย่างนั้น ในกรณีนั้น ๆ เธอพึงทำการสำเนียงกอย่างนี้ว่า “จิตของเราจักไม่แปรปรวน, เราจักไม่กล่าววาจาอันเป็นบาป, เราจักเป็นผู้มีจิตเอ็นดูเกื้อกูล มีจิตประกอบด้วยเมตตา ไม่มีโทสะในภายในอยู่, จักมีจิตสหระคตด้วยเมตตาแผ่ไปยังบุคคลนั้น อยู่ และจักมีจิตสหระคตด้วยเมตตา อันเป็นจิตไพบูล ใหญ่หลวง ไม่มีประมาณ ไม่มีเวร ไม่มีพยาบาทแผ่ไปสู่โลกถึงที่สุดทุกทิศทาง มีบุคคลนั้นเป็นอารมณ์ แล้วแลอยู่” ดังนี้. ภิกษุ ท. ! เธอพึงทำการสำเนียง อย่างนี้แล.

### (๑. อุปมาที่หนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือน บุรุษถือจอบและกะทอ (สมัยนี้คือปุ่ก) มาแล้วกล่าวว่า “เราจักกระทำแผ่นดินใหญ่นี้ ให้ไม่เป็นแผ่นดิน” ดังนี้; เขาขุดในที่นั้น ๆ เรียรายดินในที่นั้น ๆ จากลยอยู่ในที่นั้น ๆ กระที่บเท้าอยู่ในที่นั้น ๆ ปากพูดอยู่ว่า “มึงไม่ต้องเป็นแผ่นดินอีกต่อไป มึงไม่ต้องเป็นแผ่นดินอีกต่อไป” ดังนี้. ภิกษุ ท. ! เธอจะสำคัญความขื่อนี้ว่าอย่างไร : บุรุษนั้น จะทำแผ่นดินใหญ่นี้ ให้ไม่เป็นแผ่นดิน ได้แลหรือ? “ขื่อนั้นหามิได้ พระเจ้าข้า !” เพราะ

เหตุไรเล่า ? “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! แผ่นดินใหญ่นี้ลึกล้ำหาประมาณมิได้ เป็นการง่ายที่ใคร ๆ จะทำให้ไม่เป็นแผ่นดิน รังแต่บุรุษนั้นจะเป็นผู้มีส่วนแห่งความลำบากกับแค้นเสียเปล่า พระเจ้าข้า !”

ภิกษุ ท. ! ข้อนี้ก็ฉันทันเหมือนกัน : ในบรรดาทางแห่งถ้อยคำ สำหรับการกล่าวหาหาประการนั้น เมื่อเขากล่าวหาเธอ ด้วยทางแห่งถ้อยคำ ประการใดประการหนึ่งอยู่ เธอพึงทำการสำเหนียกในกรณีนั้นอย่างนี้ว่า “จิตของเราจักไม่แปรปรวน, เราจักไม่กล่าววาจาอันเป็นบาป, เราจักเป็นผู้มีจิต เอ็นดูเกื้อกูล มีจิตประกอบด้วยเมตตา ไม่มีโทษะในภายใน อยู่, จักมีจิตสหระคต ด้วยเมตตาแผ่ไปยังบุคคลนั้น อยู่ และจักมีจิตสหระคตด้วยเมตตา อันเป็นจิตไพบุล ใหญ่หลวง ไม่มีประมาณ ไม่มีเวร ไม่มีพยาบาท แผ่ไปสู่โลกถึงที่สุดทุกทิศทางมี บุคคลนั้นเป็นอารมณ์ แล้วแลอยู่” ดังนี้. (คือมีจิตเหมือนแผ่นดินใหญ่อันใคร ๆ จะกระทบกระทั่งให้เปลี่ยนแปลงไม่ได้ ฉันทันใดก็ฉันทัน) ภิกษุ ท. ! เธอพึงทำการสำเหนียก อย่างนี้แล.

## (๒. อุปมาที่สอง)

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือน บุรุษถือเอาสี มา เป็นสีครึ่งบ้าง สีเหลือง บ้าง สีเขียวบ้าง สีแสดบ้าง กล่าวอยู่ว่า “เราจักเขียนรูปต่าง ๆ ในอากาศนี้ ทำให้มีรูปปรากฏอยู่” ดังนี้. ภิกษุ ท. ! เธอจะสำคัญความข้อนี้อย่างไร บุรุษ นั้นจะเขียนรูปต่าง ๆ ในอากาศนี้ ทำให้มีรูปปรากฏอยู่ ได้แลหรือ ? “ข้อนั้นหา มิได้ พระเจ้าข้า !” เพราะเหตุไรเล่า ? “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! เพราะเหตุว่าอากาศนี้ เป็นสิ่งที่มีรูปไม่ได้ แสดงออกซึ่งรูปไม่ได้. ในอากาศนั้น ไม่เป็นการง่ายที่ใคร ๆ จะเขียนรูป ทำให้มีรูป ปรากฏอยู่ได้ รังแต่บุรุษนั้นจะเป็นผู้มีส่วนแห่งความลำบาก กับแค้นเสียเปล่า พระเจ้าข้า!”

ภิกษุ ท. ! ข้อนี้ก็ฉันทันเหมือนกัน : ในบรรดาทางแห่งถ้อยคำ สำหรับการกล่าวหาห้ำประการนั้น เมื่อเขากล่าวหาเธอ ด้วยทางแห่งถ้อยคำ ประการใดประการหนึ่งอยู่ เธอพึงทำการสำเหนียกในกรณีนั้น อย่างนี้ว่า “จิตของเราจักไม่แปรปรวน, เราจักไม่กล่าววาจาอันเป็นบาป, เราจักเป็นผู้มีจิตเอ็นดู เกื้อกูล มีจิตประกอบด้วยเมตตา ไม่มีโทสะในภายในอยู่, จักมีจิตสหระคตด้วยเมตตาแผ่ไม่ยังบุคคลนั้น อยู่ และจักมีจิตสหระคตด้วยเมตตา อันเป็นจิตไพบุลใหญ่หลวง ไม่มีประมาณ ไม่มีเวร ไม่มีพยาบาท แผ่ไปสู่โลกถึงที่สุดทุกทิศทาง มีบุคคลนั้นเป็นอารมณ์ แล้วแลอยู่” ดังนี้. (คือมีจิตเหมือนอากาศ อันใคร ๆ จะเขียนให้เป็นรูปปรากฏไม่ได้ ฉันทันใดก็ฉันทันนั้น). ภิกษุ ท. ! เธอพึงทำการสำเหนียก อย่างนี้แล.

### (๓. อุปมาที่สาม)

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือน บุรุษถือคบหญา ที่กำลังลุกโพลงมา กล่าวอยู่ว่า “เราจักเผาแม่น้ำคงคาให้ร้อนจัด ให้เดือดพล่าน ด้วยคบหญาอันลุกโพลงนี้” ดังนี้. ภิกษุ ท. ! เธอจะสำคัญความข้อนี้อย่างไร บุรุษนั้นจะเผาแม่น้ำคงคาให้ร้อนจัด ให้เดือดพล่าน ด้วยคบหญาอันลุกโพลง ได้แลหรือ ? “ข้อนั้นหา มิได้ พระเจ้าข้า !” เพราะเหตุไรเล่า ? “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! เพราะเหตุว่า แม่น้ำคงคาลึกหาประมาณมิได้ ไม่เป็นการง่ายที่ใคร ๆ จะเผาให้ร้อนจัด ให้เดือดพล่านด้วยคบหญาอันลุกโพลง รังแต่บุรุษนั้นจะเป็นผู้มีส่วนแห่งความลำบากคับแค้นเสียเปล่า ดังนี้.”

ภิกษุ ท. ! ข้อนี้ก็ฉันทันเหมือนกัน : ในบรรดาทางแห่งถ้อยคำ สำหรับการกล่าวหาห้ำประการนั้น เมื่อเขากล่าวหาเธอ ด้วยทางแห่งถ้อยคำ ประการใดประการหนึ่งอยู่ เธอพึงทำการสำเหนียกในกรณีนั้น อย่างนี้ว่า “จิตของเราจักไม่แปรปรวน, เราจักไม่กล่าววาจาอันเป็นบาป, เราจักเป็นผู้มีจิตเอ็นดู

เกื้อกูล มีจิตประกอบด้วยเมตตา ไม่มีโทษในภายใน อยู่, จักมีจิตสหจรด้วยเมตตาแผ่ไปยังบุคคลนั้น อยู่ และจักมีจิตสหจรด้วยเมตตา อันเป็นจิตไพบุลใหญ่หลวง ไม่มีประมาณ ไม่มีเวร ไม่มีพยาบาท แผ่ไปสู่โลกถึงที่สุดทุกทิศทางมีบุคคลนั้นเป็นอารมณ์ แล้วแลอยู่” ดังนี้. (คือมีจิตเหมือนแม่น้ำคงคา อันใคร ๆ จะเผาให้ร้อนเดือดด้วยคบหญ้าไม่ได้ จันใดก็จันนั้น) ภิกษุ ท. ! เธอพึงทำการสำเหนียก อย่างนี้แล.

#### (๔. อุปมาที่สี่)

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือน แผ่นหนังแมวป่าขนฟู<sup>๑</sup> ฟอกนวดแล้ว นวดทูปอย่างดี นวดทูปอย่างทั่วถึง อ่อนนุ่มเหมือนปุยนุ่น ไม่ส่งเสียง ไม่ส่งกังวานเสียง. ลำดับนั้น มีบุรุษถือท่อนไม้หรือไม้หัวโหม่งมา พลองพูดว่า “เราจักทำให้หนังแมวป่าขนฟูแผ่นนี้ ส่งเสียง มีเสียงพริ้มๆ ด้วยท่อนไม้หรือไม้หัวโหม่งนี้” ดังนี้.ภิกษุ ท. ! เธอจะสำคัญความข้อนี้อะไร บุรุษนั้นจะทำหนังแมวป่าขนฟูแผ่นนั้นให้ส่งเสียงพริ้มๆ ด้วยท่อนไม้หรือไม้หัวโหม่งนั้นได้แลหรือ? “ข้อนั้นหาไม่ได้ พระเจ้าข้า!” เพราะเหตุไรเล่า? “จำแต่พระองค์ผู้เจริญ! เพราะเหตุว่า หนังแมวป่าขนฟูแผ่นนั้น เป็นของฟอกนวดแล้ว นวดทูปอย่างดี นวดทูปอย่างทั่วถึง อ่อนนุ่ม เหมือนปุยนุ่น ไม่ส่งเสียง ไม่ส่งกังวานเสียง ไม่เป็นการง่ายที่ใคร ๆ จะทำให้มันส่งเสียงดังพริ้ม ๆ ด้วยท่อนไม้หรือไม้หัวโหม่ง รังแต่บุรุษนั้นจะเป็นผู้มีส่วนแห่งความลำบากคับแค้นเสียเปล่า ดังนี้”.

ภิกษุ ท. ! ข้อนี้ก็จันนั้นเหมือนกัน : ในบรรดาทางแห่งถ้อยคำ สำหรับการกล่าวหาห้ำประการนั้น เมื่อเขากล่าวหาเธอ ด้วยทางแห่งถ้อยคำ

๑. คำนี้ยังเป็นที่ยสงสัยอยู่ว่า จะเป็นแผ่นหนังฟอกใช้ห่มคลุมเล่น หรือแผ่นหนังที่ทำเป็นถุงสำหรับใส่เสื้อผ้า ยังเป็นที่สงสัยอยู่, ขอให้ถือเอาแต่ใจความว่า มันเป็นสิ่งที่ส่งเสียงไม่ได้ก็แล้วกัน.

ประการใดประการหนึ่งอยู่, เธอเพียงทำการสำเหนียกในกรณีนั้น อย่างนี้ว่า “จิตของเราจักไม่แปรปรวน, เราจักไม่กล่าววาจาอันเป็นบาป, เราจักเป็นผู้มีจิตเอ็นดูเกื้อกูล มีจิตประกอบด้วยเมตตา ไม่มีโทสะในภายใน อยู่, จักมีจิตสหระคตด้วยเมตตาแผ่ไปยังบุคคลนั้น อยู่ และจักมีจิตสหระคตด้วยเมตตา อันเป็นจิตไพบุลใหญ่หลวง ไม่มีประมาณ ไม่มีเวร ไม่มีพยาบาท แผ่ไปสู่โลกถึงที่สุดทุกทิศทาง มีบุคคลนั้นเป็นอารมณ์ แล้วแลอยู่” ดังนี้. (คือมีจิตเหมือนแผ่นหนังแมวป่าขนฟูที่พอกดีแล้วเห็นปานนั้น อันใคร ๆ จะทำให้มันส่งเสียงดังพริ้ม ๆ ไม่ได้ ฉันทใคร่ฉันทนั้น). ภิกษุ ท. ! เธอเพียงทำการสำเหนียก อย่างนี้แล.

### (๕. อุปมาที่ห้า)

ภิกษุ ท. ! ถ้า โจรผู้คอยหาช่อง ฟิงเลื้อยอวัยวะน้อยใหญ่ของใคร ด้วยเลื้อยมีด้ามสองข้าง; ผู้ใดมีใจประทุษร้ายในโจรนั้น ผู้นั้นชื่อว่าไม่ทำตามคำสอนของเรา เพราะเหตุที่มีใจประทุษร้ายต่อโจรนั้น ภิกษุ ท. ! ในกรณีนั้น เธอเพียงทำการสำเหนียกอย่างนี้ว่า “จิตของเราจักไม่แปรปรวน, เราจักไม่กล่าววาจาอันเป็นบาป, เราจักเป็นผู้มีจิตเอ็นดูเกื้อกูล มีจิตประกอบด้วยเมตตาไม่มีโทสะในภายใน อยู่, แผ่ไปยังบุคคลนั้น อยู่ และจักมีจิตสหระคตด้วยเมตตา อันเป็นจิตไพบุลใหญ่หลวง ไม่มีประมาณ ไม่มีเวร ไม่มีพยาบาท แผ่ไปสู่โลกถึงที่สุดทุกทิศทาง มีบุคคลนั้นเป็นอารมณ์ แล้วแลอยู่” ดังนี้. ภิกษุ ท. ! เธอเพียงทำการสำเหนียก อย่างนี้แล.

ภิกษุ ท. ! เธอพึงกระทำในใจถึงโอวาทอันเปรียบด้วยเลื้อยนี้ อยู่เนื่อง ๆ เถิด. ภิกษุ ท. ! เมื่อเธอทำในใจถึงโอวาทนั้นอยู่ เธอจะได้เห็นทางแห่งการกล่าวหาเล็กหรือใหญ่ที่เธอออกถลันไม่ได้ อยู่อีกหรือ ? “ข้อนั้นหาไม่ได้ พระเจ้า



ข้า !” ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้นในเรื่องนี้ พวกเธอทั้งหลายจงกระทำในใจถึง โอวาทอันเปรียบด้วยเลื่อยนี้ อยู่เป็นประจำเถิด : นั่นจักเป็นไปเพื่อประโยชน์ เกื้อกูลและความสุขแก่เธอทั้งหลาย ตลอดกาลนาน.

- ม.ม. ๑๒/๒๕๕ - ๒๘๐/๒๖๗ - ๒๗๓.

## สัญญาในสิ่งไม่เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือก็มีอยู่ (โลกุตตรสมาธิ)

“มีอยู่หรือหนอ พระเจ้าข้า ! การที่ภิกษุได้เฉพาะซึ่งสมาธิชนิดที่ไม่มีปฐวิสัญญยาในดิน ไม่มีอาโปสัญญยาในน้ำ ไม่มีเตโชสัญญยาในไฟ ไม่มีวาโยสัญญยาในลม ไม่มีอากาศสาณัญจายตนสัญญยาในความไม่มีที่สุดแห่งอากาศ ไม่มีวิญญาณัญจายตนสัญญยาในความไม่มีที่สุดแห่งวิญญาณ ไม่มีอาภิกขัญจายตนสัญญยาในความไม่มีที่สุดแห่งความไม่มีอะไร ไม่มีเนวสัญญานาสัญญาตนสัญญยาในความมีสัญญาก็ไม่ใช่ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีอิชโลกสัญญยาในโลกนี้ ไม่มีปรโลกสัญญยาในโลกอื่น ไม่มีสัญญาแม้ในสิ่งที่เห็นแล้ว สิ่งที่ไต่ยินแล้ว สิ่งที่รู้สึกแล้ว สิ่งที่รู้แจ้งแล้ว สิ่งที่บรรลุแล้ว สิ่งที่แสวงหาแล้ว สิ่งที่ใจคิดตามแล้ว นั้น ๆ เลย; แต่ ก็ยังเป็นผู้มีสัญญาอยู่ ?”

อานนท์ ! การที่ภิกษุได้สมาธิชนิดที่เธอถามนั้น มีอยู่.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! การที่ภิกษุได้สมาธิชนิดนั้น เป็นอย่างไร พระเจ้าข้า !”

อานนท์ ! ในกรณีนี้ ภิกษุ เป็นผู้ มีสัญญาอย่างนี้ว่า “นั่นสงบ รำจับ นั่นประณีต : นั่นคือธรรมชาติเป็นที่สงบระงับแห่งสังขารทั้งปวง เป็นที่สลัดคืนซึ่งอุปธิทั้งปวง เป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหา เป็นความจางคลาย เป็นความดับ เป็นนิพพาน”<sup>๑</sup> ดังนี้.

๑. บาลีว่า “เอตฺ สนฺตฺ เอตฺ ปณฺธิตฺ ยทฺทํ สพฺพสงฺขารสมโธ สพฺพูปธิปฏฺินิสฺสคฺโค ตณฺหุกฺขโย วิราโค นิโรโธ นิพฺพานํ”.

อานนท์! อย่างนี้แล ชื่อว่า การที่ภิกษุได้เฉพาะซึ่งสมาธิชนิดนี้ไม่มี  
 ปฐวีสัญญาในดิน ไม่มีอาโปสัญญาในน้ำ ไม่มีเตโชสัญญาในไฟ ไม่มีวาโย  
 สัญญาในลม ไม่มีอากาศาณัญจายตนสัญญาในความไม่มีที่สุดแห่งอากาศ ไม่มี  
 วิญญาณัญจายตนสัญญาในความไม่มีที่สุดแห่งวิญญาณ ไม่มีอาภิญญายตน  
 สัญญาในความไม่มีที่สุดแห่งความไม่มีอะไร ไม่มีเนวสัญญานาสัญญายตน  
 สัญญาในความมีสัญญาก็ไม่ใช่ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีอิธโลกสัญญาในโลกนี้  
 ไม่มีปรโลกสัญญาในโลกอื่น ไม่มีสัญญาแม้ในสิ่งที่เห็นแล้ว สิ่งที่ได้ยินแล้ว  
 สิ่งที่รู้สึกลแล้ว สิ่งที่รู้แจ้งแล้ว สิ่งที่บรรลุแล้ว สิ่งที่แสวงหาแล้ว สิ่งที่ใจติดตาม  
 แล้ว นั้น ๆ เลย; แต่ก็ยังเป็นผู้มีสัญญาอยู่.

- เอกาทสก. อ. ๒๔/๓๔๓/๒๑๔.

ต่อไปนี้เป็นคำตอบของพระสารีบุตรต่อคำถามของพระอานนท์ ซึ่งถามอย่างเดียวกันกับที่  
 ทูลถามพระพุทธเจ้า พระสารีบุตรก็ได้ตอบอย่างเดียวกันกับที่พระพุทธเจ้าตรัสตอบ จนกระทั่งพระ  
 อานนท์สรรเสริญว่า พระศาสดาและสาวกมีคำกล่าวตรงกัน ทั้งโดยอรรถและโดยพยัญชนะ เป็น  
 ที่น่าอัศจรรย์ยิ่งนัก.

แต่ในที่อื่นในคราวอื่น (ทสก.อ ๒๔/๑๐/๓) พระสารีบุตรได้ตอบคำถามของพระอานนท์ซึ่ง  
 อานนท์ซึ่งถามเรื่องเดียวกัน คือเรื่องสมาธิที่ไม่มีสัญญาในสิ่งอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ หากแต่  
 ถามเว้นอารมณ์จำพวกสุดท้าย คือ สิ่งที่ได้เห็น สิ่งที่ได้ฟัง สิ่งที่ได้รู้สึก สิ่งที่ไม่รู้แจ้ง สิ่งที่ได้  
 บรรลุ สิ่งที่ได้แสวงหา สิ่งที่ใจติดตาม เสียเท่านั้น, ซึ่งโดยหลักเกณฑ์นี้แล้ว ท่านควรจะต้องด้วย  
 คำตอบเดียวกัน คือตอบว่าการได้สมาธิที่มีสัญญาในนิพพานดังบทว่า นั้นสงบระงับ นั้นประณีต  
 ดังนี้ เป็นต้น, แต่ท่านกลับไปตอบว่าได้แก่ การได้สมาธิที่มีสัญญาว่า การดับไม่เหลือแห่งภพคือ  
 นิพพาน (ภวนิโรธ นิพพาน) ซึ่งเป็นสัญญาที่เคยเกิดแก่ท่านซ้ำ ๆ กันไปไม่ขาดสายเหมือนเปลว  
 ไฟที่เกิดขึ้นทยอยกันนั้นนั่น อันเป็นการได้สมาธิที่ได้เมื่อท่านอาศัยอยู่ที่ป่าอันชวันใกล้เมืองสาวัตถี.

ขอให้ผู้ศึกษาสังเกตให้เห็นว่า คำตอบอย่างแรกนั้น บรรยายลักษณะของนิพพานใน  
 หลายแง่หลายมุม, ส่วนคำตอบในสูตรนี้ ระบุแต่เพียงแง่เดียวประเด็นเดียว ว่าได้แก่การดับไม่

เหลือแห่งภพ. และขอให้เห็นลึกลงไปถึงว่า นิพพาน ไม่ได้เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ แต่ก็เป็นการมณแห่งสัญญาได้เหมือนกัน สัญญาจึงเป็นสิ่งที่มิได้ทั้งในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ และในสิ่งที่มิได้เป็นอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ กล่าวคือ ในพระนิพพานนั่นเอง. สรุปความว่า สัญญามีได้ทั้งในสิ่งที่เป็นสังขตะและอสังขตะ โดยลักษณะที่ตรงกันข้ามทีเดียว].

## สมาธิที่เป็นอสังขตมณติการ

“มียู่หรือหนอ พระเจ้าข้า ! การที่ภิกษุได้เฉพาะซึ่งสมาธิชนิดที่ไม่กระทำในใจซึ่งจักขุ (และ) รูป ซึ่งโสตตะ (และ) เสียง ซึ่งฆานะ (และ) กลิ่น ซึ่งชีวกา (และ) รสซึ่งกาย (และ) โภฏฐัพพะ ไม่กระทำในใจซึ่งคิน ซึ่งน้ำ ซึ่งไฟ ซึ่งลม ไม่กระทำในใจซึ่งอากาศาณัญญาตนะ ซึ่งวิญญาณัญญาตนะ ซึ่งอาภิกญัญญาตนะ ซึ่งเนวสัญญานาสัญญาตนะ ไม่กระทำในใจซึ่งโลกนี้ ซึ่งโลกอื่น ไม่กระทำในใจแม้สิ่งซึ่งได้เห็น ได้ยิน ได้รู้สึก ได้รู้แจ้ง ได้บรรลุ ได้แสวงหา ได้ติดตามด้วยใจ นั้น ๆ แม้กระนั้นก็ยังกระทำในใจอยู่ ?”

อานนท์ ! การที่ภิกษุได้สมาธิชนิดที่เธอถามนั้น มียู่.

“มียู่อย่างไร พระเจ้าข้า !”

อานนท์ ! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อม กระทำในใจอย่างนี้ว่า “นั่นสงบระจัน นั่นประณีต : นั่นคือธรรมชาติเป็นที่สงบระจันแห่งสังขารทั้งปวง เป็นที่สลัดคินซึ่งอุปธิทั้งปวง เป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหา เป็นความจางคลาย เป็นความดับเป็นนิพพาน”<sup>๑</sup> ดังนี้.

อานนท์ ! อย่างนี้แล ชื่อว่า การที่ภิกษุได้เฉพาะซึ่งสมาธิชนิดที่ไม่

๑. บาลีว่า “เอตฺ สนฺตฺ เอตฺ ปณฺตี ยทิตฺ สพฺพสงฺขารสมโถ สพฺพูปธิปฏฺิณิสฺสคฺโค ตณฺหุขโย วิราโค นิโรโธ นิพฺพานํ”.

กระทำในใจ ซึ่งจักขุ (และ) รูป ซึ่งโสตตะ (และ) เสียง ซึ่งฆานะ (และ) กลิ่น ซึ่งชีวนา (และ) รส ซึ่งกาย (และ) โผฏฐัพพะ ไม่กระทำในใจซึ่งดิน ซึ่งน้ำ ซึ่งไฟ ซึ่งลม ไม่กระทำในใจซึ่งอากาศอันัญญาตนะ ซึ่งวิญญาณัญญาตนะ ซึ่งอากิญจัญญาตนะ ซึ่งเนวสัญญานาสัญญาตนะ ไม่กระทำในใจ ซึ่งโลกนี้ ซึ่งโลกอื่น ไม่กระทำในใจแม้สิ่งซึ่งได้เห็น ได้ยิน ได้รู้สึก ได้รู้แจ้ง ได้บรรลุ ได้แสวงหา ได้ติดตามด้วยใจ นั้น ๆ เลย; แต่ก็ยังมีการกระทำในใจอยู่.

- เอกาทสก. อ. ๒๔/๓๔๖/๒๑๕.

(ข้อความนั้น มีลักษณะแห่ง การเจริญสมาธิที่มีนิพพานเป็นอารมณ์ อาจจะใช้เป็นคำอธิบาย แห่งคำว่า “อุปสุมานุสสติ” แห่งอนุสสติสิบ ได้ดี ดีกว่าที่อธิบายกันอยู่อย่างคลุมเครือ.ยิ่งกว่านั้นยัง มีความพิเศษตรงที่ว่า ง่ายสำหรับทุกคนที่จะแยกจิตออกมาเสียจากสิ่งทั้งปวง มากำหนดอยู่เฉพาะ สิ่งที่เป็นอสังขตะนี้เพียงสิ่งเดียว ทำให้แสวงหาความสุขหรือความเย็นจากพระนิพพานได้ง่ายขึ้น).

## จากรูปมานไปสู่อัสวักขยญาณโดยตรง

ภิกษุ ท. ! ภิกษุเข้าไปอาศัยหมู่บ้าน หรือนิคมแห่งใดแห่งหนึ่งอยู่, เวลาเช้า เธอครองจีวร ถือบาตร เข้าไปสู่หมู่บ้านหรือนิคมนั้นเพื่อบิณฑบาต. ด้วยการรักษากาย, รักษาวาจา, รักษาจิต, ตั้งสติไว้มั่น, และด้วยการสำรวมอินทรีย์ทั้งหลาย, เธอได้เห็นรูปด้วยตาแล้ว **ไม่เป็นผู้ถือเอาในลักษณะที่เป็นการรวมถือเอาทั้งหมด** (รวมเป็นภาพเดียว) **ไม่เป็นผู้ถือเอาในลักษณะที่เป็นการถือเอาโดยแยกเป็นส่วน ๆ**; อกุศลธรรมอันลามก คือ อภิชฌาและโทมนัสจะพึงไหลไปตามบุคคลผู้ไม่สำรวมอยู่ซึ่งอินทรีย์อันเป็นต้นเหตุคือตาใด เธอยอมปฏิบัติเพื่อสำรวมซึ่งอินทรีย์นั้น ย่อมรักษา อินทรีย์คือตา ย่อมถึงการสำรวมในอินทรีย์คือตา.

(ในกรณีแห่ง อินทรีย์คือหู อินทรีย์คือจมูก อินทรีย์คือลิ้น อินทรีย์คือกาย และอินทรีย์คือใจ ก็มีข้อความที่ได้ตรัสไว้ทำนองเดียวกัน).

ภิกษุนั้น ภายหลังอาหาร กลับจากบิณฑบาตแล้ว ย่อมเสพเสนาสนะ อันสงัด คือป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกห้วย ท้องถ้ำ ป่าช้า ป่าชฎู ที่แจ้งลอมฟาง (อย่างใดอย่างหนึ่ง). เธออยู่ป่า หรืออยู่โคนไม้ หรืออยู่เรือนว่าง ย่อมนั่งคู้ขาเข้าเป็นบัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติเฉพาะหน้า, เธอละ อภิชฌา ในโลก มีจิตปราศจากอภิชฌา ชำระจิตจากอภิชฌา อยู่; ละ พยาบาท อันเป็นเครื่องประทุษร้าย มีจิตปราศจากพยาบาท เป็นผู้กรุณาจิตหวังความเกื้อกูลในสัตว์ทั้งปวง ชำระจิตจากพยาบาทอันเป็นเครื่องประทุษร้าย อยู่; ละ ถีนมิตฺตะ มุ่งอยู่แต่ความสว่างในใจ มีจิตปราศจากถีนมิตฺตะ มีสติสัมปชัญญะรู้สีกตัว ชำระจิตจากถีนมิตฺติ อยู่; ละ อุทัจจกุกกุงจะ ไม่ฟุ้งซ่าน มีจิตสงบอยู่ในภายใน ชำระจิต

จากอุทฺธจกุกกุจฺจ อโย; ละ วิจิกจฺจา ข้ามล่วงวิจิกจฺจาเสียได้ ไม่ต้องกล่าวว่า “นี่อะไร นี้อย่างไร” ในกุศลธรรมทั้งหลาย คอยชำระจิตจากวิจิกจฺจาอยู่.

ภิกษุ นั้น ครั้นละนิวรณ์ห้าประการ อันเป็นเครื่องเศร้าหมองจิต และทำปัญญาให้ถอยกำลังเหล่านี้ได้แล้ว, เพราะสังัดจากกาม สังัดจากอกุศลธรรม เธอเข้าถึง ปฐมฌาน อันมีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก แล้วแลอยู่. เข้าถึง ทุตติยฌาน .... ตติยฌาน .... จตุตถฌาน แล้วแลอยู่. (ดูรายละเอียดเกี่ยวกับรูปฌานทั้งสี่นี้ได้ จากเรื่องที่มีรูปฌานทั้งสี่ เช่นที่หน้า ๑๒๗๘ แห่งหนังสือเล่มนี้).

เธอนั้น ครั้นจิตตั้งมั่น บริสุทธิ ผ่องใส ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส เป็นธรรมชาติอ่อนโยน ควรแก่การงาน ตั้งอยู่ได้ ถึงความไม่หวั่นไหว เช่นนี้แล้ว ก็น้อมจิตไปเฉพาะต่อ อาสวักขยญาณ. เธอ ย่อมรู้ชัดตามที่เป็นจริงว่า นี่ทุกข์, นี่เหตุให้เกิดทุกข์, นี่ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี่ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์; และย่อมรู้ชัดตามที่เป็นจริงว่า เหล่านี้อาสวะ, นี่เหตุให้เกิดอาสวะ, นี่ความดับไม่เหลือแห่งอาสวะ, นี่ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับไปเหลือแห่งอาสวะ. เมื่อรู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ จิตก็หลุดพ้นทั้งจากามาสวะ ภาว-สวะ และอวิชชาสวะ; ครั้นจิตหลุดพ้นแล้วก็เกิดญาณว่าหลุดพ้นแล้ว. เธอย่อมรู้ชัดว่า “ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มีอีก” ดังนี้.

หมวด จ. ว่าด้วย อานิสงส์ ของสัมมาสมาธิ

### ประโยชน์ของการเจริญสมาธิ

#### นัยที่หนึ่ง : เห็นความไม่เที่ยงของอายตนิกรรรม

ภิกษุ ท. ! เธอทั้งหลายจงเจริญสมาธิเถิด. ภิกษุ ท. ! เมื่อภิกษุผู้มีจิตเป็นสมาธิแล้ว (ธรรมลักษณะ) ย่อมปรากฏตามที่เป็นจริง. ภิกษุ ท. ! อะไรเล่า จะปรากฏตามที่เป็นจริง?

จักขุ จะปรากฏตามที่เป็นจริงว่า เป็น อนิจจัง ดังนี้;  
 รูปทั้งหลาย จะปรากฏตามที่เป็นจริงว่า เป็น อนิจจัง ดังนี้;  
 จักขุวิญญาณจะปรากฏตามที่เป็นจริงว่า เป็น อนิจจัง ดังนี้;  
 จักขุสัมผัส จะปรากฏตามที่เป็นจริงว่า เป็น อนิจจัง ดังนี้;  
 เวทนา อันเกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย เป็นสุขก็ดี เป็นทุกข์ก็ดี เป็นอทุกข์มสุขก็ดี ย่อมปรากฏตามที่เป็นจริงว่า เป็น อนิจจัง ดังนี้.

(ในกรณีแห่งหมวด โสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ และ มนะ ก็มีข้อความที่ตรัสไว้อย่างเดียวกัน).

ภิกษุ ท. ! เธอทั้งหลายจงเจริญสมาธิเถิด. เมื่อภิกษุผู้มีจิตเป็นสมาธิแล้ว (ธรรมลักษณะ) ย่อมปรากฏตามที่เป็นจริง.

- สฟา. สั. ๑๘/๑๘๑/๒๔๕.

#### นัยที่สอง : เห็นความเกิดดับของเบญจขันธ์

ภิกษุ ท. ! เธอทั้งหลาย จงเจริญสมาธิเถิด. ภิกษุ ท. ! ภิกษุผู้มีจิตเป็นสมาธิแล้ว ย่อมรู้ชัดตามที่เป็นจริง. ภิกษุนั้น ย่อมรู้ชัดตามที่เป็นจริงซึ่ง

อะไรเล่า ? ภิกษุ นั้น ย่อม รู้ชัดตามที่เป็นจริงซึ่งความเกิดขึ้นและความดับไปแห่งรูป .... แห่งเวทนา .... แห่งสัญญา .... แห่งสังขาร .... แห่งวิญญาณ.

ภิกษุ ท. ! การเกิดขึ้นแห่งรูป .... แห่ง เวทนา .... แห่ง สัญญา .... แห่งสังขาร .... แห่ง วิญญาณ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมเพลิดเพลิดน ย่อมพรั้าสรรเสริญ ย่อมเมามกอยู่. ภิกษุ นั้น ย่อมเพลิดเพลิดน ย่อมพรั้าสรรเสริญ ย่อมเมามกอยู่ ซึ่งอะไรเล่า?

ภิกษุ ท. ! ภิกษุ นั้น ย่อมเพลิดเพลิดน ย่อมพรั้าสรรเสริญ ย่อมเมามกอยู่ซึ่งรูป. เมื่อภิกษุ นั้น เพลิดเพลิดน พรั้าสรรเสริญ เมามกอยู่ ซึ่งรูป, นันทิ (ความเพลิดน) ย่อมเกิดขึ้น. ความเพลิดนใด ในรูป, ความเพลิดเพลิดนนั้นคืออุปาทาน. เพราะอุปาทานของภิกษุ นั้นเป็นปัจจัย จึงมีภพ; เพราะมีภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ; เพราะมีชาติเป็นปัจจัย, ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะ-โทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครบถ้วน : ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

(ในกรณีของ การเกิดขึ้นแห่งเวทนา แห่งสัญญา แห่งสังขาร แห่งวิญญาณ ก็มีข้อความที่ตรัสอย่างเดียวกัน เปลี่ยนแต่ชื่อขันธ์เท่านั้น).

ภิกษุ ท. ! นี้คือ ความเกิดขึ้นแห่งรูป .... แห่งเวทนา .... แห่งสัญญา .... แห่งสังขาร .... แห่งวิญญาณ.

ภิกษุ ท. ! ความดับแห่งรูป .... แห่ง เวทนา .... แห่ง สัญญา .... แห่งสังขาร .... แห่ง วิญญาณ เป็นอย่างไรเล่า ?



ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมไม่เพติดเพติน ย่อมไม่พรั้าสรรเสริญ ย่อมไม่เมามกอยู่. ภิกษุนั้นย่อมไม่เพติดเพติน ย่อมไม่พรั้าสรรเสริญ ย่อมไม่เมามกอยู่ ซึ่งอะไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! ภิกษุนั้น ย่อมไม่เพติดเพติน ย่อมไม่พรั้าสรรเสริญ ย่อมไม่เมามกอยู่ซึ่ง รูป. เมื่อภิกษุนั้น ไม่เพติดเพติน ไม่พรั้าสรรเสริญ ไม่เมามกอยู่ซึ่ง รูป, นันทิ (ความเพติน) ใด ในรูป, นันทินั้นย่อมดับไป. เพราะความดับแห่ง นันทิของภิกษุนั้น จึงมีความดับแห่งอุปาทาน; เพราะมีความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ; เพราะมีความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ; เพราะมีความดับแห่งชาตินั้นแล ชรามรณะ โสกะปริเทวะ-ทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงดับสิ้น : ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.

(ในกรณีของ การดับแห่งเวทนา แห่ง สัตถุญา แห่ง สังขาร และแห่ง วิญญาณ ก็มีข้อความที่ตรัสอย่างเดียวกัน เปลี่ยนแต่ชื่อชั้นๆ เท่านั้น).

ภิกษุ ท. ! นี่คือ ความดับแห่งรูป .... แห่งเวทนา .... แห่งสัตถุญา .... แห่งสังขาร .... แห่งวิญญาณ, แล.

- ขนฺธ. ตี. ๑๓/๑๘ - ๑๕/๒๓ - ๒๕ .

## อานุภาพแห่งสมาธิ

ภิกษุ ท. ! พวกเธอจงเจริญสมาธิเถิด. ภิกษุ ท. ! ภิกษุผู้มีจิตตั้งมั่นเป็นสมาธิแล้ว ย่อมรู้ได้ตามที่เป็นจริง. รู้ได้ตามเป็นจริงซึ่งอะไรเล่า? รู้ได้ตามเป็นจริงซึ่งความจริงอันประเสริฐ ว่า “นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี่เป็นความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, และนี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือ

แห่งทุกข์,” ดังนี้. ภิกษุ ท. ! พวกเธอจงเจริญสมาธิเถิด. ภิกษุ ท. ! ภิกษุผู้มี  
มีจิตตั้งมั่นเป็นสมาธิแล้ว ย่อมรู้ได้ตามที่เป็นจริง.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในกรณีนี้ พวกเธอพึง กระทบความเพียร  
เพื่อให้รู้ว่า “นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี่เป็นความดับไม่เหลือแห่ง  
ทุกข์, นี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์,” ดังนี้เถิด.

- มหาวาร.ส. ๑๕/๕๒๐/๑๖๕๔.

(ในสูตรอื่นทรงแสดงอานุภาพแห่งสมาธิ ด้วยการรู้ชัดความเกิดขึ้นและความดับไปแห่ง  
ขันธห้า ก็มี. -๑๗/๑๘/๒๗.) (ดูรายละเอียดของความเกิดและความดับแห่งขันธห้า ในหนังสือ ปฏิจ.  
โอ. หน้า ๑๒๗-๑๓๑ และที่หน้า ๓๓๘-๓๔๑)

ในสูตรอื่นแสดงไว้ด้วยการรู้ชัด อายตนิกรรรม ๖ หมวด หมวดละ ๕ อย่างคือ จักขุ รูป  
จักขุวิญญาณ จักขุสัมผัส เวทนาที่เกิดขึ้นจากจักขุสัมผัส ฯลฯ รวมเป็นรู้ชัดอายตนิกรรรม ๓๐ อย่าง  
ว่าเป็นอนิจจัง ก็มี. - ๑๘/๕๕/๑๔๗.) อีกสูตรหนึ่ง แสดงไว้ด้วยการปรากฏของ อายตนิกรรรมทั้ง ๖  
หมวดนั้น โดยความเป็นอนิจจัง ก็มี. -๑๘/๑๘๐/๒๔๕).

## อานิสงส์ของการหลีกเร้น

ภิกษุ ท. ! เธอทั้งหลายจงเป็นผู้มีความหลีกเร้น (ปฎิสถลาณ) เป็น  
ที่ยามินดี ยินดีแล้วในความหลีกเร้น จงเป็นผู้ตามประกอบเจโตสมณะใน  
ภายใน มีฉานอันตนไม่ละเลย ประกอบพร้อมด้วยวิปัสสนา เพิ่มพูนความ  
ยินดีในสุญญาคารอยู่เถิด. ภิกษุ ท. ! เมื่อประพฤติกกระทำเช่นนั้นอยู่, ผลอย่าง  
ใดอย่างหนึ่งในบรรดาผลทั้งสอง เป็นอันเธอหวังได้ คือ อรหัตตผลในทิฏฐุธรรม  
นี้ หรือว่าเมื่อเชื่อ (อุปาที) เหลืออยู่ ก็มี ความเป็น อนาคามี.

- อิติวุ. พุ. ๒๕/๒๕๕/๒๒๓.

(ในสูตรอื่นแสดงอนิสงส์แห่งการหลีกเร้นไว้ด้วยการ ฐัฏการเกิดขึ้นและความดับไปแห่ง  
ขันธห้า ก็มี. - ๑๗/๒๐/๓๐. (ดูรายละเอียดของความเกิดและความดับแห่งขันธห้า ในหนังสือ ปฏิจ.  
โอ. หน้า ๒๕๕ - ๒๖๒ และที่หน้า ๓๓๘ - ๓๔๑ .

ในสูตรอื่นแสดงไว้ด้วยการ ฐัฏคอรียสัจสี่ ก็มี ดังที่ได้ยกมาไว้ในภาคนี้แห่งหนังสือเล่มนี้  
ที่หน้า ๗๕.

ในสูตรอื่นแสดงไว้ด้วยการ ฐัฏอายตนิภรรม ๖ หมวดๆ ละ ๕ อย่างคือ จักขุ รูป  
จักขุวิญญาณ จักขุสัมผัส เวทนาที่เกิดขึ้นจากจักขุสัมผัส ฯลฯ รวมเป็นฐัฏอายตนิภรรม ๓๐  
อย่าง ว่าเป็นอนิจจัง ก็มี. - ๑๘/๑๐๐/๑๔๘.

ในสูตรอื่นแสดงไว้ด้วยการปรากฏของอายตนิภรรมทั้ง ๖ หมวดนั้น โดยความเป็น  
อนิจจัง ก็มี. - ๑๘/๑๘๑/๒๕๐).

## แม้เพียงปฐมฌาน ก็ชื่อว่าเป็นที่หลบพ้นภัยจากมาร

(พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสข้อความปรารภการสงครามระหว่างเทวดากับอสูร : ถ้าฝ่าย  
ใดแพ้ถูกไล่ติดตามไปจนถึงภพเป็นที่อยู่แห่งตน ก็พ้นจากการถูกไล่ติดตาม ไม่ว่าจะเป็ฝ่ายไหน.  
สรุปความว่า ภพแห่งตนเป็นที่พึ่งที่ต้านทานของตน สำหรับชนสามัญทั่วไป; ส่วนสำหรับภิกษุชั้น  
ตรัสว่า :-)

ภิกษุ ท. ! ฉันทใดกัฉันทัน : ในสมัยใด ภิกษุสงัดจากกาม สงัดจาก  
อกุศลธรรม เข้าถึง ปฐมฌาน อันมีวิตกมีวิจารณ์ มีปีติและสุข อันเกิดแต่วิเวก  
แล้วแลอยู่; ภิกษุ ท. ! ในสมัยนั้น ภิกษุย่อมนึกอย่างนี้ว่า “ในกาลนี้ เรา มี  
ตนอันถึงแล้ว ซึ่งที่ต้านทานสำหรับสัตว์ผู้กลัวอยู่ มารจะไม่ทำอะไรได้”. ภิกษุ  
ท. ! แม้มารผู้มีบาป ก็คิดอย่างนี้ว่า “ในกาลนี้ ภิกษุมีตนอันถึงแล้ว ซึ่งที่  
ต้านทานสำหรับสัตว์ผู้กลัว อยู่ เราจะทำอะไรไม่ได้”.

(ในกรณีแห่ง ทุติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน ก็ได้ตรัสข้อความทำนองเดียวกัน  
ผิดกันแต่ชื่อแห่งฌาน ไม่จำเป็นต้องนำมาใส่ไว้ ในที่นี้ให้ยืดยาว จักข้ามไปยังข้อความที่กล่าวถึง  
อากาสนัญญาตนะ :-)

ภิกษุ ท. ! ในสมัยใด ภิกษุ เพราะก้าวล่วงซึ่งรูปสัญญาเสียได้โดยประการทั้งปวง เพราะการดับไปแห่ง ปฏิฆสัญญา เพราะการไม่ทำไว้ในใจ ซึ่งนानัตตสัญญา จึงเข้าถึง อากาสนัญญาตนะ อันมีการทำในใจว่า “อากาศไม่มีที่สิ้นสุด” ดังนี้ แล้วแลอยู่. ภิกษุ ท. ! ภิกษุนี้เรากล่าวว่า ได้กระทำการให้ถึงที่สุด ให้ไม่มีทางไป ได้ถึงที่ซึ่งจักขุของมารผู้มีบาปมองไม่เห็น.

(ในกรณีแห่งฉานที่ตัดไป คือ วิญญาณัญญาตนะ อากิญจัญญาตนะ และเนวสัญญา นาสัญญาตนะ ก็ได้ตรัสข้อความทำนองเดียวกัน ผิดกันแต่ชื่อแห่งฉาน ไม่จำเป็นต้องนำมาใส่ไว้ในที่นี้ให้ยืดยาว. ส่วนในกรณีแห่งสัญญาเวทิตนโรธ นั้น ได้ตรัสว่า:-)

ภิกษุ ท. ! ในสมัยใด ภิกษุ เพราะก้าวล่วงซึ่งเนวสัญญานาสัญญาตนะเสียได้โดยประการทั้งปวง จึงเข้าถึง สัญญาเวทิตนโรธ แล้วแลอยู่, อาสวะของเธอก็สิ้นสุดไป เพราะเห็นแล้วด้วยปัญญา. ภิกษุ ท. ! ภิกษุนี้เรากล่าวว่า ได้กระทำการให้ถึงที่สุด ให้ไม่มีทางไป ได้ถึงที่ซึ่งจักขุของมารผู้มีบาปมองไม่เห็น , ข้ามได้แล้วซึ่งเครื่องข้อง (คือตัณหา) ในโลก ดังนี้.

- นวก.อ. ๒๓/๔๕๐-๔๕๓/๒๔๓.

(ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า เมื่อจิตอยู่ในปฐมฉาน, เพียงเท่านั้นจิตก็จะพ้นจากการรบกวนทำร้ายของมาร คือนิเวรณ กิเลส และความรู้สึกอันเป็นทุกข์อื่นๆ เพราะอำนาจของปฐมฉานมีมากพอที่จะระงับความรู้สึกอันเป็นทุกข์นั้นเสียได้ แม้ไม่ตลอดไปก็ต้องได้ในระยะหนึ่งๆ เพื่อเป็นโอกาสให้ได้ปฏิบัติสูงขึ้นไป จนถึงที่สุด. ดังนั้น เราควรฝึกฝนอย่างน้อยที่สุดในปฐมฉาน สำหรับเป็นที่หลบภัยจากมารเมื่อไรก็ได้ ดังกล่าวแล้ว).

## แม้เพียงปฐมฉาน ก็บำบัดกิเลสอันเป็นเครื่องระคายใจได้

(ในตอนต้นแห่งพระบาลีสสูตรนี้ ตรัสเล่าถึงช้างจำโจลงราคาญอยู่ด้วยการรบกวนของ ช้างพลาย ช้างพัง ช้างรุ่น และลูกช้าง ที่ติดตามห้อมล้อม โดยกินหญ้าอ่อนเสียก่อนบ้าง กินยอดไม้

ที่หักลงมาได้เสียก่อนบ้าง ลงไปทำน้ำให้ขุ่นเสียก่อนบ้าง ถูกเดินเบียดเสียดเมื่อขึ้นมาจากน้ำบ้าง จึงตัดสินใจหลีกไปอยู่ผู้เดียว ไม่ต้องทนความรำคาญอีกต่อไป หักกิ่งไม้พาดตัวระงับความคันทั่วตัวอยู่อย่างสบาย เป็นอุปมาดังนี้แล้ว ได้ตรัสถึงภิกษุในกรณีนี้ ดังต่อไปนี้ :-)

ภิกษุ ท. ! ชื่อนี้ที่ฉันนั้น : ในสมัยใด ภิกษุ<sup>๑</sup> เป็นผู้เกลื่อนกล่นอยู่ด้วยภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ราชา มหาอำมาตย์ของราชา เดียรถีย์ และสาวกของเดียรถีย์ทั้งหลาย; ภิกษุ ท. ! ในสมัยนั้น ภิกษุนั้นได้มีความคิดว่า “เดี๋ยวนี้เราเกลื่อนกล่นอยู่ด้วยภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ราชา มหาอำมาตย์ของราชา เดียรถีย์ และสาวกของเดียรถีย์ทั้งหลาย. ถ้าไหน, เขาพึงหลีกออกจากหมู่คณะ ไปอยู่ผู้เดียวเถิด” ดังนี้.

ภิกษุนั้น เสพเสนาสนะอันสงัด คือป่าละเมาะ โคนไม้ ภูเขา ซอกห้วย ท้องถ้ำ ป่าช้า ป่าช้า ที่แจ้ง ลอมฟาง. เชนั้น ไปแล้วสู่ป่าก็ตาม สู่โคนไม้ก็ตาม สู่เรือนว่างก็ตาม นั่งคู้ขาเข้ามาโดยรอบแล้ว ตั้งกายตรงดำรงสติเฉพาะหน้า, เธอ ละอภิชฌา ในโลก มีจิตปราศจากอภิชฌา ชำระจิตจากอภิชฌาอยู่; ละพยาบาท อันเป็นเครื่องประทุษร้าย มีจิตปราศจากพยาบาท เป็นผู้กรุณามีจิตหวังความเกื้อกูลในสัตว์ทั้งปวง ชำระจิตจากพยาบาทอันเป็นเครื่องประทุษร้ายอยู่; ละตินมิตฺตะ มุ่งอยู่แต่ความสว่างในใจ มีจิตปราศจากตินมิตฺตะ มีสติสัมปชัญญะรู้สีกตัว ชำระจิตจากตินมิตฺตะ อยู่; ละอุทฺธจจะกุกกจจะ ไม่ฟุ้งซ่าน มีจิตสงบอยู่ในภายใน ชำระจิตจากอุทฺธจจะกุกกจจะ อยู่; ละวิจิกิจฉา ข้ามล่วงวิจิกิจฉาเสียได้ ไม่ต้องกล่าวว่า “นี่อะไร นี้อย่างไร” ในกุศลธรรมทั้งหลาย ชำระจิตจากวิจิกิจฉา อยู่.

ภิกษุนั้น ละนิวรณฺ์ทั้งห้าอย่าง อันเป็นเครื่องเศร้าหมองจิตทำปัญญา

๑. คำว่า “ภิกษุ” ในที่นี้ มีความหมายกว้าง รวมทั้งพระองค์เอง และผู้ปฏิบัติธรรมะอยู่เพราะความเห็นภัยในวัฏฏสงสารทุกท่าน, ในที่นี้แปลตามบาลี ซึ่งมีอยู่แต่เพียงคำว่า ภิกษุคำเดียว.

ให้ถอยกำลังเหล่านี้ ได้แล้ว สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรม เข้าถึง ปฐมฌาน อันมีวิตกมีวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก แล้วแลอยู่. ภิกษุ นั้น บำบัดกิเลสเป็นเครื่องระกายใจได้ อย่างเป็นที่พอใจของตน.

(ในกรณีแห่งการบรรลุนุติยาน ตติยาน จตุตถฌาน อากาธานัญญาตนะ กระทั่งถึงเนวสัญญานาสัญญาตนะ ก็ได้ตรัสไว้ด้วยข้อความทำนองเดียวกันกับในกรณีแห่งการบรรลุปฐมฌานข้างบนนี้ ทุกตัวอักษร ต่างกันแต่ชื่อฌาน. ส่วนในกรณีแห่งการบรรลุนัญญาเวทยิตนิโรธ นั้น ตรัสว่า:-)

ภิกษุ นั้น เพราะก้าวล่วง ซึ่งเนวสัญญานาสัญญาตนะ เสียได้โดยประการทั้งปวง จึงเข้าถึง สัญญาเวทยิตนิโรธ แล้วแลอยู่. เพราะเห็นด้วยปัญญา อาสวะของเธอนั้น ก็สูญสิ้นไป. เธอนั้น บำบัดกิเลสเป็นเครื่องระกายใจได้ อย่างเป็นที่พอใจของตน แล.

- นวก.อ. ๒๓/๔๕๓ - ๔๕๖/๒๔๔.

## เจโตสมาธิที่สามารถเพิ่มพาสูกทางกาย

อานนท์! สมัยใด ตถาคต เข้าถึงเจโตสมาธิอันไม่มีนิमित เพราะไม่กระทำในใจซึ่งนิमितทั้งปวง และเพราะดับเสียซึ่งเวทนาบางพวก แล้วแลอยู่; สมัยนั้น กายของตถาคต ก็เป็นกายที่พาสูกกว่า.

อานนท์! เพราะเหตุ นั้น เธอทั้งหลาย จงมีตนเป็นที่พึง มีตนเป็นสรณะ มีธรรมเป็นที่พึง มีธรรมเป็นสรณะ อย่ามีสิ่งอื่นเป็นสรณะเลย. (ต่อไปนี้ได้ตรัส การปฏิบัติสติปัฏฐานสี่ ในฐานะเป็นการมีตนเป็นที่พึง มีตนเป็นสรณะ, แล้วตรัสว่า:-)

อานนท์! ในกาลบัดนี้ก็ตาม ในกาลที่ล่วงไปแล้วแห่งเราก็ตาม ภิกษุใด มีตนเป็นที่พึ่งมีตนเป็นสรณะ มีธรรมเป็นที่พึ่งมีธรรมเป็นสรณะ ไม่มีสิ่งอื่นเป็นสรณะ แล้ว, ภิกษุนั้น ชื่อว่าเป็นผู้เลิศที่สุด แห่งภิกษุผู้ใคร่ในสิกขา.

- มหา.ที. ๑๐/๑๑๘/๕๓.

## ที่นั่ง - นอน - ยืน - เดิน อันเป็นทิพย์

“ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! ที่นั่งนอนสูงใหญ่อันเป็นทิพย์ ซึ่งในบัดนี้ พระโคตมผู้เจริญได้ตามปรารถนา ได้โดยไม่ยาก โดยไม่ลำบาก นั้นเป็นอย่างไรเล่า?”

พราหมณ์! ในกรณีนี้ เราเข้าอาศัยบ้านหรือนิคมใดอยู่ เวลาเช้าครองจีวร เทียวไปบิณฑบาตในบ้านหรือนิคมนั้น. ครั้นเวลาหลังอาหารกลับจากบิณฑบาตแล้ว เทียวไปตามแนวป่า. เรานั้น, วัตถุใดมีอยู่ในที่นั้นๆจะเป็นหญ้าหรือใบไม้ก็ตาม, คร่ามาแล้ว (ทำเป็นที่รองนั่ง) นั่งคู้บัลลังก์ตั้งกายตรงดำรงสติเฉพาหน้า, เรานั้นสังัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย ย่อมเข้าถึง ฌานที่ ๑ .... ที่ ๒ .... ที่ ๓ .... ที่ ๔ อันไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีแต่สติอันบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่, พราหมณ์ ! เราขณะเมื่อเป็นอย่างนี้ ถ้าเดินอยู่, ในสมัยนั้น สถานที่ตรงนั้น ก็ชื่อว่า ที่เดินอันเป็นทิพย์, ถ้ายืนอยู่ สถานที่ตรงนั้น ในสมัยนั้น ก็ชื่อว่า ที่ยืนอันเป็นทิพย์, ถ้านั่งอยู่ สถานที่ตรงนั้น ในสมัยนั้น ก็ชื่อว่า อาสนะทิพย์, ถ้าสำเร็จการนอนอยู่ สถานที่ตรงนั้น ในสมัยนั้น ก็ชื่อว่า ที่นอนอันเป็นทิพย์. พราหมณ์! นี้แล ที่นั่งนอนสูงใหญ่อันเป็นทิพย์ ซึ่งในบัดนี้ เราได้ตามปรารถนา ได้โดยไม่ยาก โดยไม่ลำบากเลย.

- ติก. อ. ๒๐/๒๓๔/๕๐๓.

๑. ที่ละไว้ด้วยจุด คำคำเต็มเรื่องรูปฌานทั้งสี่ เช่นในหัวข้อว่า “อาการที่อยู่ใตฌาน เรียกว่าตถาคตไสยา” ที่หน้า ๑๓๐๕ แห่งหนังสือเล่มนี้.

## ธรรมที่ทำให้ความเป็นผู้มีอำนาจเหนือจิต

ภิกษุ ท. ! ภิกษุ ประกอบด้วยธรรม ๗ ประการ แล้ว ย่อม ทำจิตให้อยู่  
ในอำนาจ (ของตน) ได้ และภิกษุนั้นก็ ไม่ตกอยู่ในอำนาจของจิต. เจ็ด  
ประการอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! เจ็ดประการ ในกรณีนี้คือ :-

๑. ภิกษุเป็นผู้ ฉลาดในสมาธิ;
๒. ภิกษุเป็นผู้ ฉลาดในการเข้าสู่สมาธิ;
๓. ภิกษุเป็นผู้ ฉลาดในการดำรงอยู่ในสมาธิ;
๔. ภิกษุเป็นผู้ ฉลาดในการออกจากสมาธิ;
๕. ภิกษุเป็นผู้ ฉลาดในความเหมาะสมแห่งสมาธิ;
๖. ภิกษุเป็นผู้ ฉลาดในธรรมเป็นโคจรแห่งสมาธิ;
๗. ภิกษุเป็นผู้ ฉลาดในอธินหารสมาธิ;

ภิกษุ ท. ! ภิกษุประกอบแล้วด้วยธรรมเจ็ดประการเหล่านี้แล ย่อมทำ  
ให้จิตอยู่ในอำนาจ (ของตน) ได้ และภิกษุนั้นก็ไม่ตกอยู่ในอำนาจของจิต.

- สตุตฺตก. อี. ๓๒/๓๕/๓๗.

(ในสูตรอื่น (ฉก.อ. ๒๒/๓๔๘/๒๕๖) ตรัสว่า การระลึกถึง ตถาคต ถึงพระธรรม ถึง  
พระสงฆ์ ถึงศีล ถึงจาคะ ถึงธรรมทำให้ความเป็นทวดา ๖ ประการนี้ ทำให้จิตไม่ถูกกลุ่มมด้วย  
ราคะ-โทสะ-โมหะ เป็นจิตไปตรง ก้าวออก หลุดพ้น ออกจากตัณหาซึ่งเป็นการเปลื้องจิตออกมาเสีย  
จากการครอบงำของกิเลส ด้วยเหมือนกัน; ผู้สนใจพึงอ่านดูจากที่มานั้น).



## ฉานระับความรัก - เกลียดที่มีอยู่ตามธรรมชาติ

ภิกษุ ท. ! ชรรมารมณั้ทั้งหลายเหล่านี้ ย่อมเกิดอยู่เป็น ๔ ประการ. สี่ประการอย่างไรเล่า? สี่ประการคือ ความรักเกิดจากรัก ความเกลียดเกิดจากรัก ความรักเกิดจากเกลียด ความเกลียดเกิดจากรัก ความเกลียดเกิดจากเกลียด.

ภิกษุ ท. ! อย่างไรเล่า เรียกว่า ความรักเกิดจากรัก? ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ มีบุคคลซึ่งเป็นที่ปรารถนารักใคร่พอใจของบุคคลคนหนึ่ง, มีบุคคลพวกอื่นมาประพฤติกกระทำต่อบุคคลนั้น ด้วยอาการที่น่าปรารถนาารักใคร่พอใจ; บุคคลโน้นก็จะเกิดความพอใจขึ้นมาอย่างนี้ว่า “บุคคลเหล่านั้นประพฤติกกระทำต่อบุคคลที่เราปรารถนารักใคร่พอใจ ด้วยอาการที่น่าปรารถนาารักใคร่พอใจ” ดังนี้; บุคคลนั้นชื่อว่า ย่อมทำความรักให้เกิดขึ้นในบุคคลเหล่านั้น. ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล เรียกว่า ความรักเกิดจากรัก.

ภิกษุ ท. ! อย่างไรเล่า เรียกว่า ความเกลียดเกิดจากรัก? ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ มีบุคคลซึ่งเป็นที่ปรารถนารักใคร่พอใจของบุคคลคนหนึ่ง, มีบุคคลพวกอื่นมาประพฤติกกระทำต่อบุคคลนั้น ด้วยอาการที่ไม่น่าปรารถนาารักใคร่พอใจ; บุคคลโน้นก็จะเกิดความไม่พอใจขึ้นมาอย่างนี้ว่า “บุคคลเหล่านั้นประพฤติกกระทำต่อบุคคลที่เราปรารถนารักใคร่พอใจ ด้วยอาการที่ไม่น่าปรารถนาไม่ารักใคร่พอใจ” ดังนี้; บุคคลนั้นชื่อว่า ย่อมทำความเกลียดให้เกิดขึ้นในบุคคลเหล่านั้น. ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล เรียกว่า ความเกลียดเกิดจากรัก.

ภิกษุ ท. ! อย่างไรเล่า เรียกว่า ความรักเกิดจากเกลียด? ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ มีบุคคลซึ่งไม่เป็นที่ปรารถนารักใคร่พอใจของบุคคลคนหนึ่ง, มี

บุคคลพวกอื่นมาประพฤติกกระทำต่อบุคคลนั้น ด้วยอาการที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่ารักใคร่พอใจ; บุคคลโน้นก็จะเกิดความพอใจขึ้นมาอย่างนี้ว่า “บุคคลเหล่านั้นประพฤติกกระทำต่อบุคคลที่เราไม่ปรารถนารักใคร่พอใจ ด้วยอาการที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่ารักใคร่พอใจ” ดังนี้; บุคคลนั้นเชื่อว่า ย่อมทำความรักให้เกิดขึ้นในบุคคลเหล่านั้น. ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล เรียกว่า ความรักเกิดจากความเกลียด.

ภิกษุ ท. ! อย่างไรเล่า เรียกว่า ความเกลียดเกิดจากความเกลียด ?  
 ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ มีบุคคลซึ่งไม่เป็นที่ปรารถนารักใคร่พอใจของบุคคลคนหนึ่ง, มีบุคคลพวกอื่นมาประพฤติกกระทำต่อบุคคลนั้น ด้วยอาการที่น่าปรารถนารักใคร่พอใจ; บุคคลโน้นก็จะเกิดความไม่พอใจขึ้นมาอย่างนี้ว่า “บุคคลเหล่านั้นประพฤติกกระทำต่อบุคคลที่เราไม่ปรารถนารักใคร่พอใจ ด้วยอาการที่น่าปรารถนารักใคร่พอใจ” ดังนี้; บุคคลนั้นเชื่อว่า ย่อมทำความเกลียดให้เกิดขึ้นในบุคคลเหล่านั้น. ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล เรียกว่า ความเกลียดเกิดจากความเกลียด.

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล คือธรรมารมณฺ์ ย่อมเกิดอยู่เป็น ๔ ประการ.

ภิกษุ ท. ! สมัยใด ภิกษุ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรม เข้าถึงปฐมฌาน อันมีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก แล้วแลอยู่; สมัยนั้น ความรักใดที่เกิดจากความรัก ความรักนั้นก็ไม่มี, ความเกลียดใดที่เกิดจากความรัก ความเกลียดนั้นก็ไม่มี, ความรักใดที่เกิดจากความเกลียด ความรักนั้นก็ไม่มี, ความเกลียดใดที่เกิดจากความเกลียด ความเกลียดนั้นก็ไม่มี.

ภิกษุ ท. ! สมัยใด ภิกษุ เข้าถึงทุติยฌาน .... ตติยฌาน .... จตุตถฌาน .... แล้วแลอยู่; สมัยนั้น ความรักใดที่เกิดจากความรัก ความรักนั้นก็ไม่มี,

ความเกลียดใดที่เกิดจากความรัก ความเกลียดนั้นก็ไม่มี, ความรักใดที่เกิดจากความเกลียด ความรักนั้นก็ไม่มี, ความเกลียดใดที่เกิดจากความเกลียด ความเกลียดนั้นก็ไม่มี.

(ข้อความตอนต่อไปจากนี้ กล่าวถึงการบรรลุวิมุตติ ซึ่งระงับความรักและความเกลียดอย่างถอนราก พึงดูรายละเอียดจากหัวข้อ ว่า “ผู้ถอนรากแห่งความรักและความเกลียดได้แล้ว” ที่หน้า ๖๓๗ แห่งหนังสือนี้).

- จตุกก. อ. ๒๑/๒๕๐ - ๒๕๒/๒๐๐.

## ญาณในตถาคตผลญาณ มีได้เฉพาะแก่ผู้มีจิตตั้งมั่นเป็นสมาธิ

ภิกษุ ท. ! ในบรรดาตถาคตผลญาณ ๖ ประการเหล่านั้น เรากล่าว ยถาภูตญาณในสิ่งซึ่งเป็นฐานะโดยความเป็นฐานะ และในสิ่งซึ่งเป็นฐานะโดยความเป็นฐานะ ว่าญาณนั้น มีได้สำหรับผู้มีจิตตั้งมั่นเป็นสมาธิ ไม่ใช่สำหรับผู้มีจิตไม่ตั้งมั่น.

เรากล่าว ยถาภูตญาณในสิ่งซึ่งเป็นวิบาก โดยฐานะโดยเหตุของกัมมสมาทาน อันเป็นอดีต อนาคตและปัจจุบัน ว่าญาณนั้น มีได้สำหรับผู้มีจิตตั้งมั่นเป็นสมาธิ ไม่ใช่สำหรับผู้มีจิตไม่ตั้งมั่น.

เรากล่าว ยถาภูตญาณในความเศร้าหมอง ความฟ่องแผ้ว ความออกแห่งฉาน วิโมกข์ สมาธิ และสมาบัติ ว่าญาณนั้น มีได้สำหรับผู้มีจิตตั้งมั่นเป็นสมาธิ ไม่ใช่สำหรับผู้มีจิตไม่ตั้งมั่น.

เรากล่าว ยถาภูตญาณในปุพเพนิวาสานุสสติ ว่าญาณนั้น มีได้สำหรับผู้มีจิตตั้งมั่นเป็นสมาธิ ไม่ใช่สำหรับผู้มีจิตไม่ตั้งมั่น.

เรากล่าว ยถาภูตญาณในการจตุติและอุบัติของสัตว์ทั้งหลาย ว่า  
ญาณนั้น มีได้สำหรับผู้มีจิตตั้งมั่นเป็นสมาธิ ไม่ใช่สำหรับผู้มีจิตไม่ตั้งมั่น.

เรากล่าว ยถาภูตญาณในความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ว่า  
ญาณนั้น มีได้สำหรับผู้มีจิตตั้งมั่นเป็นสมาธิ ไม่ใช่สำหรับผู้มีจิตไม่ตั้งมั่น.

ภิกษุ ท. ! ด้วยอาการอย่างนี้แล สมาธิ เป็นมรรค (แท้) อสมาธิเป็น  
มรรคหลวง.

- ฎก. อ. ๒๒/๔๖๘/๓๓๕.

## ธรรมสัญญาในฐานะแห่งธรรมโอสถโดยธรรมปีติ

(การรักษาโรคด้วยอำนาจสมาธิ)

อานนท์! ถ้าเธอจะเข้าไปหาภิกษุศิริมานนท์ แล้วกล่าวสัญญา๑๐  
ประการแก่เธอแล้ว ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้ คือภิกษุศิริมานนท์ฟังสัญญาสิบ  
ประการแล้ว อาพาธอันเป็นทุกข์หนักของเธอก็จะระงับไป โดยควรแก่ฐานะ.  
สัญญา ๑๐ ประการนั้นคือ อนิจจสัญญา อนัตตสัญญา อสุภสัญญา อาทีนว  
สัญญา ปหานสัญญา วิราคสัญญา นิโรธสัญญา สัพพโลเกอนภิต-สัญญา  
สัพพสังขารesuอนิจจสัญญา อานาปานสติ.

อานนท์! อนิจจสัญญา เป็นอย่างไรเล่า ? อานนท์ ! ภิกษุในกรณีนี้  
ไปสู่ป่า สู่โคนไม้ หรือสู่เรือนว่าง พิจารณาอยู่โดยประจักษ์อย่างนี้ ว่า “รูป  
ไม่เที่ยง; เวทนา ไม่เที่ยง; สัญญา ไม่เที่ยง; สังขาร ไม่เที่ยง; วิญญาณ ไม่เที่ยง”  
ดังนี้ เป็นผู้ตามเห็นซึ่งความไม่เที่ยง ในอุปาทานชั้นทั้งห้าเหล่านี้ อยู่ด้วย  
อาการอย่างนี้ : นี้เรียกว่า อนิจจสัญญา.

อานนท์! **อนัตตสังขยา** เป็นอย่างไรเล่า? อานนท์! ภิกษุในภณินี้ ไปสู่ป่า สู่โคนไม้ หรือสู่เรือนว่าง พิจารณาอยู่โดยประจักษ์อย่างนี้ว่า “ตา เป็นอนัตตา รูป เป็นอนัตตา; หู เป็นอนัตตา เสียง เป็นอนัตตา; จมูก เป็นอนัตตา กลิ่น เป็นอนัตตา; ลิ้น เป็นอนัตตา รส เป็นอนัตตา; กาย เป็นอนัตตา โภฏฐัพพะ เป็นอนัตตา; ใจ เป็นอนัตตา ธรรมารมณ์ เป็นอนัตตา” ดังนี้ เป็นผู้ตามเห็นซึ่งความเป็นอนัตตา ในอายตนะทั้งภายในและภายนอกหก เหล่านี้ อยู่ด้วยอาการอย่างนี้ : นี้เรียกว่า อนัตตสังขยา.

อานนท์! **อสุภสังขยา** เป็นอย่างไรเล่า? อานนท์! ภิกษุในภณินี้ เห็นโดยประจักษ์ซึ่งกายนี้นี้แหละ แต่พื้นเท้าขึ้นไปถึงเบื้องบน แต่ปลายผมลงมาถึงเบื้องล่าง ว่ามีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ เต็มไปด้วยของอสุภิมิประการต่างๆ คือ กายนี้มี ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ไต หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด ลำไส้ ลำไส้สุด อาหารในกระเพาะ อุจจาระ น้ำดี เสลด หนอง โลหิต เหงื่อ มัน น้ำตา น้ำเหลือง น้ำลาย น้ำเมือก น้ำลื่นหล่อ ข้อ น้ำมูตร; เป็นผู้ตามเห็นความไม่งาม ในกายนี้ อยู่ด้วยอาการอย่างนี้ : นี้เรียกว่า อสุภสังขยา.

อานนท์! **อาทินวสังขยา** เป็นอย่างไรเล่า? อานนท์! ภิกษุในภณินี้ ไปสู่ป่า สู่โคนไม้ หรือสู่เรือนว่าง พิจารณาอยู่โดยประจักษ์อย่างนี้ว่า “กายนี้มีทุกข์มาก มีโทษมาก; คือในกายนี้มีอาพาธต่างๆเกิดขึ้น, กล่าวคือ โรคตา โรคหู โรคจมูก โรคลิ้น โรคกาย โรคที่ศีรษะ โรคที่หู โรคที่ปาก โรคที่ฟัน โรคไธ โรคหืด ไข้หวัด ไข้มีพิษร้อน ไข้เชื้องซึม โรคกระเพาะ โรคลมสลับ ลงแดง จุกเสียด เจ็บเสียว โรคเรื้อรัง โรคฝี โรคกลาก โรคมอกร่อ ลมบ้าหมู โรคหิด

เปื่อย โรคหิดค้ำ คุดทะราด โรคละออง โรคโลหิต โรคคีชาน เบาหวาน โรคเริม โรคพุพอง ริดสีดวงทวาร อาพาธมีดีเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีเสมหะ เป็นสมุฏฐาน อาพาธมีลมเป็นสมุฏฐาน ไข้สันนิบาต ไข้เพราะฤดูแปรปรวน ไข้เพราะบริหารกายไม่สม่ำเสมอ ไข้เพราะออกกำลังเกิน ไข้เพราะวิบากกรรม ความไม่สบายเพราะความหนาว ความร้อน ความหิว ความระหาย การถ่ายอุจจาระ การถ่ายปัสสาวะ” ดังนี้; เป็นผู้ตามเห็นโทษในกายนี้ด้วยอาการอย่างนี้ : นี้เรียกว่า อาทินวสัจญา.

อานนท์! **ปหานสัจญา** เป็นอย่างไรเล่า? อานนท์! ภิกษุในกรณีนี้ ไม่ยอมรับไว้ซึ่ง **กามวิตก** ที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมละ ย่อมบรรเทา กระทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มีอีกต่อไป; ไม่ยอมรับไว้ซึ่ง **พยาบาทวิตก** ที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมละ ย่อมบรรเทา กระทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มีอีกต่อไป; ไม่ยอมรับไว้ซึ่ง **วิหิงสาวิตก** ที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมละ ย่อมบรรเทา กระทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มีอีกต่อไป; ไม่ยอมรับไว้ซึ่ง **อกุศลธรรมทั้งหลาย** อันลามกที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมละ ย่อมบรรเทา กระทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มีอีกต่อไป : นี้เรียกว่าปหานสัจญา.

อานนท์! **วิราคสัจญา** เป็นอย่างไรเล่า? อานนท์! ภิกษุในกรณีนี้ ไปสู่ป่า สู่โคนไม้ หรือสู่เรือนว่าง พิจารณาอยู่โดยประจักษ์อย่างนี้ว่า “ธรรมชาติ นั้นสงบ ธรรมชาตินั้นประณีต : กล่าวคือ ธรรมชาติอันเป็นที่ระงับแห่งสังขาร ทั้งปวง เป็นที่สลัดคืนซึ่งอุปธิทั้งปวง เป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหา เป็นความ จาง คลาย เป็นความดับเย็น” ดังนี้ : นี้เรียกว่า วิราคสัจญา.

อานนท์ ! **นิโรธสัญญา** เป็นอย่างไรเล่า ? อานนท์ ! ภิกษุในกรณีนี้ ไปสู่ป่า สู่โคนไม้ หรือสู่เรือนว่าง พิจารณาอยู่โดยประจักษ์อย่างนี้ว่า “ธรรมชาติ นั้นสงบ ธรรมชาตินั้นประณีต : กล่าวคือ ธรรมชาติอันเป็นที่ระงับแห่งสังขาร ทั้งปวง เป็นที่สลัดคืนซึ่งอุปธิทั้งปวง เป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหา เป็น **ความดับ** เป็น **ความดับเย็น**” ดังนี้ : นี้เรียกว่า นิโรธสัญญา.

อานนท์ ! **สัพพโลเกอนภิตตสัญญา** เป็นอย่างไรเล่า ? อานนท์ ! ภิกษุในกรณีนี้ อนุสัย (ความเคยชิน) ในการตั้งทับในการฝังตัวเข้าไปยึดมั่นแห่งจิต ด้วยตัณหาอุปาทาน ใดๆ ในโลก มีอยู่, เธอละอยู่ซึ่งอนุสัยนั้นๆ งดเว้นไม่เข้าไปยึดถืออยู่ : นี้เรียกว่า สัพพโลเกอนภิตตสัญญา (ความสำคัญในโลกทั้งปวงว่าเป็นสิ่งไม่น่ายินดี).

อานนท์ ! **สัพพสังขารesu นิจจสัญญา** เป็นอย่างไรเล่า ? อานนท์ ! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมอึดอัด ย่อมระอา ย่อมเกลียดชัง ต่อสังขารทั้งหลายทั้งปวง : นี้เรียกว่า สัพพสังขารesu นิจจสัญญา (ความสำคัญว่าไม่เที่ยงในสังขารทั้งปวง).

(สัญญาข้อที่เก้านี้ ควรจะมีชื่อว่า สัพพโลเกอนภิตตสัญญา หรือมิฉะนั้นก็ควรจะมีชื่อว่า สัพพสังขารesu ทุกขสัญญา จึงจะสมกับเนื้อความตามที่กล่าวอยู่, และสัญญาข้อที่แปดข้างบนแห่งข้อนี้ ที่มีชื่อว่า สัพพโลเกอนภิตตสัญญานั้น น่าจะมีชื่อว่า สัพพโลเกอนุปาทานสัญญามากกว่า จึงจะมีความสมชื่อ, ด้วยเหตุผลอย่างเดียวกัน).

อานนท์ ! **อานาปานสติ** เป็นอย่างไรเล่า ? อานนท์ ! ภิกษุในกรณีนี้ ไปแล้วสู่ป่า สู่โคนไม้ หรือสู่เรือนว่าง ก็ตาม นั่งคู้ขาเข้ามาโดยรอบตั้งกายตรง ดำรงสติเฉพาะหน้า มีสติหายใจเข้า มีสติหายใจออก.

เมื่อ **หายใจเข้า ยาว** ก็รู้ว่าหายใจเข้ายาว , เมื่อหายใจออกยาว ก็รู้ว่าหายใจออกยาว ; เมื่อ **หายใจเข้าสั้น** ก็รู้ว่าหายใจเข้าสั้น , เมื่อหายใจออกสั้น ก็

รู้ว่าหายใจออกสั้น; ทำการศึกษาว่า เรา รู้พร้อมเฉพาะซึ่งกายทั้งปวง หายใจเข้า, รู้พร้อมเฉพาะซึ่งกายทั้งปวง หายใจออก; ทำการศึกษาว่า เราทำกายสังขารให้ระงับอยู่ หายใจเข้า, ทำกายสังขารให้ระงับอยู่ หายใจออก.

ทำการศึกษาว่า เรา รู้พร้อมเฉพาะซึ่งปีติ หายใจเข้า, รู้พร้อมเฉพาะซึ่งปีติ หายใจออก; ทำการศึกษาว่า เรา รู้พร้อมเฉพาะซึ่งสุข หายใจเข้า, รู้พร้อมเฉพาะซึ่งสุข หายใจออก; ทำการศึกษาว่า เรา รู้พร้อมเฉพาะซึ่งจิตตสังขาร หายใจเข้า, รู้พร้อมเฉพาะซึ่งจิตตสังขาร หายใจออก; ทำการศึกษาว่า เรา ทำจิตตสังขารให้ระงับอยู่ หายใจเข้า, ทำจิตตสังขารให้ระงับอยู่ หายใจออก.

ทำการศึกษาว่า เรา รู้พร้อมเฉพาะซึ่งจิต หายใจเข้า, รู้พร้อมเฉพาะซึ่งจิต หายใจออก; ทำการศึกษาว่า เรา ทำจิตให้ปราโมทย์ยิ่งอยู่ หายใจเข้า, ทำจิตให้ปราโมทย์ยิ่งอยู่ หายใจออก; ทำการศึกษาว่า เรา ทำจิตให้ตั้งมั่นอยู่ หายใจเข้า, ทำจิตให้ตั้งมั่นอยู่ หายใจออก; ทำการศึกษาว่า เรา ทำจิตให้ปล่อยอยู่ หายใจเข้า ทำจิตให้ปล่อยอยู่ หายใจออก.

ทำการศึกษาว่า เรา ตามเห็นความไม่เที่ยง หายใจเข้า, ตามเห็นความไม่เที่ยง หายใจออก; ทำการศึกษาว่า เรา ตามเห็นความจางคลาย หายใจเข้า, ตามเห็นความจางคลาย หายใจออก; ทำการศึกษาว่า เรา ตามเห็นความดับไม่เหลือ หายใจเข้า, ตามเห็นความดับไม่เหลือ หายใจออก; ทำการศึกษาว่า เรา ตามเห็นความสลัดถิ่น หายใจเข้า, ตามเห็นความสลัดถิ่น หายใจออก.

นี้เรียกว่า อานาปานสติ.



อานนท์! ถ้าเธอจะเข้าไปหาภิกษุคิริमानนท์ แล้วกล่าวสัตถุญญาสิบประการเหล่านี้ แก่เธอแล้ว ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้ คือภิกษุคิริमानนท์ฟังสัตถุญญาสิบประการแล้ว อาพาธอันเป็นทุกข์หนักของเธอก็จะระงับไป โดยควรแก่ฐานะ.

ลำดับนั้นแล ท่านอานนท์จำเอาสัตถุญญาสิบประการเหล่านี้ ในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วเข้าไปหาท่านคิริमानนท์ แล้วกล่าวสัตถุญญาสิบประการแก่ท่าน เมื่อท่านพระคิริमानนท์ฟังสัตถุญญาสิบประการแล้ว อาพาธก็ระงับไปโดยฐานะอันควร. ท่านคิริमानนท์หายแล้วจากอาพาธ และอาพาธก็เป็นเสมือนละไปแล้วด้วย แล.

- ทสก. อ. ๒๔/๑๑๕ - ๑๒๐/๖๐.

(บาลีพระสูตรนี้ ได้ทำให้เกิดประเพณีสวดคิริमानทสูตร ให้คนเจ็บฟัง เพื่อจะได้หายเจ็บไข้ เช่นเดียวกับโพชนกสูตร. บางคนอาจจะสงสัยว่า มิเป็นการผิดหลักกรรมหรือเหตุปัจจัยไปหรือ ที่ความทุกข์ดับไปโดยไม่มีการดับเหตุแห่งทุกข์ ตามหลักแห่งจตุราริยสัจ. ข้อนี้ขอให้เข้าใจว่าการฟังธรรมของพระคิริमानนท์ ทำให้มีกรรมปีติอย่างแรงกล้า อำนาจของกรรมปีตินั้นสามารถระงับเสียได้ซึ่งทุกขเวทนา ทุกขเวทนาจึงระงับไป คุณดั่งว่าหายจากอาพาธ; กล่าวได้ว่ามีปัจจัยเพื่อการดับแห่งทุกข์อรียสัจ; ไม่ผิดไปจากกฎเกณฑ์แห่งกรรมหรือกฎเกณฑ์แห่งเหตุปัจจัยเลย; เป็นการดับทุกข์ได้วิธีหนึ่ง จึงนำข้อความนี้ มาใส่ไว้ในหมวดนี้).

## หมวด ๓. ว่าด้วย โทษของการขาดสัมมาสมาธิ

### นิ वर्ณ - ข้ำศึกแห่งสมาธิ

วาเสฏฐะ ! เปรียบเหมือนแม่น้ำอจิรวดีนี้ มีน้ำเต็มเปี่ยม กายินคัมได้. ครั้งนั้น มีบุรุษคนหนึ่งมาถึงเข้า เขามีประโยชน์ที่ฝั่งโน้น แสวงหาฝั่งโน้น มีการไปสู่อันโน้น ประสงค์จะข้ามไปสู่อันโน้น แต่เขานอนคลุมศีรษะของตน อยู่ที่ริมฝั่งนี้. วาเสฏฐะ ! ท่านจะสำคัญความข้อนี้อย่างไร : บุรุษนั้นจะไปจากฝั่งในสู่อันนอกแห่งแม่น้ำอจิรวดีได้หรือหนอ ? “ไม่ได้แน่ ท่านพระโคตม!”

วาเสฏฐะ ! ข้อนี้อันนั้นเหมือนกัน : นิ वर्ณ ๕ อย่าง เหล่านี้เรียกกันในอริยวินัย ว่า “เครื่องปิด” บ้าง ว่า “เครื่องกั้น” บ้าง ว่า “เครื่องคลุม” บ้าง ว่า “เครื่องร้อยรัด” บ้าง. ทำอย่างไรเล่า ? ทำอย่างไรคือ กามฉันท-นิ वर्ณ พยาบาทนิ वर्ณ ถีนมิทชนิ वर्ณ อุทัจจกุกุกัจฉนิ वर्ณ วิจิกิจฉา-นิ वर्ณ. วาเสฏฐะ ! นิ वर्ณ ๕ อย่าง เหล่านี้แล ซึ่งเรียกกันในอริยวินัย ว่า “เครื่องปิด” บ้าง ว่า “เครื่องกั้น” บ้าง ว่า “เครื่องคลุม” บ้าง ว่า “เครื่องร้อยรัด” บ้าง.

วาเสฏฐะ ! พราหมณ์ไตรเพททั้งหลาย ถูกนิ वर्ณ ๕ อย่างเหล่านี้ ปิดแล้ว กั้นแล้ว คลุมแล้ว ร้อยรัดแล้ว. วาเสฏฐะ ! พราหมณ์ไตรเพทเหล่านั้น ละธรรมะที่ทำให้ความเป็นพราหมณ์เสีย สมาทานธรรมะที่ไม่ทำความ เป็นพราหมณ์ดำรงชีวิตให้เป็นไปอยู่ อัน นิ वर्ณ ทั้ง ๕ อย่าง ปิดแล้ว กั้นแล้ว คลุมแล้ว ร้อยรัดแล้ว จักเป็นผู้เข้าถึงความเป็นสหายแห่งพรหม ภายหลังแต่ การตายเพราะการทำลายแห่งกาย ดั่งนี้นั้น : นั้นไม่เป็นฐานะที่จะเป็นไปได้.

## นิวรรณ์เป็นเครื่องทำกระเสจิตไมให้รวมกำลัง

ภิกษุ ท. ! นิวรรณ์เป็นเครื่องกางกั้น ๕ อย่างเหล่านี้ ท่วมทับจิตแล้ว ทำปัญญาให้ถอยกำลัง มีอยู่. ทำอย่าง อย่างไม่ไรเล่า? ทำอย่าง คือ :-

นิวรรณ์เครื่องกางกั้น คือ กามฉันทะ ครอบงำจิตแล้ว ทำปัญญาให้ถอยกำลัง;

นิวรรณ์เครื่องกางกั้น คือ พยาบาท ครอบงำจิตแล้ว ทำปัญญาให้ถอยกำลัง;

นิวรรณ์เครื่องกางกั้น คือ ถีนมิทระ ครอบงำจิตแล้ว ทำปัญญาให้ถอยกำลัง;

นิวรรณ์เครื่องกางกั้น คือ อุทธัจจกุกกุกจะ ครอบงำจิตแล้ว ทำปัญญาให้ถอยกำลัง;

นิวรรณ์เครื่องกางกั้น คือ วิจิกิจฉา ครอบงำจิตแล้ว ทำปัญญาให้ถอยกำลัง.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุที่ไม่ละนิวรรณ์อันเป็นเครื่องกางกั้นจิต ๕ อย่างเหล่านี้แล้ว จักรู้ซึ่งประโยชน์ตน หรือประโยชน์ผู้อื่น หรือประโยชน์ทั้งสองฝ่าย หรือจักกระทำให้ง้างซึ่งญาณทัสสนะอันวิเศษอันควรแก่ความเป็นอริยะ ยิ่งกว่าธรรมดาแห่งมนุษย์ ด้วยปัญญาอันทูปพลภาพ ไรกำลัง ดังนี้ นั่นไม่เป็นฐานะที่จะมีได้. ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนแม่น้ำที่ไหลลงจากภูเขา ไหลไปสู่ที่ไกล มีกระเสจิว พัดพาสิ่งต่างๆไปได้ มีบุรุษมาเปิดช่องทั้งหลายที่เขาขุดขึ้น ด้วย

เครื่องใดทั้งสองฝั่งแม่น้ำนั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ กระแสกลางแม่น้ำนั้น ก็ซัดสายไหลผิดทาง ไหลไปอยู่ที่ใดที่ไม่มีกระแสเชี่ยว ไม่พัดสิ่งต่างๆไปได้, นี่ฉันใด; ภิกษุ ท.! ข้อนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน : ภิกษุ ที่ไม่ละนิวรณ์อันเป็นเครื่องกั้นจิต ๕ อย่างเหล่านี้แล้ว จะรู้ซึ่งประโยชน์ตน หรือประโยชน์ผู้อื่น หรือประโยชน์ทั้งสองฝ่าย หรือจักกระทำให้แจ้งซึ่งญาณทัสสนะอันวิเศษอันควรแก่ความเป็นอริยะ ยิ่งกว่าธรรมดาแห่งมนุษย์ ด้วยปัญญาอันทูลพลภาพ ไร้กมลสิ่งนี้ นั่นไม่เป็นอย่างที่จะมีได้.

(ต่อไปนี้ ได้ตรัสโดยปฏิปกษนัย คือ ภิกษุละนิวรณ์ แล้วทำญาณวิเศษให้แจ้งได้ด้วยปัญญาอันมีกำลัง เหมือนแม่น้ำที่เขาอุดรไว้ทั้งสองฝั่งเสียแล้ว มีกระแสเชี่ยวแรงมาก ฉะนั้น).

- ปญจก. อ. ๒๒/๓๒/๕๑.

## จิตระหนี่ เป็นสิ่งที่ต่ำเกินไป

### สำหรับการบรรลุฌาน และทำให้แจ้งมรรคผล

ภิกษุ ท.! เพราะไม่ละกรรม ๕ อย่าง บุคคลจึงไม่ควรเข้าอยู่ ซึ่งปฐมฌาน ทุตติฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน ไม่ควรเพื่อกระทำให้แจ้ง ซึ่งโสคาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคามิผล อรหัตตผล. กรรม ๕ อย่างอย่างไรเล่า? ห่าอย่างคือ ความตระหนี่อวาสา ความตระหนี่ตระกูล ความตระหนี่ลาภ ความตระหนี่วรรณะ (ความดี) ความตระหนี่ธรรม (เครื่องให้บรรลุมรรคผล).

(ต่อจากนี้ ได้ตรัสโดยนัยตรงกันข้ามถึงการละกรรม ๕ อย่างนั้นแล้ว ควรเพื่อเข้าอยู่ในฌานและกระทำให้แจ้งซึ่งมรรคผล).

- ปญจก. อ. ๒๒/๓๐๒/๒๕๖ - ๓๕๗.

## หมวด ข. ว่าด้วย ปกิณณกะ

### สนิมจิต เทียบสนิมทอง

ภิกษุ ท. ! สนิมแห่งทอง ๕ ประการ เหล่านี้ มีอยู่ เป็นสนิมทำให้ทองเศร้าหมอง มีเนื้อไม่อ่อน ไม่ควรแก่การงานของช่างทอง ไม่ส่งรัศมี มีเนื้อร่วน และไม่เหมาะสมแก่การกระทำของช่างทอง. สนิม ๕ ประการนั้นอย่างไรเล่า? ห้าประการคือ เหล็ก โลหะ ดีบุก ตะกั่ว เงิน. ภิกษุ ท. ! เมื่อใดทองปราศจากสนิม ๕ ประการ เหล่านี้แล้ว ทองนั้น ย่อมเป็นทองมีเนื้ออ่อน ควรแก่การงานของช่างทอง มีรัศมี เนื้อไม่ร่วน และเหมาะแก่การกระทำของช่างทอง. ถ้าใครปรารถนาจะกระทำเครื่องประดับต่างๆ เช่น แหวน ตุ่มหู สร้อยคอ หรือสุวรรณมาลา ก็ตาม ก็สำเร็จประโยชน์แก่เขา นั้น, นี้ฉันใด;

ภิกษุ ท. ! ข้อนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน : สนิมแห่งจิต ๕ ประการเหล่านี้ มีอยู่ เป็นสนิมทำให้จิตเศร้าหมอง ไม่อ่อนโยน ไม่ควรแก่การงานของจิต ไม่ประภัสสร รวนเร และไม่ตั้งมั่นโดยชอบเพื่อความสิ้นไปแห่งอาสวะ. สนิมแห่งจิต ๕ ประการนั้นอย่างไรเล่า? ห้าประการคือ กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ วิจิกิฉณา. ภิกษุ ท. ! เมื่อใดจิตปราศจากเครื่องเศร้าหมอง ๕ ประการเหล่านี้แล้ว จิตนั้นย่อมเป็นจิตอ่อนโยน ควรแก่การงานของจิต เป็นจิตประภัสสร ไม่รวนเร และตั้งมั่นโดยชอบเพื่อความสิ้นไปแห่งอาสวะ.

## สิ่งที่เป็นเสี้ยนหนามต่อกันโดยธรรมชาติ

ภิกษุ ท. ! ถูกแล้ว ถูกแล้ว ตามที่มหาสาวกเหล่านั้น เมื่อพยากรณ์ก็พยากรณ์โดยชอบ. ภิกษุ ท. ! เรากล่าวมานว่า มีเสียงเป็นเสี้ยนหนาม จริง. ภิกษุ ท. ! เสี้ยนหนาม ๑๐ อย่างเหล่านี้ มีอยู่. สิบอย่างอย่างไรเล่า? สิบอย่าง คือ :-

ความยินดีในการระคนด้วยหมู่ เป็นเสี้ยนหนามแก่ ผู้ยินดีในปวิเวก ;  
การตามประกอบในสุกนิमित เป็นเสี้ยนหนามแก่ ผู้ตามประกอบใน  
อสุกนิमित ;

การดูการเล่น เป็นเสี้ยนหนามแก่ ผู้คุ้มครองทวารในอินทรียทั้งหลาย ;

การเกี่ยวข้องกับมาตุคาม เป็นเสี้ยนหนามแก่ พรหมจรรย์ ;

เสียง เป็นเสี้ยนหนามแก่ ปฐมณาน ;

วิตกวิจารณ์ เป็นเสี้ยนหนามแก่ ทุตติยาน ;

ปีติ เป็นเสี้ยนหนามแก่ ตุตติยาน ;

อัสนาสะปัสสนาสะ เป็นเสี้ยนหนามแก่ จตุตถณาน ;

สัญญาและเวทนา เป็นเสี้ยนหนามแก่ สัญญาเวทิตนโรธสมาบัติ ;

ราคะ เป็นเสี้ยนหนาม โทสะ เป็นเสี้ยนหนาม.

ภิกษุ ท. ! พวกเธอจงเป็นผู้ไม่มีเสี้ยนหนาม อยู่เถิด. ภิกษุ ท. ! พวกเธอจงเป็นผู้หมดเสี้ยนหนาม อยู่เถิด. ภิกษุ ท. ! พระอรหันต์ทั้งหลายเป็นผู้ไม่มีเสี้ยนหนาม หมดเสี้ยนหนาม แล.

(หนามที่ลึบ คือราคะและโทสะเป็นหนาม แต่ไม่ระบุนว่าเป็นหนามแก่สิ่งใดเหมือนข้อบนๆ; เข้าใจว่าเป็นหนามแก่ธรรมทั่วไป. การที่ไม่ระบุนโมหะว่าเป็นหนามด้วย เข้าใจว่าเป็นเพราะโมหะไม่มีลักษณะเทียบเท่าเหมือนหนาม หรือเหมือนกับราคะและโทสะ).

## การอยู่ป่ากับการเจริญสมาธิสำหรับภิกษุบางรูป

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ข้าพระองค์ มีความประสงค์จะเสพเสนาสนะอันสงบ คือป่าหรือป่าเปลี่ยว”.

อุบาลี! เสนาสนะอันสงบ คือป่าหรือป่าเปลี่ยว อยู่ได้ยาก ปวิเวกทำได้ยาก ความอยู่คนเดียว เป็นสิ่งที่ยินดีได้ยาก ป่ามักจะนำไปเสีย ซึ่งใจของภิกษุผู้ไม่ได้สมาธิอยู่. อุบาลี! ผู้ใดพูดว่า “เราไม่ได้สมาธิ เราจักไปอยู่ในเสนาสนะอันสงบคือป่าหรือป่าเปลี่ยว” ดังนี้ เขานั้น ฟังหวังผลข้อนี้ คือ จิตจักจมลงหรือจิตจักปลิวไป.

อุบาลี! เปรียบเหมือนห้วงน้ำใหญ่ มีอยู่. ช้างพลายสูงเจ็ดรตน<sup>๑</sup> หรือเจ็ดรตนครึ่ง มาสู่ที่นั่นแล้วคิดว่า “เราจะลงสู่ห้วงน้ำนี้ แล้วเล่นน้ำ ล้างหู บ้าง เล่นน้ำ ล้างหลังบ้าง แล้วฟังอาบฟังคัม ฟิงขึ้นจากห้วงน้ำแล้วหลีกไปตามปรารธนา” ดังนี้; ช้างนั้น กระทำได้ดังนี้, เพราะเหตุไร? อุบาลี! เพราะเหตุว่า ช้างนั้นตัวใหญ่ จึงอาจหยั่งลงในห้วงน้ำลึกได้. ครั้งนั้น กระต่ายหรือแมวป่า มาเห็นช้างนั้นแล้วคิดว่า “ช้างจะเป็นอะไรที่ไหนดมา เราก็จะเป็นอะไรที่ไหนไป ดังนั้น เราจะลงสู่ห้วงน้ำนี้ แล้วเล่นน้ำ ล้างหูบ้าง เล่นน้ำ ล้างหลังบ้าง แล้วฟังอาบฟังคัม ฟิงขึ้นจากห้วงน้ำแล้วหลีกไปตามปรารธนา” ดังนี้; กระต่ายหรือแมวป่า นั้น กระโจนลงสู่ห้วงน้ำนั้น โดยไม่พิจารณา ผลที่มันหวังได้ก็คือ

๑. หนึ่งรตนเท่ากับ ๒ วิฑถิ, เท่าที่ทดสอบกันในประเทศไทยแล้ว ปรากฏว่า หนึ่งวิฑถิ ประมาณเท่ากับ ๑ ฟุต.

จมดิ่งลงไป หรือลอยไปตามกระแสน้ำ. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า ? เพราะว่  
 กระต่ายหรือแมวป่านั้นตัวมันเล็ก จึงไม่อาจหยั่งลงในห้วงน้ำลึก, นี่ฉันใด; อุ  
 บาลี ! ข้อนี้อีกฉันนั้น กล่าวคือ ผู้ใด พูคว่า “เราไม่ได้สมาธิ เราก็จักไปอยู่ในเสนาสนะ  
 อันสงัดคือป่า หรือป่าเปลี่ยว” ดังนี้ เขานั้น พึ่งหวังผลข้อนี้คือ จิตจักจมลง หรือจิต  
 จักปลิวไป.

(เนื้อความข้อนี้แสดงว่า การออกไปอยู่ป่ามิได้เหมาะสำหรับทุกคน. ผู้ใดคิดว่าจักบรรลุ  
 ปฐมฌาน ทุคิฌาน กระทั่งถึงสัญญาเวทิตนโรธอันไม่มีอาสวะ ด้วยเหตุเพียงสักว่าอยู่ป่าอย่าง  
 เดียวนั้น ไม่อาจจะสำเร็จได้ เพราะไม่ชื่อว่า เป็นผู้ตามถึงประโยชน์ตน (อนุปปตตสทตถ) ได้ด้วย  
 เหตุสักว่าการอยู่ป่า; ดังนั้นพระองค์จึงตรัสกะภิกษุอุบาลีว่า :-)

อุบาลี ! เธอ จงอยู่ในหมู่สงฆ์เถิด ความผาสุกจักมีแก่เธอผู้อยู่ใน  
 หมู่สงฆ์, ดังนี้.

- ทสก. อ. ๒๔/๒๑๖/๕๕.

## ลำดับพฤติจิตของผู้ที่จะเป็นอยู่ด้วยความไม่ประมาท

ภิกษุ ท. ! บุคคลเป็นผู้ มีปกติอยู่ด้วยความไม่ประมาท เป็นอย่างไร  
 เล่า ?

ภิกษุ ท. ! เมื่อบุคคลสำรวม จักขุนทรีย์ อยู่ จิตย่อมไม่เกื้อกกลัว  
 ในรูปทั้งหลายที่จะพึงรู้แจ้งด้วยจักขุ; เมื่อเขามีจิตไม่เกื้อกกลัว ปราโมทย์ย่อม  
 เกิด; เมื่อปราโมทย์แล้ว ปีติย่อมเกิด; เมื่อมีใจปีติ กายย่อมสงบ; ผู้มีกายสงบ  
 ย่อมอยู่เป็นสุข; จิตของผู้มีสุข ย่อมตั้งมั่น; เมื่อจิตตั้งมั่นแล้ว ธรรมทั้งหลาย  
 ย่อมปรากฏ; เพราะธรรมทั้งหลายปรากฏ บุคคลนั้น ย่อมถึงซึ่งการนับว่า เป็น  
 ผู้มีปกติอยู่ด้วยความไม่ประมาท โดยแท้.



(ในกรณีแห่ง โสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ และมณะ ก็มีข้อความที่ตรัสไว้อย่างเดียวกัน).

ภิกษุ ท. !      อย่างนี้แล      ชื่อว่าบุคคลเป็นผู้มีปกติอยู่ด้วยความไม่  
ประมาท.

(ในกรณีแห่งผู้ มีปกติอยู่ด้วยความประมาท ก็ตรัสไว้โดยนัยตรงกันข้าม).

- สพท. ตี. ๑๘/๕๘/๑๔๔.

## สังจัตถัญญาอันสุขุมยิ่งขึ้นไปตามลำดับในรูปฌานสี่

### [กรณีของปฐมฌาน]

ไปภูฏปาทะ !      เมื่อภิกษุนั้นมองเห็นนิรุตต์ทั้งห้าเหล่านี้      ที่ตนละได้  
แล้ว อยู่ ปราโมทย์ย่อมเกิด; เมื่อปราโมทย์เกิด ปีติย่อมเกิด; กายของผู้มีใจปีติ  
ย่อมสงบรำงับ; ผู้มีกายสงบรำงับ ย่อมเสวยสุข; จิตของผู้มีสุข ย่อมตั้งมั่น.  
ภิกษุนั้น เพราะสังัดจากกาม สังัดจากอกุศลธรรมทั้งหลาย จึงบรรลु ฌานที่  
หนึ่ง อันมีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก แล้วแลอยู่. สัตถัญญาในกาม  
อันมีในกาลก่อนของเธอนั้น ย่อมดับไป; สังจัตถัญญาอันละเอียดในปีติและสุขที่  
เกิดแต่วิเวก ย่อมมีขึ้นในสมัยนั้น, เธอย่อมเป็นผู้มีสังจัตถัญญาอันละเอียดในปีติ  
และสุขที่เกิดแต่วิเวก ในสมัยนั้น. เพราะการศึกษาอย่างนี้สัตถัญญาอย่างหนึ่งย่อม  
เกิดขึ้น, สัตถัญญาอย่างหนึ่งย่อมดับไป. แม่นี้ ก็เป็นการศึกษา.

### [กรณีของทุติยฌาน]

ไปภูฏปาทะ !      ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุ เพราะสงบวิตกวิจารณ์เสียได้จึง  
บรรลु ฌานที่สอง อันเป็นเครื่องส่องใสแห่งในภายใน นำให้เกิดสมาธิมีอารมณ์

อันเดียว ไม่มีวิตกวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ แล้วแลอยู่. สัจจสัญญาอันละเอียดในปีติและสุขที่เกิดแต่วิเวก ที่มีในกาลก่อน ของเธอนั้นย่อมดับไป; สัจจสัญญาอันละเอียดในปีติและสุขที่เกิดแต่สมาธิ ย่อมมีขึ้นในสมัยนั้น, เธอย่อมเป็นผู้มีสัจจสัญญาอันละเอียดในปีติและสุขที่เกิดแต่สมาธิ ในสมัยนั้น. เพราะการศึกษาอย่างนี้ สัญญาอย่างหนึ่งย่อมเกิดขึ้น, สัญญาอย่างหนึ่ง ย่อมดับไป. แม้ี่ ก็เป็นการศึกษา.

### [กรณีของตติยฌาน]

ไปฐฐปาทะ ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุ เพราะความจางคลายไปแห่งปีติ เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย จึงบรรลุ ฌานที่สาม อันเป็นฌานที่พระอริยเจ้ากล่าวว่า “ผู้ได้บรรลุฌานนี้ เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข” ดังนี้ แล้วแลอยู่. สัจจสัญญาอันละเอียดในปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ ที่มีในกาลก่อน ของเธอนั้น ย่อมดับไป; สัจจสัญญาอันละเอียดในอุpekขาสุข ย่อมมีขึ้นในสมัยนั้น, เธอย่อมเป็นผู้มีสัจจสัญญาอันละเอียดในอุpekขาสุข ในสมัยนั้น. เพราะการศึกษาอย่างนี้ สัญญาอย่างหนึ่ง ย่อมเกิดขึ้น, สัญญาอย่างหนึ่ง ย่อมดับไป. แม้ี่ ก็เป็นการศึกษา.

### [กรณีของจตุตถฌาน]

ไปฐฐปาทะ ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุ เพราะละสุขและละทุกข์เสียได้, เพราะความดับหายไปแห่งโสมนัสและโทมนัสในกาลก่อน, จึงบรรลุ ฌานที่สี่ อันไม่ทุกข์ไม่สุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่. สัจจสัญญาอันละเอียดในอุpekขาสุข ที่มีในกาลก่อน ของเธอนั้น

ยอมดับไป; สัจจสัญญาอันละเอียดในทุกขมสุข ย่อมมีขึ้นในสมัยนั้น, เธอยอมเป็นผู้มีสัจจสัญญาอันละเอียดในทุกขมสุข ในสมัยนั้น. เพราะการศึกษาอย่างนี้ สัญญาอย่างหนึ่ง ย่อมเกิดขึ้น, สัญญาอย่างหนึ่ง ย่อมดับไป, แม้ี่ ก็เป็นการศึกษา.

(ในกรณีแห่ง อากาธานัญญาตนะ วิญญาณัญญาตนะ และอากัญญาตนะ ก็มีข้อความที่ตรัสไว้ทำนองเดียวกัน).

- สี. ที. ๘/๒๒๖- ๒๒๗/๒๗๕ - ๒๘๒.

### เจโตวิมุตติชนิดที่ยังมีอุปสรรค

ภิกษุ ท. ! บุคคล ๔ จำพวกเหล่านี้ มีอยู่ หาได้อยู่ ในโลก. สี่จำพวกอย่างไรเล่า? สี่จำพวกคือ :-

๑. ภิกษุ ท. ! ภิกษุ ในกรณีนี้ เข้าถึงเจโตวิมุตติอันสงบ อย่างไม่อย่างหนึ่ง แล้วแลอยู่. เธอยอม (อาศัยเจโตวิมุตตินั้น) กระทำในใจซึ่งสักกายนิโรธ (ความดับแห่งสักกายะ), เมื่อเธอกระทำในใจซึ่งสักกายนิโรธ, จิตของเธอ (ก็ยังไม่) ไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ดำรงอยู่ ไม่น้อมไป ในสักกายนิโรธ. ความเป็นอย่างนี้ของภิกษุนั้น ทำให้เธอหวังสักกายนิโรธไม่ได้. เปรียบเหมือนบุรุษมือเปื้อนตังเหนียว จับกิ่งไม้, มือของเขาข้องอยู่ จับอยู่ ติดอยู่ (ไม่เป็นอิสระ), นี้ฉันใด; ภิกษุ ท. ! ภิกษุที่เข้าถึงเจโตวิมุตติอันสงบ อย่างไม่อย่างหนึ่ง แล้วแลอยู่. เธอยอมกระทำในใจซึ่งสักกายนิโรธ, เมื่อเธอกระทำในใจซึ่งสักกายนิโรธอยู่, จิตของเธอ (ก็ยังไม่) ไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ดำรงอยู่ ไม่น้อมไป ในสักกายนิโรธ. ความเป็นอย่างนี้ของภิกษุนั้น ทำให้เธอหวังสักกายนิโรธไม่ได้, ฉะนั้นเหมือนกัน.

๒. ภิกษุ ท. ! ภิกษุ ในกรณีนี้ เข้าถึงเจโตวิมุตติอันสงบ ใดอย่างหนึ่ง แล้วแลอยู่. เธอย่อม (อาศัยเจโตวิมุตตินั้น) กระทำในใจซึ่งสักกายนิโรธ, เมื่อเธอกระทำในใจซึ่งสักกายนิโรธอยู่, จิตของเธอก็เล่นไป เลื่อมใส ดำรงอยู่ น้อมไป ในสักกายนิโรธ, ความเป็นอย่างนี้ของภิกษุนั้น ทำให้เธอหวังสักกายนิโรธได้. เปรียบเหมือนบุรุษมือสะอาด จับกิ่งไม้, มือของเขาก็ไม่ข้องอยู่ ไม่จับอยู่ ไม่ติดอยู่ (ยังเป็นอิสระ), นี่ฉันใด; ภิกษุ ท. ! ภิกษุที่เข้าถึงเจโตวิมุตติอันสงบ ใดอย่างหนึ่ง แล้วแลอยู่. เธอย่อมกระทำในใจซึ่งสักกายนิโรธ, เมื่อเธอกระทำในใจซึ่งสักกายนิโรธอยู่, จิตของเธอก็เล่นไป เลื่อมใส ดำรงอยู่ น้อมไป ในสักกายนิโรธ. ความเป็นอย่างนี้ของภิกษุนั้น ทำให้เธอหวังสักกายนิโรธได้, ฉันนั้นเหมือนกัน.

๓. ภิกษุ ท. ! ภิกษุ ในกรณีนี้ เข้าถึงเจโตวิมุตติอันสงบ ใดอย่างหนึ่ง แล้วแลอยู่. เธอย่อม (อาศัยเจโตวิมุตตินั้น) กระทำในใจซึ่งอวิชชาปเภท (การทำลายแห่งอวิชชา), เมื่อเธอกระทำในใจซึ่งอวิชชาปเภทอยู่, จิตของเธอ (ก็ยังไม่) เล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ดำรงอยู่ ไม่น้อมไป ในอวิชชาปเภท, ความเป็นอย่างนี้ของภิกษุนั้น ทำให้เธอหวังอวิชชาปเภทไม่ได้. เปรียบเหมือนขัมพาลี<sup>๑</sup> อันสร้างมาแล้วหลายปี คนเขาปิดทางน้ำไหลเข้าของมันเสีย และเปิดทางน้ำไหลออกไว้ทั้งหมด ทั้งฝนก็ไม่ตกตามฤดูกาล เมื่อเป็นอย่างนี้ การที่จะมีน้ำไหลออกจากขอบคันแห่งตระพังนั้น ก็เป็นอันไม่มีหวัง, นี่ฉันใด; ภิกษุ ท. ! ภิกษุที่เข้าถึงเจโตวิมุตติอันสงบ ใดอย่างหนึ่ง แล้วแลอยู่. เธอย่อมกระทำในใจซึ่งอวิชชาปเภท, เมื่อเธอกระทำในใจซึ่งอวิชชาปเภทอยู่, จิตของเธอ (ก็ยังไม่) เล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ดำรงอยู่ ไม่น้อมไป ในอวิชชาปเภท,

๑. ตระพังใหญ่ที่กั้นของโสโครกประจำเมือง มีขอบคัน.

ความเป็นอย่างนี้ของภิกษุ นั้น ทำให้เธอหวังอวิชชาปเภทไม่ได้, ฉะนั้น เหมือนกัน.

๔. ภิกษุ ท. ! ภิกษุ ในกรณีนี้ เข้าถึงเจโตวิมุตติอันสงบ อย่างใด อย่างหนึ่ง แล้วแลอยู่. เธอย่อม (อาศัยเจโตวิมุตตินั้น) กระทำในใจซึ่ง อวิชชาปเภท, เมื่อเธอกระทำในใจซึ่งอวิชชาปเภทอยู่, จิตของเธอ ก็เล่นไป เลื่อมใส ดำรงอยู่ น้อมไป ในอวิชชาปเภท. ความเป็นอย่างนี้ของภิกษุ นั้น ทำให้ เธอหวังอวิชชาปเภทได้. เปรียบเหมือนซัมพาลี อันสร้างมาแล้วหลายปี คนเขา เปิดทางน้ำไหลเข้าของมัน และปิดทางน้ำไหล ออกไว้ทั้งหมด ทั้งฝนก็ตก ตามฤดูกาล เมื่อเป็นอย่างนี้ การที่จะมีน้ำไหลออกจากขอบคันแห่งตระพังนั้น ก็เป็นอันหวังได้, นี้ฉันใด; ภิกษุ ท. ! ภิกษุ ที่เข้าถึงเจโตวิมุตติอันสงบ อย่างใด อย่างหนึ่ง แล้วแลอยู่. เธอย่อมกระทำในใจซึ่งอวิชชาปเภท, เมื่อเธอกระทำใน ใจซึ่งอวิชชาปเภทอยู่, จิตของเธอ ก็เล่นไป เลื่อมใส ดำรงอยู่ น้อมไป ใน อวิชชาปเภท. ความเป็นอย่างนี้ของภิกษุ นั้น ทำให้เธอหวังอวิชชาปเภทได้, ฉั น นั้นเหมือนกัน.

ภิกษุ ท. ! บุคคล ๔ จำพวก เหล่านี้แล มีอยู่ หาได้ อยู่ในโลก.

- จตุกก. อ. ๒๑/๒๒๓ - ๒๒๕/๑๗๘.

## นิทเทศ ๒๑

ว่าด้วย สัมมาสมาธิ

จบ

## นิเทศ ๒๒ ว่าด้วย ข้อความสรุปเรื่องมรรค

(มี ๓๕ เรื่อง)

หมวด ก. ว่าด้วย ไวพจน์

อริยอัฏฐังคิกมัคคอชิวณะ

(ไวพจน์แห่งอัฏฐังคิกมรรค)

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงซึ่ง สามัญญะ .... ภิกษุ ท.! สามัญญะ นั้น เป็นอย่างไรเล่า? สามัญญะนั้นคือ อริยอัฏฐังคิกมรรคนี้ นั่นเอง ได้แก่ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ. ภิกษุ ท.! นี้ เราเรียกว่า สามัญญะ.

- มหาวาร. ส. ๑๕/๓๐/๕๕ - ๑๐๐.

ในสูตรอื่น (๑๕/๓๐/๑๐๕)	ตรัสเรียกอัฏฐังคิกมรรคว่า	พรหมัญญะ.
ในสูตรอื่น (๑๕/๓๑/๑๑๑)	ตรัสเรียกอัฏฐังคิกมรรคว่า	พรหมจริยะ.
ในสูตรอื่น (๑๕/๒๐/๖๑)	ตรัสเรียกอัฏฐังคิกมรรคว่า	สัมมัตตะ.
ในสูตรอื่น (๑๕/๒๐/๖๔)	ตรัสเรียกอัฏฐังคิกมรรคว่า	กุสลธัมม.
ในสูตรอื่น (๑๕/๒๐/๖๗)	ตรัสเรียกอัฏฐังคิกมรรคว่า	สัมมาปฏิบัติ.
ในสูตรอื่น (๑๕/๒๐/๕๑)	ตรัสเรียกอัฏฐังคิกมรรคว่า	สัมมาปฏิบัติ.
ในสูตรอื่น (๑๕/๕๒๘/๑๖๖๔)	ตรัสเรียกอัฏฐังคิกมรรคว่า	มัชฌิมาปฏิบัติ.
ในสูตรอื่น (๑๕/๕๒๔/๘๒๕)	ตรัสเรียกอัฏฐังคิกมรรคว่า	สมณะและวิปัสสนา].

### อัฏฐังคิกมรรคในฐานะแห่งมัชฌิมาอันประเสริฐ

(พระอานนทได้เห็นชาณุตโตนิพราหมณ์ นั่งรถขาวเทียมด้วยม้าขาวเครื่องประดับประดา ทุกส่วนขาว ถือพัศควาลวิชนีขาว จนกระทั่งประชาชนเห็นแล้วร้องว่า พรหมยาน ว่าลักษณะแห่ง พรหมยาน, ดังนี้แล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วทูลถามว่า :-)

“ข้าแต่พระองค์ผู้องค์ผู้เจริญ ! พระผู้มีพระภาค อาจะบัญญัติพรหมยานขึ้น ในธรรมวินัยนี้ ได้หรือไม่หนอ ?”

อาจซี อานนท์ ! คำว่า พรหมยาน นั้น เป็นอริวงนะ (คำแทนชื่อ) แห่งอริยอัฏฐังคิกมรรคนี้เอง; เรียกว่า พรหมยาน บ้าง ธรรมยาน บ้าง อนุตตรสังคามวิชัย บ้าง.

อานนท์ ! สัมมาทิฏฐิ อันบุคคลเจริญ กระทำให้มากแล้ว เป็นธรรมมีการนำออกซึ่งราคะเป็นปริโยสาน มีการนำออกซึ่งโทสะเป็นปริโยสาน มีการนำออกซึ่งโมหะเป็นปริโยสาน.

สัมมาสังกัปปะ .... สัมมาวาจา .... สัมมากัมมันตะ .... สัมมาอาชีวะ .... สัมมาวายามะ .... สัมมาสติ .... สัมมาสมาธิ .... อันบุคคลเจริญกระทำให้มากแล้ว เป็นธรรมมีการนำออกซึ่งราคะเป็นปริโยสาน มีการนำออกซึ่งโทสะเป็นปริโยสาน มีการออกซึ่งโมหะเป็นปริโยสาน.

อานนท์ ! ฟังทราบโดยปริยายนี้แล ว่าคำว่า พรหมยาน นั้น เป็นอริวงนะแห่งอริยอัฏฐังคิกมรรคนี้เอง; เรียกว่า พรหมยาน บ้าง ธรรมยาน บ้าง อนุตตรสังคามวิชัย บ้าง.

- มหาวาร. ส. ๑๕/๖ - ๗/๑๓ - ๒๓.

(ผู้ศึกษาฟังทราบว่า คำว่า พรหมยาน เป็นคำสูงสุดในฝ่ายศาสนาพราหมณ์ พระอานนท์อยากจะมีคำเช่นนั้นในพระพุทธศาสนาบ้าง จึงทูลถาม; แต่พระองค์ตรัสตอบอย่างธัมมาธิษฐาน ระบุนำอริยอัฏฐังคิกมรรคเป็นพรหมยาน, และแถมยังมีคำว่า ธรรมยาน และอนุตตรสังคามวิชัย อีกด้วย. เราเห็นว่า คำว่า ธรรมยาน สำคัญกว่า จึงยกเอามาเป็นชื่อแห่งหัวข้อนี้.

อนึ่ง อัญ्ञกมรรคนี้ จำแนกความหมายได้หลายอย่าง เช่นจำแนกเป็น วิเวกนิสฺสิตํ วิ-  
 รากนิสฺสิตํ นิโรธนิสฺสิตํ โวสุสคฺคปริณามิ ดังในหัวข้อ ที่จัด อัญ्ञกมรรคเป็น กัลยาณมิตร  
 เป็นต้น บ้าง, และในหัวข้อทรงจำแนกเป็น ราก - โทส - โมหวินย - ปรีโยสานบ้าง, ในหัวข้อว่า  
 “อัญ्ञกมรรคชนิดที่เจริญแล้ว ทำกิจแห่งอริยสัจสี่พร้อมกันไปในตัว” เป็นต้น ซึ่งได้กล่าวไว้ใน  
 หมายเหตุท้ายหัวข้อนั้นๆ ที่หน้า ๑๔๑๕, ๑๔๒๑, ๑๔๕๘ แห่งหนังสือนี้ ทรงจำแนกว่า อม  
 โคธ อมตปรายน อมตปรีโยสาน บ้าง, นิพฺพานนิฺนุน นิพฺพานโปณ นิพฺพานปฺพการ บ้าง).

## อัญ्ञกมรรค เป็นสัมมาปฏิบัติ

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงซึ่ง มิจฉาปฏิบัติ และสัมมาปฏิบัติ แก่  
 พวกเธอ. เธอทั้งหลาย จงฟังซึ่งข้อความนั้น.

ภิกษุ ท.! มิจฉาปฏิบัติ เป็นอย่างไรเล่า ? มิจฉาปฏิบัติคือ  
 มิจฉาทิฏฐิ มิจฉาสังกัปปะ มิจฉาวาจา มิจฉากัมมันตะ มิจฉาอาชีวะ  
 มิจฉาวายามะ มิจฉาสติ มิจฉาสมาธิ. ภิกษุ ท.! นี้เรียกว่า มิจฉา  
 ปฏิบัติ.

ภิกษุ ท.! สัมมาปฏิบัติ เป็นอย่างไรเล่า ? สัมมาปฏิบัติคือ  
 สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ  
 สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ. ภิกษุ ท.! นี้เรียกว่า สัมมาปฏิบัติ.

- มหาวาร. ส. ๑๕/๒๒/๖๕ - ๖๗.

[สูตรข้างบนนี้ ตรัสเรียกอัญ्ञกมรรค ว่าสัมมาปฏิบัติ ; ในสูตรอื่น (๑๕/๒๘/๘๕ -  
 ๘๑) ตรัสเรียกว่า สัมมาปฏิบัติ ก็มี.

อนึ่ง สูตรข้างบนนี้ตรัสเรียกอัญ्ञกมรรค ว่า สัมมาปฏิบัติ ในสูตรบางแห่ง (นิทาน.ส.  
 ๑๖/๕/๑๕ - ๒๑) ตรัสเรียก ปฏิจฺจสมุปฺบาทฝายนิโรธวาร ว่าเป็นสัมมาปฏิบัติ ก็มี.



(ตรัสเรียกปฏิจสมุบาทนโรธวาร ว่า ทุกขนิโรธอรียสัจ ก็มี - ติก. อ. ๒๐/๒๒๗/๔๐๑). เป็นอันว่า ทั้งอรียอัฐังคิภมรรค และปฏิจสมุบาทนโรธวาร ต่างก็เป็นสัมมาปฏิบัติด้วยกัน ; ควรที่นักศึกษาจะสนใจอย่างยิ่ง].

## สัมมัตตะในนามว่า อริยมรรค

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดงซึ่งธรรมอันเป็นอริยมรรค และธรรมอันเป็นอนริยมรรค แก่พวกเธอ. เธอทั้งหลายจงฟัง.

ภิกษุ ท. ! **อนริยมรรค** เป็นอย่างไรเล่า ? คือ มิจฉาทิฏฐิ มิจฉาสังกัปปะ มิจฉาวาจา มิจฉากัมมันตะ มิจฉาอาชีวะ มิจฉาวายามะ มิจฉาสติ มิจฉาสมาธิ มิจฉาญาณะ มิจฉาวิมุตติ. ภิกษุ ท. ! นี้เรียกว่า อนริยมรรค.

ภิกษุ ท. ! **อริยมรรค** เป็นอย่างไรเล่า ? คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ สัมมาญาณะ สัมมาวิมุตติ. ภิกษุ ท. ! นี้เรียกว่า อริยมรรค.

- ทสก. อ. ๒๔/๒๖๒/๑๔๕ - ๑๔๖.

(ในพระบาลีข้างบนนี้ ทรงแสดง **สัมมัตตะสัพพะ** และ **มิจฉัตตะสัพพะ** ว่าเป็นอริยมรรคและอนริยมรรค. ในบาลีแห่งอื่น ๆ แสดงเป็นคู่ ๆ แปรลกออกไปอีก คือในสูตรอื่น ๆ ทรงเรียกชื่อของธรรมหมวดนี้ว่า สุกกมรรค - กัณ्हมรรค ก็มี, เป็นสาธุธรรม - อสาธุธรรม, อริยมรรค - อนริยมรรค, กุศลธรรม - อกุศลธรรม, ธรรมมีประโยชน์ - ธรรมไม่มีประโยชน์, เป็นธรรม - เป็นอธรรม, ไม่เป็นไปเพื่ออาสวะ - เป็นไปเพื่ออาสวะ, เป็นธรรมไม่มีโทษ - เป็นธรรมมีโทษ, เป็นธรรมไม่แผดเผา - เป็นธรรมแผดเผา, ไม่เป็นเครื่องสังสมกิเลส - เป็นเครื่องสังสมกิเลส, มีสุขเป็นกำไร - มีทุกข์เป็นกำไร, มีสุขเป็นผลตอบแทน - มีทุกข์เป็นผลตอบแทน, เป็นธรรมทำความสงบ - ไม่เป็นธรรมทำความสงบ, เป็นธรรมของสัตบุรุษ - ไม่เป็นธรรมของสัตบุรุษ, ธรรมที่ควรทำให้เกิดขึ้น - ธรรมที่ไม่ควรให้เกิดขึ้น, ธรรมที่ควรเสพ - ธรรมที่ไม่ควรเสพ,

ธรรมที่ควรเจริญ - ธรรมที่ไม่ควรเจริญ,      ธรรมที่ควรทำให้มาก - ธรรมที่ไม่ควรทำให้มาก,  
 ธรรมที่ควรระลึกรถึง - ธรรมที่ไม่ควรระลึกรถึง,      ธรรมที่ควรทำให้แจ้ง - ธรรมที่ไม่ควรทำให้แจ้ง,  
 ดังนี้ก็มี. - ๒๔/๒๕๘ - ๒๖๕/๑๓๔ - ๑๕๔).

## ธรรมที่เป็นนิพพานคามิมัคคะ

ภิกษุ ท. !      เราจักแสดงซึ่งนิพพานคามิมรรค      แก่เธอทั้งหลาย. เธอ  
 ทั้งหลายจงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท. !      ก็ นิพพานคามิมรรค      เป็นอย่างไรเล่า ? (ต่อไปนี้ทรงแสดง  
 สิ่งทีเรียกว่า นิพพานคามิมรรค โดยสูตรหลายสูตรเป็นลำดับไป ในทีนี้จะยกมาเฉพาะชื่อธรรมที  
 ทรงแสดงเท่านั้น :-)

กายคตาสติ                      :      ภิกษุ ท. !      นี้เราเรียกว่า      นิพพานคามิมรรค.

สมณะและวิปัสสนา            :      ภิกษุ ท. !      นี้เราเรียกว่า      นิพพานคามิมรรค.

สวิตักกสวิจารสมาธิ      อวิตักกวิจารมัตตสมาธิ      อวิตักกอวิจารสมาธิ      :  
 ภิกษุ ท. !      นี้เราเรียกว่า      นิพพานคามิมรรค.

สุญญตสมาธิ      อนิมิตตสมาธิ      อัปปณิหิตสมาธิ      :      ภิกษุ ท. !      นี้เรา  
 เรียกว่า      นิพพานคามิมรรค.

สติปัฏฐานสี่                      :      ภิกษุ ท. !      นี้เราเรียกว่า      นิพพานคามิมรรค.

สัมมปปธานสี่                      :      ภิกษุ ท. !      นี้เราเรียกว่า      นิพพานคามิมรรค.

อิทธิบาทสี่                      :      ภิกษุ ท. !      นี้เราเรียกว่า      นิพพานคามิมรรค.

อินทรีย์ห้า                      :      ภิกษุ ท. !      นี้เราเรียกว่า      นิพพานคามิมรรค.

พละห้า                      :      ภิกษุ ท. !      นี้เราเรียกว่า      นิพพานคามิมรรค.

โพชฌงค์เจ็ด                      :      ภิกษุ ท. !      นี้เราเรียกว่า      นิพพานคามิมรรค.

อริยอัฏฐังคิกมรรค : ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า นิพพานคามิมรรค.

ภิกษุ ท. ! ด้วยอาการอย่างนี้ นิพพานคามิมรรค เป็นอันว่าเราแสดงแล้ว. ภิกษุ ท. ! กิจอันใด ที่ศาสดาผู้เอ็นดู แสวงหาประโยชน์เกื้อกูลอาศัยความเอ็นดูแล้ว จะพึงทำแก่สาวกทั้งหลาย, กิจอันนั้น เราได้ทำแล้วแก่พวกเธอทั้งหลาย. ภิกษุ ท. ! นั้น โคนไม้ทั้งหลาย, นั้น เรือนว่างทั้งหลาย. ภิกษุ ท. ! พวกเธอทั้งหลายจงเพียรเผากิเลส, อย่าได้ประมาท. พวกเธอทั้งหลาย อย่าได้เป็นที่ต้องร้อนใจ ในภายหลังเลย. นี้แล เป็นวจาเครื่องพร่ำสอนพวกเธอทั้งหลายของเรา.

- สพท. ส. ๑๘/๔๔๑ - ๔๔๒, ๔๕๐ - ๔๕๓/๖๓๔ - ๖๘๔, ๗๒๐ - ๗๕๑.

## ทางโล่งอันแน่นอนไปสู่สัมมัตตนิยาม

ภิกษุ ท. ! บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๖ ประการ แม้ฟังสัทธรรมอยู่ ก็ไม่อาจก้าวลงสู่นิยามธรรม (บทสรุปอันแน่นอน) อันเป็นสัมมัตตะ (ภาวะแห่งความถูกต้อง) ในกุศลธรรมทั้งหลาย.<sup>๑</sup> หกประการ อย่างไรเล่า? หกประการ คือ เป็นผู้ :-

ประกอบด้วยกัมมารณภาวะ (มีกรรมเป็นเครื่องกั้น);

ประกอบด้วยกิเลสารณภาวะ (มีกิเลสเป็นเครื่องกั้น);

ประกอบด้วยวิปาการณภาวะ (มีวิบากเป็นเครื่องกั้น);

ไม่ประกอบด้วยศรัทธา ;

๑. ภาวะแห่งความถูกต้องในกุศลธรรมทั้งหลาย ในที่นี้หมายถึงอัฏฐังคิกมรรคมีองค์แปดประการหรือจะขยายออกไปถึงสัมมาญาณและสัมมาวิมุตติ อีก ๒ ประการ รวมเป็น ๑๐ ประการ ด้วยก็ได้. กล่าวโดยย่อว่า ธรรม ๖ ประการแห่งสูตรนี้ เป็นทางโล่งเปิดตรงไปสู่หัวใจอัฏฐังคิกมรรค.

ไม่ประกอบด้วยฉันทะ ; และ  
เป็นผู้มีปัญญาทราม.

ภิกษุ ท. ! บุคคลที่ประกอบด้วยหลักธรรม ๖ ประการเหล่านี้แล แม้ฟังสัทธรรมอยู่ก็ไม่อาจก้าวลงสู่นิยามธรรม อันเป็นสัมมัตตะ ในกุศลธรรมทั้งหลาย.

ภิกษุ ท. ! บุคคลที่ประกอบด้วยหลักธรรม ๖ ประการ ฟังสัทธรรมอยู่ก็อาจก้าวลงสู่นิยามธรรม อันเป็นสัมมัตตะ ในกุศลธรรมทั้งหลาย. หกประการอย่างไรเล่า? หกประการคือ เป็นผู้ :-

ไม่ประกอบด้วยกัมมวารณภาวะ ;  
ไม่ประกอบด้วยกิเลสวารณภาวะ ;  
ไม่ประกอบด้วยวิปากวารณภาวะ ;  
ประกอบด้วยศรัทธา ;  
ประกอบด้วยฉันทะ ; และ  
เป็นผู้ที่มีปัญญา.

ภิกษุ ท. ! บุคคลที่ประกอบด้วยหลักธรรม ๖ ประการเหล่านี้แล แม้ฟังสัทธรรมอยู่ ก็อาจก้าวลงสู่นิยามธรรม อันเป็นสัมมัตตะ ในกุศลธรรมทั้งหลาย.

- นกก. อ. ๒๒/๔๘๕/๓๕๗.

(กัมมวารณภาวะ - มีกรรมเป็นเครื่องกั้น หมายถึงวิปุกุสาร์แห่งจิต เพราะได้ทำกรรมชั่วไว้, กิเลสวารณภาวะ - มีกิเลสเป็นเครื่องกั้น หมายถึงกิเลส โดยเฉพาะคือมิจฉาทิฏฐิที่เป็นพื้นฐานแห่งจิต, วิปากวารณภาวะ - หมายถึง วิปากที่ทำให้เกิดเป็นสัตว์ที่ไม่อาจจะเข้าใจธรรมได้).

## อริยมรรค ซึ่งมีไช่อริยอัฏฐังคิกมรรค

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดงซึ่งอริยมรรคและอนริยมรรค แก่พวกเธอ. เธอทั้งหลายจงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท. ! อนริยมรรค เป็นอย่างไรเล่า ? คือ ปาณาติบาต อทินนาทาน กามเมสุมิจฉาจาร มุสาวาท ปิสุณวาท ผรุสวาท สัมผัสปลลาปวาท อนภิขณาพยาบาท มิจฉาทิฎฐิ : ภิกษุ ท. ! นี้เรียกว่า อนริยมรรค.

ภิกษุ ท. ! อริยมรรค เป็นอย่างไรเล่า ? เว้นจากปาณาติบาต เว้นจากอทินนาทาน เว้นจากกามเมสุมิจฉาจาร เว้นจากมุสาวาท เว้นจากปิสุณวาท เว้นจากผรุสวาท เว้นจากสัมผัสปลลาปวาท อนภิขณา อภัยบาท สัมมาทิฎฐิ : ภิกษุ ท. ! นี้เรียกว่า อริยมรรค.

- ทสก.อ. ๒๔/๒๕๕/๑๗๘

(กุศลกัมมบถสิป และ อกุศลกัมมบถสิป ซึ่งเรียกชื่อว่า อริยมรรค และอนริยมรรคในที่นี้, ในสูตรอื่นเรียกว่า สุกกมรรค - กัณ्हมรรค ก็มี - ๒๔/๓๐๐/๑๗๕).

หมวด ข. ว่าด้วย การสงเคราะห์องค์มรรค

### องค์แปดแห่งอริยมรรค สงเคราะห์ลงในสิกขาสาม

“ข้าแต่แม่เจ้า ! อริยอัฏฐังคิกมรรค เป็นอย่างไรเล่า ?”

“อาวุโสวิสาขะ ! อริยอัฏฐังคิกมรรคนั้น ได้แก่สิ่งเหล่านี้คือ สัมมาทิฎฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ”.

“จ้่าแต่แม่จ้่า ! อริยอัฐังคิกมรรค เป็นสังขตธรรม หรืออสังขตธรรม ?”

“อาวุโสวิสาขะ ! อริยอัฐังคิกมรรค เป็นสังขตธรรม”.

“จ้่าแต่แม่จ้่า ! ชั้นทั้งสาม (ศีล - สมาธิ - ปัญญาชั้น) สงเคราะห์ด้วยอริยอัฐังคิกมรรค หรือ, หรือว่าอริยอัฐังคิกมรรค สงเคราะห์ด้วยชั้นสาม ?”

“อาวุโสวิสาขะ ! ชั้นทั้งสาม ไม่ได้สงเคราะห์ในอริยอัฐังคิกมรรค; แต่ อริยอัฐังคิกมรรค ต่างหาก สงเคราะห์ในชั้นทั้งสาม, คือสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สามอย่างนี้ สงเคราะห์ใน ศีลชั้น; สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ สามอย่างนี้ สงเคราะห์ใน สมาธิชั้น; สัมมาทิฎฐิ สัมมาสังกัปปะ สองอย่างนี้ สงเคราะห์ใน ปัญญาชั้น. .... ฯลฯ ....”.

- ม.ม. ๑๒/๕๔๕, ๕๕๕/๕๐๘, ๕๑๓.

(ข้อความข้างบนนี้ เป็นคำของธัมมทินนาเถรี กล่าวตอบแก่วิสาขอุบาสก ครั้นอุบาสกนำข้อความนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า “วิสาขะ ! ธัมมทินนาภิกษุณี เป็นบัณฑิต มีปัญญามาก; ถ้าเธอถามข้อความนั้นกะเรา เราก็จะพยากรณ์กะเธอเช่นเดียวกับที่ธัมมทินนาภิกษุณีพยากรณ์แล้วแก่เธอ เธอจงทรงจำเนื้อความนั้นไว้.” ดังนั้นเป็นอันว่า ข้อความของธัมมทินนาเถรีมีค่าเท่ากับพระพุทธรายิต จึงนำมาใส่ไว้ในหนังสือนี้ ในลักษณะเช่นนี้).

## ลักษณะแห่งสิกขาสามโดยละเอียด

### ๑. ศีลชั้น โดยละเอียด

“ท่านอานนทผู้เจริญ ! อริยศีลชั้นนั้น เป็นอย่างไรเล่า ที่พระสมณโคดมทรงสรรเสริญ และทรงชักชวนมหาชนนี้ ให้สมาทาน ให้เข้าไปอยู่ ให้ตั้งไว้เฉพาะ ?”

มาณพ ! ตถาคตเกิดขึ้นในโลกนี้ เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ชอบเอง สมบูรณ์ด้วยวิชาและจรณะ ดำเนินไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกคนควรฝึก ไม่มีใครยิ่งไปกว่า เป็นครูของเทวดาและมนุษย์ เป็นผู้เบิกบานแล้ว จำแนกธรรมออกสอนสัตว์. ตถาคตนั้นทำให้แจ้งซึ่งโลกนี้ กับทั้งเทวดา มาร พรหม หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาพร้อมทั้งมนุษย์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว สอนผู้อื่นให้รู้แจ้งตาม. ตถาคตนั้น แสดงธรรมไพเราะในเบื้องต้น ท่ามกลาง ที่สุด, ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์ บริบูรณ์สิ้นเชิง.

คหบดีหรือบุตรคหบดี หรือผู้เกิดในตระกูลใดตระกูลหนึ่งในภายหลังก็ได้ ได้ฟังธรรมนั้นแล้ว เกิดศรัทธาในตถาคต. เขาผู้ประกอบด้วยศรัทธาย่อมพิจารณาเห็นว่า “ฆราวาสคับแคบ เป็นทางมาแห่งธุลี, บรรพชาเป็นโอกาส (คือที่โปร่งโล่ง) อันยิ่ง; การที่คนอยู่ครองเรือน จะประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์ บริบูรณ์โดยส่วนเดียวเหมือนสังข์ที่เขาขัดแล้วนั้น ไม่ทำได้โดยง่าย. ถ้ากระไร เราจะปลงผมและหนวด ครองผ้ากาสายะ ออกจากเรือนบวชเป็นผู้ไม่เกี่ยวข้องด้วยเรือนเถิด”, ดังนี้.

โดยสมัยอื่นต่อมา เขาละกองสมบัติน้อยใหญ่ และวงศ์ญาติน้อยใหญ่ ปลงผมและหนวด ออกจากเรือนบวช เป็นผู้ไม่เกี่ยวข้องด้วยเรือนแล้ว.

กุลบุตรนั้น ครั้นบวชแล้วอย่างนี้ เป็นผู้สำรวมแล้วด้วยการสำรวมใน ปาติโมกข์อยู่ ถึงพร้อมด้วยมรรยาทและโคจร มีปกติเห็นเป็นภัยในโทษทั้งหลายแม้มีประมาณน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ประกอบด้วย กายกรรมวจีกรรมอันเป็นกุศล มีอาชีพะบริสุทธิ์ ถึงพร้อมด้วยศีล ....

มาณพ ! ภิกษุ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีล เป็นอย่างไรเล่า?

มาณพ ! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ละปาณาติบาต เว้นขาดจากปาณาติบาต วาง  
 ท่อนไม้และศาสตราเสียแล้ว มีความละอาย ถึงความเอ็นดูกรุณา หวังประโยชน์  
 เกื้อกูลในบรรดาสัตว์ทั้งหลายอยู่ .... ฯลฯ .... (ข้อความต่อไปนี้ คุ้ได้ที่ภาคผนวกแห่ง  
 หนังสือเล่มนี้ ที่หน้า ๑๕๔๑ ตั้งแต่ คำว่า เป็นผู้ละอทินนาทาน เว้นขาดจากอทินนาทาน ... ไป  
 จนถึงคำว่า .... (จบอริยศีลขั้น) .... ที่หน้า ๑๕๕๑).

## ๒. สมาธิขั้น โดยละเอียด

“ท่านอานนทผู้เจริญ ! อริยสมาธิขั้นนั้น เป็นอย่างไรเล่า ที่พระสมณโคดมทรง  
 สรรเสริญ และทรงชักชวนมหาชนให้สมาทาน ให้เข้าไปอยู่ ให้ตั้งไว้เฉพาะ?”

(นุรพภาคแห่งการเจริญสมาธิ)

มาณพ ! ภิกษุ เป็นผู้มืทวารอันคุ้มครองแล้วในอินทรีย์ทั้งหลาย  
 เป็นอย่างไรเล่า ?

มาณพ ! ภิกษุในกรณีนี้ เห็นรูปด้วยตาแล้ว ไม่เป็นผู้ถือเอาใน  
 ลักษณะที่เป็นการรวบถือเอาทั้งหมด (รวมเป็นภาพเดียว) ไม่เป็นผู้ถือเอาในลักษณะ  
 ที่เป็นการถือเอาโดยแยกเป็นส่วน ๆ; อกุศลธรรมอันลามกคืออกิขณาและ  
 โทมนัส จะพึงไหลไปตามบุคคลผู้ไม่สำรวมอยู่ซึ่งอินทรีย์อันเป็นต้นเหตุคือตา  
 ใด, เธอยอมปฏิบัติเพื่อสำรวมซึ่งอินทรีย์นั้น ย่อมรักษาอินทรีย์คือตา ย่อมถึง  
 การสำรวมในอินทรีย์คือตา.

(ในกรณีแห่งอินทรีย์คือหู อินทรีย์คือจมูก อินทรีย์คือลิ้น อินทรีย์คือกาย และอินทรีย์คือ  
 ใจ ก็มีข้อความที่ได้ตรัสไว้ทำนองเดียวกัน).



.... มาณพ ! ภิกษุเป็นผู้มีทวารอันคุ้มครองแล้ว ในอินทรีย์ทั้งหลาย ด้วยอาการอย่างนี้แล.

มาณพ ! ภิกษุ เป็นผู้ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ เป็นอย่างไรเล่า?  
 มาณพ ! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้กระทำความรู้ตัวรอบคอบในการก้าวไป  
 ข้างหน้า การถอยกลับไปข้างหลัง, การแลดู การเหลียวดู, การคู้ การเหยียด, การ  
 ทรงสังฆาฏี บาตร จีวร, การฉัน การค้ำ การเคี้ยว การลิ้ม, การถ่ายอุจจาระ  
 ปัสสาวะ, เป็นผู้กระทำความรู้ตัวรอบคอบในการไป การหยุด, การนั่ง การ  
 นอน, การหลับ การตื่น, การพูด การนิ่ง.

.... มาณพ ! ภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ ด้วยอาการอย่างนี้  
 แล.

มาณพ ! ภิกษุ เป็นผู้สันโดษ เป็นอย่างไรเล่า? มาณพ ! ภิกษุใน  
 กรณีนี้ ย่อมเป็นผู้สันโดษ (ยินดีตามที่มีอยู่) ด้วยจีวรเป็นเครื่องบริหารกาย สันโดษ  
 ด้วยบิณฑบาตเป็นเครื่องบริหารท้อง ภิกษุนั้น จะหลีกไปโดยทิศใด ๆ ย่อม  
 ถือเอาบาตรและจีวรนั้นหลีกไปได้ โดยทิศนั้นๆ.

มาณพ ! เปรียบเสมือนนกมีปีก จะบินไปโดยทิศใด ๆ มีปีกอย่าง  
 เดียวเป็นภาระบินไป ฉันทะ; ภิกษุก็ฉันทะ : เป็นผู้สันโดษด้วยจีวรเป็นเครื่อง  
 บริหารกาย ด้วยบิณฑบาตเป็นเครื่องบริหารท้อง ถือเอาแล้วหลีกไปโดยทิศ  
 ใด ๆ ได้.

.... มาณพ ! ภิกษุ เป็นผู้สันโดษ ด้วยอาการอย่างนี้แล.

## (การเจริญสมาธิ)

ภิกษุ นั้น ประกอบด้วยอริยสี่สัจจ์ (ดังที่กล่าวแล้วข้างต้น) นี้ด้วย ประกอบด้วยอริยอินทรีย์นี้ด้วย ประกอบด้วยอริยสติสัมปชัญญะนี้ด้วย ประกอบด้วยอริยสัมมุตตุนีด้วย แล้ว, เธอเสพเสนาสนะอันสงัด คือ ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกห้วย ท้องถ้ำ ป่าช้า ป่าช้า ที่แจ้ง ลอมฟาง (อย่างใดอย่างหนึ่ง), ในเวลาภายหลังอาหาร กลับจากบิณฑบาตแล้ว เอนั่งคู้บัลลังก์ตั้งกายตรง ดำรงสติเฉพาะหน้า ....ฯลฯ.... (ข้อความตอนต่อจากนี้ ดูได้ที่ภาคผนวกหน้า ๑๕๕๓ แห่งหนังสือเล่มนี้ ตั้งแต่คำว่า ละอภิชมาโลภะแล้ว มีจิตปราศจากอภิชมาอยู่ .... ไปถึงคำว่า .... (จบอริยสมาธิขั้น) .... ที่หน้า ๑๕๕๘).

## ๓. ปัญญาขั้น โดยละเอียด

“ท่านอานนทผู้เจริญ! อริยปัญญาขั้นนั้น เป็นอย่างไรเล่า ที่พระสมณโคดมทรงสรรเสริญ และทรงชักชวนมหาชนนี้ให้สมาทาน ให้เข้าไปอยู่ ให้ตั้งไว้เฉพาะ ?”

ภิกษุ นั้น ครั้นจิตตั้งมั่น บริสุทธิ์ผ่องใส ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส เป็นธรรมชาติอันโยน ควรแก่การงาน ตั้งอยู่อย่างไม่วุ่นไหวเช่นนี้แล้ว เธอชักนำจิตไปเพื่อญาณทัสสนะ. เธอย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า กายของเรานี้ มีรูปประกอบอยู่ด้วยมหาภูตทั้งสี่ มีมารดาบิดาเป็นแดนเกิด เจริญขึ้นด้วยข้าวสุก และขนมสด ต้องห่อหุ้มนวดพูนอยู่เนื่องนิจ แต่ก็ยังมีการแตกทำลายสีกกร่อนเป็นธรรมดา, แต่วิญญาณของเรานี้ อาศัยอยู่ในกายนั้น เองอยู่ในกายนั้น; (เธอรู้เห็นอย่างชัดเจน) เปรียบเหมือนมณีไพฑูรย์อันสวยงาม สมชาติแก้ว แปะเหลี่ยมเจียรระไนดีแล้ว สดใส ผ่องใส ถึงพร้อมด้วยคุณค่าทั้งปวง, ในแก่นนั้นมีด้าย

ร้อยอยู่ สีเขียวบ้าง สีเหลืองบ้าง สีแดงบ้าง สีขาวบ้าง สีส้มบ้าง, บุรุษผู้มี  
 ตาดี วางแก้วนั้นลงในมือแล้ว ก็จะเห็นโดยประจักษ์ว่า มณีไพฑูรย์นี้ เป็นของ  
 สวยงาม สมชาติแก้ว แปรเคลือบม เจียรระไนดีแล้ว สดใส ผ่องใส ถึงพร้อม  
 ด้วยคุณค่าทั้งปวง. ในแก้วนี้มีด้ายร้อยอยู่ สีเขียวบ้าง สีเหลืองบ้าง สีแดงบ้าง  
 สีขาวบ้าง สีส้มบ้าง, ฉะนั้นเหมือนกัน. แม่นี้ ก็เป็นปัญญาของเธอประการ  
 หนึ่ง. ....๑๓๑.... (ข้อความตอนต่อจากนี้ไป ดูได้ที่ภาคผนวกแห่งหนังสือเล่มนี้ ที่หน้า ๑๕๕๕  
 ตั้งแต่คำว่า ภิกษุ นั้น ครั้นจิตตั้งมั่นบริสุทธิ์ผ่องใส ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส  
 เป็นธรรมชาติอ่อนโยน ควรแก่การงาน ตั้งอยู่อย่างไม่วุ่นไหวเช่นนี้แล้ว เธอ  
 ชักนำจิตไปเพื่อการนิรมิตกายอันสำเร็จด้วยใจ. เธอถอดกายอื่นออกจากกายนี้ ...  
 ไปจนถึงคำว่า .... (จบอรียปัญญาขั้น๓), ที่หน้า ๑๕๖๔).

- ส. ที. ๘/๒๕๒ - ๒๗๒/๓๑๘ - ๓๓๗.

## สิกขาสาม เป็นสิ่งที่ส่งเสริมกันตามลำดับ

(เมื่อพระผู้มีพระภาค ประทับอยู่ที่อุทยานอัมพลัญญิกา ในราชอาศรม ทรงกระทำธรรมมี  
 กถาเป็นอันมากแก่ภิกษุทั้งหลาย ดังนี้ว่า :-)

ศีล เป็นอย่างนี้, สมาธิ เป็นอย่างนี้, ปัญญา เป็นอย่างนี้. สมาธิ ที่ศีล  
 อบรมแล้ว ย่อมมีผลใหญ่มีอานิสงส์ใหญ่; ปัญญา ที่สมาธิอบรมแล้ว ย่อมมีผล  
 ใหญ่มีอานิสงส์ใหญ่; จิต ที่ปัญญาอบรมแล้ว ย่อมหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย  
 โดยชอบเทียว, คือพ้นจากกามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ.

- มห. ที. ๑๐/๘๖/๗๖.

## อริยสิกขาสาม

ภิกษุ ท. ! สิกขา ๓ อย่างเหล่านี้ มีอยู่. สามอย่าง อย่างไม่ไรเล่า? สามอย่างคือ อริสีลสิกขา อริจิตตสิกขา อริปัญญาสิกขา.

ภิกษุ ท. ! อริสีลสิกขา เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้มึสติล สำรวมด้วยการสำรวมในปาติโมกข์ ถึงพร้อมด้วยมรรยาทและโคจร มีปกติเห็นเป็นภัยในโทษทั้งหลายแม้ว่าเป็นโทษเล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย. ภิกษุ ท. ! นี้เรากล่าวว่า อริสีลสิกขา.

ภิกษุ ท. ! อริจิตตสิกขา เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ สังกจากกามทั้งหลาย สังกจากอกุศลธรรมทั้งหลาย เข้าถึงปฐมฌาน .... ทุตติยฌาน .... ตติยฌาน .... จตุตถฌาน แล้วแลอยู่. ภิกษุ ท. ! นี้เรากล่าวว่า อริจิตตสิกขา.

ภิกษุ ท. ! อริปัญญาสิกขา เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมรู้ชัดตามเป็นจริงว่า “นี้ทุกข์ นี้เหตุให้เกิดทุกข์ นี้ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ นี้ทางให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์” ดังนี้. ภิกษุ ท. ! นี้เรากล่าวว่า อริปัญญาสิกขา.

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล สิกขา ๓ อย่าง.

- ตัก. อ. ๒๐/๓๐๓/๕๒๕.

## อริยสิกขาสาม (อีกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! สิกขา ๓ อย่างเหล่านี้ มีอยู่. สามอย่าง อย่างไม่ไรเล่า? สามอย่างคือ อริสีลสิกขา อริจิตตสิกขา อริปัญญาสิกขา.

ภิกษุ ท. ! อธิศีลสิกขา เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในภคณีนี  
เป็นผู้มีศีล สำรวมด้วยการสำรวมในปาติโมกข์ .... ฯลฯ .... สมาทานศึกษาอยู่  
ในสิกขาบททั้งหลาย. ภิกษุ ท. ! นี้เรากล่าวว่า อธิศีลสิกขา.

ภิกษุ ท. ! อธิจิตตสิกขา เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในภคณีนี  
สังัดจากกามทั้งหลาย สังัดจากอกุศลธรรมทั้งหลาย เข้าถึงปฐมฌาน ....  
ทุติยฌาน .... ตติยฌาน .... จตุตถฌาน แล้วแลอยู่. ภิกษุ ท. ! นี้เรากล่าวว่า  
อธิจิตตสิกขา.

ภิกษุ ท. ! อธิปัญญาสิกขา เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุใน  
ภคณีนี กระทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะความ  
สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทวิภูตรธรรมนี้ เข้าถึงแล้ว  
แลอยู่. ภิกษุ ท. ! นี้เรากล่าวว่า อธิปัญญาสิกขา.

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล สิกขา ๓ อย่าง.

(คาถาผนวกท้ายพระสูตร)

พึงเป็นผู้มีความเพียร มีกำลัง มีความตั้งมั่น มีความเพ่ง  
มีสติ สำรวมอินทรีย์ ประพฤติอธิศีลอธิจิตและอธิปัญญาเถิด  
พึงแผ่จิตครอบงำทิศทั้งปวง ด้วยสมาธิอันหาประมาณมิได้ เช่น  
เดียวกันทั้งข้างหน้าข้างหลัง ทั้งข้างหลังข้างหน้า เช่นเดียวกันทั้ง  
เบื้องต่ำเบื้องสูง ทั้งเบื้องสูงเบื้องต่ำ เช่นเดียวกันทั้งกลางวัน  
กลางคืน ทั้งกลางคืนกลางวัน. นั้นท่านกล่าวกันว่าเป็นเสขปฏิบัติ  
หรือการประพฤติธรรมหมดจดด้วยดี. นั้นท่านกล่าวกันว่าเป็นผู้รู้  
พร้อมในโลก มีปัญญา ถึงที่สุดแห่งการปฏิบัติ.

**วิโมกข์แห่งจิต** ย่อมมีแก่บุคคลนั้นผู้หลุดพ้นแล้วเพราะสิ้นตัณหา  
เพราะความดับสนิทแห่งวิญญาน เหมือนความดับสนิทแห่งไฟ ฉะนั้น.

- ตีก. อ. ๒๐/๓๐๓/๕๓๐.

## ลักษณะความสมบูรณ์แห่งศีล

ดูก่อนจุนท์! ศีลทั้งหลายมีประมาณเท่าไร, ผู้รู้กล่าวกันว่า อริยกัณฑ์ศีล  
(ศีลเป็นที่ชอบใจของพระอริยเจ้า) เลิศกว่าศีลเหล่านั้น; กล่าวคือ ศีลที่ไม่ขาด ไม่ทะลุ  
ไม่ด่าง ไม่พร้อย เป็นไทแก่ตัว วิญญูชนสรรเสริญ ไม่ถูกค้นหาทักขิณูปการ  
เป็นไปพร้อมเพื่อสมาธิ.

จุนท์! บุคคลเหล่าใด ทำให้บริบูรณ์ในอริยกัณฑ์ศีล, บุคคล  
เหล่านั้น เชื่อว่ากระทำให้บริบูรณ์ในสิ่งอันเลิศ; ก็วิบากอันเลิศ ย่อมมีแก่  
ผู้กระทำให้บริบูรณ์ในสิ่งอันเลิศ แล.

- ปญจก. อ. ๒๒/๓๘/๓๒.

## เมื่อตีความคำบัญญัติผิด

### แม้ทารกนอนเบาะก็มีศีลโดยอัตโนมัติ

(อุคคาหมานปริพพาชก ได้กล่าวกะช่างไม้ชื่อปัญจกัณะว่า “ถปติ ! เราบัญญัติบุคคลผู้  
ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ ว่าเป็นผู้มีกุศลสมบูรณ์ มีกุศลอย่างยิ่ง เป็นสมณผู้บรรลุถึงการ  
บรรลุอันอุดม อันใครๆบให้แพ้ไม่ได้. สี่อย่างอย่างไรเล่า? สี่อย่างคือ บุคคลในกรณีนี้ ย่อมไม่  
กระทำการอันเป็นบาปด้วยกาย ๑ ย่อมไม่กล่าววาจาอันเป็นบาป ๑ ย่อมไม่ดำริความดำริอันเป็น

บาท ๑ ย่อมไม่เลี้ยงชีวิตด้วยอาชีพอันเป็นบาท ๑.” ช่างไม่โมโหยินดีไม่คัดค้านถ้อยคำนั้น เข้าไป  
เฝ้าแล้วกราบทูลข้อความนั้นแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าทุกประการ. ครัสว่า :-)

ธปติ ! ถ้าเป็นอย่างที่ปริพพาชกนั้นกล่าวแล้ว เด็กอ่อนนอนหงาย  
อยู่บนเบาะ ก็จะกลายเป็นผู้มีกุศลสมบูรณ์ มีกุศลอย่างยิ่ง เป็นสมณผู้บรรลุ  
ถึงการบรรลุอันอุดม อันใครๆรบให้แพ้ไม่ได้ ไปเสีย. ธปติ ! สำหรับเด็ก  
อ่อนนอนหงายอยู่บนเบาะนั้น แม้แต่ความรู้จักว่า “กายๆ” ดังนี้ ก็ยังมีได้มีแล้ว  
จักกระทำการอันเป็นบาทด้วยกายได้แต่ที่ไหน อย่างมากก็เพียงกลิ้งไปกลิ้งมา  
อยู่บนเบาะ. ธปติ ! สำหรับเด็กอ่อนนอนหงายอยู่บนเบาะนั้น แม้แต่ความรู้จัก  
ว่า “วาจาๆ” ดังนี้ ก็ยังมีได้มี แล้ว จักกล่าววาจาอันเป็นบาทได้แต่ที่ไหน อย่าง  
มากก็เพียงส่งเสียงร้องให้. ธปติ ! สำหรับเด็กอ่อนนอนหงายอยู่บนเบาะนั้น  
แม้แต่ความรู้จักว่า “ดำริๆ” ดังนี้ ก็ยังมีได้มี. แล้ว จักดำริความดำริอันเป็น  
บาทได้แต่ที่ไหน อย่างมากก็เพียงแสดงอาการอึดอัด (ตามประสาทเด็ก). ธปติ !  
สำหรับเด็กอ่อนนอนหงายอยู่บนเบาะนั้น แม้แต่ความรู้จักที่ว่า “อาชีพๆ” ดังนี้  
ก็ยังมีได้มี. แล้ว จักเลี้ยงชีวิตด้วยอาชีพอันเป็นบาทได้แต่ที่ไหน อย่างมากทำ  
ได้ก็แต่เพียงกินนมแม่. ธปติ ! เมื่อเป็นอย่างนี้แล้ว เด็กอ่อนนอนหงายอยู่บน  
เบาะ จักเป็นผู้มีกุศลสมบูรณ์ มีกุศลอย่างยิ่ง เป็นสมณผู้บรรลุถึงการบรรลุอัน  
อุดม อันใครๆรบให้แพ้ไม่ได้ ดังคำกล่าวของอุคคาหมานปริพพาชกนั้นได้  
อย่างไร.

ธปติ ! เราบัญญัติบุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ อย่าง (ตามที่อุค-  
คาหมานปริพพาชกกล่าวนั้น) ว่า ยังไม่ใช่ผู้มีกุศลสมบูรณ์ ยังไม่ใช่ผู้มีกุศล  
อย่างยิ่ง ยังไม่ใช่สมณผู้บรรลุถึงการบรรลุอันอุดมอันใครๆ รบให้แพ้ไม่ได้  
อย่างมาก บุคคลนั้นเพียงแต่จะดีกว่าเด็กอ่อนนอนหงายอยู่บนเบาะบ้างเท่านั้น.

## ธรรม - อธรรม - อรรถ - อนรรถ ที่ควรทราบ

ภิกษุ ท. ! อธรรม เป็นสิ่งที่ควรทราบ, อนรรถ ก็เป็นสิ่งที่ควรทราบ. ธรรม เป็นสิ่งที่ควรทราบ, อรรถ ก็เป็นสิ่งที่ควรทราบ. รู้แจ้งทั้งอธรรมและอนรรถ, รู้แจ้งทั้งธรรมและอรรถแล้ว บุคคลพึงปฏิบัติตามที่ เป็นธรรมตามที่เป็นอรรถ.

ภิกษุ ท. ! อะไรเป็น อธรรม และเป็น อนรรถ ? มิจฉาทิฏฐิ มิจฉาสังกัปปะ มิจฉาวาจา มิจฉากัมมันตะ มิจฉาอาชีวะ มิจฉาวายามะ มิจฉาสติ มิจฉาสมาธิ มิจฉาญาณะ มิจฉาวิมุตติ. ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า อธรรม เรียกว่า อนรรถ.

ภิกษุ ท. ! อะไรเป็น ธรรม อะไรเป็น อรรถ ? สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ สัมมาญาณะ สัมมาวิมุตติ. ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า ธรรม เรียกว่า อรรถ.

ภิกษุ ท. ! เราอาศัยเหตุผลดังกล่าวมานี้แล้ว เราจึงกล่าวว่า “ภิกษุ ท. ! อธรรมเป็นสิ่งที่ควรทราบ, อนรรถก็เป็นสิ่งที่ควรทราบ. ธรรมเป็นสิ่งที่ควรทราบ, อรรถก็เป็นสิ่งที่ควรทราบ. รู้แจ้งทั้งอธรรมและอนรรถ, รู้แจ้งทั้งธรรมและอรรถแล้ว บุคคลพึงปฏิบัติตามที่ เป็นธรรมตามที่เป็นอรรถ” ดังนี้.



(ในสูตรถัดไป (๒๔/๒๓๘/๑๑๔). ทรงแสดงสิ่งที่เรียกว่า อธรรม ด้วยมิจฉัตตะ, ทรงแสดงสิ่งที่เรียกว่า ธรรม ด้วยสัมมัตตะ; ทรงแสดงสิ่งที่เรียกว่า อนรรธ ด้วยบาปอกุศลธรรมต่าง ๆ ที่เกิดจากมิจฉัตตะแต่ละอย่าง ๆ เป็นปัจจัย, และทรงแสดงสิ่งที่เรียกว่า อรรธ ด้วยกุศลธรรมต่าง ๆ ที่เกิดแต่สัมมัตตะแต่ละอย่าง ๆ เป็นปัจจัย.

ในสูตรอื่นอีก (๒๔/๒๓๗/๑๖๐) ทรงแสดง อธรรม และ อนรรธ ด้วยอกุศลกัมมบถสิบ และทรงแสดง ธรรม และ อรรธ ด้วยกุศลกัมมบถสิบ.

ในอีกสูตรหนึ่ง (๒๔/๒๓๖/๑๖๒) ทรงแสดง อธรรม ด้วยอกุศลกัมมบถ แสดง ธรรม ด้วยกุศลกัมมบถ แสดง อนรรธ ด้วยวิบากแห่งอกุศลกัมมบถ และแสดง อรรธ ด้วยวิบากแห่งกุศลกัมมบถ).

หมวด ค. ว่าด้วย คุณค่าของมรรค

### อัญ्ञกิกมรรคในฐานะแห่งตัวพรหมจรรย์

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! มีคำกล่าวกันอยู่ว่า ‘พรหมจรรย์ พรหมจรรย์’ ดังนี้ พรหมจรรย์ เป็นอย่างไรเล่า พระเจ้าข้า ? และที่สุดแห่งพรหมจรรย์ คืออะไรพระเจ้าข้า ?”

ภิกษุ ! อริยอัญ्ञกิกมรรคนี้แล คือพรหมจรรย์; กล่าวคือ สัมมาทิฎฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ.

ภิกษุ ! ความสิ้นแห่งราคะ (ราคกฺขโย) ความสิ้นแห่งโทสะ (โทสกฺขโย) ความสิ้นแห่งโมหะ (โมหกฺขโย) : นี้คือ ที่สุดแห่งพรหมจรรย์ แล.

## ระบบพรหมจรรย์ทรงแบ่งไว้เป็น ๒ แผนก

ภิกษุ ท. ! เรา ไม่กล่าว สำหรับภิกษุทั้งปวง ว่า ยังมีกิจอะไร ๆ (เหลืออยู่) ที่จะต้องทำด้วยความไม่ประมาท และเราก็ ไม่กล่าว สำหรับภิกษุทั้งปวงว่า มีกิจอะไร ๆ ที่ไม่ต้องทำด้วยความไม่ประมาท.

### ก. สำหรับผู้ถึงที่สุดแห่งทุกข์แล้ว

ภิกษุ ท. ! ภิกษุเหล่าใด เป็น อรหันต์ชีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์ มีกิจที่ควรทำอันกระทำแล้ว มีภาระอันปลงลงแล้ว มีประโยชน์ตนอันตามถึงแล้ว มีสติปัญญาในภพสิ้นไปรอบแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ; ภิกษุ ท. ! สำหรับภิกษุเหล่านั้น เราไม่กล่าวว่า ยังมีกิจอะไร ๆ (เหลืออยู่) ที่เธอต้องทำด้วยความไม่ประมาท. ข้อนี้เพราะเหตุไร? เพราะเหตุว่า กิจที่ต้องทำด้วยความไม่ประมาท เธอทำเสร็จแล้ว และเธอเป็นผู้ไม่อาจที่จะเป็นผู้ประมาทได้อีกต่อไป.

### ข. สำหรับผู้ยังไม่ถึงที่สุดแห่งทุกข์

ภิกษุ ท. ! ส่วนภิกษุเหล่าใด เป็น เสาะ มีความประสงค์แห่งใจอันยังไม่บรรลุลแล้ว ปรรณนาอยู่ซึ่งธรรมอันเกษมจากโยคะ ไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่าอยู่; ภิกษุ ท. ! สำหรับภิกษุเหล่านั้น เรากล่าวว่า ยังมีกิจอะไร ๆ (เหลืออยู่) ที่เธอต้องทำด้วยความไม่ประมาท. ข้อนี้เพราะเหตุไร? เพราะเหตุว่า ถ้าไหนท่านผู้มีอายุนี้ จะเสพอยู่ซึ่งเสนาสนะอันสมควร จะคบอยู่ซึ่งกัลยาณมิตร จะบ่มอยู่ซึ่งอินทรีย์ทั้งหลาย ก็จะทำให้แจ้งซึ่งที่สุดแห่งพรหมจรรย์ อันไม่มีอะไร

ยิ่งกว่า ซึ่งเป็นประโยชน์ที่ต้องการของกัลปบุตรผู้ออกบวชจากเรือน ไม่  
 เกี่ยวข้องด้วยเรือนโดยชอบ ได้ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐธรรมนี้ เข้าถึง  
 แล้วแลอยู่. ภิกษุ ท. ! เรามองเห็นผลแห่งความไม่ประมาทข้อนี้ สำหรับภิกษุ  
 นี้อยู่ จึงกล่าวว่ยังมีกิจอะไร ๆ (เหลืออยู่) ที่เขอนั้นต้องทำด้วยความไม่  
 ประมาท ดังนี้.

- ม. ม. ๑๓/๒๓๘/๒๒๕.

### จุดมุ่งหมายแท้จริงของพรหมจรรย์

ภิกษุ ท. ! พรหมจรรย์นี้ มิใช่มีลาภสักการะและเสียงยินยอมเป็น  
 อานิสงส์, พรหมจรรย์นี้ มิใช่มีความถึงพร้อมด้วยศีลเป็นอานิสงส์, พรหม-  
 จรรย์นี้มิใช่มีความถึงพร้อมด้วยสมาธิเป็นอานิสงส์, พรหมจรรย์นี้ มิใช่มี  
 ความถึงพร้อมด้วยญาณทัสสนะเป็นอานิสงส์.

ภิกษุ ท. ! ก็เจโตวิมุตติที่ไม่กำเริบอันใด มีอยู่, พรหมจรรย์นี้มี เจ  
 โตวิมุตตินั้นแหละเป็นประโยชน์ที่มุ่งหมาย มิใช่เจโตวิมุตตินั้นแหละเป็นแก่นสาร มิ  
 เจโตวิมุตตินั้นแหละเป็นผลสุดท้ายของพรหมจรรย์ แล.

- ม. ม. ๑๒/๓๓๓/๓๕๒.

### อัญจกิมรรคเป็นพรหมจรรย์เป็นไปเพื่อนิพพาน

ปัญญาจะ ! พรหมจรรย์ ของเรานี้ เป็นไปเพื่อนิพพิทาโดยส่วนเดียว  
 เพื่อวิราคะ เพื่อนิโรธะ เพื่ออุปสมะ เพื่ออภิญญา เพื่อสัมโพธะ เพื่อนิพพาน.

ปัญจสิขะ ! พรหมจรรยั ที่เ็นไปเพื่อนิพพิทาโดยส่วนเดียว เพื่อวิราคะ เพื่อนิโรธะ เพื่ออุปสมะ เพื่ออภิญญา เพื่อสัมโพธะ เพื่อนิพพาน นั้น ึนอย่างไรเล่า? พรหมจรรยันั้น คือ อริยอัฏฐังคิกมรรคนี้เอง ุได้แก่ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ.

ปัญจสิขะ ! นี้แล คือ พรหมจรรยันั้น ที่เ็นไปเพื่อนิพพิทาโดยส่วนเดียว เพื่อวิราคะ เพื่อนิโรธะ เพื่ออุปสมะ เพื่ออภิญญา เพื่อสัมโพธะ เพื่อนิพพาน.

ปัญจสิขะ ! สวากเหล่าไค ู้ทั่วถึงคำสั่งสอนของเราทั้งปวงโดยครบถ้วนแล้ว, สวากเหล่านั้น ย่อม ทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติอันหาอาสวะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในทิฏฐุธรรมนี้ เข้าถึงแล้วแลอยู่.

สวากเหล่าไค ู้ทั่วถึงคำสั่งสอนของเราทั้งปวงโดย ไม่ครบถ้วน, สวากเหล่านั้น เพราะความสิ้นไปแห่งสังโยชนัมีส่วนในเบื้องต่ำห้าประการ ย่อม เป็นโอปปาติกะ (อนาคามี) มีการปรินิพพานในภพนั้น ไม่กลับจากโลกนั้นเป็นธรรมดา.

สวากเหล่าไค ู้ทั่วถึงคำสั่งสอนของเราทั้งปวงโดย ไม่ครบถ้วน, สวากเหล่านั้น บางพวก เพราะความสิ้นไปแห่งสังโยชนัสาม เพราะความเบาบางแห่ง ราคะ โทสะ โมหะ ย่อม เป็นสกทาคามี มาสู่โลกนี้เพียงครั้งเดียว ก็จักกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้.

สวากเหล่าไค ู้ทั่วถึงคำสั่งสอนของเราทั้งปวงโดย ไม่ครบถ้วน, สวากเหล่านั้น บางพวก เพราะความสิ้นไปแห่งสังโยชนัสาม ย่อม เป็น

โสดาบัน มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เทียงแท้ (ต่อนิพพาน) มีการตรัสรู้พร้อมในเบื้องต้นนี้.

ปัญจสีขะ! ด้วยอาการอย่างนี้แล การบรรพชา (ในธรรมวินัยนี้) ของกุลบุตรเหล่านี้ทั้งหมดนั้นเทียว เป็นบรรพชาไม่เป็นหมัน ไม่มีโทษ แต่มีผลมีกำไร แล.

- มหา. ที. ๑๐/๒๘๕/๒๓๔.

(ผู้รวบรวมหนังสือเล่มนี้ ชี้ให้ผู้ศึกษาเห็นว่า :-)

### มรรคมืองค์แปดรวมอยู่ในพรหมจรรย์ตลอดสาย

๑. สัมมาทิฏฐิ คือกุลบุตรฟังธรรม จนเกิดสัมมาทิฏฐิในอสาวิักขยกรรมทั้งหลาย.

(ดูรายละเอียดที่หัวข้อว่า “ประมวลพรหมจรรย์ตลอดสาย” ที่ภาคผนวกท้ายเล่ม ที่หน้า ๑๕๔๐ บรรทัดที่ ๑๓ เป็นต้นไป).

๒. สัมมาสังกัปปो คือกุลบุตรอยากบวช แล้วออกบวช.

(ดูรายละเอียดที่หัวข้อว่า “ประมวลพรหมจรรย์ตลอดสาย” ที่ภาคผนวกท้ายเล่ม ที่หน้า ๑๕๔๐ บรรทัดที่ ๑๔ เป็นต้นไป).

๓. สัมมาวาจา คือกุลบุตรมีการพูดซึ่งเว้นจากวจีหุจริตและเดรัจฉานกถาทั้งหลาย.

(ดูรายละเอียดที่หัวข้อว่า “ประมวลพรหมจรรย์ตลอดสาย” ที่ภาคผนวกท้ายเล่ม ที่หน้า ๑๕๔๑ บรรทัดที่ ๑๗ เป็นต้นไป).

๔. สัมมากัมมันโต คือกุลบุตรเว้นจากกรรมอันเป็นอกุศล.

(ดูรายละเอียดที่หัวข้อว่า “ประมวลพรมจรรยัตลอดสาย” ที่ภาคผนวกท้ายเล่ม ที่หน้า ๑๕๔๑ บรรทัดที่ ๑๐ เป็นต้นไป).

๕. สัมมาอาชีโว คือกฤบุตรเว้นจากการหาเลี้ยงชีพด้วยเดรัจฉานวิชา และมีสัน โคษเป็นต้น. (ดูรายละเอียดที่หัวข้อว่า “ประมวลพรมจรรยัตลอดสาย” ที่ภาคผนวก ท้ายเล่ม ที่หน้า ๑๕๔๒ บรรทัดที่ ๑๑ เป็นต้นไป).

๖. สัมมาวาจาโม คือกฤบุตรทำความเพียรอยู่ในที่ทุกสถานทั้งหลับและ ตื่น ตามหลักแห่งการทำควมเพียรทั่วไป. (ดูรายละเอียดที่หัวข้อว่า “ประมวลพรมจรรยั ตลอดสาย” ที่ภาคผนวกท้ายเล่ม ที่หน้า ๑๕๕๓ บรรทัดที่ ๕ เป็นต้นไป).

๗. สัมมาสติ คือกฤบุตรมีสติสัมปชัญญะ.

(ดูรายละเอียดที่หัวข้อว่า “ประมวลพรมจรรยัตลอดสาย” ที่ภาคผนวกท้ายเล่ม ที่หน้า ๑๕๕๑ บรรทัดที่ ๑๑ เป็นต้นไป).

๘. สัมมาสมาธิ คือกฤบุตรตั้งคัณเจริญสมาธิและได้รูปฌานสี่.

(ดูรายละเอียดที่หัวข้อว่า “ประมวลพรมจรรยัตลอดสาย” ที่ภาคผนวกท้ายเล่ม ที่หน้า ๑๕๕๓ บรรทัดที่ ๕ เป็นต้นไป).

## อฏฐังคิกมัคคพรมจรรยั ให้ผลอย่างเครื่องจักร

ภูมิชะ ! ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่ง จะเป็นสมณะหรือพราหมณ์ก็ตาม เป็นผู้ที่มีควมเห็นถูกต้อง มีความมุ่งหมายถูกต้อง มีการพูดจาถูกต้อง มีการทำงานถูกต้อง มีการดำรงชีพถูกต้อง มีความพยายามถูกต้อง มีความระลึกถูกต้อง มีความตั้งจิตมั่นไว้อย่างถูกต้อง; ชนเหล่านั้น ถ้าแม่ ประพฤติพรมจรรยั โดยหวังผล ก็ต้องได้รับผล; ถ้าแม่ประพฤติพรมจรรยั

โดยไม่หวังผล ก็ต้องได้รับผล; ถ้าแม้ประพฤติพรหมจรรย์ ทั้งโดยหวังผลและไม่หวังผล ก็ต้องได้รับผล; ถ้าแม้ประพฤติพรหมจรรย์ โดยหวังผลก็มีไซ้ ไม่หวังผลก็มีไซ้ ก็ยังต้องได้รับผล. ข้อนั้นเพราะเหตุไร? เพราะเหตุแห่งการได้รับผลนั้น เป็นสิ่งที่เขาทั้งหลายเหล่านั้น ได้ทำแล้วโดยรากเหง้า (โยนิโส).

ภูมิชะ ! เช่นเดียวกับบุรุษผู้ต้องการน้ำมัน เสาะหาน้ำมัน เทียวแสวงหาน้ำมัน อยู่, เขาเกลี้ยเขื่อเมถิดกลงในราง ประพรมด้วยน้ำแล้วคั้นเรื่อยไป; แม้บุรุษนั้น ทำความหวัง... ทำความไม่หวัง... ทั้งทำความหวังและความไม่หวัง... ทั้งทำความหวังก็หามิได้ ความไม่หวังก็หามิได้ ก็ตาม, เมื่อเขาเกลี้ยเขื่อเมถิดกลงในราง ประพรมด้วยน้ำ แล้วคั้นอยู่เรื่อยไป บุรุษนั้นก็ต้องได้น้ำมันอยู่เอง. ข้อนีเพราะเหตุไร? เพราะเหตุแห่งการได้น้ำมันนั้น เป็นสิ่งที่บุรุษนั้น ได้ทำแล้ว โดยลิกซึ่งแยบคาย จันใดก็จันนั้น. (ทรงให้อุปมาทำนองนี้อีกสามข้อ คือ บุรุษผู้ ต้องการน้ำมัน รีดน้ำมันจากนมแม่โคลูกอ่อน, บุรุษผู้ ต้องการเนย ปั่นเนยจากนมที่หมักเป็นเชื้อแล้ว, บุรุษที่ ต้องการไฟ ลีไฟจากไม้แห้ง, ก็ย่อมได้ผลตามที่ตนต้องการ. แม้จะทำความหวังหรือความไม่หวังก็ตาม ผลนั้น ๆ ก็ย่อมมีให้เอง เพราะได้มีการกระทำที่ถูกต้องลงไปแล้ว).

- อุปริ. ม. ๑๔/๒๗๕/๔๑๔.

## ความแตกต่างระหว่าง

### คนเขลาและบัณฑิตในการประพฤติพรหมจรรย์

ภิกษุ ท. ! กายนี้เกิดมีขึ้นแล้ว แก่คนเขลา ผู้ถูกอวิชาใดห่อหุ้มแล้วด้วย ผู้พัวพันแล้วด้วยตัณหาใดด้วย, อวิชานั้นแหละ ที่คนเขลา ยังละ

ไม่ได้ และตัณหานั้นเทียว ก็ยังไม่หมดสิ้นไป. ข้อนั้นเพราะเหตุไร? ภิกษุ ท.! เพราะว่า คนเขลาไม่ได้ประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ. เพราะเหตุนี้ คนเขลา จึงเป็นผู้เข้าถึงกาย (อื่น) เพราะการแตกสลายแห่งกาย (นี้). คนเขลานั้น เมื่อเข้าถึงกายอยู่ เรากล่าวว่า “เขาไม่หลุดพ้นจากความเกิด ความแก่ ความตาย ความโศก ความร่ำไรร่ำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ และไม่หลุดพ้นจากทุกข์” ดังนี้.

ภิกษุ ท.! กายนี้ เกิดมีขึ้นแล้ว แก่บั้นทิต ผู้ถูกอวิชาใดห่อหุ้ม แล้วด้วย ผู้พัวพันแล้วด้วยค้นหาใดด้วย, อวิชานั้นแหละ อันบั้นทิตละได้ แล้ว และตัณหานั้นเทียว ก็หมดสิ้นไปแล้ว. ข้อนั้นเพราะเหตุไร? เพราะว่า บั้นทิตได้ประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ. เพราะเหตุนี้ บั้นทิตจึงเป็นผู้ไม่เข้าถึงกาย (อื่น) เพราะการแตกสลายแห่งกาย (นี้). บั้นทิต นั้นเมื่อไม่เข้าถึงกายอยู่ เรากล่าวว่า “เขาย่อมหลุดพ้นได้จากความเกิด ความแก่ ความตาย ความโศก ความร่ำไรร่ำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ และย่อมหลุดพ้นได้จากทุกข์” ดังนี้แล.

- นิตาน. ส. ๑๖/๒๕/๕๕.

## อานูกาพแห่งอัญญสังคิมรรคในการทำให้เกิด :

### ก. เกิดความปรากฏแห่งตาคต

ภิกษุ ท.! ธรรม ๘ ประการเหล่านี้ อันบุคคลเจริญ กระทำให้มาก แล้ว ธรรมทั้งหลายที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น ไม่ยกเว้น (แม้แต่) ความปรากฏ แห่งตาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธะ. แปลประการ อย่างไรเล่า? แปลประการ



คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ. ภิกษุ ท. ! ธรรม ๘ ประการเหล่านี้แล อันบุคคลเจริญ กระทำให้มากแล้ว ธรรมทั้งหลายที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น ไม่ยกเว้น (แม้แต่) ความปรากฏแห่งตาคตแห่งอรหันตสัมมาสัมพุทธะ.

ภิกษุ ท. ! ธรรม ๘ ประการเหล่านี้ บริสุทธิ ขาวผ่อง ไม่มีกิเลส เพียงตั้งเนน ปราศจากอุปกิเลสแล้ว ธรรมทั้งหลายที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น ไม่ยกเว้น (แม้แต่) ความปรากฏแห่งตาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธะ. แปลประการอย่างไรเล่า? แปลประการ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ. ภิกษุ ท. ! ธรรม ๘ ประการเหล่านี้ บริสุทธิ ขาวผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงตั้งเนน ปราศจากอุปกิเลสแล้ว ธรรมทั้งหลายที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น ไม่ยกเว้น (แม้แต่) ความปรากฏแห่งตาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธะ.

### ข. เกิดสุคตวินัย

ภิกษุ ท. ! ธรรม ๘ ประการเหล่านี้ อันบุคคลเจริญ กระทำให้มากแล้ว ธรรมทั้งหลายที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น ไม่ยกเว้น (แม้แต่การเกิดแห่ง) สุคตวินัย. แปลประการ อย่างไรเล่า? แปลประการ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ. ภิกษุ ท. ! ธรรม ๘ ประการเหล่านี้แล อันบุคคลเจริญ กระทำให้มากแล้ว ธรรมทั้งหลายที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น ไม่ยกเว้น (แม้แต่การเกิดแห่ง) สุคตวินัย.

ภิกษุ ท. ! **ธรรม ๘ ประการเหล่านี้ บริสุทธิ ขาวผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดั่งนิน ปราศจากอุปกิเลสแล้ว ธรรมทั้งหลายที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น ไม่ยกเว้น (แม้แต่การเกิดแห่ง) สุกตวินัย. แปลประการอย่างไรเล่า? แปลประการคือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ. ภิกษุ ท. ! ธรรม ๘ ประการ เหล่านี้แล บริสุทธิ ขาวผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดั่งนิน ปราศจากอุปกิเลสแล้ว ธรรมทั้งหลายที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น ไม่ยกเว้น (แม้แต่การเกิดแห่ง) สุกตวินัย.**

- มหาวาร. ส. ๑๕/๑๗ - ๑๕/๕๒, ๕๔, ๕๓, ๕๕.

### อัญ्ञัจจกัถมรรคเพื่อการรู้และการละซึ่งธรรมที่ควรรู้และควรละ

ภิกษุ ท. ! **ธรรม ๘ ประการเหล่านี้ อันบุคคลพึงเจริญ เพื่อการรู้ยิ่ง ... เพื่อการรู้รอบ ... เพื่อการสิ้นไปรอบ ... เพื่อการละ ... เพื่อความสิ้นไป ... เพื่อความเสื่อมไป ... เพื่อความจางคลาย ... เพื่อความดับ ... เพื่อความสละทิ้ง ... เพื่อความสลัดคืน ... ซึ่งราคะ ... ซึ่งโทสะ ... ซึ่งโมหะ ... ซึ่ง โทษะ ... อุปนาหะ ... มัจจะ ... ปลาสะ ... อีสสา ..... มัจฉริยะ ... มายา ... สาเฉยยะ ... ถัมภะ ..... สารัมภะ ... มานะ ... อติมานะ ... มทะ ... ปมาทะ. แปลประการนั้น เป็นอย่างไรเล่า? แปลประการคือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ. ภิกษุ ท. ! ธรรม ๘ ประการ เหล่านี้แล อันบุคคลพึงเจริญเพื่อการรู้ยิ่ง ฯลฯ ซึ่งราคะ ฯลฯ แล.**

- อญ्ञุฎก. อ. ๒๓/๓๕๕, ๓๖๑/๒๐๑, ๒๐๔.

(ข้อความทั้งหมดนี้ ในบาลีประสงค์จะให้แยกเป็นสูตร ๆ เป็นเรื่อง ๆ ตามความแตกต่างแห่งกิริยาอาการ เช่นการรู้ยิ่ง ก็สูตรหนึ่ง; และแยกตามชื่อของกิเลสที่ต้องละ กิเลสชื่อหนึ่ง ก็สูตรหนึ่ง เช่นรู้ยิ่งซึ่งระคะเป็นต้น ก็สูตรหนึ่ง; รวมกันเป็น ๑๓๐ สูตร คือมีกิริยาอาการสิบ มีชื่อกิเลสที่ต้องละสิบเจ็ดชื่อ คุณกันเข้าเป็น ๑๓๐ ในที่นี้นำมาทำเป็นสูตรเดี่ยว เพื่อง่ายแก่การศึกษาและประหยัดเวลา).

## อัญญังคิกมรรคช่วยระงับภัยที่แม่ลูกก็ช่วยกันไม่ได้

ภิกษุ ท. ! บุณฺชนผู้ไม่มีการสดับ ย่อมกล่าวภัยที่มารดาและบุตรช่วยกันไม่ได้ (อมาตาปุตติกภัย) ว่ามีอยู่ ๓ อย่าง. สามอย่างคือ มีสมัยที่ไฟไหม้ใหญ่ตั้งขึ้น ไหม้หมู่บ้าน ไหม้นิคม ไหม้นคร. ในสมัยนั้น มารดาไม่ได้บุตร (เป็นผู้ช่วยเหลืออะไรได้), บุตรก็ไม่ได้มารดา (เป็นผู้ช่วยเหลืออะไรได้). ภิกษุ ท. ! บุณฺชนไม่มีการสดับ ย่อมเรียกภัยนี้ว่าเป็นอมาตาปุตติก-ภัยอย่างทีหนึ่ง.

ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก คือมีสมัยที่มหาเมฆตั้งขึ้น เกิดน้ำท่วมใหญ่ พัดพาไปทั้งหมู่บ้าน ทั้งนิคม ทั้งนคร. ในสมัยนั้น มารดาไม่ได้บุตร (เป็นผู้ช่วยเหลืออะไรได้), บุตรก็ไม่ได้มารดา (เป็นผู้ช่วยเหลืออะไรได้). ภิกษุ ท. ! บุณฺชนไม่มีการสดับ ย่อมเรียกภัยนี้ว่าเป็นอมาตาปุตติกภัย อย่างที่สอง.

ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก คือมีสมัยที่มีภัยคือการกำเริบ (กบฏ) มาจากป่า ประชาชนขึ้นยานมีล้อ หนีกระจัดกระจายไป. เมื่อภัยอย่างนี้เกิดขึ้น สมัยนั้น มารดาไม่ได้บุตร (เป็นผู้ช่วยเหลืออะไรได้), บุตรก็ไม่ได้มารดา (เป็นผู้ช่วยเหลืออะไรได้). ภิกษุ ท. ! บุณฺชนไม่มีการสดับ ย่อมเรียกภัยนี้ว่าเป็นอมาตาปุตติกภัย อย่างที่สาม.

ภิกษุ ท. ! บุद्धชนผู้ไม่มีการสดับ ย่อมกล่าวภยที่มารดาและบุตรช่วยกันไม่ได้ ว่ามีอยู่ ๓ อย่าง เหล่านี้.

ภิกษุ ท. ! บุद्धชนผู้ไม่มีการสดับ กล่าวสมตาทุปตติกภย (ภยที่มารดาและบุตรช่วยกันไม่ได้) แท้ ๆ ๓ อย่างนี้ ว่าเป็น อมตาทุปตติกภย (ภยที่มารดาและบุตรช่วยกันไม่ได้) ไปเสีย. ภิกษุ ท. ! ภย ๓ อย่าง ที่มารดาและบุตรช่วยกันได้นั้น เป็นอย่างไรเล่า? สามอย่าง คือ สมัยที่ไฟไหม้ใหญ่ เป็นอย่างหนึ่ง, สมัยที่น้ำท่วมใหญ่ เป็นอย่างที่สอง, สมัยที่หนีโจรขบถ เป็นอย่างที่สาม; เหล่านี้ บางคราวมารดาและบุตรก็ช่วยกันและกันได้ แต่บุद्धชนผู้ไม่มีการสดับมากล่าวว่าเป็นภยที่มารดาและบุตรก็ช่วยกันไม่ได้ไปเสียทั้งหมด.

ภิกษุ ท. ! ภยที่มารดาและบุตรช่วยกันไม่ได้ (โดยแท้จริง) ๓ อย่าง เหล่านี้ มีอยู่. สามอย่าง คือ ภยเกิดจากความแค้น (ชราภย), ภยเกิดจากความเจ็บไข้ (พยาธิภย), ภยเกิดจากความตาย (มรณภย). ภิกษุ ท. ! มารดาไม่ได้ตามปรารถนาจะบุตรผู้แค้นอยู่ อย่างนี้ว่า เราแค้นเองเกิด บุตรของเราอย่าแค้นเลย ; หรือบุตรก็ไม่ได้ตามปรารถนาจะมารดาผู้แค้นอยู่ อย่างนี้ว่า เราแค้นเองเกิด มารดาอย่าแค้นเลย ดังนี้. มารดาก็ไม่ได้ตามปรารถนาว่า เราเจ็บไข้เองเกิด บุตรของเราอย่าเจ็บไข้เลย ; หรือบุตรก็ไม่ได้ตามปรารถนาว่าเราเจ็บไข้เองเกิด มารดาของเราอย่าเจ็บไข้เลย ดังนี้. มารดาก็ไม่ได้ตามปรารถนาว่า เราตายเองเกิด บุตรของเราอย่าตายเลย ; หรือบุตรก็ไม่ได้ตามปรารถนาว่า เราตายเองเกิด มารดาของเราอย่าตายเลย ดังนี้. ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แลเป็นภยที่มารดาและบุตรช่วยกันไม่ได้ ๓ อย่าง.

ภิกษุ ท. ! หนทางมีอยู่ ปฏิปทามีอยู่ ย่อมเป็นไปเพื่อเลิกละ ก้าวล่วงเสีย ซึ่งภยทั้งที่เป็นสมตาทุปตติกภยและอมตาทุปตติกภยอย่างละสามๆเหล่า

นั่น. ภิกษุ ท. ! หนทางหรือปฏิบัติานั้น เป็นอย่างไรเล่า? นั่นคือ อริย-  
อัฐังคิกมรรคนั้นเอง ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา  
สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ.  
ภิกษุ ท. ! นี่แหละหนทาง นี่แหละปฏิบัติ เป็นไปเพื่อเลิกละ ก้าวล่วงเสีย  
ซึ่งภัยทั้งที่เป็นสมตาทปุตติกภัยและอสมตาทปุตติกภัยอย่างละสาม ๆ เหล่านั้น.

- ดิก. อ. ๒๐/๒๒๘ - ๒๓๑/๕๐๒.

## อัฐังคิกมรรคในฐานะเป็นกัมมนิโรธคามินีปฏิปทา

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดงซึ่ง กรรมทั้งหลายทั้งใหม่และเก่า (นวปุ-  
ราณกัมม) กัมมนิโรธ และกัมมนิโรธคามินีปฏิปทา. ....

ภิกษุ ท. ! กรรมเก่า (ปุราณกัมม) เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. !  
จักขุ .... โสตะ .... ฆานะ .... ชิวหา .... กายะ .... มนะ อันเชอ ท. ฟังเห็นว่า  
เป็นปุราณกัมม (กรรมเก่า) อภิสังขตะ (อันปัจฉัยปรุงแต่งขึ้น) อภิสัญเจตยิตะ  
(อันปัจฉัยทำให้เกิดความรู้สึกขึ้น) เวทนิยะ (มีความรู้สึกต่ออารมณ์ได้). ภิกษุ  
ท. ! นี้เรียกว่า กรรมเก่า.

ภิกษุ ท. ! กรรมใหม่ (นวกัมม) เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ข้อที่  
บุคคลกระทำการกรรมด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ ในกาลบัดนี้ อันใด, อันนี้  
เรียกว่า กรรมใหม่.

ภิกษุ ท. ! กัมมนิโรธ (ความดับแห่งกรรม) เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ  
ท. ! ข้อที่บุคคลถูกต้องวิมุตติ เพราะความดับแห่งกายกรรม วจีกรรม  
มโนกรรม อันใด, อันนี้เรียกว่า กัมมนิโรธ.

ภิกษุ ท. ! กัมมนิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งกรรม) เป็นอย่างไรเล่า? กัมมนิโรธคามินีปฏิปทานั้น คืออริยอัฏฐังคิกมรรคนี้นั่นเอง ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ. ภิกษุ ท. ! นี้เรียกว่า กัมมนิโรธคามินีปฏิปทา.

ภิกษุ ท. ! ด้วยประการดังนี้แล (เป็นอันว่า) กรรมเก่า เราได้แสดงแล้ว แก่เธอ ท., กรรมใหม่ เราก็แสดงแล้ว, กัมมนิโรธ เราก็แสดงแล้ว, กัมมนิโรธคามินีปฏิปทา เราก็แสดงแล้ว. ภิกษุ ท. ! กิจอันใด ที่ศาสดาผู้เอ็นดูแสวงหาประโยชน์เกื้อกูล อาศัยความเอ็นดูแล้ว จะพึงทำแก่สาวกทั้งหลาย, กิจอันนั้น เราได้ทำแล้วแก่พวกเธอทั้งหลาย. ภิกษุ ท. ! นั้นโคนไม้ทั้งหลาย, นั้น เรือนว่างทั้งหลาย. ภิกษุ ท. ! พวกเธอทั้งหลายจงเพียรเผากิเลส, อย่างไม่ประมาท. พวกเธอทั้งหลาย อย่าได้เป็นผู้ที่ต้องร้อนใจในภายหลังเลย. นี้แลเป็นวาจาเครื่องพร่ำสอนพวกเธอทั้งหลายของเรา.

- สพท. ส. ๑๘/๑๖๖/๒๒๗ - ๒๓๑.

## อัฏฐังคิกมรรคเป็นอิทธิบาทภาวนาคามินีปฏิปทา

อานนท์! อิทธิบาท เป็นอย่างไรเล่า? อานนท์! มรรคใด ปฏิปทาใด เป็นไปเพื่อการได้ซึ่งอิทธิ การได้เฉพาะซึ่งอิทธิ. อานนท์! นี้เราเรียกว่า อิทธิบาท.

อานนท์! อิทธิบาทภาวนา เป็นอย่างไรเล่า? อานนท์! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมเจริญอิทธิบาท อันประกอบพร้อมด้วยธรรมเครื่องปรุงแต่ง มี

สมาธิอาศัยฉันทะเป็นประธานกิจ ๑; ย่อมเจริญอิทธิบาท อันประกอบพร้อมด้วย  
 ธรรมเครื่องปรุงแต่ง มีสมาธิอาศัยวิริยะเป็นประธานกิจ ๑; ย่อมเจริญอิทธิบาทอัน  
 ประกอบพร้อมด้วยธรรมเครื่องปรุงแต่ง มีสมาธิอาศัยจิตตะเป็นประธานกิจ ๑;  
 ย่อมเจริญอิทธิบาท อันประกอบพร้อมด้วยธรรมเครื่องปรุงแต่ง มีสมาธิอาศัย  
 วิมังสาเป็นประธานกิจ (กิจในที่นี้คือ กิจเกี่ยวกับ การระวัง, การละ, การทำให้เกิดมี และการ  
 รักษา) ๑. อานนท์! **นี่เราเรียกว่า อิทธิบาทภาวนา.**

อานนท์! **อิทธิบาทภาวนาคามินีปฏิบัติ** (ข้อปฏิบัติให้ถึงซึ่งความเจริญ  
 แห่งอิทธิบาท) **เป็นอย่างไรเล่า ?** อริยอัฏฐังคิกมรรคนี้ นั้นแหละ, กล่าวคือ  
 สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ  
 สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ. อานนท์! **นี่เราเรียกว่า อิทธิบาท-**  
**ภาวนาคามินีปฏิบัติ.**

- มหาวาร. ตี. ๑๕/๓๖๗/๑๒๒๓ - ๑๒๒๕.

## อัฏฐังคิกมรรคเป็นสัญลักษณ์ของศาสนาที่มีความหลุดพ้น

สุภัททะ! อริยอัฏฐังคิกมรรค หาไม่ได้ในธรรมวินัย (ศาสนา) ใด;  
 สมณะก็หาไม่ได้ในธรรมวินัยนั้น สมณะที่สองก็หาไม่ได้ในธรรมวินัยนั้น  
 สมณะที่สามก็หาไม่ได้ในธรรมวินัยนั้น สมณะที่สี่ก็หาไม่ได้ในธรรมวินัยนั้น.

สุภัททะ! อริยอัฏฐังคิกมรรค หาได้ในธรรมวินัยใด; สมณะก็หา  
 ได้ในธรรมวินัยนั้น สมณะที่สองก็หาได้ในธรรมวินัยนั้น สมณะที่สามก็หาได้  
 ในธรรมวินัยนั้น สมณะที่สี่ก็หาได้ในธรรมวินัยนั้น.

สุภัททะ ! อริยอัฏฐังคิกมรรค หาได้ในธรรมวินัยนี้ แล สมณะ หาได้ในธรรมวินัยนี้เทียว สมณะที่สอง หาได้ในธรรมวินัยนี้ สมณะที่สาม หาได้ในธรรมวินัยนี้ สมณะที่สี่ก็หาได้ในธรรมวินัยนี้. วาทะเครื่องสอนของพวกอื่นว่างจากสมณะของพวกอื่น (จากพวกนั้น).

สุภัททะ ! ถ้าภิกษุทั้งหลายเหล่านี้ จะพึงอยู่โดยชอบไซ้ โลกก็จะไม่ว่างจากพระอรหันต์ทั้งหลาย.

- มทา. ที. ๑๐/๑๓๕/๑๓๘.

### องค์แห่งมรรค ใช้เป็นหลักจำแนกความเป็นสัตบุรุษ - อสัตบุรุษ

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดง ซึ่งอสัตบุรุษและอสัตบุรุษที่ยิ่งกว่าอสัตบุรุษ; จักแสดง ซึ่งสัตบุรุษและสัตบุรุษที่ยิ่งกว่าสัตบุรุษ. ....

ภิกษุ ท. ! อสัตบุรุษ เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! บุคคลบางคนในกรณีนี้ เป็นผู้มี มิจฉาทิฏฐิ มิจฉาสังกัปปะ มิจฉาวาจา มิจฉากัมมันตะ มิจฉาอาชีวะะ มิจฉาวายามะ มิจฉาสติ มิจฉาสมาธิ : ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า อสัตบุรุษ.

ภิกษุ ท. ! อสัตบุรุษที่ยิ่งกว่าอสัตบุรุษ เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! บุคคลบางคนในกรณีนี้ ตนเองเป็นผู้มีมิจฉาทิฏฐิด้วย ชักชวนผู้อื่นให้เป็นมิจฉาทิฏฐิด้วย .... (โดยนัยนี้เรื่อยไปจนถึง) .... ตนเองเป็นผู้มีมิจฉาสมาธิด้วย ชักชวนผู้อื่นให้มีมิจฉาสมาธิด้วย : ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า อสัตบุรุษที่ยิ่งกว่าอสัตบุรุษ.



ภิกษุ ท. ! **สัตบุรุษ** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! บุคคลบางคนในกรณีนี้ เป็นผู้ที่มีสัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ : ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า **สัตบุรุษ**.

ภิกษุ ท. ! **สัตบุรุษที่ยิ่งกว่าสัตบุรุษ** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! บุคคลบางคนในกรณีนี้ ตนเองเป็นผู้ที่มีสัมมาทิฐิด้วย ชักชวนผู้อื่นให้มีสัมมาทิฐิด้วย .... (โดยนัยนี้เรื่อยไปจนถึง) ... ตนเองเป็นผู้ที่มีสัมมาสมาธิด้วย ชักชวนผู้อื่นให้มีสัมมาสมาธิด้วย : ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า **สัตบุรุษที่ยิ่งกว่าสัตบุรุษ**.

- จตุกก. อี. ๒๑/๓๐๒/๒๐๕.

(ในสูตรอื่น ขยายองค์ประกอบที่ทำบุคคลให้เป็นสัตบุรุษและอสัตบุรุษมากออกไป จากองค์แปดแห่งสัมมารรถหรือมิจจามรรค ออกไปเป็นสัมมัตตะสิบ หรือ มิจจัตตะสิบ โดยเนื้อความที่มีหลักเกณฑ์อย่างเดียวกันจนครบทั้งสี่จำพวก ดังนี้ก็มี. -๒๑/๓๐๓/๒๐๖.

ในสูตรอื่น แทนที่จะทรงจำแนกบุคคลเป็นอสัตบุรุษและสัตบุรุษ แต่ได้ทรงจำแนกบุคคลเป็นบาปชนและกัลยาณชน จัดเป็นคู่หนึ่ง ก็มี -๒๑/๓๐๔ - ๓๐๕/๒๐๗ - ๒๐๘, และทรงจำแนกเป็นชนผู้มีบาปธรรมและชนผู้มีกัลยาณธรรม เป็นอีกคู่หนึ่ง ก็มี - ๒๑/๓๐๖ -๓๐๗/๒๐๘ - ๒๑๐; ทั้งนี้เป็นไปโดยหลักเกณฑ์อันเดียวกันกับที่ทรงจำแนก อสัตบุรุษและสัตบุรุษจนครบทั้งสี่จำพวก เช่นเดียวกันอีก.

ในสูตรอื่น แทนที่จะใช้องค์แปดแห่งมรรคหรือสัมมัตตะสิบ หรือมิจจัตตะสิบ เป็นเครื่องจำแนกบุคคลให้เป็นคู่ตรงกันข้ามกันเช่นข้างบนนี้ แต่ได้ทรงใช้หลักแห่งกุศลกรรมบถสิบ อกุศลกรรมบถสิบ เป็นต้น เป็นเครื่องจำแนก จนครบทั้งสี่จำพวก โดยหลักเกณฑ์อย่างเดียวกันก็มี -๒๑/๒๕๗ - ๓๐๑/๒๐๑- ๒๐๔.)

## อัฐังคิกมรรคชนิดที่แน่นอนว่าป้องกันการแสวงหาผิด

ภิกษุ ท. ! การแสวงหา (เอสนา) ๓ อย่างเหล่านี้ มีอยู่. สามอย่าง  
อย่างไรเล่า ? สามอย่างคือ การแสวงหากาม (กามเอสนา) การแสวงหาภพ  
(ภเวสนา) การแสวงหาพรหมจรรย์ (พฺรหฺมจฺริเยสนา). ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล  
การแสวงหา ๓ อย่าง

ภิกษุ ท. ! เพื่อความรู้ยิ่ง (อภิญญา) ซึ่งการแสวงหา ๓ อย่างเหล่านี้  
บุคคลควรเจริญอริยอัฐังคิกมรรค. อริยอัฐังคิกมรรค ชนิดไหนกันเล่า ?  
ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อม เจริญสัมมาทิฏฐิ ... สัมมาสังกัปปะ ...  
สัมมาวาจา ... สัมมากัมมันตะ ... สัมมาอาชีวะ .... สัมมาวายามะ ....  
สัมมาสติ .... สัมมาสมาธิ ชนิดที่อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไป  
เพื่อการสลัดลง. ภิกษุ ท. ! เพื่อความรู้ยิ่ง ซึ่งการแสวงหา ๓ อย่างเหล่านี้แล  
บุคคลควรเจริญอริยอัฐังคิกมรรค.

คำว่า “เพื่อรู้ยิ่ง” ในสูตรนี้ ในสูตรอื่นทรงแสดงไว้ด้วยคำว่า “เพื่อความรอบรู้  
(ปริญญา)” ก็มี ด้วยคำว่า “เพื่อความสิ้นไปรอบ (ปริกฺขย)” ก็มี ด้วยคำว่า “เพื่อการละเสีย  
(ปหาน)” ก็มี.

สำหรับคำว่า เจริญอริยอัฐังคิกมรรคชนิดที่อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ เป็นต้นั้น ใน  
กรณีนี้ ในสูตรอื่นตรัสว่า เจริญอริยอัฐังคิกมรรคชนิดที่ มีการนำออกซึ่ง รากะ - โทสะ - โมหะ  
เป็นปริโยสาน ชนิดที่ มีการหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นปริโยสาน  
หรือชนิดที่ มีการลาด - เอียง - เจื่อมไปสู่นิพพาน ทำนองเดียวกับหลายหัวข้อหลังจากหัวข้อนี้ไป  
ก็มี.

สำหรับคำว่า พรหมจรรย์ ในกรณีนี้แห่งการแสวงหา นี้ หมายถึงพรหมจรรย์ฝ่ายผิด ซึ่ง  
เป็นสัลลัพท์ตปฺรามาส เพราะมาในเครือเดียวกันกับกามและภพ.

สำหรับสิ่งที่ต้องกำหนดรู้แล้วละเสีย ซึ่งเรียกว่า **เอสนา** (การแสวงหา) ในสูตรนี้นั้น ในสูตรอื่นทรงแสดงไว้โดยชื่ออื่น สำหรับการกำหนดรู้แล้วละเสียเช่นเดียวกัน ได้แก่ :-

**วิชา** (ความรู้สักยัตถิ์ที่ทำให้เกิดการเปรียบเทียบว่า เลวกว่า เสมอกัน ดีกว่า) **๓** **อย่าง** ดังนี้ก็มี ;

**อาสวะ** (คือกามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ) **๓ อย่าง** ดังนี้ก็มี ;

**ภพ** (คือกามภพ รูปภพ อรูปภพ) **๓ อย่าง** ดังนี้ก็มี ;

**ทุกข์ตา** (คือทุกข์เพราะทุกข์ ทุกข์เพราะปรุงแต่ง ทุกข์เพราะแปรปรวน) **๓ อย่าง** ดังนี้ก็มี ;

**ขีละ** (ตะปุตรังจิต คือ รากะ โทสะ โมหะ) **๓ อย่าง** ดังนี้ก็มี ;

**มลละ** (มลทินของจิต คือ รากะ โทสะ โมหะ) **๓ อย่าง** ดังนี้ก็มี ;

**นิฆะ** (สิ่งกระทบจิต คือ รากะ โทสะ โมหะ) **๓ อย่าง** ดังนี้ก็มี ;

**เวทนา** (คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา) **๓ อย่าง** ดังนี้ก็มี ;

**ตัณหา** (คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา) **๓ อย่าง** ดังนี้ก็มี ;

**โอฆะ** (กิเลสท่วมจิต คือ กาม ภพ ทิฏฐิ์ อวิชชา) **๔ อย่าง** ดังนี้ก็มี ;

**โยคะ** (กิเลสรัดตรึงจิต คือ กาม ภพ ทิฏฐิ์ อวิชชา) **๔ อย่าง** ดังนี้ก็มี ;

**อุปาทาน** (ความยึดมั่นด้วยกาม - ทิฏฐิ์ - สิลพรต - อัตตวาท) **๔ อย่าง** ดังนี้ก็มี ;

**คันธะ** (สิ่งรื้อยรัดนามกาย คือ อภิชฌา - พยาบาท - สิลพรต - สัจจะเฉพาะตน) **๔**

**อย่าง** ดังนี้ก็มี ;

**อนุสัย** (กิเลสเคยชินอยู่ในสันดาน คือ กามรากะ ปฏิกะ ทิฏฐิ์ วิจิกิจจา มานะ ภวารากะ อวิชชา) **๗ อย่าง** ดังนี้ก็มี ;

**กามคุณ** (คือรูป - เสียง - กลิ่น - รส - โผฏฐัพพะ อันเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด) **๕ อย่าง** ดังนี้ก็มี ;

**นิวรรณ์** (กิเลสปิดกั้นจิต คือ กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทระ อุทธัจจกุกกุจจะ วิจิกิจฉนา)

๕ อย่าง ดังนี้ก็มี ;

**อุปาทานฉันธ์** (ฉันธ์คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันมีอุปาทานยึดครอง)

๕ อย่าง ดังนี้ก็มี ;

**โอรุภิกขุสัจฉโยชนั** (กิเลสเครื่องร้อยรัดสัตว์เป็นไปในภพเบื้องต่ำ คือ สักกายทัญญู วิจิกิจฉนา สีสัพพัตตปรมาส กามฉันทะ พยาบาท) ๕ อย่าง ดังนี้ก็มี ;

**อุทธัจฉภิกขุสัจฉโยชนั** (กิเลสเครื่องร้อยรัดสัตว์เป็นไปในภพเบื้องบน คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา) ๕ อย่าง ดังนี้ก็มี.]

- มหาวาร. ส. ๑๕/๘๑ - ๘๒/๒๕๘ - ๓๕๔.

## มัชฉิมปาปฏิปทาสำหรับธรรมกถิกแห่งยุค

### (๑. พอตัวทั้งเพื่อตนเองและผู้อื่น)

ภิกษุ ท. ! ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๖ ประการ เป็นผู้ สามารถพอตัว ในการช่วยตนเอง พอตัวในการช่วยผู้อื่น. หกประการ อย่างไรเล่า? หกประการคือ ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้จับฉวยได้เร็วในกุศลธรรมทั้งหลาย ๑ มีธรรมชาติแห่งความทรงจำธรรมที่ได้ฟังแล้ว ๑ มีปกติใคร่ครวญเนื้อความแห่งธรรมที่ทรงจำไว้แล้ว ๑ รู้ธรรมรู้ธรรมแล้ว ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ๑ มีคำพูดไพเราะ การทำการพูดให้ไพเราะ ประกอบด้วยวาจาแห่งชาวเมือง อันสละสลวย แจ่มใสชัดเจน อาจให้รู้เนื้อความได้ ๑ สามารถชี้แจงชักจูง สพรหมจารีทั้งหลายให้อาจหาญ ร่าเริง ๑. ภิกษุ ท. ! ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๖ ประการเหล่านี้แล เป็นผู้สามารถพอตัวทั้งเพื่อตนเองและผู้อื่น.

## (๒. พอตัวทั้งเพื่อตนและผู้อื่น)

ภิกษุ ท. ! ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ เป็นผู้ สามารถพอตัว ในการช่วยตนเอง พอตัวในการช่วยผู้อื่น. ห้าประการ อย่างไรเล่า ? ห้า ประการคือ ภิกษุในกรณีนี้ ไม่เป็นผู้จับฉวยได้เร็วในกุศลธรรมทั้งหลาย แต่มี ธรรมชาติแห่งความทรงจำธรรมที่ได้ฟังแล้ว ๑ มีปกติใคร่ครวญเนื้อความแห่ง ธรรมที่ทรงจำไว้แล้ว ๑ รู้ธรรมรู้ธรรมแล้ว ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ๑ มี คำพูดไพเราะ กระทำการพูดให้ไพเราะ ประกอบด้วยวาจาแห่งชาวเมือง อัน สละสลวย แจ่มใสชัดเจน อาจารู้เนื้อความได้ ๑ สามารถชี้แจงชักจูงสพรหม จารีทั้งหลายให้อาจหาญ ร่าเริง ๑. ภิกษุ ท. ! ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๕ ประการเหล่านี้แล เป็นผู้สามารถพอตัวทั้งเพื่อตนเองและผู้อื่น.

## (๓. พอตัวเพื่อตน แต่ไม่พอตัวเพื่อผู้อื่น)

ภิกษุ ท. ! ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ เป็นผู้ สามารถพอตัว ในการช่วยตนเอง แต่ไม่พอตัวในการช่วยผู้อื่น. สี่ประการ อย่างไรเล่า ? สี่ ประการคือ ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้จับฉวยได้เร็วในกุศลธรรมทั้งหลาย ๑ มี ธรรมชาติแห่งความทรงจำธรรมที่ได้ฟังแล้ว ๑ มีปกติใคร่ครวญเนื้อความแห่ง ธรรมที่ทรงจำไว้แล้ว ๑ รู้ธรรมรู้ธรรมแล้ว ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ๑ แต่ เขา หาเป็นผู้มีคำพูดไพเราะ กระทำการพูดให้ไพเราะ ประกอบด้วย วาจาแห่งชาวเมือง อันสละสลวย แจ่มใสชัดเจน อาจารู้เนื้อความ ได้ ไม่ และทั้ง ไม่สามารถชี้แจงชักจูงสพรหมจารีทั้งหลายให้อาจหาญ ร่าเริง. ภิกษุ ท. ! ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๔ ประการเหล่านี้แล เป็นผู้ สามารถพอตัวเพื่อตนเอง แต่ไม่พอตัวเพื่อผู้อื่น.

## (๔. พอตัวเพื่อผู้อื่น แต่ไม่พอตัวเพื่อตน)

ภิกษุ ท. ! ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ เป็นผู้ สามารถพอตัว ในการช่วยผู้อื่น แต่ไม่พอตัวในการช่วยตนเอง. สี่ประการ อย่างไรเล่า ? สี่ ประการคือ ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้จับฉวยได้เร็วในกุศลธรรมทั้งหลาย ๑ มี ธรรมชาติแห่งความทรงจำธรรมที่ได้ฟังแล้ว แต่เขา ไม่มีปกติใคร่ครวญ เนื้อความแห่งธรรมที่ทรงจำไว้แล้ว และทั้ง ไม่รู้orroธรู้ธรรมแล้วปฏิบัติ ธรรมสมควรแก่ธรรม ๑ มีคำพูดไพเราะ กระทำการพูดให้ไพเราะ ประกอบด้วยวาจาแห่งชาวเมือง อันสละสลวย แจ่มใสชัดเจน อาจให้รู้ เนื้อความได้ ๑ สามารถชี้แจงชักจูงสรรพหจจารีทั้งหลายให้อาจหาญ ร่าเริง ๑. ภิกษุ ท. ! ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๔ ประการเหล่านี้แล เป็นผู้ สามารถพอตัวเพื่อผู้อื่น แต่ไม่พอตัวเพื่อตนเอง.

## (๕. พอตัวเพื่อตน แต่ไม่พอตัวเพื่อผู้อื่น)

ภิกษุ ท. ! ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ เป็นผู้สามารถ พอตัว ในการช่วยตนเอง แต่ไม่พอตัวในการช่วยผู้อื่น. สามประการ อย่างไรเล่า ? สามประการคือ ภิกษุในกรณีนี้ ไม่เป็นผู้จับฉวยได้เร็วในกุศลธรรม ทั้งหลาย แต่เขา มีธรรมชาติแห่งความทรงจำธรรมที่ได้ฟังแล้ว ๑ มีปกติ ใคร่ครวญเนื้อความแห่งธรรมที่ทรงจำไว้แล้ว ๑ รู้orroธรู้ธรรมแล้ว ปฏิบัติ ธรรมสมควรแก่ธรรม แต่เขา หาเป็นผู้มีคำพูดไพเราะ กระทำการพูดให้ ไพเราะ ประกอบด้วยวาจาแห่งชาวเมือง อันสละสลวย แจ่มใสชัดเจน อาจ ให้รู้เนื้อความได้ ไม่ และทั้งเขาไม่สามารถชี้แจงชักจูงสรรพหจจารีทั้งหลายให้ อาจหาญ ร่าเริง ๑. ภิกษุ ท. ! ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๓ ประการเหล่านี้แล เป็นผู้สามารถพอตัวเพื่อตนเอง แต่ไม่พอตัวเพื่อผู้อื่น.

## (๖. พอตัวเพื่อผู้อื่น แต่ไม่พอตัวเพื่อตน)

ภิกษุ ท. ! ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ เป็นผู้สามารถ พอตัวในการช่วยผู้อื่น แต่ไม่พอตัวในการช่วยตนเอง. สามประการ อย่างไรเล่า ? สามประการคือ ภิกษุในกรณีนี้ ไม่เป็นผู้จับฉวยได้เร็วในกุศลธรรมทั้งหลาย แต่เขา มีธรรมชาติแห่งความทรงจำธรรมที่ได้ฟังแล้ว ๑ เขา ไม่มีปกติใคร่ครวญเนื้อความแห่งธรรมที่ทรงจำไว้แล้ว และทั้งเขา ไม่รู้อรธรรู้ธรรมแล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม แต่เขา มีคำพูดไพเราะ กระทำการพูดให้ไพเราะ ประกอบด้วยวาจาแห่งชาวเมือง อันสละสลวย แจ่มใสชัดเจน อาจให้รู้เนื้อความได้ ๑ สามารถชี้แจงชักจูงสรรพหมจารีทั้งหลายให้อาจหาญร่าเริง ๑. ภิกษุ ท. ! ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ เหล่านี้แล เป็นผู้สามารถพอตัวเพื่อผู้อื่น แต่ไม่พอตัวเพื่อตนเอง.

## (๗. พอตัวเพื่อตน แต่ไม่พอตัวเพื่อผู้อื่น)

ภิกษุ ท. ! ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๒ ประการ เป็นผู้สามารถ พอตัวในการช่วยตนเอง แต่ไม่พอตัวในการช่วยผู้อื่น. สองประการ อย่างไรเล่า ? สองประการคือ ภิกษุในกรณีนี้ ไม่เป็นผู้จับฉวยได้เร็วในกุศลธรรมทั้งหลาย และ ไม่มีธรรมชาติแห่งความทรงจำธรรมที่ได้ฟังแล้ว แต่เขามีปกติใคร่ครวญเนื้อความแห่งธรรมที่ทรงจำไว้แล้ว ๑ รู้อรธรรู้ธรรมแล้ว ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม แต่เขา หาเป็นผู้มีคำพูดไพเราะ กระทำการพูดให้ไพเราะ ประกอบด้วยวาจาแห่งชาวเมือง อันสละสลวย แจ่มใสชัดเจน อาจให้รู้เนื้อความได้ ไม่ และทั้งเขา ไม่สามารถชี้แจงชักจูงสรรพหมจารีทั้งหลายให้อาจหาญ ร่าเริง ๑. ภิกษุ ท. ! ภิกษุประกอบด้วย

ธรรม ๒ ประการเหล่านี้แล เป็นผู้สามารถพอตัวเพื่อตนเอง แต่ไม่พอตัวเพื่อผู้อื่น.

(๘. พอตัวเพื่อผู้อื่น แต่ไม่พอตัวเพื่อตน)

ภิกษุ ท. ! ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๒ ประการ เป็นผู้ สามารถพอตัวในการช่วยผู้อื่น แต่ไม่พอตัวในการช่วยตนเอง. สองประการ อย่งไรเล่า ? สองประการคือ ภิกษุในกรณีนี้ ไม่เป็นผู้จับฉวยได้เร็วในกุศลธรรมทั้งหลาย และ ไม่มีธรรมชาติแห่งความทรงจำธรรมที่ได้ฟังแล้ว ไม่มีปกติใคร่ครวญเนื้อความแห่งธรรมที่ทรงจำไว้แล้ว และทั้ง ไม่รู้อรธรู้ธรรมแล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม แต่ว่าเขา มีคำพูดไพเราะ กระทำการพูดให้ไพเราะ ประกอบด้วยวาจาแห่งชาวเมือง อันสละสลวย แจ่มใสชัดเจน อาจให้รู้เนื้อความได้ ๑ และทั้งเขาสามารถชี้แจงชักจูงสรรพหจจารีทั้งหลายให้อาจหาญ ด้วย ๑. ภิกษุ ท. ! ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๒ ประการเหล่านี้แล เป็นผู้สามารถพอตัวเพื่อผู้อื่น แต่ไม่พอตัวเพื่อตนเอง.

- อฎฐก. อ. ๒๓/๓๐๕ - ๓๐๘/๑๕๒ - ๑๕๕.

(องค์คุณทั้งหกประการนี้ จำเป็นแก่ผู้เป็นธรรมกถิกทุกประการ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สำหรับธรรมกถิกแห่งยุคนี้ ขอได้โปรดพิจารณาปรับปรุงตนเองให้มีคุณธรรมเหล่านี้ครบถ้วนเถิด).

ธรรมอันเป็นที่สุดของสมณะปฏิบัติ

ถปติ ! เราบัญญัติบุรุษบุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๑๐ ประการเหล่านี้แหละ ว่าเป็นสมณะผู้มีกุศลถึงพร้อม มีกุศลอย่างยิ่ง ถึงธรรมที่ควรบรรลุลอันอุดม ไม่แพ้ใคร ? ถปติ ! ภิกษุในกรณีนี้ :-



ประกอบด้วยสัมมาทิฐิ	อันเป็นอเสขะ ;
ประกอบด้วยสัมมาสังกัปปะ	อันเป็นอเสขะ ;
ประกอบด้วยสัมมาวาจา	อันเป็นอเสขะ ;
ประกอบด้วยสัมมากัมมันตะ	อันเป็นอเสขะ ;
ประกอบด้วยสัมมาอาชีวะ	อันเป็นอเสขะ ;
ประกอบด้วยสัมมาวายามะ	อันเป็นอเสขะ ;
ประกอบด้วยสัมมาสติ	อันเป็นอเสขะ ;
ประกอบด้วยสัมมาสมาธิ	อันเป็นอเสขะ ;
ประกอบด้วยสัมมาญาณ	อันเป็นอเสขะ ;
ประกอบด้วยสัมมาวิมุตติ	อันเป็นอเสขะ ;

อปติ ! เราบัญญัติบุรุษบุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๑๐ ประการ เหล่านี้แล ว่าเป็นสมณะผู้มีกุศลถึงพร้อม มีกุศลอย่างยิ่ง ถึงธรรมที่ควร บรรลุอันอุดมไม่แพ้ใคร.

- ม. ม. ๑๓/๓๕๑/๓๖๖.

## ปฏิบัติเพื่อละโรัมภาคิยสังโยชน์ก็คือมรรค

อานนท์ ! มรรคใด ปฏิบัติใด เป็นไปเพื่อละเสียซึ่งโรัมภาคิย-สังโยชน์ห้า มีอยู่; การที่บุคคลจะไม่อาศัย ซึ่งมรรคนั้น ซึ่งปฏิบัติานั้น แล้ว จักรู้จักเห็นหรือว่าจักละ ซึ่งโรัมภาคิยสังโยชน์ห้า นั้น : นั้นไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้ ; เช่นเดียวกับการที่บุคคลไม่ถากเปลือก ไม่ถากกระพี้ ของต้นไม้ใหญ่มีแก่นยืนต้นอยู่ เสียก่อน แล้วจักไปถากเอาแก่นนั้น : นั้นไม่เป็นฐานะที่จะมีได้, ฉันทใดก็ฉันทนั้น. ....

อานนท์ ! มรรค และ ปฏิปทา เพื่อละเสียซึ่งโอรุภคคย-  
สังโยชน์ห้า นั้นเป็นอย่างไรเล่า ?

อานนท์ ! ภคคยในภคคยนี้ เพราะสงัดจากอุปธิ เพราะละเสียซึ่ง  
อกุศลธรรมทั้งหลาย เพราะความระงับเฉพะแห่งความหยาบกระด้าง  
ทางกายโดยประการทั้งปวง ก็สงัดจากภคคยทั้งหลาย สงัดจากอกุศลธรรม  
ทั้งหลาย เข้าถึงปฐมภคคย อันมีวิตกวจการ มีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวก แล้ว  
แลอยู่. ในปฐมภคคยนั้น มีธรรมคือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน  
(ที่กำลังทำหน้าที่อยู่); เธอ นั้น ตามเห็นธรรมซึ่งธรรมเหล่านั้น โดยความเป็น  
ของไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข เป็นโรค เป็นหวัฬ เป็นลูกศร เป็น  
ความยากลำบาก เป็นอาพาร เป็นดังผู้อื่น (ให้ยืมมา) เป็นของแตกสลาย  
เป็นของว่าง เป็นของไม่ใช่ตน. เธอดำรงจิตด้วยธรรม (คือขันธทั้งห้า)  
เหล่านั้น (อันประกอบด้วยลักษณะ ๑๑ ประการ มีอนิจจลักษณะเป็นต้น)  
แล้วจึง น้อมจิตไปสู่อมตธาต (คือนิพพาน) ด้วยการกำหนดว่า “นั่นสงบระงับ  
นั่นประณีต : นั่นคือธรรมชาตคยเป็นที่สงบระงับแห่งสังขารทั้งปวง เป็นที่  
สลัดคยซึ่งอุปธิทั้งปวง เป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหา เป็นความจางคลาย เป็น  
ความดับ เป็นนิพพาน” ดังนี้ เขาดำรงอยู่ในวิปัสสนาญานมีปฐมภคคยเป็น  
บาทนั้น ย่อม ถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะ; ถ้าไม่ถึงความสิ้นไปแห่ง อา  
สวะ ก็เป็น โอปปาคะ อนาคามี ผู้ปรินิพพานในภพนั้น มีการไม่เวียน  
กลับจากโลกนั้นเป็นธรรมดา เพราะความสิ้นไปแห่งสังโยชน์มีในเบื้องต่ำ  
ห้าประการ และเพราะอำนาจแห่งธัมมราคะ ธัมมฉันทิ (อันเกิดจากการ  
กำหนดจิตในอมตธาต) นั้น ๆ นั้นเอง.

อานนท์ ! แม่นี้แล ก็เป็นมรรค เป็นปฏิปทา เพื่อละเสียซึ่งโอรัมภาคิยสังโยชน์ห้านั้น.

อานนท์ ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิขุ เพราะความเข้าไปสงบระงับเสียได้ซึ่งวิตกและวิจารณ์ จึงเข้าถึงทุติยฌาน เป็นเครื่องผ่อนคลายแห่งใจในภายใน ให้สมาธิเป็นธรรมอันเอกคุณมีขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุข อันเกิดจากสมาธิ แล้วแลอยู่. .... ฯลฯ .... (ข้อความตรงที่ละเอียดพิสดารไว้ นี้ มีเนื้อความเต็มเหมือนในตอนที่กำลังถึงปฐมฌานข้างบนนั้น ทุกตัวอักษร แปลกแต่คำว่าปฐมฌานเป็นทุติยฌานเท่านั้น แม้ข้อความที่ละเอียดพิสดารไว้ในตอนตติยฌานและจตุตถฌาน ก็พึงทราบโดยนัยนี้ ผู้ศึกษาพึงเติมให้เต็มเอาเอง ; จนกระทั่งถึงข้อความว่า ) ....

อานนท์ ! แม่นี้แล ก็เป็นมรรค เป็นปฏิปทา เพื่อละเสียซึ่งโอรัมภาคิยสังโยชน์ห้านี้.

อานนท์ ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิขุ เพราะความจางคลายไปแห่งปีติ ย่อมเป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติและสัมปชัญญะ และย่อมเสวยความสุขด้วยนามกายชนิดที่พระอรียเจ้าทั้งหลาย ย่อมกล่าวสรรเสริญผู้นั้นว่า “เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติอยู่เป็นปรกติสุข” ดังนี้ เข้าถึงตติยฌาน แล้วแลอยู่. .... ฯลฯ .... (มีเนื้อ ความเต็มดูในตอนปฐมฌาน) ....

อานนท์ ! แม่นี้แล ก็เป็นมรรค เป็นปฏิปทา เพื่อละเสียซึ่งโอรัมภาคิยสังโยชน์ห้านี้.

อานนท์ ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิขุ เพราะละสุข เสียได้ และเพราะละทุกข์เสียได้ เพราะ ความดับไปแห่งโสมนัสและโทมนัสทั้งสอง ในกาลก่อนเข้าถึงจตุตถฌาน ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีแต่ความมีสติเป็นธรรมชาติ

บริสุทธิ์เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่. .... ฯลฯ.... ( มีเนื้อความเต็มดูในตอนปฐมฌาน ) .... อานนท์ ! แม่นี้แล ก็เป็นมรรค เป็นปฏิปทา เพื่อละเสียซึ่งโอรัมภาคิยสังโยชน์ห้านั้น.

อานนท์ ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุ เพราะก้าวล่วงรูปสัญญา เสียได้ โดยประการทั้งปวง เพราะความดับไปแห่งปฏิมัตถสัญญา เพราะการไม่ใส่ใจซึ่งนันทตถสัญญา จึง เข้าถึงอากาศัญญาตนะ อันมีการทำในใจว่า อากาศไม่มีที่สุด ดังนี้ แล้วแลอยู่. ในอากาศัญญาตนะนั้น มีธรรม คือเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ (ที่กำลังทำหน้าที่อยู่)<sup>๑</sup>; เชนั้น ตามเห็นซึ่งธรรมเหล่านั้นโดยความเป็นของไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ เป็นโรค เป็นหัวฝี เป็นลูกศร เป็นความยากลำบาก เป็นอาพาธ เป็นดังผู้อื่น (ให้ยืมมา) เป็นของแตกสลาย เป็นของว่าง เป็นของไม่ใช่ตน เธอ ดำรงจิตด้วยธรรม (คือขันธเพียงสี่) เหล่านั้น (อันประกอบด้วยลักษณะ ๑๑ ประการ มีอนิจจลักษณะเป็นต้น) แล้วจึง น้อมจิตไปสู่อมตธาตุ (คือนิพพาน) ด้วยการกำหนดว่า “นั่นสงบระงับ นั่นประณีต : นั่นคือธรรมชาติเป็นที่สงบระงับแห่งสังขารทั้งปวง เป็นที่สลัดคืนซึ่งอุปธิทั้งปวง เป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหา เป็นความจางคลาย เป็นความดับ เป็นนิพพาน” ดังนี้. เธอดำรงอยู่ในวิปัสสนาญาณมีอากาศัญญาตนะเป็นบาทนั้น ย่อม ถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะ ; ถ้าไม่ถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะ ก็เป็น โอปปาติกะ อนาคามี ผู้ปรินิพพานในภพนั้น มีการไม่เวียนกลับจากโลกนั้นเป็นธรรมดา เพราะความสิ้นไปแห่งสังโยชน์ มีในเบื้องต่ำห้าประการ และเพราะอำนาจแห่งรัชมรรคา

๑. ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า ในพจนานุกรมมีขันธครบห้า; ส่วนในอรุณนิพนธ์มีขันธเพียงสี่ ก็ขาดรูปขันธไป.

ฉัมมนันทิ (อันเกิดจากการกำหนดจิตในอมตธาตุ) นั้นๆนั่นเอง. อานนท์! แม้  
นี้แล ก็เป็นมรรค เป็นปฏิปทา เพื่อละเสียซึ่งโอรัมภาคิยสังโยชน์ห้านั้น.

อานนท์! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุ เพราะผ่านพ้นอากาศัญญ-  
จายตนะ โดยประการที่ล่วงเสียแล้ว จึงเข้าถึง วิญญาณัญจายตนะ อันมี  
การทำในใจว่า “วิญญาณไม่มีที่สิ้นสุด” แล้วแลอยู่. .... ฯลฯ .... (ข้อความตรง  
ละเอียดไว้ มีข้อความที่ตรัสไว้เหมือนในตอนที่ตรัสถึงเรื่องอากาศัญญายตนะข้างบนนี้ ทุก  
ตัวอักษร แปลกแต่เปลี่ยนจากอากาศัญญายตนะ มาเป็นวิญญาณัญจายตนะเท่านั้น แม้ในตอนอา  
ภิกัญญายตนะที่ละไว้ ก็พึงทราบโดยนัยนี้, จนกระทั่งถึงข้อความว่า).... อานนท์! แม้  
นี้แล ก็เป็นมรรค เป็นปฏิปทา เพื่อละเสียซึ่งโอรัมภาคิยสังโยชน์ห้านั้น.

อานนท์! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุ เพราะผ่านพ้นวิญญาณัญญ-  
จายตนะ โดยประการที่ล่วงเสียแล้ว จึงเข้าถึง อากิญจัญญายตนะ อันมี  
การทำในใจว่า “อะไรๆไม่มี” ดังนี้ แล้วแลอยู่. .... ฯลฯ .... (มีเนื้อความเต็ม  
ดูในตอนอากาศัญญายตนะ).... อานนท์! แม้นี้แล ก็เป็นมรรค เป็นปฏิปทา  
เพื่อละเสียซึ่งโอรัมภาคิยสังโยชน์ห้านี้.

- ม. ม. ๑๓/๑๕๓-๑๖๑/๑๕๖-๑๕๘.

(สรุปความว่า มรรคหรือปฏิปทานี้ ละโอรัมภาคิยสังโยชน์ได้ เพราะการเห็น อนิจจตา  
กระทั่งถึง อนัตตา รวมเป็น ๑๑ ลักษณะ ในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันปรากฏอยู่  
ในขณะแห่งรูปมานทั้งสี่ แต่ละฉาณๆ; และเห็นธรรม ๑๑ อย่างนั้นอย่างเดียวกันใน เวทนา สัญญา  
สังขาร วิญญาณ อันปรากฏอยู่ในขณะแห่งรูปมานสามข้างคั่น แต่ละฉาณๆ เว้นแนวสัญญานา  
สัญญายตนะ; นับว่าเป็นธรรมที่ละเอียดสุขุมที่สุด. ผู้ศึกษาพึงใคร่ครวญให้เป็นอย่างคิดตรงที่ว่า มี  
ขั้นห้า หรือ ขั้นสี่ อยู่ที่จิตในขณะที่มีมาน ดังนี้).

## การเป็นอยู่ที่น้อมไปเพื่อนิพพานอยู่ในตัว

(มัชฌิมาปฏิปทาโดยอัตโนมัตติ)

ภิกษุ ท. ! **ธรรม ๕ ประการเหล่านี้** เมื่อบุคคลเจริญ กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายโดยส่วนเดียว (เอกนฺตนิพฺพิท) เพื่อความคลายกำหนัด (วิราค) เพื่อความดับ (นิโรธ) เพื่อความสงบ (อุปสม) เพื่อความรู้ยิ่ง (อภิญฺญ) เพื่อความรู้พร้อม (สมฺโพธ) เพื่อนิพพาน. **ห้าประการ** ใดประการอย่างไรเล่า? **ห้าประการคือ** ภิกษุในกรณีนี้ :-

เป็นผู้ มีปกติตามเห็นความไม่งามในกาย อยู่ ;

เป็นผู้ มีความสำคัญว่าปฏิภูลในอาหาร อยู่ ;

เป็นผู้ มีความสำคัญว่าเป็นสิ่งไม่น่ายินดีในโลกทั้งปวง อยู่ ;

เป็นผู้ มีปกติตามเห็นว่าไม่เที่ยง ในสังขารทั้งปวง อยู่; และ

มรณสังขยา เป็นสิ่งที่ภิกษุนั้นเข้าไปตั้งไว้ดีแล้วในภายใน อยู่.

ภิกษุ ท. ! **ธรรม ๕ ประการเหล่านี้แล** เมื่อบุคคลเจริญ กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายโดยส่วนเดียว เพื่อความคลายกำหนัด เพื่อความดับ เพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความรู้พร้อม เพื่อนิพพาน.

- ปญจก. อ. ๒๒/๕๔/๖๕.

(ข้อนี้หมายความว่า เมื่อมีการปฏิบัติอยู่อย่างนี้ ผลย่อมเกิดขึ้นเป็นการน้อมไปเพื่อนิพพานอยู่ในตัวโดยไม่ต้องเจตนา เหมือนแม่ไก่ฟักไขอย่างดีแล้ว ลูกไก่ย่อมออกมาเป็นตัวโดยที่แม่ไก่ไม่ต้องเจตนาให้ออกมา, ฉนั้นใดก็ฉนั้นนั่น. ขอให้พิจารณาดูให้ดี จงทุกคนเถิด).

หมวด ง. ว่าด้วย การทำหน้าที่ของมรรค

อัญ्ञกมรรคชนิดที่เจริญแล้ว

ทำกิจแห่งอรียสัจสี่พร้อมกันไปในตัว

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนเรือนรับรองแขก มีอยู่. ณ เรือนนั้น มีแขกมาจากทิศตะวันออก พักอาศัยอยู่บ้าง มาจากทิศตะวันตกพักอาศัยอยู่บ้าง มาจากทิศเหนือพักอาศัยอยู่บ้าง มาจากทิศใต้พักอาศัยอยู่บ้าง มีแขกวรรณะกษัตริย์มาพักอยู่ก็มี มีแขกวรรณะพราหมณ์มาพักอยู่ก็มี มีแขกวรรณะแพศย์มาพักอยู่ก็มี มีแขกวรรณะศูทรามาพักอยู่ก็มี (ในเรือนหลังเดียวพักกันอยู่ได้ถึงสี่วรรณะ จากสี่ทิศ ดังนี้), นี่ฉันใด;

ภิกษุ ท. ! ข้อนี้ที่ฉันนั้น กล่าวคือ ภิกษุเมื่อเจริญทำให้มากอยู่ซึ่งอรียอัญ्ञกมรรค :-

ย่อม กำหนดรู้ ซึ่งธรรมอันพึงกำหนดรู้ด้วยปัญญาอันยิ่งได้ ;

ย่อม ละ ซึ่งธรรมอันพึงละด้วยปัญญาอันยิ่งได้ ;

ย่อม ทำให้แจ้ง ซึ่งธรรมอันพึงทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งได้ ;

ย่อม ทำให้เจริญ ซึ่งธรรมอันพึงทำให้เจริญด้วยปัญญาอันยิ่งได้. (หมายความว่า ในการเจริญอรียมรรคเพียงอย่างเดียวนั้น ย่อมมี การกระทำ และ ผลแห่งการกระทำ รวมอยู่ถึงสี่อย่าง เช่นเดียวกับเรือนหลังเดียวมีคนพักรวมอยู่ ๔ พวก, ฉันใดก็ฉันนั้น).

ภิกษุ ท. ! ธรรมเหล่าไหนเล่า เป็น ธรรมอันพึงกำหนดรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง ? คำตอบพึงมีว่า ปัญญาปานานันท์; กล่าวคือ นันท์เป็นที่ยึดมั่น

คือ รูป, ชั้นที่ขี้ดมั่นคือ เวทนา, ชั้นที่ขี้ดมั่นคือ สัญญา, ชั้นที่ขี้ดมั่นคือ สังขาร, ชั้นที่ขี้ดมั่นคือ วิญญาณ.

ภิกษุ ท. ! ธรรมเหล่านี้ไหนเล่า เป็น ธรรมอันพึงละด้วยปัญญาอันยิ่ง ? คำตอบพึงมีว่า อวิชา และ ภวตัณหา.

ภิกษุ ท. ! ธรรมเหล่านี้ไหนเล่า เป็น ธรรมอันพึงทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่ง ? คำตอบพึงมีว่า วิชา และ วิมุตติ.

ภิกษุ ท. ! ธรรมเหล่านี้ไหนเล่า เป็น ธรรมอันพึงทำให้เจริญด้วยปัญญาอันยิ่ง ? คำตอบพึงมีว่า สมณะ และ วิปัสสนา.

ภิกษุ ท. ! เมื่อภิกษุ เจริญทำให้มากซึ่งอริยอัฏฐังคิกมรรคอยู่ อย่างไรเล่า (จึงจะมีผล ๔ ประการนั้น) ?

ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ ภิกษุย่อมเจริญสัมมาทิฏฐิ . . . . สัมมาสังกัปปะ . . . . สัมมาวาจา . . . . สัมมากัมมันตะ . . . . สัมมาอาชีวะ . . . . สัมมาวายามะ . . . . สัมมาสติ . . . . สัมมาสมาธิ ชนิดที่มีวิเวกอาศัยแล้ว มีวิราคะอาศัยแล้ว มีนิโรธอาศัยแล้ว มีปกติหม่อมไปเพื่อการสลัดลง.

ภิกษุ ท. ! เมื่อภิกษุเจริญทำให้มากซึ่งอริยอัฏฐังคิกมรรคอยู่ อย่างนี้แล (จึงจะมีผล ๔ ประการนั้น).

- มหาวาร. ส. ๑๕/๗๗ - ๗๘/๒๕๐ - ๒๕๕.

(ธรรม ๔ อย่างในสูตรนี้ เรียงลำดับไว้เป็น ธรรมที่ควรกำหนดรู้ ควรละ ควรทำให้แจ้ง ควรทำให้เจริญ ตรงกับหลักธรรมคาถาต่างๆไป ของอริยสัจสี่; แต่มีสูตรอื่น (อุปริ. ม. ๑๔/๕๒๔/



๘๒๕) เรียงลำดับไว้เป็นอย่างอื่นคือ **ธรรมที่ควรกำหนดรู้** ควรละ ควรทำให้เจริญ ควรทำให้แจ้ง, ดังนี้ก็มี; แต่ก็ยังคงเป็นอริยสัจสี่ได้อยู่นั่นเอง ไม่มีผลเป็นการขัดแย้งกันแต่ประการใด.

พระบาลีในสูตรนี้ แสดงลักษณะของอริยอัฏฐังคิกมรรคไว้เป็น **วิเวกนิสฺสิต วิราคนิสฺสิต นิโรธนิสฺสิต โวสุตฺตคฺคปริณามิ**; มีสูตรอื่นๆแสดงลักษณะของอริยอัฏฐังคิกมรรคในกรณีเช่นนี้ แปลกออกไปเป็น **ราควินยปรโยสาน** : มีการนำออกซึ่งราคะเป็นปรโยสาน, **โทสวินยปรโยสาน** : มีการนำออกซึ่งโทสะเป็นปรโยสาน, **โมหวินยปรโยสาน** : มีการนำออกซึ่งโมหะเป็นปรโยสาน (๑๕/๖๕/๒๖๓) : **อมโตคฺช** : หยั่งลงสู่อมตะ, **อมตปฺรายน** : มีเบื้องหน้าเป็นอมตะ, **อมตปรโยสาน** : มีอมตะเป็นปรโยสาน (๑๕/๖๕/๒๖๕); **นิพฺพานนิหฺน** : เอียงไปสู่निพพาน, **นิพฺพานโปณ** : โน้มไปสู่นิพพาน, **นิพฺพานปพฺภาร** : เจื่อมไปสู่นิพพาน (๑๕/๗๐/๒๗๑); ดังนี้ก็มี ; แม้โดยพยัญชนะจะต่างกัน แต่ก็มุ่งไปยังความหมายอย่างเดียวกัน.

ข้อควรสังเกตอีกอย่างหนึ่งก็คือ **วัตถุแห่งกิจของอริยสัจ**ในสูตรนี้ แสดงไว้ต่างจากสูตรที่รู้กันอยู่ทั่วไป, คือสูตรทั่วไป **วัตถุแห่งการกำหนดรู้** แสดงไว้ด้วยความทุกข์ทุกชนิด สูตรนี้แสดงไว้ด้วยปัญญาพาทานขั้นที่เท่านั้น; **วัตถุแห่งการละ** สูตรทั่วไปแสดงไว้ด้วยตัณหาสาม สูตรนี้แสดงไว้ด้วยอวิชชาและภวตัณหา; **วัตถุแห่งการทำให้แจ้ง** สูตรทั่วไปแสดงไว้ด้วยการดับแห่งตัณหา สูตรนี้แสดงไว้ด้วยวิชชาและวิมุตติ; **วัตถุแห่งการทำให้เจริญ** สูตรทั่วไปแสดงไว้ด้วยอริยอัฏฐังคิกมรรค ส่วนในสูตรนี้แสดงไว้ด้วยสมณะและวิปัสสนา. ถ้าผู้ศึกษาเข้าใจความหมายของคำที่แสดงไว้แต่ละฝ่ายอย่างทั่วถึงแล้ว ก็จะเห็นได้ว่าไม่ขัดขวางอะไรกัน).

## อัฏฐังคิกมรรคชนิดที่เจริญแล้ว

### ทำให้โพธิปักขิยธรรมสมบูรณ์ไปในตัว

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนลมชนิดต่างๆ ย่อมพัดไปในอากาศ; คือลมทางทิศตะวันออกพัดไปข้าง ลมทางทิศตะวันตกพัดไปข้าง ลมทางทิศเหนือพัดไปข้าง ลมทางทิศใต้พัดไปข้าง ลมมีรูลีพัดไปข้าง ลมไม่มีรูลีพัดไปข้าง

ลมหนาวพัดไปบ้าง ลมร้อนพัดไปบ้าง ลมอ่อนพัดไปบ้าง ลมแรงพัดไปบ้าง,  
นี่ฉันใด ;

ภิกษุ ท. ! ข้อนี้ก็ฉันนั้น, กล่าวคือ เมื่อภิกษุเจริญทำให้มากอยู่ซึ่ง  
อริยอัฏฐังคิกมรรค :

แม่ สติปัฏฐานสี่ ก็ถึงซึ่งความบริบูรณ์แห่งภาวณา ;

แม่ สัมมัปปธานสี่ ก็ถึงซึ่งความบริบูรณ์แห่งภาวณา ;

แม่ อิทธิบาทสี่ ก็ถึงซึ่งความบริบูรณ์แห่งภาวณา ;

แม่ อินทรีย์ห้า ก็ถึงซึ่งความบริบูรณ์แห่งภาวณา ;

แม่ พละห้า ก็ถึงซึ่งความบริบูรณ์แห่งภาวณา ;

แม่ โพชฌงค์เจ็ด ก็ถึงซึ่งความบริบูรณ์แห่งภาวณา .

(ธรรมเหล่านี้ ครอบอยู่ทั้ง ๖ ชนิด เช่นเดียวกับที่ในอากาศ มีลมพัดอยู่ ครอบ  
ทุกชนิด, ฉันใดก็ฉันนั้น).

ภิกษุ ท. ! เมื่อภิกษุ เจริญกระทำให้มากซึ่งอริยอัฏฐังคิกมรรคอยู่  
อย่างไรเล่า (ธรรม ๖ ชนิดนั้น จึงถึงความบริบูรณ์แห่งภาวณา) ?

ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ ภิกษุยอมเจริญสัมมาทิฏฐิ . . . . สัมมา  
สังกัปปะ . . . . สัมมาวาจา . . . . สัมมากัมมันตะ . . . . สัมมาอาชีวะ . . . .  
สัมมาวายามะ . . . . สัมมาสติ . . . . สัมมาสมาธิ ชนิดที่ มีวิเวกอาศัยแล้ว มี  
วิราคะอาศัยแล้ว มีนิโรธอาศัยแล้ว มีปกติน้อมไปเพื่อการสลัดลง.

ภิกษุ ท. ! เมื่อภิกษุเจริญกระทำให้มากซึ่งอริยอัฏฐังคิกมรรคอยู่อย่าง  
นี้แล (ธรรม ๖ ชนิดนั้น จึงถึงความบริบูรณ์แห่งภาวณา).

(ในพระบาลีสสูตรอื่นๆ แสดงลักษณะแห่งสัมมาทิฐิ ฯลฯ อันเป็นองค์แห่งอภิญ्ञกัมมรรคในกรณีเช่นนี้ แปรออกไปคือ รากปรีโยสาน : มีการนำออกซึ่งรากะเป็นปรีโยสาน, โทสวินยปรีโยสาน : มีการนำออกซึ่งโทสะเป็นปรีโยสาน, โมหวินยปรีโยสาน : มีการนำออกซึ่งโมหะเป็นปรีโยสาน (๑๕/๖๕/๒๖๗); อมโตคธ : หยั่งลงสู่อมตะ, อมตปราชน : มีเบื้องหน้าเป็นอมตะ, อมตปรีโยสาน : มีอมตะเป็นปรีโยสาน (๑๕/๖๕/๒๖๕); นิพพานนิพน : เอียงไปสู่ นิพพาน, นิพพานโปณ : โนม้ไปสู่ นิพพาน, นิพพานปพุการ : เจ้อม้ไปสู่ นิพพาน (๑๕/๖๕/๒๗๑); ดังนี้ก็มี).

### การทำกิจของอินทรีย์ ในขณะที่บรรลุธรรม

ถูกแล้ว ถูกแล้ว สารีบุตร ! สารีบุตร ! อริยสาวกใด มีความเลื่อมใสอย่างยิ่งในตถาคตถึงที่สุดโดยส่วนเดียว, เขาย่อมไม่สงสัยหรือลังเลในตถาคต หรือคำสอนในตถาคต. สารีบุตร ! เมื่ออริยสาวกเป็นผู้มีสัทธาแล้ว พึงหวังข้อนี้สืบไปว่า เขาก็เป็นผู้ปรารถนาความเพียร เพื่อละอกุศลธรรมทั้งหลาย เพื่อความถึงพร้อมแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย เป็นผู้มีกำลัง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย. สารีบุตร ! ความเพียรเช่นนั้นของอริยสาวกนั้น ย่อมเป็น วิริยอินทรีย์ ของเธอนั่น.

สารีบุตร ! เมื่ออริยสาวกเป็นผู้มีสัทธา เป็นผู้ปรารถนาความเพียรอยู่แล้ว พึงหวังข้อนี้สืบไปว่า เขาก็เป็นผู้มีสติ ประกอบพร้อมด้วยสติเป็นเครื่องระวังรักษาตนเป็นอย่างยิ่ง เป็นผู้ระลึกได้ ตามระลึกได้ ซึ่งสิ่งที่ทำและคำที่พูดเมื่อนานได้. สารีบุตร ! ความระลึกเช่นนั้นของอริยสาวกนั้น ย่อมเป็น สตินทรีย์ ของเธอนั่น.

สาริบุตร ! เมื่ออริยสาวกเป็นผู้มีสังข ปรารภความเพียร มีสติเข้าไปตั้งไว้แล้ว มีจิตตั้งมั่นโดยชอบ แล้ว พึงหวังข้อนี้สืบไปว่า เขาจักเป็นผู้กระทำแล้วได้ซึ่ง โอสถักการมณั จักได้ซึ่งความตั้งมั่นแห่งจิต กล่าวคือความที่จิตมีอารมณ์เป็นอันเดียว. สาริบุตร ! ความตั้งมั่นแห่งจิตเช่นนั้นของอริยสาวกนั้น ย่อมเป็น สมานินทริย ของเธอ นั้น.

สาริบุตร ! เมื่ออริยสาวกเป็นผู้มีสังข ปรารภความเพียร มีสติเข้าไปตั้งไว้มีจิตตั้งมั่นโดยชอบแล้ว พึงหวังข้อนี้สืบไปว่า เขาจักเป็นผู้รู้ชัดอย่างนี้ว่า “สังสารวัฏฏ์ เป็นสิ่งที่มีที่สุดอันบุคคลรู้ไม่ได้, ที่สุดฝ่ายข้างต้นย่อมไม่ปรากฏแก่สัตว์ทั้งหลาย ผู้มีอวิชาเป็นเครื่องกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องผูก กำลังเล่นไป ท่องเที่ยวไป. ความจางคลายดับไปโดยไม่มีเหลือแห่งอวิชาอันเป็นกองแห่งความมืดนั้นเสียได้ มีอยู่ : นั้นเป็นบทที่สงบ นั้นเป็นบทที่ประณีต กล่าวคือธรรมเป็นที่สงบแห่งสังขารทั้งปวง เป็นที่สลัดคืนซึ่งอุปธิทั้งปวง เป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหา เป็นความจางคลาย เป็นความดับ เป็นนิพพาน”. สาริบุตร ! ความรู้ชัดเช่นนั้นของอริยสาวกนั้น ย่อมเป็น ปัญฺณินทริย ของเธอ นั้น.

สาริบุตร ! อริยสาวกนั้นนั้นแหละ ตั้งไว้แล้ว ตั้งไว้แล้ว (ซึ่งวิริยะ) ด้วยอาการอย่างนี้, ระลึกแล้ว ระลึกแล้ว (ด้วยสติ) ด้วยอาการอย่างนี้, ตั้งมั่นแล้ว ตั้งมั่นแล้ว (ด้วยสมาธิ) ด้วยอาการอย่างนี้, รู้ชัดแล้ว รู้ชัดแล้ว (ด้วยปัญญา) ด้วยอาการอย่างนี้, เขาย่อมเชื่ออย่างยิ่ง อย่างนี้ว่า “ธรรมเหล่าใดเป็นธรรมที่เราเคยฟังแล้วในกาลก่อน, ในบัดนี้ เราถูกต้องธรรมเหล่านั้นด้วย

นามกายแล้วแลอยู่ ด้วย และแทงตลอดธรรมเหล่านั้นด้วยปัญญาแล้วเห็นอยู่ ด้วย” ดังนี้.

สารีบุตร ! ความเชื่อเช่นนั้นของอริยสาวกนั้น ย่อมเป็น สัทธินทรีย์ ของเธอนั้น, ดังนี้แล.

- มหาวาร. ตี. ๑๕/๒๕๕ - ๓๐๐/๑๐๑๗ - ๑๐๒๒.

(ข้อควรสังเกตอย่างยิ่งในกรณีนี้ คือข้อที่สัทธินทรีย์ทำกิจของตน เมื่ออินทรีย์ทั้งสี่นอกนั้น ทำกิจเสร็จแล้ว. ข้อนี้หมายความว่า สิ่งที่เรียกว่าสัทธาหรือความเชื่อนั้น จะถึงที่สุดก็ต่อเมื่อทำกิจอันบุคคลนั้นจะต้องทำนั้นๆ ประสพผลสำเร็จแล้ว. สัทธาที่เกิดขึ้นเป็นตัวนำในเบื้องต้น ดังที่แสดงอยู่ในหมวดธรรมต่าง ๆ นั้น ยังมีใช้สัทธาที่สมบูรณ์; ทำให้กล่าวได้ว่า สัทธาสมบูรณ์ปรากฏแก่จิตใจต่อเมื่อบรรลุมรรคผลแล้ว คือประกอบอยู่ในญาณที่เห็นความหลุดพ้นของตนแล้ว).

### สัมมัตตะ เป็นธรรมเครื่องสิ้นอาสวะ

ภิกษุ ท. ! ธรรม ๑๐ ประการเหล่านี้ อันบุคคลเจริญ กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะทั้งหลาย.

สิปประการอย่างไรเล่า ? สิปประการคือ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ สัมมาญาณ สัมมาวิมุตติ.

ภิกษุ ท. ! ธรรม ๑๐ ประการเหล่านี้ อันบุคคลเจริญ กระทำให้มากแล้ว ย่อม เป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะทั้งหลาย.

- ทสก. อี. ๒๔/๒๕๔/๑๒๒.

หมวด จ. ว่าด้วย ธรรมชื่ออื่น (ความหมายเกี่ยวกับมรรค)

### บทธรรมเก่าที่อยู่ในรูปขององค์มรรค

ภิกษุ ท. ! ธรรมบท ๔ อย่าง เหล่านี้ เป็นธรรมที่รับรู้กันว่าเลิศ รับรู้กันว่ามีมานาน รับรู้ว่าสืบกันมาแต่โบราณ ไม่กระจัดกระจาย ไม่เคยกระจัดกระจาย ไม่ถูกเพิกถอน จักไม่ถูกเพิกถอน อันสมณพราหมณ์ผู้วิญญูชนไม่คัดค้าน. สืบอย่าง อย่างไม่เล่า? ภิกษุ ท. ! สืบอย่างคือ :-

**อนภิขณา** เป็นธรรมบทที่รับรู้กันว่าเลิศ มีมานาน สืบกันมาแต่โบราณ ไม่กระจัดกระจาย ไม่เคยกระจัดกระจาย ไม่ถูกเพิกถอน จักไม่ถูกเพิกถอน สมณพราหมณ์ผู้รู้ไม่คัดค้าน.

**อภัยบาท** เป็นธรรมบทที่รับรู้กันว่าเลิศ มีมานาน สืบกันมาแต่โบราณ ไม่กระจัดกระจาย ไม่เคยกระจัดกระจาย ไม่ถูกเพิกถอน จักไม่ถูกเพิกถอน สมณพราหมณ์ผู้รู้ไม่คัดค้าน.

**สัมมาสติ** เป็นธรรมบทที่รับรู้กันว่าเลิศ มีมานาน สืบกันมาแต่โบราณ ไม่กระจัดกระจาย ไม่เคยกระจัดกระจาย ไม่ถูกเพิกถอน จักไม่ถูกเพิกถอน สมณพราหมณ์ผู้รู้ไม่คัดค้าน.

**สัมมาสมาธิ** เป็นธรรมบทที่รับรู้กันว่าเลิศ มีมานาน สืบกันมาแต่โบราณ ไม่กระจัดกระจาย ไม่เคยกระจัดกระจาย ไม่ถูกเพิกถอน จักไม่ถูกเพิกถอน สมณพราหมณ์ผู้รู้ไม่คัดค้าน.

ภิกษุ ท. ! ธรรมบท ๔ อย่างนี้แล เป็นธรรมที่รับรู้กันว่าเลิศ รับรู้กันว่ามีมานาน รับรู้ว่าสืบกันมาแต่โบราณ ไม่กระจัดกระจาย ไม่เคยกระจัด

กระจาย ไม่ถูกเพิกถอน จักไม่ถูกเพิกถอน สมณพราหมณ์ผู้วิญญูชนไม่คัดค้าน  
แล.

- จตุกก. อ. ๒๑/๓๗/๒๕.

(การที่ทรงยืนยันว่า ธรรมบท ๔ อย่างเหล่านี้ มีมาแต่โบราณ ติดต่อกันมาไม่ขาดสาย โดยไม่มีใครคัดค้าน จนถึงทุกวันนี้ ย่อมเป็นการแสดงว่าต้องมีมารวมอยู่ในคำสอนของพระองค์ ในบัดนี้ : อนภิขณา และอัพยาบาท คือ สัมมาสังกัปปะ รวมกันกับสัมมาสติและสัมมาสมาธิ เป็นสามองค์ในบรรดองค์มรรคทั้งแปด จึงได้นำข้อความนี้มารวมไว้ในหมวดนี้ อันเป็นหมวดที่รวมแห่งมรรค).

## ข้อปฏิบัติที่เป็นสัkkายนิโรธคามินีปฏิปทา

ภิกษุ ท. ! สัkkายนิโรธคามินีปฏิปทา (ทางดำเนินแห่งจิตให้ถึงซึ่งการดับไปแห่งสัkkายะ) เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ อริยสาวกผู้มีการสดับ ได้เห็นพระอริยเจ้าฉลาดในธรรมของพระอริยเจ้า ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยเจ้า ได้เห็นสัตบุรุษ ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ได้รับการแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ :-

ย่อม ไม่ตามเห็นซึ่งรูปโดยความเป็นตน หรือไม่ตามเห็นซึ่งตนว่ามีรูป หรือไม่ตามเห็นซึ่งรูปว่ามีอยู่ในตน หรือไม่ตามเห็นซึ่งตนว่ามีอยู่ในรูป บ้าง ;

ย่อม ไม่ตามเห็นซึ่งเวทนาโดยความเป็นตน หรือไม่ตามเห็นซึ่งตนว่ามีเวทนา หรือไม่ตามเห็นซึ่งเวทนาว่ามีอยู่ในตน หรือไม่ตามเห็นซึ่งตนว่ามีอยู่ในเวทนา บ้าง ;

ย่อม ไม่ตามเห็นซึ่งสัญญาโดยความเป็นตน หรือไม่ตามเห็นซึ่งตนว่ามีสัญญา หรือไม่ตามเห็นซึ่งสัญญาว่ามีอยู่ในตน หรือไม่ตามเห็นซึ่งตนว่ามีอยู่ในสัญญา บ้าง ;

ย่อม ไม่ตามเห็นซึ่งสังขารโดยความเป็นตน หรือไม่ตามเห็นซึ่งตนว่ามีสังขาร หรือไม่ตามเห็นซึ่งสังขารว่ามีอยู่ในตน หรือไม่ตามเห็นซึ่งตนว่ามีอยู่ในสังขาร บ้าง ;

ย่อม ไม่ตามเห็นซึ่งวิญญานโดยความเป็นตน หรือไม่ตามเห็นซึ่งตนว่ามีวิญญาน หรือไม่ตามเห็นซึ่งวิญญานว่ามีอยู่ในตน หรือไม่ตามเห็นซึ่งตนว่ามีอยู่ในวิญญาน บ้าง.

ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า สักกายนิโรธคามินีปฏิปทา ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! ข้อนี้อธิบายว่า ข้อ (ที่กล่าวมาทั้งหมด) นั้น เรียกว่าการตามเห็นอันเป็นเครื่องให้ถึงซึ่งการดับไปแห่งทุกข์ (ทุกขนิโรธคามินี สมมุตฺตสนา)

- ขนธ. ตี. ๑๗/๕๕/๕๐.

( ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า ทุกขนิโรธคามินีสมมุตฺตสนานั้นแหละ คือสักกายนิโรธ-คามินีปฏิปทา (ทางดำเนินแห่งจิตให้ถึงซึ่งการดับไปแห่งสักกายะ). คำว่า ปฏิปทา ในกรณีเช่นนี้ หมายถึงทางดำเนินแห่งจิต มิใช่การปฏิบัติด้วยเจตนา; ได้แก่ ความเห็นไม่ผิดเหล่านั้นนั่นเองเป็นตวัปฏิปทา.

ในบาลีแห่งอื่น ( อุปริ. ม. ๑๔/๕๑๖/๘๒๑ ) แทนที่จะยกเอาเบญจขันธ์มาเป็นวัตถุแห่งการเห็น แต่ได้ตรัสยกเอาอายตนิกรรรม ๖ หมวด คือ อายตนะภายในหก อายตนะภายนอกหก วิญญานหก ผัสสะหก เวทนาหก ตัณหาหก มาเป็นวัตถุแห่งการตามเห็นเกี่ยวกับไม่มีตัวตน; และทรงเรียกการตามเห็นนั้นว่า ทางดำเนินแห่งจิตให้ถึงซึ่งการดับไปแห่งสักกายะ อย่างเดียวกับสูตรข้างบน).



## อานิสงส์แห่งการปฏิบัติโดยหลักพื้นฐาน

(เช่นเดียวกับอานิสงส์แห่งมรรค)

ราहुล ! เธอจง เจริญเมตตาภาวนา เกิด. เมื่อเธอเจริญเมตตาภาวนาอยู่, พยาบาท จักละไป.

ราहुล ! เธอจง เจริญกรุณาภาวนา เกิด. เมื่อเธอเจริญกรุณาภาวนาอยู่, วิหิงสา (ความคิดเบียดเบียน) จักละไป.

ราहुล ! เธอจง เจริญมุทิตาภาวนา เกิด. เมื่อเธอเจริญมุทิตาภาวนาอยู่, อรติ (ความไม่ยินดีด้วยใครๆ) จักละไป.

ราहुล ! เธอจง เจริญอุเบกขา เกิด. เมื่อเธอเจริญอุเบกขาอยู่, ปฏิมะ (ความหงุดหงิดแห่งจิต) จักละไป.

ราहुล ! เธอจง เจริญอุสุภะภาวนา เกิด. เมื่อเธอเจริญอุสุภะภาวนาอยู่, รากะ จักละไป.

ราहुล ! เธอจง เจริญอนิจจัตถญาณภาวนา เกิด. เมื่อเธอเจริญอนิจจัตถญาณภาวนาอยู่, อัสมิมานะ (ความสำคัญว่าตัวตนและของตน) จักละไป.

- ม. ม. ๑๓/๑๔๐/๑๔๕.

## ปฏิบัติเพื่อสิ้นอาสวะ ๔ แบบ

ภิกษุ ท. ! ปฏิปทา ๔ ประการเหล่านี้ มีอยู่; คือ ปฏิบัติลำบาก รู้ได้ช้า ๑, ปฏิบัติลำบาก รู้ได้เร็ว ๑, ปฏิบัติสบาย รู้ได้ช้า ๑, ปฏิบัติสบาย รู้ได้เร็ว ๑.

### ก. แบบปฏิบัติลำบาก ประสพผลช้า

ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ ภิกษุ เป็นผู้ที่มีปกติเห็นความไม่งามในกาย มี  
 สัตถุญญาว่าปฏิภูลในอาหาร มีสัตถุญญาในโลกทั้งปวงโดยความเป็นของไม่น่ายินดี  
 เป็นผู้ที่มีปกติตามเห็นความไม่เที่ยงในสังขารทั้งปวง มรณสัตถุญญาก็เป็นสิ่งที่เขา  
 ตั้งไว้ดีแล้วในภายใน. ภิกษุนั้นเข้าไปอาศัยธรรมเป็นกำลังของพระเสขะ ๕  
 ประการเหล่านี้อยู่ คือ สัทธาพละ หิริพละ โอตตปปพละ วิริยพละ ปัญญา  
 พละ; แต่ อินทรีย์ ๕ ประการเหล่านี้ของเขานั้น ปรากฏว่าอ่อน คือ  
 สัทธินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญญินทรีย์. เพราะเหตุที่  
 อินทรีย์ทั้งห้าเหล่านี้ยังอ่อน ภิกษุนั้นจึง บรรลุนันตริยกิจ<sup>๑</sup> เพื่อความสิ้น  
 อาสวะได้ช้า : ภิกษุ ท. ! นี้เรียกว่า ปฏิบัติลำบาก ฐูได้ช้า.

### ข. แบบปฏิบัติลำบาก ประสพผลเร็ว

ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ ภิกษุ เป็นผู้ที่มีปกติเห็นความไม่งามในกาย มี  
 สัตถุญญาว่าปฏิภูลในอาหาร มีสัตถุญญาในโลกทั้งปวงโดยความเป็นของไม่น่ายินดี  
 เป็นผู้ที่มีปกติตามเห็นความไม่เที่ยงในสังขารทั้งปวง มรณสัตถุญญาก็เป็นสิ่งที่เขา  
 ตั้งไว้ดีแล้วในภายใน. ภิกษุนั้นเข้าไปอาศัยธรรมเป็นกำลังของพระเสขะ ๕  
 ประการเหล่านี้อยู่ คือ สัทธาพละ หิริพละ โอตตปปพละ วิริยพละ ปัญญา  
 พละ; แต่ อินทรีย์ ๕ ประการเหล่านี้ของเขานั้น ปรากฏว่ามีประมาณยิ่ง  
 (แก่กล้า) คือ สัทธินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญญินทรีย์. เพราะ  
 เหตุที่ อินทรีย์ทั้งห้าเหล่านี้มีประมาณยิ่ง ภิกษุนั้นจึง บรรลุนันตริยกิจ  
 เพื่อความสิ้นอาสวะได้เร็ว : ภิกษุ ท. ! นี้เรียกว่า ปฏิบัติลำบาก ฐูได้เร็ว.

๑. อนันตริยกิจ คือสมณะและวิปัสสนา รวมกำลังกันทำหน้าที่ของอริยมรรค ตัดกิเลสบรรลุมรรคผลขึ้นไปตามลำดับ  
 จนถึงขั้นสูงสุด ไม่มีระยะว่างขั้น.

### ค. แบบปฏิบัติสบาย ประสพผลช้า

ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ ภิกษุ เพราะสังัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย จึงบรรลุปฐมฌาน . . . . ทุตติยฌาน . . . . ตติยฌาน . . . . จตุตถฌาน (มีรายละเอียดคั้งที่แสดงแล้วในที่ทั่วไป) แล้วแลอยู่. ภิกษุนั้นเข้าไปอาศัยธรรมเป็นกำลังของพระเสขะ ๕ ประการเหล่านี้้อยู่ คือ สัทธาพละ หิริพละ โอตตปฺปพละ วิริยพละ ปัญญาพละ; แต่ อินทรีย์ ๕ ประการเหล่านี้ของเธอนั้น ปรากฏว่าอ่อน คือ สัทธินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญญินทรีย์. เพราะเหตุที่ อินทรีย์ทั้งห้าเหล่านี้ยังอ่อน ภิกษุนั้นจึง บรรลุนันตริยกิจ เพื่อความสิ้นอาสวะ ได้ช้า : ภิกษุ ท. ! นี้เรียกว่า ปฏิบัติสบาย ฐูได้ช้า.

### ง. แบบปฏิบัติสบาย ประสพผลเร็ว

ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ ภิกษุ เพราะสังัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย จึงบรรลุปฐมฌาน . . . . ทุตติยฌาน . . . . ตติยฌาน . . . . จตุตถฌาน . . . . แล้วแลอยู่. ภิกษุนั้นเข้าไปอาศัยธรรมเป็นกำลังของพระเสขะ ๕ ประการเหล่านี้้อยู่ คือ สัทธาพละ หิริพละ โอตตปฺปพละ วิริยพละ ปัญญาพละ; แต่ อินทรีย์ ๕ ประการเหล่านี้ของเธอนั้น ปรากฏว่ามีประมาณยิ่ง คือ สัทธินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญญินทรีย์. เพราะเหตุที่ อินทรีย์ทั้งห้าเหล่านี้มีประมาณยิ่ง ภิกษุนั้นจึง บรรลุนันตริยกิจ เพื่อความสิ้นอาสวะ ได้เร็ว : ภิกษุ ท. ! นี้เรียกว่า ปฏิบัติสบาย ฐูได้เร็ว.

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล ปฏิปทา ๔ ประการ.

( บาลีนี้ แบ่งการปฏิบัติออกเป็น ๒ จำพวก : พวกหนึ่ง ปฏิบัติลำบาก ยุ่งยาก อย่างที่เรียกว่าทุลักทุเล นำหवादเสียวปฏิภูม ไม่สะดวกสบาย ที่ระบุนในสูตรนี้ว่าการตามเห็นความไม่งามในกาย เป็นต้น; ส่วนอีกจำพวกหนึ่งนั้น เป็นการปฏิบัติที่เยือกเย็น เป็นสุขสบายไปแต่ต้นมือ ที่ระบุนในสูตรนี้เรียกว่าเป็นการได้ฉานทั้งสี่; ต่างกันอยู่อย่างตรงกันข้าม. คนบางพวกเหมาะสำหรับระบบปฏิบัติลำบาก บางพวกเหมาะสำหรับระบบปฏิบัติสบาย แต่จะ ประสพผลเร็วหรือช้า นั้นขึ้นอยู่กับอินทรีย์ทั้งห้าของเขา ).

## ปฏิบัติทาการอบรมอินทรีย์ ๓ ระดับ

### ก. ลักษณะแห่งอินทรีย์ภาวนาชั้นเลิศ

อานนท์! อินทรีย์ภาวนาชั้นเลิศ (อนุตตรรา อินุทริยภาวนา) ในอริยวินัย เป็นอย่างไรเล่า?

อานนท์! ในกรณีนี้ อารมณ์อันเป็นที่ชอบใจ - ไม่เป็นที่ชอบใจ - เป็นที่ชอบใจและไม่เป็นที่ชอบใจ เกิดขึ้นแก่ภิกษุ เพราะเห็นรูปด้วยตา. ภิกษุนั้นรู้ชัดอย่างนี้ว่า “อารมณ์ที่เกิดขึ้นแล้วแก่เรา นี้ เป็นสิ่งมีปัจจัยปรุงแต่ง (สังขต) เป็นของหยาบๆ (โอพาริก) เป็นสิ่งที่อาศัยเหตุปัจจัยเกิดขึ้น (ปฏิจฺจสมุปฺปนฺน); แต่มีสิ่งโน้นซึ่งรำงับและประณีต, กล่าวคือ อุเบกขา” ดังนี้. (เมื่อรู้ชัดอย่างนี้) อารมณ์อันเป็นที่ชอบใจ - ไม่เป็นที่ชอบใจ - เป็นที่ชอบใจและไม่เป็นที่ชอบใจ อันบังเกิดขึ้นแก่ภิกษุนั้น ย่อมดับไป, อุเบกขายังคงดำรงอยู่.

อานนท์! อารมณ์อันเป็นที่ชอบใจ - ไม่เป็นที่ชอบใจ - เป็นที่ชอบใจและไม่เป็นที่ชอบใจ อันบังเกิดขึ้นแล้วแก่ภิกษุนั้น ย่อม **ดับไปเร็วเหมือนการกระพริบตา**ของคน อุเบกขายังคงเหลืออยู่.

อานนท์! นี่แล เราเรียกว่า อินทรีย์ภาวนาชั้นเลิศในอริยวินัยในกรณี  
แห่ง รูปที่รู้แจ้งด้วยจักขุ.

( ในกรณีแห่ง เสียงที่รู้แจ้งด้วยโสตะ กลิ่นที่รู้แจ้งด้วยฆานะ รสที่รู้แจ้งด้วยชีวหา  
โณฏฐัพพะที่รู้แจ้งด้วยผิวกาย และ ธรรมารมณฺ์ที่รู้แจ้งด้วยใจ ก็ได้ตรัสไว้โดยหลักเกณฑ์อย่าง  
เดียวกัน ; ต่างกันแต่อุปมาแห่งความเร็วในการดับแห่งอารมณ์นั้น ๆ, คือในกรณีแห่งเสียง เปรียบ  
ด้วยความเร็วแห่ง การตีดนิ้วมือ, ในกรณีแห่งกลิ่นเปรียบด้วยความเร็วแห่ง หยดน้ำตกจากใบบัว,  
ในกรณีแห่งรสเปรียบด้วยความเร็วแห่ง น้ำลายที่ถ่มจากปลายลิ้นของคนแข็งแรง, ในกรณีแห่ง  
โณฏฐัพพะเปรียบด้วยความเร็วแห่ง การเหยียดแขนพับแขนของคนแข็งแรง, ในกรณีแห่ง  
ธรรมารมณฺ์เปรียบด้วยความเร็วแห่ง การแห้งของหยดน้ำที่หยดลงบนกระหล่ำที่ร้อนแดงอยู่  
ตลอดวัน, ฉันทใดก็ฉันทนั้น ; แล้วทรงสรุปในที่สุดท้าวว่า นี่แลเรียกว่าอินทรีย์ภาวนาชั้นเลิศใน  
อริยวินัย ).

- อปริ. ม. ๑๔/๕๔๒ - ๕๔๕/๘๕๖ - ๘๖๑.

(การที่เรียกว่า อินทรีย์ภาวนาชั้นเลิศ นั้น หมายถึงการดับไปอย่างรวดเร็วที่สุดของอารมณ์  
และด้วยอำนาจความรู้ชัดว่าอารมณ์นั้น ๆ เป็นเพียงสังขตะอันเป็นของหายาบ และเป็นเพียงสิ่ง  
อาศัยกันเกิดขึ้นตามธรรมชาติ และมีสิ่งตรงกันข้ามคืออุเบกขาอันเป็นของละเอียด ประณีตรำบ ;  
ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นธรรมะชั้นลึก จึงจัดเป็นชั้นเลิศสุดของอินทรีย์ภาวนาในธรรมวินัยของพระองค์.)

## ข. ลักษณะแห่งผู้เป็นเสขปาฏิบพ

อานนท์! บุคคลผู้มีธรรมเครื่องดำเนินเฉพาะตนในระดับเสขะ (เสข-  
ปาฏิบพ) เป็นอย่างไรเล่า ?

อานนท์! ในกรณีนี้ ความพอใจ - ความไม่พอใจ - ความพอใจ  
และไม่พอใจ เกิดขึ้นแก่ภิกษุ เพราะเห็นรูปด้วยจักขุ .... ฟังเสียงด้วยโสต  
ตะ .... ดมกลิ่นด้วยฆานะ .... ลิ้มรสด้วยชีวหา .... ถูกต้องโณฏฐัพพะด้วยผิว

กาย .... รู้แจ้งธรรมารมณด้วยใจ. ภิกษุ นั้น ย่อม รู้สึกอึดอัด กระทบกระทั้ง  
 รั้งเกี่ยวอยู่ด้วยความพอใจ – ความไม่พอใจ – ความพอใจและไม่พอใจนั้น.

อานนท์ ! อย่างนี้แล ชื่อว่า บุคคลผู้มีธรรมเครื่องดำเนินเฉพาะตน  
 ในระดับเสขะ.

- อุปริ. ม. ๑๔/๕๔๖/๘๖๒.

(พระอริยบุคคลระดับเสขะ ยังไม่เป็นพระอรหันต์ ยังรู้สึกอึดอัดกระทบกระทั้งต่อ  
 อารมณ์ที่มากกระทบ ; แม้จะเป็นอิฏฐารมณฝ่ายกุศล เป็นที่ตั้งแห่งความยินดีพอใจ ก็อึดอัด  
 ในฐานะที่เป็นอารมณ์อันมากกระทบตน เพราะยังมีความยึดมั่นถือมั่น ( อุปาทาน ) บางส่วนที่  
 เหลืออยู่ ; กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ ยังมีตัวตนเหลืออยู่สำหรับรับการกระทบกระทั้ง จึงไม่ว่าง  
 ไม่เกลี้ยงไม่สงบเย็น ).

### ค. ลักษณะแห่งผู้เจริญอินทรีย์ขั้นอริยะ

อานนท์ ! บุคคลผู้มีอินทรีย์อันอบรมแล้ว ในขั้นอริยะ (อริย -  
 ภาวตินุทริย) เป็นอย่างไรเล่า ?

อานนท์ ! ในกรณีนี้ ความพอใจ – ความไม่พอใจ – ความพอใจและไม่  
 พอใจ เกิดขึ้นแก่ภิกษุเพราะเห็นรูปด้วยจักขุ .... ฟังเสียงด้วยโสตตะ .... ดมกลิ่น  
 ด้วยฆานะ .... ลิ้มรสด้วยชิวหา .... ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยพิวกาย .... รู้แจ้ง  
 ธรรมารมณด้วยใจ. ภิกษุ นั้น :-

ถ้าเธอหวังว่า จะเป็นผู้อยู่อย่างมีความรู้สึกที่ไม่ปฏิบัติ ในสิ่งที่เป็น  
 ปฏิบัติ (คือไม่พอใจ หรือเป็นที่ตั้งของโทสะ) ดังนี้ เธอก็ อยู่อย่างผู้มี  
 ความรู้สึกที่ไม่ปฏิบัติในสิ่งที่เป็นปฏิบัตินั้นได้.

ถ้าเธอหวังว่า จะเป็นผู้อยู่อย่างมีความรู้สึกว่าเป็นปฏิคุณ ในสิ่งที่ไม่ปฏิคุณ (คือไม่เป็นที่ดั่งแห่งโทสะ รังแต่จะเป็นที่ดั่งแห่งราคะ) ดังนี้ เธอก็ อยู่อย่างผู้มีความรู้สึกว่าเป็นปฏิคุณในสิ่งที่ไม่ปฏิคุณนั้นได้.

ถ้าเธอหวังว่า จะเป็นผู้อยู่อย่างมีความรู้สึกว่าเป็นปฏิคุณ ทั้งในสิ่งที่เป็นปฏิคุณและไม่เป็นปฏิคุณ ดังนี้ เธอก็ อยู่อย่างผู้มีความรู้สึกว่าเป็นปฏิคุณทั้งในสิ่งที่เป็นปฏิคุณและไม่ปฏิคุณนั้นได้.

ถ้าเธอหวังว่า จะเป็นผู้อยู่อย่างมีความรู้สึกว่าเป็นปฏิคุณ ทั้งในสิ่งที่ไม่ปฏิคุณและสิ่งที่เป็นปฏิคุณ ดังนี้ เธอก็ อยู่อย่างผู้มีความรู้สึกว่าเป็นปฏิคุณทั้งในสิ่งที่ไม่ปฏิคุณและสิ่งที่เป็นปฏิคุณนั้นได้.

และถ้าเธอหวังว่า จะเป็นผู้อยู่อย่างเว้นขาดจากความรู้สึกว่าเป็นปฏิคุณและไม่ปฏิคุณทั้งสองอย่างเสีย แล้วอยู่อย่างผู้อุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ ดังนี้ เธอก็ อยู่อย่างผู้อุเบกขามีสติสัมปชัญญะในสิ่งที่เป็นปฏิคุณและไม่ปฏิคุณทั้งสองอย่างนั้นได้.

อานนท์! อย่างนี้แล ชื่อว่า บุคคลผู้มีอินทรีย์อันเจริญแล้ว ในขั้น อริยะ.

(ข้อนี้หมายถึงผู้เจริญอินทรีย์จนบังคับจิตได้ ในกรณีที่เกี่ยวข้องกับความเป็นปฏิคุณ ความไม่ปฏิคุณ และความพ้นจากความหมายแห่งความเป็นปฏิคุณและไม่ปฏิคุณ จึงสามารถบังคับจิตควบคุมจิตไม่ให้เกิดความยินดียินร้าย แต่อยู่ด้วยอุเบกขาได้ถึงที่สุด. เข้าใจว่า แม้ยังไม่เป็นพระอรหันต์ก็สามารถกระทำได้).

อนึ่ง ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็น ความหมายของคำว่าเสขะ จากข้อความในเรื่องข้างบน และ ความหมายของคำว่าอริยะ จากข้อความในเรื่องนี้, ว่าจะต่างกันอย่างไร).

อานนท์! ด้วยอาการอย่างนี้แล เป็นอันว่า **อนุตตรอินทริยภาวนา**  
**ในอริยวินัย** เราแสดงแล้วแก่เธอ. **เสขปาฏิบถ** เราก็แสดงแล้วแก่เธอ.  
**อริยภาวัตินทริยะ** เราก็แสดงแล้วแก่เธอ. อานนท์! กิจอันใด ที่ศาสดา  
 ผู้เอ็นดูแสวงหาประโยชน์เกื้อกูล อาศัยความเอ็นดูแล้ว จะพึงทำแก่  
 สาวกทั้งหลาย; กิจอันนั้น เราได้ทำแล้วแก่พวกเธอทั้งหลาย. อานนท์! นั้น  
 โคนไม้ทั้งหลาย นั้น เรือนว่างทั้งหลาย. อานนท์! พวกเธอจงเพียรเพากิเลส,  
 อย่าได้ประมาท. พวกเธอทั้งหลายอย่าได้เป็นผู้ที่ต้องร้อนใจ ในภายหลังเลย.  
 นี้แล เป็นวจาเครื่องพร่ำสอนพวกเธอทั้งหลายของเรา.

- อุปริ. ม. ๑๔/๕๔๖ - ๕๔๗/๘๖๓ - ๘๖๕.

## ปฏิบัติเพื่อบรรลอรหัตผลของคนเจ็บไข้

ภิกษุ ท. ! ถ้า **ธรรมห้าประการ** ไม่เว้นห่างไปเสียจากคนเจ็บไข้  
 ทุพพสภาพคนใด ข้อนี้เป็นสิ่งที่เขาผู้นั้นพึงหวังได้ คือ เขาจักกระทำให้แจ้ง  
 ได้ซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอา-  
 สวะทั้งหลาย ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐุธรรมนี้ เข้าถึงแล้วแลอยู่ต่อกาล  
 ไม่นานเทียว. ธรรมห้าประการนั้นเป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้  
 ภิกษุ :-

เป็นผู้มีปกติตามเห็นความไม่งามในกาย อยู่;

เป็นผู้มีปกติสำคัญว่าปฏิกุศลในอาหาร อยู่;

เป็นผู้มีปกติสำคัญว่าไม่น่ายินดีในโลกทั้งปวง อยู่;

เป็นผู้มีปกติตามเห็นความไม่เที่ยงในสังขารทั้งปวง อยู่;

มรณสัญญาอันเขาตั้งไว้ดีแล้วในภายใน อยู่.



ภิกษุ ท. ! ธรรมห้าประการเหล่านี้ ไม่เว้นห่างไปเสียจากคนเจ็บไข้  
 ทูพพลภาพคนใด ข้อนี้เป็นสิ่งที่เขาผู้นั้นพึงหวังได้ คือเขาจักกระทำให้แจ้งได้  
 ซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะ  
 ทั้งหมดด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐุธรรมนี้ เข้าถึงแล้วแลอยู่ ต่อกาลไม่นาน  
 เทียว.

- ปญจก. อ. ๒๒/๑๖๐/๑๒๑.

[ ธรรมทั้งห้าประการนี้ ในสูตรอื่น ( ปญจก. อ. ๒๒/๕๔/๖๕ ) ตรัสไว้ไม่เฉพาะคน  
 เจ็บไข้ แต่ตรัสไว้สำหรับคนทั่วไป ว่าเป็นธรรมที่เมื่อเจริญทำให้มากแล้ว จะเป็นไปพร้อม  
 เพื่อเบื้องหน้า คลายกำหนด คับสนิท สงบราบรื่น รู้ยิ่ง รู้พร้อม และนิพพาน โดยส่วนเดียว.

สูตรถัดไปอีก ( ๒๒/๕๕/๗๐ ) ตรัสว่า เมื่อเจริญทำให้มากแล้ว เป็นไปเพื่อสิ้น อา  
 สวะทั้งหลาย.

อีกสูตรถัดไป ( ๒๒/๕๕/๗๑ ) ตรัสว่า เมื่อเจริญทำให้มากแล้ว มีเจโตวิมุตติ  
 และปัญญาวิมุตติเป็นผลเป็นอันสงฆ์ ].

## องค์ลึบห้าเพื่อการทำลายกระเปาะของอวิชชา

### ( มุ่งผลอย่างเดียวกับมัชฌิมาปฏิปทา )

( ภิกษุ ละตะปุตรึงจิตทั้งห้า ประการเสียได้ คือไม่สงสัยในพระพุทฺธ พระธรรม  
 พระสงฆ์ สิกขา มีจิตไม่ขัดเค้นในเพื่อนสหธรรมจารี ; และ ถอนสิ่งผูกพันจิตห้า ประการเสียได้  
 คือไม่กำหนดในกาม ไม่กำหนดในกาย ไม่กำหนดในรูป ไม่เห็นแก่นอน ไม่ประพฤติ  
 พรหมจรรย์เพราะปรารถนาความเป็นเทพ ; รวมลึบประการ ได้แล้ว : - )

ภิกษุ นั้น เจริญอิทธิบาท (สี่ประการ) อันประกอบพร้อมด้วยธรรม  
 เครื่องปรุงแต่ง มีสมาธิอาศัยฉันทะ - วิริยะ - จิตตะ - วิมังสา เป็นประธานกิจ  
 มี อุสโสฬหี (ความเพียรมีประมาณ โดยยิ่ง) เป็นที่ห้า.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุนั้น ประกอบพร้อมด้วยองค์สิบห้า รวมทั้งอุสโสฬหีที่ตั้งนี้แล้ว เป็นผู้ควรเพื่อเจาะแทงกิเลส เพื่อรู้พร้อม เพื่อถึงทัฬโยคักเขมธรรมอันไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า.

ภิกษุ ท. ! เปรียบเสมือนฟองไข่ ๘ ฟอง ๑๐ ฟอง ๑๒ ฟอง อันแม่ไก่นอนทับ กก ฟักด้วยดีแล้ว, โดยที่แม่ไก่ไม่ต้องทำความปรารถนาว่า “ลูกไก่เหล่านี้จึงทำลายกระเปาะฟอง ด้วยเล็บเท้า ด้วยจะงอยปาก แล้วออกมาโดยสวัสดิ์เถิด” ดังนี้ ลูกไก่เหล่านั้นก็สามารถทำลายกระเปาะด้วยเล็บเท้า จะงอยปาก ออกมาได้โดยสวัสดิ์, ฉันทิ ; ภิกษุผู้ประกอบพร้อมด้วยองค์สิบห้า พร้อมทั้งอุสโสฬหีอย่างนี้แล้ว ก็สามารถเพื่อเจาะแทงกิเลส เพื่อรู้พร้อม เพื่อถึงทัฬโยคักเขมธรรมอันไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่าได้เอง, ฉันทิเหมือนกัน.

- มุ. ม. ๑๒/๒๑๐/๒๓๓

## สุขโสมนัสที่เป็นไปเพื่อสิ้นอาสวะ

( มัชฌิมาปฏิปทาที่แสนสุข )

ภิกษุ ท. ! ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๖ ประการ ย่อมเป็นผู้มากไปด้วยสุขและโสมนัส ในทิฏฐุธรรมเทียว ; และการกำเนิดของเธอนั้น จักเป็นการปรารถนาเพื่อความสิ้นไปแห่งอาสวะด้วย. ธรรม ๖ ประการ เหล่าไหนเล่า ? ภิกษุ ท. ! ธรรมหกประการคือ ภิกษุในกรณีนี้ :-

เป็น รัชมาราม ( มีธรรมเป็นที่มายินดี ) ;

เป็น ภาวนาราม ( มีการเจริญภาวณาเป็นที่มายินดี ) ;

เป็น ปหานาราม ( มีการละกิเลสเป็นที่มายินดี ) ;

เป็น ปวิเวการาม ( มีความสงัดจากโยคธรรมเป็นที่มายินดี ) ;

เป็น อภัยปัชฌาราโม ( มีกรรมอันไม่เบียดเบียนเป็นที่มายินดี ) ;

เป็น นิปปปัญจาราโม ( มีกรรมอันไม่ทำความเนิ่นช้าเป็นที่มายินดี ).

ภิกษุ ท.! ภิกษุประกอบด้วยกรรม ๖ ประการ เหล่านี้แล ย่อมเป็นผู้มากไปด้วยสุขและโสมนัส ในทิฏฐุธรรมเทียว ; และการกำเนิดของเธอนั้น จักเป็นการปรารถนาเพื่อความสิ้นไปแห่งอาสวะด้วย.

- จกก. อ. ๒๒/๔๘๐/๓๔๕.

## ความเย็นที่ไม่มีอะไรเย็นยิ่งไปกว่า

### ก. พวกที่ไม่ทำความเย็น

ภิกษุ ท. ! ภิกษุประกอบด้วยกรรม ๖ ประการ เป็นผู้ไม่ควรเพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งความเย็นอันไม่มีอื่นยิ่งกว่า. กรรม ๖ ประการ เหล่าไหนเล่า ?

ภิกษุ ท. ! กรรมหกประการ คือ ภิกษุในกรณีนี้ :-

ไม่ข่มจิตในสมัยที่ควรข่ม ( น นิคฺคเหตุพฺพํ ) ;

ไม่ประคองจิตในสมัยที่ควรประคอง ( น ปคฺคเหตุพฺพํ ) ;

ไม่ทำจิตให้ร่าเริงในสมัยที่ควรทำจิตให้ร่าเริง ( น สมฺปหํสิตพฺพํ ) ;

ไม่เข้าไปเพ่งอย่างยิ่งซึ่งจิตในสมัยที่ควรเข้าไปเพ่งอย่างยิ่ง ( น อชฺฌ-  
เปกฺขิตพฺพํ ) ;

เป็นผู้มีจิตน้อมไปในธรรมทราวม ( หีนาธิมุตฺติโก ) ; และ

เป็นผู้ยินดียิ่งใน สักกายะ ( สกฺกายาภิรโต ).

ภิกษุ ท. ! ภิกษุประกอบด้วยกรรม ๖ ประการ เหล่านี้แล้ว เป็นผู้ไม่ควรเพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งความเย็นอันไม่มีอื่นยิ่งกว่า.

## ข. พวกที่ทำความเย็น

ภิกษุ ท. ! ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๖ ประการ เป็นผู้ควรเพื่อกระทำ ให้แจ้งซึ่งความเย็นอันไม่มีอื่นยิ่งกว่า. ธรรม ๖ ประการ เหล่าไหนเล่า ? ภิกษุ ท. ! ธรรมหกประการ คือ ภิกษุในกรณีนี้ :-

ข่มจิตในสมัยที่ควรข่ม ( นิคฺคเหตุพฺพ ) ;

ระคองจิตในสมัยที่ควรระคอง ( ปคฺคเหตุพฺพ ) ;

ทำจิตให้ร่าเริงในสมัยที่ควรทำจิตให้ร่าเริง ( สมฺปหํสิตพฺพ ) ;

เข้าไปเพ่งอย่างยิ่งซึ่งจิตในสมัยที่ควรเข้าไปเพ่งอย่างยิ่ง ( อหฺมฺกุเปกฺขิตพฺพ ) ;

เป็นผู้มีจิตนุ่มไปในธรรมประณีต ( ปณีตาธิมุตฺติโก ) ; และ

เป็นผู้ยินดียิ่งใน นิพพาน ( นิพฺพานาภิต ).

ภิกษุ ท. ! ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๖ ประการเหล่านี้แล้ว เป็นผู้ควรเพื่อกระทำ ให้แจ้งซึ่ง ความเย็นอันไม่มีอื่นยิ่งกว่า แล.

- มก. อ. ๒๒/๔๘๔/๓๕๖.

( ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า ในที่นี้ทรงแสดง สักกายะ ไว้ในฐานะเป็นสิ่งที่ตรงกันข้ามจาก นิพพาน, ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ทั้งสองอย่างเป็นที่ตั้งแห่งความยินดีได้โดยเท่ากัน แล้วแต่ว่าจะเป็นผู้ฝักใฝ่หรือฝ่ายถูก ).

## ปฏิปทาการบรรลุอรหัตต์หรืออนาคามีในภพปัจจุบัน

ภิกษุ ท. ! บุคคลใดบุคคลหนึ่ง จะเป็นภิกษุหรือภิกษุณีก็ตาม เจริญกระทำให้มาก ซึ่งธรรม ๕ ประการ ; ผู้นั้น พึงหวังผลอย่างใดอย่างหนึ่งได้ในบรรดาผลทั้งหลายสองอย่าง กล่าวคือ อรหัตตผลในทิวฏฐธรรม (ภพปัจจุบัน)

นั่นเทียว, หรือว่า อนาคามิผล เมื่อยังมีอุปาทิ (เชื้อ) เหลืออยู่.

ภิกษุ ท.! ธรรม ๕ ประการนั้น เป็นอย่างไรเล่า? ห้าประการคือ ภิกษุในกรณีนี้ :-

มีสติอันตนเข้าไปตั้งไว้ดีแล้วในภายในนั้นเทียว เพื่อเกิดปัญญา รู้ความเกิดขึ้นและดับไปแห่งธรรมทั้งหลาย ๑ ;

มีปกติตามเห็นความไม่งามในกาย ๑ ;

มีความสำคัญว่าปฏิภูมในอาหาร ๑ ;

มีความสำคัญว่าในโลกทั้งปวงไม่มีอะไรที่น่ายินดี ๑ ;

มีปกติเห็นความไม่เที่ยงในสังขารทั้งปวง ๑.

ภิกษุ ท.! บุคคลใดบุคคลหนึ่ง จะเป็นภิกษุหรือภิกษุณีก็ตาม เจริญกระทำให้มาก ซึ่งธรรม ๕ ประการเหล่านี้; ผู้นั้น พึงหวังผลอย่างใดอย่างหนึ่งได้ ในบรรดาผลทั้งหลายสองอย่าง กล่าวคือ อรหัตตผลในทิฏฐุธรรม (ภพปัจจุบัน) นั่นเทียว, หรือว่า อนาคามิผล เมื่อยังอุปาทิเหลืออยู่ แล.

- ปญจก. อัม ๒๒/๑๖๑/๑๒๒.

หมวด ๓. ว่าด้วย อุปมาธรรมของมรรค

ระวังมัคคภาวนา : มีทั้งผิดและถูก

( ฝ่ายผิด )

ภิกษุ ท.! เตื่อยแห่งเมล็ดข้าวสาลี หรือเตื่อยแห่งเมล็ดข้าววะที่วางไว้ไม่ถูกท่า จักดำมือ หรือดำเท้าที่เหยียบบกลงไป หรือจักทำโลหิตให้

หื้อขึ้นมา ใด้นั้น : นั้นไม่เป็นฐานะที่มีได้. ข้อนั้น เพราะเหตุไรเล่า? เพราะเหตุว่า เตื่อยแห่งเมล็ดข้าวเหล่านั้น วางไว้ไม่ถูกท่า (สำหรับที่จะดำ), ข้อนี้ฉันใด; ภิกษุ ท.! เมื่อ ทิฏฐิเป็นสิ่งที่ตั้งไว้ผิด มักคภาวนาเป็นสิ่งที่ตั้งไว้ผิดแล้ว ภิกษุนั้น จักทำลายอวิชา จักทำวิชาให้เกิดขึ้น หรือ จักกระทำนิพพานให้แจ้ง ใด้นั้น : นั้น ไม่เป็นฐานะที่มีได้. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? เพราะเหตุว่า ทิฏฐิเป็นสิ่งที่ตั้งไว้ผิด, ฉะนั้นเหมือนกัน.

( ฝ่ายอุก )

ภิกษุ ท.! เตื่อยแห่งเมล็ดข้าวสาถี หรือเตื่อยแห่งเมล็ดข้าวยวะที่วางอยู่ถูกท่า จักดำมือ หรือดำเท้าที่เหยียบกดลงไป หรือจักทำโลหิตให้หื้อขึ้นมา ใด้นั้น : นั้นเป็นฐานะที่มีได้. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? เพราะเหตุว่าเตื่อยแห่งเมล็ดข้าวเหล่านั้น วางอยู่ถูกท่า (สำหรับที่จะดำ), ข้อนี้ฉันใด; ภิกษุ ท.! เมื่อ ทิฏฐิเป็นสิ่งที่ตั้งไว้ถูก มักคภาวนาเป็นสิ่งที่ตั้งไว้ถูก แล้ว ภิกษุนั้น จักทำลายอวิชา จักทำวิชาให้เกิดขึ้น หรือ จักกระทำนิพพานให้แจ้ง ใด้นั้น : นั้น เป็นฐานะที่มีได้. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? เพราะเหตุว่าทิฏฐิเป็นสิ่งที่ตั้งไว้ถูก, ฉะนั้นเหมือนกัน.

ภิกษุ ท.! อย่างไรเล่า ที่เรียกว่า เมื่อทิฏฐิตั้งไว้ถูก มักคภาวนาตั้งไว้ถูก แล้ว ภิกษุนั้นจักทำลายอวิชา จักทำวิชาให้เกิดขึ้น หรือ จักกระทำนิพพานให้แจ้ง ใด้? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ เจริญสัมมาทิฏฐิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปเพื่อการสลัดลง (ซึ่งอุปาทานขันธ); เจริญสัมมาสังกัปปะ....; เจริญสัมมาวาจา....; เจริญสัมมากัมมันตะ....; เจริญสัมมาอาชีวะ....; เจริญสัมมาวายามะ ....; เจริญสัมมาสติ....; เจริญ

สัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปเพื่อการ  
สลัดลง (ซึ่งอุปทานันธ). ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล คือข้อที่กล่าวว่า เมื่อทวิญญูตั้ง  
ไว้ถูก มัคคภาวนาตั้งไว้ถูก แล้ว ภิกษุนั้นจักทำลายอวิชชา จักทำวิชชาให้  
เกิดขึ้น หรือจักกระทำนิพพานให้แจ้ง ได้.

- มหาวาร. ส. ๑๕/๑๓/๔๒ - ๔๔.

### ภาวะแห่งความฉุก – ผิด

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดง ภาวะแห่งความผิด (มิจนตฺต) และ ภาวะ  
แห่งความฉุก (สมมตฺต). พวกเธอจงฟัง.

ภิกษุ ท. ! ภาวะแห่งความผิด เป็นอย่างไรเล่า ? ได้แก่สิ่งเหล่านี้  
คือ มิจนาทวิญญู มิจนาสังกัปปะ มิจนาวาจา มิจนากัมมันตะ มิจนาอาชีวะ  
มิจนาวายามะ มิจนาสติ มิจนาสมาธิ. ภิกษุ ท. ! นี้เรากล่าวว่า ภาวะแห่ง  
ความผิด.

ภิกษุ ท. ! ภาวะแห่งความฉุก เป็นอย่างไรเล่า ? ได้แก่สิ่งเหล่านี้  
คือ สัมมาทวิญญู สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ  
สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ. ภิกษุ ท. ! นี้เรากล่าวว่า ภาวะแห่ง  
ความฉุก.

- มหาวาร. ส. ๑๕/๒๒/๕๕ - ๖๑.

[ภาวะแห่งความผิดและภาวะแห่งความฉุก ฝ่ายละแปดประการนี้ ในที่อื่นเรียก  
ว่า อกุศลธรรมและกุศลธรรม ก็มี ( ๑๕/๒๒/๖๒ - ๖๔) ; ในที่อื่นเรียกว่า มิจนาปฏิปทา  
และสัมมาปฏิปทา ก็มี (๑๕/๒๒-๒๓/๖๕-๖๗); และในที่อื่นอีกเรียกว่า มิจนาปฏิปัตติและ  
สัมมาปฏิปัตติ ก็มี (๑๕/๒๘/๘๕-๘๖).

สำหรับสิ่งที่เรียกว่า มิจฉัตตะและสัมมัตตะ ในที่นี้นั้น แสดงไว้ด้วยองค์แปด; ในที่อื่น แสดงไว้ด้วยองค์สิบ ก็มี คือเพิ่ม มิจฉาญาณะ-รู้ผิด มิจฉาวิมุตติ-หลุดพ้นผิด เข้ากับมิจฉัตตะแปด เป็นมิจฉัตตะสิบ ก็มี (ทสก. อ. ๒๔/๒๕๗/๑๓๒), และเพิ่มสัมมาญาณะรู้ถูก สัมมาวิมุตติ-หลุดพ้นถูก เข้ากับสัมมัตตะแปด เป็นสัมมัตตะสิบ ก็มี (ทสก. อ. ๒๔/๒๕๗/๑๓๓), ดังมีข้อความตรัสไว้ดังหัวข้อข้างล่างนี้ :-].

## ภาวะแห่งความเป็นผิด – ถูก

ภิกษุ ท. ! มิจฉัตตะ (ภาวะแห่งความเป็นผิด) ๑๐ ประการเหล่านี้ มีอยู่. สิบประการอย่างไรเล่า? สิบประการคือ มิจฉาทิฏฐิ มิจฉาสังกัปปะ มิจฉาวาจา มิจฉากัมมันตะ มิจฉาอาชีวะะ มิจฉาวายามะ มิจฉาสติ มิจฉาสมาธิ มิจฉาญาณะ มิจฉาวิมุตติ. ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล มิจฉัตตะสิบ.

ภิกษุ ท. ! สัมมัตตะ (ภาวะแห่งความเป็นถูก) ๑๐ ประการเหล่านี้ มีอยู่. สิบประการอย่างไรเล่า? สิบประการคือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ สัมมาญาณะ สัมมาวิมุตติ. ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล สัมมัตตะสิบ.

- ทสก. อ. ๒๔/๒๕๗/๑๓๒ – ๑๓๓.

## อเสขธรรมสิบ ในฐานะพิธีเครื่องชำระบาป

ภิกษุ ท. ! ในบรรดาชนบททางทิศใต้ มีพิธีกรรม ชื่อโรวณะ. ในพิธีกรรมนั้น มีข้าว มีน้ำ มีของเคี้ยว ของบริโภคน มีของควรถิม ของควรถิม มีการฟ้อน การขับ และการประโคม. ภิกษุ ท. ! พิธีกรรมชื่อโรวณะนั้น มีอยู่ มิใช่เรากล่าวว่าไม่มี แต่ว่าพิธีกรรมชื่อโรวณะนั้น เป็นของต่ำ เป็น



ของ ชาวบ้าน ควรแก่บุดูชน ไม่ใช่ของอารยชน ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เป็นไปพร้อมเพื่อความหน่ายทุกข์ เพื่อความคลายกำหนด ความดับ ความ รำงับ ความรู้ยิ่ง ความรู้พร้อม และนิพพาน.

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดง โชณะอันประเสริฐ ที่เป็นไปพร้อมเพื่อ ความหน่ายทุกข์โดยส่วนเดียว เพื่อเป็นความคลายกำหนด ความดับ ความ รำงับ ความรู้ยิ่ง ความรู้พร้อม และนิพพาน เป็นโชณะที่เมื่อสัตว์ผู้มีความ เกิดเป็น ธรรมดาได้อาศัยแล้ว ย่อมหลุดพ้นจากความเกิด, ผู้มีความแก่เป็น ธรรมดาได้ อาศัยแล้ว ย่อมหลุดพ้นจากความแก่, ผู้มีความตายเป็นธรรมดา ได้อาศัยแล้ว ย่อมหลุดพ้นจากความตาย, ผู้มีความ โศก ความรำไรรำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจได้อาศัยแล้ว ย่อมหลุดพ้น จากความโศก ความ รำไรรำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับ แค้นใจ. พวกเธอจงฟังคำนั้น จงทำในใจให้ดี เราจักกล่าว. (ต่อจากนั้น ทรง แสดงอเสขธรรม ๑๐ ประการ คือ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ สัมมาญาณะ สัมมาวิมุตติ).

- ทสก. อี. ๒๔/๒๓๑/๑๐๗

## อัญจกิมรรค

### มีความหมายแห่งความเป็นกัลยาณมิตร

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ธรรมนี้ เป็นครึ่งหนึ่งของพรหมจรรย์, กล่าวคือ ความเป็นผู้ มีมิตรดี ความเป็นผู้มีสหายดี ความเป็นผู้มีพวกพ้องดี”.

อานนท์! อย่างกล่าวอย่างนั้น ; อานนท์! อย่างกล่าวอย่างนั้น.  
 อานนท์! **ธรรมนี้ เป็นพรหมจรรย์ทั้งหมดทีเดียว, กล่าวคือ ความ  
 เป็นผู้มิตตดี ความเป็นผู้มีสหายดี ความเป็นผู้มีพวกพ้องดี.**

อานนท์ ! สำหรับภิกษุผู้มีมิตตดี มีสหายดี มีพวกพ้องดี นั้น  
 ข้อนี้เป็นสิ่งที่พึงหวังได้ คือ จักทำอริยอัฏฐังคิกมรรคให้เจริญได้ จักกระทำ  
 อริย- อัฏฐังคิกมรรคให้มากได้. ข้อนั้น เป็นอย่างไรเล่า ? อานนท์ !  
 ข้อนั้นคือ ภิกษุในกรณีนี้ เจริญสมาธิปฏิญาณอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัย  
 นิโรธ น้อม ไปเพื่อการสลัดลง (ซึ่งเป็นอุปทานขันธ), เจริญสมาธังกัปปะ . . . .  
 เจริญสมาธามาจา . . . . เจริญสมาธากัมมันตะ . . . . เจริญสมาธามาชีวะ . . . .  
 เจริญสมาธามายามะ . . . . เจริญสมาธาสติ . . . . เจริญสมาธามาธิอันอาศัยวิเวก  
 อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปเพื่อการสลัดลง (ซึ่งเป็นอุปทานขันธ),  
 อานนท์! อย่างนี้แล ภิกษุซึ่งว่ามี มิตตดี (กลุยามมิตต) มีสหายดี (กลุยาม  
 สหาย) มีพวกพ้องดี (กลุยามสมบุพวง) ทำอริยอัฏฐังคิกมรรคให้เจริญได้  
 กระทำอริยอัฏฐังคิกมรรคให้มากได้.

อานนท์ ! ข้อความที่ว่าเป็นผู้มีมิตตดี มีสหายดี มีพวกพ้องดี เป็น  
 พรหมจรรย์ทั้งสิ้นทีเดียว นั้น อันใคร ๆ พึงทราบโดยปริยายแม้ : อานนท์!  
 เพราะอาศัยเราแล เป็นกัลยาณมิตร สัตว์ที่มีความเกิดเป็นธรรมดา ย่อมหลุด  
 พ้นจากความเกิด สัตว์ที่มีความแก่เป็นธรรมดา ย่อมหลุดพ้นจากความแก่  
 สัตว์ที่มีความตายเป็นธรรมดา ย่อมหลุดพ้นจากความตาย สัตว์ที่มีโสกะ-  
 ปริเทวะทุกขะโทมนัสสะอุปายาสเป็นธรรมดา ย่อมหลุดพ้นจากโสกะปริ-  
 เทวะทุกขะโทมนัสสะอุปายาส. อานนท์! โดยปริยายนี้แล อันใคร ๆ พึงทราบว่า

ความเป็นผู้มี มิตรดี ความเป็นผู้มีสหายดี ความเป็นผู้มีพวกพ้องดี นี่เป็น  
พรหมจรรย์ทั้งสิ้น ทีเดียวนี่

- มหาวาร. ส. ๑๕/๒ - ๓/๔ - ๗.

( คำตรัสแก่พระสารีบุตร :-)

ถูกแล้ว ถูกแล้ว สารีบุตร ! ความเป็นผู้มีมิตรดี ความเป็นผู้มี  
สหายดี ความเป็นผู้มีพวกพ้องดี นี่เป็นพรหมจรรย์ทั้งสิ้น.

สารีบุตร! สำหรับภิกษุผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีพวกพ้องดี นั้น ข้อนี้เป็น  
สิ่งที่พึงหวังได้ คือ จักทำอริยอัฏฐังคิกมรรคให้เจริญได้ จักกระทำ อริย  
อัฏฐังคิกมรรคให้มากได้. (ต่อจากนั้นตรัสจำแนกองค์แห่งอริยอัฏฐังคิกมรรคที่อาศัยวิเวก  
อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปเพื่อความสลัดลง แล้วตรัสความที่สัตว์อาศัยพระองค์เป็น  
กัลยาณมิตรแล้ว พ้นจากชาติชราภณะและทุกข์ทั้งปวงได้ เช่นเดียวกับข้อความที่กล่าวแล้ว  
ข้างต้น ).

- มหาวาร. ส. ๑๕/๓ - ๔/๘ - ๑๑.

## นาบุญหรือนาบาป เนื่องอยู่กับองค์แห่งมรรค

### ก. นาบาป

ภิกษุ ท. ! พืชที่หว่านลงในนาที่ประกอบด้วยลักษณะ ๘ อย่าง ย่อม  
ไม่ให้ผลมาก ไม่ให้ความพอใจมาก ไม่ให้กำไรมาก. ประกอบด้วยลักษณะ  
๘ อย่าง อย่างไรเล่า ? แปลดอย่าง คือ นานาในกรณีนี้ พื้นที่ลุ่มๆ ดอนๆ  
เต็มไปด้วยก้อนหินและก้อนกรวด ดินเค็ม ไถให้ลึกไม่ได้ ไม่มีทางน้ำเข้า  
ไม่มีทางน้ำออก ไม่มีเหมือง ไม่มีหัวคันนา, นี้ฉันใด ; ภิกษุ ท. ! ข้อนี้ก็  
ฉันนั้น เหมือนกัน : ทานที่บุคคลให้ในสมณพราหมณ์ที่ประกอบด้วยองค์แปด

อย่างเหล่านี้ เป็นทานไม่มีผลมาก ไม่มีอนิสงส์มาก ไม่มี ความรุ่งเรืองมาก ไม่แผ่ไพศาลมาก. ที่ว่าประกอบด้วยองค์แปดอย่างนั้น เป็นอย่างไรเล่า? แปดอย่าง คือ สมณพราหมณ์ในกรณีนี้ เป็นผู้ที่มีมิจฉาทิฎฐิ มีมิจฉาสังกัปปะ มีมิจฉาวาจา มีมิจฉากัมมันตะ มีมิจฉาอาชีพะ มีมิจฉาวายามะ มีมิจฉาสติ มีมิจฉาสมาธิ. ภิกษุ ท. ! ทานที่บุคคลให้ในสมณพราหมณ์ที่ประกอบด้วยองค์แปดอย่างอย่างนี้ เป็นทาน ไม่มีผลมาก ไม่มีอนิสงส์มาก ไม่มี ความรุ่งเรืองมาก ไม่แผ่ไพศาลมาก.

#### ข. นานุญ

ภิกษุ ท. ! พืชที่หว่านลงในนาที่ประกอบด้วยลักษณะ ๘ อย่าง ย่อม ให้ผลมาก ให้ความพอใจมาก ให้กำไรมาก. ประกอบด้วยลักษณะ ๘ อย่าง อย่างเป็นอย่างไรเล่า? แปดอย่าง คือ นานาในกรณีนี้ พื้นที่ลุ่มๆ ดอนๆ ไม่เต็มไปด้วยก้อนหินและก้อนกรวด ดินไม่เค็ม ไถให้ลึกได้ มีทางน้ำเข้า มีทางน้ำออก มีเหมือง มีหัวคันนา, นี้ฉันใด ; ภิกษุ ท. ! ข้อนี้ก็ ฉันนั้นเหมือนกัน : ทานที่บุคคลให้ในสมณพราหมณ์ที่ประกอบด้วยองค์แปดอย่างเหล่านี้ เป็นทานมีผลมาก มีอนิสงส์มาก มีความรุ่งเรืองมาก แผ่ไพศาลมาก. ที่ว่าประกอบด้วยองค์แปดอย่างนั้น เป็นอย่างไรเล่า? แปดอย่าง คือ สมณพราหมณ์ในกรณีนี้ เป็นผู้ที่มีสัมมาทิฎฐิ มีสัมมาสังกัปปะ มีสัมมาวาจา มีสัมมากัมมันตะ มีสัมมาอาชีพะ มีสัมมาวายามะ มีสัมมาสติ มีสัมมาสมาธิ. ภิกษุ ท. ! ทานที่บุคคลให้ในสมณพราหมณ์ที่ประกอบด้วยองค์แปดอย่างอย่างนี้ เป็นทานมีผลมาก มีอนิสงส์มาก มีความรุ่งเรืองมาก แผ่ไพศาลมาก แล.

## พิธีปลงบาปด้วยสัมมัตตปฏิปทา

พราหมณ์! อะไรกันหนอ ท่านจึงสระเกล้าในวัดอุโบสถ นุ่งห่มผ้าโจมพัสตร์คู่ใหม่ กำหญ้ากุสะสด มายืนอยู่ ณ ที่นี้? วันนี้เป็นวันอะไรของพวกสกุลพราหมณ์?

“พระโคตมผู้เจริญ! วันนี้เป็นวันปัจโจโรหณี (ปลงบาป) ของ พวกสกุลพราหมณ์”

พราหมณ์! พิธีปัจโจโรหณีของพวกพราหมณ์ เป็นอย่างไรกันเล่า?

“พระโคตมผู้เจริญ! ในกรณีนี้ พราหมณ์ทั้งหลายสระเกล้าในวันอุโบสถ นุ่งห่มผ้าโจมพัสตร์คู่ใหม่ ฉาบแผ่นดินด้วยโคลมัยสด ปูลาดด้วยหญ้ากุสะสด แล้วสำเร็จการ นอนระหว่อกองกุ่มงักและเรือนไฟ ลูกขึ้นประคองอัญชลีต่อไฟนั้นสามครั้ง ในราตรีนั้น กล่าวอยู่ว่า “ข้าพเจ้าปลงบาปกะท่านผู้เจริญ, ข้าพเจ้าปลงบาปกะท่านผู้เจริญ” ดังนี้ หล่อเลี้ยงไฟไว้ด้วยเนยใส น้ำมัน เนยข้น อันพอเพียง; ล่วงราตรีนั้นแล้ว เลี้ยงดูพราหมณ์ ทั้งหลายให้อิ่มหนำ ด้วยขาทนียโภชนียะอันประณีต. พระโคตมผู้เจริญ! พิธีปัจโจโรหณี ของพวกพราหมณ์ เป็นอย่างนี้แล”.

พราหมณ์! พิธีปัจโจโรหณีของพวกพราหมณ์ เป็นอย่างหนึ่ง. ส่วน พิธีปัจโจโรหณีในอริยวินัย เป็นอย่างอื่น; กล่าวคือ พราหมณ์! อริยสาวกในกรณีนี้ พิจารณาเห็นโดยประจักษ์ว่า “วิบากแห่งมิจฉาทิฏฐินี้แล เป็น ธรรมลามกทั้งในทิฏฐิธรรม (ขณะนี้) และอภิสัมปรายะ (ขณะอื่น)”. ครั้น พิจารณาเห็นดังนี้แล้ว ก็ ละเสียซึ่งมิจฉาทิฏฐิ ปลงลงเสียซึ่งมิจฉาทิฏฐิ. (ในกรณีแห่งมิจฉาสังกัปปะ มิจฉาวาจา มิจฉากัมมันตะ มิจฉาอาชีวะ มิจฉาวายามะ มิจฉาสติ มิจฉาสมาธิ มิจฉาญาณะ มิจฉาวิมุตติ ก็ได้ตรัสไว้ด้วยข้อความอย่างเดียวกันกับในกรณีแห่ง มิจฉาทิฏฐิ). พราหมณ์! **ปัจโจโรหณีในอริยวินัย เป็นอย่างนี้** แล.

“พระโคตมผู้เจริญ ! ปัจโจโรหณีของพวกพราหมณ์เป็นอย่างหนึ่ง ในอริยวินัย เป็นอย่างอื่น. **ปัจโจโรหณีของพวกพราหมณ์ มีค่าไม่เข้าถึงส่วนเสี้ยวที่ลิบหกของ ปัจโจโรหณีในอริยวินัยนี้**”.

[ในสูตรนี้ตรัสเรียกพิธีกรรมนี้ว่า “ปัจโจโรหณีในอริยวินัย”; ส่วนในสูตรอื่นๆ (๒๔/๒๕๓,๒๖๕/๑๒๐,๑๕๙) ตรัสเรียกว่า “ปัจโจโรหณีอันเป็นอริยะ” ก็มี.]

ในสูตรอื่นทรงยกเอากุศลกรรมบถสิบ มาเป็นกรรมเครื่องปลงบาปแทนสัมมัตตะสิบ ก็มี (๒๔/๒๖๗ - ๒๖๘/๑๕๖) ].

## หมวด ข. ว่าด้วย อุปกรณ์การปฏิบัติมรรค

### รายชื่อแห่งกรรมเป็นที่ตั้งแห่งการขุดเกลา

จุนทะ ! สัลเลขกรรม (ความขุดเกลา) เป็นสิ่งที่เธอทั้งหลายพึงกระทำ ในกรรมทั้งหลายเหล่านี้ กล่าวคือ :-

- ทำสัลเลขะว่า เมื่อผู้อื่นเป็นผู้ เบียดเบียน เราจักเป็นผู้ ไม่เบียดเบียน;
- ทำสัลเลขะว่า เมื่อผู้อื่น กระทำปาณาติบาต เราจัก เว้นขาดจากปาณาติบาต;
- ทำสัลเลขะว่า เมื่อผู้อื่น กระทำอทินนาทาน เราจัก เว้นขาดจากอทินนาทาน;
- ทำสัลเลขะว่า เมื่อผู้อื่น ไม่ประพฤติพรหมจรรย์ เราจักเป็นผู้ ประพฤติพรหมจรรย์;
- ทำสัลเลขะว่า เมื่อผู้อื่น พุดเท็จ เราจัก เว้นขาดจากการพุดเท็จ;
- ทำสัลเลขะว่า เมื่อผู้อื่น พุดส่อเสียด เราจัก เว้นขาดจากการพุดส่อเสียด;
- ทำสัลเลขะว่า เมื่อผู้อื่น พุดคำหยาบ เราจัก เว้นขาดจากการพุดคำหยาบ;
- ทำสัลเลขะว่า เมื่อผู้อื่น พุดเพ้อเจ้อ เราจัก เว้นขาดจากการพุดเพ้อเจ้อ;
- ทำสัลเลขะว่า เมื่อผู้อื่น มากด้วยอภิชฌา เราจักเป็นผู้ ไม่มากด้วยอภิชฌา;
- ทำสัลเลขะว่า เมื่อผู้อื่น มีจิตพยาบาท เราจักเป็นผู้ ไม่มีจิตพยาบาท;
- ทำสัลเลขะว่า เมื่อผู้อื่น มีมิจฉาทิฎฐิ เราจักเป็นผู้ มีสัมมาทิฎฐิ;
- ทำสัลเลขะว่า เมื่อผู้อื่น มีมิจฉาสังกัปปะ เราจักเป็นผู้ มีสัมมาสังกัปปะ;
- ทำสัลเลขะว่า เมื่อผู้อื่น มีมิจฉาวาจา เราจักเป็นผู้ มีสัมมาวาจา;

ทำสัจเลขาว่า เมื่อผู้อื่น มีมิจนากัมมันตะ เราจักเป็นผู้ มีสัมมากัมมันตะ;  
 ทำสัจเลขาว่า เมื่อผู้อื่น มีมิจนอาชีวะะ เราจักเป็นผู้ มีสัมมาอาชีวะะ;  
 ทำสัจเลขาว่า เมื่อผู้อื่น มีมิจนาวายามะ เราจักเป็นผู้ มีสัมมาวายามะ;  
 ทำสัจเลขาว่า เมื่อผู้อื่น มีมิจนาสติ เราจักเป็นผู้ มีสัมมาสติ;  
 ทำสัจเลขาว่า เมื่อผู้อื่น มีมิจนสมาธิ เราจักเป็นผู้ มีสัมมาสมาธิ;  
 ทำสัจเลขาว่า เมื่อผู้อื่น มีมิจนญาณะ เราจักเป็นผู้ มีสัมมาญาณะ;  
 ทำสัจเลขาว่า เมื่อผู้อื่น มีมิจनावิมุตติ เราจักเป็นผู้ มีสัมมาวิมุตติ;  
 ทำสัจเลขาว่า เมื่อผู้อื่น มีถิ่นมิทธะกัลุ่มรุม เราจักเป็นผู้ ปราศจากถิ่นมิทธะ;  
 ทำสัจเลขาว่า เมื่อผู้อื่นเป็นผู้ ฟุ้งซ่าน เราจักเป็นผู้ ไม่ฟุ้งซ่าน;  
 ทำสัจเลขาว่า เมื่อผู้อื่น มีวิจิกิจฉา เราจักเป็นผู้ ข้ามพ้นวิจิกิจฉา;  
 ทำสัจเลขาว่า เมื่อผู้อื่นเป็นผู้ มักโกรธ เราจักเป็นผู้ ไม่มักโกรธ;  
 ทำสัจเลขาว่า เมื่อผู้อื่นเป็นผู้ ผูกโกรธ เราจักเป็นผู้ ไม่ผูกโกรธ;  
 ทำสัจเลขาว่า เมื่อผู้อื่นเป็นผู้ ลบลหู่คุณ เราจักเป็นผู้ ไม่ลบลหู่คุณ;  
 ทำสัจเลขาว่า เมื่อผู้อื่นเป็นผู้ แข่งดี เราจักเป็นผู้ ไม่แข่งดี;  
 ทำสัจเลขาว่า เมื่อผู้อื่นเป็นผู้ ริษยา เราจักเป็นผู้ ไม่ริษยา;  
 ทำสัจเลขาว่า เมื่อผู้อื่นเป็นผู้ ตระหนี่ เราจักเป็นผู้ ไม่ตระหนี่;  
 ทำสัจเลขาว่า เมื่อผู้อื่นเป็นผู้ โอ้อวด เราจักเป็นผู้ ไม่โอ้อวด;  
 ทำสัจเลขาว่า เมื่อผู้อื่นเป็นผู้ มีมารยา เราจักเป็นผู้ ไม่มีมารยา;  
 ทำสัจเลขาว่า เมื่อผู้อื่นเป็นผู้ กระด้าง เราจักเป็นผู้ ไม่กระด้าง;  
 ทำสัจเลขาว่า เมื่อผู้อื่นเป็นผู้ ดูหมิ่นท่าน เราจักเป็นผู้ ไม่ดูหมิ่นท่าน;  
 ทำสัจเลขาว่า เมื่อผู้อื่นเป็นผู้ ว่ายาก เราจักเป็นผู้ ว่าง่าย;  
 ทำสัจเลขาว่า เมื่อผู้อื่นเป็นผู้ มีมิตรชั่ว เราจักเป็นผู้ มีมิตรดี;

ทำสัลเลขะว่า เมื่อผู้อื่นเป็นผู้ ประมาท เราจักเป็นผู้ ไม่ประมาท;  
 ทำสัลเลขะว่า เมื่อผู้อื่นเป็นผู้ ไม่มีสัทธาเราจักเป็นผู้ มีสัทธา;  
 ทำสัลเลขะว่า เมื่อผู้อื่นเป็นผู้ ไม่มีหิริ เราจักเป็นผู้ มีหิริ;  
 ทำสัลเลขะว่า เมื่อผู้อื่นเป็นผู้ ไม่มีโอตตปปะ เราจักเป็นผู้ มีโอตตปปะ;  
 ทำสัลเลขะว่า เมื่อผู้อื่นเป็นผู้ มีสุทธะน้อย เราจักเป็นผู้ มีสุทธะมาก;  
 ทำสัลเลขะว่า เมื่อผู้อื่นเป็นผู้ จี้เกียจ เราจักเป็นผู้ ปรารถนาความเพียร;  
 ทำสัลเลขะว่า เมื่อผู้อื่นเป็นผู้ มีสติหลงลืม เราจักเป็นผู้ มีสติตั้งมั่น;  
 ทำสัลเลขะว่า เมื่อผู้อื่นเป็นผู้ มีปัญญาทราม เราจักเป็นผู้ ถึงพร้อมด้วยปัญญา;  
 ทำสัลเลขะว่า เมื่อผู้อื่นเป็นผู้ ลูบลคำด้วยทิวฐิของตน (สนฺทิวฐิปรามาตี)  
 เป็น ผู้ยึดถืออย่างเหนียวแน่น (อาชานคาหิ) และเป็นผู้ยากที่จะสลัดคืนซึ่ง  
 อุปาทาน (ทฺพฺปฏินิสฺสคฺคิ) เราจักเป็นผู้ ไม่ลูบลคำด้วยทิวฐิของตน (อสฺนฺทิวฐิ-  
 ฐิปรามาตี) เป็นผู้ไม่ยึดถืออย่างเหนียวแน่น (อนาชานคาหิ) และเป็นผู้ง่าย  
 ที่จะสลัดคืนซึ่ง อุปาทาน (สฺพฺปฏินิสฺสคฺคิ).

(ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า ธรรมที่ทรงแสดงไว้ในบาลีเกี่ยวกับการชูดเกลานี้ มีอยู่ ๔๔ คู่ เป็นคู่แห่งความตรงกันข้าม คือฝ่ายหนึ่งเป็นอกุศลไม่ควรกระทำ ฝ่ายหนึ่งเป็นกุศลที่ควรกระทำ ดังนั้นจึงเป็นการชูดเกลากันอยู่ในตัว เพราะความเป็นของตรงกันข้าม เรียกว่าธรรมเป็นเครื่องชูดเกลาคู่ ๔๔ อย่าง กับธรรมที่ควรชูดเกลาคู่ ๔๔ อย่างเป็นคู่กันไป. โดยอาศัยหลักที่มีอยู่ ๔๔ คู่นี้ พระองค์ได้ตรัสถึงธรรมปริยายอื่นๆ ต่อไปอีกคือ :-)

### ก. จิตตฺพปาทปริยาย

การกระทำจิตให้เกิดขึ้นโดยนัยยะ ๔๔ คู่ เป็นต้นว่า “เมื่อผู้อื่นเป็นผู้ เบียดเบียน เราจักเป็นผู้ ไม่เบียดเบียน” เรื่อยไปจนกระทั่งถึงคู่สุดท้ายว่า “เมื่อผู้อื่นเป็นผู้ ลูบลคำด้วยทิวฐิของตน (สนฺทิวฐิปรามาตี) เป็นผู้ยึดถืออย่างเหนียวแน่น (อาชานคาหิ)



และเป็นผู้ยากที่จะสลัดคืนซึ่งอุปาทาน (ทูปฺปญฺญินิสฺสคฺคิ) เราจักเป็นผู้ไม่ถูบลค่าด้วยทิวฏฐิของตน (อสฺนฺทิวฏฐิปรามาติ) เป็นผู้ไม่ยึดถืออย่างเหนียวแน่น (อนาธานคาคิ) และเป็นผู้ง่ายที่จะสลัดคืนซึ่งอุปาทาน (สุปปญฺญินิสฺสคฺคิ)” ดังนี้  
 นั้น ยังได้ตรัสอีกว่า เพียงแต่ตั้งจิตตูปบาทไว้ดังนี้ ก็เป็นการทำที่มีอุปการะมาก เสียแล้ว ไม่ต้องกล่าวถึง การที่ได้ทำสำเร็จลงไปตามนั้นด้วยกายและด้วยวาจา. การเอาธรรม ๔๔ คู่ นั้นมาทำให้  
 ในความคิด เรียกว่า จิตตูปบาทัมมปริยาย.

### ข. ปริกกมณปริยาย

การทำจิตให้หลีกออกมาเสียจากธรรมฝ่ายอกุศล มาอยู่ในธรรมฝ่ายกุศล เช่นคนหลีกทางผิดมาเดินอยู่ในทางถูก ดังนี้เรียกว่า ปริกกมณา. ธรรม ๔๔ คู่ ดังกล่าวมาแล้วข้างต้นนั้นเอง ฝ่ายแรกเป็นฝ่ายผิด ฝ่ายหลังเป็นฝ่ายถูก จึงมีพระบาลีวางไว้เป็นคู่แรก ว่า “ความไม่เบียดเบียน เป็นการหลีกออกจากทางผิดของบุคคลผู้มีการเบียดเบียน” เรื่อยไปจนถึงคู่สุดท้ายที่ว่า “ความเป็นผู้ไม่ถูบลค่าด้วยทิวฏฐิของตน ไม่ยึดถืออย่างเหนียวแน่น และง่ายที่จะสลัดคืนซึ่งอุปาทาน เป็นการหลีกออกจากทางผิดของบุคคลผู้ถูบลค่า ด้วยทิวฏฐิของตน ยึดถืออย่างเหนียวแน่น และยากที่จะสลัดคืนซึ่งอุปาทาน” การกระทำอย่างนี้ทั้ง ๔๔ คู่ เรียกว่า ปริกกมณัมมปริยาย.

### ค. อุปริภาวังคมนปริยาย

ในธรรม ๔๔ คู่ ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น ฝ่ายแรกหรือฝ่ายผิด เป็น อโธภาวังคมนิยธรรม (นำไปสู่ฝ่ายต่ำ) ฝ่ายหลังหรือฝ่ายถูก เป็น อุปริภาวังคมนิยธรรม (นำไปสู่ฝ่ายสูง) จึงมีพระบาลีวางไว้เป็นคู่แรกว่า “ความไม่เบียดเบียน เป็นธรรมนำไปสู่ภาวะฝ่ายสูง ของบุคคลผู้มีการเบียดเบียน” ดังนี้เรื่อยไปจนถึงคู่สุดท้ายว่า “ความไม่เป็นผู้ไม่ถูบลค่าด้วยทิวฏฐิของตน ไม่ยึดถืออย่างเหนียวแน่น และง่ายที่จะสลัดคืนซึ่งอุปาทาน เป็นธรรมนำไปสู่ภาวะฝ่ายสูงของบุคคลผู้ถูบลค่าด้วยทิวฏฐิของตน ยึดถืออย่างเหนียวแน่น และยากที่จะสลัดคืนซึ่งอุปาทาน” การกระทำอย่างนี้ทั้ง ๔๔ คู่ เรียกว่า อุปริภาวังคมนัมมปริยาย.

## ง. ปรีนิพพานปริยาย

ในธรรม ๔๔ คู่ ดังกล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น ฝ่ายแรกหรือฝ่ายผิดเป็นฝ่ายไม่ดับเย็น ฝ่ายหลังหรือฝ่ายถูกเป็นฝ่ายดับเย็น (ปรีนิพพาน) ดังนั้นจึงมีพระบาลีวางไว้เป็นคู่แรก ว่า “ความไม่เบียดเบียน เป็นไปเพื่อความดับเย็นของบุคคลผู้มีการเบียดเบียน” ดังนี้เรื่อยไปจนถึงคู่สุดท้าย ว่า “ความเป็นผู้ไม่ลุ่มลุ่มด้วยทิฏฐิของตน ไม่ยึดถืออย่างเหนียวแน่น และง่ายที่จะสลัดคืนซึ่งอุปาทาน เป็นไปเพื่อความดับเย็นของบุคคลผู้ลุ่มลุ่มด้วยทิฏฐิของตน ยึดถืออย่างเหนียวแน่น และยากที่จะสลัดคืนซึ่งอุปาทาน” การกระทำอย่างนี้ทั้ง ๔๔ คู่ เรียกว่า ปรีนิพพานปริยาย. ข้อความตอนนี้ มีตรัสไว้พิเศษ ว่า ผู้ไม่ดับเย็นจะช่วยให้ผู้อื่นดับเย็นนั้นเป็นไปไม่ได้ เช่นเดียวกับผู้ติดหล่ม จะยกผู้อื่นขึ้นจากหล่มไม่ได้ ฉันทใดกัณันนั้น.

- ม. ม. ๑๒/๒๕ - ๘๓/๑๐๔ - ๑๐๘.

(รายชื่อแห่งธรรมเป็นเครื่องขุดเกลา ๔๔ คู่นี้ ไม่ได้ใช้เพื่ออธิบายเกี่ยวกับการขุดเกลาอย่างเดียว แต่ใช้เพื่ออธิบายในการประพุดติกระทำอย่างอื่นด้วย ดังที่ได้แยกไว้เป็น ข้อ ก. ข. ค. ง. ในตอนท้าย; ผู้ที่ตั้งใจจะศึกษาจริงๆ พึงกำหนดให้ชัดเจนว่ามีลำดับอย่างไร เป็นฝ่ายผิดหรือฝ่ายถูกอย่างไร ก็จะสามารรถเข้าใจข้อความที่ละเอียด โดยไม่นำมาใส่ไว้ให้เต็ม เช่น อ้างถึงแต่ข้อต้น และข้อสุดท้าย เป็นต้น, ก็จะสำเร็จประโยชน์ได้ตามปรารถนา).

## องค์คุณที่ทำให้เจริญอกงามไพบูลย์ในพรหมจรรย์

### (อุปกรณ์แห่งการปฏิบัติมรรค)

ภิกษุ ท.! คนเลี้ยงโค ที่ประกอบด้วยของคคุณ ๑๑ อย่างแล้ว ย่อมเหมาะสมที่จะเลี้ยงโค ทำให้เพิ่มกำไรได้. องค์คุณ ๑๑ อย่าง อะไรบ้างเล่า? สิบเอ็ดอย่างคือ คนเลี้ยงโคในกรณีนี้ เป็นผู้รู้จักเรื่องราวของโค, เป็น

ผู้ฉลาดในลักษณะของโค, เป็นผู้เขี้ยวไขว้าง, เป็นผู้ปิดแผล, เป็นผู้สูมควัน, เป็นผู้รู้จักท่าที่ควรนำโคไป, เป็นผู้รู้จักน้ำที่โคควรดื่ม, เป็นผู้รู้จักทางที่โค ควรเดิน, เป็นผู้ฉลาดในที่ที่โคควรไป, เป็นผู้รู้จักกรีดนมโคให้มีเหลือไว้บ้าง, เป็นผู้ให้เกียรติแก่โคอุสภ อันเป็นโค พ่อฝูง เป็นโคนำฝูง ด้วยการเอาใจใส่เป็นพิเศษ. ภิกษุ ท.! คนเลี้ยงโคที่ประกอบด้วยของคุณ ๑๑ อย่างนี้แล้ว ย่อมเหมาะสมที่จะเลี้ยงโค ทำให้เพิ่มกำไรได้. ข้อนี้ฉันใด ;

ภิกษุ ท.! ภิกษุ ที่ประกอบด้วยของคุณ ๑๑ ประการแล้ว ย่อมเหมาะสมที่จะถึงความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ ในธรรมวินัย (พรหมจรรย์) นี้ได้ ฉะนั้น. องค์คุณ ๑๑ ประการ อย่างเป็นอย่างไรบ้างเล่า? สิบเอ็ดประการคือ ภิกษุ ในกรณีนี้ เป็นผู้รู้จักรูป, เป็นผู้ฉลาดในลักษณะ, เป็นผู้คอยเขี้ยวไขว้าง, เป็นผู้ปิดแผล, เป็นผู้สูมควัน, เป็นผู้รู้จักท่าที่ควรไป, เป็นผู้รู้จักน้ำที่ควรดื่ม, เป็นผู้รู้จักทางที่ควรเดิน, เป็นผู้ฉลาดในที่ที่ควรไป, เป็นผู้รู้จักกรีด “นมโค” ให้มีส่วนเหลือไว้บ้าง, เป็นผู้บูชาอย่างยิ่งในภิกษุทั้งหลาย ผู้เถระ มีพรรษาอายุกาล บวชนาน เป็นบิดา สงฆ์ เป็นผู้นำสงฆ์ ด้วยการบูชาเป็นพิเศษ.

#### พวกรู้จักรูป

ภิกษุ ท.! ภิกษุเป็นผู้ รู้จักรูป เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมรู้จักตามที่เป็นอย่างจริงว่า “รูปชนิดใดก็ตาม ทั้งหมดนั้น ชื่อว่า รูป คือ มหาภูตรูปมี ๔ และอุปาทายรูปคือรูปที่อาศัยมหาภูตรูปทั้งสิ้น” ดังนี้. ภิกษุ ท.! ภิกษุเป็นผู้รู้จักรูป เป็นอย่างไรแล.

### พวกฉลาดในลักษณะ

ภิกษุ ท. ! ภิกษุเป็นผู้ฉลาดในลักษณะ เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมรู้ชัดตามที่เป็นจริงว่า “คนพาล มีกรรม (การกระทำ) เป็นเครื่องหมาย, บัณฑิต ก็มีกรรม (การกระทำ) เป็นเครื่องหมาย” ดังนี้เป็นต้น. ภิกษุ ท. ! ภิกษุเป็นผู้ฉลาดในลักษณะ เป็นอย่างนี้แล.

### พวกคอยเฉยไ้ขวาง

ภิกษุ ท. ! ภิกษุเป็นผู้คอยเฉยไ้ขวาง เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ อटकั้ได้ ละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ทำให้หมดสิ้นหวัง ซึ่งความ ตริกเกี่ยวด้วยกาม, ความตริกเกี่ยวด้วยความมุงร้าย, ความตริกเกี่ยวด้วยการทำความลำบากให้แก่ตนเองและผู้อื่นแม้โดยไม่เจตนา ที่เกิดขึ้นแล้ว; และอटकั้ได้ ละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ทำให้หมดสิ้น ซึ่งสิ่งอันเป็นอกุศลลามกทั้งหลาย ที่เกิดขึ้นแล้ว. ภิกษุ ท. ! ภิกษุเป็นผู้คอยเฉยไ้ขวาง เป็นอย่างนี้ แล.

### พวกปิดแผล

ภิกษุ ท. ! ภิกษุเป็นผู้ปิดแผล เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ เห็นรูปด้วยตา, ฟังเสียงด้วยหู, ดมกลิ่นด้วยจมูก, ลิ้มรสด้วยลิ้น, สัมผัสโผฏฐัพพะด้วยกาย, รู้ธรรมมารมณด้วยใจ, แล้วไม่มีจิตยึดถือเอาทั้ง โดยลักษณะที่เป็นการรวบถือทั้งหมด และการถือเอาโดยการแยกเป็นส่วน ๆ, สิ่งทีอกุศลลามกคืออภิชฌาและโทมนัส จะพึงไหลไปตามผู้ที่ ไม่สำรวจ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เพราะการไม่สำรวจอินทรีย์ใดเป็นเหตุ, เธอก็ปฏิบัติเพื่อ

ปิดกั้นอินทรีย์นั้นไว้, เฮอร์รักษาและถึงการสำรวม ตา หู จมูกลิ้น กาย ใจ.  
ภิกษุ ท.! ภิกษุเป็นผู้ปิดแผล เป็นอย่างนี้แล.

#### พวกสุขควัน

ภิกษุ ท.! ภิกษุเป็นผู้ **สุขควัน** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ภิกษุ  
ในกรณีนี้ เป็นผู้แสดงธรรม ตามที่ได้ฟัง ได้เล่าเรียนมาแล้ว แก่ผู้อื่นโดย  
พิสดาร. ภิกษุ ท.! ภิกษุเป็นผู้สุขควัน เป็นอย่างนี้แล.

#### พวกรู้จักทำที่ควรไป

ภิกษุ ท.! ภิกษุเป็นผู้ **รู้จักทำที่ควรไป** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ  
ท.! ภิกษุในกรณีนี้ เมื่อเข้าไปหาภิกษุผู้เป็นพหูสูต คล่องแคล่วในหลัก  
พระพุทธทวณะ ทรงธรรม ทรงวินัย ทรงมาติกา (แม่บท), ก็ไต่ถาม ไล่เลียง  
โดยทำนองนี้ว่า “ท่านผู้เจริญทั้งหลาย! พระพุทธทวณะนี้ เป็นอย่างไร?  
ความหมายแห่งพระพุทธทวณะนี้มีอย่างไร?” ดังนี้เป็นต้น ตามเวลาอันสมควร;  
ท่านพหูสูตเหล่านั้น จึงทำข้อความที่ยังลึกลับให้เปิดเผย ทำข้อความอันลึกซึ้ง  
ให้ตื้น และบรรเทา ถ่ายถอน ความสงสัยในธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่ง  
ความสงสัยนานาประการให้แก่ภิกษุนั้นได้. ภิกษุ ท.! ภิกษุเป็นผู้รู้จักทำที่ควร  
ไป เป็นอย่างนี้แล.

#### พวกที่รู้จักนำที่ควรดื่ม

ภิกษุ ท.! ภิกษุเป็นผู้ **รู้จักนำที่ควรดื่ม** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ  
ท.! ภิกษุในกรณีนี้ เมื่อธรรมวินัยที่ตกคตประกาศไว้แล้ว อันผู้ใดผู้หนึ่ง

แสดงอยู่ เธอได้ความรู้ธรรมดา ได้ความรู้ธรรม และได้ความปราโมทย์อันอาศัย  
ธรรม. ภิกษุ ท.! ภิกษุเป็นผู้รู้จักน้ำที่ควรดื่ม เป็นอย่างนี้แล.

#### พวกรู้จักทางที่ควรเดิน

ภิกษุ ท.! ภิกษุเป็นผู้ รู้จักทางที่ควรเดิน เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ  
ท.! ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมรู้ชัดแจ้งตามที่เป็นจริง ซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘.  
ภิกษุ ท.! ภิกษุเป็นผู้รู้จักทางที่ควรเดิน เป็นอย่างนี้แล.

#### พวกฉลาดในที่ที่ควรไป

ภิกษุ ท.! ภิกษุเป็นผู้ ฉลาดในที่ที่ควรไป เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ  
ท.! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมรู้ชัดแจ้งตามที่เป็นจริง ซึ่งสติปัญญา ๔. ภิกษุ ท.!  
ภิกษุเป็นผู้ฉลาดในที่ที่ควรไป เป็นอย่างนี้แล.

#### พวกกรีด “นมโค” ให้มีส่วนเหลือ

ภิกษุ ท.! ภิกษุเป็นผู้ รู้จักกรีด “นมโค” ให้มีส่วนเหลือไว้บ้าง  
เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! พวกคฤหัสถ์ผู้มีศรัทธา ย่อมปวารณาไม่มีจิตจัน  
แก่ภิกษุในกรณีนี้ ด้วยจิวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัช  
บริกขาร. ในการที่เขาปวารณาเช่นนั้น, ภิกษุ เป็นผู้รู้จักประมาณในการรับ  
ปัจจัย ๔ มีจิวรเป็นต้นเหล่านั้น. ภิกษุ ท.! ภิกษุเป็นผู้รู้จักกรีด “นมโค” ให้  
มีส่วนเหลือไว้บ้าง เป็นอย่างนี้แล.

### พวงบูชาผู้เฒ่า

ภิกษุ ท. ! ภิกษุเป็นผู้ บูชาอย่างยิ่งในภิกษุทั้งหลายผู้เถระ ฯลฯ ด้วยการบูชาเป็นพิเศษ เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในภิกษุนี้ เข้าไปตั้งไว้ซึ่งการกระทำทางกาย การกระทำทางวาจา และการกระทำทางใจ อันประกอบด้วยเมตตา ในภิกษุทั้งหลายผู้เถระ มีพรรษาอายุกาล บวชนาน เป็นบิดาสงฆ์ เป็นผู้นำสงฆ์ ทั้งในที่แจ้งและทั้งในที่ลับ. ภิกษุ ท. ! ภิกษุเป็นผู้บูชาอย่างยิ่งในภิกษุทั้งหลายผู้เถระ ฯลฯ ด้วยการบูชาเป็นพิเศษ เป็นอย่างนี้แล.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุ ที่ประกอบด้วยของคุณ ๑๑ ประการเหล่านี้แล้ว ย่อมเหมาะสมที่จะถึงความเจริญ งอกงาม ไพบูรณ์ ในธรรมวินัย (พรหมจรรย์) นี้ได้แท้.

- มุ. ม. ๑๒/๔๑๓ - ๔๑๔/๓๘๖ - ๓๘๗.

### อัญจกิมัคคปฏิบัติ ต้องอาศัยที่ตั้งคือศีล

ภิกษุ ท. ! การงานใด ๆ ที่ต้องกระทำด้วยกำลัง, การงานเหล่านั้นทั้งหมดต้องกระทำด้วยกำลัง กระทำได้เมื่ออาศัยซึ่งแผ่นดิน ยืนอยู่บนแผ่นดิน, ข้อนี้นั้นใด; ภิกษุ ท. ! ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีล ย่อมเจริญ กระทำให้มากได้ ซึ่งอริยอัญจกิมรรค, ฉะนั้นเหมือนกัน.

ภิกษุ ท. ! อย่างไรเล่า เรียกว่า ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีล ย่อมเจริญ กระทำให้มากได้ ซึ่งอริยอัญจกิมรรค ?

ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปเพื่อการสลัดคืน (ซึ่งอุปทานขันธ); เจริญสัมมาสังกัปปะ .... เจริญสัมมาวาจา .... เจริญสัมมากัมมันตะ .... เจริญสัมมาอาชีวะ .... เจริญสัมมาวายามะ .... เจริญสัมมาสติ .... เจริญสัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปเพื่อการสลัดคืน (ซึ่งอุปทานขันธ) .

ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล เรียกว่า ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีล ย่อมเจริญ กระทำให้มากได้ ซึ่งอริยอัฏฐังคิกมรรค.

- มหาวาร. ส. ๑๕/๖๘/๒๖๔ - ๒๖๕.

เคล็ดอันเป็นที่ตั้งพื้นฐานในที่นี้ มิได้หมายถึงศีลที่มีรวมอยู่ในอัฏฐังคิกมรรค, หากแต่เป็นศีลพื้นฐาน เช่นศีลห้า อุโบสถศีล อันยังมีได้ปรารภวิเวก - วิราคะ - นิโรธ - โวสัสคคะ.

ลักษณะแห่งการเจริญอริยมรรคนั้น กล่าวไว้หลายวิธี : ในที่อื่น กล่าวว่า เจริญองค์แห่งมรรคแต่ละองค์ ๆ อย่างที่ มีการนำออกซึ่งราคะเป็นที่สุตรอบ (ราควินยปริโยสาน) มีการนำออกซึ่งโทสะเป็นที่สุตรอบ (โทสวินยปริโยสาน) มีการนำออกซึ่งโมหะเป็นที่สุตรอบ (โมหวินยปริโยสาน) (๑๕/๖๘ - ๖๘/๒๖๖ - ๒๖๗) ; ในที่อื่นว่า เจริญองค์แห่งอริยมรรค อย่างที่มีอมตะเป็นที่ข้งลง (อมโตคฺท) มีอมตะเป็นที่ไปในเบื้องหน้า (อมตปรายน) มีอมตะเป็นที่สุตรอบ (อมตปริโยสาน) (๑๕/๖๘ /๒๖๘ - ๒๖๙) ; ในที่อื่นแสดงลักษณะแห่งองค์อริยมรรคว่า เอียงไปสู่निพพาน (นิพพานนินฺน) น้อมไปสู่นิพพาน (นิพพานโปณ) ลาดลุ่มไปสู่นิพพาน (นิพพานปพุกา) (๑๕/๖๘ - ๗๐/๒๗๐ - ๒๗๑) ; ต่างกันอยู่เป็นสิ่รูปแบบดังนี้ ล้วนแต่เป็นที่น่าสนใจนำไปพิจารณา.

ภิกษาที่ผู้ปฏิบัติต้องอาศัยศีลเป็นที่ตั้ง มีอุปมาเหมือนการทำงานต้องอาศัยเหยียบแผ่นดินเป็นที่ตั้ง นั้น ยังอุปมาแปลกออกไป เหมือนการที่พฤษชาติทั้งหลายต้องอาศัยแผ่นดินเป็นที่องงาม ก็มี (๑๕/ ๗๐/๒๗๒ - ๒๗๓) และ เหมือนพฤษชาติอาศัยชอกเขาหิมพานต์เป็นที่เกิดเป็นที่เจริญ ก็มี (๑๕/ ๗๑/๒๗๔ - ๒๗๕) ; ล้วนแต่มีความหมายอย่างเดียวกันว่า ว่าต้องมีที่ตั้ง ที่อาศัย.



## หลักเกณฑ์การเลือกสถานที่และบุคคลที่ควรเสพไม่ควรเสพ

### (อันเป็นอุปกรณ์แห่งมรรค)

#### การเลือกที่อยู่ในปีา (วนปัตถ์)

ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ เข้าไปอาศัย วนปัตถ์ (ป่าทึบ) แห่งใดแห่งหนึ่งอยู่, สติที่ยังตั้งขึ้นไม่ได้ ก็ไม่ตั้งขึ้นได้, จิตที่ยังไม่ตั้งมั่นก็ไม่ตั้งมั่น, อาสวะที่ยังไม่สิ้นก็ไม่ถึงความสิ้น, และอนุตรโยคักขेमธรรมที่ยังไม่บรรลุก็ไม่บรรลุ, ทั้งจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลาณปัจจย เกสัชช-บริขาร อันบรรพชิตพึงแสวงหามาเพื่อเป็นบริขารของชีวิต ก็หามาได้โดยยาก. ภิกษุ ท. ! ภิกษุนั้น พิจารณาเห็นโดยประจักษ์ดังนี้แล้ว ไม่ว่าจะเป็นเวลากลางวันหรือกลางคืน พึงหลีกเลี่ยงจากวนปัตถ์นั้น, อย่าอยู่เลย.

ภิกษุ ท. ! อนึ่ง ภิกษุในกรณีนี้ เข้าไปอาศัย วนปัตถ์ แห่งใดแห่งหนึ่งอยู่, สติที่ยังตั้งขึ้นไม่ได้ ก็ไม่ตั้งขึ้นได้, จิตที่ยังไม่ตั้งมั่นก็ไม่ตั้งมั่น, อาสวะที่ยังไม่สิ้นก็ไม่ถึงความสิ้น, และอนุตรโยคักขेमธรรมที่ยังไม่บรรลุก็ไม่บรรลุ; แต่ว่า จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลาณปัจจย เกสัชชบริขาร อันบรรพชิตพึงแสวงหามาเพื่อเป็นบริขารของชีวิต ก็หามาได้โดยไม่ยาก. ภิกษุ ท. ! ภิกษุนั้น พิจารณาเห็นโดยประจักษ์ดังนี้แล้ว คิดว่า “เราเป็นผู้ออกจากเรือนบวชเพราะเหตุแห่งจีวรก็หามีได้ เพราะเหตุแห่งบิณฑบาตก็หามีได้ เพราะเหตุแห่งเสนาสนะก็หามีได้ เพราะเหตุแห่ง คิลาณปัจจย เกสัชชบริขารก็หามีได้”; ครั้นพิจารณาเห็นดังนี้แล้ว ภิกษุนั้น พึงหลีกเลี่ยงจากวนปัตถ์

นั้น, อย่ายู่เลย.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ เข้าไปอาศัย วนปตต์ แห่งใดแห่งหนึ่งอยู่, สติที่ยังตั้งขึ้นไม่ได้ ก็ตั้งขึ้นได้, จิตที่ยังไม่ตั้งมั่นก็ตั้งมั่น, อาสวะที่ยังไม่สิ้น ก็ถึงความสิ้น, และอนุตรโยคักขेमธรรมที่ยังไม่บรรลุก็บรรลุ; แต่ว่าจิวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัยเภสัชชบรวิหาร อันบรรพชิตพึงแสวงหามา เพื่อเป็นบริวารของชีวิตนั้น ก็หามาได้โดยยาก. ภิกษุ ท. ! ภิกษุนั้น พิจารณาเห็นโดยประจักษ์ดังนี้แล้ว คิดว่า “เรามีได้ ออกจากเรือนบวช เพราะเหตุแห่งจิวร เพราะเหตุแห่งบิณฑบาต เพราะเหตุแห่งเสนาสนะ เพราะเหตุแห่ง คิลานปัจจัยเภสัชชบรวิหาร”; ครั้นพิจารณาเห็นดังนี้แล้ว ภิกษุนั้น พึงอยู่ใน วนปตต์นั้นอย่าหลีกไปเสียเลย.

ภิกษุ ท. ! อนึ่ง ภิกษุในกรณีนี้ เข้าไปอาศัย วนปตต์ แห่งใดแห่งหนึ่งอยู่, สติที่ยังตั้งขึ้นไม่ได้ ก็ตั้งขึ้นได้, จิตที่ยังไม่ตั้งมั่นก็ตั้งมั่น, อาสวะที่ยังไม่สิ้นก็ถึงความสิ้น, และอนุตรโยคักขेमธรรมที่ยังไม่บรรลุก็บรรลุ; ทั้ง จิวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัยเภสัชชบรวิหาร อันบรรพชิตจะแสวงหามาเพื่อเป็นบริวารของชีวิตนั้น ก็หามาได้โดยไม่ยาก. ภิกษุ ท. ! ภิกษุนั้น พิจารณาเห็นโดยประจักษ์ดังนี้ พึงอยู่ในวนปตต์นั้น จนตลอดชีวิต, อย่าหลีกไปเสียเลย.

(ในกรณีแห่ง การเลือกหมู่บ้าน นิคม นคร ชนบท และบุคคล ที่ควรเสพหรือไม่ควรเสพ ก็ได้ตรัสไว้โดยหลักเกณฑ์อย่างเดียวกัน)

- มุ. ม. ๑๒/๒๑๒ - ๒๑๘/๒๓๕ - ๒๔๒.

(ในสูตรอื่น ถือเอา การเกิดแห่งกุศลและการไม่เกิดแห่งอกุศล เป็นหลักเกณฑ์สำหรับการเลือก ว่าควรเสพหรือไม่ควรเสพ : ถ้าได้ผลเป็นบุญกุศลถือว่าควรเสพ, ถ้าได้ผลเป็นอกุศลถือว่าไม่ควรเสพ. และถือเอาหลักเกณฑ์นี้สำหรับการเลือกสิ่งเหล่านี้คือ กายสมาจาร วจีสมาจาร มโนสมาจาร จิตตูปบาท สัญญาปฏิลาภ ทิฏฐิปฏิลาภ อตถภาวปฏิลาภ อารมณต์แต่

ละอารมณ์ทางอายตนะทั้งหก จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คาม นิคม นคร ชนบท และบุคคล. ผู้ปรารถนา รายละเอียดฟังดูจากที่มานั้น ๆ : อุปริ. ม. ๑๔/๑๔๔ - ๑๖๔/๑๕๕ - ๒๓๒; หรือคู่มือที่หัวข้อว่า “การเสพที่เป็นอุปกรณ์และไม่เป็นอุปกรณ์ แก่ความเพียรละอกุศลและเจริญกุศล” ที่หน้า ๑๑๔๓ แห่งหนังสือเล่มนี้).

## อาการที่เรียกว่า อัญญิกิมรรคบริบูรณ์ได้โดยวิธีลัด

ภิกษุ ท. ! เมื่อรู้เมื่อเห็นอยู่ ซึ่งจักขุตามที่เป็นจริง ;  
 เมื่อรู้เมื่อเห็นอยู่ ซึ่ง รูป ท. ตามที่เป็นจริง ;  
 เมื่อรู้เมื่อเห็นอยู่ ซึ่ง จักขุวิญญาณ ตามที่เป็นจริง ;  
 เมื่อรู้เมื่อเห็นอยู่ ซึ่ง จักขุสัมผัส ตามที่เป็นจริง ;  
 เมื่อรู้เมื่อเห็นอยู่ ซึ่ง เวทนา อันเกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัส

เป็นปัจจัย สุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม อทุกขมสุขก็ตาม, ตามที่เป็นจริง; บุคคลย่อมไม่กำหนดยินดีในจักขุ ย่อมไม่กำหนดยินดี ในรูป ท. ย่อมไม่กำหนดยินดี ในจักขุวิญญาณ ย่อมไม่กำหนดยินดี ในจักขุสัมผัส ย่อมไม่กำหนดยินดี ในเวทนา อันเกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย สุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม อทุกขมสุขก็ตาม.

เมื่อบุคคลนั้นไม่กำหนดยินดีแล้ว ไม่ประกอบพร้อมแล้ว ไม่หลงใหลแล้ว มีปกติเห็นโทษ อยู่; **ปัญจอุปาทานขันธ** ย่อมถึงซึ่งความไม่ก่อขึ้นอีกต่อไป และ **ตัณหา** อันเครื่องนำมาซึ่งภพใหม่ ประกอบอยู่ด้วยความกำหนัดด้วยอำนาจแห่งความเพลิน ทำให้เพลินอย่างยิ่งในอารมณ์นั้น ๆ ของบุคคลนั้น ย่อมละไป. **ความกระวนกระวาย** ทางกายและทางจิต ก็ละไป; **ความแผดเผา** ทางกายและทางจิต ก็ละไป; **ความร้อน** ทางกายและทางจิต ก็ละไป; บุคคลนั้นย่อมเสวยความสุขทั้งทางกายและทางจิต.

ทิวฏฐิของผู้รู้ผู้เห็นอยู่เช่นนั้น เป็น สัมมาทิฏฐิ, ความดำริของผู้รู้ผู้เห็นอยู่เช่นนั้น เป็น สัมมาสังกัปปะ, ความเพียรของผู้รู้ผู้เห็นอยู่เช่นนั้น เป็น สัมมาวายามะ สติของผู้รู้ผู้เห็นอยู่เช่นนั้น เป็น สัมมาสติ, สมาธิของผู้รู้ผู้เห็นอยู่เช่นนั้น เป็น สัมมาสมาธิ. ส่วน กายกรรม วาจกรรม และอาชีวะของเขา บริสุทธิมาแล้วแต่เดิม; (ดังนั้นเป็นอันว่า สัมมากัมมันตะ สัมมาจา สัมมาอาชีวะ มีอยู่ได้อย่างเต็มที่ ในบุคคลผู้รู้ผู้เห็นอยู่เช่นนั้น). ด้วยอาการอย่างนี้ เป็นอันว่า อริยอัฏฐังคิกมรรคแห่งบุคคลผู้รู้ผู้เห็นอยู่อย่างนั้น ย่อมถึงซึ่ง ความบริบูรณ์แห่งภavana ด้วยอาการอย่างนี้.

- อปริ. ม. ๑๔/๕๒๓ - ๕๒๕/๘๒๘ - ๘๓๐.

(ผู้ยึดการปฏิบัติอริยอัฏฐังคิกมรรคเป็นหลัก พึงมองให้เห็นความสำคัญที่สุดแห่งพระบาลีนี้ ที่แสดงให้เห็นว่า ถ้าปฏิบัติในชั้นลึกคือการรู้เห็นอย่างถูกต้องเกี่ยวกับอายตนะอันเป็นที่ตั้งแห่งตัณหาอุปทานแล้ว ย่อมเป็นเคล็ดลับในการปฏิบัติอริยอัฏฐังคิกมรรคอย่างครบถ้วนขึ้นมาโดยอัตโนมัติ ไม่เสียเวลามากเหมือนผู้ปฏิบัติชนิดแจกแจงเป็นองค์ ๆ และองค์ละหลาย ๆ อย่าง ซึ่งโดยมากปฏิบัติจนตายหรือเกือบตายก็ไม่เคยประสบความสำเร็จ จึงขอเน้นความสำคัญอย่างยิ่งแห่งพระบาลีนี้ แก่ผู้ปฏิบัติทุกคน.

ข้อความที่ยกมานี้ ยกมาแต่ข้อความที่แสดงด้วยเรื่องของจักขุ ผู้ศึกษาพึงเทียบเคียงเอาเองออกไปถึงเรื่องของ โสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ และมโน แต่ละอย่าง ๆ ออกเป็นห้าประเด็น เหมือนอย่างที่แสดงไว้ในกรณีแห่งจักขุข้างต้นนั้น, ก็จะได้อายตนะนิกรกรรม ๖ หมวด ๆ ละ ๕ อย่าง; รวมเป็น ๓๐ อย่าง โดยบริบูรณ์).

## วิธีการสืบทอดความไม่ประมาทของอริยสาวก

นั่นทียะ ! อริยสาวก เป็นผู้มิปรกติดอยู่ด้วยความไม่ประมาท เป็นอย่างไรเล่า ?

นั่นทียะ ! ในกรณีนี้คือ อริยสาวก เป็นผู้ประกอบด้วย ความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้าอย่างไม่หวั่นไหว (พุทธขอเวจัจปสทาตะ) ดังนี้ว่า “แม้เพราะเหตุอย่างนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เป็นผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบได้โดยพระองค์เอง เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เป็นผู้ไปแล้วด้วยดี เป็นผู้รู้โลกอย่างแจ่มแจ้ง เป็นผู้สามารถฝึกบุรุษที่สมควรฝึกได้อย่างไม่มีใครยิ่งกว่า เป็นครูผู้สอนของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้รู้ผู้ตื่นผู้เบิกบานด้วยธรรม เป็นผู้มีความจำเริญจำแนกธรรมสั่งสอนสัตว์” ดังนี้. อริยสาวกนั้น **ไม่มีความพอใจหยุดอยู่** เพียงแค่ความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้าอย่างไม่หวั่นไหว แต่พยายามให้ยิ่งขึ้นไป คือเพื่อความวิเวกในกลางวัน เพื่อความหลีกเร้นในกลางคืน.

เมื่ออริยสาวกนั้น เป็นผู้ไม่ประมาทอยู่อย่างนี้, ปราโมทย์ (ความบันเทิงใจ) ย่อมเกิดขึ้น; เมื่อปราโมทย์แล้ว ปิติ (ความอิ่มใจ) ย่อมเกิดขึ้น; เมื่อมีใจปิติ กายก็สงบระงับ; ผู้มีกายสงบระงับ ย่อมรู้สึกเป็นสุข; จิตของ ผู้มีสุข ย่อมตั้งมั่น (เป็นสมาธิ) เมื่อจิตตั้งมั่น ธรรม (ที่ยังไม่เคยปรากฏ) ย่อมปรากฏ; เพราะความปรากฏแห่งธรรม อริยสาวกนั้น ย่อมถึงซึ่งการนับ ได้ว่า เป็นผู้ที่มีปกติอยู่ด้วยความไม่ประมาท โดยแท้.

(ในกรณีแห่งโสตาปัตติยงคะที่สอง คือ ความเลื่อมใสในพระธรรมอย่างไม่หวั่นไหว กัถิ ที่สามคือ ความเลื่อมใสในพระสงฆ์อย่างไม่หวั่นไหว กัถิ ที่สี่คือ ความมีศีลที่พระอริยเจ้าพอใจ (อริยกัณฑศีล) กัถิ ก็ได้ทรงตรัสไว้มีข้อความอย่างเดียวกันกับข้อความข้างบนที่กล่าวถึงความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า)

นั่นทียะ ! อย่างนี้แล อริยสาวกชื่อว่า เป็นผู้ที่มีปกติอยู่ด้วยความไม่ประมาท.

(ขอให้สังเกตเห็นใจความสำคัญที่ว่า แม้จะเป็น เตรียมพระโศดาบัน (คือธัมมานุสारी และ สัทธานุสारीก็ตาม) หรือเป็นพระโศดาบันแล้วก็ตาม ยังมีกิจคือความไม่ประมาทที่จะต้อง กระทำสืบต่อยิ่งขึ้นไป ความข้อความในพระสูตรนี้ ให้ได้ชื่อว่าเป็นผู้อยู่ด้วยความไม่ประมาทอยู่ เสมอ. ข้อปฏิบัติเหล่านั้นมีใจความสำคัญอยู่ที่ว่า กลางวันมีวิเวก คือสงัดจากความรบกวนภายนอก กลางคืนมีปฏิสัถลาณะ คือจิตไม่ฟุ้งซ่านไปในอารมณ์ต่าง ๆ แต่มากำหนดอยู่ที่ธรรมอันควร กำหนดอยู่ตลอดเวลา จนเกิดผลตามลำดับ นับตั้งแต่ความปราโมทย์ ไปจนถึงความปรากฏแห่ง ธรรมที่ยังไม่เคยปรากฏ. อริยสาวกชั้นที่สูงขึ้นไปก็มีหลักปฏิบัติทำนองนี้ คือกลางวันมีวิเวก กลางคืนมีปฏิสัถลาณะ เพื่อบรรลุธรรมชั้นที่สูงขึ้นไปกว่าที่บรรลุอยู่ จนกระทั่งถึงขั้นพระอรหันต์. แม้ชั้นพระอรหันต์ซึ่งเป็นชั้นที่ถึงที่สุดแห่งความไม่ประมาทแล้ว ก็ยังมีวิเวกในกลางวัน มีปฏิ- สัถลาณะในกลางคืน เพื่อความอยู่เป็นผาสุกของบุคคลผู้ถึงที่สุดแห่งพรหมจรรย์.

ขอให้ทุกคนเห็นความสำคัญของการอยู่อย่างมีวิเวกและมีปฏิสัถลาณะ ว่าเป็นฐานรากใน การสืบต่อความไม่ประมาทให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไปในตัวเอง โดยไม่ต้องลำบากมากมายนัก).

## พึงทำความสมคุณุญ์ของสมณะและวิปัสสนา

ภิกษุ ท. ! บุคคล ๔ จำพวกเหล่านี้ มีอยู่ หาได้อยู่ ในโลก. สี่ จำพวกอย่างไรเล่า ? สี่คือ บุคคลบางคน ได้เจโตสมณะในภายใน แต่ไม่ได้ ธรรมวิปัสสนาด้วยอธิปัญญา; บุคคลบางคน ได้ธรรมวิปัสสนาด้วยอธิปัญญา แต่ ไม่ได้เจโตสมณะในภายใน; บุคคลบางคน ไม่ได้ทั้งเจโตสมณะในภายในและ ไม่ได้ธรรมวิปัสสนาด้วยอธิปัญญาด้วย; บุคคลบางคน ได้ทั้งเจโตในภายในด้วย และได้ธรรมวิปัสสนาด้วยอธิปัญญาด้วย.

ภิกษุ ท. ! ในบรรดาบุคคล ๔ จำพวกนั้น ๑. บุคคลผู้ได้เจโต สมณะ ในภายใน แต่ไม่ได้ธรรมวิปัสสนาด้วยอธิปัญญานั้น บุคคลนั้น ควรดำรงตน อยู่ในเจโตสมณะในภายใน แล้วประกอบความเพียรในธรรม

วิปัสสนาด้วยอธิปัญญาเถิด. สมัยต่อมาเขาก็จะเป็นผู้ได้ทั้งเจโตสมณะในภายใน และได้อธิปัญญาชั้นมวิปัสสนาด้วย.

๒. ภิกษุ ท. ! บุคคลผู้ได้อธิปัญญาชั้นมวิปัสสนา แต่ไม่ได้เจโตสมณะในภายในนั้น บุคคลนั้น ควรดำรงตนอยู่ในอธิปัญญาชั้นมวิปัสสนา แล้วประกอบความเพียรในเจโตสมณะในภายใน. สมัยต่อมา เขาจะเป็นผู้ได้ทั้งอธิปัญญาชั้นมวิปัสสนาด้วย และได้เจโตสมณะในภายในด้วย.

๓. ภิกษุ ท. ! บุคคลผู้ไม่ได้ทั้งเจโตสมณะในภายใน และไม่ได้อธิปัญญาชั้นมวิปัสสนานั้น บุคคลนั้น เพื่อให้ได้ซึ่งกุศลธรรมทั้งสองอย่างนั้น พึง กระทำโดยประมาณอันยิ่งซึ่งฉันทะ (ความพอใจ) วายามะ (ความพยายาม) อุตสาหะ อุตโสฬหี (ความขะมักเขม้น) อปปฏิวาณิ (ความไม่ถอยหลัง) สติ และสัมปชัญญะ ให้เหมือนกับคนมีไฟลูกโพลงที่เสื้อผ้าหรือที่ศีรษะ พึงกระทำซึ่งฉันทะ วายามะ อุตสาหะ อุตโสฬหี อปปฏิวาณิ สติ สัมปชัญญะ โดยประมาณอันยิ่ง เพื่อจะดับไฟอันลูกโพลงที่เสื้อผ้าหรือที่ศีรษะ นั้นเสีย, ฉันทะก็ฉันทนั้น. สมัยต่อมา เขาจะเป็นผู้ได้ทั้งเจโตสมณะในภายใน และได้อธิ-ปัญญาชั้นมวิปัสสนาด้วย.

๔. ภิกษุ ท. ! ส่วน บุคคลผู้ได้ทั้งเจโตสมณะในภายในด้วย และได้ อธิปัญญาชั้นมวิปัสสนาด้วยนั้น บุคคลนั้น ควรดำรงอยู่ในกุศลธรรมทั้งสองนั้นแล้วประกอบความเพียร เพื่อความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายให้ยิ่งขึ้นไป.

ภิกษุ ท. ! บุคคล ๔ จำพวกเหล่านี้แล มีอยู่ หาอยู่ ในโลก.

(ในพระบาลีบางแห่ง (๑๔/๕๒๔/๘๒๕) ตรัสระบุมรรคหรืออริยสัจที่สี่ว่าได้แก่ สมณะ และวิปัสสนา. ข้อความข้างบนนี้เกี่ยวข้องกับสมณะและวิปัสสนา จึงนำมาใส่ไว้ในหมวดนี้)

## การปฏิบัติเพื่อความสมคูลย์แห่งสมณะและวิปัสสนา

ภิกษุ ท.! ในบรรดาสี่จำพวกนั้น ๑. บุคคลผู้ได้เจโตสมณะในภายใน แต่ไม่ได้อธิปัตถุญญัตถมวิปัสสนา นั้น บุคคลนั้น พึงเข้าไปหาบุคคล ผู้ได้อธิปัตถุญญัตถมวิปัสสนา แล้วถามว่า “ท่านผู้มีอายุ ! เราควรเห็นสังขารกันอย่างไร? ควรพิจารณากันอย่างไร? ควรเห็นแจ้งสังขารกันอย่างไร?” ดังนี้. ผู้ถูกถามนั้น จะพยากรณ์ตามที่ตนเห็นแล้ว แจ่มแจ้งแล้วอย่างไร แก่บุคคลนั้นว่า “ท่านผู้มีอายุ! สังขารควรเห็นกันอย่างไร ๆ, สังขารควรพิจารณากันอย่างไร ๆ, สังขารควรเห็นแจ้งกันอย่างไร ๆ” ดังนี้. สมัยต่อมา บุคคลนั้น ก็จะเป็นผู้ได้ทั้งเจโตสมณะในภายใน และอธิปัตถุญญัตถมวิปัสสนา.

๒. ภิกษุ ท.! บุคคลผู้ได้อธิปัตถุญญัตถมวิปัสสนา แต่ไม่ได้เจโตสมณะในภายใน นั้น บุคคลนั้น พึงเข้าไปหาบุคคลผู้ได้เจโตสมณะในภายใน แล้วท่านถามว่า “ท่านผู้มีอายุ! จิต เป็นสิ่งที่ควรดำรงไว้ (สณฺฐเปตพฺพ) อย่างไร? ควรถูกชักนำไป (สนฺนิยาเทตพฺพ) อย่างไร? ควรทำให้เป็นจิตมีอารมณ์เดียว (เอโกทิกคตพฺพ) อย่างไร? ควรทำให้ตั้งมั่น (สมาททาตพฺพ) อย่างไร?” ดังนี้. ผู้ถูกถามนั้นจะพยากรณ์ ตามที่ตนเห็นแล้ว แจ่มแจ้งแล้วอย่างไร แก่บุคคลนั้นว่า “ท่านผู้มีอายุ! จิต เป็นสิ่งที่ควรดำรงไว้ ด้วยอาการอย่างนี้ ๆ, ควรถูกชักนำไป ด้วยอาการอย่างนี้ ๆ, ควรทำให้เป็นจิตมีอารมณ์เดียว ด้วยอาการอย่างนี้ ๆ, ควรทำให้ตั้งมั่น ด้วยอาการอย่างนี้ ๆ” ดังนี้. สมัยต่อมา บุคคลนั้น ก็จะเป็นผู้ได้ทั้งอธิปัตถุญญัตถมวิปัสสนาและเจโตสมณะในภายใน.



๓. ภิกษุ ท. ! **บุคคลผู้ไม่ได้ทั้งเจโตสมณะในภายใน และอธิปัญญาชั้นมวิปัสสนา** นั้น บุคคลนั้น พึงเข้าไปหาผู้ได้ทั้งเจโตสมณะในภายในและอธิปัญญาชั้นมวิปัสสนา แล้วถามว่า “ท่านผู้มีอายุ ! จิตเป็นสิ่งที่ควรดำรงไว้ได้อย่างไร? ควรถูกชักนำไปอย่างไร? ควรทำให้เป็นจิตมีอารมณ์เดียวอย่างไร? ควรทำให้ตั้งมั่นอย่างไร? สังขารเป็นสิ่งที่ควรเห็นอย่างไร? ควรพิจารณาอย่างไร? ควรเห็นแจ้งอย่างไร?” ดังนี้. ผู้ถูกถามนั้นจะพยากรณ์ ตามที่ตน เห็นแล้วแจ่มแจ้งแล้วอย่างไร? แก่บุคคลนั้น ว่า “ท่านผู้มีอายุ ! จิตเป็นสิ่งที่ควรดำรงไว้ด้วยอาการอย่างนี้ ๆ, ควรถูกชักนำไป ด้วยอาการอย่างนี้ ๆ, ควรทำให้เป็นจิตมีอารมณ์เดียว ด้วยอาการอย่างนี้ ๆ, ควรทำให้ตั้งมั่น ด้วยอาการ อย่างนี้ ๆ; สังขารเป็นสิ่งที่ควรเห็นกันอย่างนี้ ๆ, ควรพิจารณากันอย่างนี้ ๆ, ควรเห็นแจ้งกันอย่างนี้ ๆ” ดังนี้. สมัยต่อมา บุคคลนั้น ก็จะเป็นผู้ได้ ทั้งเจโตสมณะในภายในและอธิปัญญาชั้นมวิปัสสนา.

๔. ภิกษุ ท. ! **บุคคลผู้ได้ทั้งเจโตสมณะในภายใน และอธิปัญญาชั้นมวิปัสสนา** นั้น บุคคลนั้น พึงดำรงตนไว้ในธรรมทั้งสองนั้น แล้วประกอบความเพียรเพื่อความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ให้ยิ่งขึ้นไป.

ภิกษุ ท. ! บุคคล ๔ จำพวกเหล่านี้มีอยู่ หาได้อยู่ ในโลก.

- จตุกก. อ. ๒๑/๑๒๒ - ๑๒๔/๕๔.

## ความประสงค์สูงสุด มีได้เพราะสัมมัตตะ

ภิกษุ ท. ! **เพราะอาศัยสัมมัตตะ อาราม** (ความสำเร็จสูงสุดชนิดเป็นที่พอใจของพระอรียเจ้า) **ย่อมมี มิใช่มีวิราณา** (ความไม่ประสพความสำเร็จ). **ข้อนั้น** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. !

สำหรับผู้มีสัมมาทิฏฐิ                      สัมมาสังกัปปะย่อมมีเพียงพอ ;

สำหรับผู้มีสัมมาสังกัปปะ	สัมมาวาจาย่อมมีเพียงพอ ;
สำหรับผู้มีสัมมาวาจา	สัมมากัมมันตะย่อมมีเพียงพอ ;
สำหรับผู้มีสัมมากัมมันตะ	สัมมาอาชีวะย่อมมีเพียงพอ ;
สำหรับผู้มีสัมมาอาชีวะ	สัมมาวายามะย่อมมีเพียงพอ ;
สำหรับผู้มีสัมมาวายามะ	สัมมาสติย่อมมีเพียงพอ ;
สำหรับผู้มีสัมมาสติ	สัมมาสมาธิย่อมมีเพียงพอ ;
สำหรับผู้มีสัมมาสมาธิ	สัมมาญาณะย่อมมีเพียงพอ ;
สำหรับผู้มีสัมมาญาณะ	สัมมาวิมุตติย่อมมีเพียงพอ ;

ภิกษุ ท. !      อย่างนี้แล      เรียกว่า      เพราะอาศัยสัมมัตตะ      จึงมีอาราธนา  
มิใช่มีวิราธนา.

- ทสก. อ. ๒๔/๒๒๖/๑๐๔, ๑๐๓.

(ความไม่ประสงค์ (วิราธนา) มิได้เพราะอาศัยมิจฉัตตะ ครัสไว้โดยนัยตรงกันข้าม ผู้ศึกษาพึงเทียบเคียงได้เอง. คำขยายความที่กว้างขวางออกไป มีอยู่ในข้อความต่อไป จากข้อความตอนนี้).

### การให้ผลของมิจฉัตตะและสัมมัตตะ

ภิกษุ ท. !      เมื่อบุคคลมีมิจฉาทิฏฐิ      มิจฉาสังกัปปะ      มิจฉาวาจา ....  
ฯลฯ ....      มิจฉาญาณะ      มิจฉาวิมุตติ      เสียแล้ว,      กายกรรม      วจีกรรม      มโนกรรม  
ที่เขากระทำเต็มตามที่ตามทิฏฐินั้น      ใด ๆ      ก็ดี      เจตนา      ก็ดี      ความปรารถนา      ก็ดี  
**ปณิธาน**      ก็ดี      สังขาร (การปรุงแต่ง)      ใดๆ      ก็ดี      กรรมเหล่านั้นทั้งหมดของบุคคล  
นั้น      ย่อม      เป็นไปเพื่อความทุกขอันไม่น่าปรารถนา      ไม่น่าใคร่      ไม่น่า  
พอใจ      ไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล.      ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า?      ภิกษุ ท. !      ข้อ  
นั้นเพราะเหตุว่า      **ทิฏฐินั้นเป็นทิฏฐิชั่ว (ปาปิก).**      ภิกษุ ท. !      เปรียบเหมือน

พรรณไม้สะเดา พรรณไม้ บวบขม พรรณไม้น้ำเต้าขม ที่เขาปลูกลงไปในดินเปียก; พืชนั้นเข้าไปจับเอา รสแห่งดินและรสแห่งน้ำใด ๆ รสแห่งดินและรสแห่งน้ำทั้งหมดนั้น ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นของขม ของเผ็ดร้อน ของไม่อร่อย. ซื่อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? ซื่อนั้นเพราะเหตุว่าพืชนั้นเป็นพืชช้ำ, ฉันทันใดก็ฉันทันนั้น.

ภิกษุ ท. ! เมื่อบุคคลมีสัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา .... ฯลฯ สัมมาอาณานะ สัมมาวิมุตติ แล้ว, กายกรรม วชิกรรม มโนกรรม ที่เขากระทำเต็มตามที่ตามทิฐินั้น ใด ๆ ก็ดี เจตนา ก็ดี ความปรารถนา ก็ดี ปณิธาน ก็ดี สังขาร ใด ๆ ก็ดี ธรรมเหล่านั้นทั้งหมดของบุคคลนั้น ย่อมเป็นไปเพื่อความสุขอันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ เป็นประโยชน์เกื้อกูล. ซื่อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? ซื่อนั้นเพราะเหตุว่า ทิฐินั้นเป็นทิฐิที่ดี (ภทฺทิก). ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือน พืชพรรณอ้อย พืชพรรณข้าวสาลี พืชพรรณองุ่น (มฺทฺทิก) ที่เขาปลูกลงไปในดินเปียก; พืชนั้นเข้าไปจับเอารสแห่งดินและรสแห่งน้ำใด ๆ รสแห่งดินและรสแห่งน้ำทั้งหมดนั้น ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นรสที่น่ายินดี รสหวาน รสชุ่มฉ่ำ. ซื่อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? ซื่อนั้นเพราะเหตุว่าพืชนั้นเป็นพืชดี ฉันทันใดก็ฉันทันนั้น.

- ทสก. อ. ๒๔/๒๒๖ - ๒๒๘/๑๐๔.

## ริบปฏิบัติให้สุดเหวี่ยงแต่ไม่ต้องร้อนใจว่าจงสำเร็จ

(นั่นแหละคือมัชฌิมาปฏิปทา)

ภิกษุ ท. ! กิจของคฤหบดีชาวนาที่เขาจะต้องริบทำมีสามอย่างเหล่านี้. สามอย่างอะไรบ้างเล่า? สามอย่างคือ คฤหบดีชาวนาริบ ๆ ไถ คราด พื้นที่

นา ให้ดีเสียก่อน, ครั้นแล้ว ก็รีบ ๆ ปลุกพืช, ครั้นแล้ว ก็รีบ ๆ ไขน้ำเข้า บ้าง ไขน้ำออกบ้าง. ภิกษุ ท. ! กิจของคฤหบดีชาวนาที่เขาจะต้องรีบทำมี สามอย่างเหล่านี้แล; แต่ว่า คฤหบดีชาวนานั้น ไม่มีฤทธิ์หรืออนุภาพที่จะ บันดาลว่า “ข้าวของเรางอกในวันนี้, ตั้งท้องพຽงนี้, สุกมะรืนนี้” ดังนี้ได้เลย, ที่ถูก ย่อมมีเวลาที่ข้าวนั้น เปลี่ยนแปรสภาพไปตามฤดูกาล ย่อมจะงอกบ้าง ตั้งท้องบ้าง สุกบ้าง;

ภิกษุ ท. ! ฉันทใดกัณนััน : กิจของภิกษุที่เธอจะต้องรีบทำมีสาม อย่างเหล่านี้. สามอย่างอะไรบ้างเล่า? สามอย่างคือ การสมาทานการปฏิบัติ ในศีลอันยิ่ง, การสมาทานการปฏิบัติในจิตอันยิ่ง และการสมาทานการปฏิบัติ ในปัญญาอันยิ่ง. ภิกษุ ท. ! กิจของภิกษุที่เธอจะต้องรีบทำมีสามอย่างเหล่านี้ แล; แต่ว่า ภิกษุนั้น ก็ไม่มีฤทธิ์หรืออนุภาพที่จะบันดาลว่า “จิตของเราง หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่มีอุปาทานในวันนี้ หรือพຽงนี้ หรือ มะรืนนี้” ดังนี้ได้เลย, ที่ถูก ย่อมมีเวลาที่เหมาะสม ซึ่งเมื่อภิกษุนั้นปฏิบัติไป แม้นในศีล อันยิ่ง ปฏิบัติแม้นในจิตอันยิ่ง และปฏิบัติแม้นในปัญญาอันยิ่ง จิตก็จะ หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่มีอุปาทาน ไปได้เอง.

ภิกษุ ท. ! เพราะฉะนั้น ในเรื่องนี้ พวกเธอทั้งหลายพึงสำเหนียก ใจไว้ว่า “ความพอใจของเราจักต้องเข้มงวดพอ ในการสมาทานปฏิบัติในศีล อันยิ่ง, ในการสมาทานการปฏิบัติในจิตอันยิ่ง และในการสมาทานการปฏิบัติ ในปัญญาอันยิ่ง” ดังนี้. ภิกษุ ท. ! พวกเธอทั้งหลาย พึงสำเหนียกใจไว้ อย่าง นี้แล.

## ภาวะบริสุทธิ์แห่งการประพฤติดะพรหมจรรย์

### โดย ๑๖ ประการ

#### ( ก. ภาวะไม่บริสุทธิ์สำหรับเปรียบเทียบ )

“ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! เมื่อการเกียดกันกิเลสด้วยตบะบริบูรณ์อย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคยังจะกล่าวถึงอุปกิเลสมีอย่างต่างๆแห่งการบำเพ็ญตบะนั้นอย่างไรอีกเล่า ? ”

๑. นิโครธ! ในกรณีนี้ คือ ผู้บำเพ็ญตบะ สมาทานตบะอยู่ เขาเป็นผู้พอใจด้วยตบะนั้น ว่าบริบูรณ์แล้วตามประสงค์ (เป็นผู้ประพฤติดะพรหมจรรย์เพื่อตัวกู, มิใช่เพื่อธรรมะ). นิโครธ! ข้อที่เขา พิจารณาด้วยตบะว่า บริบูรณ์แล้วตามประสงค์ นั้น แม้ข้อนี้ก็ยังคงเป็นอุปกิเลส (เครื่องเศร้าหมอง) ของผู้บำเพ็ญตบะ.

๒. นิโครธ! ข้ออื่นยังมีอีก : ผู้บำเพ็ญตบะ สมาทานตบะอยู่ เขายกตนข่มผู้อื่นด้วยตบะนั้น. นิโครธ! ข้อที่เขา ยกตนข่มผู้อื่นด้วยตบะนั้น แม้ข้อนี้ก็ยังคงเป็นอุปกิเลสของผู้บำเพ็ญตบะ.

๓. นิโครธ! ข้ออื่นยังมีอีก : ผู้บำเพ็ญตบะ สมาทานตบะอยู่ เขาเมาตบะ หลงตบะ ถึงความมัวเมาด้วยตบะนั้น. นิโครธ! ข้อที่เขา เมาตบะ หลงตบะ ถึงความมัวเมาด้วยตบะนั้น แม้ข้อนี้ก็ยังคงเป็นอุปกิเลสของผู้บำเพ็ญตบะ.

๔. นิโครธ! ข้ออื่นยังมีอีก : ผู้บำเพ็ญตบะ สมาทานตบะอยู่ เขาทำลาภสักการะและเสียงสรรเสริญให้เกิดขึ้นด้วยตบะนั้น เขาพอใจด้วยลาภสักการะและเสียงสรรเสริญนั้น ว่าบริบูรณ์แล้วตามประสงค์. นิโครธ! ข้อที่เขา พิจารณาด้วยลาภสักการะและเสียงสรรเสริญ ว่าบริบูรณ์แล้วตามประสงค์ นั้น แม้ข้อนี้ก็ยังคงเป็นอุปกิเลสของผู้บำเพ็ญตบะ.

๕. นิโค็รช ! ข้ออื่นยังมีอีก : ผู้บำเพ็ญตบะ สมาทานตบะอยู่ เขาทำ ลากสักการะและเสียงสรรเสริญให้เกิดขึ้นด้วยตบะนั้น เขายกตนข่มผู้อื่นด้วย ลากสักการะและเสียงสรรเสริญนั้น. นิโค็รช ! ข้อที่เขา ยกตนข่มผู้อื่นด้วยลาก สักการะและเสียงสรรเสริญ นั้น แม้ข้อนี้ก็อปกิเลสของผู้บำเพ็ญตบะ.

๖. นิโค็รช ! ข้ออื่นยังมีอีก : ผู้บำเพ็ญตบะ สมาทานตบะอยู่ เขาทำ ลากสักการะและเสียงสรรเสริญให้เกิดขึ้นด้วยตบะนั้น เขาเมาลาก หลงลาก ถึงความมัวเมาด้วยลากสักการะและเสียงสรรเสริญนั้น นิโค็รช ! ข้อที่เขา เมาลาก หลงลาก ถึงความมัวเมาด้วยลากสักการะและเสียงสรรเสริญ นั้น แม้ ข้อนี้ก็อปกิเลสของผู้บำเพ็ญตบะ.

๗. นิโค็รช ! ข้ออื่นยังมีอีก : ผู้บำเพ็ญตบะ สมาทานตบะอยู่ เขา ถึง การแบ่งแยกในโทษนะทั้งหลายว่า “นี้ควรแก่เรา นี้ไม่ควรแก่เรา” ดังนี้. เขา ไม่ชอบสิ่งใด เขาสะบัดหน้าไม่สนใจ ละมันไปเสีย; เขา ชอบสิ่งใด เขาก็จจ่อมัวเมา หมายถึงสิ่งนั้น ไม่มองเห็นโทษ ไม่มีปัญญาเป็นเครื่องออก (จากอัสสาทะแห่งสิ่งนั้น) กินเอา ๆ. นิโค็รช ! แม้ข้อนี้ก็อปกิเลสของผู้ บำเพ็ญตบะ.

๘. นิโค็รช ! ข้ออื่นยังมีอีก : ผู้บำเพ็ญตบะ สมาทานตบะอยู่ ด้วยคิดว่า พระราชา มหาอำมาตย์ กษัตริย์ พราหมณ์ คหบดี เดียรธีย์ ทั้งหลาย จักสักการะเรา เพราะเหตุแห่งความใคร่จะได้ลากสักการะและเสียง สรรเสริญ. นิโค็รช ! แม้ข้อนี้ก็อปกิเลสของผู้บำเพ็ญตบะ.

๙. นิโค็รช ! ข้ออื่นยังมีอีก : ผู้บำเพ็ญตบะ เป็นผู้ ที่เที่ยวรุกราน สมณะหรือพราหมณ์ใดๆ ไม่ว่าในที่ไหนๆ ว่า “อะไรกันนะ ท่านผู้นี้ มีอาชีพ

(ดำรงชีพ) ลำส่อน กินเสียหมดทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็ฟืชเกิดจากราก ฟืชเกิดจาก  
 ไซ้ ฟืชเกิดจากผล ฟืชเกิดจากยอด และฟืชเกิดจากลำต้นเป็นที่ห้า” ดั่งนี้  
 ด้วยวาทะย่ำยิสมณะราวกะว่ามีคมแห่งพินดังสายฟ้า. นิโค็รธ ! การกระทำ  
 แม้นี้ก็เป็นอุปกิเลสของผู้บำเพ็ญตบะ.

๑๐. นิโค็รธ ! ซ้ออื่นยังมีอีก : ผู้บำเพ็ญตบะ เห็นสมณะหรือ  
 พรหมณ์ใดๆที่คนพากันสักการะอยู่ เคารพอยู่ นับถืออยู่ บูชาอยู่ ในตระกูล  
 ทั้งหลาย ก็ มีความคิดว่า “คนทั้งหลายพากันสักการะเคารพนับถือบูชาซึ่ง  
 สมณพรหมณ์นี้ผู้มีอาชีพลำส่อนอยู่ ในตระกูลทั้งหลาย แต่กลับไม่สักการะ  
 เคารพนับถือบูชาเราผู้บำเพ็ญตบะ ดำรงชีวิตอยู่อย่างมี ฐข<sup>๑</sup> ปฏิปทา อยู่ใน  
 ตระกูลทั้งหลาย” ดั่งนี้ เขา เกิดมีความริษยาและตระหนี่ในตระกูลทั้งหลายขึ้นมา  
 ด้วย อาการอย่างนี้. นิโค็รธ ! แม้นี้ก็เป็นอุปกิเลสของผู้บำเพ็ญตบะ.

๑๑. นิโค็รธ ! ซ้ออื่นยังมีอีก : ผู้บำเพ็ญตบะ ชอบนั้งแสดงตัว ตามทาง  
 ที่คนผ่าน (เพื่ออวดคน). นิโค็รธ ! แม้นี้ก็เป็นอุปกิเลสของ ผู้บำเพ็ญตบะ.

๑๒. นิโค็รธ ! ซ้ออื่นยังมีอีก : ผู้บำเพ็ญตบะ ไม่เปิดเผยตน  
 (ตามที่เป็นจริง) เทียวไปในตระกูลทั้งหลาย ประกาศอยู่ว่า “อย่างนี้ ๆ เป็นตบะ  
 ของฉัน, มีในตบะของฉัน” ดั่งนี้ เป็นต้น. นิโค็รธ ! แม้นี้ก็เป็น  
 อุปกิเลสของผู้บำเพ็ญตบะ.

๑๓. นิโค็รธ ! ซ้ออื่นยังมีอีก : ผู้บำเพ็ญตบะ มีปกตินิสัยทำลั้ง ไร

๑. ฐขะ คำนี้ แปลยากสำหรับคนไทย เคยแปลกันว่าเสร้างมอ้งบั้ง ปอนๆ บั้ง เป็นคำ แปลที่อาจให้เกิดความเข้าใจ  
 ผิดจากความหมายอันแท้จริง ซึ่งสูงหรือลึกลงกว่านั้น กล่าวคือ มีชีวิตอยู่ด้วยลั้งที่ไร้ค่า ไร้ความสวยงาม ไร้  
 ความสะดวกสบาย เป็นชีวิตแบบต่ำสุดสำหรับ นักบวช ซึ่งเราเรียกกันโดยทั่วไปว่าเคร้งครัดอย่างอั้ง. ขอให้ใช้คำ  
 ว่า ฐขะ นี้เป็นคำคำหนึ่ง ในภาษาไทยสืบไปในภายหน้าด้วย.

ๆ ให้เป็นของปกปิด เมื่อถูกถามอยู่ว่า สิ่งนี้ควรแก่ท่านไหม ก็กล่าวถึงที่ ไม่ควรว่าควร กล่าวถึงที่ควรว่าไม่ควร เป็นผู้กล่าวมุสาทั้งที่รู้อยู่แก่ใจ ดังนี้. นิโครธ! แม้ข้อนี้ก็อปกิเลสของผู้บำเพ็ญตบะ.

๑๔. นิโครธ! ข้ออื่นยังมีอีก : ผู้บำเพ็ญตบะ, เมื่อตลาคตหรือสาวกของตลาคตแสดงธรรมอยู่, เขาไม่ยอมรับ (ว่าถูกต้องจริง) ต่อปริยายที่ควรยอมรับ (ว่าถูกต้องจริง) แม้มีอยู่แท้. นิโครธ! แม้ข้อนี้ก็อปกิเลสของผู้บำเพ็ญตบะ.

๑๕. นิโครธ! ข้ออื่นยังมีอีก : ผู้บำเพ็ญตบะ เป็นคน จีโกรธ มักผูกโกรธ. นิโครธ! แม้ข้อนี้ก็อปกิเลสของผู้บำเพ็ญตบะ.

๑๖. นิโครธ! ข้ออื่นยังมีอีก : ผู้บำเพ็ญตบะ เป็นคน ลบหลู่ คุณท่าน ตีตนเสมอท่าน เป็นคน ริษยา ตระหนี่ เป็นคน โอ้อวด มีมายา เป็นคน หัวดี้อ ดูหมิ่นท่าน เป็นคน ประรณาลามก ตกอยู่ในอำนาจแห่งความ ประรณาลามก เป็นมิจฉาทิฎฐิ ประกอบอยู่ด้วยอันทคาหิกทิฎฐิ เป็นคนลบลบล่า สิ่งต่าง ๆ ตามทิฎฐิของตน ยึดถือไว้เหนียวแน่น สลัดคืนได้ยาก. นิโครธ! แม้ข้อนี้ก็อปกิเลสของผู้บำเพ็ญตบะ.

นิโครธ! ท่านจะสำคัญความข้อนี้ว่าอย่างไร : การเกียดกันกิเลสด้วยตบะในรูปแบบอย่างที่ว่ามานี้ (ทุกข้อ) เป็นอปกิเลส หรือไม่เป็นอปกิเลสเล่า?

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! การเกียดกันกิเลสด้วยตบะเหล่านี้ เป็นอปกิเลสแน่แท้ ไม่เป็นอปกิเลส หามิได้. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ข้อนี้เป็นฐานะที่มีอยู่ คือผู้ บำเพ็ญตบะบางคนใน



กรณีนี้ ประกอบด้วยอุปกิเลสเหล่านี้ครบทุกอย่างแล้ว ทำไมจะไม่ ประกอบด้วยอุปกิเลสแต่ละอย่าง ๆ เล่า”.

### (ข. ภาวะบริสุทธิ์ที่สำหรับถือเป็นหลัก)

๑. นิโครธ ! ในกรณีนี้ ผู้บำเพ็ญตบะ สมาทานตบะอยู่ เขาไม่เป็นผู้พอใจไม่รู้สึกว่าบริบูรณ์แล้วตามประสงค์ด้วยตบะนั้น (ไม่ได้บำเพ็ญตบะเพื่อความพอใจแห่งตัวกู). นิโครธ ! ข้อที่เขา ไม่ได้บำเพ็ญตบะเพื่อความพอใจแห่งตนนั้น นั่นแหละเขาเป็นผู้บริสุทธิ์ในฐานะนั้น.

๒. นิโครธ ! ข้ออื่นยังมีอีก : ผู้บำเพ็ญตบะ สมาทานตบะอยู่ เขาไม่ยกตนไม่ข่มผู้อื่นด้วยตบะนั้น. นิโครธ ! ข้อที่เขาไม่ยกตนไม่ข่มผู้อื่นด้วยตบะนั้น ด้วยเหตุนี้แหละเขาเป็นผู้บริสุทธิ์ในฐานะนั้น

๓. นิโครธ ! ข้ออื่นยังมีอีก : ผู้บำเพ็ญตบะ สมาทานตบะอยู่เขาไม่เมาตบะ ไม่หลงตบะ ไม่ถึงความมัวเมาด้วยตบะนั้น. นิโครธ ! ข้อที่เขา ไม่เมาตบะ ไม่หลงตบะ ไม่ถึงความมัวเมาด้วยตบะนั้น ด้วยเหตุผลนี้แหละ เขาเป็นผู้บริสุทธิ์ในฐานะนั้น.

๔. นิโครธ ! ข้ออื่นยังมีอีก : ผู้บำเพ็ญตบะ สมาทานตบะอยู่ เขาทำลาภสักการะและเสียงสรรเสริญให้เกิดขึ้นด้วยตบะนั้น เขาไม่เป็นผู้พอใจด้วยลาภสักการะและเสียงสรรเสริญนั้น ว่าบริบูรณ์แล้วตามประสงค์. นิโครธ ! ข้อที่เขา ไม่เป็นผู้พอใจด้วยลาภสักการะและเสียงสรรเสริญ ว่าบริบูรณ์แล้วตามประสงค์ นั้น ด้วยเหตุผลนี้แหละเขาเป็นผู้บริสุทธิ์ในฐานะนั้น.

๕. นิโครธ ! ข้ออื่นยังมีอีก : ผู้บำเพ็ญตบะ สมาทานตบะอยู่ เขาทำลาภสักการะและเสียงสรรเสริญให้เกิดขึ้นด้วยตบะนั้น เขาไม่ยกตนไม่ข่มผู้อื่นด้วยลาภสักการะและเสียงสรรเสริญนั้น. นิโครธ ! ข้อที่เขา ไม่ยกตนไม่ข่มผู้อื่นด้วยลาภสักการะและเสียงสรรเสริญ นั้น ด้วยเหตุนี้แหละเขาเป็นผู้บริสุทธฺิ์ในฐานะนั้น.

๖. นิโครธ ! ข้ออื่นยังมีอีก : ผู้บำเพ็ญตบะ สมาทานตบะอยู่ เขาทำลาภสักการะและเสียงสรรเสริญให้เกิดขึ้น เขาไม่เมาลาภ ไม่หลงลาภ ไม่ถึงความมัวเมาลาภสักการะและเสียงสรรเสริญนั้น. นิโครธ ! ข้อที่เขา ไม่เมาลาภไม่หลงลาภไม่ถึงความมัวเมาสักการะและเสียงสรรเสริญ นั้น ด้วยเหตุนี้แหละเขาเป็นผู้บริสุทธฺิ์ในฐานะนั้น.

๗. นิโครธ ! ข้ออื่นยังมีอีก : ผู้บำเพ็ญตบะ สมาทานตบะอยู่ เขา ไม่ถึงการแบ่งแยกในภาชนะ ทั้งหลาย ว่า “นี้ควรแก่เรา นี้ไม่ควรแก่เรา” ดังนี้ เขา ไม่ชอบสิ่งใด เขาไม่ได้สะบัดหน้าแสดงความไม่สนใจ ละมันไปเสียเขา ชอบสิ่งใด เขาก็ไม่จืดจ่อ ไม่มัวเมา ไม่หมายมันสิ่งนั้น มองเห็นโทษมีปัญญาเป็นเครื่องออก (จากอัสสาทะแห่งสิ่งนั้น) บริโกลอยู่. ด้วยเหตุนี้แหละเขาเป็นผู้บริสุทธฺิ์ในฐานะนั้น.

๘. นิโครธ ! ข้ออื่นยังมีอีก : ผู้บำเพ็ญตบะ สมาทานตบะอยู่ เขา ไม่คิดอย่างนี้ว่า พระราชา มหาอำมาตย์ กษัตริย์ พราหมณ์ คหบดี เดียรธีย์ ทั้งหลาย จักสักการะเรา เพราะเหตุแห่งความใคร่จะได้ลาภสักการะและเสียงสรรเสริญ. ด้วยเหตุนี้แหละเขาเป็นผู้บริสุทธฺิ์ในฐานะนั้น.

๘. นิโค็รธ ! ข้ออื่นยังมีอีก : ผู้บำเพ็ญตบะ **ไม่เป็นผู้ที่**เวรุกราน สมณะ หรือพราหมณ์ใด ๆ ว่า “อะไรกันนะ ท่านผู้นี้มีอาชีพ (ดำรงชีพ) สำส่อน กินเสียหมดทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็พืชเกิดจากราก พืชเกิดจากข้อ พืชเกิดจากผล พืชเกิดจากยอด และพืชเกิดจากลำต้นเป็นที่ห้า” ดังนี้ ด้วยวาทยายัสมณะ-ราวกะว่ามีคมแห่งฟันดั่งสายฟ้า. ด้วยเหตุนี้แหละเขาเป็นผู้บริสุทธึ์ในฐานะนั้น.

๑๐. นิโค็รธ ! ข้ออื่นยังมีอีก : ผู้บำเพ็ญตบะ เห็นสมณะหรือพราหมณ์ใด ๆ ที่คนพากันสักการะอยู่ เคารพอยู่ นับถืออยู่ บูชาอยู่ ในตระกูลทั้งหลาย เขา **ไม่มีความคิด**อย่างนี้ ว่า “คนทั้งหลายพากันสักการะเคารพ นับถือบูชาซึ่งสมณะพราหมณ์นี้ผู้มีอาชีพจะสำส่อนอยู่ ในตระกูลทั้งหลาย แต่กลับไม่สักการะเคารพนับถือบูชาเราผู้ดำรงชีพอยู่อย่างมีลูขบปฏิปทา อยู่ในตระกูลทั้งหลาย” ดังนี้ เขา **ไม่เกิดมีความริษยาและตระหนี่** ในตระกูลทั้งหลายขึ้นมาอย่างนี้. ด้วยเหตุนี้แหละเขาเป็นผู้บริสุทธึ์ในฐานะนั้น.

๑๑. นิโค็รธ ! ข้ออื่นยังมีอีก : ผู้บำเพ็ญตบะ **ไม่ชอบนั่งแสดง** ตามทางที่คนผ่าน (เพื่ออวดคน). ด้วยเหตุนี้แหละเขาเป็นผู้บริสุทธึ์ในฐานะนั้น.

๑๒. นิโค็รธ ! ข้ออื่นยังมีอีก : ผู้บำเพ็ญตบะ **จะไม่เปิดเผยตน** (ตามที่เป็นจริง) เทียวไปในตระกูลทั้งหลายก็หาไม่ได้ (เขาเป็นคนจริงและเปิดเผย) ประกาศอยู่ ว่า “อย่างนี้ ๆ เป็นตบะของฉัน, มีในตบะของฉัน” ดังนี้ เป็นต้น. ด้วยเหตุนี้แหละเขาเป็นผู้บริสุทธึ์ในฐานะนั้น.

๑๓. นิโค็รธ ! ข้ออื่นยังมีอีก : ผู้บำเพ็ญตบะ **ไม่มีปกตินิสัยทำ** สิ่งไร ๆ ให้เป็นของปกปิด เมื่อถูกถามอยู่ว่า สิ่งนี้ควรแก่ท่านไหม ก็กล่าวสิ่งที่

ไม่ควรว่าไม่ควร กล่าวถึงที่ควรกล่าวว่าการ ไม่เป็นผู้กล่าวมุสาทั้งที่รู้ที่อยู่ใจ  
ดังนี้ ด้วยเหตุนี้แหละเขาเป็นผู้บริสุทธิ์ในฐานะนั้น.

๑๔. นิโครธ! ข้ออื่นยังมีอีก : ผู้บำเพ็ญตบะ, เมื่อตถาคตหรือ  
สาวกของตถาคตแสดงธรรมอยู่, เขายอมรับ (ว่าถูกต้องจริง) ต่อปริยายที่ควร  
ยอมรับ (ว่าถูกต้องจริง) ซึ่งมีอยู่แท้. นิโครธ ด้วยเหตุนี้แหละเขาเป็นผู้บริสุทธิ์ใน  
ฐานะนั้น.

๑๕. นิโครธ! ข้ออื่นยังมีอีก : ผู้บำเพ็ญตบะ ไม่เป็นคนจีโกธ  
ไม่ผูกโกธ. นิโครธ! ข้อที่เขาเป็นคนไม่จีโกธ ไม่ผูกโกธนั้น ด้วยเหตุนี้  
แหละเขาเป็นผู้บริสุทธิ์ในฐานะนั้น.

๑๖. นิโครธ! ข้ออื่นยังมีอีก : ผู้บำเพ็ญตบะ ไม่เป็นคนลบหลู่  
คุณท่าน ตีตนเสมอท่าน ไม่เป็นคนริษยา ไม่ตระหนี่ ไม่เป็นคนโอ  
วด ไม่มีมายา ไม่เป็นคนหัวดี ไม่ดูหมิ่นท่าน ไม่เป็นคนปรารถนา  
ลามก ไม่ตกอยู่ในอำนาจแห่งความปรารถนาลามก ไม่เป็นมิจฉาทิฎฐิ  
ไม่ประกอบอยู่ด้วยอันคาหิกทิฎฐิ ไม่เป็นคนลุ่มคล้ำสิ่งต่าง ๆ ตามทิฎฐิ  
ของตน ไม่ยึดถือไว้เหนียวแน่น สลัด คืบได้ง่าย. ด้วยเหตุนี้แหละเขา  
เป็นผู้บริสุทธิ์ในฐานะนั้น.

นิโครธ! ท่านจะสำคัญความข้อนี้อย่างไร : เมื่อเป็นอย่างนี้  
มันเป็นการเกียดกันกิเลสด้วยตบะที่บริสุทธิ์ หรือไม่บริสุทธิ์เล่า?

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! เมื่อเป็นอย่างนี้ มันเป็นการเกียดกันกิเลสด้วยตบะที่บริสุทธิ์โดยแท้ หาใช่ไม่บริสุทธิ์ไม่ ทั้งยังเป็นการบรรลุถึงยอดถึงแก่นอีกด้วย พระเจ้าข้า!”

นิโครธเอ๋ย! การเกียดกันกิเลสด้วยตบะเพียงเท่านี้ ยังไม่ถึงยอด ถึงแก่น เป็นเพียงถึงเปลือกแห่งๆ เท่านั้น.

- ปา. ที. ๑๑/๔๔ - ๕๐/๒๔ - ๒๕.

## การต่อสู้ของผู้เกลียดกลัวความทุกข์โดยละเอียด

ถ้าผาสุภธรรมใดๆมีอยู่ สำหรับผู้เกลียดต่อทุกข์ ผู้เสพที่หนึ่ง นอนอันสงัด ใคร่จะตรัสรู้ธรรมตามที่เป็นจริง แล้วไซ้เราจักบอก ผาสุภธรรมนั้นๆแก่เธอ ตามที่เรารู้.

ภิกษุผู้ฉลาด ฟังเป็นผู้มีสติ ประพฤติธรรมถึงที่สุดรอบด้าน ไม่พึงเกรงต่อภัย ๕ อย่าง คือภัยจากเหลือบ สัตว์กัด ต่อย สัตว์เลือก คลาน การกระทบของมนุษย์ และสัตว์สี่เท้า.

ภิกษุนั้น ไม่พึงครั่นคร้าม ต่อชนเหล่าอื่นผู้มีธรรมเป็นปรปักษ์ แม้เห็นความน่ากลัวเป็นอันมากจากชนเหล่านั้น หรืออันตรายอย่างอื่นๆ ก็แสวงหาซึ่งธรรมอันเป็นกุศล ครอบงำความกลัวเหล่านั้นเสียได้.

ถูกรกระทบแล้วด้วยผัสสะแห่งโรค ความหิว ความหนาว ความร้อน ก็อดกลั้นได้. ผัสสะเหล่านั้นถูกต้องแล้ว มากมายเท่าไร ก็ยังไม่มีกิเลสท่วมทับใจ ยังคงบากบั่นกระทำความเพียรอยู่อย่างมั่นคง.

ไม่ฟังกระทำการขโมย ไม่ฟังกล่าวเท็จ ฟังถูกต้องสัตว์  
ทั้งที่ ยังสะดุ้งและมั่นคง ด้วยเมตตา. ฟังรู้ชัดความขุ่นมัว  
แห่งใจแล้ว บรรเทาเสียด้วยคิดว่า นั่นเป็นกรรมฝ่ายดำ.

ไม่ฟังไปสู่อำนาจแห่งความโกรธ และจองหอง ฟังชุด  
รากแห่งกิเลสเหล่านั้น ดำรงตนอยู่ เป็นผู้ครอบงำเสียซึ่ง  
อำนาจของสิ่งอัน เป็นที่รักและไม่เป็นที่รักโดยตรง.

ฟังเป็นผู้มีกัลยาณปีติ มุ่งปัญญาเป็นเบื้องหน้า ครอบงำ  
เสียซึ่งอันตรายเหล่านั้น ฟังข่มขี่ความไม่ยินดีในที่อยู่อันสกัด  
ข่มขี่ธรรมเป็น ที่ตั้งแห่งปริเทวะทั้งสี่อย่างเสีย คือปริเทวะว่า  
เราจักกินอะไร, จักได้กินที่ไหน, เมื่อคืนนอนเป็นทุกข์, คืนนี้  
จักนอนที่ไหน. วิตกอันเป็นที่ตั้งแห่งปริเทวะเหล่านี้ เธอฟังนำ  
ออกเสีย เป็นเสาะไม่มีที่อยู่ ที่อาศัยเที่ยวไปเถิด.

เมื่อได้อาหารและที่อยู่ในกาลอันสมควรแล้ว ฟังเป็นผู้รู้  
ประมาณ เพื่อความเป็นผู้สันโดษในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้  
คุ้มครอง ตนในปัจจัยเหล่านั้น เป็นผู้สำรวจเที่ยวไปในหมู่บ้าน  
แม้ถูกด่าก็ไม่ กล่าวคำหยาบ .

ฟังเป็นผู้ทอดสายตาต่ำ ไม่หลุกหลิงด้วยเท้า ตาม  
ประกอบ อยู่ในฌาน เป็นผู้มากด้วยความตื่นอยู่ มีตนส่งไปใน  
สมาธิ ปรรวม อุเบกขา ตัดเสียซึ่งเหตุแห่งวิตกและธรรม  
เครื่องส่งเสริมกุศลจะ.

เมื่อถูกกล่าวตักเตือน ก็เป็นผู้มีสติยินดีรับคำตักเตือน  
ฟังทำลายข้อขัดแย้ง (จีล) ในเพื่อนสหพรหมจารีทั้งหลาย กล่าว

วาจาที่เป็น กุศล ไม่เกินขอบเขต ไม่ตริตริกไปในทางที่จะว่ากล่าวผู้อื่น; ต่อแต่นั้น ฟังเป็นผู้มีสติศึกษาเพื่อนำออกเสียซึ่งรูป ๕ อย่างในโลก คือ ข่มขี้ซึ่งระคะ ในรูป ในเสียง ในรส ในกลิ่น ในผัสสะ ทั้งหมด.

ฟังนำออกซึ่งความพอใจในอารมณ์ทั้งหลายเหล่านั้น เป็น ภิกษุ มีสติ มีจิตหลุดพ้นด้วยดี ใคร่ครวญอยู่ ซึ่งสัมมาธรรมะ โดยกาลอันควร เป็นผู้มิชรรวมอันเอก กำจัดความมืดเสียได้ แล.

- สุตต. พ. ๒๕/๕๒๑/๔๒๓.

(ข้อปฏิบัติตามอัฐังคิกมรรค อาจแยกแยะออกไปเป็นรายละเอียด ได้อย่างมากมาย ด้วยพระพุทธานุภาพที่ตรัสแก่พระสาวกในที่นี่ กล่าวได้ว่า เป็นคำขยายความของ อริยมรรคมีองค์แปดรวมกันได้เป็นอย่างดี จึงได้นำข้อความนี้มาใส่ไว้ในหมวดนี้).

**หมวด ๗. ว่าด้วย มรรคกับอาหุเนยยบุคคล**

**สักว่าดำเนินอยู่ในอัฐังคิกมรรค**

**ก็เป็นอาหุเนยยบุคคลฯ แล้ว**

ภิกษุท. ภิกษุ ท. ! ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๘ ประการเหล่านี้แล้ว ย่อมเป็นอาหุเนยยบุคคล ปาหุเนยยบุคคล ทักขิณเนยยบุคคล อัญชลิกรณียบุคคล เป็นนาบุญของโลกไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า. แปลประการ อย่างไรเล่า? แปลประการ คือ ภิกษุในกรณีนี้ :-

๑. เป็นผู้มึตีสล สำรวมด้วยการสำรวมในปาติโมกข์ ถึงพร้อมด้วยมรรยาทและโคจร มีปกติเห็นเป็นภัยในโทษทั้งหลายแม้มีประมาณเล็กน้อย สมาทานศึกษา ในสิกขาบททั้งหลาย อยู่.

๒. เขาถวายโภชนะใดๆแก่เธอ เสร้าหมอง หรือประณีต ก็ตาม เธอฉันโภชนะนั้นๆ โดยเคารพเอื้อเฟื้อ ไม่เดือดร้อนกระวนกระวาย.

๓. เป็นผู้เกลียดต่อกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต เกลียดต่อการถึงพร้อมด้วยอกุศลธรรมอันลามกทั้งหลาย

๔. เป็นผู้ยินดีในความสงบ มีการอยู่ร่วมกันเป็นสุข ไม่ทำภิกษุเหล่าอื่นให้หวาดกลัว.

๕. เป็นผู้เปิดเผยความอื้อวด ความโกง ความพยศ ความคดของ เธอ ในพระศาสดา หรือในเพื่อนสหพรหมจารีผู้เป็นวิญญูชน ตามเป็นจริง พระศาสดาหรือเพื่อนสหพรหมจารีผู้วิญญูชนเหล่านั้น ย่อมพยายามเพื่อกำจัดโทษเหล่านั้นของเธอเสีย.

๖. เป็นผู้มึลิกขา ตั้งจิตว่า “ภิกษุเหล่าอื่นจะศึกษาหรือไม่ศึกษา ก็ตามใจ เราจัดศึกษาในบทแห่งการศึกษานั้นๆ” ดังนี้.

๗. เมื่อเธอไปที่ไปตรง; นี้คือ ทางตรงในกรณีนั้น คือสัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ; สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ; สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ.

๘. เป็นผู้มีความเพียรอันปรารถแล้วอยู่ ว่า “หนั ง เอ็น กระดู ก จง เหลืออยู่ เนื้อและโลหิตในสรีระจงเหือดแห้งไป ก็ตามที ประโยชน์อันบุคคลจะพึงลูถึงได้ด้ยกำลัง ด้ยความเพียร ความบากบั่น ของบุรุษ ถ้ายังไม่บรรลุ ประโยชน์นั้นแล้ว จักหยุดความเพียรเสีย เป็นไม่มี” ดังนี้.



ภิกษุ ท. ! ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๘ ประการเหล่านี้แล ย่อม  
เป็นอาหุเนยบุคคล ปาหุเนยบุคคล ทักขิณเยบุคคล อัญชติกรณียบุคคล  
เป็นนาบุญของโลก ไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า.

- อฎฐฎ. อ. ๒๓/๑๕๓/๑๐๓.

### องค์แห่งมรรคที่เป็นเสขะของเสขบุคคล

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! มีคำกล่าวกันอยู่ว่า ‘เสขะ (บุคคล) เสขะ (บุคคล)’ ดังนี้; บุคคล  
เป็นเสขะ ด้วยเหตุมีประมาณเท่าไรเล่า พระเจ้าข้า?”

ภิกษุ ! บุคคลในกรณีนี้ :-

เป็นผู้ประกอบด้วย สัมมาทิฏฐิ	อันเป็นเสขะ
เป็นผู้ประกอบด้วย สัมมาสังกัปปะ	อันเป็นเสขะ
เป็นผู้ประกอบด้วย สัมมาวาจา	อันเป็นเสขะ
เป็นผู้ประกอบด้วย สัมมากัมมันตะ	อันเป็นเสขะ
เป็นผู้ประกอบด้วย สัมมาอาชีวะ	อันเป็นเสขะ
เป็นผู้ประกอบด้วย สัมมาวายามะ	อันเป็นเสขะ
เป็นผู้ประกอบด้วย สัมมาสติ	อันเป็นเสขะ
เป็นผู้ประกอบด้วย สัมมาสมาธิ	อันเป็นเสขะ.

ภิกษุ ! ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล บุคคลชื่อว่าเป็นเสขะ.

- มหาวาร. ส. ๑๕/๑๘/๕๑.

(ผู้ศึกษาพึงคำนวณดูเองโดยปฏิปักขณัย ว่า จักต้องมีองค์แห่งมรรคที่เป็นเสขะ ที่เป็น  
องค์มรรคของพระอรหันต์.)

## ประโยชน์อันสูงสุดของสัมมัตตะสิบ

ถปติ! เราบัญญัติบุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๑๐ ประการ ว่า เป็นผู้ มีกุศลสมบุรณ์ มีกุศลอย่างยิ่ง เป็นสมณะผู้บรรลุถึงการบรรลุอันอุดม อันใครๆ รบให้แพ้ไม่ได้. สิบประการ นั้นเป็นอย่างไรเล่า ที่บุคคลประกอบพร้อมแล้ว เราบัญญัติว่าเขาเป็นผู้มีกุศลสมบุรณ์ มีกุศลอย่างยิ่ง เป็นสมณะผู้บรรลุถึงการ บรรลุอันอุดม อันใคร ๆ รบให้แพ้ไม่ได้? ถปติ: ภิกษุในกรณีนี้ :-

เป็นผู้ประกอบด้วยสัมมาทิฐิ อันเป็นอเสขะ  
 เป็นผู้ประกอบด้วยสัมมาสังกัปปะอันเป็นอเสขะ  
 เป็นผู้ประกอบด้วยสัมมาวาจาอันเป็นอเสขะ  
 เป็นผู้ประกอบด้วยสัมมากัมมันตะอันเป็นอเสขะ  
 เป็นผู้ประกอบด้วยสัมมาอาชีวะอันเป็นอเสขะ  
 เป็นผู้ประกอบด้วยสัมมาวายามะอันเป็นอเสขะ  
 เป็นผู้ประกอบด้วยสัมมาสติอันเป็นอเสขะ  
 เป็นผู้ประกอบด้วยสัมมาสมาธิอันเป็นอเสขะ.

ถปติ! บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๑๐ ประการ เหล่านี้แล เราบัญญัติว่าเป็นผู้มีกุศลสมบุรณ์ มีกุศลอย่างยิ่ง เป็นสมณะผู้บรรลุถึงการบรรลุอันอุดม อันใครๆ รบให้แพ้ไม่ได้.

หมวด ๓. ว่าด้วย มรรคกับพระพุทธรองค์

## อริยอัฏฐังคิกมรรค คือมัชฌิมาปฏิปทาที่ตรัสรู้เอง

ภิกษุ ท. ! มัชฌิมาปฏิปทา (ข้อปฏิบัติเป็นทางสายกลาง) ที่ไม่ดิ่งไปหาที่สุดโต่งสองอย่างนั้น เป็นข้อปฏิบัติที่ตถาคตได้ตรัสรู้เฉพาะแล้ว เป็นข้อปฏิบัติทำให้เกิดจักขุ เป็นข้อปฏิบัติทำให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อ ความรู้อันยิ่ง เพื่อความตรัสรู้พร้อม เพื่อ นิพพาน.

ภิกษุ ท. ! มัชฌิมาปฏิปทา (ข้อปฏิบัติที่เป็นทางสายกลาง) ที่ไม่ดิ่งไปหาที่สุดโต่งสองอย่างนั้น เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! ข้อปฏิบัติอันเป็นทางสายกลางนั้น คือ ข้อปฏิบัติอันเป็นหนทางอันประเสริฐ ประกอบด้วยองค์แปดประการ นี้เอง. แปดประการคืออะไรเล่า ? คือความเห็นที่ถูกต้อง ความดำริที่ถูกต้อง การพูดจาที่ถูกต้อง การทำางานที่ถูกต้อง การดำรงชีพที่ถูกต้อง ความ پاکเพียรที่ถูกต้อง ความรำลึกที่ถูกต้อง ความตั้งใจมั่นคงที่ถูกต้อง.

ภิกษุ ท. ! นี้แล คือข้อปฏิบัติที่เป็นทางสายกลาง ที่ตถาคตได้ตรัสรู้เฉพาะแล้ว เป็นข้อปฏิบัติ ทำให้เกิดจักขุ ทำให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความ สงบ เพื่อ ความรู้อันยิ่ง เพื่อ ความตรัสรู้พร้อม เพื่อ นิพพาน.

## ทรงกำชับเรื่องการทำลายอหังการมมังการ

สารีบุตร ! เราจะแสดงธรรมโดยย่อก็ได้ เราจะแสดงธรรมโดยพิสดารก็ได้ เราจะแสดงธรรมทั้งโดยย่อและโดยพิสดาร ก็ได้ แต่ว่าผู้รู้ทั่วถึงธรรมหายาก.

“ข้าแต่พระผู้มีพระภาค! ถึงเวลาแล้ว ข้าแต่พระสุคต! ถึงเวลาแล้ว ที่พระผู้มีพระภาคจะพึงแสดงธรรมโดยย่อบ้าง จะพึงแสดงธรรมโดยพิสดารบ้าง จะพึงแสดง ธรรมทั้งโดยย่อและโดยพิสดารบ้าง ผู้รู้ทั่วถึงธรรมจักมี” .

สารีบุตร ! ถ้าอย่างนั้น ในเรื่องนี้ เธอพึงทำการศึกษาอย่างนี้ว่า “(ธรรมที่เราแสดงนั้น จะมีดังนี้ว่า :-) อหังการมมังการมานานุสัยทั้งหลาย ต้องไม่มีในกายอันประกอบอยู่ด้วยวิญญาณนี้ (นี่อย่างหนึ่ง) ; อหังการมมังการมานานุสัยทั้งหลาย ต้องไม่มีในนิमितทั้งหลายทั้งปวงในภายนอก (นี่อย่างหนึ่ง) ; เราจักเข้าถึงแล้วแลอยู่ ซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติอันเข้าถึงแล้วแลอยู่ แล้ว อหังการมมังการมานานุสัยทั้งหลาย ย่อมไม่มี ดังนี้ (นี่อีกอย่างหนึ่ง).”

สารีบุตร ! เมื่อใด อหังการมมังการมานานุสัยของภิกษุ ไม่มีใน กายอันประกอบด้วยวิญญาณนี้ ก็ดี, อหังการมมังการมานานุสัยของภิกษุ ไม่มีในนิमितทั้งหลายทั้งปวงในภายนอก ก็ดี, ภิกษุเข้าถึงแล้วแลอยู่ ซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติอันเข้าถึงแล้วแลอยู่ แล้ว อหังการมมังการมานานุสัย ย่อมไม่มี ก็ดี; สารีบุตร ! เมื่อนั้น ภิกษุนี้ เรากล่าวว่า ได้ตัดขาดแล้วซึ่งตัณหารื้อถอนแล้ว ซึ่งสังโยชน์ กระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้เพราะรู้ซึ่งมานะโดยชอบ.

(ตรัสว่า ทรงแสดงธรรมโดย ๓ ลักษณะ คือย่อ พิศดาร ทั้งย่อและพิศดาร แล้วก็ทรงแสดงลักษณะแห่งการปฏิบัติไว้ ๓ ลักษณะ คือทำให้ไม่มีมือหังการมมังการ ในกายนี้; ไม่มีมือหังการมมังการ ในนิมิตภายนอกทั้งปวง; และการเข้าอยู่ในเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติที่ ไม่มีมือหังการมมังการ. นี้พอจะเห็นได้ว่า โดยย่อก็คือ ไม่ให้มีมือหังการมมังการในกายนี้, โดยพิศดารก็คือ ไม่ให้มีมือหังการมมังการในนิมิตภายนอกทั่วไป, ที่ทั้งโดยย่อและพิศดารก็คือเข้าอยู่ในวิมุตติที่ไม่มีมือหังการมมังการ. รวมความว่า จะโดยย่อหรือโดยพิศดารหรือทั้งโดยย่อ และพิศดาร ก็มุ่งไปสู่ความไม่มีแห่งอหังการมมังการด้วยกันทั้งนั้น. นี้พอที่จะถือเป็นหลักได้ว่า ข้อปฏิบัติอย่างไรและเท่าไร ระดับไหน ก็ล้วนแต่มุ่งหมายทำลายอหังการมมังการมานาหุสย (ความสำคัญว่าตัวกู – ของกู) ด้วยกันทั้งนั้น. ในที่นี้ถือว่า อัญฐานิกมรรค จะในระดับไหน ก็ตาม ล้วนแต่มุ่งหมายทำลายเสียซึ่งอหังการมมังการเป็นหลักสำคัญ จึงนำข้อความนี้มาใส่ไว้ในหมวดนี้).

## อริยมรรครวมอยู่ในพรหมจรรย์ที่ทรงฝากไว้กับพวกเรา

(โพธิปักขิยธรรม ๓๓)

ภิกษุ ท. ! ธรรมเหล่าใดที่เราแสดงแล้ว ด้วยปัญญาอันยิ่ง; ธรรมเหล่านั้น พวกเธอพึงเรียนเอาให้ดี พึงเสพให้ทั่ว พึงเจริญ ทำให้มาก โดยอาการที่พรหมจรรย์ (คือศาสนา) นี้ จักมั่นคง ตั้งอยู่ได้ตลอดกาลนาน. ข้อนั้น จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่มหาชน เพื่อความสุขแก่มหาชน เพื่ออนุเคราะห์โลก. เพื่อประโยชน์ เพื่อความเกื้อกูล เพื่อความสุข แก่เทวดา และมนุษย์ทั้งหลาย.

ภิกษุ ท. ! ธรรมเหล่าไหนเล่า ที่เราแสดงแล้วด้วยปัญญาอันยิ่ง ซึ่งพวกเธอควรเรียนเอาให้ดี . . . . ฯลฯ . . . . เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย? ธรรมเหล่านั้น คือ สติปัฏฐานสี่ สัมมัปปธานสี่ อิทธิบาทสี่ อินทรีย์ห้า พละห้า โพชฌงค์เจ็ด อริยมรรคมีองค์แปด.

ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล คือ ธรรมที่เราแสดงแล้วด้วยปัญญาอันยิ่ง อันพวกเธอพึงเรียนเอาให้ดี พึงเสพให้ทั่ว พึงเจริญ ทำให้มาก โดยอาการที่ พรหมจรรย์ (ศาสนา) นี้ จักมั่นคง ตั้งอยู่ได้ตลอดกาลนาน; และข้อนั้น จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่มหาชน เพื่อความสุขแก่มหาชน เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์ เพื่อความเกื้อกูล เพื่อความสุข แก่เทวดา และมนุษย์ทั้งหลาย.

– มหา. ที. ๑๐/๑๔๐/๑๐๗.

## อัฐังคิกมรรคในฐานะกัลยาณวัตรที่ทรงฝากไว้

อานนท์! ก็ กัลยาณวัตรอันเราตั้งไว้ในกาลนี้ นี้ เป็นไปเพื่อความ เบื่อหน่ายโดยส่วนเดียว เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับ เพื่อความสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อรู้พร้อม เพื่อนิพพาน. อานนท์! กัลยาณวัตรนี้ เป็นอย่างไรเล่า? นี้คือ อริยอัฐังคิกมรรค, กล่าวคือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ; สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ; สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ.

อานนท์! เกี่ยวกับกัลยาณวัตรนั้น เราออกกล่าวกะเธอ โดยประการที่เธอทั้งหลายจะพากันประพฤติตามกัลยาณวัตรที่เราตั้งไว้แล้วนี้ : เธอทั้งหลายอย่าเป็นบुरुษพวกสุดท้ายของเราเลย. อานนท์! ความขากสูญแห่งกัลยาณวัตรนี้ มีในยุคแห่งบुरुษใด ; บुरुษนั้นชื่อว่าบुरुษคนสุดท้ายแห่งบुरुษทั้งหลาย. อานนท์! เกี่ยวกับกัลยาณวัตรนั้น เราออกกล่าว (ย้ำ) กะเธอ โดยประการที่

เธอทั้งหลายจะพากันประพฤติกัมมตามกัลยาณวัตรที่เราตั้งไว้แล้วนี้ : เธอทั้งหลาย  
อย่าเป็นบุรุษพวกสุดท้ายของเราเลย.

- ม. ม. ๑๓/๔๒๓/๔๖๓.

(ก่อนแต่จะตรัสเรื่องนี้ ได้ตรัสถึงการที่พระองค์ได้เป็นราชาภิเษกในกาลก่อน กล่าวสอน  
วัตรปฏิบัติที่เป็นไปเพียงเพื่อพรหมโลก ไม่ถึงนิพพาน ก็ยังมีผู้พากันปฏิบัติตาม. ส่วนกัลยาณวัตร  
นี้เป็นไปเพื่อนิพพาน จึงควรที่คนทั้งหลายจะพึงปฏิบัติตาม. อีกข้อหนึ่ง ที่พวกเราควรจะให้ความ  
สนใจเป็นอย่างยิ่งนั้น คือข้อที่พวกเราอย่าเป็นพวกสุดท้ายแห่งการประพฤติกัลยาณวัตรนี้ ตาม  
พระพุทธประสงค์).

## ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เป็นสิ่งที่ควรทำให้เกิดมี

ภิกษุ ท.! อริยสัจมีสี่อย่างเหล่านี้. สี่อย่างเหล่าไหนเล่า? สี่ อย่าง  
คือ :- ทุกขอริยสัจ ทุกขสมุทยอริยสัจ ทุกขนิโรธอริยสัจ ทุกขนิโรธคามินี-  
ปฏิปทาอริยสัจ. ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล คือ อริยสัจสี่อย่าง.

ภิกษุ ท.! ในบรรดาอริยสัจสี่อย่างเหล่านี้, อริยสัจที่ใคร ๆ ควร  
รอบรู้ มีอยู่, อริยสัจที่ใคร ๆ ควรละ มีอยู่, อริยสัจที่ใคร ๆ ควรทำให้แจ้ง  
มีอยู่, อริยสัจที่ใคร ๆ ควรทำให้เกิดมี มีอยู่. ภิกษุ ท.! อริยสัจที่ใคร ๆ  
ควรรอบรู้นั้น ได้แก่ อริยสัจ คือ ทุกข์ ; อริยสัจที่ใคร ๆ ควรละนั้น ได้แก่  
อริยสัจ คือ เหตุให้เกิดทุกข์ ; อริยสัจที่ใคร ๆ ควรทำให้แจ้งนั้น ได้แก่  
อริยสัจ คือ ความดับไม่เหลือของทุกข์ ; อริยสัจที่ใคร ๆ ควรทำให้เกิดมีนั้น  
ได้แก่ อริยสัจ คือ ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์.

ภิกษุ ท.! เพราะฉะนั้น ในกรณีนี้. พวกเธอทั้งหลาย พึงทำความเพียรเพื่อให้รู้ตามที่เป็นจริง ว่า “ทุกข์ เป็นเช่นนี้ ๆ,” ดังนี้; ว่า “เหตุให้เกิดทุกข์ เป็นเช่นนี้ ๆ,” ดังนี้; ว่า “ความดับไม่เหลือของทุกข์ เป็นเช่นนี้ ๆ,” ดังนี้; ว่า “ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ เป็นเช่นนี้ ๆ;” ดังนี้เกิด.

- มหาวาร. ส. ๑๕/๕๔๖/๑๓๐๕.

## นิทเทศ ๒๒

ว่าด้วย ข้อความสรุปเรื่องมรรค

จบ

## ภาค ๔

ว่าด้วยมัคคอริยสัจ ความจริงอันประเสริฐคือมรรค

จบ



## คำชี้ชวนวิงวอน

ภิกษุ ท.! โยคกรรม อันเชอพึงกระทำ เพื่อให้รู้ว่า  
“นี้ทุกข์ นี้เหตุให้เกิดทุกข์ นี้ความดับสนิทแห่งทุกข์  
นี้ทางให้ถึงความดับสนิทแห่งทุกข์.”

เทสิตฺ ติว มยา นิพพานํ เทสิตฺโต นิพพานคามิมกุโค  
นิพพาน เราได้แสดงแล้ว,  
ทางให้ถึงนิพพาน เราก็ได้แสดงแล้ว แก่เธอทั้งหลาย.

กิจใด ที่ศาสดาผู้เอ็นดู แสวงหาประโยชน์เกื้อกูล  
อาศัยความเอ็นดูแล้ว จะพึงทำแก่สาวกทั้งหลาย,  
กิจนั้น เราได้ทำแล้วแก่พวกเธอ.

นั่น โคนไม้; นั่น เรือนว่าง.  
พวกเธอจงเพียรเผากิเลส, อย่าได้ประมาท,  
อย่าเป็นผู้ที่ต้องร้อนใจ ในภายหลังเลย.

อหิ โว อมหากํ อนุสาสนี  
นี้แหละ วาจาเครื่องพร่ำสอนของเรา แก่เธอทั้งหลาย.

(มหาวาร. ส. - สพา. ส.)



# ภาคสรุป

ว่าด้วย

ข้อความสรุปท้ายเกี่ยวกับจตุราริยสัง

## ภาคสรุป

### มีเรื่อง ๒๓ หัวข้อ :-

๑. ความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะ
๒. โอกาสแห่งโยคกรรมในการเห็นอริยสัจ บัดนี้ถึงพร้อมแล้ว
๓. การเรียนปริยัติ มิใช่การรู้อริยสัจ
๔. เห็นพระรัตนตรัยแท้จริง ก็ต่อเมื่อเห็นอริยสัจ และหลุดพ้นจากอาสวะแล้ว
๕. ปฏิบัติเพื่อรู้อริยสัจ ต้องเป็นธัมมาธิปไตย
๖. การแทงตลอดอริยสัจ เป็นงานละเอียดอ่อนยิ่งกว่าการแทงตลอดขนทราย
๗. การปฏิบัติอริยสัจ ไม่มีทางที่จะขัดต่อหลักกาลามสูตร
๘. บริษัทที่เกี่ยวกับอริยสัจ
๙. เมื่ออริยสัจสี่ ถูกแยกออกเป็นสองซีก
๑๐. หลักวิธีการศึกษาอริยสัจสี่ ใช้ได้กับหลักทั่วไป
๑๑. อริยสัจสี่ เป็นที่ตั้งแห่งการแสดงตัวของปัญญาอินทรีย์
๑๒. อริยสัจสี่ เป็นวัตถุแห่งกิจของปัญญาอินทรีย์
๑๓. เบญจพิภพที่ทรงระบुไว้สำหรับภิกษุ
๑๔. การทำบุคลิกให้รู้อริยสัจ จัดเป็นอนุศาสนิปาฏิหาริย์
๑๕. อริยสัจ ทรงบัญญัติไว้ในกายที่ยังมีสัญญาและใจ
๑๖. อริยสัจ ทรงบัญญัติสำหรับสัตว์ที่อาจมีเวทนา
๑๗. เวทนา โดยปัจจัยสี่สิบเอ็ดชนิด
๑๘. ผู้รู้อริยสัจ ไม่จำเป็นต้องแตกฉานอภิธรรมและรวายลาก
๑๙. จงกระทำเหตุทั้งภายในและภายนอก
๒๐. อัญจังกิมรรค ในฐานะเพชรพลอยเม็ดหนึ่งแห่งพระศาสนา
๒๑. พระคุณของผู้ที่ทำให้รู้แจ้งอริยสัจสี่
๒๒. ประมวลปัญหาอันจะพึงตอบเกี่ยวกับธรรมทั้งปวง
๒๓. การจบกิจแห่งอริยสัจ กำหนดด้วยความสมบูรณ์แห่งญาณสาม

อริยสังจากพระโอบุชฌ์

## ภาคสรุป

ว่าด้วย

ข้อความสรุปท้ายเกี่ยวกับจตุราริยสัง

(มี ๒๓ หัวข้อ)

### ความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะ

ภิกษุ ท. ! เรากล่าวความสิ้นอาสวะ ว่ามีได้สำหรับบุคคลผู้รู้อยู่ เห็นอยู่ (ชานโต ปสฺสโต), ไม่ใช่สำหรับผู้ไม่รู้อยู่ไม่เห็นอยู่.

ภิกษุ ท. ! รู้อยู่เห็นอยู่ซึ่งอะไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ความสิ้นอาสวะ ย่อมมีแก่ผู้รู้อยู่เห็นอยู่ ว่า “นี่ทุกข์ นี่ทุกขสมุทัย นี่ทุกขนิโรธ นี่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา” ดังนี้. ภิกษุ ท. ! ความสิ้นอาสวะ ย่อมมีแก่ผู้รู้อยู่เห็นอยู่ อย่างนี้แล.

- อิติวุ. ปุ. ๒๕/๓๐๘/๒๘๒.

## โอกาสแห่งโยคกรรมในการเห็นอริยสัจ บัดนี้ถึงพร้อมแล้ว

ภิกษุ ท. ! ถ้าสมมติว่า มหาปฐพีอันใหญ่หลวงนี้ มีน้ำท่วมถึงเป็นอันเดียวกันทั้งหมด; บุรุษคนหนึ่ง ทิ้งแอก (ไม่ไผ่?) ซึ่งมีรูปรูเจาะได้เพียงรูเดียว ลงไปในน้ำนั้น; ลมตะวันออกพัดให้ลอยไปทางทิศตะวันตก, ลมตะวันตกพัดให้ลอยไปทางทิศตะวันออก, ลมทิศเหนือพัดให้ลอยไปทางทิศใต้, ลมทิศใต้พัดให้ลอยไปทางทิศเหนือ, อยู่ดังนี้. ในน้ำนั้นมีเต่าตัวหนึ่ง ตาบอด ล่องไปเรื่อยๆ ปี มันจะผุดขึ้นมาครั้งหนึ่งๆ. ภิกษุ ท. ! เธอ ท. จะสำคัญความขื่อนี้ว่าอย่างไร : จะเป็นไปได้ไหม ที่เต่าตาบอด ร้อยปีจึงจะผุดขึ้นสักครั้งหนึ่ง จะพียงยื่นคอเข้าไปในรูซึ่งมีอยู่เพียงรูเดียวในแอกนั้น ?

“ขื่อนี้ ยากที่จะเป็นไปได้ พระเจ้าข้า! ที่เต่าตาบอดนั้น ร้อยปีผุดขึ้นเพียงครั้งเดียว จะพียงยื่นคอเข้าไปในรูซึ่งมีอยู่เพียงรูเดียวในแอกนั้น”.

ภิกษุ ท. ! ยากที่จะเป็นไปได้ ฉันทเดียวกัน ที่ใครๆ จะพียงได้ความ เป็นมนุษย์; ยากที่จะเป็นไปได้ ฉันทเดียวกัน ที่ตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะ จะเกิดขึ้นในโลก; ยากที่จะเป็นไปได้ ฉันทเดียวกัน ที่ธรรมวินัยอันตถาคต ประกาศแล้วจะรุ่งเรืองไปทั่วโลก. ภิกษุ ท. ! แต่ว่า บัดนี้ ความ เป็นมนุษย์ ก็ได้แล้ว; ตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะก็บังเกิดขึ้นในโลกแล้ว; และ ธรรมวินัยอันตถาคตประกาศแล้ว ก็รุ่งเรืองไปทั่วโลกแล้ว.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในกรณีนี้ พวกเธอพึงกระทำโยคกรรม เพื่อให้รู้ ว่า “นี่ ทุกข์; นี่ เหตุให้เกิดทุกข์; นี่ ความดับแห่งทุกข์; นี่ หนทางให้ถึงความดับแห่งทุกข์” ดังนี้เถิด.

## การเรียนปริยัติ มิใช่การรู้ปริยัติ

ภิกษุ ท. ! บุคคลเปรียบด้วย เมฆฝน ๔ จำพวก เหล่านี้ มีอยู่ หาได้อยู่ ในโลก. สี่ อย่างไรเล่า? สี่ คือ บุคคลเปรียบเหมือนเมฆฝนที่ค้ำรามแล้วไม่ตก ๑ ที่ตกแต่ไม่ค้ำราม ๑ ทั้งไม่ค้ำรามและไม่ตก ๑ ทั้งค้ำรามทั้งตก ๑.

ภิกษุ ท. ! บุคคลบางคนในกรณีนี้ เล่าเรียนธรรม คือ สุตตะ เคยยะ เวชยากรณ์ คาทา อุทาน อิติวุตตกะ ชาตกะ อัပ္ภุตธัมมะ เวทลละ แต่เขาไม่รู้ตามที่เป็นอย่างจริงว่า “ทุกข์ เป็นอย่างนี้ๆ, ทุกขสมุทัย เป็นอย่างนี้ๆ, ทุกขนิโรธ เป็นอย่างนี้ๆ, ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เป็นอย่างนี้ๆ” ดังนี้ :  
ภิกษุ ท. ! เราเรียก บุคคลนี้ ว่า เปรียบด้วยเมฆฝนที่ค้ำรามแล้วไม่ตก.

ภิกษุ ท. ! บุคคลบางคนในกรณีนี้ ไม่ได้เล่าเรียนธรรม คือ สุตตะ เคยยะ เวชยากรณ์ คาทา อุทาน อิติวุตตกะ ชาตกะ อัပ္ภุตธัมมะ เวทลละ แต่เขา รู้ชัดตามเป็นอย่างจริงว่า “ทุกข์ เป็นอย่างนี้ๆ, ทุกขสมุทัย เป็นอย่างนี้ๆ, ทุกขนิโรธ เป็นอย่างนี้ๆ, ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เป็นอย่างนี้ๆ” ดังนี้ :  
ภิกษุ ท. ! เราเรียก บุคคลนี้ ว่า เปรียบด้วยเมฆฝนที่ตกแต่ไม่ค้ำราม.

ภิกษุ ท. ! บุคคลบางคนในกรณีนี้ ไม่ได้เล่าเรียนธรรม คือ สุตตะ เคยยะ เวชยากรณ์ คาทา อุทาน อิติวุตตกะ ชาตกะ อัပ္ภุตธัมมะ เวทลละ และไม่รู้ชัดตามเป็นอย่างจริงว่า “ทุกข์ เป็นอย่างนี้ๆ, ทุกขสมุทัย เป็นอย่างนี้ๆ, ทุกขนิโรธ เป็นอย่างนี้ๆ, ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เป็นอย่างนี้ๆ” ดังนี้ :  
ภิกษุ ท. ! เราเรียก บุคคลนี้ ว่า เปรียบด้วยเมฆฝนที่ทั้งไม่ค้ำรามและไม่ตก.

ภิกษุ ท. ! บุคคลบางคนในกรณีนี้ **เล่าเรียนธรรม** คือ สุตตะ เคยยะ เวยยากรณ์ คาทา อุทาน อิติวุตตกะ ชาตกะ อัပ္ภุตัมมะ เวทลละ ด้วย; **และเขารู้ชัดตามเป็นจริงว่า** “ทุกข์ เป็นอย่างนี้ๆ, ทุกขสมุทัย เป็นอย่างนี้ๆ, ทุกขนิโรธ เป็นอย่างนี้ๆ, ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เป็นอย่างนี้ๆ” ดังนี้ด้วย :  
ภิกษุ ท. ! เราเรียก **บุคคลนี้** ว่า **เปรียบด้วยเมฆฝนที่ทั้งคำรามทั้งตก.**

- จตุกก. อ. ๒๑/๑๓๖/๑๐๒.

(ในสูตรอื่น (๒๑/๑๓๘/๑๐๓) ตรัสเปรียบลักษณะอาการสี่อย่างแห่งข้อความข้างบนนี้ ด้วย **หม้อสี่ชนิด** คือหม้อเปล่า - ปิด เปรียบด้วยภิกษุไม่รู้อริยสังแต่มีสมณสา रूप ; หม้อเต็ม - ปิด คือรู้อริยสังแต่ไม่มีสมณสา रूप ; หม้อเปล่า - เปิด คือไม่รู้อริยสังและไม่มีสมณสา रूप ; หม้อเต็ม - ปิด คือรู้อริยสังและมีสมณสา रूप.

ในสูตรอื่น (๒๑/๑๔๐/๑๐๔) ตรัสเปรียบด้วย **ห้วงน้ำสี่ชนิด** คือห้วงน้ำตื้น เกาลึก = ไม่รู้อริยสังแต่มีสมณสา रूप ; ห้วงน้ำลึก เกาลึก = รู้อริยสัง แต่ไม่มีสมณสา रूप ; ห้วงน้ำตื้น เกาลึก = ไม่รู้อริยสัง และไม่มีสมณสา रूप ; ห้วงน้ำลึก เกาลึก = รู้อริยสังและมีสมณสา रूप.

ในสูตรอื่น (๒๑/๑๔๒/๑๐๕) ตรัสเปรียบด้วย **มะม่วงสี่ชนิด** คือมะม่วงดิบ สีเหมือนสุก ใต้แก่ ไม่ได้รู้อริยสัง แต่มีสมณสา रूप ; มะม่วงสุก สีเหมือนดิบ ใต้แก่ รู้อริยสัง แต่ไม่มีสมณสา रूप ; มะม่วงดิบ สีเหมือนดิบ ใต้แก่ ไม่รู้อริยสังและไม่มีสมณสา रूप ; มะม่วงสุก สีเหมือนสุก ใต้แก่ รู้อริยสังและมีสมณสา रूप.

ผู้สนใจในส่วนรายละเอียด ดูได้จากที่มานั้นๆ).

## เห็นพระรัตนตรัยแท้จริง

### ก็ต่อเมื่อเห็นอริยสัง และหลุดพ้นจากอาสวะแล้ว

(ข้อปฏิบัติของกุลบุตรผู้บวชแล้ว ดำเนินมาตั้งแต่ ถึงพร้อมด้วยศีล สันโดษ อินทริยสังวร สติสัมปชัญญะ เสพเสนาสนะสงัด ละนิวรณ์ห้า บรรลุปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน น้อมจิตไปเพื่ออุปเพณิวาสนาสติปัญญา เพื่อจตุปปาตญาณ :-)



ภิกษุ นั้น ครั้นจิตตั้งมั่น บริสุทธิผ่องใส ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส เป็นธรรมชาติอ่อนโยนควรแก่การงาน ถึงความไม่หวั่นไหว ตั้งอยู่เช่นนี้แล้ว น้อมจิตไปเพื่อ ญาณเป็นเครื่องสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย. เธอย่อม รู้ชัดตามที่ เป็นจริงว่า “นี่ ทุกข์, นี่ เหตุให้เกิดทุกข์, นี่ ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี่ หนทางให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์; เหล่านี้ อาสวะ, นี่ เหตุให้ เกิด อาสวะ, นี่ ความดับไม่เหลือแห่งอาสวะ, นี่ หนทางเข้าถึงความดับ ไม่เหลือ แห่งอาสวะ” ดังนี้ : พราหมณ์! แม่ (อัสวักขยญาณ) นี้ เราก็มัก เรียกว่า “รอยเท้าแห่งตถาคต” บ้าง, ว่า “รอยสี่ตัวแห่งตถาคต” บ้าง, ว่า “รอยแฉะงาแห่งตถาคต”<sup>๑</sup> บ้าง; แต่อริยสาวกนั้น ก็ยังไม่ถึงซึ่งความแน่ใจ ก่อนอยู่นั่นเอง แต่ กำลังจะถึงความแน่ใจ ว่า “พระผู้มีพระภาค เป็นพระ- สัมมาสัมพุทธะ, พระธรรม เป็นสัจจกขาตะ, สาวกสงฆ์ของพระผู้มีพระภาค เป็นสุปฏิปันนะ” ดังนี้.

เมื่ออริยสาวกนั้น รู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ จิตก็หลุดพ้นแม้จาก กามาสวะ แม้จากภวาสวะ แม้จากอวิชชาสวะ; เมื่อหลุดพ้นแล้ว ก็มีญาณรู้ ว่า “หลุดพ้นแล้ว” ดังนี้; ย่อมรู้ชัดว่า “ชาติสิ้นแล้ว, พรหมจรรย์อยู่จบ แล้ว, กิจที่ควรทำได้กระทำให้สำเร็จแล้ว, กิจอื่นที่ต้องกระทำเพื่อความ เป็น อย่างนี้ มิได้มีอีก” ดังนี้. พราหมณ์! แม่ (ความหลุดพ้น) นี้ เราก็มักเรียกว่า “รอยเท้าแห่งตถาคต” บ้าง, ว่า “รอยสี่ตัวแห่งตถาคต” บ้าง, ว่า “รอยแฉะ งาแห่งตถาคต” บ้าง. พราหมณ์! ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นแล อริยสาวกนั้น

๑. สูตรนี้ตรัสเปรียบพระองค์เองด้วยช้างมหนาคในป่า ซึ่งมีผู้ติดตามหาตามล่าด้วยวิธีการปฏิบัติธรรมะมาตามลำดับ บรรลุธรรมตามลำดับ จนบรรลุอัสวักขยญาณ ซึ่งเปรียบด้วยการเห็นรอยเท้าที่พื้นดิน เห็นรอยสี่ตัวที่คันไม้ เห็น รอยแฉะงาที่กิ่งไม้; และจะได้พบตัวช้างคือพระองค์ ในอันดับที่มีการหลุดพ้นจากอาสวะแล้วเท่านั้น.

ย่อมเป็นผู้ ถึงแล้วซึ่งความแน่ใจ ว่า “พระผู้มีพระภาค เป็นสัมมาสัมพุทธะ, พระธรรม เป็นสัจจกถาตะ, สาวกสงฆ์ของพระผู้มีพระภาค เป็นสุปฏิปันนะ” ดังนี้.

- มุ. ม. ๑๒/๓๔๓/๓๓๘.

## ปฏิบัติเพื่อรู้อริยสัจ ต้องเป็นธัมมาธิปไตย

ภิกษุ ท. ! ธัมมาธิปไตย (ความมีธรรมเป็นใหญ่) เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ ภิกษุไปสู่ป่าก็ตาม โคนไม้ก็ตาม หรือเรือนว่างก็ตาม พิจารณาเห็นอยู่ว่า “เราออกจากเรือนบวชเป็นผู้ไม่มีเรือน เพราะเหตุจะได้จิวรก็หามิได้ เพราะเหตุจะได้บิณฑบาตก็หามิได้ เพราะเหตุจะได้เสนาสนะก็หามิได้ เพราะเหตุจะได้เป็นอย่างนั้นจะได้เป็นอย่างนี้ก็หามิได้ ; แต่ ว่า เราบวชแล้วโดยพิจารณาเห็นว่า “เราถูกชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส หยั่งเอาแล้ว เป็นผู้มั่งมีทุกข์หยั่งลงแล้ว มีทุกข์เป็นเบื้องหน้าแล้ว, ทำไฉนการทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ จะพึงปรากฏแก่เรา” ดังนี้. อนึ่ง พระธรรมเป็นธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว เป็นสิ่งที่ผู้ศึกษาและปฏิบัติพึงเห็นได้ด้วยตนเอง เป็นสิ่งที่ปฏิบัติได้และให้ผลได้ไม่จำกัดกาล เป็นสิ่งที่ควรกล่าว กะผู้อื่นว่าท่านจงมาดูเถิด เป็นสิ่งที่ควรน้อมเข้ามาใส่ตน เป็นสิ่งที่ผู้รู้ก็รู้ได้เฉพาะตน : สพรหมจารีผู้รู้ได้เห็นอยู่ซึ่งธรรมนั้น ว่าเป็นดังนี้ก็มีอยู่. ก็ เราบวชแล้วในธรรมวินัยอันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้วอย่างนี้ จะเป็นผู้เกียจคร้าน ประมาทอยู่ : ข้อนั้นไม่สมควรแก่เรา” ดังนี้. ภิกษุนั้นพิจารณาอยู่ว่า “ความเพียรที่เราปรารถนาแล้วจักเป็น

ความเพียรไม่ย่อหย่อน, สติที่เข้าไปตั้งไว้แล้วจักไม่หลงลืม, กายอันรำงับแล้วไม่กำเริบ, จิตตั้งมั่นแล้ว มีอารมณ์อันเดียว,” ดังนี้. ภิกษุ นั้น กระทำพระธรรมให้เป็นใหญ่ ละอกุศลเจริญกุศล ละกรรมที่มีโทษเจริญกรรมที่ไม่มีโทษ บริหารตนให้บริสุทธิ์อยู่.

ภิกษุ ท. !     นี่เราเรียกว่า ชัมมาธิปไตย.

- ดิก. อ. ๒๐/๑๘๘/๔๗๕.

(อธิปไตยอย่างอื่นก็มีอยู่ คือปรารภประโยชน์ตนแล้วประพฤติไม่ย่อหย่อน เรียกว่า อตตาทิปไตย; และปรารภการติเตียนของผู้อื่นแล้วประพฤติไม่ย่อหย่อน เรียกว่า โลกาธิปไตย. ทั้งสองอย่างนี้ไม่ประกอบด้วยธรรม ไม่ควรถือเอาเป็นเครื่องเกื้อหนุนการปฏิบัติ; แต่ให้ถือเอา ชัมมาธิปไตยดังที่กล่าวแล้วข้างบน เป็นเครื่องเกื้อหนุนการปฏิบัติ จึงจะถูกต้องตามหลักของการทำที่สุดทุกข์ในพระพุทธศาสนา หรือตรงตามพระพุทธประสงค์).

## การแทงตลอดอริยสัจ

### เป็นงานละเอียดอ่อนยิ่งกว่าการแทงทะลุขนทรายด้วยขนทราย

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! เมื่อเช้านี้ ข้าพระองค์ ครองจีวรถือบาตรเข้าไป บิณฑบาตในเมืองเวสาลี ได้เห็นพวกลิจฉวีกุมารเป็นอันมาก ทำการฝึกยิงศรอยู่ที่สัมมฐาคาร ยิงลูกศรรอดช่องคาลที่เจาะไว้แต่พอดีจากที่ไกล ลูกไหนลูกนั้นไม่มีผิดเลย; ครั้นเห็นแล้ว ข้าพระองค์คิดว่า ลิจฉวีกุมารเหล่านี้ ฝึกแล้ว ฝึกดีแล้วหนอ คือข้อที่สามารถยิงลูกศรรอด ช่องคาลที่เจาะไว้แต่พอดีจากที่ไกล ลูกไหนลูกนั้นไม่มีผิดเลย”

อานนท์ ! เธอจะสำคัญความข้อนี้อะไร : อย่างไหนทำได้ยากหรือมีได้ยากกว่ากัน คือข้อที่คนยิงลูกศรรอดช่องคาลที่เจาะไว้แต่พอดีจากที่ไกล ลูกไหนลูกนั้นไม่มีผิดเลย กับคนที่แทงทะลุปลายขนทรายด้วยปลายขนทรายที่ผ่าแล้วเจ็ดแฉ่ง ?

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ข้อนี้ทำได้ยากกว่า มีได้ยากกว่า คือข้อที่คนแวง ทะลุปลาย ขนทรายด้วยปลายขนทรายที่ผ่าแล้วเจ็ดแฉ่ง”

อานนท์ ! ยังมีคนผู้แวงตลอด ซึ่งการแวงตลอดอันยากไปกว่า, คือบรรดาคนที่แวงตลอด ซึ่งอริยสัจตามที่เป็นจริง ว่า “นี้ทุกข์ นี้เหตุให้เกิดทุกข์ นี้ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ นี้ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์” อานนท์ ! เพราะเหตุนี้ ในเรื่องนี้ เธอพึงประกอบโยคกรรมอันเป็นเครื่องกระทำให้รู้ว่า “ทุกข์ เป็นอย่างนี้, ทุกขสมุทัย เป็นอย่างนี้, ทุกขนิโรธ เป็นอย่างนี้, ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เป็นอย่างนี้” ดังนี้.

- มหาวาร. ตี. ๑๕/๕๖๕/๑๓๓๘.

## การปฏิบัติอริยสัจ ไม่มีทางที่จะขัดต่อหลักกาลามสูตร

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มาสู่เกสบุตรคณิกมนี แสดง วาทะอันเป็นลัทธิแห่งตน กล่าววริชายข่มขี้ครอบงำอำยิวาทะอันเป็นลัทธิอันเป็นของ สมณพราหมณ์เหล่าอื่น แม้สมณพราหมณ์พวกอื่นมาอีก ก็ยกย่องลัทธิของตน ข่มขี้ลัทธิ ของ สมณพราหมณ์เหล่าอื่นเช่นเดียวกันอีก. พวกข้าพระองค์มีความข้องใจ มีความสงสัย ว่าสมณ พราหมณ์เหล่านั้น พวกไหนพูดจริง พวกไหนพูดเท็จ พระเจ้าข้า!”

กาลามเอ๋ย ! ควรแล้วที่ท่านจะข้องใจ ควรแล้วที่ท่านจะสงสัย, ความสงสัยของท่านเกิดแล้ว ในฐานะที่ควรข้องใจ.

(ก. ฝ่ายอกุศล)

กาลามทั้งหลายเอ๋ย ! มา (พูดกัน)เถิด ท่านทั้งหลาย :-

- อย่าถือเอาว่าจริง เพราะเหตุสักว่าฟังตามๆ กันมา (อนุสสุว) ;
- อย่าถือเอาว่าจริง เพราะเหตุสักว่ากระทำตามๆ กันมา (ปรมฺปร) ;
- อย่าถือเอาว่าจริง เพราะเหตุสักว่าเล่าลือกันอยู่ (อิตฺติกร) ;
- อย่าถือเอาว่าจริง เพราะเหตุสักว่ามีที่อ้างในปิฎก (ปิฎกสมฺปทาน) ;
- อย่าถือเอาว่าจริง เพราะเหตุสักว่า การใช้เหตุผลทางตรรกาคาดคะเน (ตกฺกเหตุ) ;
- อย่าถือเอาว่าจริง เพราะเหตุสักว่า การใช้เหตุผลทางนัยะสันนิษฐาน (นยเหตุ) ;
- อย่าถือเอาว่าจริง เพราะเหตุสักว่าการตรึกตามอาการ (อาการปริวิตก) ;
- อย่าถือเอาว่าจริง เพราะเหตุสักว่าทนต่อการเพ่งแห่งทิวฉฐิ (ทิวฉฐินิษฌานกฺขนฺติ) ;
- อย่าถือเอาว่าจริง เพราะเหตุสักว่าฟังคณาเชื้อ (ภพฺพรุปรตา) ;
- อย่าถือเอาว่าจริง เพราะเหตุสักว่าสมณะผู้พูดเป็นครูของตน (สมโณ โน ครู).

กาลาม ท. ! เมื่อใดท่านทั้งหลาย รู้ด้วยตนเองว่า “ธรรมเหล่านี้เป็นอกุศล, ธรรมเหล่านี้ มีโทษ, ธรรมเหล่านี้ วิญญูชนติเตียน, ธรรม

เหล่านี้ กระทำถึงมาตรฐานของมันแล้ว เป็นไปเพื่อความทุกข์ ไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล,” ดังนี้แล้ว; เมื่อนั้น ท่าน พึงละกรรมเหล่านั้นเสีย.

กาลาม ท.! ท่านจะสำคัญความข้อนี้อะไร : ความโลภ เกิดขึ้นในบุคคลแล้ว เกิดเพื่อประโยชน์เกื้อกูลหรือมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล ? “เพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล พระเจ้าข้า !” บุคคลนั้นโลภแล้ว ความโลภครอบงำแล้ว ความโลภกลุ้มรมจิตแล้ว ย่อมฆ่าสัตว์บ้าง ย่อมลักทรัพย์บ้าง ย่อมล่วงเกินภรรยา ผู้อื่นบ้าง พุคเทจบ้าง ชักชวนผู้อื่นในการกระทำเช่นนั้นบ้าง ซึ่งเป็นการกระทำเพื่อความทุกข์ ไม่เกื้อกูลตลอดกาลนาน มิใช่หรือ ? “อย่างนั้น พระเจ้าข้า !”

กาลาม ท.! ท่านจะสำคัญความข้อนี้อะไร : โทสะ เกิดขึ้นในบุคคลแล้ว เกิดเพื่อประโยชน์เกื้อกูลหรือมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล ? “เพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล พระเจ้าข้า !” บุคคลนั้นมีโทสะแล้ว โทสะครอบงำแล้ว โทสะกลุ้มรมจิตแล้ว ย่อมฆ่าสัตว์บ้าง ย่อมลักทรัพย์บ้าง ย่อมล่วงเกินภรรยาผู้อื่นบ้าง พุคเทจบ้าง ชักชวนผู้อื่นในการกระทำเช่นนั้นบ้าง ซึ่งเป็นการกระทำเพื่อความทุกข์ ไม่เกื้อกูลตลอดกาลนาน มิใช่หรือ ? “อย่างนั้น พระเจ้าข้า !”

กาลาม ท.! ท่านจะสำคัญความข้อนี้อะไร : โมหะ เกิดขึ้นในบุคคลแล้ว เกิดเพื่อประโยชน์เกื้อกูลหรือมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล ? “เพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล พระเจ้าข้า !” บุคคลนั้นมีโมหะแล้ว โมหะครอบงำแล้ว โมหะกลุ้มรมจิตแล้ว ย่อมฆ่าสัตว์บ้าง ย่อมลักทรัพย์บ้าง ย่อมล่วงเกินภรรยาผู้อื่นบ้าง พุคเทจบ้าง ชักชวนผู้อื่นในการกระทำเช่นนั้นบ้าง ซึ่งเป็นการกระทำเพื่อความทุกข์ ไม่เกื้อกูลตลอดกาลนาน มิใช่หรือ ? “อย่างนั้น พระเจ้าข้า !”

กาลาม ท. ! ท่านจะสำคัญความข้อนี้อย่างไร : ธรรมทั้งหลาย (ตามที่กล่าวมา) เหล่านี้ เป็นกุศลหรือเป็นอกุศล? “เป็นอกุศล พระเจ้าข้า !” มีโทษหรือไม่มีโทษ? “มีโทษ พระเจ้าข้า !” วิญญูชนติเตียน หรือวิญญูชนสรรเสริญ? “วิญญูชนติเตียน พระเจ้าข้า !” เมื่อประพฤติกกระทำเต็มตามมาตรฐานของมันแล้ว เป็นไปเพื่อความทุกข์ ไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล หรือไม่? หรือว่าในเรื่องนี้ท่านมีความเห็นอย่างไร? “เมื่อประพฤติกกระทำเต็มตามมาตรฐานของมันแล้ว เป็นไปเพื่อความทุกข์ ไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล ในเรื่องนี้พวกข้าพระองค์มีความเห็นอย่างนี้พระเจ้าข้า !”

กาลาม ท. ! เรา (อาศัยเหตุผลดังกล่าวมาแล้วข้างบนทั้งหมดนั้น) จึงกล่าวข้อความที่กล่าวว่า “กาลามทั้งหลายเอ๋ย ! มา (พูดกัน)เถิด ท่านทั้งหลาย :-

- อย่าถือเอาว่าจริง เพราะเหตุสักว่าฟังตามๆ กันมา (อนุสฺสว) ;
- อย่าถือเอาว่าจริง เพราะเหตุสักว่ากระทำตามๆ กันมา (ปรมฺปร) ;
- อย่าถือเอาว่าจริง เพราะเหตุสักว่าเล่าลือกันอยู่ (อิตฺติกร) ;
- อย่าถือเอาว่าจริง เพราะเหตุสักว่ามีที่อ้างในปิฎก (ปิฎกสมฺปทาน) ;
- อย่าถือเอาว่าจริง เพราะเหตุสักว่าการใช้เหตุผลทางตรรก (ตกฺกเหตุ) ;
- อย่าถือเอาว่าจริง เพราะเหตุสักว่าการใช้เหตุผลทางนัยะ (นยเหตุ) ;
- อย่าถือเอาว่าจริง เพราะเหตุสักว่าการตรึกตามอาการ (อาการปริวิตก) ;
- อย่าถือเอาว่าจริง เพราะเหตุสักว่าทนต่อการเพ่งแห่งทิวฐิ (ทิวฐินิษฺฌานกฺขนฺติ) ;
- อย่าถือเอาว่าจริง เพราะเหตุสักว่าฟังคูน่าเชื่อ (ภพฺพรูปตา) ;

อย่าถือเอาว่าจริง เพราะเหตุสักว่าสมณะผู้พูดเป็นครูของตน (สมโณ โน ครู).

กาลาม ท. ! เมื่อใดท่านทั้งหลายรู้ด้วยตนเองว่า “ธรรมเหล่านี้ เป็นอกุศล, ธรรมเหล่านี้ มีโทษ, ธรรมเหล่านี้ วิญญูชนติเตียน, ธรรมเหล่านี้ กระทำถึงมาตรฐานของมันแล้ว เป็นไปเพื่อความทุกข์ ไม่เป็นประโยชน์แก่อกุศล” ดังนี้แล้ว ; เมื่อนั้น ท่านถึงละธรรมเหล่านั้นเสีย” ดังนี้ ซึ่งเรากล่าวแล้วเพราะอาศัยเหตุผลข้างต้นนั้น.

### ( ข. ฝ่ายกุศล )

กาลามทั้งหลายเอ๋ย ! มา (พูดกัน)เถิด ท่านทั้งหลาย :-

อย่าถือเอาว่าจริง เพราะเหตุสักว่าฟังตามๆ กันมา (อนุสสุว) ;

อย่าถือเอาว่าจริง เพราะเหตุสักว่ากระทำตามๆ กันมา (ปรมุปร) ;

อย่าถือเอาว่าจริง เพราะเหตุสักว่าเล่าต่อกันอยู่ (อติกิริ) ;

อย่าถือเอาว่าจริง เพราะเหตุสักว่ามีที่อ้างในปิฎก (ปิฎกสมุปทาน) ;

อย่าถือเอาว่าจริง เพราะเหตุสักว่า การใช้เหตุผลทางตรรกศาสตร์  
(ตถกเหตุ) ;

อย่าถือเอาว่าจริง เพราะเหตุสักว่า การใช้เหตุผลทางนัยะสันนิษฐาน  
(นัยเหตุ) ;

อย่าถือเอาว่าจริง เพราะเหตุสักว่าการตรึกตามอาการ (อาการปริวิตถก) ;

อย่าถือเอาว่าจริง เพราะเหตุสักว่าทนต่อการเพ่งแห่งทิวัจฉิ (ทิวัจฉินิษุ-  
ฆานกขนุติ) ;



อย่าถือเอาว่าจริง เพราะเหตุสักว่าฟังดูน่าเชื่อ (ภพฺพรุปรตา) ;

อย่าถือเอาว่าจริง เพราะเหตุสักว่าสมณะผู้พูดเป็นครูของตน (สมโณ โน ครู).

กาลาม ท. ! เมื่อใดที่ท่านทั้งหลาย รู้ด้วยตนเองว่า “ธรรมเหล่านี้ เป็นกุศล, ธรรมเหล่านี้ ไม่มีโทษ, ธรรมเหล่านี้ วิญญูชนสรรเสริญ, ธรรมเหล่านี้ กระทำถึงมาตรฐานของมันแล้ว เป็นไปเพื่อความสุข เป็นประโยชน์ เกื้อกูล,” ดังนี้แล้ว; เมื่อนั้น ท่าน พึงเข้าถึงธรรมเหล่านั้น แล้วแลอยู่เถิด.

กาลาม ท. ! ท่านจะสำคัญความข้อนี้อะไร : ความไม่โลภ เกิดขึ้นในบุคคลแล้ว เกิดเพื่อประโยชน์เกื้อกูล หรือมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล? “เพื่อประโยชน์เกื้อกูล พระเจ้าข้า !” บุคคลนั้นไม่โลภแล้ว ความโลภไม่ครอบงำแล้ว ความโลภไม่กลุ้มรุมจิตแล้ว เขาย่อมไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ล่วงเกินภรรยาผู้อื่น ไม่พูดเท็จ ซักชวนผู้อื่นในการกระทำเช่นนั้น ซึ่งเป็นการกระทำเพื่อความสุข เป็นประโยชน์เกื้อกูล ตลอดกาลนาน มิใช่หรือ ? “อย่างนั้น พระเจ้าข้า !”

กาลาม ท. ! ท่านจะสำคัญความข้อนี้อะไร : โทสะ เกิดขึ้นในบุคคลแล้ว เกิดเพื่อประโยชน์เกื้อกูล หรือมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล ? “เพื่อประโยชน์เกื้อกูล พระเจ้าข้า !” บุคคลนั้นไม่มีโทสะแล้ว โทสะไม่ครอบงำแล้ว โทสะไม่กลุ้มรุมจิตแล้ว เขาย่อมไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ล่วงเกินภรรยาผู้อื่น ไม่พูดเท็จ ซักชวนผู้อื่นในการกระทำเช่นนั้น ซึ่งเป็นการกระทำเพื่อความสุข เป็นประโยชน์เกื้อกูล ตลอดกาลนาน มิใช่หรือ ? “อย่างนั้น พระเจ้าข้า !”

กาลาม ท. ! ท่านจะสำคัญความขื่อนี้ว่าอย่างไร : โอมหะ เกิดขึ้น  
 ในบุคคลแล้ว เกิดเพื่อประโยชน์เกื้อกูล หรือมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล ? “เพื่อ  
 ประโยชน์เกื้อกูล พระเจ้าข้า!” บุคคลนั้นไม่มีโอมหะแล้ว โอมหะไม่ครอบงำแล้ว  
 โอมหะไม่กลุ้มรมุจิตแล้ว เขาย่อมไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ล่วงเกินภรรยาผู้อื่น  
 ไม่พูดเท็จ ชักชวนผู้อื่นในการกระทำเช่นนั้น ซึ่งเป็นการกระทำเพื่อความสุ  
 ษเป็นประโยชน์เกื้อกูล ตลอดกาลนาน มิใช่หรือ? “อย่างนั้น พระเจ้าข้า!”

กาลาม ท. ! ท่านจะสำคัญความขื่อนี้ว่าอย่างไร : ธรรมทั้งหลาย  
 (ตามที่กล่าวมา) เหล่านี้ เป็นกุศลหรือเป็นอกุศล? “เป็นกุศล พระเจ้าข้า!” มี โทษ  
 หรือไม่มีโทษ ? “ไม่มีโทษ พระเจ้าข้า!” วิญญูชนติเตียน หรือวิญญูชน  
 สรรเสริญ? “วิญญูชนสรรเสริญ พระเจ้าข้า!” เมื่อประพฤติกกระทำเต็มตาม  
 มาตรฐานของมันแล้ว เป็นไปเพื่อความสุ ษ เป็นประโยชน์เกื้อกูล หรือไม่?  
 หรือว่า ในเรื่องนี้ท่านมีความเห็นอย่างไร? “เมื่อประพฤติกกระทำเต็มตาม  
 มาตรฐานของมันแล้ว เป็นไปเพื่อความสุ ษ เป็นประโยชน์เกื้อกูล ในเรื่องพวกนี้ข้าพระองค์มีความเห็น อย่างนี้  
 พระเจ้าข้า!”

กาลาม ท. ! เรา (อาศัยเหตุผลดังกล่าวมาแล้วข้างบนทั้งหมดนั้น)  
 จึงกล่าวข้อความที่กล่าวไว้ว่า “กาลามทั้งหลายเอ๋ย ! มา (พูดกัน) เถิด ท่าน  
 ทั้งหลาย :-

- อย่าถือเอาว่าจริง เพราะเหตุสักว่าฟังตามๆ กันมา (อนุสสุว) ;
- อย่าถือเอาว่าจริง เพราะเหตุสักว่ากระทำตามๆ กันมา (ปรมฺปร) ;
- อย่าถือเอาว่าจริง เพราะเหตุสักว่าเล่าลือกันอยู่ (อิติกิริ) ;
- อย่าถือเอาว่าจริง เพราะเหตุสักว่ามีที่อ้างในปิฎก (ปิฎกสมฺปทาน) ;
- อย่าถือเอาว่าจริง เพราะเหตุสักว่าการใช้เหตุผลทางตรรก (ตกฺกเหตุ) ;

- อย่าถือเอาว่าจริง เพราะเหตุสักว่าการใช้เหตุผลทางนัยะ (นัยเหตุ) ;
- อย่าถือเอาว่าจริง เพราะเหตุสักว่าการตริคตามอาการ (อาการปริวิตก) ;
- อย่าถือเอาว่าจริง เพราะเหตุสักว่าทนต่อการเพ่งแห่งทิวฐิติ (ทิวฐิตินิษ-  
ฌานกขนุติ) ;
- อย่าถือเอาว่าจริง เพราะเหตุสักว่าฟังคูน่าเชื่อ (ภพพรูปตา) ;
- อย่าถือเอาว่าจริง เพราะเหตุสักว่าสมณะผู้พูดเป็นครูของตน (สมโณ  
โน ครู).

กาลาม ท. ! เมื่อใด ท่านทั้งหลายรู้ด้วยตนเองว่า ‘ธรรมเหล่านี้ เป็นกุศล, ธรรมเหล่านี้ไม่มีโทษ, ธรรมเหล่านี้ วิญญูชนสรรเสริญ ธรรมเหล่านี้ กระทำถึงมาตรฐานของมันแล้ว เป็นไปเพื่อความสุข เป็นประโยชน์ เกื้อกูล’ ดังนี้แล้ว ; เมื่อนั้น ท่านพึงเข้าถึงธรรมเหล่านั้น แล้วแล อยู่เถิด” ดังนี้ ซึ่งเรากล่าวแล้วเพราะอาศัยเหตุผลข้างต้นนั้น.

กาลาม ท. ! อริยสาวกนั้น ปราศจากอภิขณาอย่างนี้ ปราศจาก พยาบาทอย่างนี้ ไม่มีโมหะ มีสัมปชัญญะ มีสติเฉพาหน้า มีจิตสหระคด้วย เมตตา แผ่ไปสู่ทิศ (ที่) หนึ่ง และทิศที่สอง ที่สาม ที่สี่ ก็เหมือนอย่างนั้น, เธอแผ่ไปตลอดโลกทั้งสิ้น ในที่ทั้งปวง ทั้งเบื้องบนเบื้องต่ำและเบื้องขวาง ด้วยจิตอันเป็นไปกับด้วยเมตตา เป็นจิตไม่มีเวร ไม่มีพยาบาท กว้างขวาง ประกอบด้วย คุณอันใหญ่หลวงไม่มีขีดจำกัด แล้วแลอยู่; มีจิตสหระคด้วย กรุณา แผ่ไปสู่ทิศ (ที่) หนึ่ง และทิศที่สอง ที่สาม ที่สี่ ก็เหมือนอย่างนั้น, เธอแผ่ไปตลอดโลกทั้งสิ้น ในที่ทั้งปวง ทั้งเบื้องบนเบื้องต่ำและเบื้องขวาง ด้วยจิตอันเป็นไปกับด้วยกรุณา เป็นจิตไม่มีเวร ไม่มีพยาบาท กว้างขวาง ประกอบด้วยคุณอันใหญ่หลวงไม่มีขีดจำกัด แล้วแลอยู่; มีจิตสหระคด้วย

มุกิตา แม่ไปสู่วิศ (ที่) หนึ่ง และทศที่สอง ที่สาม ที่สี่ ก็เหมือนอย่างนั้น, เธอแม่ไปตลอดโลกทั้งสิ้น ในที่ทั้งปวง ทั้งเบื้องบนเบื้องต่ำและเบื้องขวาง ด้วยจิตอันเป็นไปกับด้วยมุกิตา เป็นจิตไม่มีเวร ไม่มีพยาบาท กว้างขวาง ประกอบด้วยคุณอันใหญ่หลวง ไม่มีขีดจำกัด แล้วแลอยู่; มีจิตสหคตด้วยอุเบกขา แม่ไปสู่วิศ (ที่) หนึ่ง และทศที่สอง ที่สาม ที่สี่ ก็เหมือนอย่างนั้น, เธอแม่ไปตลอดโลกทั้งสิ้น ในที่ทั้งปวง ทั้งเบื้องบนเบื้องต่ำและเบื้องขวาง ด้วยจิตอันเป็นไปกับด้วยอุเบกขา เป็นจิตไม่มีเวร ไม่มีพยาบาท กว้างขวาง ประกอบด้วยคุณอันใหญ่หลวงไม่มีขีดจำกัด แล้วแลอยู่.

กาลาม ท. ! อริยสาวกนั้น มีจิตไม่มีเวรอย่างนี้ มีจิตไม่พยาบาทอย่างนี้ มีจิตไม่เศร้าหมองอย่างนี้ มีจิตหมดจดพิเศษอย่างนี้ แล้ว ความเบาใจ ๔ ประการ ย่อมเกิดมีแก่อริยสาวกนั้น ในทิวฐธรรมเทียว ว่า “๑. ถ้าปรโลกมีผลวิบากแห่งกรรมดีกรรมชั่วมี. ฐานะที่จะมีได้ก็คือ เราจักเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ภายหลังจากแต่การตาย เพราะการทำลายแห่งกาย เพราะเหตุนี้” ดังนี้ : นี้เป็นความเบาใจประการที่หนึ่ง ที่เกิดมีแก่อริยสาวกนั้น. ๒. ถ้าปรโลกไม่มีผลวิบากแห่งกรรมดีกรรมชั่วไม่มี, เรา ที่นี้ในทิวฐธรรมนี้แหละ ก็บริหารตนอยู่เป็นสุข ไม่มีเวร ไม่มีพยาบาท ไม่มีทุกข์ ดังนี้ : นี้เป็นความเบาใจประการที่สอง ที่เกิดมีแก่อริยสาวกนั้น. ๓. ถ้าบาปเป็นอันกระทำสำหรับผู้กระทำ, ส่วนเราไม่ได้คิดจะทำบาปใดๆ ทุกข์จักถูกต้องเราผู้มีได้ทำบาปอยู่ แต่ที่ไหน ดังนี้ : นี้เป็นความเบาใจประการที่สาม ที่เกิดมีแก่อริยสาวกนั้น. ๔. ถ้าบาปไม่เป็นอันกระทำสำหรับผู้กระทำ อยู่แล้วไซ้, ที่นี้ เราก็มองเห็นตนว่าบริสุทธิ์หมดจดอยู่ โดยโลกทั้งสอง ดังนี้ : นี้เป็นความเบาใจประการที่สี่ ที่เกิดมีแก่อริยสาวกนั้น. กาลาม ท. ! อริยสาวกนั้น มีจิตไม่มีเวรอย่างนี้ มีจิตไม่พยาบาทอย่างนี้ มีจิตไม่เศร้าหมองอย่างนี้ มีจิตหมดจดพิเศษอย่างนี้

แล้ว ความเบาใจ ๔ ประการเหล่านี้ ย่อมเกิดมีแก่ोरิสาวกนั้น ในทิฏฐุธรรมเทียว.

“ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ! ข้อนั้นเป็นอย่างนั้น. ข้าแต่พระสุคต ! ข้อนั้น เป็นอย่างนั้น . . .”(ชาวกาลามเหล่านั้น รับสนองพระพุทธคำรัสคด้วยข้อมความนี้อีกครั้งหนึ่ง ด้วยตนเอง , แล้วทูลสรรเสริญพระธรรมเทศนา ประกาศตนเป็นอุบาสก).

- ดิก. อ. ๒๐/๒๔๒-๒๔๘/๕๐๕.

(ผู้ศึกษาอาจจะสังเกตเห็นได้เองว่า การศึกษาและปฏิบัติตามหลักอริยสัจสี่ประการ นั้น จะไม่เป็นการกระทำที่ขัดต่อหลักกาลามสูตรทั้งสิบประการแต่อย่างใด เพราะมีเหตุผลที่แสดงชัดอยู่ในตัวเองว่าทุกข์เป็นอย่างไร เหตุให้เกิดทุกข์เป็นอย่างไร ความดับทุกข์เป็นอย่างไร มรรคอาจจะดับทุกข์ได้แท้จริงอย่างไร โดยไม่ต้องเชื่อคำบอกตามๆ กันมา ไม่ต้องดูการประพฤติตามๆ กันมา หรือเชื่อตามคำเล่าลือ หรืออ้างว่ามีอยู่ในตำรา หรือใช้เหตุผลตามทางตรรก หรือตามทางนยะคือปรัชญา หรือตรรกตามสามัญสำนึก หรือเพราะเข้ากันได้กับเหตุผลของตน หรือผู้พูดอยู่ในฐานะน่าเชื่อ หรือผู้พูดเป็นครูของตน ซึ่งพระองค์เองก็ได้ตรัสขำในข้อนี้อยู่เสมอ. เป็นอันกล่าวได้ว่า ความรู้และการปฏิบัติในอริยสัจทั้งสี่นี้ ไม่มีทางที่จะเป็นเรื่องมมงาย หรือสัสถัพพัตต-ปรามาส อันขัดต่อหลักกาลามสูตร แต่อย่างใด).

## บริษัทที่เกี่ยวข้องกับอริยสัจ

ภิกษุ ท.! บริษัท ๒ จำพวกเหล่านี้ มีอยู่. สองจำพวก อย่งไรเล่า? สองจำพวกคือ บริษัทไม่ประเสริฐ (อนริย) บริษัทประเสริฐ (อริย).

ภิกษุ ท.! **บริษัทไม่ประเสริฐ** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ภิกษุ ในบริษัทใด ในกรณีนี้ ล้วนแต่ไม่รู้ตามเป็นจริงว่า “นี้ ทุกข์, นี้ ทุกข-สมุทัย, นี้ ทุกขนิโรธ, นี้ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา” ดังนี้; บริษัทนี้ เรา กล่าวว่ บริษัทไม่ประเสริฐ.

ภิกษุ ท.! บริษัทประเสริฐ เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ภิกษุ ในบริษัทใด ในกรณีนี้ ล้วนแต่รู้ตามเป็นจริงว่า “นี่ ทุกข์, นี่ ทุกขสมุทัย, นี่ ทุกขนิโรธ, นี่ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา” ดังนี้; บริษัทนี้ เรากล่าวว่า บริษัทประเสริฐ.

ภิกษุ ท.! บริษัทมี ๒ จำพวกเหล่านี้แล. บริษัทที่เลิศในบรรดา บริษัททั้งสองนี้ คือบริษัทประเสริฐ (อริยปริส).

- ทก. อ. ๒๐/๕๐/๒๕๐.

### เมื่ออริยสัจสี่ถูกแยกออกเป็นสองซีก

ภิกษุ ท.! ธรรมทั้งหลายอันเป็นกุศลเหล่าใด ซึ่งเป็นอริยะ เป็น เครื่องนำออกจากทุกข์ เป็นเครื่องยังสัตว์ให้ถึงความตรัสรู้พร้อม มีอยู่. ภิกษุ ท.! ถ้าหากว่าบุคคลผู้ชอบถาม จะพินิจถามพวกเธออย่างนี้ว่า “วิธีการ เพื่อให้ได้รับ ประโยชน์ถึงที่สุด (อุปนิสา<sup>๑</sup>) ในการฟังซึ่งธรรมอันเป็นกุศล ซึ่งเป็นอริยะ เป็น เครื่องนำออกจากทุกข์ เป็นเครื่องยังสัตว์ให้ถึงความตรัสรู้พร้อม เหล่านั้น มีอยู่อย่างไรเล่า?” ดังนี้ไซ้, พินิจตอบแก่เขาอย่างนี้ว่า วิธีการนั้นก็คือ (การฟัง) เพื่อให้รู้ตามเป็นจริงซึ่ง ธรรมเหล่านั้น อันจะพึงแบ่งออกได้เพียงสองหมวด. สองหมวด ใดกันเล่า? สองหมวดคือ การแยกฟังให้รู้ว่า “นี่คือทุกข์ นี่คือ ทุกขสมุทัย” ดังนี้ : นี่เป็น อนุปัสสนา (การตามเห็น) หมวดที่หนึ่ง; และ “นี่คือทุกขนิโรธ นี่คือทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา” ดังนี้ นี่เป็นอนุปัสสนาหมวดที่สอง.

ภิกษุ ท.! เมื่อภิกษุตามเห็นอยู่ซึ่งธรรม อันจะพึงแบ่งออกได้เป็น

๑. อุปนิสา คำนี้ ในที่บางแห่ง (ปฏิจกสมุปปาทจากพระโฆส หน้า ๕๔๕ บรรทัดที่ ๗) ได้แปลว่า “ประโยชน์” นั้นไม่ถูก, ที่ถูกต้องแปลว่า “วิธีที่จะเข้าถึงประโยชน์”; ขอให้เข้าใจตามนี้ด้วย.

สองหมวดโดยชอบ อย่างนี้ เป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรเพากิเลส มีตนส่งไป แล้วในธรรม อยู่; ผลที่เธอพึงหวังได้อย่างใดอย่างหนึ่ง ในบรรดาผลสองอย่าง คือการ บรรลุอรหัตตผลในทิวาสวรรณ นั้นเทียว, หรือว่าถ้าอุปาทิ(เชื้อ) ยังเหลืออยู่ ก็ย่อม เป็นอนาคามี.

- สุตต. พ. ๒๕/๔๗๓/๓๕๐.

## หลักวิธีการศึกษาอริยสังขี ใ้ใช้ได้กับหลักทั่วไป

ตัวอย่าง ก. เกี่ยวกับอกุศลศีล

ฉปติ ! อกุศลศีลเหล่านี้ : นั้นเรากล่าวว่าเป็นสิ่งที่ควรรู้.

ฉปติ ! อกุศลศีลมีสิ่งนี้ๆ เป็นสมุฏฐาน : นั้นเรากล่าวว่าเป็นสิ่งที่ควรรู้.

ฉปติ ! อกุศลศีลดับไปไม่มีเหลือ ในที่นี้ๆ : นั้นเรากล่าวว่าเป็นสิ่งที่ควรรู้.

ฉปติ ! ผู้ปฏิบัติอย่างนี้ ปฏิบัติเพื่อดับไม่เหลือแห่งอกุศลศีล : นั้น เรากล่าวว่าเป็นสิ่งที่ควรรู้.

## ตัวอย่าง ข. เกี่ยวกับกุศลศีล

- ถปติ ! กุศลศีลเหล่านี้ : นั้นเรากล่าวว่าเป็นสิ่งที่ควรรู้.  
 ถปติ ! กุศลศีลมีสิ่งนี้ๆ เป็นสมมุฏฐาน : นั้นเรากล่าวว่าเป็นสิ่งที่ควรรู้.  
 ถปติ ! กุศลศีลดับไม่เหลือ ในที่นี้ๆ : นั้นเรากล่าวว่าเป็นสิ่งที่ควรรู้.  
 ถปติ ! ผู้ปฏิบัติอย่างนี้ ปฏิบัติเพื่อดับไม่เหลือแห่งกุศลศีล : นั้นเรากล่าวว่าเป็นสิ่งที่ควรรู้.

## ตัวอย่าง ค. เกี่ยวกับอกุศลสังกัปปะ

- ถปติ ! อกุศลสังกัปปะเหล่านี้ : นั้นเรากล่าวว่าเป็นสิ่งที่ควรรู้.  
 ถปติ ! อกุศลสังกัปปะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นสมมุฏฐาน : นั้นเรากล่าวว่าเป็นสิ่งที่ควรรู้.  
 ถปติ ! อกุศลสังกัปปะดับไปไม่มีเหลือ ในที่นี้ๆ : นั้นเรากล่าวว่าเป็นสิ่งที่ควรรู้.  
 ถปติ ! ผู้ปฏิบัติอย่างนี้ ปฏิบัติเพื่อดับไม่เหลือแห่งอกุศลสังกัปปะ : นั้นเรากล่าวว่าเป็นสิ่งที่ควรรู้.

## ตัวอย่าง ง. เกี่ยวกับกุศลสังกัปปะ

- ถปติ ! กุศลสังกัปปะเหล่านี้ : นั้นเรากล่าวว่าเป็นสิ่งที่ควรรู้.  
 ถปติ ! กุศลสังกัปปะมีสิ่งนี้ๆ เป็นสมมุฏฐาน : นั้นเรากล่าวว่าเป็นสิ่งที่ควรรู้.



อุปติ ! กุศลลังกับปะดับไม่เหลือ ในที่นี้ๆ : นั้นเรากล่าวว่าเป็น  
 สิ่งทีควรรู้.

อุปติ ! ผู้ปฏิบัติอย่างนี้ ปฏิบัติเพื่อดับไม่เหลือแห่งกุศลลังกับปะ  
 นั้นเรากล่าวว่าเป็นสิ่งทีควรรู้.

- ม. ม. ๑๓/๓๔๖/๓๖๑.

(ผู้ศึกษาจะสังเกตเห็นได้เองว่า หลักการศึกษาตามแบบของอริยสัจสี่ซึ่งแยกออกไป ได้ว่า  
 คืออะไร? จากอะไร? เพื่ออะไร? โดยวิธีใด? ดังนี้ นั้น ใช้เป็นหลักศึกษาธรรมะ  
 อะไรก็ได้ ดังในตัวอย่างเหล่านี้).

### อริยสัจสี่เป็นที่ตั้งแห่งการแสดงตัวของปัญญินทรีย์

ภิกษุ ท. ! อินทรีย์ ๕ อย่างเหล่านี้ มีอยู่. ห้าอย่างเหล่าไหนเล่า ?  
 ห้าอย่างคือ สัทชินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมာชินทรีย์ และปัญญินทรีย์.

ภิกษุ ท. ! สัทชินทรีย์ จะเห็นได้ในที่ไหนเล่า ? สัทชินทรีย์ เห็นได้  
 ใน โสตาปัตตียังคะลี.

ภิกษุ ท. ! วิริยินทรีย์ จะเห็นได้ในที่ไหนเล่า ? วิริยินทรีย์ เห็นได้  
 ใน สัมมปปธานลี.

ภิกษุ ท. ! สตินทรีย์ จะเห็นได้ในที่ไหนเล่า ? สตินทรีย์ เห็นได้ใน  
 สติปัญฐานลี.

ภิกษุ ท. ! สมาชินทรีย์ จะเห็นได้ในที่ไหนเล่า ? สมาชินทรีย์ เห็น  
 ได้ใน ฌานลี.

ภิกษุ ท. ! ปัญญินทรีย์ จะเห็นได้ในที่ไหนเล่า ? ปัญญินทรีย์  
 เห็นได้ใน อริยสัจลี.

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล อินทรีย์ ๕ อย่าง. ....

- มหาวาร. สั. ๑๕/๒๕๕/๘๕๒-๘๕๓.

## อริยสัจสี่เป็นวัตถุแห่งกิจของปัญญาอินทรีย์

ภิกษุ ท. ! ปัญญาอินทรีย์ เป็นอย่างไรเล่า? ในกรณีนี้คือ อริยสาวก เป็นผู้ที่มีปัญญา ประกอบพร้อมแล้วด้วยปัญญาเครื่องให้ถึงซึ่งสัจจะแห่งการเกิดดับอันเป็นอริยะ เป็นเครื่องชำแรกกิเลส ให้ถึงความสิ้นไปแห่งทุกข์โดยชอบ. อริยสาวกนั้น รู้ชัดตามที่เป็นจริงว่า “ทุกข์ เป็นอย่างนี้, เหตุให้เกิดทุกข์ เป็นอย่างนี้, ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้” ดังนี้. ภิกษุ ท. ! การรู้นี้ เรากล่าวว่า ปัญญาอินทรีย์.<sup>๑</sup>

- มหาวาร. สั. ๑๕/๒๖๓/๘๖๕.

[ในสูตรอื่น ได้ทรงแสดง ลักษณะแห่งปัญญาอินทรีย์ ไว้ว่า :-]

สารีบุตร ! .... อริยสาวกจักเป็นผู้รู้ชัดอย่างนี้ว่า “สังสารวัฏฏ์ เป็นสิ่งมีเบื้องต้นและที่สุดอันบุคคลไปตามอยู่รู้ไม่ได้ เบื้องต้นที่สุดย่อมไม่ปรากฏ แก่สัตว์ทั้งหลายผู้มีวิชาเป็นเครื่องกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องผูก กำลังเล่นไป ท่องเที่ยวไป. ความจางคลายดับไปโดยไม่มีเหลือแห่งวิชาอันเป็นกองแห่งความมีคั่น มีอยู่; นั้น เป็นบทที่สงบ นั้น เป็นบทที่ประณีต, กล่าวคือ เป็นที่สงบแห่งสังขารทั้งปวง เป็นที่สลัดคืนซึ่งอุปธิทั้งปวง เป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหา เป็นความจางคลาย เป็นความดับ เป็นนิพพาน” สารีบุตร ! ความรู้ชัดเช่นนั้นของอริยสาวกนั้น ย่อมเป็นปัญญาอินทรีย์ของเธอนั้น.

- มหาวาร. สั. ๑๕/๓๐๐/๑๐๒๐.

๑. ในสูตรอื่น (๒๒/๑๒/๑๕) แทนที่จะเรียกว่าปัญญาอินทรีย์ ครัสเรียกว่าปัญญาพละก็มี ซึ่งมีใจความอย่างเดียวกัน.

## เบญจพิศพรที่ทรงระบุไว้สำหรับภิกษุ

(ไม่เกี่ยวกับค้นหาเหมือนจตุพิศพรของชาวบ้าน)

ภิกษุ ท.! เมื่อพวกเธอเที่ยวไปในโคจรอันเป็นวิสัยแห่งบคาตน ก็จักเจริญแม้ด้วยอายุ แม้ด้วยวรรณะ แม้ด้วยสุขะ แม้ด้วยโภคะ แม้ด้วยพละ.

ภิกษุ ท.! อะไรเล่า เป็นความหมายในคำว่า อายุ สำหรับภิกษุ ?

ภิกษุ ท.! ในกรณีนี้คือ ภิกษุยอมเจริญอิทธิบาท อันประกอบพร้อมด้วย **ธรรม เครื่องปรุงแต่ง มีสมาธิอาศัยฉันทะเป็นประธานกิจ**; ย่อมเจริญอิทธิบาท อันประกอบพร้อมด้วยธรรมเครื่องปรุงแต่ง มีสมาธิอาศัย **วิริยะ** เป็นประธานกิจ; ย่อมเจริญอิทธิบาท อันประกอบพร้อมด้วยธรรมเครื่องปรุงแต่ง มีสมาธิอาศัย **จิตตะ** เป็นประธานกิจ; ย่อมเจริญอิทธิบาท อันประกอบพร้อมด้วยธรรมเครื่องปรุงแต่ง มีสมาธิอาศัย **วิมังสา** เป็นประธานกิจ. (กิจในที่นี้คือ กิจเกี่ยวกับ การระวัง, การละ, การทำให้เกิดมี และการรักษา). ภิกษุนั้น, เพราะเจริญกระทำให้มาก ซึ่งอิทธิบาท ๔ ประการเหล่านี้, เมื่อหวังอยู่ ก็จะพึงดำรงอยู่ได้ตลอดเวลากว่าปีหนึ่ง หรือเกินกว่าก็ปี. ภิกษุ ท.! นี้แล เป็นความหมายในคำว่า อายุ สำหรับภิกษุ.

ภิกษุ ท.! อะไรเล่า เป็นความหมายในคำว่า วรรณะ สำหรับภิกษุ ?

ภิกษุ ท.! ในกรณีนี้คือ ภิกษุเป็นผู้ **มีศีล** ถูกรวมด้วยปาติโมกขสังวร ถึงพร้อมแล้วด้วยมรรยาทและโคจร มีปกติเห็นเป็นภัยในโทษทั้งหลาย แม้เป็นโทษเล็กน้อย สมทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย. ภิกษุ ท.! นี้แล เป็นความหมายในคำว่า วรรณะ สำหรับภิกษุ.

ภิกษุ ท. ! อะไรเล่า เป็นความหมายในคำว่า สุข สำหรับภิกษุ ?  
 ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้คือ ภิกษุ เข้าถึงปฐมฌาน . . . . ทุติยฌาน . . . . ตติย-  
 ฌาน . . . . จตุตถฌาน . . . . แล้วแลอยู่. ภิกษุ ท. ! นี้แล เป็นความหมายใน  
 คำว่า สุข สำหรับภิกษุ.

ภิกษุ ท. ! อะไรเล่า เป็นความหมายในคำว่า โภคะ สำหรับภิกษุ ?  
 ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้คือ ภิกษุ มีจิตอันประกอบด้วยเมตตา, กรุณา,  
 มุทิตา, อุเบกขา, แผ่ไปยังทิศที่หนึ่ง ที่สอง ที่สาม ที่สี่ ทิศเบื้องบน เบื้อง  
 ต่ำ และด้านขวาง แผ่ไปยังโลกทั้งสิ้น ในที่ทั้งปวง ด้วยจิตที่ประกอบด้วย  
 เมตตา, กรุณา, มุทิตา, อุเบกขา, ชนิดที่ไพบุลย์ ถึงความเป็นจิตใหญ่ หา  
 ประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีพยาบาท อยู่. ภิกษุ ท. ! นี้แล เป็นความหมาย  
 ในคำว่า โภคะ สำหรับภิกษุ.

ภิกษุ ท. ! อะไรเล่า เป็นความหมายในคำว่า พละ สำหรับภิกษุ ?  
 ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้คือ ภิกษุ กระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติ อัน  
 หาอาสวะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง  
 ในทิฏฐุธรรม เข้าถึงแล้วแลอยู่. ภิกษุ ท. ! นี้แล เป็นความหมายในคำว่า  
 พละ สำหรับภิกษุ.

- ปา. ที. ๑๑/๘๕/๕๐.

### การทำบุคคลให้รู้อริยสัจ จัดเป็นอนุศาสนีปาฏิหาริย์

แก้วกฐะ ! นีปาฏิหาริย์สามอย่าง ที่เราได้ทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่ง  
 เอง แล้วประกาศให้ผู้อื่นรู้ได้. สามอย่างอะไรเล่า ? สามอย่างคือ อิทธิ-  
 ปาฏิหาริย์ อาเทศนาปาฏิหาริย์ และอนุศาสนีปาฏิหาริย์.

(๑) เกวัญฉะ ! อิทธิปาฏิหาริย์นั้นเป็นอย่างไรเล่า ? เกวัญฉะ ! ภิกษุในกรณีนี้ กระทำอิทธิวิธีมีอย่างต่างๆ : ผู้เดียวแปลงรูปเป็นหลายคน, หลายคนเป็นคนเดียว, ทำที่กำบังให้เป็นที่แจ้ง ทำที่แจ้งให้เป็นที่กำบัง, ไปได้ไม่ขัดข้อง ผ่านทะลุฝา ทะลุกำแพง ทะลุภูเขา จู๋ไปในอากาศสว่างๆ, ผุดขึ้นและดำรงอยู่ในแผ่นดินได้เหมือนในน้ำ, เดินไปได้เหนือน้ำ เหมือนเดินบนแผ่นดิน, ไปได้ในอากาศเหมือนนกมีปีก ทั้งที่ยังนั่งสมาธิสู่บัลลังก์. ลูบคลำดวงจันทร์และดวงอาทิตย์อันมีฤทธิ์อานุภาพมาก ได้ด้วยฝ่ามือ. และแสดงอำนาจทางกายเป็นไปตลอดถึงพรหมโลกได้. เกวัญฉะ ! กุลบุตรผู้มีศรัทธาเลื่อมใสได้เห็นการแสดงนั้นแล้ว เขาบอกเล่าแก่กุลบุตรอื่นบางคน ที่ไม่ศรัทธาเลื่อมใสว่าน่าอัศจรรย์นัก. กุลบุตรผู้ไม่มีศรัทธาเลื่อมใสนั้น ก็จะฟังตอบว่า *วิชาชื่อ คันธารี<sup>๑</sup>* มีอยู่ ภิกษุนั้นแสดงอิทธิวิธีด้วยวิชานั้นเท่านั้น (หาใช่มีปาฏิหาริย์ไม่), เกวัญฉะ ! ท่านจะเข้าใจว่าอย่างไร : ก็คนไม่เชื่อ ไม่เลื่อมใส ย่อมกล่าวตอบผู้เชื่อผู้เลื่อมใสได้อย่างนั้น มิใช่หรือ ?

“ฟังตอบได้, พระองค์ !”

เกวัญฉะ ! เราเห็นโทษในการแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ดังนี้แล จึงอึดอัดขะแยง เกลียคชัง ต่ออิทธิปาฏิหาริย์.

(๒) เกวัญฉะ ! อาเทศนาปาฏิหาริย์นั้น เป็นอย่างไรเล่า ? เกวัญฉะ ! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมทลายจิต ทายความรู้สึกรู้สีกของจิต ทายความตริก ทายความตรอง ของสัตว์เหล่าอื่น ของบุคคลเหล่าอื่นได้ ว่า ใจของท่านเช่นนี้ ใจของท่านมีประการนี้ ใจของท่านมีด้วยอาการอย่างนี้. . . . . ฯลฯ . . . .

๑. คันธารี ชื่อมนต์ แต่งโดยฤๅษีมีนามคันธาระ, อีกอย่างหนึ่งว่าในแคว้นคันธาระ.

กฤษณะผู้ไม่เชื่อ ไม่เลื่อมใส ย่อมค้านกฤษณะผู้เชื่อผู้เลื่อมใส ว่า **วิชา** ชื่อ **มณิกา** มีอยู่ กฤษณะนั้น กล่าวทนายใจได้เช่นนั้นๆ ก็ด้วยวิชานั้น (หาใช่มีปาฏิหาริย์ไม่), เกวัญญะ! ท่านจะเข้าใจว่าอย่างไร : ก็คนไม่เชื่อไม่เลื่อมใส ย่อมกล่าวตอบผู้เชื่อผู้เลื่อมใสได้ อย่างนั้น มิใช่หรือ?

“ฟังตอบได้, พระองค์!”

เกวัญญะ ! เราเห็นโทษในการแสดงอาเทศนาปาฏิหาริย์ดังนี้แล จึง อึดอัด ขยะแขยง เกลียดชัง ต่ออาเทศนาปาฏิหาริย์.

(๓) เกวัญญะ ! **อนุศาสนีปาฏิหาริย์** นั้น เป็นอย่างไรเล่า? เกวัญญะ ! กฤษณะในกรณีนี้ ย่อมสั่งสอนว่า “ท่านจงตรึกอย่างนี้ๆ อย่าตรึกอย่างนั้นๆ, จงทำไว้ในใจอย่างนี้ๆ อย่าทำไว้ในใจอย่างนั้นๆ, จงละสิ่งนี้ๆ เสีย. จงเข้าถึงสิ่งนี้ๆ แล้วแลอยู่” ดังนี้. เกวัญญะ ! นี้เราเรียกว่า **อนุศาสนีปาฏิหาริย์**.

เกวัญญะ ! ข้ออื่นยังมีอีก : ตถาคตเกิดขึ้นในโลกนี้ เป็นพระอรหันต์ตรัสรู้ชอบเอง สมบูรณ์ด้วยวิชาและจรณะ ดำเนินไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกคนควรฝึกไม่มีใครยิ่งไปกว่า เป็นครูของเทวดาและมนุษย์ เป็นผู้เบิกบานแล้ว จำแนกธรรมออกสอนสัตว์. ตถาคตนั้น ทำให้แจ้งซึ่งโลกนี้ กับทั้งเทวดา มาร พรหม หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาพร้อมทั้งมนุษย์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว สอนผู้อื่นให้รู้แจ้งตาม. ตถาคตนั้นแสดงธรรมไพเราะในเบื้องต้น – ท่ามกลาง – ที่สุด, ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง. คหบดีหรือบุตรคหบดี หรือผู้เกิดในตระกูลใดตระกูลหนึ่งในภายหลังก็ดี ได้ฟังธรรมนั้นแล้ว เกิดศรัทธาในตถาคต. เขาผู้ประกอบด้วยศรัทธา ย่อมพิจารณาเห็นว่า “ฆราวาสคับแคบ เป็น

ทางมาแห่งรัฐ, บรรพชาเป็นโอกาสว่าง; การที่คนอยู่ครองเรือน จะประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์โดยส่วนเดียวเหมือนสังข์ที่เขาขัดแล้วนั้น ไม่ทำได้โดยง่าย. ถ้ากระไร เราจะปลงผมและหนวด ครองผ้ากาสาเยะ ออกจากเรือนบวช เป็นผู้ไม่เกี่ยวข้องกับด้วยเรือนเถิด”, ดังนี้. โดยสมัยอื่นต่อมา เขาละกองสมบัติน้อยใหญ่ และวงศ์ญาติน้อยใหญ่ ปลงผมและหนวด ออกจากเรือนบวชเป็นผู้ไม่เกี่ยวข้องกับด้วยเรือนแล้ว. ภิกษุนั้น ผู้บวชแล้วอย่างนี้ สำรวมแล้ว ด้วยความสำรวมในปาติโมกข์ ถึงพร้อมด้วยมรรยาทและโคจร, มีปกติเห็นเป็นภัยในโทษทั้งหลาย แม้ว่าเป็นโทษเล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย, ประกอบแล้วด้วยกายกรรมวจีกรรมอันเป็นกุศล, มีอาชีพะบริสุทธิ์, ถึงพร้อมด้วยศีล, มีทวารอันคุ้มครองแล้วในอินทรีย์ทั้งหลาย, ประกอบด้วยสติสัมปปัญญะ, มีความสันโดษ.

แก้วกฐะ ! ภิกษุถึงพร้อมด้วยศีล เป็นอย่างไรเล่า? แก้วกฐะ ! ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ละการทำสัตว์มีชีวิตให้ตกลงไป เป็นผู้เว้นขาดจากปาณาติบาต วางท่อนไม้และศาสตราเสียแล้ว มีความละอาย ถึงความเอ็นดูกรุณา หวังประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงอยู่. แก้วกฐะ ! นี้เราเรียกว่า อนุศาสนีปาฏิหาริย์.

(ต่อไปนี้ ทรงแสดงด้วยจตุศีล - มัชฌิมศีล - มหาศีล - อินทรีย์สังวร - สติสัมปชัญญะ - การสันโดษด้วยปัจจัยสี่ - การชำระจิตจากนิรณันที่สังคแล้วได้ปฐมฌาน - ทุตติฌาน - ตติยฌาน - จตุตถฌาน - ญาณทัสสนะ - มโนมยิทธิ - อิทธิวิธี - ทิพพโสต - เจโตปริยญาณ - ปุพเพนิวาसानุสสติญาณ - จุตูปปาตญาณ และตรัสเรียกความสำเร็จในการสอนแต่ละขั้นว่า อนุศาสนีปาฏิหาริย์ อย่างหนึ่งๆ จนกระทั่งถึงอัสวักขยญาณซึ่งมีข้อความว่า :-)

แก้วกฐะ ! ภิกษุนั้น ครั้นจิตตั้งมั่นบริสุทธิ์ผ่องใส ไม่มีกิเลสปราศจากอุปกิเลส เป็นธรรมชาติอันโยนควรแก่การงาน ตั้งอยู่ได้อย่างไม่

ห้วนไหว เช่นนี้แล้ว, เธอก็น้อมจิตไปเฉพาะต่ออาสวกขยญาณ. เธอย่อมรู้ชัดตามที่เป็นจริงว่า “นี่ทุกข์, นี่เหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, นี่ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี่ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์”; และรู้ชัดตามที่เป็นจริงว่า “เหล่านี้อาสวะ, นี่เหตุเกิดขึ้นแห่งอาสวะ, นี่ความดับไม่เหลือแห่งอาสวะ, นี่ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งอาสวะ”. เมื่อเธอรู้อยู่อย่างนี้เห็นอยู่อย่างนี้ จิตก็พ้นจากกามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ. ครั้นจิตหลุดพ้นแล้วก็เกิดญาณหยั่งรู้ว่า “จิตพ้นแล้ว”. เธอรู้ชัดว่า “ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มีอีก” ดังนี้. เกวัญภูชะ ! เปรียบเหมือนห้วงน้ำใสที่ไหลเขาไม่ขุ่นมัว, คนมีจักขุศิวินอยู่บนฝั่งในที่นั้น, เขาเห็นหอยต่างๆ บ้าง กรวด และหินบ้าง ผุงปลาบ้าง อันหยุดอยู่และว่ายไปในห้วงน้ำนั้น, เขาจะสำเนียงใจอย่างนี้ว่า “ห้วงน้ำนี้ใส ไม่ขุ่นเลย หอย ก้อนกรวด ปลาทั้งหลายเหล่านี้หยุดอยู่บ้าง วายไปบ้าง ในห้วงน้ำนั้น” ดังนี้; ฉันทใดก็ฉันทนั้น. เกวัญภูชะ ! นี้เราเรียกว่า อนุศาสนิปาฏิหารีย์.

เกวัญภูชะ ! เหล่านี้แล ปาฏิหารีย์ ๓ อย่าง ที่เราได้ทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเอง แล้วประกาศให้ผู้อื่นรู้ตามด้วย.

- สี. ที. ๘/๒๗๓ - ๒๗๖/๓๓๕ - ๒๘๒.

## อริยสัจ (หรือโลกสัจ)

### ทรงบัญญัติไว้ในกายที่ยังมีสัญญาและใจ

ภิกษุ ท. ! เราได้กล่าวกะโรหิตัสสเทวบุตรนั้นว่า “แน่ะเธอ ! ที่สุดโลกแห่งใด อันสัตว์ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จุติ ไม่อุบัติ, เราไม่กล่าว



การรู้ การเห็น การถึงที่สุดโลกนั้น เพราะการไป. แน่ะเธอ ! เมื่อยังไม่ถึงที่สุดแห่งโลกแล้ว เราย่อมไม่กล่าวซึ่งการกระทำที่สุดแห่งทุกข์. แน่ะเธอ ! ในกายที่ยาวาหาหนึ่ง ซึ่งประกอบด้วยสัญญาและใจนี้เอง เราได้บัญญัติโลก เหตุเกิดของโลก ความดับไม่เหลือของโลก และทางให้ถึงความดับไม่เหลือของโลกไว้” ดังนี้.

- จตุกก. อ. ๒๑/๖๔/๔๖.

### อริยสัจ ทรงบัญญัติสำหรับสัตว์ที่อาจมีเวทนา

ภิกษุ ท. ! เพราะอาศัยซึ่งธาตุ ๖ ประการ การก้าวลงสู่ครรภ์ ย่อมมี; เมื่อการก้าวลงสู่ครรภ์ มีอยู่, นามรูป ย่อมมี; เพราะมีนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสพายตนะ; เพราะมีสพายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ; เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา. ภิกษุ ท. ! เราย่อมบัญญัติว่า “นี่ เป็นความทุกข์” ดังนี้; ว่า “นี่ เป็นเหตุเกิดของความทุกข์” ดังนี้; ว่า “นี่ เป็นความดับไม่เหลือของความทุกข์” ดังนี้; ว่า “นี่ เป็นทางให้ถึงความดับไม่เหลือของความทุกข์” ดังนี้; แก่สัตว์ผู้สามารถเสวยเวทนา.

(ต่อไปได้ตรัสรายละเอียด ของอริยสัจทั้งสี่ หาได้ในภคานา แห่งหนังสือเล่มนี้ ที่หัวข้อว่า “อริยสัจสี่ ที่ทรงแสดงโดยพิสดาร (นัยที่สอง)” หน้า ๑๓๘).

- ติก. อ. ๒๐/๒๒๗/๕๐๑.

(ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า ข้อเท็จจริงอันนี้มีความสำคัญอย่างยิ่ง กล่าวคือ ต้อง มีการเสวยเวทนาจริงๆ จึงจะเห็นทุกขอริยสัจที่เกิดจากตัณหาอันเกิดจากเวทนานั้น และความที่ ทุกข์ดับไปในขณะที่ตัณหาดับไปในเวทนานั้น ในเมื่อจิตประกอบอยู่ด้วยธัมมสังคิแห่งอฏฐังคิกมรรค โดยอัตโนมัติ; ดังนั้น ถ้าปราศจากเวทนาเสียเพียงอย่างเดียวแล้ว อริยสัจสี่ก็ยังมีได้เป็นสิ่งที่มิได้อยู่

จริง; ด้วยเหตุนี้ จึงกล่าวได้ว่า “อริยสัจ ทรงบัญญัติสำหรับสัตว์ที่อาจเสวย เวทนา” ดังนี้ โดยนัย  
 ดังที่พระพุทธองค์ตรัสแล้วข้างบน).

## เวทนาโดยปัจจัยสี่สิบเอ็ดชนิด

ภิกษุ ท. ! เราได้อยู่แล้วโดยประเทศแห่งวิหารธรรม อย่างเดียวกัน  
 กับวิหารธรรมที่เราเคยอยู่แล้วเมื่อตรัสรู้แล้วใหม่ๆ. เมื่ออยู่โดยวิหารธรรม  
 อย่างนี้ เราย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า :-

- |              |                                     |              |
|--------------|-------------------------------------|--------------|
| “เวทนาย่อมมี | เพราะปัจจัยคือ มิจฉาทิฏฐิ บ้าง;     | - ความเข้าไป |
|              | สงบร่างับ แห่งมิจฉาทิฏฐิ บ้าง ;     |              |
| เวทนาย่อมมี  | เพราะปัจจัยคือ สัมมาทิฏฐิ บ้าง ;    | - ความเข้าไป |
|              | สงบร่างับ แห่งสัมมาทิฏฐิ บ้าง ;     |              |
| เวทนาย่อมมี  | เพราะปัจจัยคือ มิจฉาสังกัปปะ บ้าง ; | - ความเข้าไป |
|              | สงบร่างับ แห่งมิจฉาสังกัปปะ บ้าง ;  |              |
| เวทนาย่อมมี  | เพราะปัจจัยคือ สัมมาสังกัปปะ บ้าง ; | - ความเข้าไป |
|              | สงบร่างับ แห่งสัมมาสังกัปปะ บ้าง ;  |              |
| เวทนาย่อมมี  | เพราะปัจจัยคือ มิจฉาวาจา บ้าง ;     | - ความเข้าไป |
|              | สงบร่างับ แห่งมิจฉาวาจา บ้าง ;      |              |
| เวทนาย่อมมี  | เพราะปัจจัยคือ สัมมาวาจา บ้าง ;     | - ความเข้าไป |
|              | สงบร่างับ แห่งสัมมาวาจา บ้าง ;      |              |
| เวทนาย่อมมี  | เพราะปัจจัยคือ มิจฉากัมมันตะ บ้าง ; | - ความเข้าไป |
|              | สงบร่างับ แห่งมิจฉากัมมันตะ บ้าง ;  |              |
| เวทนาย่อมมี  | เพราะปัจจัยคือ สัมมากัมมันตะ บ้าง ; | - ความเข้าไป |
|              | สงบร่างับ แห่งสัมมากัมมันตะ บ้าง ;  |              |

- เวทนาย่อมมี เพราะปัจจัยคือ มิจฉาอาชีวะ บ้าง ; - ความเข้าไป  
 สงบรำงับ แห่งมิจฉาอาชีวะบ้าง ;
- เวทนาย่อมมี เพราะปัจจัยคือ สัมมาอาชีวะ บ้าง ; - ความเข้าไป  
 สงบรำงับ แห่งสัมมาอาชีวะ บ้าง ;
- เวทนาย่อมมี เพราะปัจจัยคือ มิจฉาวายามะ บ้าง ; - ความเข้าไป  
 สงบรำงับ แห่งมิจฉาวายามะ บ้าง ;
- เวทนาย่อมมี เพราะปัจจัยคือ สัมมาวายามะ บ้าง ; - ความเข้าไป  
 สงบรำงับ แห่งสัมมาวายามะ บ้าง ;
- เวทนาย่อมมี เพราะปัจจัยคือ มิจฉาสติ บ้าง ; - ความเข้าไป  
 สงบรำงับ แห่งมิจฉาสติบ้าง ;
- เวทนาย่อมมี เพราะปัจจัยคือ สัมมาสติ บ้าง ; - ความเข้าไป  
 สงบรำงับ แห่งสัมมาสติบ้าง ;
- เวทนาย่อมมี เพราะปัจจัยคือ มิจฉาสมาธิ บ้าง ; - ความเข้าไป  
 สงบรำงับ แห่งมิจฉาสมาธิบ้าง ;
- เวทนาย่อมมี เพราะปัจจัยคือ สัมมาสมาธิ บ้าง ; - ความเข้าไป  
 สงบรำงับ แห่งสัมมาสมาธิบ้าง ;
- เวทนาย่อมมี เพราะปัจจัยคือ จันตะ บ้าง ; - ความเข้าไป  
 สงบรำงับ แห่งจันตะบ้าง ;
- เวทนาย่อมมี เพราะปัจจัยคือ วิตก บ้าง ; - ความเข้าไป  
 สงบรำงับ แห่งวิตกบ้าง ;
- เวทนาย่อมมี เพราะปัจจัยคือ สัตถุญา บ้าง ; - ความเข้าไป  
 สงบรำงับ แห่งสัตถุญาบ้าง ;

เวทนาย่อมมี เพราะปัจจัยคือ **ฉันทะ** **วิตก** และ**สัญญา**ที่ยังไม่เข้าไป  
สงบรำงับ บ้าง ;

เวทนาย่อมมี เพราะปัจจัยคือ **ฉันทะ** **วิตก** และ**สัญญา** ที่เข้าไป  
สงบรำงับแล้ว บ้าง ;

เวทนาย่อมมี เพราะปัจจัยคือ **การบรรลุถึงฐานะที่ได้พยายามเพื่อจะ  
บรรลุถึง บ้าง”** ดังนี้.

- มหาวาร. ส. ๑๘/๑๗/๕๐.

## ผู้รู้ริยะสัจ

### ไม่จำเป็นต้องแตกฉานอภิธรรมและรวายลาภ

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดงม้ําเกลบ<sup>๑</sup> ๓ ชนิด และบุรุษพริก<sup>๒</sup> ๓ ชนิด.

ภิกษุ ท. ! **ม้ําเกลบ ๓ ชนิด** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. !  
ม้ําเกลบบางตัวในกรณีนี้ มีความเร็ว ไม่มีสีสวย ไม่มีรูปร่างขึงขัง ; บางตัวมี  
ความเร็ว มีสีสวย แต่ไม่มีรูปร่างขึงขัง; บางตัวมีความเร็ว มีสีสวย มีรูปร่าง  
ขึงขัง. ภิกษุ ท. ! นี่แหละ **ม้ําเกลบ ๓ ชนิด**.

ภิกษุ ท. ! **บุรุษพริก ๓ ชนิด** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. !  
**บุรุษพริกบางคน มีความเร็ว (ขวสมุปนฺน) แต่ไม่มีผิวพรรณ (น วณฺณสมุปนฺน)**

๑. คำนี้บาลีว่า อสุขตุฏฺก เคยแปลกันมาว่าม้ํากระจอก แต่เห็นว่าไม่สมกับเค้าเรื่อง เพราะม้ํากระจอกขาเขยงวิ่ง  
ไม่ได้เร็ว และจะมีความสง่าผ่าเผยขึงขังไม่ได้ จึงไม่แปลว่าม้ํากระจอก แต่แปลว่า ม้ําเกลบ คือม้ําพันธุ์เล็กกรอง  
จากม้ําพันธุ์สินธพ.

๒. คำนี้บาลีว่า ปุริสขตุฏฺก ก็เคยแปลกันมาว่า บุรุษกระจอก ซึ่งไม่เข้ากับเรื่องราวที่แสดง เพราะคนกระจอกออก  
ง่อยจะมีลักษณะอย่างนั้นไม่ได้ เชื่อว่าหมายถึงคนร่างเล็กพันธุ์หนึ่ง ซึ่งมีสมรรถนะสูง ในที่นี้จึงแปลว่า คนพริก  
โดยโวหารในภาษาไทยว่า “ถึงเล็กก็เล็กพริก” ดังนี้.

ไม่มีท่าทางสง่าผ่าเผย (น อาโรหปริณาสมนุ); บางคนมีความเร็ว มีผิวพรรณ แต่ไม่มีท่าทางสง่าผ่าเผย; บางคนมีความเร็วด้วย มีผิวพรรณด้วย มีท่าทางสง่าผ่าเผยด้วย.

ภิกษุ ท. ! บุรุษพริก มีความเร็ว แต่ไม่มีผิวพรรณ ไม่มีท่าทางสง่าผ่าเผย นั้นเป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมรู้ชัดตามเป็นจริง ว่า “ทุกข์ เป็นอย่างนี้, ทุกขสมุทัย เป็นอย่างนี้, ทุกขนิโรธ เป็นอย่างนี้, ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เป็นอย่างนี้” ดังนี้ : นี้เป็นความเร็วของเธอ; แต่เมื่อถูกถามปัญหาในอภิธรรมในอภิวินัย ก็นิ่ง ตอบไม่ได้ : นี้เป็นความไม่มีผิวพรรณของเธอ; และเป็นผู้ไม่รวยลากด้วยจิวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริกขารทั้งหลาย : นี้เป็นความไม่สง่าผ่าเผยของเธอ. ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล เรียกว่า บุรุษพริก ที่มีความเร็ว แต่ไม่มีผิวพรรณ ไม่มีท่าทางสง่าผ่าเผย.

ภิกษุ ท. ! บุรุษพริก มีความเร็ว มีผิวพรรณ แต่ไม่มีท่าทางสง่าผ่าเผย นั้นเป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมรู้ชัดตามเป็นจริง ว่า “ทุกข์ เป็นอย่างนี้, ทุกขสมุทัย เป็นอย่างนี้, ทุกขนิโรธ เป็นอย่างนี้, ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เป็นอย่างนี้” ดังนี้ : นี้เป็นความเร็วของเธอ; และเมื่อถูกถามปัญหาในอภิธรรมในอภิวินัย ก็ตอบได้ ไม่นิ่ง : นี้เป็นความมีผิวพรรณของเธอ; แต่เป็นผู้ไม่รวยลากด้วยจิวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริกขารทั้งหลาย : นี้เป็นความไม่สง่าผ่าเผยของเธอ. ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล เรียกว่า บุรุษพริกผู้มีความเร็ว มีผิวพรรณ แต่ไม่มีท่าทางสง่าผ่าเผย.

ภิกษุ ท. ! บุรุษพริก มีความเร็วด้วย มีผิวพรรณด้วย มีท่าทางสง่าผ่าเผยด้วย นั้นเป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมรู้ชัดตามเป็นจริงว่า “ทุกข์ เป็นอย่างนี้, ทุกขสมุทัย เป็นอย่างนี้, ทุกขนิโรธ เป็นอย่างนี้, ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เป็นอย่างนี้” ดังนี้ : นี้เป็นความเร็วของเธอ ; และเมื่อถูกถามปัญหาในอภิธรรมในอภินัย เธอก็ตอบได้ ไม่นิ่ง : นี้เป็นความมีผิวพรรณของเธอ ; และเธอนั้นเป็นผู้รวยลาคด้วยจิวร บิณฑบาตเสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขารทั้งหลาย : นี้เป็นความสง่าผ่าเผยของเธอ. ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล เรียกว่า บุรุษพริกที่มีความเร็วด้วย มีผิวพรรณด้วย มีท่าทางสง่าผ่าเผยด้วย.

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล บุรุษพริก ๓ ชนิด.

- ตัก. อ. ๒๐/๓๓๐/๕๘๐.

(ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า บุรุษพริกประเภทที่หนึ่งรู้อริยสัจ แต่ไม่อาจตอบปัญหาในอภิธรรมอภินัย และไม่รวยด้วยลาค. ข้อนี้เป็นเครื่องแสดงอยู่แล้วว่า การรู้อริยสัจนั้นมีได้เนื่องอยู่กับการรู้อภิธรรมอภินัยและรวยลาค).

## จงกระทำเหตุทั้งภายในและภายนอก

### ก. เหตุภายใน

ภิกษุ ท. ! สำหรับภิกษุเสขะผู้มีความปรารถนาแห่งใจอันยังไม่บรรลุนั้น ปรารถนาอนุตตรโยคักเขมธรรมอยู่นั้น เราไม่มองเห็นองค์ธรรมอื่นแม้หนึ่งซึ่งเมื่อกระทำให้เป็นองค์ธรรมในภายในแล้ว จะมีอุปการะมาก เหมือนอย่าง โยนิโสมนสิการ นี้.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุกระทำโยนิโสมนสิการอยู่ ย่อมละอกุศล และทำ  
กุศลให้เจริญ.

โยนิโสมนสิการธรรม มีอยู่สำหรับภิกษุผู้เสาะ, ไม่มีธรรม  
อื่นมีอุปการะมากเหมือนอย่างนั้น สำหรับการบรรลุประโยชน์อัน  
สูงสุด. ภิกษุตั้งจิตไว้โดยแยบคาย พึงบรรลุความสิ้นไปแห่งทุกข์.

#### ข. เหตุภายนอก

ภิกษุ ท. ! สำหรับภิกษุเสาะผู้มีความปรารถนาแห่งใจอันยังไม่บรรลุ  
ยังปรารถนาอนุตตรโยคักเขมธรรมอยู่นั้น เราไม่มองเห็นองค์ธรรมอื่นแม้หนึ่ง  
ซึ่งเมื่อ กระทำให้เป็นองค์ธรรมในภายนอก แล้ว จะมีอุปการะมาก เหมือน  
อย่าง กัลยาณมิตรตานี้.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุผู้มีกัลยาณมิตร ย่อมละอกุศล และทำกุศล  
ให้เจริญ.

ภิกษุใด มีกัลยาณมิตรเป็นที่พึงเป็นที่เคารพ กระทำตามคำของ  
มิตรอยู่ อย่างรู้สึกตัว อย่างมีสติ, ภิกษุนั้น พึงบรรลุความสิ้นไป  
แห่งสังโยชน์ทั้งปวง โดยลำดับ.

## อัญญัติกัมมรค

### ในฐานะเพชรพลอยเม็ดหนึ่งแห่งพระศาสนา

ปหาราทะ ! มหาสมุทร มีรัตนะเป็นอันมาก มีรัตนะเป็นอเนก ในมหาสมุทรนั้น มีรัตนะเหล่านี้คือ แก้วมุกดา แก้วมณี แก้วไพฑูรย์ สัจจ์ แก้วศิลา แก้วประพาพ เงิน ทอง โกเมน (โลหิตงก) แก้วลาย (มสารคลุ) ฉันไค : ปหาราทะ ! ธรรมวินัยนี้ก็ฉนั้นนั้น มีรัตนะเป็นอันมาก มีรัตนะเป็นอเนก; ในธรรมวินัยนั้น มีรัตนะเหล่านี้คือ สติปัฏฐานสี่ สัมมัปปธานสี่ อิทธิบาทสี่ อินทรีย์ห้า พละห้า โพชฌงค์เจ็ด อริยมรรคมืองค์แปด.

ปหาราทะ ! ข้อที่ธรรมวินัยนี้มีรัตนะเป็นอันมาก มีรัตนะเป็นอเนก ธรรมวินัยนี้จึงเป็นสิ่งที่น่าอัศจรรย์ ไม่เป็นสิ่งที่ธรรมดา เมื่อภิกษุทั้งหลายเห็นแล้ว ย่อมยินดีอย่างยิ่งในธรรมวินัยนี้.

- อัญญัติก. อ. ๒๓/๒๐๖/๑๐๕.

### พระคุณของผู้ที่ทำให้รู้แจ้งอริยสัจสี่

อานนท์ ! บุคคลอาศัยบุคคลใดแล้ว หมดความสงสัยในทุกข์ หมดความสงสัยในทุกขสมุทัย หมดความสงสัยในทุกขนิโรธ หมดความสงสัย ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา; การที่จะทำปฏิการคุณแก่บุคคลนั้น ด้วยการ อภิวัต ด้วยการลูกรับ ด้วยการทำอัญชติ ด้วยการทำสามีจิกรรม ด้วยการให้ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจยเภสัชชบรขาร นั้น เราไม่กล่าว ว่าเป็นการกระทำปฏิการคุณที่สมกัน (สุปฏิการ).



(เพราะว่าการทำให้รู้แจ้งอริยสัจสี่นั้น เป็นการให้ทางฝ่ายจิตฝ่ายวิญญาณ. ส่วน การตอบแทนด้วยกิริยาอาการและวัตถุสิ่งของนี้ เป็นการให้ฝ่ายวัตถุ จึงไม่เป็นการตอบแทนที่ สมควรแก่กัน. มีทางที่จะตอบแทนให้สมควรแก่กันก็คือ การช่วยให้ผู้อื่นรู้อริยสัจเช่นนั้นต่อๆ กันไปอีก).

- อุปร. ม. ๑๔/๔๕๘/๗๐๘.

## ประมวลปัญหาอันจะพึงตอบเกี่ยวกับธรรมทั้งปวง (เกี่ยวกับใจความของอริยสัจโดยทั่วไป)

ภิกษุ ท. ! ถ้าปริพพาชกเดิยรถีย์เหล่าอื่น พึงถามอย่างนี้ว่า “อาวุโส! ธรรมทั้งปวง มีอะไรเป็นมูลราก? ธรรมทั้งปวง มีอะไรเป็นแดนเกิด? ธรรมทั้งปวง มีอะไรเป็นสมุทัย? ธรรมทั้งปวง มีอะไรเป็นที่ประชุมลง (สโมสรม)? ธรรมทั้งปวง มีอะไรเป็นประมุข? ธรรมทั้งปวง มีอะไรเป็นอธิบดี (อธิปไตย)? ธรรมทั้งปวง มีอะไรเป็นอันดับสูงสุด (อุตตร)? มีอะไรเป็นแก่น (สาร)? มีอะไรเป็น ที่หยั่งลง (โศค)? มีอะไรเป็นที่สุดจบ (ปริโยสาน)? ” ดังนี้แล้วไซริ ;

ภิกษุ ท. ! พวกเธอถูกถามอย่างนี้แล้ว พึงพยากรณ์แก่ปริพพาชกเดิยรถีย์เหล่าอื่นอย่างนี้ว่า “อาวุโส ท.! ”

ธรรมทั้งปวง มี **ฉันทะ** (ความพอใจหรือสนใจ) เป็น **มูลราก**.  
 ธรรมทั้งปวง มี **มนสิการ** (การเอามากระทำไว้ในใจ) เป็น **แดนเกิด**.  
 ธรรมทั้งปวง มี **ปัสสะ** (การกระทบแห่งอายตนะ) เป็น **สมุทัย** (เครื่องก่อให้เกิดตั้งขึ้น).  
 ธรรมทั้งปวง มี **เวทนา** เป็น **ที่ประชุมลง** (แห่งผล).  
 ธรรมทั้งปวง มี **สมาธิ** เป็น **ประมุข** (หัวหน้า).

ธรรมทั้งปวง มี สติ เป็น อธิบดี (ตามสายงาน).  
 ธรรมทั้งปวง มี ปัญญา เป็น อันดับสูงสุด (แห่งความรู้).  
 ธรรมทั้งปวง มี วิมุตติ เป็น แก่น (แห่งผลที่ได้รับ).  
 ธรรมทั้งปวง มี อมตะ (ความไม่ตาย) เป็น ที่หยั่งลง (แห่งวัตถุประสงค์).  
 ธรรมทั้งปวง มี นิพพาน เป็น ที่สุดจบ (แห่งพรหมจรรย์).

ภิกษุ ท. ! พวกเธอถูกถามอย่างนี้แล้ว ฟังพยากรณ์แก่ปริพพาชก  
 อัญญุเดียรติย์เหล่านั้น อย่างนี้แล.

- ทสก. อ. ๒๔/๑๑๓/๕๘.

## การจบกิจแห่งอริยสัจ

### กำหนดด้วยความสมบูรณ์แห่ง ญาณสาม

๑. ภิกษุ ท. ! ดวงตา ญาณ ปัญญา วิชชา และแสงสว่างของเรา  
 ได้เกิดขึ้นแล้ว ในธรรมที่เราไม่เคยได้ยินได้ฟังมาแต่ก่อน ว่า ๑. นี้ เป็นความ  
 จริงอันประเสริฐคือ ทุกข์ (นี้ ท่านเรียกกันว่า สัจจญาณ), ว่า ๒. ความจริงอันประ  
 เสริฐคือ ทุกข์นี้ ควรกำหนดรอบรู้ (นี้ ท่านเรียกกันว่า กิจจญาณ), ว่า ๓. ความ  
 จริงอันประเสริฐคือ ทุกข์นี้ เราได้กำหนดรอบรู้แล้ว (นี้ ท่านเรียกกันว่า กตญาณ).

๒. ภิกษุ ท. ! ดวงตา ฯลฯ แสงสว่างของเรา ได้เกิดขึ้นแล้ว  
 ในธรรมที่เราไม่เคยได้ยินได้ฟังมาแต่ก่อน ว่า ๑. นี้ เป็นความจริงอันประเสริฐ  
 คือ เหตุให้เกิดทุกข์ (นี้ ท่านเรียกกันว่า สัจจญาณ), ว่า ๒. ความจริงอันประเสริฐ  
 คือ เหตุให้เกิดทุกข์นี้ ควรละเสีย (นี้ ท่านเรียกกันว่า กิจจญาณ), ว่า ๓. ความจริง  
 อันประเสริฐคือ เหตุให้เกิดทุกข์นี้ เราได้ ละเสียแล้ว (นี้ ท่านเรียกกันว่า กตญาณ).

๓. ภิกษุ ท.! ดวงตา ฯลฯ แสงสว่างของเรา ได้เกิดขึ้นแล้ว ใน  
 ธรรมที่เราไม่เคยได้ยินได้ฟังมาแต่ก่อน ว่า ๑. นี้ เป็นความจริงอันประเสริฐ  
 คือ ความดับไม่เหลือของทุกข์ (นี้ ท่านเรียกกันว่า สัจจญาณ), ว่า ๒. ความจริงอัน  
 ประเสริฐคือ ความดับไม่เหลือของทุกข์นี้ ควรทำให้แจ้ง (นี้ ท่านเรียกกันว่า  
 กิจจญาณ), ว่า ๓. ความจริงอันประเสริฐคือ ความดับไม่เหลือของทุกข์นี้ เรา  
 ได้ ทำให้แจ้งแล้ว (นี้ ท่านเรียกกันว่า กตญาณ).

๔. ภิกษุ ท.! ดวงตา ฯลฯ แสงสว่างของเรา ได้เกิดขึ้นแล้วใน  
 ธรรมที่เราไม่เคยได้ยินได้ฟังมาแต่ก่อน ว่า ๑. นี้ เป็นความจริงอันประเสริฐคือ  
 ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ (นี้ ท่านเรียกกันว่า สัจจญาณ), ว่า ๒.  
 ความจริงอันประเสริฐคือ ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์นี้ ควรทำให้  
 เจริญ (นี้ท่านเรียกกันว่า กิจจญาณ), ว่า ๓. ความจริงอันประเสริฐคือ ทาง  
 ดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์นี้ เราได้ ทำให้เจริญแล้ว (นี้ ท่านเรียกกัน  
 ว่า กตญาณ).

ภิกษุ ท.! ปัญญาเครื่องรู้เห็นตามที่เป็นจริง อัน มีรอบ (ปรีวัฏฐ์)  
 สาม มีอาการสิบสอง เช่นนั้น ในอริยสัจทั้งสี่เหล่านี้ ยังไม่เป็นของบริสุทธิ์  
 หมดจดด้วยดีแก่เรา อยู่เพียงใด; ตลอดกาลเพียงนั้น เรายังไม่ปฏิญาณว่าได้  
 ตรัสรู้พร้อมเฉพาะแล้ว ซึ่งอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ในโลกพร้อมทั้งเทวโลก  
 มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ พร้อมทั้งเทวดาและ  
 มนุษย์.

ภิกษุ ท.! เมื่อใด ปัญญาเครื่องรู้เห็นตามที่เป็นจริง อัน มีรอบ  
 สาม มีอาการสิบสอง เช่นนั้น ในอริยสัจทั้งสี่เหล่านี้ เป็นของบริสุทธิ์

หมดจดด้วยดีแก่เรา; เมื่อนั้น เราปฏิญญาว่าได้ตรัสรู้พร้อมเฉพาะแล้วซึ่ง  
อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ใน  
หมู่สัตว์พร้อมทั้ง สมณพราหมณ์ พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์.

ก็แหละ ญาณและทัสนะได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ว่า “ความหลุดพ้น  
ของเราไม่กลับกำเริบ, ความเกิดนี้ เป็นความเกิดครั้งสุดท้าย, บัดนี้ ความ  
เกิดอีกอย่างไม่มี” ดังนี้.

- มหาวาร. ส. ๑๕/๕๒๕-๕๓๐/๑๖๖๖-๑๖๗๐.

## ภาคสรุป

ว่าด้วยข้อความสรุปท้ายเกี่ยวกับจตุราริยสัจ

จบ

## คำชี้ชวนวิงวอน

ภิกษุ ท.! โยคกรรม อันเชอพึงกระทำ เพื่อให้รู้ว่า  
“นี้ทุกข์ นี้เหตุให้เกิดทุกข์ นี้ความดับสนิทแห่งทุกข์  
นี้ทางให้ถึงความดับสนิทแห่งทุกข์.”

เทสิตโต โว มยา นิพพานํ เทสิตโต นิพพานคามิมคฺโค  
นิพพาน เราได้แสดงแล้ว,  
ทางให้ถึงนิพพาน เราก็ได้แสดงแล้ว แก่เธอทั้งหลาย.

กิจใด ที่ศาสดาผู้เอ็นดู แสวงหาประโยชน์เกื้อกูล  
อาศัยความเอ็นดูแล้ว จะพึงทำแก่สาวกทั้งหลาย,  
กิจนั้น เราได้ทำแล้วแก่พวกเธอ.

นั่น โคนไม้; นั่น เรือนว่าง.  
พวกเธอจงเพียรเผากิเลส, อย่าได้ประมาท,  
อย่าเป็นผู้ที่ต้องร้อนใจ ในภายหลังเลย.

อภัย โว อมหากํ อนุสาสนี  
นี้แหละ วาจาเครื่องพร่ำสอนของเรา แก่เธอทั้งหลาย.

(มหาวาร. ส. - สพ. ส.)

രജനം

# ภาคผนวก

ว่าด้วย

เรื่องนำมาผนวกเพื่อความสะดวกแก่การอ้างอิง

สำหรับเรื่องที่ตรัสซ้ำๆ บ่อยๆ

## ภาคผนวก

มีเรื่อง ๒ หัวข้อ :-

๑. ประมวลพหุภพจรยศตลอดสาย
๒. ลักษณะความสะอาด – ไม่สะอาดในอริยวินัย



อริยสังจากพระโอบุส

## ภาคผนวก

ว่าด้วย

เรื่องนำมาผนวก เพื่อความสะดวกแก่การอ้างอิง  
สำหรับเรื่องที่ตรัสซ้ำๆ บ่อยๆ

(มี ๒ หัวข้อ)

### ประมวลพระมหจรรย์ตลอดสาย

(ที่แสดงไว้โดยขั้นสาม)

(ข้อความต่อไปนี้ เป็นคำของพระอานนท์ แต่ก็ตรงเป็นอันเดียวกับพระพุทธภายิต  
ดั่งที่ทรงแสดงไว้ในสามัญญผลสูตร อัมพภูริสูตร โสณทัณฑสูตร เป็นต้น จึงถือว่ามิค่า เท่ากับ  
พระพุทธภายิต และนำมารวมไว้ในเรื่องจากพระโอบุส; หากแต่ถ้อยคำของพระอานนท์ เรียบเรียง  
ไว้อย่างสะดวกง่ายดายแก่การอ้างอิงยิ่งกว่า จึงยกเอาสำนวนนี้มาใช้ในการอ้างอิง :-)

#### ๑. สี่ลขันธุ์

“ท่านอานนท์ผู้เจริญ ! อริยสี่ลขันธุ์ นั้นเป็นอย่างไรเล่า ที่พระสมณโคดม ทรง  
สรรเสริญ และทรงชักชวนมหาชนนี้ ให้สมาทาน ให้เข้าไปอยู่ ให้ตั้งไว้เฉพาะ ?”

ตถาคตเกิดขึ้นในโลกแสดงธรรม

มาณพ ! ตถาคตเกิดขึ้นในโลกนี้ เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ชอบเอง สมบูรณ์ด้วยวิชาและจรณะ ดำเนินไปได้ รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกคนควรฝึก ไม่มีใครยิ่งไปกว่า เป็นครูของเทวดาและมนุษย์ เป็นผู้เบิกบานแล้ว จำแนกธรรมออกสอนสัตว์. ตถาคตนั้น ทำให้แจ้งซึ่งโลกนี้ กับทั้งเทวดา มาร พรหม หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาพร้อมทั้งมนุษย์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว สอนผู้อื่นให้รู้แจ้งตาม. ตถาคตนั้น แสดงธรรมไพเราะ ในเบื้องต้น ท่ามกลางที่สุด, ประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์ บริบูรณ์สิ้นเชิง.

กุกุตรพึงธรรม ออกบวช

คหบดีหรือบุตรคหบดี หรือผู้เกิดในตระกูลใดตระกูลหนึ่งในภายหลัง ก็คิด ได้พึงธรรมนั้นแล้ว เกิดศรัทธาในตถาคต. เขาผู้ประกอบด้วยศรัทธา ย่อมพิจารณาเห็นว่า “จรรยาสัคคัณแบบ เป็นทางมาแห่งฐลี, บรรพชาเป็นโอกาส (คือที่โปรดโล่ง) อันยิ่ง; การที่คนอยู่ครองเรือน จะประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์โดยส่วนเดียว เหมือนสังข์ที่เขาขัดแล้วนั้น ไม่ทำได้โดยง่าย. ถ้ากระไร เราจะปลงผมและหนวด ครองผ้ากาสายะ ออกจากเรือนบวชเป็นผู้ไม่เกี่ยวข้องกับด้วยเรือนเถิด”, ดังนี้.

โดยสมัยอื่นต่อมา เขา ละกองสมบัติน้อยใหญ่ และวงศ์ญาติน้อยใหญ่ ปลงผมและหนวด ออกจากเรือนบวช เป็นผู้ไม่เกี่ยวข้องกับด้วยเรือนแล้ว.

## แนวปฏิบัติสำหรับผู้บวชใหม่

กุลบุตรนั้น ครั้นบวชแล้วอย่างนี้ เป็นผู้ ดำรวมแล้วด้วยการดำรวมใน ปาติโมกข์อยู่ ถึงพร้อมด้วยมรรยาทและโคจร มีปกติเห็นเป็นภัยในโทษ ทั้งหลายแม้มีประมานน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ประกอบ ด้วย กายกรรมวจีกรรมอันเป็นกุศล มีอาชีวะบริสุทธิ์ ถึงพร้อมด้วยศีล มี ทวารอันคุ้มครองแล้วในอินทรีย์ทั้งหลาย ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ เป็นผู้ ถันโดย.

## ก. อาการที่ถึงพร้อมด้วยศีล (ชั้นจุลศีล)

มาณพ ! ภิกษุเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีล เป็นอย่างไรเล่า ?  
 มาณพ ! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ละปาณาติบาต เว้นขาดจากปาณาติบาต วาง ท่อนไม้และศัสตราเสียแล้ว มีความละอาย ถึงความเอ็นดูกรุณา หวัง ประโยชน์เกื้อกูลในบรรดาสัตว์ทั้งหลายอยู่ ; แม้นี้ ก็เป็นศีลของเธอประการ หนึ่ง. เป็นผู้ละอทินนาทาน เว้นขาดจากอทินนาทาน ถือเอาแต่ของที่เขาให้ แล้ว หวังอยู่แต่ของที่เขาให้ เป็นคนสะอาด ไม่เป็นขโมยอยู่; แม้นี้ ก็เป็น ศีลของเธอประการหนึ่ง. เป็นผู้ละกรรมอันมิใช่พรหมจรรย์ ประพฤติ พรหมจรรย์โดยปกติ ประพฤติห่างไกล เว้นขาดจากการเสพเมถุนอันเป็นของ ชาวบ้าน; แม้นี้ ก็เป็นศีลของเธอประการหนึ่ง. เป็นผู้ละมุสาวาท เว้นขาด จากมุสาวาท พูดแต่ความจริง รักษาความสัตย์ มั่นคงในคำพูดควรเชื่อถือได้ ไม่แก่งกล่าวให้ผิดต่อโลก; แม้นี้ ก็เป็นศีลของเธอประการหนึ่ง. เป็นผู้ละ คำส่อเสียด เว้นขาดจากคำส่อเสียด ได้ฟังจากฝ่ายนี้แล้วไม่เก็บไปบอกฝ่าย

โน้น เพื่อให้ฝ่ายนี้แตกร้าวกัน หรือได้ฟังจากฝ่ายโน้นแล้ว ไม่นำมาบอกแก่ฝ่ายนี้ เพื่อให้ฝ่ายโน้นแตกร้าวกัน แต่จะสมานคนที่แตกกันแล้วให้กลับพร้อมเพรียงกัน อุคหนุนคนที่พร้อมเพรียง กันอยู่ให้พร้อมเพรียงกันยิ่งขึ้น เป็นคนชอบในการพร้อมเพรียง เป็นคนยินดีในการพร้อมเพรียง เป็นคนพอใจในการพร้อมเพรียง กล่าวแต่ว่าจากที่ทำให้พร้อมเพรียงกัน ; แม้นี้ ก็เป็นศีลของเธอประการหนึ่ง. เป็นผู้ละการกล่าวคำหยาบเสียด เว้นขาดจากการกล่าวคำหยาบ กล่าวแต่ว่าจากที่ไม่มีโทษ เสนาะโสด ให้เกิดความรัก เป็นคำฟูใจ เป็นคำสุภาพที่ชาวเมืองเขาพูดกัน เป็นที่ใคร่ที่พอใจของมหาชน; แม้นี้ ก็เป็นศีลของเธอประการหนึ่ง. เป็นผู้ละคำพูดที่โปรยประโยชน์ทิ้งเสีย เว้นขาดจากการพูดเพื่อเจ้อ กล่าวแต่ในเวลาอันสมควร กล่าวแต่คำจริง เป็นประโยชน์เป็นธรรม เป็นวินัย กล่าวแต่ว่าจากมีที่ตั้ง มีหลักฐานที่อ้างอิง มีเวลาจบประกอบด้วยประโยชน์ สมควรแก่เวลา; แม้นี้ ก็เป็น ศีลของเธอประการหนึ่งๆ .

ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้เว้นขาดจากการล้างผลาญพืชมงคลและกุตคาม. เป็นผู้ฉันอาหารวันหนึ่งเพียงหนเดียว เว้นจากการฉันในราตรีและวิกาล. เป็นผู้เว้นขาดจากการฟ้อนรำ การขับร้อง การประโคม และการดูการเล่นชนิดเป็นข้าศึกแก่กุศล. เป็นผู้เว้นขาดจากการประดับประดา คือทัดทรงตกแต่งด้วยมาลา และของหอมและเครื่องลูบทา. เป็นผู้เว้นขาดจากการนอนบนที่นอนสูงใหญ่. เป็นผู้เว้นขาดจากการรับเงินและทอง. เป็นผู้เว้นขาดจากการรับข้าวเปลือก. เป็นผู้เว้นขาดจากการรับเนื้อดิบ. เป็นผู้เว้นขาดจากการรับหญิงและเด็กหญิง. เป็นผู้เว้นขาดจากการรับทาสหญิงและทาสชาย. เป็นผู้เว้นขาดจากการรับแพะ แกะ ไก่ สุกร ช้าง โค ม้า ลา ทั้งผู้และเมีย. เป็นผู้เว้น

ขาดจากการรับที่นา ที่สวน. เป็นผู้เว้นขาดจากการรับใช้เป็นทาส ไปในที่ต่างๆ (ให้คฤหัสถ์). เป็นผู้เว้นขาดจากการซื้อและการขาย. เป็นผู้เว้นขาดจากการโกง ด้วยตาชั่ง การลวงด้วยของปลอมและการฉ้อด้วยเครื่องนับ (เครื่องตวงและเครื่องวัด). เป็นผู้เว้นขาดจากการโกง ด้วยการรับสินบนและล่อลวง. เป็นผู้เว้นขาดจาก การตัด การฆ่า การจำจอง การช่มทำร้าย การปล้น และการกรรโชก. แม้นี้ ก็เป็นศีลของเธอประการหนึ่งๆ. (จบจุลศีล)

#### ข. อากาโรถึงพร้อมด้วยศีล (ขันมัจฉิมศีล)

(หมวดพืชคามภูตคาม)

อีกอย่างหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์บางพวก ฉันทโภชนะที่ท่ายกถวาย ด้วยศรัทธาแล้ว ท่านเหล่านั้นยังทำพืชคามและภูตคามให้กำเริบ กล่าวคือพืชที่เกิดแต่ราก พืชที่เกิดแต่ต้น พืชที่เกิดแต่ผล พืชที่เกิดแต่ยอด และพืชที่เกิดแต่เมล็ดเป็นที่ห้า. ส่วนภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้เว้นขาดจากการทำพืชคามและภูตคามเห็นปานนั้นให้กำเริบแล้ว. แม้นี้ ก็เป็นศีลของเธอประการหนึ่ง.

(หมวดการบริโภคนิสส)

อีกอย่างหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์บางพวกฉันทโภชนะที่ท่ายกถวาย ด้วยศรัทธาแล้ว ท่านเหล่านั้นยังเป็นผู้บริโภคนิสสอยู่ กล่าวคือนิสสข้าว นิสสน้ำ นิสสผ้า นิสสมยานพาหนะ นิสสมเครื่องนอน นิสสมเครื่องหอม นิสสมอมิส. ส่วนภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้เว้นขาดจากการบริโภคนิสสเห็นปานนั้นเสีย. แม้นี้ ก็เป็นศีลของเธอประการหนึ่ง.

(หมวดดูการเล่น)

อีกอย่างหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์บางพวก ฉันทโภชนะที่ตายกลววย ด้วยศรัทธาแล้ว ท่านเหล่านั้นยังเป็นผู้ประกอบการดูสิ่งแสดง อันเป็นข้าศึกต่อกุศลอยู่ กล่าวคือการฟ้อน การขับ การประโคม ไม้ลอย การเล่านิยาย การปรบมือ ตีฆ้อง ตีกลอง ประดับบ้านเมือง กายกรรมจัญताल เล่นหน้าศพ ชนช้าง ชนม้า ชนกระบือ ชนโค ชนแพะ ชนแกะ ชนไก่ ชนนกกระทา เพลงกระบอง มวยหมัด การรบ การตรวจพล การยกพล กองทัพ. ส่วนภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้เว้นขาดจากการดูสิ่งแสดงอันเป็นข้าศึกต่อกุศลเห็นปานนั้นเสีย. แม่นี้ ก็เป็นศีลของเธอประการหนึ่ง.

(หมวดการพนัน)

อีกอย่างหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์บางพวก ฉันทโภชนะที่ตายกลววย ด้วยศรัทธาแล้ว ท่านเหล่านั้น ยังเป็นผู้ตามประกอบการกระทำในการพนัน อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทกันอยู่ กล่าวคือหมากรุก ๘ ตา หมากรุก ๑๐ ตา หมากรับ ชิงนาง หมากรไหว โยนห่วง ไม้หึ่ง ฟาดให้เป็นรูปต่างๆ สะกา เป่าใบไม้ ไถน้อยๆ หกคะเมน กังหัน ดวงทราย รถน้อย ฆนุ้อย เขียนทายกัน ทายใจ ล้อคนพิการ. ส่วนภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้เว้นขาดจากการกระทำในการพนัน อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทเห็นปานนั้นเสีย. แม่นี้ ก็เป็นศีลของเธอประการหนึ่ง.

(หมวดที่นั่งนอนสูงใหญ่)

อีกอย่างหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์บางพวก ฉันทโภชนะที่ตายกลววย ด้วยศรัทธาแล้ว ท่านเหล่านั้นยังเป็นผู้ตามประกอบการนั่งนอนบนที่นั่งนอนสูง

ใหญ่กันอยู่ กล่าวคือเตียงเท้าสูง เตียงเท้าคู่ เครื่องลาดขนยาว เครื่องลาดลาย  
 วิจิตร เครื่องลาดพื้นขาว เครื่องลาดลายดอกไม้ เครื่องลาดบุ๋น เครื่องลาดมี  
 รูปสัตว์ พรหมขันธ์ พรหมขันธ์เอน เครื่องลาดไหมแกมทอง เครื่องลาดไหมล้วน  
 เครื่องลาดใหญ่สำหรับพื่อน เครื่องลาดหลังช้าง เครื่องลาดหลังม้า เครื่อง  
 ลาดบรรด เครื่องลาดหนังอินะ เครื่องลาดหนังชะมด เครื่องลาดใต้เพดาน  
 เครื่องลาดมีหมอนแดงสองข้าง. ส่วนภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้เว้นขาดจากที่นั่ง  
 นอนสูงใหญ่เห็นปานนั้นเสีย. แม่นี้ ก็เป็นศีลของเธอประการหนึ่ง.

(หมวดประดับตกแต่งกาย)

อีกอย่างหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์บางพวก ฉันทโภชนะที่ทายกถวาย  
 ด้วยศรัทธาแล้ว ท่านเหล่านั้นยังเป็นผู้ตามประกอบการประดับตกแต่งร่างกาย  
 กันอยู่ กล่าวคือการอบ การนวด การอาบ การคลึง การส่องกระจก การ  
 หยอดตา พวงมาลา เครื่องกลิ้ง เครื่องลูบทา ผัดหน้า ทาปาก กำไลมือ  
 เขี้ยวผม ไม้ถือเล่น ห้อยกลักกล่อง ห้อยดาบ ห้อยพระขรรค์ ร่มสวย รองเท้า  
 วิจิตร กรอบหน้า แก้วมณี พัดขนสัตว์ ผ้าขาวชายเฟื้อย. ส่วนภิกษุในกรณี  
 นี้ เป็นผู้เว้นขาด จากการประดับตกแต่งร่างกายเห็นปานนั้นเสีย. แม่นี้ ก็  
 เป็นศีลของเธอประการหนึ่ง.

(หมวดดิรัจฉานกถา)

อีกอย่างหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์บางพวก ฉันทโภชนะที่ทายกถวาย  
 ด้วยศรัทธาแล้ว ท่านเหล่านั้นยังเป็นผู้ตามประกอบดิรัจฉานกถา (เรื่องขวง  
 หนทาง ธรรมสำหรับบรรพชิต) กันอยู่ กล่าวคือเรื่องเจ้า เรื่องนาย เรื่องโจร เรื่อง  
 มหาอมาตย์ เรื่องเสนา เรื่องของน้ากลัว เรื่องการรบ เรื่องข่าว เรื่องน้ำ เรื่องผ้า

เรื่องทีนอน เรื่องมาลา เรื่องเครื่องกลั่น เรื่องญาติ เรื่องยาน เรื่องบ้าน เรื่องนิคม เรื่องนคร เรื่องชนบท เรื่องหญิง เรื่องชาย เรื่องคนกล้า เรื่องตลก เรื่องชุมนุม หญิงตักน้ำตามบ่อสาธารณะ เรื่องคนตายแล้ว เรื่องแปลกประหลาด เรื่องสนุก ของชาวโลก เรื่องของนักท่องสมุทร เรื่องความเจริญและความเสื่อม. ส่วนภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้เว้นขาดจากการประกอบเครื่องจักษณกาลาเป็นปานนั้นเสีย. แม่นี่ ก็เป็นศีลของเธอประการหนึ่ง.

(หมวดการชอบทำความขัดแย้ง)

อีกอย่างหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์บางพวก ฉันทโภชนะที่ตายกลวยด้วยศรัทธาแล้ว ท่านเหล่านั้นยังเป็นผู้ตามประกอบถ้อยคำเครื่องขัดแย้งกันอยู่ กล่าวคือขัดแย้งกันว่า ท่านไม่รู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ ข้าพเจ้ารู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ ท่านจะรู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ได้อย่างไรได้ ท่านปฏิบัติผิด ข้าพเจ้าปฏิบัติถูก ถ้อยคำของข้าพเจ้าเป็นประโยชน์ ถ้อยคำของท่านไม่เป็นประโยชน์ เรื่องควรพูดก่อน ท่านเอามาพูดทีหลัง เรื่องควรพูดทีหลังท่านเอามาพูดก่อน ข้อที่ท่านเคยเชี่ยวชาญนั้นเปลี่ยนเป็นพินสมัยไปแล้ว วาตะของท่านถูกเพิกถอนแล้วถูกข่มขีแล้ว จึงเปลื้องวาตะของท่านเสียใหม่ หรือถ้าสามารถก็จงแยกแยะให้เห็น. ส่วนภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้เว้นขาดจากถ้อยคำเครื่องขัดแย้งเห็นปานนั้นเสีย. แม่นี่ ก็เป็นศีลของเธอประการหนึ่ง.

(หมวดการรับใช้เป็นทนต์)

อีกอย่างหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์บางพวก ฉันทโภชนะที่ตายกลวยด้วยศรัทธาแล้ว ท่านเหล่านั้นยังเป็นผู้ตามประกอบในการไป เพราะถูกส่งไปเพื่อความเป็นทนต์ กันอยู่ กล่าวคือรับใช้พระราชารับใช้ωμαตย์ของพระราชาร



รับใช้กษัตริย์ รับใช้พราหมณ์ รับใช้คหบดี รับใช้เด็กๆ ที่ส่งไปด้วยคำว่า “ท่านจงไปที่นี้ ท่านจงไปที่โน้น ท่านจงนำสิ่งนี้ไปที่โน้น ท่านจงนำสิ่งนี้มา” ดังนี้ เป็นต้น. ส่วนภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้เว้นขาดจากการตามประกอบในการไป เพราะถูกส่งไปเพื่อความเป็นเหตุเห็นปานนั้นเสีย. แม่นี้ ก็เป็นศีลของเธอประการหนึ่ง.

(หมวดโกหกหลอกลวงเพื่อลาภ)

อีกอย่างหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์บางพวก ฉันทโภชนะที่ทายกถวาย ด้วยศรัทธาแล้ว ท่านเหล่านั้นยังเป็นคนโกหก ใช้คำพิรุฬไร การพูดล่อด้วยเลศต่างๆ การพูดให้ทายกเกิดมานะมุทะลุในการให้ และการใช้ของ (มีค่าน้อย) ต่อเอาของ (มีค่ามาก). ส่วนภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้เว้นขาดจากการโกหกหลอกลวงเห็นปานนั้นเสีย. แม่นี้ ก็เป็นศีลของเธอประการหนึ่ง. (จัมมขนิมศีล)

### ค. อาการที่ถึงพร้อมด้วยศีล (ชั้นมหาศีล)

(หมวดการทำพิธีรีตอง)

อีกอย่างหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์บางพวก ฉันทโภชนะที่ทายกถวาย ด้วยศรัทธาแล้ว ท่านเหล่านั้นยังสำเร็จการเลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพเพราะ เจริญงานวิชา กันอยู่ กล่าวคือทายอวัยวะ ทายนิमित ทายของตก ทำนายฝัน ทายลักษณะ การถูกหนูกัด โหมเพลิง เบิกแวน ชัดเกลบ ชัดปลายข้าว ชัดข้าวสาร บุษาด้วยเปรียง บุษาด้วยน้ำมัน เจิมหน้า เช่นด้วยโลหิต วิชาคูอวัยวะ คูที่สวน คูที่นา วิชาสะเดาะเคราะห์ วิชาขับผี วิชาดูพื้นที่ หมองหมอดับพิษ หมอสัตว์กัดต่อย วิชาว่าด้วยหนู วิชาว่าด้วยนก วิชาว่าด้วยการ

คำนวณอายุ กันลูกศร คูรอยสัตว์. ส่วนภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้เว้นขาดจากการเลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพเพราะเจริญงานวิชาเห็นปานนั้นเสีย. แม่นี้ ก็เป็นศีลของเธอประการหนึ่ง.

(หมวดทาสลักษณะ)

อีกอย่างหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์บางพวก ฉันทโภชนะที่ทาสกถวายด้วยศรัทธาแล้ว ท่านเหล่านั้นยังสำเร็จการเลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพเพราะเจริญงานวิชากันอยู่ กล่าวคือทาสลักษณะแก้วมณี ลักษณะผ้า ลักษณะไม้เท้า ลักษณะศาสตรา ลักษณะดาบ ลักษณะลูกศร ลักษณะธนู ลักษณะอาวุธ ลักษณะหญิง ลักษณะชาย ลักษณะเด็กชาย ลักษณะเด็กหญิง ลักษณะทาส ลักษณะทาสี ลักษณะช้าง ลักษณะม้า ลักษณะกระบือ ลักษณะโคอุสุภ ลักษณะโค ลักษณะแพะ ลักษณะแกะ ลักษณะไก่ ลักษณะนกกระทา ลักษณะหมี ลักษณะสุนัข ลักษณะเต่า ลักษณะเนื้อ. ส่วนภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้เว้นขาดจากการเลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพ เพราะเจริญงานวิชาเห็นปานนั้นเสีย. แม่นี้ก็เป็นศีลของเธอประการหนึ่ง.

(หมวดทาสฤกษ์การรพ่ง)

อีกอย่างหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์บางพวก ฉันทโภชนะที่ทาสกถวายด้วยศรัทธาแล้ว ท่านเหล่านั้นยังสำเร็จการเลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพ เพราะเจริญงานวิชากันอยู่ กล่าวคือการให้ฤกษ์ว่า พระราชาควรยกออก พระราชาไม่ควรยกออก, พระราชาภายในจักรุก พระราชาภายนอกจักรถอย, พระราชาภายนอกจักรุก พระราชาภายในจักรถอย, พระราชาภายในจักรชนะ พระราชาภายนอกจักรแพ้, พระราชาภายนอกจักรชนะ พระราชาภายในจักรแพ้, องค์กรนี้จักรชนะ องค์กรนี้จักรแพ้. ส่วนภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้เว้นขาดจากการเลี้ยงชีวิต

ด้วยมิจฉาชีพเพราะเครื่องวิชาเห็นปานนั้นเสีย. แม่นี้ ก็เป็นศีลของเธอประการหนึ่ง.

(หมวดทนายโคจรแห่งนักษัตร)

อีกอย่างหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์บางพวก ฉันทโภชนะที่ทายกถวายด้วยศรัทธาแล้ว ท่านเหล่านั้นยังสำเร็จการเลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพเพราะเครื่องวิชากันอยู่ กล่าวคือทำนายว่า จักมีจันทรคราส จักมีสุริยคราส จักมีนักษัตรคราส ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์จักเดินในทาง ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์จักเดินนอกทาง ดาวนักษัตรจักเดินในทาง ดาวนักษัตรจักเดินนอกทาง จักมีอุกกาบาต จักมีฮุมเพลิง จักมีแผ่นดินไหว จักมีฟ้าร้อง จักมีการขึ้น การตก การเศร้าหมอง การผ่องแผ้วของดวงจันทร์ดวงอาทิตย์และดาวนักษัตร, จันทรคราส จักมีผลอย่างนี้ สุริยคราสจักมีผลอย่างนี้ นักษัตรคราส จักมีผลอย่างนี้ การเดินในทางของดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์จักมีผลอย่างนี้ การเดินนอกทางของดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ จักมีผลอย่างนี้ การเดินในทางของดาวนักษัตรจักมีผลอย่างนี้ การเดินนอกทางของดาวนักษัตร จักมีผลอย่างนี้ อุกกาบาตจักมีผลอย่างนี้ ฮุมเพลิงจักมีผลอย่างนี้ แผ่นดินไหวจักมีผลอย่างนี้ ฟ้าร้องจักมีผลอย่างนี้ การขึ้นการตกการเศร้าหมองการผ่องแผ้วของดวงจันทร์ดวงอาทิตย์และนักษัตร จักมีผลอย่างนี้. ส่วนภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้เว้นขาดจากการเลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพเพราะเครื่องวิชาเห็นปานนั้นเสีย. แม่นี้ ก็เป็นศีลของเธอประการหนึ่ง.

(หมวดทำนายข้าวยากหมากแพง)

อีกอย่างหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์บางพวก ฉันทโภชนะที่ทายกถวายด้วยศรัทธาแล้ว ท่านเหล่านั้นยังสำเร็จการเลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพเพราะ

เครื่องจันทน์อยู่ กล่าวคือทำนายว่า จักมีฝนดี จักมีฝนแล้ง อาหารหาง่าย อาหารหายาก จักมีความเกษมสำราญ จักมีภัยอันตราย จักมีโรค จักไม่มีโรค โดยการคิดคำนวณ จากคัมภีร์สาขายะ กาเวยยะ โลกายตะ. ส่วนภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้เว้นขาด จากการเลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพเพราะเครื่องจันทน์เห็นปานนั้นเสีย. แม้นี้ ก็เป็นศีลของเธอประการหนึ่ง.

(หมวดอุกฤษยามและเข้าทรง)

อีกอย่างหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์บางพวก จันโภษณะที่ทายกถวายด้วยศรัทธาแล้ว ท่านเหล่านั้นยังสำเร็จการเลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพเพราะเครื่องจันทน์อยู่ กล่าวคือกำหนดอุกฤษ้อวาทะ กำหนดอุกฤษ้วีวาทะ กำหนดอุกฤษ์ประสานมิตร อุกฤษ์แตกร้ายแห่งมิตร อุกฤษ์รวมทรัพย์ อุกฤษ์หว่านทรัพย์ พิธีกระทำ ให้เป็นคนเลี้ยงง่าย พิธีกระทำให้เป็นคนเลี้ยงยาก การกระทำให้ครรภ์พิรุช ทำให้พูดไม่ได้ ทำให้คางแข็ง ทำให้มือติด ทำให้หูหนวก ทรงผีกระเจกเงา ทรงผีด้วยเด็กหญิง ทรงผีถามเทพเจ้า บวงสรวงดวงอาทิตย์ บวงสรวงมหาพรหม ร่ายมนต์พันไฟ ทำพิธีเรียกขวัญ. ส่วนภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้เว้นขาดจากการเลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพเพราะเครื่องจันทน์เห็นปานนั้นเสีย. แม้นี้ ก็เป็นศีลของเธอประการหนึ่ง.

(หมวดหมอมศีทมอยา)

อีกอย่างหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์บางพวก จันโภษณะที่ทายกถวายด้วยศรัทธาแล้ว ท่านเหล่านั้นยังสำเร็จการเลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพเพราะเครื่องจันทน์อยู่ กล่าวคือพิธีกรรมเพื่อสันติสุข พิธีกรรมเพื่อความมั่นคง พิธีกรรมเกี่ยวกับแผ่นดิน พิธีกรรมเพื่อการขยายออกไป พิธีกรรมเพื่อความ

เป็นชายของกะเทย พิธีกรรมเพื่อความ เป็นกะเทยของชาย พิธีกรรมพื้นที่ การประพรมพื้นที่ การพรมน้ำมัน การอาบน้ำมัน การประคบยาให้ร้อน การประคบยาให้อาเจียน การประคบยาถ่าย ยาถ่ายโทษเบื่องบน ยาถ่ายโทษเบื่องต่ำ ยาถ่ายโทษในศรีษะ น้ำมันหยอดหู ยาหยอดตา ยานัตถุ ยาหยอด ยาหยอดเฉพาะ ยาแก้โรคตา การผ่าตัด หมอกุมาร การพอกยา การแก้ยาออก. ส่วนภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้เว้นขาดจากการเลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพ เพราะเจริญวิชาเห็นปานนั้นเสีย. แม่นี่ ก็เป็นศีลของเธอประการหนึ่ง. (จบมหาศีล) . . . .

มาณพ ! ภิกษุเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีล ด้วยอาการอย่างนี้แล.

มาณพ ! นี้แล อริยศีลขั้นนั้นที่พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นทรงสรรเสริญ และทรงชักชวนมหาชนนี้ให้สมาทาน ให้เข้าไปอยู่ ให้ตั้งไว้เฉพาะ. (จบอริยศีลขั้น) . . . .

## ๒.สมาธิขั้น

“ท่านอานนท์ผู้เจริญ! อริยสมาธิขั้น นั้น เป็นอย่างไรเล่า ที่พระสมณโคดมทรงสรรเสริญ และทรงชักชวนมหาชนนี้ให้สมาทาน ให้เข้าไปอยู่ ให้ตั้งไว้เฉพาะ?”

(หมวดอินทริยสังวร)

มาณพ ! ภิกษุ เป็นผู้มีทวารอันคุ้มครองแล้วในอินทริยทั้งหลายนั้น เป็นอย่างไรเล่า ?

มาณพ ! ภิกษุในกรณีนี้ เห็นรูปด้วยตาแล้ว ไม่เป็นผู้ถือเอาในลักษณะที่เป็นการรวบรวมถือเอาทั้งหมด (รวมเป็นภาพเดียว) ไม่เป็นผู้ถือเอาในลักษณะ

ที่เป็นการถือเอาโดยแยกเป็นส่วนๆ; อกุศลธรรมอันลามกคืออกิฆมาและโทมนัสจะพึงไหลไปตามบุคคลผู้ไม่สำรวมอยู่ซึ่งอินทรีย์อันเป็นต้นเหตุคือตาใด, เขื่อย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมซึ่งอินทรีย์นั้น ย่อมรักษาอินทรีย์คือตา ย่อมถึงการสำรวมในอินทรีย์คือตา.

(ในกรณีแห่งอินทรีย์คือหู อินทรีย์คือจมูก อินทรีย์คือลิ้น อินทรีย์คือกาย และอินทรีย์คือใจ ก็มีข้อความที่ได้ตรัสไว้ในทำนองเดียวกัน).

....มาณพ ! ภิกษุ เป็นผู้มีความระมัดระวังแล้วในอินทรีย์ทั้งหลาย ด้วยอาการอย่างนี้แล.

(หมวดสติสัมปชัญญะ)

มาณพ ! ภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ เป็นอย่างไรเล่า ?  
มาณพ ! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้กระทำความรู้ตัวรอบคอบในการก้าวไปข้างหน้า การถอยหลังกลับไปข้างหลัง, การแลดู การเหลียวดู, การคู้ การเหยียด, การทรงสังฆาฏีบาตรจีวร, การนั้ง การค้ม การเคี้ยว การลิ้ม, การถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ, เป็นผู้กระทำความรู้ตัวรอบคอบในการไปการหยุด, การนั่ง การนอน, การหลับ การตื่น, การพูด การนิ่ง.

....มาณพ ! ภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ ด้วยอาการอย่างนี้แล.

(หมวดสันโดษ)

มาณพ ! ภิกษุ เป็นผู้สันโดษ เป็นอย่างไรเล่า ? มาณพ ! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมเป็นผู้สันโดษ (ยินดีตามที่มีอยู่) ด้วยจีวรเป็นเครื่องบริหารกาย

สันโดยด้วยบิณฑบาตเป็นเครื่องบริหารท้อง ภิกษุนั้น จะหลีกไปโดยทิศใดๆ ย่อมถือเอาบาตรและจีวรนั้นหลีกไปได้โดยทิศนั้นๆ.

มาณพ! เปรียบเสมือนนกมีปีก จะบินไปโดยทิศใดๆ มีปีกอย่างเดียวเป็นภาระบินไป ฉันทใด; ภิกษุก็ฉันทนั้น : เป็นผู้สันโดยด้วยจีวรเป็นเครื่องบริหารกาย ด้วยบิณฑบาตเป็นเครื่องบริหารท้อง ถือเอาแล้วหลีกไปโดยทิศใดๆได้.

....มาณพ! ภิกษุเป็นผู้สันโดย ด้วยอาการอย่างนี้แล.

(หมวดเสนาสนะสังค-ละนิวรรณ์)

ภิกษุนั้น ประกอบด้วย อริยสี่ลขันธ นี้ด้วย ประกอบด้วย อริยอินทริย-  
สังวร นี้ด้วย ประกอบด้วย อริยสติสัมปชัญญะ นี้ด้วย ประกอบด้วย อริยสัน-  
ตุฎฐิ นี้ด้วย แล้ว, เธอ เสพเสนาสนะอันสังค คือ ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกห้วย  
ท้องถ้ำ ป่าช้า ป่าชฎ ที่แจ้ง ลอมฟาง (อย่างใดอย่างหนึ่ง), ในเวลาภายหลังอาหาร  
กลับจากบิณฑบาตแล้ว เอนนั่งคู้บัลลังก์ตั้งกายตรง ดำรงสติเฉพาะหน้า ละ  
อภิขณาโลภะ แล้ว มีจิตปราศจากอภิขณาอยู่ คอยชำระจิตจากอภิขณา; ละ  
พยาบาท อันเป็นเครื่องประทุษร้ายแล้ว มีจิตปราศจากพยาบาทอยู่ เป็นผู้กรุณา  
หวังประโยชน์เกื้อกูลในสัตว์ทั้งหลาย คอยชำระจิตจากพยาบาทอันเป็นเครื่อง  
ประทุษร้าย; ละถีนมิทระ แล้ว มีจิตปราศจากถีนมิทระอยู่ เป็นผู้มุ่งอยู่แต่ความ  
สว่างในใจ มีสติรู้สึกตัวทั่วพร้อม คอยชำระจิตจากถีนมิทระ; ละอุทัจจกุกกัจจะ  
แล้ว ไม่ฟุ้งซ่าน มีจิตสงบอยู่ในภายในอยู่ คอยชำระจิตจากอุทัจจกุกกัจจะ;  
ละวิจิกิจฉา แล้ว ก้าวล่วงวิจิกิจฉาเสียได้ อยู่ ไม่ต้องกล่าวว่านีอะไร นี้อย่างไร  
ในกุศลธรรมทั้งหลาย (เพราะความสงบ) คอยชำระจิตจากวิจิกิจฉา.

มาณพ ! เปรียบเหมือนชายผู้หนึ่ง กู้หนี้เขา ไปทำงานสำเร็จ ผลใช้หนี้ต้นทุนเดิมหมดแล้ว กำไรยังเหลือพอเลี้ยงภรรยาได้ถมไป; เขาคงคะเนถึงโชคลาภว่า “เมื่อก่อนเรากู้หนี้เขาไปทำงานสำเร็จผล ใช้หนี้ต้นทุนเดิมหมดแล้ว กำไรยังเหลือพอเลี้ยงภรรยาได้ถมไป” ดังนี้, เขาย่อมปราโมทย์บันเทิงใจโสมนัสเพราะข้อนี้ป็นเหตุ ฉันทิ, (นี่อย่างหนึ่ง),

มาณพ ! เปรียบเหมือนชายอีกผู้หนึ่ง ป่วยไข้หนัก ทนทุกข์อาหารไม่ตก กำลังน้อย. ครั้นเวลาอื่นเขาหายจากไข้นั้น อาหารก็ตั้ง กำลังก็มี; เขาต้องนึกถึงกาลเก่าว่า “เมื่อก่อน เราป่วยไข้หนัก ทนทุกข์ อาหารก็ไม่ตก กำลังน้อยลง บัดนี้เราหายจากไข้นั้น อาหารก็ตั้ง กำลังก็มีมา” ดังนี้, เขาย่อมปราโมทย์บันเทิงใจโสมนัสเพราะข้อนี้ป็นเหตุ ฉันทิ, (นี่อีกอย่างหนึ่ง),

มาณพ ! เปรียบเหมือนชายอีกผู้หนึ่ง ติดเรือนจำ ครั้นเวลาอื่นเขาหลุดจากเรือนจำโดยสะดวก ไม่มีภัย ไม่เสียทรัพย์; เขาต้องนึกถึงกาลเก่าอย่างนี้ว่า “เมื่อก่อน เราติดเรือนจำ บัดนี้ เราหลุดมาได้โดยสะดวก ไม่มีภัย ไม่เสียทรัพย์” ดังนี้, เขาย่อมปราโมทย์บันเทิงใจโสมนัสเพราะข้อนี้ป็นเหตุ ฉันทิ, (นี่อีกอย่างหนึ่ง),

มาณพ ! เปรียบเหมือนชายอีกผู้หนึ่ง เป็นทาสเขา ฟังตัวเองไม่ได้ ต้องฟังผู้อื่น เทียวตามอำเภอใจไม่ได้, ครั้นถึงสมัยอื่น เขาพ้นจากการเป็นทาส ฟังตัวเองได้ ไม่ต้องฟังผู้อื่น เทียวตามอำเภอใจได้; เขาต้องนึกถึงกาลเก่าอย่างนี้ว่า “เมื่อก่อนเราเป็นทาส ฟังตัวเองไม่ได้ ต้องฟังผู้อื่น เทียวตามอำเภอใจไม่ได้ ครั้นถึงสมัยอื่น เขาพ้นจากการเป็นทาส ฟังตัวเองได้ ไม่ต้อง



ฟังผู้อื่น เทียบตามอำเภอใจได้” ดังนี้, เขาย่อมปราโมทย์บันเทิงใจโสมนัส เพราะข้อนั้นเป็นเหตุ จันใด, (นี่อีกอย่างหนึ่ง),

มาณพ! เปรียบเหมือนชายอีกผู้หนึ่ง นำทรัพย์เดินทางไกล อันกัณดาร ภิกษาหายาก ประกอบด้วยภัย ครั้นสมัยอื่น พ้นทางกัณดารได้โดยสะดวก ลุถึงหมู่บ้านอันเกษม ไม่มีภัย (ไม่ต้องเสียโภคทรัพย์). เขาต้องนึกถึงกาลเก่า อย่างนี้ว่า “เมื่อก่อนเรานำทรัพย์เดินทางไกล อันกัณดาร ภิกษาหายาก ประกอบด้วยภัย ครั้นบัดนี้ เราพ้นทางกัณดารได้โดยสะดวก ลุถึงหมู่บ้านอันเกษม ไม่มีภัย” ดังนี้, เขาย่อมปราโมทย์บันเทิงใจโสมนัสเพราะข้อนั้นเป็นเหตุ จันใด, (นี่อีกอย่างหนึ่ง),

มาณพ! ภิกษุ พิจารณาเห็นนิรวณ ๕ ประการ ที่ตนยังละไม่ได้ว่าเป็นเช่นกับการกัณนี้ เช่นกับการเป็นโรค เช่นกับการติดเรื้อนจำ เช่นกับการเป็นทาส และการนำทรัพย์ข้ามทางกัณดาร, และเธอพิจารณาเห็นนิรวณ ๕ ประการ ที่ละเสียได้แล้วในตนเอง เป็นเช่นกับการหมดหนี้ การหมดโรค การหลุดจากเรื้อนจำ การพ้นจากทาส การบรรลุถึงที่พ้นภัย ฉะนั้น เหมือนกันแล.

(หมวดปฐมฌาน)

เมื่อภิกษุนั้นมองเห็นนิรวณทั้งห้าเหล่านี้ละที่ละได้แล้วในตนอยู่, ปราโมทย์ ย่อมเกิดขึ้น; เมื่อปราโมทย์แล้ว ปิตีย่อมเกิดขึ้น; กายของผู้มีใจปิตีย่อมสงบ; ผู้มีกายสงบแล้ว ย่อมเสวยสุข; จิตของผู้มีสุข ย่อมตั้งมั่นเป็นสมาธิ. เธอนั้น เพราะสังัดจากกามและสังัดจากอกุศลธรรม จึง บรรลุฌานที่หนึ่ง ซึ่งมีวิตก วิจารณ์ มีปิติและสุขอันเกิดแต่วิเวก แล้วแลอยู่. เธอประพรมกายนี้ทำให้ชุ่มทั่ว ชุ่มรอบ เต็มรอบ ด้วยปิติและสุขอันเกิดแต่วิเวกนั้น, ส่วน

ใดส่วนหนึ่งของกายเธอทั่วทั้งตัว ที่ปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวกนั้น ไม่ถูกต้องแล้ว มิได้มี.

มาณพ! เปรียบเหมือนนายช่างอาบก็ดี หรือลูกมือของเขาก็ดี เป็นคนฉลาด ropyงที่ใช้สำหรับถูตัวในเวลาอาบน้ำลงในขันสำริด แล้วพรมน้ำหมักไว้. ครั้นเวลาเย็น ก็อนผงออกย่างเข้าหากัน ชิมทั่วกันแล้ว จับกันทั้งภายในภายนอก ไม่ไหลหยด ฉันใด; มาณพ! ภิกษุประพรมกายนี้ทำให้ชุ่มทั่ว ชุ่มรอบ เต็มรอบ ด้วยปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก, ส่วนใดส่วนหนึ่งของกายเธอ ที่ปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก ไม่ถูกต้องแล้วมิได้มี, ฉะนั้นเหมือนกัน. แม้ี่ก็เป็นสมาธิของเธอประการหนึ่ง.

(หมวดทศุตติยมาน)

มาณพ! ข้ออื่นยังมีอีก : เพราะสงบวิตกวิจารณ์เสียได้ ภิกษุจึงบรรลุฌานที่สอง อันเป็นเครื่องส่องใสแห่งใจในภายใน นำให้เกิดสมาธิมีอารมณ์อันเดียว ไม่มีวิตกวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ แล้วแลอยู่. เธอประพรมกายนี้ทำให้ชุ่มทั่ว ชุ่มรอบ เต็มรอบ ด้วยปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ, ส่วนใดส่วนหนึ่งของกายเธอทั่วทั้งตัว ที่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ ไม่ถูกต้องแล้ว มิได้มี.

มาณพ! เปรียบเหมือนห้วงน้ำอันลึก มีน้ำอันพลุ่ง ไม่มีปากทาง น้ำไหลเข้าทางทิศตะวันออก ทิศใต้ ทิศตะวันตก ทิศเหนือ และฝนก็ไม่ตกเพิ่มน้ำให้แก่ห้วงน้ำนั้น ตลอดกาลโดยกาล, ท่อน้ำเย็นพลุ่งขึ้นจากห้วงน้ำประพรมทำให้ชุ่มถูกต้องห้วงน้ำนั้นเอง, ส่วนไหนๆของห้วงน้ำนั้นที่น้ำเย็นไม่ถูกต้องแล้วมิได้มี. ข้อนี้ฉันใด; มาณพ! ภิกษุประพรมกายนี้ทำให้ชุ่มทั่ว ชุ่ม

รอบ เต็มรอบ ด้วยปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ, ส่วนใดส่วนหนึ่งในกายเธอ  
ที่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ ไม่ถูกต้องแล้วมิได้มี, ฉะนั้นเหมือนกัน. แม่นี่ก็  
เป็นสมาธิของเธอประการหนึ่ง.

(หมวดคตติยฌาน)

มาณพ! ข้ออื่นยังมีอีก : เพราะความจางคลายไปแห่งปีติเป็นผู้ยู่  
อุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย จึง บรรลุฌานที่สาม อันเป็น  
ฌานที่พระอริยเจ้ากล่าวว่ “ผู้ได้บรรลุฌานนี้ เป็นผู้ยู่อุเบกขา มีสติยู่เป็นสุข”  
ดังนี้ แล้วแลอยู่. เธอประพรมกายนี้ทำให้ชุ่มทั่ว ชุ่มรอบ เต็มรอบ ด้วยสุข  
หาปีติมิได้, ส่วนใดส่วนหนึ่งของกายเธอทั่วทั้งตัว ที่สุขหาปีติมิได้ ไม่ถูกต้อง  
แล้ว มิได้มี.

มาณพ! เปรียบเหมือนในหนองบัวอุบล หนองบัวปทุม หนองบัว  
บุณฑริก มีดอกอุบล ดอกปทุม ดอกบุณฑริก บางเหล่าที่เกิดอยู่ในน้ำ  
เจริญอยู่ในน้ำ ยังขึ้นไม่พ้นน้ำ จมอยู่ภายใต้อันน้ำเลี้ยงไว้, ดอกบัวเหล่านั้น  
ถูกน้ำเย็นแช่ชุ่ม ถูกต้องตั้งแต่ยอดตลอดราก, ส่วนไหนๆของดอกบัวเหล่านั้น  
ทั่วทั้งดอก ที่น้ำเย็นไม่ถูกต้องแล้ว มิได้มี. ข้อนี้เป็นฉนใด; มาณพ! ภิกษุ  
ประพรมกายนี้ทำให้ชุ่มทั่ว ชุ่มรอบ เต็มรอบ ด้วยสุขหาปีติมิได้, ส่วนใดส่วน  
หนึ่งในกายเธอ ที่สุขหาปีติมิได้ ไม่ถูกต้องแล้วมิได้มี, ฉะนั้นเหมือนกัน. แม่นี่ก็  
เป็นสมาธิของเธอประการหนึ่ง.

(หมวดจตุตถฌาน)

มาณพ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุ เพราะละสุขและละทุกข์เสียได้,  
เพราะความดับหายไปแห่งโสมนัสและโทมนัสในกาลก่อน จึง บรรลุฌานที่สี่

อันไม่ทุกข์ไม่สุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่. เธอนั้น นั่งแผ่ไปตลอดกายนี้ ด้วยใจอันบริสุทธิ์ผ่องใส, ส่วนใดส่วนหนึ่งของกายเธอทั่วทั้งตัว ที่ใจอันบริสุทธิ์ผ่องใส ไม่ถูกต้องแล้ว มิได้มี.

มาณพ! เปรียบเหมือนชายคนหนึ่ง นั่งคลุมตัวด้วยผ้าขาวตลอดศีรษะ, ส่วนไหนๆในกายเธอทั่วทั้งตัว ที่ผ้าขาวไม่ถูกต้องแล้ว (คือไม่คลุมแล้ว) มิได้มี. ข้อนี้เป็นฉันใด ; มาณพ! ภิกษุ นั่งแผ่ใจอันบริสุทธิ์ผ่องใสไปตลอดกายนี้, ส่วนใดส่วนหนึ่งในกายเธอทั่วทั้งตัว ที่ใจอันบริสุทธิ์ผ่องใส ไม่ถูกต้องแล้ว มิได้มี, ฉะนั้นก็เหมือนกัน. แม่นี่ก็เป็นสมาธิของเธอประการหนึ่ง.

มาณพ! นี้แล อริยสมาธิขั้นนั้น ที่พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงสรรเสริญ และทรงชักชวนมหาชนนี้ให้สมาทาน ให้เข้าไปอยู่ ให้ตั้งไว้เฉพา. (จบอริยสมาธิขั้น) ....

### ๓. ปัญญาขั้น

“ท่านอานนท์ผู้เจริญ ! อริยปัญญาขั้น นั้น เป็นอย่างไรเล่า ที่พระสมณะโคดมทรงสรรเสริญ และทรงชักชวนมหาชนนี้ให้สมาทาน ให้เข้าไปตั้งอยู่ ให้ตั้งไว้เฉพา?”

(หมวดญาณทัสสนะ)

ภิกษุนั้น ครั้นจิตตั้งมั่น บริสุทธิ์ผ่องใส ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส เป็นธรรมชาติอันโยน ควรแก่การงาน ตั้งอยู่อย่างไม่หวั่นไหวเช่นนี้แล้ว เธอชักนำจิตไปเพื่อ ญาณทัสสนะ. เธอขอมรรู้ชัดอย่างนี้ว่า กายของเรา มีรูปประกอบด้วยมหาภูตทั้งสี่ มีมารคาบิดาเป็นแดนเกิด เจริญขึ้นด้วยข้าวสุกและ

ขนมสด ต้องห่อหุ้มขวดฟ้นอยู่เนื่องนิจแต่ก็ยังมีกรแตกทำลายลึกร่อนเป็น  
 ธรรมดา, แต่วิญญาณของเราเนี่ อาศัยอยู่ในกายนั้น เนี่องอยู่ในกายนั้น; (เธอรู้  
 เห็นอย่างชัดเจน) เปรียบเหมือนมณีไพฑูรย์อันสวยงาม สมชาติแก้ว แปะดเหลี่ยม  
 เจียรระไนดีแล้ว สดใส ผ่องใส ถึงพร้อมด้วยคุณค่าทั้งปวง, ในแก้วนั้น มีด้าย  
 ร้อยอยู่ สีเขียวบ้าง สีเหลืองบ้าง สีแดงบ้าง สีขาวบ้าง สีส้มบ้าง, บุรุษผู้มี  
 ตาดีวางแก้วนั้นลงในมือแล้ว ก็จะเห็นโดยประจักษ์ว่า มณีไพฑูรย์นี้ เป็นของ  
 สวยงาม สมชาติแก้ว แปะดเหลี่ยม เจียรระไนดีแล้ว สดใส ผ่องใส ถึงพร้อมด้วย  
 คุณค่าทั้งปวง, ในแก้วนั้น มีด้ายร้อยอยู่ สีเขียวบ้าง สีเหลืองบ้าง สีแดงบ้าง สี  
 ขาวบ้าง สีส้มบ้าง, ฉนั้นนั้นเหมือนกัน. แม้นี้ ก็เป็นปัญญาของเธอประการหนึ่ง.

(หมวดคมนาโมยิทธิ)

ภิกษุ นั้น ครั้นจิตตั้งมั่น บริสุทธิผ่องใส ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส  
 เป็นธรรมชาติอ่อนโยน ควรแก่การงาน ตั้งอยู่อย่างไม่วุ่นไหวเช่นนี้แล้ว เธอ  
 ชักนำจิตไปเพื่อการ นิรมิตกายอันสำเร็จด้วยใจ. เธอถอดกายอื่นออกจากกายนี้  
 เป็นกายมีรูป สำเร็จจากใจ มีอวัยวะน้อยใหญ่ มีอินทรีย์ไม่เสื่อมทราม; (ถอด  
 ออกมาได้) เปรียบเหมือนชายผู้หนึ่งชักใส่หญาปล้องออกจากหญาปล้อง เขา  
 กำหนดได้ว่า นี่หญาปล้อง นี่ใส่หญาปล้อง, หญาปล้องเป็นอย่างหนึ่ง ใส่  
 หญาปล้องเป็นอีกอย่างหนึ่ง แต่ใส่นั้น ชักออกมาจากหญาปล้องนั่นเอง, อีก  
 อย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนชายผู้หนึ่งชักดาบออกจากฝัก เขากำหนดได้ว่า นี่ดาบ  
 นี่ฝัก ดาบเป็นอย่างหนึ่ง ฝักเป็นอีกอย่างหนึ่ง แต่ชักดาบออกจากฝักนั่นเอง.  
 อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนชายคนหนึ่ง ยกงูขึ้นจากข้อง เขากำหนดได้ว่า นี่งู  
 นี่ข้อง งูเป็นอย่างหนึ่ง ข้องเป็นอีกอย่างหนึ่ง แต่งูยกมาจากข้องนั่นเอง, ฉนั้น  
 นั้นเหมือนกัน. แม้นี้ ก็เป็นปัญญาของเธอประการหนึ่ง.

(หมวดอิทธิวิธี)

ภิกษุ นั้น ครันจิตตั้งมั่น บริสุทธิ์ผ่องใส ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส เป็นธรรมชาติอ่อนโยน ควรแก่การงาน ตั้งอยู่อย่างไม่วุ่นไหวเช่นนี้แล้ว เธอ ชักนำจิตไปเพื่อ อิทธิวิธี (คือวิธีเครื่องแสดงฤทธิ์). เธอย่อมบรรลุวิธีเครื่องแสดงฤทธิ์ หลายประการ : ทำคนเดียวเป็นคนมากบ้าง ทำคนมากกลับเป็นคนเดียวบ้าง ทำที่กำบังให้เป็นที่แจ้ง ทำที่แจ้งให้เป็นที่กำบัง ไปได้ไม่ขัดข้องทะลุฝา ทะลุ กำแพง ทะลุภูเขา เหมือนไปในที่อากาศ. ผุดขึ้นและดำลงในแผ่นดินได้เหมือน ในน้ำ ไปได้เหมือนน้ำเหมือนบนแผ่นดิน ลอยไปในอากาศได้ทั้งที่ยังนั่งคู้ขา เหมือนนกมีปีก, ลูบคลำดวงจันทร์และดวงอาทิตย์อันมีฤทธิ์อันภาพมากได้ ด้วยฝ่ามือ แสดงอำนาจด้วยกายเป็นไปตลอดถึงพรหมโลก. (ทำได้ด้วยความ เชี่ยวชาญ) เปรียบเหมือนนายช่างหม้อ หรือลูกมือของนายช่างหม้อ ผู้เชี่ยวชาญ เมื่อขยำดินไว้ดีแล้วปรารถนาจะทำภาชนะดินชนิดต่าง ๆ กัน ก็พึงทำภาชนะดิน ชนิดต่าง ๆ นั้นได้สำเร็จ, อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนนายช่างงาหรือลูกมือของ นายช่างงาผู้เชี่ยวชาญ เมื่อแต่งงาดิแล้ว ถ้าปรารถนาว่าตุงขึ้นต่าง ๆ ก็ทำว่าตุง นั้นให้สำเร็จได้, อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนนายช่างทอง หรือลูกมือของนาย ช่างทอง ผู้เชี่ยวชาญ เมื่อแต่งเนื้อทองคำดีแล้ว ตนปรารถนาเครื่องทองชนิด ต่าง ๆ ก็ทำเครื่องทองรูปต่าง ๆ ให้สำเร็จได้, ฉะนั้นเหมือนกัน. แม้นี้ก็ เป็น ปัญญาของเธอประการหนึ่ง

(หมวดทิพโสต)

ภิกษุ นั้น ครันจิตตั้งมั่น บริสุทธิ์ผ่องใส ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส เป็นธรรมชาติอ่อนโยน ควรแก่การงาน ตั้งอยู่อย่างไม่วุ่นไหวเช่นนี้แล้ว เธอ

ชักนำจิตไปเพื่อ โสตราตุอันเป็นทิพย์. เธอมีโสตราตุเป็นทิพย์ หมดจวิเศษ ล่วงเกินโสตราตุสามัญมนุษย์ ได้ยินเสียงทั้งสองชนิด คือทั้งเสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ ทั้งจากใกล้และไกล (ได้ชัดเจนว่าเป็นเสียงอะไร) เช่นเดียวกับชายเดินทางไกล เขาได้ยินเสียงกลองบ้าง เสียงตะโพน เสียงสังข์ เสียงบัณเฑาะว์ เสียงเปิงมางบ้าง (จากในเมือง) เขาย่อมสามารถกำหนดได้ว่า นั่นเสียงกลอง นั่นเสียงตะโพน นั่นเสียงสังข์ เสียงบัณเฑาะว์ เสียงเปิงมาง, ฉะนั้นเหมือนกัน. แม้นี้ก็ปัญญาของเธอประการหนึ่ง

(หมวดเจโตปริยญาณ)

ภิกษุ นั้น ครั้นจิตตั้งมั่น บริสุทธิพร้อมใส ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส เป็นธรรมชาติอ่อนโยน ควรแก่การงาน ตั้งอยู่อย่างไม่วุ่นไหวเช่นนี้แล้ว เธอชักนำจิตไปเพื่อ ญาณเครื่องกำหนดรู้ใจผู้อื่น. เธอย่อมกำหนดรู้ใจสัตว์เหล่าอื่น บุคคลเหล่าอื่น ด้วยใจของตน : รู้จิตของผู้ที่มีราคะว่ามีราคะ ไม่มีราคะว่าไม่มีราคะ มีโทสะว่ามีโทสะ ไม่มีโทสะว่าไม่มีโทสะ มีโมหะว่ามีโมหะ ไม่มีโมหะว่าไม่มีโมหะ หคหุว่าหคหุ ไม่หคหุว่าไม่หคหุ ฟุ้งซ่านว่าฟุ้งซ่าน มีจิตเป็นมหรรคต (จิตใหญ่) ว่าเป็นมหรรคต ไม่มีจิตเป็น มหรรคตว่าไม่เป็นมหรรคต มีจิตอื่นยิ่งกว่าว่ามีจิตอื่นยิ่งกว่า ไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่าว่าไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า มีจิตตั้งมั่นว่ามีจิตตั้งมั่น ไม่มีจิตตั้งมั่นว่าไม่มีจิตตั้งมั่น มีจิตหลุดพ้นว่ามีจิตหลุดพ้น ไม่มีจิตหลุดพ้นว่าไม่มีจิตหลุดพ้น; (แต่ละอย่าง รู้ได้ชัดเจน) เปรียบเหมือนชายหนุ่มหญิงสาว รักการแต่งตัว เมื่อส่องดูเงาแห่งหน้าของตนในกระจกเงาอันหมดจด ผ่องใส หรือในน้ำอันใส ถ้ามีใฝ่ฝาก็รู้ว่า มีใฝ่ฝ่า ถ้าไม่มีใฝ่ฝ่าก็รู้ว่าไม่มีใฝ่ฝ่า, ฉะนั้นเหมือนกัน. แม้นี้ก็ปัญญาของเธอประการหนึ่ง.

(หมวดบุพเพนิวาสานุสติญาณ)

ภิกษุ นั้น ครั้นจิตตั้งมั่น บริสุทธิ์ผ่องใส ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส เป็นธรรมชาติอ่อนโยน ควรแก่การงาน ตั้งอยู่อย่างไม่วุ่นไหวเช่นนี้แล้ว เธอชักนำจิตไปเพื่อ **บุพเพนิวาสานุสติญาณ**. เธอย่อระลึกถึงขั้นที่เคยอยู่อาศัยในภพก่อนได้หลายประการ คือระลึกได้ในชาติหนึ่งบ้าง สองชาติ สามชาติ สี่ชาติ ห้าชาติบ้าง, สิบชาติ ยี่สิบชาติ สามสิบชาติ สี่สิบชาติ ห้าสิบ ชาติบ้าง, ร้อยชาติ พันชาติ แสนชาติบ้าง, ตลอดหลายสังวัฏฏกัปป์ หลายวิวัฏฏ กัปป์ หลายสังวัฏฏกัปป์และวิวัฏฏกัปป์บ้าง, ว่าเมื่อเราอยู่ในภพโน้น มีชื่อ อย่างนั้น มีโคตร มีวรรณะ มีอาหาร อย่างนั้นๆ, เสวยสุขและทุกข์เช่นนั้นๆ มีอายุสุดลงเท่านั้น; ครั้นจุตติจากภพนั้นแล้ว ได้เกิดในภพโน้น มีชื่อ โคตร วรรณะ มีอาหาร อย่างนั้นๆ, ได้เสวยสุขและทุกข์เช่นนั้นๆ มีอายุสุดลงเท่านั้น; ครั้นจุตติจากภพนั้นๆๆแล้ว มาเกิดในภพนี้. เธอขึ้นระลึกถึงขั้นที่เคยอยู่อาศัย ในภพก่อนได้หลายประการ พร้อมทั้งอาการและลักษณะ ดังนี้; (ระลึกได้ชัดเจน) เปรียบเหมือนชายผู้หนึ่ง ออกจากบ้านตนไปบ้านอื่น แล้วออกจากบ้านนั้น ไปสู่บ้านอื่นอีก แล้วออกจากบ้านนั้นๆ กลับมาสู่บ้านของตน เขาจะระลึกได้ อย่างนี้ว่าเราออกจากบ้านตนไปสู่บ้านโน้น ที่บ้านโน้นนั้น เราได้ยืน ได้นั่ง ได้พูด ได้นิ่ง อย่างนี้ๆ, ครั้นออกจากบ้านนั้นแล้ว ได้ไปสู่บ้านโน้นอีก, แม้ที่ บ้านโน้นนั้น เราได้ยืน ได้นั่ง ได้พูด ได้นิ่ง อย่างนั้นๆ, เราออกจากบ้านนั้น แล้ว กลับมาสู่ บ้านของตนนั้นเทียว, ฉะนั้นเหมือนกัน. แม้ นี้ ก็เป็นปัญญา ของเธอประการหนึ่ง.



## (หมวดจตุปาตญาณ)

ภิกษุ นั้น ครั้นจิตตั้งมั่น บริสุทธิผ่องใส ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส เป็นธรรมชาติอ่อนโยน ควรแก่การงาน ตั้งอยู่อย่างไม่วุ่นไหวเช่นนี้แล้ว เธอชักนำจิตไปเพื่อ ญาณเครื่องรู้ซึ่งจุดและอุปปะปาตะของสัตว์ทั้งหลาย. เธอมีจักขุทิพย์บริสุทธิกว่าจักขุของสามัญมนุษย์, ย่อมแลเห็นสัตว์ทั้งหลายจุดที่อยู่ บังเกิดอยู่, เลวทราม ประณีต, มีวรรณะดี มีวรรณะเลว, มีทุกซ์ มีสุข. เธอรู้แจ้งชัด หมู่สัตว์ผู้เข้าถึงตามกรรมว่า “ผู้เจริญทั้งหลาย ! สัตว์เหล่านี้หนอ ประกอบกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต พุคตietenพระอรียเจ้าทั้งหลาย เป็นมิจฉาทิฎฐิ ประกอบการงานด้วยอำนาจมิจฉาทิฎฐิ, เบื้องหน้าแต่กายแตกตายไป ย่อมพากันเข้าสู่อบายทุกติวินิบาตนรก. ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ! ส่วนสัตว์เหล่านี้หนอ ประกอบ กายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต ไม่ตietenพระอรียเจ้า, เป็นสัมมาทิฎฐิ ประกอบการงานด้วยอำนาจสัมมาทิฎฐิ, เบื้องหน้าแต่กายแตกตายไปย่อมพากันเข้าสู่สุคติโลกสวรรค์.” เธอมีจักขุทิพย์ บริสุทธิล่วงจักขุสามัญมนุษย์ เห็นเหล่าสัตว์ผู้จุดที่อยู่ บังเกิดอยู่ เลว ประณีต มีวรรณะดี วรรณะทราม มีทุกซ์ มีสุข. เธอรู้ชัดหมู่สัตว์ผู้เข้าถึงตามกรรมได้ ดังนี้; (เห็นชัดแจ้ง) เปรียบเหมือนบุรุษผู้มีจักขุยืนอยู่บนปราสาทที่ทางสามแพร่งกลางนคร เขาจะเห็นมนุษย์เข้าไปในเรือนข้างออกมาจากเรือนข้าง เทียวไปตามถนนด้วยรถข้าง นั่งอยู่กลางทางสามแพร่งข้าง, เขาเห็นชัดเจนอย่างนี้ว่ามนุษย์พวกนี้เข้าไปในเรือน พวกนี้ออกจากเรือน พวกนี้เทียวไปตามถนนด้วยรถข้าง พวกนี้นั่งอยู่กลางทางสามแพร่ง ดังนี้ฉันนั้นเหมือนกัน แม้ นี้ ก็เป็นปัญญาของเธอประการหนึ่ง.

(หมวดอสาวกขยญาณ)

ภิกษุ นั้น ครั้นจิตตั้งมั่น บริสุทธิผ่องใส ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส เป็นธรรมชาติอ่อนโยน ควรแก่การงาน ตั้งอยู่อย่างไม่วุ่นไหวเช่นนี้แล้ว เธอ ชักนำจิตไปเพื่อ อสาวกขยญาณ เธอย่อมรู้ชัดตามเป็นจริงว่า “นี่ทุกข์, นี่เหตุ แห่งทุกข์, นี่ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี่ทางให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์; และเหล่านี้เป็นอสาวะทั้งหลาย, นี่เหตุแห่งอสาวะทั้งหลาย, นี่ความดับไม่มี เหลือแห่งอสาวะทั้งหลาย, นี่เป็นทางให้ถึงความดับไม่มีเหลือแห่งอสาวะ ทั้งหมด.” เมื่อเธอรู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ จิตก็พ้นจากกามาสะ ภาสสะ และอวิชาสสะ. ครั้นจิตพ้นวิเศษแล้วก็เกิดญาณหยั่งรู้ว่า จิตพ้นแล้ว. เธอรู้ชัด ว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์จบแล้ว กิจที่ต้องทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้อง ทำเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มีอีก; (รู้ชัดแจ้ง) เปรียบเหมือนห้วงน้ำใส ที่ไหลเบา ไสสะอาด ไม่ขุ่นมัว, คนมีจักษุยืนอยู่บนฝั่งในที่นั้น เขาจะเห็นหอยตัวกลมบ้าง ตัวแบนบ้าง ก้อนกรวดก้อนหินบ้าง ผงปลาบ้าง อันหุคอยู่และว่ายไปในห้วง น้ำนั้น, เขาจะเห็นชัดเจนจนรู้สึกได้ว่า ห้วงน้ำนี้ ไสไม่ขุ่นเลย หอย ก้อนกรวด ก้อนหิน ปลาทั้งหลาย เหล่านี้ หุคอยู่บ้าง เทียวไปบ้าง ในห้วงน้ำนั้น, ฉะนั้น เหมือนกัน. แม่นี่ ก็เป็นปัญญาของเธอประการหนึ่ง

มาณพ! นี่แล อริยปัญญาขั้นนั้น ที่พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงสรรเสริญและทรงชักชวนมหาชนนี้ให้สมาทาน ให้เข้าไปอยู่ ให้ตั้งไว้ เฉพาะ. (จบอริยปัญญาขั้น) ....

## ลักษณะความสะอาด – ไม่สะอาด ในอริยวินัย

### ก.ความไม่สะอาด

จุนทะ ! ความไม่สะอาดทางกาย มี ๓ อย่าง ความไม่สะอาดทางวาจา มี ๔ อย่าง ความไม่สะอาดทางใจ มี ๓ อย่าง.

จุนทะ ! ความไม่สะอาดทางกาย มี ๓ อย่าง เป็นอย่างไรเล่า ?

จุนทะ ! คนบางคนในกรณีนี้ เป็นผู้ มีปกติทำสัตว์มีปาณะให้ตกลงหายาบซำมีฝ่ามือเปื้อนด้วยโลหิต มีแต่การฆ่าและการทรมาน ไม่มีความเอ็นดูในสัตว์มีชีวิต ๑ เป็นผู้ มีปกติถือเอาสิ่งของที่มีเจ้าของมิได้ให้ คือวัตถุอุปกรณ์แห่งทรัพย์ของบุคคลอื่นที่อยู่ในบ้านหรือในป่าก็ตาม เป็นผู้ถือเอาสิ่งของที่เขาไม่ได้ให้ด้วยอาการแห่งขโมย ๑ เป็นผู้ มีปกติประพฤตินอกในกาม (คือประพฤตินอก) ในหญิง ซึ่งมารดาภิบาล บิดาภิบาล พี่น้องชาย พี่น้องหญิง หรือญาติภิบาล อัครมารภิบาล เป็นหญิงมีสามี หญิงอยู่ในสินไหม โดยที่สุดแม้หญิงอันเขาหมั้นไว้ (ด้วยการคล้องพวงมาลัย) เป็นผู้ประพฤตินอกจาริตในรูปแบบเหล่านั้น ๑ : จุนทะ ! อย่างนี้แล เป็นความไม่สะอาดทางกาย ๓ อย่าง.

จุนทะ ! ความไม่สะอาดทางวาจา มี ๔ อย่าง เป็นอย่างไรเล่า ?

จุนทะ ! คนบางคนในกรณีนี้ เป็นผู้ มีปกติกล่าวเท็จ ไปสู่สภาก็ดี ไปสู่บริษัทก็ดี ไปสู่ท่ามกลางหมู่ญาติก็ดี ไปสู่ท่ามกลางศาลาประชาคมก็ดี ไปสู่ท่ามกลางราชสกุลก็ดี อันเขานำไปเป็นพยาน ถามว่า “บุรุษผู้เจริญ ! ท่านรู้อย่างไร ท่านจงกล่าวไปอย่างนั้น” ดังนี้, บุรุษนั้น เมื่อไม่รู้ก็กล่าวรู้ เมื่อรู้

ก็กล่าวไม่รู้ เมื่อไม่เห็นก็กล่าวว่าเป็น เมื่อเห็นก็กล่าวไม่เห็น, เพราะเหตุตนเอง เพราะเหตุผู้อื่นหรือเพราะเหตุเห็นแก่อามิสไร ๆ ก็เป็นผู้กล่าวเท็จทั้งที่รู้อยู่ ๑ เป็นผู้ **มีวาจาต่อเสียด** คือฟังจากฝ่ายนี้แล้วไปบอกฝ่ายโน้น เพื่อทำลายฝ่ายนี้ หรือฟังจากฝ่ายโน้นแล้วมาบอกฝ่ายนี้เพื่อทำลายฝ่ายโน้น เป็นผู้ทำคนที่สามัคคีกันให้แตกกันหรือ ทำคนที่แตกกันแล้วแตกกันยิ่งขึ้น พอใจยินดี เพลิดเพลินในการแตกกันเป็นพวก เป็นผู้กล่าววาจาที่กระทำให้แตกกันเป็นพวก ๑ เป็นผู้ **มีวาจาหยาบ** อันเป็นวาจาหยาบคาย กล่าวแข็ง แสบเผ็ดต่อผู้อื่น กระทบกระเทียบผู้อื่น แวดล้อมอยู่ด้วยความโกรธ ไม่เป็นไปเพื่อสมาธิ เขาเป็นผู้กล่าววาจามีรูปลักษณะเช่นนั้น ๑ เป็นผู้ **มีวาจาเพ้อเจ้อ** คือเป็นผู้กล่าวไม่ถูกกาล ไม่กล่าวตามจริง กล่าวไม่อิงอรรถไม่อิงธรรม ไม่อิงวินัย เป็นผู้กล่าววาจาไม่มีที่ตั้งอาศัย ไม่ถูกกาลเทศะ ไม่มีจุดจบ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ๑ : จุนทะ ! อย่างนี้แล เป็นความไม่สะอาดทางวาจา ๔ อย่าง.

จุนทะ ! **ความไม่สะอาดทางใจ มี ๓ อย่าง เป็นอย่างไรเล่า ?**

จุนทะ ! คนบางคนในกรณีนี้ เป็นผู้ **มากด้วยอภิชฌา** (ความโลภฟุ้งเล็ง) เป็นผู้โลภฟุ้งเล็งวัตถุอุปกรณ์แห่งทรัพย์ของผู้อื่น ว่า “สิ่งใดเป็นของผู้อื่น สิ่งนั้นจงเป็นของเรา” ดังนี้ ๑ เป็นผู้ **มีจิตพยาบาท** มีความดำริในใจเป็นไปในทางประทุษร้าย ว่า “สัตว์ทั้งหลายเหล่านี้จงเดือดร้อน จงแตกทำลาย จงขาดสูญ จงพินาศ อย่าได้มีอยู่เลย” ดังนี้เป็นต้น ๑ เป็นผู้ **มีความเห็นผิด** มีทัศนนะวิปริตว่า “ทานที่ให้แล้ว ไม่มี (ผล) , ยัญที่บูชาแล้ว ไม่มี (ผล) , การบูชาที่บูชาแล้ว ไม่มี (ผล) , ผลวิบากแห่งกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่ว ไม่มี , โลกนี้ ไม่มี , โลกอื่น ไม่มี , มารดา ไม่มี , บิดา ไม่มี , โอปปาติกะสัตว์ ไม่

มี, สมณพราหมณ์ที่ไปแล้วปฏิบัติแล้วโดยชอบ ถึงกับกระทำให้แจ้งโลกนี้ และโลกอื่นด้วยปัญญาโดยชอบเอง แล้วประกาศให้ผู้อื่นรู้ ก็ไม่มี” ดังนี้ ๑ :  
 จุนทะ ! อย่างนี้แล เป็นความไม่สะอาดทางใจ ๓ อย่าง.

จุนทะ ! เหล่านี้แล เรียกว่า อกุศลกรรมบถสิบ.

จุนทะ ! บุคคลประกอบด้วยอกุศลกรรมบถสิบเหล่านี้ ลุกจาก ที่นอนตามเวลาแห่งตนแล้ว แม้จะลูบแผ่นดิน ก็เป็นคนสะอาดไปไม่ได้, แม้จะไม่ลูบแผ่นดิน ก็เป็นคนสะอาดไปไม่ได้; แม้จะจับโคมัยสค ก็เป็นคนสะอาดไปไม่ได้, แม้จะไม่จับโคมัยสค ก็เป็นคนสะอาดไปไม่ได้; แม้จะจับ หญ้าเขียวก็เป็นคนสะอาดไปไม่ได้, แม้จะไม่จับหญ้าเขียว ก็เป็นคนสะอาดไป ไม่ได้; แม้จะไม่บ่าเรอไฟ ก็เป็นคนสะอาดไปไม่ได้; แม้จะไหว้ดวงอาทิตย์ ก็เป็นคนสะอาดไปไม่ได้, แม้จะไม่ไหว้ดวงอาทิตย์ ก็เป็นคนสะอาดไปไม่ได้; แม้จะลงน้ำในเวลาเย็นเป็นครั้งที่สาม ก็เป็นคนสะอาดไปไม่ได้, แม้จะไม่ลง น้ำในเวลาเย็นเป็นครั้งที่สาม ก็เป็นคนสะอาดไปไม่ได้.

ข้อนั้นเพราะเหตุไร ? จุนทะ ! เพราะเหตุว่า อกุศลกรรมบถ สิบ ประการเหล่านี้ เป็นตัวความไม่สะอาด และเป็นเครื่องกระทำ ความไม่สะอาด. จุนทะ ! อนึ่ง เพราะมีการประกอบด้วยอกุศลกรรมบถ ทั้งสิบประการเหล่านี้เป็นเหตุ นรข่อมปราภว กำหนดเครัจฉานข่อมปราภว เปรตวิสัยข่อมปราภว หรือว่า ทุคคติใดๆ แม้อื่นอีก ข่อมมี.

(การปฏิบัติมีการจับแผ่นดิน จับของเขียว ในเวลาดึ้นนอน เป็นต้น เพื่อเป็นผู้มีความ บริสุทธิ์สะอาดนั้น เป็นลัทธิคำสอนของพราหมณ์ชาวบ้านปัจฉาภูมิ ผู้ถืออัมณฑล (ภาชนะใส่ น้ำ มีพวย) สวมพวงมาลัยเสวาล (กรองด้วยหญ้าอมสและพีชในน้ำ) บ่าเรอไฟ ลงน้ำเป็นวัตรอัน

เป็นลัทธิที่นายจุนทกัมมารบุตรเคยชอบใจมาก่อน ครั้นมาเฝ้าพระพุทธเจ้า, ได้ตรัสว่า นั่นมิใช่ความสะอาดในอริยวินัย, ครั้นนายจุนทะทูลขอให้ตรัสความสะอาดในอริยวินัย ก็ได้ตรัสข้อความดังกล่าวมาข้างต้น ซึ่งเป็นเรื่องความไม่สะอาด; แล้วได้ตรัสเรื่องของความสะอาดอีกดังต่อไปนี้ :-)

## ข. ความสะอาด

จุนทะ ! ความสะอาดทางกายมี ๓ อย่าง ความสะอาดทางวาจามี ๔ อย่าง ความสะอาดทางใจมี ๓ อย่าง.

จุนทะ ! ความสะอาดทางกาย มี ๓ อย่าง นั้นเป็นอย่างไรเล่า ?  
 จุนทะ ! บุคคลบางคนในกรณีนี้ ละการทำสัตว์มีปาณะให้ตกลง เว้นขาดจากปาณาติบาต วางท่อนไม้ วางศัสตรา มีความละอายถึงความเอ็นดูกรุณา แก่กukulแก่สัตว์ทั้งหลายอยู่; ละการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ เว้นขาดจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ ไม่ถือเอาทรัพย์และอุปกรณ์แห่งทรัพย์ อันเจ้าของมิได้ให้ ในบ้านก็ดี ในป่าก็ดี ด้วยอาการแห่งขโมย; ละการประพฤตินอกในกาม เว้นขาดจากการประพฤตินอกในกาม, (คือเว้นจากการประพฤตินอก) ในหญิงซึ่งมารดา รักษา บิดารักษา พี่น้องชาย พี่น้องหญิง หรือญาติรักษา อันธรรมรักษา เป็นหญิงมีสามี หญิงอยู่ในสินไหม โดยที่สุคนธ์หญิงอันเขาหมั้นไว้ (ด้วยการคล้องพวงมาลัย) ไม่เป็นผู้ประพฤตินอกจารีตในรูปแบบเหล่านั้น. จุนทะ ! อย่างนี้แล เป็นความสะอาดทางกาย ๓ อย่าง.

จุนทะ ! ความสะอาดทางวาจา มี ๔ อย่าง นั้นเป็นอย่างไรเล่า ?  
 จุนทะ ! บุคคลบางคนในกรณีนี้ ละมุสาวาท เว้นขาดจากมุสาวาท ไปสู่สภาก็ดี ไปสู่บริษัทก็ดี ไปสู่ท่ามกลางหมู่ญาติก็ดี ไปสู่ท่ามกลางศาลาประชาคมก็ดี ไปสู่ท่ามกลางราชสกุลก็ดี อันเขานำไปเป็นพยาน ถาม

ว่า “บุรุษผู้เจริญ! ท่านรู้อย่างไร ท่านจงกล่าวไปอย่างนั้น” ดังนี้, บุรุษนั้น เมื่อไม่รู้ก็กล่าวว่ามีรู้ เมื่อรู้ก็กล่าวว่ามีรู้ เมื่อไม่เห็นก็กล่าวว่ามีไม่เห็น เมื่อเห็นก็กล่าวว่ามีเห็น, เพราะเหตุตนเอง เพราะเหตุผู้อื่น หรือเพราะเหตุเห็นแก่ อามิสไร ๆ ก็ไม่เป็นผู้กล่าวเท็จทั้งที่รู้อยู่; **ละคำต่อเสียด** เว้นขาดจากคำต่อเสียด ได้ฟังจากฝ่ายนี้แล้วไม่เก็บไปบอกฝ่ายโน้น เพื่อแตกจากฝ่ายนี้ หรือได้ฟังจากฝ่ายโน้นแล้วไม่เก็บมาบอกแก่ฝ่ายนี้ เพื่อแตกจากฝ่ายโน้น แต่จะสมานคนที่แตกกันแล้วให้กลับพร้อมเพรียงกัน อุดหนุนคนที่พร้อมเพรียงกันอยู่ให้พร้อมเพรียงกันยิ่งขึ้น เป็นคนชอบในการพร้อมเพรียง เป็นคนยินดีในการพร้อมเพรียง เป็นคนพอใจในการพร้อมเพรียง กล่าวแต่ว่าจากที่ ทำให้ให้พร้อมเพรียงกัน ; **ละการกล่าวคำหยาบเสียด** เว้นขาดจากกล่าวคำหยาบ กล่าวแต่ว่าจากที่ไม่มีโทษ เสนาะโศตให้เกิดความรัก เป็นคำฟูใจ เป็นคำสุภาพที่ชาวเมืองเขาพูดกัน เป็นที่ใครที่พอใจของมหาชน กล่าวแต่ว่าจาเช่นนั้นอยู่; **ละคำพูดเพื่อเจ้อ** เว้นขาดจากคำพูดเพื่อเจ้อ กล่าวแต่ในเวลาอันสมควร กล่าวแต่คำจริง เป็นประโยชน์ เป็นธรรม เป็นวินัย กล่าวแต่ว่าจามีที่ตั้ง มีหลักฐานที่อ้างอิง มีเวลาจบ ประกอบด้วยประโยชน์ สมควรแก่เวลา. จุนทะ! อย่างนี้แล เป็นความสะอาดทางวาจา ๔ อย่าง.

จุนทะ ! **ความสะอาดทางใจ มี ๓ อย่าง นั้นเป็นอย่างไรเล่า ?**  
 จุนทะ ! บุคคลบางคนในกรณีนี้ เป็นผู้ **ไม่มากด้วยอภิชฌา** คือเป็นผู้ไม่โลภ เฟ่งเล็งวัดดูอุปกรณ์แห่งทรัพย์ของผู้อื่น ว่า “สิ่งใดเป็นของผู้อื่น สิ่งนั้นจงเป็นของเรา” ดังนี้ ; เป็นผู้ **ไม่มีจิตพยาบาท** มีความดำริแห่งใจอันไม่ประทุษร้ายว่า “สัตว์ทั้งหลายเหล่านี้ จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มีคามเบียดเบียน ไม่มีทุกข์ มีสุข บริหารตนอยู่เถิด” ดังนี้ เป็นต้น; เป็นผู้ **มีความเห็นถูกต้อง** มีทศสนะไม่วิปริต ว่า “ทานที่ให้แล้ว มี (ผล), ัญญัติบูชาแล้ว

มี (ผล), การบูชาที่บูชาแล้ว มี (ผล), ผลวิบากแห่งกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่ว มี, โลกนี้มี, โลกอื่น มี, มารดา มี, บิดา มี, โอปปาติกะสัตว์ มี, สมณพราหมณ์ที่ไปแล้วปฏิบัติแล้วโดยชอบ ถึงกับกระทำให้แจ้งโลกนี้และโลกอื่น ด้วยปัญญาโดยชอบเอง แล้วประกาศให้ผู้อื่นรู้ ก็มี” ดังนี้. จุนทะ ! อย่างนี้แล เป็นความสะอาดทางใจ ๓ อย่าง.

จุนทะ ! เหล่านี้แล เรียกว่า กุศลกรรมบถสิบ.

จุนทะ ! บุคคลประกอบด้วยกุศลกรรมบถสิบประการเหล่านี้ ลูกจากที่นอนตามเวลาแห่งตนแล้ว แม้จะลูบแผ่นดิน ก็เป็นคนสะอาด, แม้จะไม่ลูบแผ่นดิน ก็เป็นคนสะอาด; แม้จะจับโคมัยสค ก็เป็นคนสะอาด; แม้จะไม่จับโคมัยสค ก็เป็นคนสะอาด; แม้จะจับหญ้าเขียว ก็เป็นคนสะอาด; แม้จะบ้ำเรอไฟ ก็เป็นคนสะอาด, แม้จะไม่บ้ำเรอไฟ ก็เป็นคนสะอาด; แม้จะไหว้ดวงอาทิตย์ ก็เป็นคนสะอาด, แม้จะไม่ไหว้ดวงอาทิตย์ ก็เป็นคนสะอาด; แม้จะลงน้ำในเวลาเย็นเป็นครั้งที่สามก็เป็นคนสะอาด แม้จะไม่ลงน้ำในเวลาเย็นเป็นครั้งที่สาม ก็เป็นคนสะอาด.

ข้อนั้นเพราะเหตุไร? จุนทะ ! เพราะเหตุว่า กุศลกรรมบถสิบประการเหล่านี้ เป็นตัวความสะอาด และเป็นเครื่องกระทำ ความสะอาด. จุนทะ ! อนึ่ง เพราะมีการประกอบด้วยกุศลกรรมบถทั้งสิบประการ เหล่านี้เป็นเหตุ พวกเทพจึงปรากฏ พวกมนุษย์จึงปรากฏ หรือว่าสุคติใดๆ แม้อื่นอีก ย่อมมี.

- ทสก. อ. ๒๔/๒๘๓ - ๒๘๕/๑๖๕.

## ผู้ไม่สะอาด เป็นผู้ที่เหมือนกับถูกนำไปเก็บไว้ในนรก

ภิกษุ ท.! บุคคลผู้ ประกอบด้วยธรรม ๑๐ ประการ ย่อม เป็นเหมือนบุคคลผู้ถูกนำตัวไปเก็บไว้ในนรก. ธรรม ๑๐ ประการ อย่างไรเล่า?



สิบประการ คือ คนบางคนในกรณีนี้ เป็นผู้ มีปกติทำสัตว์มีปาณะให้ตกลง  
 หยาบเข้า มีฝ่ามือเปื้อนด้วยโลหิต มีแต่การฆ่าและการทรมาน ไม่มีความเอ็นดู  
 ในสัตว์มีชีวิต ๑; (ต่อไปนี้ได้ตรัสถึงบุคคลผู้ กระทำอทินนาทาน กระทำกามสุมิจฉาจาร  
 พุตเทจ พุตต่อเสียด พุตคำหยาบ พุตเพื่อเจ้อ มากด้วยอภิขณา มีพยาบาท เป็น  
 มิจฉาทิฏฐิ; ซึ่งแต่ละอย่าง ๆ มีรายละเอียดหาได้จากหัวข้อว่า “ลักษณะความสะอาด – ไม่สะอาด  
 ในอริยวินัย” เฉพาะฝ่ายชั่วหรือฝ่ายความไม่สะอาด ที่หน้า ๑๕๖๕ – ๖ แห่งหนังสือเล่มนี้ ;  
 แล้วตรัสจบลงด้วยคำว่า :-)

ภิกษุ ท.! บุคคลผู้ประกอบด้วยกรรม ๑๐ ประการเหล่านี้แล ย่อม  
 เป็นเหมือนบุคคลผู้ถูกนำตัวไปเก็บไว้ในนรก.

- ทสก. อ. ๒๔/๓๐๕/๑๘๕.

## ผู้สะอาด เป็นผู้ที่เหมือนกับถูกนำตัวไปเก็บไว้ในสวรรค์

ภิกษุ ท. ! บุคคลผู้ ประกอบด้วยกรรม ๑๐ ประการ ย่อม เป็น  
 เหมือนบุคคลผู้ถูกนำตัวไปเก็บไว้ในสวรรค์. กรรม ๑๐ ประการอย่างไรเล่า?  
 สิบประการ คือ บุคคลบางคนในกรณีนี้ ละการทำสัตว์มีปาณะให้ตกลง  
 เว้นขาดจากปาณาติบาต วางท่อนไม้ วางศัสตรา มีความละอาย ถึงความ  
 เอ็นดูกรุณาเกื้อกูลแก่สัตว์ทั้งหลายอยู่ ๑; (ต่อไปนี้ได้ตรัสถึงบุคคลผู้ เว้นจาก  
 อทินนาทาน เว้นจากกามสุมิจฉาจาร เว้นจากพุตเทจ เว้นจากพุตต่อเสียด เว้นจากพุตคำ  
 หยาบ เว้นจากพุตเพื่อเจ้อ ไม่มากด้วยอภิขณา ไม่มีพยาบาท เป็นสัมมาทิฏฐิ; ซึ่งแต่  
 ละอย่าง ๆ มีรายละเอียดหาได้จากหัวข้อว่า “ลักษณะความสะอาด – ไม่สะอาด ในอริย-  
 วินัย” เฉพาะฝ่ายดี ที่หน้า ๑๕๖๘ – ๙ แห่งหนังสือเล่มนี้ ; แล้วตรัสจบลงด้วยคำว่า :-)

ภิกษุ ท.! บุคคลผู้ประกอบด้วยกรรม ๑๐ ประการเหล่านี้แล ย่อม  
 เป็นเหมือนบุคคลผู้ถูกนำตัวไปเก็บไว้ในสวรรค์.

- ทสก. อ. ๒๔/๓๐๖/๑๘๕

(ในสูตรอื่น แทนที่จะเรียกผู้เป็นเจ้าของกรณีว่า บุคคล แต่ไปทรงเรียกเสียว่า มาตุคามก็มี อุบาสิกาก็มี. - ๒๔/๓๐๘/๑๕๐ - ๑๕๑.)

สูตรอื่นๆ แทนที่จะนับจำนวนกรรมบถมี สิบ ได้ทรงขยายออกไปเป็น ๒๐ คือ ทำเอง สิบ ชักชวนผู้อื่นให้ทำอีกสิบ, และทรงขยายออกไปเป็น ๓๐ คือ ทำเองสิบ ชักชวนผู้อื่นให้ทำ สิบ ยินดีเมื่อเขาทำสิบ, และทรงขยายออกไปเป็น ๔๐ ทำเองสิบ ชักชวนผู้อื่นให้ทำสิบ ยินดี เมื่อเขาทำสิบ สรรเสริญผู้กระทำสิบ; จึงมีกรรมบถ สิบ ยี่สิบ สามสิบ สี่สิบ. - ๒๔/๓๕๒ - ๓๓๒/๑๕๘ - ๒๐๑.)

ในสูตรอื่น แสดงผลแห่งการกระทำแปลกออกไป จากคำว่า เหมือนถูกนำไปเก็บไว้ใน นรก เป็นว่า “เป็นผู้ชุกครากตนเอง” ก็มี “ตายแล้วไปทุกคติ” ก็มี “เป็นพาล” ก็มี ; ส่วนผู้ที่เหมือนถูกนำไปเก็บไว้ในสวรรค์นั้น ทรงแสดงด้วยคำว่า “ผู้ไม่ชุกครากตนเอง” ก็มี “ตายแล้วไปสุคติ” ก็มี “เป็นบัณฑิต” ก็มี. - ๒๔/๓๓๒ - ๓๓๓/๒๐๒ - ๒๐๓.)

## ภาคผนวก

ว่าด้วยเรื่องนำมาผนวกเพื่อความสะดวกแก่การอ้างอิง

สำหรับเรื่องที่ตรัสซ้ำๆ บ่อยๆ

จบ

อริยสัจจากพระโฆษจู

จบ

# ปทานุกรม

ในหนังสืออริยสัจจากพระโอรส

(เรียงลำดับตามหลักอักษรไทย)

(จำนวน ๖,๓๔๗ คำ)

ก			
		กรณีแห่งการเกิดอัพยาปาทวิตก	๑๐๕๑
		กรรม (การกระทำ)	๑๐๒๕
กถาเป็นเครื่องชูดเกลตาอย่างอื่น	๔๖๗	กรรมกิเลส	๑๐๕๔
กถาเป็นที่สบายแก่ธรรมเป็น		กรรมเก่า (กาย)	๑๐๑๖
เครื่องเปิดโล่งแห่งจิต	๑๑๘๕	กรรมเก่า (ปราณกัมม)	๑๓๕๕
(สืบคำต่อไปนี้ ศึกษาเนื้อกันไป :-)		กรรมขามมีวิบากขาม	๘๖๑
กถาให้ปรารณาน้อย (อัปปิจจกถา)	๘๐๔	กรรมชนิดที่ทำอย่างมีจิตจำกัด	๑๒๕๘
กถาให้สั้นโดย (สันตฺตุฎฐิกถา)	๘๐๔	กรรมคำมีวิบากคำ	๘๖๑
กถาให้สั้น (ปวิเวกกถา)	๘๐๔	กรรมทั้งคำทั้งขามมีวิบากทั้งคำทั้งขาม	๘๖๒
กถาให้ไม่คลุกคลีด้วยหมู (อสังสัคคกถา)	๘๐๔	กรรมที่ทรงกระทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเอง	
กถาให้ปรารภเพียร (วิริยารัมภกถา)	๘๐๔	แล้วประกาศ	๘๖๐
กถาให้มีศีล	๘๐๔	กรรมที่เป็นเหตุให้ได้รับผลเป็น	
กถาให้มีสมาธิ (สมาธิกถา)	๘๐๔	ความกระเสือกกระสน	๑๐๘๗
กถาให้มีปัญญา (ปัญญากถา)	๘๐๔	กรรมที่เป็นเหตุให้ได้รับผลเป็นความไม่	
กถาให้เกิดวิมุตติ (วิมุตติกถา)	๘๐๔	กระเสือกกระสนทั้งดีและชั่ว	๑๐๘๘
กถาให้เกิดวิมุตติญาณทัสสนะ		กรรมเป็นที่สิ้นกรรม	๘๖๐
(วิมุตติญาณทัสสนกถา)	๘๐๔	กรรมเป็นที่สิ้นกรรมคือเจตนาเป็น	
กพพีการาหาร	๘๗๕/๕๗๑/๕๗๒	เครื่องละกรรมดำกรรมขาม	๘๖๓
กพพีการาหารควรเห็น ว่ามีอุปมา		กรรมเป็นที่สิ้นกรรมคือโพชฌงค์เจ็ด	๘๖๓
เหมือนเนื้อบุตร	๕๗๒	กรรมเป็นที่สิ้นกรรมคืออริยมรรคมีองค์แปด	๘๖๒
กรณีแห่งการเกิดกามวิตก	๑๐๕๔	กรรมเป็นเนื่อนา	๒๘๓
กรณีแห่งการเกิดเนกขัมมวิตก	๑๐๕๑	กรรมมีกามธาตุเป็นวิบาก	๒๘๓
กรณีแห่งการเกิดอัพยาปาทวิตก	๑๐๕๕	กรรมมีรูปธาตุเป็นวิบาก	๒๘๔
กรณีแห่งการเกิดวิหิงสาวิตก	๑๐๕๕	กรรมมีอรูปธาตุเป็นวิบาก	๒๘๔
กรณีแห่งการเกิดอวิหิงสาวิตก	๑๐๕๒		

กรรมไม่ดำไม่ขาวเป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม	๘๖๒
กรรมใหม่ (นวกัมม)	๑๑๕๕
กรรมอันเป็นบาปโดยฐานะทั้งสี่	๑๐๕๔
กรวดเท่าเม็ดถั่วเขียว ๗ เม็ด กับขุนเขาหิมาลัย	๒๓
กระต่ายติดปวง	๒๘๑
กระต่ายที่เอาอย่างช้าง	๑๓๖๑
กระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ในทิวศวรรษ	๘๗๘
กระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ เพราะรู้เฉพาะ ซึ่งมานะโดยชอบ	๓๕๓/๑๔๘๓
กระทำที่สุดแห่งทุกข์ เพราะรู้จักหน้าตา ของมานะอย่างถูกต้องแล้ว	๑๘๒
กระทำในใจซึ่งสักกายนิโรธ (ความดับแห่งสักกายะ)	๑๓๖๕
(สืบแก้คำต่อไปนี้ ศึกษาเนื่องกันไป :-)	
กระทำในใจซึ่งสุญญาอันเป็นภายใน (แต่จิตไม่แล่นไป)	๑๑๕๐
กระทำในใจซึ่งสุญญาอันเป็นภายนอก (แต่จิตไม่แล่นไป)	๑๑๕๐
กระทำในใจซึ่งสุญญาอันเป็นทั้งภายในและ ภายนอก (แต่จิตไม่แล่นไป)	๑๑๕๑
กระทำในใจซึ่งอาเนญชะ (แต่จิตไม่แล่นไป)	๑๑๕๑
กระทำในใจซึ่งสุญญาอันเป็นภายใน (และจิตก็แล่นไป)	๑๑๕๒
กระทำในใจซึ่งสุญญาอันเป็นภายนอก (และจิตก็แล่นไป)	๑๑๕๒
กระทำในใจซึ่งสุญญาอันเป็นทั้งภายในและ ภายนอก (และจิตก็แล่นไป)	๑๑๕๒
กระทำในใจซึ่งอาเนญชะ (และจิตก็แล่นไป)	๑๑๕๓

กระทำในใจในการเดินด้วยการตั้งจิตว่า “บาปอกุศลธรรมจักไม่ไหล ไปตาม”	๑๑๕๓
กระทำในใจในการยืนด้วยการตั้งจิตว่า “บาปอกุศลธรรมจักไม่ไหล ไปตาม”	๑๑๕๔
กระทำในใจในการนั่งด้วยการตั้งจิตว่า “บาปอกุศลธรรมจักไม่ไหล ไปตาม”	๑๑๕๔
กระทำในใจในการนอนด้วยการตั้งจิตว่า “บาปอกุศลธรรมจักไม่ไหล ไปตาม”	๑๑๕๔
กระทำในใจในการพูด ตั้งจิตว่า “เราจักไม่พูดเรื่องไม่ควรพูด”	๑๑๕๔
กระทำในใจในการตั้งจิตคิดว่า “เราจักกล่าวแต่ถ้อยที่ควรพูด”	๑๑๕๕
กระทำในใจในการตรีก ตั้งจิตว่า “เราจักไม่ ตรีกในวิตกที่ไม่ควรตรีก”	๑๑๕๕
กระทำในใจในการตรีก ตั้งจิตคิดว่า “เราจักตรีก ในวิตกที่ควรตรีก”	๑๑๕๖
กระทำในใจรู้ชัดว่า “ฉันทรากะในกามคุณ เรายังละไม่ได้”	๑๑๕๖
กระทำในใจรู้ชัดว่า “ฉันทรากะในกามคุณ เราละได้แล้ว”	๑๑๕๗
กระทำในใจรู้ชัดว่า “อัสมิมานะในอุปาทานขันธ ทั้งห้า เราละได้แล้ว”	๑๑๕๗
กระทำในใจซึ่งอวิชชาประเภท (การทำลายแห่งอวิชชา)	๑๓๖๖
กระทำในใจอยู่ซึ่งกามทั้งหลาย	๔๕๒
กระทำในใจอยู่ซึ่งความดับแห่งสักกายะ	๔๕๔

กระทำในใจอยู่ซึ่งนกขัมมะ	๔๕๒	กล่าวอยู่อย่างชาวโลก แต่มิได้ยึดถือ	
กระทำในใจอยู่ซึ่งพยาบาท	๔๕๓	ความหมายอย่างชาวโลก	๖๗
กระทำในใจอยู่ซึ่งรูปทั้งหลาย	๔๕๓	กลุ่มอายตนะเป็นของมีด	๒๖๖
กระทำในใจอยู่ซึ่งวิหิงสา	๔๕๓	กลุ่มอายตนะเป็นของร้อน	๒๖๕
กระทำในใจอยู่ซึ่งสักกายะ	๔๕๔	กว่ามนุษย์จะหลุดจากบ่วง	๒๖
กระทำในใจอยู่ซึ่งอรูปรู	๔๕๓	กองกุศลชนิดที่ไม่ต้องใช้เบี้ยหยเงินทอง	๑๒๗๖
กระทำในใจอยู่ซึ่งอวิหิงสา	๔๕๓	กองถ่านเต้ารีง	๒๔๗
กระทำในใจอยู่ซึ่งอัพยาบาท	๔๕๓	กองทุกข์ที่เห็นได้เอง	๓๖๑
กระทำพระธรรมให้เป็นใหญ่	๑๕๐๑	กองทุกข์มีกามเป็นเครื่องให้กระทำ	๓๖๑
กระทำให้แจ้งซึ่งปรมัตถสัจจะด้วยนามกาย	๘๘	กองแห่งทุกข์อันบุคคลเห็นได้เองว่า	
กระทำให้เป็นของที่อาศัยได้	๑๒๓๖	มีกามเป็นเหตุ	๕๓๔
กระทำให้เป็นคฤหาสน์	๑๓๒๑	กองแห่งโทสะอันยังไม่เคยเจาะแทงทำลาย	๘๖๗
กระทำให้เป็นยานเครื่องนำไป	๑๒๓๖	กองแห่งโทสะอันยังไม่เคยเจาะแทงทำลาย	๘๖๗
“กระทำให้เหมือนกับที่เราสู้”	๖๕	กองแห่งโลภะอันยังไม่เคยเจาะแทงทำลาย	๘๖๗
กระแสดการปรุงแต่งแห่งการเกิด		กองอกุศลและกองกุศลชนิดแท้จริง	๑๒๗๖
วิมุตติญาณทัสสนะ	๗๔๖	ก่อสร้างอยู่ซึ่งเหตุปัจจัยเครื่องปรุงแต่ง	๒๐
กระแสด (โสด)	๕๕๓	กะละภาค	๘/๒๒
กระแสด (แห่งค้นหา)	๒๘๑	กัมมณีโรธ (ความคับไม่เหลือแห่งกรรม)	๑๐๒๕
กระแสดไหลไปสู่นิพพาน	๘๓๕	กัมมณีโรธ (ความคับแห่งกรรม)	๑๔๐๐
กรรณาเจโตวิมุตติ	๑๓๒๒	กัมมณีโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติให้ถึงความคับ	
กลัวต่อสิ่งใด สิ่งนั้นก็เป็นอย่างทุกข	๔	แห่งกรรม)	๑๐๒๕/๑๓๕๕/๑๔๐๐
กลางคืนมีปฏิสัถลภาวะ คือจิตไม่ฟุ้งซ่าน		กัมมณีโรธคามินีปฏิปทา (คืออภิวรรค)	๑๐๒๖
ไปในอารมณ์ต่างๆ	๑๔๖๔	กัมมวารณภาวะ (มีกรรมเป็นเครื่องกั้น)	๑๓๗๓
กลางวันมีวิเวก คือสังัดจากความรบกวนภายนอก	๑๔๖๔	กัลยาณมิตตตา (ความเป็นผู้มี	
กล่าวความหลุดพ้นจากภพว่ามีได้เพราะภพ	๔	กัลยาณมิตต)	๘๕๔/๑๕๒๕
กล่าวความออกไปได้จากภพว่ามีได้เพราะวิภพ	๔	กัลยาณมิตตตา (ความมีมิตตดี)	๑๑๐๔
“กล่าวตรงตามที่เรากล่าว”	๓๓๘	(สัจคำต่อไปนี้ ศึกษาเนื่องกันไป :-)	
“กล่าวดูเราด้วยถ้อยคำที่ตนเองถือเอาผิด”	๑๐๐๗	กัลยาณมิตตทำสัตว์ที่มีความเกิดให้หลุดพ้น	
กล่าวโรคโดยความเป็นตัวตน	๓	จากความเกิด	๑๔๔๔

กัลยาณมิตรทำสัตว์ที่มีความแก่ให้หลุดพ้น		ความเป็นวิสัยของมาร	๒๕๒
จากความแก่	๑๔๔๔	ความเป็นเหยื่อของมาร	๒๕๒
กัลยาณมิตรทำสัตว์ที่มีความตายให้หลุดพ้น		ความเป็นอาณาจักรของมาร	๒๕๒
จากความตาย	๑๔๔๔	การเปรียบด้วยของในความฝัน	๓๐๔
กัลยาณมิตรทำสัตว์ที่มีโสกะ ฯลฯ ให้หลุดพ้น		การเปรียบด้วยของขี้ม	๓๐๔
จากโสกะ ฯลฯ	๑๔๔๔	การเปรียบด้วยเชิงสับเนื้อ	๒๕๕
กัลยาณวัตรที่ทรงฝากไว้	๑๔๘๘	การเปรียบด้วยขี้เนื้อคาปาก	๓๐๑
กัลยาณวัตรอันเป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย ฯลฯ		การเปรียบด้วยถ้อยคบเพลิงทวนลม	๓๐๒
เพื่อนิพพาน	๑๔๘๘	การเปรียบด้วยท่อนกระดุก	๓๐๐
กาม (กิเลส) - กามสัญญา - กามวิตก -		การเปรียบด้วยผลไม้	๓๐๕
ในการเสพกาม	๑๐๕๓	การเปรียบด้วยรูขี้ของเรือ	๓๑๒
กามของคนเรา	๓๐๓	การเปรียบด้วยหลุมถ่านเพลิง	๓๐๓
กามคุณ	๓๐๓	การเปรียบด้วยดอกและหลาว	๒๕๕
กามคุณห้า	๑๑/๑๓/๓๔/๒๕๐/๓๐๓/๓๕๔/ ๕๑๖/๖๑๕/๗๖๖/๗๕๖/๘๓๓/ ๙๓๓/๑๐๕๘	การเปรียบด้วยหัวงู	๒๕๕
กามคุณห้าคือบ่วง	๒๕๐	“กามแผดเผาอยู่ก็ยิ่งขึ้นเสพกาม”	๒๕๘
กามคุณห้าในอริยวินัยเรียกกันว่าโลก	๖๑๕	กามภพ	๒๘๓
กามค้นหา	๒๕๐	กามภพ - ภพมีกาม	๒๘๕
กามทั้งหลายดับไปในปฐมฌาน	๕๒๔	กามโภกิไสยา (นอนอย่างคนบริโภคนก)	๑๓๐๘
กามทั้งหลายมีรสอร่อยน้อยมีทุกข์มาก	๒๕๕	กามโภกิชั้นเลิศ	๑๑๐๐
กามธาตุ	๕๕๓/๑๐๕๔	กามมีรสอร่อยน้อยมีทุกข์มาก	๑๐๕๖
กามฉันทิ (ความเพลินในกาม)	๒๕๐	กามไม่มีความเย็น	๒๕๒
กามปริพาหะ (ความเร่าร้อนเพราะกาม)	๒๕๐	กามโยคะ	๔๒๓
กามปิปาสา (ความหิวกระหายในกาม)	๒๕๐	กามโยคะ (การประกอบอยู่ด้วยกาม)	๒๕๐
กามเป็นเครื่องผูก	๒๕๑	กามราคะ (ความกำหนัดในกาม)	๒๕๐
กามเป็นที่เที่ยวหาอาหารของมาร	๒๕๒	กามราคะมีกำลังจนเขานำออกไปไม่ได้	๓๕๑
กามเป็นที่พำร่บหาของคนพาล	๒๕๒	กามราคะอันอริยสาวกจะได้พร้อมทั้งอนุสัย	๓๕๑
กามเป็นมายา	๒๕๒	กามราคานุสัย	๒๒๔
กามเป็นสิ่งที่มีการหลอกให้หลงเป็นธรรมดา	๒๕๒	กามวิตก (ความตริตริกในกาม)	๑๐๕๔
		กามสัญญา	๕๕๖

(หกลำต่อไปนี้ ศึกษาเนื่องกันไป :-)

กามสัญญาเกิดจากกามธาตุ	๑๐๕๔	กายนครที่ปลอดภัย	๖๘๕
กามสังกัปปะเกิดจากกามสัญญา	๑๐๕๔	กายนครที่มีมารคอยรังควาญอยู่ตลอดเวลา	๖๘๕
กามฉันทะเกิดจากกามสังกัปปะ	๑๐๕๔	กายในขณะแห่งอนิมิตตเจโตสมาธิ	
กามปริพาหะเกิดจากกามฉันทะ	๑๐๕๔	เป็นกายที่ผาสุกกว่า	๑๓๔๔
กามปริเยสนาเกิดจากกามปริพาหะ	๑๐๕๕	กายสมาจาร (การประพฤติประจำทางกาย)	๑๑๔๓
กามปริเยสนาที่เป็นเหตุแห่งการปฏิบัติศีล โดยกายวาจาใจ	๑๐๕๕	กายสมาธิ (ค้นหาปรารภ การกระทำกรรมทางกาย)	๗๖๐
กามสินะ (ความเสนาหาในกาม)	๒๕๐	กายสักขีโดยนิปปริยาย	๖๖๘
กามสุข	๑๒/๕๑๖/๗๕๗/๘๓๓	กายสักขีโดยปริยาย	๖๖๘
กามสุขัลลิกานุ โยค	๘๒๕	กายสักขี (ผู้มีการเสวยสุขด้วย นามกายเป็นพยาน)	๖๖๖
กามัชฌิมานะ (ความเมามกในกาม)	๒๕๐	กายสังขารอันเป็นไปกับด้วยความเบียดเบียน	๘๖๑
กามมูจนา (ความสยบในกาม)	๒๕๐	กายสังขารอันไม่เป็นไปกับด้วย	
กามุปาทาน ความถื่อมั่นในกาม	๒๑๐	ความเบียดเบียน	๘๖๑
“กายก็ไม่ลำบาก ตาก็ไม่ลำบาก”	๑๒๕๐	กายสังขาร (อำนาจที่ทำให้เกิด การปรุงแต่งทางกาย)	๑๐๒๓
กายกรรมที่พิจารณาแล้วพึงกระทำ	๑๐๘๑	กายสัญญาเจตนา (ความจงใจที่เป็นไปทางกาย)	๑๐๒๒
กายกรรมที่พิจารณาแล้วพึงเร่งกระทำ	๑๐๘๒	กายานุปัสสนา	๘๐๖
กายกรรมที่พิจารณาแล้วพึงเลิกละเสีย	๑๐๘๑	กายานุปัสสนาตามนัยแห่ง มหาสติปัฏฐานสูตร	๑๒๐๕
กายกรรมที่พิจารณาแล้วพึงแสดงพึงเปิดเผย แล้วพึงระวังสังวรต่อไป	๑๐๘๒	กายานุปัสสนาตามนัยแห่งอานาปานสติสูตร	๑๒๐๘
กายกรรมที่พิจารณาแล้วพึงอยู่ด้วยปีติ และปราโมทย์	๑๐๘๒	กายานุปัสสนาหมวดนวสัทธิกา (คือกาย)	๑๒๑๔
กายกรรมที่พิจารณาแล้วไม่พึงกระทำ	๑๐๘๑	กายานุปัสสนาหมวดมนสิการในธาตุ (ซึ่งเป็นกาย)	๑๒๑๓
กาย (กายทวารที่ทำหน้าที่อยู่ด้วยวิชา)	๑๐๒๔	กายานุปัสสนาหมวดมนสิการในสิ่งปฏิภูม (คือกาย)	๑๒๑๒
กายของผู้ที่สิ้นตัณหาแล้ว ก็ยังตั้งอยู่ชั่วขณะ	๖๕๗	กายานุปัสสนาหมวดลมหายใจเข้า - ออก (คือกาย)	๑๒๐๕
กายคตาสติเป็นอุปกรรม์แก่นอิทธิยสังวร	๑๒๓๔	กายานุปัสสนาหมวดสัมปชัญญะ (ในกาย)	๑๒๑๑
กายจุดไปหาสัมผัสที่ช่วยวนใจ	๑๒๓๔	กายานุปัสสนาหมวดอิริยาบถ (คือกาย)	๑๒๑๑
กายซึ่งมิใช่ของเราหรือของใครอื่น	๑๐๑๖		
กายที่ยาวประมาณวาหนึ่ง	๔๔๐		
กายที่ยาววาหนึ่งซึ่งประกอบด้วยสัญญา และใจ	๑๕๒๓		

การกระทบ (ผัสสะ)	๑๓๐/๓๒๓/๔๑๑	การก้าวล่วงซึ่งปฐมฌาน	๗๕๕
การกระทำความเพียรอย่างมีระบบ	๘/๗๔	การก้าวล่วงซึ่งทุติยฌาน	๗๕๕
การกระทำโดยลำดับ	๘๕๒	การก้าวล่วงเสียซึ่งตติยฌาน	๘๐๐
การกระทำตำรา	๘๒๗	การก้าวล่วงซึ่งจตุตถฌาน	๘๐๐
การกระทำที่ถูกต้องตามกาละ	๑๓๑๖	การก้าวล่วงเสียซึ่งอากาสนัญญาตนะ	๘๐๐
การกระทำที่เป็นการขับไล่ไสส่ง (อุปสาทน)	๘๒๗	การก้าวล่วงเสียซึ่งวิญญานัญญาตนะ	๘๐๐
การกระทำที่เป็นการเชิดชู (อุสุสาทน)	๘๒๗	การก้าวล่วงเสียซึ่งอาภิญญาตนะ	๘๐๑
การกระทำที่มีความลาดไปทางนิพพาน	๘๓๕	การก้าวล่วงเสียซึ่งเนวสัญญานาสัญญาตนะ	๘๐๑
การกระทำในใจโดยไม่แยกกาย (อโยนิโส มนสิกาโร)	๕๓๒	การกำจัดสมารัมภะและอวิชชา	๗๖๐
การกระทำในใจโดยแยกกาย (โยนิโส มนสิกาโร)	๖๒๕/๕๓๒	การกำหนดที่เป็นการปรารถนาเพื่อ ความสิ้นอาสวะ	๑๔๓๖
การกระทำปฏิการคุณที่ไม่สมกัน	๑๕๓๐	การกู่หนี (ในภาษาคน)	๒๗๐
การกระทำปฏิการคุณที่สมกัน (สุปฏิการ)	๑๕๓๐	การกู่หนี (ในภาษาธรรม)	๒๗๒
การกระเสือกกระสนแม้ที่เป็นสุคติสวยงาม	๑๐๘๕	การเกิดของธาตุเท่ากับการเกิดของทุกข์	๑๕๕
การกล่าวคำหาบายว่า “มึง ! มึง !”	๓๖๗	การเกิดของวิญญาณเท่ากับการเกิดของทุกข์	๒๐๗
การกล่าวทิ้งดงามเพราะความเป็นผู้รู้กาละ ในกรณีนั้น	๑๐๖๖	การเกิดของเวทนาเท่ากับการเกิดของทุกข์	๑๕๐
การกล่าวทิ้งดงามยิ่งด้วยอุเบกขา (มติของลัทธิอื่น)	๑๐๖๕	การเกิดของสังขารเท่ากับการเกิดของทุกข์	๒๐๑
การกล่าวเท็จทั้งที่รู้ว่าเป็นเท็จเพราะกาม	๒๕๓	การเกิดของสัญญาเท่ากับการเกิดของทุกข์	๑๕๗
การกล่าวอย่างของพระอรหันต์	๑๐๗๓	การเกิดขึ้นของทุกข์	๑๕๕
การกล่าวอย่างไม่เกิดการทะเลาะวิวาท กับใครๆ ในโลก	๑๐๗๒	การเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์	๓๒๘
การก่อกำเนิดแห่งทุกข์	๓๒๐	การเกิดขึ้นแห่งตัณหา	๓๒๐
การก่อกำเนิดแห่งโลกทางอายตนะหก	๓๔๗	การเกิดทุกคราวเป็นทุกข์รำไป	๖๕๗
การก้าวลงสู่ครุฑ	๑๐๕/๑๓๘	การเกิดและดับในอัตภาพนี้	๑๐๒๖
การก้าวลงแห่งนามรูป	๓๔๒/๓๔๘	การเกิดขึ้นกิเลสด้วยตบะ	๑๔๗๑
การก้าวลงแห่งนามรูปย่อมไม่มี (แปลคำต่อไปนี้ ศึกษาเนื้อกันไป :-)	๔๘๔/๗๔๐	การเกิดขึ้นกิเลสด้วยตบะที่ ยังไม่ถึงยอดถึงแก่น	๑๔๗๕
		การข่มขู่และการห้ามด้วยสังขารธรรม	๑๓๒๕
		การชี้ชวนสอดท่อนกลมข้ามแม่น้ำ	๘๓๗
		การเข้าถึงซึ่งกาม	๑๐๔๘
		การเข้าถึงหัวใจแห่งความจริงในกรณีนั้นๆ	๘๓



การเข้าไปตั้งไว้ซึ่งทุกขสัญญาในสังขาร		การจงจำที่เป็นอันตรายต่อการบรรลุด	
อย่างไม่จำกัดขอบเขต	๕๒๕	โยคักเขมธรรม	๒๗๓
การเข้าไปตั้งไว้ซึ่งอนัตตสัญญาใน		การจตุติและการเกิดขึ้นใหม่ไม่มีก็ไม่มี	
ธรรมทั้งปวงอย่างไม่จำกัด		การปรากฏในที่ใดๆ	๔๔๓
ขอบเขต	๕๓๐	การเจริญธรรมสาม เพื่อละธรรมสาม	๕๕๕
การเข้าไปตั้งไว้ซึ่งอนิจจสัญญาใน		การเจริญธรรมสาม เพื่อละธรรมสาม	
สังขารอย่างไม่จำกัดขอบเขต	๕๒๘	(อีกนัยหนึ่ง)	๕๕๖/๕๕๗
การเข้าไปนั่งใกล้ (ปยุรปาสนา)	๕๒	การเจริญภาวนาก็เหมือนแม่ไก่กกไข่	๗๗๕
การเข้าไปหาบุคคลผู้ได้ทั้งเจโตสมณะใน		การเจริญสติปัญญาของคณฉลาด	๑๑๘๕
ภายในและอธิปัญญา		การเจริญสติปัญญาเป็นการอารักขา	๑๒๖๘
สัมมวิปัสสนาแล้วถาม	๑๔๖๗	การเจริญสมาธิที่มีนิพพานเป็นอารมณ์	๑๓๓๔
การเข้าไปหาบุคคลผู้ได้เจโตสมณะแล้วถาม	๑๔๖๖	การเจริญสัมมาสมาธิที่ประกอบด้วยองค์ห้า	๑๒๘๑
การเข้าไปหาบุคคลผู้ได้อธิปัญญา		การฉันทโกชนะแต่ในที่นี้แห่งเดียว	๑๑๒๑
สัมมวิปัสสนาแล้วถาม	๑๔๖๖	การชิมรสพระนิพพานเป็นการล่องหน้ำ	๕๓๐
การเข้าไปหา (อุปสงฺกมณ)	๕๒	การใช้ความทุกข์ให้เป็นประโยชน์	๑๐๑๓
(สื่ค่าต่อไปนี้ ศึกษาเนื่องกันไป :-)		การใช้ดอกเบ็ญ (ในภาษาธรรม)	๒๗๒
การคบหากับสัปบุรุษ (สปรุริสสเสว)	๕๐๕	การดับทุกข์สิ้นเชิง ไม่เนื่องด้วยอิทธิวิธี	๔๓๓
การฟังพระสัทธรรม (สทฺธมฺมสุสวน)	๕๐๕	การดำรงชีพชอบ กินความไปถึง	
การทำในใจโดยแยกกาย (โยนิโสมนสิการ)	๕๐๕	ความสันโดษ	๑๐๕๑
การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม		การดำรงชีพชอบของพระอริยเจ้า	๑๑๑๐
(ธมฺมานุชฺฌมฺปฏิบัติ)	๕๐๕	การดำรงชีพชอบคือการลงทุนเพื่อนิพพาน	๑๑๑๔
การเคลื่อนและการบังเกิด (จตุติ + อุปะปาตะ)	๓๔๓	การดำรงชีพชอบโดยทิศหก	๑๐๕๓
การเคลื่อนและการบังเกิด (จตุติ + อุปะปาตะ)		การดำรงชีพชอบตามหลักอริยวงศ์	๑๑๐๗
ย่อมไม่มี	๗๔๑	การดำรงชีพชั้นธรรมดาของฆราวาส	๑๑๐๑
การโฆษณาของคนเหล่านี้ (ปรโต โฆโส)	๕๓๒	การดำรงชีพชั้นรองเลิศของฆราวาส	๑๑๐๑
การงานชอบ	๑๓๕/๘๒๓	การดำรงชีพชั้นเลิศของฆราวาส	๑๑๐๐
การเงี่ยลงซึ่งโสตตะ (โสตดาวธาน)	๕๒	การดำรงชีพสุจริตมิได้มีเฉพาะ	
การจบกิจแห่งอริยสัจ กำหนดด้วย		เรื่องการเลี้ยงชีพ	๑๑๒๕
ความสมบูรณ์แห่งญาณสาม	๑๕๓๒	การดำรงสมาธิจิต เมื่อถูกเบียดเบียน	๑๓๒๖

การได้ทวีปทั้งสี่มีค่าไม่ถึงเสี้ยวที่สิบหก		การตามเห็นอันเป็นเครื่องให้ถึง	
ของการได้โศดาปัตติยังคธรรม		ซึ่งการดับไปแห่งทุกข์	๑๔๒๖
๔ ประการ	๕๕๕	การติดตามทำความเข้าใจในความจริง	๘๗
การได้รับกระติทั้งสองฝ่าย	๕๔๕	การถอนอนุสัย	๗๐๖
การได้ (ลาโภ)	๓๖๖	การถือว่ามีเหตุปลอดภัยกว่าการถือว่ามีเหตุ๕๒	
การตกที่ไม่แน่นอนของท่อนไม้		การถือเอาซึ่งความสำเร็จทั้งสองฝ่าย	๕๕๑
อันซัดขึ้นสู่อากาศ	๕๗	การถือเอาโดยแยกเป็นส่วน	๑๑๔๑
การตอกโยกถอนลิ่มอันใหญ่ออกด้วยลิ่มเล็ก	๑๐๔๓	การถือเอาศีลและพรตผิดความมุ่งหมาย	
การต่อสู้ของผู้เกลียดกลัวความทุกข์	๑๔๗๕	ที่แท้จริง	๕๗๐
การต้องใช้ดอกเบี้ยว (ในภาษาคน)	๒๗๐	การถูกจองจำในนรกหรือในกำเนิดเครื่องงาน	๒๗๓
การต้องใช้ดอกเบี้ยว (ในภาษาธรรม)	๒๗๒	การถูกจับกุม (ในภาษาคน)	๒๗๑
การตั้งจิตไว้ในนิมิตอันเป็นที่ตั้ง		การถูกจับกุม (ในภาษาธรรม)	๒๗๒
แห่งความเลื่อมใส	๑๒๓๑	การถูกติดตามหนี (ในภาษาคน)	๒๗๑
การตั้งตนไว้ในธรรม (ปธาน)	๕๐	การถูกติดตามหนี (ในภาษาธรรม)	๒๗๒
การตั้งอยู่ของสิ่งซึ่งมีปกติเสียดแทง	๑๕๕/๑๕๐/ ๑๕๗/๒๐๑/๒๐๗/๓๔๗/๓๕๐	การถูกทวงหนี้ (ในภาษาคน)	๒๗๑
การตั้งอยู่แห่งโรค	๓๔๗	การถูกทวงหนี้ (ในภาษาธรรม)	๒๗๒
การตัดขาดโหวหารกรรม		การทรงไว้ซึ่งธรรม (ขมมชารณา)	๕๑
(โหวหารสมุจเฉโท)	๑๐๕๕/๑๑๑๘	การทำกิจของอินทรีย์ในขณะบรรลุนิพพาน	๑๔๒๑
การตามบรรลุดังซึ่งความจริง	๘๕	การทำความเพียรแข่งกับอนาคคภัย	๑๑๕๘
การตามรักษาซึ่งสมาธินิมิตที่เกิดขึ้นแล้ว	๑๑๓๓	การทำความเพียรแข่งกับอนาคคภัย	
การตามรักษาไว้ซึ่งความจริง	๘๕	(อีกนัยหนึ่ง)	๑๑๖๑
การตามรู้ซึ่งความจริง	๘๗	การทำความรู้จักกับกาย	๑๐๑๖
การตามเห็นความเป็นของนำเบื้อหน้า		การทำในใจต่อลมหายใจเข้าและออกเป็น	
ในสัญญาโยชณียธรรม	๗๗๑	เวทนาอันหนึ่งๆ	๘๐๗
การตามเห็นความเป็นของนำยินดีใน		การทำในใจถึงลมหายใจเป็นเวทนาอย่างหนึ่ง	๑๑๕๕
สัญญาโยชณียธรรม	๗๗๑	การทำบุคคลให้รู้ริยสัจจัดเป็น	
การตามเห็นอันเป็นเครื่องให้ถึง		อนุศาสนีปาฏิหาริย์	๑๕๑๘
ซึ่งการเกิดขึ้นแห่งทุกข์	๓๗๔	การทำรถให้เล่นไปได้ถึงนิพพาน	๔๗๘
		การทำลายอหังการมมังการ	๑๔๘๖
		การทำสติในรูปแห่งกายานุปัสสนา	๑๒๐๘

การทำสติในรูปแบบแห่งจิตตานุปัสสนา	๑๒๒๐	การบังเกิดในภพใหม่ต่อไป	๒๘๓/๓๔๕/๔๘๔
การทำสติในรูปแบบแห่งธัมมานุปัสสนา	๑๒๒๓	การแบกของหนัก	๓๕๘
การทำสติในรูปแบบแห่งเวทนานุปัสสนา	๑๒๑๘	การแบกถือของหนัก	๔๑๘
การทำสติฝ่ายอุกขม	๑๒๔๓	การปฏิบัติเกี่ยวกับจิ๋ว	๑๑๒๐
การทำสติฝ่ายอุกขิต	๑๒๔๒	การปฏิบัติโดยลำดับ	๘๕๒
การทำสติเมื่อถูกประทุษร้าย	๑๒๔๔	การปฏิบัติที่น้อมไปเพื่อนิพพานอยู่ใน	
การทำสมาธิ	๕๒๓	ตัวโดยไม่ต้องเจตนา	๑๔๑๖
การทำหน้าที่สัมพันธ์กันของบริหารเจ็ด	๑๒๘๖	การปฏิบัติเพื่อนิพพานก็เป็น “โวหาร”	
การทำให้เกิดสัมมาทิฏฐิเมื่อมีปัญหา		อย่างหนึ่ง	๑๑๒๐
ระหว่างลัทธิ	๕๔๓	การปฏิบัติอริยสัจ ไม่มีทางที่จะขัดต่อ	
การทำให้แจ้งซึ่งปรมัตถสัจจะด้วยนามกาย	๑๑๓๕	หลักกาลามสูตร	๑๕๐๒
การแทงตลอดอริยสัจ	๑๕๐๑	การปฏิสนธิของสัตว์ในครรรภ์	๓๕๓
การนอนทางวิญญูณ	๑๓๐๕	การประกอบความเพียรในการทรมานตน	
การนอน ๔ อย่าง	๑๓๐๘	ให้ลำบาก	๘๒๕
การน้อมจิตไปสู่สมตธาตุ (คือนิพพาน)	๕๑๒	การประกอบตนพัวพันอยู่ด้วย	
การนิรมิตกายอันสำเร็จด้วยใจ (มโนมยิทธิ)	๑๕๕๕	ความใคร่ในกาม	๘๒๕
การบรรพชาเป็นโอกาสอันโล่ง	๗๐๗	การประกอบตนอยู่ในกามสุขัลลิกะ	
การบรรลุมานที่ ๑	๑๓๖๓/๑๕๕๕/๗๑	(กามสุขัลลิกานุโยค)	๘๓๓
การบรรลุมานที่ ๒	๑๓๖๓/๑๕๕๖/๗๑	การประกาศธรรมจักร	๖๐
การบรรลุมานที่ ๓	๑๓๖๔/๑๕๕๗/๗๑	การประพาศธรรมหมคจด้วยดี	๕๖๐/๑๓๘๓
การบรรลุมานที่ ๔	๑๓๖๓/๑๕๕๗/๗๑	การปรินิพพานในทิวาสธรรม	๗๔๕
การบรรลุดังขอดถึงแก่น	๑๔๗๕	การปรินิพพานในทิวาสธรรม (อีกปริยายหนึ่ง)	๗๕๐
การบรรลุนิวาสัญญาณาสัญญาตนะ	๑๓๐๓	การปรุงแต่งสังขารแต่ละหมวด (๓ หมวด)	
การบรรลิวินัยัญญาตนะ	๑๓๐๒	มีอาการสี่	๑๐๒๓
การบรรลุดัญญาเวทิตนโรธ	๑๓๐๐	การปลงภาระหนัก	๔๑๘
การบรรลุดุรหัตต์หรืออนาคามีในภพปัจจุบัน๑๔๓๘		การปลงภาระหนักลงเสียได้	๔๑๘
การบรรลุดุอาภาสานัญญาตนะ	๑๓๐๒	การปลุกเร้าความเพียร	๑๑๕๑
การบรรลุดุอาภิกัญญาตนะ	๑๓๐๒	(สืบสามคำต่อไปนี้ ศึกษาเนื่องกันไป :-)	
การบริโภคน้ำมันนุตรเดินทางอันกัณคาร		การปลุกฝังศรัทธา	๘๘
ที่ยังเหลืออยู่	๕๗๑	การเข้าไปหา	๘๘

การเข้าไปนั่งใกล้	๘๘	การพิจารณาเพื่อความสิ้นแห่ง	
การเจียโศดลงฟัง	๘๘	แดนเกิดของทุกข์	๕๗๗
การฟังธรรม	๘๘	การพิจารณามีอุปการะมากใน	
การทรงจำธรรมไว้	๘๘	กุศลธรรม	๑๑๓๗/๑๑๓๘
การใคร่ครวญเนื้อความของธรรมนั้น	๘๘	การพิจารณาหาความสมดุคฺยแห่งธรรม (ตุลนา)	๕๐
การที่ธรรมทนต่อการเพ่งพินิจ	๘๘	การพุดจาที่เป็นอริยะและอนริยะ	๑๐๖๐
การเกิดขึ้นแห่งฉันทะ	๘๘	การเพ่งอย่างของภิกษุกระจอก	๗๘๓
การมีอุสสาหะ	๘๘	การเพ่งอย่างของภิกษุอาชาไนย	๗๘๔
การพิจารณาหาความสมดุคฺยแห่งธรรม	๘๘	การเพ่งอย่างของสัตว์กระจอก	๗๘๒
การตั้งตนไว้ในธรรม	๘๘	การเพ่งอย่างของสัตว์อาชาไนย	๗๘๓
การกระทำให้แจ้งซึ่งปรมัตตจักจะ	๘๘	การเพียรละอุปถัมภ์แข่งกับความตาย	๑๑๕๖
การปิดกั้นอสาเวทังปวงโดยเจตวิธิ	๖๓๔	การฟังซึ่งธรรม (ธมฺมสุตฺตวน)	๕๒
การเป็นพระอริยเจ้าไม่ใช่สิ่งสูงสุดวิสัย	๖๘๘	การฟังอริยสังเหมาะสำหรับจิตที่ฟอกแล้ว	๑๔
การเป็นอยู่ที่นุ่มไปเพื่อนิพพานอยู่ในตัว	๑๔๑๖	การมาการไปไม่มี การจุติและการเกิดขึ้นใหม่	
การไปจากที่มีไซ้ฝั่ง (วัฏฏสงสาร)	๘๕๕	ก็ไม่มี	๔๔๓
การผูกจิตติดกับอารมณ์	๓๕๕	การมาการไป (อาคคิคติ)	๓๔๓
การแผ่จิตอันสทรคตด้วยกรุณา	๕๕๘	การมาการไป (อาคคิคติ) ย่อมไม่มี	๗๔๑
การแผ่จิตอันสทรคตด้วยมุทิตา	๑๐๐๐	การไม่เกิดอนุสัยสามเมื่อเสวยเวทนาสาม	
การแผ่จิตอันสทรคตด้วยเมตตา	๕๕๘	แล้วดับเย็น	๗๘๗
การแผ่จิตอันสทรคตด้วยอุเบกขา	๑๐๐๐	การไม่ยึดถือธรรมที่ได้บรรลุ	๕๐๗
การฝึกเพื่อความสมบูรณ์แห่งสติสัมปชัญญะ ๑๒๓๕		“การไม่สำรวมอินทริย์”	๓๓๔
การฝึกเพื่อมีสติสัมปชัญญะ โดยอ้อม		การไม่สำรวมอินทริย์บริบูรณ์ย่อมทำทุจริต	
และโดยตรง	๑๒๓๕	ให้บริบูรณ์	๓๑๔/๓๓๔
“การพ้นจากปวง”	๓๓	การแยกธรรมอันไม่เป็นข้าศึกออกเสียจากธรรม	
การพ้นทุกข์โดยไม่รู้อริยสัง	๕	ที่เป็นข้าศึก	๘๒๗
การพลัดออกนอกทางจนหลงทาง	๔๗๓	การรวบถือเอาทั้งหมด (รวมเป็นภาพเดียว)	๑๑๔๑
การพากเพียรปิดกั้นการเกิดอกุศล	๑๑๔๑	การรักษาโรคด้วยอำนาจสมาธิ	๑๓๕๐
การพิจารณาโดยแยกกาย	๖๓๐	การรู้จักแสวงหาของมนุษย์	๕๘๖
การพิจารณาที่ทำให้ละความเมา ๕ อย่างได้	๑๐๑๓	การรู้เบญจขันธ์โดยหลักแห่งอริยสังคี	๕๖๗
		การรู้ปัญญาปาทนักษันธ์โดยธรรมลักษณะห้า	๕๖๘

การรู้และการละซึ่งธรรมที่ควรรู้และควรละ	๑๓๕๖	การศึกษาโดยลำดับ	๘๕๒
การรู้สี่กเสวยเวทนาตามทิวฏฐิเฉพาะ		การสงครามระหว่างเทวดากับอสูร	๑๓๔๑
อย่างๆ ของตนๆ	๕๓๓	การสลัดคืนซึ่งทิวฏฐิ	๘๐๒
การรู้หรือริยสังข์เป็นของไม่เหลือวิสัย	๕๓	การสลัดคืนเสียซึ่งทิวฏฐิ	๑๐๐๕
การรู้หรือริยสังข์เป็นไปกับด้วยทุกข์โทมนัสหามีได้	๕๕	การสันนิษฐานโดยส่วนเดียว	๘๔
การรู้หรือริยสังข์เป็นไปกับด้วยสุขโสมนัส	๕๕	การสำนึกบาป	๘๕๘
การรู้หรือริยสังข์มิได้เนื่องอยู่กับการรู้ภริกรรมภริวินัย๑๕๒๘		การสำนึกบาปคือเห็นโทษโดยความเป็น	
การรู้หรือริยสังข์ไม่เป็นสิ่งสุดวิสัย	๗๒	โทษแล้วทำคืนตามธรรม	๘๕๕
การเรียนปริยัติมิใช่การรู้หรือริยสังข์	๑๔๕๓	การตำรอกเสียได้หมดซึ่งอวิชา	๗๓๑
การลงกรรมกรรมยี่สิบเจ็ดชนิดแบบโบราณ	๓๖๔	การสิ้นอาสวะจบพรหมจรรย์	๗๓๘
การลงทุนเพื่อนิพพาน	๑๑๑๔	การสิ้นอาสวะเพราะอาศัยจตุตถฌาน	๕๑๓
การล่วงสิกขาบทเล็กน้อย	๕๖๑	การสิ้นอาสวะเพราะอาศัยตติยฌาน	๕๑๓
การละกาเมสุมิจนจารชื่อว่าอภัยทาน - อเวรทาน -		การสิ้นอาสวะเพราะอาศัยทุติยฌาน	๕๑๓
อภัยปัชมทาน	๑๐๘๖	การสิ้นอาสวะเพราะอาศัยเนวตัณญา	
การละความตกอยู่ในอำนาจของกาย	๕๕๔	นาตัณญาของตนะ	๕๑๑
การละความผูกพันในความสุขทุกชั้น	๗๕๖	การสิ้นอาสวะเพราะอาศัยปฐมฌาน	๕๑๑
การละความผูกพันในรูปฌานและอรูปลัตถุญา	๗๕๕	การสิ้นอาสวะเพราะอาศัยวิญญาณ์ญาตนะ	๕๑๕
การละซึ่งทิวฏฐิ	๘๐๒	การสิ้นอาสวะเพราะอาศัยอากาสาณ์ญาตนะ	๕๑๓
การละซึ่งทิวฏฐิด้วยอนุปัสสนาญาณในอารมณ์		การสิ้นอาสวะเพราะอาศัยอากิญจัญญาตนะ	๕๑๕
ของทิวฏฐินั้นๆ	๘๐๒	การสืบต่อความไม่ประมาทของอริยสาวก	๑๔๖๒
การละปาณาติบาตชื่อว่าอภัยทาน - อเวรทาน - อพ		การเสพกายสมาจาร	๑๑๔๓
ยาปัชมทาน	๑๐๘๔	การเสพคาม - นิคม - นคร - ชนบท	๑๑๕๐
การละอทินนาทานชื่อว่าอภัยทาน - อเวรทาน - อพ		การเสพจิตตูปบาท	๑๑๔๓
ยาปัชมทาน	๑๐๘๕	การเสพทิวฏฐิปฏิลาภ	๑๑๔๘
การเลิกละโวหาร (การลงทุน) ในอริยวินัย	๑๑๑๕	การเสพที่เป็นอุปกรรมแก่ความเพียร	๑๑๔๓
การเลือกที่อยู่ในป่า (วนปัตถ์)	๑๔๕๕	การเสพที่ไม่เป็นอุปกรรมแก่ความเพียร	๑๑๔๓
การเลือกสถานที่และบุคคลเป็นอุปกรรมแห่งมรรค๑๔๕๕		การเสพบุคคล	๑๑๕๐
การวางลำดับอริยสังข์เสียใหม่ไม่มีเหตุผล	๑๑๗	การเสพปัจฉัยสาม	๑๑๕๐
การวินิจฉัยในความสุข	๑๑	การเสพมโนสมาจาร	๑๑๔๖
การศึกษาจากน้องสาวของตนเอง	๕๔๐	การเสพวิสมาจาร	๑๑๔๔

การเสพสัตตยาปฏิลาภ	๑๑๔๗	การเห็นความไม่เที่ยงของอายตนิกรรรม	๑๓๓๖
การเสพอรรถภาวปฏิลาภ	๑๑๔๘	การเห็นแจ้งในธรรมด้วยอำนาจปัญญาอันยิ่ง	๑๑๔๐
การเสพอารมณ์หก	๑๑๔๘	การเห็นชนิดที่ละมิจฉาทิฏฐิได้	๕๗๘
การแสดงตัวของปัญญินทรีย์	๑๕๑๕	การเห็นชนิดที่ละมิจฉาทิฏฐิที่ปรารภ	
การแสวงหากาม (กามเสนา)	๑๔๐๔	อิตตาและโลก	๕๘๑
การแสวงหาความจริง	๘๓	การเห็นชนิดที่ละสัฎกายทิฏฐิได้	๕๗๕
การแสวงหาที่ประเสริฐ (อริยปริเยสนา)	๕๘๕	การเห็นชนิดที่ละอิตตานุทิฏฐิได้	๕๘๐
การแสวงหาที่พึงภายนอก	๒๕๕	การเห็นไตรลักษณ์เป็นทางแห่งความหลุดพ้น	๕๘๑
การแสวงหาที่ไม่ประเสริฐ (อนริยปริเยสนา)	๕๘๖	การเห็นถูกตามธรรมชาติ	๑๐๒๘
การแสวงหา (ปริเยสนา)	๓๖๖	การเห็นผิดจากธรรมชาติ	๑๐๒๘
การแสวงหาผิด (เอสนา) ๓ อย่าง	๑๔๐๔	การเห็นอยู่ด้วยปัญญาอันชอบตามที่เป็นอย่างจริง	
การแสวงหาพรหมจรรย์ (พหุหมจริเยสนา)	๑๔๐๔	ซึ่งอารมณ์โดยลักษณะสาม	๘๐๒
การแสวงหาภพ (ภเวสนา)	๑๔๐๔	การอยู่คนเดียวชนิดที่สมบูรณ์	๖๕๖
การแสวงหาอย่างประเสริฐ	๔๗๑/๕๑๐	การอยู่แบบพระอริยเจ้า	๖๑๑
การหยั่งลงแห่งนามรูปย่อมไม่มี	๗๓๔	การอยู่ป่ากับการเจริญสมาธิแยกกันไม่ได้	๑๓๖๑
การหยั่งลงแห่งวิญญูณย่อมไม่มี	๗๓๔	การอยู่ป่าต่างกันหลายความหมาย	๑๐๕๒
การหล่อเลี้ยงความจริงอันนั้นไว้	๘๓	การอยู่เป็นสุขมิได้แม้เมื่อปฏิบัติธรรมชั้นสูง	๑๑๓๓
การหลีกจากกามเป็นบุรพภาค		การออกไปเสียได้จากทางเดินแห่ง	
ของพรหมจรรย์	๑๐๕๐	จิตของบุณฺชุน	๗๕๓
การหลีกออกทางกาย	๕๑๗	การออกไปอยู่ป่ามิได้เหมาะสำหรับทุกคน	๑๓๖๒
การหลีกออกทางจิต	๕๑๗	การอารักขาทั้งตนเองและผู้อื่น	๑๒๖๘
การหวงกั้น (อรกฺโข)	๓๖๗	การอาศัยปฏิบัติทานนั้นๆ แล้วข้ามโอฆะเสียได้	
การเห็นกายและเวทนาในระดับแห่งผู้หลุดพ้น	๕๕๔	คืออริยวิโมกข์	๕๗๐
การเห็นความเกิดดับของเบญจขันธ์	๑๓๓๗	กาลที่ตถาคตบังเกิด	๑๐
การเห็นความปฏิภูมแห่งความรัก	๕๕๕	กาลที่ตถาคตยังไม่บังเกิด	๑๐
การเห็นความปฏิภูมแห่งผัสสะ	๕๕๕	กาลวาที	๕๐๘
การเห็นความปฏิภูมแห่งยศ	๕๕๕	กำจัดเสียซึ่งจักษุแห่งมาร	๓๓
การเห็นความปฏิภูมแห่งสุภะ	๕๕๕	กำลังเรี่ยวแรงหมดไปเจโตวิมุตติก็เสื่อม	๒๕
การเห็นความปฏิภูมแห่งอาหาร	๕๕๕		
การเห็นความปฏิภูมแห่งอุปาทาน	๕๕๕		

กำหนดรู้ใจแห่งสัตว์อื่นบุคคลอื่น	
ด้วยใจของตน	๔๕๖
(สามคำต่อไปนี้ ศึกษาเนื้อกันไป :-)	
กำหนดสมานินิมิตโดยเอื้อเพื่อในเวลาเช้า	๑๓๑๘
กำหนดสมานินิมิตโดยเอื้อเพื่อใน	
เวลากลางวัน	๑๓๑๘
กำหนดสมานินิมิตโดยเอื้อเพื่อในเวลาเย็น	๑๓๑๘
กิจของปัญญูนทรีย์	๑๕๑๖
กิจที่ต้องกระทำด้วยการเกิดขึ้นแห่งสติ	๑๒๔๕
กิจแห่งองค์มรรคทั้งหลายสัมพันธ์กันด้วยดี	๑๒๕๕
กินอยู่อย่างลืมหืม	๒๖
กิเลสเป็นเหตุให้เกิดความรททึบเพียงดังป่ารก	๖๔๔
กิเลสเป็นเหตุให้เข้าไปสู่ภพ	๕๑๕
กิเลสเพียงดังความรกของป่า	๕๐๒
กิเลสสารณภาวะ (มีกิเลสเป็นเครื่องกัน)	๑๓๗๓
กุมมัคคเสวนา (การพัวพันอยู่ในทิวทัศน์อันชั่ว)	๓๘๑
กุกุบุตรพึงธรรมออกบวช	๑๕๔๐
กุกุศลกรรมบถโดยนิเทศอันละเอียด	๑๕๖๗
กุกุศลกรรมบถสืบ	๑๕๖๕
กุกุศลธรรม - อุกุศลธรรม	๑๓๗๑
กุกุศลวิตก	๑๐๓๑
กุกุศลวิตกย่อมเกิดอย่างมีเหตุให้เกิด	๑๐๕๑
กุกุศลสังกัปปะมีทุติยฆานเป็นที่ดับ	๑๐๓๖
กุกุศลสังกัปปะมีประเภทสาม	๑๐๓๖
กุกุศลสังกัปปะมีสัญญาสามเป็นสมุฏฐาน	๑๐๓๖
กุกุศลสังกัปปะมีสัมมัมปธานสี่เป็นทางดับ	๑๐๓๗
กุกุศลกิริยา	๑๐๒
กุกุศลราสี (กองกุศล) คือสติปัญญาทั้งสี่	๑๒๗๖
กุกุสิดัตถุ (ที่ตั้งแห่งความเกียจคร้าน)	๑๑๖๘
“เกพลี” ในธรรมวินัยนี้	๖๒๑/๖๒๒

เกพลีบุคคลในพุทธศาสนา	๖๒๒
เกพลีบุคคลไม่มีวิภูษะเพื่อการบัญญัติ	๖๒๔
เกพลี (มีไภวตัณหา)	๖๒๐
เกพลีอยู่จบพรหมจรรย์	๖๒๑/๖๒๒
เกิดกิเลสและทุกข์เพราะทิวฏฐิบวก - ทิวฏฐิลบ	๓๗๑
เกิดขึ้นแห่งอายตนะคือเกิดขึ้นแห่งทุกข์	๓๔๗
แก้วมณีหรือหินใดๆ ที่เพชร	
จะพึงทำลายไม่ได้ไม่มี	๑๑๗๕
“โกตุหลมกค”	๕๘๒
โกลังโกละ	๕๖๖
โกตัสชะ (ความเกียจคร้าน)	๓๘๒
โกตัมพี	๖๐

**๗**

ขยะแขงเหมือนถูกเขาเอาซากงูซากสุนัข	
หรือซากคนมาแขวน	
เข้าที่คอก	๑๐๔๔
(เจ็ดคำต่อไปนี้ ศึกษาเนื้อกันไป :-)	
ของไม่เที่ยง (อนิจจา)	๕๕๔
ของปรุ้งแต่ง (สงขดา)	๕๕๔
ของอาศัยกันเกิดขึ้น (ปฏิจัสสมุปปนา)	๕๕๔
ของมีความสิ้นไปเป็นธรรมดา (ขยขมมา)	๕๕๔
ของมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา (วยขมมา)	๕๕๕
ของมีความจางคลายไปเป็นธรรมดา	
(วิราขมมา)	๕๕๕
ของมีความดับไปเป็นธรรมดา (นิโรขมมา)	๕๕๕
“ของหนัก”	๓๕๗/๔๑๘
ข้อแก้ตัวของคนขี้เกียจ	๑๑๖๘
ข้อควรกำหนดเกี่ยวกับรูป	๑๖๘

ข้อควรกำหนดเกี่ยวกับวิญญาณ	๒๐๗	ข้อปฏิบัติเท่าไรๆ ก็ล้วนแต่มุ่งทำลายอหังการ	
ข้อควรกำหนดเกี่ยวกับเวทนา	๑๕๑	มมังการมานานุสัย	๑๔๘๓
ข้อควรกำหนดเกี่ยวกับสังขาร	๒๐๑	ข้อปฏิบัติเป็นทางสายกลาง	
ข้อควรกำหนดเกี่ยวกับสัญญา	๑๕๓	(มัชฌิมาปฏิปทา)	๘๒๖
ข้อควรทราบเกี่ยวกับบอกุศลมูล	๓๘๕	ข้อปฏิบัติเป็นไปเพื่อความสงบ	๘๒๖
ข้อควรระวังในการเจริญสติปัฏฐานสี่	๑๒๓๒	ข้อปฏิบัติเพื่อนิพพาน	๘๒๖
ข้อความที่ควรทราบก่อนเกี่ยวกับจตุราริยสัจ	๑	ข้อปฏิบัติหลังจากการค้นหาพบผู้จะช่วยเฝ้าพบ	
ข้อความนำเรื่องมรรค	๘๒๒	ความจริงสิบสอง	๘๘/๕๐ - ๕๒
ข้อที่พวกเราควรจะให้ความสนใจเป็นอย่างยิ่ง	๑๔๘๕	ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งอวิชชา	๘๕๔
ข้อนี้ไม่สมควรแก่เรา	๑๕๐๐	ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งอาสวะ	๘๕๖
ข้อนี้เป็นฐานะที่จักมีได้	๖/๑๔/๓๖/๕๖/๔๓๑/ ๔๘๘/๖๔๕/๖๕๑/๖๘๕/๘๐๓/ ๘๖๓/๕๒๐/๕๔๐/๕๔๓/๕๔๖/ ๕๖๔/๕๖๕/๕๖๖/๕๖๗/๕๖๘/ ๕๕๗/๑๐๒๗/๑๓๐๐/๑๓๐๒/ ๑๓๑๕/๑๓๕๐/๑๔๔๐	ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือ แห่งอาหาร	๘๗๕
ข้อนี้ไม่เป็นฐานะที่จักมีได้	๕/๕๖/๑๘๔/๒๐๗/ ๓๕๓/๔๓๐/๔๓๑/๔๘๕/๕๔๗/ ๕๕๔/๖๘๔/๗๓๑/๕๑๕/๕๓๕/๕๔๓/ ๕๔๖/๕๕๖/๑๐๒๗/๑๐๕๗/๑๐๕๘/ ๑๐๕๕/๑๐๗๕/๑๐๗๖/๑๑๖๔/ ๑๓๑๔/๑๓๕๖/๑๓๕๗/๑๔๓๕	ข้อยุติที่ทนได้ต่อการเพ่งพินิจด้วย ความเห็นของเขา (ว่าจริง)	๘๔
ข้อปฏิบัติเกี่ยวกับธาตุห้า	๕๕๘	ขั้นซึ่งยังมีอาสวะเป็นที่ตั้งอาศัยอยู่แห่งอุปาทาน	๒๐๕
ข้อปฏิบัติทำให้เกิดจักขุ	๘๒๖	ขั้นซึ่งห้ำเป็น “ของหนัก”	๔๑๘
ข้อปฏิบัติทำให้เกิดญาณ	๘๒๖	ขั้นที่ยังมีอุปาทาน	๒๑๐
ข้อปฏิบัติที่ตถาคตได้ตรัสรู้เฉพาะแล้ว	๘๒๖	ขั้นเป็นที่ตั้งแห่งสัญญาโยชน	๒๒๘
ข้อปฏิบัติที่เป็นสัทธิกายนีโรธคามินีปฏิปทา	๑๔๒๕	ขั้นเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน	๒๑๔
ข้อปฏิบัติที่ไม่ถึงไปหาถึงสุดโต่ง	๘๒๖/๑๔๘๕	ขั้นอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือทั้งห้า	๑๒๕/๑๕๓
		ขั้นตอนอันจำกัดแห่งปัจจัยของการละกาม - รูป - อรูปราคะ	๗๓๐
		ขั้นตอนอันจำกัดแห่งปัจจัยของปัญญาขั้น	๕๑๕
		ขั้นตอนอันจำกัดแห่งปัจจัยของ สัมมาสมาธิ	๑๓๑๔
		ข้ามแม่น้ำด้วยการร้องเรียก ฝั่งโน้นให้มาหา	๑๐๓๘
		ข้ามแล้วซึ่งเครื่องข้องในโลก	๖๒๐
		ข้ามแล้วซึ่งค้นหาในโลก	๓๓/๓๕



“ถ่ายเป็นเครื่องคักสัตว์”	๓๑๔
เข้าศึกษาของมัชฌิมาปฏิปทา	๘๒๕
เข้าศึกษาของมัชฌิมาปฏิปทา (อีกนัยหนึ่ง)	๘๒๖/๘๒๕
จีล (ตะปุตรังจิตคือราคะโทสะโมหะ)	๑๔๐๕
“ข้อคา” - “เครื่องจองจำ” ในอริยวินัย เขตต์ (กรรมที่เปรียบเสมือนเนือนา สำหรับงอก)	๑๐๕๘ ๑๐๒๔
เขมมิกทายวัน	๑๕
เขมมะ (ที่เกษม)	๔๕๖/๔๖๓
เขมปป์ตต์โดยนิปปริยาย	๖๒๖
เขมปป์ตต์โดยปริยาย	๖๗๕
เขาทำกรรมใดไว้ เขาย่อมอุปบัติด้วย กรรมนั้น	๑๐๘๘/๑๐๘๕
เข้ากันได้เหมือนน้ำมันกับน้ำ	๑๗๕
เข้ากันและกันได้สนิทเหมือนน้ำมันกับน้ำ	๑๐๕๒
เข้าไปหาความตายเพราะกาม (สืบคำต่อไปนี้ ศึกษาอย่างต่อเนื่องกันไป :-)	๒๕๕
เข้าสู่ปฐมฌาน วาจาดับ	๗๖๖
เข้าสู่ทุติยฌาน วิตกและวิจารณ์ดับ	๗๖๖
เข้าสู่ตติยฌาน ปีติดับ	๗๖๖
เข้าสู่จตุตถฌาน อัสสาสะปีสสาสะดับ	๗๖๖
เข้าสู่อากาสาณัญจายตนะ รูปสัญญาดับ	๗๖๖
เข้าสู่วิญญาณัญจายตนะ อากาสาณัญจายตนะ สัญญาดับ	๗๖๖
เข้าสู่อาภิญญัญจายตนะ วิญญาณัญจายตนะ สัญญาดับ	๗๖๖
เข้าสู่เนวสัญญานาสัญญายตนะ อาภิญญัญจายตนะสัญญาดับ	๗๖๖

เข้าสู่สัญญาเวทยิตนิโรธ สัญญาและเวทนาดับ๗๖๖	
เข้าสู่ภาวะสิ้นอาสวะ ราคะโทสะโมหะดับ	๗๖๖
ไขเพราะวิบากกรรม	๑๓๕๒

## ก

คติสำหรับบุคคลผู้มีมัจฉาทิฎฐิ	๑๐๐๒
คนกล่าวคำเท็จเพราะกาม	๒๕๓
คนกำหนดแล้วด้วยกามราคะนุสัย	๒๒๔
คนโกรธแล้วด้วยปฏิฆานุสัย	๒๒๔
คนเขลาไม่ได้ประพตติพรหมจรรย์ เพื่อสิ้นทุกข์	๑๓๕๔
คนชาติขาวก่อให้เกิดนิพพานอันไม่ดำไม่ขาว	๕๔๖
คนดำหรือคนขาวล้วนมีหวังในนิพพาน	๕๔๒
คนตาบอด (อนุโธ)	๑๐๓
คนที่กล่าวตามไม่พลอยกลายเป็นผู้ควรถูกติ	๓๓๘
คนที่ปลุกเรื้อนแต่ไม่อยู่	๔๗
คนที่ปลุกเรื้อนและตั้งอยู่	๔๘
คนที่รู้สึกแต่กรรมชั่วของตนก็เสมือน คนกู่หนีมาบริโภคอยู่	๒๗๓
คนเฝ้าใน	๗๕
คนพาลมีกรรม (การกระทำ) เป็นเครื่องหมาย๑๔๕๔	
คนมีจิตเหมือนผลกัลลหนอง	๑๑๗๔
คนมีจิตเหมือนเพชร	๑๑๗๕
คนมีจิตเหมือนฟ้าแลบ	๑๑๗๕
คนมีชาติขาวก่อให้เกิดธรรมขาว	๕๔๕
คนมีชาติขาวก่อให้เกิดธรรมดำ	๕๔๕
คนมีชาติขาวก่อให้เกิดนิพพาน อันเป็นธรรมไม่ดำไม่ขาว	๕๔๖
คนมีชาติดำก่อให้เกิดธรรมขาว	๕๔๔
คนมีชาติดำก่อให้เกิดธรรมดำ	๕๔๔

คนมีชาติคำก่อให้เกิดนิพพานอันไม่ดำไม่ขาว ๕๔๕		ความก่อกำเนิดแห่งผัสสาชยณะ	๔๒๘
คนมีตาข้างเดียว (เอกจกฺขุ)	๑๐๓	ความก่อกำเนิดแห่งภพ	๓๑๒
คนมีตาสมบูรณ์ (จกฺขุมา)	๑๐๔	ความกำหนดด้วยความพอใจ (ฉนฺทราโศ)	๓๖๖
คนมีตาสองข้าง (ทฺวิจกฺขุ)	๑๐๓	ความกำหนดในกาม	๔๒๓
คนไม่ปลุกเร้าและทั้งไม่อยู่	๔๓	ความกำหนดในทิวณฺฐิ	๔๒๘
คนไม่มีป่า	๕๐๒	ความกำหนดในภพ	๔๒๘
คนรวยก็มีธรรมะได้	๑๐๑๒	ความกำหนดไปตามอำนาจความตริตรึก	๓๐๓
คนหลงแล้วด้วยอวิชชาลุสย	๒๒๔	ความกำหนดไปตามอำนาจความตริตรึกคือกาม๓๐๓	
คนอยู่แต่ไม่ปลุกเร้า	๔๓	ความเกลียดเกิดจากความเกลียด	๑๓๔๘
คลองแห่งจักษุของพราน	๓๕	ความเกลียดเกิดจากความรัก	๑๓๔๓
คลองแห่งศีลสตะ (ทิวณฺฐิที่ถือว่าเที่ยง)	๒๖๒	ความเกิด	๑๒๖/๑๔๘
คลองแห่งอำนาจของมารผู้มีบาป	๓๖	ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์	๕๓๕/๑๓๓๘
คลองแห่งอุจเฉทะ (ทิวณฺฐิที่ถือว่าขาดสูญ)	๒๖๒	ความเกิดขึ้น (สมุทัย)	๕๓๓
คลองแล้วด้วยวาจา - มองเห็นตามด้วยใจ -		ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์	๑๘/๑๕๐/๑๕๓/๒๐๑/
เจาะแทงด้วยความเห็น	๕๑๘	๒๐๓/๓๒๘/๓๓๐/๓๓๕/๓๓๖/	
ควรแก่ความสิ้นไปแห่งทุกข์	๔๒๐	๓๓๕/๓๔๑/๓๔๒/๓๔๔/๓๔๗/	
ควรละกรรมปวศกล่าวทำไมถึงสิ่งไม่ใช่กรรม	๔๖	๓๕๐/๓๕๕/๑๐๑๖	
ความกระวนกระวาย (ทรธ)	๓๕๖/๓๕๑	ความเกิดขึ้นแห่งภพใหม่ต่อไป	๓๔๑/๓๔๘
ความกระหึ่มในอนุตตรวิโมกข์	๑๘๘	ความเกิดขึ้นแห่งภพใหม่ต่อไปย่อมไม่มี	๓๔๒
ความกลัวเกิดมาแต่ความรัก	๓๖๓	ความเกิดขึ้นแห่งรูป	๑๖๕
ความกลัวเกิดมาแต่ตัณหา	๓๖๘	ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณ	๒๐๘
ความกลัวต่อการติเตียนจากผู้อื่น	๕๐๕	ความเกิดขึ้นแห่งเวทนา	๑๓๑
ความกลัวต่อการติเตียนตนด้วยตน	๕๐๔	ความเกิดขึ้นแห่งสังขาร	๒๐๒
ความกลัวต่อทุกติ	๕๐๖	ความเกิดขึ้นแห่งสัญญา	๑๕๘
ความกลัวต่ออาชญา	๕๐๕	ความเกิดขึ้นแห่งอาหาร	๑๖๕
ความกลัวเป็นเหตุแห่งสัมมาทิวณฺฐิ (ชนิดโลกิยะ)๕๐๔		ความเกิดและความดับแห่งทุกข์แก่ผู้นั่งอยู่ที่นี่	๓๔๐
ความก่อกำเนิดพร้อมแห่งอวิชา	๘๕๔	ความเกิดแห่งทุกข์ มีเพราะความเกิดแห่งนั้นที่๓๔๔	
ความก่อกำเนิดพร้อมแห่งอาสวะ	๘๕๖	ความเกิดแห่งผัสสะ	๑๓๑/๑๕๒
ความก่อกำเนิดพร้อมแห่งอาหาร	๘๓๕	ความแก่	๑๒๖/๑๔๘
ความก่อกำเนิดแห่งกาม	๒๕๐	ความเข้าใจผิดเกี่ยวกับตนเองและกรรม	๖๕๓

ความเข้าไปใครครวญซึ่งอรรถะ (อดุฎปปริกษา) ๕๑	
ความเข้าไปเพ่งชั้นเลิศ	๖๐๘
ความเข้าไปสงบรับของสิ่งซึ่ง	
มีปรกติเสียบแทง	๔๑๖/๔๒๕
ความคับแค้นใจ	๑๒๓/๑๕๐
ความคิดของบุดูชนไม่อาจลงรอยกับอริยสัจ	๑๓
ความเคยชิน (อนุสัย) แห่งการตั้งทับและ	
การฝังตัวเข้าไปแห่งจิต	๗๐๓
ความจริงตามแบบของชาวโลก	๘๓
ความจริงอันประเสริฐคือความดับ	
ไม่เหลือของทุกข์	๑๒๐/๔๐๗/๔๐๕
ความจริงอันประเสริฐคือทางดำเนินให้ถึง	
ความดับไม่เหลือของทุกข์	๑๒๐
ความจริงอันประเสริฐคือทุกข์	๑๑๕/๑๔๕/๑๔๓
ความจริงอันประเสริฐคือมรรค	๘๑๕/๘๒๑
ความจริงอันประเสริฐคือเหตุ	
ให้เกิดทุกข์	๑๑๕/๒๓๗/๒๓๕
ความจริงอันประเสริฐที่ควรกำหนดรอบรู้	๑๑๘
ความจริงอันประเสริฐที่ควรทำให้เจริญ	๑๑๕
ความจริงอันประเสริฐที่ควรทำให้แจ้ง	๑๑๕
ความจริงอันประเสริฐที่ควรละเสีย	๑๑๘
(แก้คำต่อไปนี้ ศึกษาเนื่องกันไป :-)	
ความจับยึดด้วยทิฏฐิ (ทิฏฐิภคณ)	๑๐๐๘
ความลำบากด้วยทิฏฐิ (ทิฏฐิกนุตาร์)	๑๐๐๘
ความเป็นข้าศึกด้วยทิฏฐิ (ทิฏฐิสูก)	๑๐๐๘
ความโยกโคลงด้วยทิฏฐิ (ทิฏฐิวิปสนุทิต)	๑๐๐๘
ความรังรัดด้วยทิฏฐิ (ทิฏฐิสณโฆชน)	๑๐๐๘
ความเป็นไปกับด้วยทุกข์ (สทุกข์)	๑๐๐๘
ความเป็นไปกับด้วยความยากลำบาก (สวิมาต)	๑๐๐๘
ความเป็นไปกับด้วยความคับแค้น (สอุปายาส)	๑๐๐๘

ความเป็นไปกับด้วยความเร่าร้อน (สปริพาห)	๑๐๐๘
ความจับอกจับใจ (ปริคคโ)	๓๖๓
ความจางคลายดับไปโดยไม่มีเหลือ	
แห่งอวิชา	๑๕๑๖
ความจางคลายดับไปไม่เหลือ	
แห่งผัสสาตนะ	๗๓๕
ความจางคลายดับไปไม่เหลือแห่งอาร์มกะ	๗๓๗
ความจางคลายดับไปไม่เหลือแห่งอาหาร	๗๓๗
ความจางคลายดับไปไม่เหลือแห่งอัญชิตะ	๗๓๘
ความจางคลายดับไปไม่เหลือแห่งอุปธิ	๗๓๗
ความจางคลายไปโดยไม่เหลือของคัมหา	๔๑๘
ความจำหมาย (สัญญา)	๑๓๑/๓๒๔/๔๑๒
ความเจริญด้วยผลสำหรับภิกษุ	๑๕๑๘
ความเจริญด้วยภคสำหรับภิกษุ	๑๕๑๘
ความเจริญด้วยวรรณะสำหรับภิกษุ	๑๕๑๓
ความเจริญด้วยสุขสำหรับภิกษุ	๑๕๑๓
ความเจริญด้วยอายุสำหรับภิกษุ	๑๕๑๓
ความเจริญทางธรรมทางจิตทางวิญญาน	๑๐๑๓
ความเจริญทางโลกหรือทางวัตถุ	๑๐๑๓
ความเจริญในกุศลธรรมทั้งหลายที่หวังได้	๑๒๓๗
ความเจริญในอริยวินัย	๘๕๕
ความเจริญแห่งสังขาร	๓๔๕
ความชอบใจ (ว่าจริง)	๘๓
ความชุ่มอยู่ในกามสุข (กามสุขัลลิกะ)	๘๓๓
ความเชื่อ (ว่าจริง)	๘๓
“ความดับ”	๔๑๕
ความดับของขั้นคือความดับของทุกข์	๔๑๖
ความดับของอายตนะคือความดับของทุกข์	๔๒๕
ความดับทุกข์มีเพราะความดับแห่งนั้นที่	๔๑๓
ความดับไปแห่งกาม	๒๕๐

ความดับไปแห่งผัสสาตนะ	๔๒๘	ความดับแห่งผัสสะ	๑๓๒/๑๓๕
ความดับไปแห่งภพ	๓๑๒	“ความดับแห่งภพโดยประการที่ปวงมีอยู่”	
ความดับไม่เหลือของเครื่องนำไปสู่ภพ	๒๘๓	(ทิฏฐิ)	๓๒๔
ความดับไม่เหลือของตัณหา	๒๕๕	“ความดับแห่งภพโดยประการที่ปวงไม่มี”	
ความดับไม่เหลือของทุกข์	๒๕๕	(ทิฏฐิ)	๓๒๓
ความดับไม่เหลือของทุกข์ (อีกนัยหนึ่ง)	๘๑๔	ความดับแห่งโลก	๓๓๐
ความดับไม่เหลือของโลก	๕๘	ความดับแห่งเวทนา	๑๓๒
ความดับไม่เหลือของเวทนา	๑๓๓/๑๕๒	ความดับแห่งสิ่งใดหมายถึงดับนั้นที่ราคะ	
ความดับไม่เหลือของสัญญา	๑๕๖	ในสิ่งนั้น	๔๑๖
ความดับไม่เหลือแห่งรูป	๑๖๕	ความดับแห่งอัสวะมีเพราะความดับ	
ความดับไม่เหลือแห่งโลก	๑๒๕	แห่งอวิชชา	๓๕๓
ความดับไม่เหลือแห่งวิญญาณ	๒๐๘	ความดับแห่งอุปาทานมีเพราะความดับ	
ความดับไม่เหลือแห่งสังขาร	๒๐๒	แห่งนันทิ	๓๔๓
ความดับไม่เหลือแห่งสัญญา	๑๕๘	ความดำรงชอบ	๑๓๕/๘๒๓
ความดับไม่เหลือแห่งอวิชชา	๘๕๔	ความดำรงในการไม่เบียดเบียน	๘๒๓
ความดับไม่เหลือแห่งอัสวะ	๘๕๖	ความดำรงในการไม่พยายาม	๘๒๓
ความดับไม่เหลือแห่งอาหาร	๑๖๕/๘๓๕	ความดำรงในการออก (จากกาม)	๘๒๓
ความดับสิ้นของเวทนามิได้แม้ในทิฏฐุธรรม	๔๔๘	ความตกจมอยู่ในกามทั้งหลาย	๘๓๐
ความดับลงแห่งกองทุกข์	๔๑๔/๔๑๖/๔๑๘/๔๒๕/ ๕๓๕/๓๓๐/๓๓๑/๓๓๓/๓๓๔/ ๓๓๕/๓๓๖/๓๔๐/๓๔๑/๓๔๒/ ๓๔๓/๑๐๑๖/๑๓๓๕	ความตระหนี่ตระกูล	๑๓๕๘
		ความตระหนี่ธรรม	
		(เครื่องให้บรรลุมรรคผล)	๑๓๕๘
		ความตระหนี่ (มจฺจริย)	๓๖๓
ความดับสนิทแห่งวิญญาณ	๑๓๘๔	ความตระหนี่ลาภ	๑๓๕๘
ความดับสนิทแห่งวิญญาณ เหมือน		ความตระหนี่วรรณะ (ความดี)	๑๓๕๘
ความดับสนิทแห่งไฟ	๕๖๐	ความตระหนี่ ๕ อย่าง	๑๓๕๘
ความดับแห่งกรรมคือความดับแห่งผัสสะ	๑๐๒๖	ความตระหนี่อาวาส	๑๓๕๘
ความดับแห่งตัณหา	๔๑๐	ความตริตริกไปตามเหตุผลที่แวดล้อม	
ความดับแห่งทุกข์	๓๓๐	(ว่าจริง)	๘๔
ความดับแห่งทุกข์ย่อมมีเพราะความดับ		ความตริตริ (วิตก)	๑๓๑/๓๒๕/๔๑๒
แห่งนันทิ	๓๓๒	ความตั้งใจมั่นชอบ	๑๓๓/๘๒๔

ความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งจันทร์	๕๑๕	ความทุกข์ที่พวกโหนดัญญัตติกียัง	
ความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งชราและมรณะ	๔๑๖/๔๒๕	ต้องอาศัยผัสสะ	๓๓๘
ความตั้งอยู่ไม่ได้ (อรรถกัมมะ)	๕๓๓	ความทุกข์นั้นอาศัยปัจจัยคือผัสสะ	๓๓๘
ความต่างกันแห่งอินทรีย์	๖๘๖	ความทุกข์ในโลก	๒๗๓
ความต่างระหว่าง “พระโคตม” กับ		ความทุกข์เป็นสิ่งที่อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น	๒๖๓
“พระผู้มีพระภาค”	๑๑๑๕	ความทุกข์มิใช่การกระทำของบุคคลใด	๒๖๓
ความต่างระหว่างอกุศลมูล ๓ อย่าง	๓๘๕	ความทุกข์มีการแสวงหาที่พึงภายนอกเป็นผล	๒๕๕
ความต่างแห่งบุคคลมีเพราะความต่างแห่งผล	๖๘๘	ความทุกข์มีความหลงใหลเป็นผล	๒๕๕
ความต่างแห่งผลย่อมมีเพราะ		ความทุกข์อันเป็นไปทางกาย	๓๕๖
ความต่างแห่งอินทรีย์	๖๘๘	ความทุกข์อันเป็นไปทางจิต	๓๕๖
ความตาย	๑๒๖/๑๔๘	ความทุกข์อาศัยปัจจัยอย่างไรอย่างหนึ่งเกิดขึ้น	๓๓๘
ความตายหมายถึงการบอกคืนสิกขา	๖๕๒	ความโหม่นสเนื่องด้วยการหลีก	
ความเต็มเปี่ยมแห่งกำลังของสมาธิ	๑๓๑๑	ออกจากเห่าเรื้อน	๑๘๘
ความแตกต่างระหว่างคนเขลาและบัณฑิต	๑๓๕๓	ความโหม่นสเนื่องด้วยเห่าเรื้อน	๑๘๘
ความแตกต่างระหว่างอริยสาวกและบุรุษน	๓๕๔	ความน้อมไปของจิต ไม่มี การมาการ ไปก็ไม่มี	๔๔๓
ความไตร่ตรอง (วิจารณ์)	๑๓๑/๓๒๕/๔๑๓	ความนึกถึง (สัญญาเจตนา)	๑๓๑/๓๒๔/๔๑๒
ความถูกต้องเกี่ยวกับความรู้สึกรู้ว่า		ความแน่ใจหลังจากการปฏิบัติ	๕๕๗
ปฏิบัติหรือไม่ปฏิบัติ	๕๕๑	ความบังเกิดมีสำหรับสัตว์ผู้ที่ยังมีอุปาทานอยู่	๓๕๑
ความที่ธรรมทั้งหลายทนได้ต่อการเพ่งพินิจ		ความเบาใจของพุทธบริษัท	๑๕๑๐
(ธมฺมนิฆฺฆานกฺขนฺติ)	๕๑	(สี่คำต่อไปนี้ ศึกษาเนื่องกันไป :-)	
ความที่ไม่รู้ว่ามีกรรมเป็นของตัวเอง	๑๐๑๔	ความเบาใจ ถ้าปรโลกมี	๑๕๑๐
ความที่สัตว์ปรารถนาแล้ว		ความเบาใจ ถ้าปรโลกไม่มี	๑๕๑๐
ไม่ได้สิ่งนั้นสมหวัง	๑๒๘/๑๕๑	ความเบาใจ ถ้าบาปเป็นอันกระทำ	
ความที่สัตว์เหล่านั้นไม่เห็นอริยสัจทั้งสี่	๘	สำหรับผู้กระทำ	๑๕๑๐
ความทุกข์กาย	๑๒๗/๑๔๕	ความเบาใจ แม้ถ้าบาปไม่เป็นอันกระทำ	
ความทุกข์ของคนบุชการได้กาม	๒๗๓	สำหรับผู้กระทำ	๑๕๑๐
ความทุกข์ของบุรุษน	๒๖๗	ความประพฤติเป็นไปด้วยปัญญา	
ความทุกข์ของโสดาบันผู้ตัดกัณฑ์ตูปรมะ	๒๓	เครื่องรักษาตน	๑๒๗๕
ความทุกข์เขียนตายหมายถึงการต้องอาบัติ	๖๕๓	ความประหลาดมหัศจรรย์ในธรรมวินัยนี้	๔๔๒
ความทุกข์ใจ	๑๒๗/๑๕๐	ความปรากฏของชราและมรณะ	๑๕๕/๑๕๐/๑๕๗/

	๒๐๑/๒๐๓/๓๔๗/๓๕๐	ความเป็นสมุทัยแห่งสังขารทั้งหลาย	๓๓๕
ความปลงใจรัก (วินิจฺจ โย)	๓๖๖	ความเป็นสมุทัยแห่งสัญญา	๓๓๕
ความปลอดจากกามโยคะ	๔๒๗	ความเป็นสหายแห่งพรหม	
ความปลอดจากทวิภูฏโยคะ	๔๒๘	ภายหลังแต่การตาย	๑๓๕๖
ความปลอดจากภวโยคะ	๔๒๗	ความเป็นโศดาบันประเสริฐกว่าเป็น	
ความปลอดจากอวิชาโยคะ	๔๒๘	พระเจ้าจักรพรรดิ	๕๕๔
ความเป็นของปฏิภูถในนิมิตอันสวयงม	๕๕๖	ความเป็นอนาคามี	๑๓๔๐
ความเป็นของปฏิภูถในผัสสะ	๕๕๖	ความเป็นอริยบุคคลไม่เนื่องด้วย	
ความเป็นของปฏิภูถในอุปาทาน	๕๕๖	อภิญญาทั้งหก	๔๓๔
ความเป็นข้าศึกต่อพระอรียเจ้า	๕๔๕	ความแปรปรวนเป็นธรรมชาติของโลกธรรม	๑๒๔๗
ความเป็นต่างกันของกรรม	๑๐๒๕	ความผูกโกรธตั้งเชือกหนังที่รัด	๔๗๘
ความเป็นต่างกันของกาม	๓๐๘	ความแผดเผา (สนฺตปา)	๓๕๖/๗๕๑
ความเป็นต่างกันของทุกข์	๒๕๔	ความพ้นพิเศษ โดยสมัย	๔๘๘
ความเป็นต่างกันของเวทนา	๑๗๓	ความพ้นพิเศษอันประเสริฐ	๕๐๔
ความเป็นต่างกันของสัญญา	๑๕๕	ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รัก	๑๒๘/๑๕๑
ความเป็นต่างกันของอาสวะ	๓๕๗	ความพอใจจักต้องเข้มงวดพอใน	
ความเป็นทุกข์สามลักษณะ	๒๕๗	การสมาทานการปฏิบัติ	๑๔๗๐
ความเป็นผู้มีมิตรดีเป็นพรหมจรรย์ทั้งสิ้น	๑๔๔๔	(สิบเจ็ดคำต่อไปนี้ ศึกษาอย่างต่อเนื่องกันไป :-)	
ความเป็นผู้ไม่คุ้มครองทวารในอินทริย์	๑๒๗๒	ความพอใจว่าตบะบริบูรณ์แล้วเป็น	
ความเป็นผู้ไม่ถอยหลังในการทำสมาธิเพียร	๑๑๖๓	อุปกิเลสของผู้บำเพ็ญตบะ	๑๔๗๑
ความเป็นผู้ไม่รู้ประมาณในการบริโภค	๑๒๗๒	ความขมกตข่มผู้อื่นด้วยตบะเป็น	
ความเป็นผู้ยินดีในการคลุกคลีกันเป็นหมู่	๑๒๗๒	อุปกิเลสของผู้บำเพ็ญตบะ	๑๔๗๑
ความเป็นผู้ยินดีในการคุยฟุ้ง	๑๒๗๑	ความมัวเมาด้วยตบะเป็นอุปกิเลส	
ความเป็นผู้ยินดีในการทำงาน	๑๒๗๑	ของผู้บำเพ็ญตบะ	๑๔๗๑
ความเป็นผู้ยินดีในการหลับ	๑๒๗๑	ความพอใจด้วยลาภสักการะและ เสียงสรรเสริญ	
ความเป็นพระโศดาบันไม่อาจแปรปรวน	๕๕๔	เป็นอุปกิเลสของผู้บำเพ็ญ	
ความเป็นพระอรหันต์	๖๐๕	ตบะ	๑๔๗๒
ความเป็นสมุทัยแห่งรูป	๓๓๕	ความข่มผู้อื่นด้วยลาภสักการะและเสียงสรรเสริญ	
ความเป็นสมุทัยแห่งวิญญาน	๓๓๕	เป็นอุปกิเลสของผู้บำเพ็ญ	
ความเป็นสมุทัยแห่งเวทนา	๓๓๕	ตบะ	๑๔๗๒

ความเมามัวด้วยลาภสักการะและเสียงสรรเสริญ  
 เป็นอุปกิเลสของผู้บำเพ็ญ  
 ตบะ ๑๔๗๒

ความไม่มีปัญญาเป็นเครื่องออกจากอัสสาทะ  
 แห่งสิ่งนั้นกินเอาๆ เป็นอุปกิเลส  
 ของผู้บำเพ็ญตบะ ๑๔๗๒

ความคิดว่าอัสสรจนจักสักการะเรา เป็นอุปกิเลส  
 ของผู้บำเพ็ญตบะ ๑๔๗๒

ความมีวาตะขำยี่สมณะอื่นราวกะว่ามีคม  
 แห่งพินดงสายฟ้า เป็นอุปกิเลส  
 ของผู้บำเพ็ญตบะ ๑๔๗๓

ความริษยาและตระหนี่ในตระกูล เป็นอุปกิเลส  
 ของผู้บำเพ็ญตบะ ๑๔๗๓

ความชอบนั่งแสดงตัวตามทางที่คนผ่าน เป็น  
 อุปกิเลสของผู้บำเพ็ญตบะ ๑๔๗๔

ความไม่เปิดเผยตน (ตามที่จริง) ตามที่ประกาศ  
 เป็นอุปกิเลสของผู้บำเพ็ญ  
 ตบะ ๑๔๗๔

ความมีปกคตินิสัยทำสิ่งใดๆ ให้เป็นของปกปิด  
 เป็นอุปกิเลสของผู้บำเพ็ญ  
 ตบะ ๑๔๗๔

ความไม่ยอมรับ (ว่าถูกว่าจริง) ต่อปริยายที่ควร  
 ยอมรับ เป็นอุปกิเลสของผู้บำเพ็ญ  
 ตบะ ๑๔๗๔

ความเป็นคนขี้โกรธมักผูกโกรธ เป็นอุปกิเลส  
 ของผู้บำเพ็ญตบะ ๑๔๗๔

ความเป็นคนลุ่มคล้ำสิ่งต่างๆ ตามทิวาญญิตของตน  
 มีมายา ชิดถือไว้เหนียวแน่น  
 เป็นอุปกิเลสของผู้บำเพ็ญ  
 ตบะ ๑๔๗๕

อุปกิเลส ๑๖ คำข้างบนนี้มีปฏิบัติกษณัย  
 คู่มือหน้า ๑๔๗๕ เป็นต้นไป

ความเพลิดเพลินในกาม ๔๒๗

ความเพลิดเพลินในทิวาญญิต ๔๒๘

ความเพลิดเพลินในภพ ๔๒๘

ความเพลิดเพลินนั่นแหละ คืออุปาทาน ๑๓๓๘

ความเพลิดเพลินนั่นคืออุปาทาน ๓๓๕

ความเพลิดเพลินอันนั้นเป็นอุปาทาน ๓๕๕

ความเพียรชอบ ๑๓๖/๘๒๓

ความเพียรของผู้บำรุงรักษาป่าไม้สาละ ๑๑๓๔

ความเพียรเพื่อความสิ้นอาสวะ ๑๑๓๓

ความเพียรเพื่อความสิ้นอาสวะ (อีกนัยหนึ่ง) ๑๑๓๕

ความเพียรเพื่อให้รู้ตามเป็นจริง ๖/๑๑/๒๑/๓๓/  
 ๓๘/๓๕/๔๐/๔๑/๔๒/๕๗/๖๑/  
 ๖๕/๗๒/๗๓/๗๕/๗๖/๑๑๑/๑๑๔/  
 ๑๑๖/๑๑๘/๑๑๙/๒๗๔/๔๐๓/๘๑๖/  
 ๑๓๓๕/๑๔๕๐

ความเพียรสี่อิริยาบถ ๑๑๒๕

ความเมวมัวในความไม่มีโรค ๑๐๑๔

ความเมวมัวในความหนุ่ม ๑๐๑๓

ความเมวมัวในชีวิต ๑๐๑๔

ความมีฉันทราคะในสิ่งเป็นที่รัก ๑๐๑๔

ความมีมิตรดีเป็นทั้งหมดแห่งพรหมจรรย์ ๔๖๘

ความมีศีลชนิดเป็นที่พอใจของ  
 พระอรหันต์ ๕๗๓/๕๗๕

ความมีดีบอดของโลก ๕

ความเมวมัวในกาม ๔๒๗

ความเมวมัวในทิวาญญิต ๔๒๘

ความเมวมัวในภพ ๔๒๘

ความไม่ประมาท ๑๑๘๖

ความไม่เป็นข้าศึกต่อพระอริยเจ้า	๕๕๐	ความรำจับแห่งจิตมี ความน้อมไปของ	
ความไม่เพลนในอายตนะคือความหลุดพ้น		จิตย่อมไม่มี	๔๔๓
จากทุกข์	๔๒๔	ความรำไรราพัน	๑๒๗/๑๔๕
ความไม่มีที่อาศัยอีกต่อไปของตัณหา	๔๑๘	ความรู้แจ้ง (วิญญาน)	๑๓๐/๓๒๓/๔๑๑
ความไม่มีโรค	๑๘	ความรู้ที่ถึงขั้นทำลายตัณหาแห่งกามคุณ	
ความไม่มีอะไรตั้งอยู่ในฐานะเป็นภพ	๔	แม้ในอดีต	๔๒๖
ความไม่รู้จักอ้อมในกุศลธรรม	๑๑๖๓	ความรู้ที่ทำให้มีการอบรมจิต	๑๓๑๐
ความไม่สะดุ้งหวาดเสียวเพราะไม่มีอุปาทาน	๕๑๔	ความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะ	๑๔๕๕
ความไม่สะดุ้งหวาดเสียวเพราะไม่มีอุปาทาน		ความรู้สึกรู้สึกเกิดแต่การกระทบ	
(อีกนัยหนึ่ง)	๕๑๕	(เวทนา)	๑๓๐/๓๒๒/๔๑๑
ความไม่สะอาด (อโศกเจย)	๑๕๖๔	ความรู้สึกรู้สึกของกุกุบลุครผู้ออกบวช	๑๕๔๐
ความไม่หวั่นไหวในจุดถณมาน	๗๕๕	ความรู้สึกรู้สึกของบุญชน	๑๒
ความยากจน (ในภาษาคน)	๒๗๐	ความรู้สึกรู้สึกต่อธรรม (ชมุมเวท)	๑๓๑๕
ความยากจน (ในภาษาธรรม)	๒๗๑	ความรู้สึกรู้สึกต่ออรรถ (อตุลเวท)	๑๓๑๕
ความยึดถือทำให้มีผู้ให้ตายและผู้ตาย	๒๔๖	ความรู้สึกรู้สึกที่ทำให้ผู้ออกบวช	๑๐๔๒
ความเย็นที่ไม่มีอะไรเย็นยิ่งไปกว่า	๑๔๓๗	ความรู้สึกรู้สึกในใจของผู้ชนะตัณหาได้	๖๕๗
ความรอดของสิ่งที่เกิดที่เป็นที่ถูกอะไรทำ		ความรู้สึกรู้สึกอย่างแจ่มแจ้งเมื่อเวทนาสัญญาและ	
ที่ถูกอะไรปรุง	๔๔๓	วิตกเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป	๑๑๗๘
ความระคนด้วยสิ่งไม่เป็นที่รัก	๑๒๗/๑๕๐	ความรู้อันแท้จริง	๔๘๗
ความระจับเฉพาะแห่งความหยาบ		ความเร่าร้อน (ปริพาห)	๓๕๖/๗๕๑
กระด้างทางกาย	๑๔๑๒	ความเร่าร้อนเพราะกาม	๔๒๗
ความระลึกชอบ	๑๓๖/๘๒๔	ความเร่าร้อนเพราะทัญญู	๔๒๘
ความรัก - เกลียดที่มีอยู่ตามธรรมชาติ	๑๓๔๗	ความเร่าร้อนเพราะภพ	๔๒๘
(สี่คำต่อไปนี้ ศึกษาเนื่องกันไป :-)		ความลดหรือความเต็มของมหาสมุทร	
ความรักเกิดจากรัก	๖๓๘/๑๓๔๗	ไม่ปรากฏ	๔๔๑
ความเกลียดเกิดจากรัก	๖๓๘/๑๓๔๗	ความลดหรือความเต็มขึ้นของนิพพานธาตุ	
ความรักเกิดจากความเกลียด	๖๓๘/๑๓๔๘	ไม่ปรากฏ	๔๔๑
ความเกลียดเกิดจากความเกลียด	๖๓๘/๑๓๔๘	ความลดหลั่นแห่งพระอริยบุคคลผู้ปฏิบัติ	
ความรักตามประมาณ (ที่ควรจะมี) ในตถาคต	๖๗๑	อย่างเดียวกัน	๕๖๔
		ความลงของกาม	๒๕๗



ความละไปของตัณหา	๔๑๘	ความสยบอยู่ในภพ	๔๒๘
ความঙ্গেในปฏิบัติทางดับทุกข์	๕๓๐	ความสลัดกลับคืนของตัณหา	๔๑๘
ความลับของธาตุสี่	๑๖๐	ความสะดวกสบายแก่การดับของกิเลส	๕๘๓
ความลับของเบญจขันธ์	๒๒๘	ความสะดุ้งหวาดเสียว	๒๑๓
(สี่คำต่อไปนี้ ศึกษาเนื้อกันไป :-)		ความสะดุ้งหวาดเสียว (อีกนัยหนึ่ง)	๒๑๕
ความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้าอย่างไม่หวั่นไหว		ความสะอาด (โศเจยฺย)	๑๕๖๓
(พุทธอเวจจับปสาทะ) ๕๓๒/๑๔๖๒		ความสังเวช	๑๑๓๕
ความเลื่อมใสในพระธรรมอย่างไม่หวั่นไหว		ความสัมพันธ์กันของสามัญญลักษณะ	๒๓๕
(ขัมมอเวจจับปสาทะ) ๕๓๒/๑๔๖๓		ความสามารถทำได้จนเป็นสักขีพยาน	
ความเลื่อมใสในพระสงฆ์อย่างไม่หวั่นไหว		ในธรรมนั้นๆ ในเมื่ออายุตนะ	
(สังฆอเวจจับปสาทะ) ๕๓๓/๑๔๖๓		ยังมีอยู่	๑๒๘๔/๑๓๑๘
ความมีศีลที่พระอริยเจ้าพอใจ		ความสำคัญคิดเป็นเหตุให้เกิดนันทิ	๓๓๘
(อริยกันตศีล) ๕๓๓/๑๔๖๓		ความสำคัญอันวิปริตว่า “สุข”	๑๓
ความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในธรรมมาสู่		(สองคำต่อไปนี้ ศึกษาเนื้อกันไป :-)	
พระสัทธรรมนี้	๘๓๓	ความสิ้นกรรมย่อมมีเพราะความสิ้นตัณหา	๘๖๖
ความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในพระธรรม	๕๓๒	ความสิ้นทุกข์ย่อมมีเพราะความสิ้นกรรม	๘๖๖
ความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า	๕๓๒	ความสิ้นตัณหาคือนิพพาน	๔๒๑
ความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์	๕๓๓	ความสิ้นนันทิและราคะ	๓๕๑
ความวิเวกในกลางวัน ความหลีกเร้น		ความสิ้นไปแห่งตัณหาคือนิพพาน	๔๒๒
ในกลางคืน	๑๔๖๓	ความสิ้นไปแห่งตัณหาซึ่งตรัสไว้โดยสังเขป	๓๔๔
ความโศก	๑๒๖/๑๔๕	ความสิ้นไปแห่งนันทิและราคะ	๘๓๕
ความโศกเกิดมาแต่ความรัก	๓๖๓	ความสิ้นไปแห่งอุปาทาน	๔
ความโศกเกิดมาแต่ตัณหา	๓๖๘	ความสิ้นไปแห่งราคะ - โทสะ - โมหะ	
ความสมคูลของสมณะและวิปัสสนา ๑๔๖๔/๑๔๖๖		นี่คือที่สุดแห่งพรหมจรรย์	๑๓๘๓
ความสมคูลแห่งธรรม	๘๘	ความสิ้นอาสวะเพราะอาศัยจุดถณมาน	๕๑๓
ความสมบูรณ์แห่งสติสัมปชัญญะ	๑๒๓๕	ความสิ้นอาสวะเพราะอาศัยคดียณมาน	๕๑๓
ความสมประสงค์สูงสุดมิได้เพราะสัมมัตตะ	๑๔๖๓	ความสิ้นอาสวะเพราะอาศัยทุดิณมาน	๕๑๓
ความสยบมัวเมา (อชฺโหมसान์)	๓๖๓	ความสิ้นอาสวะเพราะอาศัยปฐมณมาน	๕๑๑
ความสยบอยู่ในกาม	๔๒๓	ความสิ้นอาสวะเพราะอาศัยวิญญานัญญาตนะ๕๑๕	
ความสยบอยู่ในทิฏฐิ	๔๒๘		

ความสิ้นอาสวะเพราะอาศัย		ความหมายของคำว่า “สังขาร”	๑๕๕
อากาศานัญญาตนะ	๕๑๓	ความหมายของคำว่า “สัญญา”	๑๕๓
ความสิ้นอาสวะเพราะอาศัยอากิญจัญญาตนะ	๕๑๕	ความหมายของคำว่า “สัมมาอาชีวะ”	๑๐๕๕
ความสิ้นอาสวะมิได้สำหรับผู้สามารถ		ความหมายของคำว่า “เสขะ”	๑๔๓๓
รู้อยู่เห็นอยู่	๑๔๕๕	ความหมายของคำว่า “อริยะ”	๑๔๓๓
ความสุข	๕๒	ความหมายของ “บาดาล”	๑๓๑
ความสุขเกิดแต่กามคุณ	๕๑๖	ความหลีกเลี่ยง (ปฏิสลดาน)	๑๓๔๐
ความสุขเกิดแต่จตุตถฌาน	๕๑๘	ความหลุดออกไปของตัณหา	๔๑๘
ความสุขเกิดแต่ตติยฌาน	๕๑๘	ความหวังของผู้มีกัลยาณมิตร	๘๕๔
ความสุขเกิดแต่ทุติยฌาน	๕๑๓	ความหวั่นไหว ไม่มี ความรังับแห่งจิตย่อมมี	๔๔๒
ความสุขเกิดแต่เนวสัญญานาสัญญาตนฌาน	๕๒๐	ความหวั่นไหวแห่งตติยฌาน	๓๕๘
ความสุขเกิดแต่ปฐมฌาน	๕๑๓	ความหวั่นไหวแห่งตติยฌาน	๓๕๘
ความสุขเกิดแต่วิญญาณัญญาตนฌาน	๕๑๕	ความหวั่นไหวแห่งปฐมฌาน	๓๕๘
ความสุขเกิดแต่อากาศานัญญาตนฌาน	๕๑๕	ความหิวกระหายในกาม	๔๒๓
ความสุขเกิดแต่อากิญจัญญาตนฌาน	๕๒๐	ความหิวกระหายในทิฐิ	๔๒๘
ความสุขชนิดที่เป็นภายใน	๑๑	ความหิวกระหายในภพ	๔๒๘
ความสุขที่ประณีตกว่าความสุขอันเกิดแต่เนว		ความเห็นชอบ ๑๓๕/๘๒๓	
สัญญาณาสัญญาตนฌาน	๕๒๑	ความเห็นร่างกายของตน	๕๓๐
ความสูงต่ำแห่งการปฏิบัติตามที่อาจทำให้เกิดขึ้น	๓๗๖	ความอยาก (ตัณหา)	๑๓๑/๓๒๕/๔๑๒
ความเส่นหาในกาม	๔๒๓	ความอยู่เป็นผาสูกของบุคคลผู้ถึงที่สุดแห่ง	
ความเส่นหาในทิฐิ	๔๒๘	พรหมจรรย์	๑๔๖๔
ความเส่นหาในภพ	๔๒๘	ความอโรยกลางกองทุกข์	๒๕๓
ความโสมนัสเนื่องด้วยการหลีกเลี่ยง		ความอโรยที่ไม่คุ้มกับความทุกข์	๒๕๘
ออกจากเหี่ยวเรื้อน	๑๘๓	ความอาภัพต่อการบรรลุโลกุตตรธรรม	๕๑๖/๕๖๔
ความโสมนัสเนื่องด้วยเหี่ยวเรื้อน	๑๘๓	คันถะ (สิ่งร้อยรัดนามกายคืออภิขมา - พยาบาท -	
ความหมายของคำว่า “ความดับ”	๔๑๕	สิลพรต - สัจจะเฉพาะตน)	๑๔๐๖
ความหมายของคำว่า “จากพระโอรุ”	๑๒๑	คันธัพพะ (สัตว์ที่จะเข้าไปปฏิสนธิในครรภ์)	๓๕๓
ความหมายของคำว่า “รูป”	๑๖๓	กั้นเกิดจะได้น้ำมัน !	๑๓๕๓
ความหมายของคำว่า “วิญญาณ”	๒๐๓	คมกิริตฤตา – มีอรรถอันลึกซึ้ง	๕๐๕
ความหมายของคำว่า “เวทนา”	๑๖๕	คมกิริรา – อันลึกซึ้ง	๕๐๕

คาถาของพระพุทธเจ้ากลายเป็น		คำว่า “เนาเสียดองในภายใน”	๗๘
คาถาของบุณชน	๔๗๗	คำว่า “ปฎิภูต”	๕๕๖
คาถาอันน่าเศร้า (อนจุนริยา)	๑๖	คำว่า “เป็อกตม” เป็นคำแทนชื่อของกาม	๓๑๑
คำกลางใช้กันได้ระหว่างศาสนาทุกศาสนา	๘/๗๔	คำว่า “ผัสสะ”	๓๓๑
คำกล่าวที่นำหัว (หสฺสก) - ที่ต่ำต้อย (นามก) -		คำว่า “แปล”	๖๕๐
ที่เปล่านั้น ปल्ली (ริตุตค) -		คำว่า “ฝั่งนอก”	๗๘
ที่หลวไหล - (ตุจฺณก)	๑๐๗๕	คำว่า “ฝั่งใน”	๗๘
คำกล่าวที่ไม่ประกอบด้วยปาฏิหาริย์		คำว่า “ภพ”	๓๓๑
(อุปปาฏิหาริย์)	๑๐๗๔	คำว่า “ภัย” เป็นคำแทนชื่อของกาม	๓๐๕
คำไขความของสัมมากรรมันตะ	๑๐๘๓	คำว่า “มรณะ”	๓๓๐
คำไขความของสัมมาวาจา	๑๐๖๖	คำว่า “โรค” เป็นคำแทนชื่อของกาม	๓๑๐
คำชี้ชวนวิงวอนเกี่ยวกับอริยสัจ	๑๑๔/๗๓๗	คำว่า “ลูกศร”	๖๕๑
คำถามที่อาจใช้ทดสอบความเป็นอรหันต์	๗๐๒	คำว่า “ลูกศร” เป็นคำแทนชื่อของกาม	๓๑๐
คำแทนชื่อของสัมมาทิฐิ	๕๐๘	คำว่า “วิญญูณ”	๓๓๒
คำว่า “เทพลี”	๖๒๒/๖๒๘	คำว่า “วิภพ”	๔
คำว่า “ขึ้นไปคิดแห่งอยู่บนบก”	๗๘	คำว่า “เวทนา”	๓๓๑
คำว่า “เข้าถึง”	๕๘๒	คำว่า “ศาสตรา”	๖๕๑
คำว่า “กรรม” เป็นคำแทนชื่อของกาม	๓๑๑	คำว่า “สังขาร”	๓๓๒
คำว่า “เครื่องชั่ง” เป็นคำแทนชื่อของกาม	๓๑๑	คำว่า “หมอผ่าตัด”	๖๕๑
คำว่า “เครื่องตรวจ”	๖๕๑	คำว่า “หัวผี” เป็นคำแทนชื่อของกาม	๓๑๐
คำว่า “จมเสียในท่ามกลาง”	๗๘	คำว่า “อวิชชา”	๓๓๒
คำว่า “ชรา”	๓๓๐	คำว่า “อายตนะหก”	๓๓๑
คำว่า “ชาติ”	๓๓๐	คำว่า “อุปาทาน”	๓๓๑
คำว่า “ค้นหา”	๓๓๑	คิด (เจเตติ)	๓๔๑
คำว่า “ถูกเกลียดน่ากลัวไว้”	๗๘	กิริมานนทสัณญา	๑๓๕๐
คำว่า “ถูกมนุษย์จับไว้”	๗๘	คุณของกายคตาสติ	๑๒๓๕
คำว่า “ถูกอมมนุษย์จับไว้”	๗๘	คุณค่าของอริยสัจ	๕๕
คำว่า “ทุกข์” เป็นคำแทนชื่อของกาม	๓๑๐	คุณค่าหรือคุณสมบัติชนิดที่ไม่ต้องมี	
คำว่า “โทษอันเป็นพิษ”	๖๕๑	สภาวะเป็นรูปธรรม	๕๕๓
คำว่า “นามรูป”	๓๓๒	คุณลักษณะพิเศษของพระอรหันต์	๖๑๕

คุณแห่งสัมมาสังกัปปะ	๑๐๔๐	เครื่องปรุงอันเป็นบุญ	๔๓๕
เครื่องถามาถวา	๒๘๐	เครื่องปรุงอันเป็นอนุญา	๔๓๕
เครื่องกระตุ้นให้ปรารถนาความเพียร	๑๑๕๑	เครื่องปรุงอันมิใช่บุญ	๔๓๕
เครื่องกระทำความไม่สะอาด	๑๕๖๓	“เครื่องปิด” - “เครื่องกั้น” - “เครื่องคลุม” -	
เครื่องกระทำความสะอาด	๑๕๓๐	“เครื่องร้อยรัด” ในอริยวินัย	๑๐๕๕
เครื่องกระทำให้เกิดจักขุ	๑๐๓๑	เครื่องผูกซึ่งผูกไว้หย่อนๆ แต่แก้ได้ยาก	๒๕๑
เครื่องกระทำให้แตกต่างกันระหว่างตลาคคกับ		เครื่องผูกพันจิต (วินิพนธ) ๕ อย่าง	๑๑๖๖
ภิกษุผู้ปัญญาวิมุตต์	๗๒๑	เครื่องผูกพันสัตว์	๒๔๘
เครื่องกระทำให้มีบอด	๑๐๓๐	เครื่องผูกอันไม่มั่นคง	๒๕๑
เครื่องกีดขวางการละสังขโยชน์	๔๓๐	เครื่องยึดเหนี่ยวโลกจุจหมุดสลักยึดโยงรถ	๑๐๕๕
เครื่องจงใจสู่ภพ	๒๘๒	เครื่องละปฐพันตอปรันตสหคตทิฏฐินิสสัย	๑๒๖๗
เครื่องเจริญแห่งปัญญา	๕๐๕	เครื่องให้ได้เฉพาะซึ่งปัญญา (ปัญญาปฏิลาภ)	๕๐๕
เครื่องดำเนินเฉพาะตนในระดับเสขะ		เครื่องให้ถึงกระแสแห่งพระนิพพาน	๕๐๕
(เสขปาฏิปท)	๑๔๓๑	เครื่องให้เป็นผู้มากด้วยปัญญา (ปัญญาพาหุสลุ)	๕๑๐
เครื่องตรึงจิต (เจโตซึล) ๕ อย่าง	๑๑๖๕	เครื่องให้เป็นผู้มีปัญญาคมกล้า (ติกุขปญญาตา)	๕๑๐
เครื่องตัดสิ้นความผิด - ถุกที่แน่นอน	๕๕๗	เครื่องให้เป็นผู้มีปัญญาเจาะแทง	
เครื่องถอนอัสมีมานะในปัจจุบัน	๔๖๖	(นิพเพธิกปญญาตา)	๕๑๐
เครื่องทำความเป็นพราหมณ์	๔๔	เครื่องให้เป็นผู้มีปัญญาจับพลัน (สิขปญญาตา)	๕๑๐
เครื่องทำความเป็นสมณะ	๔๔	เครื่องให้เป็นผู้มีปัญญาแล่น (ชวานปญญาตา)	๕๑๐
เครื่องทำตนให้เป็นที่พึ่ง	๑๑๗๘	เครื่องให้เป็นผู้มีปัญญาไว (ลหุปญญาตา)	๕๑๐
เครื่องทำให้แจ้งซึ่งสทาคามิผล	๕๐๕	เครื่องให้เป็นผู้มีปัญญาอันรวดเร็ว (หาสปญญาตา)	๕๑๐
เครื่องทำให้แจ้งซึ่งโสตปาปัตติผล	๕๐๕	เครื่องให้มีความไพญุสแห่งปัญญา	
เครื่องทำให้แจ้งซึ่งอนาคามิผล	๕๐๕	(ปญญาเวปุลล)	๕๐๕
เครื่องทำให้แจ้งซึ่งอรหัตตผล	๕๐๕	เครื่องให้มีปัญญาเสมือนแผ่นดิน (ภูริปญญาตา)	๕๑๐
เครื่องนำไปสู่ภพ (ภวเนตติ)	๒๘๒	เครื่องให้มีปัญญาอันไพญุส (วิปุลปญญาตา)	๕๑๐
เครื่องนำไปสู่ภพใหม่	๓๕๕	เครื่องให้มีปัญญาอันลึกซึ้ง (คมกิริปญญาตา)	๕๑๐
เครื่องนำไปสู่ภพใหม่ (นติ - ตัณหา)	๓๔๓	เครื่องให้มีปัญญาอันหนาแน่น (ปุลลปญญาตา)	๕๑๐
เครื่องนำไปสู่ภพใหม่ (นติ - ตัณหา) ย่อมมี	๓๔๔	เครื่องให้มีปัญญาอันหาประมาณมิได้	
เครื่องนำไปสู่ภพใหม่ (นติ - ตัณหา) ย่อมไม่มี	๓๔๑	(อปปมตตปญญาตา)	๕๑๐
“เครื่องบ่มวิมุตติ”	๘๐๖	เครื่องให้มีปัญญาอันใหญ่หลวง (มหาปญญาตา)	๕๑๐

เครื่องออกฟันไปได้ (นิสสรณะ) จากรูป	๑๖๘
เครื่องออกฟันไปได้ (นิสสรณะ) จากวิญญาณ	๒๐๘
เครื่องออกฟันไปได้ (นิสสรณะ) จากเวทนา	๑๕๑
เครื่องออกฟันไปได้ (นิสสรณะ) จากสังขาร	๒๐๒
เครื่องออกฟันไปได้ (นิสสรณะ) จากสัญญา	๑๕๘
เครื่องอาบอันเป็นภายใน	๖๓๖
เคล็ดลับเหมือนแม่โคปีนภูเขาลาดชัน	๕๒๓
เคล็ดตีโสมนัส	๑๘๗
เคล็ดตีอุเบกขา	๑๘๕
เค้าโครงของอริยสัจ	๑๑๑
โคจรสำหรับสมณะ	๑๑๘๐
โคจรอันเป็นวิสัยแห่งบิดาคณ	๑๕๑๖
“โคที่หากินตามภูเขา”	๕๒๓
โคนไม้จะกลายเป็นปราสาท	
เรือนยอดของคหบดี	๑๑๑๒

**ฅ**

ฆราวาสที่สมควรเจริญสติปัญญาน	๑๒๗๖
ฆราวาสคับแคบเป็นทางมาแห่งธุลี	๓๐๓/๑๐๔๒/ ๑๕๔๐
ฆ่ากิเลสไม่ต้องฆ่าคน	๕๐๒

**ง**

งานละเอียดอ่อนยิ่งกว่าการแทงทะลุ	
จนทรายด้วยจนทราย	๑๕๐๑
เงื่อนต้นของพรหมจรรย์	๓๕/๔๐/๔๑/๔๖

**จ**

จงกระทำเหตุทั้งภายในและภายนอก	๑๕๒๘
“จงตัดป่าเถิด อย่าตัดต้นไม้เลย”	๕๐๒

จงทำให้จบการเล่น (การขีดยืดถือ) ให้ถูกวิธี	๔๒๒
“จงปฏิบัติเพื่อความสิ้นไปแห่งตัณหาเถิด”	๔๒๒
“จงพอกพูนทางแห่งสันติเถิด”	๕๐๒
“จงเพียรเผากิเลสอย่าได้ประมาท”	๑๔๑
จงมาถึงที่ไม่มีน้ำจากที่มีน้ำ	๘๕๕
จงยินดีเฉพาะต่อพระนิพพาน	๘๕๕
จงอบรมจิตให้เสมอด้วยน้ำ (อาโป) เถิด	๕๖๐
จงอบรมจิตให้เสมอด้วยแผ่นดิน (ปฐวี) เถิด	๕๕๕
จงอบรมจิตให้เสมอด้วยไฟ (เตโช) เถิด	๕๖๐
จงอบรมจิตให้เสมอด้วยลม (วาโย) เถิด	๕๖๑
จงอบรมจิตให้เสมอด้วยอากาศเถิด	๕๖๒
จุดตถกถาไม่อยู่ในวิสัยแห่งความหวั่นไหว	๗๕๕
จมกามครั้งที่สอง	๒๓
จมกามตามปกติ	๒๖
จมลงสู่ห้วงแห่งความมืด	๒๔
จมูกจูดไปหากลิ่นที่น่าสุดดม	๑๒๓๔
จ้องมองต่ออัสสาทะอยู่ ปัญญาปานานันธุ์	
ย้อมก่อเกิด	๓๕๖
จะบรรลุได้โดยง่ายเป็นไม่มี	๕๒
จักต้องตายหรือได้รับทุกข์เจียนตาย	๕๐
จักเป็นผู้ประกอบด้วยขอสาธารณญาณ	
(อันไม่ทั่วไปแก่บุรุษ)	๕๓๐
(หกลำต่อไปนี้ ศึกษาเนื่องกันไป :-)	
จักเป็นผู้ผู้เดียวยินดียิ่งในวิเวก	๘๐๓
จักถือเอาซึ่งนิมิตสำหรับจิตได้	๘๐๓
จักทำสัมมาทิฐิให้บริบูรณ์ได้	๘๐๓
จักทำสัมมาสมาธิให้บริบูรณ์ได้	๘๐๓
จักละสังโยชน์ทั้งหลายได้	๘๐๓
จักทำให้แจ้งซึ่งนิพพานได้	๘๐๓
จักเป็นผู้เห็นสันติในนิพพานอยู่เป็นประจำ	๕๒๕

จักเป็นอัครมโหในโลกรทั้งปวง	๕๓๐	จิตที่ไม่มีเชิงรองรับ	๘๔๒
จักขุอันเป็นทิพย์	๔๕๗	จิตที่ยังไม่ได้ฟอก	๑๖
ฉันทาลวงสติกายกรรม	๑๒๖๘	จิตที่หลุดพ้นด้วยดี	๗๕๑
จากรูปฌานไปสู่อาสวักขยญาณโดยตรง	๑๓๓๕	จิตนี้เป็นธรรมชาติประภัสสร	๑๓๑๐
จากสัมปทา	๑๑๐๗	จิตประภัสสรตามธรรมชาติ	๑๓๑๐
จิตของผู้ที่จะเป็นอยู่ด้วยความไม่ประมาท	๑๓๖๒	จิตประภัสสรสมุจเฉท	๑๓๑๐
จิตของผู้มีสุข (นิรามิต) ย่อมเป็นสมาธิ	๑๒๕๘	จิตเป็นสมาธิแล้ว ธรรมลักษณะย่อมปรากฏ	
จิตตนิยมนและวัตถุนิยมนก้อยู่ด้วยกันได้	๑๐๑๒	ตามที่เป็นจริง	๑๓๓๖
จิตตระหนี่เป็นสิ่งที่ต่ำเกินไปสำหรับ		จิตเป็นสมาธิแล้ว ย่อมรู้ชัดตามเป็นจริง	๑๓๓๗
การบรรลุธรรม	๑๓๕๘	จิตมีตัณหาเรียกว่าการอยู่สองคน	๓๕๘
จิตตสมาธิในธัมมสมาธิ	๕๕๘	จิตไม่กำหนดในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนด๑๑๘๗	
จิตตั้งมั่นแล้ว ธรรมทั้งหลายย่อมปรากฏ	๑๓๖๒	จิตไม่ขัดเคืองในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความขัดเคือง๑๑๘๗	
จิตตั้งไว้ถูก จักทำลายอวิชชา		จิตไม่มัวเมาในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา๑๑๘๗	
จักทำวิชชาให้เกิดขึ้นได้	๕๕๗	จิตไม่มีตัณหาเรียกว่าอยู่คนเดียว	๓๕๕
จิตตั้งไว้ผิด จักทำลายอวิชชา		จิตไม่หลงในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความหลง	๑๑๘๗
จักทำวิชชาให้เกิดขึ้นไม่ได้	๕๕๖	จิตยังลงสู่อมตะเมื่อประกอบ	
จิตตานุปัสสนา	๘๐๗	ด้วยสัญญาอันเหมาะสม	๗๖๖
จิตตานุปัสสนาตามนัยแห่ง		จินดาที่เป็นอาทิพรหมจรรย์	๑๐๓๔
มหาสติปัญญาสูตร	๑๒๒๑	จินดาที่ไม่เป็นอาทิพรหมจรรย์	๑๐๓๔
จิตตานุปัสสนาตามนัยแห่ง		จินตนาอันเป็นบาปกุศล	๑๐๓๓
อานาปานสติสูตร	๑๒๒๐	จุดมุ่งหมายแท้จริงของพรหมจรรย์	๑๓๘๕
จิตตูปปาต (ความมักเกิดขึ้นแห่งจิต)	๑๑๔๗	จิตตูปปาตญาณ	๔๕๗/๑๕๖๓
จิตตูปปาตปริยาย (สักว่าคิดถึงก็		จิตตูปปาตญาณธาตุ	๔๕๗
มีคุณมากแล้ว)	๑๔๕๐	เจตนาเป็นกรรม	๑๐๒๕
จิตถอยกลับ ไม่ยื่นเข้าไปในการค้ำค้ำ		เจต โสสินัตตา (ความมีจิตหดหู่)	๓๘๑
อยู่ในเมถุนธรรม แต่ความรู้สึก		เจต โสวิกเขปะ (ความส่ายแห่งจิต)	๓๘๑
ว่าปฏิภูมิดำรงอยู่ในจิต	๗๖๗	เจต โสอภินิโรปนา - จอกลงแห่งความคิดถึง -	
จิตที่เจริญแล้วจะได้อะไร	๕๐๔	ที่สุดของจิต	๑๐๓๐
จิตที่ปราศจากสติ	๑๒๗๐	เจโตปริยญาณธาตุ	๔๕๖
จิตที่ปัญญาอบรมแล้ว	๑๓๘๑	เจโตวิมุตติชนิดที่ยังมีอุปสรรค	๑๓๖๕

เจโตวิมุตติชนิดที่ไม่กำเริบ	๔๘๕
เจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติที่เข้าถึงแล้วไม่มี	
อหังการมมังการมานานุสัย	๑๔๘๖
เจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติอันไม่มี	
อหังการะมมังการะมานานุสัย	๔๖๕
เจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติ	
อันไม่มีอาสวะ	๕๓/๖๐๘/๑๑๑๘
เจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติอันหา	
อาสวะมิได้	๔๕๘/๕๕๕/๖๖๑/ ๗๒๕/๑๑๓๕/๑๓๘๓/ ๑๓๕๐/๑๔๓๔/๑๕๑๘
เจโตวิมุตติอันสงบ	๑๓๖๕
เจโตสมาธิที่สามารถเพิ่มผาสุกทางกาย	๑๓๔๔
เจโตสมาธิอันไม่มีนิमित	๑๓๔๔
(สามคำต่อไปนี้ ศึกษาเนื้อกันไป :-)	
เจริญเนกขัมมธาตุ เพื่อละกามธาตุ	๕๕๘
เจริญอัปยาปาทธาตุเพื่อละพยาปาทธาตุ	๕๕๘
เจริญอวิหิงสาธาตุ เพื่อละวิหิงสาธาตุ	๕๕๘
(สามคำต่อไปนี้ ศึกษาเนื้อกันไป :-)	
เจริญเนกขัมมวิตก เพื่อละเสียซึ่งกามวิตก	๕๕๗
เจริญอัปยาปาทวิตก เพื่อละเสียซึ่ง	
พยาปาทวิตก	๕๕๗
เจริญอวิหิงสาวิตก เพื่อละเสียซึ่งวิหิงสาวิตก	๕๕๗
(สามคำต่อไปนี้ ศึกษาเนื้อกันไป :-)	
เจริญเนกขัมมสังขญา เพื่อละกามสังขญา	๕๕๖
เจริญอัปยาปาทสังขญา เพื่อละพยาปาทสังขญา	๕๕๖
เจริญอวิหิงสาสังขญา เพื่อละวิหิงสาสังขญา	๕๕๖
(หกคำต่อไปนี้ ศึกษาเนื้อกันไป :-)	
เจริญเมตตาภาวนาเกิดพยาบาทจักละไป	๑๔๒๖
เจริญกรุณาภาวนาเกิดวิหิงสาจักละไป	๑๔๒๗

เจริญมูทิตาภาวนาเกิดอริจักละไป	๑๔๒๗
เจริญอุเบกขาเกิดปฏิมะจักละไป	๑๔๒๗
เจริญอสุภะภาวนาเกิดราคะจักละไป	๑๔๒๗
เจริญอนิจจสัญญาภาวนาเกิด	
อสมิมานะจักละไป	๑๔๒๗
เจริญสติปฏิฐานทั้งสี่โดยวิธีทั้งสาม	๑๒๓๗
เจริญสมาธิจักรู้ร้อยยี่สิบตามเป็นจริง	๗๕
(สี่คำต่อไปนี้ ศึกษาเนื้อกันไป :-)	
เจริญอสุภะเพื่อละราคะ	๔๖๘/๘๐๕
เจริญเมตตาเพื่อละพยาบาท	๔๖๘/๘๐๕
เจริญอานาปานสติเพื่อตัดเสียซึ่งวิตก	๔๖๘/๘๐๕
เจริญอนิจจสัญญาเพื่อถอนอสมิมานะ	๔๖๘/๘๐๕
(สามคำต่อไปนี้ ศึกษาเนื้อกันไป :-)	
เจริญอสุภะเพื่อละเสียซึ่งราคะ	๕๕๖
เจริญเมตตาเพื่อละเสียซึ่งโทสะ	๕๕๖
เจริญปัญญาเพื่อละเสียซึ่งโมหะ	๕๕๖
“เจ้าของสวนผัก”	๒๗
เจ้าเหนือหัวของสัตว์โลก	๒๘๒
ใจของเราจักออกจากโลกทั้งปวง	๕๒๕
ใจจุดไปหาธรรมารมณ์ที่ถูกต้อง	๑๒๓๔
ใจที่ปราศจากมานะว่าเราว่าของเรา	
(อหังการมมังการมาน)	๗๖๘

## ฉ

(เจ็ดคำต่อไปนี้ ศึกษาต่อเนื้อกันไป :-)

ฉลาดในสมาธิ	๑๓๔๖
ฉลาดในการเข้าสู่สมาธิ	๑๓๔๖
ฉลาดในการดำรงอยู่ในสมาธิ	๑๓๔๖
ฉลาดในการออกจากสมาธิ	๑๓๔๖
ฉลาดในความเหมาะสมแห่งสมาธิ	๑๓๔๖

ฉลาดในธรรมเป็น โจรแห่งสมาธิ	๑๓๔๖
ฉลาดในอกิณิหารแห่งสมาธิ	๑๓๔๖
“ฉันทราคะ” ในความหมายที่กว้าง	๓๔๐
ฉันทราคะในแต่ละชั้นคือตัวสัญญาโยชน์	๒๒๓
ฉันทะ	๕๑
ฉันทะ (ความพอใจ)	๒๕๐
ฉันทะเป็นมูลเหตุแห่งทุกข์	๓๔๑
ฉันทะและวิตกชนิดที่เป็นวิสัยแห่งชาวบ้าน	๑๒๔๔
ฉันทะและวิตกชนิดที่เป็นวิสัยแห่งบรรพชิต	๑๒๔๔
เฉไปติดบ่วงทวิภูฏิ	๒๕

## ช

ชอบตามระลึกถึงเรื่องเก่ากับมาตุคาม	๘๓๒
ชอบเสียของมาตุคาม	๘๓๑
ชาคริยานุโยค	๑๑๕๑

(สามคำต่อไปนี้ ศึกษาเนื่องกันไป :-)

ช่างทองสุบลมตะพืดไปทำทองให้ใหม่ (สุกเกิน)	๑๓๑๓
ช่างทองพรมน้ำตะพืดไปทำทองนั้นให้เย็น	๑๓๑๓
ช่างทองตรวจดูตะพืดทำให้ทองนั้นไม่สุก อย่างพอดี	๑๓๑๓
ช่างต้นที่รู้ประหาร	๖๐๑
ช่างต้นที่รู้ไป	๖๐๑
ช่างต้นที่รู้ฟัง	๖๐๑
ช่างต้นที่รู้อดทน	๖๐๑
ชาติชราและมรณะต่อไป	๓๔๕
ชายหนุ่มหญิงสาวที่ชอบแต่งตัว	๑๑๓๕
ชีวิตด้วยมิจฉาชีพเพราะเคร่งงานวิชา	๑๕๔๓
ชีวิตมนุษย์กับจตุราริยสัง	๑๕
ชื่อแห่งกามคุณห้า	๕๐

ชื่อแห่งการปรารภความเพียร	๕๑
ชื่อแห่งความโกรธและความคับแค้น	๕๐
ชื่อแห่งตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะ	๕๑
ชื่อแห่งค้นหา	๕๐
ชื่อแห่งเนกขัมมะ	๕๑
ชื่อแห่งมาตุคาม	๕๑
ชื่อแห่งอายตนะหกในภายใน	๕๐
ชื่อแห่งโอรัมภากิยสังโยชน์ห้า	๕๐
เชิงรองรับของจิต	๘๔๒
เชือกหรือบ่วงที่จะจูงสัตว์ไปสู่ภพ	๒๘๒
เชื่องอกของพืช	๒๘๕
ใช้จ่ายโภคทรัพย์ (อย่างสุรุษสุร่าย) เหมือนคนกินผลมะเดื่อ	๑๑๐๔

## ฉ

ฉาน (ที่มีสัญญา)	๕๑๑
ฉานที่ ๑	๐๖/๕๑๖/๑๒๓๕/๑๒๘๑ ๗๓๗
ฉานที่ ๒	๐๖/๕๑๗/๑๒๓๕/๑๒๘๒ ๗๓๗
ฉานที่ ๓	๐๖/๕๑๗/๑๒๓๕/๑๒๘๒ ๗๓๗
ฉานที่ ๔	๐๖/๕๑๘/๑๒๓๕/๑๒๘๒ ๗๓๗
ฉานทุกระดับมีชื่อเรียกว่านิพพานชนิดหนึ่ง	๔๘๓
ฉานระงับความรัก – เกลียค	๑๓๔๓
ฉายิกิษผู้ฉลาด	๕๑๕

## ญ

ญาณเกิดจากสมาธิของผู้ที่มี สติปัญญารักษาดน	๑๓๒๔
ญาณเครื่องกำหนดครุใจผู้อื่น (เจโตปริยญาณ)	๑๕๖๑
ญาณเครื่องรู้ซึ่งจตุติและอุปปะตตะของสัตว์ (จตุปปตญาณ)	๑๕๖๓



ญาณทัตตสนะ (ก่อนการบรรลุ)	๑๕๕๘	ดินน้ำไฟลมเป็นสิ่งที่ภิกษุผู้เสาะ	
ญาณทัตตสนะ (ปัญญาเครื่องรู้เห็น)	๔๘๘	ต้องได้รู้รอบ	๕๕๒
ญาณทัตตสนะ (หลังการบรรลุ)	๑๕๓๔	ดินน้ำไฟลมเป็นสิ่งที่ภิกษุผู้อรหันต์พิจารณา	
ญาณทัตตสนะอันวิเศษควรแก่ความเป็นอริยะ๑๓๕๓		รู้รอบแล้ว	๕๕๔
ญาณในตถาคตผลญาณ	๑๓๔๕	เดช (แห่งธรรม) อันวิริยะนฤมิตขึ้น	๕๔๘
ญาณประเภทยิ่งเร็ว	๘๕๕	เจริญจนกถา (เรื่องขวางหนทางธรรม	
ญาณเป็นเครื่องสิ้นไปแห่งอาสวะ	๕๓/๗๖/๑๔๕๕	รับบรรพชิต)	๑๕๔๕
ญาณมิได้เฉพาะแก่ผู้มีจิตตั้งมั่น	๑๓๔๕	เจริญจนวิชา	๕๔๓
ญาณสามในแต่ละอริยสัง	๑๕๓๒	เดิน - เดินค่อยๆ - ยืน - นั่งลง - นอน	
ญาณหยั่งรู้ว่า “พ้นแล้ว”	๕๔	ขดีกว่า	๑๐๔๕
ญาณอย่างยิ่ง	๔๗๐	แดนเกิดแห่งทุกข์	๒๕๖

**ฐ**

ฐานที่เกิดแห่งตัณหา	๓๒๑
ฐานที่ตั้งแห่งความมีสัมปชัญญะ ๑๕ ฐาน	๑๑๕๐
ฐานแห่งวิปัสสนาในตัวเอง	๕๑๑
ฐานะที่ตั้งแห่งอนุสสติ	๑๒๓๕
ฐานะเป็นทางแห่งอมตะ	๘๓๕

**ค**

ดวงตา - ญาณ - ปัญญา - วิชา - และแสงสว่าง	
อริยสัง	๑๕๓๒
ดับกิเลสและทุกข์เพราะออกเสียได้จาก	
ฐিবวกทิกฐิลล	๖๓๖
ดับตัณหาคือปลงภาระหนักลงได้	๔๑๘
ดับไปเร็วเหมือนการกะพริบตาของคน	๑๔๓๐
ดำรงชีวิตอย่างคนหลุดพ้น	
มที่เขาสมมติกัน	๑๑๑๔
คำริ (ปกปฺเปติ)	๓๔๑
ดินน้ำไฟลมเป็นสิ่งที่บุรุษยังไม่ได้รู้รอบ	๕๕๑

**ต**

ตกลงในแหวงแห่งความเกิด ฯลฯ	๒๐
ตถาคต	๓๑/๓๕/๖๓/๗๕/๑๓๕/๑๗๕/๒๑๕/๒๕๕/๓๐๕/๓๕๕/๔๐๕/๔๕๕/๕๐๕/๕๕๕/๖๐๕/๖๕๕/๗๐๕/๗๕๕/๘๐๕/๘๕๕/๙๐๕/๙๕๕
ตถาคตเกิดขึ้นในโลกแสดงธรรม	๑๕๔๐
ตถาคตทั้งหลายเป็นเพียงผู้บอก	
(วิธีแห่งการกระทำ)	๘๕๒
ตถาคตถอนตัวออกได้แล้วจากโลก	๕๗
ตถาคตภาสิตา - อันเป็นตถาคตภาสิต	๕๐๕
ตถาคตไสยา (นอนอย่างตถาคต)	๑๓๐๕
ตถาคตอุบัติขึ้นในโลก	๕๕
ตถาคคือมีความเป็นอย่างนั้น	๑๐๕
ตทั้งคณิพพานโดยนิปปริยาย	๖๗๓
ตทั้งคณิพพานโดยปริยาย	๖๗๓
ตทั้งคณิพพุโต	๖๗๖
ตนเองก็ปฏิบัติตามหลักเกณฑ์อันนั้น	๘๓
ตโปชิจฺจุฉวาท	๘๓๘
ตโปชิจฺจุฉวาท (การสอนเกี่ยวกับบาปด้วยตบะ)	๘๓๗
ตโปชิจฺจุฉวิตร	๘๓๗

ตรัสโวหารโลกแต่มิได้ทรงยึดถือ	๖๕	ค้นหาในภพ	๓
ตรัสให้มีสติคู่กันไปกับสัมปชัญญะ	๑๒๓๘	ค้นหาเป็นเครื่องถ่วงรื้อเพื่อให้เกิดขึ้น	
ต้นเหตุแห่งมิจฉาทิฎฐิ	๕๓๒	แห่งภพนั้นๆ	๓๖๒
ต้นเหตุแห่งสัมมาทิฎฐิ	๕๓๒	ค้นหาเป็นเครื่องรื้อยรัตตัสสะให้ติดกัน	๓๖๒
ต้องละฉันทราคะในเบญจขันธ์	๒๕๒	ค้นหาเป็นเชื้อแห่งการเกิด	๓๕๑
ต้องเล่นไปในสังสารวัฏ	๖	ค้นหาเป็นเพื่อนสองของคน	๓๕๕
ค้นหักษยะ (ที่สิ้นค้นหา)	๔๕๗/๔๖๓	ค้นหาเป็นยางของพีช	๒๘๓
ค้นหาเกิดในที่ไหน	๑๒๕/๓๒๒	ค้นหาเป็นเหตุแห่งความโศก	๓๖๓
ค้นหาเกิดเพราะความได้เป็นหรือไม่ได้		ค้นหาพร้อมทั้งราก (อวิชชา)	๔๓๘
เป็นอย่างไรที่ต้องการ	๓๒๒	ค้นหามีกระแสนสามสิบหกสาย	๒๘๑
ค้นหาเกิดเพราะจิวร (เครื่องนุ่งห่ม)	๓๒๑	ค้นหามีเวทนาเป็นเหตุให้เกิด	๒๘๓
ค้นหาเกิดเพราะเสนาสนะ		ค้นหาที่อยู่อุปธิก็มีอยู่	๒๘๖
(เครื่องอยู่เครื่องใช้)	๓๒๒	ค้นหาไม่มีอุปธิก็ไม่มี	๒๘๖
ค้นหาเกิดเพราะอาหาร	๓๒๒	ค้นหาละไปในที่ไหน	๔๑๐
ค้นหา (ความทะยานอยาก)	๒๕๐	ค้นหาวิจริต (ความนึกที่ซ่านไปด้วยอำนาจ	
ค้นหา (เครื่องให้เกิดความสะอึก)	๒๘๑	แห่งค้นหา)	๓๑๕
ค้นหาเจริญเพราะมีมิจฉาทิฎฐิ		ค้นหาสัญโญชน์	๒๘๒
ในปิยรูป – สาทรูป	๓๗๕	ตัวความไม่สะอาด	๑๕๖๓
ค้นหาดับไปในที่ไหน	๔๑๐	ตัวความสะอาด	๑๕๗๐
ค้นหาโดยวิภาค	๒๘๘	ตัวฉันทราคะที่มีอยู่ในปัญญาพาทนักษันธ์คือ	
ค้นหาโดยวิภาค (อีกนัยหนึ่ง)	๒๘๕	ตัวอุปทาน	๒๑๓
ค้นหาตั้งอยู่ในที่ไหน	๑๒๕/๓๒๒	ตัวชักนำมาซึ่งมิจฉามรรค	๑๐๐๕
ค้นหาถูกทำให้แห้งสนิทแล้วก็ไหลไม่ได้	๕๔๒	ตัวทาง	๕๐
ค้นหาทำให้มีการเกิดอีก	๒๘๐/๓๕๘	ตัวพรหมจรรย์	๑๓๘๓
ค้นหาที่จะนำไปสู่ภพ	๗/๓๕๖	ตาณะ (ที่ป้องกัน)	๔๖๑/๔๖๓
ค้นหานั่นแหละเป็นเชื้อ	๓๕๒	ตาจุไปหารูปที่นำพอใจ	๑๒๓๔
ค้นหานุสัย	๒๘๐	ตาที่เป็นเหตุให้ได้โลกทรัพย์	๑๐๓
ค้นหาในกาม	๒๗๕	ตาที่เป็นเหตุให้รู้ธรรม	๑๐๓
ค้นหาในความมีความเป็น	๒๗๕	ตาบอดจุงตาบอดเป็นแถวยาว	๑๐๓๕
ค้นหาในความไม่มีความไม่เป็น	๒๗๕		

ตามเห็นกายในกาย แต่อย่าตริทริกซึ่งวิตกอันเข้าไป	
ประกอบอยู่กับกาย	๑๒๓๓
ตามเห็นจิตในจิต แต่อย่าตริทริกซึ่งวิตกอันเข้าไป	
ประกอบอยู่กับจิต	๑๒๓๓
ตามเห็นซึ่งตนว่ามีรูป	๒๑๘/๒๔๘
ตามเห็นซึ่งตนว่ามีอยู่ในรูป	๒๑๘/๒๔๘
ตามเห็นซึ่งรูปโดยความเป็นตน	๒๑๘/๒๔๘
ตามเห็นซึ่งรูปว่ามีอยู่ในตน	๒๑๘/๒๔๘
ตามเห็นธรรมในธรรม แต่อย่าตริทริกซึ่งวิตกอัน	
เข้าไปประกอบอยู่กับธรรม	๑๒๓๓
ตามเห็นเวทนาในเวทนา แต่อย่าตริทริกซึ่งวิตกอัน	
เข้าไปประกอบอยู่กับเวทนา	๑๒๓๓
ตายตามสิ่งใดไป ย่อมถูกตราน้ำเพราะสิ่งนั้น	๒๒๖
ตริจฺจนกถา	๑
ตริรูปปริกขี	๒๒
เตโชธาตุที่เป็นไปในภายใน	๑๕๘/๕๖๐
เตโชธาตุที่เป็นภายนอก	๑๕๘/๕๖๐
เตโชธาตุ (ธาตุไฟ)	๑๕๖
เตรียมพระโสคาบัน (คือธัมมานุสารีและ	
ธานุสารี)	๕๕๒/๖๗๐-๑/๑๔๖๔
เต้าดาบอด	๑๒
ไตรสิกขา	๕๕๗
ไตรสิกขาของพระอเสขะ	๕๕๕
ไตรสิกขา (อีกนัยหนึ่ง)	๕๕๕

## ถ

ถ้ายึดมั่นสารัตถะที่มีเครื่องยึดมั่นใส่อยู่อแล้ว	
ในโลกมีข้าพชิพนติดอยู่	๓๗๕
ถอนอนุสัยคืออวิชชา	๑๘๓
ถอนอนุสัยแห่งทิฏฐิและมานะ	๘๗๘

ถ้อยคำที่ประกอบด้วยสมบัติ	๑๔
ถ้อยคำที่ยึดถือเอาแตกต่างกัน	๔๐
ถ้อยคำอันพรำบ่นถึงกามคุณ	๑๔
ถัมพะ (หัวคือ)	๗๖๕
“ถ้ากระไรเราคำรงตนอยู่ใน	
ความลำบากเกิด”	๑๑๗๓
“ถ้าขันธจักได้มีสุขโดยถ่ายเดียว”	๒๓๑
“ถ้าขันธเป็นทุกข์โดยถ่ายเดียว”	๒๓๐
ถ้าจะมีตัวตนกันบ้าง	๑๐๑๔
“ถ้านิสสรณะจากขันธแต่ละขันธ มี”	๒๒๕
“ถ้านิสสรณะ (อุบายเครื่องออกพ้นไปได้)	
จากขันธแต่ละขันธ ไม่มี”	๒๒๕
ถ้ามีใครกล่าวติเตียนต่อหน้า	๑๒๔๔
ถ้ามีใครประหารเธอด้วยฝ่ามือ	๑๒๔๔
ถ้ามีราคะ มีนันทิ มีตัณหาในอาหาร	๓๔๘
ถ้าไม่มีราคะ ไม่มีนันทิ ไม่มีตัณหา	
ในอาหาร	๔๘๔
ถ้ายังมีเชื้อก็ยังไม่ปรินิพพาน	๔๗๕
ถ้าหมดเชื้อก็ปรินิพพาน	๔๗๕
“ถ้าอัสสาทะของแต่ละขันธ มี”	๒๒๘
“ถ้าอัสสาทะ (รสอร่อย) ของแต่ละขันธ	
ไม่มี”	๒๒๘
“ถ้าอาทินพของแต่ละขันธ มี”	๒๒๕
“ถ้าอาทินพ (โทษ) ของแต่ละขันธ ไม่มี”	๒๒๕
ถึงฝั่งนอกแห่งโลกคือถึงความสิ้นอาสวะ	๑๐๔๕
ถูกความกลัวคุกคามเอาแล้ว	๑๕
ถูกจิตนี้คิดโง่งมถ่วงปลิ้นปลอก	๑๘
ถูกตราน้ำเพราะตายตามเบญจขันธ	๒๒๖
ถูกตราน้ำเพราะอนุสัยในเบญจขันธ	๒๒๔

ถูกต้องธรรมเนียมเหล่านั้นด้วยนามกายแล้ว	
แลอยู่	๑๔๒๒
ถูกทำให้ยุ่งเหยิงเหมือนด้ายยุ่ง	๓๑๔
ถูกภพบังหน้าแล้ว	๔
เถรภายิต	๕๔๒
เถรภายิต	๔๓๕
เถรวัดย์ (คือตันทา)	๒๘๑

## ท

ทรงกล่าวธรรมปริยายตามลำพังพระองค์	๗๓๖
ทรงกำชับเรื่องการทำลายอหังการมมังการ	๑๔๘๖
ทรงบัญญัติแต่ความทุกข์และความดับทุกข์	๖๔
ทรงเป็นแต่ผู้บอกทางเท่านั้น	๔๗๕
ทรงพบ	๕๓
ทรงพยากรณ์เฉพาะเรื่องอริยสัจสี่	๖๒
ทรงพระนามว่าสัมมาสัมพุทธะ	
ตรัสรู้อริยสัจสี่	๕๗
ทรงรอบรู้โลก	๕๗
ทรงรำพึงถึงหมู่สัตว์	๓
ทรงแสวง	๕๒
ทรัพย์ประจำตัวของกษัตริย์	๕๔๘
ทรัพย์ประจำตัวของพราหมณ์	๕๔๘
ทรัพย์ประจำตัวของแพศย์	๕๔๘
ทรัพย์ประจำตัวของศูทร	๕๔๘
ทรัพย์อย่างยิ่ง	๔๗๐
ทอธารแห่งบุญ	๑๐๘๕
ทักษิณาทานที่มีผลเลิศในเบื้องบน	๑๑๒๔
ทันทวารุระ	๓๐
ทัสสนะไม่วิปริต	๑๕๖๕

ทัสสนะวิปริต	๑๕๖๖
ทางดำเนินแห่งจิตให้ถึงซึ่งการเกิดขึ้น	
แห่งสักกายะ	๓๗๓
ทางดำเนินแห่งจิตให้ถึงซึ่งการดับไป	
แห่งสักกายะ	๑๔๒๖
ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือ	
ของทุกข์	๒๕๕/๘๒๑
ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของโลก	๕๘
ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของเวทนา	๑๗๔
ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งรูป	๑๖๕
ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่ง	
วิญญาน	๒๐๘
ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือ	
แห่งเวทนา	๑๕๒
ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือ	
แห่งสังขาร	๒๐๒
ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือ	
แห่งสัญญา	๑๕๖/๑๕๘
ทางเดินแห่งจิตของปุถุชน	๗๕๓
ทางนั้นอันเป็นที่หลงแห่งมาร	๘๕๑
ทางเป็นเครื่องให้ถึงอมตะ	๔๗๖
ทางไปแห่งจิตของสัตว์	๑๘๖
ทางเพื่อการรู้จักการถอนซึ่งลูกศร	๘๕๒
ทางเพื่อความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพรหม	๑๒๕๘
ทางมาแห่งอนุสัย	๑๘๓
ทางมีองค์แปดประเสริฐกว่าทางทั้งหลาย	๘๕๑
ทางโล่งอันแน่นอนไปสู่สัมมัตตนิยาม	๑๓๗๓
ทางเสื่อมแห่งโกคะ	๑๐๕๔
ทางแห่งความหมดจด	๘๕๒

ทางแห่งความหลุดพ้นอย่างยิ่ง		ทฎฐิตัสสนะที่เป็นไปเพื่อทุกขนิโรธ	๔๓๓
ตามทฎฐิตีแห่งตนๆ	๓๓๐	ทฎฐิตีที่กระเศยคไปนทางกำหนดช้อมใจ	๓๒๔
ทางแห่งถ้อยคำที่กล่าวหา	๑๓๒๖	ทฎฐิตีที่กระเศยคไปนทางเข้าไปช้อมมั่นถ้อมมั่น๑๐๐๓	
ทางแห่งนิโรธ	๕๐๕	ทฎฐิตีที่กระเศยคไปนทางประกอบตน (อยู่ในภพ)๑๐๐๓	
ทางแห่งพระนิพพานอันเป็นธรรมหมดจด	๕๘๒	ทฎฐิตีที่กระเศยคไปนทางประกอบอยู่ในภพ๓๒๔	
ทางให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งโลก	๑๒๕	ทฎฐิตีที่กระเศยคไปนทางเพลิดเพลิด	๑๐๐๓
ทางให้ถึงความหลุดพ้นห้าทาง	๓๕๕	ทฎฐิตีที่กระเศยคไปนทาง	
“ทางให้ถึงนิพพานเราได้แสดงแล้ว”	๑๔๑	มีความกำหนดช้อมใจ	๑๐๐๓
ทายาทแห่งภษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า	๓๓๒	ทฎฐิตีที่กระเศยคไปนทางไม่กำหนดช้อมใจ	๓๒๔
ทารกไม่รู้ตามเป็นจริงซึ่งเจโตวิมุตติ – ปัญญา		ทฎฐิตีที่กระเศยคไปนทาง	
วิมุตติ	๓๕๕	ไม่ประกอบอยู่ในภพ	๓๒๔
ทำได้จนเป็นสักขีพยานในขณะที่		ทฎฐิตีที่กระเศยคไปนทาง	
อายตนะยังมีอยู่	๔๕๕	ไม่ช้อมมั่นด้วยอุปาทาน	๓๒๔
ทำที่สุดทุกข์โดยไม่รู้ริยสัจ	๕๖	ทฎฐิตีที่กระเศยคไปนทาง	
ทำนองเส้นผมบังภูเขา	๓	ช้อมมั่นด้วยอุปาทาน	๓๒๔
ทำมารให้เป็นผู้ตาบอด	๓๓	ทฎฐิตีที่กระเศยคไปนทางสขบมัวเมา	๑๐๐๓
ทำไมจึงกล่าวกันว่ารูป	๔๕๕	ทฎฐิตีที่เกี่ยวกับคณหา	๓๓๐
ทำไมจึงกล่าวกันว่าวิญญาน	๕๐๐	ทฎฐิตีที่ถือเอาได้ซึ่งประโยชน์โดยส่วนสอง	๕๕๒
ทำไมจึงกล่าวกันว่าเวทนา	๔๕๕	ทฎฐิตินิสสัยที่สหระคด้วยปุพพันตขันธ	๑๒๖๓
ทำไมจึงกล่าวกันว่าสังขาร	๔๕๕	ทฎฐิตินิสสัยที่สหระคด้วยอปันตขันธ	๑๒๖๓
ทำไมจึงกล่าวกันว่าสัญญา	๔๕๕	ทฎฐิติวก – ทฎฐิติลบ	๖๓๖
ทำอย่างไรสรียจนต์จักถึงฝั่งโน้นได้	๔๓๘	ทฎฐิติปฎิลาภ (การได้ทฎฐิตีเฉพาะเรื่อง)	๑๑๔๘
ทิ้งเสียนั้นแหละกลับจะเป็นประโยชน์	๕๐๑	ทฎฐิติปัตต์ (ผู้บรรลุแล้วด้วย	
ทฎฐิตธรรมนิพพาน โดยนิปปริยาย	๖๓๕	ความเห็นลงสู่ธรรม)	๖๖๘
ทฎฐิตธรรมนิพพาน โดยปริยาย	๖๓๔	ทฎฐิตีปรารภทั้งปุพพันตและอปันตขันธ	๓๓๐
ทฎฐิตัมมนิพพานวาท	๓๓๓	ทฎฐิตีปรารภปุพพันตขันธ	๓๓๐
ทฎฐิติตะ	๔๓๓	ทฎฐิตีปรารภอปันตขันธ	๓๓๐
ทฎฐิตีซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งการวิวาท	๑๐๐๒	ทฎฐิตีโยคะ	๔๒๘
ทฎฐิตีตั้งเชือกที่ผูกถ้ำ	๔๓๘		

ทฤษฎีว่า “ลมก็ไม่พัด แม่น้ำก็ไม่ไหล		“ที่” ซึ่งจักขุของมารผู้มีบาปมองไม่เห็น	๑๓๔๒
สตรีมีครรภ์ก็ไม่คลอด พระจันทร์		“ที่” ซึ่งดวงจันทร์ก็ไม่ส่องแสง	๔๔๐
และพระอาทิตย์ก็ไม่ขึ้นไม่ตก		“ที่” ซึ่งดวงอาทิตย์ก็ไม่ปรากฏ	๔๔๐
แต่ละอย่างๆ เป็นของตั้งอยู่		“ที่” ซึ่งดาวศุกร์ย่อมไม่ส่องแสง	๔๔๐
อย่างมั่นคงจตุการตั้งอยู่		“ที่” ซึ่งคินน้ำไฟลมไม่อาจเข้าไปอยู่	๔๔๐
ของเสาระเนียด”	๕๘๔	“ที่” ซึ่งธาตุสี่หยั่งลงไม่ถึง	๔๓๘
ทฤษฎีสัญโยชน์ (สังโยชน์คือความเห็นผิด)	๓๘๘	“ที่” ซึ่งนามรูปดับไม่มีเหลือ	๔๓๘
ทฤษฎีสัมปทา (ความเป็นโสดาบัน)	๕๖๕	“ที่” ซึ่งมารผู้มีบาปมองไม่เห็น	๓๓
ทฤษฎีสัมปันนบุคคล	๒๒๒	“ที่” ซึ่งมารและบริวารของมารไปไม่ถึง	๓๒
ทฤษฎีให้เกิดเวทนาที่ล้วนแต่เป็นทุกข์สมุทัย	๓๗๖	“ที่” ซึ่งวิภูษะย่อมไม่หมุน	๔๓๕
ทฤษฎีอันเป็นไปตรง	๑๒๓๗	ที่ดับแห่งภพทั้งหลายโดยประการทั้งปวง	๔๔๖
ทฤษฎีอันเป็นอริมุตติบาท	๓๗๐	ที่ตั้งอาศัยเกิดแห่งตัณหา	๑๓๐/๓๒๒
ทฤษฎีปาทานความถ่อมมั่นในทฤษฎี	๒๑๐	“ที่ตั้งอาศัยแห่งการเจริญ	
ทิพพโสดญาณธาตุ	๔๕๖	สัมโพธิปักขิกธรรม”	๘๐๖
ทิมแทงกันและกันด้วยหอกปาก	๑๗๕	ที่ด้านทานสำหรับสัตว์ผู้กลัว	๑๓๔๑
ทิสใดอันเธอไม่เคยไปตลอดกาลยาวนาน	๖๐๓	ที่ติดของสัตว์	๒๑๕
ทิสเบื้องขวา	๑๐๕๕	ที่ที่ควรเที่ยวไปซึ่งเป็นวิสัยแห่งบิดาของตน	๑๑๘๐
ทิสเบื้องซ้าย	๑๐๕๗	ที่ที่มารไปไม่ถึง	๔๓๕
ทิสเบื้องต่ำ	๑๐๕	ที่ที่มีโสภ มีฐิติ มีความคับแคบ	๓๔๘
ทิสเบื้องบน	๑๐๕๘	ที่ที่ไม่ใช่ที่เกี่ยวของบุณชน	๔๓๕
ทิสเบื้องหน้า	๑๐๕๕	ที่ที่เกี่ยวนอกโลก	๔๓๕
ทิสเบื้องหลัง	๑๐๕๖	ที่นั่ง - นอน - ยืน - เดิน อันเป็นทิพย์	๑๓๔๕
ทิสเป็นที่ผาสุกแก่ตลาคต	๑๐๕๓	ที่เป็นที่ประชุมลงของสิกขาบททั้งปวง	๕๖๑
ทีปะ (เกาะที่พื้นน้ำ)	๔๖๐/๔๖๓	ที่พึงอันเกษม	๑๕
ที่เกิดของเวทนาทั้งสามได้แก่ “ผัสสะ”	๗๕๐	ที่พึงอันสูงสุด	๑๕
ที่เกิดและการเกิดแห่งตัณหา	๓๒๐	ที่มีไฉ่ฝั่ง (วิภูษสงสาร)	๘๕๕
ที่เกิดแห่งอาหาร	๒๘๗	ที่มุ่งแสวงของผู้มองเห็นโทษในโลก	๔๗๑
ที่เกิดแห่งอุปธิ	๒๘๖	ที่ไม่โสภ ไม่มีฐิติและไม่มีมีความคับแคบ	๔๘๔
ที่เกิดแห่งอุปาทาน	๒๘๗	ที่ละไปดับไปแห่งตัณหา	๔๑๐

(หาคำต่อไปนี้ ศึกษาเนื้อกันไป :-)

ที่สงบสังขารทั้งปวง	๔๔๓	ทุกขนิโรธอริยสัง (อีกนัยหนึ่ง)	๑๑๕
ที่สละคืนอุปธิทั้งปวง	๔๔๓	ทุกขเวทนา	๑๓๑
ที่สิ้นตัณหา	๔๔๓	ทุกขเวทนาพึงเห็นโดยความเป็นลูกศร	๑๘๑
ที่คลายความกำหนัด	๔๔๓	ทุกขสมุทฺถคามินีสมนุสฺสนา	๓๓๔
ที่ดับกิเลส	๔๔๓	ทุกขสมุทฺถอริยสัง	๑๑๕
ที่สกัดซึ่งสัตว์ยินดีได้โดยยาก	๘๕๕	ทุกขสมุทฺถอริยสัง (โดยพิสดาร)	๑๒๕/๓๒๒
ที่สุดของพรหมจรรย์คือนิพพาน	๔๒๒	ทุกขสมุทฺถอริยสังเป็นสิ่งที่ควรละ	๔๐๓
ที่สุดในเบื้องต้นของภวตัณหา	๓๑๓	ทุกขสมุทฺถอริยสัง (อีกนัยหนึ่ง)	๑๓๘
ที่สุดในเบื้องต้นของอวิชชา	๓๓๓	ทุกขสัญญาเป็นไปโดยสะดวกเมื่อมุ่ง	
ที่สุดแห่งทุกข์	๔๔๑/๔๔๒/๔๔๓/๕๔๒/ ๓๖๕/๓๓๓	อานิสงส์หกประการ	๕๒๕
ที่สุดแห่งพรหมจรรย์	๑๓๘๓	ทุกขอริยสัง	๑๐๕/๑๔๕
ที่สุดแห่งโลกที่ไม่อาจถึงได้ด้วยกายไป	๔๔๐	ทุกขอริยสัง (โดยพิสดาร)	๑๒๕
ที่สุดแห่งอนุสัย	๘๐๓	ทุกขอริยสังเป็นสิ่งที่ควรรอบรู้	๒๓๔
ที่หลบพ้นภัยจากมาร	๑๓๔๑	ทุกขอริยสัง (อีกนัยหนึ่ง)	๑๑๓
ที่อันเป็นฝั่ง (นิพพาน)	๘๕๕	ทุกขอริยสัง (อีกนัยหนึ่ง)	๑๑๔
ทุกขตา (คือทุกข์เพราะทุกข์ ทุกข์เพราะปรุงแต่ง		ทุกข์กล่าวโดยย่อ	๑๒๕/๑๕๓
ทุกข์เพราะแปรปรวน)	๑๔๐๕	ทุกข์เกี่ยวกับความยากจนในโลก	๒๓๑
ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาเป็นสิ่งที่ควรทำ		ทุกข์ของเทวดาและมนุษย์มีเสมอกันตาม	
ให้เกิดมี	๑๔๘๕	ธรรมชาติ	๒๕๘
ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัง	๑๑๐	ทุกข์คือกระแสการปรุงแต่งทางจิต	๒๖๒
ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัง		ทุกข์ชนิดที่ธีรชนไม่เคยประสบ	๒๓๓
(โดยพิสดาร)	๑๓๕	ทุกข์ชนิดปลายแถว (แสดงโดยภาษาคน)	๒๓๐
ทุกขนิโรธคามินีสมนุสฺสนา	๑๔๒๖	ทุกข์ชนิดปลายแถว (แสดงโดยภาษาธรรม)	๒๓๑
ทุกขนิโรธเรียกว่าสักกายนิโรธ	๓๔๔	ทุกข์ดับไปทุกชั้นตอนแห่งการกระทำ	
ทุกขนิโรธอริยสัง	๑๑๐	ที่กระทำแล้ว	๕๕๖
ทุกขนิโรธอริยสัง (โดยพิสดาร)	๑๓๒	ทุกข์ทั้งหมดนั้นมีมันทะเป็นมูล	๓๔๑
ทุกขนิโรธอริยสังเป็นสิ่งที่ควรทำให้แจ้ง	๘๑๕	ทุกข์ที่คลายช้า	๒๕๔
		ทุกข์ที่คลายเร็ว	๒๕๔
		ทุกข์ที่ทรงแสดงด้วยอายตนะภายใน	๑๑๔

ทุกข์ที่ทรงแสดงด้วยอุปาทานชั้น	๑๑๓	ทุกข์มีอุปธิเป็นปัจจัย	๓๖๘
ทุกข์ที่มีประมาณยิ่ง	๒๕๔	ทุกข์มีอวิชชาเป็นปัจจัย	๓๖๘
ทุกข์ที่มีประมาณเล็กน้อย	๒๕๔	ทุกข์มีสังขารเป็นปัจจัย	๓๖๘
ทุกข์ที่ว่าตนทำเองก็ห้ามได้ ผู้อื่นทำให้ก็ห้ามได้		ทุกข์มีวิญญูญาณเป็นปัจจัย	๓๖๘
ก็อาศัยผัสสะเกิดขึ้น	๒๖๓	ทุกข์มีผัสสะเป็นปัจจัย	๓๖๘
ทุกข์ที่ว่าตนทำเองก็อาศัยผัสสะเกิดขึ้น	๒๖๓	ทุกข์มีเวทนาเป็นปัจจัย	๓๖๘
ทุกข์ที่ว่าตนทำเองด้วย ผู้อื่นทำให้ด้วยก็อาศัย		ทุกข์มีตัณหาเป็นปัจจัย	๓๖๘
ผัสสะเกิดขึ้น	๒๖๓	ทุกข์มีอุปาทานเป็นปัจจัย	๓๖๘
ทุกข์ที่ว่าผู้อื่นทำให้ก็อาศัยผัสสะเกิดขึ้น	๒๖๓	ทุกข์มีอรัมภะ (ความเกาะเกี่ยว) เป็นปัจจัย	๓๖๘
ทุกข์โทมนัสเพราะการอารักขาโรคทรัพย์	๓๒๖	ทุกข์มีอาหารเป็นปัจจัย	๓๖๘
ทุกข์โทษที่เกิดจากกาม	๓๖๑	ทุกข์มีอิณฺชิตะ (ความหวนไหว) เป็นปัจจัย	๓๖๘
ทุกข์นี้หน่อมมีอุปธิเป็นเหตุให้เกิด	๕๗๕	ทุกข์สรูปในปัญจอุปาทานกชั้น	๑๕๔
ทุกข์ประเภทใหญ่ๆ	๒๑	ทุกข์เหลือน้อยขนาดฝุ่นตติปลายเล็บ	๒๒
ทุกข์เพราะการเข้าถึงอบาย	๓๖๖	ทุกข์อย่างยิ่ง	๔๗๐
ทุกข์เพราะการเข้าทำสงครามกัน	๓๖๓	ทุกข์อาศัยปัจจัยคือผัสสะเกิดขึ้น	๒๖๓/๓๓๘
ทุกข์เพราะการปล้นเอาเมือง	๓๖๔	ทุกเขอนัตตสัญญา	๗๖๘
ทุกข์เพราะการไม่ได้บริโภครตามเวลา	๓๖๑	ทุกเขอนัตตสัญญา (ความสำคัญรู้ในความเป็น	
ทุกข์เพราะพยายามไร้ผล	๓๖๒	อนัตตาในทุกข์)	๑๑๕๓
ทุกข์เพราะติดอยู่ในอายตนะ	๒๕๕	ทุกเขอนัตตสัญญา (สัญญาว่ามีใช้ตน	
ทุกข์เพราะถูกลงกรรมกรรม	๓๖๔	ในสิ่งที่เห็นทุกข์)	๖๘๐
ทุกข์เพราะมัวเพลินในอายตนะ	๒๖๔	ทุกแง่มุมที่เกี่ยวกับอกุศลมูล	๓๘๔
ทุกข์เพราะมีลักษณะทนได้ยาก	๒๕๘	ทุจริตบริบูรณ์ย่อมทำนิเวศน์ห้าประการ	
ทุกข์เพราะมีลักษณะเป็นของปรุง	๒๕๘	ให้บริบูรณ์	๓๑๔/๓๓๔
ทุกข์เพราะมีลักษณะแปรปรวน	๒๕๘	ทุสศีลยะ (ความทุศีล)	๓๘๒
ทุกข์เพราะยึดถือสิ่งที่ยึดถือไม่ได้	๒๖๐	เทวดาทิ้งหลายส่วนแต่ถูกผูกด้วย	
ทุกข์เพราะวิวาทบาดหมางกัน	๓๖๓	เครื่องผูกคือกามคุณ	๔๓๕
ทุกข์มีขึ้นเพราะอุปธิ	๔	เทวดาและมนุษย์มีอารมณ์เป็นที่มายินดี	๒๕๘
ทุกข์มีอการแปด (อีกนัยหนึ่ง)	๑๐๕/๑๑๑	“เทวะท่อนกระดุกที่ฆ่าแหละเนื้อออกหมดแล้ว”๓๐๐	
(สิบเอ็ดคำต่อไปนี้ ศึกษาเนื่องกันไป :-)		โทมนัสที่ควรเสพ	๑๑๔๒



โทมนัสที่ไม่ควรเสพ	๑๑๔๒
โทวจัสตดา (ความเป็นคนว่ายาก)	๓๘๒
โทษของกาม	๓๖๑
โทษของการไม่มีกายคตาสติ	๑๒๓๔
โทษของธาตุ	๑๖๐
โทษที่เกิดจากมิจฉาทิฎฐิในการพูด ๑๐๐๑/๑๐๐๒	
โทษในข้อที่ตนมีความเกิดเป็นธรรมดา	๔๗๑
โทษในข้อที่ตนมีความแก่เป็นธรรมดา	๔๗๑
โทษในข้อที่ตนมีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา	๔๗๒
โทษในข้อที่ตนมีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา	๔๗๒
โทษในข้อที่ตนมีความตายเป็นธรรมดา	๔๗๒
โทษในข้อที่ตนมีความเศร้าหมอง รอบด้านเป็นธรรมดา	๔๗๒
โทษในข้อที่ตนมีความโศกเป็นธรรมดา	๔๗๒
โทษแห่งกาม	๒๕๐
โทษแห่งความโศก	๒๖๘
โทษแห่งผัสสายนะ	๔๒๕
โทษแห่งภพ	๓๑๓
โทษแห่งมิจฉาตั้งกับปะ	๑๐๓๘
โทษแห่งอันตคาหิกทิฎฐิสิบ	๑๐๐๘
โทษอันดำทราวม (อาทีนวะ)	๕๓๓
โทษ (อาทีนวะ) ของรูป	๑๖๔/๑๖๘
โทษ (อาทีนวะ) ของวิญญาณ	๒๘๐
โทษ (อาทีนวะ) ของเวทนา	๑๖๘/๑๗๒/๑๕๑
โทษ (อาทีนวะ) ของสังขาร	๒๐๒
โทษ (อาทีนวะ) ของสัญญา	๑๕๘
โทษที่ควรแก่การถึงซึ่งอบาย	๕๓๐
โทษอันเป็นอกุศลมูล	๓๘๔
โทษที่มีโทษมากคล้ายเร็ว	๓๘๖

## ธ

ธรรมกถีกแห่งยุค	๑๔๐๖
ธรรมเกษมจากโยคะ	๕๑๐
ธรรมเกี่ยวกับสัญญาโยชนิยธรรม ๒ อย่าง	๓๘๗
ธรรมของสัตว์บุรุษ - ไม่เป็นของสัตว์บุรุษ	๑๓๗๑
ธรรมของอาหุเนยยบุคคลๆ	๑๔๘๑
ธรรมชั้นแรกของพระอเสขะ	๕๕๕
ธรรมเครื่องข้ามฝั่ง	๘๕๕
ธรรมเครื่องรักษาจิตด้วยสติ	๑๑๘๖
ธรรมเครื่องสิ้นอาสวะ	๑๔๒๓
ธรรมเครื่องอยู่เป็นสุขในทิฎฐิธรรม	๑๓๐๑
ธรรมเครื่องอยู่สงบ	๑๓๐๒
ธรรมจักรที่ใครๆ ในโลกให้หมุนกลับมิได้	๑๔๓
ธรรมจักขุ	๑๕
ธรรมชาติของกาม	๑๐๕๖
ธรรมชาติจริงแท้	๔๗๐
ธรรมชาติเป็นที่สงบระงับแห่ง สังขารทั้งปวง	๑๓๓๑/๑๓๕๓
ธรรมชาติเป็นที่สลัดคืนซึ่งอุปธิ ทั้งปวง	๑๓๓๑/๑๓๕๓
ธรรมชาติอันสงบ	๔๗๓
ธรรมโดยสายกลาง (อีกปริยายหนึ่ง) (สิบคำต่อไปนี้ ศึกษาเนื่องกันไป :-)	๒๖๒
ธรรมทั้งปวงมีฉันทะเป็นมูลราก	๑๕๓๑
ธรรมทั้งปวงมีมนสิการเป็นแดนเกิด	๑๕๓๑
ธรรมทั้งปวงมีผัสสะเป็นสมุทัย	๑๕๓๑
ธรรมทั้งปวงมีเวทนาเป็นที่ประชุมลง	๑๕๓๑
ธรรมทั้งปวงมีสมาธิเป็นประมุข	๑๕๓๑

ธรรมทั้งปวงมีสติเป็นอธิบดี	๑๕๓๒	ธรรมเป็นเครื่องเปิดโล่งแห่งจิต	๑๑๘๕
ธรรมทั้งปวงมีปัญญาเป็นอันดับสูงสุด	๑๕๓๒	ธรรมเป็นเครื่องสะดุ้งหวาดเสียว	๒๑๘
ธรรมทั้งปวงมีวิมุตติเป็นแก่น	๑๕๓๒	(หาคำต่อไปนี้ ศึกษาเนื้อกันไป :-)	
ธรรมทั้งปวงมีอมตะเป็นที่หยั่งลง	๑๕๓๒	ธรรมเป็นเครื่องให้ถึงวิมุตติข้อที่ ๑	
ธรรมทั้งปวงมีนิพพานเป็นที่สุดจบ	๑๕๓๒	(การฟังธรรม)	๓๕๖
ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา	๘๕๒	ธรรมเป็นเครื่องให้ถึงวิมุตติข้อที่ ๒	
ธรรมทั้งหลายย่อมทนต่อความเพ่งพินิจ	๘๘	(การแสดงธรรม)	๓๕๓
ธรรมทั้งหลายอันเกิดแต่เหตุจักเป็น		ธรรมเป็นเครื่องให้ถึงวิมุตติข้อที่ ๓	
สิ่งที่เราเห็นแล้วด้วยดี	๕๓๑	(การสาธยายธรรม)	๓๕๓
ธรรมทำความเป็นเทวดา	๑๓๔๖	ธรรมเป็นเครื่องให้ถึงวิมุตติข้อที่ ๔	
ธรรมทำความมีกำลังในสมาธิ	๑๓๑๒	(การตรีกตรองธรรม)	๓๕๘
ธรรมทำความสงบ - ไม่ทำความสงบ	๑๓๓๑	ธรรมเป็นเครื่องให้ถึงวิมุตติข้อที่ ๕ (การมีสมาธิ	
ธรรมทำความหลุดพ้นเพราะสิ้นไปแห่งตัณหา		แทงตลอดซึ่งธรรม)	๓๕๕
ซึ่งตรัสไว้โดยสังเขป	๓๔๔	ธรรมเป็นเครื่องให้ถึงวิมุตติ	
ธรรมทำจิตให้อยู่ในอำนาจ	๑๓๔๖	(วิมุตตายตนะ ๕ ประการ)	๓๕๕
ธรรมที่ควรกระทำให้เจริญด้วยปัญญาอันยิ่ง	๑๑๓	ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระอริยเจ้า	๖๑๑
ธรรมปริยายซึ่งมีปริยายร้อยแปด	๑๓๖	ธรรมเป็นที่กำจัดโทสะ (โทสวินโย)	๔๔๔
ธรรมปริยาย ๔๐ อันตถาคตให้หมุนไปแล้ว		ธรรมเป็นที่กำจัดโมหะ (โมหวินโย)	๔๔๔
อันใครๆ ในโลกให้หมุนกลับ		ธรรมเป็นที่กำจัดราคะ (ราควินโย)	๔๔๔
ไม่ได้	๑๒๕๓	ธรรมเป็นที่ขจัดความกระหาย	๔๕๐
ธรรมปริยายอันชื่อว่าแวนธรรม	๕๘๐	ธรรมเป็นที่คลายความกำหนัด	๔๕๐
ธรรมปริยายอันเป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์๗๒๖		ธรรมเป็นที่ดับกิเลส	๔๕๐
(หาคำต่อไปนี้ ศึกษาเนื้อกันไป :-)		ธรรมเป็นที่ดับตามลำดับ	
ธรรมเป็นกุศลนับเนื่องในกุศล	๘๖๓	ซึ่งยังไม่ถึงนิพพาน	๕๒๒
ธรรมไม่มีโทษนับเนื่องในธรรมไม่มีโทษ	๘๖๓	ธรรมเป็นที่ดับแห่งตัณหา	๔๓๓
ธรรมควรเสพนับเนื่องในธรรมที่ควรเคารพ	๘๖๓	ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งการขุดเกลา	๑๔๔๘
ธรรมควรแก่อริชนับเนื่องใน		ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งการเจริญสติ	๑๑๘๖
ธรรมควรแก่อริชะ	๘๖๓	ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งโทสะ	๘๓
ธรรมฝ่ายขาวนับเนื่องในธรรมฝ่ายขาว	๘๖๓	ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งโมหะ	๘๓

ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งโลกะ	๘๗	ธรรมมิสุขเป็นผลตอบแทน – มีทุกข์เป็น	
ธรรมเป็นที่ตัดวิภูฏะ	๔๕๐	ผลตอบแทน	๑๓๗๑
ธรรมเป็นที่ถอนความอาลัย	๔๕๐	ธรรมมีอุปการะมากแก่บุคคลผู้เป็นเสขะ	๑๕๒๘
ธรรมเป็นที่สิ้นตัณหา	๔๕๐	ธรรมมีอุปการะมากแก่นุชย์	๕๐๕
ธรรมเป็นไปเพื่อการตัดขาดซึ่ง โวหาร		ธรรมไม่ทำความมีกำลังในสมาธิ	๑๓๑๑
ในอริยวินัย	๑๑๑๕	ธรรมไม่ประกอบด้วยทุกข์	๘๒๕
ธรรมเป็นรุ่งอรุณแห่งอัญญัญจิกมรรค	๘๕๔	ธรรมไม่เป็นข้าศึก (อรณ)	๘๒๕
ธรรมเป็นส่วนแห่งวิชา	๕๐๓	ธรรมไม่เป็นเครื่องสังสมกิเลส –	
ธรรมเป็นเหตุให้เนิ่นช้า	๖๔๒	สังสมกิเลส	๑๓๗๑
ธรรมเป็นอุปการะมากแก่การตามบรรลุ		ธรรมไม่เป็นไปเพื่ออาสวะ – ธรรมเป็นไป	
ถึงซึ่งความจริง	๕๐	เพื่ออาสวะ	๑๓๗๑
(สื่คำต่อไปนี้ ศึกษาเนื้อกันไป :-)		ธรรมไม่แผดเผา - ธรรมแผดเผา	๑๓๗๑
ธรรมพึงกำหนดรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง	๗๕๒	ธรรมไม่มีความแก่	๕๑๐
ธรรมพึงละด้วยปัญญาอันยิ่ง	๗๕๒	ธรรมไม่มีความเจ็บไข้	๕๑๐
ธรรมพึงทำให้เจริญด้วยปัญญาอันยิ่ง	๗๕๒	ธรรมไม่มีความตาย	๕๑๑
ธรรมพึงทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่ง	๗๕๒	ธรรมไม่มีความเศร้าหมอง	๕๑๑
ธรรมเพื่อการรอบรู้อุปาทานทั้งปวง	๗๕๕	ธรรมไม่มีโทษ - ธรรมมีโทษ	๑๓๗๑
ธรรมมีการนำออกซึ่งราคะ - โทสะ - โมหะ		ธรรมยอดเยี่ยม (บรมธรรม)	๔๔๔
เป็นปริโยสาน	๑๓๖๕	ธรรมละเอียดลึกซึ้งเห็นได้ยากเป็นอณู	๑๖
ธรรมมีความงามในเบื้องต้น - ท่ามกลาง -		ธรรมลักษณะ ๘ ประการแห่งเวทนา	๑๗๑
ที่สุด	๕๑๘	ธรรมลักษณะ ๓ ประการของกาม	๕๓๓
ธรรมมีนิพพานเป็นที่ไป (นิพพานคม)	๘๖๕	ธรรมลักษณะ ๓ ประการของรูป	๕๔๐
ธรรมมีนิพพานเป็นที่สุดจบ		ธรรมลักษณะ ๓ ประการของเวทนา	๕๔๔
(นิพพานปริโยสาน)	๘๖๕	ธรรมลักษณะ ๕ ของทิฏฐิ	๓๗๑
ธรรมมีนิพพานเป็นเบื้องหน้า		ธรรมลักษณะ ๕ ของอุปาทานชั้นห้า	๕๖๘
(นิพพานปรายน)	๘๖๕	ธรรมลักษณะ ๕ แห่งผัสสาตนะหก	๕๓๓
ธรรมมีประโยชน์ – ธรรมไม่มีประโยชน์	๑๓๗๑	ธรรมลุ่มลึกอันไม่เป็นวิสัยที่จะหยั่งถึง	
ธรรมมิสุขเป็นกำไร – มีทุกข์เป็นกำไร	๑๓๗๑	ได้ด้วยการตรึก	๖๕๘
		ธรรมเลิศมีวิบากที่เลิศ	๘๔๒

ธรรมวิชัยสัมโพชฌงค์ (โดยละเอียด)	๑๒๐๓	ธรรมห้าช่วยให้แทงตลอดอกุปปธรรมได้	
ธรรม ๒ อย่างเป็นส่วนแห่งวิชา	๕๐๓	ต่อกาลไม่นาน (นัยที่ ๓)	๑๑๘๕
ธรรมสัญญาในฐานะแห่งธรรมโอสถ	๑๓๕๐	ธรรม ๕ ประการของผู้ควรเพื่อเข้าถึง	
ธรรม ๓ อย่างที่ควรเจริญ	๕๕๖	สัมมาสมาธิ	๑๓๑๓
ธรรม ๓ อย่างที่ติดตามแวดล้อมซึ่ง		ธรรม ๕ ประการเครื่องอนุเคราะห์	
สัมமாகัมมันตะ	๑๒๕๓	สัมมาทิฐิ	๕๒๑
ธรรม ๓ อย่างที่ติดตามแวดล้อมซึ่ง		ธรรม ๕ ประการสำหรับคนเจ็บไข้	๑๔๓๔
สัมมาทิฐิ	๑๒๘๘	ธรรมห้าเป็นอุปการะแก่อาณาปานาสติภาวนา	
ธรรม ๓ อย่างที่ติดตามแวดล้อมซึ่ง		(นัยที่ ๑)	๑๑๘๗
สัมมาวาจา	๑๒๕๑	ธรรมห้าเป็นอุปการะแก่อาณาปานาสติภาวนา	
ธรรม ๓ อย่างที่ติดตามแวดล้อมซึ่ง		(นัยที่ ๒)	๑๑๘๘
สัมมาสังกัปปะ	๑๒๕๐	ธรรมห้าเป็นอุปการะแก่อาณาปานาสติภาวนา	
ธรรม ๓ อย่างที่ติดตามแวดล้อมซึ่ง		(นัยที่ ๓)	๑๑๘๕
สัมมาอาชีวะ	๑๒๕๕	ธรรม - อธรรม	๑๓๗๑
ธรรมสำหรับพวกที่ยังไม่มีศาสนา		ธรรม - อธรรม - อรรถ - อนรรค	
อันเป็นที่พอใจ	๕๔๗	เป็นสิ่งที่ควรทราบ	๑๓๘๖
ธรรม ๔ ประการที่ควรเจริญให้ยิ่งขึ้นไป	๔๖๘	ธรรมอันเป็นกุศลครอบงำความกลัวเสียได้	๑๔๘๐
ธรรม ๔ ประการที่ควรเจริญให้ยิ่งขึ้นไป		ธรรมอันเป็นเกาะที่พึ่ง	๔๔๔
ในตอนสุดท้าย	๘๐๕	ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งสังโยชน์	๗๓๓
ธรรม ๔ ประการสำหรับผู้ปฏิบัติ	๘๕๕	ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน ๒๑๓/๓๕๐/๗๓๔	
ธรรม ๖ ประการที่เป็นอุปสรรค		ธรรมอันเป็นที่สร้างแห่งความเมา	๔๕๐
แก่การก้าวลงสู่นิยามธรรม	๑๓๗๓	ธรรมอันเป็นที่สุดของสมณปฏิบัติ	๑๔๑๑
ธรรม ๖ ประการที่ไม่เป็นอุปสรรค		ธรรมอันเป็นเบื้องต้นอย่างยิ่ง	
แก่การก้าวลงสู่นิยามธรรม	๑๓๗๔	ในบรรดากุศลธรรม	๑๒๓๗
ธรรมห้าช่วยให้แทงตลอดอกุปปธรรมได้		ธรรมอันเป็นเหตุจกเป็นสิ่งที่เราเห็นแล้ว	
ต่อกาลไม่นาน (นัยที่ ๑)	๑๑๘๗	ด้วยดี	๕๓๑
ธรรมห้าช่วยให้แทงตลอดอกุปปธรรมได้		ธรรมอันไปทวนกระแส	๑๖
ต่อกาลไม่นาน (นัยที่ ๒)	๑๑๘๘	ธรรมอันพึงกำหนดรู้ด้วยปัญญาอันยิ่งคือ	
		ปัญจอุปาทานขันธ	๑๔๑๗

ธรรมอันพึงทำให้เจริญด้วยปัญญาอันยิ่งคือ		ธัมมานุสาริ	๕๕๒/๖๘๓
สมถะและวิปัสสนา	๑๔๑๘	ธัมมานุสาริ (ผู้เล่นไปตามธรรม)	๖๓๐
ธรรมอันพึงทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งคือ		ธาตุชั้นกลาง (รูปธาตุ)	๒๘๔
วิชาและวิมุตติ	๑๔๑๘	ธาตุชั้นทรม (กามธาตุ)	๒๘๓
ธรรมอันพึงละด้วยปัญญาอันยิ่งคือ		ธาตุชั้นประณีต (อรุปรธาตุ)	๒๘๔
อวิชาและภาวตัณหา	๑๔๑๘	ธาตุที่ทำความง่ายให้แก่การละตัณหา	๔๕๒
ธรรมโอสถโดยธรรมปีติ	๑๓๕๐	ธาตุเป็นเครื่องสลัดเสียซึ่งกาม	๔๕๒
ธรรมะที่ยิ่งกว่าสมาธิภาวนา	๘๕๓	ธาตุเป็นเครื่องสลัดเสียซึ่งพยาบาท	๔๕๓
ธรรมะสำหรับคนชรา	๗๗๑	ธาตุเป็นเครื่องสลัดเสียซึ่งรูป	๔๕๓
ธรรมะอันผิดไม่ได้ (อปัญญากรรม)	๕๔๗	ธาตุเป็นเครื่องสลัดเสียซึ่งวิหิงสา	๔๕๓
ธรรมารมณฺ์เกี่ยวกับความรัก - เกลียด	๑๓๔๗	ธาตุเป็นเครื่องสลัดเสียซึ่งสักกายะ	๔๕๔
ธัมมจริยา	๑๐๒	ธาตุไม่เที่ยงเป็นทุกข์เป็นอนัตตา	๑๖๑
ธัมมญาณ (ญาณในธรรม)	๕๘๓	ฐานะ (ของยังยืน)	๔๕๔/๔๖๒
ธัมมยานอันประเสริฐ	๑๓๖๘	“เรื่องทรงจำอริยสัจสี่ไว้โดยประการ	
ธัมมราคะธัมมนันทิ	๕๑๒	ที่เราแสดง”	๑๑๖/๑๑๘
ธัมมวาที	๕๐๘	(สื่ค่าต่อไปนี้ ศึกษาเนื่องกันไป :-)	
ธัมมสงเคราะห์ที่ทุกคนควรกระทำ	๑๒๗๗	โธวนะที่ผู้มีความเกิด หลุดพ้น	
ธัมมสมาธิ	๕๕๘	จากความเกิด	๑๔๔๓
ธัมมาธิปไตย (ความมีธรรมเป็นใหญ่)	๑๕๐๐	โธวนะที่ผู้มีความแก่ หลุดพ้นจากความแก่	๑๔๔๓
ธัมมานุปัสสนา	๘๐๘	โธวนะที่ผู้มีความตาย หลุดพ้น	
ธัมมานุปัสสนาตามนัยแห่ง		จากความตาย	๑๔๔๓
มหาสติปัฏฐานสูตร	๑๒๒๔	โธวนะที่ผู้มีความโสภณฯ หลุดพ้น	
ธัมมานุปัสสนาตามนัยแห่ง		จากความโสภณฯ	๑๔๔๓
อานาปานสติสูตร	๑๒๒๓	โธวนะอันประเสริฐ	๑๔๔๓
ธัมมานุปัสสนาหมวดขั้น (คือธรรม)	๑๒๒๕		
ธัมมานุปัสสนาหมวดนิรณ (คือธรรม)	๑๒๒๔		
ธัมมานุปัสสนาหมวดโพชฌงค์ (คือธรรม)	๑๒๒๗		
ธัมมานุปัสสนาหมวดอริยสัจ (คือธรรม)	๑๒๒๘		
ธัมมานุปัสสนาหมวดอายตนะ (คือธรรม)	๑๒๒๖		
		<b>น</b>	
		นอนอย่างราชสีห์	๑๑๕๑
		น้อมจิตไปสู่อมตธาตุ (คือนิพพาน)	๑๔๑๒
		นักรบผู้เชี่ยวชาญการยิงศร	๖๔๖

นักรบผู้ยิงได้ไกล	๖๔๖	นิชฌามปฏิปทา	๘๓๐
นักรบผู้ยิงได้แม่นยำ	๖๔๗	นิทานสัมภวะ (เหตุเป็นแดนเกิด) แห่งกรรม๑๐๒๕	
นักรบผู้สามารถทำลายหมู่พลอันใหญ่ได้	๖๔๗	นิทานสัมภวะ (เหตุเป็นแดนเกิด) แห่งกาม ๓๐๘	
นักเรียนอริยสัจ	๔๗	นิทานสัมภวะ (เหตุเป็นแดนเกิด) แห่งทุกข์ ๒๕๔	
นัตถิก - นัตถิกวาท	๕๔๗	นิทานสัมภวะ (เหตุเป็นแดนเกิด) แห่งเวทนา๑๗๓	
นันทิ (ความเพลิดเพลิน)	๒๐๕/๓๕๘	นิทานสัมภวะ (เหตุเป็นแดนเกิด) แห่งสัญญา๑๕๕	
นันทิในกาม	๔๕๔	นิทานสัมภวะ (เหตุเป็นแดนเกิด) แห่งอาสวะ๓๕๖	
นันทิในพยาบาท	๔๕๔	นิทานสัมภวะแห่งกรรมคือผัสสะ ๑๐๒๕	
นันทิในรูป	๔๕๔	นิเทศว่าด้วยกิเลสทั้งหลายในฐานะสมุทัย ๓๘๑	
นันทิในวิหิงสา	๔๕๔	นิเทศว่าด้วยข้อความนำเรื่องมรรค ๘๒๒	
นันทิในสักกายะ	๔๕๔	นิเทศว่าด้วยข้อความสรุปเรื่องมรรค ๑๓๖๘	
นันทิระคะพึงเห็นว่าเหมือนกับน้ำ	๒๐๖	นิเทศว่าด้วยความดับแห่งตัณหา ๔๑๐	
“นันทของเรา นันทเป็นเรา นันทเป็นอตตตาของเรา”๒๑๕		นิเทศว่าด้วยทฤษฎีเกี่ยวกับตัณหา ๓๗๐	
“นันท โคนไม้, นันท เรือนว่าง” ๑๔๑/๕๐๕		นิเทศว่าด้วยที่เกิดและการเกิดแห่งตัณหา ๓๒๐	
นानัตตสัญญา (ความกำหนดหมาย		นิเทศว่าด้วยทุกข์สรุปในปัจจุปาทานักขันธ ๑๕๔	
ในภาวะต่างๆ)	๕๓๕	นิเทศว่าด้วยธรรมเป็นที่ดับแห่งตัณหา ๔๓๗	
นาบาปคือสมณพราหมณ์มีมิชฌามรรค ๑๔๔๕		นิเทศว่าด้วยประเภทและอาการแห่งทุกข์	
นาบุญคือสมณพราหมณ์มีสัมมามรรค ๑๔๔๖		ตามหลักทั่วไป ๑๔๘	
นาบุญหรือนาบาปเนื่องอยู่กับองค์แห่งมรรค๑๔๔๕		นิเทศว่าด้วยผู้ดับตัณหา ๕๕๑	
นามรูป ๒๒๒		นิเทศว่าด้วยลักษณะแห่งตัณหา ๒๘๐	
นามรูปดับสนิทเพราะการดับสนิท		นิเทศว่าด้วยสัมมากรรมันตะ ๑๐๘๐	
ของวิญญาน ๔๓๘		นิเทศว่าด้วยสัมมาทิฐิ ๘๗๓	
น้ำชำระกระดูกให้บริสุทธิ์ (โธวน) ๔๖๖		นิเทศว่าด้วยสัมมาวาจา ๑๐๖๐	
น้ำคิดปลายใบหญ้าคา กับน้ำ		นิเทศว่าด้วยสัมมาวายามะ ๑๑๒๗	
ในสระกว้าง ๕๐ โยชน์ ๒๓		นิเทศว่าด้วยสัมมาสติ ๑๑๗๖	
น้ำในมหาสมุทรไม่มีอยู่แม้สักว่าองคฺฐีเดียว ๑๐๑๕		นิเทศว่าด้วยสัมมาสมาธิ ๑๑๗๘	
น้ำ ๒ - ๓ หยดกับน้ำทั้งมหาสมุทร ๒๓		นิเทศว่าด้วยสัมมาสังกัปปะ ๑๐๒๕	
น้ำ ๒ - ๓ หยดกับน้ำในแม่น้ำ ๕ สายรวมกัน ๒๓		นิเทศว่าด้วยสัมมาอาชีวะ ๑๐๕๐	
นิชชะ (สิ่งกระทบจิตใจคือราคะโทสะโมหะ) ๑๔๐๕		นิเทศว่าด้วยหลักเบ็ดเตล็ดเกี่ยวกับความทุกข์๒๕๔	

นิเทศว่าด้วยอาการดับแห่งตัณหา	๗๓๐	นิพพานคามิมรรคคือกายคตาสติ	๑๓๗๒
นิเทศว่าด้วยอาการที่ตัณหาทำให้เกิดทุกข์	๓๒๘	นิพพานคามิมรรคคือสมณะและวิปัสสนา	๑๓๗๒
นิเทศแห่งทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ	๘๒๒	นิพพานคามิมรรคคือสวิตักกสวิจาร -	
นิเทศแห่งทุกขอริยสัจ	๑๔๘	อวิตักกวิจาร์มัตตะ -	
นิเทศแห่งนิโรธสัญญา	๑๓๕๓	อวิตักกอวิจาร์สมาธิ	๑๓๗๒
นิเทศแห่งนิโรธอริยสัจ	๔๑๐	นิพพานคามิมรรคคือสุญญต - อนิมิตต -	
นิเทศแห่งปฏิจสมุปปีนธรรม		อัปปนิหิตสมาธิ	๑๓๗๒
(ในปฏิจสมุปบาท)	๓๓๐	นิพพานคามิมรรคคือสติปัญฐานสี่	๑๓๗๒
นิเทศแห่งปหานสัญญา	๑๓๕๒	นิพพานคามิมรรคคือสัมมปธานสี่	๑๓๗๒
นิเทศแห่งมัคคอริยสัจ	๘๒๒	นิพพานคามิมรรคคืออิทธิบาทสี่	๑๓๗๒
นิเทศแห่งวิราคสัญญา	๑๓๕๒	นิพพานคามิมรรคคืออินทรีย์ห้า	๑๓๗๒
นิเทศแห่งสมุททอริยสัจ	๒๘๐	นิพพานคามิมรรคคือพละห้า	๑๓๗๒
นิเทศแห่งสัพพโลเกอนภิตรตสัญญา	๑๓๕๓	นิพพานคามิมรรคคือโพชฌงค์เจ็ด	๑๓๗๓
นิเทศแห่งสัพพสังขารสุอนิจจสัญญา	๑๓๕๓	นิพพานคามิมรรคคืออริยอัฐังคิกมรรค	๑๓๗๓
นิเทศแห่งอนัตตสัญญา	๑๓๕๑	นิพพานคามิมัคคะ	๑๓๗๒
นิเทศแห่งอนิจจสัญญา	๑๓๕๐	นิพพานคือวิราคธรรม	๔๕๐
นิเทศแห่งอสุภสัญญา	๑๓๕๑	นิพพานที่เห็นได้เอง	๔๘๐/๔๘๑
นิเทศแห่งอาทีนวสัญญา	๑๓๕๑	นิพพานที่เห็นได้เอง (ตามคำของพระอานนท์)๔๘๒	
นิเทศแห่งอานาปานสติ	๑๓๕๔	นิพพานธรรมปรากฏก็หมดสงสัย	๔๗๐
นิปปปัญจะ (สิ่งที่ไม่ถ่วงไว้ในโลกนี้) ๔๕๕/๔๖๒		นิพพานธาตุ	๔๔๔
นิปปิติกमान (คือมานที่ ๓)	๕๓๒	นิพพานธาตุไม่มีอุปาทิเหลือ	๔๔๖
นิปณะ (ของละเอียด)	๔๕๓/๔๖๒	นิพพานธาตุยังมีอุปาทิเหลือ	๔๔๖
นิพพาน	๕/๑๖/๑๘/๔๒๒/๔๔๓/๔๔๔/ ๔๕๐/๔๕๑/๔๖๒/๔๖๕/๔๗๐/ ๔๗๖/๖๐๓	นิพพานธาตุสองชนิด	๔๔๕
นิพพานก็เป็นธาตุอย่างหนึ่ง	๔๕๕	นิพพานในทวิภูตรธรรม	๔๖๘/๔๘๐/๗๕๐/๘๐๕
นิพพานก็เป็นอารมณ์แห่งสัญญาได้	๑๓๓๓	นิพพานเป็นประโยชน์ที่มุ่งหมายของวิมุตติ	๔๒๓
นิพพานของคนตาบอด	๔๗๕	นิพพานเป็นสิ่งที่ปุถุชนยังไม่ได้รู้รอบ	๕๕๓
		นิพพานเป็นสิ่งที่พระสุคตแสดงไว้แล้ว	๕๐๒
		นิพพานเป็นสิ่งที่ภิกษุผู้เสาะจะต้องได้รู้รอบ	๕๕๓

(สืบเอ็ดคำต่อไปนี้ ศึกษาเนื่องกันไป :-)

นิพพานเป็นสิ่งที่ภิกษุผู้อรหันต์จีณาสพ ได้รู้รอบแล้ว	๕๕๔	นิยามคือความถูกต้องในกุศลธรรมทั้งหลาย	๓๑๘
นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง	๔๓๐	นิยามธรรม (บทสรุปอันแน่นอน) อันเป็นสัมมัตตะ	
นิพพานเพราะไม่ยึดถือธรรมที่ได้บรรลุ	๕๐๓	(ภาวะแห่งความถูกต้อง)	๑๓๓๓
นิพพาน : ภาวะอันไม่เกิด	๔๓๑	นิรามิตตะ (ยิ่งกว่าไม่ประกอบด้วยอามิส)	๓๓๖
นิพพาน : ภาวะอันไม่แก่	๔๓๑	นิรามิต (ไม่ประกอบด้วยอามิส)	๓๓๖
นิพพาน : ภาวะอันไม่มีความเจ็บไข้	๔๓๒	นิโรธ (ความดับ) แห่งกาม	๓๐๘
นิพพาน : ภาวะอันไม่มีความตาย	๔๓๒	นิโรธ (ความดับ) แห่งอาสวะ	๓๕๓
นิพพาน : ภาวะอันไม่มีความเศร้าหมองรอบด้าน	๔๓๒	นิโรธคามินีปฏิปทาแห่งเวทนา	๑๓๒
นิพพาน : ภาวะอันไม่มีความโศก	๔๓๒	นิโรธมิใช่ความตาย	๖๕๓
“นิพพานเราได้แสดงแล้ว”	๑๔๑	นิโรธ สัญญา (ความสำคัญรู้ในความดับ ไม่เหลือ)	๑๑๕๓
นิพพานเห็นได้ยากยิ่ง	๔๓๐	นิโรธ สัญญา (สัญญาในความดับ)	๖๘๑
นิพพานอรวงนะ (คำแทนชื่อ)	๔๖๒	นิโรธแห่งกามย่อมมีเพราะนิโรธแห่งผัสสะ	๓๐๘
นิพพานอันเป็นธรรมที่สิ้นไปแห่ง ความเกิดความตาย	๖๕๓	นิโรธแห่งเวทนา	๑๓๒
นิพพิทา	๓๔๘	นิโรธอริยสัง	๔๐๓/๔๐๕
นิพพิทาถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย	๓๔๘	นิโรธอริยสังเป็นสิ่งควรทำให้แจ้ง	๘๑๕
นิพพิทาวีราคะ	๓๔๓	นิโรธอริยสัง (อีกนัยหนึ่ง)	๘๑๔
นิพพิทาวีราคะถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย	๓๔๖	นิวรรณ์ - ข้าศึกแห่งสมาธิ	๑๓๕๖
นิพพิทาสัญญาจักปรากฏเหมือนมี เพศฆาตเงือดดาบอยู่ต่อหน้า	๕๒๕	นิวรรณ์ทั้งห้าคืออกุศลราสี (กองอกุศล)	๑๒๓๖
นิमितเพื่อการบรรลุจิตประการที่ ๑	๑๐๔๒	นิวรรณ์บริบูรณ์ย่อมทำอวิชชา ให้อวิชชา	๓๑๔/๓๓๔
นิमितเพื่อการบรรลุจิตประการที่ ๒	๑๐๔๓	นิวรรณ์เป็นเครื่องทำกระเสด็จ	
นิमितเพื่อการบรรลุจิตประการที่ ๓	๑๐๔๔	ไม่ให้รวมกำลัง	๑๓๕๓
นิमितเพื่อการบรรลุจิตประการที่ ๔	๑๐๔๕	นิวรรณ์เป็นเครื่องเศร้าหมองจิต	
นิमितเพื่อการบรรลุจิตประการที่ ๕	๑๐๔๕	ทำปัญญาให้ถอยกำลัง	๑๓๓๖
นิमितล่วงหน้ากล่าวคือรุ่งอรุณ	๘๕๓	นิวรรณ์เป็นอาหารของอวิชชา	๓๓๓
นิमितล่วงหน้าแห่งกุศลธรรมคือสัมมาทิฐิ	๘๕๓	นิสสรณะของรูป	๑๖๘
นิमित ๕ ประการสำหรับการบรรลุจิต	๑๐๔๒	นิสสรณะในฐานะปัจจัยแห่งการออกไปพ้น	๒๒๕



นิสสรณะ (อุบายเครื่องออก) จากกาม	๕๓๕
นิสสรณะ (อุบายเครื่องออก) จากรูป	๑๖๘/๕๔๓
นิสสรณะ (อุบายเครื่องออก) จากวิญญาณ	๒๐๘
นิสสรณะ (อุบายเครื่องออก) จากเวทนา	๑๗๒/๑๕๑/๕๔๖
นิสสรณะ (อุบายเครื่องออก) จากสังขาร	๒๐๒
นิสสรณะ (อุบายเครื่องออก) จากสัญญา	๑๕๘
นิสสารณียธาตุ	๔๕๒
“นุญนังเหมือนพวงห้อยมูญชะและปีพพะชะ”	๓๑๔
เนกขัมมธาตุ	๕๕๘/๑๐๕๑
เนกขัมมวิตก [ความตรัสตรีกในเนกขัมมะ (ออกจากกาม)]	๑๐๕๑
เนกขัมมวิตกไม่มีในจิตของสามัญสัตว์	๑๐๕๗
เนกขัมมสัญญา	๕๕๖
(หกลำต่อไปนี้ ศึกษาเนื่องกันไป :-)	
เนกขัมมสัญญาเกิดจากเนกขัมมธาตุ	๑๐๕๑
เนกขัมมสังกัปปะเกิดจากเนกขัมมสัญญา	๑๐๕๑
เนกขัมมฉันทะเกิดจากเนกขัมมสังกัปปะ	๑๐๕๑
เนกขัมมปริพาหะเกิดจากเนกขัมมฉันทะ	๑๐๕๑
เนกขัมมปริเยสณาเกิดจากเนกขัมมปริพาหะ	๑๐๕๑
เนกขัมมปริเยสณาเป็นเหตุให้มี การปฏิบัติถูกโดยกายวาจาใจ	๑๐๕๑
เนกขัมมสิตโตมนัส	๑๘๕
เนกขัมมสิตโตสมนัส	๑๘๗
เนกขัมมสิตอุเบกขา	๑๘๗
เนกขัมมสุข	๗๕๗
เนกขัมมะ (ความหลักออกจากกาม)	๕๓๐
เนกขัมมะแท้	๑๐๓๗
เนวสัญญานาสัญญายตนสัญญา	๕๐๔

เนวสัญญานาสัญญายตนสัญญาดับไป ในสัญญาเวทิตนโรธ	๕๒๕
เนวสัญญานาสัญญายตนสัปพายปฎิปทา	๕๖๘
เนวสัญญานาสัญญายตนะ	๑๐๗/๕๒๐
เนวสัญญานาสัญญายตนะที่สอง	๖๖๔
เนื่องด้วยเวลาที่พอเหมาะ เนื้อที่ที่พอดี ประโยชน์ที่น่ารัก	๔
เนื้อป่าที่ติดบ่วง	๓๔
เนื้อป่าที่ไม่ติดบ่วงแม้นอนจมอยู่บนกองบ่วง	๓๕
เนื้อพวกที่สอง	๒๗
เนื้อพวกที่สาม	๒๕
เนื้อพวกที่สี่	๓๑
เนื้อพวกที่หนึ่ง	๒๖
เนื้อหรือนกที่พลัดเข้าสู่เครื่องดัก	๒๕๕
แนวปฏิบัติเบื้องต้นสำหรับผู้บวชใหม่ ในร่างกายที่ยาววาหนึ่ง	๑๒๕/๔๔๐

## บ

บทธรรมเก่าที่อยู่ในรูปขององค์มรรค	๑๔๒๓
บทพิจารณาเพื่อระงับความโศก	๒๖๗
บทแห่งอริยสัจสี่ประเสริฐกว่าบททั้งหลาย	๘๕๑
บทอธิษฐานจิตเพื่อทำความเพียร	๑๑๖๓
บรรเทาปฏิฆานุสัย	๘๗๘
บรรเทาอนุสัยคือปฏิฆะ	๑๘๓
บรรพชาที่ไม่เป็นหมัน แต่มีผลมีกำไร	๑๓๕๑
บรรพชาเป็น โอกาส (คือที่โปร่งโล่ง) อันยิ่ง	๑๐๔๒/๑๕๔๐
บรรลุดรหันธ์โดยละมัญญนะหกขณิก	๗๖๕
บริหารเจ็ดของอริยสัมมาสมาธิ	๑๒๘๖/๑๓๑๑

บริโภคกามโดยไม่จกมกาม	๓๔	บางคราวทรงอยู่เคลื่อนกล่นด้วยผู้คนทั้งหลาย	๖๗
บริโภคเพียงเพื่ออนุเคราะห์	๑๑๒๑	“บาดาล” คำแทนชื่อของทุกขเวทนา	๑๗๑
บริโภคแล้วโดยชอบด้วยเหตุผล (อายุคนโต)	๑๑๒๔	บาดาลไม่มีที่ยืนเหยียบถึง	๑๗๑/๑๗๕
บริษัทชื่อปฏิปจนาวินิตาปริสาโน อุกกาคิตวินิตา	๕๐๖	บุคคลเกี่ยวกับเนกขัมมะ	๑๐๓๑
บริษัทชื่ออุกกาคิตวินิตาปริสาโน ปฏิปจนาวินิตา	๕๐๕	บุคคลที่กายก็ไม่ออกจิตก็ไม่ออก	๑๐๓๒
บริษัทที่เกี่ยวข้องบอริยสัง	๑๕๑๑	บุคคลที่กายก็ออกจิตก็ออก	๑๐๓๒
บริษัทที่เลิศในบรรดาบริษัท	๑๕๑๒	บุคคลที่กายไม่ออกแต่จิตออก	๑๐๓๒
บริษัทที่เลิศในบรรดาบริษัททั้งสอง	๕๐๗	บุคคลที่กายออกแต่จิตไม่ออก	๑๐๓๑
บริษัทที่ประเสริฐ (อริย)	๑๕๑๒	บุคคลที่ชื่อว่าถึงแล้วซึ่งวิชา	๓๗
บริษัทที่ไม่ประเสริฐ (อนริย)	๑๕๑๒	บุคคลที่ชื่อว่าถึงแล้วซึ่งอวิชา	๓๗/๒๕๑/๔๐๒
บริษัทเลิศเพราะสนใจโลกุตตระสุญญตา	๕๐๕	บุคคลที่เพียงแต่จะดีกว่าเด็กอ่อนนอนหงาย อยู่บนเบาะข้างเท่านั้น	๑๓๘๕
บ่วงแห่งมัจจุที่ข้ามได้ยากนัก	๘๕๕	บุคคลที่มีเชื้อเหลือ	๖๐๓
บวชเพื่อรู้ความดับทุกข์	๔๒	บุคคลที่ศึกษานั้นแหละชื่อว่าเสขะ	๕๖๐
บวชแล้วโดยพิจารณาเห็นว่ามีทุกข์หยั่งลงแล้ว มีทุกข์เป็นเบื้องหน้าแล้ว	๑๕๐๐	บุคคลผู้ถึงซึ่งวิชา	๖๘๑
บัญญัติได้แต่กามุปาทาน	๒๒๐	บุคคลผู้บรรลุนุปาทาปรีนิพพาน	๖๐๘
บัญญัติได้แต่กามุปาทาน ทิฏฐุปาทาน – และ ศีลพคุปาทาน	๒๒๑	บุคคลผู้มีเชื้อเหลือพวกที่ ๑	๖๐๔
บัญญัติได้แต่กามุปาทานและทิฏฐุปาทาน	๒๒๑	บุคคลผู้มีเชื้อเหลือพวกที่ ๒	๖๐๔
บัญญัติทรัพย์ประจำตัวของศูทร	๕๔๘	บุคคลผู้มีเชื้อเหลือพวกที่ ๓	๖๐๕
บัณฑิตประพตติพรหมจรรย์เพื่อสิ้นทุกข์	๑๓๕๔	บุคคลผู้มีเชื้อเหลือพวกที่ ๔	๖๐๕
บัณฑิตมีกรรม (การกระทำ เป็นเครื่องหมาย)	๑๔๕๕	บุคคลผู้มีเชื้อเหลือพวกที่ ๕	๖๐๕
บัณฑิตละธรรมดำแล้วเจริญธรรมขาว	๘๕๕	บุคคลผู้มีเชื้อเหลือพวกที่ ๖	๖๐๖
บางคราวทรงครองคหบดีจิวร	๖๗	บุคคลผู้มีเชื้อเหลือพวกที่ ๗	๖๐๖
บางคราวทรงบริโภคเสมอขอบปากบาตร	๖๗	บุคคลผู้มีเชื้อเหลือพวกที่ ๘	๖๐๖
		บุคคลผู้มีเชื้อเหลือพวกที่ ๙	๖๐๗
		บุคคลผู้มีอุปการะมาก	๗๐
		บุญญกิริยา	๑๐๒
		บุพพภาคแห่งการเจริญสมาธิ	๑๓๑๓

บุพพภาคแห่งการทำความเพียร	
เพื่อความสิ้นอาสวะ	๑๑๓๓
บุพพภาคแห่งการทำความเพียร เพื่อความ	
สิ้นอาสวะ (อีกนัยหนึ่ง)	๑๑๓๕
บุพพภาคแห่งการเจริญสมาธิ	๑๓๗๘
บุรุษแข็งแรงจับบุรุษอ่อนแอขมขี้บีบคั้น	
ทำให้เร่าร้อน	๑๐๔๖
บุรุษตาบอดมาแต่กำเนิด	๔๗๖
บุรุษตามืดมาแต่กำเนิด	๑๓
บุรุษที่ชื่อว่าบุรุษคนสุดท้ายแห่งบุรุษสุดท้าย๑๔๘๕	
บุรุษผู้สูงสุด	๕๐๓
บุรุษพริกที่มีความเร็ว มีผิวพรรณ	
มีท่าทางผ่าเผยด้วย	๑๕๒๘
บุรุษพริกที่มีความเร็ว มีผิวพรรณ	
ไม่มีท่าทางผ่าเผย	๑๕๒๓
บุรุษพริกที่มีความเร็ว ไม่มีผิวพรรณ	
ไม่มีท่าทางผ่าเผย	๑๕๒๓
“บุรุษ โรคเรื้อน”	๒๕๓
บุรุษอาชาไนย	๕๐๓
บุรุษอาชาไนยผู้เจริญ	๑๑๓๕
เบญจจันท์	๑๕๔
เบญจจันท์โดยวิภาค	๑๕๔
เบญจจันท์โดยสรุป	๒๒๑
เบญจจันท์ทั้งสามกาลเป็นที่ตั้ง	
แห่งการบัญญัติกฎสังขตะ	๒๒๓
เบญจจันท์เป็นทั้งผู้มาและผู้ตาย	๒๔๖
เบญจจันท์เป็นที่บัญญัติกฎแห่งสังขตะ	๒๒๓
เบญจจันท์เป็นทุกข์	๒๓๖
เบญจจันท์เป็นธรรมฝ่ายที่แตกสลายได้	๒๓๒

เบญจจันท์เป็นภาระที่หนัก	๒๔๖
เบญจจันท์เป็นสิ่งที่ควรรอบรู้	๒๒๑
เบญจจันท์เป็นอนัตตา	๒๓๕
เบญจจันท์ไม่เที่ยง	๒๓๓
เบญจพิชพรที่ทรงระบुไว้สำหรับภิกษุ	๑๕๑๖
เบญจพิชพรที่ไม่เกี่ยวกับค้นหา	๑๕๑๖
“เบ็ดหกตัว”	๓๕๓
แบกบันไดไปพาดประสาทซึ่งไม่รู้ว่าจะอยู่ที่ไหน๑๐๗๓	
ใบมะขามป้อมใช้ใส่น้ำ	๕๖

## ป

ปภินณทุกข์ที่มีกามค้นหาเป็นมูล	๓๖๖
ปภินนิमित (สิ่งที่แสดงให้รู้สึกระทอนกระทั้ง)	๓๘๖
ปภินสัญญา (ความกำหนดหมายอารมณ์	
ที่กระทบใจ)	๕๓๕
ปภินสัญญาโยชน์ (สังโยชน์ คือความโกรธ	
ไม่ได้ตั้งใจ)	๓๘๘
ปภินมานุสัย	๑๓๕/๒๒๔
ปภินมานุสัยยอมไม่นอนตาม	๓๘๖
ปภิจสมุปปาท	๑๖/๓๒๘
ปภิจสมุปปาทนิโรธวารเป็น	
ทุกขนิโรธอริยสัง	๑๓๗๑
ปภิจสมุปปาทฝ่ายนิโรธวารเป็น	
สัมมาปฏิบัติ	๑๓๗๐
ปภิจสมุปปันนธรรม	๒๖๓/๓๓๘
ปฏิบัติแต่เพียงห้า, สามยอมเต็มเอง	๓๕๑
ปฏิบัติเพื่อเบื้อหน้าต่อจันท์อันเป็นปัจจุบัน	๕๐๐
ปฏิบัติเพื่อรู้ริยสังต้องเป็นธัมมาธิปไตย	๑๕๐๐
ปฏิบัติลำบาก ประสบผลช้า	๑๔๒๓

ปฏิบัติลำบาก ประสพผลเร็ว	๑๔๒๘	ปฏิบัติจนวินิตาปริสา โนอุกกาจิตวินิตา	๕๐๕
ปฏิบัติสบาย ประสพผลช้า	๑๔๒๘	ปฏิวิธาคู (ชาตุคิน)	๑๕๖
ปฏิบัติสบาย ประสพผลเร็ว	๑๔๒๘	ปฏิวิธาคูอันเป็นภายนอก	๑๕๗/๕๕๘
ปฏิบัติอย่างที่ว่าความตายจะไม่แลเห็นท่าน	๔๓๓	ปฏิวิธาคูอันเป็นภายใน	๑๕๖/๕๕๘
ปฏิบัติทการอบรมอินทรีย์	๑๔๓๐	ปณิตะ (สิ่งประณีต)	๔๕๖/๔๖๓
ปฏิบัติทาเป็นเครื่องสะดวกแก่การเพิกถอน เสียซึ่งความมั่นหมายทั้งปวง	๕๑๒	ปธานสี่ในฐานะสัมมปปธาน	๑๑๓๒
ปฏิบัติทาเป็นที่สบายแก่การบรรลุนิพพาน	๕๘๓	ปธานสี่ในฐานะแห่งสัมมาวาจาโม	๑๑๓๗
ปฏิบัติทาเป็นที่สบายแก่ เนวสัจญานา สัจญายตนะ	๕๐๗	ปธาน ๔ อย่าง (พิเศษ)	๑๑๓๒
ปฏิบัติทาเป็ยกและ (อาคาพหปฏิบัติทา)	๘๒๕	ปธานยั้งคะ (องค์แห่งผู้สมควรประกอบ ความเพียร)	๑๑๕๕
ปฏิบัติทาเพื่อกำหนดรู้ซึ่งทุกข์	๘๔๕	ปมาทะ (ความประมาณ)	๓๘๒
ปฏิบัติทาเพื่อความเป็นอริยบุคคลสี่	๘๕๗	ประกาศอนุดตรธรรมจักร	๑๔๓
ปฏิบัติทาเพื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรม ที่ยิ่งกว่าสมาธิภาวนา	๘๕๘	ประพรมกายด้วยปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก	๑๒๘๑
ปฏิบัติทาเพื่อบรรลอรหันตผลของคณเจ็บไข้	๑๔๓๔	ประพรมกายด้วยปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ	๑๒๘๒
ปฏิบัติทาเพื่อละโอรัมภาคิยสังโยชน์ก็คือมรรค	๑๔๑๑	ประพรมกายด้วยสุขาปีติมิได้	๑๒๘๓
ปฏิบัติทาเพื่อเลิกละภยทั้งสมาตาปุตติภยและ อมาตาปุตติภย	๑๓๕๕	ประพรมไปตลอดกายด้วยใจ อันบริสุทธีฟองใส	๑๒๘๓
ปฏิบัติทาเพื่อสิ้นอาสวะ	๑๔๒๗	ประพฤติพรหมจรรย์โดยไม่หวังผล	๑๓๕๒
ปฏิบัติทาสาชกลาง (มัชฌิมาปฏิบัติทา)	๘๒๕	ประพฤติพรหมจรรย์โดยหวังเข้าสู่เทพนิกาย	๑๑๖๗
ปฏิบัติทาทำให้ถึงความเกิดขึ้นแห่งเวทนา	๑๗๒	ประพฤติพรหมจรรย์โดยหวังผล	๑๓๕๒
ปฏิบัติทาให้ถึงความดับแห่งเวทนา	๑๗๒	ประพฤติพรหมจรรย์โดยหวังผลก็มีใช้ ไม่หวังผลก็มีใช้	๑๓๕๓
ปฏิบัติทาให้ถึงซึ่งนิโรธแห่งกาม	๓๐๕	ประพฤติพรหมจรรย์ทั้งโดยหวังผลและไม่หวังผล	๑๓๕๓
ปฏิบัติทาให้ถึงซึ่งนิโรธแห่งอาสวะ	๓๕๗	ประพฤติพรหมจรรย์นี้เพื่อรอบรู้ทุกข์	๒๖๕
ปฏิบัติทาใหม่เกรียม (นิชฌามปฏิบัติทา)	๘๒๕	ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อไปเป็นเทพยดา	๘๓๓
ปฏิบัติทาอันเป็นที่สบายแก่ เนวสัจญานา สัจญายตนะ	๔๗๘	ประพฤติพรหมจรรย์นี้เพื่อละเพื่อคัดถอนุสัย	๔๓๑
ปฏิบัติทาอันสมควรแก่การเพิกถอน ความหมายทั้งปวง	๕๑๐	ประเพณีสวดคิริมานนทสูตร	๑๓๕๕
		ประเภทและอาการแห่งทุกข์ตามหลักทั่วไป	๑๔๘
		ประมวลพรหมจรรย์ตลอดสาย	๑๕๓๕
		ประมวลสิ่งที่จะต้องรู้เกี่ยวกับเวทนา	๑๕๒

ประมาณเครื่องกำหนดไม่มีทางที่จะเอามาใช้		ปราศจากผัสสะหรือเวทนาย่อม	
แก่ผู้ถึงซึ่งความดับแห่งการ		ไม่มีทางที่จะเกิดทัญญู	๓๗๗
ยึดถือตัวตน	๗๐๐	ปราศจากสังขะแห่งตถา	๖๔๓
ประโยชน์ของการเจริญสมาธิ	๑๓๓๖	ปริกกมมปริยาย (การละทางผิดสู่ทางถูก)	๑๔๕๑
ประโยชน์ที่ตนเข้ามาเป็นพราหมณ์	๕๖๕	ปริญญา (ความรู้)	๔๘๓
ประโยชน์ที่ตนเข้ามาเป็นสมณะ	๕๖๕	ปริญญาที่แท้จริง	๔๘๓
ประโยชน์ที่มุ่งหมายของนิพพิทา	๔๒๓	ปรีนิพพาน	๔๔๑
ประโยชน์ที่มุ่งหมายของวิมุตติ	๔๒๓	ปรีนิพพานเฉพาะตน	๕๑๐/๖๘๔/๗๓๑/๗๔๔
ประโยชน์ที่มุ่งหมายของวิราคะ	๔๒๓	ปรีนิพพานเฉพาะตน (ปัจจุตต์ ปรีนิพพายติ)	๕๑๑
ประโยชน์ที่มุ่งหมายของสัมมาทัสสนะ	๔๒๓	ปรีนิพพานในทัญญูธรรม	๕๐๘
ประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์	๔๓/๔๔	ปรีนิพพานในทัญญูธรรมด้วยการตัดอกุศลมูล	๕๐๘
ประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ	๔๓/๔๔	ปรีนิพพานปริยาย (การละจากร้อนสู่เย็น)	๑๔๕๒
ประโยชน์อันสูงสุดของสัมมัตตะ	๑๔๘๔	ปรียัตติธรรม	๔๓
“ประสานกันสืบสนคฺจรงฺก”	๓๑๔	“ปลาติดอวน”	๓๗๐
ปราโมทย์	๗๔๗	ปลาที่เข้าไปสู่ปากแห่งเครื่องดัก	๒๕๕
ปราโมทย์ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย	๗๔๗	ปลาเปลี่ยนชนิดด้วยการได้เห็นการบำเรอด้วยกาม๘๓๒	
ปราโมทย์อันประกอบด้วยธรรม	๑๓๑๕	ปวีเวกถา (เรื่องความสงบ)	๔๖๓
ปรายณะ (ที่สุดทาง)	๔๖๑/๔๖๓	ปวีเวก (ความอยู่สงบจากกาม)	๕๓๐
ปรารถนาลาภทั้งที่ชอบอยู่ป่า	๑๒๗๐	ปหานปธาน	๑๑๒๘
ปรารถนาโภคฌงค์แล้ว มรรคก็เป็น		ปหานปธาน (พิเศษ)	๑๑๓๓
อันปรารถนด้วย	๘๖๗	ปหานสัญญา (ความสำคัญรู้ในการละเสีย)	๑๑๕๓
ปรารถนสติปัญญาแล้ว มรรคก็เป็น		ปหานสัญญา (สัญญาในการละ)	๖๘๐
อันปรารถนด้วย	๘๖๘	ปิกคานิมิต	๑๓๑๖
ปราศจากนิรวณฺ์ อุปมาด้วยการพัน		ปิกคานิมิตโดยส่วนเดียว เป็นไปเพื่อ	
ความเป็นทาส	๑๓๐๔	ความฟุ้งซ่าน	๑๓๑๖
ปราศจากนิรวณฺ์ อุปมาด้วยการพันทางกันดาร๑๓๐๔		ปัจจเวกขณนิมิตที่แทงตลอดดีแล้วด้วยปัญญา๑๒๘๔	
ปราศจากนิรวณฺ์ อุปมาด้วยการพันนี้	๑๓๐๓	ปัจจัยของปัญญาขั้น	๕๑๕
ปราศจากนิรวณฺ์ อุปมาด้วยการหลดเรือนจำ	๑๓๐๔	ปัจจัยของสัมมาสมาธิ	๑๓๑๔
ปราศจากนิรวณฺ์ อุปมาด้วยการหายป่วย	๑๓๐๓	ปัจจัยเพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์	๒๓๐
		ปัจจัยเพื่อความเศร้าหมองของสัตว์	๒๓๐

ปัจจัย ๒ อย่างเพื่อความเกิดขึ้นแห่งมัจฉาทิฏฐิ ๕๓๒	ปัญหาที่ต้องมีในเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์	๕๑๖
ปัจจัย ๒ อย่างเพื่อความเกิดขึ้นแห่งสัมมาทิฏฐิ ๕๓๒	ปัญหาที่เป็นอริยะ	๔๖๗
ปัจจัยแห่งการกระทำให้แจ้งซึ่งนิพพาน ๘๐๓	ปัญหาที่สมาธิอบรมแล้ว	๑๓๘๑
ปัจจัยแห่งความเศร้าหมองและบริสุทธิ์ ๒๓๐	“ปัญหาวิมุตต์”	๗๒๑
ปัจจัยแห่งทุกข์ (โดยอเนกปริยาย) ๓๖๘	ปัญหาวิมุตต์โดยนิปปริยาย	๖๖๖
ปัจจัยแห่งภวคณา ๓๑๓	ปัญหาวิมุตต์โดยปริยาย	๖๖๕
ปัจจัยแห่งอวิชา ๓๓๓	ปัญหาวิมุตต์ (ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา)	๖๖๒
ปัจเจกสัจจะ ๖๑๓	ปัญญาสติกับนามรูปดับเพราะวิญญาณดับ	๕๔๑
ปัจโจโรหณอันเป็นอริยะ ๑๔๔๘	ปัญญาสัมปทา	๑๑๐๓
ปัญจุปาทานขันธ ๑๕๔/๗๐๓	ปัญญาอันเป็นอาทิพรหมจรรย์	๕๑๖
ปัญจุปาทานขันธเป็นทุกข์อริยสัจ ๒๕๖	ปัญญินทรีย์เห็นได้ในอริยสัจสี่	๑๕๑๕
ปัญจุปาทานักขันธ ๒๐๘	ปัญหาเกี่ยวกับสิ่งที่ไม่อาจจะมองเห็นตัว	๕๕๓
ปัญจุปาทานักขันธเป็นทุกข์ ๒๕๖	ปัญหาทางลัทธิ	๕๕๓
ปัญญากถา (เรื่องปัญญา) ๔๖๗	ปัญหาอันจะพึงตอบเกี่ยวกับธรรมทั้งปวง	๑๕๓๑
(แปลคำต่อไปนี้ ศึกษาเนื่องกันไป :-)	ปีสัทธิ	๗๔๘
ปัญญาขันธหมวดญาณทัสสนะ ๑๕๕๘	ปีสัทธิถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย	๗๔๗
ปัญญาขันธหมวดมนโณยทิ ๑๕๕๙	ปีสัทธิสัมโพชนงค์ (โดยละเอียด)	๑๒๐๕
ปัญญาขันธหมวดอิทธิวิธี ๑๕๖๐	ปาปमितตคา (ความมีมิตรชั่ว)	๓๘๒
ปัญญาขันธหมวดทิพโสต ๑๕๖๐	ปาระ (ฝั่งนอก)	๔๕๒/๔๖๒
ปัญญาขันธหมวดเจโตปริยญาณ ๑๕๖๑	ปามักจะนำไปเสียซึ่งใจของภิกษุ	
ปัญญาขันธหมวดปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ๑๕๖๒	ผู้ไม่ได้สมาธิ	๑๓๖๑
ปัญญาขันธหมวดจุตูปปาตญาณ ๑๕๖๓	ปาไม้ที่ศักดิ์สิทธิ์	๑๙
ปัญญาขันธหมวดอสาวิกขณญาณ ๑๕๖๓	ปิยรูปสาตรูป ๕๐/๑๒๙/๓๒๒/๓๒๓/๓๒๔/	
ปัญญาขันธอันเป็นอเสขะ ๕๕๕/๕๕๖	๔๑๐/๖๕๕/๙๗๗/๑๐๔๘	
ปัญญาเครื่องเจาะแทงกิเลส (นิพเพธิกปัญญา) ๕๐๗	ปีติ	๗๕๗
ปัญญาเครื่องรู้เครื่องเห็น (หลังการบรรลุธรรม) ๕๕	ปีติดับไปในตติยฌาน	๕๒๕
ปัญญาเครื่องรู้เห็นตามที่เป็นจริงในอริยสัจ ๑๕๓๓	ปีติถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย	๗๔๗
ปัญญาเฉียบแหลม ปฏิภาณงดงามคำถาม	ปีติที่ประกอบด้วยอามิส	๗๗๖
สวสสวส ๕๐๗	ปีติที่ไม่ได้ประกอบด้วยอามิส	๗๗๖
ปัญหาที่เจริญแล้วจะได้อะไร ๕๐๔	ปีติที่ยังกว่าไม่ประกอบด้วยอามิส	๗๗๗

ปีติย่อมนับในตติยฌาน	๕๒๒	ผลของมิถิฉัตตะและสัมมัตตะ	๑๔๖๘
ปีติและสุขอันเว้นจากภวนเว้นจาก อกุศลธรรมทั้งหลาย	๑๐๓๘	ผลของเวทนา	๑๓๓
ปีติสัมโพชฌงค์ (โดยละเอียด)	๑๒๐๔	ผลของสมถวิปัสสนาอันดับสุดท้าย	๔๕๕
ปีติสุขเป็นสิ่งหวั่นไหวในตติยฌาน	๗๕๘	ผลของสัญญา	๑๕๖
ปีติอันเป็นนิรามิส	๑๒๐๔	ผลของอาการที่ค้นหาไม่นำไปสู่ภพใหม่	๗๕๐
ปุณฺชนคือผู้ที่ยังไม่รู้จักนิพพาน	๕๕๒	ผลที่เกิดขึ้นเมื่อบุคคลมีมิถิฉัตตะ	๑๔๖๘
ปุณฺชนคือผู้ยึดถือเต็มที่	๕๕๑	ผลที่เกิดขึ้นเมื่อบุคคลมีสัมมัตตะ	๑๔๖๕
ปุณฺชนสุข	๗๕๗	ผลสำเร็จแห่งการกำจัดอกุศลวิตก	๑๐๔๖
ปุพพันตกับปิกวาท	๓๗๖	ผลสี่แห่งสุขัลลิกานุโยคของสัมมาทิฏฐิ	๘๓๖
ปุพพันตปรัณตกับปิกวาท	๓๗๗	ผลสี่ข้อของสัมมาอาชีวะ	๑๑๒๒
ปุพพนิवासานุสสติญาณ	๔๕๗/๑๕๖๒	ผลแห่งการถอนความมึนหมาย ในธรรมทั้งปวง	๕๑๐
ปุพพนิवासานุสสติญาณซึ่งไม่เป็นสัสสตทิฏฐิ	๔๕๘	ผลแห่งการท่องเที่ยวไปในโคจรอันเป็น วิสัยแห่งบิดาตน	๑๕๑๖
ปุพพนิवासานุสสติญาณที่แท้จริง	๔๕๘	ผลแห่งการปิดกั้นอาสวะทั้งปวงโดยเจ็ดวิธี	๖๓๔
ปุพพนิवासานุสสติญาณที่ไม่ขัดต่อ หลักมหาปเทศ	๕๐๓	ผลแห่งการเห็นเวทนาโดยถูกต้อง	๑๘๒
ปุพพนิवासานุสสติญาณธาตุ	๔๕๗	ผลแห่งความเป็นโสดาบัน	๕๕๕
ปุพพนิवासานุสสติญาณธาตุที่ชัดเจน	๔๕๗	ผลแห่งพรหมจรรย์	๘๖๐
ปุยฝ้ายเมื่อวางอยู่บนพื้นที่อันเสมอ	๑๐๐	ผลอันบุคคลพึงบรรลุด้วยเสขญาณ	๔๕๕
ปุพพสัญญา (ความสำคัญรู้ ในสพมิแต่หนอน)	๑๑๕๘	ผัสสนิโรธมีในท่ามกลาง	๗๖๒
ปุณณกัสนปะ	๒๓๐	ผัสสสมุทัยเป็นส่วนสุดข้างที่สอง	๗๖๒
เปตไสยา (นอนอย่างเปรต)	๑๓๐๘	ผัสสะ	๑๘๓/๒๒๒
“เป็นคนไม่มีป่าเถิด”	๕๐๒		
เปรียบเทียบพระเสขะ - อเสขะ	๕๖๐	ผัสสะถูกต้องแล้วมากมายเท่าไรก็ยังไม่ กิเลสท่วมทับใจ	๑๔๘๐
เปตสหัตถาโรหบุตร	๑๒๗๕	ผัสสะทั้งหลายย่อมถูกต้องภูตสัตว์	
โปฏฐปาทะ	๖๒	ผู้อุปบัติแล้ว	๑๐๘๘/๑๐๘๕
		ผัสสะที่ไม่เป็นไปกับด้วยความเบียดเบียน	๘๖๑
ผลของทุกข์	๒๕๕	ผัสสะเป็นส่วนสุดข้างหนึ่ง	๗๖๒

ผ

ผัสสะอันเป็นไปกับด้วยความเบียดเบียน	๘๖๑	ผู้กายสักขี	๖๖๖
ผัสสาตนะหกประการ	๘๓๓	ผู้กายสักขี (ตามคำของพระอานนท์)	๖๖๗
ผัสสาหาร	๘๓๕/๘๓๒	ผู้กำจัดมารและเสนามารเสียได้	๔๗๑
ผัสสาหารควรเห็น (ว่ามีอุปมาเหมือนแม่โคนมที่ ปราศจากหนังห่อหุ้ม)	๘๓๒	ผู้กำลังจะไม่ยึดถือ	๕๕๑
ผาสุกธรรมสำหรับผู้เกลียดต่อทุกข์	๑๔๗๕	ผู้กำลังต้องการทางนั้นอยู่	๕๐
ผ้าขี้ริ้วจะกลายเป็นผ้าที่เต็มอยู่ใน หีบผ้าของคหบดี	๑๑๑๒	ผู้กำลังโน้มเอียงไปสู่निพพาน	๖๕๓
ผู้กระทำที่สุดทุกข์ได้เพราะรู้เฉพาะ ซึ่งมานะ โดยชอบแล้ว๓๕๓/๔๕๔/๖๓๔/๖๘๓		ผู้กำหนดนิมิตนั้นได้	๑๑๘๖
ผู้กระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ในทิวฏฐธรรม	๗๖๒	ผู้กำหนดนิมิตนั้นไม่ได้	๑๑๘๕
ผู้กระทำเพียงบางส่วน ย่อมทำให้ สำเร็จได้บางส่วน	๕๖๔	ผู้เกิดอยู่อย่างมีเครื่องผูกพัน	๒๔๕
ผู้กระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันหา อาสวะมิได้	๕๖๔/๖๖๑	ผู้แก้้อย่างผู้มีเครื่องผูกพัน (หกลำต่อไปนี้ ศึกษาเนื่องกันไป :-)	๒๔๕
ผู้กระทำให้แจ้งซึ่งอนาสวเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ	๖๒๗/๗๑๒/๘๓๗	ผู้ข่มจิตในสมัยที่ควรข่ม	๑๔๓๘
ผู้กระทำให้บริบูรณ์ก็ย่อมทำให้สำเร็จได้ บริบูรณ์	๕๖๔	ผู้ระครองจิตในสมัยที่ควรระครอง	๑๔๓๘
ผู้กระทำให้บริบูรณ์ในสิ่งอันเลิศ	๑๓๘๔	ผู้ทำจิตให้ร่าเริงในสมัยที่ควรทำจิตให้ร่าเริง	๑๔๓๘
ผู้กลัวต่อความเป็นทาสของกิเลส	๑๑๓๐	ผู้เข้าไปเพ่งอย่างยิ่งซึ่งจิตในสมัยที่ควรเข้าไป เพ่งอย่างยิ่ง	๑๔๓๘
“ผู้กล่าวซึ่งธรรม” (ธมฺมกถิก)	๗๕๐	ผู้มีจิตโน้มไปในธรรมประณีต (ปณิศาธิมุตฺติโก)	๑๔๓๘
ผู้กล่าวโดยธรรม (ธมฺมวาที)	๘๖๔	ผู้ยินดียิ่งในนิพพาน (นิพฺพานารามิ)	๑๔๓๘
ผู้กล่าวโดยวินัย (วินยวาที)	๘๖๔	ผู้ขะแยงต่อสิ่งที่ควรขะแยง	๓๕๕
ผู้กล่าวโดยอรรถ (อตุลวาที)	๘๖๔	ผู้ขะแยงต่อสิ่งที่ไม่ควรขะแยง	๓๕๘
ผู้กล่าวตามกาล (กาลวาที)	๘๖๔	ผู้ข้องติดในสิ่งนั้นๆ เรียกว่า สัตว์	๔๒๑
ผู้กล่าวถูกต้องตามที่เป็นจริง (ภูตวาที)	๘๖๔	ผู้ข้องแล้วด้วยสัญญา โยชน์	๒๘๑
ผู้กล่าวโวหารที่เขากล่าวกันอยู่ในโลก แต่ไม่ยึดมั่นความหมายใดๆ	๕๕๕	ผู้ข้องอยู่ในภพ	๕๑๒
ผู้กลืนเบ็ดของมาร	๓๕๗	ผู้ขาดจากความรู้สึ่ว่าสิ่งไม่ปฏิคุณและ สิ่งปฏิคุณเสียทั้งสองอย่าง	๕๕๒
		ผู้ข้ามได้แล้วซึ่งเครื่องข้องในโลก	๖๒๐/๑๓๔๒
		ผู้ข้ามพ้นโลกที่ยังไม่ชื่อว่าข้ามพ้นโลก	๖๑๕
		ผู้ข้ามเสียได้ซึ่งความเกิดและความแก่	๔๖๕/๖๑๑
		ผู้เขม้ปัดต (ตามคำของพระอานนท์)	๖๗๕



ผู้เข้าถึงซึ่งเจโตสมาธิอันไม่มีนิमित	๖๗๒	ผู้จักรัตรัฐธรรมได้ในกาลเบื้องต้น	๕๗๑
ผู้เข้าถึงเนวสัญญาเนวสัญญาตนะ	๖๖๐	ผู้จักต้องท่องเที่ยวไปสู่สกุลสองหรือสามครั้ง	๕๖๒
ผู้เข้าถึงวิญญาณ์ญาตนะ	๖๖๐	ผู้จักถึงความเจริญงอกงามไพบุลย์	
ผู้เข้าถึงสัญญาเวทิตนโรธ	๖๖๐	ในธรรมวินัยนี้	๑๑๓๔
ผู้เข้าถึงอากาสนัญญาตนะ	๖๕๕	ผู้จากโลกนี้ไปสู่โลกอื่นอย่างผู้มีเครื่องผูกพัน	๒๔๕
ผู้เข้าถึงอากัญญาตนะ	๖๖๐	ผู้เจริญด้วยความเจริญของพระอริยเจ้า	๑๐๑๒
ผู้เข้าไปฟังเป็นอย่างดีแล้วเพราะเห็นการละ		ผู้เจริญด้วยความเจริญทั้งสองฝ่าย	
อภิขมาและโทมนัส	๘๐๕	ในทักขุธรรม	๑๐๑๓
ผู้เข้าไปหาเป็นผู้ไม่หลุดพ้น	๖๘๓	(หกคำต่อไปนี้ ศึกษาเนื้อกันไป :-)	
ผู้คงที่	๕/๔๔๖	ผู้ฉลาดในการเข้าสู่สมาธิ	๑๓๑๒
ผู้คงที่อยู่	๖๑๐	ผู้ฉลาดในการดำรงอยู่ในสมาธิ	๑๓๑๒
ผู้ควรกระทำให้แจ้งซึ่งทักขุสัมปทา	๕๗๐	ผู้ฉลาดในการออกจากสมาธิ	๑๓๑๒
ผู้ควรแก้ความสิ้นไปแห่งทุกข์	๕๓๑	ผู้มีปกติกกระทำ (สมาธิ) โดยเอื้อเพื่อ	๑๓๑๒
ผู้ควรได้รับการสมมติว่าเป็นพราหมณ์	๔๓/๕๖๓	ผู้มีปกติกกระทำ (สมาธิ) โดยติดต่อ	๑๓๑๒
ผู้ควรได้รับการสมมติว่าเป็นสมณะ	๔๓/๕๖๓	ผู้มีปกติกกระทำด้วยธรรมเป็นที่สบาย	
ผู้ควรถูกตราน้ำ	๒๒๔/๒๒๖	(แก่สมาธิ)	๑๓๑๒
ผู้ควรถูกเรียกว่าเป็นกาลวาที	๕๐๘	ผู้ฉลาดในฐานะเจ็ดประการ	๖๒๒
ผู้ควรถูกเรียกว่าเป็นอกาลวาที	๓๘๔	ผู้ฉลาดในวาระจิตแห่งตน	๑๑๓๗/๑๑๓๕
ผู้คัดค้านต่อภวทักขุ	๓๗๑	ผู้ชนะโลกแล้วทั้งเบื้องบนเบื้องขวาง	
ผู้คัดค้านต่อวิภวทักขุ	๓๗๑	และเบื้องล่าง	๖๑๘
ผู้เคลื่อนจากสัตว์ธรรมเพราะลาภ	๑๒๗๐	ผู้ชี้ทาง	๕๐
ผู้ใคร่ในศึกษา	๑๓๔๕	ผู้ชื่อว่าทำโพชฌงค์ทั้งเจ็ดให้บริบูรณ์	๘๑๓
ผู้ง่ายที่จะสลัดคืนซึ่งอุปาทาน (สุปปญฺนิสฺสคฺคิ)๑๔๕๐		ผู้ชื่อว่าทำสติปัญฐานทั้งสี่ให้บริบูรณ์	๘๐๕
ผู้โง่หัวอยู่ในขายนัน	๓๗๑	ผู้ชื่อว่ามโหวิขา	๒๕๑
ผู้จบเวท	๑๗๕/๓๕๔	“ผู้ชื่อว่าไม่ทำตามคำสอนของเรา”	๑๓๓๐
ผู้จมน้ำคราวเดียวแล้วก็จมนเลย	๗๒๗	ผู้ใช้อำนาจให้เป็นไปในทางที่ผู้อื่นนิรมิตให้	๑๐๔๘
ผู้จมนแล้วในบาดาล (แห่งเวทนา)	๑๗๑/๑๗๕	ผู้ดับตัณหา	๕๕๑
ผู้มาสู่โลกนี้อีกครั้งเดียวแล้วกระทำที่สุด		ผู้ดับเย็นด้วยของคั้นนั้นๆ (ตทฺกฺคฺนิพฺพุโต)	๖๗๖
แห่งทุกข์ได้	๕๖๒	ผู้ดับเย็น (ปรินิพฺพุตา) ในโลก	๘๖๐
ผู้จักเกิดในภพแห่งมนุษย์หนเดียว	๕๖๒	ผู้ดับเย็นสนิทแล้ว	๕

ผู้ดับสนิทไม่มีส่วนเหลือ	๔๑๕	ผู้ตัดรอนความทุกข์เพียงดังลูกศรที่	
ผู้ดับสนิทรอบในภายใน	๕๕๑	คอยทิ่มแทงในภพได้	๖๑๑
ผู้เดินสุดทางสายไกลแล้ว	๖๐๕	ผู้ตัดรอยต่อคือกิเลสที่จะต่อภพต่อชาติ	๖๑๐
ผู้ได้จิตตสมาธิในฉัมมสมาธิ	๕๕๕	ผู้ตั้งทัพซึ่งนิมิตนั้นให้เป็นนิมิตอันตั้งไว้ด้วยดี	๕๒๕
ผู้ได้เจโตสมณะแต่ไม่ได้		ผู้ตั้งอยู่ในธรรมจนกระทั่งกายแตก	๑๓๕/๓๕๔
ฉัมมวิปัสสนา	๑๔๖๔/๑๔๖๖	ผู้ตั้งอยู่อย่างลึกรอนซึ่งรากฐานแห่งกุศล	๕๕๐
ผู้ได้เจโตสมณะในภายในได้		ผู้ตั้งอยู่อย่างลึกรอนซึ่งรากฐานแห่งอกุศล	๕๕๑
อธิปัญญาฉัมมวิปัสสนา	๑๑๔๑	ผู้ตามประกอบเจโตสมณะในภายใน	๑๓๔๐
ผู้ได้เจโตสมณะในภายในแต่ยังไม่ได้		ผู้ตามประกอบเจริญจกานกตา	๑๕๔๕
อธิปัญญาฉัมมวิปัสสนา	๑๑๔๐	ผู้ตามประกอบในธรรมเป็นเครื่องตื่น	๑๑๕๑
ผู้ได้โดยง่ายซึ่งกถาสิบ	๔๖๓	ผู้ตามมาในภายหลัง	๓๒๑
ผู้ได้ทั้งเจโตสมณะและฉัมมวิปัสสนา	๑๔๖๕/๑๔๖๓	ผู้ตามเห็นกายในกาย	๘๐๖/๘๐๕/๑๑๓๕/๑๑๕๘
ผู้ได้ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว	๔๔๕	ผู้ตามเห็นความเป็นของนำเบื่อหน่ายใน	
ผู้ได้ทำมรรคที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น	๓๒๑	สัญญาโยชนิยธรรม	๓๘๘/๓๓๑
ผู้ได้ทำมรรคที่ยังไม่มีใครกล่าวให้เป็น		ผู้ตามเห็นความเป็นของนำยินดีใน	
มรรคที่กล่าว	๓๒๑	สัญญาโยชนิยธรรม	๓๓๑
ผู้ได้ทำมรรคที่ยังไม่มีใครรู้ให้มีคนรู้	๓๒๑	ผู้ตามเห็นความเป็นทุกข์ในขันธ	๔๕๑
ผู้ได้ฉัมมวิปัสสนาแต่ไม่ได้เจโตสมณะ	๑๔๖๕/๑๔๖๖	ผู้ตามเห็นความเป็นอนัตตาในขันธ	๔๕๑
ผู้ได้บรรลุถึงประโยชน์ของคนแล้ว	๔๔๕	ผู้ตามเห็นความไม่เที่ยงในขันธ	๔๕๐
ผู้ได้พ้นแล้วในทุกๆ สิ่ง	๖๐๕	ผู้ตามเห็นจิตในจิต	๘๐๘/๘๑๒/๑๑๓๕/๑๒๐๐
ผู้ได้รับความสุขอันหยั่งลงสู่พรหมจรรย์		ผู้ตามเห็นธรรมในธรรม	๘๐๕/๘๑๓/๑๑๓๕/
ในกาลอันควร	๕๓๔		๑๒๐๑
ผู้ได้สุขวิหารธรรมในทิวสนธรรม	๑๑๘๖	ผู้ตามเห็นเวทนาในเวทนา	๘๐๓/๘๑๑/
ผู้ได้เห็นอยู่ซึ่งพระสัทธรรมนี้	๕๘๘		๑๑๓๕/๑๑๕๕
ผู้ได้อธิปัญญาฉัมมวิปัสสนาแต่ไม่ได้		ผู้ตามเห็นอยู่ซึ่งความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป	
เจโตสมณะในภายใน	๑๑๔๐	ในอุปาทานขันธห้า	๕๕๖
ผู้ตกอยู่ในที่มีด	๒๓	ผู้ตายคาประตุนิพพาน	๖๕๑
ผู้ตกอยู่ในหลุมเพลิงเป็นนิจ	๒๕	ผู้ตายอยู่อย่างผู้มีเครื่องผูกพัน	๒๔๕
ผู้ตทั้งคนพทุโต	๖๓๖	ผู้ติดบ่วง	๒๑๖
ผู้ต้องกลับไปสู่อำนาจของมารอีก	๔๓๕	ผู้ติดเหยื่อโลก	๑๓

ผู้ถอดกลอนประต้ออกเสียได้ (นิรคโคโพ)	๖๔๘	ถือเอาซึ่งนิมิตแห่งจิตได้อยู่ จักทำสัมมาทิฐิ	
ผู้ถอนความเห็นว่าเป็นจริงดังไปคนละทางขึ้น เสียแล้ว	๖๑๓	ให้บริบูรณ์ได้	๔๓๑
ผู้ถอนตนจากโลก	๑๒๔	โดยแยกเป็นส่วนๆ	๑๓๓๕
ผู้ถอนตัณหาขึ้นได้กระทั่งราก	๔๑๕	ผู้ถือเอาในลักษณะที่เป็นการถือเอา	
ผู้ถอนรากแห่งความรักและความเกลียดได้	๖๓๗	รวบรวมถือเอาทั้งหมด	๑๓๓๕
ผู้ถอนลุ่มสลักได้แล้ว (อุกขิตตปติโม)	๖๔๘	ผู้ถูกกระทำแล้วให้ตกอยู่ภายในแห่งข่าย	๓๗๑
ผู้ถอนเสาระเนียดขึ้นเสียได้ (อพพุพุหสิโก)	๖๔๘	ผู้ถูกกล่าวหาด้วยเรื่องที่เป็นจริงก็บิดพลิ้ว	๓๘๔
ผู้ถึงความเจริญงอกงามในธรรมวินัยนี้	๑๑๓๔/ ๑๒๔๕/๑๔๕๓	ผู้ถูกกล่าวหาด้วยเรื่องที่เป็นจริง ก็ยอมรับไม่บิดพลิ้ว	๕๐๘
ผู้ถึงความตายหรือความทุกข์เจียนตาย	๖๕๒	ผู้ถูกกล่าวหาด้วยเรื่องที่ไม่เป็นจริง	
ผู้ถึงความเป็นเทพ	๑๐๖	ก็พยายามที่จะทำให้แจ้งชัด	๕๐๕
ผู้ถึงความเป็นพรหม	๑๐๗	ผู้ถูกกล่าวหาด้วยเรื่องที่ไม่เป็นจริง	
ผู้ถึงความเป็นอริยะ	๑๐๗	ก็ไม่พยายามที่จะทำให้แจ้งชัด	๓๘๕
ผู้ถึงซึ่งกระแสแห่งธรรมแล้ว	๕๘๘	ผู้ถูกค้นหาปกคลุมแล้ว	๒๘๐
ผู้ถึงซึ่งวิชา	๖๘๑	ผู้ถูกค้นหาเป็นคุขข่ายเครื่องดักสัตว์	
ผู้ถึงซึ่งอวิชา	๔๐๑/๔๐๒/๑๐๐๕	ปกคลุมไว้	๒๕๕
ผู้ถึงทับซึ่งธรรมอันเป็นสาระ	๔๔๖	ผู้ถูกผูกพันทั้งภายในและภายนอก	๒๔๕
ผู้ถึงทับสันติบทในโลกลนี้	๑๐๓๑	“ผู้ถูกยิงด้วยลูกศรสองลูก”	๓๕๕
ผู้ถึงพร้อมด้วยทิฐิ	๕๘๑ - ๕๘๓	ผู้ถูกลูกศรแห่งความ โศกอันมีพิษ	
ผู้ถึงพร้อมด้วยทิฐิ (อีกนัยหนึ่ง)	๕๘๓	เสียบแทงแล้ว	๒๖๘
ผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยทัสสนะ	๕๘๘	ผู้ทรงชี้ให้รู้จักทุกข์	๕๐
ผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยทิฐิ	๕๘๘	ผู้ทำความทุกข์ให้แก่ผู้อื่นโดยที่ไม่ควรจะมี	๓๘๔
ผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยรัตนะเจ็ด	๖๑๗	ผู้ทำตนเป็นข้าศึกต่อพระอรหันต์	๕๔๕
ผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยองค์ (แห่งสัมมัตตะ) ทั้งสิบ ๖๑๗		ผู้ทำตามคำสอน	๕๔
ผู้ถึงแล้วซึ่งกระแส (แห่งนิพพาน)	๕๗๗	ผู้ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ในปัจจุบัน	๖๘๕
ผู้ถึงแล้วซึ่งนิพพานในทิฐุธรรม	๔๘๐	ผู้ทำที่สุดแห่งทุกข์เพราะรู้จักหน้าตา	
ผู้ถึงอาณัญชา	๑๐๗	ของมานะอย่างถูกต้องแล้ว	๔๓๒
ผู้ถือเอาแก่นสารทางฝ่ายกายได้ด้วย	๑๐๑๒	ผู้ทำลายกองอวิชาได้	๕๐๐
		ผู้ทำลายเบ็ดหักเบ็ดแหลกละเอียดแล้ว	๖๘๓

ผู้ทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ ๕๖๗	ผู้ที่ถามเลยปัญหาเสียแล้ว	๔๒๓
ผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีล ๕๖๗	ผู้ที่ถึงฝั่งแห่งพระนิพพาน	๘๕๕
ผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีล ทำให้พอประมาณ	ผู้ที่ประกอบพร้อมด้วยอริยมรรคมีองค์แปด	๕๗๒
ในสมาธิ ทำพอประมาณ	ผู้ที่มารใจบาปไม่ทำอะไรให้ได้ตามชอบใจ	๖๘๓
ในปัญญา (สกทาคามี) ๕๖๒	ผู้ที่มารอันมีบาปกระทำอะไรไม่ได้	๖๕๕
ผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีล ทำให้พอประมาณ	ผู้ที่ไม่ยึดถือแม้ในนิพพาน	๕๕๔
ในสมาธิ ทำพอประมาณ	ผู้ที่ยังต้องมองสีหน้าของผู้อื่น	๑๐๐
ในปัญญา (โสดาบัน) ๕๖๑	ผู้ที่ยังไม่รู้จักนิพพาน	๕๕๒
ผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีล ทำให้บริบูรณ์	ผู้ที่หมดความยึดถือในทุกอย่าง	๕๕๓
ในสมาธิ ทำพอประมาณ	ผู้ที่เหมือนกับถูกนำตัวไปเก็บไว้ในสวรรค์ ๑๕๗๑	
ในปัญญา (อนาคามี) ๕๖๒	ผู้ที่เหมือนกับถูกนำไปเก็บไว้ในนรก ๑๕๗๐	
ผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีล ทำให้บริบูรณ์	ผู้ที่ยังแก้ต่อพระนิพพาน (นิยต) ๕๖๑/๕๗๑/	
ในสมาธิ ทำให้บริบูรณ์	๕๗๒/๕๘๓	
ในปัญญา (อรหัตต์) ๕๖๓	ผู้ที่ยังแก้ต่อศีลธรรม (สัทธมมุนีโย) ๕๕๖	
ผู้ทำอันตรายแก่บรรดาภุมบุตร	ผู้ข่มมานุสารี ๖๗๐	
ผู้อาศัยธรรมวินัยนี้ ๑๐๐๑	ผู้โน้มใจด้วยความรู้สึกที่ว่า “งาม” เท่านั้น ๖๕๗	
ผู้ทำอุปกิเลสให้ละไปได้ ๑๑๘๖	ผู้นำอภิขมาและโทมนัสในโลกออกเสียได้ ๘๐๖/	
ผู้ทำอุปกิเลสให้ละไปไม่ได้ ๑๑๘๕	๘๐๕/๑๑๘๘/๑๒๓๑/๑๒๓๒	
ผู้ทักขิปฏิบัติ ๖๖๘	ผู้นิพพาน (ตามคำของพระอานนท์) ๖๗๔	
(สัปดาห์ไปนี้ ศึกษาเนื่องกันไป :-)	ผู้บรรลุลุณวิเศษอันโอฬารยิ่งกว่า	
ผู้ทักขิฐวัชรมเสถียรปรินิพพายี ๕๕๗	ที่บรรลุลูก่อน ๑๒๓๑	
ผู้ก่ายสเสทาสสังขารปรินิพพายี ๕๕๘	ผู้บรรลุมานที่ ๑ ๑๕๕๕	
ผู้ทักขิฐวัชรมเมธสังขารปรินิพพายี ๕๕๙	ผู้บรรลุมานที่ ๒ ๑๕๕๖	
ผู้ก่ายสเสทาสสังขารปรินิพพายี ๖๐๐	ผู้บรรลุมานที่ ๓ ๑๕๕๗	
ผู้ที่กำลังจะรู้จักนิพพาน ๕๕๓	ผู้บรรลุมานที่ ๔ ๑๕๕๗	
ผู้ที่ชื่อว่า “สัตว์ (ผู้ข้องคิด)” ๒๕๐	“ผู้บรรลุลแล้วซึ่งนิพพานในทักขิธรรม”	
ผู้ที่ชื่อว่า “เห็นอยู่โดยชอบ” ๒๔๗/๔๒๒	(ทักขิธรรมนิพพานปตฺโต) ๗๕๐	
ผู้ที่ได้เดินไปตามทาง ๕๐	ผู้บรรลุลแล้วตามลำดับซึ่งทันตภูมิ ๖๑๘	
ผู้ที่ค้นหาและทักขิอาศัยไม่ได้ ๑๒๑๐/๑๒๒๐/	ผู้บวชแล้วโดยชอบ ๔๒	
๑๒๒๒/๑๒๒๕		

ผู้บอกทางและผู้เดินทางมีการหลุดพ้น		ผู้ประกอบพร้อมแล้วด้วยองค์แห่ง	
อย่างเดียวกัน	๗๒๑	การบรรลุซึ่ง โสดา	๕๗๘
ผู้แบกของหนัก	๓๕๗/๓๕๘/๔๑๘	ผู้ประกอบพร้อมแล้วด้วยญาณอันเป็นเสขะ	๕๘๘
ผู้ปฏิบัติจนเสร็จกิจในพรหมจรรย์แล้ว	๖๑๑	ผู้ประกาศธรรมในลักษณะบันลือสีหนาท	๖๑๘
ผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม	๕๐๗	ผู้ประเดี่ยวยอมรับประเดี่ยวกัดค้าน	๓๗๑
ผู้ปฏิบัติเปรียบด้วยนักรบ	๖๔๖	ผู้ประพาศิเช็ดอุจจาระของตนด้วยมือ	๘๓๐
ผู้ปฏิบัติเพื่อความดับเย็นเป็นนิพพาน	๖๕๔	ผู้ประพาศิเปลือยกาย	๘๓๐
ผู้ปฏิบัติเพื่อหมดบาป	๔๗๐	ผู้ประเสริฐในโลก	๖๑๗
“ผู้ปฏิบัติแล้วซึ่งธรรมตามสมควรแก่ธรรม”		ผู้ปราศจากความเพียรไม่ทอดทิ้งธุระในกุศล	๑๑๕๕
(ขมมานุชฌมปฏิปบุโน)	๗๕๐	ผู้ปราศจากกามโยคะแต่ยังประกอบด้วย	
ผู้ปฏิบัติแล้วเพื่อชนะโลกทั้งสอง	๑๐๕๓	ภวโยคะ	๑๐๔๕
ผู้ปฏิบัติอย่างเดียวกันมีผลต่างกัน	๕๖๔	ผู้ปราศจากกามโยคะและภวโยคะ	๑๐๔๕
ผู้ปกคดียุได้เพราะเห็นธรรมลักษณะห้า	๒๕๘	ผู้ปราศจากกิเลสเครื่องร้อยรัดแล้วเสวยเวทนา	๗๖๓
ผู้ประกอบด้วยกามโยคะและภวโยคะ	๑๐๔๕	ผู้ปราศจากความครั่นคร้าม	๕๔
ผู้ประกอบด้วยการผูกจิตติดกับอารมณ์	๓๕๕	ผู้ปราศจากภัยเวรโดยสิ้นเชิง	๖๑๗
ผู้ประกอบด้วยต้นหาสัตถุโณชน	๒๘๒	ผู้ปราศจากสิ่งเสียบแทงแห่งจิต	๖๔๔
ผู้ประกอบด้วยปัญญาซึ่งสามารถกำหนด		ผู้ปราศจากอาลัย	๔๕๔
ความเกิดขึ้นและความดับ	๑๑๕๕	ผู้ปรินิพพานเฉพาะตน	๕๑๒/๗๖๓
ผู้ประกอบด้วยวิชาอันเป็นเสขะ	๕๘๘	ผู้ปรินิพพานด้วยต้องใช้ความเพียรเรียวแรง	๕๖๓
ผู้ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ	๑๑๗๗/๑๕๕๒	ผู้ปรินิพพานด้วยไม่ต้องใช้ความเพียรเรียวแรง	๕๖๓
ผู้ประกอบด้วยอวิชา	๓๗	ผู้ปรินิพพาน (ตามคำของพระอานนท์)	๖๗๔
ผู้ประกอบด้วยอสาธารณญาณ	๕๕๖	ผู้ปรินิพพานในทักขณธรรม	๕๐๕
ผู้ประกอบฝึกฝนเพื่อบรรลุฉิฉิฉิ	๑๐๔๒	ผู้ปรินิพพานในระหว่างอายุยังไม่ทันถึงกึ่ง	๕๖๓
ผู้ประกอบพร้อมแล้วด้วยองค์หก	๖๑๒	ผู้ปรินิพพานเมื่ออายุพ้นกึ่งแล้วจนจนถึงที่สุด	๕๖๓
ผู้ประกอบพร้อมแล้วด้วยธรรม ๔		ผู้ปลงภาระลงได้แล้ว	๔๔๕
เพื่อความเป็นโสดาบัน	๕๗๓	ผู้ปัญญาวิมุตต์	๖๖๒
ผู้ประกอบพร้อมแล้วด้วยองค์ทั้ง ๘		ผู้ปัญญาวิมุตต์ (ตามคำของพระอานนท์)	๖๖๕
ชื่อว่าเป็นพระเสขะ	๕๕๗	ผู้ปัญญาวิมุตต์ (อีกนัยหนึ่ง)	994
ผู้ประกอบพร้อมแล้วด้วยองค์ทั้ง ๑๐ ชื่อว่า		ผู้ปักกินทิสทั้งหกโดยเฉพาะ	๑๐๕๕
เป็นพระอรหันต์ (พระอเสขะ) ๕๕๗		ผู้เป็นเทพลิ	๖๒๐

ผู้เป็นเทพลึกลับในพุทธศาสนา	๖๒๒	ผู้พอกพูนบาปกรรมอยู่เนื่องนิตย์	๒๗๓
ผู้เป็นที่ตั้งแห่งความเคารพ	๕๑๗	ผู้พอใจในความไม่แน่นอนซ้ำ	๑๑๑๐
ผู้เป็นบัณฑิตมีปัญญามาก	๕๐๘	ผู้พิจารณาใคร่ครวญธรรมโดย	
ผู้เป็นบุตรที่เกิดแต่อกพระพุทธรเจ้า	๖๑๗	วิธีสามประการ	๖๒๒/๖๒๖
ผู้เป็นไปไม่ได้ที่จะพึงคิดประทุษร้ายตถาคต	๕๘๓	ผู้พิจารณาเห็นสภาพที่มียิ่งและ	
ผู้เป็นไปไม่ได้ที่จะพึงถือศาสนาอื่น	๕๘๓	มีหย่อนในวิสัยโลก	๖๑๑
ผู้เป็นไปไม่ได้ที่จะพึงทำสงฆ์ให้แตกกัน	๕๘๓	ผู้ผลิตเพลินอยู่ในสิ่งที่เป็นทุกข์	๒๕๑
ผู้เป็นไปไม่ได้ที่จะพึงปลงชีวิตบิดา	๕๘๓	ผู้เพียรเพ่งเผากิเลสอยู่	๔๗๐
ผู้เป็นไปไม่ได้ที่จะพึงปลงชีวิตพระอรหันต์	๕๘๓	ผู้มีวแต่เห็นเป็นของอร่อยใน	
ผู้เป็นไปไม่ได้ที่จะพึงปลงชีวิตมารดา	๕๘๓	สัจญ์อนุชานิยธรรม	๓๘๓
ผู้เป็นพรหมจารีถึงที่สุด	๖๓๕	ผู้มาถึงพระสัทธรรมนี้แล้ว	๕๘๘
ผู้เป็นพหูสูตผู้ทรงธรรม	๕๐๗	ผู้มากไปด้วยสุขและโสมนัสในทักขณธรรม	๑๔๓๖
ผู้เป็นมหานาคผู้มีจิตตั้งมั่นแล้ว	๖๑๗	ผู้มากอยู่ด้วยความรู้สึกเบื่อหน่ายในขันธ	๔๕๐
ผู้เป็นมหาวิระเทียวไปในที่ต่างๆ	๖๑๗	ผู้มีได้เบียดเบียนสัตว์ที่สะดุ้งหว่นไหว	
ผู้เป็นมุถลวงเสียได้ซึ่ง โยคะกิลเลส	๔๓๐	และไม่สะดุ้งหว่นไหว	๕๕๕
ผู้เป็นอุคตมบุรุษ	๖๑๐	ผู้มีกระแสนในเบื้องบนไปถึงอกนิฏฐภาพ	๕๖๓
ผู้เปรียบเหมือนต้นไม้ใหญ่ๆ ถูกเครือเถาคลุม		ผู้มีกัลยาณธรรม	๖๒๗
แล้วพินาศ	๓๘๕/๕๐๕	ผู้มีกัลยาณปัญญา	๖๒๗
ผู้เปิดเผยตนเองตามที่เป็นจริง	๑๑๕๕	ผู้มีกัลยาณปีติมุ่งปัญญาเป็นเบื้องหน้า	๑๔๘๐
ผู้ไปสู่อสังสารวัฏ	๔๒๕	ผู้มีกัลยาณศีล	๖๒๗
ผู้ลุกขึ้นครั้งหนึ่งแล้วจึงจมเลย	๗๒๗	ผู้มีกามอันตนเข้าไปดำรงอยู่	๑๐๔๘
ผู้ลุกขึ้นแล้ว เดินเข้ามาถึงที่ตื่นแล้ว	๗๒๘	ผู้มีการตรัสรู้พร้อมในเบื้องหน้า	๕๖๑
ผู้ลุกขึ้นแล้ว เดินเข้าหาฝั่ง	๗๒๘	ผู้มีการปรินิพพานในภพนั้น	๕๖๓
ผู้ลุกขึ้นแล้ว ถึงฝั่งข้ามขึ้นบกแล้ว	๗๒๕	ผู้มีการศึกษาปัญญาคือเครื่องเจาะแทงกิเลส	๕๐๗
ผู้ลุกขึ้นแล้วยืนอยู่	๗๒๗	ผู้มีการศึกษาแล้วแทงตลอดซึ่ง	
ผู้ลุกขึ้นแล้วเหยียดอุรอบๆ อยู่	๗๒๘	เนื้อความด้วยปัญญา	๕๐๗
ผู้พ้นไปจากรูป อรูป สุข ทุกข์โดยสิ้นเชิง	๔๔๑	ผู้มีการสดับ	๑๓๑/๒๔๗/๒๕๗/๓๕๑/๓๕๔/
ผู้พ้นพิเศษเพราะความสิ้นตัณหา	๖๓๔		๕๑๔/๕๑๕/๖๑๘/๖๒๘/๖๕๕/
ผู้พ้นแล้วจาก (เครื่องผูกแห่ง) มาร	๒๑๖		๖๓๘/๖๘๑/๖๘๒/๗๔๒/๗๘๘/
ผู้พรากรมาเสียดจากกิเลสสาละได้หมด	๖๑๐		๑๐๑๖/๑๐๕๑/๑๒๔๖/๑๓๑๐

“ผู้มีการอยู่อย่างมีเพื่อนสอง”	๓๕๕	ผู้มีความสงสัยอันข้ามได้แล้ว	๕๔
“ผู้มีการอยู่อย่างผู้เดียว”	๓๖๐	ผู้มีความสำเร็จถึงที่สุด	๖๓๕
ผู้มีกายสังขารอันสงบรับแล้ว	๖๑๔	ผู้มีเครื่องผูกแห่งมาร	๒๑๖
ผู้มีกายอันเครียดครัดในการปฏิบัติธรรม	๑๑๓๘	ผู้มีจักขุ	๔๔๖
ผู้มีกำเนิดเจริญอันสิ้นแล้ว	๕๗๗	ผู้มีจิตเป็นมหัคคตะอันไพบุลย์อริชชฐานจิต	
ผู้มีกิเลสอันเป็นเครื่องผูกจิตให้อยู่กับภพ สิ้นไปรอบแล้ว	๔๔๕	ครอบงำโลกอยู่	๕๖๓
ผู้มีโกสัชชะ	๓๘๓	ผู้มีจิตเป็นสมาธิแล้ว ย่อมรู้ได้ตามเป็นจริง	๗๕
ผู้มีความเกษมจากโศกะถึงที่สุด	๖๓๕	ผู้มีจิตไม่เข้าไปมีอนุสัยในแต่ละขั้น	๒๒๕
ผู้มีความดำริไม่ขุ่นมัว	๖๑๔	ผู้มีจิตสงบแล้วในภายใน	๔๒๖
(เจ็ดคำต่อไปนี้ ศึกษาเนื่องกันไป :-)		ผู้มีจิตสหระคด้วยกรุณา	๑๕๐๕
ผู้มีความต้องการน้อย	๑๑๘๘	ผู้มีจิตสหระคด้วยมูทิตา	๑๕๐๕
ผู้มีอาหารน้อย	๑๑๘๘	ผู้มีจิตสหระคด้วยเมตตา	๑๕๐๕
ผู้ไม่มีความมีนชา	๑๑๘๘	ผู้มีจิตสหระคด้วยเมตตาแผ่ไป	๑๓๒๖
ผู้มีสุตะมาก	๑๑๘๘	ผู้มีจิตสหระคด้วยอุเบกขา	๑๕๐๕
ผู้พิจารณาเห็นเฉพาะอยู่ซึ่งจิตอันหลุดพ้นแล้ว		ผู้มีจิตหลุดพ้นด้วยดี	๖๑๔
(ตามลำดับ)	๑๑๘๘	ผู้มีจิตหลุดพ้นเพราะสิ้นภวนตติ	๔๔๖
ผู้ได้ตามปรารถนาซึ่งกถาอันเป็นไป		ผู้มีจิตอันกามราคะกลุ่มรวม	๓๕๑
เพื่อการขัดเกลาภิเลส	๑๑๘๕	ผู้มีจิตอันกามราคะไม่กลุ่มรวม	๓๕๑
ผู้อยู่ป่ามีเสนาสนะอันสงัด	๑๑๘๕	ผู้มีจิตอันความทุกข์รวบรัดแล้ว	๒๕๕
ผู้มีความเนิ่นช้าเป็นที่มาชนิดิ	๓๗๒	ผู้มีจิตอันความ โลกกลุ่มรวมแล้ว	๓๘๔
ผู้มีความประพฤติเข้ากันได้ในเพื่อน		ผู้มีจิตอันความ โลกไม่กลุ่มรวมแล้ว	๕๐๘
สพรหมจารี	๕๒๐	ผู้มีจิตอันโทสะรังรัดแล้ว	๔๘๑
ผู้มีความเป็นโดยประการอื่น	๕๑๒	ผู้มีจิตอันพยาบาทกลุ่มรวม	๓๕๑
ผู้มีความพ้นอย่างไม่มีอะไร		ผู้มีจิตอันพยาบาทไม่กลุ่มรวม	๓๕๑
ให้หมายได้เป็นโคจร	๖๑๐	ผู้มีจิตอัน โมหะรังรัดแล้ว	๔๘๒
ผู้มีความพ้นอย่างว่างกิเลสเป็นโคจร	๖๑๐	ผู้มีจิตอันราคะรังรัดแล้ว	๔๘๑
ผู้มีความพอใจในความคลุกคลีกันเป็นหมู่	๔๓๐	ผู้มีจิตอันวิจิกิจฉากลุ่มรวม	๓๕๑
ผู้มีความเพียรอันปรารถแล้ว	๔๖๗	ผู้มีจิตอันวิจิกิจฉาไม่กลุ่มรวม	๓๕๑
ผู้มีความยินดีในธรรมอันไม่ทำความเนิ่นช้า	๖๓๗	ผู้มีจิตอันสักกายทิฏฐิกลุ่มรวม	๓๕๑
		ผู้มีจิตอันสักกายทิฏฐิไม่กลุ่มรวม	๓๕๑

ผู้มีจิตอันสัลพัทพรามาสกั้มรุม	๓๕๑	ผู้มีปกติตามเห็นว่าไม่เที่ยงในสังขารทั้งปวง	๕๕๘
ผู้มีจิตอันสัลพัทพรามาสไม่กั้มรุม	๓๕๑	ผู้มีปกติตามเห็นเวทนาในเวทนา	๑๓๒๓
ผู้มีจิตอันหาขอบเขตมิได้	๖๕๖	ผู้มีปกติโน้มไปในนิพพาน	๕๗๔
ผู้มีเจตโสถีนัตตา	๓๘๓	ผู้มีปกติพิจารณาเห็นกายในกาย	๑๒๐๕/๑๒๑๐
ผู้มีเจตโสวิกเขปะ	๓๘๓	ผู้มีปกติพิจารณาเห็นจิตในจิต	๑๒๒๑
ผู้มีใจยินดีในการบำเพ็ญ	๑๑๐๕	ผู้มีปกติพิจารณาเห็นธรรมในธรรม	๑๒๒๓/๑๒๒๕
ผู้มีใจยินดีในการละ	๑๑๐๕	ผู้มีปกติพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา	๑๒๑๕
ผู้มีฉานอันตนไม่ละเลย	๑๓๔๐	ผู้มีปกติไม่ต้องถามคนอื่นว่าอะไรเป็นอย่างไร	๖๑๑
ผู้มีตทังคนิพพาน (ตามคำของพระอานนท์)	๖๗๗	ผู้มีปกติเห็นโดยความเป็นอาทีนวะในธรรม	
ผู้มีตนเป็นที่ป	๑๑๗๘	อันเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน	๗๓๔
ผู้มีแต่การเกี่ยวกินซึ่งกันและกัน	๑๐๒	ผู้มีปกติเห็นเป็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย	๕๑๓
ผู้มีทวารอันคุ้มครองแล้วในอินทรีย์ทั้งหลาย	๑๕๕๑	ผู้มีปกติอยู่คนเดียว	๖๕๖
ผู้มีทิฏฐุธรรมนิพพาน		ผู้มีปกติอยู่ด้วยความไม่ประมาท	๑๓๖๒/๑๓๖๓
(ตามคำของพระอานนท์)	๖๗๔	ผู้มีปมาทะ	๓๘๓
ผู้มีทิฏฐิวาทโทษในกามทั้งหลายไม่มี	๘๒๕	ผู้มีปรกติเกษมจากโยคะ	๔๒๕
ผู้มีที่สุดแห่งกิจถึงที่สุด	๖๓๕	ผู้มีปรกติไปสู่ชาติและมรณะ	๔๒๕
ผู้มีทุสสี่ละ	๓๘๓	ผู้มีปรกติดมมองเห็นฝั่งนี้ (คือวัฏฏสงสาร)	๖๗๕
ผู้มีธรรมญาณและอัญญาณ	๕๘๗	ผู้มีปรกติดมมองเห็นฝั่งโน้น (คือนิพพาน)	๖๗๕
ผู้มีธรรมเป็นที่ป	๑๑๗๘	ผู้มีปรกติดมมองเห็น โดยความเป็นอาทีนวะ	
ผู้มีธรรมอันไม่ทำความเนิ่นช้าเป็นที่มายินดี	๖๓๗	ในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสังโยชน์	๗๓๓
ผู้มีธรรมอันไม่รู้เสื่อม (อปริหานธมฺโม)	๕๕๖	ผู้มีประ โยชน์ตนอันตามถึงแล้ว	๑๓๘๘
ผู้มีนรกสิ้นแล้ว	๕๗๗	ผู้มีปัญญา	๔๖๗
ผู้มีปกติตามเห็นกายในกาย	๑๓๒๒	ผู้มีปัญญาเครื่องชำแรกกิเลส	๕๘๘
ผู้มีปกติตามเห็นความเกิดขึ้นและ		ผู้มีปัญญาในความหลุดพ้นด้วยดี	๖๑๔
ความเสื่อม ไปในขั้น	๕๑๘	ผู้มีปัญญาเป็นความสมบูรณ์ด้วย	
ผู้มีปกติตามเห็นความตั้งขึ้นและเสื่อมไปใน		การก่อและการฉาบ	๖๕๒
อุปาทานขั้นทั้งห้า	๑๒๘๐	ผู้มีปาปมิตตตา	๓๘๓
ผู้มีปกติตามเห็นความไม่งามในกาย	๕๕๘	ผู้มีบุพพันตาปรันตานุทิฏฐิ	๓๗๐/๓๗๓
ผู้มีปกติตามเห็นจิตในจิต	๑๓๒๔	ผู้มีเปรตวิสัยสิ้นแล้ว	๕๗๗
ผู้มีปกติตามเห็นธรรมในธรรม	๑๓๒๔	ผู้มีพนักพิงสี่ด้าน	๖๑๒



ผู้มีพวกพ้องดี (กลุ่ณสมบวงกุ)	๔๖๖	ผู้มีสติปัญญาน ไม่มีทางที่จะเกิดความเห็นว่	
ผู้มีพุทธจักษุประเสริฐกว่า		อิตตาและโลกเป็นของเทียง	๑๒๖๘
สัตว์สองเท้าทั้งหลาย	๘๕๑	ผู้มีสติปัญญาน ย่อมไม่มีควมรู้สึกว่	
ผู้มีมรณตัณญูอันตั้งไว้ดีแล้วในภายใน	๕๕๘	สัตว์บุคคล	๑๒๖๘
ผู้มีมิตรดี (กลุ่ณมิตต)	๔๖๖	ผู้มีสติเป็นนายทวาร	๖๕๒
ผู้มีรูปภายนี้ชื่อว่าลีนสุดกันเพียงนี้	๖๑๑	ผู้มีสติหลงลิม ชื่อว่ไม่มีจิต	๑๒๐๐
ผู้มีรูปยอมเห็นรูปทั้งหลาย	๖๕๕	ผู้มีสติสมบูรณ	๖๐๕
ผู้มีลักษณะควรประกอบควมเพียร	๑๑๕๕	ผู้มีสติสัมปชัญญะรอกอยการทำกาละ	๗๘๗
ผู้มีวิจิกจณา	๓๘๓	ผู้มีสติอยู่อย่างมีสัมปชัญญะ	๑๒๓๘
ผู้มีวิริยะเป็นพลภาย	๖๕๑	ผู้มีสหายดี (กลุ่ณสหาย)	๔๖๖
ผู้มีศรัทธาเชือควมตรัสรู้ของตถาคต	๑๑๕๕	ผู้มีสติญว่ปฏิบัติทั้งในสิ่งไม่ปฏิบัติ	
ผู้มีศีลงาม - ธรรมงาม - ปัญญางามก็เป็นเกพลี	๖๒๗	และสิ่งปฏิบัติอยู่	๕๕๒
(แปลคำต่อไปนี้ ศึกษาเนื่องกันไป :-)		ผู้มีสติญว่ปฏิบัติในสิ่งไม่ปฏิบัติอยู่	๕๕๑
ผู้มีศีลมีปกติเห็นเป็นภัยในโทษ		ผู้มีสติญว่ปฏิบัติในอาหาร	๕๕๘
แม้มีประมาณน้อย	๑๔๘๒	ผู้มีสติญว่มิใช่สิ่งนำยินดีในโลกทั้งปวง	๕๕๘
ผู้ฉัน โภชนะโดยเคารพไม่เดือดร้อน		ผู้มีสติญว่ไม่ปฏิบัติทั้งในสิ่งปฏิบัติ	
กระวนกระวาย	๑๔๘๒	และสิ่งไม่ปฏิบัติอยู่	๕๕๒
ผู้เกลียดต่อภายทุจริตวิทุจริตม โนทุจริต	๑๔๘๒	ผู้มีสติญว่ไม่ปฏิบัติในสิ่งปฏิบัติอยู่	๕๕๒
ผู้มีการอยู่ร่วมกันเป็นสุขไม่ทำผู้อื่น		ผู้มีศีลธรรมเจ็ดเป็นที่โคจร	๖๑๗
ให้หวาดกลัว	๑๔๘๒	ผู้มีศีลททาเป็นเสาระเนียด	๖๕๐
ผู้เปิดเผยควมคดของตนในผู้เป็นวิญญูชน		ผู้มีสันติปฏิชกรรม (ตามคำของพระอนนท)	๖๗๓
เพื่อกำจัดโทษนั้นของตนเสียบ	๑๔๘๒	ผู้มีสัมปชัญญะ	๗๘๘/๑๑๗๘
ผู้มีลิกขว่ผู้อื่นจะศึกษาหรือไม่ก็ตามใจ		ผู้มีสัมโพธิเป็นเบื้องหน้า (สมโพธิปรายน)	๕๕๓
แต่เราจะศึกษา	๑๔๘๒	ผู้มีสุตะเป็นอาวุธ	๖๕๑
ผู้ถ้าไปก็ไปตรง	๑๔๘๒	ผู้มีหิริเป็นคูล้อมรอบ	๖๕๐
ผู้มีควมเพียรอันปรารภด้วยเนื้อและ		ผู้มีองค์ห้าอันประกอบพร้อมแล้ว	๖๒๑
โลหิตในสรีระ	๑๔๘๓	ผู้มีองค์ห้าอันละขาดแล้ว	๖๒๐
ผู้มีสติ	๗๘๗	ผู้มีอนัตตสติญว ย่อมถึงซึ่งการถอนอัสมิมานะ	
ผู้มีสติประพตชกรรมถึงที่สุดรอบด้าน		ในปฏิชกรรม	๘๐๕
ไม่พึงเกรงต่อภัย	๑๔๗๕	ผู้มีอนาสวจิต	๘๗๔/๑๐๓๐/๑๐๖๒/๑๐๘๓/๑๐๕๑

ผู้มีอบายทุกติวินิบาตสิ้นแล้ว	๕๗๓	ผู้มีจิตน้อมไปในธรรมทรม (หีนาราม)	๑๔๓๗
ผู้มีอริยจิต	๘๗๔/๑๐๓๐/๑๐๖๒/๑๐๘๓/๑๐๙๑	ผู้ยินดียิ่งในสักกายะ (สกุทายาราม)	๑๔๓๗
ผู้มีอริยมัคคสมังคี	๘๗๔/๑๐๓๐/๑๐๖๒/ ๑๐๘๓/๑๐๙๑	ผู้ไม่ข้องติดอยู่ในธรรมทั้งปวง	๖๕๕
ผู้มีอชฌาสัยน้อมไปในเหยื่อของโลก	๑๔	ผู้ไม่เข้าถึงซึ่งการนับ (ว่าเป็นอะไร)	๑๓๕/๓๕๔
ผู้มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา	๕๖๑/๕๗๑/๕๗๒	ผู้ไม่เข้าไปหาเป็นผู้หลุดพ้น	๖๘๓
ผู้มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา (อวินิปาตกรรม)	๕๕๓	ผู้ไม่เข้าไปหาย่อมหลุดพ้น	๖๘๓
ผู้มีอาพาธน้อย	๑๓๑๒	ผู้ไม่ครั่นคร้ามต่อชนเหล่าอื่นผู้มีธรรม เป็นปรปักษ์	๑๔๘๐
ผู้มีอาพาธน้อยมีโรคน้อย	๑๑๒๑/๑๑๕๕	ผู้ไม่ควรกระทำให้แจ้งซึ่งทกฺขณิกัมปทา	๕๗๐
ผู้มีอรักขาอย่างเดียว	๖๑๒	ผู้ไม่ควรแก่ความรู้พร้อมอันไม่มีอะไรยิ่งกว่า	๘๓๘
ผู้มีอำนาจในคลองแห่งชนิดต่างๆ ของวิตก	๑๐๔๘	ผู้ไม่ควรแก่ความสิ้นไปแห่งทุกข์	๕๓๑
ผู้มีอำนาจเหนือจิต	๑๓๔๖	ผู้ไม่ควรแก่ญาณทัสสนะ	๘๓๘
ผู้มีอุเบกขาเป็นอุปาทาน	๔๗๘	ผู้ไม่ควรถูกตรหาหน้า	๒๒๕/๒๒๖
ผู้มีอุปาทาน ย่อมไม่ปรินิพพาน	๔๐๑	ผู้ไม่ควรที่จะทำกาละก่อนแต่ที่จะทำให้ แจ้งซึ่ง โสคาปัตติผล	๕๕๒
ผู้มีอุปารมภจิตตตา	๓๘๓	ผู้ไม่ควรเพื่อความสิ้นไปแห่งทุกข์	๓๒๖
ผู้มีโอดตปปะเป็นเชิงเทินเดินรอบ	๖๕๑	ผู้ไม่จมลงแล้วในบาดาล	๑๗๑/๑๗๕
ผู้มีคมนเพราะอำนาจแห่งกาม	๒๕๕	ผู้ไม่จำต้องเชื่อไปกับผู้อื่นเขา	๖๑๐
ผู้ไม่กระวนกระวายใจได้แล้ว	๖๑๐	ผู้ไม่คูหมั่นความนิ่งอย่างพระอริยเจ้า	๕๑๘
ผู้ไม่กล่าวคำประจบหรือคำขัดแย้งใครๆ	๕๕๕	ผู้ไม่ได้ทั้งเจโตสมณะและ ไม่ได้ธัมมวิปัสสนา	๑๔๖๕/๑๔๖๗
ผู้ไม่กลืนเบ็ดของมาร	๖๘๓	ผู้ไม่ได้ยินได้ฟัง	๑๖๒/๒๑๖/๒๑๕/๒๔๘/ ๒๕๑/๒๖๐/๓๗๘/๕๕๑
ผู้ไม่เกิดนันทิ (อุปาทาน)	๖๔๕	ผู้ไม่ได้สุขวิหารในทกฺขณธรรม	๑๑๘๕
ผู้ไม่ขะเขยงต่อสิ่งที่ควรขะเขยง	๓๕๘	ผู้ไม่ตกอยู่ในอำนาจของจิต	๑๓๔๖
ผู้ไม่ขะเขยงต่อสิ่งที่ไม่ควรขะเขยง	๓๕๕	ผู้ไม่ต้องเชื่อตามคำของผู้อื่น	๕๔
(หกลำต่อไปนี้ ศึกษาเนื่องกันไป :-)		ผู้ไม่ต้องมองสีหน้าของผู้อื่น	๑๐๐
ผู้ไม่ข่มจิตในสมัยที่ควรข่ม	๑๔๓๗	ผู้ไม่ต้องอาศัยปัจจัยจากใครอื่นในสาระ แห่งพรหมจรรย์	๖๑๘
ผู้ไม่ประคองจิตในสมัยที่ควรประคอง	๑๔๓๗	ผู้ไม่ตอบโต้ (น ปฏิสุเสนติ)	๖๔๐
ผู้ไม่ทำจิตให้ร่าเริงในสมัยที่ควร ทำจิตให้ร่าเริง	๑๔๓๗		
ผู้ไม่เข้าไปเพ่งอย่างยิ่งซึ่งจิตในสมัยที่ควร เข้าไปเพ่งอย่างยิ่ง	๑๔๓๗		

ผู้ไม่ตั้งทับซึ่งนิมิตนั้นให้เป็นนิมิต		ผู้ไม่มีกิจอะไรๆ ที่ต้องทำ	
อันตนตั้งไว้ด้วยดี	๕๒๔	ด้วยความไม่ประมาณ	๑๓๘๘
ผู้ไม่ตามประกอบในธรรมที่		ผู้ไม่มีกิเลสฟุ้งกลุ่มเหมือนคว้น	๔๖๕/๖๑๑
ไม่เป็นที่สบายแก่นิพพาน	๖๕๐	ผู้ไม่มีความกังวล	๘๕๕
ผู้ไม่ตามเห็นว่าเป็นอัตตา (ตัวตน)	๖๘๒	ผู้ไม่มีความพอใจในความคลุกคลีกันเป็นหมู่	๔๓๑
ผู้ไม่ตามเห็นว่าเป็นอัตตนิยา (ของตน)	๖๘๒	ผู้ไม่มีความหวั่นไหวไปในอารมณ์ไหนๆ	๔๖๕
ผู้ไม่ติดพัน (ในเวทนา)	๗๘๗	ผู้ไม่มีปัจจัยแห่งการมาสู่ฝั่งใน	๖๔๔
ผู้ไม่ติดพันแล้วด้วยทุกข์	๗๘๗	ผู้ไม่มีเรื่องยุ่งเกี่ยวกับอาหาร	๖๑๐
ผู้ไม่ถึงความตายหรือความทุกข์เจียนตาย	๖๕๐	ผู้ไม่มีสัญญาในรูปซึ่งเป็นภายในย่อมเห็น	
ผู้ไม่ถือตัว (น อสุเสนติ)	๖๓๕	รูปทั้งหลายอันเป็นภายนอก	๖๕๕
ผู้ไม่ถูกผูกพันด้วยเครื่องผูกใดๆ ทั้งภายในภายนอก	๖๒๕	ผู้ไม่มีเสี้ยนหนามหาคเสี้ยนหนาม	๑๓๖๐
ผู้ไม่ทอดทิ้งธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย	๕๑๘	ผู้ไม่มีหนามขอกใจ	๖๕๕
ผู้ไม่ทอดทิ้งสัมปชัญญะ	๑๗๕	ผู้ไม่มีหนามขอกตำ	๖๕๕
ผู้ไม่ทำความทุกข์ให้แก่ผู้อื่น โดยที่ไม่ควรจะมี	๕๐๘	ผู้ไม่มีหนาม หาคเสี้ยนหนามขอกตำ	๖๕๕
ผู้ไม่ทำตนเป็นข้าศึกต่อพระอรหันต์	๕๕๐	ผู้ไม่มีเหตุหรือคุณลักษณะอะไรๆ	
ผู้ไม่ประกอบด้วยการผูกจิตติดกับอารมณ์	๓๖๐	ที่ใครๆ จะกล่าวว่าคุณ	
ผู้ไม่ปรุงเครื่องปรุงอันเป็นบุญ	๔๓๕	เป็นอะไรได้อีกต่อไป	๗๐๐
ผู้ไม่ปรุงเครื่องปรุงอันเป็นอเนกญา	๔๓๕	ผู้ไม่มีเหตุแห่งภพอันเป็นเครื่องผูกพัน	๖๔๔
ผู้ไม่ปรุงเครื่องปรุงอันมิใช่บุญ	๔๓๕	ผู้ไม่มีอนุสัย	๓๕๓
ผู้ไม่ปรุงแต่งอกิสังขารอันเป็นบุญ	๗๖๓	ผู้ไม่มีอารมณ์	๒๕๘
ผู้ไม่ปรุงแต่งอกิสังขารอันเป็นอเนกญา	๗๖๓	ผู้ไม่มีอาสวะในทิฏฐธรรม	๑๗๕/๑๗๖/๓๕๔
ผู้ไม่ปรุงแต่งอกิสังขารอันมิใช่บุญ	๗๖๓	ผู้ไม่มีอุปธิเลส	๖๘๖
ผู้ไม่พูดเรื่องนอกเรื่อง	๕๑๘	ผู้ไม่มีอุปาทานย่อมปรินิพพาน	๕๐๗/๗๔๕/๕๖๘
ผู้ไม่เพลิดเพลिनกะสิ่งอันเป็นทุกข์	๔๒๔	ผู้ไม่ยึดถืออย่างเหนียวแน่น (อนาธานคาคี)	๑๔๕๐
ผู้ไม่เพลิดเพลिनพรำสรรเสริญสขบมัวเมา		ผู้ไม่ยึดมั่นแล้ว ยินดีในความสลัดคืน	
ซึ่งอุเบกขา	๕๖๘	ซึ่งความยึดมั่น	๘๖๐
ผู้ไม่มีการระคนด้วยหมู่เป็นที่มายินดี	๘๐๓	ผู้ไม่ยึดมั่นอะไรๆ ในโลก	๑๒๑๐/๑๒๒๐/๑๒๒๒/๑๒๒๕
ผู้ไม่มีการสดับ	๑๗๑/๒๕๑/๓๕๑/๓๕๔/๖๘๕/ ๑๐๑๔/๑๐๕๕/๑๒๔๕/๑๓๑๐/ ๑๓๕๗/๑๓๕๘	ผู้ไม่รับอาหารที่เขาร้องเชิญ	๘๓๐
		ผู้ไม่รู้จักรูป	๑๕๖
		ผู้ไม่รู้จักเศร้าโศก	๖๐๕

ผู้ไม่รู้ขีดธรรมลักษณะ ๕ ของทิกฺขุ	๓๓๑	ผู้ไม่หวั่นไหวในเพราะวิชา	
ผู้ไม่รู้ขีดอุบายเป็นเครื่องสลัดออกจากสัฏกายทิกฺขุ๑๘๑		(ชั้นแห่งมานะสาม) ทั้งหลาย	๖๑๘
ผู้ไม่รู้เบญจขันธ์โดยนัยอริยสัจสี่	๒๕๑	ผู้ไม่เห็นซึ่งอริยสัจทั้งสี่	๕๗/๑๐๐
ผู้ไม่รู้ไม่เห็นพรหมจะมากล่าวแสดงหนทาง		ผู้ไม่เห็นฝั่งนี้	๒๔๕
ไปสู่พรหม	๑๐๗๕	ผู้ไม่เห็นฝั่งโน้น	๒๔๕
ผู้ไม่รู้สึกรวมตัวของตัว	๒๕๕	ผู้ไม่ไหม้เกรียม (นปชฌายติ)	๖๔๒
ผู้ไม่รู้ที่อยู่เห็นอยู่	๑๐๔	ผู้ไม่อัคควัน (น ฐปายติ)	๖๔๐
ผู้ไม่รู้อริยสัจ	๑๕/๒๓/๒๕	ผู้ไม่อาจกระทำอนันตริยกรรม	๕๘๑
ผู้ไม่ล่วงพ้นอบายทุกติวินิบาตและ		ผู้ไม่อาจเข้าถึงธรรมะใดๆ	
สังสารวัฏฏ์	๓๑๕/๖๘๕	โดยความเป็นตัวตน	๕๘๑
ผู้ไม่ลुक โพลง (น ปชชลติ)	๖๔๑	ผู้ไม่อาจเข้าถึงสังขารใดๆ	
ผู้ไม่ลुकกล่าวด้วยทิกฺขุของตน		โดยความเป็นของเที่ยง	๕๘๑
(อสนทิกฺขุจิปรามาสี)	๑๔๕๐	ผู้ไม่อาจเข้าถึงสังขารใดๆ	
ผู้ไม่เล่นอ้าวไปข้างหน้า	๖๔๒	โดยความเป็นของสุข	๕๘๑
ผู้ไม่ก้ออ้วมาข้างหลัง	๖๔๒	ผู้ไม่อาจมาสู่ทิกฺขุว่า “สุขและทุกข์เกิดขึ้นได้	
ผู้ไม่สมควรที่จะรื้อถอนซึ่งโอฆะ	๘๓๘	ตามคำฟัง”	๕๘๔
ผู้ไม่สะคุ้งหวาดเสียวแล้ว	๖๑๑	ผู้ไม่อาจมาสู่ทิกฺขุว่า “สุขและทุกข์ตนเอง”	๕๘๔
ผู้ไม่สามารถลงหลักแห่งความรู้ของตน	๑๐๐	ผู้ไม่อาจมาสู่ทิกฺขุว่า “สุขและทุกข์ตนเอง	
ผู้ไม่สำคัญมั่นหมาย	๖๔๕	ก็มี ผู้อื่นทำให้ก็มี”	๕๘๔
ผู้ไม่หลงไหล	๓๕๒	ผู้ไม่อาจมาสู่ทิกฺขุว่า “สุขและทุกข์ผู้อื่นทำให้”	๕๘๔
ผู้ไม่หลุดพ้นไปได้จาก กรรม	๓๑๑	ผู้ไม่อาจมาสู่ทิกฺขุว่า “สุขและทุกข์	
ผู้ไม่หลุดพ้นไปได้จาก เครื่องข้อง	๓๑๑	ไม่ต้องใครอื่นทำให้	
ผู้ไม่หลุดพ้นไปได้จาก ทุกข์	๒๕๑/๓๑๐	(เกิดขึ้นได้ตามคำฟัง)”	๕๘๔
ผู้ไม่หลุดพ้นไปได้จาก เปือกตม	๓๑๑	ผู้ไม่อาจมาสู่ทิกฺขุว่า “สุขและทุกข์ไม่ต้องทำอะไร	
ผู้ไม่หลุดพ้นไปได้จาก ภัย	๓๐๕	และไม่ต้องใครอื่นทำให้	
ผู้ไม่หลุดพ้นไปได้จาก โรค	๓๑๐	(เกิดขึ้นได้ตามคำฟัง)”	๕๘๔
ผู้ไม่หลุดพ้นไปได้จาก ลูกศร	๓๑๑	ผู้ไม่อาจมาสู่อนาคมนิยัตถุ	
ผู้ไม่หลุดพ้นไปได้จาก หัวผี	๓๑๐	(วัตถุที่ไม่ควรเข้าหา)	๕๘๒
ผู้ไม่หวังอะไรแล้ว	๔๖๕/๖๑๑	ผู้ไม่อาจยังภพที่แปลให้เกิดขึ้น	๕๘๒

ผู้ไม่อาจแสวงหาทักษิณขบคุณกลภายนอก		ผู้รื้อถอนสังโยชน์ได้แล้ว	๔๕๔
จากศาสนานี้	๕๘๑	ผู้รื้อร้าวล้อมออกเสียได้ (สงฺกิณฺณปริกุโ)	๖๔๘
ผู้ไม่อาจหวังการถึงความบริสุทธิ์		ผู้รู้ความลับของปิยรูป - สาดรูป	๖๕๕
โดยโกตุหลมมงคล	๕๘๑	ผู้รู้จักรูป	๑๕๖
ผู้ไม่อาจอยู่อย่างไม่มีความเคารพยำเกรง		ผู้รู้จักเลือกเอาฝ่ายคับไม่เหลือแห่งภพ	๗๒๓
ในพระธรรม	๕๘๒	ผู้รู้จักหน้าตาของมานะอย่างถูกต้องแล้ว๑๘๒/๓๘๕	
ผู้ไม่อาจอยู่อย่างไม่มีความเคารพยำเกรง		ผู้รู้แจ้งปรินิพพานอันอะไรปรุงแต่ง	
ในพระศาสนา	๕๘๒	ให้แปรเปลี่ยนไม่ได้	๖๑๐
ผู้ไม่อาจอยู่อย่างไม่มีความเคารพยำเกรง		ผู้รู้ชัดอุบายเป็นเครื่องสลัดออกจาก	
ในพระสงฆ์	๕๘๒	สັกกายทิกฺขุ	๓๕๑
ผู้ไม่อาจอยู่อย่างไม่มีความเคารพยำเกรงในสิกขา๕๘๒		ผู้รู้ซึ่งประ โยชน์	๕๕
ผู้ไม่ไอ้อวดไม่มีมารยา	๑๑๕๕	ผู้รู้ทั่วถึงธรรมหายากทั้งที่ทรงแสดงเอง	
ผู้ยอมทำลายโอกาสที่จะมีเพื่อเอาอะไรเสีย	๖๑๐	โดยย่อและพิสดาร	๑๔๘๖
ผู้ยอมติดอยู่ในการบริโภคมกาม	๒๕๔	ผู้รู้ในโลกอย่างไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า	๖๑๘
ผู้ยังไกลจากนิพพาน	๗๗๓	ผู้รู้พร้อมใน โลกมีปัญญาถึงที่สุด	๑๓๘๓
ผู้ยังต้องเที่ยวไปในภพแห่งเทวดา		ผู้รู้สึกต่อเวทนาตามทิกฺขุของตณฺๆ	๓๗๗
และมนุษย์อีกเจ็ดครั้ง	๕๖๒	(สิบหกคำต่อไปนี้ ศึกษาเนื่องกันไป :-)	
ผู้ยังมีอุปาทานอยู่จะปรินิพพานไม่ได้	๔๗๘	ผู้รู้สึกตัวทั่วถึงว่าเราหายใจยาว	๑๑๘๒
ผู้ยังมีอุปาทานอยู่ยอมไม่ปรินิพพาน	๔๗๕	ผู้รู้สึกตัวทั่วถึงว่าเราหายใจสั้น	๑๑๘๒
ผู้ยังไม่ได้เจ โดสมณะในภายในยังไม่ได้		ผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งกายทั้งปวง	๑๑๘๒
อธิปัญญาธรรมวิปัสสนา	๑๑๔๐	ผู้ทำกายสังขารให้รำงับอยู่	๑๑๘๒
ผู้ย้ายเสียได้ทั้งความ ไมยินดีและความยินดี	๑๑๐๕	ผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งปีติ	๑๑๘๒
ผู้ยินดีในกามอันตนนิรมิตเอง	๑๐๔๘	ผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งสุข	๑๑๘๒
ผู้ยึดถือเต็มที่	๕๕๑	ผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งจิตตสังขาร	๑๑๘๓
ผู้ยืนอยู่จุดประคองแห่งอมตะ	๕๘๘	ผู้ทำจิตตสังขารให้รำงับอยู่	๑๑๘๓
ผู้รวมอยู่ในกลุ่มโศคาบัน	๕๕๒	ผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งจิต	๑๑๘๓
ผู้รอดไปได้ไม่ตายกลางทาง	๖๔๕	ผู้ทำจิตให้ปราโมทย์ยังอยู่	๑๑๘๓
ผู้รอดพ้นเสียได้จากนรก ฯลฯ	๕๕๕	ผู้ทำจิตให้ตั้งมั่นอยู่	๑๑๘๓
ผู้รอบรู้ซึ่งเวทนา	๑๗๕	ผู้ทำจิตให้ปล่อยอยู่	๑๑๘๓
ผู้รับผลของการปฏิบัติเกี่ยวกับธาตุสี่	๖๘๒	ผู้ตามเห็นซึ่งความไม่เที่ยงอยู่เป็นประจำ	๑๑๘๓

ผู้ตามเห็นซึ่งความจางคลายอยู่เป็นประจำ	๑๑๘๓	ผู้รู้สึกตัวทั่วพร้อมในกรณีไม่พูด	
ผู้ตามเห็นซึ่งความดับไม่เหลืออยู่เป็นประจำ	๑๑๘๔	เรื่องไม่ควรพูด	๑๑๘๕
ผู้ตามเห็นซึ่งความสลัดคืนอยู่เป็นประจำ	๑๑๘๔	ผู้รู้สึกตัวทั่วพร้อมในกรณีแห่งกถาที่ควรพูด	๑๑๘๕
(สืบแก้คำต่อไปนี้ ศึกษาเนื่องกันไป :-)		ผู้รู้สึกตัวทั่วพร้อมในกรณีแห่งวิตก	
ผู้รู้สึกตัวทั่วพร้อมในกรณีที่จิตไม่น้อม		อันไม่ควรตรีก	๑๑๘๕
ไปสู่สุตฺตฺยตาอันเป็นภายใน	๑๑๘๐	ผู้รู้สึกตัวทั่วพร้อมในกรณีแห่งวิตก	
ผู้รู้สึกตัวทั่วพร้อมในกรณีที่จิตไม่น้อม		อันควรตรีก	๑๑๘๖
ไปสู่สุตฺตฺยตาอันเป็นภายนอก	๑๑๘๑	ผู้รู้สึกตัวทั่วพร้อมในกรณีแห่งฉันทราคะ	
ผู้รู้สึกตัวทั่วพร้อมในกรณีที่จิตไม่น้อม		ในกามคุณที่ตนยังละไม่ได้	๑๑๘๖
ไปสู่สุตฺตฺยตาอันเป็นทั้ง		ผู้รู้สึกตัวทั่วพร้อมในกรณีแห่งฉันทราคะ	
ภายในและภายนอก	๑๑๘๑	ในกามคุณที่ตนละได้แล้ว	๑๑๘๗
ผู้รู้สึกตัวทั่วพร้อมในกรณีที่จิตไม่น้อม		ผู้รู้สึกตัวทั่วพร้อมในกรณีแห่งอัสมิมานะ	
ไปสู่อาเนญชะ	๑๑๘๑	ในปัญญาทานชั้นธัมมัตถะ	
ผู้รู้สึกตัวทั่วพร้อมในกรณีที่จิตน้อม		ได้แล้ว	๑๑๘๗
ไปสู่สุตฺตฺยตาอันเป็นภายใน	๑๑๘๒	ผู้รู้ผู้เห็นอยู่	๑๐๔
ผู้รู้สึกตัวทั่วพร้อมในกรณีที่จิตน้อม		ผู้รู้ธรรมแห่งคาถาแม่เพียงสิบท	๕๐๗
ไปสู่สุตฺตฺยตาอันเป็นภายนอก	๑๑๘๒	ผู้รู้ริยสัจ	๒๐
ผู้รู้สึกตัวทั่วพร้อมในกรณีที่จิตน้อม		ผู้รู้ริยสัจเป็นหลักอยู่ในใจ	๓๖
ไปสู่สุตฺตฺยตาอันเป็นทั้งภายใน		ผู้รู้ริยสัจไม่จำเป็นต้องรู้อิทธิกรรม	
และภายนอก	๑๑๘๓	และรวลลาภ	๑๕๒๖
ผู้รู้สึกตัวทั่วพร้อมในกรณีที่จิต		ผู้รู้อินทรีย์หกแล้วไม่ยึดมั่นก็มี	๕๕๑
น้อมไปสู่อาเนญชะ	๑๑๘๓	ผู้รู้อินทรีย์หกแล้วยังยึดมั่นอยู่ก็มี	๕๕๑
ผู้รู้สึกตัวทั่วพร้อมในกรณีแห่งการเดิน		ผู้รู้อุปาทานชั้นแล้วไม่ยึดมั่นก็มี	๕๕๐
(ปฏิบัติธรรมอยู่)	๑๑๘๓	ผู้รู้อุปาทานชั้นแล้วยังยึดมั่นอยู่ก็มี	๕๕๐
ผู้รู้สึกตัวทั่วพร้อมในกรณีแห่งการยืน (ปฏิบัติ		ผู้ลดตรงปลงภาระปราศจากเครื่องผูกพัน	๖๔๕
ธรรมอยู่)	๑๑๘๔	ผู้ดวงมัจจุราชให้หลง	๖๘๕
ผู้รู้สึกตัวทั่วพร้อมในกรณีแห่งการนั่ง		ผู้ล่วงพ้นค้นหาอันสาบไปในโลก	๓๑๒
(ปฏิบัติธรรมอยู่)	๑๑๘๔	ผู้ล่วงพ้นบุรุษนภมิ	๕๕๒
ผู้รู้สึกตัวทั่วพร้อมในกรณีแห่งการนอน		ผู้ล่วงเสียได้จากเครื่องข้อง	๖๘๖
(ปฏิบัติธรรมอยู่)	๑๑๘๔	ผู้ลอกคราบทิ้งแล้ว	๖๔๒

ผู้ละการแสวงหาสิ้นเชิงแล้ว	๖๑๓	ผู้สันโดษ (ยินดีตามที่มีอยู่)	๑๐๕๑
ผู้ละกิเลสเครื่องร้อยรัดได้แล้วทุกกรณี	๖๐๕	ผู้สำคัญว่าควรในสิ่งที่ควร	๓๕๕
ผู้ละขาดจากการต้องตาย	๖๘๖	ผู้สำคัญว่าควรในสิ่งที่ไม่ควร	๓๕๘
ผู้ละราคะ - โทสะ - โมหะระดับโสดาบัน	๕๖๕	ผู้สำคัญว่าธรรมในสิ่งที่เป็นธรรม	๔๐๐
ผู้ละเสียได้ซึ่งอนุสัยในกายและในเวทนา	๗๘๘	ผู้สำคัญว่าธรรมในสิ่งที่ไม่ใช่ธรรม	๓๕๘
ผู้ละเสียได้แล้วซึ่งความยินดีและความยินร้าย	๗๔๓	ผู้สำคัญว่าไม่ควรในสิ่งที่ควร	๓๕๘
ผู้ละองค์ห้าได้ขาด	๖๑๒	ผู้สำคัญว่าไม่ควรในสิ่งที่ไม่ควร	๓๕๕
ผู้ละอาลัยและสิ่งที่ทำให้อาลัยเสียได้	๖๐๕	ผู้สำคัญว่าไม่ใช่ธรรมในสิ่งที่เป็นธรรม	๓๕๘
ผู้ละอาสวะนานาแบบ	๖๒๘	ผู้สำคัญว่าไม่ใช่ธรรมในสิ่งที่ไม่ใช่ธรรม	๔๐๐
ผู้เลิศที่สุด	๑๓๔๕	ผู้สำคัญว่าไม่ใช่วินัยในสิ่งที่วินัย	๓๕๕
ผู้เลือกเอาการปฏิบัติฝ่ายที่เป็นไป เพื่อดับภพทั้งหลาย	๗๒๕	ผู้สำคัญว่าไม่ใช่วินัยในสิ่งที่ไม่ใช่วินัย	๔๐๐
ผู้แล้วแต่มารต้องการจะทำตามอำเภอใจ	๒๕๑	ผู้สำคัญว่าไม่ใช่อาบัติในสิ่งที่วินัย	๓๕๕
ผู้ว่าง่ายแท้จริง	๑๑๒๖	ผู้สำคัญว่าวินัยในสิ่งที่วินัย	๔๐๐
ผู้วิ่งเลาะอยู่ตามฝั่งใน	๘๕๕	ผู้สำคัญว่าวินัยในสิ่งที่ไม่ใช่วินัย	๓๕๕
ผู้เว้นขาดแล้วจากกายสมารัมภะ	๗๖๐	ผู้สำคัญว่าอาบัติในสิ่งที่วินัย	๓๕๕
ผู้เว้นขาดแล้วจากมโนสมารัมภะ	๗๖๑	ผู้สำคัญว่าอาบัติในสิ่งที่มิใช่อาบัติ	๓๕๘
ผู้เว้นขาดแล้วจากวจีสมารัมภะ	๗๖๑	ผู้สำรวจเที่ยวไปในหมู่บ้าน	
ผู้สงบเสงี่ยมจริง	๑๑๒๕	แม้ถูกคำก็ไม่กล่าวคำหยาบ	๑๔๘๐
ผู้สนองโอวาท	๕๔	ผู้สำเร็จกิจแห่งชีวิต	๑๑๑๔
ผู้สมควรเพื่อความสิ้นไปแห่งทุกข์	๓๒๖	ผู้สิ้นความหวัง	๖๑๐
ผู้สมบูรณ์ด้วยทิวาญญิตโดยธรรมชาติ	๕๘๑	ผู้สวดยความสุขทั้งทางกายและทางจิต	๗๕๑/๑๔๖๑
ผู้สลัดทิ้งเสียได้แล้วทั้งฝั่งในและฝั่งนอก	๖๔๓	ผู้สวดยเวทนาเพียงอย่างเดียว	๗๘๕
ผู้สักการะธรรมะอยู่	๑๑๒๖	ผู้แสวงหาประโยชน์เกื้อกูล	๕๐๕
ผู้สัทธานุสสารี	๖๗๑	ผู้หมกคิเลสที่จะรั้นเพื่อรักษามานะเสียแล้ว	๖๑๑
ผู้สัทธาวิมุตต์	๖๖๕	ผู้หมดสิ่งปรารถนา	๔๑๕
ผู้สันโดษ	๑๕๕๒	ผู้หมดอุปาทานย่อมปรินิพพาน	๔๘๐
ผู้สันโดษด้วยจิตรตามมีตามได้	๑๑๐๘	ผู้หยั่งลงสู่สัพปริสภูมิ (ภูมิแห่งสัตบุรุษ)	๕๕๒
ผู้สันโดษด้วยบิณฑบาตตามมีตามได้	๑๑๐๘	ผู้หยั่งลงสู่สัมมัตตนิยาม	
ผู้สันโดษด้วยเสนาสนะตามมีตามได้	๑๑๐๘	(ระบบแห่งความถูกต้อง)	๕๕๒

ผู้ยังลงสู่อมตะ	๖๑๑	ผู้อยู่คนเดียวในระดับที่สมบูรณ์ลึกซึ้งที่สุด	๖๕๗
ผู้หย่าขาดจากความทุกข์ที่ต้องมาเกิดอีกต่อไป	๖๘๖	ผู้อยู่โดดเดี่ยวอภิมรย์ในความสงบสงัด	๔๓๐
ผู้หลงไหล	๓๕๒	ผู้อยู่ในสถานะอันเลิศที่สุด	๑๑๗๕
ผู้หลีกออกเจริญสติปฏิฐานอยู่ผู้เดียว	๑๒๓๖	ผู้อยู่อย่างคนมีสุขก็ทำวิราคะให้ปรากฏได้	๗๒๕
ผู้หลุดจากบ่วง	๒๑๖	ผู้อยู่อย่างมีจิตเสมอกันกับหญิงสะใภ้ใหม่	๑๐๗๑
ผู้หลุดพ้นด้วยอรหัตตผลญาณ	๕๖๑	ผู้อรหันต์สัมมาสัมพุทธะ	๑๔๓
ผู้หลุดพ้นได้เพราะ ไม่ยึดมั่นถือมั่น	๖๕๓	ผู้อันค้นหาและทฤษฎีไม่อาศัยแล้ว	๔๔๖
ผู้หลุดพ้นแล้วเป็นเจโตวิมุตต์		ผู้อาจและไม่อาจเจริญสติปฏิฐานดี	๑๒๗๑
และปัญญาวิมุตต์	๖๔๗	ผู้อบแล้วด้วยเครื่องอาบ	๖๓๕
ผู้หลุดพ้นแล้วมีอุปมา ๕ อย่าง	๖๔๗	ผู้อบแล้วด้วยเครื่องอาบอันเป็นภายใน	๖๓๖
ผู้หวาดสะดุ้งอยู่ด้วยอุปาทาน	๒๑๘	ผู้อุทิศตนในการเผากิเลส	๑๑๒๕
ผู้หายหิว ดับเย็นสนิม	๑๗๔	ผู้อุบัติขึ้นในทันที	๕๖๓
ผู้เห็นซึ่งอริยสัจทั้งสี่ด้วยดี	๑๐๑	ผู้อุก โทภาควิมุตต์	๖๕๘
ผู้เห็นโดยถูกต้อง (สมมุทโท)	๑๘๒	ผู้อุก โทภาควิมุตต์โดยสมบูรณ์	๖๕๕
ผู้เห็นโทษโดยความเป็นโทษแล้ว		ผู้อุก โทภาควิมุตต์ (ตามคำของพระอานนท์)	๖๖๑
ทำคืนตามธรรมชาติ	๘๕๕	ผู้เอ็นดู	๕๐๕
ผู้เห็นธรรมทั้งหลายที่เกิดมาแต่เหตุ	๕๕๖	ผู้แอบอิงภาวทฤษฎีเข้าถึงภาวทฤษฎี	
ผู้เห็นธรรมที่เป็นเหตุ	๕๕๖	หยั่งลงสู่ภาวทฤษฎี	๖๓๖
ผู้เห็นภัยในความยึดถืออันเป็นตัวเหตุ		ผู้แอบอิงวิภวทฤษฎีเข้าถึงวิภวทฤษฎี	
ให้เกิดและให้ตาย	๖๕๓	หยั่งลงสู่วิภวทฤษฎี	๖๓๖
ผู้เห็นภัยในวิภว (ภิกขุ)	๖๓๕	“แผ่นดินคือศีล”	๑๔๕๗
ผู้เห็นสภาพยิ่งและหย่อนในโลก		แผ่เมตตาสู่โลกทุกทิศทาง มีบุคคลผู้มีเวรนั้น	
(ว่าเป็นของว่างเสมอกัน)	๔๖๕	เป็นอารมณ์	๑๓๒๖
ผู้เห็นสิ่งอันเป็นที่รักที่สนิทใจในโลก			
โดยความเป็นของเที่ยง	๓๘๐		
ผู้อนิมิตตวิหารี	๖๗๒	ฝักฝ้ายแห่งทุกข์ที่มี (กาม) ค้นหาเป็นมุล	๓๖๗
ผู้อภิมรย์ในความสงบสงัดอยู่		ฝั่งแล้วอย่างดี	๓๖
จักถือเอาซึ่งนิमितแห่งจิตได้	๔๓๑	ผีท้าวไววัดด้วยการรู้ริยสัจ	๗๒๒
ผู้อยู่ใกล้ต่อนิพพาน	๗๗๓	ฝุ่นที่ซอมนขึ้นด้วยปลายเล็บเทียบกับ-	
ผู้อยู่คนเดียว	๖๕๕	มหาปฐพี	๗/๒๒

## ๘



พ

พ้นได้จากทุกข์	๒๑/๒๔/๒๕/๓๘๘/๔๑๕/๔๒๔/ ๔๕๐/๔๕๑/๔๕๒/๖๓๗/๖๕๖/ ๖๗๕/๗๗๑/๑๒๔๓/๑๓๕๔
พ้นทุกข์เพราะไม่เพลินในธาตุ	๔๑๔
พ้นวิเศษเพราะปราศจากอุปกิเลส	๑๓๑๐
พยาบาทมีกำลังจนเขานำออกไปไม่ได้	๓๕๑
พยาบาทอันอริยสาวกละได้พร้อมทั้งอนุสัย	๓๕๑
พยาบาทธาตุ	๕๕๓/๑๐๕๕
พยาบาทวิตถก[ความตริตริกในพยาบาท- (มุ่งร้าย)]	๑๐๕๕
พยาบาทสัญญา	๕๕๖
(หกล้ำต่อไปนี้ ศึกษาต่อเนื่องกันไป)	
พยาบาทสัญญาเกิดจากพยาบาทธาตุ	๑๐๕๕
พยาบาทสังกัปปะเกิดจากพยาบาทสัญญา	๑๐๕๕
พยาบาทฉันทะเกิดจากพยาบาทสังกัปปะ	๑๐๕๕
พยาบาทปริพาหะเกิดจากพยาบาทฉันทะ	๑๐๕๕
พยาบาทปริเยสนาเกิดจากพยาบาทปริพาหะ	๑๐๕๕
พยาบาทปริเยสนาที่เป็นเหตุแห่งการปฏิบัติผิด - โดยกายวาจาใจ	๑๐๕๕
พรมจรรย์	๘๖๐
พรมจรรย์ที่ทรงฝากไว้กับพวกเรา	๑๔๘๓
พรมจรรย์ที่เป็นไปเพื่อนิพพาน	๑๓๘๕
พรมจรรย์ที่แสดงไว้โดยชั้นสาม	๑๕๓๕
พรมจรรย์นี้เป็นเครื่องเจาะแทงกิเลส	๓๐๕
พรมจรรย์นี้เป็นที่ดับไม่เหลือแห่งกรรม	๑๐๒๖
พรมจรรย์นี้เป็นนิโรธแห่งอาสวะ	๓๕๘

พรมจรรย์นี้เป็นไปเพื่อนิพพาน ฯลฯ	
เพื่อนิพพาน	๑๓๘๕
พรมจรรย์นี้เพื่อการละขาดซึ่งภพ	๔
พรมจรรย์นี้เพื่อประโยชน์แก่การกำหนดรู้ความ- ที่สัตว์ต้องเดินทางไกลด้วยวิชา (อภุชชานปริณิพพานตุถ)	๘๔๑
พรมจรรย์นี้เพื่อประโยชน์แก่การดับเย็นใน- ทฤษฎธรรมเพราะไม่ยึดมั่น- (อนุปาทาปริณิพพานตุถ)	๘๔๑
พรมจรรย์นี้เพื่อประโยชน์แก่การถอนอนุสัย- (อนุสยสมุขมาตณตุถ)	๘๔๑
พรมจรรย์นี้เพื่อประโยชน์แก่การทำให้แจ้ง- ซึ่งผลคือวิชาและวิมุตติ- (วิชาวิมุตติผลสัจฉิกิริยตุถ)	๘๔๑
พรมจรรย์นี้เพื่อประโยชน์แก่การรู้การเห็น- (ญาณทสฺสนตุถ)	๘๔๑
พรมจรรย์นี้เพื่อประโยชน์แก่การละสังโยชน์- (สญฺโญชนปหานตุถ)	๘๔๐
พรมจรรย์นี้เพื่อประโยชน์แก่การสำรอกซึ่งราคะ (ราควีราคตุถ)	๘๔๐
พรมจรรย์นี้เพื่อประโยชน์แก่ความสิ้นไปแห่ง- อาสวะทั้งหลาย (อาสวานํ ขยตุถ)	๘๔๑
พรมจรรย์นี้เพื่อรอบรู้ทุกข์	๒๖๕
พรมจรรย์นี้เพื่อละสญฺโญชน์	๓๘๕
พรมจรรย์นี้มิใช่มีความถึงพร้อมด้วย- ญาณทัสสนะเป็นอันสงฆ์	๔๘๕
พรมจรรย์นี้มิใช่มีความถึงพร้อมด้วย- ศีลเป็นอันสงฆ์	๔๘๕

พรหมจรรย์นี้มีใจที่มีความถึงพร้อมด้วย—	
สมาธิเป็นอนิสงส์	๔๘๕
พรหมจรรย์นี้มีใจมีลาภสักการะ	
เป็นอนิสงส์	๔๘๕
พรหมจรรย์นี้มีใจโตวิมุตติ(อันไม่กำเริบ)—	
นั่นแหละเป็นผลสุดท้าย	๔๘๕
พรหมจรรย์นี้มีใจโตวิมุตติเป็นประโยชน์—	
ที่มุ่งหมาย	๔๘๕
พรหมจรรย์นี้หยั่งลงสู่นิพพาน มีนิพพาน—	
เป็นที่สุดท้าย	๔๒๓
พรหมจรรย์แผ่ไปศาลาจนกระทั่งเทวดาและ—	
มนุษย์สามารถประกาศได้	๘๔๔
พรหมจรรย์ฝ่ายผิด	
(ซึ่งเป็นสี่ลัทธิผิดปรามาต) ๑๔๐๕	
พรหมจรรย์สำหรับผู้ถึงที่สุดแห่งทุกข์แล้ว ๑๓๘๘	
พรหมจรรย์สำหรับผู้ยังไม่ถึงที่สุดแห่งทุกข์ ๑๓๘๘	
พรหมจรรย์ให้ผลอย่างเครื่องจักร	๑๓๕๒
พระคุณของผู้ที่ทำให้เราสู้แจ้งอริยสัจสี่	๑๕๓๐
พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ล้วนแต่ตรัสรู้ อริยสัจ ๖๘	
พระพุทธองค์กับจตุราริยสัจ	๕๐
พระพุทธอรุทานเมื่อตรัสรู้ได้ ๗ วัน	๕
พระยาสิวัตวาช้อสี่หะ	๕๘
พระศาสดาจักเป็นผู้ที่เราบำเรอแล้ว	๕๒๕
พระสัททาคามี	๕๕๓
พระเสขะ	๕๕๑/๕๕๓/๑๒๓๓
พระเสขะคือผู้กำลังจะไม่ยึดถือ	๕๕๑
พระเสขะคือผู้ที่กำลังจะรู้จักนิพพาน	๕๕๓
พระเสขะผู้ประกอบด้วยองค์แปด	
แห่งสัมมัตตะ	๑๒๕๖

พระโสดาบันกับพระอรหันต์ต่างกันในการ—	
เห็นธรรม	๕๕๐
พระโสดาบันกับพระอรหันต์ต่างกันในการ—	
เห็นธรรม(อีกนัยหนึ่ง)	๕๕๑
พระโสดาบันเป็นใครกัน	๕๗๑
พระโสดาบันเป็นใครกัน(อีกนัยหนึ่ง)	๔๗๒
พระโสดาบันเป็นใครกัน(อีกนัยหนึ่ง)	๕๗๔
พระโสดาบันเป็นใครกัน(อีกนัยหนึ่ง)	๕๗๖
พระโสดาบันผู้รู้จักปัญจอุปาทานักขันธ	๕๗๑
พระโสดาบันผู้รู้จักอินทรีย์หก	๕๘๕
พระองค์เป็นผู้ชี้ทาง	๕๐
พระอนาคามีพวกที่จักปรินิพพานในระหว่าง ๕๕๗	
พระอนาคามีพวกที่มีกระแสในเบื้องบนไปสู่—	
อกนิฏฐภาพ	๕๕๓
พระอรหันต์	๕๕๓/๕๕๗/๖๔๕
พระอรหันต์จีณาสพ	๕๕๓
พระอรหันต์คือผู้เป็นเทพ	๖๒๐
พระอรหันต์คือผู้เป็นอเสขะ	๕๐๖
พระอรหันต์เจริญสติปัญญาเพื่อความอยู่—	
เป็นผาสูกของท่าน	๑๒๓๕
พระอรหันต์ตายแล้วสูญหรือ	๖๕๘
พระอรหันต์ผู้ประกอบด้วยองค์สิบ	
แห่งสัมมัตตะ	๑๒๕๖
พระอรหันต์มีคุณลักษณะที่น่าสนใจ	๖๑๖
พระอรหันต์รู้แจ้งปัญจอุปาทานักขันธแล้ว	
หลุดพ้น	๖๐๓
พระอรหันต์เลิกกว่าภวัคคพรหม	๖๑๘
พระอริยบุคคลผู้ต้องใช้สังขารธรรมต่างกัน	๕๕๓
พระอริยบุคคลมีหลายระดับ(เพราะอินทรีย์—	
ยิ่งหย่อนกว่ากัน)	๖๘๓

พระอริยบุคคลมีอันดับเจ็ด	๖๕๘	พวกโรค “นมโค” ให้มีส่วนเหลือ	๑๔๕๖
พระอริยบุคคลละสังโยชน์ได้ต่างกัน	๕๙๖	พวกบูชาผู้เฒ่า	๑๔๕๗
พระอเสขะ	๕๕๓/๑๒๗๓	พอตัวทั้งเพื่อตนและผู้อื่น	๑๔๐๖
พระอเสขะคือผู้ที่ไม่ยึดถือแม่ในนิพพาน	๕๕๔	พอตัวทั้งเพื่อตนและผู้อื่น(อีกนัยหนึ่ง)	๑๔๐๗
พระอเสขะคือผู้ที่หมดความยึดถือในทุกสิ่ง	๕๕๓	พอตัวเพื่อตน แต่ไม่พอตัวเพื่อผู้อื่น	๑๔๐๗
พระอเสขะ(อรหันต์)	๖๐๕	พอตัวเพื่อตน แต่ไม่พอตัวเพื่อผู้อื่น (อีกนัยหนึ่ง)	๑๔๐๘
“พรานเบ็ด”	๓๕๖	พอตัวเพื่อตน แต่ไม่พอตัวเพื่อผู้อื่น (อีกนัยหนึ่ง)	๑๔๐๕
พราหมณ์ไตรเพทกับกาม	๑๐๕๘	พอตัวเพื่อผู้อื่น แต่ไม่พอตัวเพื่อตน	๑๔๐๘
พราหมณ์ไตรเพทกับนิวรรณ์	๑๐๕๙	พอตัวเพื่อผู้อื่น แต่ไม่พอตัวเพื่อตน (อีกนัยหนึ่ง)	๑๔๐๕
พละถึงซึ่งความเต็มรอบแห่งความเจริญ	๗๙๑	พอตัวเพื่อผู้อื่น แต่ไม่พอตัวเพื่อตน	๑๔๐๘
พลาดแล้วจากเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติ	๔๓	พอตัวเพื่อผู้อื่น แต่ไม่พอตัวเพื่อตน (อีกนัยหนึ่ง)	๑๔๐๕
พลีกรรม ๕ ประการ	๑๑๒๔	พอตัวเพื่อผู้อื่น แต่ไม่พอตัวเพื่อตน (อีกนัยหนึ่ง)	๑๔๑๐
พวกที่ทรุดลงอยู่ที่ตรงนั้น	๑๐๑๐	พอถูกเขาแทงที่ปฏักที่ขุมขนกี้สังเวช	๑๑๓๕
พวกที่ทำความเย็น	๑๔๓๘	พอถูกเขาแทงที่ปฏักที่หนังกี้สังเวช	๑๑๓๖
พวกที่มีความใคร่ในศึกษา	๑๑๗๕	พอถูกเขาแทงที่ปฏักที่กระดูกกี้สังเวช	๑๑๓๖
พวกที่มีจักขุเห็นตามที่เป็นจริง	๑๐๑๑	พอรู้เรื่องการร้อยรัดก็สามารถทำที่สุดทุกข์	๗๖๒
พวกที่มีบิณฑังเห็นแล้ว	๑๐๒๐	พอแล้วสำหรับสัตว์จะสำนึกตัว	๒๑
พวกที่ไม่ทำความเย็น	๑๔๓๗	พอสักว่ารู้ร้อยสัง	๒๒
พวกที่เล่นเตลิดไป	๑๐๑๑	พอเห็นเงาของปฏักก็สังเวช	๑๑๓๕
“พวกฟ้องของเจ้าของสวนผัก” (สืบเฮ็ดคำต่อไปนี้ ศึกษาต่อเนื่องกันไป :-)	๒๗	พันธุมคิราชธานี	๑๔
พวกรู้จักรูป	๑๔๕๓	พาราณสี	๑๔๓
พวกฉลาดในลักษณะ	๑๔๕๔	พิจารณาใคร่ครวญธรรมโดยความเป็นธาตุ	๖๒๖
พวกคอยเจียไ่ขาง	๑๔๕๔	พิจารณาใคร่ครวญธรรมโดยความเป็น– ปฏิจสมุพบาท	๖๒๖
พวกปิดแผล	๑๔๕๔	พิจารณาใคร่ครวญธรรมโดยความเป็น– อายตน	๖๒๖
พวกสุขควัน	๑๔๕๕	พิธีกรรมชื่อโชนะ	๑๔๔๒
พวกรู้จักทำที่ควรไป	๑๔๕๕	พิธีปลงบาปด้วยสัมมัตตปฏิบัติ	๑๔๔๖
พวกรู้จักน้ำที่ควรดื่ม	๑๔๕๕		
พวกรู้จักทางที่ควรเดิน	๑๔๕๖		
พวกฉลาดในที่ที่ควรไป	๑๔๕๖		

พิธีปัจฉิมโรหณีของพวกพราหมณ์ ๑๔๔๓  
พิธีปัจฉิมโรหณีในอริวินัย ๑๔๔๓  
พิษลูกศรแห่งความทุกข์ของบุดูชน ๒๖๓  
ฟังกระทำให้เขาทราบเรื่องจริงโดยความเป็นเรื่อง—  
จริงเมื่อถูกสรรเสริญ ๑๒๔๔  
ฟังข่มขี้ความไม่ยินดีในที่อยู่อันสงัด ๑๔๘๐  
ฟังครอบงำเสียซึ่งอำนาจของสิ่งอันเป็นที่รัก—  
และไม่ใช่ที่รัก ๑๔๘๐  
(เจ็ดคำต่อไปนี้ ศึกษาเนื่องกันไป:—)  
ฟังเจริญให้เป็นธรรมมีวิตกมีวิจารณ์ ๑๓๒๑/๑๓๒๓  
ฟังเจริญให้เป็นธรรมไม่มีวิตก—  
มีแต่เพียงวิจารณ์ ๑๓๒๑/๑๓๒๓  
ฟังเจริญให้เป็นธรรมไม่มีวิตก—  
ไม่มีวิจารณ์ ๑๓๒๑/๑๓๒๓  
ฟังเจริญให้เป็นธรรมเป็นไปกับ—  
ด้วยปีติ ๑๓๒๑/๑๓๒๓  
ฟังเจริญให้เป็นธรรมเป็นไปไม่มีปีติ ๑๓๒๑/๑๓๒๓  
ฟังเจริญให้เป็นธรรมสหระคต—  
ด้วยความยินดี ๑๓๒๑/๑๓๒๓  
ฟังเจริญให้เป็นธรรมสหระคต—  
ด้วยอุเบกขา ๑๓๒๑/๑๓๒๓  
ฟังตัดกระแสแห่งกามอันยังลง—  
ในปิยรูปและสาตรูป ๑๐๔๘  
ฟังถูกต้องสัตว์ทั้งที่ยังสะดุ้งและมันคง—  
ด้วยเมตตา ๑๔๘๐  
ฟังแถลงให้เห็นเรื่องไม่จริง โดยความเป็น—  
เรื่องไม่จริง เมื่อถูกติ ๑๒๔๓  
ฟังทำความสมคูลของสมณะ  
และวิปัสสนา ๑๔๖๔/๑๔๖๕  
(สามคำต่อไปนี้ ศึกษาต่อเนื่องกันไป:—)

ฟังทำในใจซึ่งสมาธินิมิตโดยกาลอันควร ๑๓๑๖  
ฟังทำในใจซึ่งปีศาหนิมิตโดยกาลอันควร ๑๓๑๖  
ฟังทำในใจซึ่งอุปกขาณนิมิต โดยกาล  
อันควร ๑๓๑๖  
ฟังทำลายข้อขัดแย้ง(จีล)ในเพื่อน—  
สพรหมจารีทั้งหลาย ๑๔๘๑  
ฟังประพุดอิทธิศีลอิทธิจิตและอิทธิปัญญาเกิด ๑๓๘๓  
ฟังเป็นผู้ทอดสายตาต่ำ ไม่หลุกหลิกด้วยเท้า ๑๔๘๑  
ฟังเป็นผู้มีสติศึกษาเพื่อนำออกเสียซึ่ง  
ฐลีในโลก ๑๔๘๑  
ฟังเป็นเสาะไม่มีที่อยู่ที่อยู่อาศัย เทียวไปเกิด ๑๔๘๐  
ฟังแผ่จิตครอบงำทิศทั้งปวงด้วยสมาธิ—  
อันหาประมาณมิได้ ๑๓๘๓  
ฟังเรียนเอาให้ดี ฟังเจริญทำให้มาก โดยอาการที่—  
พรหมจรรย์จักตั้งอยู่ได้—  
ตลอดกาลนาน ๑๔๘๓  
ฟังละฉันทะและวิตกชนิดที่เป็นวิสัย—  
แห่งชาวบ้าน ๑๒๔๔  
ฟังเว้นกามทั้งที่เป็นของทิพย์และ—  
ของมนุษย์ ๑๐๔๘  
ฟังสงเคราะห์ชนด้วยการชักชวนในการ—  
เจริญสติปัญญาทั้งสี่ ๑๒๗๗  
ฟังอยู่โดยชอบโลกก็จะไม่ว่างจาก—  
พระอรหันต์ ๑๔๐๒  
พืชของภพ ๒๘๓  
พุทธานุสสติ แม้เมื่อกำลังทำงานอยู่ ๑๓๑๕  
พุทธานุสสติ แม้เมื่อเดินอยู่ ๑๓๑๕  
พุทธานุสสติ แม้เมื่อนอนเบียดบุตร  
อยู่บนที่นอน ๑๓๑๕  
พุทธานุสสติ แม้เมื่อนอนอยู่ ๑๓๑๕

พุทธานุสสติ แม่เมื่อนั่งอยู่	๑๓๑๕	เพราะเจริญสัมโพชฌงค์ ตัดหาย่อมละไป	๘๖๖
พุทธานุสสติ แม่เมื่อยืนอยู่	๑๓๑๕	เพราะตัดหาละไป กรรมก็ละไป	๘๖๖
พุดจาซิกขีเล่นหัวสัพพอกกับมาตุคาม	๘๓๑	เพราะกรรมละไป ทุกข์ก็ละไป	๘๖๖
เพชรพลอยเม็ดหนึ่งแห่งพระศาสนา	๑๕๓๐	เพราะแตกสลายได้จึงถูกเรียกว่ารูป	๑๖๓
เพราะกำหนดยินดีจึงพัพพัน	๒๓๑	เพราะเมื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนด	๒๓๑
เพราะคลายกำหนด ย่อมบริสุทธิ	๒๓๑	เพราะปรุงแต่งให้สำเร็จรูปจึงถูกเรียก-	
เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสังโยชน์ เบื้องต่ำห้า-		ว่าสังขาร	๑๕๕
เป็นสังขารปรินิพพายี	๕๖๓	เพราะพัพพันจึงเศร้าหมอง	๒๓๑
เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสังโยชน์ เบื้องต่ำห้า-		เพราะมิจฉาตัญญูจึงเป็น “ปลาติดอวน”	๓๓๑
เป็นอสังขารปรินิพพายี	๕๖๓	เพราะมีสิ่งที่ไม่ตาย สิ่งที่ตายจึงมีทางออก	๔๓๒
เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสังโยชน์ เบื้องต่ำห้า-		เพราะไม่ทำในใจซึ่งนานัตตัญญาจึงบรรลु-	
เป็นอันตราปรินิพพายี	๕๖๓	อากาสนัญญาของตนะ	๕๓๕
เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสังโยชน์ เบื้องต่ำห้า-		เพราะไม่หวาดสะดุ้ง ย่อมปรินิพพาน-	
เป็นอุทซังโสโตกนิฏฐคามิ	๕๖๓	(คับริอบ)เฉพาะตน	๓๕๕
เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสังโยชน์ เบื้องต่ำห้า-		เพราะรู้แจ้ง(ต่ออารมณ์ที่มากกระทบ)ได้-	
เป็นอุพหัจจปรินิพพายี	๕๖๓	จึงถูกเรียกว่าวิญญาณ	๒๐๓
เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสังโยชน์ เบื้องต่ำห้า-		เพราะรู้สึก(ต่อผลอันเกิดจากผัสสะ)ได้-	
เป็นโอปปาติกอนาคามี	๕๖๓	จึงถูกเรียกว่าเวทนา	๑๖๕
เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสังโยชน์-		(เจ็ดคำต่อไปนี้ ศึกษาต่อเนื่องกันไป :-)	
สามเป็นผู้โกล้งโกละ	๕๖๒	เพราะละระคะได้ ที่ตั้งจึงวิญญาณก็ไม่มี	๖๘๔
เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสังโยชน์-		เพราะวิญญาณไม่มีที่ตั้ง ก็ไม่องกาม	๖๘๔
สามเป็นผู้เป็นเอกพีธี	๕๖๒	เพราะไม่ถูกปรุงแต่ง ก็หลุดพ้น	๖๘๔
เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสังโยชน์-		เพราะหลุดพ้นไป ก็ตั้งมั่น	๖๘๔
สามเป็นผู้ตัดคักขัตตุปรมะ	๕๖๒	เพราะตั้งมั่น ก็ยินดีในตนเอง	๖๘๔
เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสังโยชน์-		เพราะยินดีในตนเอง ก็ไม่หวั่นไหว	๖๘๔
สามเป็นโสดาบัน	๕๖๑	เพราะไม่หวั่นไหว ก็ปรินิพพานเฉพาะตน	๖๘๔
เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสังโยชน์ สามระคะ-		เพราะหมายรู้ได้พร้อมจึงถูกเรียกว่าสัญญา	๑๕๔
โทสะโมหะก็เบาบาง-		(แปดคำต่อไปนี้ ศึกษาต่อเนื่องกันไป :-)	
เป็นสกทาคามี	๕๖๒	เพราะเห็นด้วยปัญญาโดยชอบ ปุพพันตานุกัญญี-	
(สามคำต่อไปนี้ ศึกษาต่อเนื่องกันไป :-)		ทั้งหลายย่อมไม่มี	๓๕๔

เพราะบุพพันดานุทิกฎิไม่มี-	
อปรินตานุทิกฎิยอมไม่มี	๓๕๕
เพราะอปรินตานุทิกฎิไม่มี-	
ยึดมั่นลูปคถ่ายยอมไม่มี	๓๕๕
เพราะความยึดมั่นลูปคถ่าไม่มี	
จิตยอมจางกลาย	๓๕๕
เพราะกลายกำหนด จิตยอมหลุดพ้น	๓๕๕
เพราะจิตหลุดพ้นแล้ว จิตจึงดำรงอยู่	๓๕๕
เพราะเป็นจิตที่ดำรงอยู่	
จิตจึงยินดีร่าเริงด้วยดี	๓๕๕
เพราะเป็นจิตที่ยินดีร่าเริงด้วยดี-	
จิตจึงไม่หวาดสะอึ้ง	๓๕๕
เพราะอาสวะไม่มี ก็ไม่กระทำซึ่งกรรมใหม่-	
และกรรมเก่าก็สิ้นไปด้วย	๓๖๐
เพราะอุปธิไม่มี ขรามรณะจึงมี	๔๓๖
เพลินในทุกข์	๒๕๑
เพลินในธาตุเท่ากับเพลินในทุกข์	๑๕๕
เพลินในเบญจขันธ์เท่ากับเพลินในทุกข์	๒๕๑
เพลินอย่างยั้งซึ่งดิน	๓๓๘
เพลินอายตนเท่ากับเพลินทุกข์	๒๕๖
เพียงแต่รู้ชัดอริยสัจชั่วแวบสัมมวายามะ-	
ยังไม่ไซ้ถึงที่สุด	๑๑๓๕
เพียงเพื่อการบังเกิดในเนวสัญญานาสัญญา-	
ตนภพ	๕๓
โพชฌงค์เจ็ด	๔๖
โพชฌงค์เจ็ดที่ทำวิชาและ	
วิมุตติให้บริบูรณ์	๑๑๘๑
โพชฌงค์เจ็ด หมวดกายาฯ	๘๐๕
โพชฌงค์เจ็ด หมวดจิตตาฯ	๘๑๒
โพชฌงค์เจ็ด หมวดขัมมาฯ	๘๑๓

โพชฌงค์เจ็ด หมวดเวทนาฯ	๘๑๑
โพชฌงค์ถึงซึ่งความเต็มรอบแห่งความเจริญ๓๕๑	
โพชฌงค์ทั้งเจ็ด	๘๑๓
โพชฌงค์ทั้งเจ็ดชนิดที่ทำวิชาและวิมุตติ-	
ให้บริบูรณ์	๘๑๔
โพชฌงค์ในฐานะเป็นมรรค	๘๖๕
โพชฌงค์บริบูรณ์เพราะสติปัญญาบริบูรณ์	๘๐๕
โพชฌงค์บริบูรณ์ยอมทำวิชาและวิมุตติ-	
ให้บริบูรณ์	๑๒๐๓
โพชฌงค์อันบุคคลปรารถนาคงต้องแล้ว อริยมรรค-	
ก็เป็นอันปรารถนาคงต้องด้วย	๘๖๓
โพชฌงค์อันบุคคลปรารถนาคิดแล้ว อริยมรรค-	
ก็เป็นอันปรารถนาคิดด้วย	๘๖๓

## พ

พองไข่ออกเป็นตัว มิใช่โดยเจตนา-	
ของแม่ไก่	๓๓๕

## ภ

ภพโดยวิภพ	๒๘๘
ภพที่แปด	๕๘๒
ภพ(ผลแห่งภวตัณหา)	๓๑๕
ภพแม้ชั่วขณะคิดนิ้วมือก็ยังไม่ร้างเกียจ	๓๑๕
ภพแม้ชั่วถัดนิ้วมือก็ไม่มีคุณอะไรที่-	
พอจะกล่าวได้	๓๑๕
ภพแห่งอสุร	๓๘
ภวตัณหา	๓๑๓
ภวตัณหาเป็นธรรมชาติมีอาหาร	๓๑๓
ภวตัณหาเพ็งมีต่อภายหลัง	๓๑๓
ภวตัณหาย่อมปรากฏเพราะมีสิ่งนี้ๆเป็นปัจจัย๓๑๓	



ภิกษุขึ้นแอบฟังพระผู้มีพระภาค	๓๓๖
ภิกษุสมบรูณ์ด้วยพละ	๓๒๒
ภิกษุสมบรูณ์ด้วยวรรณะ	๓๒๒
ภิกษุสมบรูณ์ด้วยอาโรหปรินาหะ	๓๒๓
ภิกษุสาติแก้วภูบุตร	๑๐๐๓
ภูตวาที	๕๐๘
โทษที่ไม่สูญเปล่า	๑๑๒๒

## ม

มนต์เครื่องปิดเป่า(นิทรมน)	๔๖๖
มนุษย์ถือเอาที่พึงผิดๆ	๑๕
มโน(มโนทวารที่ทำหน้าที่อยู่ด้วยอวิชา)	๑๐๒๔
มโนสมาจาร(การประพฤติประจำทางใจ)	๑๑๔๖
มโนสมาธิระ (ต้นหาปรารภการกระทำ- กรรมทางใจ)	๓๖๑
มโนสังขารอันเป็นไปกับด้วย- ความเบียดเบียน	๘๖๑
มโนสังขารอันเป็นไปกับด้วย- ความไม่เบียดเบียน	๘๖๑
มโนสังขาร (อำนาจที่ทำให้เกิดการ- ปรุงแต่งทางใจ)	๑๐๒๓
มโนสัญญาเจตนา(ความตั้งใจที่เป็นไปทางใจ)	๑๐๒๒
มโนสัญญาเจตนาหาร	๘๓๕/๕๓๑
มโนสัญญาเจตนาหารควรเห็นว่ามีอุปมา- เหมือนหลุมถ่านเพลิง	๕๓๑
มมังการคือการกระทำในใจด้วยความ- ยึดถือว่าของเราว่าของตน	๕๓๐
มมังการทั้งหลายของเราจักเข้าถึงการดับ	๕๓๐
มรณสัญญา(ความสำคัญรู้ในความตาย)	๑๑๕๓

มรณสัญญาเครื่องทำจิตให้ถอยกลับ- จากความยินดีในชีวิต	๓๖๓
มรณสติที่มีอมตะเป็นปริโยสาน	๑๑๕๖
มรรคทำกิจแห่งอริยสัจสี่พร้อมกันไปในตัว	๑๔๑๓
มรรคทำให้โพธิปักขิยธรรมสมบรูณ์- พร้อมกันไปในตัว	๑๔๑๕
มรรคที่เป็นเสาะของเสขบุคคล	๑๔๘๓
มรรคปฏิบัติเพื่อการสำรอกซึ่งราคะ (สี่คำต่อไปนี้ ศึกษาต่อเนื่องกันไป: -)	๘๔๑
มรรคเป็นวิเวก-วิราค-นิโรธนิสฺสิต-	
โอสถศกฺคปริณามิ	๑๔๑๕
มรรคเป็นราค-โทส- โมห-วินยปริโยสาน	๑๔๑๕
มรรคเป็นอมโตคธ-อมตปรายน-	
อมตปริโยสาน	๑๔๑๕
มรรคเป็นนิพพานนิมน-นิพพาน-โปณ	
นิพพานปพฺพการ	๑๔๑๕
มรรคมืองค์แปดรวมอยู่ในพรหมจรรย์	
ตลอดสาย	๑๓๕๑
มรรคและปฏิบัติเพื่อละเสียซึ่ง-	
โอรัมภากิยสังโยชน	๑๔๑๒
มรรคอันเป็นส่วนเจาะแทงกิเลส-	
(นิพฺพชฺฌากิย)	๘๖๖
มลละ(มลทินของจิตคือราคะโทสะโมหะ)	๑๔๐๕
มหาทานที่รู้จักกันว่าเป็นของเลิศ	๑๐๘๕
มหาปฐพีและขุนเขาสิเนรุมีวันขึ้น	๑๐๑๕
มหาปฐพีและขุนเขาสิเนรุมีไฟลุก	๑๐๒๐
มหาปฐพีดับ	๑๑๑๐
มหาภูตคือธาตุสี่	๑๕๖
มหาภูต(ธาตุ)	๑๕๕/๒๒๒
(เจ็ดคำต่อไปนี้ ศึกษาต่อเนื่องกันไป: -)	



มหาศีล หมวดการทำพิธีรีตอง	๑๕๔๗	มัชฌิมศีลหมวดประดับตกแต่งกาย	๑๕๔๕
มหาศีล หมวดทาสลักษณะ	๑๕๔๗	มัชฌิมศีลหมวดศิริจักษณกถา	๑๕๔๕
มหาศีล หมวดทาสฤกษ์การรบบุ้ง	๑๕๔๘	มัชฌิมศีลหมวดการชอบทำความขัดแย้ง	๑๕๔๖
มหาศีล หมวดทำนายข้าวยากหมากแพง	๑๕๔๘	มัชฌิมศีลหมวดการรับใช้เป็นทาส	๑๕๔๖
มหาศีล หมวดฤกษ์ยามและเข้าทรง	๑๕๔๘	มัชฌิมศีลหมวดโกหกหลอกลวงเพื่อลาภ	๑๕๔๖
มหาศีล หมวดหมอมผีและหมอยา	๑๕๕๐	มัชฌิมปฏิบัติทา	๘๒๖/๘๓๐
มองดูกันและกันด้วยสายตาแห่งความรัก (หาคำต่อไปนี้ ศึกษาต่อเนื่องกันไป: -)	๑๐๕๓	มัชฌิมปฏิบัติทา(ข้อปฏิบัติ- เป็นทางสายกลาง)	๘๒๖/๑๔๘๕
มะม่วงสี่ชนิด	๑๔๕๘	มัชฌิมปฏิบัติทาชื่อโพธิปักขิยธรรม)	๘๔๗
มะม่วงดิบ สีเหมือนสุก	๑๔๕๘	มัชฌิมปฏิบัติทาได้แก่กระแสนแห่ง ปฏิจจสมุปปาต	๘๕๑
มะม่วงสุก สีเหมือนดิบ	๑๔๕๘	มัชฌิมปฏิบัติทาโดยอัตโนมัติ	๑๔๑๖
มะม่วงดิบ สีเหมือนดิบ	๑๔๕๘	มัชฌิมปฏิบัติทาที่ตรัสรู้เอง	๑๔๘๕
มะม่วงสุก สีเหมือนสุก	๑๔๕๘	มัชฌิมปฏิบัติทาที่แสนสุข	๑๔๓๖
มัลลโกวิท(ฉลาดในมรรค)	๗๒๑	มัชฌิมปฏิบัติทา(ในความหมายชั้นกว้าง)	๘๔๗
มัลลปฏิบัติตั้งอาศัยที่ตั้งคือศีล	๑๔๕๗	มัชฌิมปฏิบัติทา(ในความหมายชั้นลึก)	๘๔๘
มัลลภวานาฝ่ายอุก	๑๔๔๐	มัชฌิมปฏิบัติทาในฐานะเหตุให้เกิด- จักขุและญาณเพื่อนิพพาน	๘๔๕
มัลลภวานาฝ่ายศีล	๑๔๓๕	มัชฌิมปฏิบัติทา(พื้นฐานทั่วไป)	๘๔๖
มัลลวิทู(รู้แจ้งมรรค)	๗๒๑	มัชฌิมปฏิบัติทา ๓ ลำดับ	๘๔๖
มัลลอรยัส	๘๑๕	มัชฌิมปฏิบัติทาสำหรับธรรมกถิกแห่งยุค	๑๔๐๖
มัลลัญญ(รู้มรรค)	๗๒๑	“มันเป็นของทุกขด้วยกันทั้งคู่”	๒๓๘
มัลลคานุกา(ผู้เดินตามมรรค)	๗๒๑	“มันเป็นของไม่เที่ยงด้วยกันทั้งคู่”	๒๓๖
มัจจุราชไม่เห็นผู้ที่เห็น โลกเหมือน- ฟองน้ำและพยับแดด	๔๓๓	“มันเป็นอนัตตาด้วยกันทั้งคู่”	๒๔๕
มัจฉริยสัญโญชน(สัง โยชนคือความตระหนี่)๓๕๐ (สืบคำต่อไปนี้ ศึกษาต่อเนื่องกันไป: -)		มัชฌิมปฏิบัติทาที่พลัดเข้าสู่เครื่องดัก	๒๕๔
มัชฌิมศีลหมวดพิชคามกุตคาม	๑๕๔๓	มานสัญโญชน(สัง โยชนคือความสำคัญตน)๓๘๘	
มัชฌิมศีลหมวดการบริ โภคสะสม	๑๕๔๓	มานะ(ถือตัว)	๗๖๕
มัชฌิมศีลหมวดการดูการเล่น	๑๕๔๓	มานานุสัย	๖๐๘
มัชฌิมศีลหมวดการพนัน	๑๕๔๔	มารเป็นพวกพ้องของผู้ประมาท	๒๕๕
มัชฌิมศีลหมวดที่นั่งนอนสูงใหญ่	๑๕๔๔	มาตุกกัยบุตร	๔๔/๗๘/๘๒

มีจิตตตะ(ภาวะแห่งความเป็นผิ)	๑๔๔๒	มีผลจักนั่งเป็นผาสุก	๑๓๒๔
มีจิตตัทฐิติ(โดยพื้นฐาน)	๑๒๘๖	มีผลจักไปเป็นผาสุก	๑๓๒๔
มีจิตตัทฐิตต่อโลกอื่น	๕๔๘	มีผลจักขึ้นเป็นผาสุก	๑๓๒๔
มีจิตตัทฐิตที่ว่าวิญญูณเป็นผู้ท่องเที่ยว	๑๐๐๖	มีผลจักสำเร็จการนอนเป็นผาสุก	๑๓๒๔
มีจิตตัทฐิต	๑๓๓๐	มีผัสสะบังหน้า	๓
มีจิตตัทฐิต(เป็นข้าศึกต่อมัชฌิมาปฏิปทา)๘๒๓		(สืบคำต่อไปนี้ ศึกษาต่อเนื่องกันไป: -)	
มีจิตตาวาจาต่อโลกอื่น	๕๔๘	มีศีลแล้ววิปฏิสารย่อมเกิด(เอง)	๓๘๐
มีจิตตาสังกัปะต่อโลกอื่น	๕๔๘	มีวิปฏิสารแล้วปราโมทย์ย่อมเกิด(เอง)	๓๘๐
มีใช้ถึงธรรมเพราะเหตุแห่งคำของสมณะ! ๑๑๘๓		มีปราโมทย์แล้ว ปีติย่อมเกิด(เอง)	๓๘๐
มีผัสสะ	๑๒/๓๕๓	มีใจปีติแล้ว กายย่อมรำงับ(เอง)	๓๘๑
มีผัสสะ มีทสสะ และสุขอันเกิดจากลาภ-		มีกายรำงับแล้ว ย่อมได้เสวยสุข(เอง)	๓๘๑
สักการะและเสียงสรรเสริญ ๕๕๕		มีสุขแล้ว จิตย่อมตั้งมั่นเป็นสมาธิ(เอง)	๓๘๑
มีการเกิดปรากฏ(อุป- ปาโท ปญญาชติ)	๔๔๘	มีจิตตั้งมั่นเป็นสมาธิแล้ว ย่อมรู้ย่อมเห็น-	
มีการเสื่อมปรากฏ(วโย ปญญาชติ)	๔๔๘	ตามที่เป็นจริง(เอง)	๓๘๑
มีจิตฝังลงไป(อนุเสติ)	๓๔๑	มีการรู้ที่อยู่เห็นอยู่ตามที่เป็นจริงแล้ว-	
มีจิตเหมือนแผ่นดินใหญ่	๑๓๒๓	ย่อมเบื่อหน่าย(เอง)	๓๘๑
มีจิตเหมือนแม่น้ำคงคา	๑๓๒๕	มีความเบื่อหน่ายแล้ว-	
มีจิตเหมือนอากาศ	๑๓๒๘	ย่อมคลายกำหนด(เอง)	๓๘๑
มีจิตอ่อนนุ่มเหมือนแผ่นหนังแมวป่า	๑๓๓๐	มีความคลายกำหนดแล้ว ย่อมทำให้แจ้ง-	
(หกลำต่อไปนี้ ศึกษาต่อเนื่องกันไป: -)		ซึ่งวิมุตติญาณทัตสนะ(เอง)	๓๘๑
มีธรรมเป็นที่มายินดี(ธัมมาราโม)	๑๔๓๖	มีโศกหรือไม่มีก็เพราะมีหรือไม่มี-	
มีการเจริญภavanaเป็นที่มายินดี		แห่งฉันทราคะ	๓๔๐
(ภวานาราโม)	๑๔๓๖	มีสติด้วยคิดอยู่ว่า “หนามอย่าออกเราเลย”	๓๒๓
มีการละกิเลสเป็นที่มายินดี(ปะหานาราโม)	๑๔๓๖	มีสติเห็นธรรมอันเป็นภายในภายนอก-	
มีความสัจจากโยคธรรมเป็นที่มายินดี		ทั้งภายในและภายนอก	๑๒๓๓
(ปะวิเวการาโม)	๑๔๓๖	มีหลังงอเหมือนโคปานสีแห่งหลังคา	๕๔๐
มีธรรมอันไม่เบียดเบียนเป็นที่มายินดี		มีอนุสัยในสิ่งใด ย่อมตายไปตามสิ่งนั้น	๒๒๖
(อัปปยาปัชฌาราโม)	๑๔๓๖	มีดีเพราะ(ความกตัญญูแห่งความทุกข์)	๒๖๓
มีธรรมอันไม่ทำความเนิ่นช้าเป็นที่มายินดี		มุกฐุสัจจะ(ความมีสติอันลึกลับ)	๓๘๑
(นิปปปัญจาราโม)	๑๔๓๖	มุตติ(ความพ้น)	๔๕๕/๔๖๓

มุกิตาเจโตวิมุตติ	๑๓๒๒
มุนน้อยของความทุกข์ที่พระองค์ไม่มี	๕๑
มูลฐานแห่งการบัญญัติขั้น(แต่ละขั้น)	๒๒๒
เมฆฝนที่คำรามแล้วไม่ตก	๑๔๕๓
เมฆฝนที่ตกแต่ไม่คำราม	๑๔๕๓
เมฆฝนที่ทั้งคำรามทั้งตก	๑๔๕๔
เมฆฝนที่ทั้งไม่คำรามและไม่ตก	๑๔๕๓
เมฆฝน ๔ จำพวก	๑๔๕๓
เมื่อดกระเบา ๓ เม็ด กับมหาปฐพี	๒๓
เมื่อดฝักกาด ๒-๓ เม็ดกับขุนเขาหิมาลัย	๒๓
เมตตาเจโตวิมุตติ	๑๒๕๘/๑๓๒๑
เมตตาเจโตวิมุตติ(ความหลุดพ้นแห่งจิต- อันประกอบอยู่ด้วยเมตตา)	๓๘๓
เมื่อกามนั้นที่ไม่นอนตาม	๔๕๔
เมื่อกิริยาที่ไปนิพพานเบาสบายเหมือน ไม้ลอยตามน้ำ	๓๓
เมื่อความสงสัยทั้งปวงสิ้นไป	๔๓๑
เมื่อคิดว่าจักรักราชตน ก็จงเจริญสติปัญญา	๑๒๖๕
เมื่อคิดว่าจักรักราชผู้อื่น ก็จงเจริญสติปัญญา	๑๒๖๕
เมื่อจิตตั้งมั่น ธรรมย่อมปรากฏ	๑๔๖๓
เมื่อเจริญภาวนาอยู่อย่างถูกต้อง, ตั้งโยชน์- ทั้งหลายย่อมสูญสิ้นไปเอง	๓๓๔
เมื่อได้อยู่เห็นอยู่ซึ่งอายตนิกรธรรม- องค์แห่งมรรคก็พึงพรู	๑๔๖๑
เมื่อใด “ตัวเธอ”ไม่มี,เมื่อนั้นเธอก็ไม่ปรากฏ	๔๔๑
เมื่อใดธรรมปรากฏ	๔๓๐
เมื่อค้นหาเจริญอย่างทั่วถึง	๓๕๐
เมื่อตั้งอยู่ ก็มีภาวะอย่างอื่นปรากฏ	๔๔๘
เมื่อตีความคำบัญญัติผิด แม้ทারণอนเบา- ก็มีศีล โดยอัต โนมัตติ	๑๓๘๔

เมื่อทวิภูติตั้งไว้ถูก มักคภาวนาเป็น- สิ่งที่ตั้งไว้ถูก	๑๔๔๐
เมื่อทวิภูติตั้งไว้ผิด มักคภาวนาเป็น- สิ่งที่ตั้งไว้ผิด	๑๔๔๐
เมื่อเที่ยวโง่หัวไม่โง่หัวอยู่ในอวน	๓๓๐
เมื่อเที่ยวผูกก็ยังคงผูกอยู่ในอวน	๓๓๐
เมื่อ “เธอ”ไม่มี	๔๔๑
เมื่อบุคคลรู้สึกต่อความสิ้นราคะ-โทสะ- โมหะ	๔๘๐
เมื่อปัญญาว่าได้ตรัสรู้	๑๒๐
เมื่อปัญญาพาพานขั้นถึงซึ่งความ- ไม่ก่อเกิดต่อไป	๓๕๐
เมื่อปัญญาพาพานขั้นถึงซึ่งความ- ไม่ก่อเกิดขึ้นอีกต่อไป	๑๔๖๑
เมื่อผูกก็ผูกอยู่ในอวน	๓๓๐
เมื่อพ้นจากบ่วง	๓๑
เมื่อเพลิดเพลินในสุขเวทนา อนุสัย- คือราคะข่มตามนอน	๓๕๒
เมื่อมีปัญหาระหว่างลัทธินี้ (สามคำต่อไปนี้ ศึกษาต่อเนื่องกันไป: -)	๕๔๓
เมื่อมีสักแต่ได้เห็น-ได้ยิน-รู้สึก-รู้แจ้ง, ตัวท่านก็ไม่มีในที่นั้นๆ	๓๓๒
เมื่อใดตัวท่านก็ไม่มีในที่นั้นๆ ฯลฯ (สิบสองคำต่อไปนี้ ศึกษาต่อเนื่องกันไป: -)	๓๓๓
เมื่อมีสัทธาเกิดขึ้นแล้วยอมเข้าไปหา (สัตบุรุษ)	๘๕๓
เมื่อเข้าไปหาย่อมเข้าไปนั่งใกล้	๘๕๓
เมื่อเข้าไปนั่งใกล้ยอมเงี้ยวโศดลงสดับ	๘๕๓
เมื่อเงี้ยวโศดลงสดับยอมได้ฟังธรรม	๘๕๓
เมื่อฟังธรรมแล้วยอมทรงจำธรรมไว้ได้	๘๕๓

เมื่อทรงจำธรรมไว้ได้ย่อมพิจารณา—	
เนื้อความแห่งธรรม	๘๕๓
เมื่อพิจารณาเนื้อความแห่งธรรม ธรรมทั้งหลาย—	
ย่อมทนต่อการเพ่งพิศูจน์	๘๕๓
เมื่อธรรมทนต่อการเพ่งพิศูจน์มีอยู่—	
ฉันทะย่อมเกิด	๘๕๓
เมื่อเกิดฉันทะแล้วย่อมมีอุตสาหะ	๘๕๓
เมื่อมีอุตสาหะแล้วย่อมใช้ดุลยพินิจ	๘๕๓
เมื่อใช้ดุลยพินิจ(พบ)แล้วย่อมตั้งตนไว้—	
ในธรรมนั้น	๘๕๓
เมื่อมีตนส่งไปแล้วในธรรม ย่อมกระทำให้แจ้ง—	
ซึ่งบรมสังจักษ์นามกาย	๘๕๓
เมื่อมีอนัตตสัญญาย่อมถอนเสียได้—	
ซึ่งอัสสัมมานะ	๔๖๘
เมื่อมีอนิจจสัญญา อนัตตสัญญาย่อมตั้งมั่น	๔๖๘
(ตามคำต่อไปนี้ ศึกษาต่อเนื่องกันไป:—)	
เมื่อไม่ปรุงย่อมไม่ถึงมั่น	๔๓๕
เมื่อไม่ถ้อมมั่นย่อมไม่เสียวสะดุ้ง	๔๔๐
เมื่อไม่เสียวสะดุ้งย่อมปรินิพพาน	๔๔๐
(ตามคำต่อไปนี้ ศึกษาต่อเนื่องกันไป:—)	
เมื่อไม่มั่นหมายก็ไม่ถ้อมมั่นสิ่งใดๆ	๕๕๑
เมื่อไม่ถ้อมมั่นก็ไม่สะดุ้ง	๕๑๑
เมื่อไม่สะดุ้งก็ปรินิพพานเฉพาะตน	๕๑๑
(สองคำต่อไปนี้ ศึกษาต่อเนื่องกันไป:—)	
เมื่อไม่ยึดมั่นย่อมไม่หวั่นใจ	๕๑๓
เมื่อไม่หวั่นใจย่อมดับสนิทเฉพาะตน	๕๑๓
(สองคำต่อไปนี้ ศึกษาต่อเนื่องกันไป:—)	
เมื่อไม่ยึดมั่นอยู่ ย่อมไม่สะดุ้ง	๗๓๑
เมื่อไม่สะดุ้ง ย่อมปรินิพพานเฉพาะตน	๗๓๑

เมื่อไม่รู้จริงในเวทนาอันไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข—	
อนุสัยคืออวิชชาย่อม—	
ตามนอน	๓๕๒
เมื่อยังไม่ทรงรู้หรือริยตั้ง	๕๔
เมื่อยังไม่ปฏิบัติญาว่าได้ตรัสรู้	๑๒๐
เมื่อยังไม่รู้หรือริยตั้ง	๑๐๐
เมื่อระทมใจในทุกขเวทนา อนุสัยคือ—	
ปฏิฆะย่อมตามนอน	๓๕๒
เมื่อรักษาทนก็คือรักษาผู้อื่น	๑๒๖๕
เมื่อรักษาผู้อื่นก็คือรักษาทน	๑๒๖๕
เมื่อละโทสะได้แล้ว	๔๘๑
เมื่อละโมหะได้แล้ว	๔๘๒
เมื่อละราคะได้แล้ว	๔๘๑
เมื่อลาภเกิดขึ้นแก่บุรุษ	๑๒๔๕
เมื่อลาภเกิดขึ้นแก่อริยสาวก	๑๒๔๖
เมื่อสงฆ์แตกกัน	๑๑๓๑
เมื่อสงฆ์สามัคคีกัน	๑๑๓๒
(เจ็ดคำต่อไปนี้ ศึกษาต่อเนื่องกันไป:—)	
เมื่อสติของภิกษุเข้าไปตั้งไว้แล้วไม่เสื่อมลง,—	
นั่นคือสติสัมโพชฌงค์	๘๑๐
เมื่อเป็นผู้มีสติใคร่ครวญธรรมนั้น อยู่ด้วยปัญญา—	
นั่นคือธัมมวิจยสัมโพชฌงค์	๘๑๐
เมื่อความเพียรไม่ย่อหย่อนอันภิกษุผู้ใคร่ครวญ—	
ในธรรมปรารภแล้ว,นั่นคือ—	
วิริยสัมโพชฌงค์	๘๑๐
เมื่อปีติอันเป็นนิรามิสเกิดขึ้นแก่ภิกษุผู้มีความ—	
เพียร,นั่นคือปีติสัมโพชฌงค์	๘๑๐
เมื่อทั้งกายและทั้งจิตของภิกษุผู้มีปีติรำจับ,—	
นั่นคือปีสัทธสัมโพชฌงค์	๘๑๑

เมื่อจิตของภิกษุผู้มีกายรับแล้วตั้งมั่น,—  
 นั่นคือสมาธิสัมโพชฌงค์ ๘๑๑  
 เมื่อภิกษุเป็นผู้เข้าไปเพ่งเฉพาะซึ่งจิตอันตั้งมั่น,—  
 นั่นคืออุเบกขาสัมโพชฌงค์ ๘๑๑  
 เมื่อสังโยชน์เหมือนเครื่องหวายสิ้นอายุ ๓๓๕  
 เมื่อสัพพบุรุษได้โภคะอันโอฬาร ๑๑๒๒  
 เมื่อเห็นความดับไม่เหลือแห่งโลก(โลกนิโรธ)อยู่,—  
 ทิฏฐิที่ว่าสิ่งทั้งปวงมี-  
 ย่อมไม่มี ๘๓๖  
 เมื่อเห็นแดนเกิดขึ้นแห่งโลก(โลกสมุทฺถ)อยู่,—  
 ทิฏฐิที่ว่าสิ่งทั้งปวงไม่มี-  
 ย่อมไม่มี ๘๓๖  
 (หาคำต่อไปนี้ ศึกษาต่อเนื่องกันไป:—)  
 เมื่อเห็นสักว่าเห็น ๔๔๑  
 เมื่อได้ฟังเสียงสักว่าฟัง ๔๔๑  
 เมื่อได้กลิ่นก็สักว่าดม ๔๔๑  
 เมื่อลิ้มรสก็สักว่าลิ้ม ๔๔๑  
 เมื่อสัมผัสทางผิวหนังก็สักว่าสัมผัส ๔๔๑  
 เมื่อได้รู้แจ้งสักว่าได้รู้แจ้ง ๔๔๑  
 เมื่ออริยสัจสี่ถูกแยกออกเป็น ๒ ชิก ๑๕๑๒  
 เมื่ออานาปานสติบริบูรณ์ ๑๑๕๘  
 แม้จะเป็นโค รสด้วยกัน แต่ไม่อาจเกิด-  
 พร้อมกัน ๖๖  
 แม้จะเป็นอตฺตาคด้วยกัน แต่ไม่อาจเกิดพร้อมกัน ๖๖  
 แม้เดินอยู่ก็เป็นผู้ปราศจากนิรวณ ๑๑๓๐  
 แม้เดินอยู่ก็เป็นผู้ทำความเพียรเผากิเลส ๑๑๒๕  
 แม้นวกะ—เสขะ—อเสขะก็พึงเจริญ-  
 สติปัญฐาน ๑๒๓๒  
 แม้นอนตื่นอยู่ก็เป็นผู้ปราศจากนิรวณ ๑๑๓๑  
 แม้นอนตื่นอยู่ก็เป็นผู้ทำความเพียรเผากิเลส ๑๑๓๐

เมื่อนั่งอยู่ก็เป็นผู้ปราศจากนิรวณ ๑๑๓๑  
 เมื่อนั่งอยู่ก็เป็นผู้ทำความเพียรเผากิเลส ๑๑๒๕  
 แม้ในการละกิเลสชั้นสูงก็ยังมี-  
 การอยู่เป็นสุข ๑๑๓๓  
 แม้เป็นเวทนาด้วยกัน ก็ไม่อาจเกิดพร้อมกัน ๑๓๕  
 แม้เพียงปฐมฌานก็เชื่อว่าเป็นที่หลบ-  
 พ้นภัยจากมาร ๑๓๔๑  
 แม้เพียงปฐมฌานก็บำบัดกิเลสอัน  
 เป็นเครื่องระคายใจได้ ๑๒๔๒  
 แม้มีการปฏิบัติอย่างเดียวกันแท้—  
 ก็ยังได้รับผลแตกต่างกัน ๕๖๖  
 แม้ยืนอยู่ก็เป็นผู้ปราศจากนิรวณ ๑๑๓๐  
 แม้ยืนอยู่ก็เป็นผู้ทำความเพียรเผากิเลส ๑๑๒๕  
 แม้เรื่องจริง—มีประโยชน์—น่าฟัง—  
 ก็ยังรู้กาละที่ควรกล่าว ๑๐๓๒  
 แม้อยู่อย่างคนมีทุกข์ก็ทำกุศลธรรม—  
 ให้เต็มเปี่ยมได้ ๑๑๓๓  
 โมกขจิกะ ๓๕๔  
 โมหะที่ควรแก่การถึงซึ่งอบาย ๕๓๐  
 โมหะเป็นอกุศลมูล ๓๘๔  
 โมหะมีโทษมากคล้ายช้า ๓๘๖  
 ไม่ก่อสร้างขึ้นซึ่งเหตุปัจจัยเครื่องปรุงแต่ง ๒๐  
 ไม่ก่ออยู่ไม่ยุบอยู่แต่เป็นการยุบแล้วดำรงอยู่ ๕๐๒  
 ไม่กว้างทั้งอยู่ไม่ถือเอาอยู่แต่เป็นการ—  
 ข้างทั้งแล้วดำรงอยู่ ๕๐๒  
 ไม่เข้าไปติดเสียที่ฝั่งนอก ๓๘  
 ไม่เข้าไปติดเสียที่ฝั่งใน ๓๘  
 ไม่ควรกล่าวอย่างรีบร้อนจนปากสั้น ๘๒๓  
 ไม่ควรแก่ความสิ้นไปแห่งทุกข์ ๔๒๐

ไม่คิดถึงสิ่งใดด้วย-ไม่คำริถึงสิ่งใดด้วย-  
 ไม่มีใจฝังลงไปในเรื่องใดด้วย ๓๔๐

ไม่จมเสียทำในท่ามกลาง ๓๘

ไม่จำเป็นจะต้องผ่านทุกข์ทุกชนิด ๒๑

ไม่จำเป็นต้องรู้อิทธิธรรมและร่ายลาภ ๑๕๒๖

ไม่ใช่ละตัววัตถุนี้ แต่ละความกำหนัด-  
 พอใจในสิ่งนั้น ๔๒๐

ไม่ตกจมในเหวแห่งความเกิด ฯลฯ ๒๐

ไม่ตกจมลงสู่ห้วงแห่งความมืด ๒๔

ไม่ต้องการจะเห็นรูปก็หลับตาเสีย หรือเหลียว-  
 มองไปทางอื่นเสีย ๑๐๔๔

ไม่ตามเห็นซึ่งรูปโดยความเป็นตน ฯลฯ ๑๔๒๕

ไม่ตามเห็นซึ่งวิญญาณโดย-  
 ความเป็นตน ฯลฯ ๑๔๒๖

ไม่ตามเห็นซึ่งเวทนาโดย-  
 ความเป็นตน ฯลฯ ๑๔๒๕

ไม่ตามเห็นซึ่งสังขารโดย-  
 ความเป็นตน ฯลฯ ๑๔๒๕

ไม่ตามเห็นซึ่งสัญญาโดย-  
 ความเป็นตน ฯลฯ ๑๔๒๕

ไม่คิดแห่งอยู่บนบก ๓๘

ไม่ถึงนิพพานเพราะพลัดออกนอกทาง-  
 จนหลงทาง ๔๓๑

ไม่ถูกเกลียน้ำท่วมไว้ ๓๘

ไม่ถูกมนุษย์จับไว้ ๓๘

ไม่ถูกอมมนุษย์จับไว้ ๓๘

ไม่ทำให้กระจัดกระจายอยู่ไม่ทำให้เป็นกองอยู่-  
 แต่เป็นการทำให้กระจัดกระจาย-  
 แล้วดำรงอยู่ ๕๐๒

ไม่ทำให้หมอดอยู่ไม่ทำให้โพลงอยู่ แต่เป็นการ-  
 ทำให้หมอดแล้วดำรงอยู่ ๕๐๒

ไม่นิพพานเพราะยึดถือธรรมที่ได้บรรลุ ๔๓๗

ไม่เนาเสียเองในภายใน ๓๘

ไม่ปรากฏมีการเกิด(น อุป ▪ ปาโท ปญ ▪ ญาติ)  
 ๔๔๘

ไม่ปรากฏมีการเสื่อม(น วโย ปญ ▪ ญาติ) ๔๔๘

ไม่เป็นทั้งฝ่ายรับและฝ่ายค้าน ๖๓๖

ไม่พ้นทุกข์เพราะมัวเพลินในอายตน ๒๖๔

ไม่พ้นไปจากทุกข์ ๒๐/๒๔/๒๕/๑๕๕/๒๕๑/  
 ๒๖๔/๒๖๕๓๓๒/๓๖๕/  
 ๓๘๘/๓๓๑/๑๒๔๖/๑๓๕๔

ไม่พึงกระทำความตื่นเต้นแห่งใจ-  
 ในคำกล่าวสรรเสริญ ๑๒๔๓

ไม่พึงตามประกอบซึ่งกามสุข ๘๒๖

ไม่พึงตามประกอบซึ่งอัตตคติมถานุโยค ๘๒๖

ไม่พึงทำความอาฆาตเกลียดชัง-  
 เจ็บใจในชนผู้กล่าวติ ๑๒๔๒

ไม่พึงยึดถือภาษาพูดของชาวเมือง ๘๒๗

ไม่เพ่งต่อขันธอันเป็นอดีต ๕๐๐

ไม่เพลิดเพลินขันธอนาคต ๕๐๐

ไม่เพลิดเพลินไม่พำสรสรรเสริญไม่เมามกอยู่-  
 นันทิในสิ่งนั้นย่อมดับไป ๓๔๓

ไม่เพิกถอนโลกสมัญญา ๘๒๗

ไม่มันหมายซึ่งสิ่งทั้งปวง ๕๑๑

ไม่มันหมายโดยความเป็นสิ่งทั้งปวง ๕๑๑

ไม่มันหมายในสิ่งทั้งปวง ๕๑๑

ไม่มันหมายสิ่งทั้งปวงว่าของเรา ๕๑๑

ไม่มีความพอใจเพียงแต่ความเลื่อมใส-

นพระพุทธเจ้า	๑๔๖๓
ไม่มีความเย็นในกาม	๒๕๒
ไม่มีบุคคลผู้ทุกข์	๒๖๒
ไม่มีผู้อื่นเป็นปัจจัยเพื่อความเชื่อ	๘๗๖
ไม่มีฤทธิ์หรืออำนาจที่จะบันดาลว่า— หลุดพ้นวันนี้หรือพรุ่งนี้	๑๔๗๐
ไม่มีสัตว์บุคคลที่เป็นผู้กระทำหรือถูกกระทำ	๒๖๑
ไม่มีอาการสันตะเพียนเพราะถูกยกวาทะ	๓๖
ไม่มียินดีในเหตุปัจจัยเครื่องปรุงแต่ง	๒๐
ไม่มียึดถือในปัญจอุปาทานชั้น	๗๐๒
ไม่มียึดถือในโวรหารทั้งสี่	๗๐๒
ไม่มียึดมั่นในธาตุทั้งหก	๗๐๔
ไม่มียึดมั่นในอายตนะทั้งหลาย	๗๐๕
ไม่รู้จักเบญจขันธ์ชื่อว่ามิอวิชา	๒๕๑
ไม่เร่าร้อนอยู่เพราะความแผดเผา- ของความเกิด	๒๕
ไม่สะดุ้งหวาดเสียวเพราะไม่มีอุปาทาน	๕๑๔
ไม่อาจจะกล่าวได้ว่าใครดีกว่าใคร— (เพราะอาศัยเหตุสักว่าชื่อ)	๗๑๕
ไม่อาจจะระภาคโทสะโทหะก็เพราะ— หลงในสัญโญชนิยธรรม	๓๘๗

## ย

ยถาภูตญาณทัสสนะ	๗๔๖/๗๔๘
ยถาภูตญาณทัสสนะถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย	๗๔๖
ยถาภูตญาณในการจุติและอุบัติ	๑๓๕๐
ยถาภูตญาณในความเศร้าหมอง ฯลฯ— แห่งฉน ๑๓๕๕	๑๓๕๕
ยถาภูตญาณในความสิ้นไปแห่งอัสวะ	๑๓๕๐
ยถาภูตญาณในปุพเพนิวาสานุสสติ	๑๓๕๐

ยถาภูตญาณในสิ่งซึ่งเป็นฐานะ ฯลฯ	๑๓๔๕
ยถาภูตญาณในสิ่งซึ่งเป็นวิบาก ฯลฯ	๑๓๔๕
“ยศก็อย่ามาเกี่ยวข้องกับเราเลย”	๕๕๕
ยอดของสังขตธรรมและอสังขตธรรม	๔๕๐
ยอดต่อยอดของสุญญตานุปัตสสนา	๕๖๖
ยอดแห่งกุศลธรรม	๘๕๕
ยอดแห่งสังขตธรรมทั้งปวง	๘๔๒
ย่อมขวางทั้งคือไม่ถือเอา	๕๐๑
ย่อมทำให้ระจัดกระจายคือ— ไม่ทำให้เป็นกอง	๕๐๒
ย่อมทำให้หมอดคือไม่ทำให้ลูกโหลง	๕๐๒
ย่อมยุบคือไม่ก่อ	๕๐๑
ยังคงอยู่เป็นสุขแม้เพราะความ— แปรปรวนดับไปแห่งอารมณ์	๒๕๘
ยังมีกิจที่จะต้องทำด้วยความไม่ประมาท	๑๓๘๘
ยังไม่ได้แทงตลอดซึ่งอนาสววิมุตติ	๕๖๕
(สามคำต่อไปนี้ ศึกษาต่อเนื่องกันไป:—)	
ยากที่จะเป็นไปได้ที่ใครๆจะพึงได้— ความเป็นมนุษย์	๑๔๕๖
ยากที่จะเป็นไปได้ที่ตถาคตผู้อรหันต์	สัมมา—
สัมพุทธะจะเกิดขึ้นในโลก	๑๔๕๖
ยากที่จะเป็นไปได้ที่ธรรมวินัยอันตถาคตประกาศ— แล้วจะรุ่งเรืองไปในโลก	๑๔๕๖
ยากองด้วยน้ำมูตรเน่าจะกลายเป็น— เกตุชนานาชนิดของคหบดี	๑๑๑๓
ยากถ้าอันเป็นอริยะ(อริยวิเรจน)	๔๖๔
ยากถ้าอันให้ผลพ้นจากชาติ ฯลฯ	๔๖๔
ยากถ้ารอกความเกิด—แก่—ตาย	๔๖๔
ยากถ้ารอกให้เอาเจียน(วมน)	๔๖๖
ยินดีการลูบคลำที่ได้รับจากมาตุคาม	๘๓๑

ยินดีธาตุที่เพราะไม่รู้จักธาตุ	๑๖๒
ยินดีอย่างยิ่งในเหตุปัจจัยเครื่องปรุงแต่ง	๒๐
“ยี่คั่นอยู่” (อุปาทิยามาน)	๒๑๓
ยีนอยู่ เคนอยู่ นั่งอยู่ นอนอยู่ที่สง่างาม	๓๕
โยคกรรม	๘/๑๐/๒๒/๒๓/๒๔/๒๖/๔๕/๗๔/ ๕๓/๕๘/๕๙/๑๐๑/๑๐๒/๑๐๔/๑๐๕/๑๐๖/ ๑๑๕/๑๔๑/๑๐๓๓/๑๐๓๔/๑๑๓๕/๑๑๔๐/ ๑๔๕๖/๑๕๐๒
โยคกรรมเพื่อการได้เจโตสมณะในภายใน	๑๑๔๐
โยคกรรมเพื่อการได้อริปัญญา-	
ธัมมวิปัสสนา	๑๑๔๐
โยคกรรมเพื่อความสิ้นอาสวะ-	
ทั้งหลาย	๑๑๓๕/๑๑๔๑
โยคะ(กิเลสรัศมีจิตคืออภพ ทิฏฐิ-	
อวิชา)	๑๔๐๕
โยคะคืออภพ	๔๒๓
โยคะคือทิฏฐิ	๔๒๓
โยคะคืออภพ	๔๒๓
โยคะคืออวิชา	๔๒๓
โยคก ▪ เขมิ	๔๒๕
โยนิโสมนสิการ	๓๘๗/๑๕๒๕

วิ

“รวมตัวอยู่ที่หลุมถ่านไฟ”	๒๕๓
รสของสิ่งที่ประเสริฐกว่าการรส	๑๐๓๓
รสอร่อยของธาตุ	๑๐๖
รสอร่อยแห่งกาม	๒๕๐
รสอร่อยแห่งผัสสาชยณะ	๔๒๕
รสอร่อยแห่งภพ	๓๑๒

รสอร่อย(อัสสาทะ)	๕๓๓
รสอร่อย(อัสสาทะ)ของรูป	๑๖๘
รสอร่อย(อัสสาทะ)ของวิญญาณ	๒๐๓
รสอร่อย(อัสสาทะ)ของเวทนา	๑๓๒
รสอร่อย(อัสสาทะ)ของเวทนา(อีกนัยหนึ่ง)	๑๘๔
รสอร่อย(อัสสาทะ) ของสังขาร	๒๐๑
รสอร่อย(อัสสาทะ)ของสัญญา	๑๕๓
รโหพาตะ(การกล่าวในที่ลับหลัง)	๘๒๓
ร้อนเพราะไฟกิเลสและไฟทุกข์	๒๖๕
รอบ(ปริวัฏฏ์)สามแห่งการรู้อริยสัจ	๑๕๓๒
รอบรู้แล้วเพราะความหลุดพ้น	
(วิโมก ▪ ขปริ ▪ ญาณุต)	๓๖๐
“รอยแฉะงาแห่งตถาคต”	๑๔๕๕
รอยทางเก่าที่เคยเป็นหนทางเก่า	๘๔๓
“รอยเท้าแห่งตถาคต”	๑๔๕๕
“รอยสี่ตัวแห่งตถาคต”	๑๔๕๕
รอให้รู้เรื่องไม่จำเป็นก็ตายเปล่า	๔๔
ระดับแห่งบุคคลผู้ถอนตัวขึ้นมาจากจากทุกข์	๗๒๓
ระบบพหุมจรจรย์ทรงแบ่งไว้เป็น ๒ แผนก๑๓๘๘	
ระลึกได้ถึงขั้นที่เคยอยู่อาศัยในภพก่อน	๔๕๖
ระวังมัจฉกภวานา : มีทั้งผิดและถูก	๑๔๓๕
รักษางามซึ่งไม่รู้ว่าจะอยู่ที่ไหน	๑๐๓๓
รัตนะในธรรมวินัย	๑๕๓๐
รัตนะในมหาสมุทร	๑๕๓๐
รากเหง้าแห่งอุปาทานขั้น	๒๑๒
รากะ(ความกำหนด)	๒๕๐
รากะที่ควรแก่การถึงซึ่งอบาย	๕๗๐
รากะที่มีเบญจกามคุณเป็นแดนเกิด	๕๗๒
รากะมีโทษน้อยคล้ายขี้	๓๘๖
ราคานุสัย	๑๓๕



ราคานุสสัยก็ไม่แน่นอนตาม	๓๘๖	รูป(กาย)เป็นที่ตั้งแห่งสังโยชน์	๒๒๓
ร่างกายมีเหตุผลที่จะเป็นตัวตนดีกว่าจิต	๑๐๑๔	รูป(กาย)เป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน	๒๑๓
รายชื่อธรรมแห่งการขุดเกลา	๑๔๔๘	รูปขั้น	๑๕๔
รายละเอียดที่ควรเข้าใจให้ถูกต้อง–		รูปขั้นโดยนัยแห่งอริยสัจสี่	๑๖๘
เกี่ยวกับเรื่องกรรม	๑๐๒๕	รูปขั้นที่ยังมีอุปาทาน	๒๐๕
รายละเอียดที่ควรศึกษาเกี่ยวกับกาม	๑๐๒๕	รูปสัญญาเป็นสขัลลิกานุโยค	๘๓๔
รายละเอียดที่ควรศึกษาเกี่ยวกับอสาเว	๓๕๖	รูปสัญญาและอรุปสัญญา ยังมีใช้ธรรม–	
รีดเถอะ จะได้น้ำนม!	๑๓๕๓	ชั้นที่เป็นเครื่องขุดเกลา	๑๓๐๐
ริบปฏิบัติแต่ไม่ต้องร้อนใจว่าจงสำเร็จ(นั่นแหละ–		รูปที่อาศัยมหาภูตสี่อย่าง	๑๕๕
คือมีขมิมาปฏิปทา)	๑๔๕๖	รูปเป็นอุปาทานขั้น	๑๒๑
รุ่งอรุณแห่งการรู้อริยสัจสี่	๘๕๓	รูปภพ	๒๘๔
รุ่งอรุณแห่งกุศลธรรม	๘๕๓	รูปภพ–ภพมีรูป	๒๘๕
(เจ็ดคำต่อไปนี้ ศึกษาต่อเนื่องกันไป: –)		รูปละรูปอาศัย	๑๕๕
รุ่งอรุณแห่งมรรคคือกัลยาณมิตตตา–		รูปสัญญา(ความกำหนดหมายในรูป)	๕๓๕
(ความเป็นผู้มีกัลยาณมิตร)	๘๕๔	รูปสัญญาย่อมดับในอากาธานัญจายณะ	๕๒๒
รุ่งอรุณแห่งมรรคคือศีลสัมปทา–		รูปอุปาทานขั้น	๑๒๒
(ความถึงพร้อมด้วยศีล)	๘๕๔	รู้จักสุขอันแท้จริงต่อเมื่อปัญญาเกิด	๑๓
รุ่งอรุณแห่งมรรคคือฉันทสัมปทา–		รู้จักอุปาทานแท้จริงต่อเมื่อหมดอุปาทาน	๓๕๕
(ความถึงพร้อมด้วยฉันทะ)	๘๕๔	รู้แจ้งชัดความสิ้นไปแห่งปัจจัยทั้งหลาย	๔๓๑
รุ่งอรุณแห่งมรรคคืออิตตสัมปทา(ความถึงพร้อม–		รู้แจ้งชัดธรรมพร้อมทั้งเหตุ	๔๓๑
ด้วยความเหมาะสมแห่งตน)	๘๕๕	รู้ชัดกิเลสซึ่งเกิดมีอยู่ในภายในว่า–	
รุ่งอรุณแห่งมรรคคือทวิภูมิจักษสัมปทา(ความถึงพร้อม–		เกิดมีอยู่ในภายใน	๓๐๑
ด้วยสัมมาทวิภูมิจักษ)	๘๕๕	รู้ชัดกิเลสอันไม่เกิดมีอยู่ในภายในว่า–	
รุ่งอรุณแห่งมรรคคืออัปปมาทสัมปทา (ความถึง–		ไม่เกิดมีอยู่ในภายใน	๓๐๑
พร้อมด้วยความไม่ประมาท)	๘๕๕	รู้ชัดซึ่งข้อปฏิบัติให้ถึงซึ่งความดับ–	
รุ่งอรุณแห่งมรรคคือโยนิโสมนสิการสัมปทา–		แห่งอาหาร	๘๓๕
(ความถึงพร้อมด้วย-		รู้ชัดซึ่งความดับไม่เหลือแห่งอาหาร	๘๓๕
โยนิโสมนสิการ)	๘๕๕	รู้ชัดซึ่งเหตุเป็นแดนเกิดแห่งอาหาร	๘๓๕
รุ่งอรุณแห่งอภิญ्ञังคิกมรรค	๘๕๔	รู้ชัดซึ่งอาหาร	๘๓๕
รูปธรรม(คุณสมบัติหรือคุณค่าที่มีรูป)	๕๕๓	รู้ชัดโทษในความแก่แล้วแสวงหานิพพาน	๕๑๐

รู้ชัดโทษในความเจ็บป่วยไข้แล้ว-	
แสวงหานิพพาน	๕๑๐
รู้ชัดโทษในความตายแล้วแสวงหานิพพาน	๕๑๑
รู้ชัดโทษในความเศร้าหมองแล้ว-	
แสวงหานิพพาน	๕๑๑
รู้ชัดอาหารสี่โดยนัยอริยสัจสี่	๘๗๕
รู้ซึ่งความเกิดและความดับ	๔๖๓
รู้แต่เพียงว่าสิ้นไปในเมื่อมันสิ้นไปๆเท่านั้น	๓๗๔
รู้เบญจขันธ์โดยนัยอริยสัจสี่	๕๕
รู้มีจกาทิฎฐิว่าเป็นมีจกาทิฎฐิ	๑๒๘๖
รู้เวทนาเพื่อดับดีกว่ารู้เพื่อเป็น-	
ปัจจัยแก้ตัณหา	๕๓๒
รู้สัมมาทิฎฐิว่าเป็นสัมมาทิฎฐิ	๑๒๘๖
รู้สึกซึ่งดินโดยความเป็นดิน	๓๗๘
รู้อริยสัจแจ่มใสเหมือนเห็นของในน้ำใส	๗๖
เร่ร่อนไปสู่ภพน้อยภพใหญ่เหมือนนวรร	๒๘๐
เราจักถูกขันธ์เกี่ยวกิน	๕๐๐
เราถูกขันธ์เกี่ยวกินแล้ว	๕๐๐
เราถูกขันธ์เกี่ยวกินอยู่	๕๐๐
“เราอย่าต้องเกี่ยวข้องกับขันธ์เลย”	๕๕๕
เราร้อนอยู่เพราะความแผดเผาของ-	
ความเกิด ฯลฯ	๒๕
เริ่มเบื่อหน่ายในสิ่งที่เป็นทุกข์	๘๕๒
เรียกว่า “สัตว์” เพราะติดเบญจขันธ์	๒๔๕
เรื่องขวางหนทางธรรม	๔๑
เรื่องความพ้นทุกข์	๔๐
เรื่องที่ฟังตามๆกันมา(ว่าจริง)	๘๓
เรื่องที่รับมาเฉพาะพระพักตร์-	
พระผู้มีพระภาคเจ้า	๑๒๐

เรื่องทุ่งเถียงแก่งแย่งกัน	๔๐
เรื่องนำรู้พิเศษเกี่ยวกับเวทนา	๑๗๔
เรื่องไม่มีประโยชน์	๔๑
เรื่องราวอันเกิดจากการหวงกั้น-	
(อารก ▪ ขาธิกรณั)	๓๖๗
เรื่องสำคัญที่สุดในพุทธศาสนา	๒๖๓

**ถ**

ลมย่อมเป็นเชื้อของเปลวไฟ	๓๕๑
ลมหายใจเข้าออกเป็นกายอันหนึ่งๆ	๘๐๖
ลมหายใจเป็นกายอย่างหนึ่ง	๑๑๕๘
ลมอัสสาสะปัสสาสะอันจะมี-	
เป็นครั้งสุดท้าย	๑๒๖๕
ล่วงไปร้อยละยี่สิบจึงผุดขึ้นมาครั้งหนึ่งๆ	๑๐๒
ละครกรรมที่มีโทษเจริญกรรมที่ไม่มีโทษ	๑๕๐๑
ละกิเลสตัณหาได้คือละเบญจขันธ์ได้	๔๑๕
ละความเพลิดเพลิดในอุปาทานขันธ์ พร้อมกับ-	
การเกิดแห่งธรรมจักขุ	๑๘
ละฉันทราคะในสิ่งที่เป็นทุกข์	๒๕๓
ละฉันทราคะในสิ่งที่เป็นอนัตตา	๒๕๓
ละฉันทราคะในสิ่งที่ไม่เที่ยง	๒๕๒
ละฉันทราคะแห่งสิ่งใดคือการละซึ่งสิ่งนั้น	๔๒๐
(ตามคำต่อไปนี้ ศึกษาต่อเนื่องกันไป: -)	
ละตัณหาได้ย่อมละอุปธิได้	๖๕๖
ละอุปธิได้ย่อมละทุกข์ได้	๖๕๖
ละทุกข์ได้ย่อมพ้นจากชาติขรามรณะ ฯลฯ	๖๕๖
ละภวตัณหาได้และไม่เพลิดเพลิดวิภวตัณหาด้วย	๕
ละราคะโทสะโมหะก่อนละชาติขรามรณะ	๓๘๑
ละราคะโทสะโมหะได้เพราะไม่หลงใน-	
สัญญาโยชนิยธรรม	๗๗๑

ละระกานุกสัย	๘๗๘	ลักษณะของอพรุสวาท	๑๐๖๖
ละสัญโญชนันได้ จักทำให้แจ้งซึ่งนิพพานได้	๔๓๑	ลักษณะของอพรหมจริยา เวมณี	๑๐๘๔
ละอกุศลเจริญกุศล	๑๕๐๑	ลักษณะของอมุสวาท	๑๐๖๖
ละอนุสัยคือราคะ	๑๘๓	ลักษณะอสัมผัปปลาปวาท	๑๐๖๗
ละอาสวะได้จึงเป็นผู้ไม่หลงใหล	๓๕๒	ลักษณะความทุกข์(อีกปริยายหนึ่ง)	๒๕๖
ละอาสวะไม่ได้จึงเป็นคนหลงใหล	๓๕๒	ลักษณะความสมบูรณ์แห่งจิต	๑๓๘๔
ลักษณะของกามสุ มิจจาจารา เวมณี	๑๐๘๕	ลักษณะความสะอาด-ไม่สะอาด- ในอริยวินัย	๑๕๖๔
ลักษณะของความจริง	๘๓	ลักษณะเจ็ดที่ประจำสังขตธรรม	๕๕๔
ลักษณะของความดับแห่งทุกข์	๗๓๕	ลักษณะทั่วไปของความเป็นพระอรหันต์	๖๐๕
ลักษณะของความดับแห่งทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง)	๗๔๐	ลักษณะที่เป็นโอรัมภาคียสังโยชน	๓๕๐
ลักษณะของความดับแห่งทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง)	๗๔๑	ลักษณะและวิบากแห่งสัมมากัมมันตะ	๑๐๘๔
ลักษณะของบุญชน	๑๖๒	ลักษณะสิบเอ็ดประการของกายที่ควรเห็น	๕๕๔
ลักษณะของปัญญินทรีย์	๑๔๒๒	ลักษณะหนทางแห่งความหมดจด	๘๕๑
ลักษณะของปาณาติปาตา เวมณี	๑๐๘๓	ลักษณะแห่งกามตัณหา	๒๘๐
ลักษณะของผู้ย่อต่อการเข้าอยู่ในสมาธิ	๑๓๑๓	ลักษณะแห่งการเจริญอริยมรรค	๑๔๕๘
ลักษณะของผู้มีความเพียรสี่อิริยาบถ	๑๑๓๐	ลักษณะแห่งการถึงที่สุดทุกข์	๗๖๓
ลักษณะของผู้มีสติ	๑๒๓๘	ลักษณะแห่งขั้นที่ ๑๑ ประการที่ควรตามเห็น๕๑๒	
ลักษณะของผู้มีสัมปชัญญะ	๑๒๓๘	ลักษณะแห่งความทุกข์(อีกปริยายหนึ่ง)	๒๕๗
ลักษณะของผู้อาจและไม่อาจเจริญ- สติปัญญานสี่	๑๒๗๑	ลักษณะแห่งความเป็นอนัตตา	๒๓๕-๒๔๔
ลักษณะของวิริยินทรีย์	๑๒๔๑	ลักษณะแห่งจิตที่หลุดพ้นด้วยดี	๗๕๑
ลักษณะของสติินทรีย์	๑๒๔๑	ลักษณะแห่งจิตที่หลุดพ้นด้วยดี (อีกนัยหนึ่ง)	๗๕๒-๗๕๔
ลักษณะของสมาธิินทรีย์	๑๔๒๒	ลักษณะแห่งตัณหา	๒๘๐
ลักษณะของสัทธิินทรีย์	๑๔๒๒	ลักษณะแห่งปัญญาขั้นที่โดยรายละเอียด	๑๓๘๐
ลักษณะของสัมมาทิฎฐิ	๘๗๕	ลักษณะแห่งปัญญินทรีย์	๑๕๑๖
ลักษณะของสัมมาทิฎฐิ(ระดับสูงสุด)	๘๗๕	ลักษณะแห่งผู้เจริญอินทรีย์ขั้นอริยะ	๑๔๓๒
ลักษณะของอทินนาทานา เวมณี	๑๐๘๔	ลักษณะแห่งผู้เป็นเสขปาฎิบท	๑๔๓๑
ลักษณะของอปีสุณวาท	๑๐๖๖	ลักษณะแห่งภาคตัณหา	๓๑๒
		ลักษณะแห่งสติสัมปชัญญะของภิกษุ	๑๑๗๗

ลักษณะแห่งสมาธิขั้นตรีโดยรายละเอียด	๑๓๗๘
ลักษณะแห่งสิกขาสามโดยรายละเอียด	๑๓๗๖
ลักษณะแห่งศีลขั้นตรีโดยรายละเอียด	๑๓๗๖
ลักษณะแห่งอินทริยภาวนาขั้นเลิศ	๑๔๓๐
ลักษณะอีกปริยายหนึ่งแห่ง-	
กามสุขัลลิกานุโยค	๘๓๑
ลักษณะการแห่งการรู้ริยสัจ	๓๓๘
ลัทธิวิญญาณนอกพุทธศาสนา	๑๐๐๓
ลัทธิอื่นไม่รู้เรื่องอัตตวาทุปาทาน	๒๑๕
ลัทธิอื่นว่างจากสมณะแห่งลัทธิอื่น	๓๑๕
ลาภอย่างยิ่ง	๔๗๐
ลำดับการดับตามลำดับของสิ่งที่พึงดับ	๕๓๐
ลำดับการปฏิบัติเพื่ออรหัตผล	๘๕๒
ลำดับการหลุดพ้นโดยรายละเอียด	
(เมื่อเห็นอนัตตา)	๓๕๔
ลำดับปัจจัยการกระทำให้แจ้งซึ่งนิพพาน	๘๐๓
ลำดับแห่งการเข้าอยู่ตามลำดับ	๕๓๐
ลำดับแห่งการดับของสังขาร	๗๖๖
ลำดับแห่งการเสวยรสของการเข้า-	
อยู่ตามลำดับ	๕๓๐
ลำดับแห่งโลกิยสุขซึ่งยังไม่ถึงนิพพาน	๕๑๖
ลำดับแห่งอริยสัจมีอย่างตายตัว	๑๑๖
ลึนหลุดไปหารสที่ชชอบใจ	๑๒๓๔
ลูกโคที่ยังค่อมนมเข้าไปหาแม่	๒๕๕
ลูกโซ่แห่งความดับทุกข์	๔๑๔
ลูขปฏิบัติ	๑๔๗๓
ลูบร่างกายด้วยฝ่ามือ แล้วร้องว่า-	
นี่ยังงั้นนิพพาน	๔๗๕
เลณะ(ที่ซ่อน)	๔๖๐/๔๖๓
เลื่อนไหลไปสู่ นิพพาน	๓๘

(สี่คำต่อไปนี้ ศึกษาต่อเนื่องกันไป: -)

โลก	๑๒๔/๔๔๐
โลกสมุทัย(เหตุให้เกิดโลก)	๔๔๐
โลกนิโรจ(ความดับแห่งโลก)	๔๔๐
โลกนิโรธคามินีปฏิปทา-	
(ทางดับแห่งโลกโลก)	๔๔๐
โลก(คือทุกข์)	๕๗
โลกตกอยู่ในอำนาจของสิ่งๆเดียว	๒๘๒
โลกถูกค้นหาชักนำไป	๒๘๒
โลกทั้งปวงควั่นกลม	๔๓๕
โลกทั้งปวงร้อนเปรี้ยว	๔๓๕
โลกทั้งปวงลูกโปลงๆ	๔๓๕
โลกทั้งปวงไหวโยเยกอยู่	๔๓๕
โลกนิรุติ	๖๗
(สามคำต่อไปนี้ ศึกษาต่อเนื่องกันไป: -)	
โลกนี้	๔๔๑
โลกอื่น	๔๔๑
“โลก”ที่ระหว่างแห่งโลกทั้งสอง	๔๔๑
โลกนี้ไม่มีค่าอะไรมากไปกว่า-	
เศษหญ้าเศษไม้	๕๔๒
โลกบัญญัติ	๖๗
โลก(ปัญญาพาทานขั้นตรี)	๓๔๕
โลกโหวาร	๖๗
โลกสมัญญา	๖๗
โลกอริยสัจ	๑๕๒๓
โลกอันเป็นไปกับด้วยความเป็นขี้ขี้	๘๖๑
โลกอันไม่เป็นไปกับด้วยความเป็นขี้ขี้	๘๖๑
โลกอุดร	๔๔๐
โลกาธิปไตย	๑๕๐๑
โลกามิส	๒๗

โลกามิสซึ่งเป็นเหมือนกับสวนผักแห่งมาร	๒๓
โลกียสัมมาทิฏฐิ	๘๗๔/๘๕๑
โลกุตตรธรรมเป็นทรัพย์ประจำตัว-	
สำหรับคน	๕๕๐
โลกุตตรผลมีได้จากการตั้งจิตไว้ถูก	๘๘๖
โลกุตตรสมาธิสัญญา	๑๓๓๑
โลกุตตรสัมมาทิฏฐิ	๘๗๔
โลกุตตระอันมารผู้มีบาปหยั่งลงไม่ได้	๑๑๕๓
โลกุต - ตรา-เป็นโลกุตตระ	๕๐๕
โลภะที่เป็นอกุศลมูลนั้นก็เป็อกุศล	๓๘๔
โลภะเป็นอกุศลมูล	๓๘๔
“โลหิต”หมายถึงน้ำมันของมารดา	๓๕๔

## ว

วงกลมถูกตัดแล้วก็หมุนไม่ได้	๕๔๒
(หาคำต่อไปนี้ ศึกษาต่อเนื่องกันไป: -)	
วชิกรรมที่พิจารณาแล้วไม่พึงกระทำ	๑๐๖๓
วชิกรรมที่พิจารณาแล้วพึงกระทำ	๑๐๖๓
วชิกรรมที่พิจารณาแล้วพึงเลิกละ	๑๐๖๓
วชิกรรมที่พิจารณาแล้วพึงเร่งเพิ่ม-	
การกระทำ	๑๐๖๓
วชิกรรมที่พิจารณาแล้วพึงเปิดเผย-	
แล้วพึงระวังสังวรณ์ต่อไป	๑๐๖๔
วชิกรรมที่พิจารณาแล้วพึงอยู่ด้วย-	
ปีติและปราโมทย์	๑๐๖๔
วชิสมาจาร(การประพฤติประจำทางวาจา)	๑๑๔๔
วชิสมารัมภะ (ค้นหาปรารภ-	
การกระทำทางวาจา)	๗๖๑
วชิสังขาร-สิ่งปรุงแต่งการพูด	๑๐๓๐

วชิสังขารอันเป็นไปกับด้วยความเบียดเบียน	๘๖๑
วชิสังขารอันไม่เป็นไปกับด้วย-	
ความเบียดเบียน	๘๖๑
วชิสังขาร(อำนาจที่ให้เกิด-	
การปรุงแต่งทางวาจา)	๑๐๒๓
วชิสัญญาเจตนา(ความจงใจที่เป็นไปทางวาจา)	๑๐๒๒
วัตถุ(ที่ตั้งแห่งทิฏฐิ) ๖๒ ประการ	๘๓๓
วัตถุที่ไม่ควรเข้าหา	๕๘๒
วัตถุ(พืชเพื่อการรอก)	๑๐๒๔
(สื่คำต่อไปนี้ ศึกษาต่อเนื่องกันไป: -)	
วัตถุแห่งการกำหนดรู้	๑๔๑๕
วัตถุแห่งการละ	๑๔๑๕
วัตถุแห่งการทำให้แจ้ง	๑๔๑๕
วัตถุแห่งการทำให้เจริญ	๑๔๑๕
วัตถุแห่งกิจของปัญญินทรีย์	๑๕๑๖
วัตถุแห่งสัมมาทิฏฐิ	๘๓๓/๘๔๐/๘๔๔
วนปัตถ์ที่ควรเลือกเอา	๑๔๖๐
วนปัตถ์ที่ควรอยู่จนตลอดชีวิต	๑๔๖๐
วนปัตถ์ที่ไม่ควรเลือกเอา	๑๔๕๕
วันปัจโจโรหณี(ปลงบาป)	
ของพวกสกุลพราหมณ์	๑๔๔๗
วากถ้วแล้วควรแก่เวลา	๑๐๖๗
วากถ้วแล้วด้วยเมตตาจิต	๑๐๖๗
วากถ้วแล้วตามสัจจจริง	๑๐๖๗
วากถ้วแล้วอย่างประกอบด้วยประโยชน์	๑๐๖๗
วากถ้วแล้วอย่างอ่อนหวาน	๑๐๖๗
วากของสะเก็กใหม่-สะเก็กเก่า	๑๐๗๑
วากของสัตบุรุษ	๑๐๖๕
วากของอสัตบุรุษ	๑๐๖๘

“วาจาเครื่องพำสอนพวกเธอของเรา”๑๔๑/๕๐๕/ ๕๗๐/๑๔๐๐/๑๔๓๔	วิญญาณ	๓๔๕
วาจาชอบ ๑๓๕/๘๒๓	วิญญาณขันธ	๑๕๕
วาจา(วิจิตรวาทที่ทำหน้าที่อยู่ด้วยอวิชา) ๑๐๒๔	วิญญาณขันธโดยนัยแห่งอริยสัจสี่	๒๐๘
วาจาที่แสดงว่าผู้กล่าวเป็นสัตบุรุษ ๑๐๖๘	วิญญาณขันธที่ยังมีอุปาทาน	๒๐๕
วาจาที่แสดงว่าผู้กล่าวเป็นอสัตบุรุษ ๑๐๖๘	วิญญาณซึ่งเข้าถือเอารูป	๒๐๖
วาทบทคือคลองแห่งถ้อยคำสำหรับเรียก ๗๐๐	วิญญาณซึ่งเข้าถือเอาเวทนา	๒๐๖
วาทะว่าตน ๘๐๒	วิญญาณซึ่งเข้าถือเอาสังขาร	๒๐๗
วาทะว่าโลก ๘๐๒	วิญญาณซึ่งเข้าถือเอาสัญญา	๒๐๖
วานร : อุปมาการเกิดดับของจิต ๑๐๑๕	วิญญาณซึ่งประกอบด้วยปัจจัยพึงเห็นว่า- เหมือนกับพีชสด	๒๐๖
วาโยธาตุอันเป็นภายนอก ๑๕๘/๕๖๑	วิญญาณฐิติ	๖๖๓
วาโยธาตุอันเป็นภายใน ๑๕๘/๕๖๑	วิญญาณฐิติพึงเห็นว่าเหมือนกับดิน	๒๐๖
วาโยธาตุ(ธาตุลม) ๑๕๖	วิญญาณที่จะเป็นอุปาทานไม่มี	๗๔๕
วิจิตรทกสัญญา(ความสำคัญรู้- ในศพเป็นชิ้นๆก่อนๆ) ๑๑๕๘	วิญญาณที่เปลี่ยนแปลงไปตามความ- แปรปรวนของรูป	๒๑๘
วิกิกิจฉา ๕๗๐	วิญญาณนั้นคืออุปาทาน	๔๐๑
วิกิกิจฉา(ความลังเลในธรรมที่ไม่ควรลังเล) ๓๘๑	วิญญาณเป็นที่ตั้งแห่งสัญญาโยชน์	๒๒๘
วิกิกิจฉามีกำลังจนเขานำออกไปไม่ได้ ๓๕๑	วิญญาณเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน	๒๑๔
วิกิกิจฉาสัญโญชน์ (สัง โยชน์- คือความลังเลสงสัย) ๓๘๘	วิญญาณเป็นปฏิจสมุปปีนธรรม	๑๐๐๗
วิกิกิจฉาอันอริยสาวกจะได้พร้อมทั้งอนุสัย ๓๕๑	วิญญาณเป็นเมล็ดพีช	๒๘๓
วิชา ๓๗	วิญญาณเป็นอุปาทานขันธ	๑๒๑
วิชาของผู้ถึงซึ่งวิชา ๖๘๑	วิญญาณมีธรรมดาแปรปรวน	๒๐๔
วิชาเป็นตัวชักนำมาซึ่งองค์แปด- แห่งสัมมามรรค ๕๐๓	วิญญาณมีวิชาเป็นเครื่องกั้น	๒๘๓
วิชาและวิมุตติ ๑๑๗/๑๒๒/๑๒๐๗/๑๔๑๘	วิญญาณเมื่อทำหน้าที่เป็นพีช	๒๐๕
วิชา-วิมุตติบริบูรณ์เพราะ โภชนงค์บริบูรณ์๘๑๓	“วิญญาณ ไม่มีที่สิ้นสุด”	๑๐๗/๕๓๖
วิชาชื่อคันธารี ๑๕๑๕	วิญญาณัญญาตนะ	๑๐๗/๕๑๕
วิชาชื่อมณิกา ๑๕๑๕	วิญญาณัญญาตนสัญญาดับไปใน- อากิญจัญญาตนะ	๕๒๘
	วิญญาณัญญาตนสัญญาย่อมดับใน- อากิญจัญญาตนะ	๕๒๒

วิญญาณาหารควรเห็นว่ามีอุปมาเหมือน-		วิบากที่เป็นไปเพื่อก่อเวรด้วยศัตรู	๑๐๘๗
นักโทษถูกประหาร	๕๗๔		
วิญญาณูปาทานชั้น	๑๒๒	วิบากที่เป็นไปเพื่อการได้ฟังเสียง-	
วิญญาณผู้จะตามรักษาไว้ซึ่งความจริง	๘๔	ที่ไม่น่าพอใจ	๑๐๗๕
วิตกเกิดขึ้นก็แจ่มแจ้ง(วิทิตา)	๑๑๗๘	วิบากที่เป็นไปเพื่อการแตกจากมิตร	๑๐๗๘
วิตกเข้าไปตั้งอยู่ที่แจ่มแจ้ง	๑๑๗๘	วิบากที่เป็นไปเพื่อการถูกกล่าวด้วยคำไม่จริง	
วิตกดับลงก็แจ่มแจ้ง	๑๑๗๘	๑๐๗๘	
วิตกโดยปริยายสองอย่าง	๑๐๓๓	วิบากที่เป็นไปเพื่อความเสื่อมแห่งภคชะ	๑๐๘๖
วิตกที่เป็นอาทิพรหมจรรย์	๑๐๓๓	วิบากที่เป็นไปเพื่อมีอายุสั้น	๑๐๘๖
วิตกและวิจารณ์ทั้งหลายดับไปในทุกขนิมิต	๕๒๒	วิบากที่เป็นไปเพื่อวาทที่ไม่มีใครเชื่อถือ	๑๐๗๕
วิชา(ความรู้สึกลึกลับที่ทำให้เกิด-		วิบากที่เลิศย่อมมีแก่บุคคลผู้เลื่อมใส-	
การเปรียบเทียบ)	๑๔๐๕	ในธรรมอันเลิศ	๘๔๒
วิธีการเพื่อให้ได้รับประโยชน์ถึงที่สุด-		(สามคำต่อไปนี้ ศึกษาต่อเนื่องกันไป: -)	
(อุปนิสา)ในการฟัง	๑๕๑๒	วิบากในทฤษฎีธรรม(คือทันควัน)	๑๐๒๕
วิธีการบ่มวิมุตติให้ถึงที่สุด	๘๐๔	วิบากในอุปะปัชชะ(คือในเวลาต่อมา)	๑๐๒๕
วิธีพิจารณาธรรมในภายในเพื่อความสิ้นทุกข์๕๗๕		วิบากในอปรปริยาเย(คือในเวลาต่อมาอีก)	๑๐๒๕
วิธีพิจารณาเพื่อกำจัดอกุศลวิตกกล้าดับ	๑๐๔๒	วิบาก(ผลสุกพิเศษ)แห่งกรรม	๑๐๒๕
วิธีพิจารณาเพื่อเกิดสัมมาสังกัปปะ	๑๐๓๘	วิบากแห่งกาม	๓๐๘
		วิบากแห่งปีสุณวาท	๑๐๗๘
วิธีพิจารณาเพื่อ “หมดปัญหา” เกี่ยวกับ-		วิบากแห่งพรุสวาท	๑๐๗๘
อาหาร	๕๗๑	วิบากแห่งมิจฉาวาจา	๑๐๗๘
วินยวาท	๕๐๘	วิบากแห่งมุสวาท	๑๐๗๘
วินิษฏากับการเห็นจตุราริยสัง	๑๐๑	วิบากแห่งสัมผัปปลาปวาท	๑๐๗๕
วินิษฏสัญญา(ความสำคัญรู้ในศพนั่นเขียว)	๑๑๕๘	วิบากแห่งสัมมากัมมันตะ	๑๐๘๔
วิบากของกามสุมิจฉาจาร	๑๐๘๗	วิบากแห่งอาสวะ	๓๕๗
วิบากของปาณาติบาต	๑๐๘๖	วิปฏิสารเครื่องทรมานใจติดตามเขา-	
วิบากของมิจฉากัมมันตะ	๑๐๘๖	ทั้งในบ้านและในป่า	๒๗๓
วิบากของอทินนาทาน	๑๐๘๖	วิปัสสนาญาณมีฉานเป็นบาท	๕๑๒
วิบากที่ทำให้มาเกิดเป็นสัตว์ที่-		(เจ็ดคำต่อไปนี้ ศึกษาต่อเนื่องกันไป: -)	
ไม่อาจจะเข้าใจธรรมได้	๑๓๗๔	วิปัสสนาญาณมีปฐมฉานเป็นบาท	๑๔๑๒

วิปัสสนาญาณมีทุติยฌานเป็นบาท	๑๔๑๓	วิมุตติญาณทัตตสนะถึงพร้อมด้วย-	
วิปัสสนาญาณมีตติยฌานเป็นบาท	๑๔๑๔	อุปนิสัย	๓๔๗/๓๔๘
วิปัสสนาญาณมีจตุตถฌานเป็นบาท	๑๔๑๔	วิมุตติต่างกันทั้งที่เป็นผลของการ-	
วิปัสสนาญาณมีอากาสนัญญาตนเป็นบาท๑๔๑๔		ปฏิบัติอย่างเดียวกัน	๖๘๖
วิปัสสนาญาณมีวิญญาณ์ญาตนเป็นบาท๑๔๑๔		วิมุตติถอนรากความรัก-เกลียดตาม-	
วิปัสสนาญาณมีอากิญจัญญาตนเป็นบาท ๑๔๑๕		ธรรมชาติ	๖๓๗
วิปัสสนาที่เจริญแล้วจะได้อะไร	๕๐๔	วิมุตติไม่มีความต่างกันตามวาระ-	
วิปัสสี	๑๔	ของผู้ปฏิบัติ	๕๔๖
วิปากาวรรณภาวะ(มีวิปากเป็นเครื่องกั้น)	๑๓๗๔	วิมุตติอันหาอาสวะมิได้	๘๕๘
วิภาตคณา	๓๑๕	วิโมกข์	๔๘๗
วิภาตทัญญู(ทัญญูฝ่ายลบ)	๓๗๑	วิโมกข์ที่ประกอบด้วยอามิส	๗๗๕
วิภาตทัญญู(ว่าไม่มี)	๖๓๖	วิโมกข์ที่ไม่เกี่ยวกับการสิ้นอาสวะ	๔๓๓
วิภาคแห่งเบญจขันธ์	๑๕๔	วิโมกข์ที่ไม่ประกอบด้วยอามิส	๗๗๕
วิภาคแห่งปฏิจสมุปบาท	๓๒๕	วิโมกข์ที่ยิ่งกว่าไม่ประกอบด้วยอามิส	๗๗๕
วิภาคแห่งปัญจุบาทนักษัตร	๒๐๘	วิโมกข์ที่ ๑	๖๕๕
วิภาคแห่งภวคณหาร้อยแปด	๓๑๔	วิโมกข์ที่ ๒	๖๕๕
วิภาคแห่งรูปขันธ์	๑๕๕	วิโมกข์ที่ ๓	๖๕๕
วิภาคแห่งวิญญาณขันธ์	๒๐๓	วิโมกข์ที่ ๔	๖๕๕
วิภาคแห่งเวทนา	๑๗๖	วิโมกข์ที่ ๕	๖๖๐
วิภาคแห่งเวทนาขันธ์	๑๖๕	วิโมกข์ที่ ๖	๖๖๐
วิภาคแห่งสังขารขันธ์	๑๕๘	วิโมกข์ที่ ๗	๖๖๐
วิภาคแห่งสญญาขันธ์	๑๕๓	วิโมกข์ที่ ๘	๖๖๐
วิภูตะ-เข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง	๓๘๔	วิโมกข์แปด	๑๒๕๕
วิมุตติกถา(เรื่องวิมุตติ)	๔๖๗	วิโมกข์แห่งจิต	๕๐๔/๕๖๐/๑๓๘๔
วิมุตติกับวิมุตติของคนต่างวาระไม่ต่างกัน๕๔๘		วิราคธรรม	๔๕๐
วิมุตติขั้นอันเป็นอเสขะ	๕๕๖	วิราคธรรมประเสริฐกว่าธรรมทั้งหลาย	๘๔๑
วิมุตติญาณทัตตสนกถา		วิราคสัญญา(ความสำคัญรู้ใน-	
(เรื่องวิมุตติญาณทัตตสนะ)	๔๖๗	ความคลายกำหนด)	๑๑๕๗
วิมุตติญาณทัตตสนขั้นอันเป็นอเสขะ	๕๕๖	วิราคสัญญา(สัญญาในความคลายกำหนด)	๖๘๑
วิมุตติญาณทัตตสนะ	๓๔๗/๓๔๘	วิราคะ	๓๔๘



วิราคะถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย	๓๔๘	เวทนาทั้งหลายของเขาดับเย็นในโลกนี้เอง	๔๔๕
วิราคะ(ที่คลายกำหนด)	๔๕๕/๔๖๓	เวทนาที่เกิดจากการครองเรือน	๑๑๔๒
วิราธนา(ความไม่ประสบความสำเร็จ)	๑๔๖๓	เวทนาที่เกิดจากการปฏิบัตินับตั้งแต่-	
วิริยสัมโพชฌงค์(โดยละเอียด)	๑๒๐๓	ทุคฺคิยฌานขึ้นไป	๑๑๔๒
วิริยารัมภกถา(เรื่องมีความเพียร)	๔๖๓	เวทนาที่เกิดจากการปฏิบัตินับตั้งแต่-	
วิริยอินทรีย์เห็นได้ในสัมมัมปธานสี่	๑๕๑๕	ปฐมฌานลงมา	๑๑๔๒
วิเวกสุข	๓๕๓	เวทนาที่เป็นไปกับด้วยความเบียดเบียน	๘๖๑
วิสังขาร(สภาพที่อะไรปรุงแต่ง-		เวทนาที่เป็นไปทางกาย	๑๓๖
ไม่ได้อีกต่อไป)	๖๕๓	เวทนาที่เป็นไปทางใจ	๑๓๖
วิหารธรรม	๕๒๓	เวทนาที่เป็นสุขและทุกข์เจือกัน	๘๖๒
วิหิงสาธาตุ	๕๕๓/๑๐๕๖	เวทนาที่ไม่เป็นไปกับด้วยความเบียดเบียน	๘๖๑
วิหิง ▪ สาวิตถ[ความตริตริกในวิหิงสา-		เวลาที่เหมาะสมซึ่งเมื่อภิกษุนั้นปฏิบัติแล้ว-	
(เบียดเบียน)]	๑๐๕๕	จิตก็จะหลุดพ้นจากอาสวะ	๑๔๓๐
วิหิงสาสัตตัญญา	๕๕๖	เวทนาที่อาศัยเนกขัมมะ	๑๑๔๒
(หกลำต่อไปนี้ ศึกษาต่อเนื่องกันไป: -)		เวทนาทุกชนิดสรุปลงในความหมาย-	
วิหิงสาสัตตัญญาเกิดจากวิหิงสาธาตุ	๑๐๕๖	ว่า “ทุกข์”	๑๘๒
วิหิงสาสังกัปปะเกิดจากวิหิงสาสัตตัญญา	๑๐๕๖	เวทนานุปัสสนา	๘๐๓
วิหิงสาฉันทะเกิดจากวิหิงสาสังกัปปะ	๑๐๕๖	เวทนานุปัสสนาตามนัยแห่ง-	
วิหิงสาปริพาหะเกิดจากวิหิงสาฉันทะ	๑๐๕๖	มหาสติปัฏฐานสูตร	๑๒๑๕
วิหิงสาปริเยสนาที่เป็นเหตุแห่งการ-		เวทนานุปัสสนาตามนัยแห่ง-	
ปฏิบัติผิดโดยกายวาจาใจ	๑๐๕๖	อานาปานสติสูตร	๑๒๑๘
เวทนาเกิดขึ้นก็แจ่มแจ้ง(วิจิตตา)	๑๑๓๘	เวทนาเป็นของเย็นในอรรถภาพนี้สี่ระยะทั้งหลาย-	
เวทนาขั้น	๑๕๔	ก็เหลืออยู่ จนกระทั่งถึง-	
เวทนาขั้น โดยนัยแห่งอริยสัจสี่	๑๕๒	ที่สุดแห่งชีวิต	๓๖๕
เวทนาขั้นที่ยังมีอุปาทาน	๒๐๕	เวทนาเป็นทางมาแห่งอนุสัย	๑๘๓
เวทนาเข้าไปตั้งอยู่ที่แจ่มแจ้ง	๑๑๓๘	เวทนาเป็นที่ตั้งแห่งสัญญาโยชน์	๒๒๘
เวทนาจึงไปแห่งจิตของสัตว์	๑๘๖	เวทนาเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน	๒๑๔
เวทนาดับลงก็แจ่มแจ้ง	๑๑๓๘	เวทนาเป็นสิ่งที่บัญญัติได้หลายปริยาย	๑๓๘
เวทนาโดยปัจจัย ๔๑ ชนิด	๑๕๒๕	เวทนาเป็นอุปาทานขั้น	๑๒๑

เวทนามีกายเป็นที่สุครอบ	๔๔๕/๗๖๓/๗๘๕
เวทนามีชีวิตเป็นที่สุครอบ	๔๔๕/๗๖๓/๗๘๕
เวทนามีธรรมดาแปรปรวน	๑๘๐
เวทนามีธรรมดาไม่เที่ยง	๑๗๕
เวทนาสามเกี่ยวกับความเพียร	๑๑๔๒
เวทนาสามเป็นสิ่งที่ไม่อาจเสวยได้พร้อมกัน๕๕๔	
เวทนา ๓ อย่าง	๑๗๑
เวทนาอันเกิดจากรูปเป็นอนนกะประการ	๗๗๓
เวทนาอันบุคคลไม่ผลิตเพลินแล้ว จักเป็นของ-	
ดับเย็นในอรรถภาพนี้ ๔๔๕/๔๔๕	
	๗๖๔/๗๘๘/๑๒๖๐
เวทนาอันไม่ทำความเดือดร้อนแต่อย่างใด	๕๔๔
เวทนาอันไม่ผลิตเพลินแล้วจักเป็น-	
ของเย็นในอรรถภาพนี้	๗๘๕
เวทนาอาศัยเหตุปัจจัยคือกาย	๗๘๘
เวทनुปาทานขันธ	๑๒๒
เว้นจากปัจจัยแล้ว ความเกิดแห่งวิญญูญาณ-	
มิได้มี	๑๐๐๗
เว้นจากโภชนะอันตราย	๒๘
เวมัตตตา(ความเป็นต่างกัน)แห่งทุกข์	๒๕๔
เวมัตตตา(ความเป็นต่างกัน)แห่งเวทนา	๑๗๓
เวมัตตตา(ความเป็นต่างกัน)แห่งสัญญา	๑๕๕
เวมัตตตา(ความมีประมาณต่างๆ)แห่งกรรม๑๐๒๕	
เวมัตตตา(ประมาณต่างๆ)แห่งกาม	๓๐๘
เวมัตตตา(ประมาณต่างๆ)แห่งอาสวะ	๓๕๗
เวียนวายเพราะไม่เห็นอริยสัจ	๕๗
เว้นธรรม	๕๘๐
เว้นส่องความเป็นพระโสดาบัน	๕๘๐
โวหาร(การลงทุนเพื่อผลกำไร)ต่างๆอันเขา-	
ตัดขาดแล้ว	

(โวหารสมุจเฉโท) ๑๑๑๔

“โวหาร” คำแปลกประหลาดสำหรับ-	
ผู้อ่านที่ไม่เคยทราบ	๑๑๒๐
“โวหารสมุจเฉโท”	๑๐๕๕
โวหารสี่	๗๐๒
โวพจน์ของกาม	๓๐๕
โวพจน์ของความเพียร ๕ คำ	๑๑๓๘
โวพจน์ของคำว่า “ไม่รู้”	๓๗๕
โวพจน์ของคำว่าสังกับปะ ๗ คำ	๑๐๓๐
โวพจน์ของจตุราริยสัจ(แสดงด้วยขันธ)	๑๒๑

## ศ

ศาสนาผู้เอ็นดู	๑๔๑
ศีลปะแห่งการคำนวณ	๓๖๑
ศีลปะแห่งการใช้สัญญาด้วยมือ	๓๖๑
ศีลปะแห่งการปลุกเร้าความเพียร	๑๑๕๑
ศีลปะแห่งการพยากรณ์	๓๖๑
ศีลปะแห่งศีตตราวุธ	๓๖๑
ศีล(ขั้นจุดศีล)	๑๕๔๑
ศีล(ขั้นมหาศีล)	๑๕๔๗
ศีล(ขั้นมัชฌิมศีล)	๑๕๔๓
ศีลชนิดที่บริบูรณ์แล้ว จักละกามราคะ-รูปราคะ-	
รูปราคะ-อรุปราคะได้	๗๗๐
ศีลที่ค้นหาและทักขิไม่ลุ่มคล้ำ	๕๗๓
ศีลที่เป็นไทจากค้นหา	๕๗๓
ศีลที่เป็นไปเพื่อสมาธิ	๕๗๓
ศีลที่ผู้รู้ท่านสรรเสริญ	๕๗๓
ศีลที่ไม่ขาดไม่ทะลุไม่ด่างไม่พร้อย	๕๗๓
ศีลที่ไม่ถูกค้นหาและทักขิไม่ลุ่มคล้ำ	เป็นไป-

พร้อมเพื่อสมาธิ	๕๗๓/๑๓๘๘
ศีลอันบริสุทธิ์หมดจด	๑๒๓๗
ศึกษาทั้งอริสัจทั้งอริจิตทั้งอริปัญญา	๕๖๐
เศร้าหมองแล้ว เพราะอุปกิเลส	๑๓๑๐

๓

สกทาคามี	๕๖๒/๕๖๖/๗๑๒/๘๕๗/๑๓๕๐
สงครามระหว่างพวกเทพกับอสูร	๓๘
สงเคราะห์ด้วยการให้รู้หรือยัสัจ	๔๘
สติวิหารธรรม	๔๔๘
สติดำรงไว้เพียงเพื่อความรู้เพียงเพื่ออาศัย-	
ระลึก	๑๒๑๐/๑๒๒๐/๑๒๒๒
สตินทรีย์เห็นได้ในสติปัญญา	๑๕๑๕
สติในการเผชิญโลกธรรม	๑๒๔๕
สติปัญญาของคนฉลาด	๑๑๘๕
สติปัญญาถึงซึ่งความเต็มรอบ-	
แห่งความเจริญ	๗๕๑
สติปัญญาทั้งสี่	๕๔๖
สติปัญญาทั้งสี่คือกุศลราสี(กองกุศล)	๑๒๗๖
สติปัญญาทั้งสี่ที่ทำโพชฌงค์ทั้งเจ็ด-	
ให้บริบูรณ์ได้	๑๒๐๑
สติปัญญาบริบูรณ์เพราะ-	
อานาปานสติบริบูรณ์	๘๐๖
สติปัญญาเพื่อไม่เกี่ยวข้องกับอยู่	๑๒๗๓
สติปัญญาเพื่อรอบรู้	๑๒๗๓
สติปัญญาเพื่อรู้ตามเป็นจริง	๑๒๗๓
สติปัญญาสำหรับพระเสขะ	๑๒๗๓
สติปัญญาสำหรับพระอเสขะ	๑๒๗๓
สติปัญญาสำหรับพระนวกะ	๑๒๗๓
สติปัญญา	๑๑๗๗

สติปัญญาสี่ที่ทำโพชฌงค์ทั้งเจ็ด-	
ให้บริบูรณ์	๑๑๘๐
สติปัญญาสี่ที่ส่งผลถึงวิชาและวิมุติ	๑๑๘๐
สติปัญญาสี่บริบูรณ์เมื่อ-	
อานาปานสติบริบูรณ์	๑๑๕๘
สติปัญญาสี่บริบูรณ์ยอมทำ-	
โพชฌงค์ให้บริบูรณ์	๑๒๐๑
สติปัญญาสี่เป็นเอกายนมรรค	๑๑๗๖
สติปัญญาสี่เป็นโคจรสำหรับสมณะ	๑๑๘๐
สติปัญญาสี่เหมาะสมทั้งแก่เสขะ-	
เสขะ-และคฤหัสถ์	๑๒๗๔
สติปัญญาอันบุคคลปรารถนาคือต้องแล้วอริย-	
อัญ्ञงคิกรมรรคก็เป็นอันปรารถน-	
ถูกต้องแล้วด้วย	๘๖๘
สติปัญญาอันบุคคลปรารถนาคือแล้วอริย-	
อัญ्ञงคิกรมรรคก็เป็นอัน-	
ปรารถนาคือด้วย	๘๖๘
สติเร็วเหมือนม้าอาชาไนย	๑๒๔๕
สติสัมปชัญญะ	๗๔๖
สติสัมปชัญญะโดยตรง	๑๒๔๒
สติสัมปชัญญะโดยอ้อม	๑๒๓๕
สติสัมโพชฌงค์(โดยละเอียด)	๑๒๐๒
สติอริยฐานการงาน	๑๒๔๒
สนั่นคนธรรมโบราณมีลักษณะแปด	๑๔๒๔
สนิมจิตเทียบสนิมทอง	๑๓๕๕
สนิมแห่งจิต ๕ ประการ	๑๓๕๕
สบตาต่อตากับมาตุคาม	๘๓๑
“สบายเนื้ออยู่ข้างที่ตรงที่แปลได้รับการเกา” ๒๕๘	
สพรหมจารีผู้รู้หรือเห็นอยู่ซึ่ง-	
ธรรมนั้นก็มีอยู่	๑๕๐๐

สภาพที่อะไรปรุงแต่งไม่ได้อีกต่อไป	๖๕๘	สมณะสี่ประเภท(อีกนัยหนึ่ง)	๗๑๕
สภาพแห่งความไม่มีอะไรเป็นที่จำนงหวัง	๕๔๒	สมณะสี่ประเภท(อีกนัยหนึ่ง)	๗๑๗
สมควรที่จะกระทำที่สุดแห่งทุกข์	๔๔	สมณะหาได้ในธรรมวินัยที่มี-	
สมจริยา	๑๐๒	อัฐจังกิมรรค	๑๔๐๒
สมชีวิตา(ความเลี้ยวชีวิตอย่างสม่ำเสมอ)	๑๐๐๔	สมณะแห่งลัทธิหนึ่งๆต่างจากสมณะ-	
สมณปทุมะ (ผู้เสมือน-		แห่งลัทธิอื่น	๗๑๕
บัวปทุม) ๗๑๓/๗๑๔/๗๑๖/๗๑๘		สมณะที่อบรมแล้วจะได้อะไร	๕๐๔
สมณบุณฑริกะ(ผู้เสมือนบัว-		สมณะและวิปัสสนา	๑๑๗/๑๒๒/๔๕๕/๕๐๓/
บุณฑริก) ๗๑๓/๗๑๔/๗๑๖/๗๑๗			๑๔๑๘
สมณพราหมณ์พวกที่ได้พ้นไปจาก-		สมณะและวิปัสสนาเป็นธรรมเคียงคู่กันไป	๗๕๑
อิทธานุภาพแห่งมาร	๒๗	สมยวิโมกข์	๔๘๗
สมณพราหมณ์พวกที่พ้นไปจาก-		สมัยที่ไม่เหมาะสมสำหรับ-	
อิทธานุภาพของมาร	๓๓	การทำความเพียร	๑๑๗๑
สมณพราหมณ์พวกที่มีวาทะว่า “บางสิ่งควร-		สมัยที่สมควรกระทำความเพียร	๑๑๗๑
แก่ข้าพเจ้า บางสิ่งไม่ควร-		สมาดาปุตติกภย(ภยที่มารดาและ-	
แก่ข้าพเจ้า”	๑๐๐๔	บุตรช่วยกันได้)	๑๑๕๘
สมณพราหมณ์พวกที่มีวาทะว่า “สิ่งทั้งปวง-		สมาธิกา(เรื่องสมาธิ)	๔๖๗
ควรแก่ข้าพเจ้า”	๑๐๐๓	สมาธิของผู้มีสติปัญญารักษาตน	๑๓๒๔
สมณสุขุมาล(ผู้ละเอียดอ่อน) ในหมู่-		(แปลคำต่อไปนี้ ศึกษาต่อเนื่องกันไป: -)	
สมณะ	๗๑๓/๗๑๔/๗๑๖/๗๑๘	สมาธิขั้นหัตถ์หมวดอินทริยสังวร	๑๕๕๑
สมณอจละ(ผู้ไม่-		สมาธิหมวดสติสัมปชัญญะ	๑๕๕๒
หวั่นไหว)๗๑๒/๗๑๔/๗๑๖/๗๑๗		สมาธิหมวดสันโดษ	๑๕๕๒
สมณะ(ที่ ๑)	๗๑๑	สมาธิหมวดเสนาสนะสังคละนิวรรณ์	๑๕๕๓
สมณะที่ ๒	๗๑๒	สมาธิหมวดปฐมฌาน	๑๕๕๕
สมณะที่ ๓	๗๑๒	สมาธิหมวดทุติยฌาน	๑๕๕๖
สมณะที่ ๔	๗๑๒	สมาธิหมวดตติยฌาน	๑๕๕๗
สมณะสี่ประเภท	๗๑๑	สมาธิหมวดจตุตถฌาน	๑๕๕๗
สมณะสี่ประเภท(อีกนัยหนึ่ง)	๗๑๒	สมาธิขั้นอันเป็นอเสขะ	๕๕๕
สมณะสี่ประเภท(อีกนัยหนึ่ง)	๗๑๔	สมาธิจากการเดิน(จงกลม)ย่อมนั่งอยู่นาน	๑๓๑๒
		สมาธิที่เป็นอสังขตมนสิการ	๑๓๓๓

สมาธิที่มีผลเป็นความไม่มีอหังการะ-		สธนะ(ที่พึง)	๔๖๑/๔๖๓
มมังการะมานานุสัย	๔๖๕	สระบัวชื่อ สุมาครธา	๓๘
สมาธิที่มีสัญญาในนิพพาน	๑๓๓๓	สรีรยนต์	๔๗๘
สมาธิที่ศีลอบรมแล้ว	๑๓๘๑	สรูปอานิสงส์ของสัมมาทิฐิ	๑๐๐๐
สมาธิในทรีย์เห็นได้ในฉานสี่	๑๕๑๕	สวนศักดิ์สิทธิ์	๑๕
สมาธินิมิต	๑๓๑๖	ส่วนประกอบของความเพียร	๑๑๕๑
สมาธินิมิตโดยส่วนเดียวเป็นไปเพื่อ-		ส่วนสุดว่าสิ่งทั้งปวงมี(อดีตตา)	๘๗๕
ความเกียจคร้าน	๑๓๑๖	ส่วนสุดว่าสิ่งทั้งปวงไม่มี(นตฤติตา)	๘๗๕
สมาธิบริจาร ๗ ประการ	๑๓๑๑	ส่วนสุด(อนตฤติ)ทั้งสอง	๘๒๕
สมาธิเป็นมรรค(แท้)	๑๓๕๐	ส่วนสุด(อนตฤติ)ทั้งสอง	
สมาธิภาวนาแต่ละอย่างๆ-		(อีกปริยายหนึ่ง)	๒๖๒/๘๗๕
อาจทำได้ถึง ๗ ระดับ	๑๓๒๐	สสังขารปรินิพพายี	๕๖๕
สมาธิภาวนาที่เป็นไปเพื่อการได้เฉพาะ-		สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ	๔๔๕
ซึ่งญาณทัสสนะ	๑๒๗๕	สะคั่งหวาดเสียวเพราะอุปาทาน	๒๑๗
สมาธิภาวนาที่เป็นไปเพื่อความสิ้น-		สักกายทิฐิ	๕๗๐
แห่งอาสวะ	๑๒๘๐	สักกายทิฐิ(ความเห็นร่างกายของตน)	๓๘๑
สมาธิภาวนาที่เป็นไปเพื่อความอยู่เป็นสุข-		สักกายทิฐิมีกำลังจนเขานำออกไปไม่ได้	๓๕๑
ในทิฐฐุธรรม	๑๒๗๕	สักกายทิฐิมิได้ด้วยอาการอย่างไร	๓๗๒
สมาธิภาวนาที่เป็นไปเพื่อสติสัมปชัญญะ	๑๒๘๐	สักกายทิฐิอันอริยสาวกละ-	
สมาธิภาวนามีประเภทสี่	๑๒๗๘	ได้พร้อมทั้งอนุสัย	๓๕๑
สมาธิภาวนาอันเป็นไปเพื่อสติสัมปชัญญะ	๑๒๗๕	สักกายนิโรธ	๕๕/๑๒๔/๗๔๔
สมาธิสัมโพชฌงค์(โดยละเอียด)	๑๒๐๕	สักกายนิโรธคามินีปฏิปทา	๕๕/๑๒๔
สมาบัติที่ไม่มีสัญญา	๕๑๕	สักกายนิโรธคามินีปฏิปทา(ทางดำเนินแห่งจิต-	
สมุทหคามินีปฏิปทาแห่งเวทนา	๑๗๒	ให้ถึงซึ่งการดับไปแห่ง-	
สมุทหอริยสัง	๒๗๗	สักกายะ)	๑๔๒๕
สมุทหที่เป็นเพียงแองน้ำใหญ่	๖๘๕	สักกายนิโรธันตะ	๗๔๔
สมุทหที่มีทั้งสัตว์ร้ายที่มีทั้งรากลสมิ-		สักกายสมุทหคามินีปฏิปทา	๓๗๓
ทั้งคลื่นวังวน	๖๘๖	สักกายสมุทหันตะ	๒๘๑
สมุทหในวินัยของพระอริยเจ้า	๖๘๕	สักกายสมุทห	๕๕/๑๒๔/๒๑๔
สมุทหแห่งเวทนา	๑๗๑	สักกายสมุทหไวพจน์แห่งตัณหา	๒๘๑

สักกายะ	๕๕/๑๒๔/๒๑๔	สังโยชน์ที่ประกอบเข้าแล้วเป็นเหตุให้-	
สักกายะและสักกายันตะ	๒๑๔	มาสู่โลกนี้อีก	๕๗๒
สักกายะ(เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ- ด้วยอุปาทาน)	๕๗๐	สังโยชน์น้อยใหญ่ในฐานะแห่งฉาน-	
สักกายันตะ	๒๑๕	และอายตนะ	๘๐๑
สักว่าดำเนินอยู่ในอัฐังคิกมรรค-		สังโยชน์สิบ	๓๕๐
ก็เป็นอาหุเนยบุคคลแล้ว	๑๔๘๑	สังวรปทาน	๑๑๒๘
สงกปฺปราก	๓๐๗	สังวรปทาน(พิเศษ)	๑๑๓๒
สังขตธรรม	๔๕๐	สังสารวัฏมิเบื่องตันและที่สุดอันบุคคล-	
สังขตธรรมทั้งหลายอริยอัฐังคิกมรรค-		ไปตามอยู่รู้ไม่ได้	๕๕
เป็นธรรมเลิศ	๘๔๒	สังสารวัฏมิเบื่องตันและเบื่องปลาย-	
สังขตลักษณะแห่งสังขตธรรม	๔๔๘	อันบุคคลรู้ไม่ได้	๒๑๕
สังขารชั้นร์	๑๕๕	สังสาระเครื่องให้ถึงซึ่งชาติและมรณะ	๑๐๔๕
สังขารชั้นร์โดยนัยแห่งอริยสัจ	๒๐๒	สังขญาณ-กิจจญาณ-กตญาณในอริยสัจ	๑๕๓๒
สังขารชั้นร์ที่ยังมีอุปาทาน	๒๐๕	สังขะ(ของจริง)	๔๕๒/๔๖๒
สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์	๘๕๒	สังขะที่ตถาคตเห็นแล้ว	๔๓๗
สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง	๘๕๒	สังขะที่ผู้มีสัมมาทิฐิไม่สงสัยดังเด	๘๗๖
สังขารทั้งหลายเป็นที่ตั้งแห่งสัญญาโยชน์	๒๒๘	สังขะไม่เข้าใครออกใคร	๖๔
สังขารทั้งหลายเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน	๒๑๔	สจฺจานุปฺตติ	๘๕
สังขารทั้งหลายเป็นสิ่งที่หวังอะไรไม่ได้-		สจฺจานุโพโธ	๘๗
(อนสุสาสิก)	๑๐๑๗	สจฺจานุรฺกขณา	๘๕
สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง(อนิจฺจ)	๑๐๑๗	สัญญาเจตนา(ความคิดนึก)	๒๐๐
สังขารทั้งหลายไม่ยั่งยืน(อฑฺฐว)	๑๐๑๗	สัญญาลักษณะของศาสนาที่มีความหลุดพ้น	๑๔๐๑
สังขารเป็นอุปาทานชั้นร์	๑๒๑	สัญญาเกิดก่อนญาณ	๕๒๒
สังขารมีกรรมคาแปรปรวน	๒๐๐	สัญญาเกิดขึ้นก็แจ่มแจ้ง(วิทิตา)	๑๑๗๘
สังขารูปาทานชั้นร์	๑๒๒	สัญญาชั้นร์	๑๕๕
สังฆทานดีกว่า	๑๐๒๐	สัญญาชั้นร์โดยนัยแห่งอริยสัจสี่	๑๕๘
สังฆสามัคคีเป็นพระพุทฺธประสงค์	๑๐๕๔	สัญญาชั้นร์ที่ยังมีอุปาทาน	๒๐๕
สังโยชน์เจ็ด	๓๘๘	สัญญาเข้าไปตั้งอยู่ที่แจ่มแจ้ง	๑๑๗๘
สังโยชน์เจ็ด(อีกนัยหนึ่ง)	๓๘๘	สัญญาคาดว่าประณีต	๖๓๕
		สัญญาคาดว่าเลว	๖๓๕

สัญญาว่าจะอย่างนี้ๆ	๖๓๕	สัญญาว่าไม่ปฏิบัติในสิ่งที่ปฏิบัติ	๑๒๕๑
สัญญาเครื่องทำความเนิ่นช้า(ปปลงสัญญา) ๘๐๒		สัญญาเวทิตนโรธ	๕๒๑
สัญญาคับลงก็แจ่มแจ้ง	๑๑๗๘	สัญญาสมาบัติเจ็ด	๕๑๕
สัญญาที่กระทำให้มากแล้วมีอมตะ-		สัญญา ๑๐ ที่มีอมตะเป็นปริโยสาน๑๑๕๗/๑๑๕๘	
เป็นปริโยสาน	๓๖๗/๓๖๘	สัญญา ๑๐ ที่มีอมตะเป็นปริโยสาน-	
สัญญาที่เป็นส่วนประกอบแห่งวิชา	๖๘๐	(อีกปริยายหนึ่ง)	๑๑๕๘
สัญญาที่มีอมตะเป็นปริโยสาน	๓๖๖	สัญญาอันละเอียดในปีติและสุข-	
สัญญาในกาม	๑๓๖๓	ที่เกิดจากวิเวก	๑๓๖๓
สัญญาในสิ่งไม่เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ	๑๓๓๑	สัญญาอันละเอียดในปีติและสุข-	
สัญญาในอุปาทานระงับไป เมื่ออารมณ์แห่ง-		ที่เกิดจากสมาธิ	๑๓๖๔
สัญญานั้นเป็นวิภูตะ	๓๘๒	สัญญาอันละเอียดในอทุกขมสุข	๑๓๖๔
สัญญาขปฏิสถา(การได้ความหมายมั่น-		สัญญาอันละเอียดในอุpekขาสุข	๑๓๖๔
เฉพาะเรื่อง)	๑๑๔๓	สัญญาอันสุขุมยิ่งขึ้นไปตามลำดับ	๑๓๖๔
สัญญาเป็นที่ตั้งแห่งสัญญาโยชน์	๒๒๘	สัญญาอันเหมาะสม	๓๖๖
สัญญาที่เป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน	๒๑๔	สัญญาปาทานขันธ	๑๒๒
สัญญาเป็นอุปาทานขันธ	๑๒๑	สัญญาโยคะ(ความผูกจิตติดกับอารมณ์)	๓๕๕
สัญญามิได้ทั้งในสิ่งที่ป็นสังขตะ-		สัญญาโยชน์และที่ตั้งแห่งสัญญาโยชน์	๒๒๓
และอสังขตะ	๑๓๓๓	สัญญาโยชน์อย่างเอก	๒๘๒
สัญญาที่มีธรรมคาแปรปรวน	๑๕๖	ส . โยชน์นิชรมม	๒๒๘/๓๘๘/๓๓๑
สัญญาและเวทนาย่อมดับใน-		สัญญาโยชน์นิชรรวม	๓๕๑
สัญญาเวทิตนโรธ	๕๒๒	สัญญาโยชน์นิชรรวมคือขันธ	๒๒๓
สัญญาว่าความน่ากลัวอันแรงกล้า-		สัตว์กัณฑ์ตปุระ	๕๖๖
(ตีพพาภยสัญญา)	๓๖๓	สัตว์กัณฑ์ฐานกุสโล	๖๒๒
สัญญาว่าปฏิบัติทั้งในสิ่งที่ไม่ปฏิบัติและ-		สัตว์กัณฑ์ที่ยิ่งกว่าสัตว์กัณฑ์	๑๔๐๓
ทั้งในสิ่งปฏิบัติ	๑๒๕๑	สัตว์กัณฑ์ลักษณะ	๑๐๓๐
สัญญาว่าปฏิบัติในสิ่งที่ไม่ปฏิบัติ	๑๒๕๑	สัตว์กัณฑ์ลักษณะ(อีกนัยหนึ่ง)	๑๔๐๓
สัญญาว่าปฏิบัติและไม่ปฏิบัติทั้งสองระงับไป-		สัตว์กัณฑ์กลับมาเป็นมนุษย์มีน้อย	๓
เหลืออยู่แต่อุเบกขา	๑๒๕๒	สัตว์กัณฑ์เป็นสัตว์กัณฑ์มีน้อย	๕
สัญญาว่าไม่ปฏิบัติทั้งในสิ่งที่ปฏิบัติและ-		สัตว์กัณฑ์จำพวกวินิบาต	๑๐๒
ในสิ่งไม่ปฏิบัติ	๑๒๕๒	สัตว์กัณฑ์อยู่กับหลักก็ไม่เห็นหลัก	๒๑๕

สัตว์ทั้ง ๖ ชนิดนั่งเจ้านอนเจ้าอยู่- ข้างเสาหลัก	๑๒๓๕	สัตว์ทั้ง ๖ ชนิดขี้อย่างลุดคิงกัน	๑๒๓๔	สัตว์ทั้งหลายอันอวิชชาบังหน้า	๔	สัตว์ที่ตั้งอยู่ในกุศลกรรมบถมีน้อย	๕	สัตว์ที่มีน้อยนักในโลก	๒๕๔	สัตว์ที่มีอยู่มากในโลก	๒๕๔	สัตว์ที่มีวิชาเป็นเครื่องกัน	๕๗	สัตว์บริสุทธืเพราะเบื้อหน่ายคลายกำหนด	๒๓๑	สัตว์เปิดเผยคือพวกปลุสัตว์	๑๒๗๖	สัตว์ผู้กำลังแสวงหาที่เกิด(สัมภเวสี)	๒๘๗	สัตว์ผู้เกิดแล้ว(ภูตสัตว์)	๒๘๗	สัตว์ผู้ไม่เป็นไทยต่อความกำหนด	๑๖	สัตว์ผู้สามารถเสวยเวทนา	๑๐๕/๑๓๘/๑๕๒๓	สัตว์มาเกิดในมัชฌิมชนบทมีน้อย	๕	สัตว์มีปัญญาจักขุมีน้อย	๕	สัตว์ไม่เสพของงามมีน้อย	๕	สัตว์ลึกลับคือพวกมนุษย์	๑๒๗๖	สัตว์โลกกับจตุราริยสัจ	๓	สัตว์โลกมีอุปายะอุปาทานะและ- อภิเนเวสเป็นเครื่องผูกพัน	๘๗๖	สัตว์วินิบาต	๑๐๑	สัตว์เศร้าหมองเพราะกำหนดพัพพัน	๒๓๑	สัตว์อ่อนนุ่มถ่อมตนมีน้อย	๕	สัตว์เอื้อเพื่อบิดามีน้อย	๕	สัตว์เอื้อเพื่อมารคามีน้อย	๕	สัตว์เอื้อเพื่อสมณะมีน้อย	๕	สัตว์ธรรมประการที่ ๑	๖๕๐	สัตว์ธรรมประการที่ ๒	๖๕๐	สัตว์ธรรมประการที่ ๓	๖๕๑	สัตว์ธรรมประการที่ ๔	๖๕๑	สัตว์ธรรมประการที่ ๕	๖๕๒	สัตว์ธรรมประการที่ ๖	๖๕๒	สัตว์ธรรมประการที่ ๗	๖๕๒	สัตว์ธรรมสัตถุญต์ดี(ทำให้ผู้อื่นหมายมัน- ในสัตว์ธรรม)	๕๕๐	สัตว์ธา	๕๓	สัตว์ตามประมาณ(ที่ควรจะมี)ในอนาคต	๖๗๑	สัตว์ธานุสารี(ผู้แล่นไป- ตามสัตว์ธา)	๕๕๒/๖๗๑/๖๘๗	สัตว์ธาวิมุตติ(ผู้หลุดพ้นด้วยสัตว์ธา)	๖๖๕	สัตว์ธาสมบุรณ์ต่อเมื่อบรรลุธรรมแล้ว	๑๔๒๓	สัตว์ธาสมบุรณ์ต่อเมื่อประกอบอยู่ในญาณที่เห็น- ความหลุดพ้นของตนแล้ว	๑๔๒๓	สัตว์ธาสัมปทา	๑๑๐๖	สัตว์ธาทรียเห็นได้ในโศดาปัตติยงคะสี	๑๕๑๕	สัตว์ธา(สิ่งสงบระงับ)	๔๕๕/๔๖๓	สัตว์ธาฏฐิกถา(เรื่องสัน โดษ)	๔๖๗	สัตว์ธาฏฐิกธรรมโดยนินปปริยาย	๖๗๓	สัตว์ธาฏฐิกธรรมโดยปริยาย	๖๗๓	สัตว์ธาฏฐิกนิพพาน โดยนินปปริยาย	๔๘๓	สัตว์ธาฏฐิกนิพพาน โดยปริยาย	๔๘๓	สัตว์ธาปายปฏิบัติ(ตามลำดับๆ)	๕๐๔	สัตว์ธาโลกอนภิตตัญญา(คามสำคัญรู้ในความ- ไม่ยินดีในโลกทั้งปวง)	๑๑๕๗	สัตว์ธาโลกอนภิตตัญญาเครื่องทำจิตให้ถอยกลับ- จากความเป็นจิตติดอยู่ในโลก๗๖๗		สัตว์ธาปัชญูญะระดับสูงสุด	๑๑๗๘	สัตว์ธาปปลาวาพระดับครูบาอาจารย์	๑๐๗๓	สัตว์ธาโพชนงค์ที่อาศัยวิเวก-วิราคะ-นิโรธ น้อมไป-	
---	------	-----------------------------------	------	-------------------------------	---	------------------------------------	---	------------------------	-----	------------------------	-----	------------------------------	----	---------------------------------------	-----	----------------------------	------	--------------------------------------	-----	----------------------------	-----	--------------------------------	----	-------------------------	--------------	-------------------------------	---	-------------------------	---	-------------------------	---	-------------------------	------	------------------------	---	---	-----	--------------	-----	--------------------------------	-----	---------------------------	---	---------------------------	---	----------------------------	---	---------------------------	---	----------------------	-----	----------------------	-----	----------------------	-----	----------------------	-----	----------------------	-----	----------------------	-----	----------------------	-----	--	-----	---------	----	-----------------------------------	-----	---	-------------	---------------------------------------	-----	-------------------------------------	------	---	------	---------------	------	-------------------------------------	------	-----------------------	---------	------------------------------	-----	------------------------------	-----	--------------------------	-----	---------------------------------	-----	-----------------------------	-----	------------------------------	-----	--	------	--	--	---------------------------	------	---------------------------------	------	--	--



เพื่อไวสศักดิ์คะ	๑๑๘๑/๑๑๘๔/
	๑๒๐๓
สัมโพชนกค์อันสหรคคด้วยอานาปานสติ	๑๑๘๔
สัมโพชนกค์อันอาศัยวิเวก-วิราคะ-	
นิโรธ-ไวสศักดิ์คะ	๑๐๒๓
สัมโพธิสุข	๓๕๓
สัมมัตตนิยาม	๑๓๓๓
สัมมัตตนิยาม(ระเบียบแห่งความถูกต้อง)	๑๐๒๓
สัมมัตตะในนามว่าอริยมรรค	๑๓๓๑
สัมมัตตะเป็นธรรมเครื่องสิ้นอาสวะ	๑๔๒๓
สัมมัตตะ(ภาวะแห่งความเป็นถูก)	๑๔๔๒
สัมมัตตะและมิฉัตตะ	๑๓๓๑
สัมมัตตะสิบของพระอเสขะ	๕๕๖
สัมมัตตปธานถึงซึ่งความเต็มรอบ-	
แห่งความเจริญ	๓๕๑
สัมมัตตปธาน ๔ อย่าง	๑๑๓๒
สัมมากัมมันตะ(การทำงานที่ถูกต้อง)	๘๒๖
สัมมากัมมันตะโดยปริยายสอง	๑๐๘๒/๑๒๕๒
สัมมากัมมันตะที่ทรงแสดงด้วยกามเมสุฯ	๑๐๘๐
สัมมากัมมันตะที่ทรงแสดงด้วยอพรหมฯ	๑๐๘๐
สัมมากัมมันตะที่เป็นส่วนแห่งบุญ-	
(บุญญภาคิย)	๑๐๘๓/๑๒๕๒
สัมมากัมมันตะที่มีอุปธิเป็นวิบาก-	
(อุปธิเวปกุค)	๑๐๘๓/๑๒๕๒
สัมมากัมมันตะที่ยังเป็นไปกับด้วย-	
อาสวะ(สาสว)	๑๐๘๓/๑๒๕๒
สัมมากัมมันตะ ย่อมเพียงพอสำหรับ-	
ผู้มีสัมมาวาจา	๑๒๕๖
สัมมากัมมันตะ ๒ ชนิด	๑๒๕๒

สัมมากัมมันตะอันเป็น โลกุตตระ-	
(โลกุตตระ)	๑๐๘๓/๑๒๘๓
สัมมากัมมันตะอันเป็นองค์แห่งมรรค-	
(มคฺคกฺค)	๑๐๘๓/๑๒๘๓
สัมมากัมมันตะอันเป็นอริยะ(อริย) ไม่มีอาสวะ	
(อนาสวะ)	๑๐๘๒/๑๒๕๓
สัมมาญาณะ ย่อมเพียงพอสำหรับ-	
ผู้มีสัมมาสมาธิ	๑๒๕๖
สัมมาญาณะย่อมมีอย่างเต็มที่-	
แก่ผู้มีสัมมาสมาธิ	๕๐๓
สัมมาทัตสนนะ(การเห็นโดยชอบ)	๔๒๒
สัมมาทิกฺกุสิ	๖๔๓/๗๕๑-๗๕๓/๘๓๓
สัมมาทิกฺกุสิก็อยากดับ	๑๐๑๐
สัมมาทิกฺกุสิควรจะรวมไปถึงการสำนึกบาป	๕๘๕
สัมมาทิกฺกุสิ(ความเห็นที่ถูกต้อง)	๘๒๖
สัมมาทิกฺกุสิชนิดที่เป็นสันทิฏฺฐิโก	๑๐๐๐
สัมมาทิกฺกุสิชนิดที่ระงับผลร้ายเสียได้-	
ในเมื่อเกิดการขัดแย้ง	๕๕๒
สัมมาทิกฺกุสิโดยปริยายสองอย่าง	๘๓๓/๑๒๘๓
สัมมาทิกฺกุสิต่อโลกอื่น	๕๕๐
สัมมาทิกฺกุสิโอมนิตถรณะ	๕๖๘
สัมมาทิกฺกุสิที่ควรมี	๕๕๒
สัมมาทิกฺกุสิที่ควรสร้างขึ้น	๕๕๒
สัมมาทิกฺกุสิที่นำขึ้นสู่ระดับเหนือโลก	๑๒๘๘
สัมมาทิกฺกุสิที่เป็นส่วนแห่งบุญ	
(บุญญภาคิย)	๘๓๔/๑๒๘๓
สัมมาทิกฺกุสิที่เป็นองค์ประกอบแห่ง-	
หนทางเพื่อนิพพาน	๑๒๘๘
สัมมาทิกฺกุสิที่มีผลเนื่องอยู่กับของหนัก-	
(อุปธิเวปกุค)	๑๒๘๓

สัมมาทิฏฐิที่มีลักษณะเป็นตัวตน	๘๗๔
สัมมาทิฏฐิที่มีอุปธิเป็นวิบาก (อุปธิเวปทุก)	๘๗๔/๑๒๘๓
สัมมาทิฏฐิที่ไม่มีทางจะผิดได้	๘๕๓
สัมมาทิฏฐิที่ไม่มีลักษณะแห่งตัวตน	๘๗๔
สัมมาทิฏฐิที่ยังเป็นไปกับด้วยอาสวะ (สาสว)	๘๗๔/๑๒๘๓
สัมมาทิฏฐิในการรู้จักแยกแยะและเลือก	๑๐๑๕
สัมมาทิฏฐิในแนวสัจญาณาสัจญาณตน- สัปปายปฏิบัติ	๘๖๗
สัมมาทิฏฐิในอากิญจัญญายตน- สัปปายปฏิบัติ	๘๖๕
สัมมาทิฏฐิในอานนชสัปปายปฏิบัติ	๘๖๕
สัมมาทิฏฐิบริบูรณ์ จักทำ- สัมมาสมาธิให้บริบูรณ์	๔๓๑
สัมมาทิฏฐิเป็นธรรมนำหน้า	๑๒๘๖
สัมมาทิฏฐิเป็นผู้นำในการละมิจนัตตะ	๑๒๕๕
สัมมาทิฏฐิเป็นรุ่งอรุณแห่งการรู้อริยสัจสี่	๘๕๗
สัมมาทิฏฐิเป็นรุ่งอรุณแห่งกุศลธรรม	๘๕๗
สัมมาทิฏฐิเป็นองค์นำหน้า (แปลคำต่อไปนี้ ศึกษาต่อเนื่องกันไป: -)	๑๒๕๕-๑๒๕๖
สัมมาทิฏฐิเมื่อกุลบุตรพึงธรรมจนเกิด- สัมมาทิฏฐิ	๑๓๕๑
สัมมาตั้งกับโป เมื่อกุลบุตรอยากบวชแล้วออก บวช	๑๓๕๑
สัมมาวาจา เมื่อกุลบุตรเว้นจากวจีทุจริต- และเครื่องจกานกถา	๑๓๕๑
สัมมากัมมันโต เมื่อกุลบุตรเว้นจาก- กรรมอันเป็นอกุศล	๑๓๕๒

สัมมาอาชีโว เมื่อกุลบุตรทำความเพียร- อยู่ในที่ทุกสถาน	๑๓๕๒
สัมมาวาจาโม เมื่อกุลบุตรทำความเพียร- อยู่ในที่ทุกสถาน	๑๓๕๒
สัมมาสติ เมื่อกุลบุตรมีสติสัมปชัญญะ	๑๓๕๒
สัมมาสมาธิ เมื่อกุลบุตรตั้งต้นเจริญสมาธิ- และได้รูปสัญญาสี่	๑๓๕๒
สัมมาทิฏฐิยอมไม่ตั้งทับซึ่งอุปายะ- และอุปาทาน	๘๗๖
สัมมาทิฏฐิระดับ โลกุตตระ	๘๗๖
สัมมาทิฏฐิ ๒ ชนิด	๑๒๘๓
สัมมาทิฏฐิหมวดเนื่องด้วยกุศล-อกุศล	๘๗๗
สัมมาทิฏฐิหมวดเนื่องด้วยปฏิจจสมุปบาท	๘๘๒
สัมมาทิฏฐิหมวดเนื่องด้วยอริยสัจสี่	๘๘๐
สัมมาทิฏฐิหมวดเนื่องด้วยอาหารสี่	๘๗๘
สัมมาทิฏฐิอันเป็น โลกุตตระ (โลกุตตระ)	๘๗๔/๑๒๘๘
สัมมาทิฏฐิอันเป็นองค์แห่งมรรค (มคคจก)	๘๗๔/๑๒๘๘
สัมมาทิฏฐิอันเป็นอริชนะนำขึ้นสู่- ระดับเหนือโลก	๑๒๘๘
สัมมาทิฏฐิอันเป็นอรินะ(อริย) ไม่มี- อาสวะ(อนาสว)	๘๗๔/๑๒๘๘
(สืบคำต่อไปนี้ ศึกษาต่อเนื่องกันไป: -)	
สัมมาทิฏฐิ อันเป็นอเสขะ	๑๔๑๑
สัมมาตั้งกับปะ อันเป็นอเสขะ	๑๔๑๑
สัมมาวาจา อันเป็นอเสขะ	๑๔๑๑
สัมมากัมมันตะ อันเป็นอเสขะ	๑๔๑๑
สัมมาอาชีวะ อันเป็นอเสขะ	๑๔๑๑

สัมมาวายามะ อันเป็นอเสขะ	๑๔๑๑
สัมมาสติ อันเป็นอเสขะ	๑๔๑๑
สัมมาสมาธิ อันเป็นอเสขะ	๑๔๑๑
สัมมาญาณะ อันเป็นอเสขะ	๑๔๑๑
สัมมาวิมุตติ อันเป็นอเสขะ (หาคำต่อไปนี้ ศึกษาต่อเนื่องกันไป: -)	๑๔๑๑
สัมมาทิฏฐิอันศีลอนุเคราะห์แล้ว	๕๒๐
สัมมาทิฏฐิอันสุตรอนุเคราะห์แล้ว	๕๒๑
สัมมาทิฏฐิอันสากัจฉาอนุเคราะห์แล้ว	๕๒๑
สัมมาทิฏฐิอันสมณะอนุเคราะห์แล้ว	๕๒๑
สัมมาทิฏฐิอันวิปัสสนาอนุเคราะห์แล้ว	๕๒๑
สัมมาทิฏฐิอันอนุเคราะห์แล้วด้วย- องค์ธรรม ๕ ประการ	๕๒๐
สัมมาปฏิบัติ	๑๓๗๐
สัมมาปฏิปทา	๑๓๗๐
สัมมาปฏิปทา ไม่เป็นข้าศึกต่อ- มัชฌิมาปฏิปทา	๘๒๘
สัมมาวาจา	๑๐๖๐
สัมมาวาจา(การพูดจาที่ถูกต้อง)	๘๒๖
สัมมาวาจาขั้นสูงสุด	๑๐๗๒
สัมมาวาจาขั้นสูงสุด(ระดับพระพุทธเจ้า)	๑๐๗๒
สัมมาวาจาโดยปริยายสองอย่าง	๑๐๖๑/๑๒๕๐
สัมมาวาจาต่อ โลกอื่น	๕๕๐
สัมมาวาจาที่เป็นส่วนแห่งบุญ (บุญ ▪ ญาณาคิย)	๑๐๖๒/๑๒๕๑
สัมมาวาจาที่มีอุปธิเป็นวิบาก (อุปธิเวปก ▪ ก)	๑๐๖๒/๑๒๕๑
สัมมาวาจาที่ยังเป็น ไปภัยด้วยอาสวะ (สาสว)	๑๐๖๒/๑๒๕๑

สัมมาวาจาข่อมเพียงพอสำหรับ- ผู้มีสัมมาสังกัปปะ	๑๒๕๖
สัมมาวาจาอันเป็นโลกุตตระ (โลกุต ▪ ตร)	๑๐๖๒/๑๒๕๑
สัมมาวาจาอันเป็นองค์แห่งมรรค (มกุกงก)	๑๐๖๒/๑๒๕๑
สัมมาวาจาอันเป็นอริยะ(อริย) - ไม่มีอาสวะ(อนาสว)	๑๐๖๒/๑๒๕๑
สัมมาวายามะ	๑๑๒๓
สัมมาวายามะ(ความพากเพียรที่ถูกต้อง)	๘๒๖
สัมมาวายามะข่อมเพียงพอสำหรับ- ผู้มีสัมมาอาชีวะ	๑๒๕๖
สัมมาวิมุตติ	๖๔๓
สัมมาวิมุตติข่อมเพียงพอสำหรับ- ผู้มีสัมมาญาณะ	๑๒๕๖
สัมมาวิมุตติข่อมมีอย่างเต็มที- แก่ผู้มีสัมมาญาณะ	๕๐๓
สัมมาสติ	๑๑๓๖
สัมมาสติ(ความระลึกที่ถูกต้อง)	๘๒๖
สัมมาสติในฐานะเครื่องทำตนให้เป็นที่พึ่ง	๑๑๓๘
สัมมาสติข่อมเพียงพอสำหรับ- ผู้มีสัมมาวายามะ	๑๒๕๖
สัมมาสมาธิ ๖๔๖/๗๔๖/๗๔๗/๑๒๗๘	๑๒๕๖
สัมมาสมาธิชนิดที่มีพรหมวิหาร- เป็นอารมณ์	๑๒๕๘
สัมมาสมาธิชั้นเลิศ	๑๒๘๑
สัมมาสมาธิถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย	๗๔๖/๗๔๗
สัมมาสมาธิบริบูรณ์จักละสังขโยชน์ได้	๔๓๑
สัมมาสมาธิข่อมเพียงพอสำหรับ- ผู้มีสัมมาสติ	๑๒๕๖

(ตามคำต่อไปนี้ ศึกษาต่อเนืองกันไป: -)

สัมมาสมาธิย่อมมีอย่างเต็มที่-	
แก่ผู้มีสัมมาสติ	๘๕๗/๕๐๓
สัมมาญาณะย่อมมีอย่างเต็มที่-	
แก่ผู้มีสัมมาสมาธิ	๘๕๗
สัมมาวิมุตติย่อมมีอย่างเต็มที่-	
แก่ผู้มีสัมมาญาณะ	๘๕๗
สัมมาสังกัปปะ(ความดำริที่ถูกต้อง)	๘๒๖
สัมมาสังกัปปะโดยปริยายสองอย่าง	๑๐๒๕/๑๒๘๕
สัมมาสังกัปปะต่อโลกอื่น	๕๕๐
สัมมาสังกัปปะทำให้เกิดสังฆสามัคคี	๑๐๕๒
สัมมาสังกัปปะที่เป็นส่วนแห่งบุญ-	
(บุญญภาคิย)	๑๐๒๕/๑๒๘๕
สัมมาสังกัปปะที่มีอุปัธิเป็นวิบาก-	
(อุปัธิเวปกทุก)	๑๐๒๕/๑๒๘๕
สัมมาสังกัปปะที่ยังเป็นไปกับด้วย-	
อาสวะ(าสาว)	๑๐๒๕/๑๒๘๕
สัมมาสังกัปปะย่อมเพียงพอสำหรับ-	
ผู้มีสัมมาทิฐิ	๑๒๕๖
สัมมาสังกัปปะ ๒ ชนิด	๑๒๕๘
สัมมาสังกัปปะอันเป็น โลกุตตระ	
(โลกุตตระ)	๑๐๓๐/๑๒๘๕
สัมมาสังกัปปะอันเป็นองค์แห่งมรรค-	
(มกุคฺค)	๑๐๓๐/๑๒๘๕
สัมมาสังกัปปะอันเป็นอริยะ(อริย) ไม่มี-	
อาสวะ(อนาสว)	๑๐๓๐/๑๒๘๕
“สัมมาสัมพุทธะ”	๗๒๑
สัมมาอาชีวะ	๑๐๕๐
สัมมาอาชีวะ(การดำรงชีพที่ถูกต้อง)	๘๒๖

สัมมาอาชีวะ โดยปริยายสอง	๑๐๕๐/๑๒๕๔
สัมมาอาชีวะที่เป็นส่วนแห่งบุญ	
(บุญญภาคิย)	๑๐๕๐/๑๒๕๔
สัมมาอาชีวะที่มีอุปัธิเป็นวิบาก	
(อุปัธิเวปกทุก)	๑๐๕๐/๑๒๕๔
สัมมาอาชีวะที่ยังเป็นไปกับด้วย-	
อาสวะ(าสาว)	๑๐๕๐/๑๒๕๔
สัมมาอาชีวะย่อมเพียงพอสำหรับ-	
ผู้มีสัมมากัมมันตะ	๑๐๒๕
สัมมาอาชีวะสมบูรณ์แบบสำหรับคฤหัสถ์	๑๑๒๓
สัมมาอาชีวะ ๒ ชนิด	๑๒๕๔
สัมมาอาชีวะอันเป็น โลกุตตระ	
(โลกุตตระ)	๑๐๕๑/๑๒๕๔
สัมมาอาชีวะอันเป็นองค์แห่งมรรค	
(มกุคฺค)	๑๐๕๑/๑๒๕๔
สัมมาอาชีวะอันเป็นอันเป็นอริยะ(อริย) ไม่มี-	
อาสวะ(อนาสว)	๑๐๕๑/๑๒๕๔
ศีลเลขขธรรม(ความขุดเกล้า)	๑๔๔๘
ศีลตตทฎฐิที่อยากอยู่	๑๐๑๐
ศีลตตวาท	๓๗๖
สาธุธรรม-อสาธุธรรม	๑๓๗๑
สามัญญลักษณะของขันธ	๒๓๕
สามิส(ประกอบด้วยอามิส)	๗๓๖
สายแห่งปฏิจสมุบาท	๓๒๘
สาราคะ(ความกำหนดกล้า)	๓๕๕
สาวกมาอยู่อาศัยพระองค์ เพราะปัญหาอริยตั้ง๖๗	
สำคัญแต่ในอันที่จะติดตามครูเท่านั้น-	
(ไม่สนใจที่จะหลีกออก-	
อยู่ปฏิบัติผู้เดียว)	๑๒๓๖/๑๓๒๐

สำคัญมั่นหมายโดยความเป็นดิน	๓๗๘	ธรรมชาติล้วนๆ	๕๔๑
สำคัญมั่นหมายในดิน	๓๗๘		
สำคัญมั่นหมายว่าดินของเรา	๒๗๘	สิ่งทั้งปวงเป็นเพียงการสืบเนื่องกัน เป็นสายของ-	
“สำคัญมั่นหมายอยู่” (มณฺญูมาน)	๒๑๓	สิ่งที่มีปัจจัยปรุงร่งต่อกันมาล้วนๆ	๕๔๑
สำคัญสิ่งใดโดยประการใด สิ่งนั้นเป็นโดย-		สิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น	๓๔๔
ประการอื่น	๓	สิ่งทั้งปวงอันใครๆ ไม่ควรเข้าไปยึดมั่นถือมั่นธธ๐	
ลักษณะทั้งหลาย ย่อมไม่เป็นหมันเลย	๕๖๔	สิ่งทั้งหลายทั้งปวงอันใครๆ ไม่ควรยึดมั่น	๓๔๕
ลักษณะที่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์	๕๖๑	สิ่งที่ควรกล่าวแก่ผู้อื่นว่าท่านจงมาดูเถิด	๔๘๑
ลักษณะที่ห้าร้อยสิบลักษณะ	๕๖๑	สิ่งที่ควรน้อมเข้ามาใส่ใจ	๔๘๑
ลักษณะสาม เป็นสิ่งที่ส่งเสริมกันตามลำดับ	๑๓๘๑	สิ่งที่ควรรอบรู้	๒๒๑
สิ่งคงที่ไม่รู้จักเปลี่ยนแปลง	๑๑	สิ่งที่ความยาวความสั้นความเล็กความใหญ่-	
สิ่งควรทราบเกี่ยวกับกุศลสังกัปปะ	๑๐๓๖	ความงามความไม่งาม-	
สิ่งควรทราบเกี่ยวกับอกุศลสังกัปปะ	๑๐๓๕	ไม่หยั่งลงได้	๔๓๘
สิ่งควรแลกเอาแม่ด้วยการถูกแทงด้วยหอก-		สิ่งที่ใครไม่ควรเพิดเพลิน	๔๗๓
วันละ ๓๐๐ ครั้ง ๑๐๐ ปี	๕๕	สิ่งที่ชื่อว่ากระแส	๕๕๓
สิ่งซึ่งแตกสลายได้	๒๓๒	สิ่งที่ดินน้ำไฟลมไม่หยั่งลงได้	๔๓๘
สิ่งซึ่งแตกสลายไม่ได้	๒๓๒	สิ่งที่ตรัสไว้สมบุรณก็ยิ่งเอามาขัดแย้งกันได้	๑๓๕
สิ่งซึ่งท่านอาศัยแล้วเพ่ง	๕๐๓	สิ่งที่ต้องย้าวันละ ๓ วัน ในวงการสมาธิ	๑๓๑๘
สิ่งซึ่งทำให้รู้จักพระศาสดาอย่างถูกต้อง	๘๖๓	สิ่งที่ต้องรู้ต้องละ	๓๒๖
สิ่งซึ่งเป็นของลามก	๒๘๐	สิ่งที่ต้องรู้ต้องละ(อีกนัยหนึ่ง)	๓๒๖
สิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งสติปัญญา	๒๒๓/๓๕๑	“สิ่งที่ตรงกันข้ามไปเสียทุกอย่าง”	๔๔๒
สิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน	๒๑๓/๓๕๐	สิ่งที่ค้นหาและทฤษฎีไม่อาศัยอยู่ได้	๔๔๒
สิ่งซึ่งเป็นไปเพื่อแทงตลอดซึ่งธาตุเป็นอนนค๔๕๕		สิ่งที่ค้นหาและทฤษฎีอาศัยอยู่ได้	๔๔๒
สิ่งซึ่งมีปรกติเสียบแต่ง	๔๒๕	สิ่งที่ทรงบัญญัติการกำจัดมันเสีย-	
สิ่งเดียวเป็นทั้งผู้มาและผู้ตาย	๒๔๖	ในทฤษฎีธรรมนี้	๘๑
สิ่งท่วมทับจิตแล้ว ทำปัญญาให้ถอยกำลัง	๑๓๕๓	สิ่งที่ท่านอาศัยแล้วเพ่ง	๓๘๔
สิ่งทั้งปวงที่ต้องรู้จักเพื่อความสิ้นทุกข์	๕๓๑	สิ่งที่ทำให้ผู้ถึงแล้วจักอยู่เป็นผาสุก-	
สิ่งทั้งปวงเป็นของมืด	๒๖๖	แม้ในคราวที่เกิด โจรภัย	๑๑๖๐
สิ่งทั้งปวงเป็นของร้อน	๒๖๕	สิ่งที่ทำให้ผู้ถึงแล้วจักอยู่เป็นผาสุก-	
สิ่งทั้งปวงเป็นเพียงการเกิดขึ้นของ-		แม้ในคราวที่เกิดทุพภิกขภัย	๑๑๖๐

สิ่งที่ทำให้ผู้ถึงแล้วจกอยู่เป็นผาสุก-	
แม่ในคราวเมื่อสงฆ์แตกกัน๑๑๖๑	
สิ่งที่ทำให้ผู้ถึงแล้วแม่จะแก่เฒ่า-	
ก็จกอยู่เป็นผาสุก	๑๑๕๕
สิ่งที่ทำให้ผู้ถึงแล้วแม่จะเจ็บไข-	
ก็จกอยู่เป็นผาสุก	๑๑๕๕
สิ่งที่นามรูปดับสนิทไม่มีเหลือ	๔๓๘
สิ่งที่บุคคณันพึงกระทำโดยยิ่ง	๕๘
สิ่งที่บุคคณยังไม่ได้กำหนดรู้โดยทั่วถึง	๑๖๒
สิ่งที่ประเสริฐกว่าความเป็นพระเจ้า-	
จักรพรรดิ	๕๕๔
สิ่งที่ประเสริฐชนิดที่ไม่มีอะไรยิ่งไปกว่า	๕๒
สิ่งที่ปัจจัยทำให้เกิดความรู้สึกขึ้น-	
(อภิสัญเจตยิต)	๑๐๑๖
สิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งขึ้น(อภิสงขต)	๑๐๑๖
สิ่งที่บุคคณไม่รู้จักแล้วหมายมั่นเพลิดเพลิน	๕๕๑
สิ่งที่เป็นทุกข์	๒๓๓/๒๕๖
สิ่งที่เป็นทุกขธรรม	๒๓๓
สิ่งที่เป็นธรรมและเป็นอรรถ	๑๓๘๖
สิ่งที่เป็นเสี้ยนหนามต่อกัน โดยธรรมชาติ	๑๓๕๕
สิ่งที่เป็นอธรรมและอนรรถ	๑๓๖๑
สิ่งที่ผู้รู้ก็รู้ได้เฉพาะตน	๔๘๑
สิ่งที่ผู้สมบูรณ์ด้วยทวิภูทิกทำได้-	
โดยธรรมชาติ	๕๘๑
สิ่งที่พึงเห็นว่าทุกข์	๒๔๓/๔๒๒
สิ่งที่พึงเห็นว่าทุกข์ที่เกิดแล้ว	๒๔๓/๔๒๒
สิ่งที่พึงเห็นว่าเป็นผู้ให้ตาย	๒๔๓/๔๒๒
สิ่งที่พึงเห็นว่าเป็นมาร	๒๔๓/๔๒๒
สิ่งที่พึงเห็นว่าผู้ตาย	๒๔๓/๔๒๒
สิ่งที่พึงเห็นว่าโรค	๒๔๓/๔๒๒

สิ่งที่พึงเห็นว่าลูกศร	๒๔๓/๔๒๒
สิ่งที่พึงเห็นว่าหัวผี	๒๔๓/๔๒๒
สิ่งที่พึงแล้วสักว่าได้ยิน	๓๓๒
สิ่งที่มาลวงหน้าเพื่อความถึงพร้อม-	
แห่งกุศลธรรม	๕๐๓
สิ่งที่มีความรู้สึกต่ออารมณ์ได้(เวทนิย)	๑๐๑๖
สิ่งที่มิได้เป็นได้	๑๔
สิ่งที่มิทางปฏิบัติเข้ามาถึงได้โดยรอบ	๔๓๘
สิ่งที่มิผลเป็น ๒ ฝ่าย	๘๓
สิ่งที่มิภาวะเป็นที่รักมิภาวะ-	
เป็นที่ยินดี	๕๐/๑๒๕/๓๒๒
๓๒๓/๓๓๕/๔๑๐/๖๕๕/๕๓๓/๑๐๔๘	
สิ่งที่มิไม่ได้แก่บุคคณผู้มีสติอันลึมหล	๘๐๘
สิ่งที่มิสืบของอติถิกวาท	๕๔๘
สิ่งที่มิอาหารและเนตติ(ตณหา)เป็นแดนเกิด๔๓๓	
สิ่งที่มิเคยได้เห็นไม่เคยได้ฟัง	๒๕๓
สิ่งที่มิเต็มขึ้นหรือพร่องลง	๔๔๑
สิ่งที่มิเที่ยงในหมู่มนุษย์	๑๒๔๓
สิ่งที่มิประกอบด้วยกาล	๔๘๑
สิ่งที่มิปรุง	๔๓๕
สิ่งที่มิมีการเกิดใหม่อีกต่อไป	๕๔๒
สิ่งที่มิปรากฏการณ์	๔๓๘
สิ่งที่มิมีสืบของนัตถิกวาท	๕๔๓
สิ่งที่มิมีหรือมิเป็นอะไรเลย-	
นอกจากตัวมันเอง	๔๔๒
สิ่งที่รู้แจ้งแล้วสักว่ารู้แจ้ง	๓๓๒
สิ่งที่รู้ยังแล้วแต่ไม่ทรงนำมาสอน	๖๐
สิ่งที่รู้ยังแล้วทรงนำมาสอน คือ-	
เรื่องความพ้นทุกข์	๖๑
สิ่งที่รู้สึกลแล้วสักว่ารู้สึก	๓๓๒

สิ่งที่เราพยากรณ์	๔๕/๖๔/๘๐	สิ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา	๑๕
สิ่งที่เราไม่พยากรณ์	๔๕/๖๒/๗๕	สิ่งมีความแผดเผาอันยิ่งใหญ่	๑๖
สิ่งที่เรียกกันว่า “กาย”	๑๐๑๔	สิ่งมีความเร่าร้อนอันยิ่งใหญ่	๑๖
สิ่งที่เรียกกันว่า “จิต”	๑๐๑๕	สิ่งมีความหลอกลวงเป็นธรรมดา	๑๗๕
สิ่งที่เรียกว่ากามคุณและกามสุข	๘๓๓	สิ่งมีปัจจัยปรุงแต่ง(สงขต์)	๑๔๓๐
สิ่งที่เรียกว่ากุศล	๘๓๘	สิ่งมีสัมผัสเป็นทุกข์	๑๖
สิ่งที่เรียกว่ากุศลมูล	๘๓๘	สิ่งไม่ควร(จะพอใจ)แล้วละเสีย	๗๕๕
สิ่งที่เรียกว่าทุกข์ธรรม	๒๕๗	สิ่งไม่เป็นวิสัยแห่งความตรีก	๔๓๗
สิ่งที่เรียกว่า ‘มาร มาร’	๒๔๖/๔๒๒	สิ่งรีบด่วยกว่าการดับไฟที่กำลัง-	
สิ่งที่เรียกว่า ‘สัตว์ สัตว์’	๒๔๕/๔๒๑	ไหม้อยู่บนศีรษะ	๕๘
สิ่งที่เรียกว่าอกุศล	๘๓๗	สิ่งสงเคราะห์สัมมาทิฐิให้ออกผล	๕๒๐
สิ่งที่เรียกว่าอกุศลมูล	๘๓๗	สิ่งสืบสิ่งซึ่งอาจบัญญัติเป็นความสุขได้	๕๒๑
สิ่งที่เรียกว่าอมตะ	๘๓๕	สิ่งหนึ่งซึ่งบุคคลพึงรู้แจ้ง	๔๓๘
สิ่งที่เล่นดิ่งไปสุดโต่ง(อน ▪ ต)	๘๒๕	สิ่งอันเป็นเครื่องประกอบสัตว์ไว้ในภพ	๔๒๗
สิ่งที่หวังได้สำหรับผู้มีมิตรดี	๔๖๖	สิ่งอันละได้แล้วจักเป็นไป-	
สิ่งที่เห็นแล้วสักว่าเห็น	๗๗๒	เพื่อประโยชน์สุข	๒๔๓/๕๐๑
สิ่งที่อาศัยเหตุปัจจัยเกิดขึ้น		สิ้นกิเลสก็แล้วกัน ไม่ต้องรู้ว่าสิ้นไปเท่าไร	๗๗๔
(ปฏิจจ สมุปปน)	๑๔๓๐	สิ้นอาสวะเพราะรู้ริยสัจ	๑๐๔
สิ่งธรรมดาในหมู่สัตว์จำพวกวินิบาต	๑๐๒	สิวะ(สิ่งที่เย็น)	๔๕๖/๔๖๓
สิ่งนั้นมีแน่	๔๔๓	สีเถิด จะได้ไฟ!	๑๓๕๓
“สิ่งนั้น” หาพบในกายนี้	๔๔๐	สีล	๗๔๖
สิ่งโน้นซึ่งรับและประณีต-		สีลภคา(เรื่องสีล)	๔๖๗
กล่าวคืออุเบกขา	๑๔๓๐	สีลขั้นอันเป็นอเสขะ	๕๕๕
สิ่งเป็นนิโรชธรรม	๒๓๔	สีลถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย	๗๔๖
สิ่งเป็นวยธรรม	๒๓๔	สีลพตปรามาส	๕๗๐
สิ่งเป็นสมัทยธรรม	๒๓๔	สีลพตูปาทาน ความถื่อมั่นในศีลพต	๒๑๐
สิ่งมิได้เกิด(อชาติ)	๔๗๒	สีลพตปรามาส(การลูบคลำสีลและวัตร-	
สิ่งมิได้ถูกกระทำ(อกค)	๔๗๒	อย่างปราศจากเหตุผล)	๓๘๑
สิ่งมิได้ถูกอะไรปรุง(อสงขต์)	๔๗๒	สีลพตปรามาสมีกำลัง-	
สิ่งมิได้เป็น(อภูค)	๔๗๒	จนเขานำออกไปไม่ได้	๓๕๑

ศีลัพพตปริมาสาอันอริยสาวกจะได้-		สุขโสมนัสอันเกิดขึ้นเพราะกามคุณ	๑๒
พร้อมทั้งอนุสัย	๓๕๑		
ศีลวิสุทธิที่เป็นองค์แห่งสามัญญปฏิบัติ	๘๓๓	สุขหรือทุกข์ในใจย่อมเกิดขึ้น-	
ศีลสัมปทา	๑๑๐๖	เพราะอาศัยขั้น	๒๖๘
ศีลปาวัน	๖๐	สุขอย่างยิ่ง	๔๓๐
สีหนาทด้วยเรื่องสักกายะ	๕๕	สุขอย่างอื่นที่สงบระงับกว่ากาม	๑๐๓๘
สีหนาทประกาศจตุราริยสัง	๕๘	สุขอาศัยเนกขัมมะ	๑๒
สีหไสยา(นอนอย่างสีหะ)	๑๓๐๕	สุขัลลิกานุโยคของมิจฉาทิฎฐิ	๘๓๔
สุกกมรรค-กัณ्हมรรค	๑๓๓๑	สุขัลลิกานุโยคของสัมมาทิฎฐิ	๘๓๔
สุข	๓๔๓	สุขัลลิกานุโยคที่ดำทรม ๔ อย่าง	๘๓๔
สุขเกิดแต่ความรู้พร้อม	๑๒	สุขัลลิกานุโยคที่เป็นไปเพื่อนิพพาน ๔ อย่าง	๘๓๕
สุขเกิดแต่ความสงบเงียบ	๑๒	สุขัลลิกานุโยคที่สอง(ตติยฌาน)	๘๓๕
สุขของบุญชน	๑๒	สุขัลลิกานุโยคที่สาม(ตติยฌาน)	๘๓๕
สุขถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย	๓๔๓	สุขัลลิกานุโยคที่สี่(จตุตถฌาน)	๘๓๖
สุขทางเมถุน	๑๒	สุขัลลิกานุโยคที่หนึ่ง(ปฐมฌาน)	๘๓๕
สุขที่ควรกลัว	๓๕๖	สุขัลลิกานุโยค ๒ แบบ	๘๓๔
สุขที่ดำทรม	๘๒๘	สุญญตปฏิสัจยุตตา-ประกอบด้วยเรื่อง-	
สุขที่บุคคลควรเสพให้ฟังถึง	๑๒	สุญญตา	๕๐๕
สุขที่บุคคลไม่ควรเสพ	๑๒	สุดต้นตะ	๕๐๕
สุขที่ประกอบด้วยอามิส	๓๓๓	สุดต้นตะที่กวีแต่งขึ้นใหม่	๕๐๖
สุขที่ไม่ควรกลัว	๓๕๓	สุดต้นตะที่ตถาคตภาษิต	๕๐๖
สุขที่ไม่ประกอบด้วยอามิส	๓๓๓	สุดเต โอสาเรตพุพิ วินเย สนุทสุ เสตพุพิ	๕๐๓
สุขที่ยังหวั่นไหวและไม่หวั่นไหว	๓๕๓	สุทธิ (สิ่งบริสุทธิ์)	๔๕๕/๔๖๓
สุขที่ยิ่งกว่าไม่ประกอบด้วยอามิส	๓๓๘	สุทททสะ (ของเห็นได้ยากอย่างยิ่ง)	๔๕๓/๔๖๒
สุขที่สัตว์โลกควรกลัว	๑๑	สุกนิमित (สิ่งที่แสดงให้เห็นรู้สึกว่างาม)	๓๘๖
สุขที่สัตว์โลกไม่ควรกลัว	๑๑	สุภายิตวาจาในฐานะสัมมาวาจา	๑๐๖๓
สุขทุกข์เนื่องจากการมีอยู่แห่งขั้น	๒๖๘	สุภายิตวาจาในฐานะสัมมาวาจา	
สุขเวทนา	๑๓๑	(อีกนัยหนึ่ง)	๑๐๖๓
สุขเวทนาพึงเห็นโดยความเป็นทุกข์	๑๘๑	เสขญาณ	๔๕๕
สุขโสมนัสที่เป็นไปเพื่อสิ้นอาสวะ	๑๔๓๖	เสขธรรม (ธรรมที่ควรศึกษาสูง-	



ขึ้นไป)	๓๓๐/๕๑๕/๑๓๑๕
เสขปฏิบัติปา	๕๖๐/๑๓๘๓
เสขปาปฏิบัติ	๑๔๓๑
เสขวิชา	๔๕๕
เสขะ ๑๒๖๓/๑๒๗๓/๑๒๗๔/๑๓๘๘/๑๕๒๘	
เสวียนรอกันหม้อ	๘๔๒
“เสาเขื่อน หรือ เสาหลัก” เป็นคำแทนชื่อ-	
แห่งกายคตาสติ	๑๒๓๖
เสาอินทจิล	๑๐๐
เสียงเล่าลือเกี่ยวกับพระผู้มีพระภาคเจ้า	๕๔๓
(แก้คำต่อไปนี้ ศึกษาต่อเนื่องกันไป: -)	
เสียนหนามแก่ผู้ยินดีในปวิเวก	๑๓๖๐
เสียนหนามแก่ผู้ตามประกอบในอสุกนิมิต	๑๓๖๐
เสียนหนามแก่ผู้คุ้มครองทวารใน-	
อินทรีทั้งหลาย	๑๓๖๐
เสียนหนามแก่พรหมจรรย์	๑๓๖๐
เสียนหนามแก่ปฐมฌาน	๑๓๖๐
เสียนหนามแก่ทุติยฌาน	๑๓๖๐
เสียนหนามแก่ตติยฌาน	๑๓๖๐
เสียนหนามแก่จตุตถฌาน	๑๓๖๐
เสียนหนามแก่สัญญาเวทิตนโรธสมบัติ	๑๓๖๐
เสื่อหญ้าจะกลายเป็นเครื่องลาดของคหบดี	๑๑๑๓
แสดงธรรมโดยสายกลาง(มชฺฌน)	๘๔๕
แสนปีที่ฝนไม่ตกเลย	๑๐๑๓
แสวงหาอยู่ว่าจะอะไรเป็นกุศล	๕๒
โสกะปริเทวะ ฯลฯ อุบายาส เกิดจากของรัก	๑๓
โศดาบัน ๕๖๑/๕๗๑/๕๘๖/๗๑๑/๘๕๗/๑๓๕๑	
โศดาบัน(ผู้ถึงแล้วซึ่งกระแส)	๕๕๓
โศดาบันผู้สกัดกั้นขัดคุปรมะ	๒๓
โศตราควอันเป็นทิพย์(ทิพโศต)	๔๕๖/๑๕๖๐

โศดาปัตติยังคะตี	๕๗๓
โศดาบันนะ	๕๕๓
โสมนัสซึ่งซาบซ่านและมีเชื้อใย	๒๘๑
โสมนัสที่ควรเสพ	๑๑๔๒
โสมนัสที่มีวิตกวิจารณ์	๑๑๔๒
โสมนัสที่ไม่ควรเสพ	๑๑๔๒
โสมนัสที่ไม่มีวิตกวิจารณ์	๑๑๔๒

## ห

หญ้าวิริยะ	๒๘๐
หนทางเก่าที่ทรงพบใหม่	๘๔๒
หนทางเก่าอันพระพุทธรเจ้าในกาลก่อน-	
เคยทรงดำเนิน	๘๔๓
หนทางเครื่องไปอันเอกทางเดียว	๑๑๓๖
หนทางเพื่อการตรัสรู้	๗๓๕
หนทางแห่งการกำหนดรู้ทุกข์	๘๔๔
หนทางให้ถึงจุดหมาย	๘๔๐
หนทางอันประเสริฐประกอบด้วยองค์แปด	๑๒๔
“หนามข้างใต้”๓๒๗	
“หนามข้างบน”	๓๒๓
“หนามข้างล่าง”	๓๒๓
“หนามข้างหลัง”	๓๒๓
“หนามข้างเหนือ”	๓๒๓
“หนามในวินัยของพระอริยเจ้า”	๓๒๓
“หนาม” ในอริยวินัยนี้	๓๒๓
หน้าที่ที่พึงปฏิบัติต่อทิศเบื้องขวา	๑๐๕๕
หน้าที่ที่พึงปฏิบัติต่อทิศเบื้องซ้าย	๑๐๕๗
หน้าที่ที่พึงปฏิบัติต่อทิศเบื้องต่ำ	๑๐๕๗
หน้าที่ที่พึงปฏิบัติต่อทิศเบื้องบน	๑๐๕๘
หน้าที่ที่พึงปฏิบัติต่อทิศเบื้องหน้า	๑๐๕๕

หน้าที่ที่พึงปฏิบัติต่อทิศเบื้องหลัง	๑๐๕๖	หมวดว่าด้วยปกิณกะเกี่ยวกับ-	
หน้าที่ที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อ “กาม”	๑๐๔๘	ข้อความนำมรรค	๘๖๕
หน้าที่สัมพันธของกลุ่มสัมมากัมมันตะ	๑๒๕๒	หมวดว่าด้วยปกิณกะเกี่ยวกับสัมมาทิฐิ	๑๐๑๐
หน้าที่สัมพันธของกลุ่มสัมมาทิฐิ	๑๒๘๖	หมวดว่าด้วยปกิณกะเกี่ยวกับ-	
หน้าที่สัมพันธของกลุ่มสัมมาวาจา	๑๒๕๐	สัมมาวายามะ	๑๑๖๔
หน้าที่สัมพันธของกลุ่มสัมมาสังกัปปะ	๑๒๘๘	หมวดว่าด้วยปกิณกะเกี่ยวกับสัมมาสติ	๑๒๗๑
หน้าที่สัมพันธของกลุ่มสัมมาอาชีวะ	๑๒๕๓	หมวดว่าด้วยปกิณกะเกี่ยวกับสัมมาสมาธิ	๑๓๕๕
หน้าที่อันเกี่ยวกับอริยสัจ	๑๑๘	หมวดว่าด้วยปกิณกะเกี่ยวกับ-	
หนุที่ขุครุแต่ไม่อยู่	๔๓	สัมมาสังกัปปะ	๑๐๕๖
หนุที่ทั้งขุครุและทั้งอยู่	๔๓	หมวดว่าด้วยปกิณกะเกี่ยวกับ-	
หนุที่ไม่ขุครุและทั้งไม่อยู่	๔๓	สัมมาอาชีวะ	๑๑๒๕
หนุที่อยู่แต่ไม่ขุครุ	๔๓	หมวดว่าด้วยมรรคกับพระพุทธองค์	๑๔๘๕
หมวดกรรมที่หยุดหมุน	๕๔๒	หมวดว่าด้วยมรรคกับอาหุเนยบุคคล	๑๔๘๑
หมวดตัวตนที่หมดเครื่องผูกพัน	๖๗๘	หมวดว่าด้วยลักษณะของมรรค	๘๓๕
หมวดตัวตนที่หมดอหังการ	๖๗๕	หมวดว่าด้วยลักษณะของสัมมากัมมันตะ	๑๐๘๓
หมวด “อาหาร” ก็นิพพาน	๔๘๔	หมวดว่าด้วยลักษณะของสัมมาวาจา	๑๐๖๖
หมวดว่าด้วยการทำหน้าที่ของมรรค	๑๔๑๗	หมวดว่าด้วยลักษณะของสัมมาสังกัปปะ	๑๐๓๒
หมวดว่าด้วยการสงเคราะห์องค์มรรค	๑๓๗๕	หมวดว่าด้วยลักษณะ-ไวพจน์-	
หมวดว่าด้วยคุณค่าของมรรค	๑๓๘๓	อุปมาของสัมมาวายามะ	๑๑๒๕
หมวดว่าด้วยโทษของการขาดสัมมาทิฐิ	๑๐๐๗	หมวดว่าด้วยลักษณะ-ไวพจน์-	
หมวดว่าด้วยโทษของการขาดสัมมาวาจา	๑๐๗๓	อุปมาของสัมมาสติ	๑๑๗๗
หมวดว่าด้วยโทษของการขาดสัมมาสติ	๑๒๗๐	หมวดว่าด้วยลักษณะ-ไวพจน์-	
หมวดว่าด้วยโทษของการขาดสัมมาสมาธิ	๑๓๕๖	อุปมาของสัมมาสมาธิ	๑๒๘๑
หมวดว่าด้วยโทษของการขาด-		หมวดว่าด้วยลักษณะ-ไวพจน์-	
สัมมาสังกัปปะ	๑๐๕๔	อุปมาของสัมมาอาชีวะ	๑๐๕๑
หมวดว่าด้วยโทษและอานิสงส์ของ-		หมวดว่าด้วยลักษณะ-ไวพจน์-	
สัมมากัมมันตะ	๑๐๘๖	อุปมาของสัมมาทิฐิ	๘๗๕
หมวดว่าด้วยธรรมชื่ออื่นที่มีความหมาย-		หมวดว่าด้วย ไวพจน์ของมรรค	๑๓๖๘
เกี่ยวกับมรรค	๑๔๒๓		

หมวดว่าด้วยหลักการปฏิบัติของสัมมาทิฐิ ๕๓๒	สัมมาสังกัปปะ	๑๐๒๕
หมวดว่าด้วยอุทเทศ-วิภาคของสัมมาอาชีวะ ๑๐๕๐	หมวดว่าด้วยอุทเทศ-วิภาคของสัมมาอาชีวะ ๑๐๕๐	
หมวดว่าด้วยหลักการปฏิบัติ-	หมวดว่าด้วยอุปกรณ์การปฏิบัติมรรค	๑๔๔๘
ของสัมมาวายามะ	๑๑๕๖	
หมวดว่าด้วยหลักการปฏิบัติของสัมมาสติ ๑๒๐๘	หมวดว่าด้วยอุปกรณ์ของสัมมาสังกัปปะ	๑๐๓๕
หมวดว่าด้วยหลักการปฏิบัติของ-	หมวดว่าด้วยอุปกรณ์-เหตุปัจจัยของ-	
สัมมาสมาธิ	สัมมาทิฐิ	๕๐๔
หมวดว่าด้วยหลักการปฏิบัติของ-	หมวดว่าด้วยอุปกรณ์-เหตุปัจจัยของ-	
สัมมาสังกัปปะ	สัมมาวายามะ	๑๑๓๕
หมวดว่าด้วยหลักการปฏิบัติของ-	หมวดว่าด้วยอุปกรณ์-เหตุปัจจัยของ-	
สัมมาอาชีวะ	สัมมาสมาธิ	๑๓๑๐
หมวดว่าด้วยเหตุปัจจัยของมรรค	หมวดว่าด้วยอุปกรณ์-เหตุปัจจัยโดยอัตโนมัตติ	
๘๕๔	ของสัมมาสติ	๑๑๘๖
หมวดว่าด้วยอันตะ ๒ จากมรรค	๘๒๕	
๘๕๗	หมวดว่าด้วยอุปมาธรรมของมรรค	๑๔๓๕
หมวดว่าด้วยอานิสงส์ของมรรค	หม้อที่ไม่มีเสวียนรองรับ	๘๔๒
๕๗๘	หม้อร้อนออกจากเตาเผา ไออุ่นหายไป-	
หมวดว่าด้วยอานิสงส์ของสัมมาทิฐิ	กระเบื้องหม้อเหลืออยู่	๗๖๕
๑๒๔๘	(หาคำต่อไปนี้ ศึกษาต่อเนื่องกันไป: -)	
หมวดว่าด้วยอานิสงส์ของสัมมาสมาธิ	๑๑๓๖	
๑๐๕๐	หม้อสี่ชนิด	๑๔๕๘
หมวดว่าด้วยอานิสงส์ของสัมมาสังกัปปะ	๑๐๕๐	
๑๑๒๒	หม้อเปล่า-ปิด	๑๔๕๘
หมวดว่าด้วยอุทเทศ-นิเทศของมรรค	๘๒๒	
๘๒๒	หม้อเต็ม-เปิด	๑๔๕๘
หมวดว่าด้วยอุทเทศ-วิภาคของ-	หม้อเปล่า-เปิด	๑๔๕๘
สัมมากัมมันตะ	๑๐๘๐	
๑๐๘๐	หม้อเต็ม-ปิด	๑๔๕๘
หมวดว่าด้วยอุทเทศ-วิภาคของสัมมาทิฐิ	๘๗๓	
๘๗๓	หมักเกิด จะได้เนย	๑๓๕๓
หมวดว่าด้วยอุทเทศ-วิภาคของสัมมาวาจา	๑๐๖๐	
๑๐๖๐	หมูบ้าน นิคม นคร ชนบทและบุคคล-	
หมวดว่าด้วยอุทเทศ-วิภาคของ-	ที่ควรเสพหรือไม่ควรเสพ	๑๔๖๐
สัมมาวายามะ	๑๑๒๗	
๑๑๒๗	หยุดถือนั่นก็หยุดหั่นไหว	๕๑๓
หมวดว่าด้วยอุทเทศ-วิภาคของสัมมาสติ	๑๑๗๖	
๑๑๗๖	หลงในสัจญ์ โยชุนิยธรรม	๓๘๗
หมวดว่าด้วยอุทเทศ-วิภาคของ-	“หลงเพลิดเพลินอยู่” (อภิณฺฑมาน)	๒๑๗
สัมมาสมาธิ	๑๒๗๘	
๑๒๗๘	หลักการควรสรรเสริญหรือควรติเตียน-	
หมวดว่าด้วยอุทเทศ-วิภาคของ-	เกี่ยวกับสัมมาวาจา	๑๐๖๔

หลักการดำรงชีพเพื่อผลพร้อมกัน-		หลักวินิจนัยวัจกรรมเมื่อกระทำแล้ว	๑๐๖๔
ทั้งสองโลก	๑๑๐๒	หลักวินิจนัยวัจกรรมเมื่อกระทำอยู่	๑๐๖๓
หลักการทดสอบตัวเองว่าเป็นอรหันต์หรือไม่๗๐๐		หลักวินิจนัยวัจกรรมเมื่อจะกระทำ	๑๐๖๒
หลักการปฏิบัติเกี่ยวกับปัจจัยสี่	๑๑๒๐	หลักสำคัญของพุทธศาสนา	๒๖๓
หลักการศึกษเกี่ยวกับกุศลศีล	๑๕๑๔	หลักสำคัญที่คนธรรมดาจะไม่นึกฝัน	๓๖๐
หลักการศึกษเกี่ยวกับกุศลสังกัปปะ	๑๕๑๔	หลักสำคัญสำหรับผู้หลีกเลี่ยง	๑๒๓๖
หลักการศึกษเกี่ยวกับอกุศลศีล	๑๕๑๔	หลักเร้น แล้วจรรู้หรือริยสัง	๓๕
หลักการศึกษเกี่ยวกับอกุศลสังกัปปะ	๑๕๑๔	หลุดพ้นจากทุกข์เพราะไม่เพลินในขันธ	๔๒๔
หลักเกณฑ์การเลือกสถานที่และบุคคล	๑๔๕๕	หลุดพ้นได้เพราะการรู้ออกจาก-	
หลักเกณฑ์พยากรณ์ภาวะ โสคาบัน-		สัญญาตะทั้งสาม	๖๓๕
ของตนเอง	๕๓๓	(หาคำต่อไปนี้ ศึกษาต่อเนื่องกันไป: -)	
หลักจำแนกความเป็นสัตบุรุษ-อสัตบุรุษ	๑๔๐๒	ห้วงน้ำสี่ชนิด	๑๔๘๕
หลักดำรงชีพเพื่อประโยชน์สุข-		ห้วงน้ำตื้น เกาลึก	๑๔๘๘
ในทิวธรรม	๑๑๐๒	ห้วงน้ำลึก เกาลึก	๑๔๘๘
หลักดำรงชีพเพื่อประโยชน์สุขในสัมปราชะ๑๑๐๖		ห้วงน้ำตื้น เกาลึก	๑๔๘๘
หลักที่ควรรู้เกี่ยวกับทุกข์	๒๕๔	ห้วงน้ำลึก เกาลึก	๑๔๘๘
หลักที่ควรรู้เกี่ยวกับเวทนา	๑๓๒	หัวข้อแห่งอรณวิมังคะ	๘๒๓
หลักที่ควรรู้เกี่ยวกับสัญญา	๑๕๕	หิริ โอตตปปะ	๓๔๖
หลักธรรมปฏิบัติพาอันไม่รู้จักเก่า(นิช ▪ ขรา)	๓๖๐	หิริ โอตตปปะถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย	๓๔๖
หลักปฏิบัติเกี่ยวกับการถึงสังขะ	๘๓	หูจูดไปหาเสียงที่น้ำฟัง	๑๒๓๔
หลักปฏิบัติเกี่ยวกับคิลานเภสัช	๑๑๒๒	เหตุดับแห่งทุกข์ที่ตรัสไว้โดยอเนกปริยาย	๓๓๓
หลักปฏิบัติเกี่ยวกับบิณฑบาต	๑๑๒๑	เหตุที่ได้มีคำกล่าว “ตถาคต”	๕๘
หลักปฏิบัติเกี่ยวกับเสนาสนะ	๑๑๒๑	เหตุที่ต้องมีพระพุทธรองค์และธรรมวินัย-	
หลักวิธีการศึกษาอริยสังคีใช้ได้-		อยู่ในโลก	๖๕
กับหลักทั่วไป	๑๕๑๓	เหตุที่ทรงพยากรณ์	๖๔
หลักวินิจนัยกายกรรม	๑๐๘๑	เหตุที่ทำให้เป็นเพียงผู้กายัสสเกทาส-	
หลักวินิจนัยกายกรรมเมื่อกระทำแล้ว	๑๐๘๒	สังขารปรินพพายี	๕๕๘
หลักวินิจนัยกายกรรมเมื่อกระทำอยู่	๑๐๘๑	เหตุที่ทำให้เป็นเพียงผู้กายัสสเกทาส-	
หลักวินิจนัยกายกรรมเมื่อจะกระทำ	๑๐๘๑	อสังขารปรินพพายี	๖๐๐
หลักวินิจนัยวัจกรรม	๑๐๖๒	เหตุที่ทำให้เป็นเพียงผู้ทิวฐูฐัมเม-	

อสังขารปรินิพพานี	๕๕๘	เหตุปัจจัยเพื่อการบัญญัติสัญญาขั้น	๒๒๒
เหตุที่ทำให้เป็นเพียงผู้ทวิภูชวัมเม-		เหตุปัจจัยแห่งวิชาและวิมุตติ	๕๒๑
อสังขารปรินิพพานี	๕๕๘	เหตุเป็นแดนเกิดของทุกข์	๒๕๔
เหตุที่ทำให้ฟังธรรมไม่รู้เรื่อง	๓๑๓	เหตุเป็นแดนเกิดของเวทนา	๑๓๓
เหตุที่ทำให้ฟังธรรมไม่รู้เรื่อง		เหตุเป็นแดนเกิดของสัญญา	๑๕๕
(อีกปริยายหนึ่ง)	๓๑๘	เหตุแปลประการเพื่อให้ได้-	
เหตุที่ทำให้แสวงหานิพพาน	๕๑๐	อาทิพรหมจริยิกปัญญา	๕๑๖
เหตุที่พระอริยบุคคลมีปริมาณมาก	๕๓	เหตุภายนอกคือกัลยาณมิตตตา	๑๕๒๕
เหตุที่ไม่ทรงพยากรณ์	๖๔	เหตุภายในคือ โยนิโสมนสิการ	๑๕๒๘
เหตุที่สัจจะได้นามว่า “อริยะ”	๑๐๔	เหตุยี่สิบให้เกิดอันตคาหิกทวิภูชวัมเม	๓๓๕
เหตุที่สัจจะได้นามว่า “อริยะ” (อีกนัยหนึ่ง)	๑๐๕	เหตุให้เกิดจักษุและญาณเพื่อนิพพาน	๘๔๕
เหตุปัจจัยของเบญจขันธ์ที่เป็นทุกข์	๒๓๘	เหตุให้เกิดและเจริญแห่ง-	
เหตุปัจจัยของเบญจขันธ์ที่เป็นอนัตตา	๒๔๕	อาทิพรหมจริยิกปัญญา	๕๑๖
เหตุปัจจัยของเบญจขันธ์ที่ไม่เที่ยง	๒๓๖	เหตุให้เกิดโลก	๕๗/๑๒๔
เหตุปัจจัยที่ทำให้โทสะเกิดหรือเจริญ	๓๘๖	เหตุให้ปรารถนาความเพียร	๑๑๓๕
เหตุปัจจัยที่ทำให้โทสะไม่เกิดหรือละไป	๓๘๓	เหตุให้ไม่ปรินิพพานในทวิภูชวัมเม	๔๐๐
เหตุปัจจัยที่ทำให้ปรินิพพานในทวิภูชวัมเม	๓๔๕	เหตุให้สาวกบูชาแล้วและอยู่อาศัย	๖๘
เหตุปัจจัยที่ทำให้โมหะเกิดหรือเจริญ	๓๘๖	เหตุให้อาสวะเจริญและไม่เจริญ	๓๕๘
เหตุปัจจัยที่ทำให้โมหะไม่เกิดหรือละไป	๓๘๓	เห็นการละอภิขมาและ โทมนัสจึงเชื่อว่าเป็นผู้-	
เหตุปัจจัยที่ทำให้ราคะเกิดหรือเจริญ	๓๘๖	ตามเห็นธรรมในธรรม	๑๒๐๑
เหตุปัจจัยที่ทำให้ราคะไม่เกิดหรือละไป	๓๘๓	เห็นแก่เหยื่อจึงติดเบ็ด	๓๕๖
เหตุปัจจัยที่ทำให้สัตว์ไม่ปรินิพพาน-		“เห็นทุกข์โดยความเป็นลูกศร”	๑๓๕
ในทวิภูชวัมเม	๔๐๑	เห็นธรรมที่เกิดแล้วเป็นแล้ว	๑๐๑๑
เหตุปัจจัยที่สัตว์ปรินิพพานในปัจจุบัน	๔๘๐	เห็นผิดจากธรรมชาติก็ไม่อาจทำให้-	
เหตุปัจจัยที่สัตว์ไม่ปรินิพพานในปัจจุบัน	๔๗๕	แจ้งมรรคผล	๑๐๒๓
เหตุปัจจัยเพื่อการบัญญัติรูปขันธ์	๒๒๒	เห็นพระรัตนตรัยแท้จริงก็ต่อเมื่อ-	
เหตุปัจจัยเพื่อการบัญญัติสัญญาขันธ์	๒๒๒	หลุดพ้นจากอาสวะแล้ว	๑๔๕๘
เหตุปัจจัยเพื่อการบัญญัติเวทนาขันธ์	๒๒๒	เห็นแล้วด้วยดี	๓๖
เหตุปัจจัยเพื่อการบัญญัติสังขารขันธ์	๒๒๒	“เห็นแล้วด้วยปัญญา”	๓๓
		เห็นโลกชนิดที่มีจรรยาไม่เห็นเรา	๔๓๓

เห็นโลกมีค่าเท่ากับเศษหญาเศษไม้	
เห็นโลกเหมือนฟองน้ำและพยับแดด	๔๓๓
เห็นสิ่งทั้งปวงโดยประการอื่นจากที่-	
เขาเคยเห็นเมื่อยังไม่รู้แจ้ง	๓๔๕
“เห็นสุขโดยความเป็นทุกข์”	๑๓๕
เห็นอทุกข์มสุขอันกำลังมีอยู่โดย-	
ความเป็นของไม่เที่ยง	๑๓๕
เหมือนกุมารน้อยๆเล่นเรื่อนน้อยๆ-	
ที่ทำด้วยดิน	๔๒๑
เหมือนกุมารน้อยๆเลิกเล่นเรื่อนน้อยๆ-	
ที่ทำด้วยดิน	๔๒๑
“เหรียญกษาปณ์”	๓๖๕
แหวนแห่งความทุกข์เพื่อตัวเอง	๑๕

อ

อกาลวาที	๓๘๔
อภิริย-ภิริยวาท	๕๔๓
อกุศลกรรมบถโดยนิเทศอันละเอียด	๑๕๖๔
อกุศลกรรมบถสิบ	๑๕๖๖
อกุศลธรรมทั้งหลายอันติดตามมาด้วย-	
อหิริกะและอ โนตตปปะ	๑๐๐๕
อกุศลวิตก	๑๐๓๐
อกุศลวิตกข้อมเกิดอย่างมีเหตุให้เกิด	
(นิทาน)	๑๐๕๔
อกุศลสังกัปปะมีปฐมฉานเป็นที่ดับ	๑๐๓๕
อกุศลสังกัปปะมีประเภทสาม	๑๐๓๕
อกุศลสังกัปปะมีสัญญาสามเป็นสมุฏฐาน	๑๐๓๕
อกุศลสังกัปปะมีสัมมปปรานสีเป็นทางดับ	๑๐๓๕
อกุศลราสี(กองอกุศล)คือนิวรรณ์ทั้งห้า	๑๒๗๖
องค์คุณที่จำเป็นแก่ผู้เป็นธรรมกถึก	๑๔๑๐

องค์คุณที่ทำให้เจริญอกงาม-	
ในพรหมจรรย์	๑๔๕๒
องค์ ๗ ประการที่เวดล้อมเอ็กคตาคจิต	๑๒๘๖
องค์แปดแห่งสัมมัตตะเป็น-	
ธรรมสำหรับพระเสขะ	๑๒๕๓
องค์แปดแห่งอริยมรรคสงเคราะห์-	
ลงในสิกขาสาม	๑๓๗๕
องค์มรรคชนิดที่มีการนำออกซึ่งราคะ-โทสะ-	
โมหะ-เป็นปริโยสาน	๘๔๐
องค์มรรคชนิดที่มีการหยั่งลงสู่อมตะ	๘๔๐
องค์มรรคชนิดที่ลาดไปสู่ นิพพาน	๘๔๐
องค์มรรคชนิดที่อาศัยวิเวกอาศัย-	
วิราคะเป็นต้น	๘๔๐
องค์สิบสำหรับภิกษุผู้ควรถูกติ	๑๐๒๑
องค์สิบสำหรับภิกษุผู้ควรสรรเสริญ	๑๐๒๑
องค์สิบห้าเพื่อการทำลายกระเปาะ-	
ของอวิชชา	๑๔๓๕
องค์สิบแห่งสัมมัตตะเป็นธรรมสำหรับ-	
พระอรหันต์	๑๒๕๓
องค์แห่งความเป็นเป็นพระเสขะ	๕๕๓
องค์แห่งความเป็นเป็นพระอเสขะ	๕๕๓
อชัชชระ(ของที่ไม่คร่ำคร่า)	๔๕๓/๔๖๒
(แก้คำต่อไปนี้ ศึกษาต่อเนื่องกันไป: -)	
อดีตกามสัญญาจะมากอยเป็นอาพาธ	๕๔๐
อดีตวิตักกัมมสัญญาจะมากอยเป็นอาพาธ	๕๔๐
อดีตปีติสัญญาจะมากอยเป็นอาพาธ	๕๔๐
อดีตอุปกขาสัญญาจะมากอยเป็นอาพาธ	๕๔๐
อดีตรูปสัญญาจะมากอยเป็นอาพาธ	๕๔๐
อดีตอากาसानัญญาชตณสัญญาจะมากอยเป็น-	
อาพาธ	๕๔๐

อดีตวิญญานัญญาตนสัญญาจะมากอยเป็น-	
อาพาธ	๕๔๐
อดีตอาภิญญัญญาตนสัญญาจะมากอยเป็นอาพาธ	
๕๔๑	
อดีตเนวสัญญานาสัญญาตนสัญญา-	
ไม่อาจมาเป็นอาพาธ	๕๔๑
อดีต-อนาคต-ปัจจุบัน มีบุคคลบวชแล้ว-	
รู้หรือยั้ง	๗๓
อดีต-อนาคต-ปัจจุบัน ล้วนแต่มีการรู้หรือยั้ง	๗๓
อดีต-อนาคต-ปัจจุบัน ล้วนมีการประกาศ-	
หรือยั้ง	๗๒
อัมมมยตา	๗๕๕
อัมมมโย	๕๓๐
อธิชีณวาท(การกล่าวใส่หน้ากัน)	๘๒๓
อธินิปาตะ(สำคัญตัวเองว่าแล้ว)	๗๖๕
อธิมานะ(ยกตัว)	๗๖๕
อทุกขมสุขธรรม(คือฉานที่ ๔)	๕๓๔
อทุกขมสุขเป็นธรรมอันร้าย	๑๗๕
อทุกขมสุขเวทนา	๑๗๑
อทุกขมสุขเวทนาพึงเห็น โดยความเป็นของ-	
ไม่เที่ยง	๑๘๑
อโทสะเป็นกุศลมูล	๕๐๘
อรัมมวาที	๓๘๔
อธิภระณะ(กรรมเป็นเครื่องกระทำให้-	
เกิดความงอก)	๑๐๒๔
อธิจจมุปป็นนิกวาท	๓๗๖
อธิจิตตสิกขา	๕๕๘/๑๓๘๒
อธิปัญญาสิกขา	๕๕๗/๑๓๘๒
อธิปัญญาสิกขา(อีกนัยหนึ่ง)	๕๕๕/๑๓๘๓
อธิมานะ(ถือตัวจัด)	๗๖๕

อธิมุตติบท	๓๓๐
อธิสิกขาสาม	๑๓๘๒
อธิสิกขาสาม(อีกนัยหนึ่ง)	๑๓๘๒
อธิศีลสิกขา	๕๕๘/๑๓๘๒
อโรภาวังคมนิยธรรม(นำไปสู่ฝ่ายต่ำ)	๑๔๕๑
อนตะ(สิ่งซึ่งอะไรๆนุ่มไปไม่ได้)	๔๕๑/๔๖๒
อนริยมรรคชนิดมีองค์สิบ	๑๓๗๑
อนริยมรรคซึ่งหมายถึงอภุศลกรรมบถสิบ	๑๓๗๕
อนริยโฆหาร(โฆหารพูดที่มีโซ่หรือยั้ง)	๑๐๖๐
อนริยสุข	๗๕๗
อนัญญาถาคือไม่เป็นไปโดยประการอื่น-	
จากความเป็นอย่างนั้น	๑๐๕
อนัตตสัญญาเป็นไปโดยสะดวกเมื่อ-	
มุ่งอานิสงส์หกประการ	๕๓๐
อนัตถวาที	๓๘๔
อนันตริยกิจคือสมณะและวิปัสสนา-	
รวมกำลังกัน	๑๔๒๘
อนาคตภัย	๑๑๕๘
อนาคตภัย(อีกนัยหนึ่ง)	๑๑๖๑
อนาคมนิยวัตถุ	๕๘๒
อนาคามิผล	๑๔๓๕
อนาคามี	๑๕๑๓
อนาคามีคือผู้ไม่มาสู่ความเป็นอย่างนี้	๑๐๔๕
อนาทริยะ(ความไม่เอื้อเฟื้อในบุคคลและ-	
ธรรมอันควรเอื้อเฟื้อ)	๓๘๒
อนาลยะ(สิ่งที่ไม่เป็นอาลัย)	๔๖๐/๔๖๓
อนาสวเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติ	๖๓๕
อนาสววิมุตติ	๕๖๕
อนาสวสัญญาเวทิตินิโรธ	๖๑๕
อนาสวะ(สิ่งที่ไม่มีอาสวะ)	๔๕๒

อนิจจสัญญา(ความสำคัญรู้ใน-		อนุப்புพวิหารอาพาท	๕๓๐
ความไม่เที่ยง)	๑๑๕๓	อนุப்புพสังขารนิโรธ	๗๖๖
อนิจจสัญญาเครื่องทำจิตใจให้ถอยกลับจากลาภ-		อนุப்புพสังขารปฏิบัติสัทธา	๗๖๖
สักการะและเสียงสรรเสริญ	๗๖๓	อนุப்புพสังขารรูปสโม	๗๖๖
อนิจจสัญญาเป็นไปโดยสะดวกเมื่อ-		อนุรักษนาปธาน	๑๑๒๘
มุ่งอานิสงส์หกประการ	๕๒๘	อนุรักษนาปธาน(พิเศษ)	๑๑๓๓
อนิจจสัญญา(สัญญาว่าไม่เที่ยง)	๖๘๐	อนุโลมิกขันติ(ความสมควรแก่-	
อนิจเจทุกขสัญญา	๗๖๓	อนุ โลมิกญาณ)	๑๐๒๓
อนิจเจทุกขสัญญา(ความสำคัญรู้ในความเป็น-		อนุศาสนิปาฏิหาริย์	๖๑๖/๑๕๒๐
ทุกข์แห่งความไม่เที่ยง)	๑๑๕๓	อนุสสติเป็นไปเพื่อการได้เฉพาะซึ่ง-	
อนิจเจทุกขสัญญา(สัญญาว่าทุกข์ใน-		ญาณทัตสนะ	๑๒๕๐
สิ่งที่ไม่เที่ยง)	๖๘๐	อนุสสติเป็นไปเพื่อการแทงตลอด-	
อนิทตสนะ(สิ่งที่ไม่แสดงตัว)	๔๕๔/๔๖๒	ซึ่งธาตุเป็นอนЕК	๑๒๔๒
อนิมิตตวิหารี(ผู้อยู่ด้วยวิหารธรรม-		อนุสสติเป็นไปเพื่อการละซึ่งกามราคะ	๑๒๕๐
อัน ไม่มีนิมิต)	๖๗๒	อนุสสติเป็นไปเพื่อความอยู่เป็นสุข-	
อนินทิกัมมะ(ธรรมที่ไม่มีมีเสนียด)	๔๕๘/๔๖๓	ในทิกฐุธรรม	๑๒๔๐
อนินทิกะ (สิ่งที่ไม่มีเสนียด)	๔๕๘/๔๖๓	อนุสสติเป็นไปเพื่อถอนขึ้นซึ่งอัสสัมมานะ	๑๒๕๐
อนุตตรธรรมจักร	๖๐	อนุสสติเป็นไปเพื่อสติสัมปชัญญะ	๑๒๕๐
อนุตตรวิโมกข์	๑๘๘	อนุสสติภาวนาเป็นสิ่งที่เจริญได้-	
อนุตตรสมุโพธ	๘๒๘	ในทุกอิริยาบท	๑๓๑๕
อนุณยสัญญาโยชน์(สัง โยชน์คือกาม-		อนุสัย(กิเลสเคยชินอยู่ในสันดาน)	๑๔๐๖
ราคะเป็นเหตุให้ติดตาม)	๓๘๘	อนุสัยคือกามราคะ	๔๓๑
อนุปัสสนา(การตามเห็น)หมวดที่ ๑	๑๕๑๓	อนุสัยคือทิกฐิ	๔๓๑
อนุปัสสนา(การตามเห็น)หมวดที่ ๒	๑๕๑๓	อนุสัยคือปฏิฆะ	๑๘๓/๔๓๑
อนุปัสสนาญาณในอารมณ์ของทิกฐินั้นๆ	๘๐๒	อนุสัยคือปฏิฆะ เกิดจากทุกขเวทนา	๓๕๓
อนุปัสสนาหนึ่งๆ	๗๓๘	อนุสัยคือปฏิฆะ ต้องละด้วยการบรรเทา	๓๕๓
อนุปาทาปรินิพพาน	๖๐๘	อนุสัยคือปฏิฆะ ย่อมไม่ตามนอน	๖๘๘
อนุปาทิสเสนิพพานธาตุ	๔๔๑/๔๔๕	อนุสัยคือภวาราคะ	๔๓๑
อนุப்புพปัสสัทธาโดยนิปปริยาย	๕๒๓	อนุสัยคืออามานะ	๔๓๑
อนุப்புพปัสสัทธาโดยปริยาย	๕๒๒	อนุสัยคือราคะ	๑๘๓



อนุสัยคือราคะเกิดจากสุขเวทนา	๓๕๓	ถึงซึ่งอบาย)	๓๕๐
อนุสัยคือราคะ ต้องละด้วยการละ	๓๕๓		
อนุสัยคือราคะ ย่อมไม่ตามนอน	๖๘๘	อปายคมนิยมหะ(โมหะที่ควรแก่การ-	
อนุสัยคือวิภิจณา	๔๓๑	ถึงซึ่งอบาย)	๓๕๐
อนุสัยคืออวิชา	๑๘๓/๔๓๑	อปายคมนิยราคะ(ราคะที่ควรแก่การ-	
อนุสัยคืออวิชาเกิดจากอทุกขมสุขเวทนา	๓๕๓	ถึงซึ่งอบาย)	๓๕๐
อนุสัยคืออวิชา ต้องละด้วยการถอน	๓๕๓	อภัพพฐานสำหรับผู้ถึงพร้อมด้วยทิวฐิติ	๕๘๒
อนุสัยคืออวิชา ย่อมไม่ตามนอน	๖๘๕	อภัพพฐานสำหรับผู้ถึงพร้อมด้วยทิวฐิติ-	
อนุสัยเจ็ดสลายเมื่อขาดความยึดมั่นในอารมณ์-		(อีกนัยหนึ่ง)	๕๘๓
แห่งปัญจสัญญา	๘๐๒	อภิชาติ ๖ ชนิด ของปุรณกัสสพ	๕๔๓
อนุสัยทั้งสามเกิดได้แม้เมื่อเสวยทุกขเวทนา	๓๕๔	อภิชาติ ๖ ชนิด ของพระองค์	๕๔๓
อนุสัยทั้งสามไม่เกิดแก่อริยสาวกแม่-		อภินิเวศของจิตว่า “อัตตาของเรา”	๘๓๖
เมื่อเสวยทุกขเวทนา	๓๘๕	อภินิเวศ คืออนุสัยเป็นเครื่องนอนตาม	๘๓๖
อนุสัยเนื่องอยู่กับเวทนา	๓๕๓	อภิธมาจาริกธรรม	๓๓๐/๕๑๕
อนุสัยในรูป	๒๒๔/๒๒๖	อภูตวาที	๓๘๔
อนุสัยในวิญญาณ	๒๒๕/๒๒๖	อมตธรรม	๕๐๔
อนุสัยในเวทนา	๒๒๔/๒๒๖	อมตธรรมคือวิโมกข์แห่งจิต	๕๐๔/๕๓๐
อนุสัยในสังขาร	๒๒๕/๒๒๖	อมตะ(สิ่งไม่ตาย)	๔๕๕/๔๖๓
อนุสัยในสัญญา	๒๒๕/๒๒๖	อมราวิกเขปิกวาท	๓๓๖
อนุสัยในสิ่งใดจะถูกตราหน้าเพราะสิ่งนั้น	๒๒๔	อมาตาปุตตคิกภัย(ภัยที่มารดาและบุตร-	
“อนุศาสนีของเราแก่พวกเธอ”	๓๘๓/๑๒๓๘	ช่วยกันไม่ได้)	๑๓๕๘
อนุศาสนีเป็นสิ่งที่ไม่ต้องกระทำ-		อโมหะเป็นกุศลมูล	๕๐๘
ในภิกษุผู้สมบูรณ์ด้วยสติ	๑๒๔๕	อย่าคิดเรื่องโลก	๓๘/๓๕
อนกัณฐิกธรรม	๕๕	อย่าถือเอาว่าจริง :-	
อนัตตตปปะ(ความไม่กลัวในสิ่งที่ควรกลัว)	๓๘๒	เพราะเหตุสักว่าฟังตามๆกันมา	๑๕๐๓
อบายที่กว้างใหญ่	๒๑	เพราะเหตุสักว่ากระทำตามๆกันมา	๑๕๐๓
อปันตกัปปิกวาท	๓๓๓	เพราะเหตุสักว่าเล่าลือกันอยู่	๑๕๐๓
อปโลกินะ(เป้าที่หมาย)	๔๕๔/๔๖๒	เพราะเหตุสักว่ามีที่ว่างในปิฎก	๑๕๐๓
อปัลณกธรรม(ธรรมอันผิดไม่ได้)	๕๕๐	เพราะเหตุสักว่าใช้เหตุผลทาง-	
อปายคมนิยโทสะ(โทสะที่ควรแก่การ-			

ตรรกาคาคะเน	๑๕๐๓	อริยญาธรรมชาติ	๕๓๓/๕๓๕
เพราะเหตุสักว่าใช้เหตุผลทาง-		อริยญาธรรมคืออทิปปัจจยตา	๕๓๕
นัยะสันนิษฐาน	๑๕๐๓	อริยธรรม-อนริยธรรม	๑๓๓๑
เพราะเหตุสักว่าการตรีกตามอาการ	๑๕๐๓	อริยัมมังอโศคุกัมยตา(ความไม่ยอมฟัง-	
เพราะเหตุสักว่าทนต่อการฟัง-		ธรรมของพระอริยเจ้า	๓๘๒
แห่งทัญญู	๑๕๐๓	อริยบุคคลขั้นต้นที่สุด	๒๓
เพราะเหตุสักว่าฟังผู้นำเชื่อ	๑๕๐๓	อริยปัญญา	๓
เพราะเหตุสักว่าสมณะผู้พูดเป็น-		อริยปัญญาขั้น	๑๕๕๘
ครูของตน	๑๕๐๓	อริยมรรคชนิดมีองค์สิบ	๑๓๓๑
“อย่าเป็นบุรุษพวกสุดท้ายแก่เราเลย”	๑๔๕๘	อริยมรรคซึ่งไม่ใช่อริยอัญจกิมรรค	๑๓๓๕
อย่ายึดถือธรรมแต่ใช้เป็นเครื่องมือ	๔๖	อริยมรรคซึ่งหมายถึงกุศลกรรมบถสิบ	๑๓๓๕
อยู่ในสังสารวัฏก็ไม่รู้เห็นสังสารวัฏ	๒๑๖	อริยมรรคและอนริยมรรค	๑๓๓๑
อยู่ป่าไม่มีสมาธิ จิตจกจม จิตจกปลิวไป	๑๓๖๑	อริยโลกุตตรธรรม	๕๔๘
อโยนิโสมนสิการ(การกระทำในใจโดย-		อริยโลกุตตรธรรมสำหรับคนทุกคน-	
ไม่แยกกาย)	๓๘๖	ทุกกรรม	๕๔๘
อโยนิโสมนสิการ(ความทำในใจไม่แยกกาย)๓๘๖		อริยวงศ์(ธรรมที่เป็นเชื้อสายของ-	
อรหัตตผลทันทีในทัญญูธรรม	๑๒๔๘	พระอริยเจ้า)	๑๐๐๓
อรหัตตผลในกาลแห่งมรณะ	๑๒๔๘	อริยวาส	๖๑๑
อรหัตตผลในทัญญูธรรม ๑๓๔๐/๑๔๓๕/๑๕๑๓		อริยวิมุตติ	๓
อรหันต์	๑๒๖๓	อริยวิโมกข์	๖๑๑
อรหันต์ขีณาสพ	๑๒๓๓	อริยวิโมกข์(ความพ้นพิเศษอันประเสริฐ)	๕๖๕
อรหันต์คือผู้สิ้นอาสวะ	๑๐๔๕	อริยวิโมกข์คืออมตธรรม	๕๐๔
“อรหันตสัมมาสัมพุทธะ”	๕๓	อริยวิโมกข์หรือ โอมนิตถณะ	๕๖๕
อริยัญญุกุขันธวชิรูปุพพะ	๒๕๘	อริยวิหาร-พรหมวิหาร-ตถาคตวิหาร	๑๒๖๓
อริยกันตศีล(ศีลเป็นที่ชอบใจของ-		อริยโวิหาร(โวิหารพูดที่เป็นอริยะ)	๑๐๖๑
พระอริยเจ้า)	๑๓๘๔	อริยศีล	๓
อริยขั้นสาม	๑๕๓๕	อริยสมาธิ	๓
อริยจักขุสำหรับจะรู้จักความไม่มี-		อริยสมาธิขั้น	๑๕๕๑
โรคและเห็นนิพพาน	๔๓๓	อริยสังคคือความก่อกำเนิดแห่งทุกข์	๓๒๔
		อริยสังขจิตตนา	๑๐๓๓

อริยสังขญาณเป็นญาณประเภทยิ่งเร็ว	๘๕๕
อริยสังขจิตก	๑๐๓๒
อริยสังขทรงบัญญัติสำหรับสัตว์- ที่อาจมีเวทนา	๑๕๒๓
อริยสังทำให้มีตาครบสองตา	๑๐๓
อริยสังที่ใครๆควรรอบรู้	๔๐๓
อริยสังที่ใครๆควรละ	๔๐๓
อริยสังบัญญัติสำหรับสัตว์ผู้สามารถ- เสวยเวทนา	๑๐๕/๑๓๘
อริยสังมีหลักอย่างเดียว มีปริยายมากมาย	๑๑๑
อริยสังสี่	๑๑๑/๑๒๕/๑๓๘ ๗๑๗
อริยสังสี่โดยพิสดาร(นับที่สอง)	๑๓๘
อริยสังสี่โดยพิสดาร(นับที่หนึ่ง)	๑๒๕
อริยสังสี่โดยสังเขป(นับทั่วไป)	๑๑๑
อริยสังสี่โดยพิสดาร(แสดงด้วย- ปัญจอุปาทานขันธ)	๑๑๒
อริยสังสี่ในรูปแบบพิเศษ	๑๑๖
อริยสังสี่เป็นที่ตั้งแห่งการแสดงตัวของ- ปัญญินทรีย์	๑๕๑๕
อริยสังสี่เป็นอารมณ์แห่งนิพเพทิกปัญญา	๕๐๓
อริยสังสี่มีสามรอบ	๑๑๕
อริยสังสี่มีสิบสองอาการ	๑๑๕
อริยสังสี่สำหรับความเป็นอริยบุคคล	๑๐๖
อริยสังสี่เห็นแต่อริยสังเดียวไม่ได้	๑๒๐
อริยสัง(หรือโลกสัง)ที่ทรงบัญญัติไว้- ในกายเป็นๆ	๑๕๒๒
อริยสัมมาสมาธิที่มีที่ตั้งอาศัยที่มี- บริการ	๑๒๘๖/๑๓๑๑
อริยสัมมาสมาธิมีบริการเจ็ด	๑๒๘๖

อริยสาวกคือผู้มีปกติอยู่ด้วย- ความไม่ประมาท	๑๔๖๒
อริยสาวกใช้โภคทรัพย์เพื่อ- หน้าที่ ๔ ประการ	๑๑๒๓
อริยสาวกผู้ถึงพร้อมด้วย(สัมมา)ทิฐิ	๒๒
อริยศีลขันธ	๑๕๓๕
อริยอัฐังคิกมรรคถึงซึ่งความเต็มรอบ- แห่งความเจริญ	๓๕๑
อริยอัฐังคิกมรรคนี้แลคือพรหมจรรย์	๑๓๘๓
อริยอัฐังคิกมรรคเป็นกรรมที่สิ้นกรรม	๘๖๐
อริยอัฐังคิกมรรคเป็นสังขตธรรม	๑๓๓๖
อริยอัฐังคิกมรรคอธิวาณะ	๑๓๖๘
อริยานั่งอัสสนกัมมยตา(ความไม่- อยากเห็นพระอริยเจ้า)	๓๘๒
อรุปลัญญามีขันธเพียงสี่	๕๓๑/๑๔๑๔
อรุปลภาพ	๒๘๔
อรุปลภาพ-ภาพไม่มีรูป	๒๘๕
อโกละเป็นกุศล	๕๐๘
อวทัญญตา(ความไม่เป็นวทัญญ)	๓๘๒
อวิชา	๓๓/๒๕๑/๔๐๑/๔๐๒
อวิชาของผู้ถึงซึ่งอวิชา	๔๐๒
อวิชาแทรกแทรกอยู่ใน- กรรมทั้งหลายสิบสอง	๑๐๒๔
อวิชานุสัย	๒๒๔/๖๐๕
อวิชานุสัยยอมไม่นอนตาม	๓๘๖
อวิชาบริบูรณ์ยอมทำภวตณหาให้บริบูรณ์	๓๑๔
อวิชาเป็นธรรมชาติมีอาหาร	๓๓๓
อวิชาเป็นนิทานสัมภวะแห่งอาสวะ	๓๕๖
อวิชาเป็นสิ่งที่มาลวงหน้าแห่ง- อกุศลธรรมทั้งหลาย	๑๐๐๕

“อวิชชาเป็นอาหารของภวตัณหา”	๓๑๓	อสังขตธรรม	๔๕๐
อวิชชาเพ็งมีต่อภายหลัง	๓๓๓	อสังขตบท	๔๔๖
อวิชชามีสิ่งนี้เป็นปัจจัย	๓๓๔	อสังขตมนสิการ	๑๓๓๓
อวิชชาย่อมปรากฏเพราะมีสิ่งนี้-		อสังขตลักษณะของอสังขตธรรม	๔๔๘
สิ่งนี้เป็นปัจจัย	๓๓๓	อสังขตะ(สิ่งที่ไม่ถูกอะไร-	
อวิชชาโยคะ	๔๒๘	ปรุงแต่ง)	๔๕๑/๔๖๒/๔๗๒
อวิชชาละได้แล้วมีผลสี่	๓๓๑	อสังขารปรินิพพายี	๕๖๕
อวิชชาและภวตัณหา	๑๑๗/๑๒๑/๑๔๑๘	อสังขระ(ความไม่สำรวม)	๓๘๒
อวิชชาและอัญญาณ	๔๒๕	อสังกคกถา(เรื่องไม่คลุกคลี)	๔๖๓
อวิชชาสัญโญชน์(สังโยชน์คืออวิชชา)	๓๘๘	อสังญีสัตตตายตนะ	๖๖๕
อวิตกกรรม(คือฉานที่ ๒)	๕๓๑	อสังคตบุรุษที่ยิ่งกว่าอสังคตบุรุษ	๑๔๐๓
อวิตถาคือไม่ผิดไปจากความเป็นอย่างนั้น	๑๐๕	อสังคตบุรุษลักษณะ	๑๐๖๘
อวินยวาที	๓๘๔	อสังคตบุรุษลักษณะ(อีกนัยหนึ่ง)	๑๐๔๒
อวิปปฏิสาร	๓๔๓	อสังคตมมัตถัญญัตติ(ทำให้ผู้อื่น-	
อวิปปฏิสารถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย	๓๔๓	หมายมั่นในอสังคตธรรม)	๕๔๕
อวิหิงสาธาตุ	๕๕๘/๑๐๕๒	อสังคตชยะ(ความไม่มีสังคต)	๓๘๒
อวิหิงสาวิตถ(ความตริตรึกในอวิหิงสา)	๑๐๕๒	อสังคตชญญะ(ความปราศจากสังคตชญญะ)	๓๘๑
อวิหิงสาสัญญา	๕๕๖	อสุกนิमित(สิ่งที่แสดงให้รู้สึกละไม่งาม)	๓๘๓
(หกลำต่อไปนี้ ศึกษาต่อเนื่องกันไป: -)		อสุกัตถัญญา	๓๖๓
อวิหิงสาสัญญาเกิดจากอวิหิงสาธาตุ	๑๐๕๒	อสุกัตถัญญา(ความสำคัญรู้ในความไม่งาม)	๑๐๕๓
อวิหิงสาสังกัปปะเกิดจากอวิหิงสาสัญญา	๑๐๕๒	อเสขธรรมสิบ	๑๑๔๑/๑๔๔๒
อวิหิงสานันทะเกิดจากอวิหิงสาสังกัปปะ	๑๐๕๒	อหังการคือการกระทำในใจด้วยความ-	
อวิหิงสาปริพาหะเกิดจากอวิหิงสานันทะ	๑๐๕๒	ยึดถือว่าเราว่าตน	๕๓๐
อวิหิงสาปริเยสนาเกิดจาก-		อหังการทั้งหลายของเราจักเข้าถึงการดับ	๕๓๐
อวิหิงสาปริพาหะ	๑๐๕๒	อหังการมมังการมานานุสัย	๕๓๐/๑๔๘๖
อวิหิงสาปริเยสนาเป็นเหตุให้มีการปฏิบัติถูก-		อหิริกะ(ความไม่ละอายในสิ่งที่ควรละอาย)	๓๘๒
โดยกายวาจาใจ	๑๐๕๒	อเหตุก-เหตุกาท	๕๔๓
อสมยวิมุตติ(ความหลุดพ้นที่ไม่มีสมัย)	๔๘๕	“อะไรๆ ไม่มี”	๑๐๗/๕๓๓
อสมยวิโมกข์	๔๘๘	“อากาศไม่มีที่สิ้นสุด”	๑๐๗
อสมานิเป็นมรรคดวง(กุม ▪ มค ▪ ค)	๑๓๕๐	อังกาพพแห่งพระราชชา	๖๔๖

อัจฉริยะ(ลึกลับอัจฉริยะ)	๔๕๗/๔๖๓	อัฐังคิกมรรคเป็นปฏิปทาเพื่อความเป็น-	
อัญญาณ	๔๒๕	อริยบุคคลสี่	๘๕๓
อัญญาปฏิเวธ(การแทงตลอดอรรถเหตุผล)	๕๑๕	อัฐังคิกมรรคเป็นพรหมจรรย์	๑๓๘๕
อัฐังคิกมรรคกับนิพพาน	๘๖๔	อัฐังคิกมรรคเป็นยอดแห่ง-	
อัฐังคิกมรรคคือหนทางเก่าที่ทรงพบใหม่	๘๔๒	สังขตธรรมทั้งปวง	๘๔๒
อัฐังคิกมรรคชนิดที่แน่นอนว่าป้องกัน-		อัฐังคิกมรรคเป็นสัญลักษณ์ของศาสนา-	
การแสวงหาผิด	๑๔๐๔	ที่มีความหลุดพ้น	๑๔๐๑
อัฐังคิกมรรคทำหน้าที่เสมือนหนึ่ง-		อัฐังคิกมรรคเป็นสัมมาปฏิปทา	๑๓๗๐
เสวียนรอกันหม้อ	๘๔๒	อัฐังคิกมรรคเป็นอิทธิบาทภาวนา-	
อัฐังคิกมรรคในฐานะกัลยาณวัตร-		คามินีปฏิปทา	๑๔๐๐
ที่ทรงฝากไว้	๑๔๘๘	อัฐังคิกมรรคมีกระแสไหลไปสู่ นิพพาน	๘๓๕
อัฐังคิกมรรคในฐานะตัวพรหมจรรย์	๑๓๘๓	อัฐังคิกมรรคเรียกว่ากุศลธรรม	๑๓๖๘
อัฐังคิกมรรคในฐานะธรรมเครื่องข้ามฝั่ง	๘๕๕	อัฐังคิกมรรคเรียกว่าธรรมยาน	๑๓๖๕
อัฐังคิกมรรคในฐานะเป็นทางแห่งอมตะ	๘๓๕	อัฐังคิกมรรคเรียกว่าพรหมจริยะ	๑๓๖๘
อัฐังคิกมรรคในฐานะเป็นหนทางแห่ง-		อัฐังคิกมรรคเรียกว่าพรหมัญญะ	๑๓๖๘
การกำหนดรู้ทุกข์	๘๔๔	อัฐังคิกมรรคเรียกว่าพรหมยาน	๑๓๖๕
อัฐังคิกมรรคในฐานะพรหมจรรย์	๘๖๐	อัฐังคิกมรรคเรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา	๑๓๖๘
อัฐังคิกมรรคในฐานะเพชรพลอย-		อัฐังคิกมรรคเรียกว่าสมณะและวิปัสสนา	๑๓๖๘
เม็ดหนึ่งแห่งพระศาสนา	๑๕๓๐	อัฐังคิกมรรคเรียกว่าสัมมัตตะ	๑๓๖๘
อัฐังคิกมรรคในฐานะหนทางให้ถึงจุดหมาย๘๔๐		อัฐังคิกมรรคเรียกว่าสัมมาปฏิปทา	๑๓๖๘
อัฐังคิกมรรคในฐานะแห่งมัชฌยาน-		อัฐังคิกมรรคเรียกว่าสัมมาปฏิบัติ	๑๓๖๘
อันประเสริฐ	๑๓๖๘	อัฐังคิกมรรคเรียกว่าสามัญญะ	๑๓๖๘
อัฐังคิกมรรคบริบูรณ์ได้โดยวิธีลัด	๑๔๖๑	อัฐังคิกมรรคเรียกว่าอนุตตรสังคามวิชัย	๑๓๖๕
อัฐังคิกมรรคบริบูรณ์ ธรรมอีก-		อัฐังคิกมรรคสำเร็จได้ด้วยยอด-	
๖ หมวดก็บริบูรณ์	๑๔๒๐	แห่งกุศลธรรม	๘๕๕
อัฐังคิกมรรคเป็นกัมมณีโรชคามินีปฏิปทา๑๓๕๕		อัฐังคิกมรรคสำเร็จได้ด้วยอุปมา	๘๕๕
อัฐังคิกมรรคเป็นกัลยาณมิตร	๑๔๔๓	อัฐังคิกมรรคให้เกิดความปรากฏ-	
อัฐังคิกมรรคเป็นทางอันเกษม-		แห่งอนาคต	๑๓๕๔
กว่าทางทั้งหลาย	๔๖๗	อัฐังคิกมรรคให้เกิดสุคติวินัย	๑๓๕๕

อภิลักขิตยัญญ(ความสำคัญรู้ในศพ- มีแต่กระดูก)	๑๑๕๘	อัปปฏิวานิ(ไม่ถอยหลัง)	๕๘
อรรถกถมถานุโยค	๘๖๒	อัปปมาทธรรม ๒ อย่าง	๑๑๖๓
อรรถภาพจากกามเป็นวิบากแห่งกาม	๓๐๘	อัปปีจกถา(เรื่องปรารถนาน้อย)	๔๖๓
อรรถภาพจากอวิชาเป็นวิบากแห่งอาสวะ	๓๕๓	อัพภูตะ(สิ่งที่ไม่มีไม่เป็น)	๔๕๓/๔๖๓
อรรถภาพจากมีส่วนแห่งบุญ	๓๐๘	อัพยาปัชฌะ(สิ่งที่ไม่บีบคั้นเบียนสัตว์)	๔๘๕/๔๖๓
อรรถภาพจากมีส่วนแห่งอบุญ	๓๐๘	อัพยาปาทธาตุ	๕๕๘/๑๐๕๑
อรรถภาพปฏิลาภ(การได้อรรถภาพเฉพาะชนิด)	๑๑๔๕	อัพยาปาทวิตก(ความตริตริกในอัพยาบาท)	๑๐๕๑
อรรถภาพอุปาทานความถื่อมั่นในวาทะว่าตน	๒๑๐	อัพยาปาทสัญญา	๕๕๖
อรรถาชนิดไม่มีรูป	๖๖	(หกลำต่อไปนี้ ศึกษาต่อเนื่องกันไป :-)	
อรรถาชนิดสำเร็จด้วยใจ	๖๕	อัพยาปาทสัญญาเกิดจากอัพยาปาทธาตุ	๑๐๕๑
อรรถาชนิดหยาบ	๖๕/๑๑๓๓	อัพยาปาทสังกัปปะเกิดจากอัพยาปาทสัญญา	๑๐๕๑
อรรถาธิปไตย	๑๕๐๑	อัพยาปาทฉันทะเกิดจาก-	
อรรถามิรูปประกอบด้วยมหาภูตสี่	๖๕	อัพยาปาทสังกัปปะ	๑๐๕๒
อรรถามิรูปสำเร็จด้วยใจ	๖๕	อัพยาปาทปริพาหะเกิดจาก-	
อรรถาอันเป็นมโนมยะ	๑๑๓๕	อัพยาปาทฉันทะ	๑๐๕๒
อรรถาอันเป็นอรูปี	๑๑๓๔	อัพยาปาทปริเยสนาเกิดจาก-	
อรรถาอันหารูปมิได้	๖๖	อัพยาปาทปริพาหะ	๑๐๕๑
อรรถวาที	๕๐๘	อัพยาปาทปริเยสนาเป็นเหตุให้มีการปฏิบัติ-	
อรรถิกวาท	๕๕๑	ถูกโดยกายวาจาใจ	๑๐๕๒
อันตคาหิกทิกฏฐิกับการรู้หรือสงสัย	๗๕	อัศมีมานะ(ความสำคัญว่า-	
อันตคาหิกทิกฏฐิสืบ	๖๒/๕๕/๑๐๐๘	เรามีเราเป็น)	๓๘/๖๑๖/๖๔๒/ ๖๔๕/๑๑๕๓/๑๒๔๑/๑๔๒๓
อันตราปรินิพพาธิ	๕๖๕	อส ▪ สขง ▪ ก-ปริสขง ▪ ก	๑๕๒๖
อันตราเยแก่ผู้ตามศึกษาอยู่ในธรรมวินัยนี้	๒๕๒	อัศสาทะของรูป	๑๖๔
อันตะคือสักกายนิโรธ	๑๒๓	อัศสาทะของเวทนาที่ไม่ทำ-	
อันตะคือสักกายนิโรธคามินีปทา	๑๒๓	ความเดือดร้อนแก่ผู้ใด	๑๘๔
อันตะคือสักกายสมุทัย	๑๒๓	อัศสาทะชั้นเลิศ	๑๘๔
อันตะคือสักกายะ	๑๒๒	อัศสาทะในฐานะปัจจัยแห่ง-	
อันตานันติกวาท	๓๗๖	ความกำหนัดยินดี	๒๒๘
อันวันญาณ(ญาณในการรู้ตาม)	๕๘๘	อัศสาทะ(รสอร่อย)ของกาม	๕๓๓

อัสสาทะ(รสอ่อย)ของรูป	๕๔๐
อัสสาทะ(รสอ่อย)แห่งเวทนา	๑๗๒/๑๕๑/๕๔๔
อัสสาทะ-อาทีนวะ-นิสสรณะของกาม	๕๓๓
อัสสาทะ-อาทีนวะ-นิสสรณะของรูปกาย	๕๔๐
อัสสาทะ-อาทีนวะ-นิสสรณะของเวทนา	๕๔๔
อัสสาทะและปีสสาสะย่อมดับในจุดคฤณาน๕๒๒	
อาการเกิดขึ้นแห่งความทุกข์	
(แสดงด้วยผัสสะ)	๓๓๗
อาการเกิดขึ้นแห่งความทุกข์(แสดงด้วยอารมณ์- เป็นที่ก้าวลงแห่งนามรูป)	๓๔๒
อาการเกิดขึ้นแห่งความทุกข์(แสดงด้วยอารมณ์- เป็นที่ตั้งแห่งสติ)	๓๔๓
อาการเกิดขึ้นแห่งความทุกข์(แสดงด้วยอารมณ์- เป็นที่ตั้งแห่งภพใหม่)	๓๔๑
อาการเกิดขึ้นแห่งทุกข์โดยสมบูรณ์	๓๒๗
อาการเกิดขึ้นแห่งโลก	๓๔๗
อาการเกิดดับแห่งเวทนา	๑๕๐
อาการเกิดแห่งกุศลวิตก	๑๐๕๑
อาการเกิดแห่งความทุกข์	๓๓๕
อาการเกิดแห่งความทุกข์(โดยสังเขป)	๓๓๔
อาการเกิดแห่งความทุกข์ (แสดงด้วยฉันทราคะ)	๓๓๕
อาการเกิดแห่งความทุกข์(แสดงด้วยนันทิ)	๓๓๕
อาการเกิดแห่งเนกขัมมสังกัปปะ	๑๐๔๑
อาการเกิดแห่งอกุศลวิตกหรือ- มิจฉาสังกัปปะ	๑๐๕๔
อาการดับแห่งความทุกข์	๗๓๐
อาการดับแห่งความทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง)	๗๓๓/๗๓๖
อาการดับแห่งตัณหา	๗๓๐

อาการดับแห่งตัณหาในนามแห่งนันทิ	๗๔๓
อาการดับแห่งทุกข์โดยสมบูรณ์)	๗๓๒
อาการดับแห่งทุกข์(โดยสังเขป)	๗๓๒
อาการดับแห่งทุกข์โดยสังเขปที่สุด)	๗๓๑
อาการดับแห่งโลก	๗๓๐
อาการที่ตัณหาเจริญขึ้น	๓๕๕
อาการที่ตัณหาทำให้เกิดทุกข์	๓๒๗
อาการที่ถึงพร้อมด้วยศีล(ชั้นจุลศีล)	๑๕๔๑
อาการที่ถึงพร้อมด้วยศีล(ชั้นมหาศีล)	๑๕๔๗
อาการที่ถึงพร้อมด้วยศีล(ชั้นมัชฌิมศีล)	๑๕๔๓
อาการที่ทำให้เกิดสัตว์ผู้สามารถ- เสวยเวทนา	๑๐๕/๑๓๗
อาการที่ทุกข์เกิดขึ้น(จากเบญจขันธ์)	๓๓๕
อาการที่ทุกข์เกิดขึ้น (เพราะตัณหาในอายตนะ)	๓๔๕
อาการที่ทุกข์เกิดขึ้น(เพราะยึดถือเบญจขันธ์)๓๓๗	
อาการที่ทุกข์เกิดขึ้น(จากตัณหา)	๓๕๐
อาการที่ทุกข์เกิดขึ้น(จากอาหาร)	๓๔๗
อาการที่ทุกข์ดับไปในขณะที่ตัณหา- ดับไปในเวทนา	๑๕๒๓
อาการที่สัตถุญญาเกิดก่อนญาณ	๕๒๓
อาการที่สัตว์เกิดตัณหาแลเกิดทุกข์	๓๕๓
อาการที่สัตว์ทั้งหลายเป็นทนายาท- แห่งกรรม	๑๐๗๗/๑๐๗๕
อาการที่สัตว์ไม่ได้ปรารถนาในขันธ์	๒๔๐
อาการที่อยู่ในฉนวนเรียกว่าตถาคตไสยา	๑๓๐๗
อาการที่อวิชาทำให้มีการเกิดดับ- แห่งสังขาร	๑๐๒๒
อาการสิบสองแห่งการรู้หรือริสัจ	๑๕๓๒
อาการห้าที่เห็นผิดในปิยรูป-สาตรูป	๓๗๗/๓๗๕

อาการแห่งการละอวิชา(โดยย่อ)	๓๔๔	อาทิพรหมจริยิกปัญญา(ปัญญาที่ต้องมีใน-	
อาการแห่งบุคคลผู้หลุดพ้น	๓๔๒	เบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์)	๕๖๖
“อากาศไม่มีที่สิ้นสุด”	๕๓๖	อาทินพของของรูป	๑๖๔
อากาศธาตุอันเป็นภายนอก	๕๖๒	อาทินวะ(โทษ)แห่งเวทนา	๑๓๒/๑๕๑
อากาศธาตุอันเป็นภายใน	๕๖๒	อาทินวะ(โทษอันต่ำทราม)ของรูป	๕๔๐
อากาสนัญจายตนสังขญาดับไปใน-		อาทินวะ(โทษอันต่ำทราม)ของเวทนา	๕๔๖
วิญญาณันจายตนะ	๕๒๓	อาทินวะ(โทษอันต่ำทราม)แปลคหวมด-	
อากาสนัญจายตนสังขญาข้อมดับใน-		ของกาม	๕๓๔
วิญญาณันจายตนะ	๕๒๒	อาทินวะในฐานะปัจจัยแห่งความเบื่อหน่าย	๒๒๕
อากาสนัญจายตนะ	๑๐๓/๕๑๕	อาเทศนาปาฏิหาริย์	๖๖๖/๑๕๑๕
อากิญจัญญยตนสังขญา	๕๐๔	อานาปานสติที่ทาสติปัญฐานทั้งสี่-	
อากิญจัญญยตนสังขญาดับไปใน-		ให้บริบูรณ์ได้	๑๑๕๘
เนวสังขยานาสังขญาตนะ	๕๒๘	อานาปานสติที่มีผลมาก	๑๑๘๑
อากิญจัญญยตนสังขญาดับใน-		อานาปานสติที่มีผลมาก(แบบที่ ๑)	๑๑๘๒
เนวสังขยานาสังขญาตนะ	๕๒๒	อานาปานสติที่มีผลมาก(แบบที่ ๒)	๑๑๘๔
อากิญจัญญยตนสัปปายปฏิบัติทา(ข้อที่ ๑)	๕๖๖	อานาปานสติป้องกันการดำริในทางกาม	แต่จะ-
อากิญจัญญยตนสัปปายปฏิบัติทา(ข้อที่ ๒)	๕๖๖	ให้โน้มไปในทางเนกขัมมะ	๑๒๕๑
อากิญจัญญยตนสัปปายปฏิบัติทา(ข้อที่ ๓)	๕๖๓	อานาปานสติเป็นสิ่งที่มิไม่ได้แก่บุคคล-	
อากิญจัญญยตนะ	๑๐๓/๕๒๐	ผู้มีสติอันถ่มหลง	๑๒๐๐
อากามีคือผู้มาสู่ความเป็นอย่างนี้	๑๐๔๕	อานาปานสติสมาธิ	๑๒๕๐
อากาฬปฏิบัติทา	๘๒๕	อานาปานสติสมาธิเป็นธรรมอันเอก	๑๒๔๘
อาชีวะชอบ	๑๓๖/๘๒๓	อานาปานสติสมาธิเป็นไปเพื่อการ-	
อาณาจักรแห่งโลกอุดร	๔๔๐	กำจัดเสียซึ่งอนุสัย	๑๒๖๔
อาทิตยดวงที่ ๒	๑๐๑๓	อานาปานสติสมาธิเป็นไปเพื่อการ-	
อาทิตยดวงที่ ๓	๑๐๑๘	ละสังขโยชน์	๑๒๖๔
อาทิตยดวงที่ ๔	๑๐๑๘	อานาปานสติสมาธิเป็นไปเพื่อความ-	
อาทิตยดวงที่ ๕	๑๐๑๘	รอบรู้ทางไกล(อวิชา)	๑๒๖๔
อาทิตยดวงที่ ๖	๑๐๑๕	อานิสงส์ของสมาธิเป็นไปเพื่อความ-	
อาทิตยดวงที่ ๗	๑๐๑๕	สิ้นไปแห่งอาสวะ	๑๒๖๓/๑๒๖๔
		อานิสงส์ของการหลีกเร้น	๑๓๔๐



อานิสงส์ของการอบรมกระทำให้มาก-	
ในกายคตาสติ	๑๒๓๔
อานิสงส์ของอานาปานสติตามที่เคย-	
ปรากฏแก่พระองค์เอง	๑๒๕๐
อานิสงส์ของอานาปานสติในการทำสติปัฏฐานสี่ -	
ฯลฯ ให้บริบูรณ์	๑๒๔๕
อานิสงส์ของอานาปานสติในการละ-	
ความดำริอันอาศัยเรือน	๑๒๕๐
อานิสงส์ตามปกติของ-	
อานาปานสติ ๗ ประการ	๑๒๔๘
อานิสงส์ตามปกติแห่งอานาปานสติ	๑๒๔๘
อานิสงส์ตามลำดับการเกิดแห่งธรรม-	
โดยไม่ต้องเจตนา	๑๒๕๐
อานิสงส์ทางจิตห้าของผู้มีมหาปริวิตก	๑๑๑๒
อานิสงส์ในการเดิน(จกม)	๑๓๑๒
อานิสงส์พิเศษแห่งอัญจกิมรรค	๘๖๓
อานิสงส์พิเศษแห่งอานาปานสติ	๑๒๕๓
อานิสงส์สี่แห่งมหาปริวิตก	๑๑๑๑
อานิสงส์แห่งการปฏิบัติโดยหลักพื้นฐาน	๑๔๒๖
อานิสงส์แห่งการละซึ่งอัตตาทั้งสาม	๖๖
อานิสงส์แห่งความไม่ประมาทคือสติ	๑๒๖๖
(ลืบลำต่อไปนี้ ศึกษาต่อเนื่องกันไป: -)	
อานิสงส์แห่งศีลคืออวิปปฏิสาร	๑๒๕๐
อานิสงส์แห่งอวิปปฏิสารคือปราโมทย์	๑๒๕๐
อานิสงส์แห่งปราโมทย์คือปีติ	๑๒๕๐
อานิสงส์แห่งปีติคือปีสัทธ	๑๒๕๐
อานิสงส์แห่งปีสัทธคือสุข	๑๒๕๐
อานิสงส์แห่งสุขคือสมาธิ	๑๒๕๐
อานิสงส์แห่งสมาธิคือยถาภูตญาณทัสสนะ	๑๒๕๐
อานิสงส์แห่งยถาภูตญาณทัสสนะคือนิพพิทา	๑๒๕๐

อานิสงส์แห่งนิพพิทาคือวิราคะ	๑๒๕๐
อานิสงส์แห่งวิราคะคือวิมุตติญาณทัสสนะ	๑๒๕๐
อานิสงส์อย่างสังเขปที่สุดของ-	
อานาปานสติ ๒ ประการ	๑๒๔๘
อานิสงส์อานาปานสติควรแก่นามว่า-	
อริยวิหาร-พรหมวิหาร-ตถาคตวิหาร	๑๒๖๓
อานิสงส์อานาปานสติทำสังโยชน์-	
ให้สิ้น ฯลฯ สิ้นอาสวะ	๑๒๖๕
อานิสงส์อานาปานสติทำให้เป็นสุขแล้ว ดำเนิน-	
ไปในดวงนสินอาสวะ	๑๒๖๒
อานิสงส์อานาปานสติทำให้มีกาย-	
ไม่โยกโคลง	๑๒๕๓
อานิสงส์อานาปานสติทำให้มีสุขวิหาร-	
อันสงบเย็น	๑๒๖๐
อานิสงส์อานาปานสติทำให้รู้จักลมหายใจ-	
อันจักมีเป็นครั้งสุดท้ายแล้ว-	
ดับจิต	๑๒๖๕
อานิสงส์อานาปานสติทำให้รู้ต่อ-	
เวทนาทุกประการ	๑๒๕๕
อานิสงส์อานาปานสติในการควบคุมความรู้สึก-	
เกี่ยวกับความปฏิบัติ	๑๒๕๑
อานิสงส์อานาปานสติเป็นเหตุปัจจัยที่-	
พระศาสนาจะตั้งอยู่นานภายหลัง-	
พุทธปรินิพพาน	๑๒๖๖
อานิสงส์อานาปานสติควรแก่นามว่า-	
อานิสงส์อานาปานสติเป็นเหตุให้-	
ได้รูปสัญญาทั้งสี่	๑๒๕๒
อานิสงส์อานาปานสติเป็นเหตุให้-	
ได้สัญญาเวทยินโรธ	๑๒๕๖

อานิสงส์อานาปานสติเป็นเหตุให้-	
ได้รูปสติปัญญาทั้งสี่	๑๒๕๔
อานิสงส์อานาปานสติสามารถกำจัด-	
บาปอกุศลทุกทิศทาง	๑๒๕๗
อานุกาฬแห่งสมาธิ	๑๓๓๕
อานุกาฬแห่งอัญญาจกิมรรค	๑๓๕๔
อานนุชัตถุญา	๕๐๔
อานนุชัตถุญาปฏิบัติ(ข้อที่ ๑)	๕๖๔
อานนุชัตถุญาปฏิบัติ(ข้อที่ ๒)	๕๖๔
อานนุชัตถุญาปฏิบัติ(ข้อที่ ๓)	๕๖๔
อาโปธาตุที่เป็นไปในภายใน	๑๕๗
อาโปธาตุที่เป็นไปในภายนอก	๑๕๗
อาโปธาตุ(ธาตุน้ำ)	๑๕๖
อาโปธาตุอันเป็นภายนอก	๕๕๕
อาโปธาตุอันเป็นภายใน	๕๕๕
อาหารต่างๆ ๔๓ อย่าง โดยชื่อ	๑๓๕๒
อาหาร(ในทางจิต)	๕๓๑
อภิสมาจาริกรรม	๑๓๑๔
อามิสส(กาม)ตัณญาข้อมดับในปฐมฌาน	๕๒๒
อายตนะ(การสัมผัสเพื่อให้เกิดการงอก)	๑๐๒๔
“อายตนะนี้ว่างจากอัตตา ว่างจากอัตตนิยา”	๕๖๖
อายตนะสองอย่างอาศัย-	
ตัณญาสมาบัติ ๗ อย่าง	๕๑๕
อายตนะหกเป็นทุกขอริยสัง	๒๖๕
อายตนิกรรม ๕ หมวด	๕๓๑
อารมณ์ที่ไม่นำพาใจก็ไม่เป็นสิ่งที่รู้สึก-	
อิดอัคขะเขยง	๑๒๓๕
อารมณ์ ๕ อย่าง หาใช่กามไม่	๓๐๗
อารมณ์แห่งนิพเพธิกาปัญญา	๕๐๗
อารมณ์อันวิจิตรในโลกหาใช่กามไม่	๓๐๗

อารักขสัมปทา(ถึงพร้อมด้วยการรักษา)	๑๑๐๓
อารัทภวัตถุ(ที่ตั้งแห่งการปรารถนาความเพียร)	๑๑๕๑
อารัมภะ(ความเกาะเกี่ยว)	๓๖๘/๗๓๗
อาราธนา(ความสำเร็จสูงสุดชนิดเป็นที่-	
พอใจของพระอริยเจ้า)	๑๔๖๗
อารามธรรม	๑๔๓๖
อารูปปธรรม(คุณสมบัติที่เป็นสภาวะ-	
ไม่มีรูป)	๕๕๒
อารูปปาวาท	๕๔๗
อารูปปวิโมกข์	๔๓๖
อาราณียกรรม(กิเลสที่กั้นจิต)	๑๑๕๑
(เจ็ดคำต่อไปนี้ ศึกษาต่อเนื่องกันไป :-)	
อาศัยเนกขัมมสิตโตสมนัส ละเหลือสิตโตสมนัส๗๕๖	
อาศัยเนกขัมมสิตโตสมนัส ละเนกขัมม-	
สิตโตสมนัส	๗๕๖
อาศัยเนกขัมมสิตโตสมนัส ละเหลือสิตโตสมนัส๗๕๖	
อาศัยเนกขัมมสิตอุเบกขา ละเหลือสิตอุเบกขา๗๕๖	
อาศัยเนกขัมมสิตอุเบกขา ละเนกขัมม-	
สิตโตสมนัส	๗๕๖
อาศัยเอกัตตอุเบกขา ละเนกขัมมสิตอุเบกขา	๗๕๖
อาศัยอตั้มมยตา ละเออิตตอุเบกขา	๗๕๖
อาสวะใดๆที่วิมุตติจะพึงทำลายไม่ได้ไม่มี	๑๑๗๕
อาสวะทำหน้าที่อย่างเดียวกับตัณหา	๓๕๒
อาสวะทำให้เกิดในภพใหม่	๓๕๒
(เจ็ดคำต่อไปนี้ ศึกษาต่อเนื่องกันไป :-)	
อาสวะส่วนที่ละได้ด้วยการเห็น	๖๒๘
อาสวะส่วนที่ละได้ด้วยการสำรวจ	๖๓๐
อาสวะส่วนที่ละได้ด้วยการเสพ	๖๓๐
อาสวะส่วนที่ละได้ด้วยการอดกลั้น	๖๓๑
อาสวะส่วนที่ละได้ด้วยการเว้น	๖๓๒

อาสวะส่วนที่ละได้ด้วยการบรรเทา	๖๓๓
อาสวะส่วนที่ละได้ด้วยการเจริญทำให้มาก	๖๓๓
อาสวะสิ้นไปเพราะการกำจัดสมารัมภะ- และอวิชชา	๗๖๐
อาสวะสิ้นไปเองเมื่อปฏิบัติชอบ	๗๗๕
อาสวกักขณญาณ ๔๘๖/๔๘๘/๗๓๘/๑๓๓๖/๑๕๖๔	
อาสวกักขณญาณธาตุ	๔๘๘
อาสวกักขณญาณเป็นเครื่องให้พ้นจากอาสวะ	๔๘๖
อาหารของคนขอทานจะกลายเป็นข้าวสาดี- มีแกงและกับของคหบดี	๑๑๑๒
อาหารของนิรนต์ทั้งหลาย	๓๑๔
อาหารของภวคัมภี	๓๑๓
อาหารของอวิชชา	๓๑๓/๓๓๓
อาหารที่ ๑ คือคำข้าว	๒๘๗
อาหารที่ ๒ คือผัสสะ	๒๘๗
อาหารที่ ๓ คือมโนสังยุเจตนา(มโนกรรม)	๒๘๗
อาหารที่ ๔ คือวิญญาณ	๒๘๗
อาหารมีคัมภีเป็นเหตุให้เกิด	๒๘๘
อาหารที่ ๔ อย่าง	๘๗๕
อาหารที่แห่งวิชาและวิมุตติ	๕๒๒
อาหารปฏิภูมัตถุญา(ความสำคัญรู้ใน- ปฏิภูมแห่งอาหาร)	๑๑๕๗
อาหารปฏิภูมัตถุญาเครื่องทำจิตให้- ถอยกลับจากคัมภีในรส	๗๖๗
อาหารคาบสผู้กาลมโคตร	๕๒
อำนาจทางกายเป็นไปตลอดถึงพรหมโลก	๔๕๕
อำนาจแห่งขัมมราคขัมมนันทิ	๕๑๒
อัญชิตะ(ความหวั่นไหว)	๗๓๘/๗๖๕
อิทธานุภาพแห่งมาร	๒๗
อิทธิบาท	๑๔๐๐

อิทธิบาทถึงซึ่งความเต็มรอบแห่งความเจริญ	๗๕๑
อิทธิบาทภาวนา	๑๔๐๑
อิทธิบาทภาวนาคามินีปฏิบัติ	๑๔๐๑
อิทธิบาท(สี่ประการ)มีอุสโสฬหีเป็นที่ห้า	๑๔๓๕
อิทธิปาฏิหาริย์	๖๑๖/๑๕๑๘
อิทธิปาทภาวนาคามินีปฏิบัติ	๑๔๐๐
อิทธิพลของกาม	๒๕๔
อิทธิวิญญาณธาตุ	๔๕๔
อิทธิวิธีมีอย่างต่างๆ	๔๕๕
อิทธิวิธี(วิธีเครื่องแสดงฤทธิ์)	๑๕๖๐
อิทัปปัจจยาคืออริยญาณธรรม	๕๗๕
“อิทัปปัจจยา อวิชชา”	๓๓๔
อินทร์พรหมและปชาบดี	๕๐๓/๗๘๔
อินทรีย์ถึงซึ่งความเต็มรอบแห่งความเจริญ	๗๕๑
อินทรีย์ที่บังไม่ถูกจำกัด	๔๔๕
อินทรีย์ภาวนาชั้นเลิศ (อนุตตรา อินท ิ ริยภาวนา)๑๔๓๐	
อินทรีย์มีประมาณยิ่งบรรลุนันตริยกิจ- ได้เร็ว	๑๔๒๘
อินทรีย์สังวร	๗๔๖
อินทรีย์สังวรถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย	๗๔๖
อินทรีย์สังวรเป็นอุปกรณ์แห่งสัมมาวายามะ๑๑๔๑	
อินทรีย์อ่อนบรรลุนันตริยกิจได้ช้า	๑๔๒๘
อินทรีย์อันอบรมแล้วในชั้นอริยะ- (อริยภาวิติน ิ ท ิ ริย)	๑๔๓๒
อิสสาสัญโญชน์(สังโยชน์คือความริษยา)	๓๕๐
อิสติปนมฤคทายวัน	๑๔๓
อุกกาจิตวินิตาปริสาโนปฏิบัติภาวนิตา	๕๐๕
อุจเฉททิฏฐิก็อยากไป	๑๐๑๐
อุจเฉทวาท	๓๗๗

อุฏฐานสัมปทา(ถึงพร้อมด้วยความขยัน)	๑๑๐๓
อุทกคาบทผู้รามบุตร	๕๒
อุทเทศแห่งจตุราริยสัง	๑๔๓
อุทเทศแห่งทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัง๘๒๒	
อุทเทศแห่งทุกขอริยสัง	๑๔๓
อุบายเครื่องออกไปพ้นได้จากธาตุ	๑๖๐
อุบายเครื่องออกไปพ้นได้จากวิญญาณ	๒๐๘
อุบายเครื่องออกไปพ้นได้-	
จากเวทนา	๑๗๒/๑๕๑/๕๔๖
อุบายเครื่องออกไปพ้นได้จากสังขาร	๒๐๒
อุบายเครื่องออกไปพ้นได้จากสัญญา	๑๕๘
อุบายเครื่องออกไปพ้นได้	
(นิสสรณะ)จากรูป	๑๖๘/๕๔๓
อุบายเครื่องออกพ้นไปได้จากกาม	๒๕๐
อุบายเครื่องออกพ้นไปได้จากภพ	๓๑๓
อุบายเป็นเครื่องออกไปพ้น(นิสสรณะ)	๕๓๓
อุบายแห่งการดำรงจิตในสติปัญฐาน	๑๒๓๐
อุบายอันยังเป็นเครื่องออกจากสัญญาทุกขะ	๖๓๕
อุบายของผู้สาวก(ในศาสนา)	๕๓
อุบายของผู้สาวิกา(ในศาสนา)	๕๔
อุเบกขาเจโตวิมุติ	๑๓๒๒
อุเบกขาที่ควรเสพ	๑๑๔๒
อุเบกขาที่ประกอบด้วยอามิส	๓๗๘
อุเบกขาที่ไม่ควรเสพ	๑๑๔๒
อุเบกขาที่ไม่ประกอบด้วยอามิส	๓๗๘
อุเบกขาเนื่องด้วยการหลีกออกจากเหี้ยวเรือน	๑๘๕
อุเบกขาเนื่องด้วยเหี้ยวเรือน	๑๘๕
อุเบกขามีภาวะต่างๆ(นानัตตอุเบกขา)	๓๕๔/๓๕๕
อุเบกขามีภาวะอย่างเดียว	
(เอกัตตอุเบกขา)	๓๐๐/๓๕๔/๓๕๕

อุเบกขามีอารมณ์เดียวกัน-	
เป็นที่ดับอุปาทาน	๓๐๐/๑๑๑๘
อุเบกขามีอารมณ์ต่างๆ	๓๐๐/๑๑๑๘
อุเบกขาสัมโพชฌงค์(โดยละเอียด)	๑๒๐๖
อุเบกขาสูดับไปในจตุตถฌาน	๕๒๖
อุเบกขาสูดับเป็นสังขารในทตติยฌาน	๓๕๘
อุปกรณณ์แก้สัมมวายามะ	๑๑๔๑
อุปกรณณ์แก้อินทริยสังวร	๑๒๓๔
อุปกรณณ์แห่งการปฏิบัติมรรค	๑๔๕๒
อุปกิเลสของผู้บำเพ็ญตบะ	๑๔๗๑
อุปธิมีต้นตอเป็นเหตุให้เกิด	๕๗๖
อุปธิมีต้นตอเป็นเหตุให้เกิด	๒๘๖
อุปนิสัย	๗๔๖
อุปมาการฝึกข้างศึกด้วยการฝึกตน-	
ของอริยสาวก	๖๐๐
อุปมาสืออย่างแห่งความเลิศจของอุปมา	๘๕๖
อุปมาห้าแห่งจิตที่ปราศจากนิวรรณ์ห้า	๑๓๐๓
อุปมาแห่งการตั้งอยู่ในจตุตถฌาน	๑๓๐๘
อุปมาแห่งการตั้งอยู่ในตติยฌาน	๑๓๐๗
อุปมาแห่งการตั้งอยู่ในทุติยฌาน	๑๐๓๖
อุปมาแห่งการตั้งอยู่ในปฐมฌาน	๑๓๐๕
อุปมาแห่งความเป็นอนิจจัง	๑๐๑๗
อุปมาแห่งรูป	๑๖๓
อุปมาแห่งวิญญาณ	๒๐๔
อุปมาแห่งเวทนา	๑๗๐
อุปมาแห่งสังขาร	๑๕๕
อุปมาแห่งสัญญา	๑๕๔
อุปริภาวังคมนปริยาย	
(การละทางต่ำสู่ทางสูง)	๑๔๕๑
อุปริภาวังคมนิยธรรม(นำไปสู่ฝ่ายสูง)	๑๔๕๑

อุปสมถุข	๓๕๓
อุปสรรคของการประกอบสัมมาวายามะ	๑๑๖๔
อุปหัจจปรินิพพายี	๕๖๕
อุปาทานกับอุปาทานจันท์มีใช่อันเดียวกัน	๒๑๓
อุปาทานจันท์ห้ามมีฉันทะเป็นรากเหง้า	๒๑๒
อุปาทาน(ความยึดมั่นด้วยกาม-ทิฐิ- สืลพรต-อัตตวาท)	๑๔๐๖
อุปาทาน คืออุปาทานเครื่องยึดมั่น	๘๓๖
อุปาทานมีต้นเหตุเป็นเหตุให้เกิด	๒๘๓
อุปาทานและที่ตั้งแห่งอุปาทาน	๒๑๓
อุปาทานนิยธรรม	๒๑๓/๓๕๐
เอตักกุฐายิฐิตัสสสททิฐิ	๕๘๖
โอกาสแห่งการเห็นอริยสัจบัดนี้- ถึงพร้อมแล้ว	๑๔๕๖
โอมนิตถณะ(การถอน “ตน” - ขึ้นจาก โอมะ)	๕๖๕
โอมะ(กิเลสท่วมจิตคือกาม ภพ ทิฐิ - อวิชา)	๑๔๐๕
โอบปาติกัสตวั(พระอนาคามี)	๕๓
โอบปาติกอนาคามี	๕๖๓/๕๑๒
โอบปาติกะ(อนาคามี)	๓๑๒/๘๕๘/๑๓๕๐
มานะ(แกล้งลดตัว)	๓๖๕
โอรัมภาคิยสัง โยชน์	๓๕๐
โอรัมภาคิยสัง โยชน์(กิเลสเครื่องร้อยรัดสัตว์- เป็นไปในภพเบื้องต่ำ)	๑๔๐๖
โอบาทแห่งการทำสติ เมื่อถูกติหรือถูกชม	๑๒๔๒